శ్రీగురుభ్యోనమః.

మహీసురాగ్రహారాగ్ర్యమహీమండలమండనే।
మహాముని శ్రీవాధూల మహావంశో విరాజతే॥

తత్రహి,

శ్రీమద్వాధూలమహాని ప్రవరకులసుధాసింధురాకాశశాంకో యావత్తంత్రస్వతంత్రశ్శివపదవిలసద్రామ సూరీంద్ర ఆసీత్। యద్వ్యాఖ్యాతైః కిలాంభః శ్రుతిమకుటవచోభిర్ద్విజానామజత్వం మూకత్వం దుర్మతానాం ప్రమితికరణతా వేదతంత్రాదివాచామ్ ॥ ౧ ॥ సూరిర్యజ్ఞేశ్వరాఖ్యశ్శ్రుతిపథనిరతోదక్షిణస్తస్య సూనుర్ధ్యాయన్నీశానలింగం సమయమనయతాజస్రమంతర్బహిశ్చ। యో వేద్యాముత్తరస్యాముభతతనయాన్పంచపత్న్యాం యధాగ్నీన్కర్మ బ్రహ్మాత్మవిద్యాపరిచయనిరతాన్వై విముక్తాబుభూషేభ్యః॥*

తత్తార్తీయీకపుత్రో విలసతి సుగుణశ్శబ్దతంత్రప్రవీణః శ్రీరామస్వామినామా శివపదకమల ధ్యాననిష్ఠైకలావాన్।
తత్పుత్రోధీతవిద్యః పరశుపదలసద్రామసూరిర్మనీషాం కుర్వన్నాస్తే బుధానాం నిరవధికముదే శోధనే సత్కృతీనామ్॥

శోధితా సూరిణా తేన శబ్దసిద్ధాంతకౌముదీ। ముద్రాక్షరాంకితా శైవకుమారాఖ్యేనధీమతా॥
జగతాముపకారాయ జీయాదాచంద్రతారకమ్।
భట్టోజిదీక్షితానాంచ యశోభువివివర్ధతామ్॥

ప్రకటన

సిద్ధాంతకౌముదీవ్యాఖ్యానములగు తత్త్వబోధనీ శబ్దేందుశేఖరముల నేడు గ్రంథములు ప్రకృతము నందచ్చు వేయించుచున్నాము గనుక వలయువారు కళానిధిముద్రాక్షరశాలాధికారియగు - పా॥ కుమారయ్యగారి పేరిట జాబు నుత్తరావత్తు - రూ-౨ ను బంపించిన యెడల వారిని మా చందాదారులుగా నేర్పఱచికొని ప్రతిమాసము సంచికలు పంపగలము సదరు చందాదారులు నెల-౧కి చందా పైకము రూ-౪ పంపించి సంచికలు తెప్పించుకొనవలయునని కోరెదము. సవారికాష్టాధ్యాయిగణపాఠము ధాతుపాఠముల సహితముగా అచ్చువేయించుచున్నాము గనుక పుస్తకము వలయువారలు, ప్రతిదొకి, రూ ౧ చొప్పున తీసికొనవచ్చును. బంగిచార్జి వారే యిచ్చుకొనవలయు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

శ్రీమదఖండమహీమండలంబున వెలయుభాషలకెల్లం దల్లియగుగీర్వాణభాషయందలి శ్రుతిస్మృతిప్రభృతివైదిక గ్రంథంబులయుం గావ్యనాటకాది లౌకికగ్రంథంబులయుం బ్రాకృతాదిభాషాంతర ప్రబంధములపరిజ్ఞానము సంస్కృత వ్యాకరణజ్ఞానమువలన దుర్లభము. కావున నేకశ్శబ్దస్సుష్ఠుప్రయుక్తస్స్వర్గే లోకే కామధుగ్భవతీయనియాముష్మికపు రుషార్థసాధనంబగుశబ్దప్రయోగంబునకత్యంతోపకారకంబు వ్యాకరణశాస్త్రంబు. ఇంద్రాదికర్తృకంబులగున వి పెక్కులుండినను వానిలో సర్వసంగ్రాహకంబును నాతివిస్తృతంబునగు శ్రీమత్పాణినిమహామునిప్రణీతంబయిన యష్టాధ్యాయియే యభ్యస్తంబు. దానికింబెక్కులు కాశికావృత్త్యాదివ్యాఖ్యలుండిననవియతివిస్తృతంబులయి యుం డుటంబట్టి శ్రీభట్టోజిదీక్షితకృతంబగుసిద్ధాంతకౌముదియనునీగ్రంథము, మోసూరు * పరశురామశాస్త్రులచేత॥ బహుపుస్తకంబులనాలోకించి లేఖకప్రమాదజనితదోషంబులం దొలంగించి యధ్యాయ పాద సూత్ర సంఖ్యలతో సూత్రవార్తికశాకటాయనాదిసూత్రంబులను, ॥§। ॥❋॥ ॥* ఈచిహ్నములతోం జేర్పంబడి చెన్నపురి సకలకళానిధియను ముద్రాక్షరశాలయందు॥ పాల్పురిక॥ కుమారయ్యగారిచే ముద్రాక్షరాంకితము గావింపంబడి, కలి॥ ౪౯౫౯ వ సంవత్సరమునకుసరియైన కాళయుక్తినామసంవత్సరముపుష్యశుద్ధపంచమియందుం బ్రకటింపంబడియె.

౧౮౫౮ వ సం॥

సిద్ధాన్తకౌముదీస్థ విషయానుక్రమణికా.

పూర్వార్ధే.

౧. సంజ్ఞాప్రకరణం.
౪. పరిభాషాప్రకరణం:
౬. అచ్ సన్ధిః.
౧౧. హల్ సన్ధిః.
౧౪. విసర్గసన్ధిః.
౧౫. స్వాదిసన్ధిః.
౧౭. అజన్తపుల్లింగశబ్దాః.
౨౮. అజన్తస్త్రీలింగశబ్దాః.
౩౨. అజన్తనపుంసక లింగశబ్దాః. ... ...
౩౪. హలన్తపుంలింగాః.
౪౮. హలన్తస్త్రీలింగాః.
౪౯. హలన్తనపుంసకలింగాః.
౫౧. అవ్యయాని.
౬౨. స్త్రీప్రత్యయాః.
౬౩. కారకాణి.
౭౬. అవ్యయీభావసమాసః.
౭౯. తత్పురుషసమాసః.
౯౩. బహువ్రీహిసమాసః.
౧౦౧. ద్వంద్వసమాసః,
౧౦౪. ఏకశేషః.
౧౦౫. సర్వసమాసశేషః.
౧౦౬. సమాసాన్తాః.
౧౦౭. అలుక్సమాసః.
౧౧౦. సమాసాశ్రయ విధయః. ... ...
౧౧౭. తద్ధితసాధారణప్రత్యయాః. ... ...
౧౧౮. అపత్యాధికారః.
౧౨౭. చాతురర్థికాః.
౧౩౫. శేషాధికారః.
౧౪౭. ప్రాగ్దీవ్యతీయాః.
౧౪౯. ప్రాగ్వహతీయాః.
౧౫౩. ప్రాగ్ఘితీయాః.
౧౫౪. ప్రాక్క్రీతీయాః.
౧౫౬. ఆర్హీయాః.
౧౬౦. ప్రాగ్వతీయాః.
౧౬౩. త్వతలధికారః.
౧౬౫. అసాధారణార్థాః.
౧౭౦. మత్వర్థీయాః.
౧౭౪. ప్రాగ్దిశీయాః.
౧౭౫. ప్రాగివీయాః.
౧౮౦. స్వార్థికాః.
౧౮౭. ద్విరుక్తిప్రక్రియా.

ఉత్తరార్ధే.

౧౯౧. భ్వాదిః.
౨౨౯. అదాదిః.
౨౩౬. జుహోత్యాదిః.
౨౩౮ దివాదిః.
౨౪౩. స్వాదిః.
౨౪౫. తుదాదిః.
౨౪౯. రుధాదిః.
౨౫౦. తనాదిః.
౨౫౧. క్ర్యాదిః.
౨౫౪. చురాదిః.
౨౬౨. హేతుమణ్ణిజన్తః.
౨౬౫. సన్నన్తః.
౨౬౮. యఙన్తః.
౨౭౦. యఙ్లుగన్తః.
౨౭౩. నామధాతుప్రక్రియా
౨౭౯. కణ్డ్వాదిః.
౨౮౦. పదవ్యవస్థా.
౨౮౮. భావకర్మప్రక్రియా.
౨౯౦. కర్మకర్తృప్రక్రియా
౨౯౨. లకారార్థప్రక్రియా
౨౯౮. పూర్వకృత్,
౩౨౬ ఉణాదిః.
౩౫౧. ఉత్తరకృత్:
౩౬౭ వైదికప్రక్రియా.
౩౮౭, స్వరప్రక్రియా.
౪౨౨, లింగానుశాసనం.

శ్రీరస్తు.

జ్ఞానానన్దమయన్దేవం నిర్మలస్ఫటికాకృతిమ్।
ఆధారంసర్వవిద్యానాం హయగ్రీవముపాస్మహే॥

మునిత్రయధ్యానశ్లోకాః,

యేనాక్షరసమామ్నాయమధిగమ్య మహేశ్వరాత్। కృత్స్నం వ్యాకరణం ప్రోక్తం తస్మై పాణినయే నమః॥
యేనధౌతా గిరః పుంసాం విమలైః శబ్దవారిభిః। తమశ్చాజ్ఞానజం భిన్నం తస్మై పాణినయే నమః
వాక్యకారం వరరుచిం భాష్యకారం పతఞ్జలిమ్। పాణినిం సూత్రకారంచ ప్రణతోస్మి మునిత్రయమ్॥

ప్రారంభః.

మునిత్రయన్నమస్కృత్య తదుక్తీః పరిభావ్యచ। వైయాకరణసిద్ధాన్తకౌముదీయం విరచ్యతే॥

॥అఇఉణ్॥ఋఌక్॥ఏఓఙ్॥ ఐఔచ్॥హయవరట్॥లణ్॥ ఞమఙణనమ్॥ ఝభఞ్॥ఘఢధష్॥జబగడదశ్॥ఖఫఛఠథచటతవ్॥కపయ్॥ శషసర్॥ హల్॥ ఇతిమాహేశ్వరాణిసూత్రాణ్యణాదిసంజ్ఞార్థాని-ఏషామన్త్యాఇతః-లణ్సూత్రేఽకారశ్చ-హకారాదిష్వకార ఉచ్చారణార్థః॥ ౧॥ హలన్త్యమ్॥౧॥౩॥౩॥ హలిసూత్రేఽన్త్యమిత్స్యాత్॥౨॥ఆదిరన్త్యేనసహేతా॥ ౧॥౧॥౭౧॥ అన్త్యేనేతాసహిత ఆదిర్మధ్యగానాంస్వస్యచసంజ్ఞాస్యాత్-ఇతిహల్సంజ్ఞాయామ్॥హలన్త్యమ్॥ఉపదేశేఽన్త్యంహలిత్స్యాత్ - ఉపదేశఆద్యోచ్చారణమ్ తతోఽణ్ అజిత్యాది సంజ్ఞాసిద్ధౌ॥౩॥ఉపదేశేఽజనునాసిక ఇత్॥౧॥౩॥౨॥ఉపదేశేఽనునాసికోఽజిత్సంజ్ఞస్స్యాత్-ప్రతిజ్ఞానునాసిక్యాఃపాణినీయాః

లణ్సూత్రస్థావర్ణేన సహోచ్చార్యమాణో రేఫో రలయోస్సంజ్ఞా- ప్రత్యాహారేష్విత్తాన్నగ్రహణమనునాసికఇత్యాదినిర్దేశాత్-నహ్యత్రకకారేపరేఽచ్కార్యన్దృశ్యతే-ఆదిరన్త్యేనసహేతేత్యేతత్సూత్రేణకృతాస్సంజ్ఞాః ప్రత్యాహారశబ్దేనవ్యవహ్రియన్తే॥§॥ ఊకాలోఽజ్ఝ్రస్వదీర్ఘప్లుతః॥౧॥౨॥౨౭॥ ఉశ్చ ఊశ్చ ఊ౩శ్చ వః వాం కాల ఇవ కాలో యస్య సోఽచ్ క్రమాద్ధ్రస్వదీర్ఘప్లుతసంజ్ఞస్స్యాత్-సప్రత్యేకముదాత్తాదిభేదేనత్రిధా॥§॥ ఉచ్చైరుదాత్తః॥౧॥౨॥౨౯॥ తాల్వాదిషు సభాగేషు స్థానేషూర్ధ్వభాగే నిష్పన్నోఽజుదాత్తసంజ్ఞస్స్యాత్ (ఆయె)॥§॥ నీచైరనుదాత్తః॥౧॥౨॥౩౦॥ స్పష్టమ్-(అర్వాఙ్)॥§॥ సమాహారస్స్వరితః॥౧॥౨॥౩౧॥ ఉదాత్తానుదాత్తత్వే వర్ణధర్మౌ సమాహ్రియేతే యస్మిన్సోఽచ్ స్వరితసంజ్ఞస్స్యాత్॥§॥ తస్యాదిత ఉదాత్తమర్ధహ్రస్వమ్॥౧॥౨॥౩౨॥ హ్రస్వగ్రహణమతన్త్రమ్-స్వరితస్యాదితోఽర్ధముదాత్తమ్బోధ్యమ్-ఉత్తరార్ధన్తు పరిశేషాదనుదాత్తమ్-తస్య చోదాత్తస్వరితపరత్వే శ్రవణం స్పష్టమ్-అన్యత్ర తూదాత్తశ్రుతిః ప్రాతిశాఖ్యే ప్రసిద్ధా(క్వవోఽశ్వాః-రథానాం న యేఽరాః-శతచక్రం యోఽహ్యః) ఇత్యాదిష్వనుదాత్తః- అగ్నిమీలే పురోహితమిత్యాదావుదాత్తశ్రుతిః- సనవవిధోఽపి ప్రత్యేకమనునాసికాఽననునాసికత్వాభ్యాన్ద్విధా॥§॥ ముఖనాసికావచనోఽనునాసికః॥౧॥౧॥౮॥ ముఖసహితనాసికయోచ్చార్యమాణో వర్ణోఽనునాసికసంజ్ఞస్స్యాత్-తదిత్థం-అఇఉఋఏషాం వర్ణానాం ప్రత్యేకమష్టాదశ భేదాః-ఌవర్ణస్య ద్వాదశ తస్య దీర్ఘాభావాత్-ఏచామపి ద్వాదశ తేషాం హ్రస్వాభావాత్॥§॥ తుల్యాస్యప్రయత్నం సవర్ణమ్॥౧॥౧॥౯॥ తాల్వాదిస్థానమాభ్యన్తరప్రయత్నశ్చేత్యేతద్ద్వయం యస్య యేన తుల్యం తన్మిథస్సవర్ణసంజ్ఞం స్యాత్-అకుహవిసర్జనీయానాం కణ్ఠః-ఇచుయశానాం తాలు- ఋటురషాణాం మూర్ధా- ఌతులసానాం దన్తాః- ఉపూపధ్మానీయానామోష్ఠౌ-ఞమఙణనానాం నాసికా చ-ఏదైతోః కణ్ఠతాలు- ఓదౌతోః కణ్ఠోష్ఠమ్-వకారస్య దన్తోష్ఠమ్-జిహ్వామూలీయస్య జిహ్వామూలమ్-నాసికాఽనుస్వారస్య-ఇతి స్థానాని॥ ప్రయత్నో ద్వివిధా-ఆభ్యన్తరో బాహ్యశ్చ- ఆద్యశ్చతుర్ధా-స్పృష్టేషత్స్పృష్టవివృతసంవృతభేదాత్-తత్ర స్పృష్టం ప్రయతనం స్పర్శానామ్- ఈషత్స్పృష్టమన్తస్థానామ్ - వివృతమూష్మణాం స్వరాణాఞ్చ- హ్రస్వస్యావర్ణస్య ప్రయోగే సంవృతమ్- ప్రక్రియాదశాయాన్తు వివృతమేవ-ఏతచ్చ సూత్రకారేణ జ్ఞాపితమ్॥ తథాహి॥§॥ అఅ॥౮॥౪॥౬౮॥ వివృతమనూద్య సంవృతోఽనేన విధీయతే- అస్య చాష్టాధ్యాయీం సమ్పూర్ణాం ప్రత్యసిద్ధత్వాచ్ఛాస్త్రదృష్ట్యా వివృతత్వమస్త్యేవ॥ తథా చ సూత్రమ్॥§॥ పూర్వత్రాఽసిద్ధమ్॥౮॥౨॥౧॥ అధికారోఽయమ్- తేన సపాదసప్తాధ్యాయీం ప్రతి త్రిపాద్యసిద్ధా- త్రిపాద్యామపి పూర్వ

ప్రత్యుతిపరం శాస్త్రమసిద్ధం స్యాత్ ॥ బాహ్యప్రయత్నస్త్వేకాదశధా ॥ వివారస్సంవారశ్శ్వాసో నాదో ఘోషోఽఘోషోఽల్పప్రాణో మహాప్రాణ ఉదాత్తోఽనుదాత్తస్స్వరితశ్చేతి ॥ ఖయాం యమాః ఖయః ≍క ≍ప విసర్గశ్శర ఏవ చ । ఏతే శ్వాసానుప్రదానా అఘోషాశ్చ వివృణ్వతే । కణ్ఠమన్యే తు ఘోషాస్స్యుస్సంవృతా నాదభాగినః ॥ అయుగ్మా వర్గయమగా యణశ్చాల్పాసవస్స్మృతాః - వర్గేష్వాద్యానాం చతుర్ణాం పఞ్చమే పరే మధ్యే యమో నామ పూర్వసదృశో వర్ణః ప్రాతిశాఖ్యప్రసిద్ధః (పలిక్క్నీ - చఖ్ఖ్నతుః ॥ అగ్గ్నిః - ఘ్ఘ్నన్తీత్యత్ర) క్రమేణ కఖగఘేభ్యః పరే తత్సదృశా ఏవ యమాః - తత్ర వర్గాణాం ప్రథమద్వితీయాః ఖయః తథా తేషామేవ యమాః - జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయౌ విసర్గశ్శషసాశ్చేత్యేతేషాం వివారశ్శ్వాసోఽఘోషశ్చ - అన్యేషాం తు సంవారో నాదో ఘోషశ్చ - వర్గాణాం ప్రథమతృతీయపఞ్చమాః ప్రథమతృతీయయమౌ యరలవాశ్చాల్పప్రాణాః - అన్యే మహాప్రాణా ఇత్యర్థః ॥ బాహ్యప్రయత్నాశ్చ యద్యపి సవర్ణసంజ్ఞాయామనుపయుక్తాస్తథాప్యాన్తరతమ్యపరీక్షాయాముపయోక్ష్యన్త ఇతి బోధ్యమ్ ॥ కాదయో మావసానాస్స్పర్శాః ॥ యరలవా అన్తస్థాః ॥ శషసహా ఊష్మాణః ॥ అచస్స్వరాః ॥ ≍క ≍ప ఇతి కపాభ్యాం ప్రాగర్ధవిసర్గసదృశౌ జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయౌ - అం అః ఇత్యచః పరావనుస్వారవిసర్గౌ - ఇతి స్థానప్రయత్నవివేకః ॥ * ॥ ఋఌవర్ణయోర్మిథస్సావర్ణ్యం వాచ్యమ్ ॥ * ॥ అకారహకారయోరికారశకారయోః ఋకారషకారయోః ఌకారసకారయోశ్చ సావర్ణ్యే ప్రాప్తే ॥ § ॥ నాజ్ఝలౌ ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౧౦ ॥ ఆకారసహితోఽచ్ ఆచ్ స చ హల్చేత్యేతౌ మిథస్సవర్ణౌ న స్తః ॥ తేన దధీత్యస్య హరతి శీతలం షష్ఠం సాన్ద్రమిత్యేతేషు యణాదికం న - అన్యథా దీర్ఘాణామివ హకారాదీనామపి గ్రహణకశాస్త్రబలాదచ్త్వం స్యాత్ ॥ తథా హి ॥ § ॥ అణుదిత్సవర్ణస్య చాఽప్రత్యయః ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౬౯ ॥ ప్రతీయతే విధీయత ఇతి ప్రత్యయః - అవిధీయమానోఽణ్ ఉదిచ్చ సవర్ణస్య సంజ్ఞా స్యాత్ - అత్రాణ్ పరేణ ణకారేణ - తదేవమష్టాదశానాం సంజ్ఞా - తథేకారోకారౌ - ఋకారస్త్రింశతః - ఏవం ఌకారోఽపి - ఏచో ద్వాదశానామ్ - ఏదైతోరోదౌతోశ్చ న మిథస్సావర్ణ్యమ్ - ఐఔజితి సూత్రారమ్భసామర్థ్యాత్ - తేనైచశ్చతుర్వింశతేస్సంజ్ఞాస్స్యురితి నాపాదనీయమ్ - నాజ్ఝలావితి నిషేధో యద్యప్యాక్షరసమామ్నాయికానామేవ - తథాపి హకారస్యాకారో న సవర్ణః తత్రాకారస్య ప్రశ్లిష్టత్వాత్ - తేన విశ్వపాభిరిత్యత్ర హో ఢ ఇతి ఢత్వం న భవతి ॥ అనునాసికాఽననునాసికభేదేన యవలా ద్విధా - తేనాఽననునాసికాస్తే ద్వయోర్ద్వయోస్సంజ్ఞా ॥ § ॥ తపరస్తత్కాలస్య ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౭౦ ॥ తః పరో యస్మాత్స చ తాత్పరశ్చోచ్చార్యమాణసమకాలస్యైవ సంజ్ఞా స్యాత్ - తేనాదిదుదిత్యాదయష్షణ్ణాం షణ్ణాం సంజ్ఞా

ఋదితి ద్వాదశానామ్॥ §॥ వృద్ధిరాదైచ్ ॥౧॥౧॥౧॥ ఆదైచ్చ వృద్ధిసంజ్ఞస్స్యాత్ ॥ §॥ అదేఙ్ గుణః॥౧॥౧॥౨॥ అత్ ఏఙ్ చ గుణసంజ్ఞస్స్యాత్ ॥ §॥
భూవాదయో ధాతవః॥౧॥౩॥౧॥ క్రియావాచినో భ్వాదయో ధాతుసంజ్ఞాస్స్యుః॥ §॥ ప్రాగ్రీశ్వరాన్నిపాతాః॥౧॥ ౪॥౫౬॥ ఇత్యధికృత్య ॥ §॥
చాదయోఽసత్త్వే॥౧॥౪॥౫౭॥ అద్రవ్యార్థాశ్చాదయో నిపాతసంజ్ఞాస్స్యుః॥ §॥ ప్రాదయః॥౧॥౪॥ ౫౮॥ అద్రవ్యార్థాః ప్రాదయస్తథా॥ §॥ ఉ
పసర్గాః క్రియాయోగే॥ ౧॥౪॥౫౯॥ గతిశ్చ॥౧॥౪॥౬౦॥ ప్రాదయః క్రియాయోగే ఉపసర్గసంజ్ఞాః గతిసంజ్ఞాశ్చ స్యుః॥ ప్ర-పరా- అప-సమ్-అ
ను- అవ-నిస్-నిర్-దుస్-దుర్-వి- ఆఙ్-ని-అధి-అపి-అతి-సు-ఉత్-అభి-ప్రతి-పరి-ఉప-ఏతే ప్రాదయః॥ §॥ న వేతి విభాషా॥౧॥౧॥౪౪॥ నిషేధవికల్ప
యోర్విభాషాసంజ్ఞా స్యాత్ ॥ §॥ స్వం రూపం శబ్దస్యాఽశబ్దసంజ్ఞా॥౧॥౧॥౬౮॥ శబ్దస్య స్వం రూపం సంజ్ఞి శబ్దశాస్త్రే యా సంజ్ఞా తాం వినా॥ §॥ యేన
విధిస్తదన్తస్య॥౧॥౧॥౭౨॥ విశేషణం తదన్తస్య సంజ్ఞా స్యాత్ స్వస్య చ రూపస్య॥ §॥ సమాసప్రత్యయవిధౌ ప్రతిషేధః॥ §॥ ఉగిద్వర్ణగ్రహణవర్జమ్॥
§॥ విరామోఽవసానమ్॥౧॥౪॥౧౧౦॥ వర్ణానామభావోఽవసానసంజ్ఞస్స్యాత్ ॥ §॥ పరస్సన్నికర్షస్సంహితా॥౧॥౧॥ ౧౦౯॥ వర్ణానామతిశ
యితస్సన్నిధిస్సంహితాసంజ్ఞస్స్యాత్ ॥ §॥ సుప్తిఙన్తమ్పదమ్॥౧॥౪॥౧౪॥ సుబన్తం తిఙన్తఞ్చ పదసంజ్ఞం స్యాత్ ॥ §॥ హలోఽనన్తరాస్సంయోగః॥౧॥
౧॥౭॥ అజ్భిరవ్యవహితా హలస్సంయోగసంజ్ఞాస్స్యుః॥ §॥ హ్రస్వం లఘు॥ ౧॥౪॥౧౦॥ సంయోగే గురు॥ ౧॥౪॥౧౧॥ సంయోగే పరే హ్రస్వ
ఙ్గురుసంజ్ఞం స్యాత్ ॥ §॥ దీర్ఘఞ్చ॥ ౧॥ ౪॥౧౨॥

ఇతి సంజ్ఞాప్రకరణమ్॥

ఇకో గుణవృద్ధీ॥ ౧॥౧॥౩॥ గుణవృద్ధి
శబ్దాభ్యాం యత్ర గుణవృద్ధీ విధీయేతే తత్రేక ఇతి షష్ఠ్యన్తమ్పదముపతిష్ఠతే॥ §॥ అచశ్చ॥౧॥౨॥౨౮॥ హ్రస్వదీర్ఘప్లుతశబ్దైర్యత్ర అజ్విధీయతే త
త్ర చ ఇతి షష్ఠ్యన్తమ్పదముపతిష్ఠతే॥ §॥ ఆద్యన్తౌ టకితౌ॥౧॥౧॥౪౬॥ టిత్కితౌ యస్యోక్తౌ తస్య క్రమాదాద్యన్తావయవౌ స్తః॥ § ॥ మిదచోఽన్త్యా
త్పరః॥౧॥౧॥౪౭॥ అచ ఇతి నిర్ధారణే షష్ఠీ- అచాం మధ్యే యోఽన్త్యస్తస్మాత్పరస్తస్యైవాన్తావయవో మిత్స్యాత్ ॥ §॥ షష్ఠీ స్థానేయోగా॥
౧॥౧॥౪౯॥ అనిర్ధారితసమ్బన్ధవిశేషా షష్ఠీ స్థానేయోగా బోధ్యా- స్థానఞ్చ ప్రసఙ్గః॥ §॥ స్థానేఽన్తరతమః॥౧॥౧॥౫౦- ప్రసఙ్గే సతి సదృశతమ
ఆదేశస్స్యాత్ ॥ యత్రానేకవిధమాన్తర్యం తత్ర స్థానత ఆన్తర్యం బలీయః॥ §॥ తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్య॥ ౧॥ ౧॥౬౬॥ సప్తమీనిర్దేశేన విధీ
యమానఙ్కార్యం వర్ణాన్తరేణాఽవ్యవహితస్య పూర్వస్య బోధ్యమ్॥ §॥ తస్మాదిత్యుత్తరస్య॥౧॥౧॥౬౭॥ పఞ్చమీనిర్దేశేన క్రియమాణఙ్కార్యం
వర్ణాన్తరేణాఽవ్యవహితస్య పరస్య జ్ఞేయమ్॥ అలోఽన్త్యస్య॥౧॥౧॥౫౨॥ షష్ఠీనిర్దిష్టస్యాన్త్యస్యాల ఆదేశస్స్యాత్ ॥ ॥ ఙిచ్చ॥౧॥౧॥౫౩

అయమనుష్యన్త్యస్యస్యాత్-సర్వస్యేత్యస్యాపవాదః॥౩॥ ఆదేః పరస్య ॥ ౧॥౧॥౫౪॥ పరస్య యద్విహితం తత్తస్యాదేర్బోధ్యమ్- అలోన్త్యస్యేత్యస్యాపవాదః॥౩॥ అనేకాల్శిత్సర్వస్య॥౧॥౧॥౫౫॥ స్పష్టమ్-అలోన్త్యసూత్రాపవాదః-అష్టాభ్య ఔశిత్యాదావాదేః పరస్యేత్యేతదపి పరత్వాదనేన బాధ్యతే॥౩॥ స్వరితేనాధికారః॥౧॥౩॥౧౧॥ స్వరితత్వయుక్తం శబ్దస్వరూపమధికృతం బోధ్యమ్॥ పరనిత్యాన్తరఙ్గాపవాదానాముత్తరోత్తరం బలీయః॥ అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే॥ అకృతవ్యూహాః పాణినీయాః॥ నిమిత్తం వినాశోన్ముఖం దృష్ట్వా తత్ప్రయుక్తం కార్యం న కుర్వన్తీత్యర్థః॥ ——❋ ॥ఇతి పరిభాషాప్రకరణమ్॥ ❋—— ॥ఇకో యణచి॥ ౬॥౧॥౭౭॥ ఇకః స్థానే యణ్ స్యాదచి సంహితాయాం విషయే (సుధీ ఉపాస్య ఇతి స్థితే) స్థానత ఆన్తర్యాదీకారస్య యకారః (సుధ్ య్ ఉపాస్య ఇతి స్థితే)॥౩॥ అనచి చ॥౮॥౪॥౪౭॥ అచః పరస్య యరో ద్వే వా స్తోనచి-ఇతి ధకారస్య ద్విత్వమ్॥౩॥ స్థానివదాదేశోఽనల్విధౌ॥౧॥౧॥౫౬॥ ఆదేశః స్థానివత్స్యాన్నతు స్థాన్యలాశ్రయవిధౌ॥ అనేనేహ యకారస్య స్థానివద్భావేనాచ్త్వమాశ్రిత్యానచి చేతి ద్విత్వనిషేధో నాశఙ్క్యోఽనల్విధావితి తన్నిషేధాత్॥౩॥ అచః పరస్మిన్పూర్వవిధౌ॥ ౧॥౧॥౫౭॥ అల్విధ్యర్థమిదమ్॥ పరనిమిత్తోఽజాదేశః స్థానివత్స్యాత్-స్థానిభూతాదచః పూర్వత్వేన దృష్టస్య విధౌ కర్తవ్యే॥ ఇతి స్థానివద్భావే ప్రాప్తే ॥౩॥ న పదాన్తద్విర్వచనవరేయలోపస్వరసవర్ణానుస్వారదీర్ఘజశ్చర్విధిషు॥ ౧॥౧॥౫౮ ॥ పదస్య చరమావయవే ద్విర్వచనాదౌ చ కర్తవ్యే పరనిమిత్తోఽజాదేశో న స్థానివత్॥ ఇతి స్థానివద్భావనిషేధః॥౩॥ ఝలాం జశ్ ఝశి॥౮॥౪॥౫౩॥ ఇతి ధకారస్య దకారః॥౩॥ అదర్శనం లోపః॥౧॥౧॥౬౦॥ ప్రసక్తస్యాదర్శనం లోపసంజ్ఞం స్యాత్॥౩॥ సంయోగాన్తస్య లోపః॥౮॥౨॥౨౩॥ సంయోగాన్తం యత్పదం తదన్తస్య లోపః స్యాత్॥ ఇతి యలోపే ప్రాప్తే॥❋॥ యణః ప్రతిషేధో వాచ్యః॥❋॥ యణో మయో ద్వే వాచ్యే॥❋॥ మయ ఇతి పఞ్చమీ యణ ఇతి షష్ఠీ ఇతి పక్షే యకారస్యాపి ద్విత్వమ్-తదిహ ధకారయకారయోర్ద్విత్వవికల్పాచ్చత్వారి రూపాణి॥ ఏకధమేకయమ్-ద్విధద్వియమ్-ద్విధమేకయమ్- ఏకధద్వియమ్ (మధ్వుపాస్యః-మధ్వరిః- ధాత్రంశః-లాకృతిః)॥౩॥ నాదిన్యాక్రోశే పుత్రస్య॥౮॥౪॥౪౮॥ పుత్రశబ్దస్య న ద్వే స్తః ఆదినీశబ్దే పరే ఆక్రోశే గమ్యమానే (పుత్రాదినీ త్వమసి పాపే, ఆక్రోశే కిమ్-తత్త్వకథనే ద్విర్వచనం భవత్యేవ॥❋॥ తత్పరే చ ॥❋॥ పుత్రపుత్రాదినీ త్వమసి పాపే॥❋॥ వా హతజగ్ధయోః॥❋॥ పుత్త్రహతీ-పుత్రహతీ-పుత్త్రజగ్ధీ-పుత్రజగ్ధీ)॥౩॥ త్రిప్రభృతిషు శాకటాయనస్య॥ ౮॥౪॥౫౦॥ త్ర్యాదిషు వర్ణేషు సంయు

త్రేషు వా ద్విత్వమ్ (ఇన్ద్రః ఇన్ద్రః రాష్ట్రమ్ రాష్ట్రమ్)॥౧॥ సర్వత్ర శాకల్యస్య॥౮॥౪॥౫౧॥ ద్విత్వం న (అర్కః బ్రహ్మా)॥౨॥ దీర్ఘాదాచార్యాణామ్॥౮॥౪॥౫౨॥ ద్విత్వం న (దాత్రమ్ పాత్రమ్)॥౩॥ అచో రహాభ్యాం ద్వే॥౮॥౪॥౪౬॥ అచః పరాభ్యాం రేఫహకారాభ్యాం పరస్య యరో ద్వే వా స్తః- (హర్య్యనుభవః- నహ్య్యస్తి)॥౪॥ హలో యమాం యమి లోపః॥౮॥౪॥౬౪॥ హలః పరస్య యమో లోపః స్యాద్వా యమి- ఇతి లోపపక్షే ద్విత్వాభావపక్షే చైకయం రూపం తుల్యమ్ లోపారమ్భఫలన్తు ఆదిత్యో దేవతాఽస్యేతి ఆదిత్యం హవిః - యమాం యమీతి యథాసంఖ్యవిజ్ఞానాన్నేహ- మాహాత్మ్యమ్॥౫॥ ఏచోఽయవాయావః॥౬॥౧॥౭౮॥ ఏచః క్రమాదయ్ అవ్ ఆయ్ ఆవ్ ఏతే స్యురచి॥౬॥ తస్య లోపః॥౧॥౩॥౯॥ తస్యేతో లోపః స్యాత్ - ఇతి యవయోర్లోపో న- ఉచ్చారణసామర్థ్యాత్ - ఏవఞ్చేత్సంజ్ఞాపీహ న భవతి- (హరయే- విష్ణవే- నాయకః- పావకః)॥ యస్మిన్విధిస్తదాదావల్గ్రహణే॥ సప్తమ్యన్తేఽల్గ్రహణే విశేషణీభూతే యో విధిరారభ్యతే స తదాదౌ జ్ఞేయః యేన విధిరిత్యస్యాపవాదః॥౭॥ వాన్తో యి ప్రత్యయే॥౬॥౧॥౭౯॥ యకారాదౌ ప్రత్యయే పరే ఓదౌతోరవ్ ఆవ్ ఏతౌ స్తః (గోర్వికారో గవ్యమ్) గోపయసోర్యత్ (నావా తార్యం నావ్యమ్) నౌవయోధర్మేత్యాదినా యత్॥౮॥ ❁॥ గోర్యూతౌ ఛన్దస్యుపసంఖ్యానమ్॥❁॥ అధ్వపరిమాణే చ॥❁॥ (గవ్యూతిః) ఊతియూతీత్యాదినా యూతిశబ్దో నిపాతితః- వాన్త ఇత్యత్ర వకారాత్ గోర్యూతావిత్యత్ర ఛకారాద్వా పూర్వభాగే లోపో వ్యోరితి లోపేన వకారః ప్రశ్లిష్యతే- తేన శ్రూయమాణవకారాన్త ఆదేశః స్యాత్ - వకారో న లుప్యత ఇతి యావత్॥౯॥ ధాతోస్తన్నిమిత్తస్యైవ॥౬॥౧॥౮౦॥ యాదౌ ప్రత్యయే పరే ధాతోరేచశ్చేద్వాన్తాదేశస్తర్హి తన్నిమిత్తస్యైవ నాన్యస్య (లవ్యమ్- అవశ్యలావ్యమ్) తన్నిమిత్తస్యైవేతి కిమ్- ఓయతే- ఔయత॥౧౦॥ క్షయ్యజయ్యౌ శక్యార్థే॥౬॥౧॥౮౧॥ యాన్తాదేశనిపాతనార్థమిదమ్ (క్షేతుం శక్యం క్షయ్యమ్- జేతుం శక్యం జయ్యమ్) శక్యార్థే కిమ్ - క్షేతుం జేతుం యోగ్యం క్షేయం పాపం జేయం మనః॥౧౧॥ క్రయ్యస్తదర్థే॥౬॥౧॥౮౨॥ తస్మై ప్రకృత్యర్థాయేదం తదర్థమ్॥ క్రేతారః క్రీణీయురితి బుద్ధ్యా ఆపణే ప్రసారితం క్రయ్యమ్- క్రేయమన్యత్- క్రయణార్హమిత్యర్థః॥౧౨॥ లోపః శాకల్యస్య॥౮॥౩॥౧౯॥ అవర్ణపూర్వయోః పదాన్తయోర్యవయోర్లోపో వాఽశి పరే- పూర్వత్రాసిద్ధమితి లోపశాస్త్రస్యాసిద్ధత్వాన్న స్వరసన్ధిః (హర ఏహి- హరయేహి- విష్ణ ఇహ- విష్ణవిహ- శ్రియా ఉద్యతః- శ్రియాయుద్యతః- గుర ఉత్కః- గురావుత్కః) కాకస్తికాస్తకత్యత్రాన్తైర్లోపస్య స్థానివత్త్వే నయణావాదేశౌ ప్రాప్తౌ న పదాన్తేతి సూత్రే

ణపదాన్తవిధౌ తన్నిషేధాన్న స్తః ॥ § ॥ ఏకః పూర్వపరయోః ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౮౪ ॥ ఇత్యధికృత్య ॥ § ॥ ఆద్గుణః ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౮౭ ॥ అవర్ణాదచి పరే పూర్వపరయోరేకో గుణ ఆదేశస్స్యాత్-సంహితాయామ్-(ఉపేన్ద్రః-రమేశః-గఙ్గోదకమ్-) ఉరణ్రపరః ॥ § ॥ ఋ ఇతి త్రింశతస్సంజ్ఞేత్యుక్తమ్-తత్స్థానే యోఽణ్ స రపరస్సన్నేవ ప్రవర్తతే-తత్రాన్తరతమ్యాత్-కృష్ణర్ద్ధిరిత్యత్రార్-తవల్కార ఇత్యత్రాల్-అచోరహాభ్యామితి పక్షే ద్విత్వమ్ ॥ § ॥ ఝరో ఝరి సవర్ణే ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౬౫ ॥ హలః పరస్య ఝరో లోపో వా స్యాత్సవర్ణే ఝరి-ద్విత్వాభావే లోపే సత్యేకధమ్-అసతి లోపే ద్విత్వే లోపపక్షే ద్విధమ్-సతి ద్విత్వే లోపే చాసతి త్రిధమ్ (కృష్ణర్ద్ధిః-కృష్ణర్ద్ధ్ధిః-కృష్ణర్ద్ధ్ధ్ధిః) యణ ఇతి పఞ్చమీమయ ఇతి షష్ఠీతి పక్షే కకారస్య ద్విత్వమ్-లస్య త్వనచి చేతి తేన తవల్కార ఇత్యత్ర రూపచతుష్టయమ్ ॥ ద్విత్వం లస్యైవ కస్యైవ నోభయోరుభయోరపి-తవల్కారాదిషు బుధైర్బోధ్యం రూపచతుష్టయమ్ ॥ § ॥ వృద్ధిరేచి ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౮౮ ॥ ఆదేచి పరే వృద్ధిరేకాదేశస్స్యాద్గుణాపవాదః (కృష్ణైకత్వమ్-గఙ్గౌఘః-దేవైశ్వర్యమ్-కృష్ణౌత్కణ్ఠ్యమ్) ॥ § ॥ ఏత్యేధత్యూట్సు ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౮౯ ॥ అవర్ణాదేజాద్యోరేత్యేధత్యోరూఠి చ పరే వృద్ధిరేకాదేశస్స్యాత్-పరరూపగుణాపవాదః (ఉపైతి-ఉపైధతే-ప్రష్ఠౌహః) ఏజాద్యోః కిమ్ ఉపేతః-మాభవాన్ప్రేదిధత్-పురస్తాదపవాదన్యాయేనేయం వృద్ధిరేఙి పరరూపస్యైవ బాధికా న తూమాఙోశ్చేత్యస్య-తేనావైహీతి వృద్ధిరసాధురేవ ॥ ✲ ॥ అక్షాదూహిన్యాముపసంఖ్యానమ్ ॥ ✲ (అక్షౌహిణీ సేనా) ॥ ✲ స్వాదీరేరిణోః ॥ ✲ (స్వైరమ్-స్వైరేతి కుంశీలమస్యేతి స్వైరీ-స్వైరిణీ) ॥ ✲ ॥ ప్రాదూహోఢోఢ్యేషైష్యేషు ॥ ✲ ॥ (ప్రౌహః-ప్రౌఢః) అర్థవద్గ్రహణే నానర్థకస్య గ్రహణమితి వచనాత్ సూత్రే రాజేర్గ్రహణం-భ్రాజిగ్రహణాత్తేన ఊఢగ్రహణే క్తాన్తమేవ గృహ్యతే తేన తు క్తవత్వన్తస్యైకదేశః-ప్రౌఢవాన్ (ప్రౌఢిః) ఇష ఇచ్ఛాయాం తుదాదిః-ఇష గతౌ దివాదిః-ఇష ఆభీక్ష్ణ్యే క్ర్యాదిః-ఏషాం ఘఞి ణ్యతి చ-ఏష ఏష్య ఇతి రూపే-తత్ర పరరూపే ప్రాప్తే నేన వృద్ధిః-(ప్రైషః-ప్రైష్యః) యస్తు ఈష ఉఞ్ఛే-యశ్చ ఈష గతిహింసాదర్శనేషు-తయోర్దీర్ఘోపధత్వాత్-ఈషః ఈష్యః-తత్రాద్గుణే ప్రేషః ప్రేష్యః ॥ ✲ ॥ ఋతే చ తృతీయాసమాసే ॥ ✲ ॥ సుఖేన ఋతః (సుఖార్తః-) తృతీయేతి కిమ్-పరమర్తః ॥ ✲ ॥ ప్రవత్సతరకమ్బలవసనదశానామృణే ॥ ✲ ॥ (ప్రార్ణం-వత్సతరార్ణమిత్యాది-) ఋణస్యాపనయనాయ యదన్యదృణం క్రియతే తదృణార్ణమ్ (దశార్ణో దేశః-నదీ చ దశార్ణా) ఋణశబ్దో దుర్గభూమౌ జలే చ ॥ § ॥ ఉపసర్గాదృతి ధాతౌ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౯౧ ॥ అవర్ణాన్తాదుపసర్గాదృకారాదౌ ధాతౌ పరే వృద్ధిరేకాదేశ

ష్స్యాత్-(ఉపార్ఛతి)॥*॥ అన్తాదివచ్చ॥ ౬।౧।౮౫॥ యోయమేకాదేశస్సపూర్వస్యాన్తవత్పరస్యాదివత్స్యాదితి రేఫస్య పదాన్తత్వే॥*॥ ఖరవసానయోర్విసర్జనీయః॥౮।౩।౧౫॥ ఖరి అవసానే చ రేఫస్య విసర్జనీయస్స్యాత్పదాన్తే- ఇతి విసర్గే ప్రాప్తే - అన్తవద్భావేన పదాన్తస్య న విసర్గః-ఉభయథస్రక్త్రగిదర్శి దేవతయోరిత్యాదినిర్దేశాత్-ఉపసర్గేణైవ ధాతోరాక్షేపే సిద్ధే ధాతావితి యోగవిభాగేన పునర్వృద్ధివిధానార్థమ్- తేన ఋత్యకః ఇతి పాక్షికోఽపి ప్రకృతిభావోఽత్ర న భవతి॥*॥ వా సుప్యాపిశలేః॥౬।౧।౯౨॥ అవర్ణాన్తాదుపసర్గాదృకారాదౌ సుబ్ధాతౌ వృద్ధిర్వా స్యాత్-ఆపిశలిగ్రహణం పూజార్థమ్- ప్రర్షభీయతి-ప్రార్షభీయతి సావర్ణ్యాత్ ఌవర్ణస్య గ్రహణమ్- ప్రల్కారీయతి-ప్రాల్కారీయతి తపరత్వాద్దీర్ఘే న-ఉపఋకారీయతి-ఉపర్కారీయతి॥*॥ ఏఙి పరరూపమ్॥౬।౧।౯౪॥ ఆదుపసర్గాదేఙాదౌ ధాతౌ పరరూపమేకాదేశస్స్యాత్-ప్రేజతే ఉపోషతి ఇహ వా సుపీత్యనువర్త్య వాక్యభేదేన వ్యాఖ్యేయమ్ తేన ఏఙాదౌ సుబ్ధాతౌ వా-ఉపేడకీయతి-ఉపైడకీయతి॥*॥ ఏవే చానియోగే॥*॥ నియోగోఽవధారణమ్- క్వేవ భోక్ష్యసే-అనవక్లృప్తావేవ శబ్దః-అనియోగే కిమ్-తథైవ॥*॥ అచోన్త్యాదిటి॥౧।౧।౬౪॥ అచాం మధ్యే యోన్త్యః స ఆదిర్యస్య తత్ టిసంజ్ఞం స్యాత్ ॥*॥ శకన్ధ్వాదిషు పరరూపం వాచ్యమ్॥*॥ తచ్చ టేః-శకన్ధుః-కర్కన్ధుః-కులటా॥*॥ సీమన్తః కేశవేశే ॥*॥ సమాన్తోన్యః మనీషా-లాఙ్గలీషా పతఞ్జలిః సారఙ్గః- పశుపక్షిణోః సారఙ్గోన్యః ఆకృతిగణోయమ్-మార్తణ్డః॥*॥ ఓత్వోష్ఠయోస్సమాసే వా॥*॥ స్థూలోతుః- స్థూలౌతుః-బిమ్బోష్ఠః-బిమ్బౌష్ఠః-సమాసే కిమ్ తవౌష్ఠః॥*॥ ఓమాఙోశ్చ॥౬।౧।౯౫॥ ఓమి ఆఙి చ ఆత్పరే రూపమేకాదేశస్స్యాత్-శివాయోన్నమః- శివఏహి-శివేహి॥*॥ అవ్యక్తానుకరణస్యాత ఇతౌ॥౬।౧।౯౮॥ ధ్వనేరనుకరణస్య యోఽచ్ఛబ్దస్తస్మాదితౌ పరే పరరూపమేకాదేశస్స్యాత్-పటత్ ఇతి-పటిటి॥*॥ ఏకాచో న॥*॥ శ్రదితి॥ నామ్రేడితస్యాన్త్యస్య తు వా॥౬।౧।౯౯॥ ఆమ్రేడితస్య ప్రాగుక్తన్న స్యాత్। అన్త్యస్య తు తకారమాత్రస్య వా స్యాత్। డాచి బహులం ద్వే భవత ఇతి బహులవచనాద్ద్విత్వమ్॥*॥ తస్య పరమామ్రేడితమ్॥౮।౧।౨॥ ద్విరుక్తస్య పరం రూపమామ్రేడితసంజ్ఞం స్యాత్। పటత్పటేతి॥ (ఝలాం జశోన్తే)॥౮।౨।౩౯॥ పదాన్తే ఝలాం జశస్స్యుః। పటత్పటదితి॥*॥ అకస్సవర్ణే దీర్ఘః॥౬।౧।౧౦౧॥ అకస్సవర్ణేఽచి పరే దీర్ఘ ఏకాదేశస్స్యాత్ (దైత్యారిః। శ్రీశః। విష్ణూదయః) అచి కిమ్। కుమారీ శేతే। నాజ్ఝలావితి సావర్ణ్యనిషేధస్తు న దీర్ఘశకారయోః। గ్రహణకశాస్త్రస్య సావర్ణ్యవిధినిషేధాభ్యాం ప్రాగనిష్పత్తేః। అకః కిమ్। హరయే। అచోఽకి దీర్ఘ ఇత్యేవ సువచమ్। *॥ ఋతి సవర్ణే ఋ వా॥* హోతౄకారః।

హొతౄకారః ※ ౠతి సవర్ణే ౠ వా ※ హొతౄ్కారః । హొతౄకారః ॥ పక్షే ఋకారస్సావర్ణ్యాత్ । ఋతి ఋ వా ౡతి ౡ వేత్యు
భయత్రాపి విధేయం వర్ణద్వయం ద్విమాత్రమ్ । ఆద్యస్య మధ్యే ద్వౌ రేఫౌ । తయోరేకా మాత్రా । అభితోఽజ్భక్తిరపరా । ద్వితీయస్య తు మధ్యే ద్వౌ
లకారౌ । శేషం ప్రాగ్వత్ । ఇహోభయత్రాపి ఋత్యక ఇతి పాక్షికః ప్రకృతిభావో వక్ష్యతే ॥ § ॥ ఏఙః పదాన్తాదతి ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౦౯ ॥ పదాన్తాదే
ఙోఽతి పరే పూర్వరూపమేకాదేశస్స్యాత్ । హరేఽవ । విష్ణోఽవ ॥ § ॥ సర్వత్ర విభాషా గోః ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౨౨ ॥ లోకే వేదే చైఙన్తస్య గోరతి వా ప్రకృతి
భావస్స్యాత్ పదాన్తే । గోఅగ్రమ్ - గోఽగ్రమ్ । ఏఙన్తస్యేకిమ్ - చిత్రగ్వగ్రమ్ - పదాన్తే కిమ్ గోః ॥ § ॥ అవఙ్ స్ఫోటాయనస్య ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౨౩ ॥ అతీతిని
వృత్తమ్ - అచి పరే పదాన్తే గోరవఙ్ వా స్యాత్ (గవాగ్రమ్) పదాన్తే కిమ్ - గవి - వ్యవస్థితవిభాషయా గవాక్షః ॥ ఇన్ద్రే చ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౨౪ ॥ గోరవ
ఙ్ స్యాదిన్ద్రే - గవేన్ద్రః ॥ అథ ప్రకృతిభావః ॥ § ॥ ప్లుతప్రగృహ్యా అచి నిత్యమ్ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౨౫ ॥ ప్లుతాః ప్రగృహ్యాశ్చ వక్ష్యన్తే తేఽచి నిత్యం ప్ర
కృత్యా స్యుః ॥ ఏహి కృష్ణ౩ అత్ర గౌశ్చరతి - హరీ ఏతౌ - నిత్యమితి కిమ్ ॥ హరీ ఏతావిత్యాదావయమేవ ప్రకృతిభావో యథా స్యాత్ - ఇకోఽసవ
ర్ణ ఇతి హ్రస్వసముచ్చయో మా భూత్ ॥ § ॥ ఇకోఽసవర్ణే శాకల్యస్య హ్రస్వశ్చ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౨౭ ॥ పదాన్తా ఇకోఽసవర్ణేఽచి పరే ప్రకృత్యా స్యు
ర్హ్రస్వశ్చ వా - అత్ర హ్రస్వవిధిసామర్థ్యాదేవ ప్రకృతిభావే సిద్ధే తదనుకర్షణార్థశ్చకారో న కర్తవ్య ఇతి భాష్యే స్థితమ్ (చక్రి అత్ర - చక్రీ అ
త్ర - చక్ర్యత్ర) పదాన్తా ఇతి కిమ్ గౌర్యౌ ॥ ※ ॥ న సమాసే ॥ ※ వాప్యశ్వః ॥ ※ సితి చ ॥ ※ ॥ పార్శ్వమ్ ॥ § ॥ ఋత్యకః ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౨౮ ॥ ఋతి పరేఽ
కః ప్రాగ్వత్ - (బ్రహ్మ ఋషిః - బ్రహ్మర్షిః -) పదాన్తా ఇత్యేవ - ఆర్చ్ఛత్ - సమాసేఽప్యయం ప్రకృతిభావః - (సప్త ఋషీణామ్ సప్తర్షీణామ్) ॥ § ॥ వాక్య
స్య టేః ప్లుత ఉదాత్తః ॥ ౮ ॥ ౨ ॥ ౮౨ ॥ ఇత్యధికృత్య ॥ ప్రత్యభివాదేఽశూద్రే ॥ ౮ ॥ ౨ ॥ ౮౩ ॥ అశూద్రవిషయే ప్రత్యభివాదే యద్వాక్యం తస్య టేః
ప్లుతస్స్యాత్ - అభివాదయే దేవదత్తోఽహమ్ - భో ఆయుష్మానేధి దేవదత్త౩ - స్త్రియాం న - అభివాదయే గార్గ్యహమ్ - భో ఆయుష్మతీ భవ గార్గి -
నామ గోత్రం వా యత్ర ప్రత్యభివాదవాక్యాన్తే ప్రయుజ్యతే తత్రైవ ప్లుత ఇష్యతే - నేహ ఆయుష్మానేధి ॥ ※ ॥ భో రాజన్య విశాం వేతి వాచ్య
మ్ ॥ ※ ॥ ఆయుష్మానేధి భో౩ ఆయుష్మానేధీన్ద్రవర్మ౩న్ - ఆయుష్మానేధీన్ద్ర పాలిత౩ ॥ § ॥ దూరాద్ధూతే చ ॥ ౮ ॥ ౨ ॥ ౮౪ ॥ దూరాత్సం
బోధనే యద్వాక్యం తస్య టేః ప్లుతస్స్యాత్ - సక్తూన్పిబ దేవదత్త౩ ॥ § ॥ హైహేప్రయోగే హైహయోః ॥ ౮ ॥ ౨ ॥ ౮౫ ॥ ఏతయోః ప్రయోగే దూ

రాద్ధూతేయద్వాక్యన్తత్ర హైహేయోరేవప్లుతస్స్యాత్ - హై౩ రామ-రామ హే౩॥§॥గురోరనృతోనన్త్యస్యాప్యేకైకస్య ప్రాచామ్॥ ౮॥౨॥౮౬॥దూరాద్ధూతేయద్వాక్యన్తస్య ఋుద్భిన్నస్యానన్త్యస్యాపిగురోర్వాప్లుతస్స్యాత్ (దే౩వదత్త-దేవద౩త్త దేవదత్త౩)గురోఃకిమ్-వకారాత్పరస్యాకారస్యమాభూత్-అనృతఃకిమ్-కృష్ణ౩-ఏకైకగ్రహణమ్పర్యాయార్థమ్-ఇహప్రాచామితియోగోవిభజ్యతే- తేనసర్వః ప్లుతోవికల్ప్యతే॥§॥అప్లుతవదుపస్థితే॥౬॥౧॥౧౨౯॥ఉపస్థితోఽనార్ష ఇతిశబ్దస్తస్మిన్పరే ప్లుతోఽప్లుతవద్భవతి-అప్లుతకార్యంగుణాదికఙ్కరోతి-సుశ్లోక౩ఇతి-సుశ్లోకేతి-వత్కిమ్అప్లుతఇత్యుక్తేప్లుత ఏవనిషిధ్యేత్-తథాచప్రగృహ్యాశ్రయేప్రకృతిభావేప్లుతస్యశ్రవణన్నస్యాత్-అగ్నీ౩ఇతి §॥ఈచాక్రవర్మణస్య॥౬॥౧॥౧౩౦॥ఈప్లుతోఽచిపరేఽప్లుతవద్వాస్యాత్ - చినుహీతిచినుహీ౩ఇతిచినుహీదమ్చినుహీ౩ఇదం-ఉభయత్ర విభాషేయమ్॥§॥ఈదూదేద్ద్వివచనమ్ప్రగృహ్యమ్ ॥౧॥౧॥౧౧॥ ఈదూదేదన్తన్ద్వివచనమ్ప్రగృహ్యసంజ్ఞంస్యాత్-హరీఏతౌవిష్ణూఇమౌ-గఙ్గేఅమూ-పచేతేఇమౌ-మణీవోష్ట్రస్యేతితుఇవార్థేవశబ్దోవాశబ్దోవాబోధ్యః॥§॥అదసోమాత్ ॥౧॥౧॥౧౨॥ అస్మాత్పరావీదూతౌప్రగృహ్యౌస్తః॥అమీఈశాః-రామకృష్ణావమూఆసాతే-మాత్కిమ్ అముకేఽత్ర-అసతిమాద్గ్రహణేఏకారోప్యనువర్తేత॥§॥ శే॥౧॥౧॥౧౩॥ అయమ్ప్రగృహ్యస్స్యాత్॥అస్మేఇన్ద్రాబృహస్పతీ॥§నిపాతఏకాజనాఙ్॥౧॥౧॥౧౪॥ఏకోఽజ్నిపాతఆఙ్వర్జఃప్రగృహ్యస్స్యాత్-ఇవిస్మయే- ఇఇన్ద్రః ఉఉమేశః- అనాఙితియుక్తేఙిదాకారఃప్రగృహ్యఏవ- ఆఏవన్నుమన్యసే-ఆఏవఙ్కిలతత్ ఙిత్తునప్రగృహ్యః॥ఆఈషదుష్ణమ్-ఓష్ణమ్-వాక్యస్మరణయోరఙిత్-అన్యత్రఙిదితివివేకః॥§॥ఓత్ ॥౧॥౧॥౧౫॥ఓదన్తోనిపాతఃప్రగృహ్యస్స్యాత్-అహోఈశాః॥§॥ సమ్బుద్ధౌశాకల్యస్యేతావనార్షే ॥౧॥౧॥౧౬॥సమ్బుద్ధినిమిత్తకఓకారోవాప్రగృహ్యోఽవైదికేఇతౌపరే-విష్ణోఇతి-విష్ణఇతివిష్ణవితి-అనార్షఇతికిమ్-బ్రహ్మబన్ధవిత్యబ్రవీత్ ॥§॥ఉఞః॥౧॥౧॥౧౭॥ఉఞఇతౌవాప్రాగుక్తమ్-ఉఇతి-వితి॥§॥ ఊఁ॥౧॥౧॥౧౮॥ ఉఞఇతౌదీర్ఘోఽనునాసికఃప్రగృహ్యశ్చఊఁ ఇత్యయమాదేశోవాస్యాత్ -ఊఁఇతి॥§॥మయఉఞోవోవా॥ ౮॥౩॥౩౩॥ మయఃపరస్యఉఞోవోవాస్యాత్ఽచికిము ఉక్తమ్కిమ్వుక్తమ్-వస్యాసిద్ధత్వాన్నానుస్వారః॥§॥ఈదూతౌచసప్తమ్యర్థే॥౧॥౧॥౧౯॥సప్తమ్యర్థేపర్యవసన్నమీదూదన్తమ్ప్రగృహ్యంస్యాత్- సోమోగౌరీఅధిశ్రితః-మామకీతనూఇతి-సుపాంసులుగితిసప్తమ్యాలుక్ - అర్థగ్రహణఙ్కిమ్-వృత్తావర్థాన్తరోపసంక్రాన్తేమాభూత్- వాప్యామశ్వో వాప్యశ్వ

శ్వః॥§॥అణోఽప్రగృహ్యస్యానునాసికః॥౮॥౪॥౫౭॥అప్రగృహ్యస్యాణోఽవసానేఽనునాసికో వా స్యాత్-దధిఁ-దధి-అప్రగృహ్యస్య కిమ్॥అగ్నీ ⟹ ఇత్యచ్సన్ధిః ⟸ స్తోశ్శ్చునా శ్చుః॥౮॥౪॥౪౦॥సకారతవర్గయోశ్శకారచవర్గాభ్యాం యోగే శకారచవర్గౌ స్తః-(హరిశ్శేతే - రామశ్చినోతి-సచ్చిత్-శార్ఙ్గిఞ్జయః॥§॥శాత్॥౮॥౪॥౪౪॥శాత్పరస్య తవర్గస్య చుత్వం న స్యాత్-(విశ్నః-ప్రశ్నః)§॥ష్టునా ష్టుః॥౮॥౪॥౪౧॥స్తోః ష్టునా యోగే ష్టుస్స్యాత్ (రామష్షష్ఠః-రామష్టీకతే-పేష్టా-తట్టీకా-చక్రిణ్ఢౌకసే॥§॥న పదాన్తాట్టోరనామ్॥౮॥౪॥౪౨॥అనామితి లుప్తషష్ఠీకం పదమ్ పదాన్తాట్టవర్గాత్పరస్యానామస్స్తోః ష్టుర్న స్యాత్ (షట్సన్తః-షట్తే) పదాన్తాత్కిమ్-ఈట్టే-టోః కిమ్ సర్పిష్టమమ్॥❁॥అనామ్నవతినగరీణామితి వాచ్యమ్॥❁॥షణ్ణామ్-షణ్ణవతిః-షణ్ణగర్యః॥§॥తోః షి॥౮॥౪॥౪౩॥తవర్గస్య షకారే పరే న ష్టుత్వం-సర్పిష్షష్ఠః॥§॥ఝలాం జశోఽన్తే॥౮॥౨॥౩౯॥(వాగీశః-చిద్రూపమ్)॥§॥యరోఽనునాసికేఽనునాసికో వా॥౮॥౪॥౪౫॥ యరః పదాన్తస్యానునాసికే పరేఽనునాసికో వా స్యాత్ (ఏతన్మురారిః-ఏతద్మురారిః) స్థానప్రయత్నాభ్యామన్తరతమే స్పర్శే చరితార్థో విధిరయం రేఫే న ప్రవర్తతే-చతుర్ముఖః॥❁॥ప్రత్యయే భాషాయాం నిత్యమ్॥❁॥(తన్మాత్రమ్) కథం తర్హి మదోదగ్రాః కకుద్మన్త ఇతి యవాదిగణే దకారనిపాతనాత్॥§॥తోర్లి॥౮॥౪॥౬౦॥

తవర్గస్య లకారే పరసవర్ణస్స్యాత్ - (తల్లయః - విద్వాఁల్లిఖతి - నకారస్యానునాసికో లకారః - §ఉదస్స్థాస్తమ్భోః పూర్వస్య॥౮॥౪॥౬౧॥ ఉదః పరయోస్స్థాస్తమ్భోః పూర్వసవర్ణస్స్యాత్-ఆదేః పరస్య-(ఉత్థానమ్-)ఉత్తమ్భనమ్-అత్రాఽఘోషస్య మహాప్రాణస్య సస్య తాదృశ ఏవ థకారః-తస్య ఝరో ఝరీతి పాక్షికో లోపః - లోపాభావపక్షే తు థకారస్యైవ శ్రవణం న తు ఖరి చేతి చర్త్వం ఖరి చర్త్వం ప్రతి థకారస్యాసిద్ధత్వాత్ (ఉత్థ్థానమ్-ఉత్థ్తమ్భనమ్)॥§॥ఝయో హోఽన్యతరస్యామ్॥౮॥౪॥౬౨॥ఝయః పరస్య హస్య పూర్వసవర్ణో వా స్యాత్-ఘోషవతో నాదవతో మహాప్రాణస్య సంవృతకణ్ఠస్య హస్య తాదృశో వర్గచతుర్థ ఏవాదేశః-వాగ్ఘరిః-వాగ్హరిః॥§॥శశ్ఛోఽటి॥౮॥౪॥౬౩॥ఝయః పరస్య శస్య ఛో వా స్యాదటి-దస్య చుత్వేన జకారే కృతే॥§॥ఖరి చ॥౮॥౪॥౫౫॥ఖరి ఝలాం చరస్స్యుః-ఇతి జకారస్య చకారః- తచ్ఛివః- తచ్శివః- ❁ఛత్వమమీతి వాచ్యమ్॥❁॥తచ్ఛ్లోకేన-తచ్శ్లోకేన అమి కిమ్-వాక్శ్చ్యోతతి॥§॥ మోఽనుస్వారః॥౮॥౩॥౨౩॥మాన్తస్య పదస్యానుస్వారస్స్యాద్ధలి-అలోఽన్త్యస్య-హరిం వన్దే-పదస్యేతి కిమ్ - గమ్యతే॥§॥నశ్చాపదాన్తస్య ఝలి॥౮॥౩॥౨౪॥నస్య

మస్యచాపదాన్తస్యఝల్యనుస్వారః-యశాంసి-ఆక్రంస్యతే-ఝలికిమ్‌ఙన్యసే॥§॥అనుస్వారస్యయయిపరసవర్ణః॥౮॥౪॥౫౮॥ స్పష్టమ్-(అ
ఙ్కితః-అఞ్చితః-కుణ్ఠితః-శాన్తః-గుమ్ఫితః-)కుర్వన్తీత్యత్రణత్వే ప్రాప్తే-తస్యాసిద్ధత్వాదనుస్వారేపరసవర్ణేతస్యాసిద్ధత్వాన్న ణత్వ
మ్॥§॥ వాపదాన్తస్య॥౮॥౪॥౫౯॥ పదాన్తస్యాఽనుస్వారస్యయయిపరేపరసవర్ణోవాస్యాత్ (త్వఙ్కరోషి-త్వంకరోషి-సయ్యన్తా-సంయ
న్తా-సవ్వత్సరః-సంవత్సరః-యల్లోకమ్-యంలోకమ్-)అత్రాఽనుస్వారస్యపక్షేఽనునాసికాయవలాః॥§॥మోరాజిసమఃక్వౌ॥౮॥౩॥౨౫॥
క్విబన్తేరాజతౌపరేసమోమస్యమఏవస్యాత్-(సమ్రాట్)॥§॥హేమపరేవా॥౮॥౩॥౨౬॥మపరేహకారేమస్యమఏవస్యాద్వా-హ్వలహ్మల
సఞ్చలనే-(కిమ్హ్మలయతి-కింహ్మలయతి)॥❋॥యవలపరేయవలావేతివక్తవ్యమ్॥❋॥యథాసంఖ్యమనుదేశస్సమానామ్॥౧॥౩॥౧౦॥సమస
మ్బన్ధివిధిర్యథాసంఖ్యంస్యాత్-(కింహ్యః-కియ్‌హ్యః-కింహ్వలయతి-కివ్‌హ్వలయతి-కింహ్లాదయతి-కిల్‌హ్లాదయతి)॥§॥నపరేనః॥౮॥౩॥౨౭॥
నపరేహకారేమస్యనస్యాద్వా-(కింహ్నుతే-కిన్‌హ్నుతే)॥§॥ఙ్ణోఃకుక్టుక్శరి॥౮॥౩॥౨౮॥ఙకారణకారయోఃకుక్టుకావాగమౌవాస్త
శ్శరి-కుక్టుకోరసిద్ధత్వాజ్జశ్త్వన్న॥❋॥చయోద్వితీయాశ్శరిపౌష్కరసాదేరితివాచ్యమ్॥❋॥(ప్రాఙ్క్‌షష్ఠః-ప్రాఙ్‌ఖ్‌షష్ఠః-ప్రాఙ్
షష్ఠః-సుగణ్‌షష్ఠః-సుగణ్ఠ్‌షష్ఠః-సుగణ్ట్‌షష్ఠః)॥§॥డస్సిధుట్॥౮॥౩॥౨౯॥డాత్పరస్యసస్యధుడ్వాస్యాత్-(షట్సన్తః-షట్త్సన్తః)॥§॥
నశ్చ॥౮॥౩॥౩౦॥నకారాన్తాత్సస్యధుడ్వా-(సన్త్సః-సన్సః)॥§॥శితుక్॥౮॥౩॥౩౧॥నస్యపదాన్తస్యశేపరేతుగ్వాస్యాత్-శశ్ఛోఽటీతిఛత్వవిక
ల్పః-పక్షేఝరోఝరీతిచలోపః(సఞ్ఛమ్భుః-సఞ్చ్ఛమ్భుః-సఞ్చ్శమ్భుః-సఞ్శమ్భుః-ఞ్ఛౌఞ్చ్ఛౌఞ్చ్శౌఞ్శౌ-ఇతిచతుష్టయమ్-రూ
పాణామిహతుక్ఛత్వచలోపానాంవికల్పనాత్)॥§॥ఙమోహ్రస్వాదచిఙముణ్నిత్యమ్॥౮॥౩॥౩౨॥హ్రస్వాత్పరోయోఙమ్తదన్తంయత్ప
దన్తస్మాత్పరస్యాఽచోనిత్యంఙముడాగమస్స్యాత్(ప్రత్యఙ్ఙాత్మా-సుగణ్ణీశః-సన్నచ్యుతః)॥§॥సమస్సుటి॥౮॥౩॥౫॥ సమోరుస్స్యా
త్సుటి-అలోన్త్యస్య॥§॥ అత్రాఽనునాసికఃపూర్వస్యతువా॥౮॥౩॥౨॥ అత్రరుప్రకరణేరోఃపూర్వస్యాఽనునాసికస్స్యా
త్॥§॥ అనునాసికాత్పరోఽనుస్వారః॥౮॥౩॥౪॥ అనునాసికంవిహాయరోఃపూర్వస్మాత్పరోఽనుస్వారాగమస్స్యాత్॥ఖరవసానయోర్వి
సర్జనీయః॥§॥విసర్జనీయస్యసః॥౮॥౩॥౩౪॥ఖరివిసర్జనీయస్యసస్స్యాత్-ఏతదపవాదేనవాశరీతిపాక్షికేఽపిసత్వేప్రాప్తే॥❋॥ సమ్పుఙ్కానాంసో
వక్తవ్యః॥❋॥(సంస్కర్తా-సంస్కర్తా) - సమోవాలోపమేకేఇతిభాష్యమ్లోపస్యాపిరుప్రకరణస్థత్వాదనుస్వారానునాసికాభ్యామేకస

కారం రూపద్వయమ్. ద్విసకారన్తూక్తమేవ. తత్రానచి చేతి సకారస్య ద్విత్వపక్షే త్రిసకారమపి రూపద్వయమ్. అనుస్వారవిసర్గజిహ్వామూలీయోపధ్మానీయయమానామకారోపరి శర్షు చ పాఠస్యోపసంఖ్యాతత్వేనానుస్వారస్యాప్యచ్త్వాత్. అనునాసికవతాం త్రయాణాం శరః ఖయ ఇతి కద్విత్వే షట్. అనుస్వారవతామనుస్వారస్యాపి ద్విత్వే ద్వాదశ. ఏషామష్టాదశానాన్తకారస్య ద్విత్వే వచనాన్తరేణ పునర్ద్విత్వే తు పకత్వన్నిపత్రితమితి చతుష్పఞ్చాశత్. అణోఽనునాసికత్వేఽష్టోత్తరశతమ్॥ § ॥ పుమః ఖయ్యమ్పరే॥౮॥౩॥౬॥ అమ్పరే ఖయి పుమ్శబ్దస్య రుః స్యాత్. వ్యుత్పత్తిపక్షే ప్రత్యయస్యేతి షత్వపర్యుదాసాత్ ᳵకᳶపయోః ప్రాప్తౌ. అవ్యుత్పత్తిపక్షే తు షత్వప్రాప్తౌ. సంపుంకానామితి సః. (పుంస్కోకిలః. పుఁస్కోకిలః. పుంస్పుత్రః. పుఁస్పుత్రః.) అమ్పరే కిమ్. పుంక్షీరమ్. ఖయి కిమ్. పుందాసః. ఖ్యాఞాదేశేన పుంఖ్యానమ్॥ § ॥ నశ్ఛవ్యప్రశాన్॥౮॥౩॥౭॥ అమ్పరే ఛవి నకారాన్తస్య పదస్య రుః స్యాత్ న తు ప్రశాన్శబ్దస్య. విసర్గసత్వంశ్చుత్వమ్ (శార్ఙ్గిఁశ్ఛిన్ధి. శార్ఙ్గింశ్ఛిన్ధి. చక్రిఁస్త్రాయస్వ. చక్రింస్త్రాయస్వ) పదస్య కిమ్ హన్తి. అమ్పరే కిమ్. సన్త్సరుః. ఖడ్గముష్టిః. అప్రశాన్ కిమ్. ప్రశాన్తనోతి॥ § ॥ నౄన్పే॥౮॥౩॥౧౦॥ నౄనిత్యస్య రుర్వా స్యాత్ పకారే పరే॥ § ॥ కుప్వోఃᳵకᳶపౌ చ॥౮॥౩॥౩౭॥ కవర్గే పవర్గే చ పరే విసర్జనీయస్య క్రమాజ్జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయౌ స్తః. చాద్విసర్గః. యేన నాప్రాప్తిన్యాయేన విసర్జనీయస్య స ఇత్యస్యాపవాదోఽయమ్. న తు శర్పరే విసర్జనీయ ఇత్యస్య. తేన వాసః క్షౌమమిత్యాదౌ విసర్గ ఏవ (నౄఁᳶపాహి. నౄంᳶపాహి. నౄఁః పాహి. నౄంః పాహి. నౄన్పాహి)॥ § ॥ కానామ్రేడితే॥౮॥౩॥౧౨॥ కాన్నకారస్య రుః స్యాదామ్రేడితే పరే. సంపుంకానామితి సః. యద్వా॥ § ॥ కస్కాదిషు చ॥౮॥౩॥౪౮॥ ఏష్విణ ఉత్తరస్య విసర్గస్య షః స్యాదన్యత్ర తు సః. ᳵకᳶపయోరపవాద ఇతి సః (కాఁస్కాన్. కాంస్కాన్. కస్కః. కౌతస్కుతః. సర్పిష్కుణ్డికా. ధనుష్కపాలమ్) ఆకృతిగణోఽయమ్॥ సంహితాయామ్॥౬॥౧॥౭౨॥ ఇత్యధికృత్య॥ § ॥ ఛే చ॥౬॥౧॥౭౩॥ హ్రస్వస్య ఛే పరే తుగాగమః స్యాత్ సంహితాయామ్. చుత్వస్యాసిద్ధత్వాజ్జశ్త్వేన దః. తతశ్చర్త్వస్యాసిద్ధత్వాత్పూర్వం చుత్వేన జః. తస్య చర్త్వేన చః. చుత్వస్యాసిద్ధత్వాచ్ఛ్వోః శూఠితి ఊత్వన్న. (శివచ్ఛాయా. స్వచ్ఛాయా)॥ § ॥ ఆఙ్మాఙోశ్చ॥౬॥౧॥౭౪॥ ఏతయోశ్ఛే పరే తుక్ స్యాత్. పదాన్తాద్వేతి వికల్పాపవాదః. ఆచ్ఛాదయతి. మాచ్ఛిదత్)॥ § ॥ దీర్ఘాత్॥౬॥౧॥౭౫॥ దీర్ఘాచ్ఛే పరే తుక్ స్యాత్. దీర్ఘస్యాయన్తావో న తు ఛస్య. సేనాసురాచ్ఛాయేతి జ్ఞాపకాత్ (చేచ్ఛిద్యతే)॥ § ॥ పదాన్తాద్వా॥౬॥౧॥౭౬॥ దీర్ఘాత్పదాన్తాచ్ఛే పరే తుగ్వా స్యాత్ (లక్ష్మీచ్ఛాయా

లక్ష్మీచ్ఛాయా) ——❋ ఇతి హల్సన్ధిః ❋—— విసర్జనీయస్య సః ॥ విష్ణుస్త్రాతా ॥ ౧ ॥ శర్పరే విసర్జనీయః ॥ ౮।౩।౩౫ ॥ శర్పరే ఖరి విసర్జనీయస్య విసర్జనీయ ఏవ స్యాత్ (కః త్సరుః ఘనాఘనః క్షోభణః) ఇహ యథాయథం సత్వం జిహ్వామూలీయశ్చ న ॥ ౧ ॥ వా శరి ॥ ౮।౩।౩౬ ॥ శరి పరే విసర్జనీయస్య విసర్జనీయ ఏవ వా స్యాత్ (హరిః శేతే - హరిశ్శేతే) ॥ ❋ ॥ ఖర్పరే శరి వా విసర్గలోపో వక్తవ్యః ॥ ❋ ॥ (రామ స్థాతా - రామః స్థాతా - హరి స్ఫురతి - హరిః స్ఫురతి, పక్షే విసర్గే సత్వే చ త్రైరూప్యమ్) ॥ కుప్వోః ≍క ≍పౌ చ ॥ (క≍ కరోతి - కః కరోతి - క≍ ఖనతి - కః ఖనతి - క≍ పచతి - కః పచతి) ॥ ౧ ॥ సోఽపదాదౌ ॥ ౮।౩।౩౮ ॥ విసర్జనీయస్య సః స్యాదపదాద్యోః కుప్వోః పరయోః ॥ ❋ ॥ పాశకల్పకకామ్యేష్వితి వాచ్యమ్ ॥ ❋ ॥ (పయస్పాశమ్ - యశస్కల్పమ్ - యశస్కమ్ యశస్కామ్యతి) ॥ ❋ ॥ అనవ్యయస్యేతి వాచ్యమ్ ॥ ❋ ॥ ప్రాతఃకల్పమ్ ॥ ❋ ॥ కామ్యే రోరేవేతి వాచ్యమ్ ॥ ❋ ॥ నేహ - గీః కామ్యతి ॥ ౧ ॥ ఇణః షః ॥ ౮।౩।౩౯ ॥ ఇణః పరస్య విసర్గస్య షకారస్స్యాత్పూర్వవిషయే - (సర్పిష్పాశమ్ - సర్పిష్కల్పమ్ సర్పిష్కమ్ సర్పిష్కామ్యతి) ॥ ౧ ॥ నమస్పురసోర్గత్యోః ॥ ౮।౩।౪౦ ॥ గతిసంజ్ఞయోరనయోర్విసర్గస్య సః కుప్వోః పరయోః - (నమస్కరోతి, - సాక్షాత్ప్రభృతిత్వాత్ కృఞో యోగే విభాషా గతిసంజ్ఞా - తదభావే నమః కరోతి - పురోఽవ్యయమితి నిత్యం గతిసంజ్ఞా - (పురస్కరోతి) అగతిత్వాన్నేహ - పూః - పురౌ - పురః ప్రవిష్టవ్యాః ॥ ౧ ॥ ఇదుదుపధస్య చాప్రత్యయస్య ॥ ౮।౩।౪౧ ॥ ఇకారోకారోపధస్యాఽప్రత్యయస్య విసర్గస్య షస్స్యాత్కుప్వోః - (నిష్ప్రత్యూహమ్ ఆవిష్కృతమ్ దుష్కృతమ్) అప్రత్యయస్య కిమ్ - అగ్నిః కరోతి - వాయుః కరోతి - ఏకాదేశశాస్త్రనిమిత్తకస్య న షత్వమ్ - కస్కాదిషు భ్రాతుష్పుత్రశబ్దస్య పాఠాత్ - తేనేహ న - మాతుః కృపా ॥ ❋ ॥ ముహుసః ప్రతిషేధః ॥ ❋ ॥ ముహుః కామా ॥ తిరసోఽన్యతరస్యామ్ ॥ ౮।౩।౪౨ ॥ తిరసస్సో వా స్యాత్ కుప్వోః - తిరస్కర్తా ॥ తిరః కర్తా ॥ ౧ ॥ ద్విస్త్రిశ్చతురితి కృత్వోఽర్థే ॥ ౮।౩।౪౩ ॥ కృత్వోఽర్థే వర్తమానానామేషాం విసర్గస్య షకారో వా స్యాత్ కుప్వోః ద్విష్కరోతి - ద్విః కరోతీత్యాది - కృత్వోఽర్థే కిమ్ - చతుష్కపాలః ॥ ౧ ॥ ఇసుసోస్సామర్థ్యే ॥ ౮।౩।౪౪ ॥ ఏతయోర్విసర్గస్య షస్స్యాద్వా కుప్వోః - (సర్పిష్కరోతి - సర్పిః కరోతి - ధనుష్కరోతి - ధనుః కరోతి) సామర్థ్యమిహ వ్యపేక్షా - సామర్థ్యే కిమ్ - తిష్ఠతు సర్పిః పిబ త్వముదకమ్ ॥ ౧ ॥ నిత్యం సమాసేఽనుత్తరపదస్థస్య ॥ ౮।౩।౪౫ ॥ ఇసుసోర్విసర్గస్యాఽనుత్తరపదస్థస్య సమాసే నిత్యం షస్స్యాత్ కుప్వోః పరయోః సర్పిష్కుణ్డికా ॥ అనుత్తరపదస్థస్య కిమ్ ॥ పరమసర్పిః కుణ్డికా - కస్కాదిషు సర్పిష్కుణ్డికాశబ్దోఽసమాసే వ్యపేక్షావిరహేఽపి షత్వార్థః వ్యపేక్షాయామనిత్యార్థశ్చ ॥ ౧ ॥ అతః కృకమికంసకుమ్భ

పాత్రకుశాకర్ణీష్వనవ్యయస్య॥౮॥౩॥౪౬॥ అకారాదుత్తరస్యానవ్యయస్య విసర్గస్య సమాసే నిత్యం సకారాదేశస్స్యాత్కరోత్యాదిషు పరేషు నతూత్తరపదస్థస్య-అయస్కారః-అయస్కామః-అయస్కంసః-అయస్కుమ్భః-అయస్పాత్రమ్ అయస్సహితాకుశా అయస్కుశా-అయస్కర్ణీ) అతః కిమ్-గీర్కారః-అనవ్యయస్య కిమ్ స్వఃకామః-సమాసే కిమ్-యశః కరోతి-అనుత్తరపదస్థస్య కిమ్ పరమయశఃకారః॥ అధశ్శిరసీ పదే ॥౮॥౩॥౪౭॥ ఏతయోర్విసర్గస్య సాదేశస్స్యాత్పదశబ్దే పరే-(అధస్పదమ్ శిరస్పదమ్) సమాస ఇత్యేవ-అధఃపదమ్-శిరఃపదమ్-అనుత్తరపదస్థస్యేత్యేవ-పరమశిరఃపదమ్। కస్కాదిషు చ॥ భాస్కరః॥ —— ఇతి విసర్గసన్ధిః —— ॥ స్వౌజసమౌడితి సుప్రత్యయే శివ-స్-అర్చ్య-ఇతి స్థితే॥ ససజుషోరుః॥౮॥౨॥౬౬॥ పదాన్తస్య సస్య సజుష్శబ్దస్య చ రుస్స్యాత్-జశ్త్వాపవాదః॥ అతో రోరప్లుతాదప్లుతే॥౬॥౧॥౧౧౩॥ అప్లుతాదతః పరస్య రోరుస్స్యాదప్లుతేఽతి-భో భగో అఘో ఇతి ప్రాప్తస్య యత్వస్యాపవాదః ఉత్వప్రవృత్తిరుత్వస్యాసిద్ధత్వాన్న భవతి-రుత్వమనూద్య ఉత్వవిధేస్సామర్థ్యాత్॥ ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణః॥౬॥౧॥౧౦౨॥ అకః ప్రథమాద్వితీయయోరచి పరే పూర్వసవర్ణదీర్ఘ ఏకాదేశస్స్యాత్-ఇతి ప్రాప్తే॥ నాదిచి॥౬॥౧॥౧౦౪॥ అవర్ణాదిచి పరే న పూర్వసవర్ణదీర్ఘః॥ ఆద్గుణః - ఏఙః పదాన్తాదతి- (శివోఽర్చ్యః) అత ఇతి తపరః కిమ్ - దేవా అత్ర-అతీతి తపరః కిమ్ శ్వ ఆగన్తా-అప్లుతాత్కిమ్-ఏహి సుస్రోత౩ అత్ర స్నాహి ప్లుతస్యాసిద్ధత్వాదతః పరోఽయమ్-అప్లుతాదితి విశేషణే తు తత్సామర్థ్యాన్నాసిద్ధత్వమ్ తపరకరణస్య తు న సామర్థ్యం దీర్ఘనివృత్త్యా చరితార్థత్వాత్-అప్లుతే కిమ్-తిష్ఠతు పయ అ౩గ్నిదత్త-గురోరనృత ఇతి ప్లుతః॥ హశి చ॥౬॥౧॥౧౧౪॥ అప్లుతాదతః పరస్య రోరుస్స్యాద్ధశి-(శివో వన్ద్యః)-రోరిత్యుకారానుబన్ధగ్రహణాన్నేహ-ప్రాతరత్ర-ధాతర్గచ్ఛ దేవాస్ ఇహ ఇతి స్థితే-రుత్వమ్॥ భోభగోఅఘోఅపూర్వస్య యోఽశి॥౮॥౩॥౧౭॥ ఏతత్పూర్వస్య రోర్యాదేశస్స్యాదశి పరే-అసన్ధిస్సౌత్రః-లోపశ్శాకల్యస్య (దేవా ఇహ దేవాయిహ) అశి కిమ్ దేవాస్సన్తి-యద్యపీహ యత్వస్యాసిద్ధత్వాద్విసర్గో లభ్యతే-తథాపి విసర్గస్య స్థానివద్భావేన రుత్వాశ్రయత్వం స్యాత్-న హ్యయమల్విధిః-రోరితి సముదాయరూపాశ్రయణాత్-భోస్- భగోస్- అఘోస్-ఇతి సకారాన్తా నిపాతాః- తేషాం రోర్యత్వే కృతే॥ వ్యోర్లఘుప్రయత్నతరశ్శాకటాయనస్య॥౮॥౩॥౧౮॥ పదాన్తయోర్వకారయకారయోర్లఘూచ్చారణౌ వయౌ వా స్తోఽశి పరే యస్యోచ్చారణే జిహ్వాగ్రోపాగ్రమధ్యమూలానాం శైథిల్యం జాయతే స లఘూచ్చారణః॥ ఓతో గార్గ్యస్య॥౮॥౩॥౨౦॥ ఓకారాత్పరస్య పదా

న్తస్యాఽలఘుప్రయత్నస్యయకారస్యనిత్యంలోపస్స్యాత్ -గార్గ్యగ్రహణమ్పూజార్థమ్-(భోఅచ్యుత)లఘుప్రయత్నపక్షే(భోయచ్యుత) పదాన్తస్యకిమ్ తోయమ్॥ § ॥ ఉఞిచపదే॥ ౮॥ ౩॥ ౨౧॥ అవర్ణపూర్వయోఃపదాన్తయోర్యవయోర్లోపఉఞిపరే(సఉఏకాగ్నిః)పదేకిమ్-తన్త్రయుతమ్। వేఞస్సమ్ప్రసారణేరూపమ్ - యదితుప్రతిపదోక్తోనిపాతఉఞితిగృహ్యతే - తర్హ్యుత్తరార్థమ్పదగ్రహణమ్॥ § ॥ హలిసర్వేషామ్॥ ౮॥ ౩॥ ౨౨॥ భోభగోఅఘోఅపూర్వస్యలఘ్వలఘూచ్చారణస్యయకారస్యలోపస్స్యాద్ధలిసర్వేషామ్మతేన(భోదేవాః-భోలక్ష్మీః-భోవిద్వద్బృన్ద-భగోనమస్తే-అఘోయాహి-దేవానమ్యాః-దేవాయాన్తి)హలికిమ్-దేవాయిహ॥ § ॥ రోఽసుపి॥ ౮॥ ౨॥ ౬౯॥ అహ్నోరేఫాదేశస్స్యాదసుపి-రోరపవాదః-అహరహః-అహర్గణః-అసుపికిమ్-అహోభ్యామ్-అత్రాహన్నితిరుత్వమ్॥ ❋ ॥ రూపరాత్రిరథన్తరేషురుత్వంవాచ్యమ్॥*॥ (అహోరూపఙ్గతమ్-అహోరాత్రిరేషా)ఏకదేశవికృతస్యానన్యత్వాత్ అహోరాత్రః(అహోరథన్తరమ్)అహరాదీనామ్పత్యాదిషువారేఫః-విసర్గాపవాదః(అహర్పతిః-గీర్పతిః-ధూర్పతిః)పక్షేవిసర్గోపధ్మానీయౌ॥ § ॥ రోరి॥ ౮॥ ౩॥ ౧౪॥ రేఫస్యరేఫేపరేలోపస్స్యాత్॥ ఢ్రలోపేపూర్వస్యదీర్ఘోఽణః॥ ౬॥ ౩॥ ౧౧౧॥ ఢరేఫౌలోపయతీతితథాతస్మిన్వర్ణేఽర్థాద్ఢకారరేఫాత్మకేపరేపూర్వస్యాఽణోదీర్ఘస్స్యాత్ (పునారమతే-హరీరమ్యః-శమ్భూరాజతే)అణఃకిమ్-తృఢః-వృఢః-తృహూహింసాయామ్-వృహూఉద్యమనే-పూర్వగ్రహణమనుత్తరపదేపిపూర్వమాత్రస్యైవదీర్ఘార్థమ్ (లీఢః-అజర్ఘాః)మనస్-రథ-ఇత్యత్రరుత్వేకృతే-హశిచేత్యుత్వే-రోరితిలోపేచప్రాప్తే॥ విప్రతిషేధేపరఙ్కార్యమ్॥ ౧॥ ౪॥ ౨॥ తుల్యబలవిరోధేపరఙ్కార్యంస్యాత్ -ఇతిలోపేప్రాప్తేపూర్వత్రాసిద్ధమితిరోరిత్యస్యాఽసిద్ధత్వాదుత్వమేవ-మనోరథః॥ § ॥ ఏతత్తదోస్సులోపోఽకోరనఞ్సమాసేహలి॥ ౬॥ ౧॥ ౧౩౨॥ అకకారయోరేతత్తదోర్యస్సుస్తస్యలోపస్స్యాద్ధలినతునఞ్సమాసే॥ ఏషవిష్ణుః సశమ్భుః॥ అకోఃకిమ్॥ § ॥ ఏషకోరుద్రః-అనఞ్సమాసేకిమ్- అసశ్శివః-హలికిమ్॥ ఏషోత్ర॥ § ॥ సోఽచిలోపేచేత్పాదపూరణమ్॥ ౬॥ ౧॥ ౧౩౪॥ సఇత్యేతస్యసోర్లోపస్స్యాదచిపాదశ్చేల్లోపేసత్యేవపూర్యేత(సేమామవిడ్ఢిప్రభృతిమ్)ఇహఋక్పాదఏవగృహ్యతఇతివామనః-అవిశేషాచ్ఛ్లోకపాదోఽపీత్యపరే(సైషదాశరథీరామః) లోపేచేదితికిమ్-సఇత్ క్షేతి-సఏవముక్త్వా॥ సత్యేవేత్యవధారణన్తుస్యశ్ఛన్దసిబహులమితిపూర్వసూత్రాద్బహులగ్రహణానువృత్త్యాలభ్యతే। తేనేహన।సోహమాజన్మశుద్ధానామ్॥ ——❋॥ ఇతిస్వాదిసన్ధిః॥❋—— ॥ అర్థవదధాతురప్రత్య

యఃప్రాతిపదికమ్॥౧॥౨॥౪౫॥ధాతుం ప్రత్యయం ప్రత్యయాన్తఞ్చ వర్జయిత్వార్థవచ్ఛబ్దరూపం ప్రాతిపదికసంజ్ఞం స్యాత్ ॥§॥కృత్తద్ధితసమాసాశ్చ॥౧॥౨॥౪౬॥కృత్తద్ధితాన్తౌ సమాసశ్చ ప్రాతిపదికసంజ్ఞాస్స్యుః - పూర్వసూత్రేణ సిద్ధే సమాసగ్రహణం నియమార్థమ్- యత్ర సఙ్ఘాతే పూర్వో భాగః పదం తస్య చేద్భవతి తర్హి సమాసస్యైవేతి- తేన వాక్యస్య న॥§॥ప్రత్యయః॥ ౩॥ ౧॥౧॥ ఆపఞ్చమపరిసమాప్తేరధికారోఽయమ్॥§॥పరశ్చ॥౩॥౧॥౨॥అయమపి తథా॥§॥ఙ్యాప్ప్రాతిపదికాత్ ॥౪॥౧॥౧॥ ఙ్యన్తాదాబన్తాత్ప్రాతిపదికాచ్చేత్యాపఞ్చమపరిసమాప్తేరధికారః - ప్రాతిపదికగ్రహణే లిఙ్గవిశిష్టస్యాపి గ్రహణమిత్యేవ సిద్ధే ఙ్యాబ్గ్రహణం ఙ్యాబన్తాత్తద్ధితోత్పత్తిర్యథా స్యాత్ - ఙ్యాబ్భ్యాం ప్రాతిపదికమాత్రాన్మాభూదిత్యేవమర్థమ్॥§॥స్వౌజసమౌట్ఛష్టాభ్యాంభిస్ఙేభ్యాంభ్యస్ఙసిభ్యాంభ్యస్ఙసోసాంఙ్యోస్సుప్ ॥౪॥౧॥౨॥ ఙ్యన్తాదాబన్తాత్ప్రాతిపదికాచ్చ పరే స్వాదయః ప్రత్యయాస్స్యుః-సుజసోరుకారేకారౌ జశటఙపాశ్చేతః॥§॥విభక్తిశ్చ ॥౧॥౪॥౧౦౪॥సుప్తిఙౌ విభక్తిసంజ్ఞౌ స్తః॥తత్ర సుఔజసిత్యాదీనాం సప్తానాం త్రికాణాం ప్రథమాదయః సప్తస్యన్తాః ప్రాచాం సంజ్ఞాస్తాభిరిహాపి వ్యవహారః॥§॥ సుపః॥౧॥౪॥౧౦౩॥సుపస్త్రీణి త్రీణి వచనాన్యేకశ ఏకవచనద్వివచనబహువచనసంజ్ఞాని స్యుః॥§॥ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే॥ ౧॥౪॥ ౨౨॥ ద్విత్వైకత్వయోరేతే స్తః॥§॥బహుషు బహువచనమ్॥౧॥౪॥౨౧॥బహుత్వే ఏతత్స్యాత్ -రుత్వవిసర్గౌ(రామః)॥§॥ సరూపాణామేకశేష ఏకవిభక్తౌ॥౧॥౨॥౬౪॥ఏకవిభక్తౌ యాని సరూపాణ్యేవ దృష్టాని తేషామేక ఏవ శిష్యతే॥ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణః॥నాదిచి॥వృద్ధిరేచి(రామౌ) §॥చుటూ॥౧॥౩॥౭॥ప్రత్యయాద్యౌ చుటూ ఇతౌ స్తః- ఇతి జస్యేత్సంజ్ఞా॥§॥నవిభక్తౌ తుస్మాః ॥౧॥౩॥౪॥ విభక్తిస్థాస్తవర్గసకారమకారా ఇతో న స్యుః-ఇతి సకారస్య నేత్వమ్॥§॥అతో గుణే॥౬॥౧॥౯౭॥అపదాన్తాదకారాద్గుణే పరతః పరరూపమేకాదేశస్స్యాత్ -ఇతి ప్రాప్తే పరత్వాత్పూర్వసవర్ణదీర్ఘః-అతో గుణే ఇతి హి పురస్తాదపవాదా అనన్తరాన్విధీన్ - బాధన్తే నోత్తరానితి న్యాయేనాకస్సవర్ణే దీర్ఘ ఇత్యస్యైవాపవాదో న తు ప్రథమయోరిత్యస్యాపి-(రామాః)§॥ఏకవచనం సమ్బుద్ధిః॥౨॥౩॥౪౯॥సమ్బోధనే ప్రథమాయా ఏకవచనం సమ్బుద్ధిసంజ్ఞం స్యాత్ ॥§॥ఏఙ్హ్రస్వాత్సమ్బుద్ధేః॥౬॥౧॥౬౯॥ ఏఙన్తాద్ధ్రస్వాన్తాచ్చాఙ్గాద్ధల్లుప్యతే సమ్బుద్ధేశ్చేత్ - సమ్బుద్ధ్యాక్షిప్తస్యాఙ్గస్యైఙ్ హ్రస్వాభ్యాం విశేషణాన్నేహ- హే కతరత్కులేతి(హే రామ- హే రామౌ- హే రామాః)ఏఙ్గ్రహణం కిమ్- హే హరే- హే విష్ణో- అత్ర హి పరత్వాన్నిత్యత్వాచ్చ

సమ్బుద్ధిగుణేకృతే హ్రస్వస్య పరత్వన్నాస్తి॥§॥అమిపూర్వః॥౬॥౧॥౧౦౭॥ అకోఽమ్యచి పరతః పూర్వరూపమేకాదేశస్స్యాత్ (రామం రా
మౌ)॥లశక్వతద్ధితే॥ ౧॥౩॥౮॥ తద్ధితవర్జప్రత్యయాద్యాలశకవర్గా ఇతస్స్యుః-ఇతి శసశ్శస్యేత్సంజ్ఞా॥§॥తస్మాచ్ఛసోనః పుంసి॥౬॥౧॥౧౦౩॥
పూర్వసవర్ణదీర్ఘాత్పరో యశ్శసస్సకారస్తస్య నస్స్యాత్పుంసి॥§॥అట్కుప్వాఙ్నుమ్వ్యవాయేఽపి॥౮॥౪॥౨॥అట్ కవర్గపవర్గ ఆఙ్ నుమ్ ఏతైర్వ్యస్తై
ర్యథాసమ్భవమ్మిలితైశ్చ వ్యవధానేఽపి రషాభ్యామ్పరస్య నస్య ణస్స్యాత్సమానపదే - పదవ్యవాయేఽపీతి నిషేధమ్బాధయితుమాఙ్ గ్రహణ
మ్-నుమ్గ్రహణమనుస్వారోపలక్షణార్థమ్ తచ్చాకర్తుం శక్యమ్-అయోగవాహానామట్సూపదేశస్యోక్తత్వాత్ ఇతి ణత్వే ప్రాప్తే॥§॥పదాన్త
స్య॥౮॥౪॥౩౭॥పదాన్తస్య నస్య ణత్వన్న స్యాత్ (రామాన్)॥§॥యస్మాత్ప్రత్యయవిధిస్తదాది ప్రత్యయేఽఙ్గమ్॥౧॥౪॥౧౩॥యః ప్రత్యయో య
స్మాత్క్రియతే తదాదిశబ్దరూపన్తస్మిన్ప్రత్యయే పరేఽఙ్గసంజ్ఞం స్యాత్॥ భవామి భవిష్యామీత్యాదౌ వికరణవిశిష్టస్యాఙ్గసంజ్ఞార్థన్తదాదిగ్ర
హణమ్ విధిరితి కిమ్- స్త్రీ ఇయతీ-ప్రత్యయే కిమ్-ప్రత్యయవిశిష్టస్య తతోఽప్యధికస్య వామాభూత్॥§॥అఙ్గస్య॥౬॥౪॥౧॥ఇత్యధికృత్య॥§॥టాఙసి
ఙసామినాత్స్యాః॥౭॥౧॥౧౨॥అకారాన్తాదఙ్గాట్టాదీనాం క్రమాదినాదయ ఆదేశాస్స్యుః ణత్వం (రామేణ)॥§॥సుపిచ॥౭॥౩॥౧౦౨॥యఞా
దౌ సుపి పరేఽతోఽఙ్గస్య దీర్ఘస్స్యాత్ (రామాభ్యామ్)॥§॥అతోభిస ఐస్॥౭॥౧॥౯॥అకారాన్తాదఙ్గాద్భిస ఐస్ స్యాత్ - అనేకాల్త్వాత్సర్వాదేశః॥
§॥ఙేర్యః॥౭॥౧॥౧౩॥అతోఽఙ్గాత్పరస్య ఙేరిత్యస్య యాదేశస్స్యాత్ (రామాయ) ఇహ స్థానివద్భావేన యాదేశస్య సుప్త్వాత్సుపి చేతి దీర్ఘః-సన్ని
పాతలక్షణో విధిరనిమిత్తన్తద్విఘాతస్యేతి పరిభాషా తు నేహ ప్రవర్తతే-కష్టాయ క్రమణ ఇతి నిర్దేశేన తస్యా అనిత్యత్వజ్ఞాపనాత్ (రామాభ్యా
మ్)॥§॥బహువచనే ఝల్యేత్॥౭॥౩॥౧౦౩॥ఝలాదౌ బహువచనే సుపి పరేఽతోఽఙ్గస్య ఏకారస్స్యాత్ (రామేభ్యః) బహువచనే కిమ్- రామః రా
మస్య-ఝలి కిమ్- రామాణామ్ సుపి కిమ్-పచధ్వమ్। జశ్త్వమ్॥§॥వావసానే॥౮॥౪॥౫౬॥అవసానే ఝలాం చరో వాస్యుః-రామాత్ -రామా
ద్-ద్విత్వే రూపచతుష్టయమ్ (రామాభ్యాం-రామేభ్యః-రామస్య) సస్య ద్విత్వపక్షే ఖరి చేతి చర్త్వే స్యాన్తరతమ్యాత్సఏవ-న తు తకారః-అల్ప
ప్రాణతయా ప్రయత్నభేదాత్-అత ఏవ సస్సీతి తాదేశ ఆరభ్యతే॥§॥ఓసిచ॥౭॥౩॥౧౦౪॥ఓసి పరేఽతోఽఙ్గస్య ఏకారస్స్యాత్-(రామయోః)హ్రస్వ
నద్యాపో నుట్॥౭॥౧॥౫౪॥ హ్రస్వాన్తాన్నద్యన్తాదాబన్తాచ్చాఙ్గాత్పరస్యామో నుడాగమస్స్యాత్॥§॥నామి॥౬॥౪॥౩॥నామి పరేఽజన్తాఙ్గ

స్యదీర్ఘస్స్యాత్ (రామాణామ్) సుపి చేతి దీర్ఘో యద్యపి పరస్తథాపీహ న ప్రవర్తతే-సన్నిపాతపరిభాషావిరోధాత్-నామీత్యనేన త్వారమ్భసామర్థ్యాత్పరిభాషా బాధ్యతే (రామే-రామయోః) సుపి ఏత్వే కృతే॥అపదాన్తస్య మూర్ధన్యః॥౮॥౩॥౫౫॥ఆపాదపరిసమాప్తేరధికారోఽయమ్॥ఇణ్కోః॥౮॥౩॥౫౭॥ఇత్యధికృత్య॥ఆదేశప్రత్యయయోః॥౮॥౩॥౫౯॥సహేస్సాడస్స ఇతి సూత్రాత్స ఇతి షష్ఠ్యన్తమ్పదమనువర్తతే- ఇణ్కవర్గాభ్యాం పరస్యాఽపదాన్తస్యాదేశస్య ప్రత్యయావయవస్య చ యస్సకారస్తస్య మూర్ధన్యాదేశస్స్యాత్ - వివృతాఘోషస్య సస్య-తాదృశ ఏవ షః (రామేషు) ఇణ్కోః కిమ్-రామస్య-ఆదేశప్రత్యయయోః కిమ్-సుపీః-సుపిసౌ-సుపిసః-అపదాన్తస్య కిమ్-హరిస్తత్ర-ఏవఙ్కృష్ణముకున్దాదయః॥సర్వాదీని సర్వనామాని॥ ౧।౧।౨౭। సర్వాదీని శబ్దరూపాణి సర్వనామసంజ్ఞాని స్యుః-తదన్తస్యాపీయం సంజ్ఞా-ద్వన్ద్వే చేతి జ్ఞాపకాత్- తేన పరమసర్వత్రేతి త్రల్-పరమభవకానిత్యత్రాకచ్చ సిధ్యతి॥జసశ్శీ॥౭॥ ౧॥ ౧౭॥ అదన్తాత్సర్వనామ్నః పరస్య జసశ్శీస్స్యాత్- అనేకాల్త్వాత్సర్వాదేశః-న చార్వణస్తృ ఇత్యాదావివ నాఽనుబన్ధకృతమనేకాల్త్వమితి వాచ్యమ్- సర్వాదేశత్వాత్ప్రాగిత్సంజ్ఞాయా ఏవాఽభావాత్ (సర్వే) సర్వనామ్నః స్మై॥ ౭॥ ౧॥ ౧౪॥ అతస్సర్వనామ్నో ఙే ఇత్యస్య స్మైస్స్యాత్ (సర్వస్మై) ఙసిఙ్యోః స్మాత్స్మినౌ॥౭॥౧॥౧౫॥అతస్సర్వనామ్నో ఙసిఙ్యోరేతౌ స్తః (సర్వస్మాత్) ఆమి సర్వనామ్నస్సుట్॥ ౭॥౧॥౫౨॥ అవర్ణాన్తాత్సర్వనామ్నో విహితస్యామస్సుడాగమస్స్యాత్ - ఏత్వషత్వే-(సర్వేషాం-సర్వస్మిన్) శేషం రామవత్-ఏవం విశ్వాదయోఽప్యదన్తాః- సర్వాదయశ్చ పఞ్చత్రింశత్-సర్వ-విశ్వ-ఉభ-ఉభయ-డతర-డతమ-అన్య-అన్యతర-ఇతర-త్వత్-త్వ-నేమ-సమ-సిమ॥పూర్వపరావరదక్షిణోత్తరాపరాధరాణి వ్యవస్థాయామసంజ్ఞాయామ్॥స్వమజ్ఞాతిధనాఖ్యాయామ్॥అన్తరం బహిర్యోగోపసంవ్యానయోః-త్యద్-తద్-యద్-ఏతద్-ఇదమ్-అదస్-ఏక-ద్వి-యుష్మద్-అస్మద్-భవతు-కిమ్ ఇతి-ఉభశబ్దో ద్విత్వవిశిష్టస్య వాచకః-అత ఏవ నిత్యం ద్వివచనాన్తః- తస్యేహ పాఠస్తు ఉభకావిత్యకజర్థః - న చ కప్రత్యయేనేష్టసిద్ధిః-ద్వివచనపరత్వాభావేనోభయత ఉభయత్రేత్యాదావివాయచ్ప్రసఙ్గాత్ - తదుక్తమ్- ఉభయోఽన్యత్రేతి-అన్యత్రేతి ద్వివచనపరత్వాభావే॥ ఉభయశబ్దస్య ద్వివచనం నాస్తీతి కైయటః- అస్తీతి హరదత్తః తస్మాజ్జస్యఽయజాదేశస్య స్థానివద్భావేన తయప్ప్రత్యయాన్తతయా ప్రథమచరమేతి వికల్పే ప్రాప్తే విభక్తినిరపేక్షత్వేనాఽన్తరఙ్గత్వాన్నిత్యైవ సంజ్ఞా భవతి-ఉభయే - డతరడతమౌ

మాత్రప్రత్యయాయామపి సంజ్ఞావిధౌ ప్రత్యయగ్రహణే తదన్తగ్రహణం నాస్తి - సుప్తిఙన్తమితి జ్ఞాపకాత్ - తథాపీహ తదన్తగ్రహణమ్ - కేవలయోస్సంజ్ఞాయాః ప్రయోజనాభావాత్ - అన్యతర అన్యతమ శబ్దావవ్యుత్పన్నౌ - స్వభావాద్ద్విబహువిషయే నిర్ధారణే వర్తేతే - తత్రాఽన్యతమశబ్దస్య గణే పాఠాభావాన్న సంజ్ఞా - త్వ, త్వ ఇతి ద్వావప్యదన్తావన్యపర్యాయౌ - ఏక ఉదాత్తోఽపరోఽనుదాత్త ఇత్యేకే - ఏకస్త్వాన్త ఇత్యపరే - నేమ ఇత్యర్ధే - సమస్సర్వపర్యాయః - తుల్యపర్యాయస్తు నేహ గృహ్యతే - యథాసంఖ్యమనుదేశస్సమానామితి జ్ఞాపకాత్ ॥ ❁ ॥ అన్తరమ్బహిర్యోగేతి గణసూత్రే ఽపురీతి వక్తవ్యం ॥ ❁ ॥ అన్తరాయాం పురి ॥ ॥ పూర్వపరావరదక్షిణోత్తరాపరాధరాణి వ్యవస్థాయామసంజ్ఞాయామ్ ౧॥౧॥౩౪॥ ఏతేషాం వ్యవస్థాయామసంజ్ఞాయాం సర్వనామసంజ్ఞా గణపాఠాత్సర్వత్ర యా ప్రాప్తా సా జసి వా స్యాత్, (పూర్వే-పూర్వాః, స్వాభిధేయాపేక్షావధినియమో వ్యవస్థా - వ్యవస్థాయాం కిమ్) దక్షిణా గాథకాః కుశలా ఇత్యర్థః - అసంజ్ఞాయాం కిమ్ - ఉత్తరాః కురవః ॥ ॥ స్వమజ్ఞాతిధనాఖ్యాయామ్ ౧॥౧॥౩౫॥ జ్ఞాతిధనాన్యవాచినస్స్వశబ్దస్య యా ప్రాప్తా సంజ్ఞా సా జసి వా స్యాత్ - స్వే-స్వాః - ఆత్మీయా ఇత్యర్థః ఆత్మాన ఇతి వా - జ్ఞాతిధనవాచినస్తు స్వాః జ్ఞాతయోఽర్థా వా ॥ ॥ అన్తరం బహిర్యోగోపసంవ్యానయోః ౧॥౧॥౩౬॥ బాహ్యే పరిధానీయే చార్థేఽన్తరశబ్దస్య యా ప్రాప్తా సంజ్ఞా సా జసి వా స్యాత్ (అన్తరే అన్తరా వా) గృహాః బాహ్యా ఇత్యర్థః (అన్తరే అన్తరా వా) శాటకాః - పరిధానీయా ఇత్యర్థః ॥ పూర్వాదిభ్యో నవభ్యో వా ౭॥౧॥౧౬॥ ఏభ్యో ఙసిఙ్యోస్స్మాత్స్మినౌ వా స్తః - పూర్వస్మాత్ - పూర్వాత్ - పూర్వస్మిన్ - పూర్వే - ఏవం పరాదీనామపి - శేషం సర్వవత్ - ఏకశబ్దస్సంఖ్యాయాం నిత్యైకవచనాన్తః ॥ ॥ న బహువ్రీహౌ ౧॥౧॥౨౯॥ బహువ్రీహౌ చికీర్షితే సర్వనామసంజ్ఞా న స్యాత్ - త్వకమ్పితా యస్య స త్వత్కపితృకః - అహకమ్పితా యస్య స మత్కపితృకః - ఇహ సమాసాత్ప్రాగేవాఽలౌకికే ప్రక్రియావాక్యే సర్వనామసంజ్ఞా నిషిధ్యతే - అన్యథా లౌకికే విగ్రహవాక్య ఇవ తత్రాప్యకచ్ ప్రవర్తేత స చ సమాసేపి శ్రూయేత - అతిక్రాన్తో భవకన్తమతిభవకానితివత్ - భాష్యకారస్తు త్వత్కపితృకో మత్కపితృక ఇతి రూపే ఇష్టాపత్తిం కృత్వైతత్సూత్రమ్ప్రత్యాచఖ్యౌ - యథోత్తరం మునీనాం ప్రామాణ్యమ్ సంజ్ఞోపసర్జనీభూతాస్తు న సర్వాదయః - మహాసంజ్ఞాకరణేన తదనుగుణానామేవ గణే సన్నివేశాత్ - అతస్సంజ్ఞాకార్యమన్తర్గణకార్యఞ్చ తేషాం న భవతి - సర్వో నామ కశ్చిత్తస్మై సర్వాయ దేహి - అతిక్రాన్తస్సర్వమతిసర్వ

స్తస్మై అతిసర్వాయ-అతికతరకం కులం-అతితత్ ॥ ౩॥ తృతీయాసమాసే॥౧॥౧॥౩౦॥ అత్ర సర్వనామతా న స్యాత్-మాసపూర్వాయ- తృతీయాసమాసార్థవాక్యేపి-మాసేనపూర్వాయ॥ ॥ద్వన్ద్వేచ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౩౧॥ ద్వన్ద్వే ఉక్తసంజ్ఞా న (వర్ణాశ్రమేతరాణామ్) సముదాయస్యా౽యం నిషేధో న త్వ౽వయవానామ్।న చైవం తదన్తవిధినా సుట్ ప్రసఙ్గః- సర్వనామ్నో విహితస్యామః సుడితి వ్యాఖ్యాతత్వాత్॥ ౩॥విభాషాజసి॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౩౨ ॥ జసాధారం యత్కార్యం శీభావాఖ్యం తత్ర కర్తవ్యే ద్వన్ద్వే ఉక్తసంజ్ఞా వా స్యాత్ (వర్ణాశ్రమేతరే వర్ణాశ్రమేతరాః,శీభావం ప్రత్యేవ విభాషేత్యుక్తమ్-అతో నాకచ్-కిన్తు క ప్రత్యయ ఏవ- వర్ణాశ్రమేతరకాః॥ ౪॥ప్రథమచరమతయాల్పార్ధకతిపయనేమాశ్చ॥౧॥౧॥౩౩॥ ఏతే జసః కార్యం ప్రత్యుక్తసంజ్ఞా వా స్యుః(ప్రథమే-ప్రథమాః)ఇత్యాది శేషం రామవత్-తయప్ ప్రత్యయాన్తతస్తదన్తస్య గ్రాహ్యః(ద్వితయే ద్వితయాః నేమే- నేమాః) శేషం సర్వవత్ ॥ ※ ॥ విభాషాప్రకరణే తీయస్య ఙిత్సూపసంఖ్యానమ్ ॥ ※ ॥ ద్వితీయస్మై-ద్వితీయాయేత్యాది-ఏవం తృతీయః-అర్థవద్గ్రహణాన్నేహ-పటుజాతీయాయ॥ ౪॥జరాయా జరస౽న్యతరస్యామ్॥ ౭ ॥ ౨॥౧౦౧ ॥ జరాశబ్దస్య జరస్ వా స్యాదజాదౌ విభక్తౌ-పదాఙ్గాధికారే తస్య తదన్తస్య చ- అనేకాల్ త్వాత్సర్వాదేశే ప్రాప్తే నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తి-ఏకదేశవికృతస్యానన్యత్వాత్ జరశబ్దస్య జరస్, నిర్జరసౌ-నిర్జరసః-ఇనాదీన్- బాధిత్వా పరత్వాజ్జరస్ (నిర్జరసా- నిర్జరసే-నిర్జరసః,పక్షే హలాదౌ చ రామవత్-వృత్తికృతా తు పూర్వవిప్రతిషేధేన ఇనాతోఙ్గకృతయోస్సన్నిపాతపరిభాషాయా అనిత్యత్వమాశ్రిత్య జరసి కృతే నిర్జరసిన నిర్జరసా ఇతి రూపం న తు నిర్జరసా నిర్జరస ఇతి కేచిదిత్యుక్తమ్॥తథా భిసి నిర్జరసైరితి రూపాన్తరముక్తమ్॥తదనుసారిభిశ్చ షష్ఠ్యేకవచనే నిర్జరస్యేత్యేవ రూపమితి స్వీకృతమేతచ్చ భాష్యవిరుద్ధమ్॥ ౪ ॥ పదన్నోమాస్హృన్నిశసన్యూషన్దోషన్యకఞ్ఛకన్నుదన్నాసఞ్ఛస్ప్రభృతిషు॥ ౬॥౧॥౬౩॥పాదదన్తనాసికామాసహృదయనిశాసృగ్యూషదోషయకృత్ శకృత్ ఉదక ఆస్య ఏషాం పదాదయ ఆదేశాస్స్యుశ్శసాదౌ వా-యత్తు ఆసనశబ్దస్య ఆసన్నాదేశ ఇతి కాశికాయాముక్తం తత్ప్రామాదికమ్(పాదః-పాదౌ-పాదాః- పాదం-పాదౌ-పదః-పాదాన్-పాదేన-పద్భ్యాం)ఇత్యాది॥ ౪॥సుడనపుంసకస్య॥౧॥౧॥౪౩॥సుట్ ప్రత్యాహారః- స్వాదిపఞ్చవచనాని సర్వనామస్థానసంజ్ఞాని స్యురక్లీబస్య॥౩॥స్వాదిష్వసర్వనామస్థానే॥౧॥౪॥౧౭॥కప్రత్యయావధిషు స్వాదిష్వసర్వనామస్థానేషు పరతః పూర్వం పదసంజ్ఞం స్యాత్ ॥౩॥యచిభమ్॥౧॥౪॥౧౮ ॥ యకారా

దిష్వజాదిషు చ కప్రత్యయావధిషు స్వాదిష్వసర్వనామస్థానేషు పరతః పూర్వం పదసంజ్ఞం స్యాత్ ॥ ॥ ఆకడారాదేకా సంజ్ఞా ॥ ౧॥ ౪॥ ౧॥ ఇ
త ఊర్ధ్వం కడారాః కర్మధారయ ఇత్యతః ప్రాగేకస్యైకైవ సంజ్ఞా జ్ఞేయా-యా పరాఽనవకాశా చ- తేన శసాదావచి భసంజ్ఞైవ న పదత్వ
మ్-అతో జశ్త్వం న (దతః-దతా) జశ్త్వమ్ (దద్భ్యామ్) ఇత్యాది, మాసః-మాసా, భ్యామి సుత్వే యత్వే చ యలోపః (మాభ్యాం-మాభిః) ఇత్యాది ॥ ॥
అల్లోపోఽనః ॥ ౬॥ ౪॥ ౧౩౪॥ అఙ్గావయవోఽసర్వనామస్థానయజాదిస్వాదిపరో యోఽన్ తస్యాకారస్య లోపః స్యాత్ ॥ ॥ రషాభ్యాం నో ణ
స్సమానపదే ॥ ౮॥ ౪॥ ౧॥ ఏకపదస్థాభ్యాం రేఫషకారాభ్యాం పరస్య నస్య ణః స్యాత్ (యూష్ణః- యూష్ణా) పూర్వస్మాదపి విధౌ స్థానివద్భావ ఇతి
పక్షే తు అడ్వ్యవాయ ఇత్యేవాఽత్ర ణత్వమ్ పూర్వత్రాసిద్ధే న స్థానివదితి తు ఇహ నాస్తి- తస్య దోషః సంయోగాదిలోపలత్వణత్వేష్వితి ని
షేధాత్ ॥ ॥ నలోపః ప్రాతిపదికాన్తస్య ॥ ౮॥ ౨॥ ౭॥ నేతి ప్రాతిపదికేతి చ లుప్తషష్ఠీకే పదే ప్రాతిపదికసంజ్ఞకం యత్పదం తదన్తస్య నకారస్య
లోపః స్యాత్ - నలోపస్యాఽసిద్ధత్వాద్దీర్ఘమేత్వమైత్త్వం చ న (యూషభ్యాం - యూషభిః - యూషభ్యః) ఇత్యాది ॥ ॥ విభాషా ఙిశ్యోః ॥
౬॥ ౪॥ ౧౩౬॥ అఙ్గావయవోఽసర్వనామస్థానపరో యోఽన్ తస్యాఽకారస్య లోపో వా స్యాత్ ఙిశ్యోః పరయోః యూష్ణి-యూషణి-పక్షే రా
మవత్-పద్దన్నితి సూత్రే ప్రభృతిగ్రహణం ప్రకారార్థమ్ తథా చ- ఓజశ్శ్యాద్యపి దోషన్నాదేశో భాష్యే కకుద్దోషణీత్యుదాహృతః-
తేన పదంఘ్రిశ్చరణోఽస్త్రియామ్ స్యాన్తం హస్తాన్నాసస్య నః ఇతి సఙ్గచ్ఛతే ఆసన్యం ప్రాణమూచురితి చ- ఆస్యే భవ ఆసన్యః - దోష్శబ్దస్య
నపుంసకత్వమతన్త్రం భాష్యాత్- తేన దక్షిణన్దోర్నిశాచరేతి సఙ్గచ్ఛతే- భుజబాహూ ప్రవేష్టో దోరితి సాహచర్యాత్పుంస్త్వమపి- దోషన్తస్య
తథావిధస్య భజత ఇతి- ద్వయోరహ్నోర్భవో ద్వ్యహ్నః ॥ ॥ సంఖ్యావిసాయపూర్వస్యాహ్నస్యాఽహన్నన్యతరస్యాం ఙౌ ॥ ౬॥ ౩॥ ౧౧౦॥ సం
ఖ్యాదిపూర్వస్యాహ్నస్యాఽహన్నాదేశో వా స్యాత్ ఙౌ-ద్వ్యహ్ని-ద్వ్యహని-ద్వ్యహ్నే - విగతమహః వ్యహ్నః-వ్యహ్ని - వ్యహని-వ్య
హ్నే -అహ్నస్సాయః సాయాహ్నః- సాయాహ్ని-సాయాహని-సాయాహ్నే ——— ఇత్యన్తాః ——— విశ్వపాః ॥ దీర్ఘాజ్జసి చ ॥ ౬॥ ౧॥
౧౦౫॥ దీర్ఘాజ్జసి ఇచి చ పరే ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణదీర్ఘో న స్యాత్ -వృద్ధిః-విశ్వపౌ- సవర్ణదీర్ఘః-విశ్వపాః-యద్యపీహ జౌ ఙిచి నాదిచీత్యేవ సిద్ధమ్ జ
సి తు సత్యపి పూర్వసవర్ణదీర్ఘే క్షతిర్నాస్తి-తథాపి గౌర్యౌ-గౌర్య ఇత్యాద్యర్థం సూత్రమిహాపి వ్యాప్యత్వాదుపన్యస్తమ్ ॥ ఆతో ధాతోః ॥ ౬॥ ౪॥ ౧౪౦

ఆకారాన్తో యో ధాతుస్తదన్తస్య భస్యాఙ్గస్య లోపస్స్యాత్ - అలోన్త్యస్య - విశ్వపః - విశ్వపాభ్యామిత్యాది - ఏవం శఙ్ఖధ్మాదయః - ధాతోః కిమ్ హాహాన్ - టా - సవర్ణదీర్ఘః - హాహా ఙే - వృద్ధిః - హాహై - ఙసిఙసోర్దీర్ఘః - హాహాః - ఓసి వృద్ధిః - హాహౌః ఙౌ - ఆద్గుణః - హాహే - శేషం విశ్వపావత్ - ఆత ఇతి యోగవిభాగాదధాతోరప్యాకారలోపః క్వచిత్ - క్త్వః - శ్నః ॥ ఇత్యాదన్తాః ॥ హరిః ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణః - హరీ ॥ జసి చ ॥ ౭॥౩॥౧౦౯॥ హ్రస్వాన్తస్యాఙ్గస్య గుణస్స్యాజ్జసి పరే (హరయః) ॥ హ్రస్వస్య గుణః ॥ ౭॥౩॥౧౦౮॥ హ్రస్వస్య గుణస్స్యాత్సమ్బుద్ధౌ - ఏఙ్ హ్రస్వాదితి సమ్బుద్ధిలోపః - హే హరే - హరిం హరీ - హరీన్ ॥ శేషో ఘ్యసఖి ॥ ౧॥౪॥౭॥ అనదీసంజ్ఞౌ హ్రస్వౌ యావివర్ణోవర్ణౌ తదన్తం సఖివర్జం ఘిసంజ్ఞం స్యాత్ - శేషః కిమ్ మత్యై - ఏకసంజ్ఞాధికారాత్సిద్ధే శేషగ్రహణం స్పష్టార్థమ్ - హ్రస్వౌ కిమ్ వాతప్రమ్యై - యూ కిమ్ - మాత్రే ॥ ఆఙో నాఽస్త్రియామ్ ॥ ౭॥౩॥౧౨౦॥ ఘేః పరస్యాఙో నా స్యాదస్త్రియామ్ - ఆఙితి టాసంజ్ఞా ప్రాచామ్ (హరిణా) అస్త్రియాం కిమ్ - మత్యా ॥ ఘేర్ఙితి ॥ ౭॥౩॥౧౧౧॥ ఘిసంజ్ఞస్య ఙితి సుపి గుణస్స్యాత్ - హరయే - ఘేః కిమ్ - సఖ్యే - ఙితి కిమ్ - హరిభ్యామ్ సుపి కిమ్ - పట్వీ - ఘేర్ఙితీతి గుణే కృతే ॥ ఙసిఙసోశ్చ ॥ ౬॥౧॥౧౧౦॥ ఏఙో ఙసిఙసోరతి పరే పూర్వరూపమేకాదేశస్స్యాత్ - హరేః - హరేః - హర్యోః - హరీణామ్ ॥ అచ్చ ఘేః ॥ ౭॥౩॥౧౧౯॥ ఇదుద్భ్యాముత్తరస్య ఙేరౌత్స్యాత్ - ఘేరన్తాదేశశ్చాకారః హరౌ - హర్యోః - హరిషు ఏవం శ్రీపత్యగ్నిరవికవ్యాదయః ॥ అనఙ్ సౌ ॥ ౭॥౧॥౯౩॥ సఖ్యురఙ్గస్యానఙాదేశస్స్యాదసమ్బుద్ధౌ సౌ పరే ఙిచ్చేత్యన్తాదేశః ॥ అలోఽన్త్యాత్పూర్వ ఉపధా ॥ ౧॥౧॥౬౫॥ అన్త్యాదలః పూర్వో వర్ణ ఉపధాసంజ్ఞస్స్యాత్ ॥ సర్వనామస్థానే చాఽసమ్బుద్ధౌ ॥ ౬॥౪॥౮॥ నాన్తస్యోపధాయా దీర్ఘస్స్యాదసమ్బుద్ధౌ సర్వనామస్థానే పరే ॥ అపృక్త ఏకాల్ప్రత్యయః ॥ ౧॥౨॥౪౧॥ ఏకాల్ప్రత్యయో యస్సోఽపృక్తసంజ్ఞస్స్యాత్ ॥ హల్ఙ్యాబ్భ్యో దీర్ఘాత్సుతిస్యపృక్తం హల్ ॥ ౬॥౧॥౬౮॥ హలన్తాత్పరం దీర్ఘౌ యౌ ఙ్యాపౌ తదన్తాచ్చ పరం సు తి సి ఇత్యేతదపృక్తం హల్లుప్యతే - హల్ఙ్యాబ్భ్యః కిమ్ - గ్రామణీః - దీర్ఘాత్కిమ్ నిష్కౌశామ్బిః - అతిఖట్వః సుతిసీతి కిమ్ - అభైత్సీత్ - తిపా సహచరితస్య గ్రహణాత్సిచో గ్రహణం నాస్తి - అపృక్తమితి కిమ్ - బిభర్తి - హల్కిమ్ - బిభేద - ప్రథమహల్కిమ్ - రాజా - నలోపో న స్యాత్ - సంయోగాన్తలోపస్యాసిద్ధత్వాత్ - సఖా - హే సఖే ॥ సఖ్యురసమ్బుద్ధౌ ॥ ౭॥౧॥౯౨॥ సఖ్యురఙ్గాత్పరం సమ్బుద్ధివర్జం సర్వనామస్థానం ణిద్వత్స్యాత్ ॥ అచో ఞ్ణితి ॥ ౭॥౨॥౧౧౫॥ ఞితి ణితి చ పరే ఽజన్తాఙ్గస్య వృద్ధిస్స్యాత్ - సఖాయౌ -

సఖాయః-సఖాయమ్- సఖాయౌ- ఘిసంజ్ఞాఽభావాన్న తత్కార్యమ్-సఖ్యా-సఖ్యే॥ § ॥ ఖ్యత్యాత్పరస్య ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౧౨ ॥ ఖితిశబ్దాభ్యాం ఖీతీశబ్దాభ్యాం కృతయణాదేశాభ్యాం పరస్య ఙసిఙసోరత ఉత్స్యాత్ -సఖ్యుః సఖ్యుః॥ § ॥ ఔత్ ॥ ౭ ॥ ౩ ॥ ౧౧౮ ॥ ఇదుద్భ్యాముత్తరస్య ఙేరౌత్స్యాత్ - ఉకారాఽనువృత్తిరుత్తరార్థా- సఖ్యౌ- శేషం హరివత్ -శోభనస్సఖా సుసఖా-సుసఖాయౌ సుసఖాయః- అనఙ్ణిద్వద్భావయోరాఙ్గత్వాత్తదన్తేపి ప్రవృత్తిః-సముదాయస్య సఖిరూపత్వాఽభావాదసఖీతి నిషేధాఽప్రవృత్తేర్ఘిసంజ్ఞా- సుసఖినా సుసఖయే- ఙసిఙసోర్గుణే కృతే కృతయణాదేశత్వాఽభావాత్ ఖ్యత్యాదిత్యుత్వన్న -సుసఖేః-సుసఖౌ ఇత్యాది- ఏవమతిశయితస్సఖా-అతిసఖా పరమస్సఖా యస్యేతి విగ్రహే- పరమసఖా-పరమసఖాయౌ ఇత్యాది గౌణత్వేఽప్యనఙ్ణిత్వే ప్రవర్తేతే సఖీమతిక్రాన్తోఽతిసఖిః లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషాయా- అనిత్యత్వాన్నానఙ్ హరివత్ - ఇహాఽనఙ్ణిత్వే న భవతః-గోస్త్రియోరితి హ్రస్వత్వేన సఖిశబ్దస్య లాక్షణికత్వాత్ - లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవ గ్రహణాత్ ॥ § ॥ పతిః సమాస ఏవ ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౮ ॥ పతిశబ్దస్సమాస ఏవ ఘిసంజ్ఞః- పత్యా - పత్యే - పత్యుః-౨- పత్యౌ - శేషం హరివత్ - సమాసే తు - భూపతినా - భూపతయే - కతిశబ్దో నిత్యం బహువచనాన్తః ॥ § ॥ బహుగణవతుడతి సంఖ్యా ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౨౩ ॥ ఏతే సంఖ్యాసంజ్ఞాస్స్యుః॥ § ॥ డతి చ ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౨౫ ॥ డత్యన్తా సంఖ్యా షట్సంజ్ఞా స్యాత్ ॥ § ॥ ప్రత్యయస్య లుక్శ్లులుపః ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౬౧ ॥ లుక్శ్లులుప్ ఏతైశ్శబ్దైః కృతం ప్రత్యయాదర్శనం క్రమాత్తత్తత్సంజ్ఞం స్యాత్ ॥ § ॥ షడ్భ్యో లుక్ ॥ ౭ ॥ ౧ ॥ ౨౨ ॥ షడ్భ్య ఉత్తరయోర్జశ్శసోర్లుక్ స్యాత్ ॥ § ॥ ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణమ్ ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౬౨ ॥ ప్రత్యయే లుప్తేపి తదాశ్రితం కార్యం స్యాత్ - ఇతి జసి చేతి గుణే ప్రాప్తే ॥ § ॥ న లుమతాఽఙ్గస్య ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౬౩ ॥ లుక్శ్లులుప్ ఏతే లుమన్తః। లుమతా శబ్దేన లుప్తే తన్నిమిత్తమఙ్గకార్యం న స్యాత్ -కతి-౨-కతిభిః-కతిభ్యః-౨-కతీనామ్ కతిషు-అస్మద్యుష్మద్ షట్సంజ్ఞాస్త్రిషు సరూపాః- త్రిశబ్దో నిత్యం బహువచనాన్తః- త్రయః- త్రీన్ - త్రిభిః- త్రిభ్యః ॥ § ॥ త్రేస్త్రయః ॥ ౭ ॥ ౧ ॥ ౫౩ ॥ త్రిశబ్దస్య త్రయాదేశస్స్యాదామి- త్రయాణామ్- పరమత్రయాణామ్ గౌణత్వే తు నేతి కేచిత్ - ప్రియత్రీణామ్-వస్తుతస్తు ప్రియత్రయాణామ్ త్రిషు ॥ ద్విశబ్దో ద్వివచనాన్తః ॥ § ॥ త్యదాదీనామః ॥ ౭ ॥ ౨ ॥ ౧౦౨ ॥ ఏషామకారోఽన్తాదేశస్స్యాద్విభక్తౌ- ద్విపర్యన్తానామేవేష్టిః ద్వౌ-౨-ద్వాభ్యాం ౩-ద్వయోః ౨-ద్విపర్యన్తానామితి కిమ్-భవాన్-భవన్తౌ-భవన్తః-సంజ్ఞాయాముపసర్జనత్వే చ నాత్వమ్-సర్వాద్య

న్తర్గణకార్యత్వాత్ - ద్విర్వాణకశ్చిత్ - ద్విః - ద్వ్యౌ - ద్వ్యః - ద్వావతిక్రాన్తోఽతిద్విః - హరివత్ - ప్రాథాన్యేతుపరత్వాద్ద్వ్యాఇత్యాది॥ ఔడులోమిః ఔడులోమీ - ఉడులోమాః॥ ❋॥ లోమ్నోఽపత్యేషుబహుష్వకారోవక్తవ్యః॥ ❋॥ బాహ్వాదీఞోఽపవాదః - ఔడులోమిం - ఔడులోమీ - ఉడులోమాన్ ❋ ఇతీదన్తాః - ❋ వాతప్రమీరిత్యుణాదిసూత్రేణమాఙఈప్రత్యయఙ్కిత్ - వాతప్రమిమీతేఇతి వాతప్రమీః - దీర్ఘాజ్జసిచ - వాతప్రమ్యౌ। వాతప్రమ్యః - హేవాతప్రమీః - అమిపూర్వః వాతప్రమీమ్ - వాతప్రమ్యా - వాతప్రమీన్ - వాతప్రమ్యా వాతప్రమీభ్యామ్ ౩ - వాతప్రమ్యే - వాతప్రమ్యః ౨ - వాతప్రమ్యోః ౨ - వాతప్రమ్యామ్ - దీర్ఘత్వాన్ననుట్ - ఙౌతుసవర్ణదీర్ఘః - వాతప్రమీ - వాతప్రమీషు - ఏవంయయీపప్యాదయః - యాతేర్న్యనేనేతియయీర్మార్గః - పాతిలోకమితిపపీస్సూర్యః యాసాఙ్కిద్వేచేతిఈప్రత్యయః క్విబన్తవాతప్రమీశబ్దస్యతుఅమిశసిఙౌచవిశేషః - వాతప్రమ్యమ్ - వాతప్రమ్యః - వాతప్రమ్యి - ఏరనేకాచఇతివక్ష్యమాణోయణ్ ప్రధీవత్ - బహ్వ్యః శ్రేయస్యోయస్యసబహుశ్రేయసీ॥ దీర్ఘజ్యన్తత్వాద్ధల్ఙ్యాబ్భ్యఇతిసులోపః॥ §॥ యూస్త్ర్యాఖ్యౌనదీ॥ ౧॥ ౪॥ ౩ ॥ ఈదూదన్తౌనిత్యస్త్రీలిఙ్గౌనదీసంజ్ఞౌస్తః॥ ❋॥ ప్రథమలిఙ్గగ్రహణఞ్చ॥ ❋॥ పూర్వం స్త్ర్యాఖ్యస్యోపసర్జనత్వేపినదీత్వంవక్తవ్యమిత్యర్థః॥ § ॥ అమ్బార్థనద్యోర్హ్రస్వః॥ ౭॥ ౩॥ ౧౦౭॥ అమ్బార్థానాన్నద్యన్తానాఞ్చహ్రస్వస్స్యాత్సమ్బుద్ధౌ - హేబహుశ్రేయసి - శసిబహుశ్రేయసీన్ ॥§॥ ఆణ్నద్యాః॥ ౭॥ ౩॥ ౧౧౨॥ నద్యన్తాత్పరేషాఙితామాడాగమస్స్యాత్ ॥§॥ ఆటశ్చ॥ ౬॥ ౧॥ ౯౦॥ ఆటోఽచిపరేవృద్ధిరేకాదేశస్స్యాత్ - బహుశ్రేయస్యై - బహుశ్రేయస్యాః - నద్యన్తాత్పరత్వాన్నుట్ - బహుశ్రేయసీనామ్॥ §॥ ఙేరామ్నద్యామ్నీభ్యః॥ ౭॥ ౩॥ ౧౧౬॥ నద్యన్తాదాబన్తాన్నీశబ్దాచ్చఙేరామ్స్యాత్ ఇహపరత్వాదాటానుట్ బాధ్యతే బహుశ్రేయస్యామ్। శేషమీప్రత్యయాన్తవాతప్రమీవత్ ॥ అఙ్యన్తత్వాన్న సులోపః - అతిలక్ష్మీః - శేషమ్బహుశ్రేయసీవత్ ॥ కుమారీమిచ్ఛన్ కుమారీవాచరన్వా బ్రాహ్మణఃకుమారీ। క్యజన్తాదాచారక్విబన్తాద్వాకర్తరిక్విప్ - హల్ఙ్యాబ్భ్యఇతిసులోపః॥§॥ అచిశ్నుధాతుభ్రువాంయ్వోరియఙువఙౌ॥ ౬॥ ౪॥ ౭౭॥ శ్నుప్రత్యయాన్తస్యఇవర్ణోవర్ణాన్తధాతోర్భ్రూఇత్యస్యచాఙ్గస్యేయఙువఙౌస్తోఽజాదౌప్రత్యయేపరే - ఙిచ్చేత్యన్తాదేశః - ఆన్తరతమ్యాదేరియఙ్ ఓరువఙ్ - ఇతీయఙిప్రాప్తే॥§॥ ఏరనేకాచోఽసంయోగపూర్వస్య॥ ౬॥ ౪॥ ౮౨॥ ధాత్వవయవసంయోగపూర్వోనభవతియఇవర్ణస్తదన్తోయోధాతుస్తదన్తస్యానేకాచోఽఙ్గస్యయణ్స్యాదజాదౌప్రత్యయేపరే - ఇతియణ్ - కుమా

ర్యౌ-కుమార్యః- హేకుమారి-అమిశసిచ-కుమార్యమ్ కుమార్యః-కుమార్యా-కుమార్యై-కుమార్యాః కుమారీణామ్-కుమార్యామ్ కుమార్యోః-ప్రధీః-ప్రధ్యౌ- ప్రధ్యః-ప్రధ్యమ్-ప్రధ్యః-ఉన్నయతీత్యున్నీః-ధాతునాసంయోగస్యవిశేషణాదిహస్యాదేవయణ్ -ఉన్న్యౌ-ఉన్న్యః- హే ఉన్నీః-ఉన్న్యమ్ జేరామ్-ఉన్న్యామ్॥ఏవం గ్రామణీః-అనేకాచఙ్గకిమ్-నీః-నియౌ- నియః- అమిశసిచపరత్వాదియఙ్ - నియమ్-నియః- శే రామ్-నియామ్- అసంయోగపూర్వస్యకిమ్ సుశ్రియౌయవక్రియౌ॥❁గతికారకేతరపూర్వపదస్యయణ్ నేష్యతే❁॥శుద్ధధియౌ-పరమధియౌ కథన్తర్హి-దుర్ధియోవృశ్చికభియేత్యాది- ఉచ్యతే- దుస్థితాధీర్యేషామితివిగ్రహేదురిత్యస్యధీశబ్దం ప్రతిగతిత్వమేవనాస్తి-యత్క్రియాయుక్తాః ప్రాదయస్తమ్ప్రత్యేవగత్యుపసర్గసంజ్ఞా-వృశ్చికశబ్దస్య బుద్ధికృతమపాదానత్వన్నేహాపవక్షితమ్వృశ్చికసమ్బన్ధినీభీః వృశ్చికభీరిత్యుత్తరపదలోపోవా॥§॥నభూసుధియోః॥౬॥౪॥౮౫॥ఏతయోర్యణ్నస్యాదచిసుపి-సుధియౌ-సుధియఇత్యాది- సఖాయమిచ్ఛతిసఖీయతి-తతఃక్విప్-అల్లోపయలోపౌ-అల్లోపస్యస్థానివత్త్వాద్యణి ప్రాప్తే-క్వౌలుప్తన్నస్థానివత్ - ఏకదేశవికృతస్యానన్యతయానఙ్ణిత్త్వే-సఖా-సఖాయౌ-సఖాయః- హేసఖీః-అమిపూర్వరూపాత్పరత్వాద్యణి ప్రాప్తే-తతోఽపిపరత్వాత్సఖ్యురసమ్బుద్ధావితిప్రవర్తతే- సఖాయమ్-సఖాయౌ-శసియణ్ -సఖ్యః- సహఖేనవర్తత ఇతిసఖః-తమిచ్ఛతీతిసఖీః-సుఖమిచ్ఛతీతిసుఖీః- సుతమిచ్ఛతీతిసుతీః-సఖ్యౌ- సుఖ్యౌ-సుత్యౌ-ఖ్యత్యాదితిదీర్ఘస్యాపిగ్రహణాదుకారః-సఖ్యుః-సుఖ్యుః-సుత్యుః- లూనమిచ్ఛతీతిలూనీః- క్షామమిచ్ఛతీతిక్షామీః- ప్రస్తీమిచ్ఛతీతిప్రస్తీమీః-ఏషాంజసిజసోర్యణ్ -నత్వమత్వయోరసిద్ధత్వాత్ ఖ్యత్యాదిత్యుత్వమ్-లూన్యుః-క్షామ్యుః- ప్రస్తీమ్యుః-శుష్కీయతే-శుష్కీః-పక్వీః-ఇయఙ్ -శుష్కియౌ-శుష్కియః-జసిజసోఃశుష్కియఇత్యాది-━━━❁ఇతిఈదన్తాః❁━━━ శమ్భుర్హరివత్ -ఏవంవిష్ణువాయుభాన్వాదయః॥§॥తృజ్వత్క్రోష్టుః॥౭॥౧॥౯౫॥క్రోష్టుస్తృజన్తేనతుల్యంవర్తతే-అసమ్బుద్ధౌసర్వనామస్థానేపరే॥ క్రోష్టుశబ్దస్థానేక్రోష్టృశబ్దఃప్రయోక్తవ్యఇత్యర్థః॥§॥ఋతోఙిసర్వనామస్థానయోః॥౭॥౩॥౧౧౦॥ఙౌసర్వనామస్థానేచపరేఋదన్తాఙ్గస్యగుణస్స్యాత్ -ఇతి ప్రాప్తే॥ఋదుశనస్పురుదంసోఽనేహసాఞ్చ॥౭॥౧॥౯౪॥ఋదన్తానాముశనసాదీనాఞ్చానఙ్స్యాదసమ్బుద్ధౌసౌపరే॥§॥అప్తృన్తృచ్స్వసృనప్తృనేష్టృత్వష్టృక్షత్తృహోతృపోతృప్రశాస్తౄణామ్॥ ౬॥౪॥ ౧౧ ॥ అబాదీనాముపధాయాదీర్ఘస్స్యాదసమ్బుద్ధౌసర్వనామస్థానేపరే॥నప్త్రాది

గ్రహణంవ్యుత్పత్తిపక్షేనియమార్థమ్-తేనపితృభ్రాతృప్రభృతీనాన్న-ఉద్గాతృశబ్దస్యభవత్యేవ- సమర్థసూత్రేఉద్గాతారఇతిభాష్యప్ర
యోగాత్ (క్రోష్టా-క్రోష్టారౌ- క్రోష్టారః- క్రోష్టారమ్-క్రోష్టారౌ- క్రోష్టూన్ ॥ సూ ॥ విభాషాతృతీయాదిష్వచి ॥ ౭ ॥ ౧ ॥ ౯౭ ॥ అజాదిషుతృ
తీయాదిషుక్రోష్టుర్వాతృజ్వత్- క్రోష్ట్రా క్రోష్టునా క్రోష్ట్రే ॥ సూ ॥ ఋతఉత్ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౧౧ ॥ ఋదన్తాత్ఙసిఙసోరతిపరేఉకారఏకాదేశస్స్యాత్-
రపరత్వమ్ ॥ సూ ॥ రాత్సస్య ॥ ౮ ॥ ౨ ॥ ౨౪ ॥ రేఫాత్సంయోగాన్తస్యసస్యైవలోపోనాన్యస్య రేఫస్యవిసర్గః-క్రోష్టుః-ఆమిపరత్వాత్తృజ్వద్భావేప్రా
ప్తే-నుమచిరతృజ్వద్భావేభ్యోనుట్పూర్వవిప్రతిషేధేన ॥ ❁ ॥ క్రోష్టూనామ్ క్రోష్టరి- క్రోష్టోః-పక్షేహలాదౌచశమ్భువత్ ❁ ఇత్యుద
న్తాః ❁ హూహూః హూహ్వౌ-హూహ్వః హూహూమ్-హూహ్వౌ-హూహూనిత్యాది ॥ అతిచమూశబ్దేతునదీకార్యంవిశేషః- శేషన్నుక్త్వా
బన్తవాత్ప్రమీవత్ - హేఅతిచము-అతిచమ్వై-అతిచమ్వాః-అతిచమూనామ్-అతిచమ్వామ్ ॥ ఖలపూః ॥ సూ ॥ ఓస్సుపి ॥ ౬ ॥ ౪ ॥ ౮౩ ॥ ధాత్వవయ
వసంయోగపూర్వోనభవతియఉవర్ణస్తదన్తోయోధాతుస్తదన్తస్యానేకాచోఽఙ్గస్యయణ్స్యాదజాదౌసుపి - గతికారకేతరపూర్వపదస్య
యణ్నేష్యతే-ఖలప్వౌ-ఖలప్వఇత్యాది-ఏవంసుల్వాదయః-అనేకాచఃకిమ్-లూః-లువౌ-లువః-ధాత్వవయవేతికిమ్-ఉల్లూః- ఉల్ల్వౌ-ఉల్ల్వః-
అసంయోగపూర్వస్యకిమ్ కటప్రువౌ-కటప్రువః-గతీత్యాదికిమ్ పరమలువౌ- సుపికిమ్-లులువతుః ॥ స్వభూః ॥ న భూసుధియోః ॥ స్వభువౌ- స్వ
భువః ॥ సూ ॥ వర్షాభ్వశ్చ ॥ ౬ ॥ ౪ ॥ ౮౪ ॥ అస్యోవర్ణస్యయణ్స్యాదచిసుపి- వర్షాభ్వౌ-వర్షాభ్వః ॥ దృన్భూఃతిద్బ్రవమ్భ్వః-అస్మాజ్జమ్భ్వాజమ్భ్వాకస్థా
లూకరస్థాదిషుభూరిత్యుణాదిసూత్రేణవ్యుత్పాదితః దృన్భ్వౌ-దృన్భ్వః-దృన్భ్వమ్-దృన్భ్వౌ-దృన్భ్వాన్- శేషంహూహూవత్ -దృ
న్భూతినాన్తేహింసార్థేఽవ్యయేభువఃక్విప్-దృన్భూః-దృన్కరపునఃపూర్వస్యభువోయణ్వక్తవ్యః ॥ ❁ ॥ దృన్భ్వమ్- దృన్భ్వఇత్యాది-ఖ
లపూవత్ -కరభ్వమ్ కరభ్వః-దీర్ఘపాఠేతుకరపవకారః -స్వార్థికఃప్రజ్ఞాద్యణ్ -కారభ్వౌ-కారభ్వః-పునర్భ్వౌయౌగికఃపుంసి-పునర్భ్వౌవి
త్యాది-దృన్భ్వాకారభూశబ్దాస్స్వయంభూవత్ ॥ ❁ ॥ ఇత్యూదన్తాః ॥ ❁ ॥ ధాతా- హేధాతః- ధాతారౌధాతారః ॥ ❁ ॥ ఋవర్ణాన్నస్యణత్వం
వాచ్యమ్ ॥ ❁ ॥ ధాతౄణామ్ ఇత్యాది ॥ ఏవన్నప్త్రాదయః ॥ ఉద్గాతారౌ-పితా-వ్యుత్పత్తిపక్షేపినప్త్రాదిగ్రహణస్యనియమార్థత్వాన్నదీర్ఘః-పి
తరౌ-పితరః-పితరమ్ పితరౌ- శేషన్ధాతృవత్ -ఏవంజామాతృభ్రాత్రాదయః- నా-నరౌ-నరః- హేనః ॥ సూ ॥ నృచ ॥ ౬ ॥ ౪ ॥ ౬ ॥ నృఇత్యేతస్యనామివా

దీర్ఘస్స్యాత్-నృణామ్-నౄణామ్॥ఇతి ఋదన్తాః॥కౄ-తౄ-అనయోరనుకరణే ప్రకృతివదనుకరణమితి వైకల్పికాతిదేశాదిత్త్వే రపరత్వమ్-కీః-కిరౌ-కిరః-తీః-తిరౌ-తిరః-ఇత్యాది గీర్వత్-ఇత్త్వాభావపక్షే తు ఋ మశ న ఇటి ఋతో ఙీతి చ తపరకరణాదనఙ్గుణౌ న-క్రాః-క్రౌ-క్రః-క్రామ్-క్రౌ-క్రౄన్-క్రా-క్రే-ఇత్యాది॥ఇతి ౠదన్తాః॥గమ్లృ శకౢ అనయోరనుకరణేఽనఙ్-గమా-శకా-గుణవిషయే తు లపరత్వమ్ గమలౌ-గమలః-గమలమ్-గమలౌ-గమౢన్-గమ్లా-గమ్లే ఙసిఙసోస్తు-ఋత ఉదిత్యుత్త్వే లపరత్వే సంయోగాన్తస్య లోపః-గముల్-శకుల్-ఇత్యాది-॥ఇతి ౡదన్తాః॥సేః-సయా సయః-స్మృతేః-స్మృతయా స్మృతయః॥ఇత్యేదన్తాః॥॥గోతో ణిత్॥ ౭॥౧॥౯౦॥ గోశబ్దాత్పరం సర్వనామస్థానం ణిద్వత్స్యాత్-గౌః-గావౌ-గావః॥ ॥ఔతోఽమ్శసోః॥౬॥౧॥౯౩॥ఆ ఓత ఇతి ఛేదః-ఓకారాదమ్శసోరచి పరే ఆకార ఏకాదేశస్స్యాత్-శసా సాహచర్యాత్సుబేవామ్గృహ్యతే నేహ-అచినవమ్ అసునవమ్-గామ్-గావౌ-గాః-గవా-గవే-గోః-ఇత్యాది॥ఓతో ణిదితి వాచ్యమ్ ॥విహితవిశేషణఞ్చ-తేన-సుద్యౌః-సుద్యావౌ-ఓకారాన్తాద్విహితం సర్వనామస్థానమితి వ్యాఖ్యానాన్నేహ-హే భానో-భానవః-ఉశ్మిస్తు స్మృతో మే మనః స్మృతౌః-స్మృతావౌ-స్మృతావః-స్మృతామ్ స్మృతావౌ-స్మృతాః-ఇత్యాది॥ఇత్యోదన్తాః॥రాయో హలి॥౭॥౨॥౮౫॥ రైశబ్దస్యాకారాన్తాదేశస్స్యాద్ధలి విభక్తౌ అచి ఆయాదేశః-రాః-రాయౌ-రాయః-రాయమ్ రాయౌ రాయః-రాయా-రాభ్యామిత్యాది॥ఇత్యైదన్తాః-గ్లౌః-గ్లావౌ-గ్లావః-గ్లావమ్-గ్లావౌ-గ్లావః-ఇత్యాది-ఔతోఽమ్శసోరితి హ న ప్రవర్తతే-ఐఔచ్ సూత్రే ఓదౌతోస్సావర్ణ్యాభావజ్ఞాపనాత్॥

॥ఇత్యజన్తాః పుంలిఙ్గాః॥ ॥రమా॥ ॥ఔఙ ఆపః॥౭॥౧॥౧౮॥ ఆబన్తాదఙ్గాత్పరస్యౌఙశ్శీస్స్యాత్-ఔఙిత్యౌకారవిభక్తేస్సంజ్ఞా ప్రాచామ్ రమే-రమాః॥ ॥సమ్బుద్ధౌ చ॥ ౭॥౩॥౧౦౬॥ఆప ఏకారస్స్యాత్సమ్బుద్ధౌ-ఏఙ్హ్రస్వాదితి సమ్బుద్ధిలోపః-హే రమే-౨. హే రమాః రమామ్- రమే రమాః- స్త్రీత్వాన్నత్వాభావః॥ ॥ఆఙి చాపః॥ ౭॥౩॥౧౦౫॥ఆఙి ఓసి చ పరే ఆబన్తస్యాఙ్గస్యైకారస్స్యాత్-రమయా-రమాభ్యామ్ రమాభిః॥ ॥యాడాపః॥౭॥౩॥౧౧౩॥ఆపఙ్గపరస్య ఙిద్వచనస్య యాడాగమస్స్యాత్-వృద్ధిరేచి రమాయై-సవర్ణదీర్ఘః-రమాయాః రమయోః- రమాణామ్-రమాయామ్-రమయోః- రమాసు-ఏవం దుర్గాదయః॥ ॥ సర్వనామ్నస్స్యాడ్ఢ్రస్వశ్చ॥౭॥౩॥ ౧౧౪ ॥ ఆబన్తాత్సర్వనామ్నో ఙిత ఆగమస్స్యాట్స్యాదాపశ్చ హ్రస్వః-యాటోఽపవాదః-సర్వస్యై-సర్వస్యాః-౨ ఏకాదేశస్య పూర్వాన్తత్వేన గ్రహణాదామి సర్వనామ్న ఇతి

సుట్-సర్వాసామ్-సర్వస్యామ్-సర్వయోః-సర్వాసు॥ ఏవం విశ్వాదయ ఆబన్తాః॥ §॥ విభాషా దిక్సమాసే బహువ్రీహౌ॥ ౧॥ ౧॥ ౨౮॥ అత్ర సర్వనామతా వా స్యాత్-ఉత్తరపూర్వస్యై-ఉత్తరపూర్వాయై-దిఙ్నామాన్యన్తరాలే ఇతి ప్రతిపదోక్తస్య దిక్సమాసస్య గ్రహణాన్నేహ-ఉత్తరా సా పూర్వా యస్యా ఉన్ముగ్ధాయాస్తస్యై-ఉత్తరపూర్వాయై-బహువ్రీహిగ్రహణస్పష్టార్థమ్॥ అన్తరస్యై॥ శాలాయై-బాహ్యాయై ఇత్యర్థః-అపురీత్యుక్తేర్నేహ॥ అన్తరాయై నగర్యై॥ §॥ విభాషా ద్వితీయాతృతీయాభ్యామ్॥ ౭॥ ౩॥ ౧౧౫॥ ఆభ్యాం ఙితస్స్యాడాపశ్చ హ్రస్వః-ఇదం సూత్రం త్యక్తుం శక్యమ్-తీయస్య ఙిత్సూపసంఖ్యానాత్-ద్వితీయస్యై-ద్వితీయాయై-ద్వితీయస్యాః-౨-ద్వితీయాయాః-౨-ద్వితీయస్యామ్-ద్వితీయాయామ్-శేషం రమావత్-ఏవం తృతీయా॥ అమ్బార్థనద్యోర్హ్రస్వః॥ హే అమ్బ॥ హే అక్క॥ హే అల్ల॥ అసంయుక్తా యే డలకాస్తద్వతాం న హ్రస్వః॥ హే అమ్బాలే-హే అమ్బాడే-హే అమ్బికే॥ జరా-జరసౌ-శీభావాత్పరత్వాజ్జరస్-అమి నుట్పరత్వాజ్జరస్-జరసామిత్యాది-పక్షే హలాదౌ చ రమావత్-ఇహ పూర్వవిప్రతిషేధేన శీభావం కృత్వా సన్నిపాతపరిభాషాయా అనిత్యతామాశ్రిత్య జరస్ ఇతి కేచిదాహుస్తన్నిర్మూలమ్॥ యద్యపి జరసాదేశస్య స్థానివద్భావేనాబన్తతామాశ్రిత్య ఙే జ ఆపః-ఆఙి చాపః-యాడాపః-హ్రస్వనద్యాపః-జరామ్ ఇతి పఞ్చాపి విధయః ప్రాప్తాః-ఏవం నస్ నిశ్ పృత్సు॥ తథాప్యనల్విధావిత్యుక్తేర్న భవన్తి॥ ఆఙి బినిప్రశ్లిష్యాకారరూపస్యైవాఽఽపస్సూత్రగ్రహణాత్-ఏవం హల్ఙ్యాదిసూత్రేఽపి ఆప్ ఙీ ఈ ఇతి ప్రశ్లేషాదతిఖట్వః నిష్కౌశాంబిరిత్యాదిసిద్ధేర్దీర్ఘగ్రహణం ప్రత్యాఖ్యేయమ్-న చైవమప్యతిఖట్వాయేత్యత్ర స్వాశ్రయమాకారత్వం స్థానివద్భావేనాప్త్వమాశ్రిత్య యాట్ స్యాదితి వాచ్యమ్-అబన్తం యదఙ్గం తతః పరస్య యాడ్విధానాత్-ఉపసర్జనస్త్రీప్రత్యయే తదాదినియమాత్-పద్దన్నితి సూత్రే కాయా నస్-నసః-నసా-నోభ్యామిత్యాది-పక్షే సుటి చ రమావత్-నిశాయాః నిశ్-నిశః-నిశా॥ §॥ వ్రశ్చభ్రస్జసృజమృజయజరాజభ్రాజచ్ఛశాం షః॥ ౮॥ ౨॥ ౩౬॥ వ్రశ్చాదీనాం సప్తానాం ఛశాన్తయోశ్చ షకారోఽన్తాదేశస్స్యాత్ ఝలి పదాన్తే చ-షస్య జశ్త్వేన డకారః-నిడ్భ్యామ్-నిడ్భిః-సుపి డస్సీత్-పక్షే ధుట్-చర్త్వమ్-చర్త్వస్యాసిద్ధత్వాచ్చయో ద్వితీయా ఇతి టతయోష్ఠథౌ న-నపదాన్తాట్టోరితి నష్టుత్వమ్-నిట్త్సు-నిట్సు॥ §॥ షఢోః కస్సి॥ ౮॥ ౨॥ ౪౧॥ షస్య ఢస్య చ కస్స్యాత్ సకారే పరే-ఇతి తు న భవతి-జశ్త్వం ప్రత్యసిద్ధత్వాత్॥ కేచిత్తు వ్రశ్చాదిసూత్రే ధాదేర్ధాతోరితి సూత్రాద్ధాతోరిత్యనువర్తయన్తి-తన్మ

తేజస్త్వేన జకారే॥ నిజ్భ్యాం-నిజ్భిః-జస్త్వం శ్చుత్వం చర్త్వం-నిక్షు॥ చోఃకురితి కుత్వన్న భవతి-జస్త్వస్యాసిద్ధత్వాత్ ॥❋॥ మాంసపృతనాసా
నూనాం మాంస్పృత్స్నవో వాచ్యాః॥❋॥ శసాదౌ వా॥ పృతః-పృతా-పృద్భ్యామ్॥ పక్షే సుటి చ రమావత్-గోపా విశ్వపావత్-మతిః ప్రాయేణ
హరివత్-స్త్రీత్వాన్న త్వాభావః-మతీః-నాత్వన్న-మత్యా॥ సూ॥ ఙితి హ్రస్వశ్చ॥ ౧॥ ౪॥ ౬॥ ఇయఙువఙ్స్థానౌ స్త్రీశబ్దభిన్నౌ నిత్యస్త్రీలిం
గావీదూతౌ హ్రస్వౌ చ ఇవర్ణోవర్ణౌ స్త్రియాం వా నదీసంజ్ఞౌ స్తో ఙితి పరే॥ ఆణ్నద్యాః॥ మత్యై-మతయే-మత్యాః-మతేః- నదీత్వపక్షే ఔదితి
ఙేరాత్వే ప్రాప్తే॥ సూ॥ ఇదుద్భ్యామ్॥ ౭॥ ౩॥ ౧౧౭॥ నదీసంజ్ఞకాభ్యామిదుద్భ్యాం పరస్య ఙేరామ్స్యాత్-పక్షే-అచ్చ ఘేః మత్యామ్ - మతౌ
ఏవం శ్రుతిస్మృతిబుద్ధ్యాదయః॥ సూ॥ త్రిచతురోః స్త్రియాం తిసృచతసృ॥ ౭॥ ౨॥ ౯౯॥ స్త్రీలిఙ్గయోరేతయోరేతావాదేశౌ స్తో విభక్తౌ పరతః
సూ॥ అచి ర ఋతః॥ ౭॥ ౨॥ ౧౦౦॥ తిసృచతసృ ఏతయోరృకారస్య రేఫాదేశః స్యాదచి-గుణదీర్ఘోత్వానామపవాదః-తిస్రః-౨-తిసృభిః-తిసృ
భ్యః-౨-ఆమి నుమచి రేతి నుట్॥ సూ॥ న తిసృచతసృ॥ ౬॥ ౪॥ ౪॥ ఏతయోర్నామి దీర్ఘో న స్యాత్-తిసృణామ్-తిసృషు- స్త్రియామితి త్రిచతురోర్విశే
షణాన్నేహ॥ ప్రియాస్త్రయః స్త్రియో యస్యాస్సా ప్రియత్రిః-ఇత్యాది మతివత్-ఆమి ప్రియత్రయాణామితి విశేషః॥ ప్రియాస్తిస్రో య
స్యేతి విగ్రహే తు-ప్రియతిసా-ప్రియతిస్రౌ-ప్రియతిస్రః-ప్రియతిస్రమిత్యాది॥ ప్రియాస్తిస్రో యస్య తత్కులం-ప్రియత్రి॥ స్వమోర్లుకాలు
ప్తత్వేన ప్రత్యయలక్షణాభావాన్న తిస్రాదేశః నలుమతేతి నిషేధస్యానిత్యత్వాత్పక్షే ప్రియతిసృ-రాదేశాత్పూర్వం విప్రతిషేధేన నుమ్
ప్రియతిసృణీ-తృతీయాదిషు వక్ష్యమాణపుంవద్భావవికల్పాత్పర్యాయేణ నుమ్రభావౌ-ప్రియతిస్రా - ప్రియతిసృణా ఇత్యాది॥ ద్వేరత్వే స
త్యాప్-ద్వే-౨-ద్వాభ్యామ్ ౩-ద్వయోః-౨॥ గౌరీ-గౌర్యౌ-గౌర్యః-నదీకార్యమ్- హే గౌరి-గౌర్యై-ఇత్యాది-ఏవం వాణీనద్యాదయః- ప్రాతిపది
కగ్రహణే లిఙ్గవిశిష్టస్యాపి గ్రహణాదనఙిద్వద్భావే చ ప్రాప్తే విభక్తౌ లిఙ్గవిశిష్టాగ్రహణమ్॥ సఖీ సఖ్యౌ-సఖ్య ఇత్యాది గౌరీవత్- ఙ్యన్త
త్వాన్న సులోపః-లక్ష్మీః- శేషం గౌరీవత్-ఏవం తరీతన్త్ర్యాదయః॥ స్త్రీ- హే స్త్రి॥ సూ॥ స్త్రియాః॥ ౬॥ ౪॥ ౭౯॥ స్త్రీశబ్దస్యేయఙ్స్యాదజా
దౌ ప్రత్యయే పరే- స్త్రియౌ-స్త్రియః॥ సూ॥ వామ్శసోః॥ ౬॥ ౪॥ ౮౦॥ అమి శసి చ స్త్రియా ఇయఙ్వా స్యాత్- స్త్రీమ్-స్త్రియమ్- స్త్రియా- స్త్రి
యః- స్త్రీః- స్త్రియా- స్త్రియై- స్త్రియాః-౨- స్త్రియోః-పరత్వాన్నుట్- స్త్రీణామ్- స్త్రియామ్॥ స్త్రియోః- స్త్రీషు॥ స్త్రియమతిక్రా

స్త్రః-అతిస్త్రీః-అతిస్త్రియః॥ గుణనాభావాత్పనుడ్భిగ్గపరత్వాత్పుంసి బాధ్యతే॥ క్లీబే నుమా చ స్త్రీశబ్దస్యేయఙిత్యవధార్యతామ్॥౧॥ జసిచ-అతిస్త్రయః-హే అతిస్త్రే-అతిస్త్రియా-అతిస్త్రియః-వాఽమ్శసోః-అతిస్త్రిమ్-అతిస్త్రియమ్-అతిస్త్రియా-అతిస్త్రియః-అతిస్త్రీన్-అతిస్త్రిణా-ఘేర్ఙితి-అతిస్త్రయే-అతిస్త్రేః౨-అతిస్త్రియోః౨-అతిస్త్రీణామ్-అచ్చఘేః-అతిస్త్రౌ॥ ఓస్యాకారే చ నిత్యం స్యాదమ్శసోస్తు విభాషయా-ఇయఙాదేశోఽచి నాఽన్యత్ర స్త్రియాః పుంస్యుపసర్జనే॥ క్లీబే తు నుమ్-అతిస్త్రి-అతిస్త్రిణీ-అతిస్త్రీణి-అతిస్త్రిణే॥ ఙేప్రభృతావజాదౌ వక్ష్యమాణపుంవద్భావాత్పక్షే ప్రాగ్వద్రూపమ్-అతిస్త్రయే-అతిస్త్రిణే-అతిస్త్రేః॥౨॥ అతిస్త్రిణోః-అతిస్త్రియోరిత్యాది-స్త్రియాస్తు ప్రాయేణ పుంవత్-శసి-అతిస్త్రీః-అతిస్త్రియః- ఙితి హ్రస్వశ్చేతి హ్రస్వాన్తత్వప్రయుక్తో వికల్పః॥ అస్త్రీతి తు ఇయఙువఙ్స్థానావిత్యస్యైవ పర్యుదాసః-తత్సంబద్ధస్యైవ చానువృత్తేః-దీర్ఘస్యాయన్నిషేధో న తు హ్రస్వస్య-అతిస్త్రియై-అతిస్త్రయే-అతిస్త్రియాః౨-అతిస్త్రీణామ్-అతిస్త్రియామ్-అతిస్త్రౌ॥ శ్రీః-శ్రియౌ-శ్రియః॥§॥ నేయఙువఙ్స్థానావస్త్రీ॥౧।౪।౪॥ ఇయఙువఙోః స్థితిర్యయోస్తావీదూతౌ నదీసంజ్ఞౌ న స్తో న తు స్త్రీ-హే శ్రీః-శ్రియా-శ్రియై-శ్రియే-శ్రియాః-శ్రియః॥§॥ వామి॥౧।౪।౫॥ ఇయఙువఙ్స్థానౌ స్త్ర్యాఖ్యౌ యూ ఆమి వా నదీసంజ్ఞౌ స్తో న తు స్త్రీ-శ్రీణామ్-శ్రియామ్-శ్రియి-శ్రియామ్-ప్రధీశబ్దస్య తు వృత్తికారాదీనామ్మతే లక్ష్మీవద్రూపమ్-పదాన్తరం వినాపి స్త్రియాం వర్తమానత్వన్నిత్యస్త్రీత్వమితి స్వీకారాత్-లిఙ్గాన్తరానభిధాయకత్వం తదితి కైయటమతే పుంవద్రూపమ్ ప్రకృష్టా ధీరితి విగ్రహే తు లక్ష్మీవత్-అమిశసి చ-ప్రధ్యమ్ ప్రధ్యః ఇతి విశేషః - సుష్ఠు ధీర్యస్యాః సుష్ఠు ధ్యాయతి వేతి విగ్రహే వృత్తికారమతే సుధీః శ్రీవత్-మతాన్తరే పుంవత్-సుష్ఠు ధీరితి విగ్రహే తు శ్రీవదేవ-గ్రామణీః పుంవత్-గ్రామనయనస్యోత్సర్గతః పుంధర్మతయా పదాన్తరం వినాపి స్త్రియామప్రవృత్తేః॥ ఏవం ఖలప్వాదేరపి పుంధర్మత్వమౌత్సర్గికమ్బోధ్యమ్॥ ధేనుర్మతివత్॥§॥ స్త్రియాం చ॥౭।౧।౯౬॥ స్త్రీవాచీ క్రోష్టుశబ్దస్తృజన్తవద్రూపం లభతే॥§॥ ఋన్నేభ్యో ఙీప్॥౪।౧।౫॥ ఋదన్తేభ్యో నాన్తేభ్యశ్చ స్త్రియాం ఙీప్స్యాత్-క్రోష్ట్రీ-క్రోష్ట్ర్యౌ-క్రోష్ట్ర్యః-వధూర్గౌరీవత్-భ్రూః శ్రీవత్-హే సుభ్రూః-కథం తర్హి హా పితః క్వాసి హే సుభ్రు ఇతి భట్టిః-ప్రమాద ఏవాయమితి బహవః-ఖలపూర్గ

పుంవత్॥పునర్భ్వః-దృన్కరేతియణ్॥ఉవఙో బాధనాన్నేయఙువఙితినిషేధోన॥హేపునర్భు-పునర్భ్వమ్పునర్భ్వౌ-పునర్భ్వః॥ ॥ఏకాజుత్తరపదేణః॥౮॥౪॥౧౨॥ఏకాజుత్తరపదంయస్యతస్మిన్సమాసేపూర్వపదస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్యప్రాతిపదికాన్తనుమ్విభక్తిస్థస్యనస్యణత్వంస్యాత్-ఆరమ్భసామర్థ్యాన్నిత్యత్వేసిద్ధేపునర్గ్రహణంస్పష్టార్థమ్॥యణమ్బాధిత్వాపరత్వాన్నుట్-పునర్భ్వాణామ్॥ వర్షాభూః భేకజాతౌనిత్యస్త్రీత్వాఽభావాత్-హేవర్షాభూఃశ్రైయటమతే॥మతాన్తరేతుహేవర్షాభు॥పునర్నవాయాన్తుహేవర్షాభు భేక్యాంపునర్నవాయాంస్త్రీవర్షాభూర్దర్దురేపుమానితియాదవః॥వర్షాభ్వశ్చ॥ వర్షాభ్వౌ-వర్షాభ్వః-స్వయమ్భూఃపుంవత్॥§॥ నషట్స్వస్రాదిభ్యః॥౪॥౧॥ ౧౦॥ షట్సంజ్ఞకేభ్యః-స్వస్రాదిభ్యశ్చఙీప్టాపౌనస్తః॥స్వసాతిస్రశ్చతస్రశ్చననాన్దాదుహితాతథా-యాతామాతేతిసప్తైతేస్వస్రాదయఉదాహృతాః॥౧॥అప్తృన్నితిదీర్ఘః స్వసా-స్వసారౌ-స్వసారః॥మాతాపితృవత్-శసిమాతౄః॥ద్యౌర్గోవత్॥రాః పుంవత్॥ నౌర్గ్లౌవత్ ——॥ఇత్యజన్తాః స్త్రీలిఙ్గాః॥—— అతోఽమ్॥౭॥౧॥౨౪॥ అతోఽఙ్గాత్క్లీబాత్స్వమోరమ్స్యాత్- అమిపూర్వః-జ్ఞానమ్ ఏఙ్హ్రస్వాదితిహల్మాత్రలోపః-హేజ్ఞాన॥§॥నపుంసకాచ్చ॥౭॥ ౧॥ ౧౯ ॥ క్లీబాత్పరస్యౌఙశ్శీస్స్యాత్-భసంజ్ఞాయామ్॥ యస్యేతిచ॥౬॥౪॥౧౪౮॥ భస్యేవర్ణాఽవర్ణయోర్లోపస్స్యాదీకారేతద్ధితేచపరే-ఇత్యకారలోపేప్రాప్తే॥☼॥ ఔఙశ్శ్యాం ప్రతిషేధోవక్తవ్యః॥☼॥ జ్ఞానే॥§॥జశ్శసోశ్శిః॥౭॥౧॥౨౦॥క్లీబాదనయోశ్శిస్స్యాత్॥§॥శిసర్వనామస్థానమ్॥౧॥౧॥౪౨॥శిఇత్యేతదుక్తసంజ్ఞంస్యాత్॥§॥నపుంసకస్యఝలచః॥౭॥౧॥౭౨॥ఝలన్తస్యాఽజన్తస్యచక్లీబస్యనుమాగమస్స్యాత్సర్వనామస్థానేపరే॥ఉపధాదీర్ఘః జ్ఞానాని-పునస్తద్వత్- శేషంరామవత్-ఏవన్ధనవనఫలాదయః॥§॥అడ్డతరాదిభ్యఃపఞ్చభ్యః॥౭॥౧॥౨౫॥ఏభ్యఃక్లీబేభ్యస్స్వమోరద్డాదేశస్స్యాత్॥§॥టేః॥౬॥౪॥౧౪౩॥డితిపరేభస్యటేర్లోపస్స్యాత్॥ వావసానే॥కతరత్-కతరద్-కతరే-కతరాణిభస్యేతికిమ్-పఞ్చమః-టేర్లుప్తత్వాత్ప్రథమయోరితిపూర్వసవర్ణదీర్ఘఏఙ్హ్రస్వాదితిసమ్బుద్ధిలోపశ్చనభవతి-హేకతరత్-పునస్తద్వత్-శేషంపుంవత్-కతమత్-ఇతరత్-అన్యత్-అన్యతరత్-అన్యతమశబ్దస్యతు-అన్యతమమిత్యేవ॥☼॥ఏకతరాత్ప్రతిషేధోవక్తవ్యః॥☼॥ఏకతరమ్- సోరమాదేశేకృతేసన్నిపాతపరిభాషయానజరస్అజరమ్-అజరసీ-అజరే-పరత్వాజ్జరసికృతేఝలన్తత్వాన్నుమ్॥§॥సాన్తమహతస్సంయోగస్య॥౬॥౪॥౧౦॥ సాన్తసంయోగస్యమహతశ్చ

యోః సకారాన్తస్యోపధాయా దీర్ఘః స్యాదసమ్బుద్ధౌ సర్వనామస్థానే పరే- అజరాంసి-అజరాణి-అమి లుకోఽపవాదమమ్భావం బాధిత్వా పరత్వాజ్జరస్-తతస్సన్నిపాతపరిభాషయా న లుక్- అజరసమ్-అజరమ్-అజరసే-అజరే-అజరాంసి-అజరాణి- శేషం పుంవత్- పద్దన్నితి హృదయోదకాస్యానాం హృద్ ఉదన్ ఆసన్॥ హృన్ది-హృదా। హృద్భ్యామిత్యాది॥ ఆసాని-ఆస్నా-ఆసభ్యామిత్యాది- మాంసి-మాంసా-మాంభ్యామిత్యాది-వస్తు-తస్తు-ప్రభృతిగ్రహణం స్వప్రకారార్థమిత్యుక్తమ్-అత ఏవ భాష్యే మాంస్పచన్యా-ఉఖాయా ఇత్యుదాహృతమ్- అయస్మయాదిత్వేన భత్వాత్సంయోగాన్తలోపో న॥ పద్దన్నిత్యత్ర హి ఛన్దసీత్యనువర్తితం వృత్తౌ- తథా హ్యపోఽభీత్యత్ర మాసశ్ఛన్దసీతి వార్తికే ఛన్దోగ్రహణసామర్థ్యాల్లోకేఽపి క్వచిదితి కైయటోక్తరీత్యా ప్రయోగమనుసృత్య పదాదయః ప్రయోక్తవ్యా ఇతి బోధ్యమ్॥ ౬॥ హ్రస్వో నపుంసకే ప్రాతిపదికస్య॥ ౧॥ ౨॥ ౪౭॥ క్లీబే ప్రాతిపదికస్యాజన్తస్య హ్రస్వః స్యాత్-శ్రీపం జ్ఞానవత్-శ్రీపాయ- అత్ర సన్నిపాతపరిభాషయా ఆతో ధాతోరిత్యాకారలోపో న॥ ౩॥ స్వమోర్నపుంసకాత్॥ ౭॥ ౧॥ ౨౩॥ క్లీబాదఙ్గాత్పరయోస్స్వమోర్లుక్ స్యాత్-వారి॥ ౬॥ ఇకోఽచి విభక్తౌ॥ ౭॥ ౧॥ ౭౩॥ ఇగన్తస్య క్లీబస్య నుమాగమస్స్యాదచి విభక్తౌ॥ వారిణీ॥ వారీణి॥ న లుమతేతి నిషేధస్యానిత్యత్వాత్పక్షే సమ్బుద్ధినిమిత్తో గుణః- హే వారే॥ హే వారి॥ ఆఙో నా॥ వారిణా॥ ఘేర్ఙితీతి గుణే ప్రాప్తే॥ *వృద్ధ్యౌత్వతృజ్వద్భావగుణేభ్యో నుమ్ పూర్వవిప్రతిషేధేన* ॥ వారిణే- వారిణః- వారిణోః-నుమచిరేతి నుట్ నామి దీర్ఘః॥ వారీణాం॥ వారిణి॥ వారిణోః॥ హలాదౌ హరివత్॥ ౬॥ తృతీయాదిషు భాషితపుంస్కం పుంవద్గాలవస్య॥ ౭॥ ౧॥ ౭౪॥ ప్రవృత్తినిమిత్తైక్యే భాషితపుంస్కమిగన్తం క్లీబం పుంవద్వా స్యాట్టాదావచి॥ అనాదయే॥ అనాదినే॥ ఇత్యాది శేషం వారివత్- పీలుర్వృక్షస్తత్ఫలం పీలు॥ తస్మై పీలునే-అత్ర న పుంవత్-ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాత్॥ ౬॥ అస్థిదధిసక్థ్యక్ష్ణామనఙుదాత్తః॥ ౭॥ ౧॥ ౭౫॥ ఏషామనఙ్ స్యాట్టాదావచి స చోదాత్తః॥ అల్లోపోఽనః॥ దధ్నా॥ దధ్నే॥ దధ్నః॥ దధ్నోః-౨॥ దధ్నామ్॥ దధ్ని॥ దధని॥ శేషం వారివత్॥ ఏవమస్థిసక్థ్యక్షి॥ తదన్తస్యాప్యనఙ్-అతిదధ్నా॥ సుధి॥ సుధినీ॥ సుధీని॥ హే సుధే॥ హే సుధి॥ సుధియా॥ సుధినా॥ సుధియామ్॥ సుధీనామ్॥ ప్రధ్యా-ప్రధినా॥ మధు మధునీ- మధూని- హే మధో- హే మధు॥ ఏవమమ్బ్వాదయః॥ సానుశబ్దస్య స్నుర్వా-స్నూని-సానూని॥ ప్రియక్రోష్టు-ప్రియక్రోష్టునీ-తృజ్వద్భావాత్పూర్వవిప్రతిషేధేన నుమ్-ప్రియక్రోష్టూని- టాదౌ పుంవత్పక్షే ప్రియక్రోష్ట్రా- ప్రియక్రోష్టునా- ప్రియక్రోష్ట్రే- ప్రియ

క్రోష్టవే-అన్యత్ర తృజ్వద్భావాత్పూర్వవిప్రతిషేధేననుమేవ-ప్రియక్రోష్టునా-ప్రియక్రోష్టునే-నుమచిరేతి సుట్-ప్రియక్రోష్టూనామ్॥ సులు సులునీ-సులూని-పునస్తద్వత్-సులునా-సుల్వా॥ధాతృ-ధాతృణీ-ధాతౄణి-హేధాతః-హేధాతృ-ధాత్రా ధాతృణా॥ ఏవంజ్ఞాతృకర్త్రాదయః॥§॥ఏచఇగ్ఘ్రస్వాదేశే॥౧॥౧॥౪౮॥ఆదిశ్యమానేషుహ్రస్వేషుమధ్యేఏచఇగేవస్యాత్-ప్రద్యు-ప్రద్యునీ॥ప్రద్యూని-ప్రద్యునేత్యాది-ఇహనపుంవత్॥యుదిగంతమ్ప్రద్యుఇతితస్యభాషితపుంస్కత్వాఽభావాత్-ఏవమ్ ప్రరి-ప్రరిణీ-ప్రరీణి-ప్రరిణా-ఏకదేశవికృతస్యాఽనన్యత్వాద్రాయోహలీత్యాత్వమ్ ప్రరాభ్యామ్ప్రరాభిః- నుమచిరేతినుట్యాత్వేప్రరాణామితిమాధవః - వస్తుతస్తుసన్నిపాతపరిభాషయానుట్యాత్వన్న-నామీతిదీర్ఘస్త్వారంభసామర్థ్యాత్పరిభాషాబాధ్యతఇత్యుక్తమ్ ప్రరీణామ్-సును-సునునీ-సునూని- సునునా- సునునే-ఇత్యాది ——॥ఇత్యజన్తానపుంసకలిఙ్గాః॥—— హోఢః॥౮॥౨॥౩౧॥ హస్యఢస్స్యాజ్ఝలిపదాన్తేచ-హల్ఙ్యాబ్భ్యఇతిసులోపః పదాన్తత్వాద్ఢస్యడః-జశ్త్వచర్త్వే- లిట్-లిడ్-లిహౌ-లిహః లిహమ్ లిహౌ-లిహః- లిహా లిడ్భ్యామ్ లిట్సు లిట్త్సు ॥ § ॥ దాదేర్ధాతోర్ఘః॥ ౮॥౨॥౩౨॥ఉపదేశేదాదేర్ధాతోర్హస్యఘస్స్యాజ్ఝలిపదాన్తేచ-ఉపదేశేకిమ్-అధోగిత్యత్ర యథాస్యాత్-దామలిహమాత్మనఇచ్ఛతిదామలిహ్యతి-తతఃక్విపిదామలిట్- అత్ర మాభూత్॥§॥ఏకాచోబశోభష్ఝషన్తస్యస్ధ్వోః॥౮॥౨॥౩౭॥ధాతోరవయవోయఏకాచ్ఝషన్తస్తదవయవస్యబశస్స్థానేభష్స్యాత్సకారేధ్వశబ్దేపదాన్తేచ - ఏకాచోధాతోరితిసామానాధికరణ్యేనాఽన్వయేతుఇహనస్యాత్-గర్దభనాచష్టేగర్దభయతి-తతఃక్విపిణిలోపేగర్ధప్ ఝషీతినివృత్తమ్- స్ధ్వోర్గ్రహణసామర్థ్యాత్ తేనేహన-బుద్ధమ్ - దోగ్ధా-వ్యపదేశివద్భావేన ధాత్వవయవత్వాద్భష్భావః-జశ్త్వచర్త్వే-ధుక్-ధుగ్-దుహౌ-దుహః షత్వచర్త్వే-ధుక్షు॥§॥ వాద్రుహముహష్ణుహష్ణిహామ్॥౮॥౨॥౩౩॥ఏషాంహస్యవాఘస్స్యాజ్ఝలిపదాన్తేచ- పక్షేఢః ధ్రుక్-ధ్రుగ్-ధ్రుట్-ధ్రుడ్-ద్రుహౌ-ద్రుహః-ధ్రుగ్భ్యామ్-ధ్రుడ్భ్యామ్-ధ్రుక్షు-ధ్రుట్సు ధ్రుట్త్సు-ఏవంముహష్ణుహష్ణిహామ్॥§॥ఇగ్యణస్సంప్రసారణమ్॥౧॥౧॥౪౫॥ యణస్స్థానేప్రయుజ్యమానోయఇక్సనంప్రసారణసంజ్ఞస్స్యాత్॥§॥ వాహఊఠ్॥౬॥౪॥౧౩౨॥భస్యవాహస్సంప్రసారణమూఠ్స్యాత్॥§॥సంప్రసారణాచ్చ॥౬॥౧॥౧౦౮॥సంప్రసారణాదచిపూర్వరూపమేకాదేశస్స్యాత్ - ఏత్యేధత్యూఠ్సు-విశ్వౌహః విశ్వౌహేత్యాది-ఛందస్యేవణ్విరితిపక్షేణిజన్తాద్విచ్॥§॥ చతురనడుహోరాముదా

త్రః॥ ౭॥౧॥౯౮॥ అనయో రామ్ స్యాత్సర్వనామస్థానే పరే స చోదాత్తః॥ ॥ సావనడుహః॥ ౭॥౧॥౮౨॥ అస్య నుమ్ స్యాత్సౌ పరే- ఆదిత్యధికా
రాదవర్ణాత్పరోఽయం పమ్ అతోఽపి శేషపిహితేనాపి నుమా ఆమ్నా బాధ్యతే ఆమా చ నుమ్నా బాధ్యతే సోర్లోపః - నుమ్విధిసామర్థ్యాద్వసుస్రం
స్వితి దత్వం న - సంయోగాన్తలోపస్యాఽసిద్ధత్వాన్నలోపో న- అనడ్వాన్॥ ॥ అమ్ సమ్బుద్ధౌ॥ ౭॥౧॥౯౯॥ చతురనడుహోరామ్ స్యాత్సమ్బుద్ధౌ-
ఆమోఽపవాదః- హే అనడ్వన్-అనడ్వాహౌ-అనడ్వాహః-అనడుహః-అనడుహా॥ ॥ వసుస్రంసుధ్వంస్వనడుహాం దః॥ ౮॥౨॥౭౨॥ సాన్తప
స్వన్తస్య స్రంసాదేశ్చ దస్స్యాత్పదాన్తే - అనడుద్భ్యామిత్యాది- సాన్తేతి కిమ్ విద్వాన్ - పదాన్తే కిమ్-స్రస్తమ్-ధ్వస్తమ్॥ ॥ సహేస్సాడ
స్సః॥ ౮॥౩॥౫౬॥ సాడ్రూపస్య సహేస్సస్య మూర్ధన్యాదేశః(తురాషాట్- తురాషాడ్-తురాసాహౌ- తురాసాహః- తురాషాడ్భ్యామిత్యా
ది)తురం సహతే ఇత్యర్థే ఛన్దసి సహ ఇతి ణ్విః- లోకే తు సాహయతేర్ణ్విప్- అన్యేషామపీతి పూర్వపదస్య దీర్ఘః॥ ॥ దివ ఔత్॥ ౭॥౧॥౮౪॥ దివి
తి ప్రాతిపదికస్యౌత్స్యాత్సౌ పరే-అల్విధిత్వేన స్థానివత్త్వాఽభావాద్ధల్ఙ్యాదిలోపో న(సుద్యౌః-సుదివౌ-సుదివః-సుదివమ్ సుదివా)॥ ॥ దివ ఉత్॥
౬॥౧॥౧౩౧॥ దివోఽన్తాదేశ ఉకారస్స్యాత్పదాన్తే(సుద్యుభ్యామ్ సుద్యుభిః, చత్వారః-చతురః చతుర్భిః-చతుర్భ్యః ౨॥ ॥ షట్చతుర్భ్యశ్చ॥
౭॥౧॥౫౫॥ షట్సంజ్ఞకేభ్యశ్చతురశ్చ పరస్యామో నుడాగమస్స్యాత్-ణత్వం ద్విత్వం ఇచ్చ చతుర్ణ్ణామ్॥ ॥ రోస్సుపి॥ ౮।౩॥౧౬॥ సప్తమీబహువ
చనే రోరేవ విసర్జనీయో నాన్యరేఫస్య- షత్వం షస్య ద్విత్వే ప్రాప్తే॥ శరోఽచి॥ ౮॥౪॥౪౯॥ అచి పరే శరో న ద్వేస్తః(చతుర్షు) ప్రియచత్వాః- హే ప్రి
యచత్వః ప్రియచత్వారౌ-గౌణత్వే తు నుణ్నేష్యతే- ప్రియచతురామ్- ప్రాధాన్యే తు స్యాదేవ-పరమచతుర్ణ్ణామ్॥ కమలజ్ఞమలాం వా ఆచక్షా
ణః-కమల్-కమలౌ-కమలః-షత్వం ఝల్- కమల్షు॥ ॥ మో నో ధాతోః॥ ౮॥౨॥౬౪॥ ధాతోర్మస్య నస్స్యాత్పదాన్తే నత్వస్యాఽసిద్ధత్వాన్నలోపో న-
ప్రశామ్యతీతి(ప్రశాన్)ప్రశామౌ- ప్రశామః- ప్రశాన్భ్యామిత్యాది॥ ॥ కిమః కః॥ ౭॥౨॥౧౦౩॥ కిమః కస్స్యాద్విభక్తౌ-అకచ్సహితస్యాప్య
యమాదేశః(కః-కౌ-కే కం-కౌ-కాన్, ఇత్యాది- సర్వవత్॥ ॥ ఇదమో మః॥ ౭॥౨॥౧౦౮॥ ఇదమో మస్య మస్స్యాత్సౌ పరే- త్యదాద్యత్వాఽపవా
దః॥ ॥ ఇదోఽయ్ పుంసి॥ ౭॥౨॥౧౧౧॥ ఇదమ ఇదః స్థానేఽయ్ స్యాత్సౌ పుంసి॥ సోర్లోపః (అయమ్)త్యదాద్యత్వమ్॥ పరరూపత్వమ్॥ ॥ దశ్చ॥
౭॥౨॥౧౦౯॥ ఇదమో దస్య మస్స్యాద్విభక్తౌ(ఇమౌ-ఇమే)త్యదాదేస్సమ్బోధనం నాస్తీత్యుత్సర్గః॥ ॥ అనాప్యకః॥ ౭॥ ౨॥ ౧౧౨॥ అకి శార

స్యేదమఇదోఽన్ స్యాదాపివిభక్తౌ-ఆవితిటాఙిత్యారభ్య సుప్ ఇపకారేణప్రత్యాహారః- అనేన ॥ § ॥ హలిలోపః ॥ ౭ ॥ ౨ ॥ ౧౧౩ ॥ అకకారస్యేదమ ఇదో లోపస్స్యాదాపిహలాదౌ ॥ నానర్థకేఽలోన్త్యవిధిరనభ్యాసవికారే ॥ § ॥ ఆద్యన్తవదేకస్మిన్ ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౨౧ ॥ ఏకస్మిన్ క్రియమాణఙ్కార్యమా దావివాఽన్తఇవస్యాత్ (ఆభ్యామ్) ॥ § ॥ నేదమదసోరకోః ॥ ౭ ॥ ౧ ॥ ౧౧ ॥ అకకారయోరిదమదసోర్భిస ఐస్ నస్యాత్- ఏత్వమ్ ఏభిః- అత్వమ్ ॥ నిత్యత్వాత్ జేః స్మై పశ్చాద్ధలిలోపః-అస్మై-ఆభ్యామ్-ఏభ్యః-అస్మాత్-ఆభ్యామ్-ఏభ్యః-అస్య-అనయోః-ఏషామ్-అస్మిన్-అనయోః-ఏషు-క కారయోగేతుఅయకమ్-ఇమకౌ-ఇమకే-ఇమకమ్-ఇమకౌ- ఇమకాన్-ఇమకేన-ఇమకాభ్యామ్ ఇమకైః ॥ § ॥ ఇదమోఽన్వాదేశేఽశనుదాత్తస్తృతీయాదౌ ॥ ౨ ॥ ౪ ॥ ౩౨ ॥ అన్వాదేశవిషయస్యేదమోఽనుదాత్తోఽశ్ ఆదేశస్స్యాత్తృతీయాదౌ ॥ అశ్ వచనంసాకచ్కార్థమ్ ॥ § ॥ ద్వితీయాటౌస్స్వేనః ॥ ౨ ॥ ౪ ॥ ౩౪ ॥ ద్వితీయాయాంటౌసోశ్చపరత ఇదమేతదోరేనాదేశస్స్యాదన్వాదేశే-కిఞ్చిత్కార్యంవిధాతుముపాత్తస్యకార్యాన్తరంవిధాతుంపునరుపాదానమన్వాదేశః-యథాఽనేనవ్యాకరణమధీతమ్- ఏనఞ్ఛన్దోఽధ్యాపయేతి-అనయోర్గపవిత్రఙ్కులమ్ ఏనయోర్గప్రభూతంస్వమితి-ఏనమ్-ఏనౌ-ఏనాన్-ఏనేన-ఏనయోః ॥ ౨ ॥ గణయతేర్విచ్ సుగణ్- సుగణౌ-సుగణః-సుగణ్ట్సు ॥ సుగణ్ట్త్సు క్విప్ ॥ అనునాసికస్యక్విఝలోఃక్ఙితిదీర్ఘః-సుగాణ్-సుగాణౌ- సుగాణః- సుగాణ్సు ॥ పరత్వాదుపధాదీర్ఘః హల్ఙ్యాబితిసులోపః-తతోనలోపః - రాజా ॥ § ॥ నఙిసమ్బుద్ధ్యోః ॥ ౮ ॥ ౨ ॥ ౮ ॥ నస్యలోపోనస్యాత్ ఙౌసమ్బుద్ధౌచ (హేరాజన్) ఙౌతుఛన్దస్యుదాహరణమ్-సుపాంసులుగితి ఙేర్లుక్-నిషేధసామర్థ్యాత్ (ప్ర)త్యయలక్షణమ్ పరమేవ్యోమన్ ॥ ✲ ఙావుత్తరపదే ప్రతిషేధోవక్తవ్యః ॥ ✲ ॥ చర్మణితిలాఅస్యచర్మతిలః- బ్రహ్మనిష్ఠః) రాజానః-రాజానమ్ రాజానౌ ॥ అల్లోపోనః ॥ శ్చుత్వమ్-నచాల్లోపస్థానివత్-పూర్వత్రాఽసిద్ధేతిన్నిషేధాత్ - నాపిబహిరఙ్గతయాఽసిద్ధః-యథోద్దేశపక్షేషాష్ఠీంపరిభాషాంప్రతిశ్చుత్వస్యాసిద్ధతయాఽన్తరఙ్గాభావేపరిభాషాయాఅప్రవృత్తేః జఞోర్జ్ఞః-రాజ్ఞః - రాజ్ఞా ॥ § ॥ నలోపస్సుప్స్వరసంజ్ఞాతుగ్విధిషుకృతి ॥ ౮ ॥ ౨ ॥ ౨ ॥ సుబ్విధౌస్వరవిధౌసంజ్ఞావిధౌకృతితుగ్విధౌచనలోపోఽసిద్ధోనాన్యత్ర-రాజాశ్వఇత్యాదావన- ఇత్యసిద్ధత్వాదాత్వమేత్వమైస్త్వఞ్చన-రాజభిః-రాజ్ఞే-రాజభ్యామ్-రాజభ్యః-రాజ్ఞః- రాజ్ఞామ్-రాజ్ఞి-రాజని ॥ ప్రతిదీవ్యతీతిప్రతిదివా-ప్రతిదివానౌ-ప్రతిదివానః-అస్యభవిషయేఽల్లోపేకృతే ॥ § ॥ హలిచ ॥ ౮ ॥ ౨ ॥ ౭౭ ॥ రేఫవకారాన్తస్య ధాతోరుపధాయాఇకోదీర్ఘస్స్యాద్ధ

లి-నచాల్లోపస్య స్థానివత్త్వం దీర్ఘవిధౌ తన్నిషేధాత్ బహిరఙ్గపరిభాషాతూక్తన్యాయేన న ప్రవర్తతే- ప్రతిదీవ్నః- ప్రతిదీవ్నేత్యాది- యజ్వా-యజ్వానౌ- యజ్వానః॥ ౩॥ న సంయోగాద్వమన్తాత్.॥౬॥౪॥౧౩౭॥ వకారమకారాన్తసంయోగాత్పరస్యాఽనోఽకారస్య లోపోన స్యాత్ యజ్వనః-యజ్వనా-యజ్వభ్యామిత్యాది బ్రహ్మణః- బ్రహ్మణా- బ్రహ్మభ్యామిత్యాది॥§॥ ఇన్హన్పూషార్యమ్ణాంశౌ॥౬॥౪॥౧౨॥ ఏషాం శావేవోపధాయా దీర్ఘో నాన్యత్ర- ఇతి నిషేధే ప్రాప్తే॥౩॥ సౌచ॥౬॥౪॥౧౩॥ ఇన్నాదీనాముపధాయా దీర్ఘస్స్యాదసంబుద్ధౌ సౌ పరే-వృత్రహా- హేవృత్రహన్ - ఏకాజుత్తరపదేణ ఇతి ణత్వమ్ వృత్రహణౌ-వృత్రహణః- వృత్రహణం- వృత్రహణౌ ॥౩॥ హోహన్తేర్ఞ్ణిన్నేషు॥౭॥౩॥౫౪॥ ఞితిణితి ప్రత్యయే నకారేచ పరే హన్తేర్హకారస్య కుత్వం స్యాత్ ॥§॥ హన్తేః॥౮॥౪॥౨౨॥ ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య హన్తేర్నస్య ణత్వం స్యాత్ ప్రహణ్యాత్ ॥ § ॥ అత్పూర్వస్య ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౨౨ ॥ హన్తేరత్పూర్వస్యైవ నస్య ణత్వం నాన్యస్య- ప్రఘ్నన్తి యోగవిభాగసామర్థ్యాదనన్తరస్య విధిర్వా ప్రతిషేధో వేతి న్యాయమబాధిత్వా ఏకాజుత్తరపదేణ ఇతి ణత్వమపి నివర్తతే - నకారే పరే కుత్వవిధిసామర్థ్యాదల్లోపో న స్థానివత్ -వృత్రఘ్నః-వృత్రఘ్నా -ఇత్యాది-యత్తు వృత్రఘ్న ఇత్యాదౌ వైకల్పికం ణత్వం మాధవేనోక్తమ్ తద్భాష్యవార్తికవిరుద్ధమ్-ఏవం శార్ఙ్గిన్యశస్విన్నర్యమన్పూషన్॥ యశస్విన్నితి విన్ప్రత్యయే ఇనోఽనర్థకేపి ఇన్హన్నిత్యత్ర గ్రహణం భవత్యేవ-అనినస్మన్గ్రహణాన్యర్థవతాచానర్థకేన చ తదన్తవిధిం ప్రయోజయన్తీతి వచనాత్ -అర్యమ్ణి-అర్యమణి-పూష్ణి-పూషణి॥§॥ మఘవాబహులమ్॥౬॥౪॥౧౨౮॥ మఘవన్శబ్దస్య వా తృ ఇత్యన్తాదేశస్స్యాత్ -ఋ ఇత్ ॥§॥ ఉగిదచాం సర్వనామస్థానేఽధాతోః॥౭॥౧॥౭౦॥ అధాతోరుగితో నలోపినోఽఞ్చతేశ్చ నుమాగమస్స్యాత్సర్వనామస్థానే పరే-ఉపధాదీర్ఘః-మఘవాన్-ఇహ దీర్ఘే కర్తవ్యే సంయోగాన్తలోపస్యాఽసిద్ధత్వం న భవతి బహులగ్రహణాత్ - తథాచ- శ్వన్నుక్షన్నితి నిపాతనాన్మఘశబ్దాన్మతుపా చ భావ్యం యతోమఘశబ్దవ్యయసిద్ధిమాశ్రిత్యైతత్సూత్రం ప్రత్యాఖ్యాతమాకరే-హావిర్గ్గతిని శ్వజ్యో ముఘేమఘా మఘవాన సోవితి భట్టిః-మఘవన్తౌ-మఘవన్తః- హే మఘవన్-మఘవన్తం- మఘవన్తౌ-మఘవతః మఘవతా-మఘవద్భ్యామిత్యాది॥ తృత్వాఽభావే - మఘవా-ఛన్దసీవనిపౌ చేతి వనిబన్తం మఘోదాత్తఇఛన్దస్యేవ - అన్తోదాత్తన్తు లోకేపీతి విశేషః - మఘవానౌ-మఘవానః సుటి రాజవత్ ॥§॥ శ్వయువమఘోనామతద్ధితే॥౬॥౪॥౧౩౩॥ అన్నన్తానాంభసంజ్ఞకా

ణామేషామతద్ధితేపరేసంప్రసారణంస్యాత్-సంప్రసారణాచ్చ ఆద్గుణః మఘోనః-అన్నన్తాన్ఙీప్-మఘవతః- మఘవతా-స్త్రియాం మఘవతీ-అతద్ధితేకిమ్-మాఘవనమ్ మఘోనా-మఘవభ్యామిత్యాది-శునః-శునా-శ్వభ్యామిత్యాది-యువన్శబ్దస్యోత్తేక్ష్యతే॥ఽ॥ నసంప్రసారణేసంప్రసారణమ్॥౬॥౧॥౩౭॥సంప్రసారణేపరతఃపూర్వస్యయణస్సంప్రసారణన్నస్యాత్-ఇతియకారస్య నేత్వమ్-అతఏవజ్ఞాపకాదన్త్యస్యయణఃపూర్వంసంప్రసారణమ్-యూనః యూనా-యువభ్యామిత్యాది-అర్వా-హేఅర్వన్॥ఽ॥అర్వణస్త్రసావనఞః॥౬॥౪॥౧౨౭॥నఞారహితస్యార్వన్నిత్యస్యాఙ్గస్యతృ ఇత్యన్తాదేశస్స్యాన్నతుసౌ-ఉగిత్వాన్నుమ్-అర్వన్తౌ-అర్వన్తః-అర్వన్తమ్-అర్వన్తౌ-అర్వతః-అర్వతా-అర్వద్భ్యామిత్యాది-అనఞఃకిమ్-అనర్వాయజ్వవత్॥ఽ॥పథిమథ్యృభుక్షామాత్॥౭॥౧॥౮౫॥ ఏషామాకారోన్తాదేశస్స్యాత్సుపరే ఆదితిప్రశ్లేషేణశుద్ధాయాఏవవ్యక్తేర్విధానాన్నానునాసికః॥ఽ॥ఇతో౽త్సర్వనామస్థానే॥౭॥౧॥౮౬॥పథ్యాదేరికారస్యాకారస్స్యాత్సర్వనామస్థానేపరే॥ఽ॥ థోన్థః॥౭॥౧॥౮౭॥పథిమథోస్థస్యన్థాదేశస్స్యాత్సర్వనామస్థానేపరే - పన్థాః - పన్థానౌ పన్థానః- పన్థానమ్ పన్థానౌ॥ భస్యటేర్లోపః॥౭॥౧॥౮౮॥భసంజ్ఞస్యపథ్యాదేష్టేర్లోపస్స్యాత్-పథః పథా-పథిభ్యామిత్యాది- ఏవంమన్థాః-ఋభుక్షాః-స్త్రియాన్నాన్తలక్షణేఙీపిభత్వాట్టిలోపః-సుపథీనగరీ-అనృభుక్షీ సేనా-ఆత్వన్నపుంసకేనభవతి-నలుమతేతిప్రత్యయలక్షణనిషేధాత్-సుపథివనమ్॥ * ॥ సమ్బుద్ధౌనపుంసకానాన్నలోపోవావాచ్యః॥ * ॥ హేసుపథిన్ - హే సుపథి-నలోపస్సుప్స్వరేతినలోపస్యాసిద్ధత్వాద్ధ్రస్వస్యగుణో న॥ ద్వివచనేభత్వాట్టిలోపః-సుపథీ-శౌసర్వనామస్థానత్వాత్- సుపన్థాని- పునరపి-సుపథి సుపథీ-సుపన్థాని-సుపథా-సుపథే-సుపథిభ్యామిత్యాది॥ఽ॥ ష్ణాన్తాషట్॥౧॥౧॥౨౪॥ షాన్తానాన్తాచసంఖ్యాషట్సంజ్ఞాస్స్యాత్ -షడ్భ్యోలుక్ -పఞ్చ-౨-సంఖ్యాకిం-విప్రుషః-పామానః శతానిసహస్రాణీత్యత్ర సన్నిపాతపరిభాషయానలుక్-సర్వనామస్థానసన్నిపాతేనకృతస్యనుమస్తదవిఘాతకత్వాత్-పఞ్చభిః పఞ్చభ్యః-౨-షట్చతుర్భ్యశ్చేతిముట్॥ఽ॥నోపధాయాః॥౬॥౪॥౭॥నాన్తస్యోపధాయాదీర్ఘస్స్యాన్నామిపరే నలోపః పఞ్చానామ్-పఞ్చసు-పరమపఞ్చానామ్-గౌణత్వేతునలుఙ్నుటౌ - ప్రియపఞ్చా - ప్రియపఞ్చానౌ-ప్రియపఞ్చానః-ప్రియపఞ్చానమ్ - ఏవంసప్తన్ నవన్ దశన్॥ఽ ॥ అష్టనఆవిభక్తౌ॥ ౭॥౨॥౮౪॥అష్టనఆత్వంస్యాద్ధలాదౌవిభక్తౌ॥ఽ॥అష్టాభ్యఔశ్ ॥౭॥౧॥౨౧॥కృతాకారాదష్టనఃపరయోర్జస్శసోరౌశ్ స్యాత్ - అష్టాభ్య ఇతివ

కృతాత్వస్య కృతాత్వనిర్దేశో జశ్శసోర్విషయే ఆత్వం జ్ఞాపయతి-వైకల్పికం చేదమష్టన ఆత్వమ్॥ అష్టనో దీర్ఘాదితిసూత్రే దీర్ఘగ్రహణాజ్జ్ఞాపకాత్-అష్టౌ-౨-పరమాష్టౌ-అష్టాభిః అష్టాభ్యః-౨-అష్టానామ్-అష్టాసు॥ ఆత్వాఽభావే-అష్ట-౨-ఇత్యాదిపఞ్చవత్ ॥ గౌణత్వే త్వాత్వాఽభావే రాజవత్-శసి ప్రియాష్ట్నః ఇహ పూర్వస్మాదపి విధావల్లోపస్య స్థానివద్భావాన్న ష్టుత్వమ్॥ కార్యకాలపక్షే బహిరఙ్గస్యాఽల్లోపస్యాఽసిద్ధత్వాద్వా-ప్రియాష్ట్నా-ఇత్యాది॥ జశ్శసోరనుమీయమానమాత్వం ప్రాధాన్య ఏవ న తు గౌణతాయామ్ - తేన ప్రియాష్టనో హలాదావేవ వైకల్పికమాత్వమ్ ప్రియాష్టాభ్యామ్-ప్రియాష్టాభిః ప్రియాష్టాభ్యః-౨-ప్రియాష్టాసు-ప్రియాష్ట్నో రాజవత్సర్వం పాపావచ్చాపరం హలి ॥ భష్భావః-జశ్త్వచర్త్వే-భుత్ భుద్-బుధౌ-బుధః-బుధా-భుద్భ్యామ్ భుత్సు॥ ౯॥ ఋత్విగ్దధృక్స్రగ్దిగుష్ణిగఞ్చుయుజిక్రుఞ్చాం చ॥ ౩॥ ౨॥ ౫౯ ॥ ఏభ్యః క్విన్ స్యాత్ -అలాక్షణికమపి కిఞ్చిత్కార్యం నిపాతనాల్లభ్యతే-నిరుపపదాద్యుజేః క్విన్ స్యాత్ నాఖితౌ॥ ౯॥ కృదతిఙ్॥ ౩॥ ౧॥ ౯౩॥ సన్నిహితే ధాత్వధికారే తిఙ్భిన్నః ప్రత్యయః కృత్సంజ్ఞః స్యాత్॥ ॥ వేరపృక్తస్య॥ ౬॥ ౧॥ ౬౭॥ అపృక్తస్య వస్య లోపః స్యాత్ కృత్తద్ధితేతి ప్రాతిపదికత్వాత్స్వాద్యయః॥ ౯॥ యుజేరసమాసే॥ ౭॥ ౧॥ ౭౧॥ యుజేస్సర్వనామస్థానే నుమ్ స్యాదసమాసే సుంలోపః సంయోగాన్తస్య లోపః॥ ౯॥ క్విన్ప్రత్యయస్య కుః॥ ౮॥ ౨॥ ౬౨॥ క్విన్ప్రత్యయో యస్మాత్తస్య కవర్గోఽన్తాదేశః స్యాత్పదాన్తే-నస్య కుత్వేనానునాసికో ఙకారః - యుఙ్-నశ్చాపదాన్తస్యేతి అనుస్వారః పరసవర్ణః-తస్యాఽసిద్ధత్వాచ్చోః కురితి కుత్వం న-యుఞ్జౌ-యుఞ్జః-యుఞ్జమ్ యుజౌ- యుజః- యుజా-ఇత్యాది-అసమాసే కిమ్॥ ౯॥ చోః కుః॥ ౮॥ ౨॥ ౩౦ ॥ చవర్గస్య కవర్గస్స్యాత్ ఝలి పదాన్తే చ-ఇతి కుత్వమ్ క్విన్ప్రత్యయస్యేతి కుత్వస్యాఽసిద్ధత్వాత్-సుయుక్-సుయుగ్-సుయుజౌ సుయుజః-యుజేరితి ధాతుపాఠపఠితేకారప్రశ్లిష్టస్యాఽనుకరణమ్ తన్నిర్దేశః- తేనేహ న-యుజ్యతే సమాధత్తే-ఇతి యుక్ యుజ సమాధౌ దైవాదిక ఆత్మనేపదీ సంయోగాన్తలోపః ఖన్-ఖఞ్జౌ-ఖఞ్జః-ఇత్యాది-వ్రశ్చేతి షత్వమ్-జశ్త్వచర్త్వే- రాట్-రాడ్-రాజౌ-రాజః రాట్సు- రాట్త్సు-ఏవం విభ్రాట్-దేవేట్-దేవేజౌ-విశ్వసృట్-ఇహ యజిసృజ్యోః కత్వం నేతి కేచిద్వదన్త్యతే - పరిమృట్-షత్వవిధౌ రాజిసాహచర్యాత్ టుభ్రాజృ దీప్తావితి ఫణాదిరేవ గృహ్యతే-యస్తు ఏజృ భ్రాజృ దీప్తావితి తస్య కుత్వమేవ-విభ్రాక్- విభ్రాగ్భ్యామిత్యాది॥ ౯॥ పరౌ వ్రజేః షః పదాన్తే॥ ౯॥ ౫ ॥ * ॥ పరావుపపదే వ్రజేః క్విప్ స్యాద్దీర్ఘశ్చ పదాన్తే షత్వమ్-పరిత్యజ్య సర్వం వ్రజ

తీతిపరివ్రాట్-పరివ్రాజౌ-పరివ్రాజః॥ * ॥విశ్వస్యవసురాటోః॥౬॥౩॥౧౨౮॥విశ్వశబ్దస్యదీర్ఘస్స్యాద్వసౌరాట్శబ్దేచపరే॥విశ్వంవసుర్యస్య విశ్వావసుః-రాడితిపదాన్తోపలక్షణార్థమ్ చర్త్వంగునివక్షితమ్-విశ్వారాట్-విశ్వరాజౌ-విశ్వరాజః విశ్వారాడ్భ్యామిత్యాది॥ * స్కోస్సంయోగాద్యోరన్తేచ॥౮॥౨॥౨౯॥ పదాన్తే ఝలిచపరేయస్సంయోగస్తదాద్యోస్సకారకకారయోర్లోపస్స్యాత్-భృట్-భృడ్-సస్యశ్చుత్వేనశః-తస్యజశ్త్వేనజః-భృజ్జౌ-భృజ్జః॥ ఋత్విగిత్యాదినా॥ఋతావుపపదే యజేః క్విన్ క్విన్నన్తత్వాత్కుత్వమ్ ఋత్విక్ ఋత్విగ్-ఋత్విజౌ-ఋత్విజః॥ రాత్సస్యేతినియమాన్నసంయోగాన్తస్యలోపః-ఊర్క్-ఊర్గ్-ఊర్జౌ-ఊర్జః త్యదాద్యత్వమ్-పరరూపత్వమ్॥ * ॥తదోస్సస్సావనన్త్యయోః॥౭॥౨॥౧౦౬॥ త్యదాదీనాం తకారదకారయోరనన్త్యయోస్సస్స్యాత్సౌ స్యః-త్యౌ-త్యే-స్యమ్ త్యౌ-త్యాన్ సః-తౌ-తే-పరమసః-పరమతౌ-పరమతే-ద్విపర్యన్తానామిత్యేవ-నేహ-త్వమ్-నచతకారోచ్చారణసామర్థ్యాన్నేతివాచ్యమ్ - అకజ్విషయే చరితార్థత్వాత్ - సంజ్ఞాయాముపసర్జనత్వేచాత్వసత్త్వేన-త్యద్-త్యదౌ-త్యదః-అతిత్యద్-అతిత్యదౌ-అతిత్యదః-యః-యౌ-యే-ఏషః-ఏతౌ ఏతే అన్వాదేశేతు-ఏనం-ఏనౌ-ఏనాన్-ఏనేన-ఏనయోః॥ * ॥ఙేప్రథమయోరమ్॥౭॥౧॥౨౮॥ యుష్మదస్మద్భ్యాం పరస్య ఙే ఇత్యేతస్య ప్రథమాద్వితీయయోశ్చామాదేశస్స్యాత్॥ * ॥మపర్యన్తస్య॥౭॥౨॥౯౧॥ఇత్యధికృత్య॥ * ॥త్వాహౌసౌ॥౭॥౨॥౯౪॥యుష్మదస్మదోర్మపర్యన్తస్యత్వ-అహ-ఇత్యేతావాదేశౌస్తస్సౌపరే॥ * ॥శేషేలోపః॥౭॥౨॥౯౦॥యుష్మదస్మదోరన్త్యస్యలోపస్స్యాత్-అతోగుణే-అమిపూర్వః త్వమ్-అహమ్-పరమత్వం స్త్రీ అహం స్త్రీ ఇత్యత్ర త్వ అమ్ అహ అమ్ ఇతిస్థితే-అమిపూర్వరూపత్వం పరమపి బాధిత్వాఽన్తరఙ్గత్వాట్టాప్ప్రాప్నోతి-సత్యమ్- అలిఙ్గేయుష్మదస్మదీ తేన స్త్రీత్వాఽభావాన్నటాప్-యద్వా శేషఇతిసప్తమీస్థానినోఽధికరణత్వవివక్షయా తేనమపర్యన్తాచ్ఛేషస్యఅద్ఇత్యస్యలోపస్స్యాత్-సచపరోప్యన్తరఙ్గఅతోగుణేకృతేప్రవర్తతే-అదన్తత్వాఽభావాన్నటాప్-పరమత్వమ్-పరమాహమ్-అతిత్వమ్-అత్యహమ్॥ * ॥యువావౌద్వివచనే॥౭॥౨॥౯౨॥ ద్వయోరుక్తౌయుష్మదస్మదోర్మపర్యన్తస్యయువావౌస్తోవిభక్తౌ॥ * ॥ప్రథమాయాశ్చద్వివచనేభాషాయామ్॥౭॥౨॥౮౮॥ఇహయుష్మదస్మదోరాకారోఽన్తాదేశస్స్యాత్-ఔఙీత్యేవసువచమ్- భాషాయాంకిమ్ - యువంవస్త్రాణి-యువామ్-ఆవామ్-మపర్యన్తస్యకిమ్ సాకచ్కస్యమాభూత్-యువకామ్-ఆవకామ్-త్వయామయేత్యత్రచతావద్వ్యేతిమాభూత్ యువకా

భ్యామావకాభ్యామితిచనసిద్ధ్యేత్ ॥§॥ యూయవయౌజసి ॥౭॥౨॥౯౩॥ స్పష్టమ్ యూయమ్-వయమ్-పరమయూయమ్-పరమవయమ్-అతియూయమ్-అతివయమ్- ఇహ శేషేలోపోఽన్త్యలోప ఇతిపక్షేజసః శీ ప్రాప్తః। అఙ్గకార్యే కృతే పునర్నాఙ్గకార్యమితినభవతి జేప్రథమయోరిత్యత్రమకారాన్తరం ప్రశ్లిష్య అమ్మాన్త ఏవావశిష్యతే-సతువిక్రియత ఇతివ్యాఖ్యానాద్వా ॥§॥ త్వమావేకవచనే ॥౭॥౨॥౯౭॥ ఏకస్యోక్త్యాయుష్మదస్మదోర్మపర్యన్తస్యత్వమౌస్తోవిభక్తౌ॥§॥ ద్వితీయాయాంచ ॥౭॥౨॥౮౭॥ యుష్మదస్మదోరాకారస్స్యాత్ - త్వామ్ మామ్-యువామ్- ఆవామ్॥§॥శసోన॥౭॥౧॥౨౯॥ నేత్యవిభక్తికమ్-యుష్మదస్మద్భ్యాంపరస్యశసోనకారస్స్యాత్ ఆమోఽపవాదః- ఆదేః పరస్య-సంయోగాన్తస్యలోపః-యుష్మాన్- అస్మాన్॥§॥యోఽచి॥౭॥౨॥౮౯॥ అనయోర్యకారాదేశస్స్యాదనాదేశేఽజాదౌపరతః త్వయా మయా॥§॥ యుష్మదస్మదోరనాదేశే ॥౭॥౨॥౮౬॥ అనయోరాకారస్స్యాదనాదేశేహలాదౌవిభక్తౌ- యువాభ్యామ్ - ఆవాభ్యామ్ యుష్మాభిః-అస్మాభిః॥§॥తుభ్యమహ్యౌఙయి॥౭॥౨॥౯౫॥అనయోర్మపర్యన్తస్యతుభ్యమహ్యౌస్తోఙయి-అమాదేశః- శేషేలోపః-తుభ్యమ్-మహ్యమ్-పరమతుభ్యమ్-పరమమహ్యమ్-అతితుభ్యమ్-అతిమహ్యమ్-యువాభ్యామ్-ఆవాభ్యామ్॥§॥భ్యసోభ్యమ్॥౭॥౧॥౩౦॥భ్యసోభ్యమ్-అభ్యమ్-వాఆదేశస్స్యాత్ - ఆద్యేశేషేలోపస్యాఽన్త్యలోపపక్షేత్వాఽఙ్గవృత్తపరిభాషయాఏత్వన్న - అభ్యంతుపక్షద్వయేపిసాధుః-యుష్మభ్యమ్-అస్మభ్యమ్॥§॥ ఏకవచనస్యచ॥౭॥౧॥౩౨॥ ఆభ్యాంపఞ్చమ్యేకవచనస్య అత్స్యాత్ - త్వత్ - మత్ -ఙసేశ్చేతిసువచమ్ యువాభ్యామ్-ఆవాభ్యామ్॥§॥పఞ్చమ్యాఅత్॥౭॥౧॥౩౧॥ ఆభ్యాంపఞ్చమ్యాభ్యసోఽత్స్యాత్ - యుష్మత్ -అస్మత్ ॥§॥తవమమౌఙసి॥౭॥౨॥౯౬॥అనయోర్మపర్యన్తస్యతవమమౌస్తోఙసి॥§॥యుష్మదస్మద్భ్యాంఙసోఽశ్ ॥౭॥౧॥౨౭॥తవ-మమ- యువయోః-ఆవయోః॥§॥సామఆకమ్ ॥౭॥౧॥౩౩॥ఆభ్యాంపరస్యసామఆకమ్స్యాత్ -భావినస్సుటోనివృత్త్యర్థంససుట్కనిర్దేశః-యుష్మాకమ్-అస్మాకమ్-త్వయి-మయి-యువయోః- ఆవయోః-యుష్మాసుఅస్మాసు॥§॥సమస్యమానేద్వ్యేకత్వవాచినీయుష్మదస్మదీ। సమాసార్థోఽన్యసంఖ్యశ్చేత్ స్తోయువావౌత్వమావపి ॥౧॥ సుజస్ఙేఙస్సుపరతః ఆదేశాస్స్యుస్సదైవ తే। త్వాహౌయూయవయౌతుభ్యమహ్యౌతవమమావపి ॥౨॥ ఏతేపరత్వాద్బాధన్తేయువావౌ విషయేస్వకే। త్వమావపిప్రబాధన్తేపూర్వవిప్రతిషేధతః॥౩॥ ద్వ్యేకసంఖ్యస్సమాసార్థోబహ్వర్థేయుష్మదస్మదీ। తయోరద్వ్యేకతార్థత్వా

న్నయువావౌత్వమానచ॥౪॥ త్వాంమాంవాఅతిక్రాన్తఇతివిగ్రహే- అతిత్వమ్-అత్యహమ్-అతిత్వామ్-అతిమామ్- అతియూయమ్-అతివయమ్ అతిత్వామ్॥౨॥అతిమామ్॥౨॥అతిత్వాన్-అతిమాన్-అతిత్వయా-అతిమయా-అతిత్వాభ్యామ్॥౩॥అతిమాభ్యామ్॥౩॥అతిత్వాభిః-అతిమాభిః- అతితుభ్యమ్-అతిమహ్యమ్-అతిత్వాభ్యామ్-అతిమాభ్యామ్-అతిత్వభ్యమ్-అతిమభ్యమ్ ఙసిభ్యసోః-అతిత్వత్ ॥౨॥అతిమత్ ॥౨॥ భ్యామిప్రాగ్వత్-అతితవ-అతిమమ-అతిత్వయోః-అతిమయోః-అతిత్వాకమ్-అతిమాకమ్-అతిత్వయి-అతిమయి-అతిత్వయోః-అతిమయోః-అతిత్వాసు-అతిమాసు-యువామావాంవాఅతిక్రాన్తఇతివిగ్రహే-సుజస్ఙేఙస్సుప్రాగ్వత్-ఔఅమ్ఔట్సుఅతియువామ్॥౩॥ అత్యావామ్ ॥౩॥ అతియువాన్-అత్యావాన్-అతియువయా-అత్యావయా-అతియువాభ్యామ్-అత్యావాభ్యామ్॥౩॥అతియువాభిః-అత్యావాభిః-భ్యసిఅతియువభ్యమ్- అత్యావభ్యమ్-ఙసిభ్యసోః- అతియువత్ ॥౨॥ అత్యావత్ ॥౨॥ ఓసి-అతియువయోః- అత్యావయోః॥౨॥అతియువాకమ్-అత్యావాకమ్ అతియువయి - అత్యావయి- అతియువాసు- అత్యావాసు- యుష్మానస్మాన్వాఽతిక్రాన్త ఇతివిగ్రహే- సుజస్ఙేఙస్సు ప్రాగ్వత్ - ఔ అమౌట్సు- అతియుష్మామ్॥ ౩॥ అత్యస్మామ్॥ ౩ ॥ అతియుష్మాన్- అత్యస్మాన్- అతియుష్మయా-అత్యస్మయా- అతియుష్మాభ్యామ్ ॥౩॥ అత్యస్మాభ్యామ్॥౩ ॥ అతియుష్మాభిః- అత్యస్మాభిః- భ్యసి- అతియుష్మభ్యమ్-అత్యస్మభ్యమ్- ఙసిభ్యసోః-అతియుష్మత్ -అత్యస్మత్ - ఓసి- అతియుష్మయోః॥ ౨ ॥ అత్యస్మయోః॥ ౨ ॥ అతియుష్మాకమ్-అత్యస్మాకమ్ - అతియుష్మయి- అత్యస్మయి- అతియుష్మాసు-అత్యస్మాసు ॥౬॥ పదస్య॥౮॥౧॥౧౬॥ పదాత్ ॥౮॥౧॥౧౭॥ అనుదాత్తంసర్వమపాదాదౌ॥౮॥౧ ॥౧౮॥ ఇత్యధికృత్య ॥౬॥ యుష్మదస్మదోష్షష్ఠీచతుర్థీద్వితీయాస్థయోర్వాన్నావౌ ॥౮॥ ౧ ॥ ౨౦ ॥ పదాత్పరయోరపాదాదౌస్థితయోరనయోఃషష్ఠ్యాదివిశిష్టయోర్వాన్నావిత్యాదేశౌస్తఃతౌ చానుదాత్తౌ॥ ౬ ॥బహువచనస్యవస్నసౌ॥౮॥౧॥ ౨౧॥ ఉక్తవిధయోరనయోః షష్ఠ్యాదిబహువచనాన్తయోర్వస్నసౌస్తః- వాన్నావోరపవాదః ॥ ౬ ॥ తేమయావేకవచనస్య ॥౮॥౧॥౨౨॥ ఉక్తవిధయోరనయోఃషష్ఠీచతుర్థ్యేకవచనాన్తయోస్తేమేఏతౌస్తః॥౬॥త్వామౌద్వితీయాయాః॥ ౮॥౧॥౨౩॥ద్వితీయైకవచనాన్తయోస్త్వామావేతౌస్తః ॥ శ్రీశస్త్వాఽవతుమాపీహదత్తాత్తేమేపిశర్మసః- స్వామీతేమేపిసహరిః పాతువామపినౌవిభుః॥౧॥ సుఖంవాన్నౌదదాత్వీశఃపతిర్వామపినౌహరిః- సోవ్యాద్వోనఃశివంవోనోదద్యాత్సేవ్యోత్ర

వః సనః ॥ ౨ ॥ పదాత్పరయోః కిమ్ - వాక్యాదౌ మాభూత్ - త్వామ్పాతు మామ్పాతు - అపాదాదౌ కిమ్ వేదైరశేషైః సంవేద్యోఽస్మాన్కృష్ణః సర్వ
దావతు - స్థగ్రహణాచ్ఛ్రూయమాణవిభక్తికయోరేవ - నేహ - ఇతియుష్మత్పుత్రో బ్రవీతి ఇత్యస్మత్పుత్రో బ్రవీతి ॥ ❋ ॥ సమానవాక్యే నిఘాతయుష్మ
దస్మదాదేశా వక్తవ్యాః ॥ ❋ ॥ ఏకతిఙ్ వాక్యం తేనేహ న - ఓదనమ్పచ తవ భవిష్యతి - ఇహ తు స్యాదేవ - శాలీనాన్తే ఓదనన్దాస్యామీతి ॥ ❋ ॥ ఏతే
వాంనావాదయ ఆదేశా అనన్వాదేశే వా వక్తవ్యాః ॥ ❋ ॥ అన్వాదేశే తు నిత్యం స్యుః - ధాతా తే భక్తోస్తి - ధాతా తవ భక్తోస్తీతి వా -
తస్మై తే నమ ఇత్యేవ ॥ § ॥ న చ వా హాహైవయుక్తే ॥ ౮ ॥ ౧ ॥ ౨౪ ॥ చాదిపఞ్చకయోగే నైతే ఆదేశాస్స్యుః - హరిస్త్వాం మాఞ్చ రక్షతు - కథం
త్వాం మాం వా న రక్షేదిత్యాది - యుక్తగ్రహణాత్సాక్షాద్యోగేఽయం నిషేధః - పరమ్పరాసమ్బన్ధే తు ఆదేశస్స్యాదేవ హరో హరిశ్చ మే
స్వామీ ॥ § ॥ పశ్యార్థైశ్చానాలోచనే ॥ ౮ ॥ ౧ ॥ ౨౫ ॥ అచాక్షుషజ్ఞానార్థైర్ధాతుభిర్యోగే ఏతే ఆదేశా న స్యుః - చేతసా త్వాం సమీక్షతే -
పరమ్పరాసమ్బన్ధేప్యయం నిషేధః - భక్తస్తవ రూపం ధ్యాయతి - ఆలోచనే తు భక్తస్త్వా పశ్యతి చక్షుషా ॥ § ॥ సపూర్వాయాః ప్రథమా
యా విభాషా ॥ ౮ ॥ ౧ ॥ ౨౬ ॥ విద్యమానపూర్వాత్ప్రథమాన్తాత్పరయోరనయోరన్వాదేశేప్యేతే ఆదేశా వా స్యుః - భక్తస్త్వమప్యహన్తే
న - హరిస్త్వా త్రాయతే స మాం త్వామేతి వా ॥ § ॥ సామన్త్రితమ్ ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ ౪౮ ॥ సమ్బోధనే యా ప్రథమా తదన్తమామన్త్రితసంజ్ఞం
స్యాత్ ॥ § ॥ ఆమన్త్రితం పూర్వమవిద్యమానవత్ ॥ ౮ ॥ ౧ ॥ ౭౨ ॥ స్పష్టమ్ - అగ్నే తవ దేవాస్మాన్పాహి - అగ్నే నయ అగ్న ఇన్ద్ర వరుణ - ఇ
హ యుష్మదస్మదోరాదేశస్తిఙన్తనిఘాత ఆమన్త్రితనిఘాతశ్చ న - సర్వదా రక్ష దేవ న ఇత్యత్ర తు దేవేత్యస్యావిద్యమానవద్భావేపి తనః ప్రా
చీనం రక్షేత్యేతదాశ్రిత్యాదేశః - ఏవం ఇమం మే గఙ్గే యమునే ఇతి మన్త్రే యమున ఇత్యాదిభ్యః ప్రాచీనామన్త్రితావిద్యమానవద్భావేపి
మే శబ్దమేవాశ్రిత్య సర్వేషాం నిఘాతః ॥ § ॥ నామన్త్రితే సమానాధికరణే సామాన్యవచనమ్ ॥ ౮ ॥ ౧ ॥ ౭౩ ॥ విశేష్యం సమానాధికరణే ఆ
మన్త్రితే పరే నావిద్యమానవత్స్యాత్ - హరే దయాళో నః పాహి అగ్నే తేజస్విన్ - సుపాత్ - సుపాద్ - సుపాదౌ - సుపాదః - సు
పాదమ్ - సుపాదౌ ॥ § ॥ పాదః పత్ ॥ ౬ ॥ ౪ ॥ ౧౩౦ ॥ పాచ్ఛబ్దాన్తం యదఙ్గమ్భం తదవయవస్య పాచ్ఛబ్దస్య పదాదేశః స్యాత్ సుపదః సుపదా

సుపాద్భ్యామిత్యాది - అగ్నిం మథ్నాతీత్యగ్నిమత్ - అగ్నిమద్ - అగ్నిమథౌ - అగ్నిమథః - అగ్నిమద్భ్యామిత్యాది- ఋత్విగాదిసూత్రే ణాఞ్చేః సుప్యుపపదే క్విన్ ॥§॥ అనిదితాంహల ఉపధాయాః క్ఙితి ॥౬॥౪॥౨౪॥ హలన్తానామనిదితామఙ్గానాముపధాయా నస్య లోపస్స్యాత్క్ఙితి ఙితి చ - ఉగిదచామితినుమ్-సంయోగాన్తస్యలోపః- నుమోనకారస్యక్విన్ప్రత్యయస్యకురితికుత్వేన ఙకారః ప్రాఙ్ అనుస్వారపరసవర్ణౌ - ప్రాఞ్చౌ - ప్రాఞ్చః - ప్రాఞ్చమ్- ప్రాఞ్చౌ ॥§॥ అచః ॥౬॥౪॥౧౩౮॥ లుప్తనకారస్యాఞ్చతేర్భస్యాకారస్య లోపస్స్యాత్ ॥§॥ చౌ ॥౬॥౩॥౧౩౮॥ లుప్తాకారనకారేఽఞ్చతౌ పరే పూర్వస్యాణో దీర్ఘస్స్యాత్ - ప్రాచః- ప్రాచా- ప్రాగ్భ్యామిత్యాది- ప్రత్యఙ్ -ప్రత్యఞ్చౌ-ప్రత్యఞ్చః- ప్రత్యఞ్చమ్- ప్రత్యఞ్చౌ-అచ ఇతిలోపస్య విషయేఽన్తరఙ్గోఽపియణ్ న ప్రవర్తతే- అకృతవ్యూహా ఇతిపరిభాషయా- ప్రతీచః- ప్రతీచా- అముమఞ్చతీతివిగ్రహే-అదస్ అఞ్చ ఇతిస్థితే ॥§॥ విష్వగ్దేవయోశ్చ టేరద్ర్యఞ్చతావప్రత్యయే ॥౬॥౩॥౯౨॥ అనయోస్సర్వనామ్నశ్చ టేరద్ర్యాదేశస్స్యాదప్రత్యయాన్తేఽఞ్చతౌ పరే- అదద్రి అచ్ ఇతిస్థితే యణ్ ॥§॥ అదసోఽసేర్దాదుదోమః ॥౮॥౨॥౮౦॥ అదసోఽసాన్తస్య దాత్పరస్య ఉదూతౌస్తోదస్యమశ్చ- ఉ ఇతి హ్రస్వదీర్ఘయోస్సమాహారద్వన్ద్వః- ఆన్తరతమ్యాద్ధ్రస్వవ్యఞ్జనయోర్హ్రస్వో దీర్ఘస్య చ దీర్ఘః- అముముయఙ్- అముముయఞ్చౌ- అముముయఞ్చః-అముముయఞ్చమ్-అముముయఞ్చౌ- అముముఈచః- అముముఈచా- అముముయగ్భ్యామిత్యాది-ముత్వస్యాసిద్ధత్వాన్న యణ్ -అన్త్యబాధేఽన్త్యసదేశస్యేతిపరిభాషామాశ్రిత్యపరస్యైవ ముత్వం వదతామ్మతే- అదముయఙ్ - అసేః సకారస్య స్థానే యస్య సః - అసేరితి వ్యాఖ్యానాత్ - త్యదాద్యత్వవిషయ ఏవ ముత్వం-నాన్యత్రేతిపక్షే అదద్ర్యఙ్ -ఉక్తఞ్చ-అదసోఽద్రేః పృథఙ్ముత్వం కేచిదిచ్ఛన్తిలత్వవత్ - కేచిదన్త్యసదేశస్యనేత్యేకేఽసేర్హి దృశ్యతఇతి-విష్వగ్దేవయోః కిమ్-అశ్వాచీ- అఞ్చతౌ కిమ్-విష్వగ్యుక్-అప్రత్యయే కిమ్ విష్వగఞ్చనమ్-అప్రత్యయగ్రహణం జ్ఞాపయతి- అన్యత్ర ధాతుగ్రహణే తదాదివిధిరితి- తేనాఽయస్కారః- అతః కృకమీతిసః- ఉదఙ్- ఉదఞ్చౌ- ఉదఞ్చః- శసాదావచి ॥§॥ ఉద ఈత్ ॥౬॥౪॥౧౩౯॥ ఉచ్ఛబ్దాత్పరస్య లుప్తనకారస్యాఞ్చతేర్భస్యాకారస్య ఈత్స్యాత్ - ఉదీచః -ఉదీచా- ఉదగ్భ్యామిత్యాది ॥§॥ సమః సమి ॥౬॥౩॥౯౩॥ అప్రత్యయాన్తేఽఞ్చతౌ పరే - సమ్యఙ్ - సమ్యఞ్చౌ- సమ్యఞ్చః- సమీచః- సమీచా ॥§॥ సహస్యసధ్రిః

॥౬॥౩॥౯౫॥ అప్రత్యయాన్తేఽఞ్చతౌ పరే సధ్ర్యఙ్ ॥§॥ తిరసస్తిర్యలోపే ॥౬॥౩॥౯౪॥ అలుప్తాఽకారేఽఞ్చతావప్రత్యయాన్తే పరే తిరసస్తిర్యాదేశస్స్యాత్ - తిర్యఙ్ - తిర్యఞ్చౌ - తిర్యఞ్చః - తిర్యఞ్చమ్ - తిర్యఞ్చౌ - తిరశ్చః - తిరశ్చా - తిర్యగ్భ్యామిత్యాది ॥§॥ నాఞ్చేః పూజాయామ్ ॥౬॥౪॥౩౦॥ పూజార్థస్యాఽఞ్చతేరుపధాయా నస్య లోపో న స్యాత్ - అలుప్తనకారత్వాన్న నుమ్ - ప్రాఙ్ - ప్రాఞ్చౌ - ప్రాఞ్చః నలోపాఽభావాదకారలోపో న - ప్రాఞ్చః - ప్రాఞ్చా - ప్రాఙ్భ్యామ్ - ప్రాఙ్క్షు - ప్రాఙ్షు - ఏవం పూజార్థే ప్రత్యఙ్ఙాదయః - క్రుఞ్చ కౌటిల్యాల్పీభావయోః - అస్మాదృత్విగాదినా నలోపాభావోఽపి నిపాత్యతే - క్రుఙ్ - క్రుఞ్చౌ - క్రుఞ్చః - క్రుఙ్భ్యామిత్యాది - చోః కుః - పయోముక్ - పయోముగ్ - పయోముచౌ - పయోముచః - వ్రశ్చేతి షత్వమ్ - స్కోరితి సలోపః జశ్త్వచర్త్వే - సువృట్ - సువృడ్ - సువృశ్చౌ - సువృశ్చః - సువృట్సు సువృట్త్సు - మహ పూజాయామ్ ॥※॥ వర్తమానే పృషన్మహద్బృహజ్జగచ్ఛతృవచ్చ ॥※॥ ఏతే నిపాత్యన్తే శతృవచ్చైషాం కార్యం స్యాత్ - ఉగిత్త్వాన్నుమ్ - సాన్తమహత ఇతి దీర్ఘః - మహ్యతే పూజ్యతే - మహాన్ - మహాన్తౌ - మహాన్తః - హే మహన్ - మహతః - మహతా - మహద్భ్యామిత్యాది ॥§॥ అత్వసన్తస్య చాఽధాతోః ॥౬॥౪॥౧౪॥ అత్వన్తస్యోపధాయా దీర్ఘస్స్యాద్ధాతుభిన్నాఽసన్తస్య చాఽసమ్బుద్ధౌ సౌ పరే - పరన్నిత్యఞ్చ నుమమ్బాధిత్వా వచనసామర్థ్యాదాదౌ దీర్ఘః - తతో నుమ్ - ధీమాన్ - ధీమన్తౌ - ధీమన్తః - హే ధీమన్ - శసాదౌ మహద్వత్ - ధాతోరప్యత్వన్తస్య దీర్ఘః - గోమన్తమిచ్ఛతి - గోమానివాచరతి వా క్యజన్తాదాచారక్విబన్తాద్వా కర్తరి క్విప్ - ఉగిదచామితి సూత్రేఽఞ్గ్రహణం నియమార్థమ్ ధాతోశ్చేదుగిత్కార్యం తర్హ్యఞ్చతేరేవేతి - తేన స్రత్ ధ్వత్ ఇత్యాదౌ న - అధాతోరితి తు అధాతుభూతపూర్వస్యాఽపి నుమర్థమ్ గోమాన్ - గోమన్తౌ - గోమన్తః ఇత్యాది - భాతేర్డవతుప్ - భవాన్ - భవన్తౌ - భవన్తః - శత్రన్తస్య త్వత్వన్తత్వాఽభావాన్న దీర్ఘః - భవతీతి భవన్ ॥§॥ ఉభే అభ్యస్తమ్ ॥౬॥౧॥౫॥ షాష్ఠద్విత్వప్రకరణే యే ద్వే విహితే తే ఉభే సముదితే ఽభ్యస్తసంజ్ఞే స్తః ॥§॥ నాభ్యస్తాచ్ఛతుః ॥౭॥౧॥౭౮॥ అభ్యస్తాత్పరస్య శతుర్నుమ్ న స్యాత్ - దదత్ - దదద్ - దదతౌ - దదతః ॥§॥ జక్షిత్యాదయః షట్ ॥౬॥౧॥౬॥ షడ్ ధాతవోఽన్యే జక్షితిశ్చ సప్తమ ఏతేఽభ్యస్తసంజ్ఞాస్స్యుః - జక్షత్ - జక్షద్ - జక్షతౌ - జక్షతః - ఏవం జాగ్రత్ - దరిద్రత్ - శాసత్ - చకాసత్ - దీధీవేవ్యోర్ఙిత్త్వేఽపి ఛాన్దసత్వాద్వ్యత్యయేన పరస్మైపదమ్ - దీధ్యత్ - వేవ్యత్ - గుప్ - గుబ్ - గుపౌ - గుపః - గుబ్భ్యామిత్యాది ॥§॥

త్యదాదిషు దృశోఽనాలోచనే కఞ్చ ॥౩॥౨॥౬౦॥ త్యదాదిషూపపదేష్వజ్ఞానార్థాద్దృశేర్ధాతోః కఞ్ స్యాచ్చాత్ క్విన్ ॥ ఆ సర్వనామ్నః ॥౬॥౩॥౯౧॥ సర్వనామ్న ఆకారోఽన్తాదేశః స్యాద్దృగ్దృశవతుషు - కుత్వస్యాఽసిద్ధత్వాద్వ్రశ్చేతి షః - తస్య జశ్త్వేన డస్తస్య కుత్వేన గః - తస్య చర్త్వేన పక్షే కః - తాదృక్ - తాదృగ్ - తాదృశౌ - తాదృశః - షత్వాపవాదత్వాత్కుత్వేన ఖకార ఇతి కైయటమతే - హరదత్తాదిమతే తు చర్త్వాఽభావపక్షే ఏవ శ్రూయతే - నతు గః - జశ్త్వం ప్రతి షత్వస్యాఽసిద్ధత్వాద్దిగాదిభ్యో యదితి నిర్దేశాన్నాఽసిద్ధత్వమితి బోధ్యమ్ - వ్రశ్చేతి షత్వమ్ - జశ్త్వచర్త్వే - విట్ - విడ్ - విశౌ - విశః - విశమ్ ॥ నశేర్వా ॥౮॥౨॥౬౩॥ నశేః కవర్గోఽన్తాదేశో వా స్యాత్పదాన్తే - నక్ - నగ్ - నట్ - నడ్ - నశౌ - నశః - నగ్భ్యాం నడ్భ్యామిత్యాది ॥ స్పృశోఽనుదకే క్విన్ ॥౩॥౨॥౫౮॥ అనుదకే సుప్యుపపదే స్పృశేః క్విన్ స్యాత్ - ఘృతస్పృక్ - ఘృతస్పృగ్ - ఘృతస్పృశౌ - ఘృతస్పృశః - క్విన్ప్రత్యయో యస్మాద్బహువ్రీహ్యాశ్రయణాత్ - క్విప్యపి కుత్వమ్ - స్పృక్ - షడగకారాః ప్రాగ్వత్ - ఞిధృషా ప్రాగల్భ్యే - అస్మాదృత్విగాదినా క్విన్ - ద్విత్వమన్తోదాత్తత్వఞ్చ నిపాత్యతే - షత్వాత్పూర్వం జశ్త్వేన డః గః కః ధృష్ణోతీతి - దధృక్ - దధృగ్ - దధృషౌ - దధృషః - దధృగ్భ్యామిత్యాది - రత్నాని ముష్ణాతీతి రత్నముట్ - రత్నముడ్ - రత్నముషౌ - రత్నముషః - షడ్భ్యో లుక్ - షట్ - షడ్ - షడ్భిః - షడ్భ్యః ॥ షట్చతుర్భ్యశ్చేతి నుట్ - అనామితి పర్యుదాసాన్న ష్టుత్వనిషేధః - యరోఽనునాసిక ఇతి వికల్పమ్బాధిత్వా ప్రత్యయే నిత్యమితి నిత్యవచనాన్నిత్యోఽనునాసికః - షణ్ణామ్ - షట్సు - షట్త్సు - తదన్తవిధిః - పరమషట్ - పరమషణ్ణామ్ - గౌణత్వే తు ప్రియషషః - ప్రియషషామ్ - రుత్వం ప్రతి షత్వస్యాఽసిద్ధత్వాత్ససజుషోరురితి రుత్వమ్ ॥ ర్వోరుపధాయా దీర్ఘ ఇకః ॥౮॥౨॥౭౬॥ రేఫవాన్తస్య ధాతోరుపధాయా ఇకో దీర్ఘః స్యాత్పదాన్తే - పిపఠీః పిపఠిషౌ - పిపఠిషః - పిపఠీర్భ్యామ్ - వాశరీతి వా విసర్జనీయః ॥ నుమ్విసర్జనీయశర్వ్యవాయేఽపి ॥౮॥౩॥౫౮॥ ఏతైః ప్రత్యేకం వ్యవధానేఽపీణ్కుభ్యాం పరస్య సస్య మూర్ధన్యాదేశస్స్యాత్ - ష్టుత్వేన పూర్వస్య షత్వమ్ - పిపఠీష్షు - పిపఠీఃషు - ప్రత్యేకమితి వ్యాఖ్యానాదనేకవ్యవధానే షత్వం న - నింస్స్వ - నింస్సె - నుమ్గ్రహణన్నుమ్స్థానికాఽనుస్వారోపలక్షణార్థమితి వ్యాఖ్యానాత్త్రైనేహ న - సుహిన్సు - పుంసు - అత ఏవ నశర్గ్రహణేన గతార్థతా - రాత్సస్యేతి సలోపే విసర్గః - చికీః - చికీర్షౌ - చికీర్షః - రోః సుపీతి నియమాన్న విసర్గః - చికీర్షు - దమేర్డోస్ డిత్వసామర్థ్యాట్టిలోపః - షత్వస్యాఽసిద్ధత్వాద్రుత్వవిసర్గౌ -

దోః- దోషౌ- దోషః- పద్దన్నితి వా దోషన్- దోష్ణః- దోష్ణా- దోషః- దోషా- విశ ప్రవేశనే- సన్నన్తాత్ క్విప్- షత్వస్యాఽసిద్ధత్వాత్సంయో గాన్తలోపః- వ్రశ్చేతి షః- జశ్త్వచర్త్వే- వివిట్- వివిడ్- వివిశౌ- వివిశః- స్కోరితి కలోపః- తట్- తడ్- తక్షౌ- తక్షః- గోరట్- గోరడ్- గోరక్షౌ- గోరక్షః- తక్షి రక్షిభ్యాం ణ్యన్తాభ్యాం క్విపి తు స్కోరితి న ప్రవర్తతే ణిలోపస్య స్థానివద్భావాత్- పూర్వత్రాసిద్ధే న స్థానివదితి తు ఇహ నా స్తి తస్య దోషః సంయోగాదిలోపలత్వణత్వేష్వితి నిషిద్ధమ్ తస్మాత్సంయోగాన్తలోప ఏవ- తక్- తగ్- గోరక్- గోరగ్- స్కోరితి కలోపం ప్రతి ష త్వస్యాఽసిద్ధత్వాత్- సంయోగాన్తలోపః- పిపక్- పిపగ్- ఏవం వివక్ దిధక్- పిసగతౌ- సుష్ఠు పేసతీతి సుపీః- సుపిసౌ- సుపిసః- సుపిసా- సుపీర్భ్యామ్- సుపీష్షు- సుపీఃషు- ఏవం సుతూః- తుస ఖణ్డనే- విద్వాన్- విద్వాంసౌ- విద్వాంసః- హే విద్వన్- విద్వాంసమ్ విద్వాంసౌ ॥§॥ వసోః సమ్ప్రసారణమ్ ॥ ౬॥౪॥౧౩౧ ॥ వస్వన్తస్య భస్య సమ్ప్రసారణం స్యాత్- పూర్వరూపత్వం షత్వమ్- విదుషః- విదుషా- వసుస్రంస్వితి ద త్వమ్- విద్వద్భ్యామిత్యాది- సేదివాన్- సేదివాంసౌ- సేదివాంసః- సేదివాంసమ్ అన్తరఙ్గోఽపీడాగమః సమ్ప్రసారణవిషయే న ప్రవర్తతే- అకృతవ్యూహా ణిత్పరిభాషయా- సేదుషః- సేదుషా- సేదివద్భ్యామిత్యాది- సాన్తమహత ఇత్యత్ర సాన్తసంయోగోఽపి ప్రాతిపదికస్యైవ గృహ్యతే న తు ధాతోః- మహచ్ఛబ్దసాహచర్యాత్ సుష్ఠు హినస్తీతి- సుహిన్- సుహింసౌ- సుహింసః- సుహిన్భ్యామ్- సుహిన్సు- ధ్వత్- ధ్వద్ ధ్వసౌ- ధ్వసః- ధ్వద్భ్యామ్ ఏవం స్రత్ ॥§॥ పుంసోఽసుఙ్ ॥ ౭॥౧॥౮౯ ॥ సర్వనామస్థానే వివక్షితే పుంసోఽసుఙ్ స్యాత్- ఉకార ఉచ్చారణార్థః- బహుపుంసీ ఇత్యత్ర ఉగితశ్చేతి ఙీబర్థం కృతే న పుఙ్ఞోడుమ్ సున్నితి ప్రత్యయస్యోగిత్త్వేనైవ నుమ్ సిద్ధేః- పుమాన్- హే పుమన్- పుమాంసౌ- పుమాంసః- పుంసః- పుంసా- పుమ్భ్యామ్- పుమ్భిః- పుంసు- ఋదుశనేత్యనఙ్- ఉశనా- ఉశనసౌ- ఉశనసః ॥❋॥ అస్య సమ్బుద్ధౌ వాఽనఙ్ నలోపశ్చ వా వాచ్యః ॥❋॥ హే ఉశనన్- హే ఉశన- హే ఉశనః- ఉశనోభ్యామిత్యాది- అనేహా- అనేహసౌ- అనేహసః- హే అనేహః- అనేహోభ్యామిత్యాది- వేధాః- వేధసౌ- వేధసః- హే వేధః- వేధోభ్యామిత్యాది- అధాతోరిత్యుక్తేర్న దీర్ఘః- సుష్ఠు వస్తే- సువః- సువసౌ- సువసః- పిణ్డం గ్రసతే- పిణ్డగ్రః- పిణ్డగ్లః- గ్రసు గ్లసు అదనే ॥§॥ అదస ఔ సులోపశ్చ ॥ ౭॥౨॥౧౦౭ ॥ అదస ఔకారోఽన్తాదేశః స్యాత్ సౌ పరే సులోపశ్చ- తదోః సః సావనన్త్యయోరితి దస్య సః- అసౌ ॥❋॥ ఔత్వప్రతిషేధః సాకచ్కస్య వా వక్తవ్యః సాదుత్వం చ ॥❋॥ ప్రతిషేధసన్నియోగశిష్టముత్వం తదభావేన

ప్రవర్తతే-అసుకౌ-అసుకః. త్యదాద్యత్వంపరరూపమ్వృద్ధిః అదసోసేరితిమత్వోత్వే-అమూ- జసశ్శీఆద్గుణః ॥౬॥ ఏత ఈద్బహువచనే ॥౮॥ ౨॥౮౧॥ అదసోదాత్పరస్యైత ఈత్స్యాద్దస్యచ మోబహ్వర్థోక్తౌ - అమీ- పూర్వత్రాసిద్ధమితివిభక్తికార్యం ప్రాక్పశ్చాదుత్వమత్వే-అముమ్- అమూ- అమూన్- ముత్వేకృతేఘిసంజ్ఞాయాంనా భావః॥౬॥నముణే॥ ౮॥౨॥౩॥ నాభావేకర్తవ్యేకృతేచముభావోనాఽసిద్ధస్స్యాత్ - అమునా- అమూభ్యామ్॥౩॥ అమీభిః- అముష్మై - అమీభ్యః- అముష్మాత్ -అముష్య- అముయోః॥౨॥అమీషామ్- అముష్మిన్- అమీషు

⟹ఇతిహలన్తాఃపుల్లిఙ్గాః⟸ నహోధః॥౮॥౨॥౩౪॥నహోహస్యధస్స్యాజ్ఝలిపదాన్తేచ-ఉపానత్-ఉపానద్- ఉపానహౌ- ఉపానహః- ఉపానద్భ్యామ్-ఉపానత్సు- ఉత్పూర్వాత్ - స్నిహప్రీతావిత్యస్మాదృత్విగాదినాక్విన్ని పాతనాత్తలోపషత్వే -క్విన్నన్తత్వాత్కు- త్వేనహస్యఘః- జశ్త్వచర్త్వే- ఉష్ణిక్- ఉష్ణిగ్- ఉష్ణిహౌ- ఉష్ణిహః- ఉష్ణిగ్భ్యామ్- ఉష్ణిక్షు- ద్యౌః- దివౌ - దివః- ద్యుషు గీః- గిరౌ- గిరః- ఏవంపూః- చతురశ్చతస్రాదేశః- చతస్రః ॥౨॥ చతసృణాం- కిమఃకాదేశేటాప్ - కా- కే- కాః- సర్వావత్ ॥౬॥ యస్సౌ॥౭॥ ౨॥౧౧౦॥ ఇదమోదస్యయస్స్యాత్సౌ- ఇదమోమః- ఇయమ్-త్యదాద్యత్వంటాప్- దశ్చేతిమః- ఇమే - ఇమాః- ఇమామ్ - ఇమే- ఇమాః- అనయా- హలిలోపః- ఆభ్యామ్॥౩॥ఆభిః- అస్యై- అస్యాః- అనయోః॥౨॥ ఆసామ్-అస్యామ్- ఆసు- అన్వాదేశేతు-ఏనామ్- ఏనే- ఏనాః- ఏనయా- ఏనయోః ॥౨॥ ఋత్విగాదినాసృజేఃక్విన్- అమాగమశ్చనిపాతితః-స్రక్- స్రగ్- స్రజౌ-స్రజః- స్రగ్భ్యామ్- స్రక్షు - త్యదాద్యత్వంటాప్స్యా- త్యే- త్యాః- ఏవన్తద్యద్ఏతద్- వాక్- వాగ్ - వాచౌ- వాచః- వాగ్భ్యామ్- వాక్షు-అప్శబ్దోనిత్యంబహువచనాన్తః-అప్తృన్నితిదీర్ఘః-ఆపః-అపః॥౬॥ అపోభి ॥౭॥౪॥౪౮॥ అపస్తకారస్స్యాద్భాదౌప్రత్యయేపరే- అద్భిః- అద్భ్యః॥౨॥అపామ్-అప్సు- దిక్- దిగ్- దిశౌ-దిశః- దిగ్భ్యామ్-దిక్షు-త్యదాదిష్వితిదృశేఃక్విన్విధానాదన్యత్రాఽపికుత్వమ్- దృక్- దృగ్- దృశౌ- దృశః- త్విట్- త్విడ్- త్విషౌ- త్విషః-త్విడ్భ్యామ్-త్విట్సు- త్విట్త్సు- సహజుషతేఇతిసజూః- సజుషౌ- సజుషః - సజూర్భ్యామ్ సజూష్షు- సజూఃషు- షత్వస్యాఽసిద్ధత్వాద్రుత్వమ్-ఆశీః - ఆశిషౌ- ఆశిషః- ఆశీర్భ్యామ్.అసౌ- త్యదాద్యత్వంటాప్- ఔఙ్శీ - ఉత్వమత్వే- అమూ- అమూః-అమూమ్- అమూః- అముయా- అమూభ్యామ్ - అమూభిః- అముష్యై-అమూభ్యామ్ - అమూభ్యః అముష్యాః॥ ౨॥ అముయోః ॥౨॥అమూషామ్-

మూహు ——— ఇతిహలన్తాః స్త్రీలిఙ్గాః ——— స్వమోర్లుక్-దత్వమ్ స్వనడుత్ -స్వనడుద్ స్వనడుహీ॥౫॥ చతురనడుహోరామ్నిత్యామ్- స్వనడ్వాంహి- పునస్తద్వత్ - శేషం పుంవత్ - దివఉత్ - విమలద్యు అహః - అన్తర్వర్తినీంవిభక్తిమాశ్రిత్య పూర్వపదస్య పదసంజ్ఞాయాం ప్రాప్తాయామ్ - ఉత్తరపదత్వేచాఽపదాదివిధౌ ప్రతిషేధ ఇతి ప్రత్యయలక్షణస్య - విమలదివీ - విమలదివి- అపదాదివిధౌకిమ్ - దధిసేచౌ- ఇహషత్వనిషేధేకర్తవ్యేపదత్వమస్త్యేవ - చకారస్యకుత్వేతున - వాః- వారీ - అఝ్ఘన్తత్వాన్న నుమ్- వారి - చత్వారి- నలుమతేతి కాదేశోన - కిమ్ - కే- కాని-ఇదమ్- ఇమే-ఇమాని॥ ❋ ॥అన్వాదేశేనపుంసకేఏనద్వక్తవ్యః॥ ❋ ॥ ఏనత్ - ఏనే-ఏనాని-ఏనేన-ఏనయోః॥౫॥ బ్రహ్మ॥ ❋ ॥ సమ్బుద్ధౌనపుంసకానాన్నలోపోవావాచ్యః ॥ ❋ ॥ హేబ్రహ్మన్- హేబ్రహ్మ - హేబ్రహ్మణీ- హేబ్రహ్మాణి - రోఽసుపి- అహర్భాతి - విభాషాఙిశ్యోః-అహ్నీ -అహనీ- అహాని ॥౬॥ అహన్ ॥౮॥౫॥౬౮ ॥ అహన్నిత్యస్యరుస్స్యా త్పదాన్తే-అహోభ్యామ్-అహోభిః-ఇహఅహః-అహోభ్యామిత్యాదౌ-రత్వరుత్వయోరసిద్ధత్వాన్నలోపప్రాప్తే.అహన్నిత్యావర్త్య పక్షేనలోపాభావన్నిపాత్యద్వితీయేనరుర్విధేయః -తదన్తస్యాఽపిరత్వరుత్వేదీర్ఘాణ్యహానియస్మిన్దీర్ఘాహానిదాఘః-ఇహహల్ఙ్యాదిలోపే ప్రత్యయలక్షణేనాఽసుపీతినిషేధాద్రత్వాభావేఽపితస్యాఽసిద్ధత్వాన్నాన్తలక్షణఉపధాదీర్ఘః-సమ్బుద్ధౌతుహేదీర్ఘాహోనిదాఘ- దీర్ఘాహాణౌ-దీర్ఘాహాణః - దీర్ఘాహ్నః - దీర్ఘాహోభ్యామ్- దణ్డి - దణ్డినీ - దణ్డీని- స్రగ్వి-స్రగ్విణీ- స్రగ్వీణి - వాగ్మి - వాగ్మినీ- వాగ్మీని-బహువృత్రహ - బహువృత్రఘ్నీ - బహువృత్రహాణి - బహుపూషాణి - బహ్వర్యమాణి- అసృజఙ్గపదాన్తేకుత్వంసృజేఙ్క్విన్నోవిధానా త్ - విశ్వసృడాదౌన - సృజిదృశోరితిసూత్రేరజ్జుసృడ్భ్యామితిభాష్యప్రయోగాత్ - యద్వా-వ్రశ్చాదిసూత్రేసృజియజ్యోర్గపదాన్తేష త్వంకుత్వాఽపవాదః - స్రగృత్విక్శబ్దయోస్తునిపాతనాదేవకుత్వమ్-అసృక్శబ్దస్తుఅస్యతేరౌణాదికేఽఋజిన్ప్రత్యయేబోధ్యః- అసృక్- అసృగ్ - అసృజీ- అసృఞ్జి - పద్దన్నితివా- అసన్ - అసాని - అసృజా- అస్నా - అసృగ్భ్యామ్- అసభ్యామిత్యాది- ఊర్క్ - ఊర్గ్ - ఊర్జీ - ఊర్ఞ్జి-నరజానాంసంయోగః॥ ❋ ॥బహూర్జినుమ్ప్రతిషేధః॥ ❋ ॥అన్యేత్వాశ్రోవానుమ్ ॥ ❋ ॥ బహూర్జి - బహూర్ఞ్జివా- కులాని- త్యత్ - త్యద్ - త్యే - త్యాని - తత్ - తద్ - తే- తాని - యద్- యత్ - యే- యాని- ఏతత్ - ఏతద్ - ఏతే- ఏతాని- అన్వాదేశేతుఏనత్ - ఏనే

ద్యతేఙ్క్విప్ - బెభిత్ - బెభిద్ - బెభిదీ - శావల్లోపస్య స్థానివత్త్వాద్ఝలన్తత్వాన్న నుమ్ - అజన్తలక్షణస్తు నుమ్ స్వవిధౌ స్థానివత్త్వా ఽ భావాత్ - బెభిది - (బ్రా) హ్మణకులాని బెభిది ॥ గవాక్ శబ్దస్య రూపాణి క్లీబే ఽ ర్చాగతిభేదతః - అసన్ధ్యవఙ్పూర్వరూపైర్నవా ఽ ధిక శతమ్మతమ్ ॥౧॥ స్వమ్సుప్సు నవ షట్ భాదౌ షట్కే స్యుస్త్రీణి జశ్శసోః - చత్వారి శేషే దశకే రూపాణీతి విభావయ ॥౨॥ తథాహి - గామఞ్చతీతి విగ్రహే - ఋత్విగాదినా క్విన్ - గతౌ నలోపః - అవఙ్ స్ఫోటాయనస్యేత్యవఙ్ - గవాక్ - గవాగ్ - సర్వత్ర విభాషేతి ప్రకృతిభావే - గోఅక్ - గోఅగ్ - పూర్వరూపే - గోక్ - గోగ్ - పూజాయాన్న స్యకుత్వే న జః - గవాఙ్ - గోఅఙ్ - గోఙ్ - అన్యేపి ఏతావన్త ఏవ నవ - ఔజశ్శ్యౌ భత్వాదచ ఇత్యలోపః - గోచీ - పూజాయాన్తు - గవాఞ్చీ - గోఅఞ్చీ - గోఞ్చీ - జశ్శసోః శిః శేః సర్వనామస్థానత్వాన్నుమ్ - గవాఞ్చి - గోఅఞ్చి - గోఞ్చి - గతిపూజనయోస్త్రీణ్యేవ - గోచా - గవాఞ్చా - గోఅఞ్చా - గోఞ్చా - గవాగ్భ్యామ్ - గోఅగ్భ్యామ్ - గోగ్భ్యామ్ - గవాఙ్భ్యామ్ - గోఅఙ్భ్యామ్ - గోఙ్భ్యామ్ - ఇత్యాది - సుపి తు ఙాన్తానాం పక్షే - ఙ్ణోః కుక్టుగితి కుక్ - గవాఙ్క్షు - గోఅఙ్క్షు - గోఙ్క్షు - గవాఙ్షు - గోఅఙ్షు - గోఙ్షు - గవాక్షు - గోఅక్షు - గోక్షు - న చేహ చయోర్ద్వితీయా ఇతి పక్షే - కకారస్య ఖకారేణ షణ్ణామాధిక్యం శఙ్క్యమ్ - చర్త్వస్యాఽసిద్ధత్వాత్ - కుక్పక్షే తు - తస్యాఽసిద్ధత్వాజ్జశ్త్వాఽభావః - పక్షే చయోర్ద్వితీయాం దేశాత్త్రీణి రూపాణి వర్ధన్త ఏవ - ఊహ్యమేషాం ద్విర్వచనానునాసికవికల్పనాత్ - రూపాణ్యష్టాఽశీతిభూతాని ॥౩౭॥ భవన్తీతి మనీషిభిః ॥౧॥ తిర్యక్ - తిరశ్చీ - తిర్యఞ్చి - పూజాయాన్తు - తిర్యఙ్ - తిర్యఞ్చీ - తిర్యఞ్చి - యకృత్ - యకృతీ - యకృన్తి - పద్దన్నితి వా యకన్ - యకాని - యక్నా - యకృతా - శకృత్ - శకృతీ - శకృన్తి - శకాని - శక్నా - శకృతా - దదత్ - దదతీ ॥౭॥ వా నపుంసకస్య ॥౭।౧।౭౯॥ అభ్యస్తాత్పరో యః శతా తదన్తస్య క్లీబస్య నుమ్ వా స్యాత్సర్వనామస్థానే - దదన్తి - దదతి - తుదత్ ॥౭॥ ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమ్ ॥౭।౧।౮౦॥ అవర్ణాన్తాదఙ్గాత్పరో యశ్శతురవయవస్తదన్తస్యాఙ్గస్య నుమ్ వా స్యాచ్ఛీనద్యోః పరతః - తుదన్తీ - తుదతీ - తుదన్తి - భాత్ - భాన్తీ - భాతీ - భాన్తి - పచత్ ॥౮॥ శప్శ్యనోర్నిత్యమ్ ॥౭।౧।౮౧॥ శప్శ్యనోరాత్పరో యశ్శతురవయవస్తదన్తస్య నుమ్ స్యాచ్ఛీనద్యోః పరతః - పచన్తీ - పచన్తి - దీవ్యత్ దీవ్యన్తీ - దీవ్యన్తి - స్వప్ - స్వబ్ - స్వపీ - విత్వాత్పరాదపి నుమగ్ప్రాక్ అప్తృన్ని ఇతి దీర్ఘః ప్రతిపదోక్తత్వాత్ - స్వామ్పి -

నిరవకాశత్వాన్నప్రతిపదోక్తత్వమితిపక్షేతు ప్రకృతేతద్విరహాన్నమేవ - స్వమ్పి - స్వపా - అపోభి - స్వద్భ్యామ్ - స్వద్భిః - అర్తిణ్ణాది
నాధనేరుస్రుత్వమ్- ధనుః - ధనుషీ - సాన్తేతిదీర్ఘః - నుమ్విసర్జనీయేతిషత్వమ్- ధనూంషి - ధనుషా - ధనుర్భ్యామ్-పవఙ్ఘ్యఞ్శ్చ్వఽవిశా
దయః-పిపఠిషతేఃక్విప్రోశ్చరితిదీర్ఘః-పిపఠీః - పిపఠిషీ-అల్లోపస్యస్థానివత్త్వాఽఝలన్తలక్షణోనుమ్న -స్వఃథోస్థానివత్త్వాద్భావాఽజన్త
లక్షణోఽపినుమ్న - పిపఠిషి - పిపఠీర్భ్యామిత్యాది - పయః - పయసీ - పయాంసి - పయసా - పయోభ్యామిత్యాది- సుపుమ్-సుపుంసీ సు
పుమాంసి- అదః విభక్తికార్యమ్-ఉత్వమత్వే-అమూ-అమూని- శేషంపుంవత్ ⟹ఇతిహలన్తానపుంసకలిఙ్గాః⟸ స్వరాదినిపాతమ
వ్యయమ్॥౧॥౧॥౩౭॥స్వరాదయోనిపాతాశ్చాఽవ్యయసంజ్ఞాస్స్యుః-స్వర్ -అన్తర్ -ప్రాతర్ -పునర్ -సనుతర్ -ఉచ్చైస్ - నీచైస్ -శనైస్ -ఋ
ధక్ -ఋతే-యుగపత్ -ఆరాత్ -పృథక్ -హ్యస్ -శ్వస్ -దివా- రాత్రౌ-సాయమ్- చిరమ్-మనాక్ - ఈషత్ -జోషమ్-తూష్ణీమ్ బహిస్ -అవస్ స
మయా-నికషా-స్వయమ్-వృథా-నక్తమ్-నఞ్ హేతౌ-ఇద్ధా-అద్ధా సామివత్ - బ్రాహ్మణవత్ -క్షత్రియవత్ -సనా-ఉపధా సనత్ -సనాత్ -
తిరస్ -అన్తరా-అన్తరేణ-జ్యోక్ -కమ్ శమ్ సహసా-వినా- నానా-స్వస్తి-స్వధా-అలమ్ వషట్ - శ్రౌషట్ వౌషట్ -అన్యత్ - అస్తి-ఉపాంశు-
క్షమా-విహాయసా-దోషా-మృషా మిథ్యా-ముధా-పురా-మిథో మిథస్ -ప్రాయస్ -ముహుస్ -ప్రబాహుకమ్- ప్రవాహికా- ఆర్యహలమ్-అ
భీక్ష్ణమ్-సాకమ్-సార్ధమ్ నమస్ -హిరుక్ -ధిక్ -అథ-అమ్-ఆమ్-ప్రతామ్- ప్రశాన్ - ప్రతాన్ -మా-మాఙ్ -ఆకృతిగణోఽయమ్-చ-వా హ-అహ-ఏ
వ-ఏవమ్-నూనమ్-శశ్వత్ -యుగపత్ -భూయస్ -కూపత్ -కువిత్ -నూపత్ - నేత్ -చేత్ -చణ్ -కచ్చిత్ -యత్ర-తత్ర-నహ-హన్త-మాకిమ్-మాకీ
మ్ నకీమ్-నకిమ్-ఆకీమ్-మాఙ్ -నఞ్ -యావత్ - తావత్ -త్వై-ద్వై-రై- శ్రౌషట్ వౌషట్ -స్వాహా-స్వధా-వషట్ -ఓమ్ -తథాహి-ఖలు- కిల
అథ-సుష్ఠు-స్మ-ఆదహ- ఉపసర్గస్వరవిభక్తిప్రతిరూపకాశ్చ - అవదత్తమ్- అహంయుః- అస్తి-క్షీరా-అ-ఆ-ఇ-ఈ-ఉ-ఊ-ఏ ఐ-ఓ ఔ -పశు-
శుకమ్ యథా-కథాచ-ప్యాట్ -పాట్ -అఙ్గ-హై- హే-భోః-అయే-ద్య-విషు- ఏకపదే - యుత- ఆతః - చాదిరప్యాకృతిగణః ॥ § ॥ తద్ధిత
శ్చాఽసర్వవిభక్తిః ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౩౮ ॥ యస్మాత్సర్వావిభక్తిర్నోత్పద్యతే సతద్ధితాన్తోఽవ్యయంస్యాత్ - పరిగణనంకర్తవ్యమ్-
తసిలాదయః ప్రాక్పాశపః - శస్ప్రభృతయః ప్రాక్సమాసాన్తేభ్యః- అమ్ - ఆమ్ - కృత్వోర్థాః - తసివతీ - నానాఞావితి - తే

నేహ న - పచతికల్పమ్ - పచతిరూపమ్ ॥ ౬ ॥ కృన్మేజన్తః ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౩౯ ॥ కృద్యో మాన్త ఏజన్తశ్చ తదన్తమవ్యయం స్యాత్ - స్మారం స్మార
మ్ - జీవసే - పిబధ్యై ॥ ౭ ॥ క్త్వాతోసున్కసునః ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౪౦ ॥ ఏతదన్తమవ్యయం స్యాత్ - కృత్వా - ఉదేతోః - విసృపః ॥ ౮ ॥ అవ్యయీ
భావశ్చ ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౪౧ ॥ అధిహరి ॥ ౯ ॥ అవ్యయాదాప్సుపః ॥ ౨ ॥ ౪ ॥ ౮౨ ॥ అవ్యయాద్విహితస్యాపస్సుపశ్చ లుక్ స్యాత్ - తత్ర శాలాయా
మ్ - అథ - ఃహితవిశేషణానాన్నేహ - అత్యుచ్చైస్సా - అవ్యయసంజ్ఞాయాం యద్యపి తదన్తవిధిరస్తి - తథాపి న గౌణే - ఆప్గ్రహణం వ్యర్థ
మలిఙ్గత్వాత్ - సదృశం త్రిషు లిఙ్గేషు సర్వాసు చ విభక్తిషు - వచనేషు చ సర్వేషు యన్న వ్యేతి తదవ్యయమితి శ్రుతేః లిఙ్గకారక సంఖ్యాభా
వపరా - వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోః - ఆపఞ్చైవ హలన్తానాం యథా వాచా నిశా దిశా ॥ ౧ ॥ వగాహః - అవగాహః - పిధా
నమ్ - అపిధానమ్ ——— ఇత్యవ్యయాని ——— స్త్రియామ్ ॥ ౪ ॥ ౧ ॥ ౩ ॥ అధికారోఽయం సమర్థానామితి యావత్ ॥ ౯ ॥ అజాద్యతష్టా
ప్ ॥ ౪ ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ అజాదీనామకారాన్తస్య చ వాచ్యం యత్ స్త్రీత్వం తత్ర ద్యోత్యే టాప్ స్యాత్ - అజాద్యుక్తిర్ఙీషో ఙీపశ్చ బాధనాయ అజా
అతః - ఖట్వా - అజాదిభిః స్త్రీత్వస్య విశేషణాన్నేహ - పఞ్చాజీ - అత్ర హి సమాసార్థసమాహారనిష్ఠం స్త్రీత్వమ్ - అజా - ఏడకా - అ
శ్వా - చటకా - మూషికా - పశుజాతిలక్షణో ఙీష్ ప్రాప్తః - బాలా - వత్సా - హోడా - మన్దా - విలాతా - ప్రథమవయసీతి ఙీ
ప్ ప్రాప్తః ॥ ❋ ॥ సంభస్త్రాజినశణపిణ్డేభ్యః ఫలాత్ ॥ ❋ ॥ సమ్ఫలా - భస్త్రఫలా - జ్యాపోరితి హ్రస్వః ॥ ❋ ॥ సదచ్కాణ్డప్రాన్తశ
తైకేభ్యః పుష్పాత్ ॥ ❋ ॥ సత్పుష్పా - ప్రాక్పుష్పా - ప్రత్యక్పుష్పా ॥ ❋ ॥ శూద్రా చామహత్పూర్వా జాతిః ॥ ❋ ॥ పుంయోగే తు శూ
ద్రీ - అమహత్పూర్వా కిమ్ - మహాశూద్రీ - క్రుఞ్చా - ఉష్ణిహా - దేవవిశా - జ్యేష్ఠా - కనిష్ఠా - మధ్యమేతి పుంయోగేఽపి - కోకిలా జాతావపి ॥
❋ ॥ మూలాన్నఞః ॥ ❋ ॥ అమూలా - ఋన్నేభ్యో ఙీప్ - కర్త్రీ - దణ్డినీ ఉగితశ్చ ॥ ౪ ॥ ౧ ॥ ౬ ॥ ఉగిదన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియాం ఙీప్ స్యా
త్ - భవన్తీ - పచన్తీ - శప్శ్యనోరితి నుమ్ - ఉగిదచామితి సూత్రే అచ్గ్రహణేన ధాతోశ్చేదుగితాం కార్యం తర్హ్యఞ్చతేరేవేతి నియమ్యతే - తే
నేహ న - ఉఖాస్రత్ - క్విప్ - అనిదితామితి నలోపః - పర్ణధ్వత్ - అఞ్చతేస్తు స్యాదేవ - ప్రాచీ - ప్రతీచీ ॥ ౬ ॥ వనోరచ ॥ ౪ ॥ ౧ ॥ ౭ ॥ వన్న

న్తాత్తదన్తాచ్చ ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియాం ఙీప్ స్యాత్ - రశ్చాఽన్తాదేశః వన్నితి ఙ్వనిప్ క్వనిప్ వనిపాం సామాన్యగ్రహణమ్- ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స విహితస్తదాదేస్తదన్తస్య గ్రహణమ్- తేన ప్రాతిపదికవిశేషణాత్తదన్తాఽన్తమపి లభ్యతే - సుత్వానమతిక్రాన్తా అతిసుత్వరీ - అతిధీవరీ - శర్వరీ ॥ ❁ ॥ వనోనహశ ఇతివక్తవ్యమ్ ॥ ❁ ॥ హశన్తాద్ధాతోర్విహితో యో వన్ తదన్తాచ్చ ప్రాతిపదికాత్ ఙీప్ రశ్చ నేత్యర్థః- ఓణృ అపనయనే వనిప్ విడ్వనోరిత్యాత్వమ్ - అవావా బ్రాహ్మణీ - రాజయుధ్వా ॥ ❁ ॥ బహువ్రీహౌవా ॥ ❁ ॥ బహుధీవరీ - బహుధీవా- పక్షే డాబ్ వక్ష్యతే ॥§॥ పాదోఽన్యతరస్యామ్ ॥ ౪॥౧॥౮॥ పాచ్ఛబ్దాఙ్కృతసమాసాన్తస్తదన్తాత్ప్రాతిపదికాత్ ఙీప్ వా స్యాత్ - ద్విపదీ - ద్విపాద్ ॥§॥ టాబృచి ॥ ౪ ॥ ౧ ॥ ౯ ॥ ఋచివాచ్యాయాం పాదన్తాట్టాప్ స్యాత్ - ద్విపదా ఋక్ - ఏకపదా- న షట్స్వస్రాదిభ్యః - పఞ్చ - చతస్రః - పఞ్చేత్యత్ర నలోపే కృతేఽపి ష్ణాన్తా షడితి షట్సంజ్ఞాం ప్రతి నలోపస్సుప్ స్వరేతి నలోపస్యాఽసిద్ధత్వాన్న షట్స్వస్రాదిభ్య ఇతి న టాప్ ॥§॥ మనః ॥౪॥౧॥౧౧॥ మన్నన్తాన్న ఙీప్ - సీమా - సీమానౌ ॥§॥ అనో బహువ్రీహేః ॥౪॥౧॥౧౨॥ అన్నన్తాద్బహువ్రీహేర్న ఙీప్ - బహుయజ్వా - బహుయజ్వానౌ ॥§॥ డాబుభాభ్యామన్యతరస్యామ్ ॥౪॥౧॥౧౩॥ సూత్రద్వయోపాత్తాభ్యాం డాబ్ వా స్యాత్ - సీమా - సీమే - సీమానౌ - దామా - దామానౌ - దామే - నపుంసిదామేత్యమరః - బహుయజ్వా - బహుయజ్వానౌ - బహుయజ్వే ॥§॥ అనఉపధాలోపినోఽన్యతరస్యామ్ ॥౪॥౧॥౨౮॥ అన్నన్తాద్బహువ్రీహేరుపధాలోపినో వా ఙీప్ స్యాత్ - పక్షే డాప్ ఙీప్ నిషేధౌ - బహురాజ్ఞీ - బహురాజ్ఞ్యౌ - బహురాజే - బహురాజానౌ ॥§॥ ప్రత్యయస్థాత్కాత్పూర్వస్యాఽత ఇదాప్యసుపః ॥ ౭॥౩॥౪౪ ॥ ప్రత్యయస్థాత్కకారాత్పూర్వస్యాఽకారస్యేకారస్స్యాదాపి పరే న అప్ సుప్పరో న చేత్ - సర్వికా కారికా - అతఃకిమ్ నౌకా- ప్రత్యయస్థాత్కిమ్- శక్నోతీతి శకా- అసుపఃకిమ్- బహుపరివ్రాజకా నగరీ - కాత్కిమ్ - నన్దనా - పూర్వస్య కిమ్ -పరస్య మాభూత్ - కటుకా - తపరఃకిమ్ - రాకా- ఆపికిమ్ - కారకః ॥ ❁ ॥ మామకనరకయోరుపసంఖ్యానమ్ ॥ ❁ ॥ మామికా- నరాన్కాయతీతి నరికా ॥ ❁ ॥ త్యక్త్యపోశ్చ ॥ ❁ ॥ దాక్షిణాత్యికా - ఇహత్యికా ॥§॥ న యాసయోః ॥౭॥౩॥౪౫॥ యత్తదోస్స్యేన్న స్యాత్ - యకా - సకా - యకామ్ తకామ్ ॥ ❁ ॥ త్యకనశ్చ నిషేధః ॥ ❁ ॥ ఉపత్యకా- అధిత్యకా ॥ ❁ ॥ ఆశిషి వునశ్చ న ॥ ❁ ॥ జీవకా- భవకా

॥ ❋ ॥ ఉత్తరపదలోపే న ॥❋॥ దేవదత్తికా - దేవకా ॥❋॥ క్షిపకాదీనాఞ్చ ॥❋॥ క్షిపకా - ధ్రువకా - కన్యకా - చటకా ॥❋॥ తారకా జ్యోతిషి ॥❋॥ అన్యత్ర తారికా ॥❋॥ వర్ణకా తాన్తవే ॥❋॥ అన్యత్ర వర్ణికా ॥ ❋॥ వర్తకా శకునౌ ప్రాచామ్ ॥❋॥ ఉదీచాన్తు వర్తికా ॥ ❋ ॥ అష్టకా పితృదైవత్యే ॥ ❋ ॥ అష్టికాన్యా ॥❋॥ సూతికాపుత్రికావృన్దారికాణాం వేతి వక్తవ్యమ్ ॥ ❋॥ ఇహ వా అ ఇతి ఛేదః - కాత్పూర్వస్య వా అకారాదేశ ఇత్యర్థః - తేన పుత్రికాశబ్దేన ఇవర్ణస్య పక్షే అకారః - అన్యత్రేత్వబాధనార్థమకారస్యైవ పక్షే అకారః - సూతికా - సూతకేత్యాది ॥*॥ ఉదీచామాతః స్థానేయకపూర్వాయాః ॥౭॥౩॥౪౬॥ యకపూర్వస్య స్త్రీప్రత్యయాకారస్య స్థానే యోఽకారస్తస్య కాత్పూర్వస్యేద్వా స్యాదాపి పరే - కేణ ఇతి హ్రస్వః - ఆర్యకా ఆర్యికా - చటకకా - చటకికా - ఆతః కిమ్ సాఙ్కాశ్యే భవా - సాఙ్కాశ్యికా - యకేతి కిమ్ - అశ్వికా - స్త్రీప్రత్యయేతి కిమ్ - శుభంయాతీతి శుభంయాః - అజ్ఞాతా శుభంయాః - శుభంయికా ॥❋॥ ధాత్వన్తయకోస్తు నిత్యమ్ ॥ ❋ ॥ సునాయికా - సుపాకికా ॥*॥ భస్త్రైషాజాజ్ఞాద్వాస్వా నఞ్పూర్వాణామపి ॥౭॥౩॥౪౭॥ స్వేత్యన్తం లుప్తషష్ఠీకం పదమ్ - ఏషామత ఇద్వా స్యాత్ - తదన్తవిధినైవ సిద్ధే నఞ్పూర్వాణామపీతి స్పష్టార్థమ్ - భస్త్రాగ్రహణముపసర్జనార్థమ్ - అన్యస్య తూత్తరసూత్రేణ సిద్ధమ్ - ఏషా ద్వా ఏతయోస్తు సపూర్వయోర్న త్వమ్ - అన్తర్వర్తినీం విభక్తిమాశ్రిత్య ఉ సుప ఇతి నిషేధాత్ - అనేషకా పరమైషకా - అద్వకే - పరమద్వకే - స్వశబ్దగ్రహణం సంజ్ఞోపసర్జనార్థమ్ - ఇహ హి - ఆత స్థానే ఇత్యనువృత్తమ్ - స్వశబ్దస్యాతోఽపి శేషణమ్ - న తు ద్వైవషయోరసమ్భవాత్ - నాప్యన్యేషామవ్యభిచారాత్ - స్వశబ్దస్త్వనుపసర్జనమాత్మీయవాచీ అకజర్హః - అర్థాన్తరే తు న స్త్రీ - సంజ్ఞోపసర్జనీభూతస్తు కప్రత్యయాన్తత్వాద్ధ్రువత్యుదాహరణమ్ - ఏవఞ్చాత్మీయాయామ్ - స్వికా - పరమస్వికేతి నిత్యమేవేత్త్వమ్ - నిర్భస్త్రకా - నిర్భస్త్రికా - ఏషకా - ఏషికా - కృతషత్వనిర్దేశాన్నేహ వికల్పః - ఏతికే - ఏతికాః - అజకా - అజికా - జ్ఞకా - జ్ఞికా - ద్వికే - ద్వకే - నిఃస్వికా - నిఃస్వకా ॥*॥ అభాషితపుంస్కాచ్చ ॥౭॥౩॥౪౮॥ ఏతస్మాద్విహితస్యాతః స్థానే ఉ త ఇద్వా స్యాత్ - గఙ్గకా - గఙ్గికా - బహువ్రీహేర్భాషితపుంస్కాత్వాత్తతోఽపి హితస్య నిత్యమ్ - అజ్ఞాతా ఖట్వా - అఖట్వికా - శైషికే కపి తు వికల్ప

ఏవ ॥§॥ ఆదాచార్యాణామ్ ॥౭॥౩॥౪౯॥ పూర్వసూత్రవిషయే ఆద్వాస్యాత్ - గఙ్గాకా - ఉక్తపుంస్కాత్తు - శుభ్రికా ॥§॥ అనుపసర్జనాత్ ॥౪॥౧॥౧౪॥ అధికారోఽయమ్ యూనస్తిరిత్యభివ్యాప్య - అయమేవ స్త్రీప్రత్యయేషు తదన్తవిధిం జ్ఞాపయతి ॥§॥ టిడ్ఢాణఞ్ద్వయసజ్దఘ్నఞ్మాత్రచ్తయప్ఠక్ఠఞ్కఞ్క్వరపః ॥౪॥౧॥౧౫॥ అనుపసర్జనం యట్టిదాది తదన్తం యదదన్తం ప్రాతిపదికం తతః స్త్రియాం ఙీప్స్యాత్ - కురుచరీ - ఉపసర్జనత్వాన్నేహ - బహుకురుచరా - నదట నదీ - వక్ష్యమాణే త్యప్ త్రపి త్వాదుగిత్త్వాచ్చ ఙీప్ ప్రాప్తః యాసుటో ఙిత్త్వేన లాశ్రయమనుబన్ధకార్యం నానాదేశానామితి జ్ఞాపనాన్న భవతి - శ్నశ్నాన చ ఙిత్త్వేన క్వచిదనుబన్ధకార్యేఽప్యనల్విధావితి నిషేధజ్ఞాపనాద్వా - సౌపర్ణేయీ - ఐన్ద్రీ - ఔత్సీ - ఊరుద్వయసీ - ఊరుదఘ్నీ - ఊరుమాత్రీ - పఞ్చతయీ - ఆక్షికీ - లావణికీ - యాదృశీ - ఇత్వరీ - తాచ్ఛీలికే ణేఽపి చౌరీ ॥✱॥ నఞ్స్నఞీకక్ఖ్యుంస్తరుణతలునానాముపసంఖ్యానమ్ ॥✱॥ స్త్రైణీ - పౌంస్నీ - శాక్తీకీ - ఆఢ్యఙ్కరణీ - తరుణీ - తలునీ ॥§॥ యఞశ్చ ॥౪॥౧॥౧౬॥ యఞన్తాత్ స్త్రియాం ఙీప్స్యాత్ - అకారలోపే కృతే ॥§॥ హలస్తద్ధితస్య ॥౬॥౪॥౧౫౦॥ హల ఉత్తరస్య ఉపధాభూతస్య తద్ధితయకారస్య లోపస్స్యాదీతి పరే - గార్గీ - అనపత్యాధికారస్థాన్న ఙీప్ - ద్వీపే భవా ద్వైప్యా - అధికారగ్రహణాన్నేహ - దేవస్యాఽపత్యం దైవ్యా - దేవాద్యఞఞావితి హి యఞ్ ప్రాగ్దీవ్యతీయో న త్వపత్యాధికారపఠితః ॥§॥ ప్రాచాం ష్ఫ తద్ధితః ॥౪॥౧॥౧౭॥ యఞన్తాత్ ష్ఫో వా స్యాత్ స్త్రియాం స చ తద్ధితః ॥§॥ షః ప్రత్యయస్య ॥౧॥౩॥౬॥ ప్రత్యయస్యాదిః ష ఇత్స్యాత్ ॥§॥ ఆయనేయీనీయియః ఫఢఖఛఘాం ప్రత్యయాదీనామ్ ॥౭॥౧॥౨॥ ప్రత్యయాదిభూతానాం ఫాదీనాం క్రమాదాయన్నాదయ ఆదేశాస్స్యుః తద్ధితాన్తత్వాత్ ప్రాతిపదికత్వమ్ - షిత్వసామర్థ్యాత్ ష్ఫోఽన్తేఽపి స్త్రీత్వే షిద్గౌరేతి వక్ష్యమాణో ఙీష్ - గార్గ్యాయణీ ॥§॥ సర్వత్ర లోహితాదికతన్తేభ్యః ॥౪॥౧॥౧౮॥ లోహితాదిభ్యః కతశబ్దాన్తేభ్యో యఞన్తేభ్యో నిత్యం ష్ఫస్స్యాత్ - లౌహిత్యాయనీ - కాత్యాయనీ ॥§॥ కౌరవ్యమాణ్డూకాభ్యాఞ్చ ॥౪॥౧॥౧౯॥ ఆభ్యాం ష్ఫస్స్యాత్ - క్రమేణ టాప్ఙీషోరపవాదః ॥§॥ కుర్వాదిభ్యో ణ్యః కౌరవ్యాయణీ - ఢక్చ మణ్డూకాదిత్యణ్ - మాణ్డూకాయనీ ॥✱॥ ఆసురేరుపసంఖ్యానమ్ ॥✱॥ ఆసురాయణీ ॥§॥ వయసి ప్రథమే ॥౪॥౧॥౨౦॥ ప్రథ

మవయోవాచినోఽదన్తాత్ స్త్రియాం ఙీప్ స్యాత్ - కుమారీ॥❁॥ వయస్యచరమ ఇతి వాచ్యమ్॥❁॥ వధూటీ - చిరణ్టీ - వధూటచిరణ్ట శబ్దౌ యౌవనవాచినౌ - అతః కిమ్- శిశుః - కన్యాయా న- కన్యాయాః కనీన చేతి నిర్దేశాత్ ॥§॥ ద్విగోః ॥౪॥౧॥౨౧॥ అదన్తాత్ ద్విగోర్ఙీప్ స్యాత్ - త్రిలోకీ - అజాదిత్వాత్ త్రిఫలా - త్ర్యనీకా - సేనా ॥§॥ అపరిమాణబిస్తాచితకంబల్యేభ్యో న తద్ధితలుకి ॥౪॥౧॥౨౨॥ అపరిమాణాన్తాద్బిస్తాద్యన్తాచ్చ ద్విగోర్ఙీప్ న స్యాత్తద్ధితలుకి సతి - పఞ్చభిరశ్వైః క్రీతా - పఞ్చాశ్వా - ఆర్హీయష్ఠక్ - అధ్యర్ధేతి లుక్ - ద్వౌ బిస్తౌ పచతి ద్విబిస్తా - ద్వ్యాచితా - ద్వికమ్బల్యా - పరిమాణాత్తు - ద్వ్యాఢకీ - తద్ధితలుకి కిమ్- సమాహారే పఞ్చాశ్వీ ॥§॥ కాణ్డాన్తాత్ క్షేత్రే ॥౪॥౧॥౨౩॥ క్షేత్రే యః కాణ్డాన్తో ద్విగుస్తతో న ఙీప్ తద్ధితలుకి - ద్వే కాణ్డే ప్రమాణమస్యాః ద్వికాణ్డా క్షేత్రభక్తిః - ప్రమాణే ద్వయసజితి విహితస్య మాత్రచః ప్రమాణే లో ద్విగోర్నిత్యమితి లుక్ - క్షేత్రే కిమ్ ద్వికాణ్డీ రజ్జుః॥§॥ పురుషాత్ప్రమాణేఽన్యతరస్యామ్ ౪॥౧॥౨౪॥ ప్రమాణే యః పురుషస్తదన్తాద్ద్విగోర్ఙీబ్ వా స్యాత్తద్ధితలుకి - ద్వౌ పురుషౌ ప్రమాణమస్యాః సా ద్విపురుషీ ద్విపురుషా వా పరిఖా ॥§॥ ఊధసోఽనఙ్ ॥౫॥౪॥౧౩౧॥ ఊధోన్తస్య బహువ్రీహేరనఙాదేశః స్యాత్ స్త్రియామ్- ఇత్యనఙి కృతే డాప్ ఙీప్ నిషేధేషు ప్రాప్తేషు ॥§॥ బహువ్రీహేరూధసో ఙీష్ ॥ ౪॥౧॥౨౫॥ ఊధోన్తాద్బహువ్రీహేర్ఙీష్ స్యాత్ స్త్రియామ్ - కుణ్డోధ్నీ - స్త్రియాం కిమ్- కుణ్డోధో ధైనుకమ్ - ఇహాఽనఙపి న - తద్విధౌ స్త్రియామిత్యుపసంఖ్యానాత్ ॥§॥ సంఖ్యాఽవ్యయాదేర్ఙీప్ ॥౪॥౧॥౨౬॥ ఙీషోఽపవాదః - ద్వ్యూధ్నీ - అత్యూధ్నీ - బహువ్రీహేరిత్యేవ ఊధోఽతిక్రాన్తా అత్యూధాః ॥§॥ దామహాయనాన్తాచ్చ ॥౪॥౧॥౨౭॥ సంఖ్యాదేర్బహువ్రీహేర్దామాన్తాద్ధాయనాన్తాచ్చ ఙీప్ స్యాత్ - దామ్నాన్తే డాప్ ప్రతిషేధయోః ప్రాప్తయోః- హాయనాన్తే టాపి ప్రాప్తే వచనమ్- ద్విదామ్నీ - అవ్యయగ్రహణాఽననువృత్తేరుద్దామా బడబేత్యత్ర డాబ్నిషేధావపి పక్షే స్తః - ద్విహాయనీ బాలా ॥❁॥ త్రిచతుర్భ్యాం హాయనస్య ణత్వం వాచ్యమ్॥❁॥ వయోవాచకస్యైవ హాయనస్య ఙీప్ణత్వఞ్చేష్యతే - త్రిహాయణీ- చతుర్హాయణీ- వయసోఽన్యత్ర - ద్విహాయనా - త్రిహాయనా - చతుర్హాయనా శాలా॥§॥ నిత్యం సంజ్ఞాఛన్దసోః ॥ ౪॥౧॥౨౯॥ అన్నన్తాద్బహువ్రీహేరుపధాలోపి

నోఙీప్ - సురాజ్ఞీనామనగరీ - అన్యత్ర పూర్వేణవికల్ప ఏవ - వేదేశతమూర్ధ్నీ ॥§॥ కేవలమామకభాగధేయపాపాపరసమానాఽ-
ఽర్యకృతసుమఙ్గలభేషజాచ్చ ॥౪॥౧॥౩౦॥ ఏభ్యోనవభ్యోనిత్యంఙీప్స్యాత్ సంజ్ఞాఛన్దసోః - అథోత ఇన్ద్ర కేవలీర్విశః మామకీతనూః భాగ-
ధేయీ-పాపీ - అపరీ - సమానీ - ఆర్యకృతీ - సుమఙ్గలీ - భేషజీ-అన్యత్ర కేవలా ఇత్యాది - మామక గ్రహణన్నియమార్థమ్- అణన్తాదేవఙీ-
ప్సిద్ధేః - తేనలోకే సంజ్ఞాయామ్ - మామికా ॥§॥ అన్తర్వత్పతివతోర్నుక్ ॥౪॥౧॥౩౨॥ ఏతయోః స్త్రియాన్నుక్స్యాత్ - ఋన్నే-
భ్యోఙీప్- గర్భిణ్యాఞ్జీవద్భర్తృకాయాఞ్చప్రకృతిభాగౌనిపాత్యేతే - తత్రాఽన్తరస్త్యస్యాఙ్గర్భ ఇతివిగ్రహే అన్తశ్శబ్దస్యాఽధికరణశ-
క్తిప్రధానతయాఽస్తిసామానాధికరణ్యాఽభావాదప్రాప్తోమతుప్నిపాత్యతే - పతివత్నీత్యత్రతువత్వన్నిపాత్యతే - అన్తర్వత్నీ -
పతివత్నీ -ప్రత్యుదాహరణన్తు అన్తరస్త్యస్యాఞ్శాలాయాఙ్ఘటః పతిమతీ- పృథివీ॥§॥ పత్యుర్నోయజ్ఞసంయోగే॥౪॥౧॥౩౩॥ పతిశబ్దస్య
నకారాదేశస్స్యాద్యజ్ఞేనసమ్బన్ధే- వసిష్ఠస్యపత్నీ తత్కర్తృకయజ్ఞస్యఫలభోక్త్రీత్యర్థః- దమ్పత్యోస్సహాఽధికారాత్ ॥§॥ విభాషాస-
పూర్వస్య ॥౪॥౧॥౩౪॥ పతిశబ్దాన్తస్యసపూర్వస్యప్రాతిపదికస్యనోవాస్యాత్ - గృహస్యపతిః - గృహపతిః - గృహపత్నీ - అనుపసర్జన-
స్యేతీహోత్తరార్థమనువృత్తమపినపత్యుర్విశేషణమ్ - కిన్తుతదన్తస్య- తేనబహువ్రీహావపి- దృఢపత్నీ -దృఢపతిః వృషలపత్నీ - వృషలప-
తిః- అథవృషలస్యపత్నీతివ్యస్తేకథమితిచేత్ - పత్నీవపత్నీత్యుపచారాత్ - యద్వా - ఆచారక్విబన్తాత్కర్తరిక్విప్- అస్మింశ్చపక్షే- ప-
త్నియా- పత్నియః - ఇతీయఙ్వ్యేవమేవిశేషః - సపూర్వస్యకిమ్ - గవాంపతిః స్త్రీ ॥§॥ నిత్యంసపత్న్యాదిషు ॥౪॥ ౧॥౩౫॥ పూర్వవికల్పా-
పవాదః - సమానస్యసభావోఽపినిపాత్యతే-సమానఃపతిర్యస్యాస్సాసపత్నీ- ఏకపత్నీ- వీరపత్నీ॥§॥ పూతక్రతోరైచ ॥౪॥౧॥౩౬॥ అ-
స్య స్త్రియామైఆదేశోఙీప్ - ఇయన్త్రిసూత్రీపుంయోగఏవేష్యతే - పూతక్రతోః స్త్రీ- పూతక్రతాయీ-యయాతుక్రతవఃపూతాః
పూతక్రతురేవసా ॥§॥ వృషాకప్యగ్నికుసితకుసిదానాముదాత్తః॥౪॥౧॥౩౭॥ ఏషాముదాత్తఐఆదేశస్స్యాత్ఙీప్చ - వృషాకపేః
స్త్రీ వృషాకపాయీ - హరవిష్ణూవృషాకపీఇత్యమరః - వృషాకపాయీ శ్రీగౌర్యావితిచ- అగ్నాయీ-కుసితాయీ కుసిదాయీ- కుసిత

శబ్దో హ్రస్వమధ్యోనతుదీర్ఘమధ్యః ॥§॥ మనోరౌ వా ॥౪॥౧॥౩౮॥ మనుశబ్దస్యౌకారాదేశస్స్యాదుదాత్తైకారశ్చ వా-తాభ్యాంసన్నియోగశిష్టోఙీప్చ - మనోః స్త్రీమనావీ - మనాయీ - మనుః ॥§॥ వర్ణాదనుదాత్తాత్తోపధాత్తోనః॥౪॥౧॥౩౯॥ వర్ణవాచీయోనుదాత్తాన్తస్తోపధస్తదన్తాదనుపసర్జనాత్ప్రాతిపదికాద్వాఙీప్స్యాత్తకారస్యనకారాదేశశ్చ- ఏనీ- ఏతా- రోహితా- రోహిణీ - వర్ణానాన్తణతినితన్తానామిత్ఫిట్సూత్రేణాద్యుదాత్తః - త్ర్యేణ్యాశలల్యైతిగృహ్యమ్ - త్రీణ్యేతాన్యస్యాఇతిబహువ్రీహిః-అనుదాత్తాత్కిమ్- శ్వేతా-ఘృతాదీనాఞ్చేత్యన్తోదాత్తోయమ్- అతఇత్యేవ - శితిః స్త్రీ ॥❁॥ పిశఙ్గాదుపసంఖ్యానమ్॥❁॥ పిశఙ్గీ ॥❁॥ అసితపలితయోర్న ॥❁॥అసితా- పలితా ॥❁॥ ఛన్దసిక్నమేకే ॥❁॥ అసిక్నీ పలిక్నీ - అవదాతశబ్దస్తునవర్ణవాచీకిన్తువిశుద్ధవాచీ - తేనఅవదాతాఇత్యేవ॥§॥ అన్యతోఙీష్ ॥౪॥౧॥౪౦॥ తోపధభిన్నాద్వర్ణవాచినోఽనుదాత్తాన్తాత్ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియాం ఙీష్స్యాత్ - కల్మాషీ- సారఙ్గీ-లఘావన్తేద్వయోశ్చబహ్వషోగురురితిమధ్యోదాత్తావేతౌ- అనుదాత్తాన్తాత్కిమ్- కృష్ణా-కపిలా॥§॥ షిద్గౌరాదిభ్యశ్చ॥౪॥౧॥౪౧॥షిద్భ్యోగౌరాదిభ్యశ్చఙీష్స్యాత్ - నర్తకీ- గౌరీ - అనడుహీ - అనడ్వాహీ ॥❁॥ పిప్పల్యాదయశ్చ ॥❁॥ ఆకృతిగణోయమ్ ॥§॥ సూర్యతిష్యాగస్త్యమత్స్యానాంయఉపధాయాః ॥౬॥౪॥౧౪౯॥ అఙ్గస్యోపధాయాయస్యలోపస్స్యాత్సచేద్యఃసూర్యాద్యవయవః॥❁॥ మత్స్యస్యఙ్యామ్॥❁॥ సూర్యాగస్త్యయోశ్ఛేచఙ్యాఞ్చ ॥❁॥ తిష్యపుష్యయోర్నక్షత్రాణియలోపఇతివాచ్యమ్ ॥❁॥ మత్సీ - మాతరిషిచ్చేతిషిత్త్వాదేవసిద్ధేగౌరాదిషుమాతామహీశబ్దపాఠాదనిత్యఃషితాంఙీష్ - దంష్ట్రా ॥§॥ జానపదకుణ్డగోణస్థలభాజనాగకాలనీలకుశకాముకకబరాద్వృత్త్యమత్రావపనాకృత్రిమాశ్రాణాస్థౌల్యవర్ణానాచ్ఛాదనాఽయోవికారమైథునేచ్ఛాకేశవేశేషు ॥౪॥౧॥౪౨॥ పకాదశభ్యఃప్రాతిపదికేభ్యఃక్రమాద్వృత్త్యాదిష్వర్థేషుఙీష్స్యాత్ - జానపదీవృత్తిశ్చేత్-అన్యాతుజానపదీ-ఉత్సాదిత్వాదఞన్తత్వేనటిడ్ఢేతిఙీప్సాద్యుదాత్తః - కుణ్డీ- అమత్రఞ్చేత్ - కుణ్డాన్యా- కుడిదాహే - గురోశ్చహలఇత్యప్రత్యయః - యస్తుఅమృతేజారజస్కుణ్డ ఇతిమనుష్యజాతివాచిన స్తతోజాతిలక్షణోఙీష్భవత్యేవ- అమత్రేహిస్త్రీవిషయత్వాభావాదప్రాప్తోఙీష్విధీయతే- నతునియమ్యతే- గో

ణీ ఆవపనఞ్చేత్ - గోణా ఽన్యా - స్థలీ అకృత్రిమా చేత్ - స్థలా ఽన్యా - భాజీ శ్రాణా చేత్ - భాజా ఽన్యా - నాగీ స్థూలా చేత్ - నాగా ఽన్యా - గజవాచీ నాగశబ్దః స్థౌల్యగుణయోగాదన్యత్ర ప్రయుక్త ఉదాహరణమ్ - సర్పవాచీ తు దైర్ఘ్యగుణయోగాదన్యత్ర ప్రయుక్తః ప్రత్యుదాహరణమ్ - కాలీ వర్ణశ్చేత్ - కాలా ఽన్యా - నీలీ అనాచ్ఛాదనఞ్చేత్ - నీలా ఽన్యా - నీల్యా రక్తా శాటీత్యర్థః - నీల్యా అన్వక్తేత్యర్థ ఇత్యన్యే - అనాచ్ఛాదనేపి సర్వత్ర నకిన్తు ॥ ❁ ॥ నీలాదోషధౌ ॥ ❁ ॥ నీలీ - ప్రాణిని చ ॥ ❁ ॥ నీలీ గౌః ॥ ❁ ॥ సంజ్ఞాయాం వా ॥ ❁ ॥ నీలీ - నీలా - కుశీ అయోవికారశ్చేత్ - కుశా ఽన్యా - కాముకీ మైథునేచ్ఛా చేత్ - కాముకా ఽన్యా - కబరీ కేశానాం సన్నివేశవిశేషః - కబరా ఽన్యా చిత్రేత్యర్థః ॥ § ॥ శోణాత్ప్రాచామ్ ॥ ౪ ॥ ౧ ॥ ౪౩ ॥ శోణీ - శోణా ॥ § ॥ వోతో గుణవచనాత్ ॥ ౪ ॥ ౧ ॥ ౪౪ ॥ ఉదన్తాద్గుణవాచినో వా ఙీష్ స్యాత్ - మృద్వీ - మృదుః - ఉతః కిమ్ - శుచిః - గుణేతి కిమ్ - ఆఖుః ॥ ❁ ॥ ఖరుసంయోగోపధాన్న ॥ ❁ ॥ ఖరుః - పతింవరా కన్యా - పాణ్డుః ॥ § ॥ బహ్వాదిభ్యశ్చ ॥ ౪ ॥ ౧ ॥ ౪౫ ॥ ఏభ్యో వా ఙీష్ స్యాత్ - బహ్వీ - బహుః ॥ ❁ ॥ కృదికారాదక్తినః ॥ ❁ ॥ ❁ ॥ రాత్రిః - రాత్రీ ॥ ❁ ॥ సర్వతోక్తిన్నర్థాదిత్యేకే ॥ ❁ ॥ ❁ ॥ శకటీ - శకటిః - అక్తిన్నర్థాత్కిమ్ - అజననిః - క్తిన్నన్తత్వాదప్రాప్తే విధ్యర్థమ్ పద్ధతిశబ్దో గణే పఠ్యతే - హిమకాషిహతిషు చేతి పద్భావః ॥ § ॥ పుంయోగాదాఖ్యాయామ్ ॥ ౪ ॥ ౧ ॥ ౪౮ ॥ యా పుమాఖ్యా పుంయోగాత్ స్త్రియాం వర్తతే తతో ఙీష్ స్యాత్ - గోపస్య స్త్రీ గోపీ ॥ ❁ ॥ పాలకాన్తాన్న ॥ ❁ ॥ గోపాలికా - అశ్వపాలికా సూర్యాద్దేవతాయాం చాబ్వాచ్యః ॥ ❁ ॥ సూర్యస్య స్త్రీ దేవతా - సూర్యా - దేవతాయాం కిమ్ - సూరీ - కున్తీ - మానుషీయమ్ ॥ § ॥ ఇన్ద్రవరుణభవశర్వరుద్రమృడహిమారణ్యయవయవనమాతులాచార్యాణామానుక్ ॥ ౪ ॥ ౧ ॥ ౪౯ ॥ ఏషామానుగాగమస్స్యాత్ ఙీష్ చ - ఇన్ద్రాదీనాం షణ్ణాం మాతులాచార్యయోశ్చ పుంయోగ ఏవేష్యతే - తత్ర ఙీషి సిద్ధే ఆనుగాగమమాత్రం విధీయతే - ఇతరేషాం చతుర్ణాముభయమ్ - ఇన్ద్రాణీ ॥ ❁ ॥ హిమారణ్యయోర్మహత్త్వే ॥ ❁ ॥ మహద్ధిమమ్ - హిమానీ - అరణ్యానీ ॥ ❁ ॥ యవాద్దోషే ॥ ❁ ॥ దుష్టో యవో యవానీ - యవనాల్లిప్యామ్ ॥ ❁ ॥ యవనానాం లిపిర్యవనానీ ॥ ❁ ॥ మాతులోపాధ్యాయయోరానుగ్వా ॥ ❁ ॥ మాతులానీ - మాతులీ - ఉపాధ్యాయానీ - ఉపాధ్యాయీ - యా తు స్వయమేవాధ్యాపికా - తత్ర వా ఙీష్ వాచ్యః - ఉపాధ్యాయీ - ఉపాధ్యాయా ॥ ❁ ॥ ఆచార్యా

దణత్వఞ్చ ॥❁॥ ఆచార్యస్య స్త్రీ ఆచార్యానీ - పుంయోగ ఇత్యేవ ఆచార్యా - స్వయం వ్యాఖ్యాత్రీ ॥❁॥ అర్యక్షత్రియాభ్యాం వా ॥❁॥ స్వార్థే-అర్యాణీ- అర్యా-స్వామినీ వైశ్యా వేత్యర్థః- క్షత్రియాణీ-క్షత్రియా-పుంయోగే తు- అర్యీ- క్షత్రియీ-కథం బ్రహ్మాణీతి - బ్రహ్మాణమానయతి జీవయతీతి కర్మణ్యణ్ ॥§॥ క్రీతాత్కరణపూర్వాత్ ॥౪॥౧॥౫౦॥ క్రీతాన్తాదదన్తాత్కరణాదేః స్త్రియాం ఙీష్ స్యాత్- వస్త్రక్రీతీ- క్వచిన్న - ధనక్రీతా ॥§॥ క్తాదల్పాఖ్యాయామ్ ॥౪॥౧॥౫౧॥ కరణాదేః క్తాన్తాదదన్తాత్ స్త్రియాం ఙీష్ స్యాదల్పత్వే ద్యోత్యే-అభ్రలిప్తీ ద్యౌః ॥§॥ బహువ్రీహేశ్చాన్తోదాత్తాత్ ॥౪॥౧॥౫౨॥ బహువ్రీహేః క్తాన్తాదన్తోదాత్తాదదన్తాత్ స్త్రియాం ఙీష్ స్యాత్ ॥❁॥ జాతిపూర్వాదితి వక్తవ్యమ్ ॥❁॥ తేన బహునఞ్సుకాలసుఖాదిపూర్వాన్న-ఊరుభిన్నీ-నేహ బహుక్రీతా ॥❁॥ జాతాన్తాన్న ॥❁॥ దన్తజాతా ॥❁॥ పాణిగృహీతీ భార్యాయామ్ ॥❁॥ పాణిగృహీతాఽన్యా ॥§॥ అస్వాఙ్గపూర్వపదాద్వా ॥౪॥౧॥౫౩॥ పూర్వేణ నిత్యే ప్రాప్తే వికల్పోఽయమ్ సురాపీతీ సురాపీతా అన్తోదాత్తాత్కిమ్-వస్త్రచ్ఛన్నా - అనాచ్ఛాదనాదిత్యుదాత్తనిషేధః - అత ఏవ పూర్వేణాపి న ఙీష్ ॥§॥ స్వాఙ్గాచ్చోపసర్జనాదసంయోగోపధాత్ ॥౪॥౧॥౫౪॥ అసంయోగోపధముపసర్జనం యత్స్వాఙ్గం తదన్తాదదన్తాత్ప్రాతిపదికాద్వా ఙీష్- కేశానతిక్రాన్తా- అతికేశీ- అతికేశా-చన్ద్రముఖీ చన్ద్రముఖా- సంయోగోపధాత్తు సుగుల్ఫా-ఉపసర్జనాత్కిమ్-శిఖా-శోభనా శిఖా-సుశిఖా-స్వాఙ్గం త్రిధా- అద్రవమ్మూర్తిమత్స్వాఙ్గమ్ ప్రాణిస్థమవికారజమ్- సుస్వేదా- ద్రవత్వాత్- సుజ్ఞానా అమూర్తత్వాత్-సుముఖా శాలా - అప్రాణిస్థత్వాత్-సుశోఫా వికారజత్వాత్-అతత్స్థం తత్ర దృష్టఞ్చ సుకేశీ-సుకేశా వా రథ్యా-అప్రాణిస్థస్యాఽపి ప్రాణిని దృష్టత్వాత్- తేన చేత్తత్తథాయుతమ్ సుస్తనీ సుస్తనా వా ప్రతిమా- ప్రాణివత్ప్రాణిసదృశే స్థితత్వాత్ ॥§॥ నాసికోదరౌష్ఠజఙ్ఘాదన్తకర్ణశృఙ్గాచ్చ ॥౪॥౧॥౫౫॥ ఏభ్యో వా ఙీష్ స్యాత్-ఆద్యయోర్బహ్వజ్లక్షణో నిషేధో బాధ్యతే పురస్తాదపవాదన్యాయాత్ - ఓష్ఠాదీనామ్ పఞ్చానాన్తు అసంయోగోపధాదితి పర్యుదాసే ప్రాప్తే వచనమ్ మధ్యేఽపవాదన్యాయాత్-సహనఞ్ లక్షణస్తు ప్రతిషేధః పరత్వాదస్య బాధకః తుఙ్గనాసికీ-తుఙ్గనాసికా-ఇత్యాది- నేహ-సహనాసికా-అనాసికా- అత్ర వృత్తిః ॥❁॥ అఙ్గగాత్రకణ్ఠేభ్యో వక్తవ్యమ్ ॥❁॥ స్వఙ్గీ- స్వఙ్గేత్యాది-పఠచ్చానుక్తసముచ్చయార్థేన చకారేణ సం

గ్రాహ్యమితి కేచిత్ - భాష్యాద్యనుక్తత్వాదప్రమాణమితి ప్రామాణికాః-అత్ర వార్త్తికాని ॥✻॥ పుచ్ఛాచ్చ ॥✻॥ సుపుచ్ఛీ సుపుచ్ఛా ॥✻॥ కబరమణివిషశరేభ్యో నిత్యమ్ ॥✻॥ కబరఞ్చిత్రమ్పుచ్ఛంయస్యాస్సా కబరపుచ్ఛీ మయూరీ ఇత్యాది ॥✻॥ ఉపమానాత్పక్షాచ్చ పుచ్ఛాచ్చ ॥✻॥ నిత్యమిత్యేవ-ఉలూకపక్షీ శాలా-ఉలూకపుచ్ఛీ సేనా ॥§॥ న క్రోడాదిబహ్వచః ॥ ౪॥౧॥౫౬॥ క్రోడాదేర్బహ్వచశ్చ స్వాఙ్గాన్న ఙీష్-కల్యాణక్రోడా-అశ్వానామురః క్రోడా-ఆకృతిగణోఽయమ్-సుజఘనా ॥§॥ సహనఞ్విద్యమానపూర్వాచ్చ ॥ ౪॥౧॥౫౭॥ సహేత్యాదిత్రికపూర్వాన్న ఙీష్ సకేశా-అకేశా-విద్యమాననాసికా ॥§॥ నఖముఖాత్సంజ్ఞాయామ్ ॥ ౪॥౧॥౫౮॥ ఙీష్ న స్యాత్ - శూర్పణఖా- గౌరముఖా - సంజ్ఞాయాంకిమ్- తామ్రముఖీ - కన్యా ॥§॥ దిక్పూర్వపదాన్ఙీప్ ॥ ౪॥౧॥౬౦॥ దిక్పూర్వపదాత్స్వాఙ్గాన్తాత్ప్రాతిపదికాత్పరస్య ఙీషో ఙీబాదేశస్స్యాత్ - ప్రాఙ్ముఖీ - ఆద్యుదాత్తంపదమ్ ॥§॥ వాహః ॥ ౪॥౧॥౬౧॥ వాహన్తాత్ప్రాతిపదికాత్ ఙీష్స్యాత్- ఙీపి వాఽనువర్తతే న ఙీప్ - దిత్యవాట్ చ మే - దిత్యౌహీ చ మే ॥§॥ సఖ్యశిశ్వీతి భాషాయామ్ ॥ ౪॥౧॥౬౨॥ ఇతిశబ్దః ప్రకారే భాషాయామిత్యస్యాఽనన్తరం ద్రష్టవ్యః - ఛన్దస్యపి క్వచిత్ - సఖీ - అశిశ్వీ- ఆధేనవో ధునయన్తామశిశ్వీః ॥§॥ జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాత్ ॥ ౪॥౧॥౬౩॥ జాతివాచి యన్న చ స్త్రియాంనియతమయోపధం తతః స్త్రియాం ఙీష్స్యాత్ - ఆకృతిగ్రహణా జాతిః - అనుగతసంస్థానవ్యఙ్గ్యేత్యర్థః - తటీ - లిఙ్గానాఞ్చ న సర్వభాక్ - సకృదాఖ్యాతనిర్గ్రాహ్యా- అసర్వలిఙ్గత్వే సత్యేకస్యాం వ్యక్తౌ కథనాద్వ్యక్త్యన్తరే కథనం వినా సుగ్రహా జాతిరితి లక్షణాన్తరమ్ - వృషలీ - సత్యన్తం కిమ్ శుక్లా- సకృదిత్యాది కిమ్ - దేవదత్తా॥ గోత్రఞ్చ చరణైస్సహ॥ అపత్యప్రత్యయాన్తః శాఖాధ్యేతృవాచీ చ శబ్దో జాతికార్యంలభత ఇత్యర్థః- ఔపగవీ- కఠీ- బహ్వృచీ - బ్రాహ్మణీత్యత్ర తు శార్ఙ్గరవాదిపాఠాత్ ఙీష్ బాధ్యతే-జాతేః కిమ్ - ముణ్డా- అస్త్రీవిషయాత్కిమ్- బలాకా - అయోపధాత్కిమ్ - క్షత్రియా ॥✻॥ యోపధప్రతిషేధే హయగవయముకయమనుష్యమత్స్యానామప్రతిషేధః ॥✻॥ హయీ- గవయీ- ముకయీ- హలస్తద్ధితస్యేతి యలోపః మనుషీ ॥✻॥ మత్స్యస్య ఙ్యామ్ ॥✻॥ మత్సీ ॥§॥ పాకకర్ణపర్ణపుష్పఫలమూలవాలోత్తరపదాచ్చ ॥ ౪॥౧॥౬౪ ॥ పాకాద్యుత్తరపదాజ్జాతివాచినః స్త్రీవిషయా

డపిజీష్స్యాత్ - ఓదనపాకీ - శఙ్కుకర్ణీ - శాలపర్ణీ - శఙ్ఖపుష్పీ - దాసిఫలీ - దర్భమూలీ - గోవాలీ - ఓషధివిశేషే రూఢా ఏతే॥ §॥ ఇతో మనుష్యజాతేః॥౪॥౧॥౬౫॥ జీష్స్యాత్ - దాక్షీ॥ ❁॥ యోపధాదపి॥ ❁॥ ఉదమేయస్యాఽపత్యమ్ - ఔదమేయీ - మనుష్యేతి కిమ్ - తిత్తిరిః॥ §॥ ఊఙుతః॥౪॥౧॥౬౬॥ ఉకారాన్తాదయోపధాన్మనుష్యజాతివాచినః స్త్రియామూఙ్స్యాత్ - కురూః॥ §॥ కురుణాదిభ్యో ణ్యః - తస్య స్త్రియామవన్తీత్యాదినా లుక్ - అయోపధాత్కిమ్ - అధ్వర్యుః॥ ❁॥ అప్రాణిజాతేశ్చారజ్జ్వాదీనాముపసంఖ్యానమ్॥ ❁॥ రజ్జ్వాదిపర్యుదాసాదువర్ణాన్తేభ్య ఏవ - అలాబూః - కర్కన్ధూః - అనయోర్దీర్ఘాన్తత్వేఽపి నోఙ్ధాత్వోరితి విభక్త్యుదాత్తత్వప్రతిషేధ ఊఙ్ఫలమ్ ప్రాణిజాతేస్తు - కృకవాకుః - రజ్జ్వాదేస్తు - రజ్జుః - హనుః॥ §॥ బాహ్వన్తాత్సంజ్ఞాయామ్॥౪॥౧॥౬౭॥ స్త్రియామూఙ్స్యాత్ - భద్రబాహూః - సంజ్ఞాయాం కిమ్ - వృత్తబాహుః॥ §॥ పఙ్గోశ్చ॥౪॥౧॥౬౮॥ పఙ్గూః॥ ❁॥ శ్వశురస్యోకారాఽకారలోపశ్చ॥ ❁॥ చాదూఙ్ పుంయోగలక్షణస్య జీషోఽపవాదః - లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషయా స్యాదయః - శ్వశ్రూః॥ §॥ ఊరూత్తరపదాదౌపమ్యే॥౪॥౧॥౬౯॥ ఉపమానవాచిపూర్వపదమూరూత్తరపదం యత్ప్రాతిపదికం తస్మాదూఙ్స్యాత్ - కరభోరూః॥ §॥ సంహితశఫలక్షణవామాదేశ్చ॥౪॥౧॥౭౦॥ అనౌపమ్యార్థం సూత్రమ్ - సంహితోరూః - సైవ శఫోరూః - శఫౌ ఖురౌ తావివ సంశ్లిష్టత్వాదుపచారాత్ - లక్షణశబ్దాదర్శ ఆద్యచ్ - లక్షణోరూః - వామోరూః॥ ❁॥ సహితసహాభ్యాం చేతి వక్తవ్యమ్॥ ❁॥ హితేన సహ సహితౌ ఊరూ యస్యాః సా సహితోరూః - సహేతే ఇతి సహౌ ఊరూ యస్యాః సా సహోరూః - యద్వా - విద్యమానవచనస్య సహశబ్దస్య ఊర్వతిశయప్రతిపాదనాయ ప్రయోగః॥ §॥ సంజ్ఞాయామ్॥౪॥౧॥౭౨॥ కద్రుకమణ్డల్వోః సంజ్ఞాయాం స్త్రియామూఙ్స్యాత్ - కద్రూః - కమణ్డలూః - సంజ్ఞాయాం కిమ్ - కద్రుః కమణ్డలుః - అచ్ఛన్దోఽర్థం వచనమ్॥ §॥ శార్ఙ్గరవాద్యఞో జీన్॥౪॥౧॥౭౩॥ శార్ఙ్గరవాదేరఞోఽకారస్తదన్తాచ్చ జాతివాచినో జీన్స్యాత్ - శార్ఙ్గరవీ - బైదీ - జాతేరిత్యనువృత్తేర్నపుంయోగే జీషేవ - నృనరయోర్వృద్ధిశ్చేతి గణసూత్రమ్ - నారీ॥ §॥ యఙశ్చాప్॥౪॥౧॥౭౪॥ యఙన్తాత్ స్త్రియాం చాప్స్యాత్ - ష్యఙ్ ష్యఙోః సామాన్యగ్రహణమ్ - ఆమ్బష్ఠ్యా - కారీషగన్ధ్యా॥ ❁॥ షాద్యఞశ్చాప్ వాచ్యః॥ ❁॥ పౌతిమాష్యా

§ ॥ ఆవట్యాచ్చ ॥ ౪॥౧॥౭౫॥ అస్మాచ్చాప్ స్యాత్ - యఞశ్చేతి జీషో ఽపవాదః - అవటశబ్దో గర్గాదిః - ఆవట్యా ॥ § ॥ తద్ధితాః ॥ ౪॥౧॥౭౬॥ ఆపఞ్చమసమాప్తేరధికారో ఽయమ్ ॥ § ॥ యూనస్తిః ॥౪॥౧॥౭౭॥ యువన్ శబ్దాత్తిప్రత్యయస్స్యాత్సచతద్ధితః - లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషయాసిద్ధేతద్ధితాఽధికారఉత్తరార్థః - యువతిః - అనుపసర్జనాదిత్యేవ - బహవో యువానో యస్యాం సా - బహుయువా - యువతీతితు యౌతేశ్శత్రన్తాత్ జీపి బోధ్యమ్ —— ఇతి స్త్రీప్రత్యయాః —— ప్రాతిపదికార్థలిఙ్గపరిమాణవచనమాత్రే ప్రథమా ॥౨॥౩॥౪౬॥ నియతోపస్థితికః ప్రాతిపదికార్థః - మాత్రశబ్దస్య ప్రత్యేకం యోగః - ప్రాతిపదికార్థమాత్రే లిఙ్గమాత్రాద్యాధిక్యే పరిమాణమాత్రే సంఖ్యామాత్రే చ ప్రథమా స్యాత్ ఉచ్చైః - నీచైః - కృష్ణః - శ్రీః - జ్ఞానమ్ - అలిఙ్గానియతలిఙ్గాశ్చ ప్రాతిపదికార్థమాత్ర ఇత్యస్యోదాహరణమ్ - అనియతలిఙ్గాస్తులిఙ్గమాత్రాద్యాధిక్యస్య - తటః - తటీ - తటమ్ - పరిమాణమాత్రే ద్రోణో వ్రీహిః - ద్రోణరూపం యత్పరిమాణం తత్పరిచ్ఛిన్నో వ్రీహిరిత్యర్థః - ప్రత్యయార్థే పరిమాణే ప్రకృత్యర్థోఽభేదేన సంసర్గేణ విశేషణమ్ ప్రత్యయార్థస్తు పరిచ్ఛేద్యపరిచ్ఛేదకభావేన వ్రీహౌ విశేషణమితి వివేకః - వచనం సంఖ్యా - ఏకః - ద్వౌ - బహవః - ఇహోక్తార్థత్వాద్విభక్తేరప్రాప్తౌ వచనమ్ ॥ § ॥ సంబోధనే చ ॥ ౨॥౩॥౪౭॥ ఇహ ప్రథమా స్యాత్ హే రామ ॥ § ॥ కారకే ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౨౩॥ ఇత్యధికృత్య ॥ § ॥ కర్తురీప్సితతమం కర్మ ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౪౯॥ కర్తుః క్రియయా ఆప్తుమిష్టతమం కారకం కర్మసంజ్ఞం స్యాత్ - కర్తుః కిమ్ - మాషేష్వశ్వం బధ్నాతి - కర్మణ ఈప్సితా మాషా న తు కర్తుః - తమప్ గ్రహణం కిమ్ - పయసా ఓదనం భుఙ్క్తే - కర్మేత్యనువృత్తౌ కర్మగ్రహణమాధారనివృత్త్యర్థమ్ - అన్యథా గేహం ప్రవిశతీత్యత్రైవ స్యాత్ అనభిహితే ॥ ౨॥౩॥౧॥ ఇత్యధికృత్య ॥ § ॥ కర్మణి ద్వితీయా ॥ ౨॥౩॥౨॥ అనుక్తే కర్మణి ద్వితీయా స్యాత్ - హరిం భజతి - అభిహితే తు కర్మణి ప్రాతిపదికార్థమాత్ర ఇతి ప్రథమైవ - అభిధానం తు ప్రాయేణ తిఙ్కృత్తద్ధితసమాసైః - తిఙ్ - హరిః సేవ్యతే - కృత్ - లక్ష్మ్యా సేవితః - తద్ధితః - శతేన క్రీతశ్శత్యః - సమాసః - ప్రాప్త ఆనన్దో యం స ప్రాప్తానన్దః - క్వచిన్నిపాతేనాభిధానమ్ - యథా విషవృక్షోఽపి సంవర్ధ్య స్వయం ఛేత్తుమసాంప్రతమ్ సాంప్రతమిత్యస్య హి యుజ్యత ఇత్యర్థః ॥ § ॥ తథా యుక్తం చానీప్సితమ్ ॥౧॥౪॥౫౦॥ ఈప్సితతమవత్ క్రియయా యుక్తమనీప్సిత

మపి కారకఙ్కర్మసంజ్ఞంస్యాత్- గ్రామఙ్గచ్ఛన్తృణంస్పృశతి- ఓదనంభుఞ్జానోవిషంభుఙ్క్తే॥క॥ అకథితఞ్చ॥౧॥౪॥౫౧॥ అపాదానాదివి
శేషైరవివక్షితఙ్కారకఙ్కర్మసంజ్ఞంస్యాత్ - దుహ్యాచ్పచ్దణ్డ్రుధిప్రచ్ఛిచిబ్రూశాసుజిమథ్ముషామ్ - కర్మయుక్స్యాదకథిత న్తథాస్యాన్నీ
హృకృష్వహామ్ ॥౧॥ దుహాదీనాం ద్వాదశానాన్తథానీప్రభృతీనాఞ్చతుర్ణాఙ్కర్మణాయద్యుజ్యతేతదేవాఽకథితఙ్కర్మేతిపరిగణనఙ్క
ర్తవ్యమిత్యర్థః గాన్దోగ్ధిపయః- బలింయాచతేవసుధామ్- అవినీతంవినయంయాచతే- తణ్డులానోదనంపచతి- గర్గాన్శతన్దణ్డయతి -వ్రజ
మవరుణద్ధిగామ్- మాణవకంపన్థానంపృచ్ఛతి- వృక్షమవచినోతిఫలాని- మాణవకన్ధర్మంబ్రూతేశాస్తివా- శతఞ్జయతిదేవదత్తమ్ సుధాంక్షీ
రనిధిమ్మథ్నాతి-దేవదత్తంశతంముష్ణాతి-గ్రామమజాన్నయతి-హరతి- కర్షతి- వహతివా- అర్థనిబన్ధనేయంసంజ్ఞా - బలింభిక్షతేవసుధామ్-
మాణవకన్ధర్మంభాషతే-అభిధత్తేవక్తీత్యాది- కారకఙ్కిమ్-మాణవకస్యపితరంపన్థానంపృచ్ఛతి॥✽॥అకర్మకధాతుభిర్యోగేదేశఃకాలోభా
వోగన్తవ్యోఽధ్వాచకర్మసంజ్ఞకఇతివాచ్యమ్॥✽॥కురూన్స్వపితి- మాసమాస్తే- గోదోహమాస్తే - క్రోశమాస్తే॥క॥ గతిబుద్ధిప్రత్యవసానా
ర్థశబ్దకర్మాఽకర్మకాణామణికర్తాసణౌ॥౧॥౪॥౫౨॥గత్యాద్యర్థానాంశబ్దకర్మకాణామకర్మకాణాఞ్చాణౌయఃకర్తాసణౌకర్మసంజ్ఞస్స్యాత్॥
శత్రూనగమయత్స్వర్గంవేదార్థంస్వానవేదయత్ - ఆశయచ్చామృతన్దేవాన్వేదమధ్యాపయద్విధిమ్ ॥౧॥ ఆసయత్సలిలేపృథ్వీంయఃసమే
శ్రీహరిర్గతిః॥౧॥గతీత్యాదికిమ్ - పాచయత్యోదనన్దేవదత్తేన- అణ్యన్తానాఙ్కిమ్ - గమయతిదేవదత్తోయజ్ఞదత్తన్తమపరఃప్రయుఙ్క్తే-గమ
యతిదేవదత్తేనయజ్ఞదత్తంవిష్ణుమిత్రః॥✽॥ నీవహ్యోర్న॥✽॥నాయయతి- వాహయతివాభారంభృత్యేన॥✽॥నియన్తృకర్తృకస్యవ
హేరనిషేధః ॥✽॥ వాహయతిరథంవాహాన్సూతః॥✽॥ఆదిఖాద్యోర్న ॥✽॥ఆదయతిఖాదయతివాఽన్నంవటునా॥✽॥ భక్షేరహిం
సార్థస్యన॥✽॥భక్షయత్యన్నంవటునా-అహింసార్థస్యకిమ్ -భక్షయతిబలీవర్దాన్సస్యమ్॥✽॥జల్పతిప్రభృతీనాముపసంఖ్యానమ్॥✽॥ జల్ప
యతిభాషయతిపుత్రన్దేవదత్తః॥✽॥దృశేశ్చ॥✽॥దర్శయతిహరింభక్తాన్ - సూత్రేజ్ఞానసామాన్యార్థానామేవగ్రహణన్నతుతద్విశే
షార్థానామిత్యనేనజ్ఞాప్యతే- తేనస్మరతిజిఘ్రతీత్యాదీనాన్న - స్మారయతిఘ్రాపయతిదేవదత్తేన॥✽॥శబ్దాయతేర్న ॥✽॥శబ్దాయయతి

దేవదత్తేన - ధాత్వర్థసంగృహీతకర్మత్వేనాఽకర్మకత్వాత్ప్రాప్తిః - యేషాం దేశకాలాదిభిన్నం కర్మ న సంభవతి తేఽత్రాఽకర్మకాః న త్వవివక్షితకర్మాణోఽపి - తేన మాసమాసయతి దేవదత్తమిత్యాదౌ కర్మత్వం భవతి - దేవదత్తేన పాచయతీత్యాదౌ తు న ॥ § ॥ హృక్రోరన్యతరస్యామ్ ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౫౩ ॥ హృక్రోరణౌ యః కర్తా స ణౌ వా కర్మసంజ్ఞస్స్యాత్ - హారయతి కారయతి వా భృత్యం భృత్యేన కటమ్ ॥ ❁ ॥ అభివాదిదృశోరాత్మనేపదే వేతి వాచ్యమ్ ॥ ❁ ॥ అభివాదయతే - దర్శయతే - దేవం భక్తం భక్తేన వా ॥ § ॥ అధిశీఙ్స్థాసాం కర్మ ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౪౬ ॥ అధిపూర్వాణామేషామాధారః కర్మ స్యాత్ - అధిశేతే - అధితిష్ఠతి - అధ్యాస్తే వా వైకుణ్ఠం హరిః ॥ § ॥ అభినివిశశ్చ ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౪౭ ॥ అభినీత్యేతత్సంఘాతపూర్వస్య విశతేరాధారః కర్మ స్యాత్ - అభినివిశతే సన్మార్గమ్ - పరిక్రయణే సంప్రదానమితి సూత్రాదిహ మణ్డూకప్లుత్యాఽన్యతరస్యాంగ్రహణమనువర్త్య వ్యవస్థితవిభాషాశ్రయణాత్ క్వచిన్న - పాపేఽభినివేశః ॥ § ॥ ఉపాఽన్వధ్యాఙ్వసః ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౪౮ ॥ ఉపాదిపూర్వస్య వసతేరాధారః కర్మ స్యాత్ - ఉపవసతి - అనువసతి - అధివసతి - ఆవసతి వా వైకుణ్ఠం హరిః ॥ ❁ ॥ అభుక్త్యర్థస్య న ॥ ❁ ॥ వనే ఉపవసతి - ఉభసర్వతసోః కార్యా ధిగుపర్యాదిషు త్రిషు - ద్వితీయామ్రేడితాన్తేషు తతోఽన్యత్రాఽపి దృశ్యతే ॥ ౧ ॥ ఉభయతః కృష్ణం గోపాః - సర్వతః కృష్ణమ్ - ధిక్ కృష్ణాఽభక్తమ్ - ఉపర్యుపరి లోకం హరిః - అధ్యధి లోకమ్ - అధోఽధో లోకమ్ ॥ ❁ ॥ అభితః పరితః సమయానికషాహాప్రతియోగేఽపి - అభితః కృష్ణమ్ పరితః కృష్ణమ్ - గ్రామం సమయా - నికషా - హా కృష్ణాఽభక్తమ్ తస్య శోచ్యత ఇత్యర్థః - బుభుక్షితం న ప్రతిభాతి కిఞ్చిత్ ॥ § ॥ అన్తరాఽన్తరేణ యుక్తే ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ ఆభ్యాం యోగే ద్వితీయా స్యాత్ - అన్తరా త్వాం మాం హరిః - అన్తరేణ హరిం న సుఖమ్ ॥ § ॥ కర్మప్రవచనీయాః ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౮౩ ॥ ఇత్యధికృత్య ॥ § ॥ అనుర్లక్షణే ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౮౪ ॥ లక్షణే ద్యోత్యేఽనురుక్తసంజ్ఞస్స్యాత్ - గత్యుపసర్గసంజ్ఞాఽపవాదః ॥ § ॥ కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయా ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ ౮ ॥ ఏతేన యోగే ద్వితీయా స్యాత్ - జపమను ప్రావర్షత్ - హేతుభూతజపోపలక్షితం వర్షణమిత్యర్థః - పరాఽపి హేతౌ తృతీయాఽనేన బాధ్యతే - లక్షణేత్థంభూతేత్యాదినా సిద్ధే పునస్సంజ్ఞావిధానసామర్థ్యాత్ ॥ § ॥ తృతీయార్థే ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౮౫ ॥ అస్మిన్ ద్యోత్యేఽనురుక్తసంజ్ఞస్స్యాత్ - నదీమన్వవసితా సేనా - నద్యా సహ సంబద్ధేత్యర్థః - షిఞ్ బన్ధనే క్తః ॥ § ॥ హీనే ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౮౬ ॥ హీనే ద్యోత్యేఽనుః ప్రాగ్వత్ - అను హరిం సురాః - హరేర్హీనా ఇత్యర్థః ॥ § ॥ ఉపోఽధికే చ ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౮౭ ॥

అధికే హీనే చ ద్యోత్యే ఉపేత్యవ్యయం ప్రాక్సంజ్ఞం స్యాత్ - అధికే సప్తమీ వక్ష్యతే - హీనే ఉప హరిం సురాః ॥ § ॥ లక్షణేత్థంభూతాఖ్యానభాగవీప్సాసు ప్రతిపర్యనవః ॥౧॥౪॥౯౦॥ ఏష్వర్థేషు విషయభూతేషు ప్రత్యాదయ ఉక్తసంజ్ఞాః స్యుః - లక్షణే వృక్షం ప్రతి పర్యను వా విద్యోతతే విద్యుత్ - ఇత్థంభూతాఖ్యానే - భక్తో విష్ణుం ప్రతి పర్యను వా - భాగే - లక్ష్మీర్హరిం ప్రతి పర్యను వా - హరేర్భాగ ఇత్యర్థః - వీప్సాయామ్ - వృక్షం వృక్షం ప్రతి పర్యను వా సిఞ్చతి - అత్రోపసర్గత్వాభావాన్న షత్వమ్ - ఏషు కిమ్ - పరిషిఞ్చతి ॥ § ॥ అభిరభాగే ॥౧॥౪॥౯౧॥ భాగవర్జే లక్షణాదావభిరుక్తసంజ్ఞః స్యాత్ - హరిమభివర్తతే - భక్తో హరిమభి - దేవన్దేవమభిసిఞ్చతి - అభాగే కిమ్ - యదత్ర మమాభిష్యాత్తద్దీయతామ్ ॥ § ॥ అధిపరీ అనర్థకౌ ॥౧॥౪॥౯౩॥ ఉక్తసంజ్ఞౌ స్తః - కుతోఽధ్యాగచ్ఛతి - కుతః పర్యాగచ్ఛతి - గతిసంజ్ఞాబాధాద్గతిర్గతావితి నిఘాతో న ॥ § ॥ సుః పూజాయామ్ ॥౧॥౪॥౯౪॥ సుసిక్తమ్ - సుస్తుతమ్ - అనుపసర్గత్వాన్న షః - పూజాయాం కిమ్ సుసిక్తం కిం తవాత్ర - క్షేపోఽయమ్ ॥ § ॥ అతిరతిక్రమణే చ ॥౧॥౪॥౯౫॥ అతిక్రమణే పూజాయాం చాతిః కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞః స్యాత్ - అతి దేవాన్ కృష్ణః ॥ § ॥ అపిః పదార్థసంభావనాఽన్వవసర్గగర్హాసముచ్చయేషు ॥౧॥౪॥౯౬॥ ఏషు ద్యోత్యేష్వపిరుక్తసంజ్ఞః స్యాత్ - సర్పిషోఽపి స్యాత్ అనుపసర్గత్వాన్న షః - సంభావనాయాం లిఙ్ - తస్యాశ్చ విషయభూతే భవనే కర్తృదౌర్లభ్యప్రయుక్తం దౌర్లభ్యం ద్యోతయన్నపిశబ్దః స్యాదిత్యనేన సంబధ్యతే - సర్పిష ఇతి షష్ఠీ తు అపిశబ్దబలేన గమ్యమానస్య బిన్దోరవయవావయవిభావసంబన్ధే - ఇయమేవ హ్యపిశబ్దస్య పదార్థద్యోతకతా నామ - ద్వితీయా తు నేహ ప్రవర్తతే - సర్పిషో బిన్దునా యోగో న త్వపినేత్యుక్తత్వాత్ - అపి స్తుయాద్విష్ణుమ్ - సంభావనం శక్త్యుత్కర్షమావిష్కర్తుమత్యుక్తిః - అపి స్తుహి - అన్వవసర్గః కామచారానుజ్ఞా - ధిగ్దేవదత్తమపి స్తుయాద్వృషలమ్ - గర్హా - అపి సిఞ్చ అపి స్తుహి సముచ్చయే ॥ § ॥ కాలాఽధ్వనోరత్యన్తసంయోగే ॥౨॥౩॥౫॥ ఇహ ద్వితీయా స్యాత్ - మాసం కల్యాణీ - మాసమధీతే - మాసం గుడధానాః - క్రోశం కుటిలా నదీ - క్రోశమధీతే - క్రోశం గిరిః - అత్యన్తసంయోగే కిమ్ - మాసస్య ద్విరధీతే - క్రోశస్యైకదేశే పర్వతః ॥ § ॥ స్వతన్త్రః కర్తా ॥౧॥౪॥౫౪॥ క్రియాయాం స్వాతన్త్ర్యేణ వివక్షితోఽర్థః కర్తా స్యాత్ ॥ § ॥ సాధకతమం కరణమ్ ॥౧॥౪॥౪౨॥ క్రియాసిద్ధౌ ప్రకృష్టోపకారకం కరణసంజ్ఞం స్యాత్ - తమబ్గ్రహణం కిమ్ గఙ్గాయాం ఘోషః ॥ § ॥ కర్తృకరణయోస్తృతీయా ॥౨॥౩॥౧౮॥ అనభిహితే కర్తరి కరణే చ తృతీయా స్యాత్ - రామేణ బాణేన హతో వాలీ

॥❋॥ప్రకృత్యాదిభ్యఉపసంఖ్యానమ్॥❋॥ప్రకృత్యాచారుః-ప్రాయేణయాజ్ఞికః-గోత్రేణగార్గ్యః-సమేనైతివిషమేణైతి-ద్విద్రోణేనధాన్యం క్రీణాతి-సుఖేనదుఃఖేనయాతీత్యాది॥§॥దివఃకర్మచ॥౧॥౪॥౪౩॥దివస్సాధకతమంకారకంకర్మసంజ్ఞంస్యాచ్చాత్కరణసంజ్ఞమ్-అక్షైరక్షాన్వా దీవ్యతి॥§॥అపవర్గేతృతీయా॥౨॥౩॥౬॥అపవర్గఃఫలప్రాప్తిస్తస్యాంద్యోత్యాయాంకాలాధ్వనోరత్యన్తసంయోగేతృతీయాస్యాత్-అహ్నాక్రోశేనవాఽనువాకోఽధీతః-అపవర్గేకిమ్-మాసమధీతోనాయాతః॥§॥సహయుక్తేఽప్రధానే॥౨॥౩॥౧౯॥సహార్థేనయుక్తేఽప్రధానే తృతీయాస్యాత్-పుత్రేణసహాగతఃపితా-ఏవంసాకంసార్ధంసమంయోగేఽపి-వినాఽపితద్యోగంతృతీయా-వృద్ధోయూనేత్యాదిదర్శనాత్॥ §॥యేనాఙ్గవికారః॥౨॥౩॥౨౦॥యేనాఙ్గేనవికృతేనాఙ్గినోవికారోలక్ష్యతేతతస్తృతీయాస్యాత్-అక్ష్ణాకాణః-అక్షిసంబన్ధికాణత్వవిశిష్టఇత్యర్థః-అఙ్గవికారఃకిమ్-అక్షికాణమస్య॥§॥ఇత్థమ్భూతలక్షణే॥౨॥౩॥౨౧॥కఞ్చిత్ప్రకారంప్రాప్తస్యలక్షణేతృతీయాస్యాత్-జటాభిస్తాపసః-జటాజ్ఞాప్యతాపసత్వవిశిష్టఇత్యర్థః॥§॥సంజ్ఞోఽన్యతరస్యాంకర్మణి॥౨॥౩॥౨౨॥సంపూర్వస్యజానాతేఃకర్మణితృతీయావాస్యాత్-పిత్రాపితరంవాసఞ్జానీతే॥§॥హేతౌ॥౨॥౩॥౨౩॥ హేత్వర్థేతృతీయాస్యాత్-ద్రవ్యాదిసాధారణంనిర్వ్యాపారసాధారణఞ్చహేతుత్వమ్-కరణత్వన్తుక్రియామాత్రవిషయంవ్యాపారనియతఞ్చ-దణ్డేనఘటః-పుణ్యేనదృష్టోహరిః-ఫలమపీహహేతుః-అధ్యయనేనవసతి-
❋॥గమ్యమానాఽపిక్రియాకారకవిభక్తౌప్రయోజికా॥❋॥అలంశ్రమేణ-శ్రమేణసాధ్యన్నాస్తీత్యర్థః-ఇహసాధనక్రియాంప్రతిశ్రమః కరణమ్-శతేనశతేనవత్సాన్పాయయతిపయః-శతేనపరిచ్ఛిద్యేత్యర్థః॥❋॥అశిష్టవ్యవహారేదాణఃప్రయోగేచతుర్థ్యర్థేతృతీయా॥❋॥ దాస్యాసంయచ్ఛతేకాముకః-ధర్మ్యేతుభార్యాయైసంయచ్ఛతి॥§॥కర్మణాయమభిప్రైతిససంప్రదానమ్॥౧॥౪॥౩౨॥దానస్యకర్మణాయమభిప్రైతిససంప్రదానసంజ్ఞస్స్యాత్॥§॥చతుర్థీసంప్రదానే॥౨॥౩॥౧౩॥విప్రాయగాన్దదాతి-అనభిహితఇత్యేవ-దానీయోవిప్రః॥❋॥క్రియయాయమభిప్రైతిసోఽపిసంప్రదానమ్॥❋॥పత్యేశేతే-కర్మణఃకరణసంజ్ఞాసంప్రదానస్యచకర్మసంజ్ఞా-పశునారుద్రంయజతే-పశుంరుద్రాయదదాతీత్యర్థః॥§॥రుచ్యర్థానాంప్రీయమాణః॥౧॥౪॥౩౩॥రుచ్యర్థానాన్ధాతూనాంప్రయోగేప్రీయమాణోఽర్థస్సంప్రదానం స్యాత్-హరయేరోచతేభక్తిః-అన్యకర్తృకోఽభిలాషోరుచిః-హరినిష్ఠప్రీతేర్భక్తిఃకర్త్రీ-ప్రీయమాణఃకిమ్-దేవదత్తాయరోచతేమోద

శ్యపథి ॥§॥ శ్లాఘహ్నుఙ్స్థాశపాంజ్ఞీప్స్యమానః ॥ ౧॥౪॥౩౪ ॥ ఏషాంప్రయోగేబోధయితుమిష్టస్సంప్రదానంస్యాత్-గోపీస్మరాత్కృష్ణాయశ్లాఘతె- హ్నుతే- తిష్ఠతె- శపతేవా- జ్ఞీప్స్యమానఃకిమ్- దేవదత్తాయశ్లాఘతేపథి॥§॥ధారేరుత్తమర్ణః॥౧॥౪॥౩౫॥ధారయతేఃప్రయోగేఉత్తమర్ణఉక్తసంజ్ఞస్స్యాత్-భక్తాయధారయతిమోక్షంహరిః- ఉత్తమర్ణఃకిమ్- దేవదత్తాయశతన్ధారయతిగ్రామె ॥§॥ స్పృహేరీప్సితః॥ ౧॥౪॥౩౬॥ స్పృహయతేఃప్రయోగెఇష్టస్సంప్రదానంస్యాత్- పుష్పేభ్యస్స్పృహయతి- ఈప్సితఃకిమ్- పుష్పేభ్యోవనేస్పృహయతి- ఈప్సితమాత్రెఇయంసంజ్ఞా-ప్రకర్షవివక్షాయాన్తుపరత్వాత్కర్మసంజ్ఞా- పుష్పాణిస్పృహయతి॥§॥ క్రుధద్రుహేర్ష్యాసూయార్థానాంయంప్రతికోపః॥౧॥౪॥౩౭॥ క్రుధాద్యర్థానాంప్రయోగెయంప్రతికోపస్సఉక్తసంజ్ఞస్స్యాత్- హరయెక్రుధ్యతి-ద్రుహ్యతి- ఈర్ష్యతి- అసూయతి- యంప్రతికోపఃకిమ్- భార్యామీర్ష్యతి- మైనామన్యోఽద్రాక్షీదితి-క్రోధోఽమర్షః- ద్రోహోఽపకారః-ఈర్ష్యాఽక్షమా-అసూయాగుణేషుదోషావిష్కరణమ్ ద్రుహాదయోఽపికోపప్రభవాఏవగృహ్యన్తెఽతోవిశేషణంసామాన్యేనయంప్రతికోపఇతి ॥§॥ క్రుధద్రుహోరుపసృష్టయోఃకర్మ॥౧॥౪॥౩౮॥ సోపసర్గయోరనయోర్యంప్రతికోపస్తత్కారకఙ్కర్మసంజ్ఞంస్యాత్-క్రూరమభిక్రుధ్యతి-అభిద్రుహ్యతి॥§॥రాధీక్ష్యోర్యస్యవిప్రశ్నః॥౧॥౪॥౩౯॥ ఏతయోఃకారకంసంప్రదానంస్యాత్- యదీయోవివిధఃప్రశ్నః క్రియతె- కృష్ణాయరాధ్యతిఈక్షతేవా- పృష్టోగర్గఃశుభాఽశుభంపర్యాలోచయతీత్యర్థః॥§॥ ప్రత్యాఙ్భ్యాంశ్రువఃపూర్వస్యకర్తా॥౧॥౪॥౪౦॥ ఆభ్యాంపరస్యశృణోతేర్యోగెపూర్వస్యప్రవర్తనరూపవ్యాపారస్యకర్తాసంప్రదానంస్యాత్- విప్రాయగాంప్రతిశృణోతి- ఆశృణోతివా- విప్రేణమహ్యన్దేహీతిప్రవర్తితస్తత్ప్రతిజానీతఇత్యర్థః ॥§॥ అనుప్రతిగృణశ్చ॥౧॥౪॥౪౧॥ ఆభ్యాంగృణాతేఃకారకంపూర్వవ్యాపారస్యకర్తృభూతముక్తసంజ్ఞంస్యాత్ - హోత్రెఽనుగృణాతిప్రతిగృణాతి-హోతాప్రథమంశంసతితమధ్వర్యుఃప్రోత్సాహయతీత్యర్థః ॥§॥ పరిక్రయణేసంప్రదానమన్యతరస్యామ్ ॥౧॥౪॥౪౪॥ నియతకాలంభృత్యాదిస్వీకరణంపరిక్రయణన్తస్మిన్సాధకతమఙ్కారకంసంప్రదానసంజ్ఞంవాస్యాత్ - శతేనశతాయవాపరిక్రీతః॥❋॥తాదర్థ్యేచతుర్థీవాచ్యా ॥❋॥ముక్తయేహరింభజతి ॥❋॥ క్లిపిసంపద్యమానేచ ॥❋॥ భక్తిర్జ్ఞానాయకల్పతే-సంపద్యతే- జాయతే- ఇత్యాది॥❋॥ ఉత్పాతేనజ్ఞాపితేచ ॥❋॥ వాతాయకపిలావిద్యుత్ ॥❋॥

హితయోగేచ॥ ✻॥ బ్రాహ్మణాయహితమ్॥§॥ క్రియార్థోపపదస్యకర్మణిస్థానినః ॥౨। ౩।౧౪॥ క్రియార్థాక్రియాఉపపదంయస్యతస్య స్థానినో ఽప్రయుజ్యమానస్యతుమునఃకర్మణిచతుర్థీస్యాత్- ఫలేభ్యోయాతి- ఫలాన్యాహర్తుంయాతీత్యర్థః నమస్కుర్మోనృసింహాయ- నృసింహమనుకూలయితుమిత్యర్థః- ఏవంస్వయంభువేనమస్కృత్యేత్యాదావపి॥§॥తుమర్థాచ్చభావవచనాత్ ॥౨।౩।౧౫॥ భావవచనాచ్చేతిసూత్రేణయోవిహితస్తదన్తాచ్చతుర్థీస్యాత్- యాగాయయాతి- యష్టుంయాతీత్యర్థః॥ ॥ నమస్స్వస్తిస్వాహాస్వధాఽలంవషడ్యోగాచ్చ॥౨।౩।౧౬॥ఏభిర్యోగేచతుర్థీస్యాత్- హరయేనమః-ఉపపదవిభక్తేఃకారకవిభక్తిర్బలీయసీ- నమస్కరోతిదేవాన్-ప్రజాభ్యస్స్వస్తి-అగ్నయేస్వాహా- పితృభ్యస్స్వధా- అలమితిపర్యాప్త్యర్థగ్రహణమ్ తేనదైత్యేభ్యోహరిరలంప్రభుస్సమర్థశ్శక్తఇత్యాది ప్రభ్వాదియోగేషష్ఠ్యపిసాధుః- తస్మైప్రభవతి- సఏషాంగ్రామణీరితినిర్దేశాత్- తేనప్రభుర్బుభూషుర్భువనత్రయస్యేతిసిద్ధమ్ వషడిన్ద్రాయ- చకారః పునర్విధానార్థః- తేనాశీర్వివక్షాయాంపరామపిచతుర్థీంచాశిష్యేతిషష్ఠీంబాధిత్వాచతుర్థ్యేవభవతి- స్వస్తిగోభ్యోభూయాత్॥§॥మన్యకర్మణ్యనాదరేవిభాషాఽప్రాణిషు ॥౨।౩।౧౭॥ ప్రాణివర్జేమన్యతేఃకర్మణిచతుర్థీవాస్యాత్తిరస్కారే- నత్వాంతృణంమన్యేతృణాయవా శ్యనానిర్దేశాత్తానాదికయోగేన-నత్వాంతృణంమన్యే-అప్రాణిష్విత్యపనీయ॥✻॥నౌకాకాన్నశుకసృగాలవర్జేష్వితివాచ్యమ్॥✻॥ తేననత్వాంనావమన్నంవామన్యేఇత్యత్రాప్రాణిత్వేఽపిచతుర్థీన- నత్వాంశునేశ్వానంవామన్యేఇత్యత్రప్రాణిత్వేఽపిభవత్యేవ॥§॥గత్యర్థకర్మణిద్వితీయాచతుర్థ్యౌచేష్టాయామనధ్వని॥౨।౩।౧౨॥ అధ్వభిన్నేగత్యర్థానాంకర్మణిఏతేస్తశ్చేష్టాయామ్- గ్రామంగ్రామాయవాగచ్ఛతి- చేష్టాయాంకిమ్- మనసాహరింవ్రజతి- అనధ్వనీతికిమ్-పన్థానంగచ్ఛతి- గన్త్రాధిష్ఠితేఅధ్వన్యేవాయంనిషేధః యదాతూత్పథాత్పన్థానమేవాక్రమితుమిచ్ఛతితదాచతుర్థీభవత్యేవ- ఉత్పథేనపథేగచ్ఛతి॥§॥ ధ్రువమపాయేఽపాదానమ్॥౧।౪।౨౪॥ అపాయోవిశ్లేషస్తస్మిన్సాధ్యేయద్ధ్రువమవధిభూతంకారకంతదపాదానంస్యాత్॥§ ॥అపాదానేపఞ్చమీ॥౨।౩।౨౮॥ గ్రామాదాయాతి- ధావతోఽశ్వాత్పతతి- కారకంకిమ్- వృక్షస్యపర్ణంపతతి॥✻॥జుగుప్సావిరామప్రమాదార్థానాముపసంఖ్యానమ్॥✻॥ పాపాజ్జుగుప్సతే-విరమతి- ధర్మాత్ప్రమాద్యతి॥§॥భీత్రార్థానాంభయహేతుః॥౧।౪।౨౫॥భయార్థానాంత్రాణార్థానాఞ్చప్రయోగేభయ

హేతురపాదానంస్యాత్ - చౌరాద్బిభేతి - చౌరాత్త్రాయతే - భయహేతుః కిమ్ - అరణ్యే బిభేతి త్రాయతే వా ॥ § ॥ పరాజేరసోఢః ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౨౬ ॥ పరాజేః ప్రయోగేఽసోఢోఽర్థోఽపాదానంస్యాత్ - అధ్యయనాత్పరాజయతే - గ్లాయతీత్యర్థః - అసోఢః కిమ్ - శత్రూన్పరాజయతే - అభిభవతీత్యర్థః ॥ § ॥ వారణార్థానామీప్సితః ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౨౭ ॥ ప్రవృత్తివిఘాతో వారణం వారణార్థానాం ప్రయోగే ఈప్సితోఽర్థోఽపాదానంస్యాత్ - యవేభ్యో గాం వారయతి - ఈప్సితః కిమ్ - యవేభ్యో గాం వారయతి క్షేత్రే ॥ § ॥ అన్తర్ధౌ యేనాదర్శనమిచ్ఛతి ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౨౮ ॥ వ్యవధానే సతి యత్కర్తృకస్యాత్మనో దర్శనస్యాభావమిచ్ఛతి తదపాదానంస్యాత్ - మాతుర్నిలీయతే కృష్ణః - అన్తర్ధౌ కిమ్ - చౌరాన్న దిదృక్షతే - ఇచ్ఛాగ్రహణం కిమ్ - అదర్శనేచ్ఛాయాం సత్యాం సత్యపి దర్శనే యథా స్యాత్ ॥ § ॥ ఆఖ్యాతోపయోగే ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౨౯ ॥ నియమపూర్వకవిద్యాస్వీకారే వక్తా ప్రాక్సంజ్ఞస్స్యాత్ - ఉపాధ్యాయాదధీతే - ఉపయోగే కిమ్ - నటస్య గాథాం శృణోతి ॥ § ॥ జనికర్తుః ప్రకృతిః ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౩౦ ॥ జాయమానస్య హేతురపాదానంస్యాత్ - బ్రహ్మణః ప్రజాః ప్రజాయన్తే ॥ § ॥ భువః ప్రభవః ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౩౧ ॥ భవనం భువః భూకర్తుః ప్రభవస్తథా - హిమవతో గఙ్గా ప్రభవతి - తత్ర ప్రకాశత ఇత్యర్థః ॥ ❀ ॥ ల్యబ్లోపే కర్మణ్యధికరణే చ ॥ ❀ ॥ ప్రాసాదాత్ప్రేక్షతే ఆసనాత్ప్రేక్షతే ప్రాసాదమారుహ్య - ఆసనే ఉపవిశ్య ప్రేక్షత ఇత్యర్థః - శ్వశురాజ్జిహ్రేతి - శ్వశురం వీక్ష్యేత్యర్థః ॥ గమ్యమానాపి క్రియా కారకవిభక్తీనాం నిమిత్తమిత్యుక్తమ్ - కస్మాత్త్వం నద్యాః ॥ ❀ ॥ యతశ్చాధ్వకాలనిర్మాణం తత్ర పఞ్చమీ తద్యుక్తాదధ్వనః ప్రథమాసప్తమ్యౌ కాలాత్సప్తమీ చ వక్తవ్యా ॥ ❀ ॥ వనాద్గ్రామో యోజనం యోజనే వా - కార్తిక్యా ఆగ్రహాయణీ మాసే ॥ § ॥ అన్యారాదితరర్తేదిక్శబ్దాఞ్చూత్తరపదాజాహియుక్తే ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ ౨౯ ॥ ఏతైర్యోగే పఞ్చమీ స్యాత్ - అన్య ఇత్యర్థగ్రహణమ్ - ఇతరగ్రహణం ప్రపఞ్చార్థమ్ - అన్యో భిన్న ఇతరో వా కృష్ణాత్ - ఆరాద్వనాత్ - ఋతే కృష్ణాత్ - పూర్వో గ్రామాత్ - దిశి దృష్టశ్శబ్దో దిక్శబ్దః - తేన సమ్ప్రతి దేశకాలవృత్తినా యోగేఽపి భవతి - చైత్రాత్పూర్వః ఫాల్గునః - అవయవవాచియోగే తు న - తస్య పరమామ్రేడితమితి నిర్దేశాత్ - పూర్వం కాయస్య - అఞ్చూత్తరపదస్య తు దిక్శబ్దత్వేఽపి షష్ఠీం బాధితుం పృథగ్గ్రహణమ్ - ప్రాక్ప్రత్యగ్వా గ్రామాత్ - ఆచ్ దక్షిణా గ్రామాత్ - ఆహి దక్షిణాహి గ్రామాత్ - అపాదానే పఞ్చమీతి సూత్రే కార్తిక్యాః ప్రభృతీతి భాష్యప్రయోగాత్ - ప్రభృతి

యోగే పఞ్చమీ. భవాత్ప్రభృతి ఆరభ్య వా సేవ్యో హరిః - అపపరిబహిరితిసమాసవిధానాజ్జ్ఞాపకాద్బహిర్యోగే పఞ్చమీ. గ్రామాత్ బహిః ॥ § ॥ అపపరీవర్జనే ॥ ౧॥౪।౮౮॥ ఏతౌ వర్జనే కర్మప్రవచనీయౌ స్తః ॥ § ॥ ఆఙ్ మర్యాదావచనే ॥ ౧॥౪।౮౯ ॥ ఆఙ్ మర్యాదాయాముక్తసంజ్ఞస్స్యాత్ - వచనగ్రహణాదభివిధావపి ॥ § ॥ పఞ్చమ్యపాఙ్పరిభిః - ఏతైః కర్మప్రవచనీయైర్యోగే పఞ్చమీస్స్యాత్ - అప హరేః - పరి హరేః సంసారః - పరిరత్ర వర్జనే - లక్షణాదౌ తు హరింపరి - ఆముక్తేస్సంసారః - ఆసకలాద్బ్రహ్మ ॥ § ॥ ప్రతిః ప్రతినిధిప్రతిదానయోః ॥ ౧॥౪॥౯౨॥ ఏతయోరర్థయోః ప్రతిరుక్తసంజ్ఞస్స్యాత్ ॥ § ॥ ప్రతినిధిప్రతిదానే చ యస్మాత్ ॥ ౨॥౩॥౧౧ ॥ అత్ర కర్మప్రవచనీయైర్యోగే పఞ్చమీస్స్యాత్ - ప్రద్యుమ్నః కృష్ణాత్ప్రతి - తిలేభ్యః ప్రతియచ్ఛతి మాషాన్ ॥ § ॥ అకర్తర్యృణే పఞ్చమీ ॥ ౨॥౩॥౨౪॥ కర్తృవర్జితం యదృణం హేతుభూతం తతః పఞ్చమీస్స్యాత్ - శతాద్బద్ధః - అకర్తరీతి కిమ్ - శతేన బన్ధితః ॥ § ॥ విభాషా గుణేఽస్త్రియామ్ ॥ ౨॥౩॥౨౫॥ గుణే హేతావస్త్రీలిఙ్గే పఞ్చమీ వా స్యాత్ - జాడ్యాజ్జాడ్యేన వా బద్ధః - గుణే కిమ్ - ధనేన కులమ్ - అస్త్రియాం కిమ్ - బుద్ధ్యా ముక్తః - విభాషేతి యోగవిభాగాదగుణే స్త్రియాం చ క్వచిత్ - ధూమాదగ్నిమాన్ - నాస్తి ఘటోఽనుపలబ్ధేః ॥ § ॥ పృథగ్వినానానాభిస్తృతీయాఽన్యతరస్యామ్ ॥ ౨॥౩॥౩౨॥ ఏభిర్యోగే తృతీయా స్యాత్పఞ్చమీద్వితీయే చ - అన్యతరస్యాం గ్రహణం సముచ్చయార్థం పఞ్చమీద్వితీయే చానువర్తేతే - పృథగ్రామేణ - రామాత్ - రామం వా - ఏవం వినా నానా ॥ § ॥ కరణే చ స్తోకాల్పకృచ్ఛ్రకతిపయస్యాఽసత్త్వవచనస్య ॥ ౨॥౩॥౩౩ ॥ ఏభ్యోఽద్రవ్యవచనేభ్యః కరణే తృతీయాపఞ్చమ్యౌ స్తః - స్తోకేన స్తోకాద్వా ముక్తః - ద్రవ్యే తు స్తోకేన విషేణ హతః ॥ § ॥ దూరాన్తికార్థేభ్యో ద్వితీయా చ ॥ ౨॥౩॥౩౫॥ ఏభ్యో ద్వితీయా స్యాచ్చాత్పఞ్చమీతృతీయే స్తః - ప్రాతిపదికార్థమాత్రే విధిరయమ్ - గ్రామస్య దూరం దూరాత్ దూరేణ వా - అన్తికమ్ - అన్తికాత్ - అన్తికేన వా - అసత్త్వవచనస్యేత్యనువృత్తేర్నేహ - దూరః పన్థాః ॥ § ॥ షష్ఠీ శేషే ॥ ౨॥౩॥౫౦ ॥ కారకప్రాతిపదికార్థవ్యతిరిక్తః స్వస్వామిభావాదిసమ్బన్ధః శేషస్తత్ర షష్ఠీ స్యాత్ - రాజ్ఞః పురుషః ॥ § ॥ కర్మాదీనామపి సమ్బన్ధమాత్రవివక్షాయాం షష్ఠ్యేవ - సతాం గతమ్ - సర్పిషో జానీతే - మాతుః స్మరతి - ఏధోదకస్యోపస్కురుతే - భజే శమ్భోశ్చరణయోః - ఫలానాం తృప్తః ॥ § ॥ షష్ఠీ హేతుప్రయోగే ॥ ౨॥౩॥౨౬ ॥ హేతుశబ్దప్రయోగే హేతౌ ద్యోత్యే షష్ఠీ స్యాత్ - అన్నస్య హేతోర్వసతి ॥ § ॥ సర్వనామ్నస్తృతీయా చ ॥ ౨॥౩॥౨౭॥

సర్వనామ్నో హేతుశబ్దప్రయోగే హేత్వాద్యోత్యే తృతీయా స్యాత్ షష్ఠీ చ - కేన హేతునా వసతి కస్య హేతోః - నిమిత్తపర్యాయప్రయోగే సర్వాసాం ప్రాయో దర్శనమ్॥ ❁॥ కిం నిమిత్తం వసతి - కేన నిమిత్తేన - కస్మై నిమిత్తాయేత్యాది - ఏవం కిం కారణమ్ - కో హేతుః కిం ప్రయోజనమిత్యాది - ప్రాయగ్రహణాదసర్వనామ్నః ప్రథమాద్వితీయే న స్తః - జ్ఞానేన నిమిత్తేన హరిస్సేవ్యః జ్ఞానాయ నిమిత్తాయేత్యాది॥ ॥షష్ఠ్యతసర్థప్రత్యయేన॥౨॥౩॥౩౦॥ ఏతద్యోగే షష్ఠీ స్యాత్ - దిక్శబ్దేతి పఞ్చమ్యా అపవాదః - గ్రామస్య దక్షిణతః - పురః పురస్తాత్ - ఉపరి ఉపరిష్టాత్॥§॥ ఏనపా ద్వితీయా॥ ౨॥౩॥౩౧॥ ఏనబన్తేన యోగే ద్వితీయా స్యాత్ - ఏనపేతి యోగవిభాగాత్ షష్ఠ్యపి - దక్షిణేన గ్రామం గ్రామస్య వా - ఏవముత్తరేణ॥ ॥దూరాన్తికార్థైష్షష్ఠ్యన్యతరస్యామ్॥౨॥౩॥౩౪॥ ఏతైర్యోగే షష్ఠీ స్యాత్ పఞ్చమీ చ - దూరం నికటం గ్రామస్య గ్రామాద్వా॥ ॥జ్ఞోఽవిదర్థస్య కరణే॥౨॥౩॥౫౧॥ జానాతేరజ్ఞానార్థస్య కరణే శేషత్వేన వివక్షితే షష్ఠీ స్యాత్ - సర్పిషో జ్ఞానమ్॥§॥ అధీగర్థదయేశాం కర్మణి॥౨॥౩॥౫౨॥ ఏషాం కర్మణి శేషే షష్ఠీ స్యాత్ - మాతుః స్మరణమ్ - సర్పిషో దయనమ్ ఈశనం వా॥§॥ కృఞః ప్రతియత్నే॥౨॥౩॥౫౩॥ కృఞః కర్మణి శేషే షష్ఠీ గుణాధానే - ఏధోదకస్యోపస్కరణమ్॥§॥ రుజార్థానాం భావవచనానామజ్వరేః॥౨॥౩॥౫౪॥ భావకర్తృకాణాం జ్వరివర్జితానాం రుజార్థానాం కర్మణి శేషే షష్ఠీ స్యాత్ - చోరస్య రోగస్య రుజా॥❁॥ అజ్వరిసన్తాప్యోరితి వాచ్యమ్॥❁॥ రోగస్య చోరజ్వరః చోరసన్తాపో వా - రోగకర్తృకచోరసమ్బన్ధి జ్వరాదికమిత్యర్థః॥§॥ ఆశిషి నాథః॥౨॥౩॥౫౫॥ ఆశీరర్థస్య నాథతేశ్శేషే కర్మణి షష్ఠీ స్యాత్ - సర్పిషో నాథనమ్ - ఆశిషీతి కిమ్ - మాణవకనాథనమ్ - తత్సమ్బన్ధినీ యాచ్ఞేత్యర్థః॥ ॥జాసినిప్రహణనాటక్రాథపిషాం హింసాయామ్॥౨॥౩॥౫౬॥ హింసార్థానామేషాం శేషే కర్మణి షష్ఠీ స్యాత్ - చోరస్యోజ్జాసనమ్ - నిప్రౌ సంహతౌ విపర్యస్తౌ వ్యస్తౌ వా - చోరస్య నిప్రహణనమ్ - ప్రణిహననమ్ - నిహననమ్ - ప్రహణనం వా - నట అవస్కన్దనే చురాదిః - చోరస్యోన్నాటనమ్ - చోరస్య క్రాథనమ్ - వృషలస్య పేషణమ్ - హింసాయామితి కిమ్ - ధానాపేషణమ్॥§॥ వ్యవహృపణోస్సమర్థయోః॥౨॥౩॥౫౭॥ శేషే కర్మణి షష్ఠీ స్యాత్ - ద్యూతే క్రయవిక్రయవ్యవహారే చానయోస్తుల్యార్థతా - శతస్య వ్యవహరణమ్ - పణనం వా - సమర్థయోః కిమ్ - శలాకావ్యవహారః - గణనేత్యర్థః - బ్రాహ్మణపణనం స్తుతిరిత్యర్థః॥§॥ దివస్తదర్థస్య॥౨॥౩॥౫౮॥ ద్యూతార్థక్రయవిక్రయరూపవ్యవహారార్థస్య చ దివః కర్మణి షష్ఠీ స్యాత్ - శతస్య దీవ్యతి - తదర్థస్యేతి

మ్ - బ్రాహ్మణం దీవ్యతి స్తౌతీత్యర్థః ॥ § ॥ విభాషోపసర్గే ॥ ౨॥౩॥౫౯ ॥ పూర్వయోగాపవాదః - శతస్య శతం వా ప్రతిదీవ్యతి ॥ § ॥ ప్రేష్యబ్రువోర్హవిషో దేవతాసంప్రదానే ॥ ౨॥౩॥౬౧ ॥ దేవతాసంప్రదానేఽర్థే వర్తమానయోః ప్రేష్యబ్రువోః కర్మణో హవిర్విశేషస్య వాచకాచ్ఛబ్దాత్ షష్ఠీ స్యాత్ - అగ్నయే ఛాగస్య హవిషో వపాయా మేదసః ప్రేష్య అనుబ్రూహి వా ॥ § ॥ కృత్వోఽర్థప్రయోగే కాలేఽధికరణే ॥ ౨॥౩॥౬౪ ॥ కృత్వోఽర్థానాం ప్రయోగే కాలవాచిన్యధికరణే శేషే షష్ఠీ స్యాత్ - పఞ్చకృత్వోఽహ్నో భోజనమ్ ద్విరహ్నో భోజనమ్ శేషే కిమ్ - ద్విరహన్యధ్యయనమ్ ॥ § ॥ కర్తృకర్మణోః కృతి ॥ ౨ ॥౩॥ ౬౫ ॥ కృద్యోగే కర్తరి కర్మణి చ షష్ఠీ స్యాత్ - కృష్ణస్య కృతిః - జగతః కర్తా కృష్ణః - గుణకర్మణి వేష్యతే ॥ ❋ ॥ నేతాఽశ్వస్య స్రుఘ్నం స్రుఘ్నస్య వా - కృతి కిమ్ - తద్ధితే మా భూత్ - కృతపూర్వీ కటమ్ ॥ § ॥ ఉభయప్రాప్తౌ కర్మణి ॥ ౨॥౩॥౬౬ ॥ ఉభయోః ప్రాప్తిర్యస్మిన్ కృతి తత్ర కర్మణ్యేవ షష్ఠీ స్యాత్ - ఆశ్చర్యో గవాం దోహోఽగోపేన ॥ ❋ ॥ స్త్రీప్రత్యయయోరకాకారయోర్నాయం నియమః ॥ ❋ ॥ భేదికా బిభిత్సా వా రుద్రస్య జగతః ॥ ❋ ॥ శేషే విభాషా ॥ ❋ ॥ స్త్రీప్రత్యయ ఇత్యేకే - విచిత్రా జగతః కృతిర్హరేర్హరిణా వా - కేచిదవిశేషేణ విభాషామిచ్ఛన్తి - శబ్దానామనుశాసనమాచార్యేణాచార్యస్య వా ॥ § ॥ క్తస్య చ వర్తమానే ॥ ౨॥౩॥౬౭ ॥ వర్తమానార్థస్య క్తస్య యోగే షష్ఠీ స్యాత్ - న లోకేతి నిషేధస్యాపవాదః - రాజ్ఞాం మతో బుద్ధః పూజితో వా ॥ § ॥ అధికరణవాచినశ్చ ॥ ౨॥౩॥౬౮ ॥ క్తస్య యోగే షష్ఠీ స్యాత్ - ఇదమేషాం శయితమ్ ॥ § ॥ న లోకావ్యయనిష్ఠాఖలర్థతృనామ్ ॥ ౨॥౩॥౬౯ ॥ ఏషాం ప్రయోగే షష్ఠీ న స్యాత్ - లాదేశాః - కుర్వన్ కుర్వాణో వా సృష్టిం హరిః - ఉ - హరిం దిదృక్షుః అలఙ్కరిష్ణుర్వా - ఉక్ - దైత్యాన్ ఘాతుకో హరిః - కమేరనిషేధః - లక్ష్మ్యాః కాముకో హరిః - అవ్యయమ్ - జగత్ సృష్ట్వా - సుఖం కర్తుమ్ - నిష్ఠా - విష్ణునా హతా దైత్యాః - దైత్యాన్ హతవాన్ విష్ణుః - ఖలర్థః - ఈషత్కరః ప్రపఞ్చో హరిణా - తృన్నితి ప్రత్యాహారః శతృశానచావితి తృశబ్దాదారభ్య తృనో నకారాత్ - శానన్ సోమం పవమానః - చానశ్ - ఆత్మానం మణ్డయమానః - శతృ - వేదమధీయన్ - తృన్ - కర్తా లోకాన్ ॥ ❋ ॥ ద్విషః శతుర్వా ॥ ❋ ॥ మురస్య మురం వా ద్విషన్ - సర్వోఽయం కారకషష్ఠ్యాః ప్రతిషేధః - శేషే షష్ఠీ తు స్యాదేవ - బ్రాహ్మణస్య కుర్వన్ - నరకస్య జిష్ణుః ॥ § ॥ అకేనోర్భవిష్యదాధమర్ణ్యయోః ॥ ౨॥౩॥౭౦ ॥ భవిష్యత్యకస్య భవిష్యదాధమర్ణ్యార్థేనశ్చ యోగే షష్ఠీ న స్యాత్ - సతః పాలకోఽవతరతి - వ్రజగా

మీ - శతన్దాయీ ॥ § ॥ కృత్యానాం కర్తరి వా ॥ ౨॥౩॥౭౧ ॥ షష్ఠీ వా స్యాత్ - మయా మమ వా సేవ్యో హరిః - కర్తరీతి కిమ్ - గేయో
మాణవకస్సామ్నామ్ - భవ్యగేయేతి కర్తరి యద్విధానాదనభిహితం కర్మ - అత్ర యోగో విభజ్యతే - కృత్యానామ్ ఉభయప్రాప్తా
వితి నేతి చానువర్తతే - తేన నేతవ్యా వ్రజం గావః కృష్ణేన - తతః కర్తరి వా ఉక్తోర్థః ॥ § ॥ తుల్యార్థైరతులోపమాభ్యాం తృతీయాఽన్యతరస్యా
మ్ ॥ ౨॥౩॥౭౨ ॥ తుల్యార్థైర్యోగే తృతీయా వా స్యాత్పక్షే షష్ఠీ - తుల్యస్సదృశస్సమో వా కృష్ణస్య - కృష్ణేన వా - అతులోపమాభ్యాం కి
మ్ - తులా ఉపమా వా కృష్ణస్య నాస్తి ॥ § ॥ చతుర్థీ చాశిష్యాయుష్యమద్రభద్రకుశలసుఖార్థహితైః ॥ ౨॥౩॥౭౩ ॥ ఏతదర్థైర్యోగే చతుర్థీ వా స్యా
త్పక్షే షష్ఠీ ఆశిషి - ఆయుష్యం చిరంజీవితమ్ - కృష్ణాయ - కృష్ణస్య వా భూయాత్ - ఏవమ్మద్రం భద్రం కుశలం నిరామయం సుఖం శం అర్థః
ప్రయోజనం హితం పథ్యం భూయాత్ - ఆశిషి కిమ్ - దేవదత్తస్యాయుష్యమస్తి - వ్యాఖ్యానాత్సర్వత్రార్థగ్రహణం మద్రభద్రయోః
పర్యాయత్వాదన్యతరో న పఠనీయః ॥ § ॥ ఆధారోఽధికరణమ్ ॥ ౧॥౪॥౪౫ ॥ కర్తృకర్మద్వారా తన్నిష్ఠక్రియాయా ఆధారః కారకమధికరణసంజ్ఞ
స్స్యాత్ ॥ § ॥ సప్తమ్యధికరణే చ ॥ ౨॥౩॥౩౬ ॥ అధికరణే సప్తమీ స్యాత్ - చకారాద్దూరాన్తికార్థేభ్యః ఔపశ్లేషికో వైషయికోఽభివ్యాపక
శ్చేత్యాధారస్త్రిధా - కటే ఆస్తే - స్థాల్యాం పచతి - మోక్షే ఇచ్ఛాస్తి - సర్వస్మిన్నాత్మాస్తి - వనస్య దూరేఽన్తికే వా - దూరాన్తికార్థేభ్య ఇ
తి విభక్తిత్రయేణ సహ చతస్రోఽత్ర విభక్తయః ఫలితాః ॥ ❋ ॥ క్తస్యేన్విషయస్య కర్మణ్యుపసంఖ్యానమ్ ॥ ❋ ॥ అధీతీ వ్యాకరణే - అధీతమనేనేతి వి
గ్రహే - ఇష్టాదిభ్యశ్చేతి కర్తరి ఇనిః ॥ ❋ ॥ సాధ్వసాధుప్రయోగే చ ॥ ❋ ॥ సాధుః కృష్ణో మాతరి - అసాధుర్మాతులే ॥ ❋ ॥ నిమిత్తాత్కర్మయోగే ॥ ❋ ॥ నిమి
త్తమిహ ఫలం యోగస్సంయోగసమవాయాత్మకః - చర్మణి ద్వీపినం హన్తి దన్తయోర్హన్తి కుఞ్జరమ్ - కేశేషు చమరీం హన్తి సీమ్ని పుష్కలకో
హతః ॥ ౧ ॥ హేతౌ తృతీయాఽత్ర ప్రాప్తా తన్నివారణార్థమ్ సీమాఽణ్డకోశః - పుష్కలకో గన్ధమృగః - యోగవిశేషే కిమ్ - వేతనేన ధాన్యం
లునాతి ॥ § ॥ యస్య చ భావేన భావలక్షణమ్ ॥ ౨॥౩॥౩౭ ॥ యస్య క్రియయా క్రియాన్తరం లక్ష్యతే తతస్సప్తమీ స్యాత్ - గోషు దుహ్యమానాసు గ
తః - అర్హాణాం కర్తృత్వేఽనర్హాణామకర్తృత్వే తద్వైపరీత్యే చ ॥ ❋ ॥ సత్సు తరత్సు అసన్త ఆసతే - అసత్సు తిష్ఠత్సు సన్తస్తరన్తి - సత్సు తిష్ఠ
త్సు అసన్తస్తరన్తి - అసత్సు తరత్సు సన్తస్తిష్ఠన్తి ॥ § ॥ షష్ఠీ చానాదరే ॥ ౨॥౩॥౩౮ ॥ అనాదరాధికే భావలక్షణే షష్ఠీసప్తమ్యౌ స్తః - రుదతి రుద

తోవా ప్రాప్రాజీత్ - రుదన్తం పుత్రాదికమనాదృత్య సన్న్యస్తవానిత్యర్థః ॥ § ॥ స్వామీశ్వరాధిపతిదాయాదసాక్షిప్రతిభూప్రసూతైశ్చ ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ ౩౯ ॥ ఏతైస్సప్తభిర్యోగే షష్ఠీసప్తమ్యౌ స్తః - షష్ఠ్యామేవ ప్రాప్తాయాం పాక్షికసప్తమ్యర్థం వచనమ్ - గవాం గోషు వా స్వామీ - గవాం గోషు వా ప్రసూతః - గా ఏవానుభవితుం జాత ఇత్యర్థః ॥ § ॥ ఆయుక్తకుశలాభ్యాం చాసేవాయామ్ ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ ౪౦ ॥ ఆభ్యాం యోగే షష్ఠీసప్తమ్యౌ స్తస్తాత్పర్యేర్థే - ఆయుక్తో వ్యాపారితః - ఆయుక్తః కుశలో వా హరిపూజనే హరిపూజనస్య వా - ఆసేవాయాం కిమ్ - ఆయుక్తో గౌశ్శకటే ఈషద్యుక్త ఇత్యర్థః ॥ § ॥ యతశ్చ నిర్ధారణమ్ ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ ౪౧ ॥ జాతిగుణక్రియాసంజ్ఞాభిస్సముదాయాదేకదేశస్య పృథక్కరణమ్ యతస్తతః షష్ఠీసప్తమ్యౌ స్తః - నృణాం నృషు వా బ్రాహ్మణశ్శ్రేష్ఠః - గవాం గోషు వా కృష్ణా బహుక్షీరా - గచ్ఛతాం గచ్ఛత్సు వా ధావన్ శీఘ్రః - ఛాత్రాణాం ఛాత్రేషు వా మైత్రః పటుః ॥ § ॥ పఞ్చమీ విభక్తే ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ ౪౨ ॥ విభాగో విభక్తం నిర్ధార్యమాణస్య యత్ర భేదఏవ తత్ర పఞ్చమీ స్యాత్ - మాథురాః పాటలిపుత్రకేభ్య ఆఢ్యతరాః ॥ § ॥ సాధునిపుణాభ్యామర్చాయాం సప్తమ్యప్రతేః ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ ౪౩ ॥ ఆభ్యాం యోగే సప్తమీ స్యాదర్చాయాం న తు ప్రతేః ప్రయోగే - మాతరి సాధుర్నిపుణో వా - అర్చాయాం కిమ్ - నిపుణో రాజ్ఞో భృత్యః - ఇహ తత్త్వకథనే తాత్పర్యమ్ ॥ ❁ ॥ అప్రత్యాదిభిరితి వక్తవ్యమ్ ॥ ❁ ॥ సాధుర్నిపుణో వా మాతరం ప్రతి పర్యను వా ॥ § ॥ ప్రసితోత్సుకాభ్యాం తృతీయా చ ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ ౪౪ ॥ ఆభ్యాం యోగే తృతీయా స్యాచ్చాత్సప్తమీ - ప్రసిత ఉత్సుకో వా హరిణా హరౌ వా ॥ § ॥ నక్షత్రే చ లుపి ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ ౪౫ ॥ నక్షత్రే ప్రకృత్యర్థే యో లుప్సంజ్ఞయా లుప్యమానస్య ప్రత్యయస్యార్థస్తత్ర వర్తమానాత్తృతీయాసప్తమ్యౌ స్తోఽధికరణే - మూలేనావాహయేద్దేవీం శ్రవణేన విసర్జయేత్ - మూలే శ్రవణే ఇతి వా - లుపి కిమ్ - పుష్యే శనిః ॥ § ॥ సప్తమీపఞ్చమ్యౌ కారకమధ్యే ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ ౭ ॥ శక్తిద్వయమధ్యే యౌ కాలాధ్వానౌ తాభ్యామేతే స్తః - అద్య భుక్త్వాయం ద్వ్యహే ద్వ్యహాద్వా భోక్తా - కర్తృశక్త్యోర్మధ్యేఽయం కాలః - ఇహస్థోయం క్రోశే క్రోశాద్వా లక్ష్యం విధ్యేత్ - కర్తృకర్మశక్త్యోర్మధ్యేఽయం దేశః - అధికశబ్దేన యోగే సప్తమీపఞ్చమ్యావిష్యేతే - తదస్మిన్నధికమితి యస్మాదధికమితి చ సూత్రనిర్దేశాత్ - లోకే లోకాద్వాఽధికో హరిః ॥ § ॥ అధిరీశ్వరే ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౯౭ ॥ స్వస్వామిసమ్బన్ధేఽధిః కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞస్స్యాత్ ॥ § ॥ యస్మాదధికం యస్య చేశ్వరవచనం తత్ర సప్తమీ ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ ౯ ॥ అత్ర కర్మప్రవచనీయయుక్తే సప్తమీ స్యాత్ - ఉప పరార్ధే హరేర్గుణాః - పరార్ధాదధికా ఇత్యర్థః - ఐశ్వర్యే తు స్వస్వామిభ్యాం ప

ర్యామేణ సప్తమీ- అధిభువి రామః- అధిరామే భూః-సప్తమీశౌణ్డైరితి సమాసపక్షే తు- రామాధీనా-అషడక్షీణ్యాదినా ఖః॥ ॥విభాషా కృఞి ॥ ౧॥౪॥౯౮॥ అధిః కరోతౌ ప్రాక్సంజ్ఞో వా స్యాదీశ్వరార్థే - యదత్ర మామధికరిష్యతి వినియోక్ష్యత ఇత్యర్థః -ఇహ వినియోక్తురీశ్వరత్వం గమ్యతే - అగతిత్వాత్తిఙి చోదాత్తవతీతి ఘాతో న ——ఇతి విభక్త్యర్థాః—— సమర్థః పదవిధిః॥ ౨॥౧॥౧ ॥పదసంబన్ధీ యో విధిః స సమర్థాశ్రితో బోధ్యః॥ §॥ ప్రాక్కడారాత్సమాసః॥ ౨॥౧॥౩ ॥కడారాః కర్మధారయ ఇత్యతః ప్రాక్సమాస ఇత్యధిక్రియతే॥ ॥సహ సుపా॥౨॥౧॥౪॥సహేతి యోగో విభజ్యతే-సుబన్తం సమర్థేన సహ సమస్యతే యోగవిభాగస్యేష్టసిద్ధ్యర్థత్వాత్ [illegible] సమాసశ్ఛన్దస్యేవ- పర్యభూషత్ - అనువ్యచలత్ ॥ ॥సుపా॥ ౨॥౧॥౪ ॥సుప్సుపా సహ సమస్యతే - సమాసత్వాత్ప్రాతిపదికత్వమ్ ॥సుపో ధాతుప్రాతిపదికయోః॥౨॥౪॥౭౧॥ఏతయోరవయవస్య సుపో లుక్ స్యాత్ - భూతపూర్వే చరడితి నిర్దేశాత్పూర్వనిపాతః పూర్వం భూతః - భూతపూర్వః॥ ❋॥ఇవేన సమాసో విభక్త్యలోపశ్చ॥ ❋॥జీమూతస్యేవ॥§॥ అవ్యయీభావః॥౨॥౧॥౫॥అధికారోఽయమ్ ॥ §॥ అవ్యయం విభక్తిసమీపసమృద్ధివ్యృద్ధ్యర్థాభావాత్యయాసంప్రతిశబ్దప్రాదుర్భావపశ్చాద్యథానుపూర్వ్యయౌగపద్యసాదృశ్యసంపత్తిసాకల్యాన్తవచనేషు॥౨॥౧॥౬॥ అవ్యయమితి యోగో విభజ్యతే-అవ్యయం సమర్థేన సహ సమస్యతే సోఽవ్యయీభావః॥§॥ ప్రథమానిర్దిష్టం సమాస ఉపసర్జనమ్ ౧॥౨॥౪౩॥ సమాసశాస్త్రే ప్రథమానిర్దిష్టం ఉపసర్జనసంజ్ఞం స్యాత్ ॥§॥ఉపసర్జనం పూర్వమ్॥ ౨॥౨॥౩౦॥ సమాసే ఉపసర్జనం ప్రాక్ప్రయోజ్యమ్॥ ॥ ఏకవిభక్తి చాఽపూర్వనిపాతే॥౧॥౨॥౪౪॥విగ్రహే యన్నియతవిభక్తికం తదుపసర్జనసంజ్ఞం స్యాత్-న తు తస్య పూర్వనిపాతః॥ ॥ గోస్త్రియోరుపసర్జనస్య॥ ౧॥౨॥౪౮ ॥ఉపసర్జనం యో గోశబ్దః స్త్రీప్రత్యయాన్తశ్చ తదన్తస్య ప్రాతిపదికస్య హ్రస్వః స్యాత్ - అవ్యయీభావశ్చేత్యవ్యయత్వమ్॥§॥ నావ్యయీభావాదతోఽమ్త్వపఞ్చమ్యాః॥౨॥౪॥౮౩ ॥ అదన్తాదవ్యయీభావాత్సుపో న లుక్ తస్య తు పఞ్చమీం వినా అమాదేశశ్చ స్యాత్ - దిశయోర్మధ్యమపదిశమ్-క్లీబావ్యయం త్వపదిశం దిశోర్మధ్యం విదిక్ స్త్రియామిత్యమరః॥§॥ తృతీయాసప్తమ్యోర్బహులమ్।౨॥౪॥౮౪॥అదన్తాదవ్యయీభావాత్తృతీయాసప్తమ్యోర్బహులమంభావః స్యాత్ -ఉపదిశమ్ ఉపదిశేన-అపదిశమ్ అపదిశే-బహులగ్రహణాత్సుమద్రమున్మత్తగఙ్గమిత్యాదౌ సప్తమ్యా నిత్యమమ్భావః-విభక్తీత్యాదే[illegible]-విభక్త్యర్థాదిషు వర్తమానమవ్య

యంసుబన్తేనసహసమస్యతేసోఽవ్యయీభావః- విభక్తౌతావత్- హరౌఇత్యధిహరి- సప్తమ్యర్థస్యైవాత్రద్యోతకోఽధిః హరిఙి అధిఇ త్యలౌకికంవిగ్రహవాక్యమ్- అత్రనిపాతేనాభిహితేప్యధికరణేవచన సామర్థ్యాత్సప్తమీ॥ § ॥అవ్యయీభావశ్చ-అయంనపుంసకంస్యా త్ - హ్రస్వోనపుంసకే ప్రాతిపదికస్య- గోపాయతీతిగాఃపాతీతివాగోపాః - తస్మిన్నిత్యధిగోపమ్- సమీపే - కృష్ణస్యసమీపముపకృ ష్ణమ్- సమయాగ్రామమ్ - నికషాలఙ్కామ్- ఆరాద్వనాదిత్యత్రతునాఽవ్యయీభావః- అభితఃపరితఃఅన్యారాదితద్వితీయాపఞ్చమ్యో ర్విధానసామర్థ్యాత్ - మద్రాణాంసమృద్ధిః- సుమద్రమ్ - యవనానాంవ్యృద్ధిః- దుర్యవనమ్ - విగతాఋద్ధిః - వ్యృద్ధిః - మక్షికాణామ భావోనిర్మక్షికమ్ - హిమస్యాత్యయోఽతిహిమమ్-అత్యయోధ్వంసః - నిద్రాసంప్రతినయుజ్యతే - ఇత్యతినిద్రమ్- హరిశబ్దస్యప్రకాశః ఇతిహరి విష్ణోఃపశ్చాదనువిష్ణు- పశ్చాచ్ఛబ్దస్యతునాయంసమాసః-తతఃపశ్చాత్స్రంస్యతఇతిభాష్యప్రయోగాత్ - యోగ్యతావీప్సాపదా ర్థానతివృత్తిసాదృశ్యానియథార్థాః - అనురూపమ్ - రూపస్యయోగ్యమిత్యర్థః - అర్థమర్థంప్రతిప్రత్యర్థమ్ - ప్రతిశబ్దస్యవీప్సాయాంకర్మ ప్రవచనీయసంజ్ఞావిధానసామర్థ్యాత్తద్యోగే ద్వితీయాగర్భంవాక్యమపి - శక్తిమనతిక్రమ్యయథాశక్తి-హరేఃసాదృశ్యంసహరి-వక్ష్య మాణేనసహస్యసః- జ్యేష్ఠస్యానుపూర్వ్యేణేత్యనుజ్యేష్ఠమ్ - చక్రేణయుగపదితివిగ్రహే॥ § ॥అవ్యయీభావేచాకాలే॥ ౬॥ ౩॥ ౮౧॥సహస్య సస్స్యాదవ్యయీభావేనతుకాలే - సచక్రమ్ - కాలేతు సహపూర్వాహ్ణమ్ - సదృశస్సఖ్యాససఖి - యథార్థత్వేనైవసిద్ధే - పునస్సాదృ శ్యగ్రహణంగుణభూతేపిసాదృశ్యేయథాస్యాదిత్యేవమర్థమ్ - క్షత్రాణాంసంపత్తిః - సక్షత్రమ్- ఋద్ధేరాధిక్యమ్ - సమృద్ధిః - అనురూ పఆత్మభావస్సంపత్తిరితిభేదః - తృణమప్యపరిత్యజ్యసతృణమత్తిసాకల్యేనేత్యర్థః - అన్తేఅగ్నిగ్రన్థపర్యన్తమధీతేసాగ్ని ॥ § ॥యథాఽసా దృశ్యే ॥ ౨॥౧॥౭ ॥ అసాదృశ్యఏవయథాశబ్దస్సమస్యతే - తేనేహన - యథాహరిస్తథాహరః - హరేరుపమానత్వంయథాశబ్దోద్యోతయ తి- తేనసాదృశ్యఇతివాయథార్థ ఇతివాప్రాప్తన్నిషిధ్యతే॥ § ॥యావదవధారణే॥ ౨॥౧॥౮॥యావన్తఃశ్లోకాస్తావన్తోఽచ్యుతప్రణామాయా వచ్ఛ్లోకమ్॥ § ॥సుప్ప్రతినామాత్రార్థే॥ ౨॥౧॥౯॥ శాకస్యలేశశ్శాకప్రతి - మాత్రార్థేకిమ్ - వృక్షంప్రతివిద్యోతతేవిద్యుత్ ॥ § ॥ అక్షశలాకా సంఖ్యాఃపరిణా॥ ౨॥౧॥౧౦॥ ద్యూతవ్యవహారేపరాజయఏవాయంసమాసః - అక్షేణవిపరీతంవృత్తమ్- అక్షపరి- శలాకాపరి- ఏకపరి॥ §॥

విభాషా॥ ౨॥౧॥౧౧॥ అధికారోయమ్ ఏతత్సామర్థ్యాదేవ ప్రాచీనానాన్ని త్యసమాసత్వమ్- సుప్సుపేతితునసిత్యసమాసః- అవ్యయమి త్యాదిసమాసవిధానాత్ జ్ఞాపకాత్ ॥§॥ అపపరిబహిరఞ్చవఃపఞ్చమ్యా॥ ౨॥౨॥౧౨॥ అపవిష్ణుసంసారః- అపవిష్ణోః - పరివిష్ణు- పరివిష్ణోః- బహిర్వనమ్ - బహిర్వనాత్ - ప్రాగ్వనమ్ - ప్రాగ్వనాత్ ॥§॥ ఆఙ్మర్యాదాఽభివిధ్యోః॥ ౨॥౧॥౧౩ ॥ ఏతయోరాఙ్ పఞ్చమ్యన్తేన వాసమస్యతేసోఽవ్యయీభావః - ఆముక్తిసంసారః ఆముక్తేః - ఆబాలంహరిభక్తిః - ఆబాలేభ్యః॥§॥లక్షణేనాభి ప్రతీఆభిముఖ్యే ॥ ౨॥౧॥౧౪ ॥ ఆభిముఖ్యద్యోతకౌ అభిప్రతీచిహ్నవాచినాసహ ప్రాగ్వత్ - అభ్యగ్ని శలభాఃపతన్తి - అగ్నిమభిప్రత్యగ్ని - అగ్నింప్రతి॥ § ॥ అనుర్యత్సమయా॥ ౨॥౧॥౧౫॥ యంపదార్థంసమయాద్యోత్యతే తేనలక్షణభూతేనాఽనుస్సమస్యతేసోఽవ్యయీభావః- అనువనమశనిర్గతః- వనస్యసమీపఙ్గతఇత్యర్థః ॥ § ॥ యస్యచాయామః॥౨॥౧॥౧౬॥యస్యదైర్ఘ్యమనునాద్యోత్యతే తేనలక్షణభూతేనాఽనుస్సమస్యతే- అనుగఙ్గంవారాణసీ-గఙ్గాయా అను - గఙ్గాదైర్ఘ్యసదృశదైర్ఘ్యోపలక్షితేత్యర్థః ॥ § ॥ తిష్ఠద్గుప్రభృతీనిచ॥౨॥౧॥౧౭॥ ఏతానినిపాత్యన్తే- తిష్ఠన్తిగావోయస్మిన్ కాలేసతిష్ఠద్గుదోహనకాలః ఆయతీగవమ్- ఇహశత్రాదేశఃపుంవద్భావవిరహశ్చసమాసాన్తశ్చనిపాత్యతే ॥ § ॥ పారే మధ్యేషష్ఠ్యావా॥ ౨॥౧॥౧౮ ॥ పారమధ్యశబ్దౌషష్ఠ్యన్తేనసహవాసమస్యేతే -ఏదన్తత్వఞ్చానయోర్నిపాత్యతే- పక్షేషష్ఠీతత్పురుషః పారేగఙ్గాదానేయమ్- గఙ్గాపారాత్-మధ్యేగఙ్గాత్ - గఙ్గామధ్యాత్- మహావికల్పేనవాక్యమపి - గఙ్గాయాఃపారాత్ - గఙ్గాయామధ్యాత్ ॥§॥సంఖ్యావంశ్యేన ॥ ౨॥౧॥౧౯ ॥ వంశోద్విధావిద్యయాజన్మనాచతత్రభవావంశ్యాఃతద్వాచినాసహసంఖ్యావాసమస్యతే - ద్వౌమునీవంశ్యౌద్విమునిః- వ్యాకరణస్యత్రిమునిః - విద్యాతద్వతామభేదవివక్షాయామ్ - త్రిమునివ్యాకరణమ్ - ఏకవింశతిభారద్వాజమ్॥ § ॥నదీభిశ్చ ॥ ౨॥౧॥౨౦ ॥ నదీభిస్సంఖ్యాప్రాగ్వత్ - సమాహారేచాయమిష్యతే - సప్తగఙ్గమ్ - ద్వియమునమ్ ॥ § ॥ అన్యపదార్థేచసంజ్ఞాయామ్ ॥౨॥౧॥౨౧॥ అన్యపదార్థేవిద్యమానంసుబన్తన్నదీభిస్సహనిత్యంసమస్యతేసంజ్ఞాయామ్ - విభాషాఽధికారేఽపివాక్యేనసంజ్ఞాఽనవగమాదిహనిత్యసమాసః - ఉన్మత్తగఙ్గన్నామదేశః- లోహితగఙ్గమ్॥§॥సమాసాన్తాః॥౫॥౪॥౬౮ ॥ ఇత్యధికృత్య॥§॥ అవ్యయీభావేశరత్ప్రభృతిభ్యః॥౫॥౪॥౧౦౭॥ శరదాదిభ్యష్టచ్ స్యాత్సమాసాన్తోఽవ్యయీభావే - శరదస్సమీపముపశరదమ్- ప్రతివిపాశమ్ శరద్-విపాశ్-

అనస్- మనస్- ఉపానహ- దివ్- హిమవత్- అనడుహ- దిశ్- దృశ్- విశ్- చేతస్- చతుర్- త్యద్- తద్- యద్- కియత్- జరాయాజరస్ చ ఉపజరసమ్- ప్రతిపరసమనుభ్యోఽక్ష్ణః- యస్యేతిచ- ప్రత్యక్షమ్- అక్ష్ణఃపరమితివిగ్రహే- సమాసాన్తవిధానసామర్థ్యాదవ్యయీభావః- పరోక్షేలిడితినిపాతనాత్పరస్యోకారాదేశః- పరోక్షమ్- పరోక్షా క్రియేత్యాదితు అర్శ ఆద్యచి- సమక్షమ్- అన్వక్షమ్॥§॥అనశ్చ॥౫॥౪॥౧౦౮॥ అన్నన్తాదవ్యయీభావాట్టచ్ స్యాత్॥§॥నస్తద్ధితే॥౬॥౪॥౧౪౪॥ నాన్తస్యభస్య టేర్లోపస్స్యాత్తద్ధితే- ఉపరాజమ్- అధ్యాత్మమ్॥§॥నపుంసకాదన్యతరస్యామ్॥౫॥౪॥౧౦౯॥ అన్నన్తంయత్క్లీబన్తదన్తాదవ్యయీభావాట్టచ్ వాస్యాత్- ఉపచర్మమ్- ఉపచర్మ॥§॥నదీపౌర్ణమాస్యాగ్రహాయణీభ్యః॥౫॥౪॥౧౧౦॥ వాటచ్ స్యాత్- ఉపనదమ్- ఉపనది- ఉపపౌర్ణమాసమ్- ఉపపౌర్ణమాసి- ఉపాగ్రహాయణమ్- ఉపాగ్రహాయణి॥ ॥ఝయః॥౫॥౪॥౧౧౧॥ఝయన్తాదవ్యయీభావాట్టచ్ వాస్యాత్- ఉపసమిధమ్- ఉపసమిత్॥§॥గిరేశ్చసేనకస్య॥ ౫॥౪॥౧౧౨॥గిర్యన్తాదవ్యయీభావాట్టచ్ వాస్యాత్- సేనకగ్రహణంపూజార్థమ్- ఉపగిరమ్- ఉపగిరి॥✽॥ఇత్యవ్యయీభావః॥✽॥తత్పురుషః॥౨॥౧॥౨౨॥అధికారోఽయమ్- ప్రాగ్బహువ్రీహేః॥§॥ద్విగుశ్చ॥౨॥౧॥౨౩॥ద్విగురపితత్పురుషసంజ్ఞస్స్యాత్- ఇదంసూత్రన్త్యక్తుంశక్యమ్- సంఖ్యాపూర్వోద్విగుశ్చేతిపఠిత్వాచకారబలేనసంజ్ఞాసమావేశస్యసువచత్వాత్- సమాసాన్తఃప్రయోజనమ్- పఞ్చరాజమ్॥§॥ద్వితీయాశ్రితాతీతపతితగతాత్యస్తప్రాప్తాపన్నైః॥౨॥౧॥౨౪॥ద్వితీయాన్తంశ్రితాదిప్రకృతికైస్సుబన్తైస్సహసమస్యతేవాసతత్పురుషః- కృష్ణంశ్రితః- కృష్ణశ్రితః- దుఃఖమతీతః- దుఃఖాతీతః॥✽॥గమ్యాదీనాముపసంఖ్యానమ్॥✽॥ గ్రామంగమీ- గ్రామగమీ- అన్నంబుభుక్షుః అన్నబుభుక్షుః॥§॥స్వయంక్తేన॥౨॥౧॥౨౫॥ద్వితీయేతినసంబధ్యతేఽయోగ్యత్వాత్- స్వయఙ్కృతస్యాపత్యమ్- స్వాయంకృతిః॥§॥ఖట్వాక్షేపే॥౨॥౧॥౨౬॥ఖట్వాప్రకృతికంద్వితీయాన్తంక్తాన్తప్రకృతికేనసుబన్తేనసమస్యతేనిన్దాయామ్- ఖట్వారూఢోజాల్మః- నిత్యసమాసోఽయమ్- నహివాక్యేననిన్దాగమ్యతే॥§॥సామి॥౨॥౧॥౨౭॥సామికృతమ్॥ ॥కాలాః॥ ౨॥౧॥౨౮॥క్తేనేత్యేవ- అనత్యన్తసంయోగార్థంవచనమ్- మాసప్రమితః ప్రతిపచ్చన్ద్రః- మాసంపరిచ్ఛేత్తుమారబ్ధవానిత్యర్థః॥§॥అత్యన్తసంయోగేచ॥౨॥౧॥౨౯॥కాలాఇత్యేవ- అక్తాన్తార్థంవచనమ్- ముహూర్తంసుఖంముహూర్తసుఖమ్॥§॥తృతీయాతత్కృతార్థేనగుణవచనేన॥౨॥౧॥౩౦॥తత్కృతేతిలుప్తతృతీయాకంతృతీయాన్తం

తృతీయార్థగుణవచనేనార్థశబ్దేనచసహ ప్రాగ్వత్ - శంకులయాఖండః - శంకులాఖణ్డః- ధాన్యేనార్థో ధాన్యార్థః- తత్కృతేతికిమ్- అక్ష్ణాకాణః॥ §॥ పూర్వసదృశసమోనార్థకలహనిపుణమిశ్రశ్లక్ష్ణైః॥ ౨।౧।౩౧॥ తృతీయాన్తమేతైస్సహ ప్రాగ్వత్ - మాసపూర్వః - మాతృసదృశః పితృసమః- ఊనార్థే- మాషోనఙ్కార్షాపణమ్- మాషవికలమ్- వాక్కలహః- ఆచారనిపుణః- గుడమిశ్రః- ఆచారశ్లక్ష్ణః - మిశ్రగ్రహణే సోపసర్గస్యాఽపి గ్రహణమ్- మిశ్రఞ్చానుపసర్గమసన్ధావిత్యత్రానుపసర్గగ్రహణాత్ - గుడసంమిశ్రా ధానాః॥ ※॥ అవరస్యోపసంఖ్యానమ్॥ ※॥ మాసేనావరో మాసావరః॥ §॥ కర్తృకరణే కృతా బహులమ్॥ ౨।౧।౩౨॥ కర్తరి కరణేచ తృతీయా కృదన్తేన బహులం ప్రాగ్వత్ - హరిణా త్రాతో హరిత్రాతః- నఖైర్భిన్నో నఖభిన్నః- కృద్గ్రహణే గతికారకపూర్వస్యాఽపి గ్రహణమ్- నఖనిర్భిన్నః- కర్తృకరణేతికిమ్- భిక్షాభిరుషితః- హేతావేషా తృతీయా- బహులగ్రహణం సర్వోపాధివ్యభిచారార్థమ్ - తేన దాత్రేణ లూనవానిత్యాదౌ న- కృతా కిమ్- కాష్ఠైఃపచతితరామ్॥ §॥ కృత్యైరధికార్థవచనే॥ ౨।౧।౩౩॥ స్తుతినిన్దాఫలకమర్థవాదవచనమధికార్థవచనం తత్ర కర్తరి కరణే చ తృతీయా కృత్యైస్సహ ప్రాగ్వత్ - వాతచ్ఛేద్యన్తృణమ్- కాకపేయా నదీ॥ §॥ అన్నేన వ్యఞ్జనమ్॥ ౨।౧।౩౪॥ సంస్కారద్రవ్యవాచకం తృతీయాన్తమన్నేన ప్రాగ్వత్ - దధ్నా ఓదనో దధ్యోదనః- ఇహాన్తర్భూతోపసేకక్రియాద్వారా సామర్థ్యమ్॥ §॥ భక్ష్యేణ మిశ్రీకరణమ్॥ ౨।౧।౩౫॥ గుడేన ధానాః గుడధానాః- మిశ్రణక్రియాద్వారా సామర్థ్యమ్॥ §॥ చతుర్థీ తదర్థార్థబలిహితసుఖరక్షితైః॥ ౨।౧।౩౬॥ చతుర్థ్యన్తార్థాయ యత్తద్వాచినాఽర్థాదిభిశ్చ చతుర్థ్యన్తం ప్రాగ్వత్ - తదర్థేన ప్రకృతివికృతిభావ ఏవ బలిరక్షితగ్రహణాజ్జ్ఞాపకాత్ - యూపాయ దారు - యూపదారు- నేహ- రన్ధనాయ స్థాలీ- అశ్వఘాసాదయస్తు షష్ఠీసమాసాః॥ ※॥ అర్థేన నిత్యసమాసో విశేష్యలిఙ్గతా చేతి వక్తవ్యమ్॥ ※॥ ద్విజాయాయం ద్విజార్థస్సూపః- ద్విజార్థా యవాగూః - ద్విజార్థం పయః- భూతబలిః- గోహితమ్- గోసుఖమ్- గోరక్షితమ్॥ §॥ పఞ్చమీ భయేన॥ ౨।౧।౩౭॥ చోరాద్భయం చోరభయమ్॥ ※॥ భయభీతభీతిభీభిరితి వాచ్యమ్॥ ※॥ వృకభీతిః॥ §॥ అపేతాపోఢముక్తపతితాపత్రస్తైరల్పశః॥ ౨।౧।౩౮॥ ఏతైస్సహాల్పం పఞ్చమ్యన్తం సమస్యతే స తత్పురుషః - సుఖాపేతః- కల్పనాపోఢః- చక్రముక్తః- స్వర్గపతితః- తరఙ్గాపత్రస్తః- అల్పశః కిమ్- ప్రాసాదాత్పతితః॥ §॥ స్తోకాన్తికదూరార్థకృచ్ఛ్రాణి క్తేన॥ ౨।౧।౩౯॥ స్తోకాన్ముక్తః- అల్పాన్ముక్తః -అన్తికాదాగతః- అభ్యాశాదాగతః- దూరాదాగతః-

కృచ్ఛ్రాదాగతః- పఞ్చమ్యాస్స్తోకాదిభ్య ఇత్యలుక్ ॥ § ॥ షష్ఠీ ॥ ౨॥౨॥౮ ॥ రాజ్ఞఃపురుషః- రాజపురుషః ॥ § ॥ యాజకాదిభిశ్చ ॥ ౨॥౨॥౯ ॥ ఏభిః
షష్ఠ్యన్తంసమస్యతె తృజకాభ్యాంకర్తరీత్యస్యప్రతిప్రసవోఽయమ్ బ్రాహ్మణయాజకః- దేవపూజకః ॥ ✻ ॥ గుణాత్తరేణతరలోపశ్చేతివ
క్తవ్యమ్ ॥ ✻ ॥ తరబన్తంయద్గుణవాచి తేనసహసమాసస్తరలోపశ్చ- ననిర్ధారణఇతిపూరణగుణేతిచనిషేధస్యప్రతిప్రసవోఽయమ్ సర్వేషాంశ్వే
తతరః- సర్వశ్వేతః- సర్వేషాంమహత్తరః సర్వమహాన్ ॥ ✻ ॥ కృద్యోగాచషష్ఠీసమస్యతఇతివాచ్యమ్ ॥ ✻ ॥ ఇధ్మస్యవ్రశ్చనః- ఇధ్మవ్రశ్చనః ॥
ననిర్ధారణే ॥ ౨॥ ౨॥ ౧౦ ॥ నిర్ధారణేయాషష్ఠీసానసమస్యతే- నృణాంద్విజఃశ్రేష్ఠః ॥ ✻ ॥ ప్రతిపదవిధానాషష్ఠీనసమస్యతఇతివాచ్యమ్ ✻ ॥
సర్పిషోజ్ఞానమ్ ॥ § ॥ పూరణగుణసుహితార్థసదవ్యయతవ్యసమానాధికరణేన ॥ ౨॥౨॥౧౧ ॥ పూరణాద్యర్థైస్సదాదిభిశ్చషష్ఠీనసమస్యతే - పూ
రణేసతాంషష్ఠః- గుణేకాకస్యకార్ష్ణ్యమ్- బ్రాహ్మణస్యశుక్లాః- యదాప్రకరణాదినాదన్తా ఇతివిశేష్యంజ్ఞాతన్తదేదముదాహరణమ్ - అని
త్యోఽయంగుణేననిషేధః- తదశిష్యంసంజ్ఞాప్రమాణత్వాదిత్యాదినిర్దేశాత్- తేనార్థగౌరవంబుద్ధిమాన్ద్యమిత్యాదిసిద్ధమ్- సుహితార్థాస్తృ
ప్త్యర్థాః- ఫలానాంసుహితః- తృతీయాసమాసస్తుస్యాదేవస్వరేపిశేషః- సత్- ద్విజస్యకుర్వన్- కుర్వాణోవాకిఙ్కర ఇత్యర్థః- అవ్యయమ్-
బ్రాహ్మణస్యకృత్వా- పూర్వోత్తరసాహచర్యాత్ కృదవ్యయమేవగృహ్యతే- తేనతదుపరీత్యాదిసిద్ధమితిరక్షితః- తవ్యః- బ్రాహ్మణస్య
కర్తవ్యమ్- తవ్యతాభవత్యేవ- స్వకర్తవ్యంస్వరేభేదః- సమానాధికరణే- తక్షకస్యసర్పస్య- విశేషణసమాసస్తుబహులగ్రహణాన్న
గోర్ధేనోరిత్యాదిషుపోటాయువతీత్యాదీనాంవిభక్త్యన్తరేచరితార్థానాంపరత్వాద్బాధకఃషష్ఠీసమాసఃప్రాప్తస్సోప్యనేనవార్యతే ॥ § ॥ క్తే
నచపూజాయామ్ ॥ ౨॥౨॥౧౨ ॥ మతిబుద్ధీతిసూత్రేణవిహితోయఃక్తస్తదన్తేనషష్ఠీనసమస్యతే - రాజ్ఞాంమతోబుద్ధఃపూజితోవా- రాజపూ
జితఇత్యాదౌతుభూతేక్తాన్తేనసహతృతీయాన్తస్యసమాసః ॥ § ॥ అధికరణవాచినాచ ॥ ౨॥౨॥౧౩ ॥ క్తేనషష్ఠీనసమస్యతే- ఇదమేషామాసితం
గతంభుక్తంవా ॥ § ॥ కర్మణిచ ॥ ౨॥౨॥౧౪ ॥ ఉభయప్రాప్తౌకర్మణీతియాషష్ఠీసానసమస్యతే- ఆశ్చర్యోగవాన్దోహోఽగోపేన ॥ § ॥ తృజ
కాభ్యాంకర్తరి ॥ ౨॥౨॥౧౫ ॥ కర్తర్యర్థతృజకాభ్యాంషష్ఠ్యానసమాసః- అపాంస్రష్టా- వజ్రస్యభర్తా- ఓదనస్యపాచకః- కర్తరికిమ్- ఇక్షూ
ణాంభక్షణమిక్షుభక్షికా - పత్యర్థభర్తృశబ్దస్యయాజకాదిత్వాత్సమాసః - భూభర్తా- కథన్తర్హిఘటానాన్నిర్మాతుస్త్రిభువనవిధాతు

స్వకలహ ఇతి - శేషషష్ఠ్యాస్సమాస ఇతి కైయటః॥ § ॥ కర్తరి చ ॥౨॥౨॥౧౬॥ కర్తరి షష్ఠ్యా అకేన న సమాసః- భవతశ్శాయికా నేహ తృజనువర్తతే తద్యోగే కర్తురభిహితత్వేన కర్తృషష్ఠ్యా అభావాత్ ॥ § ॥ నిత్యం క్రీడాజీవికయోః ॥౨॥౨॥౧౭॥ ఏతయోరర్థయోరకేన నిత్యం షష్ఠీ సమస్యతే- ఉద్దాలకపుష్పభఞ్జికా - క్రీడావిశేషస్య సంజ్ఞా- సంజ్ఞాయామితి భావే ణ్వుల్ - జీవికాయాం దన్తలేఖకః- తత్ర క్రీడాయాం వికల్పే జీవికాయాం తృజకాభ్యాం కర్తరీతి నిషేధే ప్రాప్తే వచనమ్॥ § ॥ పూర్వాపరాధరోత్తరమేకదేశినైకాధికరణే॥ ౨॥౨॥౧ ॥ అవయవినా సహ పూర్వాదయస్సమస్యన్తే ఏకత్వసంఖ్యావిశిష్టశ్చేదవయవీ- షష్ఠీసమాసాపవాదః - పూర్వం కాయస్య - పూర్వకాయః - ఏకదేశినా కిమ్ - పూర్వం నాభేః కాయస్య- ఏకాధికరణే కిమ్- పూర్వశ్ఛాత్రాణామ్- సర్వోऽప్యేకదేశోऽహ్నా సమస్యతే సంఖ్యావిసాయేతి జ్ఞాపకాత్ - మధ్యాహ్నః- సాయాహ్నః- కేచిత్తు సర్వోఽప్యేకదేశః కాలేన సమస్యతే న త్వహ్నైవ జ్ఞాపకస్య సామాన్యాపేక్షత్వాత్ - తేన మధ్యరాత్రః ఉపారతాః పశ్చిమరాత్రగోచరాదిత్యాది సిద్ధమిత్యాహుః॥ § ॥ అర్ధం నపుంసకమ్॥౨॥౨॥౨॥ సమాంశవాచ్యర్ధశబ్దో నిత్యం క్లీబే ప్రాగ్వత్ - ఏకవిభక్తావషష్ఠ్యన్తవచనమ్- ఏకదేశిసమాసవిషయే ऽయముపసర్జనసంజ్ఞానిషేధః- తేన పఞ్చఖట్వీ ఇత్యాది సిధ్యతి- అర్ధం పిప్పల్యాః- అర్ధపిప్పలీ - క్లీబే కిమ్ - గ్రామార్ధః - ద్రవ్యైక్య ఏవ - అర్ధం పిప్పలీనామ్॥ § ॥ ద్వితీయతృతీయచతుర్థతుర్యాణ్యన్యతరస్యామ్ ॥ ౨॥౨॥౩ ॥ ఏతాన్యేకదేశినా సహ ప్రాగ్వద్వా - ద్వితీయం భిక్షాయా ద్వితీయభిక్షా - ఏకదేశినా కిమ్ - ద్వితీయం భిక్షాయా భిక్షుకస్య - అన్యతరస్యాంగ్రహణసామర్థ్యాత్పూరణగుణేతి నిషేధం బాధిత్వా పక్షే షష్ఠీసమాసః- భిక్షాద్వితీయమ్॥ § ॥ ప్రాప్తాపన్నే చ ద్వితీయయా॥౨॥౨॥౪॥ పక్షే ద్వితీయాశ్రితేతి సమాసః - ప్రాప్తో జీవికామ్ - ప్రాప్తజీవికః - జీవికాం ప్రాప్తః- జీవికాప్రాప్తః- ఆపన్నజీవికః- జీవికాపన్నః - ఇహ సూత్రే ద్వితీయయా అజితి ఛిత్త్వా అకారోऽపి విధీయతే - తేన జీవికాం ప్రాప్తా స్త్రీ ప్రాప్తజీవికా- ఆపన్నజీవికా॥ § ॥ కాలాః పరిమాణినా॥౨॥౨॥౫॥ పరిచ్ఛేద్యవాచినా సుబన్తేన సహ కాలాస్సమస్యన్తే- మాసో జాతస్య యస్య స మాసజాతః- ద్వ్యహజాతః- ద్వయోరహ్నోః సమాహారో ద్వ్యహః ద్వ్యహో జాతస్యేతి విగ్రహే॥ (వా)॥ ఉత్తరపదేన పరిమాణినా ద్విగోస్సిద్ధయే బహూనాం తత్పురుషస్యోపసంఖ్యానమ్॥ (వా) ॥ ద్వే అహనీ జాతస్య యస్య ద్వ్యహ్నజాతః- అహ్నాహ్న ఇతి వక్ష్యమాణోऽహ్నాదేశః- పూర్వత్ర తు న సంఖ్యాదేస్సమాహార ఇతి తన్నిషేధః॥ § ॥ స

ప్తమీశౌణ్డైః॥౨॥౧॥౪౦॥సప్తమ్యన్తంశౌణ్డాదిభిఃప్రాగ్వత్ - అక్షేషుశౌణ్డః-అక్షశౌణ్డః - అధిశబ్దోఽత్ర పఠ్యతే - అధ్యుత్తరపదాదీనఃఖః ఈశ్వరాధీనః॥§॥సిద్ధశుష్కపక్వబన్ధైశ్చ॥ ౨॥౧॥౪౧॥ఏతైస్సప్తమ్యన్తంప్రాగ్వత్ -సాఙ్కాశ్యసిద్ధః - ఆతపశుష్కః- స్థాలీపక్వః చక్రబన్ధః॥§॥ ధ్వాఙ్క్షేణక్షేపే॥ ౨॥ ౧॥ ౪౨॥ ధ్వాఙ్క్షవాచినాసహసప్తమ్యన్తంసమస్యతేనిన్దాయామ్ - తీర్థేధ్వాఙ్క్షఇవ తీర్థధ్వాఙ్క్షః తీర్థకాక ఇత్యర్థః॥ §॥ కృత్యైరృణే॥౨॥౧॥౪౩॥సప్తమ్యన్తంకృత్యప్రత్యయాన్తైఃసహ ప్రాగ్వత్ ఆవశ్యకే- మాసేదేయమృణమ్ ఋణగ్రహణన్నియోగోపలక్షణార్థంపూర్వాహ్ణేగేయంసామ॥§॥సంజ్ఞాయామ్॥౨॥౧॥౪౪॥సప్తమ్యన్తంసుపా ప్రాగ్వత్ సంజ్ఞాయామ్- వాక్యేనసంజ్ఞానవగమాన్నిత్యసమాసోఽయమ్-అరణ్యేతిలకాః-వనేకశేరుకాః-హలదన్తాత్సప్తమ్యాఇత్యలుక్॥§॥ క్తేనాహోరాత్రావయవాః॥౨॥౧॥౪౫॥ అహ్నోరాత్రేశ్చావయవాఃసప్తమ్యన్తాఃక్తాన్తేనసహప్రాగ్వత్ - పూర్వాహ్ణకృతమ్-అపరరాత్రకృతమ్-అవయవగ్రహణంకిమ్-అహ్ని దృష్టమ్॥§॥తత్ర॥ ౨॥౧॥౪౬॥తత్రేత్యేతత్సప్తమ్యన్తంక్తాన్తేనసహ ప్రాగ్వత్ - తత్రభుక్తమ్॥§॥క్షేపే॥౨॥౧॥౪౭॥స ప్తమ్యన్తంక్తాన్తేన ప్రాగ్వన్నిన్దాయామ్- అవతప్తేనకులస్థితంత ఏతత్॥§॥పాత్రేసమితాదయశ్చ॥ ౨॥౧॥౪౮॥ఏతేనిపాత్యన్తేక్షేపే - పాత్రేసమితాభోజనసమయ ఏవసఙ్గతానతు కార్యే - గేహేశూరః - గేహేనర్దీ - ఆకృతిగణోఽయమ్ - చకారోఽవధారణార్థః- తేనైషాంసమాసాన్తరేఘటకతయా ప్రవేశోన - పరమాఃపాత్రేసమితాః॥§॥పూర్వకాలైకసర్వజరత్పురాణనవకేవలాస్సమానాధికరణేన॥ ౨॥౧॥౪౯॥విశేషణంవిశేష్యేణేతిసిద్ధేపూర్వనిపాతనియమార్థంసూత్రమ్ - ఏకశబ్దస్యదిక్సంఖ్యేసంజ్ఞాయామితినియమబాధనార్థఞ్చ- పూర్వంస్నాతః పశ్చాదనులిప్తః- స్నాతానులిప్తః- ఏకనాథః- సర్వయాజ్ఞికాః - జరన్నైయాయికాః పురాణమీమాంసకాః- నవపాఠకాః- కేవలవైయాకరణాః॥ §॥ దిక్సంఖ్యేసంజ్ఞాయామ్॥౨॥౧॥౫౦॥సమానాధికరణేనేత్యాపాదపరిసమాప్తేరధికారః- సంజ్ఞాయామేవేతినియమార్థంసూత్రమ్ పూర్వేషుకామశమీ సప్తర్షయః - నేహఉత్తరావృక్షాః- పఞ్చబ్రాహ్మణాః॥§॥తద్ధితార్థోత్తరపదసమాహారేచ॥౨॥౧॥౫౧॥తద్ధితార్థేవిషయేఉత్తరపదేచపరతఃసమాహారేచవాచ్యేదిక్సంఖ్యేప్రాగ్వత్- పూర్వస్యాంశాలాయాంభవః-పౌర్వశాలః- సమాసేకృతేదిక్పూర్వపదాదసంజ్ఞాయాంఞఇతిఞః॥❀॥సర్వనామ్నోవృత్తిమాత్రేపుంవద్భావః॥❀॥ఆపరశాలః- పూర్వాశాలాప్రియాయస్యేతిత్రిపదేబహువ్రీహౌ

కృతే ప్రియాశబ్దే ఉత్తరపదే పూర్వయోస్తత్పురుషః- తేన శాలాశబ్దే ఆకార ఉదాత్తః- పూర్వశాలాప్రియః- దిక్సమాహారో నాస్త్యనభిధానాత్ - సంఖ్యాయాస్తద్ధితార్థే- షణ్ణాం మాతౄణామపత్యమ్- షాణ్మాతురః- పఞ్చ గావో ధనం యస్యేతి త్రిపదే బహువ్రీహావవాన్తరతత్పురుషస్య వికల్పే ప్రాప్తే ద్వన్ద్వతత్పురుషయోరుత్తరపదే నిత్యసమాసవచనమ్॥§॥ గోరతద్ధితలుకి॥౫॥౪।౯౨। గోఽన్తాత్తత్పురుషాట్టచ్ స్యాత్ సమాసాన్తో న తు తద్ధితలుకి- పఞ్చగవధనః పఞ్చానాం గవాం సమాహారః॥§॥ సంఖ్యాపూర్వో ద్విగుః॥౨॥౧॥౫౨॥ తద్ధితార్థేత్యత్రోక్తః సంఖ్యాపూర్వో ద్విగుస్స్యాత్ ॥§॥ ద్విగురేకవచనమ్॥౨॥౪॥౧॥ ద్విగ్వర్థస్సమాహార ఏకవత్స్యాత్ - స నపుంసకమితి నపుంసకత్వమ్॥ ॥ కుత్సితాని కుత్సనైః॥౨॥౧॥౫౩॥ కుత్స్యమానాని కుత్సనైస్సహ ప్రాగ్వత్ - వైయాకరణఖసూచిః- మీమాంసకదుర్దురూఢః॥§॥ పాపాణకే కుత్సితైః॥౨॥౧॥౫౪॥ పూర్వసూత్రాపవాదః- పాపనాపితః- అణకకులాలః॥§॥ ఉపమానాని సామాన్యవచనైః॥౨॥౧॥౫౫॥ ఘన ఇవ శ్యామో ఘనశ్యామః - ఇహ పూర్వపదం తత్సదృశే లాక్షణికమితి సూచయితుమ్- లౌకికవిగ్రహే ఇవశబ్దః ప్రయుజ్యతే - పూర్వనిపాతనియమార్థం సూత్రమ్ ॥§॥ ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాఽప్రయోగే॥౨॥౧॥౫౬॥ ఉపమేయం వ్యాఘ్రాదిభిస్సహ ప్రాగ్వత్సాధారణధర్మస్యాఽప్రయోగే సతి- విశేష్యస్య పూర్వనిపాతార్థం సూత్రమ్- పురుషవ్యాఘ్రః- నృసింహః- వ్యాఘ్రాదిరాకృతిగణః- సామాన్యాఽప్రయోగే కిమ్- పురుషో వ్యాఘ్ర ఇవ శూరః॥§॥ విశేషణం విశేష్యేణ బహులమ్॥౨॥౧॥౫౭॥ భేదకం సమానాధికరణేన భేద్యేన బహులం ప్రాగ్వత్ - నీలముత్పలమ్ నీలోత్పలమ్- బహులగ్రహణాత్ క్వచిన్నిత్యమ్- కృష్ణసర్పః- క్వచిన్న - రామో జామదగ్న్యః॥ §॥ పూర్వాపరప్రథమచరమజఘన్యసమానమధ్యమధ్యమవీరాశ్చ॥ ౨॥౧॥౫౮॥ పూర్వనిపాతనియమార్థమిదమ్- పూర్వవైయాకరణః- అపరాఽధ్యాపకః॥ ❀॥ అపరస్యాఽర్ధే పశ్చభావో వక్తవ్యః॥ ❀॥ అపరశ్చాసావర్ధశ్చ-పశ్చార్ధః- కథమేకవీర ఇతి- పూర్వకాలైకేతి బాధిత్వాత్పరత్వాదనేన సమాసేఽపి ఏకశబ్దస్య పూర్వనిపాతో బహులగ్రహణాద్భవిష్యతి॥§॥ శ్రేణ్యాదయః కృతాదిభిః॥౨॥౧॥౫౯॥ శ్రేణ్యాదిషు చ్వ్యర్థవచనం కర్తవ్యమ్- అశ్రేణయః శ్రేణయః కృతాః శ్రేణీకృతాః॥§॥ క్తేన నఞ్విశిష్టేనానఞ్॥౨॥౧॥౬౦॥ నఞ్విశిష్టేన క్తాన్తేనానఞ్ క్తాన్తం సమస్యతే- కృతఞ్చ తదకృతఞ్చ కృతాకృతమ్॥ ❀॥ శాకపార్థివాదీనాం సిద్ధయే ఉత్తరపదలోపస్యోపసంఖ్యానమ్॥ ❀॥ శాకప్రియః పార్థివః- శాకపార్థివః- దేవబ్రాహ్మణః॥§॥ సన్మహత్పరమోత్తమో-

కృష్టాః పూజ్యమానైః॥౨॥౧॥౬౧॥ సద్వైద్యః-వక్ష్యమాణేన మహత ఆకారః-మహావైయాకరణః పూజ్యమానైః కిమ్-ఉత్కృష్టో గౌః-పఙ్కా దుద్ధృత ఇత్యర్థః॥§॥ బృన్దారకనాగకుఞ్జరైః పూజ్యమానమ్॥౨॥౧॥౬౨॥ గోబృన్దారకః-వ్యాఘ్రాదేరాకృతిగణత్వాదేవ సిద్ధే సామాన్యప్రయో గార్థం వచనమ్॥§॥ కతరకతమౌ జాతిపరిప్రశ్నే॥౨॥౧॥౬౩॥ కతరకఠః-కతమకలాపః-గోత్రం చ చరణైస్సహేతి జాతిత్వమ్॥§॥ కింక్షేపే॥ ౨॥౧॥ ౬౪॥ కుత్సితో రాజా కింరాజా యో న రక్షతి॥§॥ పోటాయువతిస్తోకకతిపయగృష్టిధేనువశావేహద్బష్కయణీప్రవక్తృశ్రోత్రియాధ్యాపకధూర్తై ర్జాతిః॥ ౨॥౧॥౬౫ ॥తత్పురుషః సమానాధికరణః కర్మధారయః॥౧॥౨॥౪౨ ॥పుంవత్కర్మధారయజాతీయదేశీయేషు॥౬॥౩॥౪౨॥ కర్మధా రయే జాతీయదేశీయయోశ్చ పరతో భాషితపుంస్కాత్పర ఊఙభావో యస్మింస్తథాభూతం పూర్వం పుంవత్-పూరణీప్రియాదిష్వప్రాప్తః పుం వద్భావో విధీయతే-మహానవమీ-కృష్ణచతుర్దశీ-మహాప్రియా-తథా కోపధాదేః ప్రతిషిద్ధః పుంవద్భావః కర్మధారయాదౌ ప్రతిప్రసూ యతే-పాచకస్త్రీ-దత్తభార్యా-పఞ్చమభార్యా-స్రౌఘ్నభార్యా-సుకేశభార్యా-బ్రాహ్మణభార్యా-ఏవం పాచకజాతీయా పాచ కదేశీయేత్యాది-ఇభపోటా-పోటా స్త్రీపుంసలక్షణా-ఇభయువతిః-అగ్నిస్తోకః-ఉదశ్విత్కతిపయం గృష్టిః-సకృత్ప్రసూతా-గోగృష్టిః ధేనుర్నవప్రసూతికా-గోధేనుః-వశా వన్ధ్యా-గోవశా-వేహద్గర్భఘాతినీ-గోవేహత్-బష్కయణీ తరుణవత్సా-గోబష్కయణీ కఠ ప్రవక్తా-కఠశ్రోత్రియః-కఠాఽధ్యాపకః-కఠధూర్తః॥§॥ ప్రశంసావచనైశ్చ॥ ౨॥౧॥౬౬॥ ఏతైస్సహ జాతిః ప్రాగ్వత్-గోమతల్లికా-గో మచర్చికా-గోప్రకాణ్డమ్-గవోద్ఘః-గోతల్లజః-ప్రశస్తా గౌరిత్యర్థః-మతల్లికాదయో నియతలిఙ్గా న తు విశేష్యనిఘ్నాః-జాతిః కిమ్ కుమా రీమతల్లికా॥§॥ యువా ఖలతిపలితవలినజరతీభిః॥ ౨॥౧॥౬౭ ॥పూర్వనిపాతనియమార్థం సూత్రమ్-లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషయా యువతిశబ్దోఽపి సమస్యతే-యువా ఖలతిః-యువఖలతిః-యువతిః ఖలతీ-యువఖలతీ-యువజరతీ-యువత్యామేవ జరతీధర్మోపలమ్భేన తత్ప్రయోగోపపాత్సా మానాధికరణ్యమ్॥§॥ కృత్యతుల్యాఖ్యా అజాత్యా॥ ౨॥౧॥౬౮ ॥భోజ్యోష్ణమ్ తుల్యశ్వేతః-సదృశశ్వేతః-అజాత్యా కిమ్ భోజ్య ఓదనః-ప్ర తిషేధసామర్థ్యాద్విశేషణసమాసోఽపి న॥§॥ వర్ణో వర్ణేన॥౨॥౧॥౬౯॥ సమానాధికరణేన సహ ప్రాగ్వత్-కృష్ణసారఙ్గః॥§॥ కడారాః కర్మధార యే॥౨॥౨॥౩౮॥ కడారాదయశ్శబ్దాః కర్మధారయే వా పూర్వం ప్రయోజ్యాః-కడారజైమినిః-జైమినికడారః॥§॥ కుమారశ్శ్రమణాదిభిః॥౨॥

౧॥౭౦॥ కుమారీశ్రమణా- కుమారశ్రమణా- ఇహగణేశ్రమణాప్రవ్రజితాగర్భిణీత్యాదయః- స్త్రీలిఙ్గాః పఠ్యన్తే లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషాయాఅప తదేవజ్ఞాపకంబోధ్యమ్॥ § ॥చతుష్పాదోగర్భిణ్యా॥౨॥౧॥౭౧॥చతుష్పాజ్జాతివాచినోగర్భిణీశబ్దేనసహ ప్రాగ్వత్ - గోగర్భిణీ॥ ❋॥చతుష్పాజ్జాతిరితివక్తవ్యమ్॥ ❋॥ నేహ- స్వస్తిమతీగర్భిణీ॥ § ॥మయూరవ్యంసకాదయశ్చ ॥ ౨॥౧॥౭౨ ॥ ఏతేనిపాత్యన్తే- మయూరోవ్యంసకః- మయూరవ్యంసకః- వ్యంసకోధూర్తః- ఉదక్చావాక్చ- ఉచ్చావచమ్ నిశ్చితఞ్చప్రచితఞ్చ- నిశ్చప్రచమ్- నాస్తికిఞ్చనయస్యసః- అకిఞ్చనః- నాస్తికుతోభయంయస్యసఃఅకుతోభయః- అన్యోరాజారాజాన్తరమ్ - చిదేవచిన్మాత్రమ్ ॥ ❋॥ ఆఖ్యాతమాఖ్యాతేనక్రియాసాతత్యే॥ ❋॥ అశ్నీతపిబతేత్యేవంసతతంయత్రాభిధీయతేసా- అశ్నీతపిబతా- పచతభృజ్జతాఖాదతమోదతా॥ ❋॥ ఏహీడాదయోఽన్యపదార్థే ॥ ❋ ॥ ఏహీడఇతియస్మిన్కర్మణితదేహీడమ్- ఏహియవమ్ - ఉద్ధరకోష్ఠామత్సృజదేహీతియస్యాంక్రియాయాంసా ఉద్ధరోత్సృజా- ఉద్ధమవిధమా - అసాతత్యార్థమిహపాఠః॥ ❋ ॥ జహికర్మణాబహులమాభీక్ష్ణ్యేకర్తారఞ్చాభిదధాతి ॥ ❋ ॥ జహీత్యేతత్కర్మణాబహులంసమస్యతే ఆభీక్ష్ణ్యేగమ్యేసమాసేనచేత్కర్తాఽభిధీయత ఇత్యర్థః జహిజోడః జహిస్తంబః॥§॥ ఈషదకృతా॥ ౨।౨॥౭ ॥ ఈషత్పింగలః॥ ❋॥ ఈషద్గుణవచనేనేతివాచ్యమ్॥ ❋॥ ఈషద్రక్తమ్॥ § ॥నఞ్ ॥౨॥౨॥౬॥నఞ్ సుపాసహసమస్యతే॥§॥నలోపోనఞః ౬॥౩॥౭౩॥నఞోనస్యలోపఃస్యాదుత్తరపదే- నబ్రాహ్మణః- అబ్రాహ్మణః॥§ ॥తస్మాన్నుడచి॥౬॥౩॥౭౪॥లుప్తనకారాన్నఞ ఉత్తరపదస్యాఽజాదేర్నుడాగమస్స్యాత్ -అనశ్వః-అర్థాభావేఽవ్యయీభావేనసహాఽయంవికల్ప్యతే- రక్షోహాగమలఘ్వసన్దేహాః ప్రయోజనమితి-అమ్రతాయామసంహితమితిచభాష్యవార్తికప్రయోగాత్- తేనాఽనుపలబ్ధిరవివాదోఽపిఘ్నన్మిత్యాదిసిద్ధమ్॥ ❋ ॥నఞోనలోపస్తిఙిక్షేపే ॥ ❋ ॥ అపచసిత్వఞ్జాల్మ- నైకధేత్యాదౌతునశబ్దేనసహసుప్సుపేతిసమాసః ॥ § ॥ నభ్రాణ్నపాన్నవేదానాసత్యానముచినకులనఖనపుంసకనక్షత్రనక్రనాకేషుప్రకృత్యా॥౬॥౩॥౭౫॥నభ్రాజత ఇతినభ్రాట్ క్విపాదితిశత్రన్తః- వేదా ఇత్యసున్నన్తః- నసత్యాఅసత్యా-నఅసత్యా-నాసత్యానము ఞ్చతీతినముచిః- నకులమస్య-నఖమస్య-నస్త్రీపుమాన్-స్త్రీపుంసయోగ్నపుంసకభావోనిపాతనాత్ నక్షరతీతినక్షత్రమ్ క్షీయతేఃక్షరతేర్వాక్షత్రమితినిపాత్యతే- నక్రామతీతి- నక్రః- క్రమేర్డః- నఅకమస్మిన్నితినాకః॥§॥నగోఽప్రాణిష్వన్యతరస్యామ్॥౬॥౩॥

౭౭॥నగ ఇత్యత్ర నఞ్ ప్రకృత్యా వా. నగాః. అగాః పర్వతాః. అప్రాణిష్వితి కిమ్. అగో వృషలః శీతేన॥ నిత్యం క్రీడేత్యతో నిత్యమిత్యనువర్తమానే॥ ॥కుగతిప్రాదయః॥ ౨॥౨॥౧౮॥ ఏతే సమర్థేన నిత్యం సమస్యన్తే. కుత్సితః పురుషః కుపురుషః. గతిశ్చేత్యనువర్తమానే॥ ॥ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చ॥౧॥౪॥౬౧॥ ఏతే క్రియాయోగే గతిసంజ్ఞాస్స్యుః. ఊరీకృత్య. శుక్లీకృత్య. పటపటాకృత్య॥ ॥కారికాశబ్దస్యోపసంఖ్యానమ్॥ ॥కారికా క్రియా. కారికాకృత్య॥ ॥అనుకరణం చానితిపరమ్॥ ౧॥౪॥౬౨॥ ఖాట్కృత్య. అనితిపరం కిమ్. ఖాడితి కృత్వా నిరష్ఠీవత్॥ ॥ఆదరానాదరయోస్సదసతీ॥ ౧॥౪॥౬౩॥ సత్కృత్య. అసత్కృత్య॥ ॥భూషణేఽలమ్॥ ౧॥౪॥౬౪॥ అలంకృత్య. భూషణే కిమ్. అలంకృత్వౌదనం గతః. పర్యాప్తమిత్యర్థః. అనుకరణమిత్యాదిత్రిసూత్రీ స్వభావాత్ కృఞ్విషయా॥ ॥అన్తరపరిగ్రహే॥ ౧॥౪॥౬౫॥ అన్తర్హత్య. మధ్యే హత్వేత్యర్థః. అపరిగ్రహే కిమ్. అన్తర్హత్వా గతః. హతం పరిగృహ్య గత ఇత్యర్థః॥ ॥కణేమనసీ శ్రద్ధాప్రతీఘాతే॥ ౧॥౪॥౬౬॥ కణేహత్య. పయః పిబతి. మనోహత్య. కణేశబ్దస్సప్తమీప్రతిరూపకో నిపాతోఽభిలాషాతిశయే వర్తతే. మనశ్శబ్దోఽప్యత్రైవ॥ ॥పురోఽవ్యయమ్॥ ౧॥౪॥౬౭॥ పురస్కృత్య॥ ॥అస్తం చ॥౧॥౪॥౬౮॥ అస్తమితి మాన్తమవ్యయం గతిసంజ్ఞం స్యాత్. అస్తంగత్య॥ ॥అచ్ఛ గత్యర్థవదేషు॥౧॥౪॥౬౯॥ అవ్యయమిత్యేవ. అచ్ఛగత్య. అచ్ఛోద్య. అభిముఖం గత్వా. ఉక్త్వా చేత్యర్థః. అవ్యయం కిమ్. జలమచ్ఛం గచ్ఛతి॥ ॥అదోఽనుపదేశే॥౧॥౪॥౭౦॥ అదఃకృత్య. అదఃకృతమ్. పరం ప్రత్యుపదేశే ప్రత్యుదాహరణమ్. అదః కృత్వా॥ ॥తిరోఽన్తర్ధౌ॥౧॥౪॥౭౧॥ తిరోభూయ॥ ॥విభాషా కృఞి॥౧॥౪॥౭౨॥ తిరఃకృత్య. తిరస్కృత్య. తిరః కృత్వా॥ ॥ఉపాజేఽన్వాజే॥౧॥౪॥౭౩॥ ఏతౌ కృఞి వా గతిసంజ్ఞౌ స్తః. ఉపాజేకృత్య. ఉపాజే కృత్వా. అన్వాజేకృత్య. అన్వాజే కృత్వా. దుర్బలస్య బలమాధాయేత్యర్థః॥ ॥సాక్షాత్ప్రభృతీని చ॥౧॥౪॥౭౪॥ కృఞి వా గతిసంజ్ఞాని స్యుః॥ ॥చ్వ్యర్థ ఇతి వాచ్యమ్॥ ॥సాక్షాత్కృత్య. సాక్షాత్ కృత్వా. లవణంకృత్య. లవణం కృత్వా. మాన్తత్వం నిపాతనాత్॥ ॥అనత్యాధాన ఉరసిమనసీ॥౧॥౪॥౭౫॥ ఉరసికృత్య. ఉరసి కృత్వా. అభ్యుపగమ్యేత్యర్థః. మనసికృత్య. మనసి కృత్వా. నిశ్చిత్యేత్యర్థః. అత్యాధానముపశ్లేషణం తత్ర న. ఉరసి కృత్వా పాణిం శేతే॥ ॥మధ్యేపదేనివచనే చ॥౧॥౪॥౭౬॥ ఏతే కృఞి వా గతిసంజ్ఞాస్స్యురనత్యాధానే. మధ్యేకృత్య. మధ్యే కృత్వా. పదేకృత్య. పదే కృత్వా. నివచనేకృత్య. నివచనే కృత్వా. వాచం నియమ్యేత్యర్థః॥ ॥నిత్యం హస్తే పాణావుపయమనే॥౧॥౪॥౭౭॥ కృఞి. ఉపయ

మనంవివాహః-స్వీకారమాత్రమిత్యన్యే- హస్తేకృత్య-పాణౌకృత్య॥ § ॥ప్రాధ్వంబన్ధనే॥౧॥౪॥౭౮॥ ప్రాధ్వమిత్యవ్యయమ్- ప్రాధ్వంకృత్య-బన్ధనేనానుకూల్యంకృత్వేత్యర్థః ప్రాగ్ధనాదినాత్వానుకూల్యకరణే- ప్రాధ్వఙ్కృత్వా॥,॥జీవికోపనిషదావౌపమ్యే॥౧॥౪॥౭౯॥జీవికామివకృత్వా- జీవికాకృత్య- ఉపనిషదమివకృత్వా-ఉపనిషత్కృత్య-ఔపమ్యేకిమ్- జీవికాంకృత్వా-ప్రాదిగ్రహణమగత్యర్థమ్ సుపురుషః-అత్రవార్త్తికాని ॥ ❋ ॥ ప్రాదయోగతాద్యర్థేప్రథమయా॥❋॥ ప్రగతఆచార్యః-ప్రాచార్యః॥ ❋ ॥అత్యాదయఃక్రాన్తాద్యర్థేద్వితీయయా॥❋॥అతిక్రాన్తోమాలామతిమాలః॥ ❋ ॥అవాదయఃక్రుష్టాద్యర్థేతృతీయయా॥ ❋ ॥అవక్రుష్టఃకోకిలయా- అవకోకిలః॥ ❋ ॥పర్యాదయోగ్లానాద్యర్థేచతుర్థ్యా॥❋॥పరిగ్లానోఽధ్యయనాయపర్యధ్యయనః॥❋॥నిరాదయఃక్రాన్తాద్యర్థేపఞ్చమ్యా॥❋॥నిష్క్రాన్తఃకౌశాంబ్యాః నిష్కౌశాంబిః॥❋॥కర్మప్రవచనీయానాంప్రతిషేధః॥❋॥వృక్షంప్రతి॥,॥తత్రోపపదంసప్తమీస్థమ్॥౩॥౧॥౯౨॥సప్తమ్యన్తేపదేకర్మణీత్యాదౌవాచ్యత్వేనస్థితంకుంభాదితద్వాచకంపదముపపదసంజ్ఞంస్యాత్-తస్మింశ్చసత్యేవవక్ష్యమాణఃప్రత్యయస్స్యాత్॥,॥ఉపపదమతిఙ్॥౨॥౨॥౧౯॥ఉపపదంసుబన్తంసమర్థేననిత్యంసమస్యతే-అతిఙన్తశ్చాఽయంసమాసః-కుంభంకరోతీతి- కుంభకారః-ఇహకుంభ అమ్ కారఇత్యలౌకికంప్రక్రియావాక్యమ్- అతిఙ్కిమ్- మాభవాన్భూత్-మాఙిలుఙితిసప్తమీనిర్దేశాన్మాఙుపపదమ్ - అతిఙ్గ్రహణంజ్ఞాపయతి- సుపేత్యేతన్నేహాఽనువర్తత ఇతిపూర్వసూత్రేఽపిగతిగ్రహణంపృథక్కృత్వాఽతిఙ్గ్రహణన్తత్రాపకృష్యతే- సుపేతిచనివృత్తమ్ తథాచగతికారకోపపదానాంకృద్భిఃసహసమాసవచనంప్రాక్సుబుత్పత్తేరితిసిద్ధమ్- వ్యాఘ్రీ -అశ్వక్రీతీ- కచ్ఛపీ॥ § ॥ అమైవావ్యయేన॥౨॥౨॥౨౦॥అమైవతుల్యవిధానంయదుపపదంతదేవాఽవ్యయేనసహసమస్యతే- స్వాదుఙ్కారమ్- నేహ- కాలసమయవేలాసుతుమున్- కాలస్సమయోవేలావాభోక్తుమ్- అమైవేతికిమ్- అగ్రేభోజమ్- అగ్రేభుక్త్వా- విభాషాఽగ్రేప్రథమపూర్వేష్వితిక్త్వాణములౌ - అమాచాన్యేనచతుల్యవిధానమేతత్ ॥ § ॥తృతీయాప్రభృతీన్యన్యతరస్యామ్॥౨॥౨॥౨౧॥ ఉపదంశస్తృతీయాయామిత్యాదీన్యుపపదాన్యమన్తేనాఽవ్యయేనసహవాసమస్యన్తే-మూలకేనోపదంశంభుఙ్క్తే- మూలకోపదంశమ్॥,॥క్త్వాచ॥౨॥౨॥౨౨॥తృతీయాప్రభృతీన్యుపపదానిక్త్వాన్తేనసహవాసమస్యన్తే-ఉచ్చైఃకృత్య-ఉచ్చైఃకృత్వా- అవ్యయేయథాభిప్రేతేతిక్త్వా- తృతీయాప్రభృతీనీతికిమ్- అలంకృత్వా-ఖలుకృత్వా॥*॥తత్పురుషస్యాఽఙ్గులేస్సం

ఖ్యావ్యయాదేః॥౫॥౪॥౮౬॥సంఖ్యావ్యయాదేరఙ్గుల్యన్తస్య తత్పురుషస్య సమాసాన్తోఽచ్ స్యాత్- ద్వేఅఙ్గులీప్రమాణమస్య ద్వ్యఙ్గులం దారు- నిర్గతమఙ్గులిభ్యో నిరఙ్గులమ్॥ § ॥ అహస్సర్వైకదేశసంఖ్యాతపుణ్యాచ్చ రాత్రేః॥౫॥౪॥౮౭॥ ఏభ్యో రాత్రేరచ్ స్యాచ్చాత్సంఖ్యావ్యయాదేః- అహర్గ్రహణం ద్వన్ద్వార్థమ్- అహశ్చ రాత్రిశ్చాహోరాత్రః- సర్వా రాత్రిః సర్వరాత్రః- పూర్వం రాత్రేః పూర్వరాత్రః సంఖ్యాతరాత్రః పుణ్యరాత్రః- ద్వయో రాత్ర్యోస్సమాహారః- ద్విరాత్రమ్- అతిక్రాన్తో రాత్రిమ్- అతిరాత్రః॥ § ॥ రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్॥౫॥౪॥౯౧॥ ఏతదన్తాత్తత్పురుషాట్టచ్ స్యాత్- పరమరాజః- అతిరాజీ- కృష్ణసఖః॥ § ॥ అహ్నష్టఖోరేవ॥౬॥౪॥౧౪౫॥ టిలోపస్స్యాన్నాన్యత్ర- ఉత్తమాహః- ద్వేఅహనీ భృతో ద్వ్యహీనః క్రతుః- తద్ధితార్థేద్విగుః తమధీష్ట ఇత్యధికారే ద్విగోర్వేత్యనువృత్తౌ- రాత్ర్యహస్సంవత్సరాచ్చేతి ఖః- లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషాయా అనిత్యత్వాన్నేహ- మద్రాణాం రాజ్ఞీ- మద్రరాజ్ఞీ॥ § ॥ అహ్నోఽహ్న ఏతేభ్యః॥౫॥౪॥౮౮॥ సర్వాదిభ్యః పరస్యాఽహన్ శబ్దస్యాహ్నాదేశస్స్యాత్సమాసాన్తే పరే॥ § ॥ అహ్నోఽదన్తాత్॥౮॥౪॥౭॥ అదన్తపూర్వపదస్థాద్రేఫాత్పరస్యాఽహ్నోఽహ్నాదేశస్య నస్య ణస్స్యాత్- సర్వాహ్ణః- పూర్వాహ్ణః- సంఖ్యాతాహ్నః ద్వయోరహ్నోర్భవః- కాలాట్ఠఞ్- ద్విగోర్లుగనపత్యే ఇతి ఠఞో లుక్- ద్వ్యహ్నః- స్త్రియామదన్తత్వాట్టాప్- ద్వ్యహ్నే- ద్వ్యహ్నప్రియః- అత్యహ్నః॥ § ॥ క్షుభ్నాదిషు చ॥౮॥౪॥౩౯॥ ఏషు ణత్వం న స్యాత్- దీర్ఘాహ్నీ ప్రావృట్- ఏవఞ్చ తదర్థమహ్న ఇత్యదన్తానుకరణక్లేశో న కర్తవ్యః- ప్రాతిపదికాన్తేతి ణత్వవారణాయ క్షుభ్నాదిపాఠస్యావశ్యకత్వాత్- అదన్తాదితి తపరకరణాన్నేహ- పరాగతమహః పరాహ్నః॥ § ॥ న సంఖ్యాదేస్సమాహారే॥౫॥౪॥౮౯॥ సమాహారే వర్తమానస్య సంఖ్యాదేరహ్నాదేశో న స్యాత్- సంఖ్యాదేరితి స్పష్టార్థమ్- ద్వయోరహ్నోస్సమాహారః- ద్వ్యహః- త్ర్యహః॥ § ॥ ఉత్తమైకాభ్యాఞ్చ॥౫॥౪॥౯౦॥ ఆభ్యామహ్నాదేశో న- ఉత్తమశబ్దోఽన్త్యార్థః పుణ్యశబ్దమాహ పుణ్యైకాభ్యామిత్యేవ సూత్రయితుముచితమ్- పుణ్యాహమ్- సుదినాహమ్- సుదినశబ్దః ప్రశస్తవాచీ- ఏకాహః- ఉత్తమగ్రహణముపాన్త్యస్యాఽపి సంగ్రహార్థమిత్యేకే- సంఖ్యాతాహః॥ § ॥ అగ్రాఖ్యాయామురసః॥౫॥౪॥౯౩॥ టచ్ స్యాత్- అశ్వానామురఇవ- అశ్వోరసమ్- ముఖ్యోఽశ్వ ఇత్యర్థః॥ § ॥ అనోఽశ్మాయస్సరసాం జాతిసంజ్ఞయోః॥౫॥౪॥౯౪॥ టచ్ స్యాజ్జాతౌ సంజ్ఞాయాఞ్చ- ఉపానసమ్- అమృతాశ్మః- కాలా

యసమ్ మణ్డూకసరసమితిజాతిః- మహానసమ్ పిణ్డాశ్మః-లోహితాయసమ్ జలసరసమితిసంజ్ఞా॥§॥ గ్రామకౌటాభ్యాఞ్చతక్ష్ణః॥౫॥౪॥౯౫॥ గ్రామస్యతక్షా- గ్రామతక్షః- సాధారణ ఇత్యర్థః - కుట్యాంభవః కౌటః- స్వతన్త్రః- సచాసౌతక్షాచ- కౌటతక్షః॥§॥ అతేశ్శునః॥౫॥౪॥౯౬॥ అతిశ్వోవరాహః- అతిశ్వీ సేవా॥§॥ ఉపమానాదప్రాణిషు॥౫॥౪॥౯౭॥ అప్రాణివిషయకోపమానవాచినశ్శునష్టచ్ స్యాత్ -ఆకర్షః శ్వేవ- ఆకర్షశ్వః- అప్రాణిషుకిమ్- వానరః శ్వేవ- వానరశ్వా॥§॥ ఉత్తరమృగపూర్వాచ్చసక్థ్నః॥౫॥౪॥౯౮॥ చాదుపమానాత్ - ఉత్తరసక్థమ్- మృగసక్థమ్- పూర్వసక్థమ్- ఫలకమివసక్థి- ఫలకసక్థమ్॥§॥ నావోద్విగోః॥౫॥౪॥౯౯॥ నౌశబ్దాన్తాత్ ద్విగోష్టచ్ స్యాన్నతు తద్ధితలుకి- ద్వాభ్యాంనౌభ్యామాగతః- ద్వినావరూప్యః- ద్విగోర్లుగనపత్య ఇత్యత్ర అచీత్యస్యాఽపకర్షణాద్ధలాదేర్న లుక్- పఞ్చనావప్రియః- ద్వినావమ్-త్రినావమ్- అతద్ధితలుకీతికిమ్- పఞ్చభిర్నౌభిః క్రీతః పఞ్చనౌః॥§॥ అర్ధాచ్చ॥౫॥౪॥౧౦౦॥ అర్ధాన్నావష్టచ్ స్యాత్ నావోఽర్ధమ్-అర్ధనావమ్- క్లీబత్వంలోకాత్॥§॥ ఖార్యాః ప్రాచామ్॥౫॥౪॥౧౦౧॥ ద్విగోరర్ధాచ్చఖార్యాష్టజ్వాస్యాత్ - ద్విఖారమ్ ద్విఖారి అర్ధఖారమ్ అర్ధఖారి॥§॥ ద్విత్రిభ్యామఞ్జలేః॥౫॥౪॥౧౦౨॥ టజ్వాస్యాత్ ద్విగౌ- ద్వ్యఞ్జలమ్ ద్వ్యఞ్జలి-అతద్ధితలుకీత్యేవ- ద్వాభ్యామఞ్జలిభ్యాం క్రీతః- ద్వ్యఞ్జలిః॥§॥ బ్రహ్మణోజానపదాఖ్యాయామ్॥౫॥౪॥౧౦౪॥ బ్రహ్మన్నాన్తాత్తత్పురుషాట్టచ్ స్యాత్సమాసేనజానపదత్వమాఖ్యాయతే చేత్ - సురాష్ట్రే బ్రహ్మా-సురాష్ట్రబ్రహ్మః॥§॥ కుమహద్భ్యామన్యతరస్యామ్॥౫॥౪॥౧౦౫॥ ఆభ్యాంబ్రహ్మణోవాటచ్ స్యాత్తత్పురుషే. కుత్సితోబ్రహ్మా- కుబ్రహ్మః- కుబ్రహ్మా॥§॥ ఆన్మహతస్సమానాధికరణజాతీయయోః॥౬॥౩॥౪౬॥ మహత ఆకారోఽన్తాదేశస్స్యాత్సమానాధికరణే ఉత్తరపదేజాతీయేచపరే- మహాబ్రహ్మః- మహాబ్రహ్మా- మహాదేవః- మహాజాతీయః-సమానాధికరణేకిమ్- మహతస్సేవా-మహత్సేవా- లాక్షణికంవిహాయప్రతిపదోక్తస్సన్మహదితిసమాసో గ్రహీష్యత ఇతిచేత్ - మహాబాహుర్న స్యాత్ - తస్మాల్లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యేతిపరిభాషా నేహ ప్రవర్తతే సమానాధికరణగ్రహణసామర్థ్యాత్ -ఆదితియోగవిభాగాదాత్వం ప్రాగేకాదశభ్యఇతి నిర్దేశాద్వా-ఏకాదశ-మహతీశబ్దస్యపుంవత్కర్మధారయేతిపుంవద్భావేకృతేఆత్వమ్ మహాజాతీయా॥❋॥ మహదాత్వేఘాసకరవిశిష్టేషూపసంఖ్యానంపుంవద్భావశ్చ॥ ❋ ॥ అసామానాధికరణ్యార్థమిదమ్- మహతోమహత్యావాఘాసః- మహాఘాసః-మహాకరః మహావిశిష్టః

॥❋॥ అష్టనః కపాలే హవిషి ॥❋॥ అష్టాకపాలః ॥ ❋ ॥ గవి చ యుక్తే ॥ ❋ ॥ గోశబ్దే పరే యుక్త ఇత్యర్థే గమ్యేఽష్టన ఆత్వం స్యాత్ - అష్టాగవం శకటమ్- అచ్ ప్రత్యన్వవేత్యత్రాఽజితి యోగవిభాగాద్బహువ్రీహావప్యచ్ - అష్టానాం గవాం సమాహారః- అష్టగవమ్ తద్యుక్తత్వాచ్ఛకటమప్యష్టాగవమితి వా ॥§॥ ద్వ్యష్టనస్సంఖ్యాయామబహువ్రీహ్యశీత్యోః ॥౬॥౩॥౪౭॥ ఆత్స్యాత్ - ద్వౌ చ దశ చ- ద్వాదశ- ద్వ్యధికా దశేతి వా- ద్వావింశతిః- అష్టాదశ- అష్టావింశతిః- అబహువ్రీహ్యశీత్యోః కిమ్- ద్విత్రాః ద్వ్యశీతిః ॥ ❋ ॥ ప్రాక్ శతాదితి వక్తవ్యమ్ ॥ ❋ ॥ నేహ ద్విశతమ్ ద్విసహస్రమ్ ॥§॥ త్రేస్త్రయః ॥౬॥౩॥౪౮॥ త్రిశబ్దస్య త్రయస్స్యాత్పూర్వవిషయే- త్రయోదశ- త్రయోవింశతిః- బహువ్రీహౌ తు- త్రిదశ- త్రిదశాః- సుజర్థే బహువ్రీహిః- అశీతౌ తు త్ర్యశీతిః- ప్రాక్ శతాదిత్యేవ- త్రిశతమ్- త్రిసహస్రమ్ ॥§॥ విభాషా చత్వారింశత్ప్రభృతౌ సర్వేషామ్ ॥౬॥౩॥౪౯॥ ద్వ్యష్టనోస్త్రేశ్చ ప్రాగుక్తం వా స్యాచ్చత్వారింశదాదౌ పరే- ద్విచత్వారింశత్- ద్వాచత్వారింశత్- అష్టచత్వారింశత్- అష్టాచత్వారింశత్- త్రిచత్వారింశత్- త్రయశ్చత్వారింశత్- ఏవం పఞ్చాశత్- షష్టిసప్తతినవతిషు ॥§॥ ఏకాదిశ్చైకస్య చాదుక్ ॥౬॥౩॥౭౬॥ ఏకాదిర్నఞ్ ప్రకృత్యా స్యాదేకస్య చాదుగాగమశ్చ- నఞో వింశత్యా సమాసే కృతే ఏకశబ్దేన సహ తృతీయేతి యోగవిభాగాత్సమాసః అనునాసికవికల్పః- ఏకేన న వింశతిః- ఏకాన్నవింశతిః- ఏకాద్నవింశతిః- ఏకోనవింశతిరిత్యర్థః ॥❋॥ షష ఉత్వం దతృదశధాసూత్తరపదాదేః ష్టుత్వం చ ధాసు వేతి వాచ్యమ్ ॥ ❋ ॥ షోడన్- షోడశ- షోఢా- షడ్ధా ॥§॥ పరవల్లిఙ్గం ద్వన్ద్వతత్పురుషయోః ॥౨॥౪॥౨౬॥ ఏతయోః పరపదస్యేవ లిఙ్గం స్యాత్ - కుక్కుటమయూర్యావిమే- మయూరీకుక్కుటావిమౌ- అర్ధపిప్పలీ ॥❋॥ ద్విగుప్రాప్తాపన్నాలంపూర్వగతిసమాసేషు ప్రతిషేధో వాచ్యః ॥❋॥ పఞ్చసు కపాలేషు సంస్కృతః- పఞ్చకపాలః- పురోడాశః- ప్రాప్తో జీవికాం- ప్రాప్తజీవికః- ఆపన్నజీవికః- అలం కుమార్యై- అలంకుమారిః- అత ఏవ జ్ఞాపకాత్సమాసః- నిష్కౌశాంబిః ॥§॥ పూర్వవదశ్వబడబౌ ॥౨॥౪॥౨౭॥ ద్వివచనమతన్త్రమ్- అశ్వబడబౌ- అశ్వబడబాన్- అశ్వబడబైః ॥§॥ రాత్రాహ్నాహాః పుంసి ॥౨॥౪॥౨౯॥ ఏతదన్తౌ ద్వన్ద్వతత్పురుషౌ పుంస్యేవ - అనన్తరత్వాత్పరవల్లిఙ్గతాపవాదోఽప్యయం పరత్వాత్సమాహారనపుంసకతాం బాధతే- అహోరాత్రః- రాత్రేః పూర్వభాగః- పూర్వరాత్రః- పూర్వాహ్ణః- ద్వ్యహః ॥❋॥ సంఖ్యాపూర్వం రాత్రం క్లీబమ్ ॥❋॥ ద్విరాత్రమ్- త్రిరాత్రమ్ గణరాత్రమ్ ॥§॥ అపథం నపుంసకమ్ ॥౨॥౪॥౩౦॥

తత్పురుష ఇత్యేవ- అన్యత్రతు- అపథో దేశః- కృతసమాసాన్తనిర్దేశాన్నేహ- అపన్థాః॥౯॥ అర్ధర్చాః పుంసి చ॥ ౨॥౪॥౩౧॥ అర్ధర్చాదయశ్శబ్దాః పుంసి క్లీబే చ స్యుః- అర్ధర్చః- అర్ధర్చమ్- ధ్వజః- ధ్వజమ్- ఏవం తీర్థశరీరమణ్డపయూషదేహ అఙ్కుశకలశేత్యాది॥ ॥జాత్యాఖ్యాయామేకస్మిన్బహువచనమన్యతరస్యామ్॥ ౧॥౨॥౫౮॥ ఏకోఽప్యర్థో వా బహువద్భవతి- బ్రాహ్మణాః పూజ్యాః- బ్రాహ్మణః పూజ్యః॥ ॥అస్మదో ద్వయోశ్చ॥౧॥౨॥౫౯॥ ఏకత్వే ద్విత్వే చ వివక్షితేఽస్మదో బహువచనం వా స్యాత్- వయం బ్రూమః- పక్షేఽహం బ్రవీమి- ఆవాం బ్రూవ ఇతి వా॥❀॥సవిశేషణస్య ప్రతిషేధః॥ ❀ ॥పటురహం బ్రవీమి॥౯॥ఫల్గునీప్రోష్ఠపదానాం చ నక్షత్రే॥౧॥౨॥౬౦॥ద్విత్వే బహుత్వప్రయుక్తం కార్యం వా స్యాత్- పూర్వే ఫల్గున్యౌ- పూర్వాః ఫల్గున్యః- పూర్వే ప్రోష్ఠపదే పూర్వాః ప్రోష్ఠపదాః- నక్షత్రే కిమ్- ఫల్గున్యౌ మాణవికే ॥౯॥తిష్యపునర్వస్వోర్నక్షత్రద్వన్ద్వే బహువచనస్య ద్వివచనం నిత్యమ్॥ ౧॥౨॥౬౩ ॥బహుత్వం ద్విత్వవద్భవతి- తిష్యశ్చ పునర్వసూ చ- తిష్యపునర్వసూ- తిష్యేతి కిమ్- విశాఖానురాధాః- నక్షత్రే కిమ్- తిష్యపునర్వసవో మాణవకాః॥౯॥స నపుంసకమ్॥౨॥౪॥౧౭॥సమాహారే ద్విగుర్ద్వన్ద్వశ్చ నపుంసకం స్యాత్ - పరవల్లిఙ్గాపవాదః- పఞ్చగవమ్- దన్తోష్ఠమ్॥❀॥అకారాన్తోత్తరపదో ద్విగుః స్త్రియామిష్టః॥ ❀ ॥పఞ్చమూలీ॥ ❀ ॥ ఆబన్తో వా ॥ ❀ ॥ పఞ్చఖట్వీ- పఞ్చఖట్వమ్॥❀॥ అనో నలోపశ్చ వా ద్విగుః స్త్రియామ్॥❀॥పఞ్చతక్షీ- పఞ్చతక్షమ్ ❀॥ పాత్రాద్యన్తస్య న ॥ ❀ ॥ పఞ్చపాత్రమ్- త్రిభువనమ్ చతుర్యుగమ్॥❀ ॥పుణ్యసుదినాభ్యామహ్నః క్లీబతేష్టా॥❀॥పుణ్యాహమ్ సుదినాహమ్॥❀॥పథః సంఖ్యావ్యయాదేః॥ ❀ ॥సంఖ్యావ్యయాదేః పరః కృతసమాసాన్తః పథశబ్దః క్లీబమిత్యర్థః- త్రయాణాం పన్థాః త్రిపథమ్- విరూపః పన్థాః విపథమ్- కృతసమాసాన్తనిర్దేశాన్నేహ- సుపన్థాః- అతిపన్థాః॥ ❀ ॥సామాన్యే నపుంసకమ్॥❀ ॥మృదు పచతి- ప్రాతః కమనీయమ్॥౯॥తత్పురుషోఽనఞ్కర్మధారయః॥౨॥౪॥౧౯॥ అధికారోఽయమ్॥ ౯॥సంజ్ఞాయాం కన్థోశీనరేషు॥ ౨॥౪॥౨౦॥కన్థాన్తస్తత్పురుషః క్లీబం స్యాత్సా చేదుశీనరదేశోత్పన్నాయాః కన్థాయాః సంజ్ఞా- సుశమస్యాపత్యాని సౌశమయః- తేషాం కన్థా సౌశమికన్థమ్- సంజ్ఞాయాం కిమ్- వీరణకన్థా- ఉశీనరేషు కిమ్- దాక్షికన్థా॥౯॥ ఉపజ్ఞోపక్రమం తదాద్యాచిఖ్యాసాయామ్॥ ౨॥ ౪॥ ౨౧ ॥ ఉపజ్ఞాన్త ఉపక్రమాన్తశ్చ తత్పురు

షోనపుంసకం స్యాత్ - తయోరుపజ్ఞాయమానోపక్రమ్యమాణయోరాదిః ప్రాథమ్యం ఇచ్ఛ్వాదాఖ్యాతుమిష్యతే - పాణినేరుపజ్ఞా పాణిన్యుపజ్ఞం గ్రన్థః నన్దోపక్రమాణి ద్రోణాః॥ ఛాయా బాహుల్యే॥ ౨॥౪॥౨౨॥ ఛాయాన్తస్తత్పురుషో నపుంసకం స్యాత్ పూర్వపదార్థబాహుల్యే - ఇక్షూణాం ఛాయా ఇక్షుచ్ఛాయమ్ - విభాషా సేనేతి వికల్పస్యాయమపవాదః - ఇక్షుచ్ఛాయానిషాదిన్య ఇతి తు ఆసమన్తాన్నిషాదిన్య ఇత్యాఙ్ప్రశ్లేషో బోధ్యః॥ ॥ సభా రాజాఽమనుష్యపూర్వా॥ ౨॥౪॥౨౩॥ రాజపర్యాయపూర్వోఽమనుష్యపూర్వశ్చ సభాన్తస్తత్పురుషో నపుంసకం స్యాత్ - ఇనసభమ్ - ఈశ్వరసభమ్ పర్యాయస్యైవేష్యతే - నేహ రాజసభా చన్ద్రగుప్తసభా - అమనుష్యశబ్దో రూఢ్యా రక్షఃపిశాచాదీనాహ రక్షస్సభమ్ పిశాచసభమ్॥ ॥ అశాలా చ॥ ౨॥౪॥౨౪॥ సఙ్ఘాతార్థా యా సభా తదన్తస్తత్పురుషః క్లీబం స్యాత్ - స్త్రీసభమ్ - స్త్రీసంఘాత ఇత్యర్థః - అశాలా కిమ్ ధర్మసభా - ధర్మశాలేత్యర్థః॥ ॥ విభాషా సేనాసురాచ్ఛాయాశాలానిశానామ్॥ ౨॥౪॥౨౫॥ ఏతదన్తస్తత్పురుషః క్లీబం వా స్యాత్ - బ్రాహ్మణసేనమ్ - బ్రాహ్మణసేనా - యవసురమ్ - యవసురా - కుడ్యచ్ఛాయమ్ - కుడ్యచ్ఛాయా - గోశాలమ్ గోశాలా - శ్వనిశమ్ శ్వనిశా - తత్పురుషోఽనఞ్కర్మధారయ ఇత్యనువృత్తేర్నేహ - దృఢసేనో రాజా - అసేనా - పరమసేనా॥ ❁ ॥ ఇతి తత్పురుషః॥ ❁ ॥ ॥ శేషో బహువ్రీహిః॥ ౨॥౨॥౨౩॥ అధికారోఽయమ్ - ద్వితీయా శ్రితేత్యాదినా యస్య త్రికస్య విశిష్య సమాసో నోక్తః స శేషః ప్రథమాన్త ఇత్యర్థః॥ ॥ అనేకమన్యపదార్థే॥ ౨॥౨॥౨౪॥ అనేకం ప్రథమాన్తమన్యపదార్థే వర్తమానం వా సమస్యతే స బహువ్రీహిః - అప్రథమావిభక్త్యర్థే బహువ్రీహిరితి సమానాధికరణానామితి చ ఫలితమ్ - ప్రాప్తముదకం యం గ్రామం ప్రాప్తోదకో గ్రామః - ఊఢరథోఽనడ్వాన్ - ఉపహృతపశూ రుద్రః - ఉద్ధృతౌదనా స్థాలీ పీతామ్బరో హరిః - వీరపురుషో గ్రామః - ప్రథమార్థే తు న - వృష్టే దేవే గతః - వ్యధికరణానామపి న - పఞ్చభిర్భుక్తమస్య॥ ❁ ॥ ప్రాదిభ్యో ధాతుజస్య వాచ్యో వా చోత్తరపదలోపః॥ ❁ ॥ ప్రపతితపర్ణః - ప్రపర్ణః॥ ❁ ॥ నఞోఽస్త్యర్థానాం వాచ్యో వా చోత్తరపదలోపః॥ ❁ ॥ అవిద్యమానపుత్రః - అపుత్రః - అస్తిక్షీరేతి విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయమ్ - అస్తిక్షీరా గౌః॥ ॥ స్త్రియాః పుంవద్భాషితపుంస్కాదనూఙ్ సమానాధికరణే స్త్రియామపూరణీప్రియాదిషు॥ ౬॥౩॥౩౪॥ భాషితపుంస్కాదనూఙ్ ఊఙోఽభావోఽస్యామితి బహువ్రీహిః - నిపాతనాత్పఞ్చమ్యా అలుక్ షష్ఠ్యాశ్చ లుక్ - తుల్యే ప్రవృత్తినిమిత్తే యదుక్తపుంస్కం తస్మాత్పర ఊఙభావో యత్ర తథాభూతస్య స్త్రీవాచకస్య శబ్దస్య పుంవాచకస్యేవ రూపం స్యాత్సమానాధికరణే స్త్రీలిఙ్గే ఉత్తరపదే - న తు పూరణ్యాం ప్రి

యాదావపరతః- గోస్త్రియోరితి హ్రస్వః చిత్రా గావో యస్యేతి లౌకికవిగ్రహే- చిత్రా అస్ గో అస్ ఇత్యలౌకికవిగ్రహే చిత్రగుః- రూపవ
ద్భార్యః చిత్రా జరతీ గౌర్యస్యేతి విగ్రహే- అనేకోక్తేర్బహూనామపి బహువ్రీహిః- అత్ర కేచిత్- చిత్రా జరతీగుః- జరతీచిత్రాగుర్వా-
పవస్థూలాతన్వీజఙ్ఘః- తన్వీదీర్ఘాజఙ్ఘః- త్రిపదే బహువ్రీహౌ ప్రథమస్య పుంవత్- ఉత్తరపదస్య సామర్థ్యమేన వ్యవధానాత్- ద్వితీయమపి పుంవత్-
పూర్వపదత్వాఽభావాత్- ఉత్తరపదశబ్దో హి సమాసస్య చరమావయవే రూఢః- పూర్వపదశబ్దస్తు ప్రథమావయవ ఇతి వక్తి- వస్తుతస్తు నే
హ పూర్వపదమాక్షిప్యతే- ఆనఙృత ఇత్యత్ర యథా- తేనోపాన్త్యస్య పుంవదేవ- చిత్రా జరద్గురిత్యాది- అతఏవ చిత్రా జరత్యో గావో యస్యే
తి ద్వన్ద్వగర్భేఽపి చిత్రా జరద్గురితి భాష్యమ్- కర్మధారయపూర్వపదే తు ద్వయోరపి పుంవత్- జరచ్చిత్రగుః- కర్మధారయోత్తరపదే తు చిత్ర
జరద్గవీకః- స్త్రియాః కిమ్- గ్రామణి కులం దృష్టిరస్య- గ్రామణిదృష్టిః- భాషితపుంస్కాత్కిమ్- గఙ్గాభార్యః- అనూఙ్ కిమ్- వామోరూభా
ర్యః- సమానాధికరణే కిమ్- కల్యాణ్యా మాతా- కల్యాణీమాతా- స్త్రియామితి కిమ్- కల్యాణీ ప్రధానం యస్య సః కల్యాణీప్రధానః- పూరణ్యా
న్తు॥ § ॥ అప్పూరణీప్రమాణ్యోః॥ ౫॥౪॥౧౧౬॥ పూరణార్థప్రత్యయాన్తం యత్ స్త్రీలిఙ్గం తదన్తాత్ ప్రమాణ్యన్తాచ్చ బహువ్రీహేరప్స్యాత్
కల్యాణీపఞ్చమీ యాసాం రాత్రీణాం తాః కల్యాణీపఞ్చమా రాత్రయః- స్త్రీ ప్రమాణీ యస్య- స్త్రీప్రమాణః- పుంవద్భావప్రతిషేధోఽప్ప్ర
త్యయశ్చ ప్రధానపూరణ్యామేవ- రాత్రిః పూరణీవాచ్యా చేత్యుక్తోదాహరణే ముఖ్యా- అన్యత్ర తు॥ § ॥ నద్యృతశ్చ॥ ౫॥౪॥౧౫౩॥ నద్యుత్తర
పదాదృదన్తోత్తరపదాచ్చ బహువ్రీహేః కప్స్యాత్పుంవద్భావః॥ § ॥ కేఽణః॥ ౭॥౪॥౧౩॥ కేపరేఽణో హ్రస్వస్స్యాత్- ఇతి ప్రాప్తే॥ § ॥ నకపి॥
౭॥౪॥౧౪॥ కపిపరే హ్రస్వో న స్యాత్- కల్యాణపఞ్చమీకః పక్షః- అత్ర తిథిరూపావయవభేదస్య పక్షస్యాఽన్యపదార్థతయా రాత్రిరప్రధా
నమ్- బహుకర్తృకః- అప్రియాదిషు కిమ్- కల్యాణీప్రియః- ప్రియా- మనోజ్ఞా- కల్యాణీ- సుభగా- దుర్భగా- భక్తిః- సచివా- స్వసా- కాన్తా-
క్షాన్తా- సమా- చపలా- దుహితా- వామా- అబలా- తనయా- సామాన్యే నపుంసకమ్- దృఢం భక్తిర్యస్య- స దృఢభక్తిః- స్త్రీత్వవివక్షాయాం తు
దృఢాభక్తిః॥ § ॥ తసిలాదిష్వాకృత్వసుచః॥ ౬॥౩॥౩౫॥ తసిలాదిషు కృత్వసుజన్తేషు పరేషు స్త్రియాః పుంవత్స్యాత్- పరిగణనఙ్కర్తవ్యమ్-
అవ్యాప్త్యతివ్యాప్తిపరిహారాయ- త్రతసౌ- తరప్తమపౌ- చరట్జాతీయరౌ- కల్పప్దేశీయరౌ- రూపప్పాశపౌ- థాల్- థిల్ థ్యనౌ- బహ్వా

షు-బహుతృ-బహుతః దర్శనీయతరా-దర్శనీయతమా-ఘరూపేతి వక్ష్యమాణో హ్రస్వః పరత్వాత్పుంవద్భావం బాధతే-పట్వితరా పట్వితమా-పటుచరీ పటుజాతీయా-దర్శనీయకల్పా-దర్శనీయదేశీయా-దర్శనీయరూపా-దర్శనీయపాశా-బహుధా-ప్రశస్తా వృకీ వృకతిః-అజాభ్యో హితా-అజథ్యా॥ * ॥శసి బహ్వల్పార్థస్య పుంవద్భావో వక్తవ్యః॥ * ॥బహ్వీభ్యో దేహి-బహుశః-అల్పాభ్యో దేహి అల్పశః॥ * ॥త్వతలోర్గుణవచనస్య॥ * ॥శుక్లాయా భావః-శుక్లత్వమ్ శుక్లతా-గుణవచనస్య కిమ్-కర్త్ర్యా భావః కర్త్రీత్వం-శరదః కృతార్థతేత్యాదౌ తు సామాన్యే నపుంసకమ్॥ * ॥భస్యాఽఢే తద్ధితే॥ * ॥హస్తినీనాం సమూహో హాస్తికమ్-అఢే కిమ్-రౌహిణేయః-స్త్రీభ్యో ఢగితి ఢోఽత్ర గృహ్యతే।అగ్నేర్ఢగితి ఢకి తు పుంవదేవ-ఆగ్నాయీ దేవతాఽస్య స్థాలీపాకస్యాగ్నేయః-సపత్నీశబ్దస్త్రిధా-శత్రుపర్యాయాత్సపత్నశబ్దాచ్ఛార్ఙ్గరవాదిత్వాత్ఙీన్యేకః-సమానః పతిర్యస్యా ఇతి విగ్రహే వివాహనిబన్ధనం పతిశబ్దమాశ్రిత్య నిత్యస్త్రీలిఙ్గో ద్వితీయః-స్వామిపర్యాయపతిశబ్దేన భాషితపుంస్కస్తృతీయః-ఆద్యయోః శివాద్యణ్-సపత్న్యా అపత్యం సాపత్నః-తృతీయాత్తు లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషయా పత్యుత్తరపదలక్షణో ణ్యాపవనత్వాణ్-శివాదౌ రూఢయోరేవ గ్రహణాత్-సాపత్న్యః॥ * ॥ఠక్ఛసోశ్చ॥ * ॥భవత్యాః ఛాత్రాః భావత్కాః భవదీయాః. ఏతద్వార్తికమేకతద్ధితే చేతి సూత్రం చ న కర్తవ్యమ్-సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే ఇతి భాష్యకారేష్ట్యా గతార్థత్వాత్-సర్వమయః సర్వకామ్యతి-సర్వికా భార్యా యస్య-సర్వకభార్యః సర్వప్రియ ఇత్యాది-పూర్వస్మై వేదం భస్త్రైషా దేవేతి లిఙ్గాత్-తేనాకచి శేషవృత్తౌ చ న సర్వికాః సర్వాః॥ * ॥కుక్కుట్యాదీనామణ్డాదిషు॥ * ॥కుక్కుట్యా అణ్డమ్-కుక్కుటాణ్డమ్-మృగ్యాః పదమ్-మృగపదమ్-మృగక్షీరమ్-కాకశాబః॥§॥క్యఙ్మానినోశ్చ॥౬॥౩॥౩౬॥ ఏతయోః పరతః పుంవత్-ఏనీవాచరతి ఏతాయతే-శ్యేనీవాచరతి శ్యేనాయతే-స్వభిన్నాం కాఞ్చిద్దర్శనీయాం మన్యతే-దర్శనీయమానినీ-దర్శనీయాం స్త్రియం మన్యతే దర్శనీయమానీ చైత్రః॥§॥నకోపధాయాః॥౬॥౩॥౩౭॥కోపధాయాః స్త్రియా న పుంవత్-పాచికాభార్యః రసికాభార్యః-మద్రికాయతే-మద్రికామానినీ॥ * ॥కోపధప్రతిషేధే తద్ధితవుగ్రహణమ్॥ * ॥నేహ పాకా భార్యా యస్య సః పాకభార్యః॥§॥సంజ్ఞాపూరణ్యోశ్చ॥౬॥౩॥౩౮॥ అనయోర్న పుంవత్-దత్తాభార్యః-దత్తామానినీ-దానక్రియానిమిత్తః స్త్రియాం పుంసి చ సంజ్ఞాభూతోఽయమితి భాషితపుంస్కత్వమస్తి-పఞ్చమీభార్యః-పఞ్చమీపాశా॥§॥వృద్ధినిమిత్తస్య చ తద్ధితస్యారక్తవికారే॥౬॥౩॥౩౯॥వృద్ధిశబ్దేన విహితా యా వృద్ధిస్త

హేతుర్యస్తద్ధిత ఽరక్తవికారార్థస్తదన్తా స్త్రీనపుంవత్-స్రౌఘ్నీ భార్యాః-మాథురీయతే-మాథురీమానినీ-వృద్ధినిమిత్తస్యకిమ్-మధ్యమభార్యః-
తద్ధితస్యకిమ్- కాణ్డలావభార్యః- వృద్ధిశబ్దేనకిమ్- తావద్భార్యః - రక్తేతు కాషాయీకన్థాయస్యసకాషాయకన్థః-వికారేతు హైమీముద్రికాయ
స్యేతిహైమముద్రికః - వృద్ధిశబ్దేనవృద్ధింప్రతిపాదయతాంభావాదీనాంపుంవత్ - వైయాకరణభార్యః - సౌవశ్వభార్యః॥ ౹౹ స్వాఙ్గాచ్చేతః॥
౬॥౩॥౪౦॥స్వాఙ్గాద్యఈకారస్తదన్తా స్త్రీ నపుంవత్ - సుకేశీభార్యః స్వాఙ్గాత్కిమ్-పటుభార్యః- ఈతఃకిమ్-అకేశభార్యః॥❁॥ అమానినీ
తివక్తవ్యమ్॥❁॥సుకేశమానీ- సుకేశమానినీ॥౹॥జాతేశ్చ॥౬॥౩॥౪౧॥ జాతేఃపరోయఃస్త్రీప్రత్యయస్తదన్తాన్నపుంవత్ - శూద్రాభార్యః-
బ్రాహ్మణీభార్యః- సౌత్రస్యైవాఽయన్నిషేధః- తేనహస్తినీనాంసమూహోహాస్తికమిత్యత్రభస్యాఢఇతితుభవత్యేవ॥౹॥ సంఖ్యయా
ఽవ్యయాసన్నాదూరాధికసంఖ్యాస్సంఖ్యేయే॥౨॥౨॥౨౫॥సంఖ్యేయార్థయాసంఖ్యయాఽవ్యయాదయఃసమస్యన్తేసబహువ్రీహిః దశానాం
సమీపేయేసన్తితే-ఉపదశాః- నవఏకాదశవేత్యర్థః- బహువ్రీహౌసంఖ్యేయేడజితివక్ష్యమాణోడచ్॥౹॥తివింశతేర్డితి॥౬॥౪॥౧౪౨॥వింశతేర్భస్య
తిశబ్దస్యలోపస్స్యాడ్డితి-ఆసన్నవింశాః-వింశతేరాసన్నా ఇత్యర్థః- అదూరత్రింశాః-అధికచత్వారింశాః - ద్వౌవాత్రయోవాద్విత్రాః - ద్వి
రావృత్తాదశద్విదశాః-వింశతిరిత్యర్థః॥౹॥దిఙ్నామాన్యన్తరాలే॥ ౨॥౨॥౨౬॥ దిశోనామాన్యన్తరాలేవాచ్యేప్రాగ్వత్ - దక్షిణస్యాశ్చపూర్వ
స్యాశ్చదిశోఽన్తరాలందిక్ దక్షిణపూర్వా-నామగ్రహణాద్యౌగికానాన్న -ఐన్ద్ర్యాశ్చకౌబేర్యాశ్చాఽన్తరాలమిత్॥౹॥ తత్రతేనేదమితిస
రూపే॥౨॥౨॥౨౭॥సప్తమ్యన్తేగ్రహణవిషయేసరూపేపదేతృతీయాన్తేచప్రహరణవిషయేఇదంయుద్ధంప్రవృత్తమిత్యర్థేసమస్యేతేకర్మవ్యతి
హారేద్యోత్యేసబహువ్రీహిః-ఇతిశబ్దాదయంవిషయవిశేషోలభ్యతే॥❁॥అన్యేషామపిదృశ్యతే॥❁॥ దీర్ఘ ఇత్యనువర్తతే-ఇచికర్మవ్యతిహారేబ
హువ్రీహౌపూర్వపదాన్తస్యదీర్ఘః-ఇచ్సమాసాన్తోవక్ష్యతే- తిష్ఠద్గుప్రభృతిష్విచ్ప్రత్యయస్యపాఠాదవ్యయీభావత్వాదవ్యయత్వమ్
కేశేషుకేశేషుగృహీత్వేదంయుద్ధంప్రవృత్తం-కేశాకేశి దణ్డైశ్చదణ్డైశ్చప్రహృత్యేదంయుద్ధంప్రవృత్తందణ్డాదణ్డి - ముష్టీముష్టి॥౹॥ ఓర్గుణః॥
౬॥౪॥౧౪౬॥ఉవర్ణాన్తస్యభస్యగుణస్స్యాత్తద్ధితే-అవాదేశః - బాహవా బాహవి- ఓర్దీర్ఘ వక్తవ్యేగుణోక్తిః సంజ్ఞాపూర్వకోవిధిరనిత్యఇతి
జ్ఞాపయితుమ్- తేనస్వాయంభవమిత్యాదిసిద్ధమ్- సరూపేతికిమ్ హలేనముసలేన॥౹॥ తేనసహేతితుల్యయోగే॥౨॥౨॥౨౮॥తుల్యయోగేవర్తమా

నంసహేత్యేతత్తృతీయాన్తేన ప్రాగ్వత్ ॥§॥ వోపసర్జనస్య॥ ౬॥౩॥౮౨॥ బహువ్రీహ్యవయవస్య సహస్య సస్స్యాద్వా- పుత్రేణ సహ- సపుత్రః- సహపుత్రో వాఽఽగతః- తుల్యయోగవచనం ప్రాయికమ్- సకర్మకః- సలోమకః॥§॥ ప్రకృత్యాఽఽశిషి॥ ౬॥౩॥౮౩॥ సహశబ్దః ప్రకృత్యా స్యాదాశిషి- స్వస్తి రాజ్ఞే సహపుత్రాయ సహామాత్యాయ॥✼॥ అగోవత్సహలేష్వితి వాచ్యమ్॥✼॥ సగవే- సవత్సాయ- సహలాయ॥§॥ బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయే డజబహుగణాత్ ॥౫॥౪॥౭౩॥ సంఖ్యేయే యో బహువ్రీహిస్తస్మాడ్డచ్ స్యాత్ -ఉపదశాః అబహుగణాత్కిమ్- ఉపబహవః-ఉపగణాః-అత్ర స్వరే విశేషః॥✼॥ సంఖ్యాయాస్తత్పురుషస్య వాచ్యః॥✼॥ నిర్గతాని త్రింశతో నిస్త్రింశాని వర్షాణి చైత్రస్య- నిర్గతస్త్రింశతోఽఙ్గులిభ్యో నిస్త్రింశః ఖడ్గః॥§॥ బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాఙ్గాత్షచ్ ॥౫॥౪॥౧౧౩॥ వ్యత్యయేన షష్ఠీ- స్వాఙ్గవాచిసక్థ్యక్ష్యన్తాద్బహువ్రీహేః షచ్ స్యాత్ -దీర్ఘే సక్థినీ యస్య- దీర్ఘసక్థః- జలజాక్షీ- స్వాఙ్గాత్కిమ్ దీర్ఘసక్థి శకటమ్- స్థూలాక్షా వేణుయష్టిః అక్ష్ణోఽదర్శనాదిత్యచ్ ॥ § ॥ అఙ్గులేర్దారుణి॥ ౫॥౪॥౧౧౪॥ అఙ్గుల్యన్తాద్బహువ్రీహేః షచ్ స్యాద్దారుణ్యర్థే- పఞ్చ అఙ్గులయో యస్య- తత్పఞ్చాఙ్గులం దారు- అఙ్గులిసదృశావయవం ధాన్యాదివిక్షేపణకాష్ఠముచ్యతే- బహువ్రీహేః కిమ్- ద్వే అఙ్గులీ ప్రమాణమస్యాః ద్వ్యఙ్గులా యష్టిః- తద్ధితార్థే తత్పురుషే- తత్పురుషస్యాఙ్గులేరిత్యచ్- దారుణి కిమ్- పఞ్చాఙ్గులిర్హస్తః॥§॥ ద్విత్రిభ్యాం ష మూర్ధ్నః॥ ౫॥౪॥౧౧౫॥ ఆభ్యాం మూర్ధ్నః షః స్యాద్బహువ్రీహౌ- ద్విమూర్ధః- త్రిమూర్ధః॥✼॥ నేతుర్నక్షత్రే అబ్వక్తవ్యః॥✼॥ మృగో నేతా యాసాం తాః- మృగనేత్రా రాత్రయః- పుష్యనేత్రాః॥§॥ అన్తర్బహిర్భ్యాం చ లోమ్నః॥౫॥౪॥౧౧౭॥ ఆభ్యాం లోమ్నోఽప్ స్యాద్బహువ్రీహౌ- అన్తర్లోమః- బహిర్లోమః॥§॥ అఞ్నాసికాయాః సంజ్ఞాయాం నసం చాస్థూలాత్ ॥౫॥౪॥౧౧౮॥ నాసికాన్తాద్బహువ్రీహేరచ్ స్యాత్ -నాసికాశబ్దశ్చ నసం ప్రాప్నోతి న తు స్థూలపూర్వాత్ ॥§॥ పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగః॥ ౮ ॥ ౪॥ ౩॥ పూర్వపదస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య నస్య ణః స్యాత్సంజ్ఞాయామ్- న తు గకారవ్యవధానే- ద్రురివ నాసికాఽస్య ద్రుణసః - ఖరణసః - అగః కిమ్- ఋచామయనం ఋగయనమ్ - అణృగయనాదిభ్య ఇతి నిపాతనాత్ ణత్వాభావమాశ్రిత్య ఋగగ్రహణం ప్రత్యాఖ్యాతం భాష్యే - అస్థూలాత్కిమ్॥ స్థూలనాసికః॥✼॥ ఖురఖరాభ్యాం వా నస్ ॥✼॥ ఖురణాః- ఖరణాః- పక్షే అజపీష్యతే- ఖురణసః ఖరణసః॥§॥ ఉపసర్గాచ్చ॥ ౫॥౪॥౧౧౯॥ ప్రాదేర్యో నాసికాశబ్దస్తదన్తాద్బహువ్రీహేరచ్- నాసికాయా నసాదేశశ్చ- అసంజ్ఞార్థం వచనమ్

ఉన్నతా నాసికా యస్య - స ఉన్నసః - ఉపసర్గాచ్చ ఇతి సూత్రం - తద్భాష్యకార ఆహ॥ ఉపసర్గాద్బహులమ్।౫॥౪॥౧౧౯।ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య నసో నస్య ణస్స్యాద్బహులమ్॥ ప్రణసః॥☼॥ వేర్గ్రో వక్తవ్యః॥☼॥ విగతా నాసికాస్య॥ విగ్రః॥☼॥ ఖ్యశ్చ॥☼॥ విఖ్యః - కథం తర్హి వినసా హతబాన్ధవేతి భట్టిః - విగతయా నాసికయోపలక్షితేతి వ్యాఖ్యేయః॥§॥ సుప్రాతసుశ్వసుదివశారికుక్షచతురశ్రైణీపదాజపదప్రోష్ఠపదాః॥ ౫॥౪॥౧౨౦॥ ఏతే బహువ్రీహయ అచ్ ప్రత్యయాన్తా నిపాత్యన్తే - శోభనం ప్రాతరస్య - సుప్రాతః - శోభనం శ్వోఽస్య సుశ్వః శోభనం దివాస్య - సుదివః - శారేరివ కుక్షిరస్య - శారికుక్షః - చతస్రోఽశ్రయోఽస్య చతురశ్రః - ఏణ్యా ఇవ పాదావస్య - ఏణీపదః - అజపదః ప్రోష్ఠో గౌస్తస్యేవ పాదావస్య ప్రోష్ఠపదః॥§॥ నఞ్దుస్సుభ్యో హలిసక్థ్యోరన్యతరస్యామ్॥ ౫॥౪॥౧౨౧॥ అచ్ స్యాత్ - అహలః - అహలిః - అసక్థః అసక్థిః - ఏవం సుదుర్భ్యామ్ - శక్త్యోరితి పాఠాన్తరమ్ - అశక్తః - అశక్తిః॥§॥ నిత్యమసిచ్ ప్రజామేధయోః॥ ౫॥౪॥౧౨౨॥ నఞ్దుఃసుభ్య ఇత్యేవ - అప్రజాః - దుష్ప్రజాః - సుప్రజాః - అమేధాః - దుర్మేధాః॥§॥ ధర్మాదనిచ్ కేవలాత్॥ ౫॥౪॥౧౨౪॥ కేవలాత్పూర్వపదాత్పరో యో ధర్మశబ్దస్తదన్తాద్బహువ్రీహేరనిచ్ స్యాత్ - కల్యాణధర్మా - కేవలాత్కిమ్ - పరమః స్వో ధర్మో యస్యేతి త్రిపదే బహువ్రీహౌ మా భూత్ - స్వశబ్దో హి హాన కేవలం పూర్వపదమ్ - కిన్తు మధ్యమం త్వాదాపేక్షికమ్ - సన్నికృష్టసాధ్యధర్మేత్యాకాతు కర్మధారయపూర్వపదో బహువ్రీహిః - ఏవం తు పరమస్వధర్మేత్యపి సాధ్వేవ - నివృత్తిధర్మా - అనుచ్ఛిత్తిధర్మేత్యాదివత్ - పూర్వపదం తు బహువ్రీహిణాఽఽక్షిప్యతే॥§॥ జమ్భా సుహరితతృణసోమేభ్యః॥ ౫॥౪॥౧౨౫॥ జమ్భేతి కృతసమాసాన్తం నిపాత్యతే - జమ్భో భక్ష్యే దన్తే చ - శోభనో జమ్భోఽస్య - సుజమ్భా - హరితజమ్భా - తృణం భక్ష్యం యస్య - తృణమివ దన్తా యస్యేతి వా - తృణజమ్భా - సోమజమ్భా - స్వాదిభ్యః కిమ్ పతితజమ్భః॥§॥ దక్షిణేర్మా లుబ్ధయోగే॥ ౫॥౪॥౧౨౬॥ దక్షిణే ఈర్మం వ్రణం యస్య - దక్షిణేర్మా మృగః - వ్యాధేన కృతవ్రణ ఇత్యర్థః॥§ ఇచ్ కర్మవ్యతిహారే॥ ౫॥౪॥౧౨౭॥ కర్మవ్యతిహారే యో బహువ్రీహిస్తస్మాదిచ్ స్యాత్సమాసాన్తః - కేశాకేశి - ముసలాముసలి॥§॥ ద్విదణ్డ్యాదిభ్యశ్చ॥ ౫॥౪॥౧౨౮॥ తాదర్థ్యే చతుర్థ్యేషా - ఏషాం సిద్ధ్యర్థమిచ్ ప్రత్యయస్స్యాత్ - ద్వౌ దణ్డౌ యస్మిన్ప్రహరణే తత్ - ద్విదణ్డి ప్రహరణమ్ ద్విముసలి - ఉభాహస్తి - ఉభయాహస్తి॥§॥ ప్రసంభ్యాం జానునోర్జ్ఞుః॥ ౫॥౪॥౧౨౯॥ ఆభ్యాం పరయోర్జానుశబ్దయోర్జ్ఞురాదేశస్స్యాద్బహువ్రీహౌ - ప్రగతే జానునీ యస్య - ప్రజ్ఞుః - సంజ్ఞుః॥§॥ ఊర్ధ్వాద్విభాషా॥ ౫॥౪॥౧౩౦॥ ఊర్ధ్వజ్ఞుః - ఊర్ధ్వజానుః॥§॥ ధనుషశ్చ॥ ౫॥౪॥౧౩౨॥ ధనురన్తస్య బహువ్రీహేరనఙాదేశః స్యాత్ - శార్ఙ్గధన్వా॥§॥ వా సంజ్ఞాయామ్।౫॥౪॥౧౩౩॥ శతధ

న్వా-శతధనుః‖§‖జాయాయానిఙ్ ‖౫‖౪‖౧౩౪‖జాయాన్తస్యబహువ్రీహేర్నిఙాదేశస్స్యాత్‖§‖లోపోవ్యోర్వలి‖౬‖౧‖౬౬‖వకారయకారయోర్లోపస్స్యాద్వలి- పుంవద్భావః-యువతిర్జాయాఽస్య-యువజానిః‖§‖గన్ధస్యేదుత్పూతిసుసురభిభ్యః‖ ౫‖౪‖౧౩౫‖ ఏభ్యోగన్ధస్యఇకారోన్తాదేశస్స్యాత్- ఉద్గన్ధిః- పూతిగన్ధిః సుగన్ధిః-సురభిగన్ధిః- గన్ధస్యేత్వేతదేకాన్తగ్రహణమ్-ఏకాన్తమేకదేశఇవ-అవిభాగేనలక్ష్యమాణఇత్యర్థః-సుగన్ధిపుష్పమ్-సలిలఞ్చ- సుగన్ధిర్వాయుః- నేహ-శోభనాగన్ధాఃద్రవ్యాణ్యస్య- సుగన్ధఆపణికః‖ అల్పాఖ్యాయామ్‖౫‖౪‖౧౩౬‖సూపస్యగన్ధోలేశోయస్మిన్-తత్-సూపగన్ధిభోజనమ్-ఘృతగన్ధి-గన్ధోగన్ధకఆమోదేలేశేసంబన్ధగర్వయోరితివిశ్వః‖ఉపమానాచ్చ‖౫‖౪‖౧౩౭‖పద్మస్యేవగన్ధోఽస్య-పద్మగన్ధిః‖§‖పాదస్యలోపోఽహస్త్యాదిభ్యః‖౫‖౪‖౧౩౮‖హస్త్యాదివర్జితాదుపమానాత్పరస్యపాదశబ్దస్యలోపస్స్యాద్బహువ్రీహౌ-స్థానిద్వారేణాయంసమాసాన్తః వ్యాఘ్రస్యేవపాదావస్య - వ్యాఘ్రపాత్ - అహస్త్యాదిభ్యఃకిమ్-హస్తిపాదః- కుసూలపాదః‖§‖కుమ్భపదీషుచ‖ ౫‖ ౪‖ ౧౩౯‖ కుమ్భపద్యాదిషుపాదస్యలోపోఙీప్చనిపాత్యతేస్త్రియామ్-పాదఃపత్-కుమ్భపదీ- స్త్రియాంకిమ్-కుమ్భపాదః‖§‖సంఖ్యాసుపూర్వస్య‖౫‖౪‖౧౪౦‖ పాదస్యలోపస్స్యాత్సమాసాన్తోబహువ్రీహౌ-ద్విపాత్ సుపాత్‖§‖ వయసిదన్తస్యదతృ‖౫‖౪‖౧౪౧‖సంఖ్యాసుపూర్వస్యదన్తస్యదతృఇత్యాదేశస్స్యాద్వయసి - ద్విదన్-చతుర్దన్-షట్దన్తాఅస్య-షోడన్-సుదన్ సుదతీ-వయసికిమ్-ద్విదన్తఃకరీ-సుదన్తోనటః‖§‖ స్త్రియాంసంజ్ఞాయామ్‖ ౫‖౪‖౧౪౩‖ దన్తస్యదతృస్స్యాత్సమాసాన్తోబహువ్రీహౌ-అయోదతీ- ఫాలదతీ-సంజ్ఞాయాంకిమ్-సమదన్తీ‖§‖విభాషాశ్యావారోకాభ్యామ్‖౫‖౪‖౧౪౪‖దన్తస్యదతృస్స్యాద్బహువ్రీహౌ-శ్యావదన్-శ్యావదన్తః-అరోకదన్-అరోకదన్తః‖§‖అగ్రాన్తశుద్ధశుభ్రవృషవరాహేభ్యశ్చ‖౫‖౪‖౧౪౫‖ఏభ్యోదన్తస్యదతృవా-కుడ్మలాగ్రదన్-కుడ్మలాగ్రదన్తః‖§ కకుదస్యావస్థాయాంలోపః‖౫‖౪‖౧౪౬‖అజాతకకుత్ -పూర్ణకకుత్‖§‖త్రికకుత్పర్వతే‖౫‖౪‖౧౪౭‖ త్రీణికకుదాన్యస్య-త్రికకుత్-సంజ్ఞైషాపర్వతవిశేషస్య త్రికకుదోన్యః‖§‖ఉద్విభ్యాంకాకుదస్య‖౫‖౪‖౧౪౮‖లోపస్స్యాత్ - ఉత్కాకుత్ -వికాకుత్ -కాకుదంతాలు‖§‖పూర్ణాద్విభాషా‖ ౫‖౪‖౧౪౯‖ పూర్ణకాకుత్ -పూర్ణకాకుదః‖§‖సుహృద్దుర్హృదౌమిత్రామిత్రయోః‖౫‖౪‖౧౫౦‖సుదుర్భ్యాంపరస్య హృదయస్యహృద్భావోనిపాత్యతే-సుహృన్మిత్రమ్ దుర్హృదమిత్రః-అన్యత్రసుహృదయః-దుర్హృదయః‖§‖ఉరఃప్రభృతిభ్యఃకప్‖౫‖౪‖౧౫౧‖వ్యూఢోర

ష్కః-ప్రియసర్పిష్కః-ఇహపుమాన్-అనడ్వాన్-పయః-నౌః-లక్ష్మీరితిఏకవచనాన్తానిపాఠ్యాన్తే-ద్వివచనబహువచనాన్తేభ్యస్తుశేషాద్విభాషేతి వికల్పేనకప్-ద్విపుమాన్-ద్విపుంస్కః॥❁॥అర్థాన్నఞః॥❁॥అనర్థకమ్-నఞఃకిమ్-అపార్థమ్-అపార్థకమ్॥§॥ఇనః స్త్రియామ్। ౫॥౪॥౧౫౨॥ బహుదణ్డికానగరీ-అస్మిన్నస్మిన్గ్రహణాన్యర్థవతాచానర్థకేనాపితదన్తవిధింప్రయోజయన్తి-బహువాగ్మికా- స్త్రియాంకిమ్-బహుదణ్డీ-బహుదణ్డికో గ్రామః॥ §॥ శేషాద్విభాషా॥౫॥౪॥౧౫౪॥అనుక్తసమాసాన్తాచ్ఛేషాధికారస్థాద్బహువ్రీహేఃకప్వాస్యాత్ -మహాయశస్కః-మహాయశాః- అనుక్తేత్యాదికిమ్-వ్యాఘ్రపాత్ -సుగన్ధిః-ప్రియపథః- శేషాధికారస్థాత్కిమ్-ఉపబహవః-ఉత్తరపూర్వా-సపుత్రః-తన్త్రాదినా శేషశబ్దోఽర్థ ద్వయపరః॥§॥ఆపోఽన్యతరస్యామ్॥ ౭॥౪॥౧౫॥కప్యాబన్తస్యహ్రస్వోవాస్యాత్ -బహుమాలాకః బహుమాలకః-కబభావే బహుమాలః §॥ నసం జ్ఞాయామ్॥౫॥౪॥౧౫౫॥ శేషాదితి ప్రాప్తఃకబ్నస్యాత్సంజ్ఞాయామ్-విశ్వేదేవాఅస్య-విశ్వదేవః॥§॥ ఈయసశ్చ॥౫॥౪॥౧౫౬। ఈయసన్తోత్తర పదాన్నకప్ - బహవఃశ్రేయాంసోఽస్య- బహుశ్రేయాన్-గోస్త్రియోరితిహ్రస్వప్రాప్తే॥❁॥ఈయసోబహువ్రీహేర్నేతివాచ్య మ్॥❁॥బహ్వ్యఃశ్రేయస్యోఽస్య- బహుశ్రేయసీ బహువ్రీహేఃకిమ్- అతిశ్రేయసిః॥§ వన్దితేభ్రాతుః॥౫॥౪॥౧౫౭॥పూజితేఽర్థేయోభ్రా తృశబ్దస్తదన్తాన్నకప్స్యాత్ -ప్రశస్తోభ్రాతాయస్య-ప్రశస్తభ్రాతా-నపూజనాదితినిషేధస్తుబహువ్రీహేఃసక్థ్యక్ష్ణోరిత్యతః ప్రాగేవేతి వక్ష్యతే-వన్దితేకిమ్-మూర్ఖభ్రాతృకః॥ § ॥ నాడీతన్త్ర్యోఃస్వాఙ్గే॥ ౫॥౪॥౧౫౯॥ స్వాఙ్గేయౌనాడీతన్త్రీశబ్దౌతదన్తాత్కప్నస్యాత్ బహునాడిఃకాయః-బహుతన్త్రీర్గ్రీవా-బహుతన్త్రీర్ధమనీ-స్త్రీప్రత్యయాన్తత్వాభావాద్ధ్రస్వోన-స్వాఙ్గేకిమ్-బహునాడీకస్తమ్భః-బహుతన్త్రీకా వీణా॥ § ॥ నిష్ప్రవాణిశ్చ॥౫॥౪॥౧౬౦॥కబభావోఽత్రనిపాత్యతే- ప్రపూర్వాద్వయతేర్ల్యుట్ ప్రవాణీతన్తువాయశలాకా-నిర్గతా ప్రవాణ్యస్య-నిష్ప్రవాణిఃపటః- సమాప్తవానః-నవఇత్యర్థః॥§॥సప్తమీవిశేషణేబహువ్రీహౌ॥౨॥౨॥౩౫॥సప్తమ్యన్తంవిశేషణఞ్చబహువ్రీహౌ పూర్వంప్రయోజ్యమ్- కణ్ఠేకాలః-అతఏవజ్ఞాపకాద్వ్యధికరణపదోబహువ్రీహిః-చిత్రగుః॥❁॥సర్వనామసంఖ్యయోరుపసంఖ్యానమ్॥❁॥స ర్వశ్వేతః - ద్విశుక్లః॥❁॥మిథోఽనయోఃసమాసేసంఖ్యాపూర్వం-శబ్దపరవిప్రతిషేధాత్ ॥❁॥ద్వ్యన్యః॥❁॥సంఖ్యాయాఅల్పీయస్యాః॥❁॥ద్వి త్రాః-ద్వన్ద్వేఽపి-ద్వాదశ॥❁॥వాప్రియస్య॥❁॥గుడప్రియః-ప్రియగుడః ❁॥గడ్వాదిభ్యఃపరాసప్తమీ॥❁॥గడుకణ్ఠః-క్వచిన్న- వహేగడుః

నిష్ఠా॥ ౨॥ ౨॥ ౩౬॥ నిష్ఠాన్తం బహువ్రీహౌ పూర్వం స్యాత్ - కృతకృత్యః॥ ✽ ॥ జాతికాలసుఖాదిభ్యః పరా నిష్ఠా వాచ్యా॥ ✽ ॥ సారఙ్గజగ్ధీ మాసజాతా సుఖజాతా- ప్రాయికమిదమ్- కృతకటః- పీతోదకః॥ § ॥ వాహితాగ్న్యాదిషు॥ ౨॥ ౨॥ ౩౭॥ ఆహితాగ్నిః- అగ్న్యాహితః- ఆకృతిగణోయమ్॥ ✽॥ ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠాసప్తమ్యౌ॥ ✽॥ అస్యుద్యతః- దణ్డపాణిః- క్వచిన్న - వివృతాసిః॥ ——*ఇతి బహువ్రీహిః*—— §॥ చార్థే ద్వన్ద్వః॥ ౨॥ ౨॥ ౨౯॥ అనేకం సుబన్తం చార్థే వర్తమానం వా సమస్యతే స ద్వన్ద్వః- సముచ్చయాన్వాచయేతరేతరయోగసమాహారాశ్చార్థాః పరస్పరనిరపేక్షస్యానేకస్యైకస్మిన్నన్వయః సముచ్చయః- అన్యతరస్యానుషంగికత్వేన్వాచయః - మిలితానామన్వయ ఇతరేతరయోగః- సమూహస్సమాహారః- తత్రేశ్వరం గురుం చ భజస్వేతి సముచ్చయే - భిక్షామట గాం చానయేత్యన్వాచయే చ న సమాసోసామర్థ్యాత్ - ధవఖదిరౌ సంజ్ఞాపరిభాషమ్- అనేకోక్తేః- హోతాపోతానేష్టోద్గాతారః- ద్వయోర్ద్వయోర్ద్వన్ద్వం కృత్వా పునర్ద్వన్ద్వేతు- హోతాపోతానేష్టోద్గాతారః॥ §॥ రాజదన్తాదిషు పరమ్॥ ౨॥ ౨॥ ౩౧॥ ఏషు పూర్వప్రయోగార్హం పరం స్యాత్ - దన్తానాం రాజా- రాజదన్తః- ధర్మాదిష్వనియమః- అర్థధర్మౌ- ధర్మార్థౌ- దమ్పతీ- జమ్పతీ- జాయాపతీ- జాయాశబ్దస్య జమ్భావో దమ్భావశ్చ వా నిపాత్యతే- ఆకృతిగణోయమ్ ॥ §॥ ద్వన్ద్వేఘి॥ ౨॥ ౨॥ ౩౨॥ ద్వన్ద్వే ఘిసంజ్ఞం పూర్వం స్యాత్ - హరిశ్చ - హరశ్చ- హరిహరౌ॥ ✽॥ అనేకప్రాప్తావేకత్ర నియమోనియమశ్శేషే ॥ ✽॥ హరిగురుహరాః- హరిహరగురవః॥ §॥ అజాద్యదన్తమ్॥ ౨॥ ౨॥ ౩౩॥ ఇదం ద్వన్ద్వే పూర్వం స్యాత్ - ఈశకృష్ణౌ బహుష్వనియమః- అశ్వరథేన్ద్రాః- ఇన్ద్రాశ్వరథాః- ఘ్యన్తాదజాద్యదన్తం విప్రతిషేధేన- ఇన్ద్రాగ్నీ ॥ §॥ అల్పాచ్తరమ్॥ ౨॥ ౨॥ ౩౪॥ శివకేశవౌ॥ ✽॥ ఋతునక్షత్రాణాం సమాక్షరాణామానుపూర్వ్యేణ॥ ✽॥ హేమన్తశిశిరవసన్తాః- కృత్తికారోహిణ్యౌ - సమాక్షరాణాం కిమ్- గ్రీష్మవసన్తౌ॥ ✽ ॥ లఘ్వక్షరమ్పూర్వమ్॥ ✽॥ కుశకాశమ్ ॥ ✽॥ అభ్యర్హితఞ్చ॥ ✽॥ తాపసపర్వతౌ॥ ✽॥ వర్ణానామానుపూర్వ్యేణ ॥ ✽ బ్రాహ్మణక్షత్రియవిట్శూద్రాః॥ ✽॥ భ్రాతుర్జ్యాయసః॥ ✽॥ యుధిష్ఠిరార్జునౌ॥ §॥ ద్వన్ద్వశ్చ ప్రాణితూర్యసేనాఙ్గానామ్॥ ౨॥ ౪॥ ౨॥ ఏషాం ద్వన్ద్వ ఏకవత్స్యాత్ - పాణిపాదమ్- మార్దఙ్గికపాణవికమ్- రథికాశ్వారోహమ్- సమాహారస్యైకత్వాదేకత్వే సిద్ధే నియమార్థం ప్రకరణమ్- ప్రాణ్యఙ్గాదీనాం సమాహార ఏవ యథా స్యాత్ ॥ §॥ అనువాదే చరణానామ్॥ ౨ ॥ ౪ ॥ ౩ ॥ చరణానాం ద్వన్ద్వ ఏకవత్స్యాత్ సిద్ధస్యోపన్యాసే॥ ✽॥ స్థేణోర్లుఙీతి వక్తవ్యమ్ ✽॥ ఉదగాత్క

రకాలాపమ్-ప్రత్యష్ఠాత్కఠకౌథుమమ్॥ § ॥ అధ్వర్యుక్రతురనపుంసకమ్ ॥ ౨।౪।౪॥ యజుర్వేదే విహితో యః క్రతుస్తద్వాచినామనపుంసకలిఙ్గా
నాం ద్వన్ద్వ ఏకవత్స్యాత్-అర్కాశ్వమేధమ్-అధ్వర్యుక్రతుః కిమ్-ఇషువజ్రౌ-సామవేదవిహితౌ-అనపుంసకం కిమ్-రాజసూయవాజ
పేయే-అర్ధర్చాదిః॥ § ॥ అధ్యయనతోఽవిప్రకృష్టాఖ్యానామ్। ౨।౪।౫॥ అధ్యయనేన ప్రత్యాసన్నా ఆఖ్యా యేషాం తేషాం ద్వన్ద్వ ఏకవత్
పదకక్రమకమ్॥ § ॥ జాతిరప్రాణినామ్। ౨।౪।౬॥ ప్రాణివర్జజాతివాచినాం ద్వన్ద్వ ఏకవత్-ధానాశష్కులి-ప్రాణినాం తు-విట్శూద్రాః-
ద్రవ్యజాతీనామేవ-నేహ-రూపరసౌ-గమనాకుఞ్చనే-జాతిప్రాధాన్య ఏవాయమేకవద్భావః-ద్రవ్యవిశేషవివక్షాయాం తు-బదరామ
లకాని॥ § ॥ విశిష్టలిఙ్గో నదీదేశోఽగ్రామాః। ౨।౪।౭। గ్రామవర్జనదీదేశవాచినాం భిన్నలిఙ్గానాం సమాహారే ద్వన్ద్వ ఏకవత్స్యాత్-ఉద్ధ్యశ్చేరా
వతీ చ-ఉద్ధ్యైరావతి-గఙ్గా చ శోణశ్చ-గఙ్గాశోణమ్ కురవశ్చ కురుక్షేత్రం చ-కురుకురుక్షేత్రమ్-భిన్నలిఙ్గానాం కిమ్-గఙ్గాయమునే మద్రకేక
యాః అగ్రామాః కిమ్-జామ్బవం నగరమ్-శాలూకినీ గ్రామః-జామ్బవశాలూకిన్యౌ॥ § ॥ క్షుద్రజన్తవః॥ ౨।౪।౮।। ఏషాం సమాహారే ద్వన్ద్వ
ఏకవత్స్యాత్-యూకాలిక్షమ్-ఆనకులాత్ క్షుద్రజన్తవః॥ § ॥ యేషాం చ విరోధః శాశ్వతికః॥ ౨।౪।౯॥ ఏషాం ప్రాగ్వత్-అహినకులమ్-గో
వ్యాఘ్రమ్-కాకోలూకమిత్యాదౌ పరత్వాద్విభాషా వృక్షమృగేతి ప్రాప్తా చకారేణ బాధ్యతే॥ § ॥ శూద్రాణామనిరవసితానామ్॥ ౨।౪।
౧౦॥ అబహిష్కృతానాం శూద్రాణాం ప్రాగ్వత్-తక్షాయస్కారమ్-పాత్రాద్బహిష్కృతానాం తు-చణ్డాలమృతపాః॥ § ॥ గవాశ్వప్రభృతీని చ
౨।౪ ॥ ౧౧ ॥ యథోచ్చారితాని సాధూని స్యుః-గవాశ్వం-దాసీదాసమిత్యాది॥ § ॥ విభాషా వృక్షమృగతృణధాన్యవ్యఞ్జనపశుశకున్యశ్వబడబపూ
ర్వాపరాధరోత్తరాణామ్। ౨। ౪। ౧౨॥ వృక్షాదీనాం సప్తానాం ద్వన్ద్వః-అశ్వబడబేత్యాది ద్వన్ద్వత్రయఞ్చ ప్రాగ్వద్వా-వృక్షాదిషు వి
శేషాణామేవ గ్రహణమ్ ప్లక్షన్యగ్రోధమ్-ప్లక్షన్యగ్రోధాః-రురుపృషతమ్-రురుపృషతాః-కుశకాశమ్-కుశకాశాః-వ్రీహియవమ్-వ్రీహియ
వాః-దధిఘృతమ్-దధిఘృతే-గోమహిషమ్-గోమహిషాః-శుకబకమ్-శుకబకాః-అశ్వబడబమ్-అశ్వబడబౌ-పూర్వాపరమ్-పూర్వాప
రే-అధరోత్తరమ్-అధరోత్తరే॥ ❀ ॥ ఫలసేనావనస్పతిమృగశకునిక్షుద్రజన్తుధాన్యతృణానాం బహుప్రకృతిరేవ ద్వన్ద్వ ఏకవదితి వాచ్యమ్॥ ❀ ॥
బదరాణి చామలకాని చ-బదరామలకమ్ జాతిరప్రాణినామిత్యేకవద్భావో నేహ బదరామలకే-రథికాశ్వారోహౌ-ప్లక్షన్యగ్రోధౌ-

ఇత్యాది- విభాషావృక్షమృగేతిసూత్రే యేఽప్రాణినస్తేషాంగ్రహణంజాతిరప్రాణినామితినిత్యే ప్రాప్తేవికల్పార్థమ్ - పశుగ్రహణం హస్త్యశ్వాదిషు సేనాఙ్గత్వాన్నిత్యే ప్రాప్తే-మృగాణాంపక్షిణాం-శకునీనాం త్వైకేనోభయత్రద్వన్ద్వః-అన్యేషు సహోక్తేతరేతరయోగపక్షే నియమార్థంమృగశకునిగ్రహణమ్ ఏవమూర్ధ్వాపరగతమధరోత్తరమిత్యపి అశ్వబడబగ్రహణన్తుపక్షేనపుంసకత్వార్థమ్-అన్యథాపరవల్లిఙ్గత్వాదశ్వబడబావితిస్యాత్ ॥§॥ విప్రతిషిద్ధఞ్చానధికరణవాచి ।౨।౪।౧౩॥ విరుద్ధార్థానామద్రవ్యవాచినాంద్వన్ద్వఏకవద్వాస్యాత్-శీతోష్ణమ్ శీతోష్ణే వైకల్పికస్సమాహారద్వన్ద్వశ్చార్థేఇతిసూత్రేణప్రాప్తః-సతిరుద్ధార్థానాంయదిభవతితర్హిఅద్రవ్యవాచినామేవేతినియమార్థమిదమ్-తేనద్రవ్యవాచినామితరేతరయోగఏవ-శీతోష్ణేఉదకేస్తః విప్రతిషిద్ధంకిమ్-నన్దకపాఞ్చజన్యౌ-ఇహపాక్షికఃసమాహారద్వన్ద్వోనభవత్యేవ॥§॥నదధిపయఆదీని ।౨।౪।౧౪॥ ఏతాని నైకవత్స్యుః-దధిపయసీ-ఇధ్మాబర్హిషీ నిపాతనాదీర్ఘః-ఋక్సామే-వాఙ్మనసే॥§॥అధికరణైతావత్త్వేచ ।౨।౪।౧౫॥ ద్రవ్యసంఖ్యావగమేఏకవదేవేతినియమోనస్యాత్-దశదన్తోష్ఠాః॥§॥విభాషాసమీపే ।౨।౪।౧౬॥ అధికరణైతావత్త్వస్యసామీప్యేనపరిచ్ఛేదేసమాహారఏవేత్యేవంరూపోనియమోవాస్యాత్-ఉపదశమ్-దన్తోష్ఠమ్-ఉపదశాః దన్తోష్ఠాః॥§॥ఆనఙృతోద్వన్ద్వే ।౬।౩।౨౫॥ విద్యాయోనిసమ్బన్ధవాచినామృదన్తానాంద్వన్ద్వేఆనఙ్స్యాదుత్తరపదేపరే హోతాపోతారౌ-హోతాపోతృనేష్టోద్గాతారః- మాతాపితరౌ-పుత్రేఽన్యతరస్యామిత్యతోమణ్డూకప్లుత్యాపుత్రఇత్యనువృత్తేః-పితాపుత్రౌ॥§॥దేవతాద్వన్ద్వేచ ।౬।౩।౨౬॥ ఇహోత్తరపదేపరే ఆనఙ్-మిత్రావరుణౌ॥❀॥వాయుశబ్దప్రయోగేప్రతిషేధః॥❀॥ అగ్నివాయూ వాయ్వగ్నీ - పునర్ద్వన్ద్వగ్రహణంప్రసిద్ధసాహచర్యస్యపరిగ్రహార్థమ్- తేనబ్రహ్మప్రజాపతీఇత్యాదౌనానఙ్ - ఏతద్ధి నైకహవిర్భాగిత్వేనశ్రుతన్నాపిలోకేప్రసిద్ధంసాహచర్యమ్॥§॥ఈదగ్నేస్సోమవరుణయోః ।౬।౩।౨౭॥ దేవతాద్వన్ద్వఇత్యేవ॥§॥అగ్నేస్స్తుత్స్తోమసోమాః ।౮।౩।౮౨॥ అగ్నేఃపరేషామేషాంసస్యషస్స్యాత్సమాసే - అగ్నిష్టుత్ - అగ్నిష్టోమః - అగ్నీషోమౌ- అగ్నీవరుణౌ॥§॥ఇద్వృద్ధౌ ।౬।౩।౨౮॥ వృద్ధిమత్యుత్తరపదేఅగ్నేరిదాదేశస్స్యాద్దేవతాద్వన్ద్వే-ఆగ్నిమారుతౌ దేవతేఽస్య-ఆగ్నిమారుతంకర్మ-అగ్నీవరుణౌదేవతేఽస్యాః-ఆగ్నివారుణమ్- దేవతాద్వన్ద్వేచేత్యుభయపదవృద్ధిః- ఆలౌకికేవాక్యేఆనఙమిత్వఞ్చబాధిత్వా-ఇద్వృద్ధౌకిమ్-ఆగ్నేన్ద్రః- నేన్ద్రస్యపరస్యేత్యుత్తరపదవృద్ధేర్నిషేధః॥❀॥విష్ణౌన॥❀॥ఆగ్నావైష్ణవమ్॥§॥దివోద్యావా॥

౬॥౩॥౨౯॥ దేవతాద్వన్ద్వేచ ఉత్తరపదే- ద్యావాభూమీ- ద్యావాక్షమే॥§॥ దివసశ్చపృథివ్యామ్॥౬॥౩॥౩౦॥ దివఇత్యేవ-చాత్ ద్యావా-ఆదేశేఽ
కారోచ్చారణం సకారస్యరుత్వంమాభూదిత్యేతదర్థమ్ ద్యౌశ్చపృథివీచ- దివస్పృథివ్యౌ- ద్యావాపృథివ్యౌ- ఛన్దసిదృష్టానువిధిః- ద్యావాచిద
స్మైపృథివీ-దివస్పృథివ్యోరిత్యత్ర పదకాలేవిసర్గంపఠన్తి ॥§॥ ఉషాసోషసః॥౬॥౩॥౩౧॥ ఉషశ్శబ్దస్య ఉషాసాదేశో దేవతాద్వన్ద్వే- ఉషా
సాసూర్యమ్॥§॥ మాతరపితరావుదీచామ్॥ ॥౬॥౩॥౩౨॥ మాతరపితరౌ - ఉదీచాంకిమ్ మాతాపితరౌ॥§॥ ద్వన్ద్వాచ్చుదషహాన్తాత్స
మాహారే॥౫॥౪॥౧౦౬॥ చవర్గాన్తాద్దషహాన్తాచ్చద్వన్ద్వాట్టచ్ స్యాత్సమాహారే-వాక్చత్వక్చ- వాక్త్వచమ్- త్వక్స్రజమ్ శమీదృషద
మ్-వాక్త్విషమ్-ఛత్రోపానహమ్-సమాహారేకిమ్-ప్రావృట్ఛరదౌ॥ ——❦ ఇతిద్వన్ద్వః ❦—— అథైకశేషః-సరూపాణామ్-రామా-
రామౌ॥❀॥ విరూపాణామపిసమానార్థానామ్॥❀॥ వక్రదణ్డశ్చ కుటిలదణ్డశ్చ- వక్రదణ్డౌ-కుటిలదణ్డౌ॥§॥ వృద్ధోయూనాతల్లక్షణశ్చేదేవ
విశేషః॥౧॥౨॥౬౫॥ యూనాసహోక్తౌగోత్రంశిష్యతే గోత్రయువప్రత్యయమాత్రకృతఞ్చేత్తయోః కృత్స్నంవైరూప్యంస్యాత్-
గార్గ్యశ్చగార్గ్యాయణశ్చగార్గ్యౌ-వృద్ధఃకిమ్-గర్గగార్గ్యాయణౌ-యూనాకిమ్-గర్గగార్గ్యౌ-తల్లక్షణఃకిమ్ భాగవిత్తిర్భాగవిత్తికః-
కృత్స్నంకిమ్-గార్గ్యవాత్స్యాయనౌ॥§॥ స్త్రీపుంవచ్చ॥౧॥౨॥౬౬॥ యూనాసహోక్తౌవృద్ధాస్త్రీశిష్యతేతదర్థశ్చపుంవత్-గార్గీచ
గార్గ్యాయణశ్చ-గర్గాః-అస్త్రియామిత్యనువర్తమానే యఞఞోశ్చేతిలుక్-దాక్షీచదాక్షాయణశ్చ-దాక్షీ॥§॥ పుమాన్స్త్రియా॥౧॥౨॥
౬౭॥ స్త్రియాసహోక్తౌపుమాన్శిష్యతే-తల్లక్షణఏవవిశేషశ్చేత్ - హంసీచహంసశ్చహంసౌ॥§॥ భ్రాతృపుత్రౌస్వసృదుహితృభ్యామ్॥
౧॥౨॥౬౮॥ భ్రాతాచస్వసాచ భ్రాతరౌ-పుత్రశ్చదుహితాచపుత్రౌ॥§॥ నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామ్॥౧॥౨॥౬౯॥
అక్లీబేనసహోక్తౌక్లీబంశిష్యతే-తచ్చవాఏకవత్స్యాత్తల్లక్షణఏవవిశేషశ్చేత్-శుక్లఃపటః-శుక్లాశాటీ-శుక్లంవస్త్రం- తదిదంశుక్లం- తానీమాని
శుక్లాని॥§॥ పితామాత్రా॥౧॥౨॥౭౦॥ మాత్రాసహోక్తౌపితావాశిష్యతే-మాతాచపితాచ-పితరౌ-మాతాపితరౌవా॥§॥ శ్వశురశ్శ్వశ్ర్వా
౧॥౨॥౭౧॥ శ్వశ్ర్వాసహోక్తౌశ్వశురోవాశిష్యతే-తల్లక్షణఏవవిశేషశ్చేత్-శ్వశురౌ శ్వశ్రూశ్వశురౌ॥§॥ త్యదాదీనిసర్వైర్నిత్యమ్॥
౧॥౨॥౭౨॥ సర్వైస్సహోక్తౌత్యదాదీనినిత్యంశిష్యన్తే- సచదేవదత్తశ్చ-తౌ॥❀॥ త్యదాదీనామ్మిథస్సహోక్తౌయత్పరంతచ్ఛిష్యతే॥❀

సచయశ్చ - యౌ ॥ పూర్వశేషోఽపి దృశ్యత ఇతి భాష్యమ్-సచయశ్చతౌ ॥❁॥ త్యదాదితశ్శేషే పున్నపుంసకతో లిఙ్గవచనాని ॥❁॥ సాచ దేవదత్త
శ్చ-తౌ తచ్చ దేవదత్తాచ యజ్ఞదత్తాచ- తాని-పున్నపుంసకయోస్తు పరత్వాన్నపుంసకంశిష్యతే-తచ్చ దేవదత్తశ్చ తే ॥❁॥ అద్వన్ద్వతత్పురుష
విశేషణానామితి వక్తవ్యమ్ ॥❁॥ కుక్కుటమయూర్యావిమే- మయూరీకుక్కుటావిమౌ-తచ్చ సాచ అర్ధపిప్పల్యౌ తే ॥ ౬ ॥ గ్రామ్యపశుసఙ్ఘే
ష్వతరుణేషు స్త్రీ ॥ ॥౧॥౨॥౭౩॥ ఏషు సహవివక్షాయాం స్త్రీ శిష్యతే పుమాన్ స్త్రియేత్యస్యాపవాదః గావ ఇమాః-గ్రామ్యేతికిమ్- రురవ ఇ
మే పశుగ్రహణంకిమ్-బ్రాహ్మణాః-సఙ్ఘేషుకిమ్-ఏతౌ గావౌ-అతరుణేషుకిమ్-వత్సా ఇమే ॥❁॥ అనేకశఫేష్వితి వాచ్యమ్ ॥❁॥ అశ్వా ఇమే-ఇహ
సర్వత్ర ఏకశేషే కృతే అనేకసుబన్తాభావాత్ ద్వన్ద్వో న-తేన శివసే శిరసీ గాం పిత్రా కా సమాసస్యేత్యన్తోదాత్తః ప్రాతిపదికవద్భావశ్చ న
పన్థానౌ-పన్థాన ఇత్యాదౌ సమాసాన్తో న ॥ ——❁ ఇత్యేకశేషః ❁—— కృత్తద్ధితసమాసైకశేషసనాద్యన్తధాతురూపాః పఞ్చ వృత్తయః-
పరార్థాభిధానం వృత్తిః వృత్త్యర్థావబోధకం వాక్యం విగ్రహః-స ద్వివిధః లౌకికోఽలౌకికశ్చ-పరినిష్ఠితత్వాత్సాధుర్లౌకికః-ప్రయోగాన
ర్హోఽసాధురలౌకికః-యథా-రాజ్ఞః పురుషః-రాజన్ ఙస్ పురుష సు ఇతి-అవిగ్రహో నిత్యసమాసః - అస్వపదవిగ్రహో వా- సమాసశ్చ
తుర్ధేతి ప్రాయోవాదః- అవ్యయీభావతత్పురుషబహువ్రీహిద్వన్ద్వాధికారబాహ్యానామపి సమాసవిధానాత్ - పూర్వ
పదార్థప్రధానోఽవ్యయీభావః-ఉత్తరపదార్థప్రధానస్తత్పురుషః-అన్యపదార్థప్రధానో బహువ్రీహిః- ఉభయపదార్థప్రధా
నో ద్వన్ద్వః-ఇత్యపి ప్రాచాం ప్రవాదః- ప్రాయోభిప్రాయః సూపప్రతి-ఉన్మత్తగఙ్గమిత్యాద్యవ్యయీభావే-అతిమాలాదౌ తత్పురు
షే-ద్విత్రా ఇత్యాదిబహువ్రీహౌ దన్తోష్ఠమిత్యాదిద్వన్ద్వే చాభావాత్-తత్పురుషవిశేషః కర్మధారయః తద్విశేషో ద్విగుః-అనేకపదత్వం ద్వ
న్ద్వబహువ్రీహ్యోరేవ-తత్పురుషస్య క్వచిదేవేత్యుక్తమ్-కిఞ్చ- సుపాం సుపా తిఙా నామ్నా ధాతునాథ తిఙాం తిఙా సుబన్తేనేతి విజ్ఞేయస్స
మాసష్షడ్విధో బుధైః॥౧॥ సుపాం సుపా-రాజపురుషః తిఙా పర్యభూషయత్-నామ్నా-కుమ్భకారః ధాతునా-కటప్రూః అజస్రమ్ తిఙాం తిఙా-పి
బతఖాదతా-ఖాదతమోదతా-తిఙాం సుపా-కృన్తవిచక్షణేతి యస్యాం క్రియాయాం సా కృన్తవిచక్షణా-ఏహీడాదయోఽన్యపదార్థే చేతిసమా
సః-విత్యంసుకాః ప్రావృత్సమాసః ॥ ——❁ ఇతి సర్వసమాసశేషః ❁—— బహువ్రీహ్యర్థాయ సర్వధామానమనద్యౌ ॥ ॥౨౮॥ ...

ఋగాద్యన్తస్య సమాసస్య అప్రత్యయోఽన్తావయవస్స్యాత్ - అక్షే యా ఋక్ తదన్తస్య తు - అర్ధర్చాః - అనృచబహ్వృచావధ్యేతర్యేవ - నేహ - అనృక్ సామ బహ్వృక్ సూక్తమ్ విష్ణోః పూః విష్ణుపురమ్ - క్లీబత్వం లోకాత్ - విమలాపం సరః ॥ § ॥ ద్వ్యన్తరుపసర్గేభ్యోఽప ఈత్ ॥ ౬ ॥ ౩ ॥ ౯౭ ॥ అప ఇతి కృతసమాసాన్తస్యానుకరణమ్ షష్ఠ్యర్థే ప్రథమా - ఏభ్యోఽపస్య ఈత్స్యాత్ - ద్విగతా ఆపో యస్మిన్నితి - ద్వీపమ్ - అన్తరీపమ్ - ప్రతీపమ్ - సమీపమ్ - సమాపో దేవయజనమితి తు సమా ఆపో యస్మిన్నితి బోధ్యమ్ కృతసమాసాన్తగ్రహణాన్నేహ - స్వప్ స్వపీ - అవర్ణాన్తాద్వా ప్రేపమ్ - పరేపమ్ - ప్రాపమ్ - పరాపమ్ ॥ § ॥ ఊదనోర్దేశే ॥ ౬ ॥ ౩ ॥ ౯౮ ॥ అనోరుత్తరస్యాపస్య ఊత్స్యాద్దేశే - అనూపో దేశః - రాజధురా - అక్షే తు - అక్షధూః - దృఢధూరక్షః - సఖిపథః - రమ్యపథో దేశః ॥ § ॥ అచ్ ప్రత్యన్వవపూర్వాత్సామలోమ్నః ॥ ౫ ॥ ౪ ॥ ౭౫ ॥ ఏతత్పూర్వాత్సామాన్తాల్లోమాన్తాత్సమాసాదచ్ స్యాత్ - ప్రతిసామమ్ - అనుసామమ్ - అవసామమ్ - ప్రతిలోమమ్ - అనులోమమ్ ॥ ❋ ॥ కృష్ణోదక్పాణ్డుసంఖ్యాపూర్వాయా భూమేరజిష్యతే ॥ ❋ ॥ కృష్ణభూమః - ఉదగ్భూమః - పాణ్డుభూమః - ద్విభూమః ప్రాసాదః ॥ ❋ ॥ సంఖ్యాయా నదీగోదావరీభ్యాఞ్చ ॥ ❋ ॥ పఞ్చనదమ్ సప్తగోదావరమ్ - అజో యోగవిభాగాదన్యత్రాపి - పద్మనాభః ॥ § ॥ అక్ష్ణోఽదర్శనాత్ ॥ ౫ ॥ ౪ ॥ ౭౬ ॥ అచక్షుఃపర్యాయాదక్ష్ణోఽచ్ స్యాత్సమాసాన్తః - గవామక్షీవ గవాక్షః ॥ § ॥ అచతురవిచతురసుచతురస్త్రీపుంసధేన్వనడుహర్క్సామవాఙ్మనసాక్షిభ్రువదారగవోర్వష్ఠీవపదష్ఠీవనక్తన్దివరాత్రిన్దివాహర్దివసరజసనిశ్శ్రేయసపురుషాయుషద్వ్యాయుషత్ర్యాయుషర్గ్యజుషజాతోక్షమహోక్షవృద్ధోక్షోపశునగోష్ఠశ్వాః ॥ ౫ ॥ ౪ ॥ ౭౭ ॥ ఏతే పఞ్చవింశతిరజన్తా నిపాత్యన్తే - ఆద్యాస్త్రయో బహువ్రీహయః - అవిద్యమానాని చత్వారి యస్య - అచతురః - విచతురః - సుచతురః - త్ర్యుపాభ్యాఞ్చతురోఽజిష్యతే త్రిచతురాః - చతుర్ణాం సమీపే - ఉపచతురాః - తత ఏకాదశ ద్వన్ద్వాః - స్త్రీపుంసౌ - ధేన్వనడుహౌ - ఋక్సామే - వాఙ్మనసే - అక్షిణీ చ భ్రువౌ చ - అక్షిభ్రువమ్ దారాశ్చ గావశ్చ - దారగవమ్ - ఊరూ చ అష్ఠీవన్తౌ చ - ఊర్వష్ఠీవమ్ - నిపాతనాట్టిలోపః - పదష్ఠీవమ్ - నిపాతనాత్పాదశబ్దస్య పద్భావః - నక్తఞ్చ దివా చ - నక్తన్దివమ్ - రాత్రౌ చ దివా చ - రాత్రిన్దివమ్ - రాత్రేర్మాన్తత్వం నిపాత్యతే - అహని చ దివా చ - అహర్దివమ్ వీప్సాయాం ద్వన్ద్వో నిపాత్యతే - అహన్యహనీత్యర్థః - సరజసమితి సాకల్యేఽవ్యయీభావః - బహువ్రీహౌ తు - సరజః పఙ్కజమ్ - నిశ్చితం శ్రేయః నిశ్శ్రేయసమ్ తత్పురుష ఏవ నేహ నిశ్శ్రేయాన్పుమాన్ -

పురుషస్యాయుః పురుషాయుషమ్-తతో ద్విగుః-ద్వ్యాయుషమ్-త్ర్యాయుషమ్-తతో ద్వన్ద్వః-ఋగ్యజుషమ్-తతస్త్రయః కర్మధారయాః జాతోక్షః-మహోక్షః వృద్ధోక్షః-శునస్సమీపమ్-ఉపశునమ్-టిలోపాభావః సమ్ప్రసారణఞ్చ నిపాత్యతే-గోష్ఠే శ్వా-గోష్ఠశ్వః॥ § ॥ బ్రహ్మహస్తిభ్యాం వర్చసః॥ ౫॥ ౪॥ ౭౮॥ అచ్ స్యాత్-బ్రహ్మవర్చసమ్-హస్తివర్చసమ్॥ ❁॥ పల్యరాజభ్యాఞ్చేతి వక్తవ్యమ్॥ ❁ పల్యవర్చసమ్॥ § ॥ అవసమన్ధేభ్యస్తమసః॥ ౫॥ ౪॥ ౭౯॥ అవతమసమ్-సన్తమసమ్-అన్ధయతీత్యన్ధమ్ పచాద్యచ్-అన్ధం తమః-అన్ధతమసమ్ § శ్వసోవసీయశ్శ్రేయసః॥ ౫॥ ౪॥ ౮౦॥ వసుశబ్దః ప్రశస్తవాచీ-తతః ఈయసుని వసీయః-శ్వస్ శబ్ద ఉత్తరపదార్థప్రశంసామాశీర్విషయతామాహ-మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః శ్వోవసీయసమ్-శ్వశ్శ్రేయసన్తే భూయాత్॥ § ॥ అన్వవతప్తాద్రహసః॥ ౫॥ ౪॥ ౮౧॥ అనురహసమ్-అవరహసమ్-తప్తరహసమ్॥ § ॥ ప్రతేరురసస్సప్తమీస్థాత్॥ ౫॥ ౪॥ ౮౨॥ ఉరసి ప్రతి-ప్రత్యురసమ్-విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః § ॥ అనుగవమాయామే॥ ౫॥ ౪॥ ౮౩॥ ఏతన్నిపాత్యతే దైర్ఘ్యే-అనుగవం యానం-యస్య చాయామ ఇతి సమాసః॥ § ॥ ద్విస్తావా త్రిస్తావా వేదిః॥ ౫॥ ౪॥ ౮౪॥ అచ్ ప్రత్యయష్టిలోపః సమాసశ్చ నిపాత్యతే-యావతీ ప్రకృతౌ వేదిః-తతో ద్విగుణా త్రిగుణా వాఽశ్వమేధాదౌ తత్రేదం నిపాతనమ్-వేదిరేవ కిమ్-ద్విస్తావతీ-త్రిస్తావతీ రజ్జుః॥ § ॥ ఉపసర్గాదధ్వనః॥ ౫॥ ౪॥ ౮౫॥ ప్రగతోఽధ్వానమ్-ప్రాధ్వో రథః॥ § ॥ న పూజనాత్॥ ౫॥ ౪॥ ౬౯॥ పూజనార్థాత్పరేభ్యస్సమాసాన్తా న స్యుః-సురాజా-అతిరాజా॥ ❁॥ స్వతిభ్యామేవ॥ ❁॥ నేహ-పరమరాజః పూజనాత్పరం [illegible] వః-బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోరిత్యత్ర ప్రాగేవాయం నిషేధః-నేహ సుసక్థః-స్వక్షః॥ § ॥ కిమః క్షేపే॥ ౫॥ ౪॥ ౭౦॥ క్షేపే యః కిమ్శబ్దస్తతః పరం యత్తదన్తాత్సమాసాన్తా న స్యుః కుత్సితో రాజా-కింరాజా-కింసఖా-కింగౌః-క్షేపే కిమ్ కింరాజః-కింసఖః-కింగవః॥ § ॥ నఞస్తత్పురుషాత్॥ ౫॥ ౪॥ ౭౧॥ సమాసాన్తో న-అరాజా-అసఖా-తత్పురుషాత్కిమ్-అధురం శకటమ్॥ § ॥ పథో విభాషా॥ ౫॥ ౪॥ ౭౨॥ నఞ్పూర్వాత్పథో వా సమాసాన్తః-అపథమ్-అపన్థాః-తత్పురుషాదిత్యేవ-అపథో దేశః-అపథం వర్తతే॥

——— ❁ ఇతి సమాసాన్తాః ❁ ———

॥ § ॥ అలుగుత్తరపదే॥ ౬॥ ౩॥ ౧॥ అలుగధికారః ప్రాగానఙః-ఉత్తరపదాధికారస్త్వాపాదసమాప్తేః॥ § ॥ పఞ్చమ్యాః స్తోకాదిభ్యః॥ ౬॥ ౩॥ ౨॥ ఏభ్యః పఞ్చమ్యా అలుక్ స్యాదుత్తరపదే-స్తోకాన్ముక్తః-ఏవమన్తికార్థదూరార్థకృచ్ఛ్రేభ్యః-ఉత్తరపదే కిమ్-నిష్క్రాన్తః స్తోకాన్నిస్స్తోకః॥ ❁॥ బ్రాహ్మణాచ్ఛంసిన ఉపసం

ఖ్యానమ్॥ ❁ ॥ బ్రాహ్మణాచ్ఛంసీ బ్రాహ్మణాని తాని శస్త్రాణి ఉపచారాత్ బ్రాహ్మణాని-తాని శంసతీతి- బ్రాహ్మణాచ్ఛంసీ ఋత్విగ్విశేషః ద్వితీయార్థే పఞ్చమ్యుపసఙ్ఖ్యానాదేవ॥౫॥ ఓజస్సహోఽమ్భస్తమసస్తృతీయాయాః॥౬॥౩॥౩॥ ఓజసాకృతమిత్యాది॥ ❁ ॥అఞ్జస ఉపసఙ్ఖ్యానమ్॥ ❁ ॥అఞ్జసాకృతమ్ - ఆర్జవేనకృతమిత్యర్థః॥ ❁ ॥పుంసానుజో జనుషాన్ధ ఇతి చ। ❁ ॥యస్యాగ్రజః పుమాన్ - సపుంసానుజః - జనుషాన్ధో జాత్యన్ధః॥౫॥మనసస్సంజ్ఞాయామ్॥౬॥౩॥౪॥మనసాగుప్తా॥౫॥ఆజ్ఞాయినిచ॥౬॥౩॥౫॥మనస ఇత్యేవ-మనసాజ్ఞాతుంశీలమస్య-మనసాజ్ఞాయీ॥౫॥ ఆత్మనశ్చ॥౬॥౩॥౬॥ ఆత్మనస్తృతీయాయా అలుక్స్యాత్॥ ❁ ॥పూరణ ఇతి వక్తవ్యమ్॥ ❁ ॥ పూరణప్రత్యయాన్తే ఉత్తరపదే ఇత్యర్థః-ఆత్మనాపఞ్చమః-జనార్దనస్త్వాత్మచతుర్థ ఏవేతి బహువ్రీహిబార్థ్యః-పూరణే కిమ్-ఆత్మకృతమ్॥౫॥వైయాకరణాఖ్యాయాఞ్చతుర్థ్యాః॥౬॥౩॥౭॥ఆత్మన ఇత్యేవ-ఆత్మనేపదమ్-ఆత్మనేభాషా-తాదర్థ్యే చతుర్థీ-చతుర్థీతి యోగవిభాగాత్సమాసః॥౫॥పరస్య చ॥౬॥౩॥౮, పరస్మైపదమ్ పరస్మైభాషా॥౫॥హలదన్తాత్సప్తమ్యాస్సంజ్ఞాయామ్॥౬॥౩॥౯॥హలన్తాదదన్తాచ్చ సప్తమ్యా అలుక్సంజ్ఞాయామ్ త్వచిసారః॥౫॥గవియుధిభ్యాంస్థిరః॥౮॥౩॥౯౫॥ఆభ్యాంస్థిరస్య సస్య షస్స్యాత్-గవిష్ఠిరః-అత్ర గవీతి వచనాదేవాలుక్-యుధిష్ఠిరః-అరణ్యేతిలకః-అత్ర సంజ్ఞాయామితి సప్తమీసమాసః॥ ❁ ॥హృద్ద్యుభ్యాఞ్చ॥ ❁ ॥హృదిస్పృక్-దివిస్పృక్।౫॥కారనామ్ని చ ప్రాచాంహలాదౌ॥౬॥౩॥౧౦॥ప్రాచాందేశే యత్కారనామ తత్ర హలాదావుత్తరపదే హలదన్తాత్సప్తమ్యా అలుక్- ముకుటేకార్షాపణమ్ దృషదిమాషకః-పూర్వేణాసిద్ధే నియమార్థమ్- కారనామ్న్యేవ ప్రాచామేవ-హలాదావేవేతి-కారనామ్ని కిమ్-అభ్యర్హితపశుః-కారాగన్యస్యైతద్దేశస్యనామ-ప్రాచాం కిమ్-యూథేపశుః-హలాదౌ కిమ్- అవికటోరణః హలదన్తాత్కిమ్-నద్యాన్దోహః-నదీదోహః॥౫॥మధ్యాద్గురౌ॥౬॥౩॥౧౧॥మధ్యేగురుః ❁ ॥అన్తాచ్చ। ❁ ॥అన్తేగురుః॥౫॥అమూర్ధమస్తకాత్స్వాఙ్గాదకామే॥౬॥౩॥౧౨॥కణ్ఠేకాలః-ఉరసిలోమా-అమూర్ధమస్తకాత్కిమ్ మూర్ధశిఖః-మస్తకశిఖః - అకామే కిమ్ ముఖేకామోఽస్య-ముఖకామః ౫ బన్ధే చ విభాషా॥౬॥౩॥౧౩॥హలదన్తాత్సప్తమ్యా అలుక్-హస్తేబన్ధః హస్తబన్ధః హలదన్తేతి కిమ్ గుప్తిబన్ధః॥౫॥తత్పురుషే కృతి బహులమ్॥౬॥౩॥౧౪॥ స్తమ్బేరమః-స్తమ్బేరమః-కర్ణేజపః కర్ణజపః-క్వచిన్న-కురుచరః॥౫॥ప్రావృట్శరత్కాలదివాం జే॥౬॥౩॥౧౫॥ ప్రావృషిజః-శరదిజః-కాలేజః-దివిజః-పూర్వస్యాయమపవాదః॥౫॥విభాషావర్షక్షరశరవరాత్॥౬॥౩॥౧౬॥ఏభ్యస్సప్తమ్యా అలుక్ జే-వర్షేజః వర్షజః

రేజః-క్షురజః శరేజః-శరజః-వరేజః-వరజః॥౩॥ఘకాలతనేషు కాలనామ్నః॥౬।౩।౧౭।సప్తమ్యావిభాషాలుక్ స్యాత్ ఘప్రత్యయే పూర్వాహ్ణేతరే-పూర్వాహ్ణతరే-పూర్వాహ్ణేతమే-పూర్వాహ్ణతమే-కాల-పూర్వాహ్ణేకాలే-పూర్వాహ్ణకాలే-తన-పూర్వాహ్ణేతనే-పూర్వాహ్ణతనే॥౩॥శయవాసవాసిష్వకాలాత్॥౬॥౩॥౧౮॥ఖేశయః-ఖశయః-గ్రామేవాసః-గ్రామవాసః-గ్రామేవాసీ-గ్రామవాసీ-హలదన్తాదిత్యేవ భూమిశయః॥❁॥అపోయోనియన్మతిషు॥❁॥అప్సుయోనిరుత్పత్తిర్యస్య సోఽప్సుయోనిః-అప్సుభవోఽప్సవ్యః-అప్సుసన్తా వాహ్యభాగా॥౩॥నేన్సిద్ధబధ్నాతిషు చ॥౬॥౩॥౧౯॥ఇన్నన్తాదిషు సప్తమ్యా అలుఙ్న-స్థణ్డిలశాయీ సాఙ్కాశ్యసిద్ధః-చక్రబద్ధః॥౩॥స్థే చ భాషాయామ్।౬।౩।౨౦॥సప్తమ్యా అలుఙ్న-సమస్థః భాషాయాఙ్కిమ్ కృష్ణోఽస్యాఖరేష్ఠః॥॥షష్ఠ్యా ఆక్రోశే॥౬॥౩।౨౧॥చౌరస్యకులమ్ ఆక్రోశేకిమ్ బ్రాహ్మణకులమ్॥❁॥వాగ్దిక్పశ్యద్భ్యో యుక్తిదణ్డహరేషు॥❁॥వాచోయుక్తిః-దిశోదణ్డః పశ్యతోహరః॥❁॥ ఆముష్యాయణాముష్యపుత్రికాముష్యకులికేతి చ॥❁॥అముష్యాపత్యమాముష్యాయణః నడాదిత్వాత్ ఫక్-అముష్యపుత్రస్యభావః-అముష్యపుత్రికా-మనోజ్ఞాదిత్వాద్వుఞ్-ఏవమాముష్యకులికా।❁॥దేవానాంప్రియ ఇతి చ మూర్ఖే।❁॥అన్యత్ర దేవప్రియః॥❁॥శేపపుచ్ఛలాఙ్గూలేషు శునః॥❁॥శునశ్శేపః-శునఃపుచ్ఛః-శునోలాఙ్గూలః॥❁॥దివశ్చదాసే॥❁॥దివోదాసః॥౩॥పుత్రేఽన్యతరస్యామ్॥౬॥౩॥౨౨॥షష్ఠ్యాః పుత్రే పరే అలుగ్వానిన్దాయామ్-దాస్యాఃపుత్రః-దాసీపుత్రః-నిన్దాయాంకిమ్-బ్రాహ్మణీపుత్రః॥౩।ఋతో విద్యాయోనిసమ్బన్ధేభ్యః॥౬॥౩॥౨౩॥విద్యాసమ్బన్ధయోనిసమ్బన్ధవాచిన ఋకారాన్తాత్ షష్ఠ్యా అలుక్-హోతురన్తేవాసీ-హోతుఃపుత్రః-పితురన్తేవాసీ-పితుఃపుత్రః॥❁॥విద్యాయోనిసమ్బన్ధేభ్యస్తత్పూర్వోత్తరపదగ్రహణమ్॥❁॥నేహ-హోతృధనమ్॥౩॥విభాషా స్వసృపత్యోః॥౬॥౩॥౨౪॥ఋదన్తాత్ షష్ఠ్యా అలుగ్వా స్వసృపత్యోః పరయోః॥౩॥మాతృపితృభ్యామన్యతరస్యామ్॥౬॥౩॥౨౫॥ఆభ్యాం స్వసుః షస్య షో వా స్యాత్ సమాసే-మాతుఃష్వసా-మాతుఃస్వసా-పితుఃష్వసా-పితుఃస్వసా-లుక్పక్షే తు॥మాతృపితృభ్యాం స్వసా॥౬॥౩॥౨౬॥ఆభ్యాం పరస్య స్వసుః షస్య షః స్యాత్సమాసే-మాతృష్వసా పితృష్వసా-అసమాసే తు మాతుః స్వసా పితుః స్వసా॥ ——❁ ఇత్యలుక్సమాసః ❁—— ।౩।ఘరూపకల్పచేలడ్బ్రువగోత్రమతహతేషు ఙ్యోఽనేకాచో హ్రస్వః॥౬॥౩॥౪౩॥భాషితపుంస్కాద్యో ఙీ తదన్తస్యానేకాచో హ్రస్వః స్యాత్ ఘరూపకల్పప్రత్యయేషు చేలడాదిషూత్తరపదేషు

పదేషు - బ్రాహ్మణితరా - బ్రాహ్మణితమా - బ్రాహ్మణిరూపా - బ్రాహ్మణికల్పా - బ్రాహ్మణిచేలీ - బ్రాహ్మణిబ్రువా బ్రాహ్మణిగోత్రేత్యాది - బ్రూఞ ఇగ్పచాద్యచివచ్యాదేశగుణయోరభావోపి పాత్యతే-చేలడాదీనస్య ప్రకృతయ ఏవ త్తునవాచీ - కుత్సితానికుత్సనై రితిసమాసః - ఙ్యః కిమ్-దత్తాతరా- భాషితపుంస్కాత్కిమ్-ఆమలకీతరా-కువలీతరా॥ నద్యాశ్శేషస్యాన్యతరస్యామ్। ౬॥౩।౪౪।అఙ్యన్తనద్యాః ఙ్యన్తస్యైకాచశ్చ ఘాదిషు హ్రస్వో వా స్యాత్ - బ్రహ్మబన్ధుతరా - బ్రహ్మబన్ధూతరా- స్త్రితరా- స్త్రీతరా॥ ✲ ॥కృన్నద్యా న॥ ✲ ॥లక్ష్మీతరా॥ § ॥ఉగితశ్చ॥౬॥౩॥౪౫॥ ఉగితః పరా యా నదీ తదన్తస్య ఘాదిషు హ్రస్వో వా స్యాత్ విదుషితరా- హ్రస్వాభావపక్షే తసిలాదిష్వాకృత్వసుచః పుంవత్ -విద్వత్తరా-వృద్ధ్యాదిమతి ఉఙ్షీతరేత్యప్యుదాహృతం తన్నిర్మూలమ్॥ § ॥హృదయస్య హృల్లేఖయదణ్లాసేషు॥౬॥౩॥౫౦॥హృదయశబ్దస్య హృదాదేశస్స్యాత్ లేఖాదిషుపరేషు- హృదయం లిఖతీతి హృల్లేఖః - హృదయస్య ప్రియం హృద్యమ్ - హృదయస్యేదం హార్దమ్- హృల్లాసః- లేఖేత్యణన్తస్య గ్రహణమ్-ఘఞి తు-హృదయలేఖః- లేఖగ్రహణమేవ జ్ఞాపకం-ఉత్తరపదాధికారే తదన్తవిధిర్నాస్తీతి॥ § ॥వాశోకష్యఞ్రోగేషు॥౬॥౩॥౫౧॥హృచ్ఛోకః-హృదయశోకః-సౌహార్ద్యమ్ - సౌహృదయ్యమ్ హృద్రోగః హృదయరోగః-హృదయశబ్దపర్యాయో హృచ్ఛబ్దోప్యస్తి- తేనసిద్ధే ప్రపఞ్చార్థమిదమ్॥ § ॥పాదస్యపదాజ్యాతిగోపహతేషు॥౬॥౩॥౫౨॥ ఏషూత్తరపదేషు పాదస్య పద ఇత్యయమాదేశస్స్యాత్ -పాదాభ్యామజతీతి పదాజిః పదాతిః-అజ్యతిభ్యామ్ పాదే చేతి ఇణ్ప్రత్యయః-అజేర్వ్యభావో నిపాతనాత్ పదగః పదోపహతః॥ § ॥పద్యత్యతదర్థే॥౬॥౩॥౫౩॥పాదస్య పత్స్యాదతదర్థే యతి పరే- పాదౌ విధ్యన్తీతి-పద్యాః-శర్కరాః-విధ్యత్యధనుషేతి యత్ - అతదర్థే కిమ్-పాదార్థముదకమ్ పాద్యమ్ పాదార్ఘాభ్యాం చేతి యత్॥ ✲ ॥ఇకేచరతావుపసంఖ్యానమ్। ✲ ॥పాదాభ్యాం చరతి-పదికః- పర్పాదిత్వాత్ష్ఠన్॥ § ॥హిమకాషిహతిషు చ॥౬॥౩॥౫౪॥పద్ధిమమ్-పత్కాషీ-పద్ధతిః॥ § ॥ఋచశ్శే॥౬॥౩॥౫౫॥ఋచః పాదస్య పచ్ఛే పరే-గాయత్ర్యాః పచ్ఛః శంసతి-పాదం పాదమిత్యర్థః-ఋచః కిమ్-పాదశః కార్షాపణం దదాతి॥ § ॥వా ఘోషమిశ్రశబ్దేషు॥౬॥౩॥౫౬॥పాదస్య పత్స్యాత్ -పద్ఘోషః పాదఘోషః పన్మిశ్రః పాదమిశ్రః-పచ్ఛబ్దః పాదశబ్దః॥ ✲ ॥నిష్కే చేతి వాచ్యమ్ ✲ ॥పన్నిష్కః పాదనిష్కః॥ § ॥ఉదకస్యోదస్సంజ్ఞాయామ్॥౬॥౩॥౫౭॥ఉదమేఘః॥ ✲ ॥ఉత్తరపదస్య చేతి వక్తవ్యమ్॥ ✲ ॥క్షీరోదః॥ § ॥పేషంవాసవాహనధిషు చ॥౬॥౩॥౫౮॥ఉదపేషమ్పినష్టి-ఉదవాసమ్-

ఉదవాహనః-ఉదధిఘటః-సముద్రేతుపూర్వేణసిద్ధమ్॥§॥ఏకహలాదౌపూరయితవ్యేఽన్యతరస్యామ్॥౬॥౩॥౫౯॥ఉదకస్యోదః-ఉదకకుమ్భః ఏకేతి కిమ్-ఉదకస్థాలీ-పూరయితవ్యేతికిమ్-ఉదకపర్వతః॥§॥మన్థౌదనసక్తుబిన్దువజ్రభారహారవీవధగాహేషుచ॥౬॥౩॥౬౦॥ఉదమన్థః-ఉదకమన్థః-ఉదౌదనః॥§ ఇకోహ్రస్వోఽఙ్యోగాలవస్య॥౬॥౩॥౬౧॥ఇగన్తస్యాఙ్యన్తస్యహ్రస్వోవాస్యాదుత్తరపదే-గ్రామణిపుత్రః గ్రామణీపుత్రః ఇకః కిమ్-రమాపతిః- అఙ్య ఇతికిమ్-గౌరీపతిః-గాలవగ్రహణంపూజార్థమ్-అన్యతరస్యామిత్యనువృత్తేః॥ ❁ ఇయఙువఙ్భావినామవ్యయానాఞ్చ నేతివాచ్యమ్॥ ❁ ॥శ్రీమదః- భ్రూభఙ్గః శుక్లీభావః॥ ❁ ॥అభ్రుకుంసాదీనామితి వక్తవ్యమ్॥ ❁ ॥ భ్రుకుంసః-భ్రుకుటిః-భ్రూకుంసః-భ్రూకుటిః-అకారోఽనేనవిధీయత ఇతివ్యాఖ్యాన్తరమ్ - భ్రకుంసః భ్రకుటిః- భ్రువాకుంసో భాషణంశోభా వాయస్య- స్త్రీవేషధారీనర్తకః భ్రువః కుటిః-కౌటిల్యమ్॥§॥ఏకతద్ధితేచ॥౬॥౩॥౬౨॥ఏకశబ్దస్యహ్రస్వఃస్యాత్తద్ధితేఉత్తరపదే-ఏకస్యాఆగతమ్-ఏకరూప్యమ్ ఏకక్షీరమ్॥§॥ఙ్యాపోస్సంజ్ఞాచ్ఛన్దసోర్బహులమ్॥౬॥౩॥౬౩॥ రేవతీపుత్రః అజక్షీరమ్ §॥త్వేచ॥౬॥౩॥౬౪॥త్వప్రత్యయేఙ్యాపోర్హ్రస్వోవాస్యాత్ అజత్వమ్ అజాత్వమ్-రోహిణిత్వమ్-రోహిణీత్వమ్॥§॥ష్యఙస్సమ్ప్రసారణమ్పుత్రపత్యోస్తత్పురుషే॥౬॥౧॥౧౩॥ష్యఙన్తస్యపూర్వపదస్యసమ్ప్రసారణంస్యాత్పుత్రపత్యోరుత్తరపదయోస్తత్పురుషే॥§॥సమ్ప్రసారణస్య॥౬॥౩॥౧౩౯॥సమ్ప్రసారణస్యదీర్ఘస్స్యాదుత్తరపదే కౌముదగన్ధ్యాయాఃపుత్రః కౌముదగన్ధీపుత్రః-కౌముదగన్ధీపతిః-వ్యవస్థితవిభాషయాహ్రస్వోన-స్త్రీప్రత్యయేచానుపసర్జనేనేతితదాదినియమప్రతిషేధాత్ పరమకారీషగన్ధీపుత్రః- ఉపసర్జనేతుతదాదినియమాన్నేహ-అతికారీషగన్ధ్యాపుత్రః॥§॥బన్ధునిబహువ్రీహౌ॥౬॥౧॥౧౪॥బన్ధుశబ్దేఉత్తరపదేష్యఙస్సమ్ప్రసారణంస్యాద్బహువ్రీహౌ - కారీషగన్ధ్యాబన్ధురస్యేతి కారీషగన్ధీబన్ధుః - బహువ్రీహావితి కిమ్ - కారీషగన్ధ్యాయాబన్ధుః - కారీషగన్ధ్యాబన్ధుః - క్లీబనిర్దేశస్తు శబ్దస్వరూపాపేక్షయా ॥ ❁ ॥ మాతచ్మాతృకమాతృషువా ॥ ❁ ॥ కారీషగన్ధీమాతః- కారీషగన్ధ్యామాతః - కారీషగన్ధీమాతృకః - కారీషగన్ధ్యామాతృకః - కారీషగన్ధీమాతా - కారీషగన్ధ్యామాతా - మాతజితి నిపాతనాన్మాతృశబ్దస్యమాతజాదేశోనద్యృతశ్చేతికబ్వికల్పశ్చ-బహువ్రీహావేవేదమ్-నేహ- కారీషగన్ధ్యాయామాతా - కారీషగన్ధ్యామాతా-చిత్త్వసామర్థ్యాచ్చిత్స్వరోబహువ్రీహిస్వరమ్బాధతే॥§॥ఇష్టకేషీకామాలానాఞ్చితతూలభారిషు॥౬॥౩॥౬౫॥ఇష్టకాదీనాన్తదన్తానాం

ఇష్టపూర్వపదానాఞ్చితాదిషుక్రమాదుత్తరపదేషుహ్రస్వస్స్యాత్-ఇష్టకచితమ్-పక్వేష్టకచితమ్-ఇషీకతూలమ్-ముఞ్జేషీకతూలమ్-మాలభారీ-ఉత్పలమాలభారీ॥§॥ కారే సత్యాగదస్య॥౬॥౩।౭౦॥ ముమ్ స్యాత్-సత్యఙ్కారః-అగదఙ్కారః॥✻॥ అస్తోశ్చేతి వక్తవ్యమ్॥✻॥ అస్తుఙ్కారః॥✻॥ ధేనోర్భవ్యాయామ్॥✻॥ ధేనుమ్భవ్యా॥✻॥ లోకస్య పృణే॥✻॥ లోకమ్పృణః-పృణ ఇతి మూలవిభుజాదిత్వాత్కః॥✻॥ ఇత్యేఽనభ్యాశస్య॥✻॥ అనభ్యాశమిత్యః-దూరతః పరిహర్తవ్య ఇత్యర్థః॥✻॥ భ్రాష్ట్రాగ్న్యోరిన్ధే॥✻॥ భ్రాష్ట్రమిన్ధః అగ్నిమిన్ధః॥✻॥ గిలేఽగిలస్య॥✻॥ తిమిఙ్గిలః-అగిలస్య కిమ్ గిలగిలః॥✻॥ గిలగిలే చ॥✻॥ తిమిఙ్గిలగిలః॥✻॥ ఉష్ణభద్రయోః కరణే॥✻॥ ఉష్ణఙ్కరణమ్-భద్రఙ్కరణమ్॥§॥ రాత్రేః కృతి విభాషా॥౬॥౩॥౭౨॥ రాత్రిఞ్చరః-రాత్రిచరః-రాత్రిమటః-రాత్ర్యటః-అఖిదర్థమిదం సూత్రమ్-ఖితి తు అరుర్ద్విషదితి నిత్యమేవ వక్ష్యతే-రాత్రిమ్మన్యః॥§॥ సహస్య సస్సంజ్ఞాయామ్॥౬॥౩॥౭౮॥ ఉత్తరపదే-సపలాశమ్-సంజ్ఞాయాం కిమ్-సహయుధ్వా॥§॥ గ్రన్థాన్తాధిక్యే చ॥౬।౩॥౭౯॥ అనయోః పదయోః సహస్య సస్స్యాదుత్తరపదే సముహూర్తం జ్యోతిషమధీతే సద్రోణా ఖారీ॥§॥ ద్వితీయే చానుపాఖ్యే॥౬॥౩।౮౦॥ అనుమేయద్వితీయే సహస్య సస్స్యాత్ సరాక్షసీకా నిశా-రాక్షసీ సాక్షాదనుపలభ్యమానా నిశయానుమీయతే॥§॥ సమానస్య ఛన్దస్యమూర్ధప్రభృత్యుదర్కేషు॥౬॥౩।౮౪। సమానస్య సస్స్యాదుత్తరపదే న తు మూర్ధాదిషు-అనుభ్రాతా సగర్భ్యః-అనుసఖా సయూథ్యః-యోనిస్సనుత్యః-తత్ర భవ ఇత్యర్థే సగర్భసయూథసనుతాద్యత్-అమూర్ధాదిషు కిమ్-సమానమూర్ధా-సమానప్రభృతయః-సమానోదర్కాః-సమానస్యేతి యోగో విభజ్యతే-తేన సపక్షః-సాధర్మ్యం-సజాతీయమిత్యాదిసిద్ధమితి కాశికా-అథవా సహశబ్దస్సదృశవచనోఽస్తి-సదృశస్సఖ్యా ససఖీతి యథా-తేనాయమస్వపదవిగ్రహో బహువ్రీహిః సమానః పక్షోఽస్యేత్యాది॥§॥ జ్యోతిర్జనపదరాత్రినాభినామగోత్రరూపస్థానవర్ణవయోవచనబన్ధుషు॥౬॥౩॥౮౫॥ ఏషు ద్వాదశసూత్తరపదేషు సమానస్య సస్స్యాత్-సజ్యోతిః-సజనపద ఇత్యాది॥§॥ చరణే బ్రహ్మచారిణి॥౬॥౩।౮౬॥ బ్రహ్మచారిణ్యుత్తరపదే సమానస్య సస్స్యాచ్చరణే సమానత్వేన గమ్యమానే-చరణశ్శాఖా-బ్రహ్మ వేదః-తదధ్యయనార్థం వ్రతమపి బ్రహ్మ-తచ్చరతీతి బ్రహ్మచారీ-సమానస్య సః-సబ్రహ్మచారీ॥§॥ తీర్థే యే॥౬॥౩।౮౭॥ తీర్థే ఉత్తరపదే యాదౌ ప్రత్యయే వివక్షితే సమానస్య సస్స్యాత్-సతీర్థ్యః-ఏకగురుకః-సమానతీర్థే వాసీతి యత్ప్రత్యయః॥§॥ విభాషోదరే॥౬॥౩॥౮౮॥ యాదౌ ప్రత్యయే వివక్షిత ఇత్యేవ-సమానోదర్యః-సోదర్యః॥§॥ దృగ్దృశవతుషు॥

౬।౩।౮౯॥ సదృక్-సదృశః॥ ☸ దృక్షే చేతి వక్తవ్యమ్॥ ☸ సదృక్షః-వతుసూత్రోపాదానాత్॥ ౯౦౨ ఇదంకిమోరీశ్కీ ॥౬।౩।౯౦॥ దృగ్దృశవతుషు ఇదమ ఈశ్ కిమః కీ స్యాత్-ఈదృక్-ఈదృశః-కీదృక్-కీదృశః-ఏతదుదాహరణం వక్ష్యతే॥ ☸ దృక్షే చేతి వక్తవ్యమ్॥ ☸ ఈదృక్షః - కీదృక్షః- ఆసర్వనామ్నః-దృక్షే చ-తాదృక్-తాదృశః తావాన్-తాదృక్షః-దీర్ఘః ఇత్యత్వే-అమూదృశః-అమూదృక్-అమూదృక్షః॥ సమాసేఽఙ్గులేస్సఙ్గః ॥౮॥౩॥౮౦॥ అఙ్గులిశబ్దాత్సఙ్గస్య మూర్ధన్యస్స్యాత్సమాసే-అఙ్గులిషఙ్గః సమాసే కిమ్-అఙ్గులేస్సఙ్గః॥ ౯౦౭ భీరోస్స్థానమ్ ॥౮॥౩॥౮౧॥ భీరుశబ్దాత్ స్థానస్య సస్య మూర్ధన్యస్స్యాత్సమాసే భీరుష్ఠానమ్-అసమాసే తు-భీరోస్స్థానమ్॥ ౯౦౮ జ్యోతిరాయుషస్స్తోమః ॥౮॥౩॥౮౩॥ ఆభ్యాం స్తోమస్య సస్య మూర్ధన్యస్స్యాత్సమాసే-జ్యోతిష్టోమః-ఆయుష్టోమః సమాసే కిమ్-జ్యోతిషః స్తోమః॥ ౯౦౯ సుషామాదిషు చ ॥౮॥౩॥౯౮॥ సస్య మూర్ధన్యస్స్యాత్ శోభనం సామ యస్య-సుషామా-సుషన్ధిః॥ ౯౧౦ ఏతి సంజ్ఞాయామగాత్ ॥౮॥౩॥౯౯॥ సస్య మూర్ధన్యస్స్యాత్ హరిషేణః-ఏతి కిమ్-హరిసక్థమ్-సంజ్ఞాయాం కిమ్-పృథుసేనః-అగకారాత్ కిమ్ విష్వక్సేనః-ఇణ్కోరిత్యేవ-సర్వసేనః॥ ౯౧౧ నక్షత్రాద్వా ॥౮॥౩॥౧౦౦॥ ఏతి సస్య సంజ్ఞాయామగకారాన్నక్షత్రాద్వా-రోహిణిషేణః - రోహిణీసేనః-అగకారాత్ కిమ్-శతభిషక్సేనః-అకృద్విగుణోఽయమ్॥ ౯౧౨ అషష్ఠ్యతృతీయాస్థస్యాన్యస్య దుగాశీరాశాస్థాస్థితోత్సుకోతికారకరాగచ్ఛేషు ॥౬॥౩॥౯౯॥ అన్యశబ్దస్య దుగాగమస్స్యాదాశీరాదిషు పరేషు-అన్యదాశీః-అన్యదాశా-అన్యదాస్థా-అన్యదాస్థితః అన్యదుత్సుకః-అన్యదూతిః-అన్యద్రాగః-అన్యదీయః-అషష్ఠీత్యాదికిమ్-అన్యస్యాశీః-అన్యాశీః-కారకే ఛే చాయం నిషేధః-అన్యస్య కారకః అన్యత్కారకః-అన్యస్యాయం-అన్యదీయః-గహాదేరాకృతిగణత్వాచ్ఛః॥ ౯౧౩ అర్థే విభాషా ॥౬॥౩॥౧౦౦॥ అన్యస్య దుగ్వా స్యాదర్థే॥ ౯౧౪ కోః కత్తత్పురుషేఽచి ॥౬॥౩॥౧౦౧॥ అజాదావుత్తరపదే-కుత్సితోఽశ్వః-కదశ్వః - కదన్నమ్ - తత్పురుషే కిమ్-కూష్ట్రో రాజా ☸ త్రౌ చ ☸ కుత్సితాస్త్రయః-కత్త్రయః॥ ౯౧౫ రథవదయోశ్చ ॥౬॥౩॥౧౦౨॥ కద్రథః- కద్వదః॥ ౯౧౬ తృణే చ జాతౌ ॥౬॥౩॥౧౦౩॥ కత్తృణమ్॥ ౯౧౭ కా పథ్యక్షయోః ॥౬॥౩॥౧౦౪॥ కాపథం-కాక్షః-అక్షశబ్దేన తత్పురుషః-అక్షిశబ్దేన బహువ్రీహిస్తు॥ ౯౧౮ ఈషదర్థే ॥౬॥౩॥౧౦౫॥ ఈషజ్జలమ్-కాజలమ్-అజాదావపి పరత్వాత్కాదేశః-కామ్లమ్॥ ౯౧౯ విభాషా పురుషే ॥౬॥౩॥౧౦౬॥ కాపురుషః కుపురుషః-అప్రాప్తవిభాషేయమ్ ఈషదర్థే-హి పూర్వేణ నిత్యం విధానాత్తస్య-ఈషత్పురుషః-కాపురుషః॥ ౯౨౦ కవం చోష్ణే ॥౬॥౩॥౧౦౭॥ ఉష్ణశబ్దే ఉత్తరపదే కోః కవం కా చ స్యాత్ - కవోష్ణమ్-కోష్ణమ్-కదుష్ణమ్॥ ౯౨౧

షోదరాదీని యథోపదిష్టమ్॥౬।౩।౧౦౯। పృషోదరప్రకారాణి శిష్టైర్యథోచ్చారితాని తథైవ సాధూని స్యుః పృషత్ ఉదరమ్-పృషోదరమ్- బలాహకః వారివాహకో బలాహకః-పూర్వపదస్య వః ఉత్తరపదాదేశ్చ లత్వమ్॥ ❁॥ భవేద్వర్ణాగమాద్ధంసః సింహో వర్ణవిపర్యయాత్ - గూఢోత్మా వర్ణవికృతేర్వర్ణనాశాత్పృషోదరమ్॥౧॥ ❁।దిక్శబ్దేభ్యస్తీరస్య తారభావో వా॥ ❁॥దక్షిణతారమ్-దక్షిణతీరమ్-ఉత్తరతారమ్- ఉత్తరతీరమ్।❁।దురో దాశనాశదభధ్యేషూత్వముత్తరపదాదేష్టుత్వఞ్చ॥❁।దుఃఖేన దాశ్యతే దూడాశః-దుఃఖేన నాశ్యతే దూణాశః-దుఃఖేన దభ్యతే-దూడభః ఖల్ తృభ్యః-దమ్భేర్హల్లోపో నిపాత్యతే దుష్టం ధ్యాయతీతి-దూఢ్యః-ఆతశ్చేతి కః -బ్రువన్తోఽస్యాం సీదన్తీతి - బ్రసీ-బ్రువచ్చబ్రస్య బ్రాదేశః-సదేరధికరణే డట్ ఆకృతిగణోఽయమ్॥§॥సంహితాయామ్॥౬।౩।౧౧౪॥అధికారోఽయమ్॥§॥కర్ణే లక్షణస్యావిష్టాష్టపఞ్చమణిభిన్నచ్ఛిన్నచ్ఛిద్రస్రువస్వస్తికస్య॥౬।౩।౧౧౫॥కర్ణశబ్దే పరే లక్షణవాచకస్య దీర్ఘః స్యాత్-ద్విగుణాకర్ణః-లక్షణస్యేతి కిమ్ శోభనకర్ణః- అవిష్టాదీనాం కిమ్-విష్టకర్ణః-అష్టకర్ణః-పఞ్చకర్ణః-మణికర్ణః-భిన్నకర్ణః-ఛిన్నకర్ణః-ఛిద్రకర్ణః స్రువకర్ణః- స్వస్తికకర్ణః॥§॥నహివృతివృషివ్యధిరుచిసహితనిషు క్వౌ॥౬।౩।౧౧౬।క్విబన్తేషు పరేషు పూర్వపదస్య దీర్ఘః-ఉపానత్ -నీవృత్ -ప్రావృట్-మర్మావిత్ -నీరుక్-అభీరుక్-ఋతీషట్ పరీతత్ - క్వావితి కిమ్-పరిణహనమ్-విభాషాపురుష ఇత్యతో మణ్డూకప్లుత్యా విభాషానువర్తతే - సా చ వ్యవస్థితా - తేన గతికారకయోరేవ నేహ-పటురుక్- తిగ్మరుక్॥§॥వనగిర్యోస్సంజ్ఞాయాం కోటరకింశులకాదీనామ్॥౬।౩।౧౧౭॥ కోటరాదీనాం వనే పరే కింశులకాదీనాం గిరౌ పరే దీర్ఘః స్యాత్సంజ్ఞాయామ్॥§॥వనం పురగామిశ్రకాసిధ్రకాశారికాకోటరాగ్రేభ్యః॥ ౮।౪।౪ ॥ వనశబ్దస్యోత్తరపదస్య ఏభ్యః పవణత్వన్నాన్యేభ్యః - ఇహ కోటరాన్తానాం పఞ్చ దీర్ఘవిధౌ కోటరాదయో బోధ్యాః - తేషాం కృతదీర్ఘాణాం ణత్వవిధౌ నిర్దేశో నియమార్థః- అగ్రేశబ్దస్య తు విధ్యర్థః- పురగావణమ్- మిశ్రకావణమ్- సిధ్రకావణమ్ శారికావణమ్- కోటరావణమ్- ఏభ్య ఏవేతి కిమ్-అసిపత్రవనమ్- వనస్యాగ్రే-అగ్రేవణమ్-రాజదన్తాదిషు నిపాతనాత్సప్తమ్యా అలుక్- ప్రాతిపదికార్థమాత్రే ప్రథమా- కింశులుకాగిరిః॥§॥ వలే॥౬।౩॥౧౧౮॥ వలప్రత్యయే పరే దీర్ఘః స్యాత్సంజ్ఞాయామ్- కృషీవలః॥§॥మతౌ బహ్వచోఽనజిరాదీనామ్॥౬॥౩॥౧౧౯॥అమరావతీ-అనజిరాదీనాం కిమ్-అజిరవతీ- బహ్వచః కిమ్-వ్రీహిమతీ-సంజ్ఞాయామిత్యేవ- నేహ-వలయవతీ॥§॥శరాదీనాఞ్చ॥౬॥౩।౧౨౦॥శరావతీ॥§॥ఇకో వహేఽ

పీలోః॥౬॥౩॥౧౨౧॥ఇగన్తస్య దీర్ఘః స్యాద్వహే-ఋషీవహమ్- కపీవహమ్-ఇకః కిమ్ పిణ్డవహమ్-అపీలోః కిమ్- పీలువహమ్॥✽॥ఆపీల్వాదీనామితి వాచ్యమ్॥ ✽ ॥ దారువహమ్॥§॥ ఉపసర్గస్య ఘఞ్యమనుష్యే బహులమ్॥ ౬॥ ౩॥ ౧౨౨॥ ఉపసర్గస్య బహులం దీర్ఘః స్యాద్ఘఞన్తే పరే న తు మనుష్యే- పరీపాకః- పరిపాకః- అమనుష్యే కిమ్- నిషాదః॥§॥ఇకః కాశే॥౬॥౩॥౧౨౩॥ ఇగన్తస్యోపసర్గస్య దీర్ఘః స్యాత్కాశే- వీకాశః- నీకాశః-ఇకః కిమ్- ప్రకాశః॥§॥అష్టనస్సంజ్ఞాయామ్॥౬॥౩॥౧౨౫॥ ఉత్తరపదే దీర్ఘః-అష్టావక్రమ్- సంజ్ఞాయాం కిమ్-అష్టపుత్రః॥§॥ఛితేః కపి॥౬॥౩॥౧౨౬॥ఏకచితీకః॥§॥నరే సంజ్ఞాయామ్॥౬॥౩॥౧౨౯॥విశ్వానరః॥§॥మిత్రే చర్షౌ॥౬॥౩॥౧౩౦॥విశ్వామిత్రః-ఋషౌ కిమ్- విశ్వామిత్రో మాణవకః॥✽॥శునో దన్తదంష్ట్రాకర్ణకున్దవరాహపుచ్ఛపదేషు దీర్ఘో వాచ్యః॥ ✽ ॥ శ్వాదన్తః-ఇత్యాది॥§॥ప్రనిరన్తశ్శరేక్షుప్లక్షామ్రకార్ష్యఖదిరపీయూక్షాభ్యోఽసంజ్ఞాయామపి॥౮॥౪॥౫॥ఏభ్యో వనస్య ణత్వం స్యాత్ - ప్రవణమ్ కార్ష్యవణమ్-ఇహ షాత్పరత్వాత్ ణత్వమ్॥§॥విభాషౌషధివనస్పతిభ్యః॥౮॥౪॥౬॥ ఏభ్యో వనస్య ణత్వం వా స్యాత్ -దూర్వావణమ్-దూర్వావనమ్ శిరీషవనమ్ శిరీషవణమ్॥✽॥ద్వ్యక్షరత్ర్యక్షరేభ్య ఏవ॥✽॥ నేహ- దేవదారువనమ్॥✽॥ఇరికాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః॥✽॥ఇరికావనమ్-మిరికావనమ్॥§॥వాహనమాహితాత్॥౮॥౪॥౮॥ఆరోప్యం యదూహ్యతే తద్వాచిస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య వాహననకారస్య ణత్వం స్యాత్ -ఇక్షువాహణమ్-ఆహితాత్కిమ్-ఇన్ద్రవాహనమ్ ఇన్ద్రస్వామికం వాహనమిత్యర్థః- వహేర్ల్యుటి వృద్ధిరత్రైవ సూత్రే నిపాతనాత్ ॥§॥ పానం దేశే॥ ౮॥౪॥౯॥ పూర్వపదస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య పానస్య నస్య ణత్వం స్యాద్దేశే గమ్యే -క్షీరం పానం యేషామ్- తే క్షీరపాణాః ఉశీనరాః-సురాపాణాః ప్రాచ్యాః- పీయతే ఇతి పానమ్-కర్మణి ల్యుట్॥§॥ వా భావకరణయోః॥౮॥౪॥౧౦॥పానస్యేత్యేవ క్షీరపానమ్-క్షీరపాణమ్॥✽॥గిరినద్యాదీనాం వా॥✽॥గిరినదీ గిరిణదీ-చక్రనితమ్బా- చక్రణితమ్బా॥§॥ ప్రాతిపదికాన్తనుమ్విభక్తిషు చ॥౮॥౪॥౧౧॥ పూర్వపదస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్యైషు స్థితస్య నస్య ణో వా స్యాత్ ప్రాతిపదికాన్తే- మాషవాపిణౌ-నుమి- వ్రీహివాపాణి-విభక్తౌ- మాషవాపేణ-పక్షే మాషవాపినా ఇత్యాది- ఉత్తరపదం యత్ప్రాతిపదికం తదన్తస్యైవ ణత్వమ్- నేహ-గర్గాణాం భగినీ- గర్గభగినీ-అత ఏవ నుమ్గ్రహణం కృతమ్-అఙ్గస్య నుమ్విధానాత్తదన్తో హి నుమ్- న తూత్తరపదస్య - కిఞ్చ - వ్రీహివాపిణీత్యాదౌ హి వేనుమో ణత్వార్థమపి నుమ్గ్రహణమ్-ప్రేన్వనమిత్యాదౌ తు భాన్తత్వాన్న ॥ ✽॥యువాదే

సర॥ ※ రథ్యాయానా-పరిపక్వాని-పకాద్యుత్తరపదేణః-నిత్యమిత్యుక్తమ్-వృత్రహణౌ-హరిమ్మానయతీతి-హరినమాణీ-సుమి- క్షీరపాణి విభక్త్యా-క్షీరపేణ- రథ్యపీణా॥§॥ కుమతిచ॥౮॥౪॥౧౩॥ కవర్గవత్యుత్తరపదే ప్రాగ్వత్-హరికామిణౌ-హరికామాణి హరికామేణ॥§ పదవ్యవాయేపి॥౮॥౪॥౩౮॥ పదేనవ్యవధానేపిణత్వంనస్యాత్-మాషకుమ్భవాపేన- చతురఙ్గయోగేన॥ ※ అతద్ధితఇతి వాచ్యమ్॥ ※॥ ఆర్ద్రగోమయేణ- శుష్కగోమయేణ॥§॥ కుస్తుమ్బురూణిజాతిః॥౬॥ ౧॥౧౪౩॥ అత్రసుణ్ణిపాత్యతే-కుస్తుమ్బురుధాన్యాకమ్- క్లీబత్వంగత్రమ్ జాతౌకిమ్ కుస్తుమ్బురూణి-కుత్సితానితిన్దుకీఫలానీత్యర్థః॥§॥ అపరస్పరాఃక్రియాసాతత్యే॥ ౬॥౧॥౧౪౪॥ సుణ్ణిపాత్యతే-అపరస్పరాః సార్థాగచ్ఛన్తి సతతమవిచ్ఛేదేనగచ్ఛన్తీత్యర్థః- క్రియేతికిమ్-అపరపరాగచ్ఛన్తి-అపరేచపరేచసకృదేవగచ్ఛన్తీత్యర్థః॥§॥ గోష్పదంసేవితాసేవితప్రమాణేషు॥౬॥౧॥౧౪౫॥ సుట్సస్యషత్వఞ్చనిపాత్యతే-గావఃపదన్త్యస్మిన్దేశే-సగోభిస్సేవితోగోష్పదః-అసేవితే- అగోష్పదాన్యరణ్యాని- ప్రమాణే గోష్పదమాత్రంక్షేత్రమ్- సేవితేత్యాదికిమ్-గోఃపదం-గోపదమ్॥§॥ ఆస్పదంప్రతిష్ఠాయామ్ ॥ ౬॥౧॥౧౪౬॥ ఆత్మయాపనాయస్థానేసుట్నిపాత్యతే-ఆస్పదమ్- ప్రతిష్ఠేతికిమ్-ఆపదాపదమ్॥§॥ ఆశ్చర్యమనిత్యే॥౬॥౧॥౧౪౭॥ అద్భుతేసుట్-ఆశ్చర్యంయదిసభుఞ్జీత-అనిత్యేకిమ్-ఆచర్యంకర్మశోభనమ్॥§ వర్చస్కేఽవస్కరః॥౬॥౧॥౧౪౮॥ కుత్సితంవర్చఃవర్చస్కమన్నమలమ్- తస్మిన్సుట్- అవకీర్యతఇతి-అవస్కరః- వర్చస్కేకిమ్- అవకరః॥§॥ అపస్కరోరథాఙ్గమ్॥౬॥౧॥౧౪౯॥ అపకరోన్యః॥§॥ విష్కిరశ్శకునిర్వికిరోవా॥౬॥౧॥౧౫౦॥ పక్షేవికిరః-వావచనేనైవసుడ్వికల్పేసిద్ధేవికిరగ్రహణన్తస్యాపిశకునేరన్యత్రప్రయోగోమాభూదితివృత్తిః-తన్న భాష్యవిరోధాత్॥ §॥ ప్రతిష్కశశ్చకశేః॥౬॥౧॥౧౫౨॥ కశగతిశాసనయోరిత్యస్యప్రతిపూర్వస్యపచాద్యచిసుట్నిపాత్యతేషత్వఞ్చ - సహాయః- పురోయాయీవాప్రతిష్కశఇత్యుచ్యతే-కశేఃకిమ్-ప్రతిగతఃకశామ్-ప్రతికశోఽశ్వః- యద్యపికశేరేవకశా-తథాపికశేరితి ధాతోర్గ్రహణముపసర్గస్యప్రతేర్గ్రహణార్థం తేనధాత్వన్తరోపసర్గాన్న॥§॥ ప్రస్కణ్వహరిశ్చన్ద్రావృషీ॥౬॥౧॥౧౫౩॥ హరిశ్చన్ద్రగ్రహణమమన్త్రార్థమ్-ఋషీకిమ్- ప్రకణ్వోదేశః - హరిచన్ద్రోమాణవకః॥§॥ మస్కరమస్కరిణౌవేణుపరివ్రాజకయోః॥౬॥౧॥౧౫౪॥ మకరస్యోఽవ్యుత్పన్నః తస్య సుడినిశ్చనిపాత్యతే- వేణావితికిమ్- మకరోగ్రాహః- మకరీసముద్రః॥§॥ కాస్తీరాజస్తున్దేనగరే॥౬॥౧॥౧౫౫॥ ఈషత్తీరమస్యాస్తీతి కాస్తీరంనామనగరమ్ ౬ఏ

స్యైవతున్దశస్యేతి- అజ స్తున్దనామ్నా నగరమ్-నగరేకిమ్- కాశ్మీరమ్-అజతున్దమ్॥§॥కారస్కరో వృక్షః॥౬॥౧॥౧౫౬॥ కారస్కరోఽత్రేతి - కారస్కరో వృక్షః-అన్యత్ర కారకరః- కేచిత్తుకస్కాదిష్విదమ్పఠన్తి న సూత్రే॥§॥పారస్కరప్రభృతీని చ సంజ్ఞాయామ్॥౬॥౧॥౧౫౭॥ఏతాని ససుట్కాని నిపాత్యన్తే నామ్ని- పారస్కరః-కిష్కిన్ధా॥*॥తద్బృహతోఃకరపత్యోశ్చోరదేవతయోఃసుట్తలోపశ్చ*॥తాభ్యాంపూర్వంచ క్రమేణ సకారో బోధ్యః తద్బృహతోర్దకారతకారౌ లుప్యేతే- కరపత్యోస్తు సుట్- చోరదేవతయోరితిసముదాయోపాధిః- తస్కరః బృహస్పతిః॥*॥ప్రాయస్యచిత్తిచిత్తయోః॥*॥ ప్రాయశ్చిత్తిః-ప్రాయశ్చిత్తమ్- వనస్పతిరిత్యాది- ఆకృతిగణోఽయమ్॥———— ఇతి సమాసాశ్రయవిధయః ————

§॥సమర్థానాం ప్రథమాద్వా॥౪॥౧॥౮౨॥ఇదమ్పదత్రయమధిక్రియతే- ప్రాగ్దిశ ఇతి యావత్ -సామర్థ్యమ్పరినిష్ఠితత్వమ్- కృతసన్ధికార్యత్వమితి యావత్॥§॥ప్రాగ్దీవ్యతోఽణ్॥౪॥౧॥౮౩॥ తేనదీవ్యతీత్యతః ప్రాగణధిక్రియతే॥§॥అశ్వపత్యాదిభ్యశ్చ॥౪॥౧॥౮౪॥ ఏభ్యోఽణ్ స్యాత్ ప్రాగ్దీవ్యతీయేష్వర్థేషు-వక్ష్యమాణస్య ణ్యస్యాపవాదః॥§॥తద్ధితేష్వచామాదేః॥ ౭॥౨॥౧౧౭॥ ఞితి ణితి చ తద్ధితే పరేఽచామాదేరచో వృద్ధిస్స్యాత్ ॥§॥కితి చ॥ ౭॥౨॥౧౧౮॥ కితి తద్ధితే చ తథా-ఆశ్వపతేరపత్యాది-ఆశ్వపతమ్-గాణపతమ్-గాణపత్యో మన్త్ర ఇతి తు ప్రామాదికమేవ॥§॥దిత్యదిత్యాదిత్యపత్యుత్తరపదాణ్ణ్యః॥౪॥౧॥౮౫॥ దిత్యాదిభ్యః పత్యుత్తరపదాచ్చ ప్రాగ్దీవ్యతీయేష్వర్థేషు ణ్యస్స్యాత్ -అణోఽపవాదః- దైత్యః-అదితేరాదిత్యస్య వా-ఆదిత్యః-ప్రాజాపత్యః-యమాచ్చేతి కాశికాయామ్-యామ్యః॥*॥పృథివ్యా ఞాఞౌ॥*॥ పార్థివా- పార్థివీ॥*॥దేవాద్యఞఞౌ॥*॥దైవ్యమ్-దైవమ్॥*॥బహిషష్టిలోపో యఞ్చ॥*॥బాహ్యః॥*॥ఈకక్చ॥*॥బాహీకః॥*॥స్థామ్నోఽకారః॥ *॥అశ్వత్థామః పృషోదరాదిత్వాత్సస్య తః॥*॥భవార్థే తు లుగ్వాచ్యః॥*॥అశ్వత్థామా॥*॥లోమ్నోఽపత్యేషు బహుష్వకారః॥*॥ బాహ్వాదీఞోఽపవాదః-ఉడులోమాః-ఉడులోమాన్-బహుషు కిమ్-ఔడులోమిః॥*॥గోరజాదిప్రసఙ్గే యత్ *॥గవ్యమ్-అజాదిప్రసఙ్గే కిమ్-గోభ్యో హేతుభ్య ఆగతం గోరూప్యమ్ గోమయమ్॥§॥ఉత్సాదిభ్యోఽఞ్॥౪॥౧॥౮౬॥ఔత్సః॥*॥అగ్నికలిభ్యాం ఢగ్వక్తవ్యః॥*॥అగ్నేరపత్యాది-ఆగ్నేయమ్- కాలేయమ్॥———— ఇత్యపత్యాదివికారాన్తార్థసాధారణప్రత్యయాః॥ ————

§॥స్త్రీపుంసాభ్యాం నఞ్స్నఞౌ భవనాత్॥౪॥౧॥౮౭॥ధాన్యానాం భవన ఇత్యతః ప్రాగర్థేషు స్త్రీపుంసాభ్యాం క్రమాన్నఞ్స్నఞౌ స్తః- స్త్రైణః - పౌంస్నః వత్యర్థే నైన- స్త్రీపుంవచ్చేతి

జ్ఞాపకాత్ - స్త్రీవత్ - పుంవత్ ॥§॥ ద్విగోర్లుగనపత్యే ॥౪॥ ౧ ॥౮౮॥ ద్విగోర్నిమిత్తం యస్తద్ధితః అజాదిరనపత్యార్థకః ప్రాగ్దీవ్యతీయస్తస్య లుక్ స్యాత్ - పఞ్చసు కపాలేషు సంస్కృతః - పురోడాశః పఞ్చకపాలః - ద్విగునిమిత్తస్యేతి కిమ్ - పాఞ్చకపాలస్యేదం ఖణ్డమ్ - పాఞ్చకపాలమ్ - అజాదిగ్ర కిమ్ - పఞ్చగర్గరూప్యమ్ - అనపత్యే కిమ్ - ద్వయోర్మిత్రయోరపత్యం ద్వైమిత్రిః ॥§॥ గోత్రేఽలుగచి ॥౪॥౧।౮౯॥ అజాదౌ ప్రాగ్దీవ్యతీయే వివక్షితే గోత్రప్రత్యయస్యాలుక్ స్యాత్ - గర్గాణాం ఛాత్రాః - వృద్ధాచ్ఛః ॥§॥ ఆపత్యస్య చ తద్ధితేఽనాతి ॥౬॥౪॥౧౫౧। హలః పరస్యాపత్యయకారస్య లోపః స్యాత్తద్ధితేఽనాకారే - గార్గీయాః - ప్రాగ్దీవ్యతీయే కిమ్ - గర్గేభ్యో హితం - గర్గీయమ్ - అచి కిమ్ - గర్గేభ్య ఆగతం - గర్గరూప్యమ్ ॥§॥ యూని లుక్ ॥౪॥ ౧॥౯౦॥ ప్రాగ్దీవ్యతీయే అజాదౌ ప్రత్యయే వివక్షితే యువప్రత్యయస్య లుక్ స్యాత్ - గ్లుచుకస్య గోత్రాపత్యం గ్లుచుకాయనిః వక్ష్యమాణః ఫిన్ తతో యూన్యణ్ - గ్లౌచుకాయనః - తస్య ఛాత్రాః గ్లుచుకాయనాః - అణో లుకి వృద్ధత్వాభావాచ్ఛః ॥§॥ పైలాదిభ్యశ్చ ॥౨॥౪॥౫౯॥ ఏభ్యో యువప్రత్యయస్య లుక్ - పీలాయా వేత్యణ్ - తస్మాదణో ద్వ్యచ ఇతి ఫిఞ్ - తస్య లుక్ - పైలః పితా పుత్రశ్చ - తద్రాజాచ్చాణః - ద్వ్యఞ్మగధేత్యణన్తాదాఙ్గశబ్దాదణో ద్వ్యచ ఇతి ఫిఞో లుక్ - ఆఙ్గః పితా పుత్రశ్చ ॥§॥ ఇఞః ప్రాచామ్ ॥ ౨ ॥ ౪ ॥ ౬౦ ॥ గోత్రే య ఇఞ్ తదన్తాద్యువప్రత్యయస్య లుక్ స్యాత్ - తచ్చేద్గోత్రం ప్రాచాం భవతి - పన్నాగారస్యాపత్యం - అత ఇఞ్ - యఞిఞోశ్చేతి ఫక్ - పాన్నాగారిః పితా పుత్రశ్చ - ప్రాచామ్ కిమ్ - దాక్షిః పితా - దాక్షాయణః పుత్రః ॥§॥ న తౌల్వలిభ్యః ॥౨॥౪॥౬౧॥ తౌల్వల్యాదిభ్యః పరస్య యువప్రత్యయస్య లుఙ్న స్యాత్ - పూర్వేణ ప్రాప్తః - తుల్వలః - అత ఇఞి ఫక్ - తౌల్వలిః పితా - తౌల్వలాయనః పుత్రః ॥§॥ ఫక్ఫిఞోరన్యతరస్యామ్ ॥౪॥౧॥౯౧॥ యూని లుగితి నిత్యే లుకి ప్రాప్తే వికల్పార్థం సూత్రమ్ - కాత్యాయనస్య ఛాత్రాః - కాతీయాః - కాత్యాయనీయాః - యస్కస్యాపత్యం యాస్కః - శివాద్యణ్ - తస్యాపత్యం యువా యాస్కాయనిః - అణో ద్వ్యచ ఇతి ఫిఞ్ - తస్య ఛాత్రాః - యాస్కీయాః - యాస్కాయనీయాః ॥§॥ తస్యాపత్యమ్ ॥౪॥౧॥౯౨॥ షష్ఠ్యన్తాత్ కృతసన్ధేస్సమర్థాదపత్యేఽర్థే ఉక్తా వక్ష్యమాణాశ్చ ప్రత్యయా వా స్యుః - ఉపగోరపత్యం - ఔపగవః - ఆదివృద్ధిరన్త్యోపధావృద్ధీ బాధతే ॥❋॥ తస్యేదమిత్యపత్యేఽపి బాధనార్థం కృతం స్యాత్ - ఉత్సర్గః శేష ఏవాసౌ వృద్ధాన్యస్య ప్రయోజనమ్ - యోగవిభాగస్తు - భానోరపత్యమ్ భానవః - కృతసన్ధేః కిమ్ - సౌత్థితిః - అకృతవ్యూహపరిభాషయా సా వృద్ధిర్మాభూత్ - సమర్థపరిభాషయా నేహ - వస్త్రముపగోరపత్యం చైత్రస్య - ప్రథమాత్కి

మ్- అనన్తరాపత్యవాచకాత్ షష్ఠ్యర్థేమాభూత్-వాగ్రహణాద్వాక్యమపి-దైవయజ్ఞీసూత్రాదన్యతరస్యాంగ్రహణానువృత్తేఃసమాసోపి-ఉపగ్వపత్యమ్-జాతిత్వాన్ఙీష్-ఔపగవీ-ఆశ్వపతః-దైత్యః - ఔత్సః స్త్రైణః-పౌంస్నః॥§॥అపత్యంపౌత్రప్రభృతిగోత్రమ్॥౪॥౧॥౧౬౨॥ అపత్యత్వేనవివక్షితమ్పౌత్రాదిగోత్రసంజ్ఞంస్యాత్॥§॥జీవతితువంశ్యేయువా॥౪॥౧॥౧౬౩॥వంశ్యేపిత్రాదౌజీవతిపౌత్రాదేర్యదపత్యంచతుర్థాది తద్యువసంజ్ఞమేవస్యాన్నతుగోత్రసంజ్ఞమ్॥§॥భ్రాతరిచజ్యాయసి॥ ౪ ॥ ౧ ॥ ౧౬౪ ॥ జ్యేష్ఠే భ్రాతరిజీవతికనీయాన్ చతుర్థాదిర్యువసంజ్ఞః స్యాత్॥§॥వాన్యస్మిన్సపిణ్డేస్థవిరతరేజీవతి॥౪॥౧॥౧౬౫॥ భ్రాతుర్యస్మిన్సపిణ్డేస్థవిరతరేజీవతిపౌత్రప్రభృతేరపత్యంజీవదేవయువసంజ్ఞంవా స్యాత్-ఏకజీవతిగ్రహణమపత్యస్యవిశేషణమ్ ద్వితీయంసపిణ్డస్య-తరప్నిర్దేశఉభయోరుత్కర్షార్థః-స్థానేనవయసాచోత్కృష్టేపితృవ్యే పితామహభ్రాతరివాజీవతి - గార్గ్యస్యాపత్యంగార్గ్యాయణః - గార్గ్యోవా - స్థవిరేతికిమ్ - స్థానవయోన్యూనే గార్గ్య ఏవ - జీవతికిమ్- మృతేమృతోవా గార్గ్యఏవ॥❁॥ వృద్ధస్యచపూజాయామితివాచ్యమ్ ॥ ❁ ॥ గోత్రస్యైవవృద్ధసంజ్ఞా ప్రాచామ్ - గోత్రస్యయువసంజ్ఞాపూజాయాంగమ్యమానాయామ్-తత్రభవాన్ గార్గ్యాయణః- పూజేతికిమ్-గార్గ్యః॥❁। యూనశ్చకుత్సాయాంగోత్రసంజ్ఞేతివాచ్యమ్। ❁॥గార్గ్యోజాల్మః-కుత్సేతికిమ్-గార్గ్యాయణః॥§॥ఏకోగోత్రే॥౪॥౧॥౯౩॥గోత్రేఏకఏవాపత్యప్రత్యయస్స్యాత్-ఉపగోర్గోత్రాపత్యం-ఔపగవః-గార్గ్యః-నాడాయనః॥❁॥ గోత్రేస్వైకోనసంఖ్యానాంప్రత్యయానాంపరమ్పరా। యద్వాద్విత్ర్యాదిసంఖ్యేభ్యోనిష్టోత్పత్తిఃప్రసజ్యతే। ❁॥ అపత్యమ్పితురేవస్యాత్తతఃప్రాచామపీతి। చమతభేదేనతద్వైస్యసూత్రమేతత్తదోత్తరమ్॥❁॥పితురేవాపత్యమితిపక్షేహి - ఉపగోస్తృతీయేవాచ్యేఔపగవాదిఞ్ స్యాత్-చతుర్థేతస్మిన్జీవజ్జ్యేష్ఠేమృతవంశ్యేఔపగవేఽపత్యే - ఇత్థంఫగిఞ్పరమ్పరాయామ్-మూలాచ్ఛతతమేగోత్రేఏకోనశతమ్ప్రత్యయాస్స్యుః-పితామహాదీనాఽపీతిముఖ్యపక్షేతుతృతీయేవాచ్యే ఉపగోరణాణిష్టసిద్ధేపి-అణన్తాదిఞపిస్యాత్-చతుర్థేపగిఞి-తతఃఫగిఞాః-పరమ్పరాయాంమూలాత్ శతతమేగోత్రేఽష్టనవతిరనిష్టప్రత్యయాస్స్యుః అతోనియమార్థమిదంసూత్రమ్-ఏవముత్తరసూత్రేవ్యాఖ్యేయమ్॥§॥గోత్రాద్యూన్యస్త్రియామ్॥౪॥౧॥౯౪। యూన్యపత్యేగోత్రప్రత్యయాన్తాదేవప్రత్యయస్స్యాత్- స్త్రియాన్తునయువసంజ్ఞా-గర్గస్యయువాపత్యమ్-గార్గ్యాయణః- స్త్రియాఙ్గోత్రత్వాదేకఏవప్రత్యయః॥§॥ అ

తఇఞ్॥౪॥౧॥౯౫॥అదన్తంయత్ప్రాతిపదికన్తత్ప్రకృతికాత్షష్ఠ్యన్తాదిఞ్స్యాత్ అపత్యేర్థే-దాక్షిః॥§॥బాహ్వాదిభ్యశ్చ॥౪॥౧॥౯౬॥ బాహ
విః-ఔడులోమిః- ఆకృతిగణోయమ్॥§॥సుధాతురకఙ్చ॥ ౪॥ ౧॥ ౯౭॥ చాదిఞ్-సుధాతురపత్యమ్ సౌధాతకిః॥✻॥ వ్యాసవరుడనిషాదచ
ణ్డాలబిమ్బానాఞ్చేతివక్తవ్యమ్॥ §॥ నయ్వాభ్యాంపదాన్తాభ్యామ్పూర్వౌతుతాభ్యామైచ్॥ ౭॥౩॥౩॥ పదాన్తాభ్యాంయకారవకారాభ్యా
మ్పరస్యనవృద్ధిః- కిన్తుతాభ్యామ్పూర్వౌక్రమాదైచావాగమౌస్తః-వైయాసకిః-వారుడకిరిత్యాది॥§॥గోత్రేకుఞ్జాదిభ్యశ్చ్ఫఞ్॥౪॥౧॥౯౮॥
వ్రాతచ్ఫఞోరస్త్రియామ్ - వ్రాతవాచిభ్యశ్చ్ఫఞన్తేభ్యశ్చస్వార్థేఞ్యస్స్యాన్నతుస్త్రియామ్-కౌఞ్జాయన్యాః - బహుత్వేతద్రాజ
త్వాల్లుగ్వక్ష్యతే-బ్రాధ్నాయన్యాః- స్త్రియాంకౌఞ్జాయనీ- గోత్రత్వేనజాతిత్వాన్ఙీష్-అనన్తరాపత్యే-కౌఞ్జిః॥§॥నడాదిభ్యఃఫక్॥౪॥౧॥౯౯॥
గోత్రఇత్యేవ-నాడాయనః- చారాయణః-అనన్తరోనాడిః॥§॥హరితాదిభ్యోఽఞః॥౪॥౧॥౧౦౦॥ఏభ్యోఽఞన్తేభ్యోయూనిఫక్ - హారితాయ
నః-ఇహగోత్రాధికారేపిసామర్థ్యాద్యూన్యయమ్-నహిగోత్రాదపరోగోత్రప్రత్యయః - బిదాద్యన్తర్గణోహరితాదిః॥§॥యఞిఞోశ్చ॥
౪॥౧॥౧౦౧॥గోత్రేయావ్యఞిఞౌతదన్తాత్ఫక్స్యాత్-అనాతీత్యుక్తేరాపత్యస్యేతియలోపోన-గార్గ్యాయణః-దాక్షాయణః॥§॥శరద్వచ్ఛు
నకదర్భాద్భృగువత్సాగ్రాయణేషు॥౪॥౧॥౧౦౨॥గోత్రేఫక్-అఞిఞోరపవాదః-ఆగ్నేయబిదాదీశారద్వతాయనోభార్గవశ్చేత్ - శారద్వతో
ఽన్యః-శౌనకాయనోవాత్స్యశ్చేత్-శౌనకోన్యః-దార్భాయణఆగ్రాయణశ్చేత్ -దార్భిరన్యః॥§॥ద్రోణపర్వతజీవన్తాదన్యతరస్యామ్॥
౪॥౧॥౧౦౩॥ఏభ్యోగోత్రేఫక్వా-ద్రౌణాయనః-ద్రౌణిః పార్వతాయనః-పార్వతిః-జైవన్తాయనః-జైవన్తిః- అనాదిరిహద్రోణః అశ్వత్థా
మ్న్యనన్తరేతూపచారాత్॥§॥అనృష్యానన్తర్యేబిదాదిభ్యోఽఞ్॥౪॥౧॥౧౦౪॥ ఏభ్యోఽఞ్గోత్రే-యేత్వత్రానృషయస్తేభ్యఅనన్త
ర్యే-సూత్రేస్వార్థేష్వఞ్-బిదస్యగోత్రమ్-బైదః-అనన్తరోబైదిః - బాహ్వాదేరాకృతిగణత్వాదిఞ్-పుత్రస్యాపత్యం- పౌత్రః-దౌహిత్రః॥
§॥గర్గాదిభ్యోయఞ్॥౪॥౧॥౧౦౫॥గోత్రఇత్యేవ-గార్గ్యః-వాత్స్యః॥§॥యఞఞోశ్చ॥ ౨॥౪॥౬౪॥ గోత్రేయద్యఞన్తమఞన్తఞ్చతదవ
యవయోరేతయోర్లుక్స్యాత్తత్కృతేబహుత్వేనతుస్త్రియామ్-గర్గాః-వత్సాః- బిదాః-ఉర్వాః-తత్కృతేకిమ్- ప్రియగార్గ్యాః- స్త్రియా
న్తుగార్గ్యః-గోత్రేకిమ్- ద్వైప్యాః-ఔత్సాః- ప్రవరాధ్యాయప్రసిద్ధమిహగోత్రమ్- తేనేహన-పౌత్రాః-దౌహిత్రాః॥§॥మధుబభ్ర్వోర్బ్రాహ్మ

ణకౌశికయోః॥౪॥౧॥౧౦౬॥ గోత్రే యఞ్ మాధవ్యో బ్రాహ్మణః-మాధవోఽన్యః బాభ్రవ్యః కౌశికః-ఋషిః బాభ్రవోఽన్యః-బభ్రుశబ్దస్య గర్గాదిపాఠాత్సిద్ధే నియమార్థమిదమ్-గర్గాదిపాఠఫలం తు లోహితాదికార్యార్థమ్ బాభ్రవ్యాయణీ॥ కపిబోధాదాఙ్గిరసే॥౪॥౧॥౧౦౭॥ గోత్రే యఞ్ స్యాత్-కాప్యః-బౌధ్యః-ఆఙ్గిరసే కిమ్-కాపేయః-బౌధిః॥ వతణ్డాచ్చ॥౪॥౧॥౧౦౮॥ ఆఙ్గిరస ఇత్యేవ - వాతణ్డ్యః - అనాఙ్గిరసే తు గర్గాదిపాఠాచ్ఛివాదౌ చ పాఠాద్యఞణౌ- వాతణ్డ్యః-వాతణ్డః॥ లుక్ స్త్రియామ్॥౪॥౧॥౧౦౯॥ వతణ్డాచ్ఛ్వేవిహితస్య లుక్ స్యాత్ స్త్రియామ్-శార్ఙ్గరవాదిత్వాత్ జీన్-వతణ్డీ-అనాఙ్గిరసే తు-వాతణ్డ్యాయనీ లోహితాదిత్వాత్ ష్ఫః అణి తు వాతణ్డీ-ఋషిత్వాద్వక్ష్యమాణః ష్యఙ్ న॥ అశ్వాదిభ్యః ఫఞ్॥౪॥౧॥౧౧౦॥ గోత్రే ఆశ్వాయనః॥ ॥ పుంసి జాతే॥ పుంసీతి ప్రకృతివిశేషణమ్ జాతస్య గోత్రాపత్యం జాతాయనః-పుంసీతి కిమ్ - జాతాయా అపత్యం జాతేయః॥ భర్గాత్త్రైగర్తే॥ ౪॥ ౧॥ ౧౧౧ ॥ గోత్రే ఫఞ్-భార్గాయణస్త్రైగర్తః- భార్గిరన్యః॥ శివాదిభ్యోఽణ్॥౪॥౧॥౧౧౨॥ గోత్ర ఇతి నివృత్తమ్ శివస్యాపత్యమ్ శైవః-గాఙ్గః-పక్షే తికాదిత్వాత్ ఫిఞ్-గాఙ్గాయనిః-శుభ్రాదిత్వాత్ ఢక్-గాఙ్గేయః॥ వృద్ధాభ్యో నదీమానుషీభ్యస్తన్నామికాభ్యః॥౪॥౧॥౧౧౩॥ అవృద్ధాభ్యో నదీమానుషీనామభ్యోఽణ్ స్యాత్ - శైక్షోపవాదః - యామునః నార్మదః-చిన్తితాయా అపత్యమ్ చైన్తితః- అవృద్ధాభ్యః కిమ్-వాసవదత్తేయః-నదీత్యాది కిమ్- వైనతేయః-తన్నామికాభ్యః కిమ్ శోభనాయా అపత్యమ్-శౌభనేయః॥ ఋష్యన్ధకవృష్ణికురుభ్యశ్చ॥౪॥౧॥౧౧౪ ఋషయోఽత్ర వసిష్ఠాదయః వాసిష్ఠః వైశ్వామిత్రః-అన్ధకేభ్యః- శ్వాఫల్కః-వృష్ణిభ్యః- వాసుదేవః-ఆనిరుద్ధః-శౌరిరితి తు బాహ్వాదిత్వాదిఞ్ కురుభ్యః-నాకులః-సాహదేవః-ఇఞోఽపవాదాయ ఉపవాదో మధ్యేఽపవాదన్యాయాత్-అత్రిశబ్దాత్తు పరత్వాడ్ఢక్- ఆత్రేయః॥ మాతురుత్సంఖ్యాసంభద్రపూర్వాయాః॥౪॥౧॥౧౧౫॥ సంఖ్యాదిపూర్వస్య మాతృశబ్దస్యోదాదేశః స్యాదణ్ ప్రత్యయశ్చ-ద్వైమాతురః-షాణ్మాతురః-సాంమాతురః భాద్రమాతురః ఆదేశార్థం పదమ్ ప్రత్యయస్తూత్సర్గేణ సిద్ధః- స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశో ధాన్యపరిమాణార్థో మా భూత్- సంఖ్యేతి కిమ్- సౌమాత్రః-శుభ్రాదిత్వాత్ -సౌమాత్రేయః॥ కన్యాయాః కనీన చ॥౪॥౧॥౧౧౬॥ అణ్-తత్సన్నియోగేన కనీనాదేశశ్చ - కానీనో వ్యాసః కర్ణశ్చ- అనూఢాయా అపత్యమిత్యర్థః॥ వికర్ణశుఙ్గచ్ఛగలాద్వత్సభరద్వాజాత్రిషు॥౪॥౧॥౧౧౭॥ అపత్యేఽణ్ - వైకర్ణో వాత్స్యః-వైకర్ణిరన్యః శౌఙ్గో భారద్వాజః-శౌఙ్గిరన్యః ఛాగల ఆత్రేయః ఛాగలిరన్యః-

కేచిత్తుశుఙ్గేత్యాబన్తమప్యాహుః-తేషాణ్ఢక్ప్రత్యుదాహరణమ్-శౌఙ్గేయః॥§॥పీలాయావా॥౪॥౧॥౧౧౮॥తన్నామికాణమ్బాధిత్వాద్వ్యచ ఇతిఢ
కిప్రాప్తేపక్షేఽణ్విధీయతే-పీలాయాఅపత్యమ్-పైలః-పైలేయః॥§॥ఢక్చమణ్డూకాత్॥౪॥౧॥౧౧౯॥చాదణ్-పక్షేఇఞ్-మాణ్డూకేయః-మా
ణ్డూకః మాణ్డూకిః॥§॥స్త్రీభ్యోఢక్॥౪॥౧॥౧౨౦॥స్త్రీప్రత్యయాన్తేభ్యోఢక్స్యాత్ వైనతేయః-బాహ్వాదిత్వాత్-సౌమిత్రిః-శివాదిత్వా
త్సాపత్నః॥§॥ద్వ్యచః॥౪॥౧॥౧౨౧॥స్త్రీప్రత్యయాన్తాదపత్యేఢక్-తన్నామికాణోఽపవాదః-దాత్తేయః - పార్థఇత్యత్రతుతస్యేదమిత్య
ణ్॥§॥ఇతశ్చానిఞః॥౪॥౧॥౧౨౨॥ఇకారాన్తాత్ద్వ్యచోఽపత్యేఢక్స్యాత్నత్విఞన్తాత్-దాలేయః-నైధేయః॥§॥శుభ్రాదిభ్యశ్చ॥౪॥౧॥౧౨౩
ఢక్స్యాత్-శుభ్రస్యాఽపత్యమ్-శౌభ్రేయః॥❈॥లక్షణశ్యామయోర్వాసిష్ఠే॥❈॥అపత్యేఢక్-లాక్షణేయః-శ్యామేయః - అన్యోలాక్షణిః-
శ్యామిః॥§॥వికర్ణకుషీతకాత్కాశ్యపే॥౪॥౧॥౧౨౪॥అపత్యేఢక్-వైకర్ణేయః-కౌషీతకేయః-అన్యోవైకర్ణిః కౌషీతకిః॥§॥భ్రువోవుక్చ॥౪॥౧॥
౧౨౫॥చాత్ఢక్ భ్రౌవేయః॥§॥ప్రవాహణస్యఢే॥౭॥౩॥౨౮॥ప్రవాహణశబ్దస్యోత్తరపదస్యాఽచామాదేరచోవృద్ధిఃపూర్వపదస్యతువాఢేప
రే-ప్రవాహణస్యాఽపత్యమ్-ప్రావాహణేయః-ప్రవాహణేయః॥§॥తత్ప్రత్యయస్యచ॥౭॥౩॥౨౯॥ఢాన్తస్యప్రవాహణస్యోత్తరపదస్యాచా
మాదేరచోవృద్ధిఃపూర్వపదస్యతువా-ప్రవాహణేయస్యాఽపత్యమ్-ప్రావాహణేయిః-ప్రవాహణేయిః-బాహ్యతద్ధితనిమిత్తావృద్ధిఃఢాశ్రయేణవి
కల్పేనబాధితున్నశక్యతఇతిసూత్రారమ్భః॥§॥కల్యాణ్యాదీనామినఙ్॥౪॥౧॥౧౨౬॥ఏషామినఙాదేశస్స్యాత్ఢక్చ-కాల్యాణినేయః-బాన్ధకినే
యః॥§॥కులటాయావా॥౪॥౧॥౧౨౭॥ఇనఙ్మాత్రంవికల్ప్యతే ఢక్తునిత్యఃపూర్వేణైవ-కౌలటినేయః-కౌలటేయః-సతీభిక్షుక్యత్రకులటా యా
తువ్యభిచారార్థంకులాన్యటతి-తస్యాఃక్షుద్రాభ్యోవేతిపక్షేఢ్రక్-కౌలటేరః॥§॥హృద్భగసిన్ధ్వన్తేపూర్వపదస్యచ॥౭॥౩॥౧౯॥హృదాద్యన్తేపూ
ర్వోత్తరపదయోరచామాదేరచోవృద్ధిఃఞితిణితికితిచ సుహృదోఽపత్యమ్-సౌహార్దః-సుభగాయాఅపత్యమ్-సౌభాగినేయః-సక్తుప్రధానాఃసిన్ధవః-
సక్తుసిన్ధవఃతేషుభవః-సాక్తుసైన్ధవః॥§॥చటకాయాఐరక్॥౪॥౧॥౧౨౮॥❈॥చటకస్యేతివాచ్యమ్॥❈॥లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషయాస్త్రియామపి-
చటకస్యచటకాయావాఅపత్యమ్చాటకైరః॥❈॥స్త్రియామపత్యేలుగ్వక్తవ్యః॥❈॥తయోరేవస్త్ర్యపత్యమ్-చటకా-అజాదిత్వాట్టాప్॥§॥
గోధాయాఢ్రక్॥౪॥౧॥౧౨౯॥గౌధేరః-శుభ్రాదిత్వాత్పక్షేఢక్-గౌధేయః॥§॥ఆరగుదీచామ్॥౪॥౧॥౧౩౦॥గౌధారః-రకాసిద్ధేఆకారోచ్చార

ణవస్యతోఽపి ధానార్థమ్-జడస్యాఽపత్యమ్-జాడారః-పణ్డస్యాఽపత్యమ్-పాణ్డారః॥§॥క్షుద్రాభ్యో వా॥౪॥౧॥౧౩౧॥ అఙ్గహీనాశ్శీలహీనా
శ్చ క్షుద్రాః-తాభ్యో వా ఢ్రక్-పక్షే ఢక్-కాణేరః-కాణేయః-దాసేరః-దాసేయః॥§॥పితృష్వసుశ్ఛణ్॥౪॥౧॥౧౩౨॥ఢకోఽపవాదః-పైతృష్వ
స్రీయః॥§॥ఢకి లోపః॥౪॥౧॥౧౩౩॥పితృష్వసురన్త్యలోపస్స్యాడ్ఢకి-అతఏవజ్ఞాపకాత్ ఢక్-పైతృష్వసేయః॥§॥మాతృష్వసుశ్చ॥౪॥౧॥౧౩౪॥
పితృష్వసుర్యదుక్తం తదస్యాపి స్యాత్-మాతృష్వస్రీయః మాతృష్వసేయః॥§॥ చతుష్పాద్భ్యో ఢఞ్॥౪॥౧॥౧౩౫॥§॥ఢేలోపోఽకద్ర్వాః॥౬॥
౪॥౧౪౭॥కద్రూభిన్నస్యావర్ణాన్తస్య భస్య లోపస్స్యాత్ ఢే పరే-కామణ్డలేయః-కమణ్డలుశబ్దశ్చతుష్పాజ్జాతివిశేషవాచకః॥§॥గృష్ట్యాదిభ్య
శ్చ॥౪॥౧॥౧౩౬॥ఏభ్యో ఢఞ్ స్యాత్-అణ్ఢకోరపవాదః-గార్ష్టేయః-మిత్రయోరపత్యమ్-ఋష్యణి ప్రాప్తే ఢఞ్॥§॥కేకయమిత్రయు
ప్రలయానాం యాదేరియః॥౭॥౩॥౨॥ ఏషాం యకారాదేరియాదేశః ఞిణికితి చ తద్ధితే పరే-ఇతి ఇయాదేశే ప్రాప్తే॥§॥దాణ్డినాయనహాస్తి
నాయనాథర్వణికజైహ్మాశినేయవాసినాయనిభ్రౌణహత్యధైవత్యసారవైక్ష్వాకమైత్రేయహిరణ్మయాని॥౬॥౪॥౧౭౪॥ఏతాని నిపాత్యన్తే
ఇతి యలోపః - మైత్రేయః-మైత్రేయౌ॥§॥యస్కాదిభ్యో గోత్రే॥౨॥౪॥౬౩॥ఏభ్యో గోత్రప్రత్యయస్య లుక్ స్యాత్ తత్కృతే బహుత్వే న
తు స్త్రియామ్-మిత్రయవః॥§॥అత్రిభృగుకుత్సవసిష్ఠగోతమాఙ్గిరోభ్యశ్చ॥౨॥౪॥౬౫॥ఏభ్యో గోత్రప్రత్యయస్య లుక్ స్యాత్-అత్రయః-భృ
గవః-కుత్సాః వసిష్ఠాః - గోతమాః-అఙ్గిరసః॥§ బహ్వచ ఇఞః ప్రాచ్యభరతేషు॥౨॥౪॥ ౬౬ ॥ బహ్వచః పరో య ఇఞ్ ప్రాచ్యగోత్రే భరత
గోత్రే చ వర్తమానస్తస్య లుక్ స్యాత్-పన్నాగారాః-యుధిష్ఠిరాః॥§॥న గోపవనాదిభ్యః॥౨॥౪॥౬౭॥ఏభ్యో గోత్రప్రత్యయస్య లుఙ్ న స్యాత్
బిదాద్యన్తర్గణోఽయమ్ - గౌపవనాః-శైగ్రవాః॥§॥తికకితవాదిభ్యో ద్వన్ద్వే॥౨॥౪॥౬౮॥ఏభ్యో గోత్రప్రత్యయస్య బహుత్వే లుక్ స్యాత్ ద్వ
న్ద్వే-తైకాయనయశ్చ కైతవాయనయశ్చ-తికాదిభ్యః ఫిఞ్ తస్య లుక్-తికకితవాః॥§॥ఉపకాదిభ్యోఽన్యతరస్యామద్వన్ద్వే॥౨॥౪॥౬౯॥ఏభ్యో
గోత్రప్రత్యయస్య బహుత్వే లుగ్వా స్యాత్ ద్వన్ద్వే ద్వన్ద్వే చ- ఔపకాయనాశ్చ లామకాయనాశ్చ-నడాదిభ్యః ఫక్-తస్య లుక్-ఉపకలమ
కాః-ఔపకాయనలామకాయనాః-భ్రష్టకకపిష్ఠలాః-భ్రాష్టకికాపిష్ఠలయః-లమకాః-లామకాయనాః॥§ఆగస్త్యకౌణ్డిన్యయోరగస్తికుణ్డినచ్॥౨॥
౪॥౭౦॥ఏతయోరవయవస్య గోత్రప్రత్యయస్యాణో యఞశ్చ బహుషు లుక్ స్యాత్-అవశిష్టస్య ప్రకృతిభాగస్య యథాసఙ్ఖ్యమగస్తికుణ్డినచ్ ఏ

తావాదేశౌ స్తః-అగస్తయః-కుణ్డినాః॥§॥రాజశ్వశురాద్యత్ ॥౪॥౧ ॥౧౩౭॥❁॥రాజ్ఞో జాతావేవేతి వాచ్యమ్॥❁॥§॥యే చాఽభావకర్మణోః॥
౬॥౪॥౧౬౮॥యాదౌ తద్ధితే పరేఽన్ ప్రకృత్యా స్యాన్న తు భావకర్మణోః-రాజన్యః-శ్వశుర్యః - జాతిగ్రహణాచ్ఛూద్రాదావుత్పన్నో రాజ
నః॥§॥అన్ ॥౬॥౪॥౧౬౭॥అణి అన్ ప్రకృత్యా స్యాత్ ఇతి టిలోపో న-అభావకర్మణోః కిమ్ రాజ్ఞః కర్మ భావో వా రాజ్యమ్॥§॥ సంయోగాదిశ్చ॥
౬॥౪॥౧౬౬॥ఇన్ ప్రకృత్యాఽణి పరే-చక్రిణోఽపత్యమ్-చాక్రిణః॥§॥న మపూర్వోఽపత్యేఽవర్మణః॥౬॥౪॥౧౭౦॥మపూర్వోఽన్ ప్రకృత్యా న
స్యాదపత్యేఽణి-భాద్రసామః-మపూర్వః కిమ్-సౌత్వనః-అపత్యే కిమ్-చర్మణా పరివృతః చార్మణో రథః - అవర్మణః కిమ్-చక్రవర్మణోఽపత్యం
చాక్రవర్మణః॥❁॥వా హితనామ్న ఇతి వాచ్యమ్॥❁॥హితనామ్నోఽపత్యం హైతనామః - హైతనామనః॥§॥ బ్రాహ్మోఽజాతౌ॥౬॥౪॥
౧౭౧॥యోగవిభాగోఽత్ర కర్తవ్యః-బ్రాహ్మ ఇతి నిపాత్యతే-అనపత్యేఽణి-బ్రాహ్మం హవిః-తతో జాతౌ-అపత్యే జాతావణి బ్రహ్మణష్టిలోపో న
స్యాత్-బ్రహ్మణోఽపత్యం బ్రాహ్మణః అపత్యే కిమ్- బ్రాహ్మీ ఓషధిః॥§ ఔక్షమనపత్యే॥౬॥౪॥౧౭౩॥అణి టిలోపో నిపాత్యతే-ఔక్షం పద
మ్-అనపత్యే కిమ్-ఉక్ష్ణోఽపత్యమ్-ఔక్ష్ణః॥§॥షపూర్వహన్ధృతరాజ్ఞామణి॥౬॥౪॥౧౩౫॥షపూర్వో యోఽన్ తస్య హనాదేశ్చ భస్యాఽతో లో
పోఽణి-ఔక్ష్ణః- తార్క్ష్ణః- భ్రౌణఘ్నః-ధృతరాజ్ఞోఽపత్యమ్ ధార్తరాజ్ఞః-షపూర్వేతి కిమ్-సామ్నోఽపత్యం-సామనః-అణి కిమ్-తాక్ష్ణ్యః॥§॥క్షత్రా
ద్ఘః॥౪॥౧॥౧౩౮॥క్షత్రియః-జాతావిత్యేవ-క్షాత్రిరన్యః॥§॥కులాత్ఖః॥౪॥౧॥౧౩౯॥కులీనః-తదన్తాదపి - ఉత్తరసూత్రేఽపూర్వపదాదితి లిఙ్గా
త్-ఆఢ్యకులీనః॥§॥అపూర్వపదాదన్యతరస్యాం యడ్ఢకఞౌ॥౪॥౧॥౧౪౦॥కులాదిత్యేవ-పక్షే ఖః కుల్యః-కౌలేయకః-కులీనః పదగ్రహణం కిమ్-
బహుకుల్యః-బాహుకులేయకః-బహుకులీనః॥§॥మహాకులాదఞ్ఖఞౌ॥౪॥౧॥౧౪౧॥అన్యతరస్యామిత్యనువర్తతే-పక్షే ఖః - మాహాకులీనః-
మాహాకులః-మహాకులీనః॥§॥దుష్కులాడ్ఢక్॥౪॥౧॥౧౪౨॥పూర్వవత్పక్షే ఖః-దౌష్కులేయః-దుష్కులీనః॥§॥స్వసుశ్ఛః॥౪॥౧॥౧౪౩॥స్వస్రీయః॥
§॥భ్రాతుర్వ్యచ్చ॥౪॥౧॥౧౪౪॥చాచ్ఛః-ఇణోఽపవాదః-భ్రాతృవ్యః-భ్రాత్రీయః॥§॥వ్యన్ సపత్నే॥౪॥౧॥౧౪౫॥భ్రాతుర్వ్యన్ స్యాత్ సపత్నే-ప్ర
కృతిప్రత్యయసముదాయేన శత్రౌ వాచ్యే- భ్రాతృవ్యః శత్రుః-పాప్మనా భ్రాతృవ్యేణేతి తూపచారాత్॥§॥రేవత్యాదిభ్యష్ఠక్॥౪॥౧॥౧౪౬॥§
ఠస్యేకః॥౭॥౩॥౫౦॥అఙ్గాత్పరస్య ఠస్యేకాదేశః స్యాత్-రైవతికః॥§॥ గోత్రస్త్రియాః కుత్సనే ణ చ॥౪॥౧॥౧౪౭॥గోత్రం యా స్త్రీ తదా

చటకాచ్ఛబ్దాత్ ఐరకాస్త్రీగసుతాన్యాయామ్-సాధుః ఢ్రక్సూత్రాణి-గార్గ్యా ఉపత్యం-గార్గో గార్గికో వా జాల్మః భస్యాఢే [illegible] ఇతి పుంవద్భావాన్నాద్రా ద్న్యశబ్దాణ్ణరకౌ-యస్యేతిచలోపః- ఆపత్యస్యచతద్ధితేఽనాతీతియలోపః॥§॥ వృద్ధాట్ఠక్సౌవీరేషుబహులమ్॥౪॥౧॥౧౪౮॥సువీరేషు [illegible] సౌవీరాః - వృద్ధాత్సౌవీరగోత్రాద్యూని బహులంఠక్స్యాత్ కుత్సాయామ్- భాగవిత్తేర్భాగవిత్తికః-పక్షే ఫక్- భాగవిత్తాయనః॥§॥ ఫేశ్ఛచ॥౪॥౧॥౧౪౯॥ ఫిఞన్తాత్సౌవీరగోత్రాదపత్యేచ్ఛః - ఠక్చకుత్సనేగమ్యే- యమున్దస్యాపత్యం యామున్దాయనిః తికాదిత్వాత్ ఫిఞ్ - తస్యాపత్యం - యామున్దాయనీయః-యామున్దాయనికః-కుత్సనేకిమ్- యామున్దాయనిః-ఔత్సర్గికస్యాణోణ్యాఞఞ్త్రియోచేతిలుక్ - సౌవీరేషు కిమ్- తైకాయనిః॥§॥ ఫాణ్టాహృతిమిమతాభ్యాంణఫిఞౌ॥౪॥౧॥౧౫౦॥ సౌవీరేషు- నేహయథాసంఖ్యమ్-అల్పాచ్తరస్యపరనిపాతాల్లిఙ్గాదేర్వ్యభిచారః భూమ్నేతి యథాసంఖ్యమేవేతిస్థితమ్- ఫాణ్టాహృతః-ఫాణ్టాహృతాయనిః మైమతః మైమతాయనిః॥§॥కుర్వాదిభ్యోణ్యః॥౪॥౧॥౧౫౧॥అపత్యే- కౌరవ్యాః బ్రాహ్మణాః - వావదూక్యాః॥ ॥సమ్రాజఃక్షత్రియే॥ ॥సామ్రాజ్యః- సామ్రాజోఽన్యః॥§॥ సేనాన్తలక్షణకారిభ్యశ్చ॥౪॥౧॥౧౫౨॥ ణ్యః- పతిసంజ్ఞాయామిఞ స్యాపవాదః-హారిషేణ్యః-లాక్షణ్యః కారిఃశిల్పీ-తస్మాత్ -తాన్తువాయ్యః-కౌమ్భకార్యః-నాపిత్యః॥§॥ఉదీచామిఞ్॥౪॥౧॥౧౫౩॥ హారిషేణిః లాక్షణిః-తాన్తువాయిః-కౌమ్భకారిః- నాపితాత్తుపరత్వాత్ ఫిఞేవ-నాపితాయనిః॥ ॥తక్షన్ణ్ ఉపసంఖ్యానమ్॥ ॥ తాక్ష్ణః - పక్షేతాక్ష్ణ్యః॥§॥తికాదిభ్యఃఫిఞ్॥౪॥౧॥౧౫౪॥ తైకాయనిః॥§॥కౌసల్యకార్మార్యాభ్యాంచ॥౪॥౧॥౧౫౫॥అపత్యే ఫిఞ్ - [illegible] పరమప్రకృతేరేవాయమిష్యతే- ప్రత్యయసన్నియోగేనప్రకృతేరూపమ్న పాత్యతే-కోసలస్యాపత్యమ్ కౌసల్యాయనిః - కర్మారస్యాపత్యమ్ - కార్మార్యాయనిః॥ ॥ఛాగవృషయోరపి॥ ॥ఛాగ్యాయనిః-వార్ష్యాయణిః॥§॥అణోద్వ్యచః॥౪॥౧॥౧౫౬॥అపత్యేఫిఞ్ -ఇఞోఽపవాదః- కార్త్రాయణిః-అణఇతికిమ్-దాక్షాయణః-ద్వ్యచఃకిమ్ ఔపగవిః॥ ॥త్యదాదీనాంఫిఞ్ వావాచ్యః॥ ॥ త్యాదాయనిః త్యాదిః॥§॥ఉదీచాంవృద్ధాదగోత్రాత్॥౪॥౧॥౧౫౭॥ఆమ్రగుప్తాయనిః- ప్రాచాన్తు-ఆమ్రగుప్తిః-వృద్ధాత్కిమ్-దాక్షిః-అగోత్రాత్కిమ్-ఔపగవిః॥ §॥ వాకినాదీనాంకుక్చ॥౪॥౧॥౧౫౮॥అపత్యేఫిఞ్వా-వాకినస్యాపత్యమ్-వాకినకాయనిః వాకినిః॥§॥పుత్రాన్తాదన్యతరస్యామ్॥౪॥౧॥౧౫౯॥ అస్మాద్వాఫిఞ్ స్థిత స్తస్మిన్పక్షేపుత్రాన్తస్యవాకుగాగమోవిధీయతే- గార్గీపుత్రకాయణిః - గార్గీపుత్రాయణిః- గార్గీపుత్రిః॥ ప్రాచాన్తువృద్ధాత్ఫ

బహులమ్॥౪॥౧॥౧౬౦॥ గ్లుచుకాయనిః॥ § ॥ మనోర్జాతావఞ్యతౌ షుక్చ॥౪॥౧॥౧౬౧॥ సముదాయార్థో జాతిః మానుషః- మనుష్యః॥ § ॥ జనపద శబ్దాత్క్షత్రియాదఞ్॥౪॥౧॥౧౬౮॥ జనపదక్షత్రియయోర్వాచకాదఞ్ స్యాదపత్యే- దాణ్డినాయనేతి సూత్రే నిపాతనాట్టిలోపః- ఐక్ష్వాకః ఐక్ష్వాకౌ॥ ❁ ॥ క్షత్రియసమానశబ్దాజ్జనపదాత్తస్య రాజన్యపత్యవత్॥ ❁ ॥ తద్రాజమాచక్షాణస్తద్రాజ ఇత్యన్వర్థసంజ్ఞాసామర్థ్యాత్- పఞ్చాలానాం రాజా- పాఞ్చాలః॥ ❁ ॥ పూరోరణ్ వక్తవ్యః॥ ❁ ॥ పౌరవః॥ ❁ ॥ పాణ్డోర్డ్యణ్॥ ❁ ॥ పాణ్డ్యః॥ § ॥ సాల్వేయగాన్ధారిభ్యాం చ॥౪॥౧॥౧౬౯॥ ఆభ్యామపత్యేఽఞ్- వృద్ధేదిదితి ఞ్యఙోఽపవాదః- సాల్వేయః- గాన్ధారః తస్య రాజన్యప్యేవమ్॥ § ॥ ద్వ్యఞ్మగధకలిఙ్గసూరమసాదణ్॥౪॥౧॥౧౭౦॥ అఞోఽపవాదః- ద్వ్యచ్- ఆఙ్గః- వాఙ్గః సౌహ్మః- మాగధః- కాలిఙ్గః- సౌరమసః- తస్య రాజన్యప్యేవమ్॥ § ॥ వృద్ధేత్కోసలాజాదాఞ్ఞ్యఙ్॥౪॥౧॥౧౭౧॥ వృద్ధాత్- ఆమ్బష్ఠ్యః సౌవీర్యః- ఇత్- ఆవన్త్యః- కౌసల్యః- ఆజాదస్యాపత్యమాజాద్యః॥ § ॥ కురునాదిభ్యో ణ్యః॥౪॥౧॥౧౭౨॥ కౌరవ్యః- నైషధ్యః- నైషధస్యార్థపతేరిత్యాదౌ తు శైషికోఽణ్॥ § ॥ సాల్వావయవప్రత్యగ్రథకలకూటాశ్మకాదిఞ్॥౪॥౧॥౧౭౩॥ సాల్వో జనపదస్తదవయవా ఉదుమ్బరాదయః- తేభ్యః ప్రత్యగ్రథాదిభ్యస్త్రిభ్యశ్చేఞ్ స్యాత్- అఞోఽపవాదః- ఔదుమ్బరిః- ప్రాత్యగ్రథిః- కాలకూటిః- ఆశ్మకిః- రాజన్యప్యేవమ్॥ § ॥ తే తద్రాజాః॥౪॥౧॥౧౭౪॥ అఞాదయ ఏతత్సంజ్ఞాస్స్యుః॥ § ॥ తద్రాజస్య బహుషు తేనైవాస్త్రియామ్॥౨॥౪॥౬౨॥ బహ్వర్థేషు తద్రాజస్య లుక్ స్యాత్తదర్థకృతే బహుత్వే న తు స్త్రియామ్- ఇక్ష్వాకవః- పఞ్చాలా ఇత్యాది- కథం తర్హి కౌరవ్యాః పశవః- తస్యామేవ రఘోః పాణ్డ్యా ఇతి- కౌరవ్యస్య పాణ్డ్యస్య చ సాధుత్వమితి సమాధేయమ్- రఘూణామన్వయం వక్ష్యే- నిరుధ్యమానా యదుభిః కథఞ్చిదితి తు- రఘుయదుశబ్దయోస్తదపత్యే లక్షణయా॥ § ॥ కమ్బోజాల్లుక్॥౪॥౧॥౧౭౫॥ అస్మాత్తద్రాజస్య లుక్- కమ్బోజః- కమ్బోజౌ॥ ❁ ॥ కమ్బోజాదిభ్య ఇతి వక్తవ్యమ్॥ ❁ ॥ చోళః- శకః- ద్వ్యచ్ లక్షణస్యాణో లుక్- కేరలః- యవనః- అఞో లుక్- కమ్బోజాస్సమరే ఇతి పారసుకమః- దీఘు- సాంకేతు- కమ్బోజోఽభిజనో యేషామిత్యర్థః- సిన్ధుతక్షశిలాదిభ్యోఽణఞావిత్యణ్॥ § ॥ స్త్రియామవన్తికున్తికురుభ్యశ్చ॥౪॥౧॥౧౭౬॥ తద్రాజస్య లుక్ స్యాత్- అవన్తీ- కున్తీ॥ § ॥ అతశ్చ॥౪॥౧॥౧౭౭॥ తద్రాజస్యాకారస్య స్త్రియాం లుక్ స్యాత్- శూరసేనీ- మద్రీ- కథం మాద్రీసుతావితి- హ్రస్వ ఏవ పాఠ్య ఇతి హరదత్తః- భర్గాదిత్వం వా కల్ప్యమ్॥ § ॥ న ప్రాచ్యభర్గాదియౌధేయాదిభ్యః॥౪॥౧॥౧౭౮॥ ఏభ్యస్తద్రాజస్య

నలుక్-పాఞ్చాలీ-వైదర్భీ ఆఙ్గీ-వాఙ్గీ-మాగధీ-ఏతే ప్రాచ్యాః-భార్గీ-కారూశీ-కైకేయీ-కేకయీత్యత్ర తు జన్యజనకభావలక్షణే పుంయోగే ఙీష్-యుధా శుక్ర- ఆభ్యాం ద్వ్యచ ఇతి ఢక్-తతః స్వార్థే ప్రాగ్దీవ్యతీయో ఽఞ్ యౌధేయాదిభ్యశ్చ ఇత్యఞ్-శార్ఙ్గరవాద్యఞో ఙీన్-అతశ్చేతి లుకి తు ఙీన్త్వాత్-ఙీష్యుదాత్తనివృత్తిస్వరస్స్యాత్-యౌధేయీ-శౌభ్రేయీ॥ §॥ అణిఞోరనార్షయోర్గురూపోత్తమయోః ష్యఙ్గోత్రే॥ ౪॥ ౧॥ ౭౮॥ త్ర్యాదీనామన్త్యముత్తమం-తస్య సమీపముపోత్తమమ్-గోత్రే యావణిఞౌ విహితావనార్షౌ తదన్తయోర్గురూపోత్తమయోః ప్రాతిపదికయోః స్త్రియాం ష్యఙాదేశస్స్యాత్-నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీతి-అణిఞోరేవ-వజావితౌ-యజశ్చాప్-కుముదగన్ధేరపత్యం, స్త్రీ-కౌముదగన్ధ్యా-వారాహ్యా-అనార్షయోః కిమ్-వాసిష్ఠీ-వైశ్వామిత్రీ-గురూపోత్తమయోః కిమ్-ఔపగవీ-జాతుదనీపే-గోత్రే కిమ్ అహిచ్ఛత్రే జాతా-ఆహిచ్ఛత్రీ॥ §॥ గోత్రావయవాత్॥ ౪॥ ౧॥ ౭౯॥ గోత్రావయవా గోత్రాభిమతాః కులాఖ్యాః తతో గోత్రే విహితయోరణిఞోః స్త్రియాం ష్యఙాదేశస్స్యాత్ అగురూపోత్తమార్థ ఆరమ్భః- పౌణిక్యా-భౌణిక్యా॥ §॥ క్రౌడ్యాదిభ్యశ్చ॥ ౪॥ ౧॥ ౮౦॥ స్త్రియాం ష్యఙ్ ప్రత్యయస్స్యాత్-అగురూపోత్తమార్థో ఽనణిఞర్థశ్చారమ్భః-క్రౌడ్యా-వ్యాడ్యా। సూత యువత్యామ్। సూత్యా। భోజ క్షత్రియే। భోజ్యా॥ §॥ దైవయజ్ఞిశౌచివృక్షిసాత్యముగ్రికాణ్ఠేవిద్ధిభ్యో ఽన్యతరస్యామ్.॥ ౪॥ ౧॥ ౮౧॥ ఏభ్యశ్చతుర్భ్యః ష్యఙ్వా-అగోత్రార్థమిదమ్-గోత్రే పిపరత్వాత్ప్రవర్తతే పక్షే ఇతో ఽమనుష్యేతి ఙీష్-దైవయజ్ఞ్యా-దైవయజ్ఞీ॥ ——※ ఇత్యపత్యాధికారః ※—— ॥ §॥ తేన రక్తం రాగాత్। ౪॥ ౨॥ ౧। రజ్యతే ఽనేనేతి రాగః కషాయేణ రక్తం వస్త్రం-కాషాయమ్-మాఞ్జిష్ఠమ్-రాగాత్కిమ్ - దేవదత్తేన రక్తం వస్త్రమ్॥ §॥ లాక్షారోచనాట్ఠక్। ౪॥ ౨॥ ౨॥ లాక్షికః-రౌచనికః॥ ※ శకలకర్దమాభ్యాముపసంఖ్యానమ్॥ ※॥ శాకలికః కార్దమికః-ఆభ్యామణపీతి వృత్తికారః-శాకలః-కార్దమః॥ ※। నీల్యా అన్॥ ※॥ నీల్యా రక్తం నీలమ్॥ ※॥ పీతాత్కన్॥ ※॥ పీతకమ్॥ ※॥ హరిద్రామహారజనాభ్యామఞ్॥ ※। హారిద్రమ్-మాహారజనమ్॥ §॥ నక్షత్రేణ యుక్తః కాలః॥ ౪॥ ౨॥ ౩॥ పుష్యేణ యుక్తమ్పౌషమహః-పౌషీ రాత్రిః॥ §॥ లుబవిశేషే॥ ౪॥ ౨॥ ౪॥ పూర్వేణ విహితస్య లుప్స్యాత్-షష్టిదణ్డాత్మకస్య కాలస్యావాన్తరవిశేషశ్చేన్న గమ్యతే-అద్య పుష్యః-కథన్తర్హి పుష్యయుక్తా పౌర్ణమాసీ పౌషీ-విభాషా ఫాల్గునీ శ్రవణా కార్తికీ చైత్రీభ్య ఇతి నిర్దేశేన పౌర్ణమాస్యామయం లుప్నేతి జ్ఞాపితత్వాత్-శ్రవణశబ్దాత్తు అత ఏవ లుప్-యుక్తవద్భావాభావశ్చ - అబాధకాన్యపి నిపాతనాని-

(శ్రా)వణః॥ § ॥ సంజ్ఞాయాం శ్రవణాశ్వత్థాభ్యామ్॥౪॥౨॥౫॥ విశేషార్థోయమారమ్భః-శ్రవణారాత్రిః- అశ్వత్థోనామ ముహూర్తః-సంజ్ఞాయాం కిమ్-
శ్రావణీ-ఆశ్వత్థీ॥ § ॥ ద్వన్ద్వాచ్ఛః॥౪॥౨॥౬॥ నక్షత్రద్వన్ద్వాద్యుక్తే కాలే ఛస్స్యాత్ విశేషే సత్యసతి చ-తిష్యపునర్వసవీయమహః- రాధానురా
ధీయా రాత్రిః॥ § ॥ దృష్టం సామ॥౪॥౨॥౭॥ తేనేత్యేవ-వసిష్ఠేన దృష్టం వాసిష్ఠం సామ॥ ✱ ॥ అస్మిన్నర్థే౽ణ్ డిద్వా వక్తవ్యః॥ ✱ ॥ ఉశనసా దృష్టం సా
మ-ఔశనసమ్-ఔశనమ్॥ § ॥ కలేర్ఢక్॥౪॥౨॥౮॥ కలినా దృష్టం సామ-కాలేయమ్॥ § ॥ వామదేవాడ్డ్యడ్డ్యౌ॥౪॥౨॥౯॥ వామదేవేన దృష్టం సామ-వా
మదేవ్యమ్॥ ✱ ॥ సిద్ధే యస్యేతిలోపేన కిమర్థం ఙ్యయతౌ డితౌ-గ్రహణమ్మా తదర్థే భూద్వామదేవ్యస్య నఞ్స్వరే॥ ✱ ॥ § ॥ పరివృతో రథః॥౪॥౨॥
౧౦॥ వస్త్రైః పరివృతో వాస్త్రో రథః-రథః కిమ్-వస్త్రేణ పరివృతః కాయః- సమన్తాద్వేష్టితః పరివృత ఇత్యుచ్యతే- తేనేహ న ఛాత్రైః పరివృతో
రథః॥ § ॥ పాణ్డుకమ్బలాదినిః॥౪॥౨॥౧౧॥ పాణ్డుకమ్బలేన పరివృతః-పాణ్డుకమ్బలీ-పాణ్డుకమ్బలశబ్దో రాజాస్తరణకమ్బలస్య వాచకః- మత్వర్థీ
యేనైవ సిద్ధే వచనమణో నివృత్త్యర్థమ్॥ § ॥ ద్వైపవైయాఘ్రాదఞ్॥౪॥౨॥౧౨॥ ద్వీపినో వికారః-ద్వైపమ్- తేన పరివృతః-ద్వైపో రథః- ఏవం వై
యాఘ్రః॥ § ॥ కౌమారాపూర్వవచనే॥౪॥౨॥౧౩॥ కౌమారేత్యవిభక్తికో నిర్దేశః-అపూర్వత్వే నిపాతనమిదమ్-అపూర్వపతిం కుమారీం పతిరు
పపన్నః- కౌమారః పతిః-యద్వా-అపూర్వపతిః కుమారీ పతిముపపన్నా కౌమారీ భార్యా॥ § ॥ తత్రోద్ధృతమమత్రేభ్యః॥౪॥౨॥౧౪॥ శరావేషూద్ధృ
తః-శారావ ఓదనః-ఉద్ధృతేతి పాత్రాన్తరోద్ధరణపూర్వకనిధానే వర్తతే- తేన సప్తమీ-ఉత్కృత్య నిహిత ఇత్యర్థః॥ § ॥ స్థణ్డిలాచ్ఛయితరి వ్రతే॥౪॥౨॥౧౫॥
తత్రేత్యేవ- సముదాయేన చేద్వ్రతం గమ్యతే- స్థణ్డిలే శేతే-స్థాణ్డిలో భిక్షుః॥ § ॥ సంస్కృతం భక్షాః॥౪॥౨॥౧౬॥ సప్తమ్యన్తాదణ్ స్యాత్సంస్కృ
తే౽ర్థే- యత్సంస్కృతం భక్షాశ్చేత్తే స్యుః- భ్రాష్ట్రే సంస్కృతాః- భ్రాష్ట్రాః- అష్టసు కపాలేషు సంస్కృతః- అష్టాకపాలః- పురోడాశః॥
§ ॥ శూలోఖాద్యత్॥౪॥౨॥౧౭॥ అణోపవాదః- శూలే సంస్కృతం శూల్యం మాంసమ్- ఉఖా పాత్రవిశేషః- తస్యాం సంస్కృతమ్- ఉఖ్యమ్॥
§ ॥ దధ్నష్ఠక్॥౪॥౨॥౧౮॥ దధ్ని సంస్కృతం దాధికమ్॥ § ॥ ఉదశ్వితో౽న్యతరస్యామ్॥౪॥౨॥౧౯॥ ఠక్స్యాత్ పక్షే౽ణ్॥ § ॥ ఇసుసుక్తాన్తాత్కః॥
౭॥౩॥౫౧॥ ఇస్ ఉస్ ఉక్ త్ ఏతదన్తాత్పరస్య ఠస్య కస్స్యాత్-ఉదకేన శ్వయతీత్యుదశ్విత్- తత్ర సంస్కృతః- ఔదశ్విత్కః-ఔదశ్వితః॥ ఇ
సుసోః ప్రతిపదోక్తయోర్గ్రహణాన్నేహ-ఆశిషా చరతి-ఆశిషికః-ఉషా చరతి ఔషికః॥ ✱ ॥ దోష ఉపసంఖ్యానమ్॥ ✱ ॥ దోర్భ్యాం చరతి - దో

పర్క-కః॥ క్షీరాడ్ఢఞ్ ॥౪॥౨॥౨౦॥ అత్ర సంస్కృతమిత్యేవ సమ్బధ్యతే న తు భక్షా ఇతి- తేన యవాగ్వా వా భవతి- క్షైరేయీ॥ సాస్మిన్పౌర్ణమాసీ ఠీ॥౪॥౨॥౨౧। ఇతిశబ్దాత్సంజ్ఞాయామితిలభ్యతే-పౌషీ పౌర్ణమాసీ అస్మిన్-పౌషో మాసః॥ ఆగ్రహాయణ్యశ్వత్థాట్ఠక్ ॥౪॥౨॥౨౨॥ అగ్రే హాయనమస్యా ఇతి-ఆగ్రహాయణీ-ప్రజ్ఞాదేరాకృతిగణత్వాదణ్ - పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామితిణత్వమ్- ఆగ్రహాయణీ పౌర్ణమాసీ అస్మిన్ ఆగ్రహాయణికో మాసః-అశ్వత్థేన యుక్తా పౌర్ణమాసీ-అశ్వత్థః-నిపాతనాత్పౌర్ణమాస్యాః పిలుప్-ఆశ్వత్థికః॥ విభాషా ఫాల్గునీశ్రవణాకార్తికీచైత్రీభ్యః॥౪॥౨॥౨౩॥ ఏభ్యష్ఠగ్వా-పక్షేఽణ్-ఫాల్గునికః-ఫాల్గునో మాసః-శ్రావణికః- శ్రావణః కార్తికికః కార్తికః చైత్రికః చైత్రః॥ సాస్య దేవతా॥౪॥౨॥౨౪॥ ఇన్ద్రో దేవతాఽస్యేతి ఐన్ద్రం హవిః-పాశుపతమ్-బార్హస్పతమ్॥ త్యజ్యమానద్రవ్యే ఉద్దేశ్యవిశేషో దేవతా-మన్త్రస్తుత్యా చ-ఐన్ద్రో మన్త్రః-ఆగ్నేయో వై బ్రాహ్మణో దేవతయేతి తు శైషికేష్వర్థే సర్వత్రాగ్నేర్ఢక్॥ కస్యేత్ ॥౪॥౨॥౨౫॥ కశబ్దస్య ఇదాదేశస్స్యాత్ప్రత్యయసన్నియోగేన- యస్యేతిలోపాత్పరత్వాదాదివృద్ధిః-కో బ్రహ్మా దేవతాఽస్య-కాయం హవిః-శ్రీర్దేవతాఽస్య శ్రాయమ్॥ శుక్రాద్ఘన్ ॥౪॥౨॥౨౬॥ శుక్రియమ్॥ అపోనప్త్రపాంనప్తృభ్యాం ఘః॥౪॥౨॥౨౭॥ అపోనప్త్రియమ్ అపాంనప్త్రియమ్ అపోనపాత్ అపాంనపాద్దేవతా-ప్రత్యయసన్నియోగేన రూపం నిపాత్యతే-అత ఏవాపోనపాతేఽపాంనపాతేఽనుబ్రూహీతి ప్రైషః॥ ఛ చ॥౪॥౨॥౨౮॥ యోగవిభాగో యథాసంఖ్యనివృత్త్యర్థః-అపోనప్త్రీయమ్-అపాంనప్త్రీయమ్॥ ✽ ఛప్రకరణే పైఙ్గాక్షీపుత్రాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్। ✽ పైఙ్గాక్షీపుత్రీయమ్-తార్ణబిన్దవీయమ్ ✽ శతరుద్రాద్ఘశ్చ ✽ చాచ్ఛః-శతం రుద్రా దేవతాఽస్య శతరుద్రీయమ్-శతరుద్రియమ్-ఘచ్ఛయోర్విధానసామర్థ్యాద్ద్విగోర్లుగనపత్యే ఇతి న లుక్॥ మహేన్ద్రాద్ఘాణౌ చ॥౪॥౨॥౨౯। చాచ్ఛః-మహేన్ద్రియం హవిః మాహేన్ద్రమ్ - మహేన్ద్రీయమ్॥ సోమాట్ట్యణ్ ॥౪॥౨॥౩౦॥ సౌమ్యమ్ టిత్త్వాత్ జీప్-సౌమీ ఋక్॥ వాయ్వృతుపిత్రుషసో యత్ ॥౪॥౨॥౩౧॥ వాయవ్యమ్। ఋతవ్యమ్॥ రీఙృతః॥౭॥౪॥౨౭॥ ఇత్యృకారాదేశః సార్వధాతుకే యకారే చ్వౌ చ పరే ఋదన్తాఙ్గస్య రీఙాదేశస్స్యాత్ - యస్యేతి చ-పిత్ర్యమ్ ఉషస్యమ్॥ ద్యావాపృథివీశునాసీరమరుత్వదగ్నీషోమవాస్తోష్పతిగృహమేధాచ్ఛ చ॥౪॥౨॥౩౨॥ చాద్యత్ - ద్యావాపృథివీయమ్-ద్యావాపృథివ్యమ్-శునాసీరీయమ్ శునాసీర్యమ్॥ అగ్నేర్ఢక్॥౪॥౨॥౩౩॥ ఆగ్నేయమ్॥ కాలేభ్యో భవవత్ ॥౪॥౨॥౩౪॥ మాసికమ్ - ప్రావృషేణ్యమ్॥ మహారాజప్రోష్ఠపదాట్ఠఞ్ ॥౪॥౨॥౩౫॥

మాహారాజికమ్-ప్రౌష్ఠపదికమ్॥§॥ దేవతాద్వన్ద్వే చ॥ ౭।౩।౨౧॥ అత్ర పూర్వోత్తరపదయోరాద్యచో వృద్ధిస్స్యాత్ ఞితి ణితి కితి చ పరే-ఆగ్నిమారుతమ్॥§॥ నేన్ద్రస్య పరస్య॥ ౭।౩।౨౨॥ పరస్యేన్ద్రస్య వృద్ధిర్న స్యాత్-సౌమేన్ద్రః-పరస్య కిమ్-ఐన్ద్రాగ్నః॥§॥ దీర్ఘాచ్చ వరుణస్య॥ ౭।౩।౨౩॥ దీర్ఘాత్పరస్య వరుణస్య న వృద్ధిః - ఐన్ద్రావరుణమ్- దీర్ఘాత్కిమ్-ఆగ్నివారుణీమనడ్వాహీమాలభేత్॥ ❈॥ తదస్మిన్నస్తీతి కాలే నవయజ్ఞాదిభ్య ఉపసఙ్ఖ్యానమ్॥❈॥ నావయజ్ఞికః-కాలః-పాకయజ్ఞికః॥❈॥ పూర్ణమాసాదణ్ వక్తవ్యః॥ ❈॥ పూర్ణమాసోఽస్యాం వర్తత ఇతి - పౌర్ణమాసీ తిథిః॥§॥ పితృవ్యమాతులమాతామహపితామహాః॥ ౪।౨।౩౬॥ ఏతే నిపాత్యన్తే॥❈॥ పితుర్భ్రాతరి వ్యత్॥ ❈॥ పితుర్భ్రాతా పితృవ్యః॥❈॥ మాతుర్డులచ్॥❈॥ మాతుర్భ్రాతా-మాతులః॥❈॥ మాతృపితృభ్యాం పితరి డామహచ్॥❈॥ మాతుః పితా-మాతామహః పితుః పితా- పితామహః॥❈॥ మాతరి షిచ్చ॥❈॥ మాతామహీ పితామహీ॥❈॥ అవేర్దుగ్ధే సోఢదూసమరీసచో వక్తవ్యాః॥❈॥ సకారపారసామర్థ్యాన్న షః। ఆవిసోఢమ్-అవిదూసమ్-అవిమరీసమ్॥❈॥ తిలాన్నిష్ఫలాత్పిఞ్జపేజౌ॥❈॥ తిలపిఞ్జః - తిలపేజః-వన్ధ్యస్తిల ఇత్యర్థః॥❈॥ పిఞ్జశ్ఛన్దసి డిచ్చ॥❈॥ తిల్పిఞ్జం॥§॥ తస్య సమూహః॥ ౪।౨।౩౭॥ కాకానాం సమూహః కాకమ్-బాకమ్॥§॥ భిక్షాదిభ్యోఽణ్॥ ౪।౨।౩౮॥ భిక్షాణాం సమూహో భైక్షమ్ - గర్భిణీనాం సమూహః-గార్భిణమ్- ఇహ భస్యాఢే ఇతి పుంవద్భావే కృతే॥§॥ ఇనణ్యనపత్యే॥ ౬।౪।౧౬౪॥ అనపత్యార్థేఽణి పరే ఇన్ ప్రకృత్యా స్యాత్ - తేన నస్తద్ధిత ఇతి టిలోపో న-యువతీనాం సమూహః-యౌవనమ్-శత్రన్తాదనుదాత్తాదేరఞ్ యౌవతమ్॥§॥ గోత్రోక్షోష్ట్రోరభ్రరాజరాజన్యరాజపుత్రవత్సమనుష్యాజాద్వుఞ్॥ ౪।౨।౩౯॥ ఏభ్యః సమూహే వుఞ్ స్యాత్ - లౌకికమిహ గోత్రమ్-తచ్చాపత్యమాత్రమ్॥§॥ యువోరనాకౌ॥ ౭।౧।౧॥ యువుపతయోరనునాసికయోః క్రమాదనాకౌ స్తః - గ్లుచుకాయనీనాం సమూహః-గ్లౌచుకాయనకమ్-ఔక్షకమిత్యాది-ఆపత్యస్య చేతి యలోపే ప్రాప్తే॥❈॥ ప్రకృత్యాఽకే రాజన్యమనుష్యయువానః॥❈॥ రాజన్యకమ్-మానుష్యకమ్॥❈॥ వృద్ధాచ్చేతి వక్తవ్యమ్॥❈॥ వార్ధకమ్॥§॥ కేదారాద్యఞ్ చ॥ ౪।౨।౪౦॥ చాద్వుఞ్ - కైదార్యమ్ కైదారకమ్॥❈॥ గణికాయాశ్చ యఞ్ వక్తవ్యః॥❈॥ గాణిక్యమ్॥§॥ ఠఞ్ కవచినశ్చ॥ ౪।౨।౪౧॥ చాత్కేదారాదపి-కవచినాం సమూహః-కావచికమ్-కైదారికమ్॥§॥ బ్రాహ్మణమాణవబాడబాద్యన్॥ ౪।౨।౪౨॥ బ్రాహ్మణ్యమ్ మాణవ్యమ్ బాడబ్యమ్॥❈॥ పృష్ఠాదుపసఙ్ఖ్యానమ్॥❈॥ పృష్ఠ్యమ్॥§॥ గ్రామజనబన్ధుభ్యస్తల్॥ ౪।౨।౪౩। గ్రామతా-జనతా-బన్ధుతా॥

❋ ॥ గజసహాయాభ్యాం చేతి వక్తవ్యమ్ ❋ ॥ గజతా సహాయతా ॥ ❋ ॥ అహ్నః ఖః క్రతౌ ❋ ॥ అహీనః అహర్గణసాధ్యః సుత్యాకః క్రతురిత్యర్థః- క్రతౌ కిమ్-ఆహ్నః-ఇహ ఖణ్డికాదిత్వాదఞ్-అహ్నష్టఖోరేవేతి నియమాట్టిలోపో న ॥ ❋ ॥ పర్శ్వా ణస్ వక్తవ్యః ॥ ❋ § సితి చ ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౧౬ ॥ సితి పరే పూర్వం పదసంజ్ఞం స్యాత్-అభత్వాదోర్గుణో న-పర్శూనాం సమూహః-పార్శ్వమ్ ॥ § ॥ అనుదాత్తాదేరఞ్ ॥ ౪ ॥ ౨ ॥ ౪౪ ॥ కాపోతమ్ మాయూరమ్ ॥ § ॥ ఖణ్డికాదిభ్యశ్చ ॥ ౪ ॥ ౨ ॥ ౪౫ ॥ అఞ్ స్యాత్ -ఖణ్డికానాం సమూహః ఖాణ్డికమ్ ॥ § ॥ చరణేభ్యో ధర్మవత్ ॥ ౪ ॥ ౨ ॥ ౪౬ ॥ కాఠకమ్ ఛాన్దోగ్యమ్ ॥ § ॥ అచిత్తహస్తిధేనోష్ఠక్ ॥ ౪ ॥ ౨ ॥ ౪౭ ॥ సాక్తుకమ్ హాస్తికమ్ ధైనుకమ్ ॥ § ॥ కేశాశ్వాభ్యాం యఞ్ఛావన్యతరస్యామ్ ॥ ౪ ॥ ౨ ॥ ౪౮ ॥ పక్షే ఠగణౌ - కైశ్యమ్- కైశికమ్-ఆశ్వీయమ్ ఆశ్వమ్ ॥ § ॥ పాశాదిభ్యో యః ॥ ౪ ॥ ౨ ॥ ౪౯ ॥ పాశ్యా-తృణ్యా-ధూమ్యా వన్యా-వాత్యా ॥ § ॥ ఖలగోరథాత్ ॥ ౪ ॥ ౨ ॥ ౫౦ ॥ ఖల్యా-గవ్యా-రథ్యా ॥ § ॥ ఇనిత్రకట్యచశ్చ ॥ ౪ ॥ ౨ ॥ ౫౧ ॥ ఖలాదిభ్యః క్రమాత్స్యుః-ఖలినీ- గోత్రా- రథకట్యా ॥ ❋ ॥ ఖలాదిభ్య ఇనిర్వక్తవ్యః ॥ ❋ ॥ డాకినీ-కుటుమ్బినీ-ఆకృతిగణోఽయమ్ ॥ § ॥ విషయో దేశే ॥ ౪ ॥ ౨ ॥ ౫౨ ॥ షష్ఠ్యన్తాద్గణాదయస్స్యురత్యన్తపరిశీలితేఽర్థే-స చేద్దేశః - శిబీనాం విషయో దేశః-శైబః- దేశే కిమ్ - దేవదత్తస్య విషయోఽనువాకః ॥ § ॥ రాజన్యాదిభ్యో వుఞ్ ॥ ౪ ॥ ౨ ॥ ౫౩ ॥ రాజన్యకః ॥ § ॥ భౌరిక్యాద్యైషుకార్యాదిభ్యో విధల్భక్తలౌ ॥ ౪ ॥ ౨ ॥ ౫౪ ॥ భౌరికీణాం విషయో దేశః భౌరికివిధమ్-ఐషుకారిభక్తమ్- సారసాయనభక్తమ్ ॥ § ॥ సోఽస్యాదిరితి ఛన్దసః ప్రగాథేషు ॥ ౪ ॥ ౨ ॥ ౫౫ ॥ అణ్ పఙ్క్తిరాదిరస్యేతి-పాఙ్క్తః ప్రగాథః ॥ ❋ ॥ స్వార్థ ఉపసంఖ్యానమ్ ॥ ❋ ॥ త్రిష్టుబేవ త్రైష్టుభమ్ ॥ § ॥ సంగ్రామే ప్రయోజనయోద్ధృభ్యః ॥ ౪ ॥ ౨ ॥ ౫౬ ॥ సోఽస్యేత్యనువర్తతే-సుభద్రా ప్రయోజనమస్య సంగ్రామస్యేతి-సౌభద్రః-భరతా యోద్ధారోఽస్య సంగ్రామస్య- భారతః ॥ § ॥ తదస్యాం ప్రహరణమితి క్రీడాయాం ణః ॥ ౪ ॥ ౨ ॥ ౫౭ ॥ దణ్డః ప్రహరణమస్యాం క్రీడాయాం-దాణ్డా మౌష్టా ॥ § ॥ ఘఞః సాస్యాం క్రియేతి ఞః ॥ ౪ ॥ ౨ ॥ ౫౮ ॥ ఘఞన్తాత్క్రియావాచినః ప్రథమాన్తాదస్యామితి సప్తమ్యర్థే స్త్రీలిఙ్గే ఞప్రత్యయస్స్యాత్ -ఘఞ్ ఇతి కృద్గ్రహణాద్గతికారకపూర్వస్యాపి గ్రహణమ్ ॥ § ॥ శ్యేనతిలస్య పాతే ఞే ॥ ౬ ॥ ౩ ॥ ౭౧ ॥ శ్యేనతిలయోర్ముమాగమః స్యాత్ - ఞప్రత్యయే పాతశబ్దే ఉత్తరపదే- శ్యేనపాతోఽస్యాం వర్తతే శ్యైనంపాతా మృగయా తిలపాతోఽస్యాం వర్తతే తైలంపాతా స్వధా- శ్యేనతిలస్య కిమ్ దణ్డపాతోఽస్యాం తిథౌ వర్తతే దాణ్డపాతా తిథిః ॥ § ॥ తదధీతే తద్వేద ॥ ౪ ॥ ౨ ॥ ౫౯ ॥ వ్యాకరణమధీతే వేద వా వైయాకరణః ॥ § ॥ క్రతూక్థాదిసూత్రాన్తాట్ఠక్ ॥ ౪ ॥ ౨ ॥ ౬౦ ॥

క్రతువిశేషవాచినామేవేహ గ్రహణమ్ తేభ్యోఽనుఖ్యాతృభ్యో వేదితరి-తత్ప్రతిపాదకగ్రన్థపరేభ్యస్త్వధ్యేతరి-ఆగ్నిష్టోమికః-వాజపేయికః-ఉక్థంసామవిశేషః-తల్లక్షణపరోగ్రన్థవిశేషోలక్షణయోక్థమ్- తదధీతే వేదవా ఔక్థికః॥❁॥ముఖ్యార్థాత్తూక్థశబ్దాట్ఠగ్నేష్యతే॥❁॥న్యాయం నైయాయికః-వృత్తిం వార్త్తికః లోకాయతం-లౌకాయతికః ఇత్యాది॥❁॥సూత్రాన్తాత్త్వకల్పాదేరేవేష్యతే.॥❁॥సాంగ్రహసూత్రికః-అకల్పాదేరితికిమ్-కాల్పసూత్రః॥❁॥విద్యాలక్షణకల్పాన్తాచ్చేతివక్తవ్యమ్॥❁॥వాయసవిద్యికః-గౌలక్షణికః ఆశ్వలక్షణికః- పారాశరకల్పికః॥❁॥అఙ్గక్షత్రధర్మత్రిపూర్వాద్విద్యాన్తాన్నేతివక్తవ్యమ్॥❁॥అఙ్గవిద్యః-క్షత్రవిద్యః-ధర్మవిద్యః-త్రివిద్యా-తామధీతే వేదవా త్రైవిద్యః॥❁॥ఆఖ్యానాఖ్యాయికేతిహాసపురాణేభ్యశ్చ॥❁॥యవక్రీతమధికృత్యకృతమాఖ్యానముపచారాత్ యవక్రీతమ్-తదధీతేవేత్తి వాయావక్రీతికః-వాసవదత్తామధికృత్యకృతాఆఖ్యాయికావాసవదత్తా- అధికృత్యకృతేగ్రన్థేఇత్యర్థే వృద్ధాచ్ఛః-తస్యలుబాఖ్యాయికాభ్యో బహులమితిలుప్-తతోఽనేనఠక్ వాసవదత్తికః-ఐతిహాసికః-పౌరాణికః॥❁॥సర్వాదేస్సాదేశ్చలుగ్వక్తవ్యః॥❁॥సర్వవేదానధీతే సర్వవేదః-సర్వతన్త్రః-సవార్త్తికః-ద్విగోర్ల్లుక్ ఇతిలుక్-ద్వితన్త్రః॥❁॥ఇకన్పదోత్తరపదాత్॥❁॥శతషష్టేః షికన్పథః॥❁॥పూర్వపదికః-ఉత్తరపదికః-శతపథికః-శతపథికీ-షష్టిపథికః-షష్టిపథికీ॥§॥క్రమాదిభ్యోవున్॥౪॥౨॥౬౧॥క్రమకః-క్రమ-పద-శిక్షా-మీమాంసా-క్రమాదిః॥§॥అనుబ్రాహ్మణాదినిః॥౪॥౨॥౬౨ తదధీతేతద్వేదేత్యర్థే-బ్రాహ్మణసదృశోగ్రన్థోఽనుబ్రాహ్మణమ్ - తదధీతేఅనుబ్రాహ్మణీ-మత్వర్థీయేనైవసిద్ధేఽణోబాధనార్థమిదమ్॥§॥ వసన్తాదిభ్యష్ఠక్॥౪॥౨॥౬౩॥వాసన్తికః - అథర్వాణమధీతేఆథర్వణికః - దాణ్డినాయనసూత్రే నిపాతనాట్టిలోపోన॥§॥ప్రోక్తాల్లుక్॥౪॥౨॥౬౪॥ప్రోక్తార్థకప్రత్యయాత్పరస్యాధ్యేతృవేదితృప్రత్యయస్యలుక్స్యాత్ - పణనంపణః-ఘఞర్థేకవిధానమితికః-సోఽస్యాస్తీతి పణీ-తస్యగోత్రాపత్యంపాణినః॥§॥గాథివిదథికేశిగణిపణినశ్చ॥౬॥౪॥౧౬౫॥ఏతేఽణిప్రకృత్యాస్యుః-ఇతిటిలోపోన-తతోయూనిఇఞ్ -పాణినిః॥§॥ణ్యక్షత్రియార్షఞితోయూనిలుగణిఞోః॥ ౨॥౪॥౫౮॥ ణ్యప్రత్యయాన్తాత్క్షత్రియగోత్రప్రత్యయాన్తాదృష్యభిధాయినోగోత్రప్రత్యయాన్తాత్ ఞితశ్చపరయోర్యువాభిధాయినోరణిఞోర్లుక్స్యాత్ -కౌరవ్యఃపితా-కౌరవ్యఃపుత్రః-శ్వాఫల్కఃపితా-శ్వాఫల్కఃపుత్రః-వాసిష్ఠఃపితా-వాసిష్ఠఃపుత్రః తైకాయనిఃపితా-తైకాయనిఃపుత్రః-ఏభ్యఃకిమ్-శివాద్యణ్-కౌహడఃపితా-తతఇఞ్-కౌహడిఃపుత్రః-యూనికిమ్ వామరథస్యఛాత్రాఃవామ

రథాః-ఇఞ్ ఇణోలుక్ తు న భవతి. ఆఙ్గ్రహణేన ప్రతిపదోక్తస్య ఋష్యణ ఏవ గ్రహణాత్ -పాణినినా ప్రోక్తమ్ పాణినీయమ్ వృద్ధాచ్ఛః-ఇఞశ్చే
త్యణ్ తు న-గోత్రే య ఇఞ్ తదన్తాదితి వక్ష్యమాణత్వాత్ -తతో ఽధ్యేతృవేదితృ అణో లుక్ స్యాత్ -స్వరే స్త్రియాఞ్చ విశేషః-పాణినీయః-పాణినీ
యా॥§॥సూత్రాచ్చ కోపధాత్॥౪॥౨॥౬౫॥సూత్రవాచినః కకారోపధాదధ్యేతృవేదితృప్రత్యయస్య లుక్ స్యాత్ -అప్రోక్తార్థ ఆరమ్భః-అ
ష్టావధ్యాయాః పరిమాణమస్య-అష్టకమ్ పాణినేః సూత్రమ్-తదధీయతే విదన్తి వా అష్టకాః॥ ✽ సంఖ్యాప్రకృతికాదితి వాచ్యమ్॥ ✽ ॥ నేహ-కలా
పకమధీతే కాలాపకః॥§॥ఛన్దో బ్రాహ్మణాని చ తద్విషయాణి॥౪॥౨॥౬౬॥ఛన్దాంసి బ్రాహ్మణాని చ ప్రోక్తప్రత్యయాన్తాని తద్విషయాణి స్యుః-అధ్యే
తృవేదితృప్రత్యయం వినా న ప్రయోజ్యానీత్యర్థః - కఠేన ప్రోక్తమధీయతే కఠాః-వైశమ్పాయనాన్తేవాసిత్వాణ్ణినిః - తస్య కఠచరకాదితి లుక్ -
తలో ఽణ్-తస్య ప్రోక్తాల్లుక్॥§॥తదస్మిన్నస్తీతి దేశే తన్నామ్ని॥౪॥౨॥౬౭॥ఉదుమ్బరాః సన్త్యస్మిన్ దేశే ఔదుమ్బరః॥§॥తేన నిర్వృత్తమ్॥౪॥౨॥
౬౮॥ కుశామ్బేన నిర్వృత్తా కౌశామ్బీ నగరీ॥§॥తస్య నివాసః॥౪॥౨॥౬౯॥శిబీనాం నివాసో దేశః శైబః॥§॥అదూరభవశ్చ॥౪॥౨॥౭౦॥విదిశాయా
అదూరభవం నగరం వైదిశమ్-చకారేణ ప్రాగుక్తాస్త్రయో ఽర్థాః సన్నిధాప్యన్తే-తేన వక్ష్యమాణప్రత్యయానాఞ్చాతురర్థికత్వం సిధ్యతి॥§॥ ఓర
ఞ్॥౪॥౨॥౭౧॥అణో ఽపవాదః - కక్షతు- కాక్షతవమ్ - నద్యాన్తు పరత్వాన్మతుప్-ఇక్షుమతీ॥§॥మతోశ్చ బహ్వజఙ్గాత్॥౪॥౨॥౭౨॥బహ్వచ్
అఙ్గం యస్య మతుపస్తదన్తాదఞ్-నాణ్-సైధ్రకావతమ్ - బహ్వజితి కిమ్- ఆహిమతమ్- అఙ్గగ్రహణం బహ్వజితి తద్విశేషణం యథా స్యాన్మత్వ
న్తవిశేషణం మాభూత్॥§॥బహ్వచః కూపేషు ॥ ౪ ॥ ౧ ॥ ౭౩ ॥ బహ్వచః అఞ్ స్యాత్ కూపేష్వభిధేయేషు- అణో ఽపవాదః-దీర్ఘవరత్రే
ణ నిర్వృత్తో దైర్ఘవరత్రః కూపః॥§॥ఉదక్చ విపాశః॥౪॥౨॥౭౪॥విపాశ ఉత్తరే కూలే యే కూపాస్తేష్వఞ్-అబహ్వజర్థ ఆరమ్భః - దత్తేన నిర్వృ
త్తః కూపో దాత్తః-ఉదక్ కిమ్ దక్షిణతః కూపేష్వణేవ॥§॥సఙ్కలాదిభ్యశ్చ॥౪॥౨॥౭౫॥కూపేష్వితి నివృత్తమ్-సఙ్కలేన నిర్వృత్తం సాఙ్కలమ్-పౌష్క
లమ్॥§॥స్త్రీషు సౌవీరసాల్వప్రాక్షు॥౪॥౨॥౭౬॥స్త్రీలిఙ్గేషు ఏషు దేశేషు వాచ్యేష్వఞ్ - సౌవీరే దత్తామిత్రేణ నిర్వృత్తా దాత్తామిత్రీ నగరీ-
సాల్వే - వైధూమాగ్నీ - ప్రాచి-మాకన్దీ॥§॥సువాస్త్వాదిభ్యో ఽణ్॥౪॥౨॥౭౭॥అఞో ఽపవాదః-సువాస్తోరదూరభవం సౌవాస్తవమ్-వర్ణు- వార్ణవ
మ్-అణ్గ్రహణం నద్యాం మతుపో బాధనార్థమ్-సౌవాస్తవీ॥§॥రోణీ॥౪॥౨॥౭౮॥రోణీశబ్దాత్తదన్తాచ్చ అణ్ కూపాఞ్ఞో ఽపవాదః-రౌణః- ఆజక

రీణః॥§॥ కోపధాచ్చ॥౪॥౨॥౭౯॥అణ్ -అఙ్గోపవాదః-కార్ణచ్ఛిద్రకః కూపః- కార్కవాకవమ్-త్రైశఙ్కవమ్ ॥§॥ వుఞ్ఛణ్కఠజిలసేనిరఢఞ్ణ్యయఫక్ఫిఞిఞ్ఞ్యకక్ఠకోఽరీహణకృశాశ్వర్శ్యకుముదకాశతృణప్రేక్షాశ్మసఖిసఙ్కాశబలపక్షకర్ణసుతఙ్గమప్రగదిన్వరాహకుముదాదిభ్యః॥౪॥౨॥౮౦॥సప్తదశభ్యః గణేభ్యః సప్తదశ ప్రత్యయాః క్రమాత్స్యుః-చతురర్థ్యామ్॥అరీహణాదిభ్యో వుఞ్ ॥ఆరీహణేన నిర్వృత్తమ్॥ ఆరీహణకమ్-కృశాశ్వాదిభ్యశ్ఛణ్ ॥కార్శాశ్వీయమ్-ఋశ్యాదిభ్యః కః-ఋశ్యకమ్॥కుముదాదిభ్యష్ఠచ్ ॥ కుముదికమ్-కాశాదిభ్య ఇలః॥ కాశిలః॥ తృణాదిభ్యస్సః-తృణసమ్॥ ప్రేక్షాదిభ్య ఇనిః-ప్రేక్షీ॥అశ్మాదిభ్యో రః॥అశ్మరః॥సఖ్యాదిభ్యో ఢఞ్ ॥ సాఖేయమ్-సఙ్కాశాదిభ్యో ణ్యః సాఙ్కాశ్యమ్॥బలాదిభ్యో యః॥బల్యమ్॥పక్షాదిభ్యః ఫక్ ॥పాక్షాయణః॥పథః పన్థచ॥పాన్థాయనః॥కర్ణాదిభ్యః ఫిఞ్ ॥కార్ణాయనిః॥సుతఙ్గమాదిభ్య ఇఞ్ ॥ సౌతఙ్గమిః॥ప్రగద్యాదిభ్యో ఞ్యః॥ప్రాగద్యః॥వరాహాదిభ్యః కక్ ॥ వారాహకః-కుముదాదిభ్యష్ఠక్ ॥కౌముదికః॥§జనపదే లుప్ ॥౪॥౨॥౮౧॥ జనపదే వాచ్యే చాతురర్థికస్య లుప్స్యాత్ ॥§॥లుపి యుక్తవద్వ్యక్తివచనే॥౧॥౨॥౫౧॥లుపి సతి ప్రకృతివల్లిఙ్గవచనే స్తః పఞ్చాలానాం నివాసో జనపదః పఞ్చాలాః-కురవః-అఙ్గాః-వఙ్గాః-కలిఙ్గాః॥§॥తదశిష్యం సంజ్ఞాప్రమాణత్వాత్ ॥౧॥౨॥౫౩॥యుక్తవద్వచనం న కర్తవ్యమ్- సంజ్ఞానాం ప్రమాణత్వాత్ ॥§॥లుబ్యోగాప్రఖ్యానాత్ ॥౧॥౨॥౫౪॥లుబపి న కర్తవ్యోఽవయవార్థస్యాప్రతీతేః॥§॥ యోగప్రమాణే చ తదభావేఽదర్శనం స్యాత్ ॥౧॥౨॥౫౫॥యది హి యోగస్యావయవార్థస్యేదమ్బోధకం స్యాత్తదా తదభావే న దృశ్యేత్ ॥§॥ ప్రధానప్రత్యయార్థవచనమర్థస్యాన్యప్రమాణత్వాత్ ॥౧॥౨॥౫౬॥ప్రత్యయార్థః ప్రధానమిత్యేవంరూపం వచనమప్యశిష్యమ్ - కుతః అర్థస్య లోకత ఏవ సిద్ధేః॥§॥ కాలోపసర్జనే చ తుల్యమ్॥౧॥౨॥౫౭॥అతీతాయా రాత్రేః పశ్చార్ధేనాగామిన్యాః పూర్వార్ధేన చ సహితో దివసోఽద్యతనః-విశేషణముపసర్జనమిత్యాది పూర్వాచార్యైః పరిభాషితమ్-తదప్యశిష్యం తుల్యత్వం సమానం లోకప్రసిద్ధేః॥§॥విశేషణానాం చాజాతేః॥ ౧॥౨॥౫౨॥ లుబర్థస్య విశేషణానామపి తద్వల్లిఙ్గవచనే స్తో జాతిం వర్జయిత్వా-పఞ్చాలా రమణీయాః గోదౌ రమణీయౌ-అజాతేః కిమ్-పఞ్చాలా జనపదః- గోదౌ గ్రామః॥§॥హరీతక్యాదిషు వ్యక్తిః॥౪॥౩॥౧౬౭॥హరీతక్యాః ఫలాని హరీతక్యః॥ఖలతికాదిషు వచనమ్॥ఖలతికస్య పర్వతస్యాదూరభవాని ఖలతికం వనాని॥ మనుష్యలుపి ప్రతిషేధః॥మనుష్యలక్షణే లుబర్థే విశేషణానాం -లుబన్తస్య తు భవతీత్యర్థః॥చఞ్చాభిరూపః॥§॥వరణాదిభ్యశ్చ॥౪॥౨॥౮౨॥అజనపదార్థ ఆరమ్భః

వరణానామదూరభవన్నగరం వరణాః ॥ § ॥ శర్కరాయా వా॥ ౪ ॥ ౨ ॥ ౮౩ ॥ అస్మాచ్చాతురర్థికస్య వా లుప్ స్యాత్ ॥ § ॥ ఠక్ఛౌ చ॥ ౪॥౨ ॥౮౪ శర్కరాయా ఏతౌ స్తః-కుముదాదౌ వరాహాదౌ చ పాఠసామర్థ్యాత్పక్షే ఠచ్ ఛకౌ-వాగ్రహణసామర్థ్యాత్పక్షే ఔత్సర్గికోఽణ్-తస్య లుబ్వికల్పః-షట్ రూపాణి-శర్కరా-శార్కరమ్-శార్కరికమ్-శర్కరీయమ్-శర్కరికమ్ - శార్కరకమ్॥§॥ నద్యాం మతుప్॥౪॥౨॥౮౫॥ చాతురర్థికః ఇక్షుమతీ॥§॥ మధ్వాదిభ్యశ్చ॥౪॥౨॥౮౬॥ మతుప్స్యాచ్చాతురర్థికః- అనద్యర్థ ఆరమ్భః - మధుమాన్॥§॥ కుముదనడవేతసేభ్యో డ్మతుప్॥౪॥౨॥౮౭॥ కుముద్వాన్-నడ్వాన్- వేతస్వాన్-ఆద్యయోః ఝయ ఇతి-అన్త్యే మాదుపధాయా ఇతి వక్ష్యమాణేన వః॥✲॥ మహిషాచ్చేతి వక్తవ్యమ్॥✲॥ మహిష్మాన్నామ దేశః॥§॥ నడశాదాడ్డ్వలచ్॥౪॥౨॥౮౮॥ నడ్వలః-శాదో జమ్బాలఘాసయోః - శాద్వలః॥§॥ శిఖాయా వలచ్॥౪॥౨॥౮౯॥ శిఖావలమ్॥§॥ ఉత్కరాదిభ్యశ్ఛః॥౪॥౨॥౯౦॥ ఉత్కరీయః॥§॥ నడాదీనాం కుక్చ॥౪॥౨॥౯౧॥ నడకీయమ్॥✲॥ క్రుఞ్చా హ్రస్వత్వఞ్చ॥✲॥ క్రుఞ్చకీయః॥✲॥ తక్షన్నలోపశ్చ॥✲॥ తక్షకీయః॥§॥ బిల్వకాదిభ్యశ్ఛస్య లుక్॥౬॥౪॥౧౫౩॥ నడాద్యన్తర్గతా బిల్వకాదయస్తేభ్యశ్ఛస్య లుక్ తద్ధితే పరే-బిల్వా యస్యాం సన్తి సా బిల్వకీయా-తస్యాం భవా బైల్వకాః- వేత్రకీయా-వైత్రకాః-ఛస్య కిమ్-ఛమాత్రస్య లుగ్యథా స్యాత్ కుకో నివృత్తిర్మా భూత్ -అన్యథా సన్నియోగశిష్టానామితి కుగపి నివర్తేత - లుగ్గ్రహణం సర్వలోపార్థమ్ - లోపో హి యిమాత్రస్య స్యాత్ ॥

━━━ శ్రీ ఇతి చాతురర్థికాః. శ్రీ ━━━

॥§॥ శేషే॥ ౪॥౨॥౯౨॥ అపత్యాదిచతుర్థ్యన్తాదన్యోఽర్థః శేషస్తత్రాణాదయస్స్యుః చక్షుషా గృహ్యతే చాక్షుషం రూపమ్-శ్రావణశ్శబ్దః-ఔపనిషదః పురుషః-దృషది పిష్టా దార్షదాః సక్తవః-ఉలూఖలే క్షుణ్ణః ఔలూఖలో యావకః-అశ్వైరూహ్యతే ఆశ్వో రథః-చతుర్భిరూహ్యతే చాతురం శకటమ్-చతుర్దశ్యాం దృశ్యతే-చాతుర్దశం రక్షః- శేష ఇతి లక్షణఞ్చాధికారశ్చ- తస్య వికార ఇత్యతః ప్రాక్ శేషాధికారః॥§॥ రాష్ట్రావారపారాద్ఘఖౌ॥౪॥౨॥౯౩॥ ఆభ్యాం క్రమాద్ఘఖౌ స్తశ్శేషే - రాష్ట్రియః-అవారపారీణః ॥✲॥ అవారపారాద్విగృహీతాదపి విపరీతాచ్చేతి వక్తవ్యమ్॥✲॥ అవారీణః పారీణః-పారావారీణః-ఇహ ప్రకృతివిశేషాద్ఘాదయష్ట్యుట్యులన్తాః ప్రత్యయా ఉచ్యన్తే తేషాం జాతాదయోఽర్థవిశేషాః సమర్థవిభక్తయశ్చ వక్ష్యన్తే॥§॥ గ్రామాద్యఖఞౌ॥౪॥౨॥౯౪॥ గ్రామ్యః-గ్రామీణః॥§॥ కత్త్ర్యాదిభ్యో ఢకఞ్॥౪॥౨॥౯౫॥ కుత్సితాస్త్రయః కత్త్రయః-తత్ర జాతాదిః-కాత్త్రేయకః-నాగరేయకః-గ్రామాదిత్యనువృత్తేః గ్రామేయకః॥§॥ కులకు

కుక్షిగ్రీవాభ్యశ్శ్వాస్యలఙ్కారేషు॥౪॥౨॥౯౬॥కాలేయకః-శ్వా-కలోఽన్యః-కౌక్షేయకోఽసిః-కాక్షోఽన్యః-గ్రైవేయకోఽలఙ్కారః-గ్రైవోఽన్యః-॥§॥నద్యాదిభ్యోఢక్॥౪॥౨॥౯౭॥నాదేయమ్-మాహేయమ్ - వారాణసేయమ్॥§॥దక్షిణాపశ్చాత్పురసస్త్యక్॥౪॥౨॥౯౮॥దక్షిణేత్యాబన్తమవ్యయమ్-దాక్షిణాత్యః-పాశ్చాత్యః-పౌరస్త్యః॥§॥కాపిశ్యాష్ఫక్॥౪॥౨॥౯౯॥కాపిశ్యాఙ్ఖాతాదికాపిశాయనం మధు-కాపిశాయనీ ద్రాక్షా॥§॥రఙ్కోరమనుష్యేఽణ్ చ॥౪॥౨॥౧౦౦॥చాత్ ష్ఫక్-రాఙ్కవోగౌః-రాఙ్కవాయణః - అమనుష్యేఇతికిమ్- రాఙ్కవకోమనుష్యః॥§॥ద్యుప్రాగపాగుదక్ప్రతీచోయత్॥౪॥౨॥౧౦౧॥దివ్యమ్-ప్రాచ్యమ్-అపాచ్యమ్-ఉదీచ్యమ్-ప్రతీచ్యమ్॥§॥కన్థాయాష్ఠక్॥౪॥౨॥౧౦౨॥కాన్థికః॥§॥వర్ణౌవుక్॥౪॥౨॥౧౦౩॥వర్ణునదస్తస్యసమీపదేశో వర్ణుః-తద్విషయార్థవాచికన్థాశబ్దాద్వుక్ స్యాత్ - యథాహిజాతం హిమవత్సు కాన్థకమ్॥§॥అవ్యయాత్త్యప్॥౪॥౨॥౧౦౪॥❁॥అమేహక్వతసిత్రేభ్య ఏవ॥❁॥అమాన్తికసహార్థయోః-అమాత్యః-ఇహత్యః-క్వత్యః-తతస్త్యః-తత్రత్యః-పరిగణనం కిమ్-ఉపరిష్టాద్భవఔపరిష్టః-అవ్యయానాం భమాత్రే టిలోపః-అనిత్యోఽయమ్ బహిషష్టిలోపవిధానాత్ - తేనేహ న-ఆరాతీయః॥❁॥త్యబ్నేర్ధ్రువ ఇతి వక్తవ్యమ్॥❁॥నిత్యః॥❁॥నిసోగతే॥❁॥§॥హ్రస్వాత్తాదౌ తద్ధితే॥౮॥౩॥౧౦౧॥ హ్రస్వాదిణః పరస్య సస్య షః స్యాత్తాదౌ తద్ధితే-నిర్గతో వర్ణాశ్రమేభ్యో నిష్ట్యశ్చణ్డాలాదిః॥❁॥అరణ్యాణ్ణః॥❁॥ఆరణ్యాః సుమనసః॥❁॥దూరాదేత్యః॥❁॥దూరేత్యః॥❁॥ఉత్తరాదాహఞ్॥❁॥ఔత్తరాహః॥§॥ఐషమోహ్యశ్శ్వసోఽన్యతరస్యామ్॥౪॥౨॥౧౦౫॥ఏభ్యస్త్యబ్వా-పక్షే వక్ష్యమాణౌ ట్యుట్యులౌ-ఐషమస్త్యమ్-ఐషమస్తనమ్-హ్యస్త్యమ్-హ్యస్తనమ్-శ్వస్త్యమ్-శ్వస్తనమ్-పక్షే శౌవస్తికం వక్ష్యతే॥§॥తీరరూప్యోత్తరపదాదఞ్ఞౌ॥౪॥౨॥౧౦౬ యథాసంఖ్యేన-కాకతీరమ్-పాల్వలతీరమ్-శైవరూప్యమ్-తీరరూప్యాన్తాదితి నోక్తమ్-బహుచ్ పూర్వాన్మాభూత్ -బహురూప్యమ్॥§॥దిక్పూర్వపదాదసంజ్ఞాయాం ఞః॥౪॥౨॥౧౦౭॥అణోఽపవాదః పౌర్వశాలః-అసంజ్ఞాయాం కిమ్-సంజ్ఞాభూతాయాః ప్రకృతేర్మాభూత్ -పూర్వేషుకామశమ్యాం భవః-పూర్వైషుకామశమః- ప్రాచాం గ్రామనగరాణామిత్యుత్తరపదవృద్ధిః॥§॥మద్రేభ్యోఞ్॥౪॥౨॥౧౦౮॥దిక్పూర్వపదాదిత్యేవ-దిశోఽమద్రాణామితి సూత్రపర్యుదాసాదాదివృద్ధిః - పౌర్వమద్రః-ఆపరమద్రః॥§॥ఉదీచ్యగ్రామాచ్చబహ్వచోఽన్తోదాత్తాత్॥౪॥౨॥౧౦౯॥అఞ్ స్యాత్ - శైవపురమ్॥§॥ప్రస్థోత్తరపదపలద్యాదికోపధాదణ్॥౪॥౨॥౧౧౦॥ మాహకిప్రస్థః-పాలదః- నైలీనకః॥§॥కణ్వాదిభ్యోగో

త్రే ॥ ౪॥౨॥౧౧౧॥ ఏభ్యో గోత్రప్రత్యయాన్తేభ్యోఽణ్ స్యాత్ - కణ్వాదిః - కాణ్వాశ్ఛాత్రాః కాణ్వాః ॥ ఇఞశ్చ ॥ ౪॥౨॥౧౧౨ గోత్రే యదిఞ్ తదన్తాదణ్ స్యాత్ - దాక్షాః - గోత్రే కిమ్ - సౌతఙ్గమేరిదం సౌతఙ్గమీయమ్ గోత్రమిహ శాస్త్రీయం న తు లౌకికమ్ - తేనేహ న - పాణినీయమ్ ॥ న ద్వ్యచః ప్రాచ్యభరతేషు ॥ ౪॥౨॥౧౧౩॥ ఇఞశ్చేత్యణోఽపవాదః - ప్రౌష్ఠీయాః - కాశీయాః భరతానాం ప్రాచ్యత్వేఽపి పృథగుపాదానమన్యత్ర ప్రాచ్యగ్రహణే భరతానామగ్రహణస్య లిఙ్గమ్ ॥ వృద్ధిర్యస్యాచామాదిస్తద్వృద్ధమ్ ॥ ౧॥౧॥౭౩ ॥ యస్య సముదాయస్యాచాం మధ్యే ఆదిః వృద్ధిస్తద్వృద్ధసంజ్ఞం స్యాత్ ॥ త్యదాదీని చ ॥ ౧॥౧॥౭౪ ॥ వృద్ధసంజ్ఞాని స్యుః ॥ వృద్ధాచ్ఛః ॥ ౪॥౨॥౧౧౪॥ శాలీయః మాలీయః తదీయః ॥ ఏఙ్ ప్రాచాం దేశే ॥ ౧॥౧॥౭౫॥ ఏఙ్ యస్యాచామాదిస్తద్వృద్ధసంజ్ఞం స్యాద్దేశాభిధానే - ఏణీపచనీయః - గోనర్దీయః భోజకటీయః ప్రాచ్యేతి కిమ్ - ఐణీపచనః - గౌనర్దః - భౌజకటః - ఏఙ్ కిమ్ - ఆహిచ్ఛత్రః - కాన్యకుబ్జః ॥ ❁ ॥ వా నామధేయస్య వృద్ధసంజ్ఞా వక్తవ్యా ॥ ❁ ॥ దైవదత్తః - దేవదత్తీయః ॥ భవతష్ఠక్ఛసౌ ॥ ౪॥౨॥౧౧౫॥ వృద్ధాద్భవతష్ఠక్ఛసౌ స్తః - భావత్కః జశ్త్వమ్ - భవదీయః - వృద్ధాదిత్యనువృత్తేః శత్రన్తాదణేవ - భావతః ॥ కాశ్యాదిభ్యష్ఠఞ్ఞిఠౌ ॥ ౪॥౨॥౧౧౬॥ ఇకార ఉచ్చారణార్థః - కాశికీ - కాశికా వైదికీ - వైదికా ॥ ❁ ॥ ఆపదాదిపూర్వపదాత్కాలాన్తాత్ ॥ ❁ ॥ ఆపదాదిరాకృతిగణః - ఆపత్కాలికీ - ఆపత్కాలికా ॥ వాహీకగ్రామేభ్యశ్చ ॥ ౪॥౨॥౧౧౭॥ వాహీకగ్రామవాచిభ్యో వృద్ధేభ్యష్ఠఞ్ఞిఠౌ స్తః - ఛస్యాపవాదః కాస్తీరం నామ వాహీకగ్రామః కాస్తీరికీ - కాస్తీరికా ॥ విభాషోశీనరేషు ॥ ౪॥౨॥౧౧౮॥ ఏషు యే గ్రామాస్తద్వాచిభ్యో వృద్ధేభ్యష్ఠఞ్ఞిఠౌ వా స్తః - సౌదర్శనికీ - సౌదర్శనికా - సౌదర్శనీయా ॥ ఓర్దేశే ఠఞ్ ॥ ౪॥౨॥౧౧౯॥ ఉవర్ణాన్తాద్దేశవాచినష్ఠఞ్ - నిషాదకర్షూః నైషాదకర్షుకః - ఛేఽణి ఇతి ప్రాప్తే - దేశే కిమ్ - పటోశ్ఛాత్రాః - పాటవాః - ఇగన్తవ్యావర్తయితుం రఙ్ గ్రహణమ్ - వృద్ధాచ్ఛం పరత్వాద్బాధతే - దాక్షికర్షుకః ॥ వృద్ధాత్ప్రాచామ్ ॥ ౪॥౨॥౧౨౦॥ ప్రాగ్దేశవాచినో వృద్ధాదేవేతి నియమార్థం సూత్రమ్ ఆఢకజమ్బుకః శాకజమ్బుకః - నేహ - దాక్షిఘోషః - పాల్లవాస్తవః ॥ ధన్వయోపధాద్వుఞ్ ॥ ౪॥౨॥౧౨౧॥ ధన్వవిశేషవాచినో యకారోపధాచ్చ దేశవాచినో వృద్ధాద్వుఞ్ స్యాత్ - ఐరావతం ధన్వ - ఐరావతకః - సాఙ్కాశ్య కామ్పిల్య శబ్దౌ వుఞ్ గహాదిసూత్రేణాణ్యన్తౌ - సాఙ్కాశ్యకః - కామ్పిల్యకః ॥ ప్రస్థపురవహాన్తాచ్చ ॥ ౪॥౨॥౧౨౨॥ ఏతదన్తాద్వృద్ధాద్దేశవాచినో వుఞ్ స్యాత్ ఛస్యాపవాదః మాలాప్రస్థకః - నాన్దీపురకః - పైలువహకః పురాన్తగ్రహణమప్రాగర్థమ్ ప్రా

గ్దేశేఽప్యుత్తరేణసిద్ధమ్॥§॥రోపధేతోః ప్రాచామ్॥౪॥౨॥౧౨౩॥రోపధాదీకారాన్తాచ్చ ప్రాగ్దేశవాచినో వృద్ధాద్వుఞ్ స్యాత్ పాటలీపుత్రకః-ఈతః- కాకన్దకః॥§॥జనపదతదవధ్యోశ్చ॥౪॥౨॥౧౨౪॥జనపదవాచినస్తదవధివాచినశ్చవృద్ధాద్వుఞ్ స్యాత్ - ఆదర్శకః- త్రైగర్తకః॥§॥అవృద్ధాదపిబహువచనవిషయాత్॥౪॥౨॥౧౨౫॥అవృద్ధాత్ వృద్ధాచ్చ జనపదతదవధివాచినో బహువచనవిషయాత్ప్రాతిపదికాద్వుఞ్ స్యాత్-అవృద్ధాదణోవృద్ధాచ్ఛస్యాపవాదః-అవృద్ధాజ్జనపదాత్ -ఆఙ్గకః-అవృద్ధాజ్జనపదావధేః- ఆజమీఢకః-వృద్ధాజ్జనపదాత్ -దార్వకః వృద్ధాజ్జనపదావధేః- కాలఞ్జరకః-విషయగ్రహణంకిమ్-ఏకశేషేణబహుత్వేమాభూత్ -వర్తనీచవర్తన్యః-తాసుభవో వార్తనః॥§॥కచ్ఛాగ్నివక్త్రగర్తోత్తరపదాత్॥ ౪॥౨॥ ౧౨౬॥ దేశవాచినోవృద్ధాదవృద్ధాచ్చవుఞ్ స్యాత్ -దారుకచ్ఛకః - కాణ్డాగ్నకః- సైన్ధువక్త్రకః-బాహువర్తకః॥§॥ధూమాదిభ్యశ్చ॥౪॥౨॥౧౨౭॥దేశవాచిభ్యోవుఞ్-ధౌమకః తైర్థకః॥§॥నగరాత్కుత్సనప్రావీణ్యయోః॥౪॥౨॥౧౨౮॥ నగరశబ్దాద్వుఞ్స్యాత్కుత్సనేప్రావీణ్యేచగమ్యే- నాగరకః-చోరః శిల్పీవా - కుత్సనేకిమ్- నాగరాః- బ్రాహ్మణాః॥§॥అరణ్యాన్మనుష్యే॥౪॥౨॥౧౨౯॥వుఞ్-ఆరణ్యాణ్ణఇత్యస్యాపవాదః॥❁॥పథ్యధ్యాయన్యాయవిహారమనుష్యహస్తిష్వితివాచ్యమ్॥❁॥ఆరణ్యకః పన్థాః - అధ్యాయోన్యాయోవిహారోమనుష్యోహస్తీవా॥❁॥వాగోమయేషు॥❁॥ఆరణ్యకాః - ఆరణ్యాఃగోమయాః॥§॥విభాషాకురుయుగన్ధరాభ్యామ్॥౪॥౨॥౧౩౦॥వుఞ్॥కౌరవకః- కౌరవః - యౌగన్ధరకః - యౌగన్ధరః॥§॥మద్రవృజ్యోఃకన్॥౪॥౨॥౧౩౧॥జనపదవుఞోఽపవాదః-మద్రేషుజాతోమద్రకః వృజికః॥§॥కోపధాదణ్॥౪॥౨॥౧౩౨॥మాహిషికః॥§॥కచ్ఛాదిభ్యశ్చ॥౪॥౨॥౧౩౩॥ దేశవాచిభ్యోఽణ్ -వుఞాదేరపవాదః- కాచ్ఛః సైన్ధవః॥§॥మనుష్యతత్స్థయోర్వుఞ్॥౪॥౨॥౧౩౪॥కచ్ఛాదిభ్యఅణోపవాదః కచ్ఛేజాతాదిః-కాచ్ఛకోమనుష్యః-కాచ్ఛకంహసితమ్-మనుష్యేతికిమ్ - కాచ్ఛోగౌః॥§॥అపదాతౌసాల్వాత్॥౪॥౨॥౧౩౫॥సాల్వశబ్దస్యకచ్ఛాదిత్వాద్వుఞిసిద్ధేనియమార్థమిదమ్ - అపదాతావేవేతి-సాల్వకోబ్రాహ్మణః అపదాతౌకిమ్-సాల్వఃపదాతిర్వ్రజతి॥§॥గోయవాగ్వోశ్చ॥౪॥౨॥౧౩౬॥సాల్వాద్వుఞ్ -కచ్ఛాద్యణోపవాదః - సాల్వకోగౌః సాల్వికాయవాగూః-సాల్వమన్యత్॥§॥గర్తోత్తరపదాచ్ఛః॥౪॥౨॥౧౩౭॥ దేశే-అణోపవాదః-వృకగర్తీయమ్-ఉత్తరపదగ్రహణంబహుచ్పూర్వనిరాసార్థమ్॥§॥గహాదిభ్యశ్చ॥౪॥౨॥౧౩౮॥ఛస్స్యాత్ -గహీయః॥❁॥ముఖపార్శ్వతసోర్లోపశ్చ॥❁॥ముఖతీయమ్ - పార్శ్వతీయమ్ - అవ్య

యూనాప్సుమాత్రేటిలోపస్యానిత్యతాంజ్ఞాపయితుమిదమ్॥☸॥ కుక్ జనస్య పరస్య చ॥☸॥ జనకీయమ్-పరకీయమ్॥ దేవస్య చ॥ దేవకీయమ్- స్వకీయమ్॥☸॥ వేణుకాదిభ్యశ్ఛణ్వాచ్యః॥☸॥ వైణుకీయమ్-వైత్రకీయమ్- ఔత్తరపదకీయమ్॥§॥ ప్రాచాం కటాదేః॥౪॥౨॥౧౩౯॥ ప్రాగ్దేశవాచినః కటాదేః ఛస్స్యాత్-అణోఽపవాదః-కటనగరీయమ్ కటఘోషీయమ్-కటపల్వలీయమ్॥§॥ రాజ్ఞః క చ॥౪॥౨॥౧౪౦॥ వృద్ధత్వాచ్ఛేసిద్ధే తత్సన్నియోగేన కాదేశమాత్రం విధీయతే-రాజకీయమ్॥§॥ వృద్ధాదకేకాన్తఖోపధాత్॥౪॥౨॥౧౪౧॥ అక ఇక ఏతదన్తాత్ ఖోపధాచ్చ వృద్ధాద్దేశవాచినశ్ఛస్స్యాత్-బ్రాహ్మణకో నామ జనపదః యత్ర బ్రాహ్మణా ఆయుధజీవినస్తత్ర జాతో బ్రాహ్మణకీయః-శాల్మలికీయః- ఆయోముఖీయమ్॥§॥ కన్థాపలదనగరగ్రామహ్రదోత్తరపదాత్॥౪॥౨॥౧౪౨॥ కన్థాదిపఞ్చకోత్తరపదాద్దేశవాచినో వృద్ధాచ్ఛస్స్యాత్-ఠఞ్ఞిఠాదేరపవాదః-దాక్షికన్థీయమ్-దాక్షిపలదీయమ్ దాక్షినగరీయమ్-దాక్షిగ్రామీయమ్-దాక్షిహ్రదీయమ్॥§॥ పర్వతాచ్చ॥౪॥౨॥౧౪౩॥ పర్వతీయః॥§॥ విభాషాఽమనుష్యే॥౪॥౨॥౧౪౪॥ మనుష్యభిన్నేఽర్థే పర్వతాచ్ఛో వా స్యాత్ పక్షేఽణ్ పర్వతీయాని-పార్వతాని వా ఫలాని-అమనుష్యే కిమ్-పర్వతీయో మనుష్యః॥§॥ కృకణపర్ణాద్భారద్వాజే॥౪॥౨॥౧౪౫॥ భారద్వాజదేశవాచిభ్యామాభ్యాం ఛః-కృకణీయమ్ - పర్ణీయమ్-భారద్వాజే కిమ్-కార్కణమ్- పార్ణమ్॥§॥ యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాం ఖఞ్చ॥౪॥౩॥౧॥ చాచ్ఛః పక్షేఽణ్ యువయోర్యుష్మాకం వాఽయం యుష్మదీయః-అస్మదీయః॥§॥ తస్మిన్నణి చ యుష్మాకాస్మాకౌ॥౪॥౩॥౨॥ యుష్మదస్మదోరేతావాదేశౌ స్తః ఖఞి అణి చ-యౌష్మాకీణః-ఆస్మాకీనః- యౌష్మాకః-ఆస్మాకః॥§॥ తవకమమకావేకవచనే॥౪॥౩॥౩॥ ఏకార్థవాచినోర్యుష్మదస్మదోస్తవకమమకౌ స్తః ఖఞి అణి చ తావకీనః-తావకః- మామకీనః-మామకః- ఛే తు॥§॥ ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చ॥౭॥౨॥౯౮॥ మపర్యన్తయోరేకార్థయోస్త్వమౌ స్తః ప్రత్యయే ఉత్తరపదే చ-త్వదీయః-మదీయః॥§॥ అర్ధాద్యత్॥౪॥౩॥౪॥ అర్ధ్యః॥§॥ పరావరాధమోత్తమపూర్వాచ్చ॥౪॥౩॥౫॥ పరార్ధ్యమ్-అవరార్ధ్యమ్-అధమార్ధ్యమ్-ఉత్తమార్ధ్యమ్॥§॥ దిక్పూర్వపదాట్ఠఞ్చ॥౪॥౩॥౬॥ చాద్యత్-పౌర్వార్ధికమ్-పూర్వార్ధ్యమ్॥§॥ గ్రామజనపదైకదేశాదఞ్ఠఞౌ॥౪॥౩॥౭॥ గ్రామైకదేశవాచినో జనపదైకదేశవాచినశ్చ దిక్పూర్వపదాదర్ధాన్తాదఞ్ఠఞౌ స్తః-ఇమే స్మాకం గ్రామస్య జనపదస్య వా పౌర్వార్ధాః-పౌర్వార్ధికాః-గ్రామస్య పూర్వస్మిన్నర్ధే భవా ఇతి తద్ధితార్థే సమాసః- ఠఞ్గ్రహణం స్పష్టార్థమ్- అఞ్ చేత్యుక్తే ఠఞ్యతోప్యనుకర్షస్సమ్భావ్యేత॥§॥ మధ్యాన్మః॥౪॥౩॥౮॥ మధ్యమః॥§॥ అసా

ప్రతికే ॥౪॥౩॥౯॥ మధ్యశబ్దాదకారప్రత్యయస్స్యాత్సాంప్రతికేऽర్థే - ఉత్కర్షాపకర్షహీనో మధ్యో వైయాకరణః - మధ్యన్దారు - నాతిహ్రస్వం నాతిదీర్ఘమిత్యర్థః ॥ ద్వీపాదనుసముద్రంయఞ్ ॥౪॥౩॥౧౦॥ సముద్రస్యసమీపే యోద్వీపస్తద్విషయాత్ ద్వీపశబ్దాద్యఞ్స్యాత్ ద్వైప్యమ్ - ద్వైప్యాః ॥§॥ కాలాట్ఠఞ్ ॥౪॥౩॥౧౧॥ కాలవాచిభ్యష్ఠఞ్స్యాత్ - మాసికమ్ సాంవత్సరికమ్ - సాయమ్ప్రాతికః పౌనఃపునికః కథన్తర్హి శార్వరస్యతమసోనిషిద్ధయే ఇతి కాలిదాసః - అనుదితౌషసరాగేతి భారవిః సమానకాలీనం ప్రాక్కాలీనమిత్యాదిచ - అపభ్రంశా ఏవైతఇతి ప్రామాణికాః ॥ తత్రజాతఇతి యావత్కాలాధికారః ॥§॥ శ్రాద్ధేశరదః ॥౪॥౩॥౧౨॥ ఠఞ్స్యాత్ - ఋత్వణోపవాదః - శారదికం శ్రాద్ధమ్ ॥§॥ విభాషారోగాతపయోః ॥౪॥౩॥౧౩॥ శారదికః - శారదోవారోగః - ఆతపోవా - ఏతయోఃకిమ్ - శారదన్దధి ॥§॥ నిశాప్రదోషాభ్యాఞ్చ ॥౪॥౩॥౧౪॥ వాఠఞ్స్యాత్ నైశికమ్ - నైశమ్ - ప్రాదోషికమ్ - ప్రాదోషమ్ ॥§॥ శ్వసస్తుట్చ ॥౪॥౩॥౧౫॥ శ్వస్శబ్దాద్వాఠఞ్స్యాత్తస్యతుడాగమశ్చ ॥§॥ ద్వారాదీనాఞ్చ ॥౭॥౩॥౪॥ ద్వార - స్వర - వ్యల్కశ - స్వస్తి - స్వర్ - స్ఫ్యకృత్ - స్వాదు - మృదు - శ్వస్ - స్వ - ఏషాన్నవృద్ధిరైజాగమశ్చ - శౌవస్తికమ్ ॥§॥ సన్ధివేలాద్యృతునక్షత్రేభ్యోऽణ్ ॥౪॥౩॥౧౬॥ సన్ధివేలాదిభ్యఋతుభ్యోనక్షత్రేభ్యశ్చకాలవృత్తిభ్యోऽణ్స్యాత్ ॥ ❁ ॥ సన్ధివేలాయాంభవం సాన్ధివేలమ్ - గ్రైష్మమ్ తైషమ్ - సన్ధివేలా - సన్ధ్యా - అమావస్యా - త్రయోదశీ చతుర్దశీ - పౌర్ణమాసీ - ప్రతిపత్ ॥ ❁ ॥ సంవత్సరాత్ఫలపర్వణోః ॥ ❁ ॥ సాంవత్సరంఫలమ్పర్వవా సాంవత్సరికమన్యత్ ॥§॥ ప్రావృషఏణ్యః ॥౪॥౩॥౧౭॥ ప్రావృషేణ్యః ॥§॥ వర్షాభ్యష్ఠక్ ॥౪॥౩॥౧౮॥ వర్షాసుసాధువార్షికంవాసః - కాలాత్సాధుపుష్ప్యత్పచ్యమానేష్వితిసాధ్వర్థే ॥§॥ సర్వత్రాణ్చతలోపశ్చ ॥౪॥౩॥౨౨॥ హేమన్తాదణ్స్యాత్తలోపశ్చ వేదలోకయోః - చకారాత్ ఋత్వణ్ - హైమనమ్ - హైమన్తమ్ ॥§॥ సాయఞ్చిరమ్ప్రాహ్ణేప్రగేऽవ్యయేభ్యష్ట్యుట్యులౌతుట్చ ॥౪॥౩॥౨౩॥ సాయమిత్యాదిభ్యశ్చతుర్భ్యోऽవ్యయేభ్యశ్చకాలవాచిభ్యష్ట్యుట్యులౌ స్తస్తయోస్తుట్చ - తుటఃప్రాగనాదేశః - అనద్యతనఇత్యాదినిర్దేశాత్ - సాయన్తనమ్ - చిరన్తనమ్ - ప్రాహ్ణప్రగయోరేదన్తత్వన్నిపాత్యతే - ప్రాహ్ణేతనమ్ - ప్రగేతనమ్ - దోషాతనమ్ - దివాతనమ్ ॥ ❁ ॥ చిరపరుత్పరారిభ్యస్త్నోవక్తవ్యః ॥ ❁ ॥ చిరత్నమ్ ॥ పరుత్నమ్ ॥ పరారిత్నమ్ ॥ ❁ ॥ అగ్రాదిపశ్చాడ్డిమచ్ ॥ ❁ ॥ అగ్రిమమ్ - ఆదిమమ్ - పశ్చిమమ్ ॥ ❁ ॥ అన్తాచ్చ ॥ ❁ ॥ అన్తిమమ్ ॥§॥ విభాషాపూర్వాహ్ణాపరాహ్ణాభ్యామ్ ॥౪॥౩॥౨౪॥ ఆభ్యాంట్యుట్యులౌవాస్తస్తయోస్తుట్చ పక్షేఠఞ్ పూర్వాహ్ణేతనమ్ - అపరా

హ్ణేతనమ్-ఘకాలతనేష్వితి అలుక్ పూర్వాహ్ణః సోఢోఽస్యేతి విగ్రహే తు పూర్వాహ్ణతనః. అపరాహ్ణేతనమ్-పౌర్వాహ్ణికమ్-ఆపరాహ్ణికమ్॥ ॥ తత్ర జాతః॥ ౪॥౩॥౨౫॥ సప్తమీసమర్థాజ్జాత ఇత్యర్థే అణాదయో ఘాదయశ్చ స్యుః-స్రుఘ్నే జాతః-స్రౌఘ్నః-ఔత్సః-రాష్ట్రియః-అవారపారీణ ఇత్యాది॥ ॥ ప్రావృషష్ఠప్॥ ౪॥౩॥౨౬॥ ఏణ్యాపవాదః- ప్రావృషి జాతః ప్రావృషికః॥ ॥ సంజ్ఞాయాం శరదో వుఞ్॥ ౪॥౩॥౨౭॥ ఋత్వణోఽపవాదః శారదికాః-దర్భవిశేషా ముద్గవిశేషాశ్చ॥ ॥ ఉత్తరపదస్య॥ ౭॥౩॥౧౦॥ అధికారోఽయమ్-హనస్తోఽచిణ్ణలోరిత్యతః ప్రాక్॥ ॥ అవయవాదృతోః॥ ౭॥౩॥౧౧॥ అవయవవాచినః పూర్వపదాదృతువాచినోఽచామాదేరచో వృద్ధిః స్యాత్ ఞితి ణితి కితి చ తద్ధితే పరే- పూర్వవార్షికః-అపరహైమనః-అవయవాత్కిమ్-పూర్వాసు వర్షాసు భవః పౌర్వవర్షికః-ఋతోర్వృద్ధిమద్విధావవయవానామితి తదన్తవిధిః పూర్వత్ర ఇహ తు నావయవత్వాభావాత్॥ ॥ సుసర్వార్ధాజ్జనపదస్య॥ ౭॥౩॥౧౨॥ ఉత్తరపదస్య వృద్ధిః-సుపాఞ్చాలకః సర్వపాఞ్చాలకః-అర్ధపాఞ్చాలకః జనపదతదవధ్యోరితి వుఞ్-సుసర్వార్ధదిక్శబ్దేభ్యో జనపదస్యేతి తదన్తవిధిః॥ ॥ దిశోఽమద్రాణామ్॥ ౭॥౩॥౧౩॥ దిగ్వాచకాజ్జనపదవాచినో వృద్ధిః-పూర్వపాఞ్చాలకః-దిశః కిమ్ పూర్వపఞ్చాలానామయం పౌర్వపఞ్చాలః-అమద్రాణాం కిమ్-పౌర్వమద్రః-యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః॥ ॥ ప్రాచాం గ్రామనగరాణామ్॥ ౭॥౩॥౧౪॥ దిశః పరేషాం గ్రామవాచినాం నగరవాచినాం చావయవస్య చ వృద్ధిః పూర్వేషుకామశమ్యాం భవః పూర్వైషుకామశమః-నగరే-పూర్వపాటలిపుత్రకః॥ ॥ పూర్వాహ్ణాపరాహ్ణార్ద్రామూలప్రదోషావస్కరాద్వున్॥ ౪॥౩॥౨౮॥ పూర్వాహ్ణకః-అపరాహ్ణకః-ఆర్ద్రకః-మూలకః-ప్రదోషకః-అవస్కరకః॥ ॥ పథః పన్థ చ॥ ౪॥౩॥౨౯॥ పథి జాతః పన్థకః॥ ॥ అమావాస్యాయా వా॥ ౪॥౩॥౩౦॥ అమావాస్యకః-ఆమావాస్యః॥ ॥ అ చ॥ ౪॥౩॥౩౧॥ అమావాస్యః॥ ॥ సిన్ధ్వపకరాభ్యాం కన్॥ ౪॥౩॥౩౨॥ సిన్ధుకః-కచ్ఛాద్యణి ప్రాప్తే-అపకరకః-ఔత్సర్గికేఽణి ప్రాప్తే॥ ॥ అణఞౌ చ॥ ౪॥౩॥౩౩॥ క్రమాత్ స్తః-సైన్ధవః-ఆపకరః॥ ॥ శ్రవిష్ఠాఫల్గున్యనురాధాస్వాతితిష్యపునర్వసుహస్తవిశాఖాషాఢాబహులాల్లుక్॥ ౪॥౩॥౩౪॥ ఏభ్యో నక్షత్రవాచిభ్యః పరస్య జాతార్థప్రత్యయస్య లుక్ స్యాత్॥ ॥ లుక్ తద్ధితలుకి॥ ౧॥౨॥౪౯॥ తద్ధితలుకి సత్యుపసర్జనస్త్రీప్రత్యయస్య లుక్ స్యాత్-శ్రవిష్ఠాసు జాతః శ్రవిష్ఠః-ఫల్గునః ఇత్యాది॥ ✽॥ చిత్రారేవతీరోహిణీభ్యః స్త్రియాముపసంఖ్యానమ్॥ ✽॥ చిత్రాయాం జాతా చిత్రా-రేవతీ రోహిణీ. ఆఖ్యాం లుక్ తద్ధితలుకీతి లుకి కృతే పప్పల్యాపర [illegible]

మ్॥ ❁ ॥ ఫల్గున్యషాఢాభ్యాం టానౌ వక్తవ్యౌ॥ ❁ ॥ స్త్రియామిత్యేవ-ఫల్గునీ-అషాఢా॥ ❁ ॥ శ్రవిష్ఠాషాఢాభ్యాం ఛణ్ వక్తవ్యః॥ ❁ ॥ అస్త్రియామపి-శ్రావిష్ఠీయః-ఆషాఢీయః॥ § ॥ జే ప్రోష్ఠపదానామ్॥ ౭॥౩॥౧౮॥ ప్రోష్ఠపదానాముత్తరపదస్యాచామాదేరచో వృద్ధిస్స్యాత్ జాతార్థే ఞితి ణితి కితి చ-ప్రోష్ఠపదాసు జాతః-ప్రోష్ఠపాదో మాణవకః-జే ఇతి కిమ్-ప్రోష్ఠపదాసు భవః ప్రౌష్ఠపదః-బహువచననిర్దేశాత్పర్యాయోపి గృహ్యతే-భద్రపాదః॥ § ॥ స్థానాన్తగోశాలఖరశాలాచ్చ॥౪॥౩॥౩౫॥ ఏభ్యో జాతార్థప్రత్యయస్య లుక్ స్యాత్-గోస్థానః గోశాలః-ఖరశాలః-విభాషా సేనేతి నపుంసకత్వే హ్రస్వత్వమ్॥ § ॥ వత్సశాలాభిజిదశ్వయుక్ఛతభిషజో వా॥౪॥౩॥౩౬॥ ఏభ్యో జాతార్థస్య లుగ్వా స్యాత్ వత్సశాలే జాతః-వత్సశాలః-వాత్సశాలః-ఇత్యాది॥ ❁ ॥ జాతార్థే ప్రతిప్రసూతోఽణ్ వా డిద్వక్తవ్యః॥ ❁ ॥ శాతభిషజః శాతభిషః-శతభిషక్॥ § ॥ నక్షత్రేభ్యో బహులమ్॥౪॥౩॥౩౭॥ జాతార్థప్రత్యయస్య బహులం లుక్ స్యాత్-రోహిణః-రౌహిణః॥ § ॥ కృతలబ్ధక్రీతకుశలాః॥౪॥౩॥౩౮॥ తత్రేత్యేవ-స్రుఘ్నే కృతో లబ్ధః క్రీతః కుశలో వా స్రౌఘ్నః॥ § ॥ ప్రాయభవః॥౪॥౩॥౩౯॥ తత్రేత్యేవ-స్రుఘ్నే ప్రాయేణ బాహుల్యేన భవతి స్రౌఘ్నః॥ § ॥ ఉపజానూపకర్ణోపనీవేష్ఠక్॥౪॥౩॥౪౦॥ ఔపజానుకః ఔపకర్ణికః ఔపనీవికః॥ § ॥ సమ్భూతే॥౪॥౩॥౪౧॥ స్రుఘ్నే సమ్భవతి స్రౌఘ్నః॥ § ॥ కోశాడ్ఢఞ్॥౪॥౩॥౪౨॥ కౌశేయం వస్త్రమ్॥ § ॥ కాలాత్సాధుపుష్ప్యత్పచ్యమానేషు॥౪॥౩॥౪౩॥ హేమన్తే సాధుః-హైమన్తః ప్రాకారః-వసన్తే పుష్ప్యన్తి వాసన్త్యః కున్దలతాః-శరది పచ్యన్తే శారదాః శాలయః॥ § ॥ ఉప్తే చ॥౪॥౩॥౪౪॥ హేమన్తే ఉప్యన్తే హైమన్తా యవాః॥ § ॥ ఆశ్వయుజ్యా వుఞ్॥౪॥౩॥౪౫॥ ఞణోపవాదః-ఆశ్వయుజ్యాముప్తా ఆశ్వయుజకా మాషాః॥ § ॥ గ్రీష్మవసన్తాదన్యతరస్యామ్॥౪॥౩॥౪౬॥ పక్షే ఋత్వణ్-గ్రైష్మకమ్-గ్రైష్మమ్-వాసన్తకమ్-వాసన్తమ్॥ § ॥ దేయమృణే॥౪॥౩॥౪౭॥ కాలాదిత్యేవ-మాసే దేయమృణం మాసికమ్॥ § ॥ కలాప్యశ్వత్థయవబుసాద్వుఞ్॥౪॥౩॥౪౮॥ యస్మిన్కాలే మయూరాః కలాపినో భవన్తి స ఉపచారాత్కలాపీ-తత్ర దేయమృణం కలాపకమ్-అశ్వత్థస్య ఫలమశ్వత్థః-తద్యుక్తః కాలోఽశ్వత్థః యస్మిన్కాలేఽశ్వత్థాః ఫలన్తి తత్ర దేయమాశ్వత్థకమ్-యస్మిన్యవబుసముత్పద్యతే తత్ర దేయం యవబుసకమ్॥ § ॥ గ్రీష్మావరసమాద్వుఞ్॥౪॥౩॥౪౯॥ గ్రీష్మే దేయమృణం గ్రైష్మకమ్-ఆవరసమకమ్॥ § ॥ సంవత్సరాగ్రహాయణీభ్యాం ఠఞ్చ॥౪॥౩॥౫౦॥ చాద్వుఞ్-సాంవత్సరికమ్ సాంవత్సరకమ్-ఆగ్రహాయణికమ్ ఆగ్రహాయణకమ్॥ § ॥ వ్యాహరతి మృగః॥౪॥౩॥౫౧॥ కాలవాచినః సప్తమ్యన్తాచ్ఛబ్దాయత ఇత్యర్థేఽణాదయః స్యుః-నైశో వ్యాహరతి మృగః నై

త్-నిశాయాం వ్యాహరతి నైశో మృగః-నైశికః॥§॥తదస్య సోఢమ్॥౪॥౩॥౫౨॥కాలాదిత్యేవ-నిశాసహచరితమధ్యయనమ్ నిశా తత్సోఢమస్య నైశికః నైశః॥§॥తత్ర భవః॥౪॥౩॥౫౩॥స్రుఘ్నే భవః స్రౌఘ్నః-రాష్ట్రియః॥§॥దిగాదిభ్యో యత్॥౪॥౩॥౫౪॥దిశ్యమ్-వర్గ్యమ్॥§॥శరీరావయవాచ్చ॥౪॥౩॥౫౫॥దన్త్యమ్-కణ్ఠ్యమ్॥§॥ప్రాచాం నగరాన్తే॥౭॥౩॥౨౪॥ ప్రాచాం దేశే నగరాన్తేఽఙ్గే పూర్వపదస్యోత్తరపదస్య చామాదేరచో వృద్ధిః ఞితి ణితి కితి చ-సుహ్మనగరే భవః సౌహ్మనాగరః-పౌర్వనాగరః-ప్రాచాం కిమ్-మద్రనగరముదక్షు-తత్ర భవః-మాద్రనగరః॥§॥జఙ్గలధేనువలజాన్తస్య విభాషితముత్తరమ్॥౭॥౩॥౨౫॥జఙ్గలాద్యన్తస్యాఙ్గస్య పూర్వపదస్యాచామాదేరచో వృద్ధిరుత్తరపదస్య వా ఞితి ణితి కితి చ- కురుజఙ్గలే భవం కౌరుజఙ్గలమ్-కౌరుజాఙ్గలమ్-వైశ్వధేనవమ్-వైశ్వధైనవమ్-సౌవర్ణవాలజమ్-సౌవర్ణవలజమ్॥§॥దృతికుక్షికలశివస్త్యస్త్యహేర్ఢఞ్॥౪॥౩॥౫౬॥దార్తేయమ్-కౌక్షేయమ్-కలశిర్ఘటః తత్ర భవం కాలశేయమ్॥§॥గ్రీవాభ్యోఽణ్ చ॥౪॥౩॥౫౭॥చాత్ ఢఞ్-గ్రైవేయమ్ గ్రైవమ్॥§॥గమ్భీరాఞ్ఞ్యః॥౪॥౩॥౫౮॥గమ్భీరే భవం గామ్భీర్యమ్॥§॥అవ్యయీభావాచ్చ॥౪॥౩॥౫౯॥పరిముఖం భవం పారిముఖ్యమ్-పరిముఖాదిభ్య ఏవేష్యతే-నేహ-ఔపకూలః॥§॥అన్తఃపూర్వపదాట్ఠఞ్॥౪॥౩॥౬౦॥అవ్యయీభావాదిత్యేవ వేశ్మని అన్తః అన్తర్వేశ్మమ్ తత్ర భవమాన్తర్వేశ్మికమ్-ఆన్తర్గణికమ్॥✿॥అధ్యాత్మాదేష్ఠఞిష్యతే॥✿॥అధ్యాత్మే భవ-మాధ్యాత్మికమ్॥§॥అనుశతికాదీనాం చ॥౭॥౩॥౨౦॥ఏషాముభయపదవృద్ధిః స్యాత్-ఞితి ణితి కితి చ-ఆధిదైవికమ్-ఆధిభౌతికమ్-ఐహలౌకికమ్-పారలౌకికమ్-అధ్యాత్మాదిరాకృతిగణః॥§॥దేవికాశింశపాదిత్యవాడ్దీర్ఘసత్రశ్రేయసామాత్॥౭॥౩॥౧॥ఏషాం పఞ్చానాం వృద్ధిప్రాప్తావాదేరచ ఆత్ ఞితి ణితి కితి చ-దావికమ్-దేవికాకూలే భవా దావికాకూలాః శాలయః శింశపాయా వికారః-శాంశపశ్చమసః-పలాశాదిభ్యో వేత్యఞ్-దిత్యౌహీదం దాత్యౌహమ్-దీర్ఘసత్రే భవం దార్ఘసత్రమ్-శ్రేయసి భవం శ్రాయసమ్॥§॥గ్రామాత్పర్యనుపూర్వాత్॥౪॥౩॥౬౧॥ఠఞ్ స్యాత్-అవ్యయీభావాదిత్యేవ-పారిగ్రామికః-ఆనుగ్రామికః॥§॥జిహ్వామూలాఙ్గులేశ్ఛః॥౪॥౩॥౬౨॥జిహ్వామూలీయమ్-అఙ్గులీయమ్॥§॥వర్గాన్తాచ్చ॥౪॥౩॥౬౩॥కవర్గీయమ్॥§॥అశబ్దే యత్ఖావన్యతరస్యామ్॥౪॥౩॥౬౪॥పక్షే పూర్వేణ ఛః-మద్వర్గ్యః-మద్వర్గీణః-మద్వర్గీయః-అశబ్దే కిమ్-కవర్గీయో వర్ణః॥§॥కర్ణలలాటాత్కనలంకారే॥౪॥౩॥౬౫॥కర్ణికా-లలాటికా॥§॥తస్య వ్యాఖ్యాన ఇతి చ వ్యాఖ్యాతవ్యనామ్నః॥౪॥౩॥౬౬॥సుపాం వ్యాఖ్యానః-సౌపో గ్రన్థః-తైఙః-కారకః-సుప్సు భవమ్-సౌపమ్॥§॥బహ్వచో

ఽన్తోదాత్తాట్ఠఞ్ ॥౪॥౩॥౬౭॥ షత్వణత్వయోర్విధాయకం శాస్త్రం షత్వణత్వమ్-తస్య వ్యాఖ్యానస్తత్ర భవో వా షాత్వణత్వికః ॥ క్రతుయజ్ఞేభ్యశ్చ ॥౪॥౩॥౬౮॥ సోమసాధ్యేషు యాగేషు ప్రసిద్ధా-తత్రాన్యతరోపాదానే సిద్ధే ఉభయోరుపాదానసామర్థ్యాదసోమకా అపీహ గృహ్యన్తే-అగ్నిష్టోమస్య వ్యాఖ్యానస్తత్ర భవ-ఆగ్నిష్టోమికః-వాజపేయికః పాకయజ్ఞికః-నావయజ్ఞికః బహువచనం స్వరూపవిధినిరాసార్థమ్ - అనన్తోదాత్తార్థ ఆరమ్భః ॥ అధ్యాయేష్వేవర్షేః ॥౪॥౩॥౬౯॥ ఋషిశబ్దేభ్యో లక్షణయా వ్యాఖ్యేయగ్రన్థవృత్తిభ్యో భవే వ్యాఖ్యానే చాధ్యాయే ఠఞ్ స్యాత్ - వసిష్ఠేన దృష్టో మన్త్రో వసిష్ఠస్తస్య వ్యాఖ్యానస్తత్ర భవో వా వాసిష్ఠికోఽధ్యాయః ॥ అధ్యాయేష్వితి కిమ్- వాసిష్ఠీ ఋక్ ॥ పౌరోడాశపురోడాశాత్ ష్ఠన్ ॥౪॥౩॥౭౦॥ పురోడాశసహచరితో మన్త్రః-పురోడాశః స ఏవ పౌరోడాశః [illegible]న్-పౌరోడాశికః - పురోడాశికః ॥ ఛన్దసో యదణౌ ॥౪॥౩॥౭౧॥ ఛన్దస్యః-ఛాన్దసః ॥ ద్వ్యజృద్బ్రాహ్మణర్క్ప్రథమాధ్వరపురశ్చరణనామాఖ్యాతాట్ఠక్ ॥౪॥౩॥౭౨॥ ద్వ్యచః-ఐష్టికః-పాశుకః-ఋత్-చాతుర్హోతృకః-బ్రాహ్మణికః-ఆర్చికః-ఇత్యాది ॥ అణృగయనాదిభ్యః ॥౪॥౩॥౭౩॥ ఋగయనాదేరణ్ స్యాత్-ఆర్గయనః-ఔపనిషదః-వైయాకరణః ॥ తత ఆగతః ॥౪॥౩॥౭౪॥ స్రుఘ్నాదాగతః-స్రౌఘ్నః ॥ ఠగాయస్థానేభ్యః ॥౪॥౩॥౭౫॥ శుల్కశాలాయా ఆగతః శౌల్కశాలికః ॥ శుణ్డికాదిభ్యోఽణ్ ॥౪॥౩॥౭౬॥ ఆయస్థానేరకఛాదీనామిఞ్చాపవాదః-శుణ్డికాదాగతః-శౌణ్డికః కార్కణః - [illegible] ॥ విద్యాయోనిసమ్బన్ధేభ్యో వుఞ్ ॥౪॥౩॥౭౭॥ ఔపాధ్యాయకః-పైతామహకః ॥ ఋతష్ఠఞ్ ॥౪॥౩॥౭౮॥ వుఞోఽపవాదః హౌతృకమ్- భ్రాతృకమ్ ॥ పితుర్యచ్చ ॥౪॥౩॥౭౯॥ చాట్ఠఞ్-రీఙృతః-యస్యేతి లోపః- పిత్ర్యమ్ పైతృకమ్ ॥ గోత్రాదఙ్కవత్ ॥౪॥౩॥౮౦॥ బిదేభ్య ఆగతం బైదమ్ గార్గ్యమ్ దాక్షమ్-ఔపగవకమ్ ॥ నఞః శుచీశ్వరక్షేత్రజ్ఞకుశలనిపుణానామ్ ॥౭॥౩॥౩౦॥ నఞః పరేషాం శుచ్యాదిపఞ్చానామచో వృద్ధిః పూర్వపదస్య తు వా ఞిదాదౌ పరే-ఆశౌచమ్ - అశౌచమ్ - ఆనైశ్వర్యమ్ - అనైశ్వర్యమ్ - ఆక్షైత్రజ్ఞమ్ - అక్షైత్రజ్ఞమ్ - ఆకౌశలమ్- అకౌశలమ్ - ఆనైపుణమ్-అనైపుణమ్ ॥ హేతుమనుష్యేభ్యోఽన్యతరస్యాం రూప్యః ॥౪॥౩॥౮౧॥ సమాదాగతం సమరూప్యమ్-విషమరూప్యమ్-పక్షే గహాదిత్వాచ్ఛః-సమీయమ్ విషమీయమ్-దేవదత్తరూప్యమ్-దైవదత్తమ్ ॥ మయట్ చ ॥౪॥౩॥౮౨॥ సమమయమ్ - విషమమయమ్-దేవదత్తమయమ్ ॥ ప్రభవతి ॥౪॥౩॥౮౩॥ తత ఇత్యేవ - హిమవతః ప్రభవతి- హైమవతీ గఙ్గా ॥ విదూరాఞ్ఞ్యః ॥౪॥౩॥౮౪॥ విదూరా

త్ర భవతి-వైదూర్యో మణిః॥ § ॥ తద్గచ్ఛతి పథిదూతయోః॥ ౪ ॥ ౩ ॥ ౮౫ ॥ స్రుఘ్నం గచ్ఛతి స్రౌఘ్నః-పన్థా దూతో వా॥ § ॥ అభినిష్క్రామతి ద్వారమ్॥ ౪ ॥ ౩ ॥ ౮౬ ॥ తదిత్యేవ-స్రుఘ్నమభినిష్క్రామతి స్రౌఘ్నం కాన్యకుబ్జద్వారమ్॥ § ॥ అధికృత్య కృతే గ్రన్థే॥ ౪ ॥ ౩ ॥ ౮౭ ॥ తదిత్యేవ-శారీరకమధికృత్య కృతో గ్రన్థః-శారీరకీయః-శారీరకం భాష్యమితి త్వభేదోపచారాత్ ॥ § ॥ శిశుక్రన్దయమసభద్వన్ద్వేన్ద్రజననాదిభ్యశ్ఛః॥ ౪ ॥ ౩ ॥ ౮౮ ॥ శిశూనాం క్రన్దనం శిశుక్రన్దః-తమధికృత్య కృతో గ్రన్థః శిశుక్రన్దీయః-యమస్య సభా యమసభమ్-క్లీబత్వం నిపాతనాత్-యమసభీయః కిరాతార్జునీయమ్ ఇన్ద్రజననాదిరాకృతిగణః-ఇన్ద్రజననీయమ్-విరుద్ధభోజనీయమ్॥ § ॥ సోఽస్య నివాసః॥ ౪ ॥ ౩ ॥ ౮౯ ॥ స్రుఘ్నో నివాసోఽస్య స్రౌఘ్నః॥ § ॥ అభిజనశ్చ॥ ౪ ॥ ౩ ॥ ౯౦ ॥ స్రుఘ్నోఽభిజనోఽస్య స్రౌఘ్నః-యత్ర స్వయం వసతి స నివాసః-యత్ర పూర్వైరుషితం సోఽభిజన ఇతి వివేకః॥ § ॥ ఆయుధజీవిభ్యశ్ఛః పర్వతే॥ ౪ ॥ ౩ ॥ ౯౧ ॥ పర్వతవాచినః ప్రథమాన్తాదభిజనశబ్దాదస్యేత్యర్థే ఛః స్యాత్ - హృద్గోలః పర్వతోఽభిజనో యేషామాయుధజీవినాం తే - హృద్గోలీయాః-ఆయుధేతి కిమ్-ఋక్షోదః పర్వతోఽభిజనో యేషాం తే-ఆర్క్షోదా ద్విజాః॥ § ॥ శణ్డికాదిభ్యో ఞ్యః॥ ౪ ॥ ౩ ॥ ౯౨ ॥ శణ్డికోఽభిజనోఽస్య శాణ్డిక్యః॥ § ॥ సిన్ధుతక్షశిలాదిభ్యోఽణఞౌ॥ ౪ ॥ ౩ ॥ ౯౩ ॥ సిన్ధ్వాదిభ్యోఽణ్-తక్షశిలాదిభ్యోఽఞ్ స్యాద్యథాసంఖ్యమ్-సైన్ధవః-తక్షశిలా నగరీ అభిజనోఽస్య తాక్షశిలః॥ § ॥ తూదీశలాతురవర్మతీకూచవారాడ్ఢక్ఛణ్ఢఞ్యకః॥ ౪ ॥ ౩ ॥ ౯౪ ॥ తూదీ అభిజనోఽస్య తౌదేయః-శాలాతురీయః-వార్మతేయః-కౌచవార్యః॥ § ॥ భక్తిః॥ ౪ ॥ ౩ ॥ ౯౫ ॥ సోఽస్యేత్యనువర్తతే- భజ్యతే సేవ్యత ఇతి భక్తిః-స్రుఘ్నో భక్తిరస్య స్రౌఘ్నః॥ § ॥ అచిత్తాదదేశకాలాట్ఠక్॥ ౪ ॥ ౩ ॥ ౯౬ ॥ అపూపా భక్తిరస్య ఆపూపికః పాయసికః-అచిత్తాత్కిమ్-దైవదత్తః అదేశాత్కిమ్ స్రౌఘ్నః-అకాలాత్కిమ్-గ్రైష్మః॥ § ॥ మహారాజాట్ఠఞ్॥ ౪ ॥ ౩ ॥ ౯౭ ॥ మాహారాజికః॥ § ॥ వాసుదేవార్జునాభ్యాం వున్॥ ౪ ॥ ౩ ॥ ౯౮ ॥ వాసుదేవకః-అర్జునకః॥ § ॥ గోత్రక్షత్రియాఖ్యేభ్యో బహులం వుఞ్॥ ౪ ॥ ౩ ॥ ౯౯ ॥ అణోఽపవాదః-పరత్వాద్వృద్ధాచ్ఛమప్యయం బాధతే-గ్లుచుకాయనిర్భక్తిరస్య గ్లౌచుకాయనకః-నాకులకః-బహులగ్రహణాత్ పాణినో భక్తిరస్య పాణినీయః॥ § ॥ జనపదినాం జనపదవత్సర్వం జనపదేన సమానశబ్దానాం బహువచనే॥ ౪ ॥ ౩ ॥ ౧౦౦ ॥ జనపదస్వామివాచినాం బహువచనే జనపదవాచినా సమానశబ్దానాం జనపదవత్సర్వం స్యాత్ ప్రత్యయః ప్రకృతిశ్చ-జనపదతదవధ్యోశ్చేతి ప్రకరణే యే ప్రత్యయా ఉక్తాస్తేఽత్రాతిదిశ్యన్తే అఙ్గా జనపదో భక్తిరస్యాఙ్గకః-అఙ్గాః క్షత్రియా భక్తిరస్యాఙ్గకః-జనపదినాం కిమ్- పఞ్చాలా బ్రాహ్మణా భక్తిరస్య పాఞ్చా

లాః-జనపదే నేతికిమ్-పౌరవోరాజాభక్తిరస్య పౌరవీయః ॥ § ॥ తేనప్రోక్తమ్ ॥౪॥౩॥౧౦౧॥ పాణినినాప్రోక్తమ్పాణినీయమ్ ॥ § ॥ తిత్తిరివరతన్తుఖణ్డికోఖాచ్ఛణ్ ॥౪॥౩॥౧౦౨॥ ఛన్దోబ్రాహ్మణానీతితద్విషయతా-తిత్తిరిణాప్రోక్తమధీయతే తైత్తిరీయాః ॥ § ॥ కాశ్యపకౌశికాభ్యామృషిభ్యాణ్ణినిః ॥౪॥౩॥౧౦౩॥ కాశ్యపేనప్రోక్తమధీయతే కాశ్యపినః ॥ § ॥ కలాపివైశమ్పాయనాన్తేవాసిభ్యశ్చ ॥౪॥౩॥౧౦౪॥ కలాపినోన్తేవాసిభ్యః - హారిద్రుణాప్రోక్తమధీయతే హారిద్రవిణః - వైశమ్పాయనాన్తేవాసిభ్యః-ఆలమ్బినః ॥ § ॥ పురాణప్రోక్తేషుబ్రాహ్మణకల్పేషు ॥౪॥౩॥౧౦౫॥ తృతీయాన్తాత్ప్రోక్తార్థేణినిస్స్యాత్-యత్ప్రోక్తమ్పురాణప్రోక్తాశ్చేద్బ్రాహ్మణకల్పాస్తేభవన్తి - పురాణేనచిరన్తనేనమునినాప్రోక్తాః-భాల్లవినః-శాట్యాయనినః-కల్పే-పిఙ్గేనప్రోక్తః-పైఙ్గీకల్పః పురాణేతికిమ్ యాజ్ఞవల్క్యాని బ్రాహ్మణాని- ఆశ్మరథఃకల్పః-అణి ఆపత్యస్యేతియలోపః ॥ § ॥ కఠచరకాల్లుక్ ॥౪॥౩॥౧౦౭॥ ఆభ్యాంప్రోక్తప్రత్యయస్య లుక్స్యాత్-కఠేనప్రోక్తమధీయతే కఠాః - చరకాః ॥ § ॥ కలాపినోఽణ్ ॥౪॥౩॥౧౦౮॥ కలాపినాప్రోక్త-మధీయతే కాలాపాః-నాన్తస్యటిలోపే-సబ్రహ్మచారిపీఠసర్పికలాపికౌథుమితైతిలిజాజలిలాఙ్గలిశిలాలిశిఖణ్డిసూకరసద్మసుపర్వణాముపసంఖ్యానాట్టిలోపః ॥ § ॥ ఛగలినోఢినుక్ ॥౪॥౩॥౧౦౯॥ ఛగలినాప్రోక్తమధీయతే ఛాగలేయినః ॥ § ॥ పారాశర్యశిలాలిభ్యాంభిక్షునటసూత్రయోః ॥౪॥౩॥౧౧౦॥ ణినిస్స్యాత్-పారాశర్యేణప్రోక్తంభిక్షుసూత్రమధీయతే పారాశరిణోభిక్షవః-శైలాలినోనటాః ॥ § ॥ కర్మన్దకృశాశ్వాదినిః ॥౪॥౩॥౧౧౧॥ భిక్షునటసూత్రయోరిత్యేవ-కర్మన్దేనప్రోక్తమధీయతే కర్మన్దినోభిక్షవః-కృశాశ్వినోనటాః ॥ § ॥ తేనైకదిక్ ॥౪॥౩॥౧౧౨॥ సుదామ్నాఅద్రిణాఏకదిక్ సౌదామినీ ॥ § ॥ తసిశ్చ ॥౪॥౩॥౧౧౩॥ స్వరాదిపాఠాదవ్యయత్వమ్ - పీలుమూలేనఏకదిక్ పీలుమూలతః ॥ § ॥ ఉరసోయచ్చ ॥౪॥౩॥౧౧౪॥ చాత్తసిః-అణోపవాదః-ఉరసాఏకదిక్ ఉరస్యః-ఉరస్తః ॥ § ॥ ఉపజ్ఞాతే ॥౪॥౩॥౧౧౫॥ తేనేత్యేవ పాణినినాఉపజ్ఞాతమ్పాణినీయమ్ ॥ § ॥ కృతేగ్రన్థే ॥౪॥౩॥౧౧౬॥ వరరుచినాకృతో వారరుచోగ్రన్థః ॥ § ॥ సంజ్ఞాయామ్ ॥౪॥౩॥౧౧౭॥ తేనేత్యేవ అగ్రనారమిదమ్-మక్షికాభిఃకృతంమాక్షికంమధు ॥ § ॥ కులాలాదిభ్యోవుఞ్ ॥౪॥౩॥౧౧౮॥ తేనకృతేసంజ్ఞాయామ్-కులాలేనకృతంకౌలాలకమ్-వారుడకమ్ ॥ § ॥ క్షుద్రాభ్రమరవటరపాదపాదఞ్ ॥౪॥౩॥౧౧౯॥ తేనకృతేసంజ్ఞాయామ్-క్షుద్రాభిఃకృతంక్షౌద్రమ్-భ్రామరమ్-వాటరమ్-పాదపమ్ ॥ § ॥ తస్యేదమ్ ॥౪॥౩॥౧౨౦॥ ఉపగోరిదమ్-ఔపగవమ్ ॥ ❋ ॥ వహేస్తురణిట్చ ॥ ❋ ॥ సంవోఢుఃస్వంసాంవహిత్రమ్ ॥ ❋ ॥ అగ్నీధశ్శర

ణేరణ్ భత్వఞ్చ॥❁॥అగ్నిమిన్ధే అగ్నీత్ - తస్య స్థానమాగ్నీధ్రమ్- తాత్స్థ్యాత్సోఽపి ఆగ్నీధ్రః॥❁॥సమిధామాధానే షేణ్యణ్॥❁॥సామిధే
న్యో మన్త్రః-సామిధేనీ ఋక్॥§॥రథాద్యత్॥౪॥౩॥౧౨౧॥రథ్యఞ్చక్రమ్॥§॥పత్త్రపూర్వాదఞ్॥౪॥౩॥౧౨౨॥పత్త్రం వాహనమ్-అశ్వరథస్యే
దమాశ్వరథమ్॥§॥పత్త్రాధ్వర్యుపరిషదశ్చ॥౪॥౩॥౧౨౩॥అఞ్॥❁॥పత్త్రాద్వాహ్యే॥❁॥ అశ్వస్యేదం వహనీయమాశ్వమ్ - ఆధ్వర్యవమ్-
పారిషదమ్॥§॥హలసీరాట్ఠక్॥౪॥౩॥౧౨౪॥హాలికమ్-సైరికమ్॥§॥ద్వన్ద్వాద్వున్వైరమైథునికయోః॥౪॥౩॥౧౨౫॥కాకోలూకికా-కుత్సకుశికి
కా॥❁॥ద్వన్ద్వే దేవాసురాదిభ్యః ప్రతిషేధః॥❁॥దైవాసురమ్॥§॥గోత్రచరణాద్వుఞ్॥౪॥౩॥౧౨౬॥ఔపగవకమ్ ❁॥చరణాద్ధర్మా
మ్నాయయోరితి వక్తవ్యమ్॥❁॥కారకమ్॥§॥సఙ్ఘాఙ్కలక్షణేష్వఞ్యఞిఞామణ్॥౪॥౩॥౧౨౭॥❁॥ఘోషగ్రహణమపి కర్తవ్యమ్॥❁॥అఞ్-
బైదః సఙ్ఘోఽఙ్కో ఘోషో వా-బైదం లక్షణమ్ యఞ్-గార్గః- గార్గమ్ - ఇఞ్-దాక్షః-దాక్షమ్ - పరంపరాసమ్బన్ధోఽఙ్కః-సాక్షాత్తు లక్షణమ్॥
§ శాకలాద్వా॥౪॥౩॥౧౨౮॥అణ్ణోఽపవాదః-పక్షే-చరణత్వాద్వుఞ్ -శకలేన ప్రోక్తమధీయతే శాకలాః తేషాం సఙ్ఘోఽఙ్కో ఘోషో వా-శాకలః-
శాకలకః-లక్షణే క్లీబతా॥§ ఛన్దోగౌక్థికయాజ్ఞికబహ్వృచనటాఞ్ఞ్యః॥౪॥౩॥౧౨౯॥ఛన్దోగానాం ధర్మ ఆమ్నాయో వా ఛాన్దోగ్యమ్- ఔ
క్థిక్యమ్-యాజ్ఞిక్యమ్-బాహ్వృచ్యమ్-నాట్యమ్-చరణాద్ధర్మామ్నాయయోరిత్యుక్తమ్-తత్సాహచర్యాన్నటశబ్దాదపి తయోరేవ §॥ న దణ్డ
మాణవాన్తేవాసిషు ౪॥౩॥౧౩౦॥దణ్డప్రధానా మాణవా దణ్డమాణవాః శిష్యాశ్చ వుఞ్ న స్యాత్ -దాక్షా దణ్డమాణవాః శిష్యా వా §॥ రై
వతికాదిభ్యశ్ఛః॥౪॥౩॥౧౩౧॥ తస్యేదమిత్యర్థే- వుఞోఽపవాదః- రైవతికీయమ్- బైజవాపీయః॥❁॥కాపిఞ్జలహాస్తిపదాదణ్వాచ్యః॥❁॥ కపి
ఞ్జలస్యాపత్యమ్-ఇహైవ నిపాతనాదణ్-తదన్తాత్పునరణ్- కాపిఞ్జలః-గోత్రవుఞోఽపవాదః-హస్తిపాదస్యాపత్యం-హాస్తిపదః-తస్యాయం
హాస్తిపదః॥§॥ఆథర్వణికస్యేకలోపశ్చ॥౪॥౩॥౧౩౩॥అణ్ స్యాత్ -ఆథర్వణికస్యాయమాథర్వణో ధర్మ ఆమ్నాయో వా-చరణాద్వుఞోఽపవా
దః॥ ❁ సమాప్తాః శైషికాః ❁ ॥§॥తస్య వికారః॥౪॥౩॥౧౩౪॥❁॥అశ్మనో వికారే టిలోపో వక్తవ్యః॥❁॥అశ్మ
నో వికారః-ఆశ్మః- భాస్మనః-మార్త్తికః॥§॥అవయవే చ ప్రాణ్యోషధివృక్షేభ్యః॥౪॥౩॥౧౩౫॥చాద్వికారే-మయూరస్యావయవో వికారో
వా మాయూరః-మౌర్వఙ్కాణ్డమ్భస్మ వా పైప్పలమ్॥§॥బిల్వాదిభ్యోఽణ్॥౪॥౩॥౧౩౬॥ బైల్వః॥§॥ కోపధాచ్చ॥౪॥౩॥౧౩౭॥ అణ్ -అఞోఽపవా

దః-తర్కు-తార్క్వవమ్-తైత్తిడీకమ్॥§॥ త్రపుజతునోః షుక్॥౪॥౩॥౧౩౮॥ఆభ్యామణ్ స్యాద్వికారే-పతయోష్షుగాగమశ్చ-త్రాపుషమ్-జా
తుషమ్॥§॥ ఓరఞ్॥౪॥౩॥౧౩౯॥దైవదారవమ్-భాద్రదారవమ్॥§॥అనుదాత్తాదేశ్చ॥౪॥౩॥౧౪౦॥దాధిత్థమ్-కాపిత్థమ్॥§॥పలాశాదిభ్యో వా॥౪॥
౩॥౧౪౧॥పాలాశమ్-ఖాదిరమ్॥§॥శమ్యాష్ట్లఞ్॥౪॥౩॥౧౪౨॥శామీలం భస్మ-షిత్త్వాత్ జీష్-శామీలీ స్రుక్॥§॥మయడ్వైతయోర్భా
షాయామభక్ష్యాచ్ఛాదనయోః॥౪॥౩॥౧౪౩॥ప్రకృతిమాత్రాన్మయడ్వా స్యాద్వికారావయవయోః-అశ్మమయమ్-ఆశ్మనమ్-అభక్ష్యేత్యా
దికిమ్-మౌద్గః సూపః-కార్పాసమాచ్ఛాదనమ్॥§॥నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్యః॥౪॥౩॥౧౪౪॥ఆమ్రమయమ్-శరమయమ్॥ఏకాచో నిత్యమ్ ॥ త్వఙ్మయ
మ్-వాఙ్మయమ్-కథన్తర్హి- ఆప్యమమ్మయమితి-తస్యేదమిత్యణన్తాత్స్వార్థే ష్యఞ్॥§॥గోశ్చ పురీషే॥ ౪॥౩॥౧౪౫॥ గోః పురీషమ్ - గోమ
యమ్॥§॥పిష్టాచ్చ॥౪॥౩॥౧౪౬॥మయట్ స్యాద్వికారే-పిష్టమయమ్ భస్మ-కథమ్మైష్ట్వీ సురేతి సామాన్యవివక్షాయాం తస్యేదమిత్యణ్॥§॥సంజ్ఞా
యాం కన్॥౪॥౩॥౧౪౭॥పిష్టాదిత్యేవ-పిష్టస్య వికారవిశేషః పిష్టకః - పూపోఽపూపః పిష్టకః స్యాత్॥§॥వ్రీహేః పురోడాశే॥౪॥౩॥౧౪౮॥ మ
యట్ స్యాత్-బిల్వాద్యణోఽపవాదః-వ్రీహిమయః పురోడాశః-వ్రైహమన్యత్॥§॥అసంజ్ఞాయాం తిలయవాభ్యామ్॥౪॥౩॥౧౪౯॥తిలమయమ్-
యవమయమ్-సంజ్ఞాయాం తు తైలమ్-యావకః॥§॥తాలాదిభ్యోఽణ్॥౪॥౩॥౧౫౨॥అఞ్ మయటోరపవాదః-తాలం ధనుషి - తాలన్ధనుః-అన్య
త్తాలమయమ్-ఐన్ద్రాయుధమ్॥§॥జాతరూపేభ్యః పరిమాణే॥౪॥౩॥౧౫౩॥అణ్-బహువచనాత్స్వార్థ్యగ్రహణమ్ - హాటకః - తాపనీయః-
సౌవర్ణో వా నిష్కః- పరిమాణే కిమ్-హాటకమయీ యష్టిః॥§॥ ప్రాణిరజతాదిభ్యోఽఞ్॥౪॥౩॥౧౫౪॥శౌకమ్ బాకమ్-రాజతమ్॥§॥ఞితశ్చ తత్ప్ర
త్యయాత్॥౪॥౩॥౧౫౫॥ఞిద్యో వికారావయవప్రత్యయస్తదన్తాదఞ్ స్యాత్తయోరేవార్థయోః మయటోఽపవాదః-శామీలస్య శామీలమ్-దాధి
త్థస్య దాధిత్థమ్-కాపిత్థమ్-ఞిత్కిమ్ - బైల్వమయమ్॥§॥ క్రీతవత్పరిమాణాత్॥౪॥౩॥౧౫౬॥ప్రాగ్వతేష్ఠఞిత్యారభ్య క్రీతార్థే యే ప్రత్యయా
యే నోపాధినా పరిమాణాద్విహితాస్తే తథైవ వికారేఽతిదిశ్యన్తే - అణాదీనామపవాదః- నిష్కేణ క్రీతం నైష్కికమ్-ఏవన్నిష్కస్య వికారోఽపి
నైష్కికః-శతస్య వికారః శత్యః-శతికః॥§॥ఉష్ట్రాద్వుఞ్॥౪॥౩॥౧౫౭ ॥ ప్రాణ్యఞోఽపవాదః-ఔష్ట్రకః॥§॥ఉమోర్ణయోర్వా॥౪॥౩॥౧౫౮॥
ఔమమ్-ఔమకమ్-ఔర్ణమ్-ఔర్ణకమ్-వుఞో భావే యథాక్రమమణఞౌ॥§॥ఏణ్యా ఢఞ్॥౪॥౩॥౧౫౯॥ఐణేయమ్- ఏణస్య తు ఐణమ్॥§॥గోపయ

పోర్యత్॥౪॥౩॥౧౬౦॥గవ్యమ్-పయస్యమ్॥§॥ద్రోశ్చ ॥౪॥౩॥౧౬౧॥ ద్రుర్వృక్షస్తస్యవికారోవయవోవా ద్రవ్యమ్॥§॥మానే వయః॥ ౪॥౩॥౧౬౨॥ద్రోరిత్యేవ-ద్రువయమ్-యావతం ద్రువయమస్యాప్యమితిమానార్థకం త్రయమ్॥§॥ఫలేలుక్॥౪॥౩॥౧౬౩॥వికారావయవ ప్రత్యయస్య లుక్స్యాత్ ఫలే-ఆమలక్యాః ఫలమ్-ఆమలకమ్॥§ ప్లక్షాదిభ్యోఽణ్॥౪॥౩॥౧౬౪॥ విధానసామర్థ్యాన్నలుక్-ప్లాక్షమ్॥§॥న్యగ్రోధస్య చ కేవలస్య॥౭॥౩॥౫॥అస్యనవృద్ధిరైజాగమశ్చ-నైయగ్రోధమ్॥§॥జమ్బ్వా వా॥౪॥౩॥౧౬౫॥జమ్బూశబ్దాత ఫలేఽణ్ వాస్యాత్ -జామ్బవమ్ పక్షేఓరఞ్-తస్యలుక్-జమ్బు॥§॥లుప్ చ॥౪॥౩॥౧౬౬॥జమ్బ్వాః ఫల ప్రత్యయస్యలుప్ వాస్యాత్-లుపియుక్తవత్।జమ్బ్వాః ఫలం జమ్బూః॥❁॥ఫలపాకశుష్వాముపసంఖ్యానమ్॥❁॥వ్రీహయః ముద్గాః॥❁॥పుష్పమూలేషుబహులమ్॥❁॥ మల్లికాయాః పుష్పం మల్లికా - జాత్యాః పుష్పం జాతీ- విదార్యామూలం విదారీ-బహులగ్రహణాన్నేహ-పాటలాని పుష్పాణి- సాల్వానిమూలాని- బాహులకాత్ క్వచిల్లుక్-అశోకమ్-కరవీరమ్॥§॥హరీతక్యాదిభ్యశ్చ॥౪॥౩॥౧౬౭॥ ఏభ్యః ఫలప్రత్యయస్యలుప్స్యాత్ - హరీతక్యాదీనాం లిఙ్గమేవ ప్రకృతివత్-హరీతక్యాః ఫలాని హరీతక్యః॥§॥కంసీయపరశవ్యయోర్యఞఞౌ లుక్ చ॥౪॥౩॥౧౬౮॥కంసీయపరశవ్యశబ్దాభ్యాం యఞఞౌ స్తః ఛయతోశ్చలుక్-కంసాయహితం కంసీయమ్-తస్యవికారః కాంస్యమ్-పరశవే హితం పరశవ్యమ్-తస్యవికారః పారశవః॥

——❁ఇ❁ ప్రాగ్దీవ్యతీయాః సమాప్తాః, ❁తి❁——

§॥ప్రాగ్వహతేష్ఠక్॥౪॥౪॥౧॥తద్వహతీత్యతః ప్రాక్ ఠగధిక్రియతే॥❁॥తదాహేతిమాశబ్దాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్॥❁॥మాశబ్దః కారి ఇతియ ఆహ సమాశబ్దికః॥§।స్వాగతాదీనాఞ్చ॥౭॥౩॥౭॥ఐచ్ నస్యాత్ -స్వాగతమిత్యాహ యః స స్వాగతికః- స్వాధ్వరికః-స్వఙ్గస్యాపత్యం స్వాఙ్గిః వ్యఙ్గస్యాపత్యం వ్యాఙ్గిః- వ్యడస్యాపత్యం వ్యాడిః- వ్యవహారేణ చరతి వ్యావహారికః- స్వపతౌ సాధుః స్వాపతేయమ్॥❁॥ ఆహౌ ప్రభూతాదిభ్యః॥❁॥ప్రభూతమాహ ప్రాభూతికః-పార్యాప్తికః॥❁॥పృచ్ఛతౌ సుస్నాతాదిభ్యః॥❁॥సుస్నాతం పృచ్ఛతి సౌస్నాతికః- సౌఖశాయనికః- అనుశతికాదిః॥❁॥గచ్ఛతౌ పరదారాదిభ్యః॥❁॥ పారదారికః-గౌరుతల్పికః ॥§॥ తేనదీవ్యతిఖనతిజయతిజితమ్॥ ౪॥౪॥౨॥ అక్షైర్దీవ్యతి ఆక్షికః-అభ్ర్యా ఖనతి ఆభ్రికః-అక్షైర్జయతి-ఆక్షికః-అక్షైర్జితమాక్షికమ్॥§॥సంస్కృతమ్॥౪॥౪॥౩॥ దధ్నా సంస్కృతం దాధికమ్ మారీచికమ్॥ §॥కులత్థకోపధాదణ్॥౪॥౪॥౪॥ఠకోపవాదః-కులత్థైః సంస్కృతం కౌలత్థమ్-తైత్తిడీకమ్॥§॥తరతి॥౪॥౪॥౫॥ఉడుపేన తరతి-ఔడుపికః॥§॥గోపుచ్ఛా

ఙ్ ॥౪॥౪॥౬॥ గౌపుచ్ఛికః ॥§॥ నౌద్వ్యచష్ఠన్ ॥౪॥౪॥౭॥ నావికః ॥ ఘటికః ॥ బాహుభ్యాం తరతి బాహుకా స్త్రీ ॥§॥ చరతి ॥౪॥౪॥౮॥ తృతీయాన్తాద్గచ్ఛతి భక్షయతీత్యర్థయోష్ఠక్ స్యాత్-హస్తినా చరతి హాస్తికః-శాకటికః-దధ్నా భక్షయతి దాధికః ॥§॥ ఆకర్షాత్ ష్ఠల్ ॥౪॥౪॥౯॥ ఆకర్షో నికషోపలః-ఆకషాదితి పాఠాన్తరం-తేన చరతి ఆకర్షికః-షిత్వాత్ ఙీష్-ఆకర్షికీ ॥§॥ పర్పాదిభ్యః ష్ఠన్ ॥౪॥౪॥౧౦॥ పర్పేణ చరతి పర్పికః పర్పికీ-యేన పీఠేన పఙ్గవశ్చరన్తి స పర్పః-అశ్వికః-రథికః ॥§॥ శ్వగణాట్ఠఞ్చ ॥౪॥౪॥౧౧॥ చాత్ ష్ఠన్ ॥§॥ శ్వాదేరిఞి ॥౭॥౩॥౮॥ ఐచ్ న-శ్వభస్త్రస్యాపత్యం శ్వాభస్త్రిః-శ్వాదంష్ట్రిః-తదాదివిధౌ చేదమేవ జ్ఞాపకమ్ ॥✱॥ ఇకారాదావితి వాచ్యమ్ ॥ శ్వగణేన చరతి శ్వాగణికః-శ్వాగణికీ-శ్వగణికః-శ్వగణికీ ॥§॥ పదాన్తస్యాన్యతరస్యామ్ ॥౭॥౩॥౯॥ శ్వాదేరఙ్గస్య పదశబ్దాన్తస్య ఇఞి వా-శ్వాపదస్యేదం శ్వాపదం-శౌవాపదమ్ ॥§॥ వేతనాదిభ్యో జీవతి ॥౪॥౪॥౧౨॥ వేతనేన జీవతి వైతనికః-ధానుష్కః ॥§॥ వస్నక్రయవిక్రయాట్ఠన్ ॥౪॥౪॥౧౩॥ వస్నేన మూల్యేన జీవతి వస్నికః-క్రయవిక్రయగ్రహణం సంఘాతవిగృహీతార్థమ్-క్రయవిక్రయికః-క్రయికః విక్రయికః ॥§॥ ఆయుధాచ్ఛ చ ॥౪॥౪॥౧౪॥ చాట్ఠన్-ఆయుధేన జీవతి ఆయుధీయః-ఆయుధికః ॥§॥ హరత్యుత్సఙ్గాదిభ్యః ॥౪॥౪॥౧౫॥ ఉత్సఙ్గేన హరతి ఔత్సఙ్గికః ॥§॥ భస్త్రాదిభ్యః ష్ఠన్ ॥౪॥౪॥౧౬॥ భస్త్రయా హరతి భస్త్రికః-షిత్వాన్ ఙీష్-భస్త్రికీ ॥§॥ విభాషా వివధాత్ ॥౪॥౪॥౧౭॥ వివధేన హరతి వివధికః-పక్షే ఠక్-వైవధికః-ఏకదేశవికృతస్యానన్యత్వాత్ వీవధాదపి ష్ఠన్-వీవధికః వీవధికీ-వివధవీవధశబ్దా ఉభయతోబద్ధశిక్యే స్కన్ధవాహ్యే కాష్ఠే వర్తేతే ॥§॥ అణ్ కుటిలికాయాః ॥౪॥౪॥౧౮॥ కుటిలికా వ్యాధానాం గతివిశేషః కర్మారోపకరణభూతం లోహం చ-కుటిలికయా హరతి మృగానఙ్గారాన్వా కౌటిలికో వ్యాధః కర్మారశ్చ ॥§॥ నిర్వృత్తేఽక్షద్యూతాదిభ్యః ॥౪॥౪॥౧౯॥ అక్షద్యూతేన నిర్వృత్తమాక్షద్యూతికం వైరమ్ ॥§॥ త్రేర్మమ్ నిత్యమ్ ॥౪॥౪॥౨౦॥ త్రిప్రత్యయాన్తప్రకృతికాత్ తృతీయాన్తాన్నిర్వృత్తేఽర్థే మప్ స్యాన్నిత్యమ్-కృత్యా నిర్వృత్తం కృత్రిమం-పక్త్రిమమ్ ॥✱॥ భావప్రత్యయాన్తాదిమబ్వక్తవ్యః ॥✱॥ పాకేన నిర్వృత్తం పాకిమం త్యాగిమమ్ ॥§॥ అపమిత్యయాచితాభ్యాం కక్కనౌ ॥౪॥౪॥౨౧॥ అపమిత్యేతి ల్యబన్తం-అపమిత్య నిర్వృత్తమాపమిత్యకమ్ యాచితేన నిర్వృత్తం యాచితకమ్ ॥§॥ సంసృష్టే ॥౪॥౪॥౨౨॥ దధ్నా సంసృష్టం దాధికమ్ ॥§॥ చూర్ణాదినిః ॥౪॥౪॥౨౩॥ చూర్ణైస్సంసృష్టాః చూర్ణినోఽపూపాః ॥§॥ లవణాల్లుక్ ॥౪॥౪॥౨౪॥ లవణేన సంసృష్టో లవణస్సూపః లవణం శాకమ్ ॥§॥ ముద్గాదణ్ ॥౪॥౪॥౨౫॥ మౌద్గ ఓదనః ॥§॥ వ్యఞ్జనైరుపసిక్తే ॥౪॥౪॥౨౬॥ ఠక్-దధ్నా ఉపసిక్తం దాధికమ్ ॥§॥ ఓజస్సహో

ఽమ్భసా వర్తతే॥౪॥౪॥౨౭॥ ఓజసా వర్తతే ఔజసికః శూరః సాహసికశ్చోరః-ఆమ్భసికో మత్స్యః॥§॥ తత్ప్రత్యనుపూర్వమీపలోమకూలమ్॥౪॥౪॥౨౮॥ ద్వితీయాన్తాదస్మాద్వర్తత ఇత్యస్మిన్నర్థే ఠక్ స్యాత్-క్రియావిశేషణత్వాద్ ద్వితీయా-ప్రతీపం వర్తతే ప్రాతీపికః-ఆన్వీపికః-ప్రాతిలోమికః-ఆనులోమికః ప్రాతికూలికః॥ఽ।పరిముఖఞ్చ॥౪॥౪॥౨౯॥ పరిముఖం వర్తతే పారిముఖికః చాత్పారిపార్శ్వికః॥§॥ ప్రయచ్ఛతి గర్హ్యమ్॥౪॥౪॥౩౦॥ ద్విగుణార్థం ద్రవ్యం ద్విగుణం తత్ప్రయచ్ఛతి ద్వైగుణికః త్రైగుణికః॥❁॥ వృద్ధేర్వృధుషిభావో వక్తవ్యః॥❁॥ వార్ధుషికః॥§॥ కుసీదదశైకాదశాత్ ష్ఠన్ష్ఠచౌ॥౪॥౪॥౩౧॥ గర్హ్యాభ్యామాభ్యామేతౌ స్తః ప్రయచ్ఛతీత్యర్థే-కుసీదం వృద్ధిస్తదర్థం ద్రవ్యం కుసీదం-తత్ప్రయచ్ఛతీతి కుసీదికః-కుసీదికీ-ఏకాదశార్థత్వాద్ దేకాదశ-తే చ తే వస్తుతో దశ చేతి విగ్రహే అకారః సమాసాన్త ఇహైవ సూత్రే నిపాత్యతే-దశైకాదశికః-దశైకాదశికీ ఏకాదశాన్ప్రయచ్ఛతి ఇత్యుక్తమర్థప వేహాపి తద్ధితార్థః॥§॥ ఉఞ్ఛతి॥౪॥౪॥౩౨॥ బదరాణ్యుఞ్ఛతి బాదరికః॥§॥ రక్షతి॥౪॥౪॥౩౩॥ సమాజం రక్షతి సామాజికః §॥ శబ్దదర్దురం కరోతి॥౪॥౪॥౩౪॥ శబ్దం కరోతి శాబ్దికః-దార్దురికః॥§॥ పక్షిమత్స్యమృగాన్హన్తి॥౪॥౪॥౩౫॥ స్వరూపస్య పర్యాయాణాం విశేషాణాఞ్చ గ్రహణమ్ మత్స్యపర్యాయేషు మీనస్యైవ-పక్షిణో హన్తి పాక్షికః-శాకునికః-మాయూరికః-మాత్స్యికః మైనికః-శాకులికః-మార్గికః హారిణికః-సారఙ్గికః॥§ పరిపన్థఞ్చ తిష్ఠతి॥౪॥౪॥౩౬॥ అస్మాత్ ద్వితీయాన్తాత్తిష్ఠతి హన్తి చేత్యర్థే ఠక్ స్యాత్-పన్థానం వర్జయిత్వా వ్యాప్య వా తిష్ఠతి పారిపన్థికశ్చోరః-పరిపన్థం హన్తి పారిపన్థికః॥§॥ మాథోత్తరపదపదవ్యనుపదం ధావతి॥౪॥౪॥౩౭॥ దణ్డాకారో మాథః పన్థాః-దణ్డమాథః-దణ్డమాథం ధావతి-దాణ్డమాథికః-పాదవికః-ఆనుపదికః॥§॥ ఆక్రన్దాట్ఠఞ్చ॥౪॥౪॥౩౮॥ అస్మాట్ఠఞ్ స్యాత్-చాట్ఠక్ ధావతీత్యర్థే-ఆక్రన్దం దుఃఖినాం రోదనస్థానం ధావతి-ఆక్రన్దికః॥§ పదోత్తరపదం గృహ్ణాతి॥౪॥౪॥౩౯॥ పౌర్వపదికః॥§॥ ప్రతికణ్ఠార్థలలామం చ॥౪॥౪॥౪౦॥ ఏభ్యో గృహ్ణాతీత్యర్థే ఠక్ స్యాత్ ప్రతికణ్ఠం గృహ్ణాతి-ప్రాతికణ్ఠికః ఆర్థికః లాలామికః॥§॥ ధర్మం చరతి॥౪॥౪॥౪౧॥ ధార్మికః॥❁॥ అధర్మాచ్చేతి వక్తవ్యమ్॥❁॥ ఆధర్మికః॥§॥ ప్రతిపథమేతి ఠఞ్చ॥౪॥౪॥౪౨॥ ప్రతిపథమేతి ప్రాతిపథికః॥§॥ సమవాయాన్సమవైతి॥౪॥౪॥౪౩॥ సామవాయికః-సామూహికః॥§॥ పరిషదో ణ్యః॥౪॥౪॥౪౪॥ పరిషదం సమవైతి పారిషద్యః॥§॥ సేనాయా వా॥౪॥౪॥౪౫॥ ణ్యః స్యాత్ పక్షే ఠక్-సైన్యాః-సైనికాః॥§॥ సంజ్ఞాయాం లలాటకుక్కుట్యౌ పశ్యతి॥౪॥౪॥౪౬॥ లలాటం పశ్యతి లాలాటికః సేవకః-కుక్కుటీశబ్దేన తత్పాదార్హః స్వల్పదేశో లక్ష్యతే-కౌక్కుటికో భిక్షుః॥ § ॥ తస్య ధర్మ్యమ్॥౪॥

౪॥౪౭॥ఆపణస్యధర్మ్యమాపణికమ్॥§॥అణ్ మహిష్యాదిభ్యః॥౪॥౪॥౪౮॥మహిష్యాధర్మ్యమ్మాహిషమ్-యాజమానమ్॥§॥ఋతోఽఞ్॥౪॥౪॥౪౯॥
యాతుర్ధర్మ్యంయాత్రమ్॥❁॥నరాచ్చేతివక్తవ్యమ్॥❁॥నరస్యధర్మ్యానారీ॥❁॥విశసితురిడ్లోపశ్చాఞ్చవక్తవ్యః॥❁॥విశసితుర్ధర్మ్యంవైశస్త్రమ్॥❁॥విభాజయితుర్ణిలోపశ్చాఞ్చవాచ్యః॥❁॥విభాజయితుర్ధర్మ్యంవైభాజిత్రమ్॥§॥అవక్రయః॥౪॥౪॥౫౦॥షష్ఠ్యన్తాట్ఠక్స్యాదవక్రయేర్థే
ఆపణస్యావక్రయఆపణికః-రాజగ్రాహ్యంద్రవ్యమవక్రయః॥§॥తదస్యపణ్యమ్॥౪॥౪॥౫౧॥అపూపాఃపణ్యమస్యఆపూపికః॥§॥లవణాట్ఠఞ్॥౪॥౪॥౫౨॥లావణికః॥§ కిసరాదిభ్యఃష్ఠన్॥౪॥౪॥౫౩॥కిసరంపణ్యమస్యకిసరికః-షిత్త్వాన్ఙీష్-కిసరికీ-కిసరఉశీర-నళదఇత్యాదికిసరాదయః సర్వేసుగన్ధిద్రవ్యవిశేషవాచినః॥§॥శలాలునోఽన్యతరస్యామ్॥౪॥౪॥౫౪॥ష్ఠన్స్యాత్-పక్షేఠక్-శలాలుకః-శలాలుకీ-శాలాలుకః- శాలాలుకీ శలాలుసుగన్ధిద్రవ్యవిశేషః॥§॥శిల్పమ్॥౪॥౪॥౫౫॥మృదఙ్గవాదనంశిల్పమస్యమార్దఙ్గికః॥§॥మడ్డుకఝర్ఝరాదణన్యతరస్యామ్॥౪॥౪॥౫౬॥మడ్డుకవాదనంశిల్పమస్యమాడ్డుకికః-మాడ్డుకః-ఝార్ఝరికః ఝార్ఝరః॥§॥ప్రహరణమ్॥౪॥౪॥౫౭॥తదస్యేత్యేవ-అసిఃప్రహరణమస్యఆసికః-ధానుష్కః॥§॥పరశ్వధాట్ఠఞ్చ॥౪॥౪॥౫౮॥పారశ్వధికః॥§॥శక్తియష్ట్యోరీకక్॥౪॥౪॥౫౯॥శాక్తీకః-యాష్టీకః-॥§॥అస్తినాస్తిదిష్టమ్మతిః॥౪॥౪॥౬౦॥తదస్యేత్యేవ-అస్తిపరలోకఇత్యేవమ్మతిర్యస్యసఆస్తికః-నాస్తీతిమతిర్యస్యసనాస్తికః-దిష్టమితిమతిర్యస్యసదైష్టికః॥§॥శీలమ్॥౪॥౪॥౬౧॥అపూపభక్షణంశీలమస్యఆపూపికః॥§॥ఛత్రాదిభ్యోణః॥౪॥౪॥౬౨॥గురోర్దోషాణామావరణంఛత్రంతచ్ఛీలమస్యఛాత్రః॥§॥కార్మస్తాచ్ఛీల్యే॥౬॥౪॥౧౭౨॥ కార్మఇతితాచ్ఛీల్యేణేటిలోపోనిపాత్యతే-కర్మశీలఃకార్మః-నస్తద్ధితఇత్యేవసిద్ధేఅణ్యార్మ్యంతాచ్ఛీలికేణేఽపి-తేనచౌరీతాపసీత్యాదిసిద్ధమ్- తాచ్ఛీల్యేకిం-కార్మణః॥ §॥కర్మాధ్యయనేవృత్తమ్॥౪॥౪॥౬౩॥ప్రథమాన్తాత్ షష్ఠ్యర్థేఠక్స్యాత్ అధ్యయనేవృత్తాయాక్రియాసాచేత్ప్రథమాన్తస్యార్థః-ఐకాన్యికః-యస్యాధ్యయనేప్రవృత్తస్యపరీక్షాకాలేవిపరీతోచ్చారణరూపంస్ఖలితమేకంజాతంసః॥§॥బహ్వచ్పూర్వపదాట్ఠచ్॥౪॥౪॥౬౪॥ప్రాగ్వత్-ద్వాదశాన్యానికర్మాణ్యధ్యయనేవృత్తాన్యస్యద్వాదశాన్యికః ద్వాదశాపపాఠాఅస్యజాతాఇత్యర్థః॥§॥హితమ్భక్షాః॥౪॥౪॥౬౫॥అపూపభక్షణంహితమస్మైఆపూపికః॥§॥తదస్మైదీయతేనియతమ్॥౪॥౪॥౬౬॥అగ్రభోజనంనియతందీయతేఅస్మైఆగ్రభోజనికః॥§॥శ్రాణామాంసౌదనాట్టిఠన్॥౪॥౪॥౬౭॥ శ్రాణానియతందీయతేఽస్మైశ్రాణికః-శ్రాణికీ మాంసౌదనగ్రహణంసంఘాతవిగృహీతార్థమ్ మాంసౌదనికః-మాం

సికః-ఓదనికః॥§॥భక్తాదణన్యతరస్యామ్॥౪॥౪॥౬౮॥భక్తమస్మైనియతందీయతే భాక్తః-భాక్తికః॥§॥తత్రనియుక్తః॥౪॥౪॥౬౯॥ ఆక
రేనియుక్తఃఆకరికః॥§॥అగారాన్తాట్ఠన్॥౪॥౪॥౭౦॥దేవాగారేనియుక్తోదైవాగారికః॥§॥అధ్యాయిన్యదేశకాలాత్॥౪॥౪॥౭౧।నిషిద్ధదేశ
కాలవాచకాట్ఠక్స్యాత్ అధ్యేతరి-శ్మశానేఽధీతేశ్మాశానికః చతుర్దశ్యామధీతేచాతుర్దశికః॥§॥ కఠినాన్తప్రస్తారసంస్థానేషువ్యవహరతి॥౪॥
౪॥౭౨॥తత్రైవ-వంశకఠినేవ్యవహరతివాంశకఠినికః-వంశాః వేణవఃకఠినాయస్మిన్దేశేసవంశకఠినఃతస్మిన్దేశేయాక్రియాయథానుష్ఠేయా
తాంతథైవానుతిష్ఠతీత్యర్థః-ప్రాస్తారికః-సాంస్థానికః॥§॥నికటేవసతి॥౪॥౪॥౭౩॥నైకటికోభిక్షుః॥§॥ఆవసథాత్ష్ఠల్॥౪॥౪॥౭౪॥ఆవసథేవస
తి ఆవసథికః-షిత్వాన్ఙీష్ - ఆవసథికీ॥ ఆకర్షాత్పర్పాదేర్భస్త్రాదిభ్యఃకుసీదసూత్రాచ్చ॥ఆవసథాత్కిసరాదేఃషితష్ఠడేతేఠగధికారే॥౧॥షడి
తిసూత్రషట్కేనవిహితాఇత్యర్థః-ప్రత్యయాస్తుసప్త॥§॥ ———ఠగధికారోవధిస్సమాప్తః॥——— ॥§॥ ప్రాగ్ఘితాద్యత్॥౪॥౪॥౭౫॥తస్మైహి
తమిత్యతఃప్రాక్ యదధిక్రియతే॥§॥తద్వహతిరథయుగప్రాసఙ్గమ్॥౪॥౪॥౭౬॥రథంవహతిరథ్యః-యుగ్యః- వత్సానాందమనకాలేస్కన్ధేకాష్ఠ
మాసజ్యతేసప్రాసఙ్గః-తంవహతిప్రాసఙ్గ్యః॥§॥ధురోయడ్ఢకౌ॥౪॥౪॥౭౭॥ హలిచేతిదీర్ఘేప్రాప్తే॥§॥ నభకుర్ఛురామ్॥౮॥౨॥౭౯॥ భస్యకు
ర్ఛురోశ్చోపధాయాదీర్ఘోనస్యాత్-ధుర్యఃధౌరేయః॥§॥ఖస్సర్వధురాత్॥౪॥౪॥౭౮॥సర్వధురంవహతీతిసర్వధురీణః॥§ ॥ఏకధురాల్లుక్చ॥౪॥౪॥
౭౯॥ఏకధురంవహతిఏకధురీణః-ఏకధురః॥§॥శకటాదణ్॥౪॥౪॥౮౦॥శకటంవహతిశాకటోగౌః॥§॥హలసీరాట్ఠక్॥౪॥౪॥౮౧॥ హలంవహతీతి
హాలికః-సైరికః॥§॥సంజ్ఞాయాంజన్యాః॥౪॥౪॥౮౨॥జనీవధూః-తాంవహతిప్రాపయతిజన్యా॥§॥విధ్యత్యధనుషా॥౪॥౪॥౮౩॥ద్వితీయాన్తాద్విధ్య
తీత్యర్థేయత్స్యాత్నచేత్తత్రధనుఃకరణమ్-పాదౌవిధ్యన్తిపద్యాశ్శర్కరాః॥§॥ధనగణంలబ్ధా॥౪॥౪॥౮౪॥తృన్నన్తమేతత్ - ధనంలబ్ధాధన్యః-
గణంలబ్ధాగణ్యః॥§॥అన్నాణ్ణః॥౪॥౪॥౮౫॥అన్నంలబ్ధాఆన్నః॥§॥వశఙ్గతః॥౪॥౪॥౮౬॥ వశ్యఃపరేచ్ఛానుచారీ॥§॥ పదమస్మిన్దృశ్యమ్॥౪॥౪॥౮౭॥
పద్యఃకర్దమః-నాతిశుష్క ఇత్యర్థః॥§॥మూలమస్యాబర్హి॥౪॥౪॥౮౮॥ ఆబర్హణమాబర్హః ఉత్పాటనంతదస్యాస్తీతిఆబర్హి మూలమాబర్హిణామే
షాంతేమూల్యాముద్గాః॥§॥సంజ్ఞాయాంధేనుష్యా॥౪॥౪॥౮౯॥ధేనుశబ్దస్యషుగాగమోయత్ప్రత్యయశ్చస్వార్థే నిపాత్యతేసంజ్ఞాయామ్- ధే
నుష్యాబన్ధకేస్థితా॥§॥గృహపతినాసంయుక్తేఞ్యః॥౪॥౪॥౯౦॥గృహపతిర్యజమానఃతేనసంయుక్తోగార్హపత్యోగ్నిః॥§॥నౌవయోధర్మవిషమూ

చర్మ॥§॥తదస్యతస్మిన్స్యాదితి॥౫॥౧॥౧౬॥ప్రాకారఆసామిష్టకానాంస్యాత్ ప్రాకారీయాఇష్టకాః-ప్రాసాదీయందారు-ప్రాకారోఽస్మిన్స్యాత్ ప్రాకారీయోదేశః-ఇతిశబ్దోలౌకికీంవివక్షామనుసారయతి-తేనేహన-ప్రాసాదోదేవదత్తస్యస్యాదితి॥§॥పరిఖాయాఢఞ్॥౫॥౧॥౧౭॥పారిఖేయీ భూమిః॥ ——ఇతి ఛయతోఃపూర్ణోవధిః. —— ॥§॥ప్రాగ్వతేష్ఠఞ్॥౫॥౧॥౧౮॥ తేనతుల్యమితివతింవక్ష్యతితతః ప్రాక్ ఠఞధిక్రియతే॥§॥ఆర్హాదగోపుచ్ఛసంఖ్యాపరిమాణాట్ఠక్॥౫॥౧॥౧౯॥ తదర్హమితీత్యేతదభివ్యాప్యఠఞధికారమధ్యేఠఞోపవాదఃఠగధిక్రియతే- గోపుచ్ఛాదీన్వర్జయిత్వా॥§॥అసమాసేనిష్కాదిభ్యః॥౫॥౧॥౨౦॥ఆర్హాదిత్యేతత్తేనక్రీతమితియావత్ సప్తదశసూత్ర్యామనువర్తతే-నిష్కాదిభ్యోఽసమాసేఠక్స్యాత్ ఆర్హీయేష్వర్థేషు-నైష్కికమ్ సమాసేతుఠఞ్॥❋॥పరిమాణాన్తస్యాసంజ్ఞాశాణయోః॥❋॥ఉత్తరపదవృద్ధిస్స్యాత్ ఞిదాదౌ-పరమనైష్కికః-అసమాసగ్రహణంజ్ఞాపకంభవతిఇతఃప్రాక్తదన్తవిధిరతి-తేనసుగవ్యం-యవాపూప్యమిత్యాది-ఇతఊర్ధ్వంతుసంఖ్యాపూర్వపదానాంతదన్తగ్రహణంప్రాగ్వతేరిష్యతే-తచ్చాలుకి-పారాయణికః-ద్వైపారాయణికఃఅలుకీతికిమ్-ద్వాభ్యాంశూర్పాభ్యాంక్రీతంద్విశూర్పమ్-ద్విశూర్పేణక్రీతంశూర్పాదఞ్స్యాత్తన్మాభూత్-కింతుఠఞ్-ద్విశౌర్పికమ్॥§॥అర్ధాత్పరిమాణస్యపూర్వస్యతువా॥౭॥౩॥౨౬॥అర్ధాత్పరమాణవాచకస్యోత్తరపదస్యాదేరచోవృద్ధిఃపూర్వపదస్యతువాఞితిణితికితిచ-అర్ధద్రోణేనక్రీతమార్ధద్రౌణికమ్-అర్ధద్రౌణికమ్॥§॥నాతఃపరస్య॥౭॥౩॥౨౭॥అర్ధాత్పరస్యపరిమాణాకారస్యనవృద్ధిఃపూర్వపదస్యతువాఞిదాదౌ-ఆర్ధప్రస్థికమ్-అర్ధప్రస్థికమ్-అతఃకిమ్-ఆర్ధకౌడవికమ్-తపరఃకిమ్-అర్ధఖార్యాంభవాఽర్ధఖారీ-అర్ధఖారీభార్యఇత్యత్రవృద్ధినిమిత్తస్యేతిపుంవద్భావనిషేధోనస్యాత్॥§॥శతాచ్చఠన్యతావశతే॥౫॥౧॥౨౧॥శతేనక్రీతంశతికంశత్యమ్-అశతేకిమ్-శతమ్పరిమాణమస్య శతకస్సఙ్ఘః-ఇహప్రత్యయార్థోవస్తుతఃప్రకృత్యర్థాన్నభిద్యతేతేనఠన్యతౌనకిన్తుకన్నేవ-అసమాసఇత్యేవ-ద్విశతేనక్రీతంద్విశతకమ్॥§॥సంఖ్యాయాఅతిశదన్తాయాఃకన్॥౫॥౧॥౨౨॥సంఖ్యాయాఃకన్స్యాదార్హీయేఽర్థేనతుత్యన్తశదన్తాయాః పఞ్చభిఃక్రీతఃపఞ్చకః బహుకః-త్యన్తాయాస్తు-సాప్తతికః-శదన్తాయాః-చాత్వారింశత్కః॥§॥వతోరిడ్వా॥౫॥౧॥౨౩॥వత్వన్తాత్కనఇడ్వాస్యాత్ తావతికః తావత్కః॥§॥వింశతిత్రింశద్భ్యాండ్వునసంజ్ఞాయామ్॥౫॥౧॥౨౪॥యోగవిభాగఃకర్తవ్యః-ఆభ్యాండ్వున్స్యాత్- అసంజ్ఞాయాన్తుడ్వున్స్యాత్-కనోపవాదః-వింశకః-త్రింశకః-సంజ్ఞాయాన్తువింశతికః-త్రింశతికః॥§॥కంసాట్టిఠన్॥౫॥౧॥౨౫॥టిడ్జీబర్థః-ఇకారఉచ్చా

రణార్థః-కంసికః కంసికీ ॥☸॥ అర్ధాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ ॥☸॥ అర్ధికః-అర్ధికీ ॥☸॥ కార్షాపణాట్టిఠన్వక్తవ్యః ॥☸॥ ప్రతిరాదేశశ్చ వా ॥☸॥ కార్షాపణికః-కార్షాపణికీ-ప్రతికః-ప్రతికీ ॥§॥ శూర్పాదఞన్యతరస్యామ్ ॥౫॥౧॥౨౬॥ శౌర్పం-శౌర్పికమ్ ॥§॥ శతమానవింశతికసహస్రవసనాదణ్ ॥౫॥౧॥౨౭॥ పభ్యోఽణ్ స్యాత్-ఠఞ్ ఠకోరపవాదః-శతమానేన క్రీతం శాతమానమ్-వైంశతికమ్-సాహస్రమ్-వాసనమ్ ॥§॥ అధ్యర్ధపూర్వద్విగోర్లుగసంజ్ఞాయామ్ ॥౫॥౧॥౨౮॥ అధ్యర్ధపూర్వాద్ ద్విగోశ్చ పరస్యార్హీయస్య లుక్ స్యాత్-అధ్యర్ధకంసమ్-ద్వికంసమ్-సంజ్ఞాయాన్తు పాఞ్చకలాపికమ్ ॥§॥ విభాషా కార్షాపణసహస్రాభ్యామ్ ॥౫॥౧॥౨౯॥ లుగ్వా స్యాత్-అధ్యర్ధకార్షాపణమ్-అధ్యర్ధకార్షాపణికమ్-ద్వికార్షాపణం-ద్వికార్షాపణికమ్-ఔపసంఖ్యానికస్య టిఠనో లుక్-పక్షే అధ్యర్ధప్రతికమ్-ద్విప్రతికమ్ ॥ అధ్యర్ధసహస్రమ్-అధ్యర్ధసాహస్రమ్-ద్విసహస్రం-ద్విసాహస్రమ్ ॥§॥ ద్విత్రిపూర్వాన్నిష్కాత్ ॥౫॥౧॥౩౦॥ లుగ్వా స్యాత్-ద్వినిష్కం-ద్వినైష్కికం-త్రినిష్కం-త్రినైష్కికమ్ ॥☸॥ బహుపూర్వాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ ॥☸॥ బహునిష్కం-బహునైష్కికమ్ ॥§॥ బిస్తాచ్చ ॥౫॥౧॥౩౧॥ ద్విత్రిబహుపూర్వాద్ బిస్తాదార్హీయస్య లుగ్వా స్యాత్-ద్విబిస్తం-ద్విబైస్తికమిత్యాది ॥§॥ వింశతికాచ్ఛః ॥౫॥౧॥౩౨॥ అధ్యర్ధపూర్వాద్ ద్విగోరిత్యేవ-అధ్యర్ధవింశతికీనం-ద్వివింశతికీనమ్ ॥§॥ ఖార్యా ఈకన్ ॥౫॥౧॥౩౩॥ అధ్యర్ధఖారీకం-ద్విఖారీకమ్ ॥☸॥ కేవలాయాశ్చేతి వక్తవ్యమ్ ॥☸॥ ఖారీకమ్ ॥§॥ పణపాదమాషశతాద్యత్ ॥౫॥౧॥౩౪॥ అధ్యర్ధపణ్యమ్-ద్విపణ్యం అధ్యర్ధపాద్యం ద్విపాద్యమ్-ఇహ పాదః పదితి న-యస్యేతి లోపస్య స్థానివద్భావాత్-పద్యత్యతదర్థ ఇత్యపి న-ప్రాణ్యఙ్గార్థస్యైవ తత్ర గ్రహణాత్ ॥§॥ శాణాద్వా ॥౫॥౧॥౩౫॥ యత్స్యాత్-పక్షే ఠఞ్-తస్య లుక్ అధ్యర్ధశాణ్యం-అధ్యర్ధశాణమ్ ॥§॥ ద్విత్రిపూర్వాదణ్ చ ॥౫॥౧॥౩౬॥ శాణాదిత్యేవ-చాద్యత్ తేన త్రైరూప్యమ్ పరిమాణాన్తస్యాసంజ్ఞాశాణయోరితి పర్యుదాసాదాదివృద్ధిరేవ-ద్వైశాణం-ద్విశాణ్యం ద్విశాణమ్- ఇహ ఠఞాదయస్త్రయోదశ ప్రత్యయాః ప్రకృతాః తేషాం సమర్థవిభక్తయోఽర్థాశ్చాకాంక్షితాః త ఇదానీముచ్యన్తే ॥§॥ తేన క్రీతమ్ ॥౫॥౧॥౩౭॥ ఠఞ్-గోపుచ్ఛేన క్రీతం గౌపుచ్ఛికం-సాప్తతికం ప్రాస్థికం-ఠక్ నైష్కికమ్ ॥§॥ ఇద్గోణ్యాః ॥౧॥౨॥౫౦॥ గోణ్యా ఇత్స్యాత్ తద్ధితలుకి-లుకోఽపవాదః-పఞ్చభిర్గోణీభిః క్రీతః పటః పఞ్చగోణిః ॥§॥ తస్య నిమిత్తం సంయోగోత్పాతౌ ॥౫॥౧॥౩౮॥ సంయోగస్సమ్బన్ధః ఉత్పాతః శుభాశుభసూచకః-శతికః శతస్య ధనపతిసంయోగః-శత్యమ్-శతికమ్-దక్షిణాక్షిస్పన్దనం-శతస్య నిమిత్తమిత్యర్థః ॥☸॥ వాతపిత్తశ్లేష్మభ్యశ్శమనకోపనయోరుపసంఖ్యానమ్ ॥☸॥ వాతస్య శమనః కోపనం వా వాతికం పైత్తికం శ్లైష్మిక

మ్॥ ❁॥ సన్నిపాతాచ్చేతివక్తవ్యమ్॥ ❁॥ సాన్నిపాతికమ్॥§॥ గోద్వ్యచోఽసంఖ్యాపరిమాణాశ్వాదేర్యత్॥౫॥౧॥౩౯॥ గోర్నిమిత్తంసంయోగ ఉత్పాతో వా గవ్యః-ద్వ్యచః-ధన్యః-యశస్యః-స్వర్గ్యః-గోద్వ్యచః కిమ్-వైజయికః-అసంఖ్యేత్యాదికిమ్-పఞ్చానాంపఞ్చకంసప్తకం-ప్రాస్థికంఖారీకమ్- అశ్వాది-ఆశ్వికమ్-ఆశ్మికమ్॥ ❁॥ బ్రహ్మవర్చసాదుపసంఖ్యానమ్॥ ❁॥ బ్రహ్మవర్చస్యమ్॥§॥ పుత్రాచ్చ॥౫॥౧॥౪౦॥ చాద్యత్ -పుత్రీయః-పుత్ర్యః॥§॥ సర్వభూమిపృథివీభ్యామణఞౌ॥౫॥౧॥౪౧॥ సర్వభూమేర్నిమిత్తంసంయోగ ఉత్పాతో వా సార్వభౌమః పార్థివః సర్వభూమిశబ్దోఽనుశతికాదిషుపఠ్యతే॥§॥ తస్యేశ్వరః॥౫॥౧॥౪౨॥§॥ తత్రవిదితఇతిచ॥౫॥౧॥౪౩॥ సర్వభూమేరీశ్వరః సర్వభూమౌవిదితో వా సార్వభౌమః పార్థివః॥§॥ లోకసర్వలోకాట్ఠఞ్॥౫॥౧॥౪౪॥ తత్ర విదితఇత్యర్థే-లౌకికః-అనుశతికాదిత్వాదుభయపదవృద్ధిః-సార్వలౌకికః॥§॥ తస్యవాపః॥౫॥౧॥౪౫॥ ఉప్యతేఽస్మిన్నితివాపః క్షేత్రమ్ ప్రస్థస్యవాపః ప్రాస్థికం-ద్రౌణికంఖారీకమ్॥§॥ పాత్రాత్ష్ఠన్॥౫॥౧॥౪౬॥ పాత్రస్యవాపః క్షేత్రంపాత్రికం-పాత్రికీక్షేత్రభక్తిః॥§॥ తదస్మిన్వృద్ధ్యాయలాభశుల్కోపదాదీయతే॥౫॥౧॥౪౭॥ వృద్ధ్యాదిర్దీయతఇత్యాదిక్రమేణప్రత్యేకంసమ్బన్ధాదేకవచనం-పఞ్చాస్మిన్వృద్ధిః ఆయఃలాభః శుల్కముపదా వాదీయతే పఞ్చకః-శతికః-శత్యః సాహస్రః ఉత్తమర్ణేనమూలాతిరిక్తంగ్రాహ్యంవృద్ధిః-గ్రామాదిషుస్వామిగ్రాహ్యోభాగఆయః-విక్రేత్రామూల్యాదధికగ్రాహ్యోలాభః-రక్షానిర్వేశోరాజభాగఃశుల్కః-ఉత్కోచఉపదా॥ ❁॥ చతుర్థ్యర్థ ఉపసంఖ్యానమ్॥ ❁॥ పఞ్చాస్మైవృద్ధ్యాదిర్దీయతేపఞ్చకోదేవదత్తః-సమబ్రాహ్మణోదానమితివదధికరణవివక్షయా వా॥§॥ పూరణార్ధాట్ఠన్॥౫॥౧॥౪౮॥ యథాక్రమంఠక్-టిఠనోరపవాదః-ద్వితీయోవృద్ధ్యాదిరస్మిన్దీయతేద్వితీయికః తృతీయికః అర్ధికః అర్ధశబ్దోరూపకస్యార్ధేరూఢః॥§॥ భాగాద్యచ్చ॥౫॥౧॥౪౯॥ చాట్ఠన్ - భాగశబ్దోఽపిరూపకస్యార్ధేరూఢః- భాగోవృద్ధ్యాదిరస్మిన్ భాగ్యం-భాగికంశతం-భాగ్యాభాగికావింశతిః॥§॥ తద్ధరతివహత్యావహతిభారాద్వంశాదిభ్యః॥౫॥౧॥౫౦॥ వంశాదిభ్యఃపరోయోభారశబ్దస్తదన్తంయత్ప్రాతిపదికంతత్ప్రకృతికాత్ ద్వితీయాన్తాదిత్యర్థః-వంశభారంహరతివహత్యావహతివా వాంశభారికః ఐకుభారికః- భారాద్వంశాదిభ్య ఇత్యస్యవ్యాఖ్యానాన్తరమ్-భారభూతేభ్యోవంశాదిభ్య ఇతిభారభూతాన్వంశాన్హరతివాంశికః-ఐకుకః॥§॥ వస్నద్రవ్యాభ్యాంఠన్కనౌ॥౫॥౧॥౫౧॥ యథాసంఖ్యంస్తః వస్నంహరతివహత్యావహతివా వాస్నికః-ద్రవ్యకః॥§॥ సమ్భవత్యవహరతిపచతి॥౫॥౧॥౫౨॥ ప్రస్థంసమ్భవతిప్రాస్థికః కటాహః-ప్రస్థంస్వస్మిన్సమావేశయతీత్యర్థః ప్రాస్థికీబ్రాహ్మణీ-ప్రస్థ

మవహరతి పచతి వేత్యర్థః॥ ☸॥ తత్పచతీతి ద్రోణాదణ్ చ॥ ☸॥ చాట్ఠఞ్ - ద్రౌణమ్పచతీతి ద్రౌణీ - ద్రౌణికీ॥ § ॥ ఆఢకాచితపాత్రాత్ఖోఽన్యతరస్యా
మ్॥ ౫॥౧॥౫౩॥ పక్షే ఠఞ్ - ఆఢకం సమ్భవతి అవహరతి పచతి వా ఆఢకీనా - ఆఢకికీ - ఆచితీనా ఆచితికీ పాత్రీణా - పాత్రికీ॥ § ॥ ద్విగోః ష్ఠంశ్చ॥ ౫॥౧॥
౫౪॥ ఆఢకాచితపాత్రాదిత్యేవ - ఆఢకాద్యన్తాత్ ద్విగోః సమ్భవత్యాదిష్వర్థేషు ష్ఠన్ ఖౌ వా స్తః పక్షే ఠఞ్ - తస్యాధ్యర్ధేతి లుక్ - షిత్త్వాన్ఙీష్ -
ద్వ్యాఢకికీ ద్వ్యాఢకీనా - ద్విగోరితి ఙీప్ ద్వ్యాఢకీ - ద్వ్యాచితికీ - ద్వ్యాచితీనా - అపరిమాణేతి ఙీబ్నిషేధాత్ - ద్వ్యాచితా - ద్విపాత్రికీ ద్విపాత్రీ
ణా - ద్విపాత్రీ॥ § ॥ కులిజాల్లుక్ఖౌ చ॥ ౫॥౧॥౫౫॥ కులిజాన్తాత్ ద్విగోః సమ్భవత్యాదిష్వర్థేషు లుక్ఖౌ వా స్తః - చాత్ ష్ఠంశ్చ - లుగభావే ఠఞః శ్రవ
ణం - ద్వికులిజీ - ద్వైకులిజికీ - ద్వికులిజీనా - ద్వికులిజికీ॥ § ॥ సోఽస్యాంశవస్నభృతయః॥ ౫॥౧॥౫౬॥ అంశో భాగః - భృతిర్వేతనం - పఞ్చ అంశో వస్నో భృ
తిర్వాఽస్య పఞ్చకః॥ § ॥ తదస్య పరిమాణమ్॥ ౫॥౧॥౫౭॥ ప్రస్థం పరిమాణమస్య ప్రాస్థికో రాశిః॥ § ॥ సంఖ్యాయాః సంజ్ఞాసఙ్ఘసూత్రాధ్యయనేషు॥ ౫॥
౧॥౫౮॥ పూర్వసూత్రమనువర్తతే॥ ☸॥ తత్ర సంజ్ఞాయాం స్వార్థే ప్రత్యయో వాచ్యః॥ ☸॥ యద్వా ద్వ్యేకయోరితివత్సంఖ్యామాత్రవృత్తేః
పరిమాణిని ప్రత్యయః - పఞ్చైవ పఞ్చకాః శకునయః పఞ్చ పరిమాణమేషామితి వా - సఙ్ఘే పఞ్చకః - సూత్రే అష్టకం పాణినీయం - సఙ్ఘశబ్దస్య ప్రాణిస
మూహే రూఢత్వాత్ సూత్రం పృథగుపాత్తం - పఞ్చకమధ్యయనమ్॥ ☸॥ స్తోమే డవిధిః ☸ పఞ్చదశమన్త్రాః పరిమాణమస్య పఞ్చదశః - సప్తదశః - ప
ఞ్చవింశః - సోమయాగేషు ఛన్దోగైః క్రియమాణా పృష్ఠ్యాదిసంజ్ఞికా స్తుతిః స్తోమః॥ § ॥ పఙ్క్తివింశతిత్రింశచ్చత్వారింశత్పఞ్చాశత్షష్టిసప్తత్యశీతినవతిశ
తమ్॥ ౫॥౧॥౫౯॥ ఏతే రూఢిశబ్దా నిపాత్యన్తే॥ § ॥ పఞ్చద్దశతౌ వర్గే వా॥ ౫॥౧॥౬౦॥ పఞ్చ పరిమాణమస్య పఞ్చద్వర్గః - దశద్వర్గః పక్షే పఞ్చకః - దశకః॥
§ ॥ త్రింశచ్చత్వారింశతోర్బ్రాహ్మణే సంజ్ఞాయాం డణ్॥ ౫॥౧॥౬౨॥ త్రింశదధ్యాయాః పరిమాణమేషాం బ్రాహ్మణానాం - త్రైంశాని - చాత్వా
రింశాని॥ § ॥ తదర్హతి॥ ౫॥౧॥౬౩॥ లబ్ధుం యోగ్యో భవతీత్యర్థే ద్వితీయాన్తాట్ఠఞాదయః స్యుః - శ్వేతచ్ఛత్రమర్హతి శ్వైతచ్ఛత్రికః॥ § ॥ ఛేదాదిభ్యో నిత్య
మ్॥ ౫॥౧॥౬౪॥ నిత్యమాభీక్ష్ణ్యమ్ - ఛేదం నిత్యమర్హతి ఛైదికో వేతసః - భిన్నప్రరూఢత్వాత్॥ ☸॥ విరాగవిరఙ్గం చ॥ ☸॥ విరాగం నిత్యమర్హతి వైరాగికః
వైరఙ్గికః॥ § ॥ శీర్షచ్ఛేదాద్యచ్చ॥ ౫॥౧॥౬౫॥ శిరశ్ఛేదం నిత్యమర్హతి శీర్షచ్ఛేద్యః - శైర్షచ్ఛేదికః - యట్ఠకోః సన్నియోగే శిరసః శీర్షభావో నిపాత్య
తే॥ § ॥ దణ్డాదిభ్యో యః॥ ౫॥౧॥౬౬॥ ఏభ్యో యః స్యాత్ - దణ్డమర్హతి దణ్డ్యః - అర్ఘ్యః - వధ్యః॥ § ॥ పాత్రాద్ఘంశ్చ॥ ౫॥౧॥౬౮॥ చాద్యత్ - తదర్హతీత్యర్థే

పాత్రియః-పాత్ర్యః॥§॥కడఙ్గరదక్షిణాచ్ఛ చ॥౫॥౧॥౬౯॥ఛాద్యత్-కడఙ్గరోతీతి విగ్రహే అత ఏవ నిపాతనాత్ ఖచ్-కడఙ్గరం మాషముద్గాదికాష్ఠమర్హతీతి కడఙ్గరీయో గౌః-కడఙ్గర్యః దక్షిణామర్హతీతి దక్షిణీయః-దక్షిణ్యః॥§॥స్థాలీబిలాత్ ॥౫॥౧॥౭౦॥ స్థాలీబిలమర్హన్తి స్థాలీబిలీయాస్తణ్డులాః-స్థాలీబిల్యాః-పాకయోగ్యా ఇత్యర్థః॥§॥యజ్ఞర్త్విగ్భ్యాం ఘఖఞౌ॥౫॥౧॥౭౧॥యథాసఙ్ఖ్యం స్తః-యజ్ఞం ఋత్విజశ్చార్హతీతి యజ్ఞియః-ఆర్త్విజీనో యజమానః॥❁॥యజ్ఞర్త్విగ్భ్యాం తత్కర్మార్హతీత్యుపసఙ్ఖ్యానమ్॥❁॥ యజ్ఞియో దేశః - ఆర్త్విజీనో ఋత్విక్॥ ——శిఆర్హీయాణాం ఠగాదీనాం ద్వాదశానాం పూర్ణో౽వధిః॥§—— అతః పరం ఠఞేవ॥§॥పారాయణతురాయణచాన్ద్రాయణం వర్తయతి॥౫॥౧॥౭౨॥పారాయణం వర్తయతి పారాయణికశ్ఛాత్రః-తురాయణం యజ్ఞవిశేషః తం వర్తయతి తౌరాయణికో యజమానః చాన్ద్రాయణికః॥§॥సంశయమాపన్నః॥౫॥౧॥౭౩॥సంశయవిషయీభూతో౽ర్థః సాంశయికః॥§॥యోజనం గచ్ఛతి॥౫॥౧॥౭౪॥యౌజనికః॥❁॥క్రోశశతయోజనశతయోరుపసఙ్ఖ్యానమ్॥❁॥ క్రోశశతం గచ్ఛతి క్రౌశశతికః-యౌజనశతికః॥❁॥తతో౽భిగమనమర్హతీతి చ వక్తవ్యమ్॥❁॥క్రోశశతాదభిగమనమర్హతీతి క్రౌశశతికో౽భిక్షుః-యౌజనశతిక ఆచార్యః॥§॥పథః ష్కన్॥౫॥౧॥౭౫॥షో ఙీషర్థః పన్థానం గచ్ఛతి పథికః-పథికీ॥§॥పన్థో ణ నిత్యమ్॥౫॥౧॥౭౬॥పథిన్ శబ్దాత్ నిత్యం గచ్ఛతీత్యర్థే ణః స్యాత్ పన్థాదేశశ్చ-పన్థానం నిత్యం గచ్ఛతి-పాన్థః పాన్థా॥§॥ఉత్తరపథేనాహృతఞ్చ॥౫॥౧॥౭౭॥ఉత్తరపథేనాహృతం ఔత్తరపథికమ్-ఉత్తరపథేన గచ్ఛతి ఔత్తరపథికః॥❁॥ఆహృతప్రకరణే వారిజఙ్గలస్థలకాన్తారపూర్వాదుపసఙ్ఖ్యానమ్॥❁॥వారిపథికమిత్యాది॥§॥కాలాత్ ॥౫॥౧॥౭౮॥వ్యుష్టాదిభ్యో౽ణిత్యతః ప్రాగధిక్రియతే॥§॥తేన నిర్వృత్తమ్॥౫॥౧॥౭౯॥అహ్నా నిర్వృత్తమాహ్నికమ్॥§॥తమధీష్టో భృతో భూతో భావీ॥౫॥౧॥౮౦॥అధీష్టః సత్కృత్య వ్యాపారితః భృతో వేతనేన క్రీతః-భూతః స్వసత్తయా వ్యాప్తకాలః-భావీ తాదృశ ఏవానాగతకాలః-మాసమధీష్టః మాసికో౽ధ్యాపకః మాసం భృతో మాసికః కర్మకరః-మాసం భూతో మాసికో వ్యాధిః-మాసం భావీ మాసిక ఉత్సవః॥§॥మాసాద్వయసి యత్ఖఞౌ॥౫॥౧॥౮౧॥ మాసం భూతో మాస్యః-మాసీనః॥§॥ద్విగోర్యప్॥ ౫॥౧॥౮౨॥ మాసాద్వయసి ఇత్యనువర్తతే- ద్వౌ మాసౌ భూతో ద్విమాస్యః॥§॥షణ్మాసాణ్ణ్యచ్చ॥౫॥౧॥౮౩॥వయసి త్వేవ-యబప్యనువర్తతే-చాట్ఠఞ్-షాణ్మాస్యః-షణ్మాస్యః-షాణ్మాసికః॥§॥అవయసి ఠంశ్చ॥౫॥౧॥౮౪॥చాణ్ణ్యత్-షణ్మాసికో వ్యాధిః షాణ్మాస్యః॥§॥సమాయాః ఖః॥౫॥౧॥౮౫॥సమామధీష్టో భృతో భూతో భావీ వా సమీనః॥ §॥ద్విగోర్వా॥౫॥౧॥౮౬॥ సమా

యాః ఖ ఇత్యేవ- తేనపరిజయ్యేత్యతః ప్రాక్ క్రీతాదిషుపఞ్చస్వర్థేషు ప్రత్యయాః-ద్విసమీనః-ద్వైసమికః॥§॥ రాత్ర్యహస్సంవత్సరాచ్చ॥ ౫।౧॥౮౭॥ద్విగోరిత్యేవ-ద్విరాత్రీణః-ద్వైరాత్రికః-ద్వ్యహీనః-ద్వైయహ్నికః-సమాసాన్తవిధేరనిత్యత్వాన్నటచ్-ద్విసంవత్సరీణః॥§॥సంఖ్యాయాస్సంవత్సరసంఖ్యస్య చ॥౭।౩॥౧౫॥సంఖ్యాయా ఉత్తరపదస్యవృద్ధిస్స్యాత్ ఞిదాదౌ-ద్విసాంవత్సరికః-ద్వే షష్టీభృతోద్విషాష్టికః॥ సంఖ్యాయాః పరిమాణాన్తస్యేత్యేవసిద్ధే సంవత్సరగ్రహణం పరిమాణగ్రహణే కాలపరిమాణస్యాగ్రహణార్థమ్ తేనద్వైసమిక ఇత్యుత్తరపదవృద్ధిర్న §॥వర్షాల్లుక్చ॥౫॥౧॥౮౮॥వర్షశబ్దాన్తాద్ద్విగోర్వాఖః పక్షే ఠఞ్ వాలుక్-త్రీణివర్షాణి-ద్వివర్షీణో వ్యాధిః ద్వివార్షికః ద్వివర్షః॥§॥ వర్షస్యాభవిష్యతి॥౭।౩॥౧౬॥ఉత్తరపదస్యవృద్ధిస్స్యాత్ ద్వివార్షికః-భవిష్యతి తు ద్వైవర్షికః-అధీష్టభృతయోరభవిష్యతీతి ప్రతిషేధో న- గమ్యతే హితత్రభవిష్యత్త్వా-నతుతద్ధితార్థః-ద్వైవర్షి ధీష్టోభృతోవాకర్మకరిష్యతీతి ద్వివార్షికో మనుష్యః॥§॥పరిమాణాన్తస్యాసంజ్ఞాశాణయోః॥ ౭॥౩।౧౭॥ ద్వౌకుడవౌ ప్రయోజనమస్యద్వికౌడవికః-ద్వాభ్యాంసువర్ణాభ్యాంక్రీతం ద్విసౌవర్ణికమ్-ద్వినైష్కికమ్ - అసంజ్ఞేతికిమ్-పఞ్చకపాలాః పరిమాణమస్యపాఞ్చకపాలికమ్ తద్ధితాన్తస్సంజ్ఞా-ద్వైశాణమ్-కులిజశబ్దస్యాపికేచిత్పఠన్తి-ద్వైకులిజికః॥§॥చిత్తవతినిత్యమ్॥౫॥౧॥౮౯॥వర్షశబ్దాన్తాద్ద్విగోః ప్రత్యయస్యనిత్యంలుక్స్యాత్ చేతనే ప్రత్యయార్థే ద్వివర్షోదారకః॥§॥షష్టికాష్షష్టిరాత్రేణపచ్యన్తే॥౫॥౧॥౯౦॥బహువచనమతన్త్రమ్-షష్టికాధాన్యవిశేషః తృతీయాన్తాత్ష్టిన్ రాత్రశబ్దలోపశ్చనిపాత్యతే॥§॥ తేనపరిజయ్యలభ్యకార్యసుకరమ్॥౫॥౧॥౯౩॥మాసేనపరిజయ్యో జేతుంశక్యోమాసికోవ్యాధిః మాసేనలభ్యంకార్యంసుకరంవామాసికమ్॥§॥తదస్యబ్రహ్మచర్యమ్॥౫॥౧॥౯౪॥ద్వితీయాన్తాత్కాలవాచినోస్యేత్యర్థే ప్రత్యయస్స్యాత్ -అత్యన్తసంయోగేద్వితీయా-మాసంబ్రహ్మచర్యమస్యమాసికో బ్రహ్మచారీ అర్ధమాసికః-యద్వా- ప్రథమాన్తాదస్యేత్యర్థే ప్రత్యయః-మాసోస్యేతిమాసికంబ్రహ్మచర్యమ్॥❁॥మహానామ్న్యాదిభ్యష్షష్ఠీసమర్థేభ్య ఉపసంఖ్యానమ్❁॥ మహానామ్న్యోనామవిదా మఘవన్నిత్యాద్యాఋచః తాసాంబ్రహ్మచర్యమస్యమాహానామ్నికః-హరదత్తస్తు భస్యాఢే ఇతిపుంవద్భావాన్మాహానామికఇత్యాహ॥❁॥ చతుర్మాస్యాణ్ణ్యోయజ్ఞే॥❁॥ తత్రభవఇత్యర్థే-చతుర్షుమాసేషుభవన్తీతిచాతుర్మాస్యానియజ్ఞకర్మాణి॥❁॥అణ్ సంజ్ఞాయామ్॥❁॥చతుర్మాసేషు భవతిచాతుర్మాసీ-అణన్తత్వాన్ఙీప్-పౌర్ణమాసఆషాఢీ॥§॥తస్యదక్షిణాయజ్ఞాఖ్యేభ్యః॥౫॥౧॥౯౫॥ద్వాదశాహస్యదక్షిణాద్వాదశాహికీ- ఆఖ్యా

గ్రహణాదకాలాదపి-ఆగ్నిష్టోమికీ-వాజపేయికీ॥§॥తత్రచదీయతేకార్యమ్భవవత్ ॥౫॥౧॥౯౬॥ప్రావృషిదీయతేకార్యంప్రావృషేణ్యంశారదమ్ ❁॥ కాలాధికారస్యపూర్ణోవధిః॥❁॥§వ్యుష్టాదిభ్యోఽణ్॥౫॥౧॥౯౭॥వ్యుష్టేదీయతేకార్యంవావైయుష్టం-వ్యుష్టతీర్థసంగ్రామప్రవాసఇత్యాది॥ §॥ తేనయథాకథాచహస్తాభ్యాంణయతౌ॥౫॥౧॥౯౮॥యథాకథాచేత్యవ్యయసమాతాత్తృతీయాన్తాద్ధస్తశబ్దాచ్చయథాసంఖ్యంణయతౌస్తః-అర్థాభ్యాన్తుయథాసంఖ్యంనేష్యతే యథాకథాచదీయతేకార్యంవాయాథాకథాచమ్‘అనాదరేణదేయంకార్యంవేత్యర్థః-హాస్తేనదీయతేకార్యంవాహాస్త్యమ్॥§॥సమ్పాదిని॥౫॥౧॥౯౯॥తేనేత్యేవ-కర్ణవేష్టకాభ్యాంసంపాదికార్ణవేష్టకికంముఖం-కర్ణాలఙ్కారాభ్యామవశ్యంశోభతఇత్యర్థః॥§కర్మవేషాద్యత్॥౫॥౧॥౧౦౦॥కర్మణాసంపాదికర్మణ్యంశౌర్యం-వేషేణసంపాదివేష్యోనటః వేషఃకృత్రిమఆకారః§॥తస్మైప్రభవతిసన్తాపాదిభ్యః॥౫॥౧॥౧౦౧॥సన్తాపాయప్రభవతిసాన్తాపికః-సాంగ్రామికః॥§॥యోగాద్యచ్చ॥౫॥౧॥౧౦౨॥చాట్ఠఞ్-యోగాయప్రభవతి యోగ్యః యౌగికః॥§॥కర్మణఉకఞ్॥౫॥౧॥౧౦౩॥కర్మణేప్రభవతికార్ముకమ్॥§॥సమయస్తదస్యప్రాప్తమ్-॥ ౫॥౧॥౧౦౪॥ సమయఃప్రాప్తోఽస్యసామయికమ్॥§॥ఋతోరణ్॥౫॥౧॥౧౦౫॥ఋతుఃప్రాప్తోస్యఆర్తవమ్॥§॥కాలాద్యత్॥౫॥౧॥౧౦౭॥కాలఃప్రాప్తోస్యకాల్యంశీతమ్॥§॥ ప్రకృష్టేఠఞ్॥ ౫॥౧॥౧౦౮॥కాలాదిత్యేవతదస్యేతిచప్రకృష్టోదీర్ఘఃకాలోస్యేతికాలికంవైరమ్॥§॥ప్రయోజనమ్॥౫॥౧॥౧౦౯॥తదస్యేత్యేవ-ఇన్ద్రమహఃప్రయోజనమస్యఐన్ద్రమహికం-ప్రయోజనంఫలంకారణఞ్చ॥§ విశాఖాషాఢాదణ్మన్థదణ్డయోః॥౫॥౧॥౧౧౦॥ఆఖ్యామణ్స్యాత్ప్రయోజనమిత్యర్థేక్రమాన్మన్థదణ్డయోరర్థయోః-విశాఖాప్రయోజనమస్యవైశాఖోమన్థః-ఆషాఢోదణ్డః॥❁॥చూడాదిభ్యఉపసంఖ్యానమ్॥❁॥ చూడా-చౌడం శ్రద్ధా-శ్రాద్ధమ్॥§॥అనుప్రవచనాదిభ్యశ్ఛః॥౫॥౧॥౧౧౧॥అనుప్రవచనంప్రయోజనమస్యఅనుప్రవచనీయమ్॥§॥ సమాపనాత్సపూర్వపదాత్॥౫॥౧॥౧౧౨॥వ్యాకరణసమాపనంప్రయోజనమస్యవ్యాకరణసమాపనీయమ్॥§॥ ఐకాగారికట్చౌరే॥౫॥౧॥౧౧౩॥ఏకమసహాయమగారంప్రయోజనమస్యముముషిషోఃసఐకాగారికశ్చోరః॥§॥ఆకాలికడాద్యన్తవచనే॥౫॥౧॥౧౧౪॥ సమానకాలావాద్యన్తావస్యేత్యాకాలికః-సమానకాలస్యాకాలఆదేశః-ఆశువినాశీత్యర్థః-పూర్వదినేమధ్యాహ్నాదావుత్పద్యదినాన్తరేతత్రైవనశ్వరఇతివా॥§॥ఆకాలాట్ఠఞ్చ॥❁॥ఆకాలికావిద్యుత్॥ —— ❁॥ఠఞః పూర్ణోవధిః॥ ❁ —— ॥§॥ తేనతుల్యంక్రియాచేద్వతిః॥౫॥౧॥౧౧౫॥బ్రాహ్మణేనతుల్యంబ్రాహ్మణవదధీతే-క్రియా

చేదితికిమ్-గుణతుల్యేమాభూత్ పుత్రేణతుల్యః స్థూలః॥§॥తత్ర తస్యేవ॥౫॥౧॥౧౧౬॥మథురాయామివమథురావత్ స్రుఘ్నే ప్రాకారః చైత్రస్యే వచైత్రవత్ మైత్రస్యగావః॥§॥తదర్హమ్॥౫॥౧॥౧౧౭॥విధిమర్హతివిధివత్పూజ్యతే-క్రియాగ్రహణంమణ్డూకప్లుత్యానువర్తతే-తేనేహన-రాజానమర్హతిఛత్రమ్॥§॥తస్య భావస్త్వతలౌ॥౫॥౧॥౧౧౯॥ప్రకృతిజన్యబోధే ప్రకారో భావః-గోర్భావః గోత్వంగోతా త్వాన్తంక్లీబంతలన్తం స్త్రియామ్॥§॥ఆచత్వాత్॥౫॥౧॥౧౨౦॥బ్రహ్మణస్త్వ ఇత్యతః ప్రాక్త్వతలావధిక్రియేతే-అపవాదైస్సహసమావేశార్థంగుణవచనాదిభ్యః కర్మణివిధానార్థశ్చైవకమ్-చకారో నఞ్స్నఞ్భ్యామపిసమావేశార్థః-స్త్రియాభావః స్త్రైణం-స్త్రీత్వం-స్త్రీతా-పౌంస్నం-పుంస్త్వం-పుంస్తా॥§॥ననఞ్పూర్వాత్తత్పురుషాదచతురసఙ్గతలవణవటయుధకతరసలసేభ్యః॥౫॥౧॥౧౨౧॥ఇతఃపరంయే భావప్రత్యయాస్తేనఞ్తత్పురుషాన్నస్యుః-చతురాదీన్వర్జయిత్వా-అపతిత్వమ్-అపటుత్వమ్-నఞ్పూర్వాత్కిం-బార్హస్పత్యమ్-తత్పురుషాత్కిం-నాస్యపటవః సన్తీత్యపటుః తస్య భావః ఆపటవమ్-అచతురేతికిం-ఆచతుర్యం-ఆసఙ్గత్యం-ఆలవణ్యం-ఆవట్యం-ఆయుధ్యం-ఆకత్యం-ఆరస్యం-ఆలస్యమ్॥§॥పృథ్వాదిభ్య ఇమనిజ్వా॥౫॥౧॥౧౨౨॥వావచనమణాదిసమావేశార్థమ్॥§॥రఋతోహలాదేర్లఘోః॥౬॥౪॥౧౬౧॥హలాదేర్లఘోః ఋకారస్య రః స్యాత్ ఇష్ఠేమేయస్సు॥§॥౬॥౪॥౧౫౫॥ టేః॥భస్యటేర్లోపస్స్యాదిష్ఠేమేయస్సు-పృథోర్భావః ప్రథిమా-పార్థవం-మ్రదిమా-మార్దవమ్॥§॥వర్ణదృఢాదిభ్యః ష్యఞ్చ॥౫॥౧॥౧౨౩॥చాదిమనిచ్-శౌక్ల్యంశుక్లిమా దార్ఢ్యం పృథుమృదుభృశకృశదృఢపరివృఢానామేవరత్వమ్-ద్రఢిమా పాణీష్టర్థః-ఔచితీ-యాథాకామీ॥§॥గుణవచనబ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్మణిచ॥౫॥౧॥౧౨౪॥చాద్భావే-జడస్యకర్మభావో వాజాడ్యం-మూఢస్య భావః కర్మవామౌఢ్యం-బ్రాహ్మణ్యమ్॥❁॥అర్హతో నుమ్చ॥❁॥అర్హతోభావః కర్మవాఆర్హన్త్యం ఆర్హన్తీ-బ్రాహ్మణాదిరాకృతిగణః॥§॥యథాతథాయథాపురయోః పర్యాయేణ॥౭॥౩॥౩౧॥నఞః పరయోరేతయోః పూర్వోత్తరపదయోః పర్యాయేణాదేరచోవృద్ధిర్ఞ్ణితి-అయథాతథాభావః-ఆయథాతథ్యం-అయాథాతథ్యం-ఆయథాపుర్యం-అయాథాపుర్యమ్-ఆపాదసమాప్తేర్భావకర్మాధికారః॥❁॥చతుర్వర్ణాదీనాంస్వార్థ ఉపసంఖ్యానమ్॥❁॥ చత్వారో వర్ణాః చాతుర్వర్ణ్యం-చాతురాశ్రమ్యం-త్రైస్వర్యం-షాడ్గుణ్యం-సైన్యం-సాన్నిధ్యం-సామీప్యం-ఔపమ్యం-త్రైలోక్యమిత్యాది-సర్వే వేదాః సర్వవేదాస్తానధీతే సర్వవేదః-సర్వాదేరిటిలుక్-సఏవసార్వవేద్యః॥❁॥చతుర్వేదస్యోభయపదవృద్ధిశ్చ॥❁॥చతురో వేదానధీతే చతుర్వేదః-సఏవచాతుర్వైద్యః-చతుర్విద్య

స్యేతి పాఠాన్తరం-చతుర్విద్య ఏవ చాతుర్వైద్యః॥§॥ స్తేనాద్యన్నలోపశ్చ ౫॥౧॥౧౨౫॥ నేతి సఙ్ఘాతగ్రహణం-స్తేన చౌర్యే-పచాద్యచ్-స్తేనస్య భావః కర్మ వా స్తేయమ్-స్తేనాదితి యోగం విభజ్య స్తైన్యమితి ష్యఞన్తమపి కేచిదిచ్ఛన్తి॥§॥ సఖ్యుర్యః ౫॥౧॥౧౨౬॥ సఖ్యుర్భావః కర్మ వా సఖ్యమ్॥✿॥ దూతవణిగ్భ్యాం చ॥✿॥ దూతస్య భావః కర్మ వా దూత్యం-వణిజ్యమితి కాశికా-మాధవస్తు వణిజ్యా శబ్దః స్వభావాత్ స్త్రీలిఙ్గః-భావ ఏవ చాత్ర ప్రత్యయో న తు కర్మణీత్యాహ-భాష్యే తు దూతవణిగ్భ్యాం చేతి నాస్త్యేవ-బ్రాహ్మణాదిత్వాద్వాణిజ్యమపి §॥ కపిజ్ఞాత్యోర్ఢక్ ౫॥౧॥౧౨౭॥ కాపేయం-జ్ఞాతేయమ్॥§॥ పత్యన్తపురోహితాదిభ్యో యక్ ౫॥౧॥౧౨౮॥ సైనాపత్యం-పౌరోహిత్యమ్॥✿॥ రాజాసే॥✿॥ రాజశబ్దః అసమాసే యకం లభత ఇత్యర్థః-రాజ్ఞో భావః కర్మ వా రాజ్యం-సమాసే తు బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్-ఆధిరాజ్యమ్॥§॥ ప్రాణభృజ్జాతివయోవచనోద్గాత్రాదిభ్యోఽఞ్॥ ౫॥౧॥౧౨౯॥ ప్రాణభృజ్జాతి-ఆశ్వం-ఔష్ట్రం-వయోవచనమ్ కౌమారం-కైశోరమ్-ఔద్గాత్రం-ఔన్నేత్రం-సౌష్ఠవం-దౌష్ఠవమ్॥§॥ హాయనాన్తయువాదిభ్యోఽణ్॥ ౫॥౧॥౧౩౦॥ ద్వైహాయనం-త్రైహాయనం-యౌవనం-స్థావిరమ్॥✿॥ శ్రోత్రియస్య యలోపశ్చ॥✿॥ శ్రౌత్రమ్-కుశలచపలనిపుణపిశునకుతూహలక్షేత్రజ్ఞాః యువాదిషు బ్రాహ్మణాదిషు చ పఠ్యన్తే-కౌశల్యం-కౌశలమిత్యాది॥§॥ ఇగన్తాచ్చ లఘుపూర్వాత్॥ ౫॥౧॥౧౩౧॥ శుచేర్భావః కర్మ వా శౌచం-మౌనం-కథం కావ్యం-కవిశబ్దస్య బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్॥§॥ యోపధాద్గురూపోత్తమాద్వుఞ్॥ ౫॥౧॥౧౩౨॥ రామణీయకం అభిధానీయకమ్॥✿॥ సహాయాద్వా॥✿॥ సాహాయ్యం-సాహాయకమ్॥§ ద్వన్ద్వమనోజ్ఞాదిభ్యశ్చ॥ ౫॥౧॥౧౩౩॥ శైష్యోపాధ్యాయికా-మానోజ్ఞకమ్॥§॥ గోత్రచరణాచ్ఛ్లాఘాత్యాకారతదవేతేషు॥ ౫॥౧॥౧౩౪॥ గోత్రప్రత్యయాన్తాచ్చరణవాచినశ్చ వుఞ్ స్యాత్ భావకర్మణోః-శ్లాఘాదిషు విషయభూతేషు-అత్యాకారోఽధిక్షేపః-తదవేతః తే గోత్రచరణయోర్భావకర్మణీ ప్రాప్తః అవగతవాన్వా-గార్గికయా శ్లాఘతే-గార్గ్యత్వేన వికత్థత ఇత్యర్థః-గార్గికయాఽత్యాకురుతే-గార్గికామవేతః-కాఠికయా శ్లాఘత ఇత్యాది॥§॥ హోత్రాభ్యశ్ఛః॥ ౫॥౧॥౧౩౫॥ హోత్రాశబ్దః ఋత్విగ్వాచీ స్త్రీలిఙ్గః-బహువచనాద్విశేషగ్రహణమ్-అచ్ఛావాకస్య భావః కర్మ వా అచ్ఛావాకీయం మైత్రావరుణీయమ్॥§॥ బ్రహ్మణస్త్వః॥ ౫॥౧॥౧౩౬॥ హోత్రావాచినో బ్రహ్మన్ శబ్దాత్త్వః స్యాత్-ఛస్యాపవాదః-బ్రహ్మత్వమ్ నేతి వాచ్యే త్వవచనం తలో బాధనార్థమ్ బ్రాహ్మణపర్యాయాద్బ్రహ్మన్ శబ్దాత్తు త్వతలౌ-బ్రహ్మత్వం-బ్రహ్మతా॥ ✿ నఞ్స్నఞోరధికారః సమాప్తః॥ ✿

§॥ధాన్యానాంభవనేక్షేత్రేఖఞ్॥౫॥౨॥౧॥భవన్త్యస్మిన్నితిభవనమ్-ముద్గానాంభవనంక్షేత్రంమౌద్గీనమ్॥§॥వ్రీహిశాల్యోర్ఢక్॥ ౫॥౨॥౨॥
వ్రైహేయం-శాలేయమ్॥§॥యవయవకషష్టికాద్యత్ ॥౫॥౨॥౩॥యవానాంభవనంక్షేత్రంయవ్యం-యవక్యం-షష్టిక్యమ్ ॥§॥ విభాషాతిలమా
షోమాభఙ్గాణుభ్యః॥౫॥౨॥౪॥యద్వాస్యాత్-పక్షేఖఞ్-తిల్యం-తైలీనం-మాష్యం-మాషీణం-ఉమ్యం-ఔమీనం-భఙ్గ్యం-భాఙ్గీనం-అణ్వ్యం-ఆ
ణవీనమ్॥§॥సర్వచర్మణఃకృతఃఖఖఞౌ॥౫॥౨॥౫॥ అసామర్థ్యేపినిపాతనాత్సమాసః-సర్వశ్చర్మణాకృతఃసర్వచర్మీణః సార్వచర్మీణః॥§॥ యథా
ముఖసంముఖస్యదర్శనఃఖః॥౫॥౨॥౬॥ముఖస్యసదృశంయథాముఖంప్రతిబిమ్బం-నిపాతనాత్సాదృశ్యేవ్యయీభావః సమంసర్వంముఖంసముఖం
సమశబ్దస్యాన్తలోపోనిపాత్యతే-యథాముఖన్దర్శనఃయథాముఖీనః సర్వస్యముఖస్యదర్శనఃసంముఖీనః॥§॥తత్సర్వాదేఃపథ్యఙ్గకర్మపత్రపాత్రం
వ్యాప్నోతి॥౫॥౨॥౭॥సర్వాదేఃపథ్యాద్యన్తాత్ద్వితీయాన్తాత్ఖస్స్యాత్-సర్వపథాన్వ్యాప్నోతిసర్వపథీనః-సర్వాఙ్గీణః-సర్వకర్మీణః సర్వపత్రీణః-
సర్వపాత్రీణః॥§ ఆప్రపదమ్ప్రాప్నోతి॥౫॥౨॥౮॥పాదస్యాగ్రంప్రపదంతన్మర్యాదీకృత్యఆప్రపదం-తత్ప్రాప్నోతిఆప్రపదీనః పటః॥§॥అనుపదస
ర్వాన్నాయానయంబద్ధాభక్షయతినేయేషు॥౫॥౨॥౯॥అనుపదమాయామేసాదృశ్యేవా-అనుపదంబద్ధాఅనుపదీనాఉపానత్- సర్వాన్నానిభక్ష
యతిసర్వాన్నీనోభిక్షుః-అయానయఃస్థలవిశేషః తన్నేయః-ఆయానయీనశ్శారః॥§॥పరోవరపరమ్పరపుత్రపౌత్రమనుభవతి॥౫॥౨॥౧౦॥ప
రాంశ్చావరాంశ్చానుభవతిపరోవరీణః-అవరస్యోత్వన్నిపాత్యతే-పరాంశ్చపరతరాంశ్చానుభవతిపరమ్పరీణః-ప్రకృతేఃపరమ్పరభావోనిపా
త్యతే-పుత్రపౌత్రాననుభవతిపుత్రపౌత్రీణః పరమ్పరాశబ్దస్తుఅవ్యుత్పన్నంశబ్దాన్తరం స్త్రీలిఙ్గంతస్మాదేవస్వార్థేష్యఞిపారమ్పర్యమ్- కథం
పారోవర్యవదితిఅసాధురేవ-ఇప్రత్యయసన్నియోగేనైవపరోవరేతినిపాతనాత్॥§॥అవారపారాత్యన్తానుకామంగామీ॥౫॥౨॥౧౧॥అవారపా
రఙ్గామీ-అవారపారీణః-అవారీణః-పారీణః-పారావారీణః-అత్యన్తంగామీఅత్యన్తీనః-భృశంగన్తేత్యర్థః-అనుకామంగామీ-అనుకామీనః-య
థేష్టంగన్తా॥§॥సమాంసమాంవిజాయతే॥ ౫॥౨॥౧౨॥ యలోపః అవశిష్టవిభక్తేరలుక్చ పూర్వపదేనిపాత్యతే- సమాంసమీనాగౌః-సమాంస
మీనాసాయైవప్రతివర్షంప్రసూయతే॥✲॥ఖప్రత్యయానుత్పత్తౌయలోపోవావక్తవ్యః॥✲॥ సమాంసమాంవిజాయతే- సమాయాంసమా
యాంవా॥§॥అద్యశ్వీనావష్టబ్ధే॥౫॥౨॥౧౩॥అద్యశ్వోవావిజాయతేఅద్యశ్వీనాబడబా-ఆసన్నప్రసవేత్యర్థః-కేచిత్తువిజాయతఇతినానువర్తయ

త్రి-అద్యశ్వీనం మరణమ్-ఆసన్నమిత్యర్థః॥ § ఆగవీనః॥ ౫॥౨॥౧౪॥ ఆఙ్ పూర్వాద్గోః కర్మకరేఽర్థే ప్రత్యయో నిపాత్యతే-గోః ప్రత్యర్పణపర్యన్తం యః కర్మ కరోతి స ఆగవీనః॥ § అనుగ్వలంగామీ॥ ౫॥౨॥౧౫॥ అనుగు-గోః పశ్చాత్పర్యాప్తం యథా గచ్ఛతి స అనుగవీనో గోపాలః॥ § అధ్వనో యత్ఖౌ॥ ౫॥౨॥౧౬॥ అధ్వానమలంగచ్ఛతి అధ్వన్యః-అధ్వనీనః- యేచాభావకర్మణోః ఆత్మాధ్వానౌ ఖే ఇతి సూత్రాభ్యాం ప్రకృతిభావః॥ § అభ్యమిత్రాచ్ఛ చ॥ ౫॥౨॥౧౭॥ చాద్యత్ ఖౌ-అభ్యమిత్రీయః-అభ్యమిత్ర్యః-అభ్యమిత్రీణః- అమిత్రాభిముఖం సుష్ఠు గచ్ఛతీత్యర్థః॥ § గోష్ఠాత్ఖఞ్ భూతపూర్వే॥ ౫॥౨॥౧౮॥ గోష్ఠో భూతపూర్వః గౌష్ఠీనో దేశః॥ § అశ్వస్యైకాహగమః॥ ౫॥౨॥౧౯॥ ఏకాహేన గమ్యతే ఇత్యైకాహగమః-ఆశ్వీనోఽధ్వా॥ § శాలీనకౌపీనే అధృష్టాకార్యయోః॥ ౫॥౨॥౨౦॥ శాలాప్రవేశమర్హతి శాలీనః-అధృష్టః-కూపపతనమర్హతి కౌపీనం పాపం - తత్సాధనత్వాత్తద్వద్గోప్యత్వాత్పురుషలిఙ్గమపి-తత్సమ్బన్ధాత్తదాచ్ఛాదనమపి॥ § వ్రాతేన జీవతి॥ ౫॥౨॥౨౧॥ వ్రాతేన శరీరాయాసేన జీవతి నతు బుద్ధివైభవేన సః వ్రాతీనః॥ § సాప్తపదీనం సఖ్యమ్॥ ౫॥౨॥౨౨॥ సప్తభిః పదైరవాప్యతే సాప్తపదీనమ్॥ § హైయఙ్గవీనం సంజ్ఞాయామ్॥ ౫॥౨॥౨౩॥ హ్యోగోదోహస్య హియఙ్గురాదేశో వికారార్థే ఖఞ్ చ నిపాత్యతే-దుహ్యత ఇతి దోహః క్షీరం హ్యోగోదోహస్య వికారః హైయఙ్గవీనం నవనీతమ్॥ § తస్య పాకమూలే పీల్వాదికర్ణాదిభ్యః కుణబ్జాహచౌ॥ ౫॥౨॥౨౪॥ పీలూనాం పాకః పీలుకుణః కర్ణస్య మూలం కర్ణజాహమ్॥ § పక్షాత్తిః॥ ౫॥౨॥౨౫॥ మూలగ్రహణమాత్రమనువర్తతే-పక్షస్య మూలం పక్షతిః॥ § తేన విత్తశ్చుఞ్చుప్చణపౌ॥ ౫॥౨॥౨౬॥ పకారః ప్రత్యయయోరాదౌ లుప్తనిర్దిష్టః తేన చస్య నేత్సంజ్ఞా-విద్యయా విత్తో విద్యాచుఞ్చుః విద్యాచణః॥ § వినఞ్భ్యాం నానాఞౌ నసహ॥ ౫॥౨॥౨౭॥ అసహార్థే పృథగ్భావే వర్తమానాభ్యాం స్వార్థే ప్రత్యయౌ-వినా-నానా॥ § వేః శాలచ్ఛఙ్కటచౌ॥ ౫॥౨॥౨౮॥ క్రియావిశిష్టసాధనవాచకాత్ స్వార్థే-విస్తృతం- విశాలం- విశఙ్కటమ్॥ § సమ్ప్రోదశ్చ కటచ్॥ ౫॥౨॥౨౯॥ సఙ్కటం- ప్రకటం ఉత్కటం చాద్వికటమ్॥ ❁ అలాబూతిలోమాభఙ్గాభ్యో రజస్యుపసంఖ్యానమ్॥ ❁ అలాబూనాం రజః అలాబూకటమిత్యాది॥ ❁ గోష్ఠజ్ స్థానాదిషు పశునామభ్యః॥ ❁ గవాం స్థానం గోగోష్ఠం- అశ్వగోష్ఠమ్ ❁ సఙ్ఘాతే కటచ్॥ ❁ అవీనాం సఙ్ఘాతః అవికటః॥ ❁ విస్తారే పటచ్॥ ❁ అవీనాం విస్తారః అవిపటః॥ ❁ ద్విత్వే గోయుగచ్॥ ❁ ద్విత్వే ఉష్ట్రగోయుగమ్॥ ❁ షట్త్వే షడ్గవచ్॥ ❁ అశ్వషడ్గవమ్॥ ❁ స్నేహే తైలచ్॥ ❁ తిలతైలం సర్షపతైలమ్॥ ❁ భవనే క్షేత్రే శాకటశాకినౌ॥ ❁ ఇక్షుశాక

ఽమ్ ఇక్షుశాకినమ్॥§॥అవాత్కుటారచ్చ॥౫॥౨॥౩౦॥చాత్కటచ్-అవాచీనోఽవనతో వాఽవకుటారః-అవకటః॥§॥నతేనాసికాయాస్సంజ్ఞాయాం
టీటఞ్నాటజ్భ్రటచః॥౫॥౨॥౩౧॥అవాదిత్యేవ-నతన్నమనం-నాసికాయానతంఅవటీటంఅవనాటంఅవభ్రటం-తద్యోగాన్నాసికాఽవటీటా
పురుషోఽవటీటః॥§॥నేర్బిడజ్బిరీసచౌ॥౫॥౨॥౩౨॥నిబిడం-నిబిరీసమ్॥§॥ఇనచ్పిటచ్చికచిచ॥౫॥౨॥౩౩॥నేరిత్యేవ- నాసికాయానతేఽభిధేయేఇన
చ్పిటచౌప్రత్యయౌప్రకృతేశ్చికచి ఇత్యాదేశౌచ స్తః॥ ✿॥కప్రత్యయచికాదేశౌచవక్తవ్యౌ॥✿॥చికినం-చిపిటం-చిక్కమ్ ✿॥క్లిన్నస్యచిల్పి
ల్లశ్చాస్యచక్షుషీ॥✿॥క్లిన్నేచక్షుషీఅస్య చిల్లః పిల్లః॥✿॥చుల్ చ॥✿॥చుల్లః॥§॥ఉపాధిభ్యాంత్యకన్నాసన్నారూఢయోః॥౫॥౨॥౩౪॥ సంజ్ఞా
యామిత్యనువర్తతే పర్వతస్యాసన్నంస్థలముపత్యకా-ఆరూఢస్థలమధిత్యకా॥§॥కర్మణిఘటోఽఠచ్॥౫॥౨॥౩౫॥ఘటతే ఇతిఘటః పచాద్యచ్-కర్మణి
ఘటతేకర్మఠః పురుషః॥§॥తదస్యసంజాతంతారకాదిభ్యఇతచ్॥౫॥౨॥౩౬॥తారకాస్సంజాతాఅస్య తారకితన్నభః.ఆకృతిగణోఽయమ్॥§॥ప్రమాణే
ద్వయసజ్దఘ్నఞ్మాత్రచః॥౫॥౨॥౩౭॥తదస్యేత్యనువర్తతే ఊరూప్రమాణమస్యఊరుద్వయసమ్-ఊరుదఘ్నమ్-ఊరుమాత్రమ్॥✿॥ప్రమాణే
లః॥✿॥ప్రమాణమితియేప్రసిద్ధాః తేభ్యఃపరస్యలుక్స్యాత్ -శమః-దిష్టిః-వితస్తిః॥✿॥ద్విగోర్నిత్యమ్॥✿॥ద్వౌశమౌప్రమాణమస్యద్విశమమ్॥✿॥
ప్రమాణపరిమాణాభ్యాంసంఖ్యాయాశ్చాపిసంశయేమాత్రజ్వక్తవ్యః॥✿॥శమమాత్రం-ప్రస్థమాత్రం పఞ్చమాత్రః॥✿॥వత్వన్తాత్స్వార్థేద్వయ
సజ్మాత్రచౌ. ✿తావదేవతావద్ద్వయసమ్-తావన్మాత్రమ్॥§॥పురుషహస్తిభ్యామణ్ చ॥౫॥౨॥౩౮॥పురుషఃప్రమాణమస్యపౌరుషం-పురుష
ద్వయసమ్ హాస్తినం-హస్తిద్వయసమ్॥§॥యత్తదేతేభ్యఃపరిమాణేవతుప్॥౫॥౨॥౩౯॥యత్పరిమాణమస్యయావాన్-తావాన్- ఏతావాన్॥
§॥కిమిదమ్భ్యాంవోఘః॥౫॥౨॥౪౦॥ఆభ్యాంవతుప్స్యాత్ వస్యచఘః-కియాన్-ఇయాన్॥§॥కిమస్సంఖ్యాపరిమాణేడతిచ॥౫॥౨॥౪౧॥చాద్వతు
ప్-తస్యచవస్యఘస్స్యాత్- కాసంఖ్యాయేషాం తేకతి-కియన్తః §॥సంఖ్యాయాఅవయవేతయప్॥౫॥౨॥౪౨॥ పఞ్చఅవయవాఅస్యపఞ్చతయం
॥§॥ద్విత్రిభ్యాంతయస్యాయజ్వా॥౫॥౨॥౪౩॥ద్వయం ద్వితయం-త్రయంత్రితయమ్॥§॥ఉభాదుదాత్తోనిత్యమ్॥౫॥౨॥౪౪॥ఉభశబ్దాత్త
యపోఽయచ్స్యాత్-సచాద్యుదాత్తః-ఉభయమ్॥§॥తదస్మిన్నధికమితిదశాన్తాడ్డః॥౫॥౨॥౪౫॥ఏకాదశఅధికాఅస్మిన్నిత్యేకాదశమ్- శతసహ
స్రయోరేవేష్యతే - నేహ-ఏకాదశఅధికా అస్యాంవింశతౌ-ప్రకృతిప్రత్యయార్థయోఃసమానజాతీయత్వమేవేష్యతే- నేహ-ఏకాదశమాషా

అధికా అస్మిన్సువర్ణశతే ॥ § ॥ శదన్తవింశతేశ్చ ॥ ౫ ॥ ౨ ॥ ౪౬ ॥ డస్స్యాదుక్తేఽర్థే - త్రింశదధికా అస్మిన్ త్రింశం శతం - వింశమ్ ॥ § ॥ సంఖ్యాయా గుణస్య నిమానే మయట్ ॥ ౫ ॥ ౨ ॥ ౪౭ ॥ భాగస్య మూల్యే వర్తమానాత్ ప్రథమాన్తాత్ సంఖ్యావాచినః షష్ఠ్యర్థే మయట్ స్యాత్ - యవానాం ద్వౌ భాగౌ నిమానమస్యోదశ్విద్భాగస్య ద్విమయముదశ్విద్యవానామ్ - గుణస్యేతి కిం - ద్వౌ వ్రీహియవౌ నిమానమస్యోదశ్వితః - నిమానే కిమ్ - ద్వౌ గుణౌ క్షీరస్య ఏకస్తైలస్య ద్విగుణం క్షీరం పచ్యతే తైలేన ॥ § ॥ తస్య పూరణే డట్ ॥ ౫ ॥ ౨ ॥ ౪౮ ॥ ఏకాదశానాం పూరణ ఏకాదశః ॥ § ॥ నాన్తాదసంఖ్యాదేర్మట్ ॥ ౫ ॥ ౨ ॥ ౪౯ ॥ డటో మడాగమస్స్యాత్ - పఞ్చానాం పూరణః పఞ్చమః - నాన్తాత్కిం - వింశః - అసంఖ్యాదేః కిం - ఏకాదశః ॥ § ॥ షట్కతికతిపయచతురాం థుక్ ॥ ౫ ॥ ౨ ॥ ౫౧ ॥ ఏషాం థుగాగమస్స్యాడ్డటి - షణ్ణాం పూరణః షష్ఠః - కతిథః - కతిపయశబ్దస్యాసంఖ్యాత్వేఽప్యత ఏవ జ్ఞాపకాడ్డట్ - కతిపయథః - చతుర్థః ॥ § ॥ చతురశ్ఛయతావాద్యక్షరలోపశ్చ ॥ § ॥ తురీయః - తుర్యః ॥ § ॥ బహుపూగగణసఙ్ఘస్య తిథుక్ ॥ ౫ ॥ ౨ ॥ ౫౨ ॥ డటీత్యేవ - పూగసఙ్ఘయోరసంఖ్యాత్వేఽప్యత ఏవ డట్ - బహుతిథః ఇత్యాది ॥ § ॥ వతోరిథుక్ ॥ ౫ ॥ ౨ ॥ ౫౩ ॥ డటీత్యేవ - యావతిథః ॥ § ॥ ద్వేస్తీయః ॥ ౫ ॥ ౨ ॥ ౫౪ ॥ డటోఽపవాదః - ద్వయోః పూరణో ద్వితీయః ॥ § ॥ త్రేస్సమ్ప్రసారణఞ్చ ॥ ౫ ॥ ౨ ॥ ౫౫ ॥ తృతీయః ॥ § ॥ వింశత్యాదిభ్యస్తమడన్యతరస్యామ్ ॥ ౫ ॥ ౨ ॥ ౫౬ ॥ ఏభ్యో డటస్తమడాగమో వా స్యాత్ - వింశతితమః - వింశః - ఏకవింశతితమః - ఏకవింశః ॥ § ॥ నిత్యం శతాదిమాసార్ధమాససంవత్సరాచ్చ ॥ ౫ ॥ ౨ ॥ ౫౭ ॥ శతస్య పూరణః శతతమః ఏకశతతమః - మాసాదేరత ఏవ డట్ - మాసతమః ॥ § ॥ షష్ట్యాదేశ్చాసంఖ్యాదేః ॥ ౫ ॥ ౨ ॥ ౫౮ ॥ షష్టితమః - సంఖ్యాదేస్తు వింశత్యాదిభ్య ఇతి వికల్ప ఏవ - ఏకషష్టః ఏకషష్టితమః ॥ § ॥ మతౌ చ్ఛస్సూక్తసామ్నోః ॥ ౫ ॥ ౨ ॥ ౫౯ ॥ మత్వర్థే ఛస్స్యాత్ - అచ్ఛావాకశబ్దోఽస్మిన్నస్తి అచ్ఛావాకీయం సూక్తం - వారవన్తీయం సామ ॥ § ॥ అధ్యాయానువాకయోర్లుక్ ॥ ౫ ॥ ౨ ॥ ౬౦ ॥ మత్వర్థీయస్య ఛస్య - అత ఏవ జ్ఞాపకాత్తత్ర ఛః - విధానసామర్థ్యాచ్చ పక్షే ల్వేన లుక్ - గర్దభాణ్డః గర్దభాణ్డీయః ॥ § ॥ విముక్తాదిభ్యోఽణ్ ॥ ౫ ॥ ౨ ॥ ౬౧ ॥ మత్వర్థేఽణ్ స్యాదధ్యాయానువాకయోః - విముక్తశబ్దోఽస్మిన్నస్తి వైముక్తః - దైవాసురః ॥ § ॥ గోషదాదిభ్యో వున్ ॥ ౫ ॥ ౨ ॥ ౬౨ ॥ మత్వర్థే - అధ్యాయానువాకయోః - గోషదకః - ఇషేత్వకః ॥ § ॥ తత్ర కుశలః పథః ॥ ౫ ॥ ౨ ॥ ౬౩ ॥ వున్ స్యాత్ - పథికుశలః పథికః ॥ § ॥ ఆకర్షాదిభ్యః కన్ ॥ ౫ ॥ ౨ ॥ ౬౪ ॥ ఆకర్షే కుశల ఆకర్షకః - ఆకషాదిభ్య ఇతి రేఫరహితో ముఖ్యః పాఠః - ఆకషో నికషః ॥ § ॥ ధనహిరణ్యాత్కామే ॥ ౫ ॥ ౨ ॥ ౬౫ ॥ కామ ఇచ్ఛా - ధనే కామో ధనకో దేవదత్తస్య - హిరణ్యకః ॥ § ॥ స్వాఙ్గేభ్యః ప్రసితే ॥ ౫ ॥ ౨ ॥ ౬౬ ॥ కేశేషు ప్రసితః కేశకః - తత్ర చ నాయాం తత్పర ఇత్య

ఢః॥§॥ ఉదరాట్ఠగాద్యూనే॥ ౫॥౨॥౬౭॥ అవిజిగీషౌఠక్ స్యాత్-కనోపవాదః-బుభుక్షయాఽత్యన్తపీడితఉదరే ప్రసితఔదరికః-ఆద్యూనేకిమ్-ఉ
దరకః-ఉదరపరిమార్జనాదౌ ప్రసక్త ఇత్యర్థః॥§॥ సస్యేనపరిజాతః॥ ౫॥౨॥౬౮॥ కన్ స్యాద్యత్తేనతుఠక్-సస్యశబ్దోగుణవాచీనతు ధాన్యవాచీ-శస్యేనే
తిపాఠాన్తరం-సస్యేనగుణేనపరిజాతఃసమ్బద్ధఃసస్యకస్సాధుః॥§॥ అంశంహారీ॥ ౫॥౨॥౬౯॥ హారీత్యావశ్యకేణినిః-అతఏవతద్యోగేషష్ఠీన-అంశ
కోదాయాదః॥§॥ తన్త్రాదచిరాపహృతే॥ ౫॥౨॥౭౦॥ తన్త్రకఃపటః-ప్రత్యగ్ర ఇత్యర్థః॥§॥ బ్రాహ్మణకోష్ణికే సంజ్ఞాయామ్॥ ౫॥౨॥౭౧॥ ఆయుధజీ
వినో బ్రాహ్మణాయస్మిన్దేశే స బ్రాహ్మణకః-అల్పమన్నంయస్యాంసోష్ణికాయవాగూః-అన్నశబ్దస్యఉష్ణాదేశోనిపాత్యతే॥§॥ శీతోష్ణాభ్యాం
కారిణి॥ ౫॥౨॥౭౨॥ శీతఙ్కరోతీతిశీతకఃఅలసః-ఉష్ణంకరోతీత్యుష్ణకః శీఘ్రకారీ॥§॥ అధికమ్॥ ౫॥౨॥౭౩॥ అధ్యారూఢశబ్దాత్కన్ ఉత్తరపదలోప
శ్చ॥§॥ అనుకాభికాభీకఃకమితా॥ ౫॥౨॥౭౪॥ అన్వభిభ్యాంకన్-అభేర్వాదీర్ఘశ్చ-అనుకామయతే-అనుకః-అభికామయతే-అభికః-అభీకః॥§॥
పార్శ్వేనాన్విచ్ఛతి॥ ౫॥౨॥౭౫॥ అనృజురుపాయఃపార్శ్వం తేనాన్విచ్ఛతిపార్శ్వకః॥§॥ అయఃశూలదణ్డాజినాభ్యాంఠక్ఠఞౌ॥ ౫॥౨॥౭౬॥ తీక్ష్ణ
ఉపాయోఽయశ్శూలం తేనాన్విచ్ఛతిఆయశ్శూలికః-సాహసికః-దణ్డాజినందమ్భః తేనాన్విచ్ఛతిదాణ్డాజినికః॥§॥ తావతిథంగ్రహణమితిలుగ్వా॥
౫॥౨॥౭౭॥ కన్ స్యాత్పూరణప్రత్యయస్యచలుగ్వా-ద్వితీయకం-ద్వికంవా గ్రహణం దేవదత్తస్యద్వితీయేనరూపేణగ్రహణమిత్యర్థః॥ ❁॥ తా
వతిథేనగృహ్ణాతీతికన్వక్తవ్యోనిత్యఞ్చలుక్॥ ❁॥ షష్ఠేనరూపేణ గృహ్ణాతిషట్కో దేవదత్తః-పఞ్చకః॥§॥ సఏషాంగ్రామణీః॥ ౫॥౨॥౭౮॥ దేవదత్తో
ముఖ్యోయేషాం దేవదత్తకాః-త్వత్కాః-మత్కాః॥§॥ శృఙ్ఖలమస్య బన్ధనం కరభే॥ ౫॥౨॥౭౯॥ శృఙ్ఖలకఃకరభః॥§॥ ఉత్కఉన్మనాః॥ ౫॥౨॥౮౦॥ ఉద్గత
మనస్కవృత్తేరుచ్ఛబ్దాత్స్వార్థేకన్-ఉత్కఃఉత్కణ్ఠితః॥§॥ కాలప్రయోజనాద్రోగే॥ ౫॥౨॥౮౧॥ కాలవచనాత్ప్రయోజనవచనాచ్చకన్స్యాత్
రోగే-ద్వితీయేఽహనిభవోద్వితీయకోజ్వరః-ప్రయోజనంకారణంరోగస్యఫలంవా-విషపుష్పైర్జనితోవిషపుష్పకః-ఉష్ణకార్యమస్యఉష్ణకః-
రోగకిమ్-ద్వితీయోదివసోస్య॥§॥ తదస్మిన్నన్నం ప్రాయేణసంజ్ఞాయామ్॥ ౫॥౨॥౮౨॥ ప్రథమాన్తాత్సప్తమ్యర్థేకన్స్యాత్-యత్ ప్రథమాన్తమ
న్నంచేత్ప్రాయవిషయంతత్-గుడాపూపాఃప్రాయేణాన్నమస్యాంగుడాపూపికాపౌర్ణమాసీ॥ ❁॥ వటకేభ్యఇనిర్వాచ్యః॥ ❁॥ వటకినీ॥§॥ కు
ల్మాషాదఞ్॥ ౫॥౨॥౮౩॥ కుల్మాషాఃప్రాయేణాన్నమస్యాంకౌల్మాషీ॥§॥ శ్రోత్రియంశ్ఛన్దోఽధీతే॥ ౫॥౨॥౮౪॥ శ్రోత్రియః-వేత్యనువృత్తేశ్ఛా

న్దసః॥§॥ శ్రాద్ధమనేనభుక్తమినిఠనౌ॥౫॥౨॥౮౫॥ శ్రాద్ధీ-శ్రాద్ధికః॥§॥పూర్వాదినిః॥౫॥౨॥౮౬॥పూర్వంకృతమనేనపూర్వీ॥§॥సపూర్వాచ్చ॥౫॥౨॥౮౭॥కృతపూర్వీ॥§॥ఇష్టాదిభ్యశ్చ॥౫॥౨॥౮౮॥ఇష్టమనేనఇష్టీ-అధీతీ॥§॥ఛన్దసిపరిపన్థిపరిపరిణౌపర్యవస్థాతరి॥౫॥౨॥౮౯॥లోకేతుపరిపన్థిశబ్దోనన్యాయ్యః॥§॥అనుపద్యన్వేష్టా॥౫॥౨॥౯౦॥అనుపదమన్వేష్టా-అనుపదీ॥§॥సాక్షాద్ద్రష్టరిసంజ్ఞాయామ్॥౫॥౨॥౯౧॥ సాక్షాద్ద్రష్టాసాక్షీ॥§॥ క్షేత్రియచ్పరక్షేత్రేచికిత్స్యః॥౫॥౨॥౯౨॥ క్షేత్రియోవ్యాధిఃశరీరాన్తరేచికిత్స్యః అప్రతీకార్యఇత్యర్థః॥§॥ఇన్ద్రియమిన్ద్రలిఙ్గమిన్ద్రదృష్టమిన్ద్రసృష్టమిన్ద్రజుష్టమిన్ద్రదత్తమితివా॥౫॥౨॥౯౩॥ ఇన్ద్ర ఆత్మాతస్యలిఙ్గంకరణేనకర్తురనుమానాత్-ఇతిశబ్దః ప్రకారార్థః-ఇన్ద్రేణదుర్జయమిన్ద్రియమ్॥§॥తదస్యాస్త్యస్మిన్నితిమతుప్॥౫॥౨॥౯౪॥గావోస్యాస్మిన్వాసన్తిగోమాన్॥❀॥భూమనిన్దాప్రశంసాసునిత్యయోగేతిశాయనే- సంసర్గేఽస్తివివక్షాయాం భవన్తిమతుబాదయః॥౧॥§॥ రసాదిభ్యశ్చ॥౫॥౨॥౯౫॥మతుప్-రసవాన్-రూపవాన్-అన్యమత్వర్థీయనివృత్త్యర్థంవచనమ్-రసరూపవర్ణగన్ధస్పర్శశబ్దస్నేహ-గుణాత్-ఏకాచః-స్వవాన్-గుణగ్రహణంరసాదీనాంవిశేషణమ్॥§॥తసౌమత్వర్థే॥౧॥౪॥౧౯॥ తాన్తసాన్తౌభసంజ్ఞౌస్తోమత్వర్థేప్రత్యయేపరే-వసోస్సమ్ప్రసారణం-విదుష్మాన్॥గుణవచనేభ్యోమతుపోలుగిష్టః॥శుక్లోగుణోస్యాస్తిశుక్లఃపటః-కృష్ణః॥§॥మాదుపధాయాశ్చమతోర్వోఽయవాదిభ్యః॥౮॥౨॥౯॥మవర్ణావర్ణాన్తాన్మవర్ణావర్ణోపధాచ్చయవాదివర్జితాత్పరస్యమతోర్మస్యవస్స్యాత్-కింవాన్-జ్ఞానవాన్-విద్యావాన్-లక్ష్మీవాన్-యశస్వాన్-భాస్వాన్-యవాదేస్తుయవమాన్-భూమిమాన్॥§॥ఝయః॥౮॥౨॥౧౦॥ఝయన్తాన్మతోర్మస్యవస్స్యాత్-అపదాన్తత్వాన్నజశ్త్వం-విద్యుత్వాన్॥§॥సంజ్ఞాయామ్॥౮॥౨॥౧౧॥మతోర్మస్యవస్స్యాత్-అహీవతీ-మునీవతీ-శరాదీనాంచేతిదీర్ఘః॥ §॥ఆసన్దీవదష్ఠీవచ్చక్రీవత్కక్షీవద్రుమణ్వచ్చర్మణ్వతీ॥౮॥౨॥౧౨॥ఏతేషట్సంజ్ఞాయాంనిపాత్యన్తే-ఆసనశబ్దస్యాసన్దీభావః- ఆసన్దీవాన్గ్రామః-అన్యత్రాసనవాన్-అస్థిశబ్దస్యాష్ఠీభావః-అష్ఠీవాన్-అస్థిమానన్యత్ర-చక్రశబ్దస్యచక్రీభావః- చక్రీవాన్నామరాజా- చక్రవానన్యత్ర-కక్ష్యాయాస్సమ్ప్రసారణమ్-కక్షీవాన్నామఋషిః కక్ష్యావానన్యత్ర-లవణశబ్దస్యరుమణ్భావః-రుమణ్వాన్నామపర్వతః- లవణవానన్యత్ర-చర్మణోనలోపాభావోణత్వఞ్చ-చర్మణ్వతీనామనదీ-చర్మవత్యన్యత్ర॥§॥ఉదన్వానుదధౌచ॥౮॥౨॥౧౩॥ఉదకస్యఉదన్భావోమతౌ-ఉదధౌసంజ్ఞాయాఞ్చ-ఉదన్వాన్సముద్రః-ఋషిశ్చ॥§॥రాజన్వాన్సౌరాజ్యే॥౮॥౨॥౧౪॥రాజన్వతీభూః-రాజవానన్యత్ర॥§॥ప్రాణిస్థా

డాత్తోలజన్యతరస్యామ్॥౫॥౨॥౯౬॥చూడాలః- ప్రాణిస్థాత్కిం-శిఖావాన్దీపః-ఆతఃకిమ్-హస్తవాన్- ప్రాణ్యఙ్గాదేవనేహ-మేధావాన్-ప్రత్య
యస్వరేణైవసిద్ధేఅన్తోదాత్తత్వేచూడాలోసీత్యాదౌస్వరితోవానుదాత్తేపదాదావితిస్వరితబాధనార్థశ్చకారః॥§॥సిధ్మాదిభ్యశ్చ॥౫॥౨॥౯౭
లజ్వాస్యాత్-సిధ్మలః-సిధ్మవాన్-అన్యతరస్యాంగ్రహణంమతుప్సముచ్చయార్థంనతుప్రత్యయవికల్పార్థం- తేనఅకారాన్తేభ్యఇనిఠనౌన॥ ❁॥
వాతదన్త బలలలాటానామూఙ్చ॥❁॥ వాతూలః॥§॥వత్సాంసాభ్యాంకామబలే॥ ౫॥౨॥౯౮॥ ఆభ్యాంలజ్వాస్యాద్యథాసంఖ్యంకామవతిబ
లవతిచార్థే-వత్సలః-అంసలః॥§॥ఫేనాదిలచ్చ॥౫॥౨॥౯౯॥చాల్లచ్-అన్యతరస్యాంగ్రహణంమతుప్సముచ్చయార్థమనువర్తతే ఫేనిలః- ఫేనలః-
ఫేనవాన్॥§॥లోమాదిపామాదిపిచ్ఛాదిభ్యశ్శనేలచః॥౫॥౨॥౧౦౦॥లోమాదిభ్యశ్శః-లోమశః-లోమవాన్-రోమశః-రోమవాన్- పామాది
భ్యోనః-పామనః-అంగాత్కల్యాణే-అంగనా-లక్ష్మ్యాఅచ్చ-లక్ష్మణః॥❁॥విష్వగిత్యుత్తరపదలోపశ్చాకృతసన్ధేః॥❁॥విషుణః॥❁॥ పిచ్ఛాదిభ్య
ఇలచ్॥❁ పిచ్ఛిలః-పిచ్ఛవాన్-ఉరసిలః-ఉరస్వాన్॥§॥ప్రజ్ఞాశ్రద్ధార్చాభ్యోణః॥౫॥౨॥౧౦౧॥ ప్రాజ్ఞోవ్యాకరణమ్ ప్రాజ్ఞా- శ్రాద్ధః-ఆర్చః॥
❁॥వృత్తేశ్చ॥❁॥వార్త్తః॥§॥తపస్సహస్రాభ్యాంవినీనీ॥౫॥౨॥౧౦౨॥వినీన్యోరికారోనకారపరిత్రాణార్థః-తపస్వీ-సహస్రీ- అసన్తత్వాదదన్త
త్వాచ్చసిద్ధేపునర్వచనమణాబాధామాభూదితి-సహస్రాత్తురనోపిబాధనార్థమ్॥§॥అణ్చ॥౫॥౨॥౧౦౩॥యోగవిభాగఉత్తరార్థః-తాపసః-సా
హస్రః॥❁॥జ్యోత్స్నాదిభ్యఉపసంఖ్యానమ్॥❁॥జ్యౌత్స్నః-తామిస్రః॥§॥సికతాశర్కరాభ్యాఞ్చ॥౫॥౨॥౧౦౪॥ సైకతోఘటః- శార్కరః॥§॥
దేశేలుబిలచౌచ॥౫॥౨॥౧౦౫॥ చాదణ్మతుప్చ-సికతాస్సన్త్యస్మిన్దేశేసికతా-సికతిలః- సైకతః-సికతావాన్-ఏవంశర్కరేత్యాది॥§॥ దన్త
ఉన్నతఉరచ్॥ ౫॥౨॥౧౦౬॥ఉన్నతాదన్తాఃసన్త్యస్యదన్తురః॥§॥ ఊషసుషిముష్కమధోరః॥౫॥౨॥౧౦౭॥ ఊషరఃసుషిరఃముష్కోణ్డఃముష్క
రః-మధుమాధుర్యమ్-మధురః॥❁॥రప్రకరణేఖముఖకుఞ్జేభ్యఉపసంఖ్యానమ్॥ ❁॥ఖరఃముఖరఃకుఞ్జోహస్తిహనుఃకుఞ్జరః॥❁॥నగపాంసుపాణ్డు
భ్యశ్చ॥❁॥నగరం-పాంసురః పాణ్డురః- పాణ్డరశబ్దస్తుఅవ్యుత్పన్నఏవ॥❁॥కచ్ఛ్వాహ్రస్వత్వఞ్చ॥ ❁॥కచ్ఛురః॥§॥ద్యుద్రుభ్యాంమః॥౫॥౨॥
౧౦౮ ద్యుమః- ద్రుమః॥§॥కేశాద్వోఽన్యతరస్యామ్॥౫॥౨॥౧౦౯॥ప్రకృతేనాన్యతరస్యాంగ్రహణేనమతుపిసిద్ధేపునర్గ్రహణమినిఠనోస్సమా
వేశార్థమ్- కేశవః- కేశీ- కేశికః- కేశవాన్॥❁॥అన్యేభ్యోపిదృశ్యతే॥❁॥మణివోనాగవిశేషః-హిరణ్యవోనిధివిశేషః॥❁॥అర్ణసోలోపశ్చ। ❁॥

అర్ణవః॥§॥గాణ్డ్యజగాత్సంజ్ఞాయామ్॥౫॥౨॥౧౧౦॥ హ్రస్వదీర్ఘయోర్యణాత తన్త్రేణ నిర్దేశః-గాణ్డీవం గాణ్డివమర్జునస్య ధనుః-అజగవం పినాకః॥§॥
కాణ్డాణ్డాదీరన్నీరచౌ॥౫॥౨॥౧౧౧॥కాణ్డీరః॥ఆణ్డీరః॥§॥రజఃకృష్యాసుతిపరిషదో వలచ్॥౫॥౨॥౧౧౨॥రజస్వలా స్త్రీ-కృషీవలః- వల ఇతి దీర్ఘః ఆసు
తీవలః శౌణ్డికః-పరిషద్వలః-పర్షదితి పాఠాన్తరమ్-పర్షద్వలః - అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతే- భ్రాతృవలః-పుత్రవలః-శత్రువలః- వల ఇత్యత్ర సంజ్ఞాయా
మిత్యనువృత్తేర్నేహ దీర్ఘః॥§॥దన్తశిఖాత్సంజ్ఞాయామ్॥౫॥౨॥౧౧౩॥దన్తావలో హస్తీ-శిఖావలః కేకీ॥§॥జ్యోత్స్నాతమిస్రాశృఙ్గిణోర్జస్విన్నూర్జ
స్వలగోమిన్మలినమలీమసాః॥౫॥౨॥౧౧౪॥మత్వర్థే నిపాత్యన్తే-జ్యోతిష ఉపధాలోపో నశ్చ ప్రత్యయః-జ్యోత్స్నా-తమస ఉపధాయా ఇత్వం
రశ్చ-తమిస్రా- స్త్రీత్వమతన్త్రమ్-తమిస్రం-శృఙ్గాదినచ్ శృఙ్గిణః - ఊర్జసో వలచ్- తేన బాధా మా భూదితి వినిరపి-ఊర్జస్వీ ఊర్జస్వలః-ఊర్జో౽సు
నాగమ ఇతి వృత్తిస్తు చిన్త్యా-ఊర్జస్వతీతి వదసునన్తేనైవ నైపాతికోపపత్తేః-గోశబ్దాన్మినిః-గోమీ-మలశబ్దాదినచ్-మలినః-ఈమసచ్చ-మలీమసః॥§॥ అ
త ఇనిఠనౌ॥౫॥౨॥౧౧౫॥దణ్డీ దణ్డికః॥§॥ వ్రీహ్యాదిభ్యశ్చ॥౫॥౨॥౧౧౬॥వ్రీహీ-వ్రీహికః-న చ సర్వేభ్యో వ్రీహ్యాదిభ్య ఇనిఠనావిష్యేతే-కిన్తర్హి శి
ఖామాలాసంజ్ఞాదిభ్య ఇనిః॥❁॥యవఖదాదిభ్య ఇకః॥❁॥అన్యేభ్య ఉభయమ్॥§॥ తున్దాదిభ్య ఇలచ్చ॥ ౫॥౨॥౧౧౭॥ చాదినిఠనౌ మతుప్ చ-తు
న్దిలః-తున్దీ-తున్దికః-తున్దవాన్-ఉదర పిచణ్డ యవ వ్రీహి॥ స్వాఙ్గాద్వివృద్ధౌ॥ వివృద్ధ్యుపాధికాత్స్వాఙ్గవాచిన ఇలజాదయః స్యుః-వివృద్ధౌ కర్ణౌ యస్యాస
కర్ణీ-కర్ణికః-కర్ణవాన్॥§॥ఏకగోపూర్వాట్ఠఞ్ నిత్యమ్॥౫॥౨॥౧౧౮॥ఏకశతమస్యాస్తీతి ఐకశతికః ఐకసహస్రికః గౌశతికః- గౌసహస్రికః॥ §॥ శ
తసహస్రాన్తాచ్చ నిష్కాత్॥౫॥౨॥౧౧౯॥నిష్కాత్పరౌ యౌ శతసహస్రశబ్దౌ తదన్తాత్ప్రాతిపదికాట్ఠఞ్ స్యాన్మత్వర్థే- నైష్కశతికః- నైష్కసహ
స్రికః॥§॥రూపాదాహతప్రశంసయోర్యప్॥౫॥౨॥౧౨౦॥ ఆహతం రూపమస్యాస్తీతి రూప్యః కార్షాపణః ప్రశస్తం రూపమస్యాస్తీతి రూప్యో గౌః- ఆ
హతేతి కిమ్-రూపవాన్॥అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతే॥హిమ్యాః పర్వతాః-గుణ్యాః బ్రాహ్మణాః §॥అస్మాయామేధాస్రజో వినిః॥౫॥౨॥౧౨౧॥యశస్వీ-
యశస్వాన్-మాయావీ-వ్రీహ్యాదిపాఠాదినిఠనౌ-మాయీ-మాయికః-క్విన్నన్తత్వాత్కుః-స్రగ్వీ॥❁॥ఆమయస్యోపసంఖ్యానం దీర్ఘశ్చ॥❁॥
ఆమయావీ॥❁॥శృఙ్గబృన్దాభ్యామారకన్॥❁॥ శృఙ్గారకః బృన్దారకః॥❁॥ఫలబర్హాభ్యామినచ్॥❁॥ఫలినః-బర్హిణః॥❁॥ హృదయాచ్చాలు
రన్యతరస్యామ్॥❁॥ఇనిఠనౌ మతుప్ చ-హృదయాలుః-హృదయీ-హృదయికః హృదయవాన్॥❁॥ శీతోష్ణతృప్రేభ్యస్తదసహనే॥❁॥ శీత

న్నసహతే శీతాలుః-ఉష్ణాలుః-స్ఫాయితంచీతిరక్-తృప్రః పురోడాశః తన్న సహతే తృప్రాలుః-తృప్రం దుఃఖమితిమాధవః॥✻॥హిమాచ్చేలుః॥✻॥ హిమంనసహతే హిమేలుః॥✻॥ బలాదూలః॥✻॥బలన్నసహతే బలూలః॥✻॥ వాతాత్సమూహేచ॥✻॥ వాతన్నసహతే వాతస్యసమూహోవావాతూలః॥తప్పర్వమరుద్భ్యామ్॥పర్వతః-మరుత్తః॥§॥ఊర్ణాయాయుస్॥౫॥౨॥౧౨౩॥సిత్త్వాత్పదత్వమ్-ఊర్ణాయుః- అత్ర ఛన్దసేతి కేచిదనువర్తయన్తి-యుక్తఞ్చైతత్-అన్యథాహి అహంశుభమో రిత్యత్రైవ ఊర్ణాగ్రహణం కుర్యాత్॥§॥వాచో గ్మినిః॥౫॥౨॥౧౨౪॥వాగ్మీ॥§॥ ఆలజాటచౌ బహుభాషిణి॥౫॥౨॥౧౨౫॥కుత్సిత ఇతి వక్తవ్యమ్॥✻॥కుత్సితం బహుభాషతే వాచాలః-వాచాటః- యస్తుసమ్యగ్బహుభాషతే స వాగ్మీత్యేవ॥§॥స్వామిన్నైశ్వర్యే॥౫॥౨॥౧౨౬॥ఐశ్వర్యవాచకాత్స్వశబ్దాన్మత్వర్థే ఆమినచ్-స్వామీ॥§॥ అర్శ ఆదిభ్యోఽచ్॥౫॥౨॥౧౨౭॥ అర్శోఽస్యవిద్యతే అర్శసః-ఆకృతిగణోఽయమ్॥§॥ ద్వన్ద్వోపతాపగర్హ్యాత్ప్రాణిస్థాదినిః॥౫॥౨॥౧౨౮॥ద్వన్ద్వః-కటకవలయినీ-శఙ్ఖనూపురిణీ - ఉపతాపో రోగః-కుష్ఠీ కిలాసీ- గర్హ్యం నిన్ద్యమ్-కకుదావర్తీ-కాకతాలుకీ- ప్రాణిస్థాత్కిమ్-పుష్పఫలవాన్ ఘటః- ప్రాణ్యఙ్గాన్న పాణిపాదవతీ-అత ఇత్యేవ చిత్రకలలాటికావతీ-సిద్ధే ప్రత్యయే పునర్వచనం రనాదిబాధనార్థమ్॥§॥ వాతాతిసారాభ్యాం కుక్చ॥౫॥౨॥౧౨౯॥ చాదినిః-వాతకీ- అతిసారకీ రోగే చాయమిష్యతే- నేహ- వాతవతీ గుహా॥✻॥పిశాచాచ్చ॥✻॥పిశాచకీ॥§॥వయసి పూరణాత్॥౫॥౨॥౧౩౦॥పూరణప్రత్యయాన్తాన్మత్వర్థే ఇనిః స్యాద్వయసి ద్యోత్యే-మాసః సంవత్సరో వా పఞ్చమోఽస్యాస్తీతి పఞ్చమీ ఉష్ట్రః-ఠన్బాధనార్థమిదం-వయసి కిమ్-పఞ్చమవాన్ గ్రామః॥§॥ సుఖాదిభ్యశ్చ॥౫॥౨॥౧౩౧॥ఇనిర్మత్వర్థే-సుఖీ-దుఃఖీ-మాలాక్షేపే-మాలీ॥§॥ ధర్మశీలవర్ణాన్తాచ్చ॥ ౫॥౨॥౧౩౨॥ ధర్మాద్యన్తాదినిర్మత్వర్థే- బ్రాహ్మణధర్మీ-బ్రాహ్మణశీలీ- బ్రాహ్మణవర్ణీ॥§॥హస్తాజ్జాతౌ॥౫॥౨॥౧౩౩॥హస్తీ-జాతౌకిమ్-హస్తవాన్ పురుషః॥§॥ వర్ణాద్బ్రహ్మచారిణి॥౫॥౨॥౧౩౪॥వర్ణీ॥§॥పుష్కరాదిభ్యో దేశే॥౫॥౨॥౧౩౫॥పుష్కరిణీ పద్మినీ దేశే కిమ్ పుష్కరవాన్ కరీ॥✻॥బాహూరుపూర్వపదాద్బలాత్॥✻॥ బాహుబలీ-ఊరుబలీ॥✻॥సర్వాదేశ్చ॥✻॥సర్వధనీ సర్వబీజీ॥✻॥అర్థాచ్చాసన్నిహితే॥✻॥అర్థీ-సన్నిహితే తు అర్థవాన్॥✻॥తదన్తాచ్చ॥✻॥ధాన్యార్థీ-హిరణ్యార్థీ॥§॥బలాదిభ్యో మతుబన్యతరస్యామ్॥౫॥౨॥౧౩౬॥బలవాన్- బలీ-ఉత్సాహవాన్ ఉత్సాహీ॥§॥సంజ్ఞాయాం మన్మాభ్యామ్। ౫॥౨॥౧౩౭॥మన్నన్తాన్మాన్తాచ్చేనిర్మత్వర్థే- ప్రథిమినీ-దామినీ- హోమినీ-సోమినీ సంజ్ఞాయాః కిమ్-సోమవాన్॥§॥కంశంభ్యాం బభయుస్తి

తుతయసః॥౫॥౨॥౧౩౮॥కంశమితిమాన్తౌ-కమిత్యుదకసుఖయోః శమితిసుఖే- ఆభ్యాంబస్తప్రత్యయాస్స్యుః-యుస్యసోస్సకారఃపదత్వార్థః-కంవః-కమ్భః-కంయుః-కన్తిః-కన్తుః-కన్తః-కంయ్యః-శంవః-శమ్భః-శంయుః-శన్తిః-శన్తుః-శన్తఃశంయ్యః-అనుస్వారస్యవైకల్పికఃపరసవర్ణఃవకారయకారపరస్యానునాసికౌవయౌ॥§॥తున్దివలివటేర్భః॥౫॥౨॥౧౩౯॥వృద్ధానాభిస్తున్దిః-మూర్ధన్యోపధోయమితిమాధవః-తున్దిభః-వలిభః-వటిభః-పామాదిత్వాద్వలినోపి॥§॥అహంశుభమోర్యుస్॥౫॥౨॥౧౪౦॥అహమితిమాన్తమవ్యయమహఙ్కారే-శుభమితిశుభే-అహంయుః-అహంకారవాన్-శుభంయుఃశుభాన్వితః॥

—— ॥ఇతిమత్వర్థీయాః॥ ——

§॥ప్రాగ్దిశోవిభక్తిః॥౫॥౩॥౧॥దిక్శబ్దేభ్యఇత్యతఃప్రాగ్వక్ష్యమాణాఃప్రత్యయావిభక్తిసంజ్ఞాస్స్యుః-అధస్వార్థికాఃప్రత్యయాః-సమర్థానామితిప్రథమాదితిచనివృత్తమ్-వేతిత్వనువర్తతఏవ॥§॥కింసర్వనామబహుభ్యోఽద్వ్యాదిభ్యః॥౫॥౩॥౨॥కిమస్సర్వనామ్నోబహుశబ్దాచ్చేతిప్రాగ్దిశోఽధిక్రియతే॥§॥ఇదమఇశ్॥౫॥౩॥౩॥ప్రాగ్దిశీయేపరే॥§॥ఏతేతౌరథోః॥౫॥౩॥౪॥ఇదమ్శబ్దస్యఏతఇతఇత్యాదేశౌస్తోరేఫాదౌథకారాదౌచప్రాగ్దిశీయేపరే-ఇశోపవాదః॥§॥ఏతదోఽన్॥౫॥౩॥౫॥యోగవిభాగఃకర్తవ్యః-ఏతదఃఏతేతౌస్తోరథోః-అన్-ఏతదఇత్యేవ-అనేకాల్త్వాత్సర్వాదేశః-నలోపఃప్రాతిపదికాన్తస్య॥§॥సర్వస్యసోఽన్యతరస్యాంది॥౫॥౩॥౬॥ ప్రాగ్దిశీయేదకారాదౌప్రత్యయేపరేసర్వస్యసోవాస్యాత్॥§॥పఞ్చమ్యాస్తసిల్॥౫॥౩॥౭॥పఞ్చమ్యన్తేభ్యఃకిమాదిభ్యస్తసిల్స్యాద్వా॥§॥కుతిహోః॥౭॥౨॥౧౦౪॥కిమఃకుస్స్యాత్తాదౌహాదౌచవిభక్తౌపరతః-కుతః-కస్మాత్-యతః-తతః-అతః-ఇతః-అముతః-బహుతః-ద్వ్యాదేస్తుద్వాభ్యామ్॥§॥తసేశ్చ॥౫॥౩॥౮॥కింసర్వనామబహుభ్యఃపరస్యతసేస్తసిలాదేశస్స్యాత్-స్వరార్థంవిభక్త్యర్థఇఛ్చవచనమ్॥§॥పర్యభిభ్యాఞ్చ॥౫॥౩॥౯॥ఆభ్యాన్తసిల్స్యాత్-సర్వోభయార్థాభ్యామేవ-పరితః-సర్వతఇత్యర్థః-అభితఃఉభయతఇత్యర్థః॥§॥సప్తమ్యాస్త్రల్॥౫॥౩॥౧౦॥కుత్రయత్ర-తత్ర-బహుత్ర॥§॥ఇదమోహః॥౫॥౩॥౧౧॥త్రలోపవాదః-ఇశాదేశః-ఇహ॥§॥కిమోఽత్।౫॥౩॥౧౨॥వాగ్రహణమపకృష్యతే-సప్తమ్యన్తాత్కిమోఽద్వాస్యాత్, పక్షేత్రల్॥§॥క్వాతి॥౭॥౨॥౧౦౫॥కిమఃక్వాదేశస్స్యాదతి-క్వ-కుత్ర॥వాహచచ్ఛన్దసి॥ కుహస్థః-కుహజగ్మథుః॥§ ॥ ఏతదస్త్రతసోస్త్రతసౌచానుదాత్తౌ॥౨॥౪॥౩౩॥ అన్వాదేశవిషయేఏతదోఽశ్స్యాత్సచానుదాత్తస్త్రతసోఃపరతఃతౌచానుదాత్తౌస్తః-ఏతస్మిన్గ్రామేసుఖంవసామఃఅథోఅత్రాధీమహేఅతోనగన్తాస్మః॥§॥ఇతరాభ్యోఽపిదృశ్యన్తే॥౫॥౩॥౧౪॥పఞ్చమీసప్తమీతరవిభక్త్యన్తాదపితసిలాదయోదృశ్యన్తే-దృ

ర్గ్రహణాత్స్వవదాదియోగ ఏవ-స భవాన్-తత్ర భవాన్-తం భవన్తమ్-తతో భవన్తం-తత్ర భవన్తమ్-ఏవం దీర్ఘాయుః-దేవానాంప్రియః ఆయుష్మాన్॥ § ॥సర్వైకాన్యకింయత్తదః కాలే దా॥౫॥౩॥౧౫॥సప్తమ్యన్తేభ్యః కాలార్థేభ్యః స్వార్థే దా స్యాత్-సర్వస్మిన్ కాలే సదా-సర్వదా-ఏకదా-అన్యదా-కదా-యదా-తదా-కాలే కిం-సర్వత్ర దేశే॥ § ॥ఇదమో ర్హిల్॥౫॥౩॥౧౬॥సప్తమ్యన్తాత్కాల ఇత్యేవ-హస్యాపవాదః-అస్మిన్ కాలే ఏతర్హి-కాలే కిమ్ ఇహ దేశే॥ § ॥అధునా॥౫॥౩॥౧౭॥ఇదమః సప్తమ్యన్తాత్కాలవాచినః స్వార్థేఽధునా ప్రత్యయః స్యాత్-ఇశ్-యస్యేతి లోపః-అధునా॥ § ॥దానీం చ॥౫॥౩॥౧౮॥ఇదానీమ్॥ § ॥తదో దా చ॥౫॥౩॥౧౯॥తదా-తదానీం-తదో దావచనమనర్థకం విహితత్వాత్॥ § ॥అనద్యతనే ర్హిలన్యతరస్యామ్॥౫॥౩॥౨౧॥కర్హి కదా-యర్హి యదా-తర్హి-తదా-ఏతస్మిన్ కాలే ఏతర్హి॥ § ॥సద్యః పరుత్పరార్యైషమః పరేద్యవ్యద్యపూర్వేద్యురన్యేద్యురన్యతరేద్యురితరేద్యురపరేద్యురధరేద్యురుభయేద్యురుత్తరేద్యుః॥౫॥౩॥౨౨॥ఏతే నిపాత్యన్తే॥ ❁ ॥ సమానస్య సభావో ద్యస్ చాహని॥ ❁ ॥సమానేఽహని సద్యః॥ ❁ ॥పూర్వపూర్వతరయోః పర ఉదారీ చ సంవత్సరే॥ ❁ ॥పూర్వస్మిన్వత్సరే పరుత్-పూర్వతరే వత్సరే పరారి॥ ❁ ॥ ఇదమ ఇశ్ సమసణ్ ప్రత్యయశ్చ సంవత్సరే॥ ❁ ॥అస్మిన్ సంవత్సరే ఐషమః॥పరస్మాదేద్యవ్యహని॥ ❁ ॥పరస్మిన్నహని పరేద్యవి॥ఇదమోఽశ్ ద్యశ్చ॥ ❁ ॥అస్మిన్నహని అద్య॥ ❁ ॥పూర్వాదిభ్యోఽష్టభ్యోఽహన్యేద్యుస్॥ ❁ ॥పూర్వస్మిన్నహని పూర్వేద్యుః-అన్యస్మిన్నహని అన్యేద్యుః-ఉభయోరహ్నోరుభయేద్యుః॥ ❁ ॥ద్యుశ్చోభయాద్వక్తవ్యః॥ ❁ ॥ఉభయద్యుః॥ § ॥ ప్రకారవచనే థాల్॥౫॥౩॥౨౩॥ప్రకారవృత్తిభ్యః కిమాదిభ్యః థాల్ స్యాత్స్వార్థే-తేన ప్రకారేణ తథా యథా॥ § ॥ఇదమస్థముః॥౫॥౩॥౨౪॥థాలోఽపవాదః॥ ❁ ॥ఏతదో వాచ్యః॥ ❁ ॥అనేన ఏతేన వా ప్రకారేణ ఇత్థమ్॥ § ॥కిమశ్చ॥౫॥౩॥౨౫॥కేన ప్రకారేణ కథమ్॥ —— ఇతి ప్రాగ్దిశీయానాం విభక్తిసంజ్ఞాదీనాం పూర్వోఽవధిః ౨ —— దిక్ శబ్దేభ్యస్సప్తమీపఞ్చమీప్రథమాభ్యో దిగ్దేశకాలేష్వస్తాతిః॥౫॥౩॥౨౭॥సప్తమ్యాద్యన్తేభ్యో దిశి రూఢేభ్యో దిగ్దేశకాలవృత్తిభ్యః స్వార్థేఽస్తాతి ప్రత్యయః స్యాత్॥ § ॥పూర్వాధరావరాణామసిపురధవశ్చైషామ్॥౫॥౩॥౩౯॥ఏభ్యోఽస్తాత్యర్థేఽసిప్రత్యయః స్యాత్ తద్యోగే చైషాం క్రమాత్పుర్ అధ్ అవ్ ఇత్యాదేశాః స్యుః॥ § ॥అస్తాతి చ॥౫॥౩॥౪౦॥అస్తాతౌ పరే పూర్వాదీనామ్పురాదయః స్యుః పూర్వస్యామ్-పూర్వస్యాః-పూర్వా వా దిక్-పురః-పురస్తాత్-అధః అధస్తాత్-అవః-అవస్తాత్॥ § ॥విభాషాఽవరస్య॥౫॥౩॥౪౧॥అవరస్యాస్తాతౌ పరేఽవ్ స్యాద్వా-అవస్తాత్-అవరస్తాత్-ఏవం దేశే కాలే చ-దిశి రూఢేభ్యః కిమ్-ఐన్ద్ర్యాం

వసతి-సప్తమ్యాద్యన్తేభ్యః కిమ్-పూర్వం గ్రామజతః-దిగాదివృత్తిభ్యః కిమ్-పూర్వస్మిన్ గిరౌ వసతి-అస్తాతి చేతి జ్ఞాపకాదేసిరస్తాతిన్న బాధతే॥§॥దక్షి
ణోత్తరాభ్యామతసుచ్॥౫॥౩॥౨౮॥అస్తాతేరపవాదః-దక్షిణతః-ఉత్తరతః॥§॥విభాషా పరావరాభ్యామ్॥౫॥౩॥౨౯॥పరతః-అవరతః-పరస్తాత్
అవరస్తాత్॥§॥అఞ్చేర్లుక్॥౫॥౩॥౩౦॥అఞ్చేత్యన్తాద్దిక్ఛబ్దాదస్తాతేర్లుక్ స్యాత్-లుక్ తద్ధితలుకి-ప్రాచ్యాం ప్రాచ్యాః- ప్రాచీ వాదిక్- ప్రాక్-ఉ
దక్- ఏవం దేశే కాలే చ॥§॥ ఉపర్యుపరిష్టాత్॥ ౫॥౩॥౩౧॥ అస్తాతేర్విషయే-ఊర్ధ్వశబ్దస్యోపాదేశస్స్యాత్ రిల్ రిష్టాతిలౌ చ ప్రత్యయౌ- ఉ
పరి-ఉపరిష్టాద్వా వసతి ఆగతో రమణీయం వా॥§॥పశ్చాత్॥ ౫॥౩॥౩౨॥ అపరస్య పశ్చభావః ఆతిశ్చ ప్రత్యయోఽస్తాతేర్విషయే॥§॥ ఉత్తరాధరద
క్షిణాదాతిః॥౫॥౩॥౩౪॥ ఉత్తరాత్-అధరాత్-దక్షిణాత్॥§॥ ఏనబన్యతరస్యామదూరేఽపఞ్చమ్యాః॥ ౫॥౩॥౩౫॥ ఉత్తరాదిభ్య ఏనప్ వా
స్యాత్ అవధ్యవధిమతోస్సామీప్యే పఞ్చమ్యన్తం వినా- ఉత్తరేణ- అధరేణ-దక్షిణేన-పక్షే యథాస్వం ప్రత్యయాః- ఇహ కేచిదుత్తరాదీనన
నువర్త్య దిక్ఛబ్దమాత్రాదేనపమాహుః-పూర్వేణ గ్రామమ్-అపరేణ గ్రామమ్॥§॥దక్షిణాదాచ్॥౫॥౩॥౩౬॥అస్తాతేర్విషయే- దక్షిణా వసతి-
అపఞ్చమ్యా ఇత్యేవ-దక్షిణాదాగతః॥§॥ఆహి చ దూరే॥ ౫॥౩॥౩౭॥దక్షిణాద్దూరే ఆహిః స్యాత్ చాదాచ్-దక్షిణాహి-దక్షిణా॥§॥ఉత్తరాచ్చ॥౫॥
౩॥౩౮॥ఉత్తరాహి-ఉత్తరా॥§॥సంఖ్యాయా విధార్థే ధా॥౫॥ ౩॥౪౨॥క్రియాప్రకారార్థే వర్తమానాత్సంఖ్యాశబ్దాత్స్వార్థే ధా స్యాత్-చతు
ర్ధా-పఞ్చధా॥§॥అధికరణవిచాలే చ॥౫॥౩॥౪౩॥ద్రవ్యస్య సంఖ్యాన్తరాపాదనే సంఖ్యాయా ధా స్యాత్-ఏకం రాశిం పఞ్చధా కురు॥ §॥ ఏకాద్ధో
ధ్యముఞన్యతరస్యామ్॥౫॥౩॥౪౪॥ఐకధ్యమ్-ఏకధా॥§॥ద్విత్ర్యోశ్చ ధముఞ్॥౫॥౩॥౪౫॥ఆభ్యాం ధా ఇత్యస్య ధముఞ్ స్యాద్వా-ద్వైధమ్-ద్విధా
త్రైధమ్-త్రిధా॥❁॥ధముఞన్తాత్స్వార్థే డదర్శనమ్॥❁॥పథి ద్వైధాని తృణాని॥§॥ఏధాచ్చ॥౫॥౩॥౪౬॥త్రేధా-ద్వేధా॥§॥యాప్యే పాశప్॥౫॥
౩॥౪౭॥కుత్సితో భిషక్ భిషక్పాశః॥§॥పూరణాద్భాగే తీయాదన్॥౫॥౩॥౪౮॥ద్వితీయో భాగో ద్వితీయః-తృతీయః-స్వరే విశేషః॥❁॥తీయాదీక
క్ స్వార్థే వాచ్యః॥❁॥ద్వైతీయీకః-ద్వితీయః॥ తార్తీయీకః-తృతీయః॥❁॥న విద్యాయాః॥❁॥ద్వితీయా తృతీయా విద్యేత్యేవ॥§॥ప్రాగేకాదశభ్యో
ఽచ్ఛన్దసి॥౫॥౩॥౪౯॥పూరణప్రత్యయాన్తాద్భాగేఽన్-చతుర్థః-పఞ్చమః॥§॥షష్ఠాష్టమాభ్యాం ఞ చ॥౫॥౩॥౫౦॥చాదన్-షష్ఠో భాగః- షాష్ఠః-ష
ష్ఠః-అష్టమః-ఆష్టమః॥§॥మానపశ్వఙ్గయోః కన్ లుకౌ చ॥౫॥౩॥౫౧॥ షష్ఠాష్టమశబ్దాభ్యాం క్రమేణ కన్ లుకౌ స్తో మానే పశ్వఙ్గే చ వాచ్యే-షష్ఠకో

భాగఃమానశ్చేత్-అష్టమోభాగః-పశ్వంగఞ్చేత్-అస్యఅనోవాలుక్-చకారాత్స్యధాప్రాప్తమ్-షష్ఠః-షాష్ఠః- అష్టమః-ఆష్టమః ఏవంభాష
యాంసిద్ధేలుగ్వచనంపూర్వత్ర ఞానౌనిత్యావితిజ్ఞాపయతి॥§॥ఏకాదాకినిచ్చాసహాయే॥౫॥౩॥౫౨॥చాత్ కన్ లుకౌ ఏకః-ఏకాకీ ఏకకః॥§॥భూత
పూర్వేచరట్॥౫॥౩॥౫౩॥ఆఢ్యోభూతపూర్వః-ఆఢ్యచరః॥§॥షష్ఠ్యారూప్యచ॥౫॥౩॥౫౪॥షష్ఠ్యన్తాద్భూతపూర్వేర్థేరూప్యస్స్యాత్ చాత్ చరట్ చ-
కృష్ణస్యభూతపూర్వోగౌః కృష్ణరూప్యః-కృష్ణచరః-తసిలాదిష్వరూప్యస్యాపరిగణితత్వాన్నపుంవత్ -శుభ్రాయాంభూతపూర్వః శుభ్రారూప్యః॥
§॥అతిశాయనేతమబిష్ఠనౌ॥౫॥౩॥౫౫॥అతిశయవిశిష్టార్థవృత్తేః స్వార్థే ఏతౌస్తః-అయమేషామతిశయేనాఢ్యః-ఆఢ్యతమః-లఘుతమః లఘిష్ఠః॥§॥
తిఙశ్చ॥౫॥౩॥౫౬॥తిఙన్తాదతిశయేద్యోత్యేతమప్స్యాత్॥§॥తరప్తమపౌఘః॥౧॥౧॥౨౨॥ఏతౌఘసంజ్ఞౌస్తః॥§॥కిమేత్తిఙవ్యయఘాదామ్వద్రవ్యప్ర
కర్షే॥౫॥౪॥౧౧॥కిమ ఏదన్తాత్తిఙోఽవ్యయాచ్చయోఘస్తదన్తాదామ్ స్యాన్నతుద్రవ్యప్రకర్షే-కిన్తమాం- ప్రాహ్ణేతమాం-పచతితమామ్-ఉ
చ్చైస్తమామ్-ద్రవ్యప్రకర్షేతు-ఉచ్చైస్తమస్తరుః॥§॥ద్వివచనవిభజ్యోపపదేతరబీయసునౌ॥౫॥౩॥౫౭॥ద్వయోరేకస్యాతిశయేవిభక్తవ్యేచో
పపదేసుప్తిఙన్తాదేతౌస్తః-పూర్వయోరపవాదః-అయమనయోరతిశయేన లఘుర్లఘుతరః-లఘీయాన్ -ఉదీచ్యాః ప్రాచ్యేభ్యఃపటుతరాః-ప
టీయాంసః॥§॥అజాదీగుణవచనాదేవ॥౫॥౩॥౫౮॥ఇష్ఠన్నీయసునౌగుణవచనాదేవస్తః-నేహ-పాచకతరః-పాచకతమః॥§॥తుశ్ఛన్దసి॥౫॥౩॥౫౯॥
తృన్ తృజన్తాదిష్ఠన్నీయసునౌ స్తః-తురిష్ఠేమేయస్సు-తృశబ్దస్యలోపఃస్యాదిష్ఠేమేయస్సుపరేషు-అతిశయేనకర్తాకరిష్ఠః- దోహీయసీధేనుః॥§॥
ప్రశస్యస్యశ్రః॥౫॥౩॥౬౦॥అస్యశ్రాదేశస్స్యాదజాద్యోః॥§॥ప్రకృత్యైకాచ్॥౬॥౪॥౧౬౩॥ఇష్ఠాదిష్వేకాచ్ప్రకృత్యాస్స్యాత్ -శ్రేష్ఠః-శ్రే
యాన్॥§॥జ్యచ॥౫॥౩॥౬౧॥ప్రశస్యస్యజ్యాదేశస్స్యాదిష్ఠేయసోః-జ్యేష్ఠః॥§॥జ్యాదాదీయసః॥౬॥౪॥౧౬౦॥ఆదేఃపరస్య-జ్యాయాన్॥§॥వృద్ధస్య
చ॥౫॥౩॥౬౨॥ జ్యాదేశస్స్యాదజాద్యోః-జ్యేష్ఠః-జ్యాయాన్॥§॥అన్తికబాఢయోర్నేదసాధౌ॥౫॥౩॥౬౩॥అజాద్యోః-నేదిష్ఠః-నేదీయాన్-సా
ధిష్ఠః-సాధీయాన్॥§॥స్థూలదూరయువహ్రస్వక్షిప్రక్షుద్రాణాంయణాదిపరంపూర్వస్యచగుణః॥౬॥౪॥౧౫౬॥ఏషాంయణాదిపరంలుప్యతేపూ
ర్వస్యచగుణః ఇష్ఠాదిషు-స్థవిష్ఠః-దవిష్ఠః- యవిష్ఠః హ్రసిష్ఠః క్షేపిష్ఠః క్షోదిష్ఠః ఏవమీయస్-హ్రస్వక్షిప్రక్షుద్రాణాంపృథ్వాదిత్వాత్ హ్రసిమా
క్షేపిమా క్షోదిమా॥§॥ప్రియస్థిరస్ఫిరోరుబహులగురువృద్ధతృప్రదీర్ఘబృన్దారకాణాంప్రస్థస్ఫవర్బంహిగర్వర్షిత్రప్ద్రాఘిబృన్దాః॥౬॥

ప్రియాదీనాం క్రమాత్ప్రాదయస్స్యుఃఇష్ఠాదిషు-ప్రేష్ఠః-స్థేష్ఠః-స్ఫేష్ఠః-వరిష్ఠః-బంహిష్ఠః-గరిష్ఠః-వర్షిష్ఠః-త్రపిష్ఠః-ద్రాఘిష్ఠః-బృన్దిష్ఠః- ఏవమీయసుని-ప్రేయాన్-ప్రియోరుబహులగురుదీర్ఘాణాంపృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్-ప్రేమేత్యాది॥§॥బహోర్లోపోభూచబహోః॥౬॥౪॥౧౫౮॥ బహోఃపరయోరిమేయసోర్లోపస్స్యాత్-బహోశ్చభూరాదేశః భూమా-భూయాన్॥§॥ ఇష్ఠస్యయిట్ చ॥౬॥౪॥౧౫౯॥ బహోఃపరస్యఇష్ఠస్యలోపస్స్యాత్ యిడాగమశ్చ-భూయిష్ఠః॥§॥యువాల్పయోఃకనన్యతరస్యామ్॥౫॥౩॥౬౪॥ఏతయోఃకనాదేశోవాస్యాదిష్ఠేయసోః కనిష్ఠః-కనీయాన్-పక్షే యవిష్ఠః-అల్పిష్ఠఇత్యాది॥§॥విన్మతోర్లుక్॥౫॥౩॥౬౫॥విన్మతుపశ్చలుక్స్యాత్ ఇష్ఠేయసోః-అతిశయేనస్రగ్వీస్రజిష్ఠః స్రజీయాన్ అతిశయేనత్వగ్వాన్ త్వచిష్ఠః-త్వచీయాన్॥§॥ప్రశంసాయాంరూపప్॥౫॥౩॥౬౬॥ సుబన్తాత్తిజన్తాచ్చరూపప్స్యాత్ ప్రశంసాయామ్-ప్రశస్తఃపటుఃపటురూపః- ప్రశస్తంపచతిపచతిరూపమ్॥§॥ ఈషదసమాప్తౌకల్పబ్దేశ్యదేశీయరః॥ ౫॥౩॥౬౭॥ ఈషదూనోవిద్వాన్ విద్వత్కల్పః-యశస్కల్పం-యజుష్కల్పం-విద్వద్దేశ్యః-విద్వద్దేశీయః-పచతికల్పమ్॥§॥విభాషాసుపోబహుచ్ పురస్తాత్తు॥౫॥౩॥౬౮॥ఈషదసమాప్తివిశిష్టేర్థేసుబన్తాత్ బహుజ్వాస్యాత్ సచప్రాగేవనతుపరతః-ఈషదూనఃపటుఃబహుపటుః-పురస్తాత్కిమ్-పటుకల్పః-సుపఃకిమ్-యజతికల్పమ్॥§॥ ప్రకారవచనేజాతీయర్॥౫॥౩॥౬౯॥ప్రకారవతిచాయం-ధాతుప్రకారమాత్రే-పటుప్రకారఃపటుజాతీయః॥§॥ ప్రాగివాత్కః॥౫॥౩॥౭౦॥ ఇవేప్రతికృతావిత్యతః ప్రాక్కాధికారః॥§॥ అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్ ప్రాక్టేః॥౫॥౩॥౭౧॥తిజశ్చేత్యనువర్తతే॥కస్యచదః॥౫॥౩॥౭౨॥కాన్తావ్యయస్యదకారోన్తాదేశస్స్యాదకచ్చ॥§॥అజ్ఞాతే॥౫॥౩॥౭౩॥కస్యాయమశ్వోఽశ్వకః-ఉచ్చకైః-నీచకైః-సర్వకే-విశ్వకే॥✽॥ఓకారసకారభకారాదౌసుపిసర్వనామ్నష్టేః ప్రాగకచ్॥✽॥అన్యత్రసుపష్టేఃప్రాక్-యువకయోః-ఆవకయోః-యుష్మకాసు-అస్మకాసు- యుష్మకాభిః అస్మకాభిః- ఓకారేత్యాదికిమ్- త్వయకా-మయకా॥✽॥అకచ్ప్రకరణేతూష్ణీమః కామ్వక్తవ్యః॥✽॥మిత్వాదజన్త్యాదచఃపరః-తూష్ణీకామాస్తే॥✽॥శీలేకోమలోపశ్చ-తూష్ణీంశీలః-తూష్ణీకః-పచతకి-జల్పతకి-ధకిత్-హిరకుత్॥§॥కుత్సితే॥౫॥౩॥౭౪॥కుత్సితోశ్వోఽశ్వకః॥§॥సంజ్ఞాయాంకన॥౫॥౩॥౭౫॥కుత్సితేకన్స్యాత్ తదన్తేనచేత్సంజ్ఞాగమ్యతే-శూద్రకః-రాధకః-స్వరార్థంవచనమ్॥§॥అనుకమ్పాయామ్॥౫॥౩॥౭౬॥పుత్రకఃఅనుకమ్పితఃపుత్రఇత్యర్థః॥§॥నీతౌచతద్యుక్తాత్॥౫॥౩॥౭౭॥సామదానాదిరుపాయోనీతిఃతస్యాంగమ్యమానాయామనుకమ్పాయుక్తాత్కప్ర

త్యయస్స్యాత్ హస్తే ధానకాః-గుడకాః-పహాకి-అర్ధకి-పూర్వేణానుకమ్ప్యమానాత్ప్రత్యయః- అనేనతుపరమ్పరాసమ్బన్ధేపీతివిశేషః॥§॥
బహ్వచోమనుష్యనామ్నష్ఠజ్వా॥౫॥౩॥౭౮॥పూర్వసూత్రద్వయవిషయే॥§॥ఘనిలచౌచ॥౫॥౩॥౭౯॥తత్రైవ॥§॥ఠాజాదావూర్ధ్వన్ద్వితీయా
దచః॥౫॥౩॥౮౩॥అస్మిన్ప్రకరణేయష్ఠః అజాదిప్రత్యయశ్చతస్మిన్ప్రత్యయేపరే ప్రకృతేః ద్వితీయాదచఊర్ధ్వంసర్వంలుప్యతే-అనుకమ్పితోదే
వదత్తో దేవికః-దేవియః-దేవిలః-దేవదత్తకః-అనుకమ్పితోవాయుదత్తో వాయుకః॥❁॥ఠగ్రహణముకోద్వితీయత్వేకవిధానార్థమ్॥❁॥వాయుద
త్తః వాయుకః-పితృకః॥❁॥చతుర్థాదచఊర్ధ్వస్యలోపోవాచ్యః॥❁॥అనుకమ్పితోబృహస్పతిదత్తః బృహస్పతికః॥❁॥అనజాదౌచవిభాషాలోపో
వక్తవ్యః॥❁॥దేవకః-దేవదత్తకః॥❁॥లోపః పూర్వపదస్యచ॥❁॥దత్తికః-దత్తియః-దత్తిలః-దత్తకః॥❁॥వినాపిప్రత్యయంపూర్వోత్తరపదయోర్వా
లోపోవాచ్యః॥❁॥దేవః-దత్తః-దేవదత్తః సత్యా- భామా-సత్యభామా॥❁॥ఉవర్ణాల్లఇలస్యచ॥ ❁॥ భానుదత్తః భానులః॥ ❁॥ ఋవర్ణాదపి॥
❁॥సవిత్రియః-సవితృలః॥❁॥చతుర్థాదనజాదౌచలోపః పూర్వపదస్యచ।అప్రత్యయేతథైవేష్టఉవర్ణాల్లఇలస్యచ॥౧॥§॥ప్రాచాముపాదేరడ
జ్వుచౌచ॥౫॥౩॥౮౦॥ఉపశబ్దపూర్వాత్ప్రాతిపదికాత్పూర్వవిషయేఅడచ్ వుచ్ ఏతౌస్తః-చాద్యథాప్రాప్తం-ప్రాచాంగ్రహణంపూజార్థమ్॥
అనుకంపితఉపేన్ద్రదత్తః-ఉపడః-ఉపకః-ఉపికః-ఉపియః-ఉపిలః ఉపేన్ద్రదత్తకః-షడ్రూపాణి॥§॥జాతినామ్నఃకన్॥౫॥౩॥౮౧॥మనుష్యనామ్న
ఇత్యేవ-జాతిశబ్దోయోమనుష్యనామధేయంతస్మాత్కన్స్యాత్ అనుకమ్పాయాన్నీతౌచ-సిహ్మకః-శరభకః-రాసభకః॥❁॥ద్వితీయంసన్ధ్యక్షరం
చేత్తదాదేర్లోపోవక్తవ్యః॥❁॥కహోడః-కహికః॥❁॥ఏకాక్షరపూర్వపదానాముత్తరపదలోపోవక్తవ్యః॥❁॥ వాగాశీర్దత్తః వాచికః-కథంష
డంగులీదత్తః షడిక ఇతి-షషఠాజాదివచనాత్సిద్ధమ్॥§॥శేవలసుపరివిశాలవరుణార్యమాదీనాన్తృతీయాత్ ॥౫॥౩॥౮౪॥ఏషాంమనుష్యనామ్నాం
ఠాజాదౌపరేతృతీయాదచఊర్ధ్వస్యలోపస్స్యాత్ -పూర్వస్యాపవాదః-అనుకమ్పితశ్శేవలదత్తః శేవలికః- శేవలియః- శేవలిలః-సుపరికః-విశాలి
కః-వరుణికః-అర్యమికః॥§॥అజినాన్తస్యోత్తరపదలోపశ్చ॥౫॥౩॥౮౨॥ అజినాన్తాన్మనుష్యనామ్నో ఽనుకమ్పాయాంకన్ తస్యచోత్తరపదలో
పః-అనుకమ్పితోవ్యాఘ్రాజినోవ్యాఘ్రకః-సిహ్మకః॥§॥అల్పే॥౫॥౩॥౮౫॥అల్పంతైలంతైలకమ్॥§॥హ్రస్వే॥౫॥౩॥౮౬॥ హ్రస్వోవృక్షోవృక్ష
కః॥§॥సంజ్ఞాయాంకన్॥౫॥౩॥౮౭॥ హ్రస్వహేతుకాయాంసంజ్ఞాతస్యాంగమ్యమానాయాంకన్ -పూర్వస్యాపవాదః-వంశకః- వేణుకః॥§॥కుటీశ

మీశుణ్డాభ్యో రః॥౫॥౩॥౮౮॥హ్రస్వా కుటీ కుటీరః-శమీరః-శుణ్డారః॥§॥కుత్వా డుపచ్॥౫॥౩॥౮౯॥హ్రస్వా కుతూః కుతుపః-కూతూః కృత్తిః స్నేహపాత్రం హ్రస్వా సా కుతుపః పుమాన్॥§॥కాసూగోణీభ్యాం ష్టరచ్॥౫॥౩॥౯౦॥ఆయుధవిశేషః కాసూః-హ్రస్వా సా కాసూతరీ-గోణీతరీ॥§॥వత్సోక్షాశ్వర్షభేభ్యశ్చ తనుత్వే॥౫॥౩॥౯౧॥వత్సతరః ద్వితీయం వయః ప్రాప్తః-ఉక్షతరః-అశ్వతరః-ఋషభతరః-ప్రవృత్తినిమిత్తతనుత్వే ఏవాయమ్॥§॥కింయత్తదో నిర్ధారణే ద్వయోరేకస్య డతరచ్॥౫॥౩॥౯౨॥అనయోః కతరో వైష్ణవః-యతరః-తతరః-మహావిభాషయా కః-యః-సః॥§॥వా బహూనాం జాతిపరిప్రశ్నే డతమచ్॥౫॥౩॥౯౩॥బహూనాం మధ్యే ఏకస్య నిర్ధారణే డతమచ్ వా స్యాత్-జాతిపరిప్రశ్న ఇతి ప్రత్యాఖ్యాతమాకరే-కతమో భవతాం కఠః యతమః-తతమః-వా గ్రహణమకజర్థమ్-యకః-సకః-మహావిభాషయా యః సః-కిమోఽస్మిన్విషయే డతరజపి-కతరః॥§॥ఏకాచ్చ ప్రాచామ్॥౫॥౩॥౯౪॥డతరచ్ డతమచ్చ స్యాత్-అనయోరేకతరో మైత్రః-ఏషామేకతమః॥§॥ అవక్షేపణే కన్॥౫॥౩॥౯౫॥వ్యాకరణేన గర్వితః వ్యాకరణకః-యేనేతరః కుత్స్యతే తదిహోదాహరణమ్-స్వతః కుత్సితం తు పూర్వస్య ఇత్యస్య॥

—— శ్రీ ప్రాగివీయానాం పూర్ణోఽవధిః. శ్రీ ——

§॥ఇవే ప్రతికృతౌ॥౫॥౩॥౯౬॥కన్ స్యాత్-అశ్వ ఇవ ప్రతికృతిః అశ్వకః- ప్రతికృతౌ కిం-గౌరివ గవయః॥§॥సంజ్ఞాయాం చ॥౫॥౩॥౯౭॥ ఇవార్థే కన్ స్యాత్ సముదాయశ్చేత్సంజ్ఞా-అప్రతికృత్యర్థమారమ్భః-అశ్వసదృశస్య సంజ్ఞా-అశ్వకః-ఉష్ట్రకః॥§॥లుమ్మనుష్యే॥౫॥౩॥౯౮॥ సంజ్ఞాయాం చ విహితస్య కనో లుప్ స్యాత్ మనుష్యే వాచ్యే-చఞ్చా తృణమయః పుమాన్ చఞ్చేవ మనుష్యశ్చఞ్చా-వధ్రికా॥§॥జీవికార్థే చాపణ్యే॥౫॥౩॥౯౯॥జీవికార్థం యదవిక్రీయమాణం తస్మిన్వాచ్యే కనో లుప్ స్యాత్-వాసుదేవః-శివః స్కన్దః-దేవలకానాం జీవికార్థాసు దేవప్రతికృతిష్విదమ్-అపణ్యే కిమ్-హస్తికాన్విక్రీణీతే॥§॥దేవపథాదిభ్యశ్చ॥౫॥౩॥౧౦౦॥కనో లుప్ స్యాత్-దేవపథః-హంసపథః-ఆకృతిగణోఽయమ్॥§॥వస్తేర్ఢఞ్॥౫॥౩॥౧౦౧॥ఇవేత్యనువర్తత ఏవ-ప్రతికృతావితి నివృత్తమ్-వస్తిరివ వాస్తేయం-వాస్తేయీ॥§॥శిలాయా ఢః॥ ౫॥౩॥౧౦౨॥ శిలేవ శిలేయం- శిలాయా ఇతి యోగవిభాగాడ్ఢఞపీత్యేకే- శైలేయమ్॥§॥శాఖాదిభ్యో యః॥౫॥౩॥౧౦౩॥శాఖేవ శాఖ్యః-ముఖ్యః-జఘనమివ జఘన్యః-అగ్ర్యః-శరణ్యః॥§॥ద్రవ్యఞ్చ భవ్యే॥౫॥౩॥౧౦౪॥ద్రవ్యమయం బ్రాహ్మణః॥§॥కుశాగ్రాచ్ఛః॥౫॥౩॥౧౦౫॥కుశాగ్రమివ కుశాగ్రీయా బుద్ధిః॥§॥ సమాసాచ్చ తద్విషయాత్॥౫॥౩॥౧౦౬॥ఇవార్థవిషయాత్సమాసాదివార్థే ఛః స్యాత్-కాకతాలీయో దేవదత్తస్య వధః-ఇహ కాకతాళసమాగమసదృశః చోరస

మాగమఇతిసమాసార్థః-తత్ప్రయుక్తకాకమరణసదృశస్తు ప్రత్యయార్థః-అజాకృపాణీయః-అతర్కితోపనతఇతిఫలితోఽర్థః॥§॥శర్కరాదిభ్యోఽణ్॥౫॥౩॥౧౦౭॥శర్కరేవశార్కరమ్॥§॥అఙ్గుల్యాదిభ్యష్ఠక్॥౫॥౩॥౧౦౮॥అఙ్గులీవఆఙ్గులికః-భరుజేవభారుజికః॥§॥ఏకశాలాయాష్ఠజన్యతరస్యామ్॥౫॥౩॥౧౦౯॥ఏకశాలాశబ్దాదివార్థేఠజ్వా-పక్షేఠక్-ఏకశాలేవఏకశాలికః-ఐకశాలికః॥§॥కర్కలోహితాదీకక్॥౫॥౩॥౧౧౦॥కర్కశ్శుక్లోఽశ్వః సఇవకార్కీకః-లౌహితీకః-స్ఫటికః॥§॥పూగాఞ్ఞ్యోఽగ్రామణీపూర్వాత్॥౫॥౩॥౧౧౨॥ఇవార్థోనివృత్తః నానాజాతీయాఅనియతవృత్తయోఽర్థకామప్రధానాఃసంఘాఃపూగాః-తద్వాచకాత్స్వార్థేఞ్యస్స్యాత్-లౌహితధ్వజ్యః॥§॥వ్రాతచ్ఫఞోరస్త్రియామ్॥౫॥౩॥౧౧౩॥వ్రాతే-కాపోతపాక్యః-నానాజాతీయాఅనియతవృత్తయఉత్సేధజీవినస్సంఘాఃవ్రాతాః-చ్ఫఞ్-కౌఞ్జాయన్యః-బ్రాధ్నాయన్యః॥§॥ఆయుధజీవిసఙ్ఘాఞ్ఞ్యడ్వాహీకేష్వబ్రాహ్మణరాజన్యాత్॥౫॥౩॥౧౧౪॥వాహీకేషుయఆయుధజీవిసంఘస్తద్వాచినస్స్వార్థేఞ్యట్-క్షౌద్రక్యః మాలవ్యః-టిత్వాన్ఙీప్-క్షౌద్రకీ-ఆయుధేతికిమ్-మల్లాః- సఙ్ఘేతికిమ్-సమ్రాట్-వాహీకేషుకిమ్-శబరాః-అబ్రాహ్మణేతికిమ్-గోపాలవాః-సాలఙ్కాయనాః బ్రాహ్మణేతద్విశేషగ్రహణమ్-రాజన్యేస్వరూపగ్రహణమ్॥§॥వృకాట్టేణ్యణ్॥౫॥౩॥౧౧౫॥ఆయుధజీవిసంఘవాచకాత్ స్వార్థే-వార్కేణ్యః-ఆయుధేతికిమ్-జాతిశబ్దాన్మాభూత్॥§॥దామన్యాదిత్రిగర్తషష్ఠాచ్ఛః॥౫॥౩॥౧౧౬॥దామన్యాదిభ్యస్త్రిగర్తషష్ఠేభ్యశ్చాయుధజీవిసంఘవాచిభ్యస్స్వార్థేఛస్స్యాత్-త్రిగర్తఃషష్ఠోవర్గోయేషాంతేత్రిగర్తషష్ఠాః॥ఆహుస్త్రిగర్తషష్ఠాంస్తుకౌణ్డోపరథదాణ్డకీ-క్రౌష్టుకిర్జాలమానిశ్చబ్రహ్మగుప్తోఽథజాలకిః॥దామనీయః-దామనీయౌ-దామనయః-ఔలపీయః-ఔలపయః-త్రిగర్తః-కౌణ్డోపరథీయః-దాణ్డకీయః॥§॥పార్శ్వాదియౌధేయాదిభ్యోఽణఞౌ॥౫॥౩॥౧౧౭॥ఆయుధజీవిసంఘవాచిభ్యఏభ్యఃక్రమాదణఞౌస్తఃస్వార్థే-పార్శవః పార్శవౌ-పార్శవాః-యౌధేయః యౌధేయౌ యౌధేయాః॥§॥అభిజిద్విదభృచ్ఛాలావచ్ఛిఖావచ్ఛమీవదూర్ణావచ్ఛ్రుమదణోయఞ్॥౫॥౩॥౧౧౮॥అభిజిదాదిభ్యోఽణన్తేభ్యఃస్వార్థేయఞ్స్యాత్-అభిజితోఽపత్యంఆభిజిత్యః-వైదభృత్యః-శాలావత్యః-శైఖావత్యః-శామీవత్యః-ఔర్ణావత్యః-శ్రౌమత్యః॥§॥ఞ్యాదయస్తద్రాజాః॥౫॥౩॥౧౧౯॥పూగాత్ ఞ్య ఇత్యారభ్యఉక్తాఏతత్సంజ్ఞాస్స్యుః-తేనాస్త్రియాంబహుషులుక్-లోహితధ్వజాః-కపోతపాకాః-కౌఞ్జాయనాః-బ్రాధ్నాయనాఇత్యాది॥§॥పాదశతస్యసంఖ్యాదేర్వీప్సాయాంవున్లోపశ్చ॥౫॥౪॥౧॥లోపవచనమనైమిత్తికత్వార్థమ్-అలోన్త్యస్థానివత్-పాదఃపత్- తద్ధితార్థఇతిసమాసేకృతే

ప్రత్యయః పుంస్త్వం స్త్రియామేవ-ద్వౌద్వౌపాదౌదదాతిద్విపదికామ్-ద్విశతికామ్-పాదశతగ్రహణమనర్థకమన్యత్రాపిదర్శనాత్-ద్విమో
దకికామ్॥§॥దణ్డవ్యవసర్గయోశ్చ॥౫॥౪॥౨॥వున్స్యాత్-అవీప్సార్థమిదమ్-ద్వౌపాదౌదణ్డితః-ద్విపదికాం ద్విశతికామ్-ద్వౌపాదౌవ్యవసృజతిద్వి
పదికామ్-వ్యవసృజతిదదాతీత్యర్థః॥§॥స్థూలాదిభ్యఃప్రకారవచనేకన్॥౫॥౪॥౩॥ జాతీయరోపవాదః-స్థూలప్రకారః-స్థూలకః-అణుకః ॥❀॥చ
ఞ్చద్బృహతోరుపసఙ్ఖ్యానమ్॥❀॥చఞ్చత్కః బృహత్కః॥❀॥సురాయాఅహౌ॥❀॥సువర్ణోఽహిః సురకః॥❀॥§అనత్యన్తగతౌక్తాత్॥౫॥౪॥
౪॥భిన్నకం-భిన్నకమ్॥§॥నసామివచనే॥౫॥౪॥౫॥సామిపర్యాయేఉపపదేక్తాన్తాన్నకన్-సామికృతమ్-అర్ధకృతమ్-అనత్యన్తగతేరిహప్రకృత్యై
వాభిధానాత్పూర్వేణకన్నప్రాప్తః-ఇదమేవనిషేధసూత్రమత్యన్తస్వార్థికమపికనం జ్ఞాపయతి-బహుతరకమ్॥§॥బృహత్యాఆచ్ఛాదనే॥౫॥౪॥
౬॥కన్స్యాత్-ద్వౌప్రావారోత్తరాసఙ్గౌసమౌబృహతికాతథా-ఆచ్ఛాదనేకిమ్-బృహతీచ్ఛన్దః॥§॥అషడక్షాశితఙ్గ్వలఙ్కర్మాలమ్పురుషాధ్యుత్తర
పదాత్ఖః॥౫॥౪॥౭॥స్వార్థే-అషడక్షీణోమన్త్రః-ద్వాభ్యామేవకృతఇత్యర్థః-ఆశితాగావోఽస్మిన్నిత్యాశితఙ్గవీనమరణ్యమ్-నిపాతనాత్పూర్వస్య
ముమ్-అలఙ్కర్మణేఅలఙ్కర్మీణః-అలమ్పురుషీణః-ఈశ్వరాధీనః-నిత్యోఽయంఖః ఉత్తరసూత్రేవిభాషాగ్రహణాత్-అన్యేపికేచిత్స్వార్థికాఃప్ర
త్యయానిత్యమిష్యన్తే-తమబాదయఃప్రాక్కనః-ఞ్యాదయఃప్రాగ్వునః-ఆమాదయఃప్రాఙ్మయటః బృహతీజాత్యన్తాః సమాసాన్తాశ్చేతి॥§॥విభాషా
ఞ్చేరదిక్స్త్రియామ్॥౫॥౪॥౮॥అదిక్స్త్రీవృత్తేరఞ్చత్యన్తాత్ప్రాతిపదికాత్ఖస్స్యాద్వాస్వార్థే-ప్రాక్ప్రాచీనమ్-ప్రత్యక్-ప్రతీచీనమ్-అవాక్అవా
చీనమ్-నికృష్టప్రతికృష్టార్వరేఫయాప్యావమాధమాః-అర్వన్తమఞ్చతీతిఅర్వాక్-అర్వాచీనమ్-అదిక్స్త్రియాంకిమ్-ప్రాచీదిక్-ఉదీచీదిక్-దిగ్గ్ర
హణంకిమ్-ప్రాచీనాబ్రాహ్మణీ-స్త్రీగ్రహణంకిమ్-ప్రాచీనంగ్రామాదామ్రాః॥§॥జాత్యన్తాచ్ఛబన్ధుని॥౫॥౪॥౯॥బ్రాహ్మణజాతీయః-బన్ధునికిమ్-బ్రాహ్మ
ణజాతిశ్శోభనా జాతేర్వ్యఞ్జకం ద్రవ్యంబన్ధు॥§॥స్థానాన్తాద్విభాషాసస్థానేనేతిచేత్॥౫॥౪॥౧౦॥సస్థానేనతుల్యేనచేత్స్థానాన్తంసార్థవదిత్యర్థః-పి
త్రాతుల్యః-పితృస్థానీయః-పితృస్థానః-సస్థానేనకిమ్-గోస్థానమ్॥§॥అనుగాదినష్ఠక్॥౫॥౪॥౧౩॥అనుగదతీత్యనుగాదీసఏవానుగాదికః॥§॥విసారిణో
మత్స్యే॥౫॥౪॥౧౬॥అణ్స్యాత్-వైసారిణః-మత్స్యేకిమ్- విసారీదేవదత్తః॥§॥సఙ్ఖ్యాయాఃక్రియాభ్యావృత్తిగణనేకృత్వసుచ్॥౫॥౪॥౧౭॥
అభ్యావృత్తిర్జన్మ-క్రియాజన్మగణనవృత్తేఃసఙ్ఖ్యాశబ్దాత్స్వార్థేకృత్వసుచ్స్యాత్-పఞ్చకృత్వోభుఙ్క్తే-సఙ్ఖ్యాయాఃకిమ్-భూరివారాన్భుఙ్క్తే

§॥ద్విత్రిచతుర్భ్యస్సుచ్॥౫॥౪॥౧౮॥కృత్వసుచోఽపవాదః ద్విర్భుఙ్క్తే త్రిః రాత్రస్య-చతుః॥§॥ఏకస్య సకృచ్చ॥౫॥౪॥౧౯॥ సకృదిత్యాదేశస్స్యాత్ చాత్సుచ్ సకృద్భుఙ్క్తే-సంయోగాన్తస్యేతి సుచో లోపః న తు హల్ఙ్యాబితి-అభక్తత్వాదిత్యత్ర సిచ ఇవ సుచోఽపి తదయోగాత్ ॥§॥ విభాషా బహోర్ధాఽవిప్రకృష్టకాలే॥౫॥౪॥౨౦॥ అవిప్రకృష్ట ఆసన్నః-బహుధా-బహుకృత్వో వా దివసస్య భుఙ్క్తే-ఆసన్నకాలే కిమ్-బహుకృత్వో మాసస్య భుఙ్క్తే॥§॥తత్ప్రకృతవచనే మయట్॥౫॥౪॥౨౧॥ప్రాచుర్యేణ ప్రస్తుతం ప్రకృతం తస్య వచనం ప్రతిపాదనమ్ భావేఽధికరణే వా ల్యుట్ ఆద్యే ప్రకృతమన్నమన్నమయమ్-అపూపమయమ్-యవాగూమయీ-ద్వితీయే-అన్నమయో యజ్ఞః- అపూపమయం పర్వ॥§॥ సమూహవచ్చ బహుషు॥౫॥౪॥౨౨॥సామూహికాః ప్రత్యయా అతిదిశ్యన్తే చాన్మయట్- మోదకాః ప్రకృతాః మోదకికం మోదకమయమ్-శాష్కులికం-శష్కులీమయమ్-ద్వితీయే-మోదకికో యజ్ఞః-మోదకమయః॥§॥అనన్తావసథేతిహభేషజాఞ్ఞ్యః॥౫॥౪॥౨౩॥అనన్త ఏవ ఆనన్త్యమ్-ఆవసథ ఏవావసథ్యమ్-ఇతిహేతి నిపాతసముదాయః-ఐతిహ్యమ్-భేషజమేవ భైషజ్యమ్॥§॥ దేవతాన్తాత్తాదర్థ్యే యత్॥౫॥౪॥౨౪॥తదర్థ ఏవ తాదర్థ్యమ్-స్వార్థే ష్యఞ్-అగ్నిదేవతాయై ఇదమగ్నిదేవత్యమ్ పితృదేవత్యమ్॥§॥ పాదార్ఘాభ్యాం చ॥౫॥౪॥౨౫॥పాదార్థముదకం పాద్యమ్-అర్ఘ్యమ్॥❁॥ నవస్య నూ ఆదేశః త్నప్తనప్ఖాశ్చ ప్రత్యయా వక్తవ్యాః॥❁॥నూత్నం-నూతనం-నవీనమ్॥❁॥నశ్చ పురాణే ప్రాత్ ॥❁॥పురాణార్థే వర్తమానాత్ ప్రశబ్దాన్నో వక్తవ్యః-చాత్ త్నప్తనప్ఖాః- ప్రణం-ప్రత్నం-ప్రతనం-ప్రీణమ్॥❁॥ భాగరూపనామభ్యో ధేయః॥❁॥భాగధేయం రూపధేయం-నామధేయమ్॥❁॥ఆగ్నీధ్రసాధారణాదఞ్॥❁॥ఆగ్నీధ్రం-సాధారణమ్-స్త్రియాం ఙీప్-అగ్నీధ్రీ-సాధారణీ॥§॥అతిథేర్ఞ్యః॥౫॥౪॥౨౬॥ తాదర్థ్య ఇత్యేవ-అతిథయే ఇదమాతిథ్యమ్॥§॥ దేవాత్తల్॥౫॥౪॥౨౭॥ దేవ ఏవ దేవతా॥§॥అవేః కః॥౫॥౪॥౨౮॥ అవిరేవ అవికః॥§॥యావాదిభ్యః కన్॥౫॥౪॥౨౯॥యావ ఏవ యావకః-మణికః॥§॥లోహితాన్మణౌ॥౫॥౪॥౩౦॥లోహిత ఏవ లోహితకో మణిః॥§॥వర్ణే చానిత్యే॥౫॥౪॥౩౧॥ లోహితకః కోపేన॥❁॥లోహితాల్లిఙ్గబాధనం వా॥❁॥లోహితికా-లోహినికా కోపేన॥§॥రక్తే॥౫॥౪॥౩౨॥లాక్షాదినా రక్తో యో లోహితశబ్దస్తస్మాత్ కన్ స్యాత్ -లిఙ్గబాధనం వేత్యేవ-లోహితికా-లోహినికా శాటీ॥§॥కాలాచ్చ॥౫॥౪॥౩౩॥వర్ణే చానిత్యే-రక్తే ఇతి సూత్రద్వయమనువర్తతే-కాలకం ముఖం వైలక్షణ్యే

న-కాలకః పటః-కాలికా శాటీ॥ § ॥ వినయాదిభ్యష్ఠక్ ॥ ౫॥౪॥౩౪॥ వినయ ఏవ వైనయికః-సామయికః-ఉపాయాద్ధ్రస్వత్వఞ్చ-ఔపయికః॥ § ॥ వాచో వ్యాహృతార్థాయామ్ ॥ ౫॥౪॥౩౫॥ సన్దిష్టార్థాయాం వాచి విద్యమానాద్వాక్ఛబ్దాత్స్వార్థే ఠక్ స్యాత్-సన్దేశవాగ్వాచికం స్యాత్ ॥ § ॥ తద్యుక్తాత్కర్మణోఽణ్ ॥ ౫॥౪॥౩౬॥ కర్మైవ కార్మణమ్-వాచికం శ్రుత్వా క్రియమాణం కర్మేత్యర్థః॥ § ॥ ఓషధేరజాతౌ ॥ ౫॥౪॥౩౭॥ స్వార్థేఽణ్-ఔషధం పిబతి-అజాతౌ కిమ్-ఓషధయః క్షేత్రే రూఢాః॥ § ॥ ప్రజ్ఞాదిభ్యశ్చ ॥ ౫॥౪॥౩౮॥ ప్రజ్ఞ ఏవ ప్రాజ్ఞః ప్రాజ్ఞీ స్త్రీ-దైవతః-బాన్ధవః॥ § ॥ మృదస్తికన్ ॥ ౫॥౪॥౩౯॥ మృదేవ మృత్తికా॥ § ॥ సస్నౌ ప్రశంసాయామ్ ॥ ౫॥౪॥౪౦॥ రూపపోఽపవాదః-ప్రశస్తా మృత్ మృత్సా-మృత్స్నా॥ ఉత్తరసూత్రేఽన్యతరస్యాం గ్రహణాన్నిత్యోఽయమ్॥ § ॥ బహ్వల్పార్థాచ్ఛస్కారకాదన్యతరస్యామ్ ॥ ౫॥౪॥౪౨॥ బహూని దదాతి బహుశః అల్పాని అల్పశః॥ ❈ ॥ బహ్వల్పార్థాన్మఙ్గలామఙ్గలవచనమ్॥ ❈ ॥ నేహ-బహూని దదాత్యనిష్టేషు కర్మసు-అల్పం దదాత్యాభ్యుదయికేషు॥ § ॥ సంఖ్యైకవచనాచ్చ వీప్సాయామ్ ॥ ౫॥౪॥౪౩॥ ద్వౌ ద్వౌ దదాతి ద్విశః-మాషం మాషం మాషశః-ప్రస్థశః-పరిమాణశబ్దా వృత్త్యా వైకార్థ్యా ఏవ-సంఖ్యైకవచనాత్కిమ్-ఘటం ఘటం దదాతి-వీప్సాయాం కిమ్-ద్వౌ దదాతి-కారకాదిత్యేవ-ద్వయోర్ద్వయోః స్వామీ॥ § ॥ ప్రతియోగే పఞ్చమ్యాస్తసిః ॥ ౫॥౪॥౪౪॥ ప్రతినా కర్మప్రవచనీయేన యోగే యా పఞ్చమీ విహితా తదన్తాత్తసిః స్యాత్-ప్రద్యుమ్నః కృష్ణతః ప్రతి॥ ❈ ॥ ఆద్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్॥ ❈ ॥ ఆదౌ-ఆదితః-మధ్యతః-అన్తతః-పృష్ఠతః-పార్శ్వతః-ఆకృతిగణోఽయమ్-స్వరేణ స్వరతః-వర్ణతః॥ § ॥ అపాదానే చాహీయరుహోః ॥ ౫॥౪॥౪౫॥ అపాదానే యా పఞ్చమీ తదన్తాత్తసిః స్యాత్-గ్రామాదాగచ్ఛతి-గ్రామతః-అహీయరుహోః కిమ్ స్వర్గాద్ధీయతే-పర్వతాదవరోహతి॥ § ॥ అతిగ్రహావ్యథనక్షేపేష్వకర్తరి తృతీయాయాః ॥ ౫॥౪॥౪౬॥ అకర్తరి తృతీయాన్తాద్వా తసిః స్యాత్-అతిక్రమ్య గ్రహోఽతిగ్రహః-చారిత్రేణాతిగృహ్యతే చారిత్రతోఽతిగృహ్యతే-చారిత్రేణాన్యానతిక్రమ్య వర్తత ఇత్యర్థః-అవ్యథనమచలనమ్ వృత్తేన న వ్యథతే-వృత్తతో న వ్యథతే-వృత్తేన న చలతీత్యర్థః-క్షేపే వృత్తేన క్షిప్తః వృత్తతః క్షిప్తః-వృత్తేన నిన్దిత ఇత్యర్థః-అకర్తరీతి కిమ్-దేవదత్తేన క్షిప్తః॥ § ॥ హీయమానపాపయోగాచ్చ ॥ ౫॥౪॥౪౭॥ హీయమానేన పాపేన యుక్తాదకర్తరి తృతీయాన్తాద్వా తసిః-వృత్తేన హీయతే-వృత్తేన పాపః-వృత్తతః-క్షేపస్యావివక్షాయామిదమ్ క్షేపే తు పూర్వేణ సిద్ధమ్-అకర్తరి కిమ్-దేవదత్తేన హీయతే॥ § ॥ షష్ఠ్యా వ్యాశ్రయే ॥ ౫॥౪॥౪౮॥ షష్ఠ్యన్తాద్వా తసిః స్యాత్ నానాపక్షసమాశ్రయే-దేవా అర్జునతోఽభవన్-ఆదిత్యాః క

గ్లోఽభవత్-అగ్రునస్య పత్తుఇత్యర్థః-వ్యాఘ్రయేకిమ్ వృక్షస్యశాఖా॥§॥రోగాచ్చాపనయనే॥౫॥౪॥౪౯॥రోగవాచినఃషష్ఠ్యన్తాద్వాతసిశ్చికిత్సా
యామ్-ప్రవాహికాతస్కురు-ప్రవాహికాయాః కురు-ప్రతీకారమస్యాః కుర్విత్యర్థః-అపనయనేకిమ్-ప్రవాహికాయాః ప్రకోపనం కరోతి॥§॥కృభ్వస్తి
యోగే సమ్పద్యకర్తరి చ్విః॥౫॥౪॥౫౦॥అభూతతద్భావ ఇతి వక్తవ్యమ్॥❁॥వికారాత్మతాం ప్రాప్నువత్యాం ప్రకృతౌ వర్తమానాద్వికారశబ్దాత్ స్వా
ర్థే చ్విర్వా స్యాత్ కరోత్యాదిభిర్యోగే॥§॥అస్య చ్వౌ॥౭॥౪॥౩౨॥అవర్ణస్య ఈత్స్యాత్ చ్వౌ-వేర్లోపః-చ్వ్యన్తత్వాదవ్యయత్వమ్-అకృష్ణః కృష్ణ
స్సమ్పద్యతే తం కరోతి కృష్ణీకరోతి-బ్రహ్మీభవతి-గఙ్గీస్యాత్॥❁॥అవ్యయస్య చ్వావీత్వం నేతి వాచ్యమ్॥❁॥దోషాభూతమహః-దివాభూతా
రాత్రిః-ఏతచ్చావ్యయీభావశ్చేతి సూత్రే భాష్యే ఉక్తమ్॥§॥క్యచ్వ్యోశ్చ॥౬॥౪॥౧౫౨॥హలః పరస్యాపత్యయకారస్య లోపస్స్యాత్ క్యే
చ్వౌ చ పరతః-గార్గీభవతి॥§॥చ్వౌ చ॥౭॥౪॥౨౬॥చ్వౌ పరే పూర్వస్య దీర్ఘస్స్యాత్-శుచీభవతి-పటూస్యాత్-అవ్యయస్య దీర్ఘత్వన్నేతి కేచిత్-త
న్నిర్మూలమ్-స్వస్తిస్యాదితి తు మహావిభాషయా చ్వేరభావాత్సిద్ధమ్-స్వస్తీస్యాదిత్యపి పక్షే స్యాదితి చేత్ అస్తు-యది నేష్యతే తర్హ్యనభిధానాత్
చ్విరేవ నోత్పద్యత ఇత్యస్తు-రీఙృతః-మాత్రీకరోతి॥§॥అరుర్మనశ్చక్షుశ్చేతోరహోరజసాం లోపశ్చ॥౫॥౪॥౫౧॥ఏషాం లోపస్స్యాత్ చ్విశ్చ-
అరూకరోతి-ఉన్మనీస్యాత్-ఉచ్చక్షూకరోతి-విచేతీకరోతి-విరహీకరోతి-విరజీకరోతి॥§॥విభాషా సాతి కార్త్స్న్యే॥౫॥౪॥౫౨॥ చ్వివిషయే సాతి
ర్వా స్యాత్ సాకల్యే॥§॥సాత్పదాద్యోః॥౮॥౩॥౧౧౧॥సస్య షత్వన్న స్యాత్-దధిసిఞ్చతి-కృత్స్నం శస్త్రమగ్నిస్సమ్పద్యతే-అగ్నిసాద్భవతి-అగ్నీభ
వతి-మహావిభాషయా వాక్యమపి-కార్త్స్న్యే కిమ్-ఏకదేశేన శుక్లీభవతి పటః॥§॥అభివిధౌ సమ్పదా చ॥౫॥౪॥౫౩॥సమ్పదా కృభ్వస్తిభిశ్చ యోగే
సాతిర్వా స్యాద్వ్యాప్తౌ-పక్షే కృభ్వస్తిభిశ్చ యోగే చ్విః-సమ్పదా తు వాక్యమేవ-అగ్నిసాత్సమ్పద్యతే అగ్నిసాద్భవతి శస్త్రమ్- జలసాత్సమ్ప
ద్యతే జలీభవతి లవణమ్-ఏకస్యా వ్యక్తేః సర్వావయవావచ్ఛేదేనాన్యథాభావః కార్త్స్న్యమ్- బహూనాం వ్యక్తీనాం కిఞ్చిదవయవావచ్ఛేదేనా
న్యథాత్వమభివిధిః॥ §॥తదధీనవచనే॥ ౫॥౪॥౫౪॥సాతిస్స్యాత్ కృభ్వస్తిభిస్సమ్పదా చ యోగే-రాజసాత్కరోతి- రాజసాత్సమ్పద్యతే - రా
జాధీనమిత్యర్థః॥ §॥దేయే త్రా చ॥ ౫ ॥ ౪ ॥ ౫౫ ॥ తదధీనే దేయే త్రా స్యాత్సాతిశ్చ క్రాదియోగే- విప్రాధీనం దేయం కరోతి విప్రత్రాక
రోతి-విప్రత్రా సమ్పద్యతే-పక్షే విప్రసాత్కరోతి- దేయే కిమ్- రాజసాద్భవతి రాష్ట్రమ్॥§॥ దేవమనుష్యపురుషపురుమర్త్యేభ్యో ద్వితీయాసప్త

మ్యోర్బహుళమ్॥౫॥౪॥౫౬॥ ఏభ్యో ద్వితీయాన్తేభ్యః సప్తమ్యన్తేభ్యశ్చ త్రా స్యాత్-దేవత్రా వన్దే రమే వా-బహుళోక్తేరన్యత్రాపి-బహుత్రా జీవతో మనః॥§॥ అవ్యక్తానుకరణాద్ద్వ్యజవరార్ధాదనితౌ డాచ్॥౫॥౪॥౫౭॥ ద్వ్యచ్ అవరం న్యూనం న తు తతో న్యూనం అనేకాజితి యావత్-తాదృశమర్ధం యస్య తస్మాడ్డాచ్ స్యాత్ కృభ్వస్తిభిర్యోగే॥❁॥ డాచి వివక్షితే ద్వే బహుళమ్॥❁॥ నిత్యమామ్రేడితే డాచీతి వక్తవ్యమ్॥❁॥ డాచ్పరం యదామ్రేడితం తస్మిన్పరే పూర్వపరయోర్వర్ణయోః పరరూపం స్యాత్ ఇతి తకారపకారయోః పకారః-పటపటాకరోతి-అవ్యక్తానుకరణాత్కిమ్-దృషత్కరోతి-ద్వ్యజవరార్ధాత్కిమ్ శ్రత్కరోతి-అవరేతి కిమ్ ఖరటఖరటాకరోతి-త్రపటత్రపటాకరోతి-అనేకాచ ఇత్యేవ సూత్రయితుముచితమ్-ఏవం హి డాచీతి పరసప్తమ్యేవ ద్విత్వే సువచేత్యవధేయమ్-అనితౌ కిమ్-పటితి కరోతి॥§॥ కృఞో ద్వితీయతృతీయశమ్బబీజాత్కృషౌ॥౫॥౪॥౫౮॥ ద్వితీయాదిభ్యో డాచ్ స్యాత్ కృఞ ఏవ యోగే కర్షణేర్థే-బహుళోక్తేరవ్యక్తానుకరణాదన్యస్య డాచి న ద్విత్వమ్-ద్వితీయం తృతీయం కర్షణం కరోతి ద్వితీయాకరోతి-తృతీయాకరోతి-శమ్బశబ్దః ప్రతిలోమే-అనులోమం కృష్టం క్షేత్రం పునః ప్రతిలోమం కర్షతి-శమ్బాకరోతి-బీజేన సహ కర్షతి బీజాకరోతి॥§॥ సంఖ్యాయాశ్చ గుణాన్తాయాః॥౫॥౪॥౫౯॥ కృఞో యోగే కృషౌ డాచ్ స్యాత్-ద్విగుణాకరోతి క్షేత్రమ్-క్షేత్రకర్మకం ద్విగుణకర్షణం కరోతీత్యర్థః॥§॥ సమయాచ్చ యాపనాయామ్॥౫॥౪॥౬౦॥ కృషావితి నివృత్తమ్-కృఞో యోగే డాచ్ స్యాత్-సమయాకరోతి-కాలం యాపయతీత్యర్థః॥§॥ సపత్రనిష్పత్రాదతివ్యథనే॥౫॥౪॥౬౧॥ సపత్రాకరోతి మృగం-సపుంఖశరప్రవేశేన సపత్రం కరోతీత్యర్థః-నిష్పత్రాకరోతి-సపుంఖస్య శరస్యాపరపార్శ్వే నిర్గమనాన్నిష్పత్రం కరోతీత్యర్థః-అతివ్యథనే కిమ్-సపత్రం నిష్పత్రం వా కరోతి భూతలమ్॥§॥ నిష్కులాన్నిష్కోషణే॥౫॥౪॥౬౨॥ నిష్కులాకరోతి దాడిమమ్-నిర్గతం కులమన్తరవయవానాం సమూహో యస్మాదితి బహువ్రీహేర్డాచ్॥§॥ సుఖప్రియాదానులోమ్యే॥౫॥౪॥౬౩॥ సుఖాకరోతి-ప్రియాకరోతి గురుమ్-అనుకూలాచరణేనానన్దయతీత్యర్థః॥§॥ దుఃఖాత్ప్రాతిలోమ్యే॥౫॥౪॥౬౪॥ దుఃఖాకరోతి స్వామినం పీడయతీత్యర్థః॥§॥ శూలాత్పాకే॥౫॥౪॥౬౫॥ శూలాకరోతి మాంసమ్-శూలేన పచతీత్యర్థః॥§॥ సత్యాదశపథే॥౫॥౪॥౬౬॥ సత్యాకరోతి భాణ్డం వణిక్-క్రేతవ్యమితి తథ్యం కరోతీత్యర్థః-శపథే తు సత్యం కరోతి విప్రః॥§॥ మద్రాత్పరివాపణే॥౫॥౪॥౬౭॥ మద్రశబ్దో మాఙ్గళ్యార్థః పరివాపణం ముణ్డనం-మద్రాకరోతి-మాఙ్గళ్యముణ్డనేన సంస్కరోతీత్యర్థః॥❁॥ భద్రాచ్చేతి వక్తవ్యమ్॥❁॥ భద్రాకరోతి-అర్థః ప్రాగ్వత్-పరి

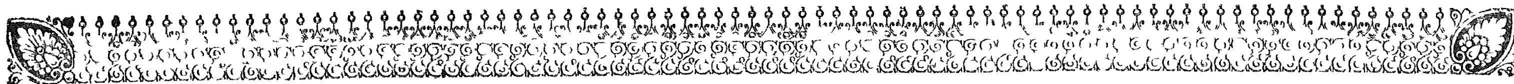
హాపణేకిమ్-మద్రంకరోతిభద్రంకరోతి॥ ——॥ ఇతితద్ధితప్రత్యయాః. ॥—— ॥§॥ సర్వస్య ద్వే॥౮॥౧॥౧॥ ఇత్యధికృత్య ॥§॥ నిత్యవీప్సయోః-౮॥౧॥౪॥ ఆభీక్ష్ణ్యేవీప్సాయాంచద్యోత్యేపదస్యద్విర్వచనంస్యాత్-ఆభీక్ష్ణ్యంతిఙన్తేష్వవ్యయసంజ్ఞకకృదన్తేషుచ- పచతిపచతి-భుక్త్వాభుక్త్వా-వీప్సాయాంవృక్షంవృక్షంసిఞ్చతి-గ్రామోగ్రామోరమణీయః॥§॥ పరేర్వర్జనే॥౮॥౧॥౫॥ పరిపరివఙ్గేభ్యోవృష్టోదేవః - వఙ్గాన్పరిహృత్యేత్యర్థః॥✿॥ పరేర్వర్జనేవావచనమ్॥✿॥ పరివఙ్గేభ్యః॥§॥ ఉపర్యధ్యధసస్సామీప్యే॥౮॥౧॥౭॥ ఉపర్యుపరి గ్రామమ్- గ్రామస్యోపరిష్టాత్సమీపే దేశ ఇత్యర్థః-అధ్యధిసుఖమ్-సుఖస్యోపరిష్టాత్సమీపకాలేదుఃఖమిత్యర్థః-అధోఽధోలోకమ్ లోకస్యాధస్తాత్సమీపే దేశ ఇత్యర్థః॥§॥ వాక్యాదేరామన్త్రితస్యాసూయాసమ్మతికోపకుత్సనభర్త్సనేషు॥౮॥౧॥౮॥ అసూయాయామ్-సున్దరసున్దరవృథాతేసౌన్దర్యమ్-సమ్మతౌ- దేవదేవవన్ద్యోఽసి-కోపే దుర్వినీతదుర్వినీతఇదానీంజ్ఞాస్యసి-కుత్సనే-ధానుష్క ధానుష్క వృథాతే ధనుః-చోరచోరఘాతయిష్యామిత్వామ్॥§॥ ఏకమ్బహువ్రీహివత్॥౮॥౧॥౯॥ ద్విరుక్త ఏకశబ్దో బహువ్రీహివత్స్యాత్ - తేనసుబ్లోపపుంవద్భావౌ-ఏకైకమక్షరమ్-ఇహద్వయోరపిసుపోఃలుకికృతేబహువ్రీహివద్భావాదేవ ప్రాతిపదికత్వాత్సముదాయాత్సుప్-ఏకైకయాహుత్యా-ఇహపూర్వభాగేపుంవద్భావాదవగ్రహేపిశేషః - నబహువ్రీహావిత్యత్రపునర్బహువ్రీహిగ్రహణాన్ముఖ్యబహువ్రీహిలాభార్థమ్- తేనాతిదిష్టబహువ్రీహౌసర్వనామతాస్త్యేవేతిప్రాఞ్చః వస్తుతస్తుభాష్యమతేప్రత్యాఖ్యాతమేతత్-సూత్రమతేబహువ్రీహ్యర్థేఽలౌకికేవిగ్రహేనిషేధకంనతుబహువ్రీహావితీహాతిదేశశఙ్కైవనాస్తి ఏకైకస్మైదేహి॥§॥ ఆబాధేచ॥౮॥౧॥౧౦॥ పీడాయాంద్యోత్యాయాంద్వేస్తోబహువ్రీహివచ్చ-గతగతః విరహాత్పీడ్యమానస్యేయముక్తిః- బహువ్రీహివద్భావాత్సుబ్లుక్-గతగతా-ఇహపుంవద్భావః॥§॥ కర్మధారయవదుత్తరేషు॥౮॥౧॥౧౧॥ ఇతఉత్తరేషుద్విర్వచనేషుకర్మధారయవత్కార్యం-ప్రయోజనంసుబ్లోపపుంవద్భావాన్తోదాత్తత్వాని॥§॥ ప్రకారేగుణవచనస్య॥౮॥౧॥౧౨॥ సాదృశ్యేద్యోత్యేగుణవచనస్యద్వేస్తఃతచ్చ కర్మధారయవత్కార్యం కర్మధారయవదుత్తరేష్విత్యధికారాత్ - తేనపూర్వభాగస్యపుంవద్భావఃసమాసస్యేత్యన్తోదాత్తత్వఞ్చ-పటుపట్వీ-పటుపటుః-పటుసదృశః-ఈషత్పటురితియావత్ -గుణోపసర్జనద్రవ్యవాచినఃకేవలగుణవాచినశ్చేహగృహ్యన్తే-శుక్లశుక్లంరూపం-శుక్లశుక్లఃపటః॥✿॥ ఆనుపూర్వ్యే ద్వేవాచ్యే॥✿॥ మూలేమూలేస్థూలః॥✿॥ సంభ్రమేణప్రవృత్తౌయథేష్టమనేకధాప్రయోగోన్యాయసిద్ధః॥✿॥ సర్వస

ర్వ-బుధ్యస్వబుధ్యస్వ-సర్వ॥౩॥బుధ్యస్వ॥౩॥❁॥క్రియాసమభిహారేచ॥❁॥లునీహిలునీహీత్యేవాయంలునాతి-నిత్యవీప్సయోరితిసిద్ధేభృశార్థే
ద్విత్వార్థమిదమ్-పౌనఃపున్యేపిలోట్సహసముచ్చిత్యద్యోతకత్వాంలబ్ధంవా॥❁॥కర్మవ్యతిహారేసర్వనామ్నోద్వేవాచ్యే॥❁॥సమాసవచ్చ
బహుళమ్॥ ❁॥బహుళగ్రహణాదన్యపరయోర్నసమాసవత్॥❁॥ఇతరశబ్దస్యతునిత్యమ్॥❁॥అసమాసవద్భావేపూర్వపదస్థస్యసుపస్సుర్వ
క్తవ్యః॥❁॥అన్యోన్యంవిప్రానమన్తి-అన్యోన్యౌఅన్యోన్యాన్-అన్యోన్యేనకృతమ్-అన్యోన్యస్మైదత్తమిత్యాది-అన్యోన్యేషాంపుష్కరైరా
వృశన్తఇతిమాఘః-ఏవంపరస్పరమ్-అత్రకస్కాదిత్వాద్విసర్గస్యసః-ఇతరేతరమ్-ఇతరేతరేణేత్యాది॥❁॥స్త్రీనపుంసకయోరుత్తరపదస్థాయావి
భక్తేరామ్భావోవావక్తవ్యః॥❁॥అన్యోన్యామ్ అన్యోన్యమ్-పరస్పరామ్-పరస్పరమ్-ఇతరేతరామ్-ఇతరేతరంవా-ఇమేబ్రాహ్మణ్యౌకులేవా
భోజయతః-అత్రకేచిత్-ఆమాదేశోద్వితీయాయాఏవభాష్యేగౌతధైవోదాహృతత్వాత్-తేనస్త్రీనపుంసకయోరపితృతీయాదిషుపుంవదే
వరూపమిత్యాహుః॥అన్యేతూదాహరణస్యదిఙ్మాత్రత్వాత్సర్వవిభక్తీనామాదేశమాహుః॥దళద్వయేటాబభావఃకీబేచాస్వరహఃస్వమోః-స
మాసేసోరలుక్చేతిసిద్ధమ్బాహుళకాత్త్రయమ్॥౧॥తథాహి-అన్యోన్యంపరస్పరమిత్యత్రదళద్వయేపిటాప్ప్రాప్తః నచసర్వనామ్నోవృత్తిమా
త్రఇతిపుంవద్భావః-అన్యపరయోరసమాసవద్భావాత్-నచద్విర్వచనమేవవృత్తిః-యాంయాంప్రియఃప్రైక్షత కాతరాక్షీసాసేత్యాదావతి
ప్రసఙ్గాత్-అన్యోన్యమితరేతరమిత్యత్రచఅడ్డతరాదిభ్యఇతిఅదడ్ప్రాప్తః-అన్యోన్యసంసక్తమహస్త్రియామమ్-అన్యోన్యాశ్రయః-పరస్పరా
క్షిసాదృశ్యంఅదృష్టపరస్పరైరిత్యాదౌసోర్లుక్చప్రాప్తః-సర్వంబాహుళకబలేనసమాధేయమ్-ప్రకృతవార్తికభాష్యోదాహరణం స్త్రియామి
తిసూత్రేఅన్యోన్యసంశ్రయంత్వేతదితిభాష్యంచాత్రప్రమాణమితి॥§॥అకృచ్ఛ్రేప్రియసుఖయోరన్యతరస్యామ్॥౮॥౧॥౧౩॥ప్రియప్రియేణ
దదాతి-ప్రియేణవా-సుఖసుఖేనదదాతి-సుఖేనవా-ద్విర్వచనేకర్మధారయవద్భావాత్సుబ్లుకితదేవవచనమ్-అతిప్రియమపివస్త్వనాయాసేనద
దాతీత్యర్థః॥§॥యథాస్వేయథాయథమ్॥౮॥౧॥౧౪॥యథాస్వమితివీప్సాయామవ్యయీభావః- యోయమాత్మాయచ్చాత్మీయంతద్యథాస్వ

మ్-తస్మిన్యథాశబ్దస్య ద్వేక్లీబత్వఞ్చనిపాత్యతే-యథాయథంజ్ఞాతా-యథాస్వభావమిత్యర్థః యథాత్మీయమితివా॥❀॥ ద్వన్ద్వంరహస్యమర్యాదావచనవ్యుత్క్రమణయజ్ఞపాత్రప్రయోగాభివ్యక్తిషు॥౮॥౧॥౧౫॥ ద్విశబ్దస్యద్విర్వచనంపూర్వపదస్యఅమ్భావోఽత్వఞ్చఉత్తరపదస్య నపుంసకత్వంచనిపాత్యతేఏష్వర్థేషు॥తత్రరహస్యంద్వన్ద్వశబ్దవాచ్యమ్॥❀॥ఇతరేవిషయభూతాః-ద్వన్ద్వమన్త్రయతే- రహస్యమిత్యర్థః-మర్యాదాస్థిత్యనతిక్రమః-ఆచతురంహిమేపశవోద్వన్ద్వంమిథునాయన్తే-మాతాపుత్రేణమిథునంగచ్ఛతి-పౌత్రేణప్రపౌత్రేణాపీతిమర్యాదార్థః-వ్యుత్క్రమణంపృథగవస్థానం-ద్వన్ద్వంవ్యుత్క్రాన్తాః-ద్వివర్గసమ్బన్ధేనపృథగవస్థితాః ద్వన్ద్వంయజ్ఞపాత్రాణిప్రయునక్తి-ద్వన్ద్వంసఙ్కర్షణవాసుదేవౌ-అభివ్యక్తౌసాహచర్యేణేత్యర్థః-యోగవిభాగాదన్యత్రాపిద్వన్ద్వమిష్యతే ॥

ఇతిద్విరుక్తిప్రక్రియా.

ఇతి శ్రీ భట్టోజిదీక్షితవిరచితాయాంసిద్ధాన్తకౌముద్యాం పూర్వార్ధంసమాప్తమ్.

శ్రీగణేశాయనమః.

సిద్ధాన్తకౌముద్యాం- తిఙన్తప్రకరణమ్.

శ్రౌత్రాగ్ర్యాస్తీచణైర్గుణైర్యర్మహద్భిరహర్దివమ్। తోషాయ్యమానోప్యనుణో విభుర్విజయతేతరామ్। ❁॥ పూర్వార్ధే కథితాస్తుర్యపఞ్చమా
ధ్యాయవర్తినః। ప్రత్యయా అధునాధ్యన్యేప్యాధ్యాయగోచరాః॥ ❁॥ తత్రాదౌ దశలకారాన్ప్రదర్శయన్తే॥ లట్॥ లిట్॥ లుట్॥ లృట్॥ లేట్॥
లోట్॥ లఙ్।లిఙ్॥ లుఙ్॥ లృఙ్॥ ఏషుపఞ్చమోలకారశ్ఛన్దోమాత్రగోచరః॥ § ॥ వర్తమానేలట్॥ ౩॥ ౨॥ ౧౨౩॥ వర్తమానక్రియావృత్తేర్ధాతోర్లట్
స్యాత్-అటావితౌ॥ § ॥ లఃకర్మణిచ భావేచాకర్మకేభ్యః॥ ౩॥ ౪॥ ౬౯॥ లకారాస్సకర్మకేభ్యః కర్మణి కర్తరి చస్యుః అకర్మకేభ్యో భావే కర్తరిచ॥ § ॥ ల
స్య॥ ౩॥ ౪॥ ౭౭॥ అధికారోఽయమ్॥ § ॥ తిప్తస్ఝిసిప్థస్థమిబ్వస్మస్తాతాంఝథాసాథాన్ధ్వమిడ్వహిమహిఙ్॥ ౩॥ ౪॥ ౭౮॥ ఏతేఽష్టాదశలాదే
శాస్స్యుః॥ § ॥ లఃపరస్మైపదమ్॥ ౧॥ ౪॥ ౯౯॥ లాదేశాః పరస్మైపదసంజ్ఞాస్స్యుః॥ § ॥ తఙానావాత్మనేపదమ్॥ ౧॥ ౪॥ ౧౦౦॥ తఙ్ప్రత్యాహారః శానచ్
కానచౌ చ ఏతత్సంజ్ఞాస్స్యుః- పూర్వసంజ్ఞాపవాదః॥ § ॥ అనుదాత్తఙిత ఆత్మనేపదమ్॥ ౧॥ ౩॥ ౧౨॥ అనుదాత్తేత ఉపదేశే యో ఙిత్ తదన్తాచ్చ ధా
తోర్లస్యస్థానే ఆత్మనేపదంస్యాత్॥ § ॥ స్వరితఞితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే॥ ౧॥ ౩॥ ౭౨॥ స్వరితేతో ఞితశ్చ ధాతోరాత్మనేపదంస్యాత్ కర్తృ
గామిని క్రియాఫలే॥ § ॥ శేషాత్కర్తరిపరస్మైపదమ్॥ ౧॥ ౩॥ ౭౮॥ ఆత్మనేపదనిమిత్తహీనాద్ధాతోః కర్తరిపరస్మైపదంస్యాత్॥ § ॥ తిఙస్త్రీణిత్రీణిప్ర
థమమధ్యమోత్తమాః॥ ౧॥ ౪॥ ౧౦౧॥ తిఙ ఉభయోః పదయోస్త్రయస్త్రికాః క్రమాదేతత్సంజ్ఞాస్స్యుః॥ § ॥ తాన్యేకవచనద్వివచనబహువచనా
న్యేకశః॥ ౧॥ ౪॥ ౧౦౨॥ లబ్ధప్రథమాదిసంజ్ఞాని తిఙస్త్రీణిత్రీణిప్రత్యేకమేకవచనాదిసంజ్ఞానిస్యుః॥ § ॥ యుష్మద్యుపపదే సమానాధికరణే స్థానిన్యపి
మధ్యమః॥ ౧॥ ౪॥ ౧౦౫॥ తిఙ్వాచ్యకారకవాచిని యుష్మది ప్రయుజ్యమానేఽప్రయుజ్యమానేచ మధ్యమఃస్యాత్॥ § ॥ ప్రహాసేచమన్యోపపదేమ

న్యతేరుత్తమఏకవచ్చ॥౧।౪।౧౦౬॥ మన్యధాతురుపపదంయస్యధాతోస్తస్మిన్ప్రకృతిభూతేసతిమధ్యమఃస్యాత్ పరిహాసేగమ్యమానే మన్యతే
స్తుఉత్తమస్స్యాత్ సచైకార్థస్యవాచకస్స్యాత్॥§॥ అస్మద్యుత్తమః॥౧।౪।౧౦౭॥ తథాభూతేఽస్మద్యుత్తమస్స్యాత్॥§॥ శేషేప్రథమః॥౧।౪।
౧౦౮॥ మధ్యమోత్తమయోరవిషయేప్రథమస్స్యాత్।భూసత్తాయామ్।కర్తృవివక్షాయాంభూ-తి-ఇతిస్థితే॥§॥ తిఙ్శిత్సార్వధాతుకమ్॥ ౩।౪।
౧౧౩॥ తిఙశ్శితశ్చధాత్వధికారోక్తాఏతత్సంజ్ఞాస్స్యుః॥§॥ కర్తరిశప్॥౩।౧।౬౮॥ కర్త్రర్థేసార్వధాతుకేపరేధాతోశ్శప్స్యాత్-శపావితౌ॥§॥ సార్వ
ధాతుకార్ధధాతుకయోః॥౭।౩।౮౪॥ అనయోఃపరయోరిగన్తస్యాఙ్గస్యగుణస్స్యాత్-అవాదేశః-భవతి-భవతః॥§॥ ఝోన్తః॥౭।౧।౩॥ ప్రత్య
యావయవస్యఝస్యాన్తాదేశస్స్యాత్-అతోగుణే-భవన్తి-భవసి-భవథఃభవథ॥§॥ అతోదీర్ఘోయఞి।౭।౩।౧౦౧॥ అతోఽఙ్గస్యదీర్ఘస్స్యాత్
యఞాదౌసార్వధాతుకేపరే-భవామి-భవావః-భవామః-సభవతి తౌభవతః-తేభవన్తి-త్వమ్భవసి-యువామ్భవథః-యూయమ్భవథ-అహమ్భ
వామి-ఆవామ్భవావః-వయమ్భవామః- ఏహిమన్యేఓదనమ్భోక్ష్యసే-భుక్తస్సోఽతిథిభిః ఏతమ్- ఏతవామన్యేఓదనమ్భోక్ష్యేథే- భోక్ష్య
ధ్వే- భోక్ష్యే- భోక్ష్యావహే-భోక్ష్యామహే- ఇత్యాది-మన్యసే మన్యేథే మన్యధ్వే-ఇత్యాదిరర్థః యుష్మద్యుపపదేఇత్యాద్యనువర్తతే-తే
నేహన- ఏతుభవాన్మన్యతే ఓదనమ్భోక్ష్యేఇతి-ప్రహాసేకిమ్-యథార్థకథనేమాభూత్-ఏహిమన్యసేఓదనమ్భోక్ష్యేభుక్తస్సోతిథిభిరిత్యా
ది॥§॥ పరోక్షేలిట్॥౩।౨।౧౧౫॥ భూతానద్యతనపరోక్షార్థవృత్తేర్ధాతోర్లిట్స్యాత్-లస్యతిబాదయః॥§॥ లిట్చ॥౩।౪।౧౧౫॥ లిడాదేశస్తిఙార్ధ
ధాతుకసంజ్ఞ ఏవస్యాన్నతుసార్వధాతుకసంజ్ఞః- తేనశబాదయోన॥§॥ పరస్మైపదానాంణలతుసుస్థలథుసణల్వమాః॥ ౩।౪।౮౨॥ లిటస్తిబాదీనాం
నవానాంణలాదయోనవక్రమాత్స్యుః-భూ-అ-ఇతిస్థితే॥§॥ భువోవుగ్లుఙ్లిటోః॥౬।౪।౮౮॥ భువోవుగాగమస్స్యాత్ లుఙ్లిటోరచిపరే- ని
త్యత్వాద్వుగ్గుణవృద్ధీబాధతే॥§॥ ఏకాచోద్వేప్రథమస్య॥౬।౧।౧।§। అజాదేర్ద్వితీయస్య॥౬।౧।౨॥ ఇత్యధికృత్య॥§॥ లిటిధాతోరనభ్యాసస్య
౬।౧।౮॥ లిటిపరేఽనభ్యాసధాత్వవయవస్యప్రథమస్యఏకాచోద్వేస్తః-ఆదిభూతాదచఃపరస్యతుద్వితీయస్య-భూవ్భూవ్-అ-ఇతిస్థితే॥§॥ పూ
ర్వోఽభ్యాసః॥౬।౧।౪॥ అత్రయేద్వేవిహితేతయోఃపూర్వోఽభ్యాససంజ్ఞస్స్యాత్॥§॥ హలాదిశ్శేషః॥౭।౪।౬౦॥ అభ్యాసస్యఆదిర్హల్ శిష్యతే
అన్యేహలోలుప్యన్తే-ఇతివలోపః॥§॥ హ్రస్వః॥౭।౪।౫౯॥ అభ్యాసస్యాచోహ్రస్వస్స్యాత్॥§॥ భవతేరః॥౭।౪।౭౩॥ భవతేరభ్యాసోకారస్య

అకారస్స్యాత్ లిటి॥§॥అభ్యాసే చర్చ॥౮॥౪॥౫౪॥అభ్యాసే ఝలాం చరస్స్యుః జశ్చ-ఝశాం జశః-ఖయాం చరః-తత్రాపి ప్రకృతిజశాం ప్రకృతిజశః-ప్రకృతిచరాం ప్రకృతిచర ఇతి వివేకః-ఆన్తరతమ్యాత్॥§॥అసిద్ధవదత్రాభాత్॥౬॥౪॥౨౨॥ఇత ఊర్ధ్వమాపాదపరిసమాప్తేరాభీయమ్-సమానాశ్రయే తస్మిన్ కర్తవ్యే తదసిద్ధం స్యాత్-ఇతి వుకో ఽసిద్ధత్వాదువఙి ప్రాప్తే॥*॥వుగ్యుటావువఙ్యణోస్సిద్ధౌ వక్తవ్యౌ॥*॥బభూవ- బభూవతుః-బభూవుః॥§॥ఆర్ధధాతుకస్యేడ్వలాదేః॥౭॥౨॥౩౫॥వలాదేరార్ధధాతుకస్యేడాగమస్స్యాత్-బభూవిథ-బభూవథుః- బభూవ-బభూవ-బభూవివ-బభూవిమ॥§॥అనద్యతనే లుట్॥ ౩॥౩॥౭౫॥భవిష్యత్యనద్యతనే ధాతోర్లుట్ స్యాత్॥§॥ స్యతాసీ లృలుటోః॥ ౩॥౧॥౩౩॥ లృ ఇతి లృఙ్లృటోర్గ్రహణమ్-ధాతోః స్యతాసీ ఏతౌ ప్రత్యయౌ స్తః లృలుటోః పరతః-శబాద్యపవాదః॥§॥ఆర్ధధాతుకం శేషః॥౩॥౪॥౧౧౪॥తిఙ్శిద్భ్యోన్యో ధాతోరితి విహితః ప్రత్యయ ఏతత్సంజ్ఞస్స్యాత్- ఇట్॥ §॥లుటః ప్రథమస్య డారౌరసః॥ ౨॥౪॥౮౫॥డారౌరస ఏతే క్రమాత్స్యుః-డిత్వసామర్థ్యాదభస్యాపి టేర్లోపః॥§॥పుగన్తలఘూపధస్య చ॥౭॥౩॥౮౬॥పుగన్తస్య లఘూపధస్య చాఙ్గస్య ఇకో గుణస్స్యాత్ సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోః-యేన నావ్యవధానం తేన వ్యవహితేపి-వచనప్రామాణ్యాత్ - తేన భినత్తీత్యాదావనేకవ్యవహితస్యైకో న గుణః-భవిత్ -ఆ- అత్ర ఇటో గుణే ప్రాప్తే॥§॥దీధీవేవీటామ్॥౧॥౧॥౬॥దీధీవేవ్యోరిటశ్చ గుణవృద్ధీ న స్తః-భవితా॥§॥ తాసస్త్యోర్లోపః॥౭॥౪॥౫౦॥ తాసేరస్తేశ్చ లోపస్స్యాత్ సాదౌ ప్రత్యయే పరే॥§॥రిచ॥౭॥౪॥౫౧॥రాదౌ ప్రత్యయే ప్రాగ్వత్ -భవితారౌ-భవితారః భవితాసి-భవితాస్థః-భవితాస్థ భవితాస్మి- భవితాస్వః- భవితాస్మః॥§॥లృట్ శేషే చ॥ ౩॥౩॥౧౩॥భవిష్యదర్థాద్ధాతోర్లృట్ స్యాత్ క్రియార్థాయాం క్రియాయాం సత్యాం సత్యాం చ-స్య-ఇట్- భవిష్యతి-భవిష్యతః-భవిష్యన్తి-భవిష్యసి భవిష్యథః-భవిష్యథ-భవిష్యామి-భవిష్యావః-భవిష్యామః॥§॥లోట్ చ॥౩॥౩॥౧౬౨॥ విధ్యాదిష్వర్థేషు ధాతోర్లోట్ స్యాత్ ॥§॥ఆశిషి లిఙ్లోటౌ॥౩॥౩॥౧౭౩॥§॥ఏరుః॥౩॥౪॥౮౬॥లోట ఇకారస్య ఉః స్యాత్ -భవతు॥§॥తుహ్యోస్తాతఙ్ఙాశిష్యన్యతరస్యామ్॥౭॥౧॥౩౫॥ఆశిషి తుహ్యోస్తాతఙ్ వా స్యాత్ -అనేకాల్త్వాత్సర్వాదేశః-యద్యపి ఙిచ్చేత్యయమప్యపవాదః- తథాప్యనన్త్యాఙ్గఙిత్త్వే వ్యనఙాదిషు చరితార్థ ఇతి గుణవృద్ధిప్రతిషేధసమ్ప్రసారణాద్యర్థతయా సమ్భవత్ప్రయోజనఙకారేణాతఙి న సర్వప్రవృత్త్యగపరేణ బాధ్యతే-ఇహాపి ఉత్సర్గాపవాదయోరపి సమబలత్వాత్ -భవతాత్॥§॥లోటో లఙ్వత్॥౩॥౪॥౮౫॥లోటో లఙ ఇవ కార్యం స్యాత్ - తేన తామాదయః సలోపశ్చ॥§॥త

స్థస్మిపాన్తాన్తన్తామః ॥౩॥౪॥౧౦౧॥ ఙితశ్చతుర్ణాం తామాదయః క్రమాత్స్యుః ॥ నిత్యం ఙితః ॥౩॥౪॥౯౯॥ సకారాన్తస్య ఙిదుత్తమస్య నిత్యం లోపస్స్యాత్ - అలోఽన్త్యస్యేతి సస్య లోపః - భవతాం - భవన్తు ॥ సేర్హ్యపిచ్చ ॥౩॥౪॥౮౭॥ లోటస్సేర్హిస్స్యాత్ సోఽపిచ్చ ॥ అతో హేః ॥౬॥౪॥౧౦౫॥ అతః పరస్య హేర్లుక్ స్యాత్ - భవ - భవతాత్ - భవతమ్ - భవత ॥ మేర్నిః ॥౩॥౪॥౮౯॥ లోటో మేర్నిస్స్యాత్ ॥ ఆడుత్తమస్య పిచ్చ ॥౩॥౪॥౯౨॥ లోడుత్తమస్యాడాగమస్స్యాత్ స పిచ్చ - హినోరుత్వన్న ఇకారోచ్చారణసామర్థ్యాత్ - భవాని - భవావ భవామ ॥ అనద్యతనే లఙ్ ॥౩॥౨॥౧౧౧॥ అనద్యతనభూతార్థవృత్తేర్ధాతోర్లఙ్ స్యాత్ ॥ లుఙ్లఙ్లృఙ్క్ష్వడుదాత్తః ॥౬॥౪॥౭౧॥ ఏషు పరేష్వఙ్గస్యాడాగమస్స్యాత్ స చోదాత్తః ॥ ఇతశ్చ ॥౩॥౪॥౧౦౦॥ ఙితో లస్య పరస్మైపదమికారాన్తం యత్ తదన్తస్య లోపస్స్యాత్ - అభవత్ - అభవతామ్ - అభవన్ అభవః - అభవతమ్ - అభవత - అభవమ్ - అభవావ - అభవామ ॥ విధినిమన్త్రణామన్త్రణాధీష్టసమ్ప్రశ్నప్రార్థనేషు లిఙ్ ॥౩॥౩॥౧౬౧॥ ఏష్వర్థేషు ధాతోర్లిఙ్ స్యాత్ - విధిః ప్రేరణం భృత్యాదేర్నికృష్టస్య ప్రవర్తనమ్ - నిమన్త్రణం నియోగకరణమ్ - ఆవశ్యకే శ్రాద్ధభోజనాదౌ దౌహిత్రాదేః ప్రవర్తనమ్ - ఆమన్త్రణం కామచారానుజ్ఞా - అధీష్టస్సత్కారపూర్వకో వ్యాపారః ప్రవర్తనాయాం లిఙ్ - చతుర్ణాం పృథగుపాదానం ప్రపఞ్చార్థమ్ ॥ యాసుట్పరస్మైపదేషూదాత్తో ఙిచ్చ ॥౩॥౪॥౧౦౩॥ లిఙః పరస్మైపదానాం యాసుడాగమస్స్యాత్ స చోదాత్తో ఙిచ్చ - ఙిత్త్వే స్త్రైః జ్ఞాయతే క్వచిదనుబన్ధకార్యేష్వనల్విధావితి ప్రతిషేధ ఇతి - శ్నాదేశస్య శానచః శిత్త్వవత్ పిహాలిఙమ్ ॥ సుట్తిథోః ॥౩॥౪॥౧౦౭॥ లిఙస్తకారథకారయోస్సుట్ స్యాత్ - సుటా యాసుట్ న బాధ్యతే - లిఙో యాసుట్ తకారథకారయోస్సుడితి విషయభేదాత్ ॥ లిఙస్సలోపోఽనన్త్యస్య ॥౭॥౨॥౭౯॥ సార్వధాతుకలిఙోఽనన్త్యస్య సస్య లోపస్స్యాత్ - ఇతి సకారద్వయస్యాపి నివృత్తిః సుటః శ్రవణం త్వాశీర్లిఙి - స్ఫుటతరన్తు తత్రాత్మనేపదే ॥ అతో యేయః ॥౭॥౨॥౮౦॥ అతః పరస్య సార్వధాతుకావయవస్య యా ఇత్యస్య ఇయ్ స్యాత్ - గుణః యలోపః - భవేత్ - సార్వధాతుకే కిమ్ - చికీర్ష్యాత్ - మాఽస్త్వపవాదన్యాయేన హి అతో లోపమపవాదో బాధేత - భవేతామ్ ॥ ఝేర్జుస్ ॥౩॥౪॥౧౦౮॥ లిఙో ఝేర్జుస్ స్యాత్ ॥ ఉస్యపదాన్తాత్ ॥౬॥౧॥౯౬॥ అపదాన్తాదవర్ణాదుసి పరే పరరూపమేకాదేశస్స్యాత్ - ఇతి ప్రాప్తే - పరత్వాన్నిత్యత్వాచ్చ అతో యేయ ఇతి ప్రాప్నోతి - యద్యప్యన్తరఙ్గత్వాత్పరరూపం న్యాయ్యం - తథాపి యాస్ ఇత్యేతస్య ఇయ్ ఇతి వ్యాఖ్యేయమ్ - ఏవఞ్చ సలోపస్య అపవాద ఇయ్ - అతో

మేయ ఇత్యత్ర తు సన్ధిరార్షః-భవేయుః-భవేః-భవేతమ్-భవేత-భవేయమ్-భవేవ-భవేమ॥§॥లిఙాశిషి॥౩॥౪॥౧౧౬॥ ఆశిషి లిఙస్తిఙార్ధధాతుకసంజ్ఞస్స్యాత్॥§॥కిదాశిషి॥౩॥౪॥౧౦౪॥ఆశిషి లిఙో యాసుట్ కిత్స్యాత్ స్కో రితి సలోపః॥§॥ క్ఙిచ॥ ౧॥౧॥౫॥ గిత్ కిత్ ఙిన్నిమిత్తే ఇగ్లక్షణే గుణవృద్ధీ న స్తః-భూయాత్ భూయాస్తామ్-భూయాసుః-భూయాః-భూయాస్తమ్ భూయాస్త-భూయాసమ్-భూయాస్వ-భూయాస్మ॥§॥లుఙ్॥౩॥౨॥౧౧౦॥భూతార్థే ధాతోర్లుఙ్ స్యాత్॥§॥మాఙి లుఙ్॥౩॥౩॥౧౭౫॥సర్వలకారాపవాదః॥§॥స్మోత్తరే లఙ్ చ॥౩॥౩॥౧౭౬॥ స్మోత్తరే మాఙి లఙ్ స్యాత్ లుఙ్చ॥§॥చ్లి లుఙి॥ ౩॥౧॥౪౩॥శబాద్యపవాదః॥§॥చ్లేస్సిచ్॥౩॥౧॥౪౪॥ఇచావితౌ॥§॥గాతిస్థాఘుపాభూభ్యస్సిచః పరస్మైపదేషు॥౨॥౪॥౭౭॥ ఏభ్యస్సిచో లుక్ స్యాత్-గాపావిహేణాదేశపిబతీగృహ్యేతే॥§॥భూసువోస్తిఙి॥ ౭॥౩॥౮౮॥ భూసూ ఏతయోస్సార్వధాతుకే తిఙి పరే గుణో న స్యాత్॥§॥అస్తిసిచోఽపృక్తే॥ ౭॥౩॥౯౬॥సచ్చ అస్ చేతి సమాహారద్వన్ద్వః-సిచ్ఛబ్దస్య సౌత్రమ్పుంస్త్వమ్-అస్తీత్యవ్యయేన కర్మధారయః- తతఃపఞ్చమ్యాస్సౌత్రో లుక్-విద్యమానాత్సిచోఽస్తేశ్చ పరస్యాపృక్తహల ఈడాగమస్స్యాత్-ఇతీట్ నేహ-సిచో లుప్తత్వాత్-అభూత్-హలఙ్కిమ్-ఐధిషి-అపృక్తస్యేతి కిమ్-ఐధిష్ట-అభూతామ్॥§॥సిజభ్యస్తవిదిభ్యశ్చ॥౩॥౪॥౧౦౯॥సిచోఽభ్యస్తాద్విదేశ్చ పరస్య ఙిత్సమ్బన్ధినో ఝేర్జుస్ స్యాత్॥ ఇతి ప్రాప్తే॥§॥ఆతః॥౩॥౪॥౧౧౦॥సిజ్లుకి ఆదన్తాదేవ ఝేర్జుస్ స్యాత్-అభూవన్-అభూః-అభూతమ్-అభూత-అభూవమ్-అభూవ-అభూమ॥§॥ న మాఙ్యోగే॥౬॥౪॥౭౪॥ అడాటౌ న స్తః-మా భవాన్ భూత్-మా స్మ భవత్ భూద్వా॥§॥లిఙ్నిమిత్తే లృఙ్ క్రియాతిపత్తౌ॥౩॥౩॥౧౩౯॥ హేతుహేతుమద్భావాదిలిఙ్నిమిత్తం తత్ర భవిష్యత్యర్థే లృఙ్ స్యాత్ క్రియాయా అనిష్పత్తౌ గమ్యమానాయామ్-అభవిష్యత్-అభవిష్యతామ్-అభవిష్యన్-అభవిష్యః-అభవిష్యతమ్ అభవిష్యత-అభవిష్యమ్-అభవిష్యావ-అభవిష్యామ॥§॥ తే ప్రాగ్ధాతోః॥౧॥౪॥౮౦॥ తే గత్యుపసర్గసంజ్ఞకా ధాతోః ప్రాగేవ ప్రయోక్తవ్యాః॥§॥ఆనిలోట్॥౮॥౪॥౧౬॥ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య లోడాదేశస్యానీత్యస్య నస్య ణః స్యాత్-ప్రభవాణి॥❋॥దురష్షత్వణత్వయోరుపసర్గత్వప్రతిషేధో వక్తవ్యః॥❋॥దుఃస్థితమ్-దుర్భవాణి॥❋॥అన్తశ్శబ్దస్యాఙ్కివిధిణత్వేషూపసర్గత్వం వాచ్యమ్॥❋॥అన్తర్ధా-అన్తర్ధిః-అన్తర్భవాణి॥§॥శేషే విభాషాఽకఖాదావషాన్త ఉపదేశే॥౮॥౪॥౧౮॥ ఉపదేశే కాదిఖాదిషాన్తవర్జే గదనదాదేరన్యస్మిన్ధాతౌ పరే ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య నేర్నస్య ణత్వం వా స్యాత్-ప్రణిభవతి-ప్రనిభవతి-ఇహోపసర్గాణామసమస్తత్వేఽపి సంహితా నిత్యా॥తదుక్తమ్॥❋॥సంహితై

కపదే నిత్యా నిత్యా ధాతూపసర్గయోః॥ నిత్యా సమాసే వాక్యే తు సా వివక్షామపేక్షతే ఇతి-సత్త్వాద్యర్థనిర్దేశశ్చోపలక్షణమ్-యోగాత్ స్వర్గో భవతీత్యాదావుత్పద్యత ఇత్యాద్యర్థాత్- ఉపసర్గాస్త్వర్థవిశేషస్య ద్యోతకాః- ప్రభవతి-పరాభవతి-సమ్భవతి- అనుభవతి- అభిభవతి- ఉద్భవతి-పరిభవతీత్యాదావిలక్షణార్థావగతేః-ఉక్తఞ్చ॥ ఉపసర్గేణ ధాత్వర్థో బలాదన్యత్ర నీయతే-ప్రహారాహారసంహారవిహారపరిహారవదితి॥

❋॥ పథ వృద్ధౌ॥ కథ్యన్తాః షట్త్రింశదనుదాత్తేతః॥§॥ టిత ఆత్మనేపదానాం టేరే॥ ౩॥౪॥౭౯॥ టితో లస్యాత్మనేపదానాం టేరేత్వం స్యాత్ -పథతే॥§॥ సార్వధాతుకమపిత్॥౧॥౨॥౪॥ అపిత్ సార్వధాతుకం ఙిద్వత్ స్యాత్॥§॥ ఆతో ఙితః॥౭॥౨॥౮౧॥ అతః పరస్య ఙితామాకారస్య ఇయ్ స్యాత్- పథేతే-పథన్తే॥§॥ థాసస్సే॥౩॥౪॥౮౦॥ టితో లస్య థాసస్సే స్యాత్- పథసే-పథేథే-పథధ్వే-అతో గుణే-పథే-పథావహే-పథామహే॥§॥ ఇజాదేశ్చ గురుమతోఽనృచ్ఛః॥౩॥౧॥౩౬॥ ఇజాదిర్యో ధాతుర్గురుమాన్ ఋచ్ఛత్యన్యస్తత ఆమ్ స్యాత్ లిటి-ఆమో మకారస్య నేత్వమ్- ఆస్సాసోరామ్విధానాజ్జ్ఞాపకాత్॥§॥ ఆమః॥ ౨॥౪॥౮౧॥ ఆమః పరస్య లుక్ స్యాత్॥§॥ కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటి॥౩॥౧॥౪౦॥ ఆమన్తాల్లిట్పరాః కృభ్వస్తయోఽనుప్రయుజ్యన్తే-ఆమ్ప్రత్యయవత్కృఞోఽనుప్రయోగస్యేతి సూత్రే కృఞ్గ్రహణసామర్థ్యాదనుప్రయోగోఽన్యస్యాపీతి జ్ఞాయతే - తేన కృభ్వస్తియోగ ఇత్యతః కృఞో ద్వితీయేతి ఞకారేణ ప్రత్యాహారాశ్రయణాత్ కృభ్వస్తిలాభః- తేషాం క్రియాసామాన్యవాచిత్వాదామ్ప్రకృతీనాం విశేషవాచిత్వాత్తదర్థయోరభేదాన్వయః-సమ్పదిస్తు ప్రత్యాహారేఽన్తర్భూతోఽప్యనన్వితార్థత్వాన్న ప్రయుజ్యతే-కృఞస్తు క్రియాఫలే పరగామిని పరస్మైపదే ప్రాప్తే॥§॥ ఆమ్ప్రత్యయవత్కృఞోఽనుప్రయోగస్య॥౧॥౩॥౬౩॥ ఆమ్ ప్రత్యయో యస్మాదిత్యతద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః-ఆమ్ప్రకృత్యా తుల్యమనుప్రయుజ్యమానాత్ కృఞోఽప్యాత్మనేపదం స్యాత్ -ఇహ పూర్వవదిత్యనువర్త్య వాక్యభేదేన సమ్బధ్యతే- పూర్వవదేవాత్మనేపదం న తు తద్విపరీతమితి- తేన కర్తృగేఽపి ఫలే ఇన్ధాఞ్చకారేత్యాదౌ న తఙ్॥§॥ లిటస్తఝయోరేశిరేచ్॥౩॥౪॥౮౧॥ లిడాదేశయోస్తఝయోరేశ్ ఇరేచ్ ఏతౌ స్తః-ఏకారోచ్చారణం జ్ఞాపకం తఙాదేశానాం టేరేత్వం నేతి- తేన డారౌరసాన్న-కృపఇతిస్థితే॥§॥ అసంయోగాల్లిట్ కిత్॥౧॥౨॥౫॥ అసంయోగాత్పరోఽపిల్లిట్ కిత్ స్యాత్ -క్ఙితి చేతి నిషేధాత్ సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోరితి గుణో న-ద్విత్వాత్పరత్వాద్యణి ప్రాప్తే॥§॥ ద్వివచనేఽచి॥౧॥౧॥౫౯॥ ద్విత్వనిమిత్తేఽచి పరే అచ ఆదేశో న స్యాత్ ద్విత్వే కర్తవ్యే॥§॥ ఉరత్॥౭॥౪॥౬౬॥ అభ్యాసఋవర్ణస్య అత్ స్యాత్ ప్రత్యయేప

రే-రపరత్వం హలాదిశ్శేషః-ప్రత్యయే కిమ్-వవ్రశ్చ॥ § ॥ కుహోశ్చుః॥ ౭॥౪॥౬౨॥ అభ్యాసకవర్గహకారయోశ్చవర్గాదేశస్స్యాత్-ఏధాఞ్చక్రే-ఏధాఞ్చక్రాతే-ఏధాఞ్చక్రిరే॥ § ॥ ఏకాచ ఉపదేశేఽనుదాత్తాత్॥ ౭॥౨॥౧౦॥ ఉపదేశేయోధాతురేకాచ్ అనుదాత్తశ్చ తతః పరస్యార్ధధాతుకస్యేట్ నస్యాత్-ఉపదేశ ఇత్యుభయాన్వయి-ఏకాచ ఇతి కిమ్-యఙ్లుగ్వావృత్తిర్యథాస్యాత్-స్మరన్తిహి॥ ※ ॥ శ్తిసాశపానుబన్ధే౽నిర్దిష్టం యద్గణేన చ। యత్రైకాజ్గ్రహణఞ్చైవ పఞ్చైతాని నయఙ్లుకీతి॥ ※ ॥ ఏతచ్చకహ్యైవైకాజ్గ్రహణేన జ్ఞాప్యతే-అచ ఇత్యేకత్వవివక్షయా తద్వతో గ్రహణే సిద్ధే ఏకగ్రహణసామర్థ్యాదనేకాచ్కోపదేశో వ్యావర్త్యతే-తేనవధేర్హన్త్యుపదేశే ఏకాచో౽పి న నిషేధః-ఆదేశోపదేశేఽనేకాచ్త్వాత్ అనుదాత్తాశ్చానుపదమేవ సంగ్రహీష్యన్తే-ఏధాఞ్చకృషే-ఏధాఞ్చక్రాథే॥ § ॥ ఇణః షీధ్వంలుఙ్లిటాం ధో౽ఙ్గాత్॥ ౮॥౩॥౭౮॥ ఇణ్ణన్తాదఙ్గాత్పరేషాం షీధ్వంలుఙ్లిటాం ధస్య మూర్ధన్యస్స్యాత్-ఏధాఞ్చకృఢ్వే-ఏధాఞ్చక్రే-ఏధాఞ్చకృవహే-ఏధాఞ్చకృమహే-ఏధామ్బభూవ-అనుప్రయోగసామర్థ్యాదస్తేర్భూభావో న-అన్యథా హి కృఞ్చానుప్రయుజ్యత ఇత్యత్ర కృభ్వ్ప్రత్యేవ బ్రూయాత్॥ § ॥ అత ఆదేః॥ ౭॥౪॥౭౦॥ అభ్యాసస్యాదేరతో దీర్ఘస్స్యాత్-పరరూపాపవాదః-ఏధామాస-ఏధామాసతురిత్యాది-ఏధితా-ఏధితారౌ-ఏధితారః-ఏధితాసే-ఏధితాసాథే॥ § ॥ ధి చ॥ ౮॥౨॥౨౫॥ ధాదౌ ప్రత్యయే పరే సలోపస్స్యాత్-ఏధితాధ్వే॥ § ॥ హ ఏతి॥ ౭॥౪॥౫౨॥ తాసస్త్యోస్సస్య హస్స్యాదేతి పరే-ఏధితాహే ఏధితాస్వహే-ఏధితాస్మహే-ఏధిష్యతే-ఏధిష్యేతే-ఏధిష్యన్తే-ఏధిష్యసే-ఏధిష్యేథే-ఏధిష్యధ్వే-ఏధిష్యే-ఏధిష్యావహే-ఏధిష్యామహే॥ § ॥ ఆమేతః॥ ౩॥౪॥౯౦॥ లోట ఏకారస్యామ్స్యాత్-ఏధతామ్-ఏధేతామ్-ఏధన్తామ్॥ § ॥ సవాభ్యాం వామౌ॥ ౩॥౪॥౯౧॥ సవాభ్యాం పరస్య లోడేతః క్రమాద్వామౌ స్తః-ఏధస్వ-ఏధేథామ్-ఏధధ్వమ్॥ § ॥ ఏత ఐ॥ ౩॥౪॥౯౩॥ లోడుత్తమస్య ఏత ఐస్స్యాత్-ఆమో౽పవాదః-ఏధై-ఏధావహై ఏధామహై॥ § ॥ ఆడజాదీనామ్॥ ౬॥౪॥౭౨॥ అజాదీనామాట్స్యాత్ లుఙాదిషు-అటో౽పవాదః-ఆటశ్చ-ఐధత-ఐధేతామ్-ఐధన్త-ఐధథాః-ఐధేథామ్ ఐధధ్వమ్-ఐధే-ఐధావహి-ఐధామహి॥ § ॥ లిఙస్సీయుట్॥ ౩॥౪॥౧౦౨॥ లిఙాత్మనేపదస్య సీయుడాగమస్స్యాత్-సలోపః-ఏధేత-ఏధేయాతామ్॥ § ॥ ఝస్య రన్॥ ౩॥౪॥౧౦౫॥ లిఙో ఝస్య రన్స్యాత్-ఏధేరన్-ఏధేథాః ఏధేయాథామ్-ఏధేధ్వమ్॥ § ॥ ఇటో౽త్॥ ౩॥౪॥౧౦౬॥ లిఙాదేశస్యేటో౽త్స్యాత్-ఏధేయ ఏధేవహి. ఏధేమహి- ఆశీర్లిఙి ఆర్ధధాతుకత్వాత్ లిఙస్సలోపో న-సీయుట్సుటోః ప్రత్యయావయవత్వాత్ షత్వమ్- ఏధిషీష్ట- ఏధిషీయాస్తా

మ్-పధిషీరన్- పధిషీష్ఠాః- పధిషీయాస్థామ్- పధిషీధ్వమ్- పధిషీయ- పధిషీవహి- పధిషీమహి-ఐధిష్ట-ఐధిషాతామ్॥§॥ ఆత్మనేపదేష్వన తః॥౭॥౧॥౫॥ అనకారాత్పరస్యఆత్మనేపదేషుఝస్యఅత్ ఇత్యాదేశస్స్యాత్-ఐధిషత-ఐధిష్ఠాః-ఐధిషాథామ్-ఇణష్షీధ్వంలుఙ్ లిటాంధోఢ్గాత్-ఐధిఢ్వమ్-ఇడ్భిన్నపవఇణిహగృహ్యతేఇతిమతేతుఐధిధ్వమ్-ధధయోర్ద్వస్యమస్యచద్విత్వవికల్పాత్ షోడశరూపాణి-ఐధిషి-ఐధిష్వహి-ఐధిష్మహి-ఐధిష్యత-ఐధిష్యేతామ్-ఐధిష్యన్త ఐధిష్యథాః-ఐధిష్యేథామ్-ఐధిష్యధ్వమ్-ఐధిష్యే-ఐధిష్యావహి-ఐధిష్యామహి-ఉదాత్తత్వాద్వలాదేరిట్-ప్రసఙ్గాదనుదాత్తాస్సంగృహ్యన్తే॥❋॥ఊదృదన్తైర్యౌతిరుక్ష్ణుశీఙ్స్నుణుక్షుశ్విడీఙ్ శ్రిభిః।వృఙ్ వృఞ్భ్యాంచవినైకాచోఽజన్తేషునిహతాస్స్మృతాః॥❋॥శక్లుపచ్ ముచ్ రిచ్ వచ్ విచ్ సిచ్ ప్రచ్ఛత్యజ్ నిజిర్భజిః।భఞ్జ్ భుజ్ భ్రస్జ్ మస్జ్ యజ్ యుజ్ రుజ్ రఞ్జ్ విజిర్ స్వఞ్జిసఞ్జ్ సృజః॥❋॥అద్ క్షుద్ ఖిద్ ఛిద్తుదినుదిగ్గపద్యభిద్ విద్యతిర్వినద్।శద్ సదీస్విద్యతిఃస్కన్దిహదీ క్రుధ్ క్షుధిబుధ్యతీ॥❋॥ బన్ధిర్యుధిరుధీరాధివ్యధ్ శుధఃసాధిసిధ్యతీ।మన్యహన్నాప్ క్షిప్ ఛుప్ తప్ తిపస్తృప్యతిదృప్యతీ॥❋॥లిప్ లుప్ వప్ శప్ స్వప్ సృపియభ్ రభ్ లభ్ గమ్నమ్యమోరమిః-క్రుశిర్దంశిదిశీదృశ్ మృశ్ రిశ్ రుశ్ లిశ్ విశ్ స్పృశఃకృషిః॥❋॥ త్విష్తుష్ద్విష్దుష్పుష్యపిష్విష్శిష్శుష్శ్లిష్యతయోఘసిః- వసతిర్దహదిహిదుహోనహమిహరుహలిహవహిస్తథా॥❋॥అనుదాత్తాహలన్తేషుధాతవోద్వ్యధికంశతమ్।తుదాదౌమతభేదేనస్థితౌయాచముగాదిషు॥ ❋॥తృప్దృపీతౌవారయితుంశ్యనానిర్దేశఆదృతః॥కిఞ్చ॥స్విద్యపద్యౌసిధ్యబుధ్యౌమన్యపుష్యశ్లిషఃశ్యనా॥❋॥ వసిశ్శపాలుకాయాతిర్నిర్దిష్టోన్యనివృత్తయే।నిజిర్ విజిర్ శక్లిఇతిసానుబన్ధాఅమీతథా॥❋॥విన్దతిశ్చాన్ద్రదౌర్గాదేరిష్టోభాష్యేపిదృశ్యతే।వ్యాఘ్రభూత్యాదయస్త్వేనంనేహపేఠురితిస్థితమ్॥❋॥రఞ్జిమస్జీఅదిపదీతుద్ క్షుధ్ శుష్పుషీశిషిః-భాష్యానుక్తాఇహైవోక్తావ్యాఘ్రభూత్యాదిసమ్మతేః॥❋॥।స్పర్ధసంఘర్షే॥సంఘర్షఃపరాభిభవేచ్ఛా-ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాదకర్మకః స్పర్ధతే॥§॥శర్పూర్వాఃఖయః॥౭॥౪॥౬౧॥అభ్యాసస్యశర్పూర్వాఃఖయశ్శిష్యన్తే-హలాదిశ్శేషఇత్యస్యాపవాదః పస్పర్ధే-స్పర్ధితా-స్పర్ధిష్యతే-స్పర్ధతామ్-అస్పర్ధత-స్పర్ధేత-స్పర్ధిషీష్ట-అస్పర్ధిష్ట-అస్పర్ధిష్యత॥గాధృప్రతిష్ఠాలిప్సయోర్గ్రన్థేచ॥గాధతే జగాధే॥బాధృలోడనే॥లోడనంప్రతిఘాతః-బాధతే॥ నాధృనాథృయాచ్ఞోపతాపైశ్వర్యాశీష్షు॥❋॥ఆశిషినాథఇతివాచ్యమ్॥❋॥అస్యాశిష్యేవాత్మనేపదంస్యాత్-నాథతే॥అన్యత్రనాథతి-నాథతే॥దధధారణే॥దధతే॥§॥అతఏకహల్మధ్యేఽనాదేశాదేర్లిటి॥౬॥౪॥౧౨౦॥లిణ్ణిమిత్తాదేశాదిక

న్నభవతియదజ్ఞంతదవయవస్యాసంయుక్తహల్మధ్యస్థస్యాకారస్య ఏకారస్స్యాత్ అభ్యాసలోపశ్చకితిలిటి॥§॥థలిచసేటి॥౬॥౪॥౧౨౧॥ ప్రాగుక్తంస్యాత్-ఆదేశశ్చేహనైరూప్యసమ్పాదకఏవాశ్రీయతే-శసదదోఃప్రతిషేధవచనాద్జ్ఞాపకాత్-తేనప్రకృతిజశ్చరాంతేష్వసత్స్వపి ఏత్వాభ్యాసలోపౌస్తఏవ-దేధే-దేధాతే-దేధిరే-అత్రగకిమ్ విదివతుః-తపరగకిమ్-రరాసే-ఏకేత్యాదికిమ్-తత్సరతుః-అనాదేశాదేగకిమ్-చకనతుః-లిటఆదేశవిశేషణాదిహస్యాదేవ-నేమిథ సేహే॥స్కుదిఆప్రవణే॥ఆప్రవణముత్ప్లవనముద్ధరణఞ్చ॥§॥ఇదితోనుమ్ధాతోః॥౭॥౧॥౫౮॥ఇదితోధాతోర్నుమాగమస్స్యాత్-స్కున్దతే-చుస్కున్దే॥శ్విదిశ్వైత్యే॥అకర్మకః-శ్విన్దతే-శిశ్విన్దే॥వదిఅభివాదనస్తుత్యోః॥వన్దతే-వవన్దే॥భదికల్యాణేసుఖేచ॥భన్దతే-బభన్దే।మదిస్తుతిమోదమదస్వప్నకాన్తిగతిషు॥మన్దతే మమన్దే॥స్పదికిఞ్చిచ్చలనే॥స్పన్దతే-పస్పన్దే॥క్లిదిపరిదేవనే.।శోకేఇత్యర్థః-సకర్మకః-క్లిన్దతేచైత్రమ్-చిక్లిన్దే॥ముదహర్షే॥మోదతే-ముముదే॥దదదానే॥దదతే॥§॥నశసదదవాదిగుణానామ్॥౬॥౪॥౧౨౬॥ శసేర్దదేర్వకారాదీనాంగుణశబ్దేనభావితస్యచఏత్వాభ్యాసలోపౌనస్తః-దదదే-దదదాతే-దదదిరే॥ష్వదస్వర్దఆస్వాదనే॥ అయమనుభవేసకర్మకః- రుచావకర్మకః॥§॥ధాత్వాదేష్షస్సః॥౬॥౧॥౬౪॥ధాతోరాదేఃషస్యసస్స్యాత్-సాత్పదాద్యోరితిషత్వస్యనిషేధః-అనుస్వదతే-సస్వదే-స్వర్దతే-సస్వర్దే॥ఉర్దమానేక్రీడాయాఞ్చ॥§॥ఉపధాయాఞ్చ॥౮॥౨॥౭౮॥ధాతోరుపధాభూతయోర్హల్పరయోః రేఫవకారయోఃపరతఃపూర్వస్యేకోదీర్ఘస్స్యాత్-ఊర్దతే-ఊర్దాఞ్చక్రే॥కుర్దఖుర్దగుర్దగుదక్రీడాయామేవ॥కూర్దతే-చుకూర్దే-ఖూర్దతే- గూర్దతే-గోదతే-జుగుదే।షూదక్షరణే॥సూదతే-సుషూదే॥❁॥ సేక్సృప్సృసృజస్తృస్త్యాస్త్యైదన్త్యాజన్తసాదయః । ఏకాచష్షోపదేశాఃష్వష్కస్విదస్వదస్వఞ్జస్వపస్స్మిజః॥❁॥ దన్త్యగ్రకేవలదన్త్యఃనతుదన్త్యోష్ఠ్యజోపి- ష్వష్కాదీనాంపృథగ్గ్రహణాద్ జ్ఞాపకాత్॥హ్రాదఅవ్యక్తేశబ్దే॥హ్రాదఅ-జహ్రాదే॥హ్లాదీసుఖేచ॥చాదవ్యక్తేశబ్దే హ్లాదతే॥స్వాదఆస్వాదనే॥స్వాదతే॥పర్దకుత్సితేశబ్దే॥గుదరవేఇత్యర్థః పర్దతే॥యతీప్రయత్నే॥ యతతే-యేతే॥ యుతృజుతృభాసనే॥యోతతే-యుయుతే - జోతతే-జుజుతే ॥ విథృవేథృయాచనే ॥ వివిథే - వివేథే ॥ శ్రథిశైథిల్యే ॥ శ్రన్థతే ॥ గ్రథికౌటిల్యే॥గ్రన్థతే ॥ కత్థశ్లాఘాయామ్॥కత్థతే-ఏధాదయోనుదాత్తేతోగతాః॥❁॥

—— అథాష్టత్రింశత్తవర్గీయాన్తాఃపరస్మైపదినః. ——

అతసాతత్యగమనే॥అతతి.అతఆదేః-ఆత-ఆతతుః-ఆతుః-లుఙిఆట్-ఇస్-ఈ-ఇతిస్థితే॥§॥ఇటఈటి॥౮॥౨॥౨౮॥ ఇటఃపరస్యసస్యలోపఃస్యాదీటిప

టే|| ❁ ||సిజ్లోపఏకాదేశే సిద్ధో వాచ్యః|| ❁ ||ఆతీత్-ఆతిష్టామ్-ఆతిషుః||§||వదవ్రజహలన్తస్యాచః|| ౭||౨||౩||వదేర్వ్రజేర్హలన్తస్య చాఙ్గస్యాచః స్థానే వృద్ధిస్స్యాత్ సిచి పరస్మైపదేషు-ఇతి ప్రాప్తే||§||నేటి|| ౭||౨||౪|| ఇడాదౌ సిచి ప్రాగుక్తన్న స్యాత్ - మా భవానతీత్ - అతిష్టామ్ అతిషుః|| చితీ సంజ్ఞానే| చేతతి-చిచేత-అచేతీత్ -అచేతిష్టామ్-అచేతిషుః|| చ్యుతిర్ ఆసేచనే| ఆసేచనమార్ద్రీకరణమ్-ఆఙీషదర్థేఽభివ్యాప్తౌ చ|| ❁ || ఇరఇత్సంజ్ఞా వాచ్యా|| ❁ ||చ్యోతతి-చుచ్యోత||§||ఇరితో వా|| ౩||౧||౫౭||ఇరితో ధాతోశ్చ్లేరఙ్వా స్యాత్పరస్మైపదేపరే - అచ్యుతత్ - అచ్యోతీత్|| శ్చ్యుతిర్ క్షరణే|| శ్చ్యోతతి-చుశ్చ్యోత- అశ్చ్యుతత్ -అశ్చ్యోతీత్ -యకారరహితోఽప్యయమ్-శ్చోతతి|| మన్థ విలోడనే|| విలోడనం ప్రతిఘాతః మన్థతి-మమన్థ-యాసుట్కిదాశిషీతి కిత్త్వాదనిదితామితి నలోపః-మథ్యాత్|| కుథి పుథి లుథి మథి హింసాసంక్లేశనయోః|| ఇదిత్త్వాన్న లోపో న కున్థ్యాత్ - లున్థ్యాత్ - పున్థ్యాత్ - మన్థ్యాత్|| షిధు గత్యామ్|| సేధతి-సిషేధ-సేధితా-అసేధీత్ - సాత్పదాద్యోరితి షత్వనిషేధే ప్రాప్తే|| §||ఉపసర్గాత్సునోతిసువతిస్యతిస్తౌతిస్తోభతిస్థాసేనయసేధసిచసఞ్జస్వఞ్జామ్||౮||౩||౬౫|| ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాదేషాం సస్య షః స్యాత్||§|| సదిరప్రతేః||౮||౩||౬౬||ప్రతిభిన్నాదుపసర్గాత్సదేః సస్య షః స్యాత్||§|| స్తమ్భేః||౮||౩||౬౭||సౌత్రస్య షః స్యాత్ -యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః- కిఞ్చ-అప్రతేరితి నానువర్తతే బాహుప్రతిష్టమ్భవివృద్ధమన్యురితి రఘువంశే||§|| అవాచ్చాలమ్బనావిదూర్యయోః||౮||౩||౬౮|| అవాత్ స్తమ్భేరేతయోరర్థయోః షత్వం స్యాత్||§|| వేశ్చ స్వనో భోజనే||౮||౩||౬౯||వ్యవాభ్యాం స్వనతేః షస్స్యాత్ భోజనే||§|| పరినివిభ్యస్సేవసితసయసివుసహసుట్స్తుస్వఞ్జామ్||౮||౩||౭౦||పరినివిభ్య ఏవ పరేషామేషాం సస్య షః స్యాత్ - నిషేధతి||§|| ప్రాక్సితాదడ్వ్యవాయేఽపి||౮||౩||౬౩|| సేవసేతేత్యత్ర సితశబ్దాత్ప్రాక్ యే సునోత్యాదయస్తేషామడ్వ్యవాయేఽపి షత్వం స్యాత్ - న్యషేధత్ -న్యషేధీత్ -న్యషేధిష్యత్||§||స్థాదిష్వభ్యాసేన చాభ్యాసస్య||౮||౩||౬౪||ప్రాక్సితాత్ స్థాదిష్వభ్యాసేన వ్యవాయేఽపి షత్వం స్యాత్ -ఏషామేవ చాభ్యాసస్య న తు సునోత్యాదీనామ్-నిషిషేధ నిషిషిధతుః||§|| సేధతేర్గతౌ||౮||౩||౧౧౩||గత్యర్థస్య సేధతేః షత్వన్న స్యాత్ -గఙ్గాం విసేధతి|| షిధూ శాస్త్రే మాఙ్గల్యే చ|| శాస్త్రం శాసనమ్||§||స్వరతిసూతిసూయతిధూఞూదితో వా|| ౭||౨||౪౪||స్వరత్యాదేరూదితశ్చ పరస్య వలాదేరార్ధధాతుకస్యేడ్వా స్యాత్||§||ఝషస్తథోర్ధోఽధః|| ౮||౨||౪౦||ఝషః పరయోస్తథయోర్ధః స్యాత్ న తు దధాతేః-జశ్త్వమ్-సిషేద్ధ-సిషేధిథ సేద్ధా- సేధితా- సేత్స్యతి- సేధిష్యతి- అసైత్సీత్||§||ఝలో ఝలి|| ౮||౨||౨౬||

ఝల్పరస్యసస్యలోపః స్యాత్ ఝలి-అసైద్ధామ్- అసైత్సుః-అసైత్సీః-అసైద్ధమ్- అసైద్ధ-అసైత్సమ్- అసైత్స్వ-అసైత్స్మ- పక్షే అసేధీత్- అసేధిష్టామిత్యాది ॥ ఖాదృ భక్షణే ॥ ఋకార ఇత్-ఖాదతి-చఖాద॥ ఖద స్థైర్యే హింసాయాం చ ॥ చాద్భక్షణే- స్థైర్యే అకర్మకః-ఖదతి §॥ అత ఉపధాయాః ॥ ౭॥౨॥౧౧౬॥ ఉపధాయా అతో వృద్ధిః స్యాత్ ఞితి ణితి చ ప్రత్యయే పరే-చఖాద॥§॥ ణలుత్తమో వా॥ ౭॥౧॥౯౧॥ ఉత్తమో ణల్వా ణిత్స్యాత్ -చఖాద-చఖద॥§॥ అతో హలాదేర్లఘోః॥ ౭॥౨॥౭॥ హలాదేర్లఘోరకారస్య వృద్ధిర్వా స్యాత్ ఇడాదౌ సిచి పరస్మైపదేషు-అఖాదీత్ అఖదీత్॥ బద స్థైర్యే ॥ పవర్గీయాదిః- బదతి బబాద- బేదతుః- బేదిథ- బబాద- బబద- అబాదీత్ -అబదీత్ ॥ గద వ్యక్తాయాం వాచి ॥ గదతి ॥§॥ నేర్గదనదపతపదఘుమాస్యతిహన్తియాతివాతిద్రాతిప్సాతివపతివహతిశామ్యతిచినోతిదేగ్ధిషు చ॥౮॥౪॥౧౭॥ ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య నేర్ణః స్యాత్ గదాదిషు పరేషు- ప్రణిగదతి- జగాద॥ రద విలేఖనే॥ విలేఖనమ్ భేదనమ్- రరాద- రేదతుః ॥ ణద అవ్యక్తే శబ్దే॥§॥ ణో నః॥ ౬॥౧॥౬౫॥ ధాతోరాదేర్ణస్య నః స్యాత్ ॥వా॥ ణోపదేశాస్త్వనర్దనాటినాథ్నాధ్నన్ద్నక్కనౄనృతః॥వా॥ నాటేర్ఘ్రస్వస్య పర్యుదాసాత్ ఘటాదిష్ణోపదేశపవ- తవర్గచతుర్థాన్తనాథతేః న స్యాన్నాన్త్యోశ్చ కేచిణ్ణోపదేశతామాహుః॥§॥ ఉపసర్గాదసమాసేపి ణోపదేశస్య ॥౮॥౪॥౧౪॥ ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య ణోపదేశస్య ధాతోర్నస్య ణః స్యాత్ సమాసే-అసమాసేపి- ప్రణదతి- ప్రణినదతి॥ అర్ద గతౌ యాచనే చ॥ అత ఆదేః॥§॥ తస్మాన్నుడ్ద్విహలః॥ ౭॥౪॥౭౧॥ ద్విహలో ధాతోర్దీర్ఘీభూతాదకారాత్పరస్య నుట్ స్యాత్ -ఆనర్ద-ఆర్దీత్ ॥ నర్ద గర్ద శబ్దే॥ ణోపదేశత్వాభావాన్న ణః- ప్రనర్దతి- గర్దతి- జగర్ద॥ తర్ద హింసాయామ్॥ తర్దతి॥ కర్ద కుత్సితే శబ్దే కుత్సితే కౌక్షే- కర్దతి॥ ఖర్ద దన్దశూకే॥ దశనహింసాదిరూపాయాం దన్దశూకక్రియాయామిత్యర్థః- ఖర్దతి- చఖర్ద॥ అతి అది బన్ధనే॥ అన్తతి- ఆనన్త॥ అన్దతి- ఆనన్ద॥ ఇది పరమైశ్వర్యే॥ ఇన్దతి- ఇన్దాఞ్చకార॥ బిది అవయవే॥ పవర్గతృతీయాదిః- బిన్దతి- అవయవం కరోతీత్యర్థః- భిదీతి పాఠాన్తరమ్॥ గడి వదనైకదేశే॥ గణ్డతి- అన్తత్యాదయః పఞ్చైతే న తఙ్విషయా ఇతి కాశ్యపః- అన్యే తు తిఙమపీచ్ఛన్తి॥ ణిది కుత్సాయామ్॥ నిన్దతి- ప్రణిన్దతి॥ టునది సమృద్ధౌ॥§॥ ఆదిర్ఞిటుడవః॥ ౧॥౩॥౫॥ ఉపదేశే ధాతోరాద్యా ఏతే ఇతస్స్యుః- నన్దతి- ఇదిత్వాన్నలోపో న- నన్ద్యాత్ ॥ చది ఆహ్లాదే॥ చచన్ద॥ త్రది చేష్టాయామ్॥ తత్రన్ద॥ కది క్రది క్లది ఆహ్వానే రోదనే చ॥ చకన్ద- చక్రన్ద- చక్లన్ద॥ క్లిది పరిదేవనే॥ చిక్లిన్ద॥ శుధ శుద్ధౌ॥ శుశుధ- నలోపః- శుధ్యాత్ ॥ ——*—— అథ కవర్గీయాన్తా అనుదాత్తేతో ద్విచత్వారింశత్ ॥ శీకృ సేచనే॥ తాలవ్యాదిః- దన్త్యాదిరిత్యేకే- శీకతే- శిశీకే॥ లోకృ

దర్శనే॥ లోకతే-లులోకే॥ శ్లోకృ సఙ్ఘాతే॥ సఙ్ఘాతో గ్రన్థః స చేహ గ్రథ్యమానస్య వ్యాపారో గ్రథితుర్వా-ఆద్యే అకర్మకః ద్వితీయే సకర్మకః-శ్లోకతే॥ ద్రేకృ ధ్రేకృ శబ్దోత్సాహయోః॥ ఉత్సాహో వృద్ధిరౌద్ధత్యఞ్చ-దిద్రేకే-దిధ్రేకే॥ రేకృ శఙ్కాయామ్॥ రేకతే॥ సెకృ స్రేకృ స్రకి శ్రకి శ్లకి గతౌ॥ త్రయోదశాన్త్యాదయః స్వాతాలవ్యాదీ-అషోపదేశత్వాన్న షః-సిసేకే-సిస్రేకే-సస్రంకే శశ్రంకే శశ్లఙ్కే॥ శకి శఙ్కాయామ్॥ శఙ్కతే-శశఙ్కే॥ అకి లక్షణే॥ అఙ్కతే-ఆనఙ్కే॥ వకి కౌటిల్యే॥ వఙ్కతే-వవఙ్కే॥ మకి మణ్డనే॥ మఙ్కతే॥ కక లౌల్యే॥ లౌల్యం గర్వశ్చాపలఞ్చ-కకతే-చకకే॥ కుక వృక ఆదానే॥ కోకతే-చుకుకే-వర్కతే-వవృకే-ఋదుపధేభ్యో లిటః కిత్త్వం గుణాత్పూర్వవిప్రతిషేధేన॥ చక తృప్తౌ ప్రతిఘాతే చ॥ చకతే-చేకే॥ కకి వకి శ్వకి త్రకి ఢౌకృ త్రౌకృ ష్వష్క వస్క మస్క టికృ టీకృ తికృ తీకృ రఘి లఘి గత్యర్థాః॥ కఙ్కతే-డుఢౌకే-తుత్రౌకే॥ ❁॥ సుబ్ధాతుష్ఠివుష్వష్కతీనాం సత్వప్రతిషేధో వక్తవ్యః॥ ❁॥ ష్వష్కతే-షష్వష్కే-అత్ర తృతీయాదన్త్యాదిమే కేవదన్తి-లఘి భోజననివృత్తావపి॥ అఘి వఘి మఘి గత్యాక్షేపే॥ ఆక్షేపో నిన్దా-గతౌ గత్యారమ్భే చేత్యన్యే-అఙ్ఘతే-ఆనఙ్ఘే-వఙ్ఘతే-మఙ్ఘతే-మఘి కైతవే చ॥ రాఘృ లాఘృ ద్రాఘృ సామర్థ్యే॥ రాఘతే-లాఘతే-ధ్రాఘృ ఇత్యపి కేచిత్-ద్రాఘృ ఆయామే చ-ఆయామో దైర్ఘ్యమ్-ద్రాఘతే॥ శ్లాఘృ కత్థనే॥ శ్లాఘతే ——*—— అథ పరస్మైపదినః పఞ్చాశత్॥ ఫక్క నీచైర్గతౌ॥ నీచైర్గతిర్మన్దగమనమసద్వ్యవహారశ్చ-ఫక్కతి-పఫక్క॥ తక హసనే॥ తకతి॥ తకి కృచ్ఛ్రజీవనే॥ తఙ్కతి॥ బుక్క భషణే॥ భషణం శ్వరవః-బుక్కతి॥ కఖ హసనే॥ ప్రనికఖతి॥ ఓఖృ రాఖృ లాఖృ ద్రాఖృ ధ్రాఖృ శోషణాలమర్థయోః॥ ఓఖతి-ఓఖాఞ్చకార॥ శాఖృ శ్లాఖృ వ్యాప్తౌ॥ శాఖతి॥ ఉఖ ఉఖి వఖ వఖి మఖ మఖి ణఖ ణఖి రఖ రఖి లఖ లఖి ఇఖ ఇఖి ఈఖి వల్గ రగి లగి అగి వగి మగి తగి త్వగి శ్రగి శ్లగి ఇగి రిగి లిగి గత్యర్థాః॥ కవర్గద్వితీయాన్తాః పఞ్చదశ-తృతీయాన్తాస్త్రయోదశ-ఇహ ఖాన్తేషు రిఖ త్రఖ త్రిఖి శిఖి ఇత్యపి చతుర్గ్గ కేచిత్పఠన్తి॥ ౯॥ అభ్యాసస్యాసవర్ణే॥ ౬॥ ౪॥ ౭౮॥ అభ్యాసస్యేవర్ణోవర్ణయోరియఙువఙౌ స్తోऽసవర్ణేऽచి పరే-ఉవోఖ-సన్నిపాతపరిభాషయా ఇజాదేరిత్యామ్న-ఊఖతుః ఊఖుః-ఇహ సవర్ణదీర్ఘస్యాభ్యాసగ్రహణేన గ్రహణాత్ హ్రస్వస్య ప్రాప్తో న భవతి-సకృత్ప్రవృత్తత్వాత్-ఆఙ్గత్వాద్ధి పర్జన్యవల్లక్షణప్రవృత్త్యా హ్రస్వే కృతే తతో దీర్ఘః-వార్ణాదాఙ్గం బలీయ ఇతి న్యాయాత్ పరత్వాచ్చ-ఉఙ్ఖతి-వవఖతుః-మఙ్ఖతి-మేఖతుః-త్వగి కమ్పనే చ॥ యుగి జుగి బుగి వర్జనే॥ యుఙ్గతి॥ ఘఘ హసనే॥ ఘఘతి-జఘాఘ॥ మఘి మణ్డనే॥ మఙ్ఘతి॥ శిఘి ఆఘ్రాణే॥ శిఙ్ఘతి॥ ——*—— అథ చవర్గీయాన్తాః-తత్రానుదాత్తేతః ఏకవింశతిః॥ వర్చ దీప్తౌ॥ వ

ర్చ్యతే॥ షచ సేచనే సేవనే చ॥ సచతే-సేచే-సచితా॥ లోచృ దర్శనే॥ లోచతే-లులోచే॥ శచ వ్యక్తాయాం వాచి॥ శేచే॥ శ్వచ శ్వచి గతౌ॥ శ్వచతే-శ్వఞ్చతే॥ కచ బన్ధనే॥ కచతే॥ కచి కాచి దీప్తిబన్ధనయోః॥ చకఞ్చే-చకాఞ్చే॥ మచ ముచి కల్కనే॥ కల్కనం దమ్భః శాఠ్యఞ్చ-కత్థనమిత్యన్యే-మేచే-ముముఞ్చే॥ మచి ధారణోచ్ఛ్రాయపూజనేషు॥ మమఞ్చే॥ పచి వ్యక్తీకరణే॥ పఞ్చతే॥ ష్టుచ ప్రసాదే॥ స్తోచతే-తుష్టుచే॥ ఋజ గతిస్థానార్జనోపార్జనేషు॥ అర్జతే-నుడ్విధౌ ఋకారైకదేశో రేఫో హల్త్వేన గృహ్యతే- తేన ద్విహల్త్వాన్నుట్-ఆనృజే॥ ఋజి భృజీ భర్జనే॥ ఋఞ్జతే-ఉపసర్గాదృతీతి వృద్ధిః ప్రార్ఞ్జతే- ఋఞ్జాఞ్చక్రే - ఆర్ఞ్జిష్ట-భర్జతే బభృజే-అభర్జిష్ట॥ ఏజృ భ్రేజృ భ్రాజృ దీప్తౌ॥ ఏజాఞ్చక్రే॥ ఈజ గతికుత్సనయోః॥ ఈజాఞ్చక్రే॥

———*——— అథ ద్విసప్తతిర్వ్రజ్యన్తాః పరస్మైపదినః॥ శుచ శోకే॥ శోచతి॥ కుచ శబ్దే తారే॥ కోచతి॥ కుఞ్చ క్రుఞ్చ కౌటిల్యాల్పీభావయోః॥ అనిదితామితి నలోపః-కుచ్యాత్-క్రుచ్యాత్॥ లుఞ్చ అపనయనే॥ లుచ్యాత్॥ అఞ్చు గతిపూజనయోః॥ అచ్యాత్-గతౌ నలోపః- పూజాయాన్తు-అఞ్చ్యాత్॥ వఞ్చు చఞ్చు తఞ్చు త్వఞ్చు మ్రుఞ్చు మ్లుఞ్చు మ్రుచు మ్లుచు గత్యర్థాః॥ వచ్యాత్-చచ్యాత్-తచ్యాత్-త్వచ్యాత్-అమ్రుఞ్చీత్- అమ్లుఞ్చీత్॥ క్ష॥ జృ స్తమ్భు మ్రుచు మ్లుచు గ్రుచు గ్లుచు గ్లుఞ్చు శ్విభ్యశ్చ॥ ౩॥౧॥౫౮॥ ఏభ్యశ్చ్లేరఙ్వా స్యాత్-అమ్రుచత్-అమ్రోచీత్- అమ్లుచత్-అమ్లోచీత్॥ గ్రుచు గ్లుచు కుజు ఖుజు స్తేయకరణే॥ జుగ్రోచ-అగ్రుచత్-అగ్రోచీత్-జుగ్లోచ-అగ్లుచత్ అగ్లోచీత్-అకోజీత్-అఖోజీత్॥ గ్లుఞ్చు షస్జ గతౌ॥ అఙ్-అగ్లుచత్-అగ్లుఞ్చీత్-సస్యశ్చుత్వేన శః-తస్య జశ్త్వేన జః॥ సజ్జతి-అయమాత్మనేపద్యపి-సజ్జతే॥ గుజి అవ్యక్తే శబ్దే॥ గుఞ్జతి- గుఞ్జ్యాత్॥ అర్చ పూజాయామ్॥ ఆనర్చ॥ మ్లేచ్ఛ అవ్యక్తే శబ్దే॥ అస్ఫుటే అపశబ్దే చేత్యర్థః- మ్లేచ్ఛతి-మిమ్లేచ్ఛ॥ లచ్ఛ లాఛి లక్షణే॥ లలచ్ఛ- లలాఞ్ఛ॥ వాఛి ఇచ్ఛాయామ్॥ వాఞ్ఛతి॥ ఆఛి ఆయామే॥ ఆఞ్ఛతి॥ అతఆదేరిత్యత్ర తపరకరణం స్వాభావికహ్రస్వపరిగ్రహార్థమ్- తేన దీర్ఘాభావాన్న నుట్-ఆఞ్ఛ తపరకరణం సుఖోచ్చారణార్థమితి మతే తు నుట్-ఆనాఞ్ఛ॥ హ్రీచ్ఛ లజ్జాయామ్॥ జిహ్రీచ్ఛ॥ హుర్ఛా కౌటిల్యే॥ కౌటిల్యమపసరణమితి మైత్రేయః- ఉపధాయాఞ్చేతి దీర్ఘః-హూర్ఛతి॥ ముర్ఛా మోహసముచ్ఛ్రాయయోః॥ మూర్ఛతి॥ స్ఫుర్ఛా విస్మృతౌ॥ స్ఫూర్ఛతి॥ యుచ్ఛ ప్రమాదే॥ యుచ్ఛతి॥ ఉఛి ఉఞ్ఛే॥ ఉఞ్ఛః కణశ ఆదానం కణిశాద్యర్జనం సిలమితి యాదవః॥ ఉఞ్ఛతి-ఉఞ్ఛాఞ్చకార॥ ఉఛీ వివాసే॥ వివాసస్సమాప్తిః-ప్రాయేణాయం వి పూర్వః॥ వ్యుచ్ఛతి॥ ధ్రజ ధ్రజి ధృజ ధృజి ధ్వజ ధ్వజి గతౌ॥ ధ్రజతి- ధ్రఞ్జతి-ధర్జతి- ధృఞ్జతి-ధ్వజతి-ధ్వఞ్జతి॥ కూజ అవ్యక్తే శబ్దే॥ చుకూజ॥ అర్జ షర్జ అర్జనే॥ అర్జ

తి-ఆనర్జ సర్గతి-ససర్జ॥గర్జ శబ్దే॥గర్జతి॥తర్జ భర్త్సనే॥తర్జతి-తతర్జ॥కర్జ వ్యథనే॥చకర్జ॥ఖర్జ పూజనే॥చఖర్జ॥అజ గతి క్షేపణయోః॥అజతి॥§॥అజేర్వ్యఘ ఞపోః॥ ౨॥౪॥౫౬॥ అజేర్వీ ఇత్యయమాదేశస్స్యాత్ ఆర్ధధాతుకే విషయే ఘఞమపఞ్చ వర్జయిత్వా॥❋॥వలాదావార్ధధాతుకే వేష్యతే॥❋॥వివా య-వివ్యతుః వివ్యుః అత్ర వకారస్య హల్పరత్వాదుపధాయా హలిచేతి దీర్ఘే ప్రాప్తే-అచఃపరస్మిన్నితి స్థానివద్భావేనాచ్పరత్వమ్-నచ నపదాన్తేతిని షేధః-స్వరదీర్ఘయలోపేషు లోపాజాదేశ ఏవ నస్థానివదిత్యుక్తేః-ధ్రువ ఏకాచ ఇతి ఇణ్ణిషేధే ప్రాప్తే॥§॥కృసృభృవృస్తుద్రుస్రుశ్రువో లిటి॥ ౭॥౨॥౧౩॥ ఏభ్యో లిట ఇణ్ణ స్యాత్-క్రాదీనాఞ్చతుర్ణాం గ్రహణన్నియమార్థమ్-ప్రకృత్యాశ్రయః ప్రత్యయాశ్రయో వా య ఇణ్ణిషేధః స లిటి చేత్ తర్హి క్రా దిభ్య ఏవ నాన్యేభ్య ఇతి-తతశ్చతుర్ణాం థలి భారద్వాజనియమ ప్రాపితస్య వమాదిషు క్రాదినియమ ప్రాపితస్య చేటో నిషేధార్థమ్॥§॥ అచస్తాస్వ త్థల్యనిటో నిత్యమ్॥ ౭॥౨॥౬౧॥ ఉపదేశేఽజన్తో యో ధాతుస్తాసౌ నిత్యానిట్ తతః పరస్య థల ఇణ్ణ స్యాత్॥§॥ఉపదేశేఽత్వతః॥ ౭॥౨॥౬౨॥ఉపదేశే ఽకారవాం స్తాసౌ నిత్యానిట్ తతః పరస్య థల ఇణ్ణ స్యాత్॥§॥ఋతో భారద్వాజస్య॥ ౭॥౨॥౬౩॥ తాసౌ నిత్యానిట ఋదన్తాదేవ థలో నేట్ భార ద్వాజస్య మతేన-తేనాన్యస్య స్యాదేవ-అయమత్ర సంగ్రహః॥❋॥అజన్తోఽకారవాన్వా యస్తాస్యనిట్ థలి వేడయమ్।ఋదన్త ఈదృఙ్నిత్యానిట్ క్రాద్యన్యో లిటి సేడ్భవేత్॥❋॥నచ స్తుద్రుస్రుదీనామపి థలి ఇడ్వికల్పశ్శఙ్క్యః-అచస్తాస్వదిత్యుపదేశేఽత్వత ఇతి చ యోగద్వయ ప్రాపితస్యైవ ప్రతిషేధస్య భారద్వాజనియమో నివర్తకః-అనన్తరస్యేతి న్యాయాత్-వివయిథ-వివేథ-ఆజిథ-వివ్యథుః-వివ్య-వివాయ-వివయ-వివ్యివ-వివ్యిమ-వేతా-అజితా-వేష్యతి-అజిష్యతి-అజతు-ఆజత్-అజేత్-వీయాత।§॥సిచి వృద్ధిః పరస్మైపదేషు॥ ౭॥౨॥౧॥ఇగన్తాఙ్గస్య వృద్ధిస్స్యాత్ పరస్మైపదపరే సిచి-అవైషీత్-ఆజీత-అవేష్యత్-ఆజిష్యత్-తేజ పాలనే॥తేజతి॥ఖజ మన్థే॥ఖజతి॥ఖజి గతివైకల్యే॥ ఖఞ్జతి॥ ఏజృ కమ్పనే-ఏజాఞ్చకా ర॥టుఓస్ఫూర్జా వజ్రనిర్ఘోషే॥స్ఫూర్జతి-పుస్ఫూర్జ॥క్షి క్షయే॥అకర్మకః-అన్తర్భావితణ్యర్థస్తు సకర్మకః-క్షయతి-చిక్షాయ-చిక్షియతుః-చిక్షియుః-చి క్షయిథ-చిక్షేథ-చిక్షియివ-చిక్షియిమ-క్షేతా॥§॥అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘః॥ ౭॥౪॥౨౫॥అజన్తస్యాఙ్గస్య దీర్ఘస్స్యాత్ యాదౌ ప్రత్యయే పరే నతు కృత్సార్వధాతుకయోః క్షీయాత్-అక్షైషీత్॥క్షీజ అవ్యక్తే శబ్దే॥కూజినా సహాయమ్పఠితుం యుక్తః-చిక్షీజ॥లజ లజి భర్త్సనే॥లాజ లాజి భర్త్సనే చ॥ జజ జజి యుద్ధే॥తుజ హింసాయామ్॥తోజతి-తుతోజ॥తుజి పాలనే॥గజ గజి గృజ గృజి ముజ ముజి శబ్దార్థాః॥గజ మదనే చ॥వజ వ్రజ గతౌ॥వద వ్రజే

తివృద్ధిః-అవ్రాజీత్॥ ——*—— అథటవర్గీయాన్తాః శాడ్ఋన్తా అనుదాత్తేతష్షట్త్రింశత్॥ అట్ట అతిక్రమహింసయోః॥ దోపధోయం తోపధ ఇత్యన్యే-అట్టతే-ఆనట్టే॥ వేష్ట వేష్టనే॥ వివేష్టే॥ చేష్ట చేష్టాయామ్-అచేచేష్టత్॥ గోష్ట లోష్ట సఙ్ఘాతే॥ జుగోష్టే లులోష్టే॥ ఘట్ట చలనే। జఘట్టే స్ఫుట వికసనే॥ స్ఫోటతే-పుస్ఫుటే॥ అఠి గతౌ॥ అణ్ఠతే-ఆనణ్ఠే॥ వఠి ఏకచర్యాయామ్॥ వవణ్ఠే॥ మఠి కఠి శోకే॥ శోక ఇహాధ్యానమ్-మణ్ఠతే-కణ్ఠతే॥ ముఠి పాలనే॥ ముణ్ఠతే॥ హేఠ విబాధాయామ్॥ విబాధా శాఠ్యమ్-జిహేఠే॥ ఏఠ చ॥ ఏఠాఞ్చక్రే॥ హిడి గత్యనాదరయోః॥ హిణ్డతే జిహిణ్డే। హుడి సఙ్ఘాతే॥ జుహుణ్డే॥ కుడి దాహే। చుకుణ్డే॥ వడి విభాజనే॥ మడి చ॥ వవణ్డే॥ భడి పరిభాషణే॥ పరిహాసస్సనిన్దోపాలమ్భశ్చ పరిభాషణమ్-బభణ్డే॥ పిడి సఙ్ఘాతే॥ పిపిణ్డే॥ ముడి మార్జనే॥ మార్జనం శుద్ధిః న్యగ్భావశ్చ-ముణ్డతే॥ తుడి తోడనే॥ తోడనం దారణం హింసనఞ్చ-తుణ్డతే॥ హుడి వరణే॥ వరణం స్వీకారః-హరణమిత్యన్యే-హుణ్డతే॥ చడి కోపే॥ చణ్డతే॥ శడి రుజాయాం సఙ్ఘాతే చ॥ శణ్డతే॥ తడి తాడనే॥ తణ్డతే॥ పడి గతౌ॥ పణ్డతే॥ కడి మదే॥ కణ్డతే॥ ఖడి మన్థే॥ హేడృ హోడృ అనాదరే॥ జిహేడే-జుహోడే॥ బాఢృ ఆప్లావ్యే॥ ఆప్లావ్యమాప్లవః-బాఢతే-ద్రాడృ ధ్రాడృ విశరణే॥ శాడృ శ్లాఘాయామ్॥ శాడతే॥ ——*—— అథఆటవర్గీయాన్తసమాప్తేః పరస్మైపదినః॥ శౌటృ గర్వే॥ శౌటతి-శుశౌట॥ యౌటృ బన్ధే॥ యౌటతి॥ మ్లేటృ మ్రేడృ ఉన్మాదే॥ ద్వితీయో డాన్తః-టాన్తమధ్యే పాఠస్త్వర్థసామ్యాన్నాథతివత్-మ్లేటతి-మ్రేడతి॥ కటే వర్షావరణయోః॥ చటే ఇత్యేకే॥ చకాట-సిచి అతో హలాదేర్లఘోరితి వృద్ధౌ ప్రాప్తాయామ్॥ హ్మ్యన్తక్షణశ్వసజాగృణిశ్వ్యేదితామ్॥ ౭॥౨॥౫॥ హమయాన్తస్య క్షణాదేర్ణ్యన్తస్య శ్వయతేరేదితాఞ్చ వృద్ధిర్న స్యాత్ ఇడాదౌ సిచి-అకటీత్॥ అట పట గతౌ॥ అట-ఆటతుః-ఆటుః। పపాట-పేటతుః పేటుః॥ రట పరిభాషణే॥ రరాట॥ లట బాల్యే॥ లలాట॥ శట రుజావిశరణగత్యవసాదనేషు॥ శశాట॥ వట వేష్టనే॥ వవాట-వవటతుః-వవటుః-వవటిథ॥ కిట ఖిట త్రాసే॥ కేటతి-ఖేటతి॥ శిట షిట అనాదరే॥ శేటతి-శిశేట-సేటతి-సిషేట॥ జట ఝట సఙ్ఘాతే॥ భట భృతౌ॥ తట ఉచ్ఛ్రాయే। ఖట కాఙ్క్షాయామ్॥ నట నృత్తౌ॥ పిట శబ్దసఙ్ఘాతయోః॥ హట దీప్తౌ॥ షట అవయవే॥ లుట విలోడనే॥ డాన్తోయమిత్యేకే॥ చిట పరప్రేష్యే॥ విట శబ్దే॥ బిట ఆక్రోశే॥ బశాదిః-హిట ఇత్యేకే॥ ఇట కిట కటీ గతౌ॥ ఏటతి-కేటతి-కటతి-ఈకారః శ్విదితో నిష్ఠాయామితీణ్నిషేధార్థః-కేచిత్తు ఇదితం మత్వా నుమి కృతే కిణ్టత్యాదివదన్తి-అన్యే తు ఇ ఈ ఇతి ప్రశ్లిష్య-అయతి-ఇయాయ-ఈయతుః ఈయుః-ఇయయిథ-ఇయేథ-ఇయాయ-ఇయయ-దీర్ఘస్య తు ఇజాదేరితి ఆమి అయాఞ్చకారేత్యుదాహరన్తి॥ మడ భూషాయామ్॥

కుడి వైకల్యే॥ కుణ్డతి కుణ్డత ఇతి తుదాహొగతమ్॥ ముడి ప్రమర్దనే॥ చుడి అల్పీభావే। ముడి ఖణ్డనే॥ ముణ్డతి-పుడి చేత్యేకే-పుణ్డతి॥ రుటి లుటి స్తేయే॥ రుణ్టతి-లుణ్టతి-రుఠి లుఠి ఇత్యేకే-రుడి లుడీత్యపరే॥ స్ఫుటిర్ విశరణే॥ ఇరిత్వాదఙ్వా-అస్ఫుటత్-అస్ఫోటీత్-స్ఫుటీత్యపి కేచిత్-ఇదిత్వాన్నుమ్-స్ఫుణ్టతి॥ పఠ వ్యక్తాయాం వాచి॥ పేఠతుః-పేఠిథ-అపాఠీత్-అపఠీత్॥ వఠ స్థౌల్యే॥ వవఠతుః-వవఠిథ॥ మఠ మదనివాసయోః॥ కఠ కృచ్ఛ్రజీవనే॥ రఠ పరిభాషణే। హఠ ప్లుతిశఠత్వయోః॥ బలాత్కార ఇత్యేకే-హఠతి-జహాఠ॥ ఉరుఠ ఉపఘాతే। ఓఠతి-ఊఠ ఇత్యేకే-ఊఠతి-ఊఠాఞ్చకార॥ పిఠ హింసాసంక్లేశనయోః॥ శఠ కైతవే చ॥ శుఠ గతిప్రతిఘాతే॥ శుఠిః స్వామీ శుణ్ఠతి॥ కుఠి చ-కుణ్ఠతి॥ లుఠి ఆలస్యే ప్రతిఘాతే చ॥ శుఠి శోషణే। రుఠి లుఠి గతౌ॥ చుడ్డ భావకరణే॥ భావకరణమభిప్రాయసూచనమ్-చుడ్డతి-చుచుడ్డ॥ అడ్డ అభియోగే॥ అడ్డతి-ఆనడ్డ॥ కడ్డ కార్కశ్యే॥ కడ్డతి॥ చుడ్డాదయస్త్రయో దోపధాః-తేన క్విపి చుత్-అత్-కత్-ఇత్యాది॥ క్రీడృ విహారే॥ చిక్రీడ॥ తుడృ తోడనే॥ తోడతి-తుతోడ-తూడ ఇత్యేకే। హుడృ హూడృ హోడృ గతౌ॥ హుడ్యాత్-హూడ్యాత్-హోడ్యాత్॥ రౌడృ అనాదరే॥ రోడృ లోడృ ఉన్మాదే॥ అడ ఉద్యమే॥ అడతి-ఆడ ఆడతుః-ఆడుః॥ లడ విలాసే॥ లడతి-లడయోరేకత్వస్మరణాల్లలతీతి స్వామ్యాదయః॥ కడ మదే॥ కడి ఇత్యేకే॥ కణ్డతి॥ గడి వదనైకదేశే॥ గణ్డతి॥ ——*❋*——

అథ పవర్గీయాన్తా అనుదాత్తేతః స్తోభత్యన్తాశ్చతుస్త్రింశత్॥ తిపృ తేపృ ష్టిపృ ష్టేపృ క్షరణార్థాః॥ ఆద్యోఽనుదాత్తః-క్షీరస్వామీత్వయం సేడితి బభ్రామ-తేపతే-తితిపే-క్రాదినియమాదిట్-తితిపిషే తేప్తా-తేప్స్యతే॥ §॥ లిఙ్సిచావాత్మనేపదేషు। ౧।౨।౧౧॥ ఇక్సమీపాద్ధలః పరౌ ఝలాదీ లిఙ్ ఆత్మనేపదేషు సిచ్చేత్యేతౌ కితౌ స్తః-కిత్వాన్నగుణః। తిప్సీష్ట-తిప్సీయాస్తామ్-తిప్సీరన్-లుఙి-ఝలో ఝలీతి సలోపః-అతిప్త-అతిప్సాతామ్-అతిప్సత-తేపతే తితేపే-టిష్టిపే-తిష్టిపాతే-టిష్టిపిరే-తిష్టేపే-తిష్టేపాతే-తిష్టేపిరే-తేపృ కమ్పనే చ॥ గ్లేపృ దైన్యే॥ గ్లేపతే॥ టు వేపృ కమ్పనే॥ వేపతే॥ కేపృ గేపృ గ్లేపృ చ॥ చాత్కమ్పనే గతౌ చ-సూత్రవిభాగాదితి స్వామీ-మైత్రేయస్తు చకారమన్తరేణాపరిత్వాత్ కమ్పనే ఇత్యపేక్షత ఇత్యాహ గ్లేపేరర్థభేదాత్పునః పాఠః॥ మేపృ రేపృ లేపృ గతౌ॥ త్రపూష్ లజ్జాయామ్॥ త్రపతే॥ §॥ తౄఫలభజత్రపశ్చ। ౬।౪।౧౨౨॥ ఏషామత ఏత్వమభ్యాసలోపశ్చ స్యాత్ కితి లిటి సేటి థలి చ-త్రేపే-త్రేపాతే-త్రేపిరే-ఊదిత్వాద్వేట్-త్రపితా-త్రప్తా-త్రపిషీష్ట-త్రప్సీష్ట॥ కపి చలనే॥ కమ్పతే-చకమ్పే॥ రబి లబి అబి శబ్దే॥ రరమ్బే-ఆనమ్బే॥ లబి అవస్రంసనే చ॥ కబృ వర్ణే॥ చకబే॥ క్లీబృ అధార్ష్ట్యే॥ చిక్లీబే॥ క్షీబృ మదే॥ క్షీబతే॥ శీభృ కత్థనే॥ శీ

భతే॥ వీభృచ॥ రేభృశబ్దే॥ రిరేభే ॥ అభిరభీక్వ్వచిత్పఠ్యతే-అమ్భతే-రమ్భతే॥ ష్టభిస్కభిప్రతిబన్ధే॥ స్తమ్భతే-ఉత్తమ్భతే-ఉదఃస్థాస్తమ్భ్వోర్వ్వరితి పూర్వసవర్ణః-విస్తమ్భతే స్తమ్భేరితిషత్వమత్రనభవతి-శ్నువిధౌనిర్దిష్టస్య సౌత్రస్యైవతత్ర గ్రహణాత్ ॥ తద్బ్రజస్తు ఉదఃస్థాస్తమ్భ్వోర్వ్వరితి పవర్గీయోపధపాఠః-స్తన్భేరితితవర్గీయోపధపాఠశ్చేతిమాధవః-కేచిదస్యటకారరోపదేశికఇత్యాహుః-తన్మతే-ష్టమ్భతే-షష్టమ్భే॥ జభజృభిగాత్రవినామే॥ §॥ రధిజభోరచి॥ ౭॥౧॥౬౧॥ ఏతయోర్నుమాగమస్స్యాదచి-జమ్భతే జజమ్భే-జమ్భితా-అజమ్భిష్ట-జృమ్భతే-జజృమ్భే॥ శల్భకత్థనే॥ శశల్భే॥ వల్భభోజనే॥ దన్త్యోష్ఠ్యాదిః-వవల్భే॥ గల్భధార్ష్ట్యే॥ గల్భతే॥ శ్రమ్భుప్రమాదే॥ తాలవ్యాదిఃదన్త్యాదిశ్చ-శ్రమ్భతే-స్రమ్భతే॥ ష్టుభుస్తమ్భే॥ స్తోభతే-విష్టోభతే-తుష్టుభే-వ్యష్టోభిష్ట॥ ——*—— అథపరస్మైపదినః॥ గుపూరక్షణే॥ §॥ గుపూధూపవిచ్ఛిపణిపనిభ్య ఆయః॥ ౩॥౧॥౨౮॥ ఏభ్య ఆయప్రత్యయఃస్యాత్ స్వార్థే-పుగన్తేతిగుణః॥ §॥ సనాద్యన్తాధాతవః॥ ౩॥౧॥౩౨॥ సనాదయఃకమేర్ణిజన్తాఃప్రత్యయాఅన్తేయేషాన్తేధాతుసంజ్ఞాస్స్యుః-ధాతుత్వాల్లడాదయః-గోపాయతి॥ §॥ ఆయాదయఆర్ధధాతుకేవా॥ ౩॥౧॥౩౧॥ ఆర్ధధాతుకవివక్షాయామాయాదయోవాస్యుః॥ §॥ కాస్ప్రత్యయాదామమన్త్రేలిటి॥ ౩॥౧॥౩౫॥ కాస్ధాతోఃప్రత్యయాన్తేభ్యశ్చఆమ్స్యాల్లిటినతుమన్త్రే॥ కాస్యనేకాజ్గ్రహణంకర్తవ్యమ్॥ సూత్రేప్రత్యయగ్రహణమపనీయతత్స్థానేఽనేకాచఇతివాచ్యమిత్యర్థః॥ §॥ అతోలోపః॥ ౬॥౪॥౪౮॥ ఆర్ధధాతుకోపదేశకాలేయదకారాన్తంతస్యాకారస్యలోపఃస్యాదార్ధధాతుకేపరే-గోపాయాఞ్చకార। గోపాయాఞ్చభూవ-గోపాయామాస-జుగోప-జుగుపతుః-ఊదిత్త్వాద్వేట్ జుగోపిథ-జుగోప్థ-గోపాయితా-గోపితా-గోప్తా-గోపాయ్యాత్-గోప్యాత్-అగోపాయీత్-అగోపీత్-అగౌప్సీత్॥ ధూపసన్తాపే॥ ధూపాయాఞ్చకార-దుధూప-ధూపాయితాసి-ధూపితాసి॥ జపజల్పవ్యక్తాయాంవాచి॥ జపమానసేచ॥ చపసాన్త్వనే॥ షపసమవాయే॥ సమవాయస్సమ్బన్ధఃసమ్యగవబోధోవా-సపతి॥ రపలపవ్యక్తాయాంవాచి॥ చుపమన్దాయాంగతౌ॥ చోపతి-చుచోప-చోపితా॥ తుపతుమ్పత్రుపత్రుమ్పతుఫతుమ్ఫత్రుఫత్రుమ్ఫహింసార్థాః॥ తోపతి-తుతోప-తుమ్పతి-తుతుమ్పతుః-సంయోగాత్పరస్యలిటఃకిత్త్వాభావాన్నలోపోన-కిదాశిషీతికిత్త్వాన్నలోపః-తుప్యాత్ -ప్రాత్తుమ్పతౌగవికర్తరీతిపారస్కరాదిగణపాఠాత్సుట్-ప్రస్తుమ్పతిగౌః-తిపానిర్దేశాద్యఙ్లుకిన-ప్రతోతుమ్పతి-త్రోపతి-త్రుమ్పతి-తోఫతి-తుమ్ఫతి-త్రోఫతి-త్రుమ్ఫతి-ఇహాద్యౌద్వౌపఞ్చమషష్ఠౌచనిరేఫాః-అన్యేసరేఫాః-ఆద్యాశ్చత్వారఃప్రథమాన్తాః తతోద్వితీయాన్తాః

అష్టావప్యుకారవన్తః॥ పర్ప రఫ రఫి అర్బ పర్బ లర్బ బర్బ మర్బ కర్బ ఖర్బ గర్బ శర్బ షర్బ చర్బ గతౌ॥ ఆద్యస్త్రయః ప్రథమాన్తాః-తతో ద్వౌ ద్వితీయాన్తౌ-తత ఏకాదశ తృతీయాన్తాః-ద్వితీయతృతీయావుక్త్వా సర్వే రేఫోపధాః-పర్పతి-పపర్ప-రఫతి-రమ్ఫతి-అర్బతి-ఆనర్బ-పర్బతి-లర్బతి-బర్బతి-పవర్గీయాదిరయమ్-మర్బతి-కర్బతి-ఖర్బతి-గర్బతి-శర్బతి-షర్బతి-చర్బతి॥ కుబి ఆచ్ఛాదనే॥ కుమ్బతి॥ లుబి తుబి అర్దనే॥ లుమ్బతి-తుమ్బతి॥ చుబి వక్త్రసంయోగే॥ చుమ్బతి॥ షృభు షృమ్భు హింసార్థౌ॥ సర్భతి-ససర్భ-సర్భితా-సృమ్భతి-ససృమ్భ-సృభ్యాత్॥ షిభు షిమ్భు ఇత్యేకే॥ సేభతి-సిమ్భతి॥ శుభ శుమ్భ భాషణే। భాసనే ఇత్యేకే-హింసాయామిత్యన్యే॥ ——*—— అథానునాసికాన్తాః-తత్ర క్రమ్యన్తా అనుదాత్తేతో దశ॥ ఘిణి ఘుణి ఘృణి గ్రహణే॥ నుమి ష్టుత్వమ్ ఘిణ్ణతే-జిఘిణ్ణే ఘుణ్ణతే-జుఘుణ్ణే-ఘృణ్ణతే-జఘృణ్ణే॥ ఘుణ ఘూర్ణ భ్రమణే॥ ఘోణతే ఘూర్ణతే-ఇమావుదాత్తౌ పరస్మైపదినౌ॥ పణ వ్యవహారే స్తుతౌ చ॥ పన చ॥ స్తుతావిత్యేవ సమ్బధ్యతే పృథఙ్నిర్దేశాత్-పనినా సాహచర్యాత్పణేరపి స్తుతావేవాయప్రత్యయః-వ్యవహారే తు పణతే-పేణే-పణితేత్యాది-స్తుతావనుబన్ధస్య కేవలేచరితార్థత్వాదాయప్రత్యయాన్తాన్నాత్మనేపదమ్-పణాయతి పణాయాఞ్చకార-పేణే పణాయితాసి-పణితాసే పణాయ్యాత్-పణిషీష్ట-పనాయతి పనాయాఞ్చకార-పేనే॥ భామ క్రోధే॥ భామతే-బభామే॥ క్షమూష్ సహనే॥ క్షమతే చక్షమే-చక్షమిషే-చక్షంసే-చక్షమిధ్వే-చక్షన్ధ్వే-చక్షమివహే॥ సూ॥ మో నో ధాతోః॥ ౮॥౨॥౬౪॥ మాన్తస్య ధాతోర్మస్య నకారాదేశః స్యాత్ మకారే వకారే చ పరే-ణత్వమ్ చక్షణ్వహే-చక్షమిమహే-చక్షణ్మహే-క్షమిష్యతే క్షంస్యతే-క్షమేత-ఆశిషి-క్షమిషీష్ట-క్షంసీష్ట-అక్షమిష్ట-అక్షంస్త॥ కము కాన్తౌ॥ కాన్తిరిచ్ఛా॥ సూ॥ కమేర్ణిఙ్॥ ౩॥౧॥౩౦॥ కమేర్ణిఙ్ స్యాత్ స్వార్థే-ఙిత్త్వాత్తఙ్-కామయతే॥ సూ॥ అయామన్తాల్వాయ్యేత్న్విష్ణుషు॥ ౬॥౪॥౫౫॥ ఆమ్ అన్త ఆలు ఆయ్య ఇత్ను ఇష్ణుషు ణేరయాదేశః స్యాత్-వక్ష్యమాణణిలోపాపవాదః-కామయాఞ్చక్రే-ఆయాదయ ఆర్ధధాతుకే వా। చకమే-కామయితా-కమితా-కామయిష్యతే-కమిష్యతే॥ సూ॥ ణిశ్రిద్రుస్రుభ్యః కర్తరి చఙ్॥ ౩॥౧॥౪౮॥ ణ్యన్తాత్ శ్ర్యాదిభ్యశ్చ చ్లేశ్చఙ్ స్యాత్ కర్త్రర్థే లుఙి పరే-అకామ్ ఇ అత ఇతి స్థితే॥ సూ॥ ణేరనిటి॥ ౬॥౪॥౫౧॥ అనిడాదావార్ధధాతుకే పరే ణేర్లోపః స్యాత్-పరత్వాదేరనేకాచ ఇతి యణి ప్రాప్తే-ణ్యల్లోపావియఙ్యణ్గుణవృద్ధిదీర్ఘేభ్యః పూర్వవిప్రతిషేధేనేతి వార్తికమ్। ణిలోపస్య తు పాచయతేః పాక్తిరిత్యాదిక్తిజన్తమవకాశ ఇతి భావః-వస్తుతస్తు అనిటీతి వచనసామర్థ్యాదార్ధధాతుకమాత్రమస్య విషయః తథా చ ఇయఙాదేరపవాదోయమ్ ఇయఙ్-అతతక్షత్-యణ్-ఆటిటత్-గు

ణః-కారణా-వృద్ధిః-కారకః-దీర్ఘః-కార్యతే॥§॥ణౌ చఙ్యుపధాయా హ్రస్వః॥ ౭ ॥ ౪ ॥ ౧ ॥చఙ్పరే ణౌ యదఙ్గం తస్యోపధాయా హ్రస్వః స్యాత్ ।§॥ చఙి
౬ ॥ ౧ ॥ ౧౧ ॥చఙ్పరే ఽనభ్యాసస్య ధాత్వవయవస్యైకాచః ప్రథమస్య ద్వే స్తః అజాదేస్తు ద్వితీయస్య ।§॥సన్వల్లఘుని చఙ్పరే ఽనగ్లోపే॥ ౭ ॥ ౪ ॥ ౯౩
చఙ్పరే ణౌ ఇతి బహువ్రీహిః-స చాఙ్గస్యేతి చద్వయమప్యావర్తతే-అఙ్గసంజ్ఞానిమిత్తం యచ్చఙ్పరం ణిరితి యావత్ తత్పరం యల్లఘు తత్పరో యో ఽఙ్గ
స్యాభ్యాసః తస్య సనీవ కార్యం స్యాత్ ణావగ్లోపే ఽసతి-అథవా-అఙ్గస్యేతి నావర్తతే-చఙ్పరే ణౌ యదఙ్గం తస్య యో ఽభ్యాసో లఘుపరః తస్యేత్యాది
ప్రాగ్వత్ ॥§॥సన్యతః॥ ౭ ॥ ౪ ॥ ౭౯ ॥అభ్యాసస్య ఇకారః స్యాత్సని॥§॥దీర్ఘో లఘోః॥ ౭ ॥ ౪ ॥ ౯౪ ॥లఘోరభ్యాసస్య దీర్ఘః స్యాత్ సన్వద్భావవిషయే
అచీకమత-ణిజభావపక్షే॥❁॥కమేశ్చ్లేశ్చఙ్వాచ్యః॥❁॥ణేరభావాన్న దీర్ఘసన్వద్భావౌ-అచకమత॥ సఞ్జ్ఞాయామఙ్గకార్యకాలత్వాదజయత్ర
ద్విరుచ్యతే। తత్రైవ దీర్ఘసన్వచ్చనానేకాక్షివ్రతి మాధవః॥❁॥చకాస్త్యర్థాపయుట్యార్ణోత్యాదౌ నాజ్ద్విరుచ్యతే । కిన్త్వవస్యావయవః కః ప్ర
త్తస్మాదేకాచ్ఛ్వదన్వయమ్॥❁॥వస్తుతో ఽఙ్గస్యావయవో యో ఽభ్యాస ఇత్యవర్ణనాత్ ।ఊర్ణోదీర్ఘ్యోర్ధాపయుతౌ ద్విర్వయిలన్యాదిత్యస్మహే॥❁॥ చకాస్త్యా
తూర్భయయమిదన్నస్యాత్ స్యాచ్చవ్యవస్థయా। ణేర్విశేష్యం సన్నిహితం లఘునీత్యఙ్గమేవ వా॥❁॥ ఇతి వ్యాఖ్యావికల్పస్యైకైయస్త్రైనైవపన్ర్నాత్ ।
ణేరగ్లోపే ఽపి సమ్బన్ధస్త్వగితామపిసిద్ధయే॥❁॥అథ క్రమ్యన్తాస్త్రింశత్పరస్మైపదినః। అణ రణ వణ భణ మణ కణ క్వణ వ్రణ భ్రణ ధ్వణ శబ్దార్థాః॥
అణతి-రణతి-వణతి వకారాదిత్వాదేత్వాభ్యాసలోపౌ న-వవణతుః-వవణిథ॥ ధణిరపి కైశ్చిత్పఠ్యతే॥ధణతి॥ ఓణృ అపనయనే, ఓణతి-ఓణాఞ్చ
కార॥ శోణృ వర్ణగత్యోః॥ శోణతి-శుశోణ॥ శ్రోణృ సఙ్ఘాతే॥ శ్రోణతి॥ శ్లోణృ చ॥ శోణాదయస్త్రయో ఽమీ తాలవ్యోష్మాదయః॥ పైణృ గతిప్రేరణశ్లే
షణేషు॥ లైణృ ఇత్యన్యే చిత్పఠ్యతే-పిపైణ॥ ధ్రణ శబ్దే॥ఉపదేశే నాన్తో ఽయమ్-రేఫపరత్వాణ్ణత్వమ్-ధ్రణతి-ణోపదేశఫలం యఙ్లుకి-దన్ధ్రన్తి॥ బణ
త్యపి కేచిత్-బేణతుః బేణిథ॥ కన దీప్తికాన్తిగతిషు॥ చకాన॥ ష్టన వన శబ్దే॥ స్తనతి-వనతి॥ వన షణ సమ్భక్తౌ॥ వనతేరర్థభేదాత్పునః పాఠః-సనతి-ససాన
సేనతుః॥§॥యే విభాషా॥ ౬।౪।౪౩॥జనసనఖనామాత్వం వా స్యాత్ యాదౌ క్ఙితి-సాయాత్-సన్యాత్॥అమ గత్యాదిషు॥ కన దీప్తికాన్తిగతిష్విత్య
త్ర గతేః పరయోః శబ్దసమ్భక్త్యోరాదశబ్దేన గ్రహః-అమతి-ఆమ॥ ద్రమ హమ్మ మీమృ గతౌ॥ద్రమతి-దద్రామ-హమ్మ్యన్తేతి న వృద్ధిః-అద్రమీత్-హ
మ్మతి-జహమ్మ-మీమతి-మిమీమ-అయం శబ్దే చ॥చము ఛము జము ఝము అదనే॥§॥ ష్ఠివుక్లముచమాం శితి॥ ౭ ॥ ౩ ॥ ౭౫ ॥ఏషాం దీర్ఘః స్యాత్ శి

తి॥❀॥ఆఙిచమఇతివక్తవ్యమ్॥❀॥ఆచామతి-ఆఙికిమ్-చమతి-విచమతి-అచమీత్। జిముంకేచిత్పఠన్తి-జేమతి-జిజేమ॥ క్రముపాదవిక్షేపే॥§॥ వా భ్రాశభ్లాశభ్రముక్రముక్లముత్రసిత్రుటిలషః॥౩॥౧॥౭౦॥ఏభ్యఃశ్యన్వాస్యాత్ కర్త్రర్థేసార్వధాతుకేపరే॥§॥క్రమఃపరస్మైపదేషు॥౭॥౩॥౭౬॥ క్రమేర్దీర్ఘస్స్యాత్ పరస్మైపదపరేశితి క్రామ్యతి-క్రామతి-చక్రామ-క్రామ్యతు-క్రామతు॥§॥స్నుక్రమోరనాత్మనేపదనిమిత్తే॥౭॥౨॥౩౬॥అ త్రైవేట్-అక్రమీత్॥ ⟹*⟸ అథరేవత్యన్తాఅనుదాత్తేతః॥అయవయపయమయచయతయణయగతౌ॥ అయతే॥§॥ దయాయాసశ్చ॥౩॥౧॥౩౭॥దయఅయఆస్ఏభ్యఆమ్స్యాల్లిటి-అయాఞ్చక్రే-అయేతామ్-అయిషీష్ట॥§॥విభాషేటః॥౮॥౩॥౭౯॥ ఇణఃపరోయఇట్ తతఃపరేషాంషీధ్వంలుఙ్లిటాంధస్యవామూర్ధన్యాదేశస్స్యాత్-అయిషీఢ్వమ్-అయిషీధ్వమ్.ఆయిఢ్వమ్-ఆయిధ్వమ్॥§॥ ఉపసర్గస్యాయతౌ॥౮॥౨॥౧౯॥అయతిపరస్యోపసర్గస్యయోరేఫస్తస్యలత్వంస్యాత్-ప్లాయతే-పలాయతే-నిస్దుసోరుత్వస్యాసిద్ధత్వాన్నలత్వమ్-నిరయతే-దురయతే-నిర్దురోస్తు-నిలయతే-దులయతే-ప్రత్యయఇతితుఇణోరూపమ్-అథకదముదయతివితతోర్ధ్వరశ్మిరజ్జావితిమాఘః- ఇటకిటకటీత్యత్రప్రశ్లిష్టస్యభవతి-యద్వా-అనుదాత్తేత్త్వలక్షణమాత్మనేపదమనిత్యమ్ చక్షిఙోఙిత్కరణాజ్జ్ఞాపకాత్-వాదిత్వాత్ వవయే- పేయే-మేయే-చేయే-తేయే ప్రణయతే- నేయే॥దయదానగతిరక్షణహింసాదానేషు॥ఆదానంగ్రహణమ్-దయాఞ్చక్రే॥రయగతౌ॥ఊయీతన్తుసన్తానే॥ఊయాఞ్చక్రే॥పూయీవిశరణేదుర్గన్ధేచ॥పూయతే-పుపూయే॥క్నూయీశబ్దేఉన్దనేచ॥ చుక్నూయే॥ క్ష్మాయీవిధూననేచ॥ చక్ష్మాయే॥ స్ఫాయీఓప్యాయీవృద్ధౌ॥స్ఫాయతే- పస్ఫాయే-ప్యాయతే॥§॥లిడ్యఙోశ్చ॥౬॥౧॥౨౯॥లిటియఙిచప్యాయఃపీభావఃస్యాత్-పునఃప్రసఙ్గవిజ్ఞానాత్పీశబ్దస్యద్విత్వమ్-ఏరనేకాచఇతియణ్-పిప్యే-పిప్యాతే-పిప్యిరే॥§॥దీపజనబుధపూరితాయిప్యాయిభ్యోఽన్యతరస్యామ్॥౩॥౧॥౬౧॥ఏభ్యశ్చ్లేశ్చిణ్వాస్యాత్ ఏకవచనేతశబ్దేపరే॥§॥చిణోలుక్॥౬॥౪॥౧౦౪॥చిణఃపరస్యలుక్స్యాత్-అప్యాయి- అప్యాయిష్ట॥ తాయృసన్తానపాలనయోః॥సన్తానఃప్రబన్ధః-తాయతే-తతాయే-అతాయి-అతాయిష్ట॥శలచలనసంవరణయోః॥వలవల్లసంవరణేసఞ్చరణేచ॥ వవలే-వవల్లే॥మలమల్లధారణే॥మేలే మమల్లే॥భలభల్లపరిభాషణహింసాదానేషు॥బభలే-బభల్లే॥కలశబ్దసంఖ్యానయోః॥కలతే-చకలే॥కల్ల అవ్యక్తేశబ్దే॥కల్లతే-అశబ్దఇతిస్వామీ-అశబ్దస్తూష్ణీమ్భావఇతిచ॥ తేవృదేవృదేవనే॥తితేవే-దిదేవే॥ షేవృగేవృగ్లేవృపేవృమేవృమ్లేవృసేవనే॥పరినివిభ్యఇతిషత్వమ్-పరి

షేవతే-సిషేవే- అయంసోపదేశోపీతిన్యాసకారః-తద్భాష్యవిరుద్ధమ్- గేవతే జిగేవే జిగ్లేవే- పిపేవే- మేవతే- మ్లేవతే॥ శేవృఖేవృ కేవృఇత్యప్యే
కే॥ రేవృప్లవగతౌ॥ప్లవగతిఃప్లుతగతిః- రేవతే॥ —*— అథావత్యన్తాఃపరస్మైపదినః॥ మవ్యబన్ధనే॥మమవ్య॥సూర్క్ష్య ఈర్క్ష్య ఈర్ష్య ఈ
ర్ష్యార్థాః॥హయగతౌ॥అహయీత్ -యాన్తత్వాన్నవృద్ధిః॥శుచ్యఅభిషవే॥అవయవానాంశిథిలీకరణంసురాయాస్సన్ధానంవాఅభిషవఃస్నానఞ్చా-
శుశుచ్య॥చుచ్యఇత్యేకే॥ హర్యగతికాన్త్యోః॥జహర్య॥అలభూషణపర్యాప్తివారణేషు॥అలతి-ఆల॥ ॥అతో ల్రాన్తస్య॥ ౭॥౨॥౨॥ ల్రౌతిలుప్తషష్ఠీ
కమ్- అతస్సమీపాయౌల్రౌతదన్తస్యాఙ్గస్యాతోవృద్ధిఃస్యాత్ పరస్మైపదపరేసిచి- నేటీతినిషేధస్యాతోహలాందేరితివికల్పస్యచాపవాదః - మాభ
వానాలీత్ -అయంస్వరితేదిత్యేకే-తన్మతేఅలతేఇత్యాద్యపి॥ ఞిఫలావిశరణే॥ తృఫలేత్యేత్వమభ్యాసలోపశ్చ - ఫేలతుః ఫేలుః- అఫాలీత్॥
మీల శ్మీల స్మీల క్ష్మీలనిమేషణే॥నిమేషణంసంకోచః-ద్వితీయస్తాలవ్యాదిః-తృతీయోదన్త్యాదిః పీలప్రతిష్టమ్భే॥ప్రతిష్టమ్భోరోధనమ్॥నీలవర్ణే॥నినీ
ల॥ శీలసమాధౌ॥శీలతి॥కీలబన్ధనే॥కూలఆవరణే॥శూలరుజాయాంసఙ్ఘోషేచ॥తూలనిష్కర్షణే॥తచ్చాన్తర్గతస్యబహిర్నిస్సారణమ్-తుతూల॥పూ
లసఙ్ఘాతే॥ మూలప్రతిష్ఠాయామ్॥ఫలనిష్పత్తౌ॥ ఫేలతుః-ఫేలుః॥ చుల్లభావకరణే। భావకరణమభిప్రాయావిష్కారః-చుచుల్ల॥ ఫుల్లవికసనే॥
చిల్లశైథిల్యేభావకరణేచ॥తిలగతౌ- తేలతి॥తిల్లేత్యేకే-తిల్లతి॥ వేల్లృచేల్లృ కేల్లృఖేల్లృ క్ష్వేల్లృ వేల్లచలనే॥పఞ్చఋదితః షష్ఠోఽపపాఠః॥ పేల్లృ ఫేల్లృ
శేల్లృగతౌ॥షేల్లృఇత్యేకే॥స్ఖలసఞ్చలనే॥చస్ఖాల-అస్ఖాలీత్॥ఖలసఞ్చయే॥గళఅదనే॥గళతి-అగాళీత్॥షలగతౌ॥సలతి॥దళవిశరణే॥శ్వలశ్వల్లఆ
శుగమనే॥శశ్వాల-అశ్వాలీత్-శశ్వల్ల- అశ్వల్లీత్॥ఖోలృఖోర్‌ఋగతిప్రతిఘాతే॥ఖోలతి-ఖోరతి॥ధోర్‌ఋగతిచాతుర్యే॥ధోరతి॥త్సరచ్ఛద్మగతౌ॥త
త్సార-అత్సారీత్॥క్మరహూర్ఛనే॥చక్మార॥అభ్ర వభ్ర మభ్ర చరగత్యర్థాః॥చరతిర్భక్షణేపి-అభ్రతి-ఆనభ్ర -మాభవానభ్రీత్-అన్తరేఫస్యా
తస్సమీపత్వాభావాన్నవృద్ధిః॥ష్ఠివునిరసనే॥ష్ఠివక్లమ్వితిదీర్ఘః ష్ఠీవతి॥అస్యద్వితీయఃథకారఃతకారోవేతివృత్తిః-తిష్ఠేవ-తిష్ఠివతుః-తిష్ఠివుః టిష్ఠేవ-
టిష్ఠివతుః-టిష్ఠివుః-హలిచేతిదీర్ఘః-ష్ఠీవ్యాత్॥జిజయే॥అయమజన్తేషుపఠితుంయుక్తః-జయఉత్కర్షప్రాప్తిః-అకర్మకోయమ్-జయతి॥ ॥సన్లిటో
ర్జేః॥ ౭॥౩॥౫౭॥జయతేఃసన్‌లిణ్ణిమిత్తోయోభ్యాసస్తతఃపరస్యకుత్వంస్యాత్ -జిగాయ జిగ్యతుః-జిగ్యుః-జిగయిథ జిగేథ-జిగ్యథుః జిగాయ-జిగ
య-జిగ్యివ-జిగ్యిమ-జేతా-జీయాత్ -అజైషీత్॥జీవప్రాణధారణే॥జిజీవ॥పీవమీవతీవనీవస్థౌల్యే॥పిపీవ-మిమీవ-తితీవ-నినీవ॥క్షీవుక్షేవునిరసనే॥ఉ

తుర్వీథుర్వీదుర్వీధుర్వీహింసార్థాః॥ ఊర్వాఞ్చకార-ఉపధాయాఞ్చేతిదీర్ఘః-తూర్వతి-తుతూర్వ॥గుర్వీఉద్యమనే॥గూర్వతి-జుగూర్వ॥ ముర్వీబన్ధనే॥పర్వపుర్వమర్వపూరణే॥చర్వఅదనే॥భర్వహింసాయామ్॥కర్వఖర్వగర్వదర్పే॥అర్వశర్వసర్వహింసాయామ్॥ఆనర్వ-శర్వతి-సర్వతి ॥ఇవివ్యాప్తౌ॥ఇన్వతి-ఇన్వాఞ్చకార॥పివిమివిణివిసేచనే॥తృతీయోమూర్ధన్యాదిరిత్యేకే-సేవనఇతితరఙ్గిణ్యామ్-పిన్వతి- పిపిన్వ॥హివిదివిధివిజివిప్రీణనార్థాః॥హిన్వతి-దిన్వతి॥౹॥ధిన్వికృణ్వ్యోరచ॥౩॥౧॥౮౦॥అనయోరకారోన్తాదేశస్స్యాత్ ఉప్రత్యయశ్చశబ్విషయే-అతోలోపః-తస్యస్థానివద్భావాల్లఘూపధగుణోన-ఉప్రత్యయస్యపిత్త్వాద్గుణః-ధినోతి ధినుతః-ధిన్వన్తి॥౹॥లోపశ్చాస్యాన్యతరస్యాంమ్వోః॥౬॥౪॥౧౦౭॥అసంయోగపూర్వోయఉప్రత్యయోకారస్తదన్తస్యాఙ్గస్యలోపోవాస్యాత్ మ్వోఃపరయోః - ధిన్వః-ధినువః-ధిన్మః ధినుమః- మిపిపరత్వాద్గుణః-ధినోమి॥౹॥ఉతశ్చప్రత్యయాదసంయోగపూర్వాత్॥౬॥౪॥౧౦౬॥అసంయోగపూర్వోయఉప్రత్యయోకారఃతదన్తాదఙ్గాత్పరస్యహేర్లుక్స్యాత్ ధిను-నిత్యత్వాదుకారలోపాత్పూర్వమాట్ -ధినవాని-ధినవామ-జిన్వతి-ఇత్యాది॥రవిరవిధవిగత్యర్థాః॥రిణ్వతి-రణ్వతి-ధన్వతి॥కృవిహింసాకరణయోశ్చ॥చాద్గతౌ-కృణోతీత్యాది-ధినోతివత్ - అయంస్వాదౌచ॥మవబన్ధనే॥మవతి- మెమవతుః- మెమవుః-అమవీత్ - అమావీత్॥అవరక్షణగతికాన్తిప్రీతితృప్త్యవగమప్రవేశశ్రవణస్వామ్యర్థయాచనక్రియేచ్ఛాదీప్త్యవాప్త్యాలిఙ్గనహింసాదానభాగవృద్ధిషు॥ అవతి- ఆవ-మాభవానవీత్॥ధావుగతిశుద్ధ్యోః॥స్వరితేత్ -ధావతి-ధావతే-దధావ-దధావే॥ ——*—— అథఊష్మాన్తాఆత్మనేపదినః॥ధుక్షధిక్షసన్దీపనక్లేశనజీవనేషు॥ధుక్షతే-దుధుక్షే-ధిక్షతే-దిధిక్షే॥వృక్షవరణే॥వృక్షతే॥వవృక్షే॥శిక్షవిద్యోపాదానే॥శిక్షతే॥భిక్షభిక్షాయామలాభేలాభేచ॥భిక్షతే॥క్లిశఅవ్యక్తాయాంవాచి॥క్లేశతే-బాధనఇతిదుర్గః-క్లేశతే-చిక్లిశే॥దక్షవృద్ధౌశీఘ్రార్థేచ॥దక్షతే-దదక్షే॥ దీక్షమౌణ్డ్యేజ్యోపనయననియమవ్రతాదేశేషు॥దీక్షతే-దిదీక్షే॥ఈక్షదర్శనే॥ఈక్షాఞ్చక్రే॥ఈషగతిహింసాదర్శనేషు॥ఈషాఞ్చక్రే॥భాషవ్యక్తాయాంవాచి॥భాషతే॥వర్షస్నేహనే॥దన్త్యోష్ఠ్యాదిః-వవర్షే॥గేషృఅన్విచ్ఛాయామ్॥గ్లేషృఇత్యేకే-అన్విచ్ఛాఅన్వేషణమ్।జిగేషే॥యేషృప్రయత్నే॥యేషతే॥జేషృణేషృఏషృప్రేషృగతౌ॥జేషతే-నేషతే-ఏషాఞ్చక్రే-పిప్రేషే॥రేషృహేషృహ్రేషృఅవ్యక్తేశబ్దే॥ఆద్యోవృకశబ్దే-తతోద్వావశ్వశబ్దే-రేషతే- హేషతే- హ్రేషతే॥ కాసృశబ్దకుత్సాయామ్॥కాసాఞ్చక్రే॥భాసృదీప్తౌ॥బభాసే॥ణాసృరాసృశబ్దే॥నాసతే.ప్రణాసతే॥ ణసకౌటిల్యే॥నసతే॥ భ్యసభ

షే॥ భ్యసతే బభ్యసే-హ్యేసఙ్గతి కేచిత్॥ ఆఙశ్శసి ఇచ్ఛాయామ్। ఆశంసతే ఆశశంసే। గ్రసు గ్లసు అదనే॥ జగ్రసే జగ్లసే॥ ఈహ చేష్టాయామ్॥
ఈహాఞ్చక్రే। బహి మహి వృద్ధౌ॥ బంహతే-బబంహే-మంహతే॥ అహి గతౌ॥ అంహతే-ఆనంహే॥ గర్హ గల్హ కుత్సాయామ్॥ జగర్హే-జగల్హే॥ బర్హ బ
ల్హ ప్రాధాన్యే॥ ఓష్ఠ్యాదీ। వర్హ వల్హ పరిభాషణహింసాచ్ఛాదనేషు॥ దన్త్యోష్ఠ్యాదీ ఇత్యేకే-దన్త్యోష్ఠ్యాదీ-కేచిత్తు పూర్వయోరోష్ఠ్యాదితామనయో
రోష్ఠ్యాదితాఞ్చాహుః। ప్లిహ గతౌ॥ పిప్లిహే॥ వేహృ జేహృ బాహృ ప్రయత్నే। ఆద్యో దన్త్యోష్ఠ్యాదిః - అన్త్యస్త్వోష్ఠ్యాదిః- ఉభావపి ఓష్ఠ్యాదీ ఇ
త్యేకే- దన్త్యోష్ఠ్యాదీ ఇత్యన్యే- విహేత ఇత్యర్థేఽపి-బబాహే॥ ద్రాహృ నిద్రాక్షయే। నిక్షేప ఇత్యేకే॥ కాశృ దీప్తౌ॥ చకాశే॥ ఊహ వితర్కే॥ ఊహాం
చక్రే॥ గాహూ విలోడనే॥ గాహతే-జగాహే జగాహిషే-జఘాక్షే-జగాహిధ్వే-జఘాఢ్వే-గాహితా॥ ఢో ఢే లోపః॥౮।౩।
౧౩॥ ఢస్య లోపః స్యాత్ ఢే పరే-గాఢా-గాహిష్యతే-ఘాక్ష్యతే గాహిషీష్ట-ఘాక్షీష్ట-అగాహిష్ట-అగాఢ-అఘాక్షాతామ్-అఘాక్షత-అగాఢాః
అగాఢ్వమ్-అఘాక్షి॥ గృహూ గ్రహణే॥ గర్హతే జగృహే- ఋదుపధేభ్యో లిటః కిత్త్వం గుణాత్పూర్వవిప్రతిషేధేన। జగృహిషే-జఘృక్షే-జఘృ
ఢ్వే-గర్ఢా-గర్హితా-గర్హిష్యతే-ఘర్క్ష్యతే-గర్హిషీష్ట-ఘృక్షీష్ట-అగర్హిష్ట-ఇడభావే॥ శల ఇగుపధాదనిటః క్సః॥౩।౧।౪౫॥ ఇగుపధో యః శ
లన్తస్తస్మాదనిటశ్చ్లేః క్సస్స్యాత్- అఘృక్షత॥ క్సస్యాచి॥ ౭॥ ౩॥ ౭౨॥ అజాదౌ తఙి క్సస్య లోపః స్యాత్ - అలోఽన్త్యస్య- అఘృక్షాతామ్-
అఘృక్షత- గ్లహ చ ॥ గ్లహతే ॥ ఘుషి కాన్తికరణే ॥ ఘుంషతే - జుఘుంషే - కేచిద్ఘుషేత్యపఠన్తి॥ ——— అథా
ర్హత్యన్తాః పరస్మైపదినః ॥ ఘుషిర్ అవిశబ్దనే॥ విశబ్దనమ్ప్రతిజ్ఞానం తతోఽన్యస్మిన్నర్థ ఇత్యేకే శబ్ద ఇత్యపరే- ఘోషతి జుఘోష- ఘోషితా
ఇరిత్త్వాదఙ్వా- అఘుషత్ - అఘోషీత్ ॥ అక్షూ వ్యాప్తౌ॥ అక్షోఽన్యతరస్యామ్॥౩।౧।౭౫॥ అక్షో వా శ్నుప్రత్యయస్స్యాత్ కర్త్రర్థే సార్వ
ధాతుకే పక్షే-శప్-అక్ష్ణోతి-అక్ష్ణుతః-అక్ష్ణువన్తి-అక్షతి-అక్షతః అక్షన్తి-ఆనక్ష-ఆనక్షతుః-అక్షితా-అష్టా-అక్షిష్యతి-స్కోరితి కలోపే షఢోః కః
సి-అక్ష్యతి-అక్ష్ణోతు-అక్ష్ణుహి-అక్ష్ణవాని-ఆక్ష్ణోత్-ఆక్ష్ణువన్-అక్ష్ణుయాత్-అక్ష్ణుయుః-అక్ష్యాత్-ఊదిత్త్వాద్వేట్- నేటి-హాన వానక్షీత్-ఆ
క్షిష్టామ్-ఆక్షిషుః-ఇడభావే తు మా భవాన్ ఆక్షీత్-ఆష్టామ్-ఆక్షుః॥ తక్షూ త్వక్షూ తనూకరణే॥ తనూకరణే తక్షః॥ ౩॥ ౧॥ ౭౬॥ శ్నుర్వా స్యాత్
శబ్విషయే-తక్ష్ణోతి-తక్షతి కాష్ఠమ్-తతక్షిథ-తతష్ఠ-అతక్షీత్-అతక్షిష్టామ్-అతాక్షీత్-అతాష్టామ్ తనూకరణే కిమ్ వాగ్భిస్సన్తక్షతి-భర్త్సయతి

త్యర్థః। ఉక్ష సేచనే॥ ఉక్షాఞ్చకార॥ రక్ష పాలనే॥ ణిక్ష చుమ్బనే॥ ప్రణిక్షతి॥ తృక్ష స్తృక్ష ణక్ష గతౌ॥ తృక్షతి-స్తృక్షతి-నక్షతి॥ వక్ష రోషే॥ సఙ్ఘాత ఇ త్యేకే॥ మృక్ష సఙ్ఘాతే॥ మ్రక్ష ఇత్యేకే॥ తక్ష త్వచనే॥ త్వచనం సంవరణం త్వచో గ్రహణఞ్చ॥ పక్ష పరిగ్రహ ఇత్యేకే॥ సూర్క్ష్య ఆదరే॥ సుర్క్ష అనాదర ఇ తి తు కావ్యచిన్త్యోపపాఠః। అవజ్ఞావహేళనమసూర్క్షణమిత్యమరః॥ కాక్షి వాక్షి మాక్షి కాఙ్క్షాయామ్॥ ద్రాక్షి ధ్రాక్షి ధ్వాక్షి ఘోరవాశితే చ॥ చూష పా నే॥ చుచూష॥ తూష తుష్టౌ॥ పూష వృద్ధౌ॥ మూష స్తేయే॥ లూష రూష భూషాయామ్॥ శూష ప్రసవే॥ తాం వ్యోష్మాదిః॥ యూష హింసాయామ్॥ జూ ష చ॥ భూష అలఙ్కారే॥ భూషతి॥ ఊష రుజాయామ్ ఊషాఞ్చకార॥ ఈష ఉఞ్ఛే॥ కష ఖష శిష జష ఝష శష వష మష రుష రిష హింసార్థాః॥ త్రలీ యష స్తౌ తాలవ్యోష్మాదీ-సప్తమో దన్త్యోష్మాదిః-చకాష-చఖాష-శిశేష-శిశేషిథ-శేష్టా-క్సః-అశిక్షత్-అశేక్ష్యత్-జేషతుః-జఝషతుః-శేష తుః-వవషతుః-మేషతుః॥ § ॥ తీషసహలుభరుషరిషః॥ ౭॥ ౨॥ ౪౮॥ ఇచ్ఛత్యాదేః పరస్య తాదేరార్ధధాతుకస్యేడ్వా స్యాత్-రోషితా-రోష్టా-రోషి ష్యతి-రేషితా-రేష్టా-రేషిష్యతి॥ భష భర్త్సనే॥ ఇహ భర్త్సనం శ్వరవః। భషతి-బభాష॥ ఉష దాహే॥ ఓషతి॥ § ॥ ఉషవిదజాగృభ్యోఽన్యతరస్యామ్॥ ౩॥ ౧॥ ౩౮॥ ఏభ్యో లిట్యామ్వా స్యాత్-ఓషాఞ్చకార-ఉవోష-ఊషతుః-ఉవోషిథ॥ జిషు విషు మిషు సేచనే॥ జిజేష-క్ర్యాదినియమాదిట్-వివేషి థ-వివేషివ-వేష్టా-వేక్ష్యతి-అవిక్షత్॥ పుష పుష్టౌ॥ పోషతి-పోషితా-పోషిష్యతి-అపోషీత్-అనిట్సు పుష్యతిః శ్యనా నిర్దేశాదయం సేట్-అఙ్గోన క్సః-అఙ్విధౌ దైవాదికస్య గ్రహణాన్నాఙ్॥ శ్రిషు శ్లిషు ప్రుషు ప్లుషు దాహే॥ శ్రేషతి-శిశ్రేష-శ్రేషితా-శ్లేషతి-శిశ్లేష-శ్లేషితా-అయమపి సేట్ అనిట్సు దైవాదికస్యైవ గ్రహణమితి కైయటాదయః - యత్తు అనిట్కారికాసు న్యాసేన ద్వయోర్గ్రహణమిత్యుక్తమ్- తత్స్వోక్తివిరోధాద్గ్ర న్థాన్తరవిరోధాచ్చోపేక్ష్యమ్-పుప్రోష-పుప్లోష॥ పృషు వృషు మృషు సేచనే॥ మృషు సహనే చ- ఇతరౌ హింసాసంక్లేశనయోశ్చ-పర్షతి। పపర్ష-పృ ష్యాత్॥ ఘృషు సంఘర్షే॥ హృషు అలీకే॥ తుస హ్రస హ్లస రస శబ్దే॥ తుతోస-జహ్రాస-జహ్లాస-రరాస॥ లస శ్లేషణక్రీడనయోః॥ ఘస్లృ అదనే॥ అయ న్న సార్వత్రికః-లిట్యన్యతరస్యామిత్యదేర్ఘస్లాదేశవిధానాత్-తతశ్చ యత్ర లిఙ్వచనం వా స్థిత తత్రైవాస్య ప్రయోగః- అత్రైవ పాఠః పి పరస్మైపదే లిఙ్గమ్-ల్దిత్కరణమఙర్థమ్-అనిట్కారికాసు పాఠో వలాద్యార్ధధాతుకే-క్స్మరచివిశిష్యోపాదానమ్-ఘసతి- ఘస్తా॥ § ॥ సస్స్యార్ధధాతుకే॥ ౭॥ ౪॥ ౪౯॥ సస్య తః స్యాత్సాదావార్ధధాతుకే ఘత్స్యతి-ఘసతు-అఘసత్-ఘసేత్-లిఙాద్యభావాదాశిష్యస్యాప్రయోగః॥ § ॥ పుషాదిద్యుతాద్య్ల్దిత్

దితఃపరస్మైపదేషు॥౩।౧।౫౫॥ శ్యన్వికరణపుషాదేర్ద్యుతాదేర్లృదితశ్చపరస్య చ్లేరఙ్ స్యాత్పరస్మైపదేషు॥ అఘసత్-అఘస్యత్॥ జర్జచర్చఝర్ఝ పరిభాషణహింసాతర్జనేషు॥ పిసృ పేసృ గతౌ॥ పిపిసతుః పిపేసతుః॥ హసే హసనే॥ హదిత్త్వాన్నవృద్ధిః-అహసీత్॥ ణిశ సమాధౌ॥ తాలవ్యోష్మాన్తః-ప్రణేశతి॥ మిశ మశ శబ్దే రోషకృతే చ॥ తాలవ్యోష్మాన్తౌ॥ శవ గతౌ॥ దన్త్యోష్మాన్తః-తాలవ్యోష్మాదిః-శవతి-అశావీత్॥ శశ ప్లుతగతౌ॥ తాలవ్యోష్మాద్యన్తః-శశాశ-శేశతుః శేశుః॥ శేశిథ॥ శసు హింసాయామ్॥ దన్త్యోష్మాన్తః-నశసదదేత్యేత్వన్న-శశసతుః-శశసుః శశసిథ॥ శంసు స్తుతౌ॥ అయం దుర్గతావపీతి దుర్గః-నృశంసో ఘాతుకః క్రూర ఇత్యమరః-శశంస-ఆశిషి నలోపః-శస్యాత్॥ చహ పరికల్కనే॥ పరికల్కనం శాఠ్యమ్-అచహీత్॥ మహ పూజాయామ్॥ అమహీత్॥ రహ త్యాగే॥ రహి గతౌ॥ రంహతి-రంహ్యాత్॥ దృహ దృహి బృహ బృహి వృద్ధౌ॥ దర్హతి-దదర్హ- దదృహతుః దృంహతి-బర్హతి-బృంహతి-బృహి శబ్దే చ-బృంహితం కరిగర్జితమ్॥ బృహిర్ ఇత్యేకే-అబృహత్-అబర్హీత్॥ తుహిర్ దుహిర్ ఉహిర్ అర్దనే॥ తోహతి-తుతోహ- అతుహత్-అతోహీత్-దోహతి-అదుహత్-అదోహీత్-అనిట్కారికాస్వస్య దుహేర్గ్రహణం నేచ్ఛన్తి-ఓహతి-ఉవోహ-ఊహతుః-ఓహితా- మాభవానుహత్-ఔహీత్॥ అర్హ పూజాయామ్॥ ఆనర్హ॥ ——*—— అథ కృపూపర్యన్తా అనుదాత్తేతః॥ ద్యుత దీప్తౌ॥ ద్యోతతే॥ ద్యుతిస్వాప్యోస్సంప్రసారణమ్॥౭।౪।౬౭॥ అనయోరభ్యాసస్య సంప్రసారణం స్యాత్-దిద్యుతే-దిద్యుతాతే-ద్యోతితా॥ ద్యుద్భ్యో లుఙి॥౧।౩।౯౧॥ ద్యుతాదిభ్యో లుఙః పరస్మైపదం వా స్యాత్-పుషాదిసూత్రేణ పరస్మైపదే అఙ్-అద్యుతత్-అద్యోతిష్ట॥ శ్వితా వర్ణే॥ శ్వేతతే-శిశ్వితే-అశ్వితత్-అశ్వేతిష్ట॥ ఞిమిదా స్నేహనే॥ మేదతే॥ మిదేర్గుణః॥౭।౩।౮౨॥ మిదేరికో గుణః స్యాదిత్సంజ్ఞకశకారాదౌ-పశ ఆదిశిత్త్వాభావాన్నానేన గుణః మిమిదే-అమిదత్-అమేదిష్ట॥ ఞిష్విదా స్నేహనమోచనయోః॥ మోహనయోరిత్యేకే- స్వేదతే-సిష్విదే-అస్విదత్-అస్వేదిష్ట॥ ఞిక్ష్విదా చేత్యేకే-అక్ష్విదత్-అక్ష్వేదిష్ట॥ రుచ దీప్తావభిప్రీతౌ చ॥ రోచతే సూర్యః-హరయే రోచతే భక్తిః-అరుచత్-అరోచిష్ట॥ ఘుట పరివర్తనే॥ ఘోటతే-జుఘుటే-అఘుటత్-అఘోటిష్ట॥ రుట లుట లుఠ ప్రతిఘాతే॥ అరుటత్-అరోటిష్ట॥ శుభ దీప్తౌ॥ క్షుభ సఞ్చలనే॥ ణభ తుభ హింసాయామ్॥ ఆద్యోఽభావేపి-నభన్తామన్యకే సమే-మాభూవన్నన్యకే సర్వే ఇతి నిరుక్తమ్-అనభత్-అనభిష్ట-అతుభత్-అతోభిష్ట-ఇమావాదివాదీ క్ర్యాదీ చ॥ స్రంసు ధ్వంసు భ్రంసు అవస్రంసనే॥ ధ్వంసు గతౌ చ-అఙి నలోపః-అస్రసత్-అస్రంసిష్ట-నాస్రసత్కరిణాం గ్రైవమితి రఘువంశే-భ్రంశు ఇత్యపి కేచిత్పేఠుః-అత్ర తృతీయపద

తాలవ్యాన్త ఇత్యన్యే-భ్రశు భ్రంశు అధఃపతన ఇతి దివాదౌ॥ స్రమ్భు విశ్వాసే॥ అస్రభత్-అస్రమ్భిష్ట-దన్త్యాదిరయమ్-తాలవ్యాదిస్తు ప్రమాదే గతః॥ వృతు వర్తనే॥ వర్తతే వవృతే॥ ౹౹ వృద్భ్యస్స్యసనోః॥ ౧।౩।౯౨॥ వృతాదిభ్యః పరస్మైపదం వా స్యాత్ స్యే సని చ॥ ౹౹ న వృద్భ్యశ్చతుర్భ్యః॥ ౭।౨।౫౯॥ ఏభ్యస్సకారాదేరార్ధధాతుకస్యేణ్ న స్యాత్ తఙానయోరభావే-వర్త్స్యతి-వర్తిష్యతే-అవృతత్-అవర్తిష్ట-అవర్త్స్యత్-అవర్తిష్యత॥ వృధు వృద్ధౌ॥ శృధు శబ్దకుత్సాయామ్॥ ఇమౌ వృతువత్॥ స్యన్దూ ప్రస్రవణే॥ స్యన్దతే-సస్యన్దే-సస్యన్దిషే సస్యన్త్సే-సస్యన్దిధ్వే-సస్యన్ద్ధ్వే-స్యన్దితా-స్యన్తా-వృద్భ్యస్స్యసనోరితి పరస్మైపదే కృతే ఊదిల్లక్షణమన్తరఙ్గమపి వికల్పం బాధిత్వా చతుర్గ్రహణసామర్థ్యాన్న వృద్భ్య ఇతి నిషేధః-స్యన్త్స్యతి-స్యన్దిష్యతే స్యన్త్స్యతే-స్యన్దిషీష్ట-స్యన్త్సీష్ట-ద్యుద్భ్యో లుఙీతి పరస్మైపదపక్షే-ఙ్ఙలోపః॥ అస్యదత్-అస్యన్దిష్ట-అస్యన్త-అస్యన్త్సాతామ్-అస్యంత్స్యత-అస్యన్దిష్యత్-అస్యన్త్స్యత॥ ౹౹ అనువిపర్యభినిభ్యస్స్యన్దతేరప్రాణిషు॥ ౮।౩।౭౨॥ ఏభ్యః పరస్యాప్రాణికర్తృకస్య స్యన్దతేః సస్య షో వా స్యాత్-అనుష్యన్దతే-అనుస్యన్దతే వా జలమ్-అప్రాణిషు కిమ్. అనుస్యన్దతే హస్తీ-అప్రాణిష్వితి పర్యుదాసాన్మత్స్యోదకే అనుష్యన్దేతే ఇత్యత్రాపి పక్షే షత్వం భవత్యేవ-ప్రాణిషు నేత్యుక్తౌ తు న స్యాత్॥ కృపూ సామర్థ్యే ౹౹ కృపో రో లః॥ ౮।౨।౧౮॥ కృప ఉ ఇతి చ్ఛేదః-కృప ఇతి లుప్తషష్ఠీకం పదం తచ్చావర్తతే-కృపో యో రేఫః తస్య లః స్యాత్-కృప ఋకారస్యావయవో యో రేఫః రేఫసదృశః తస్య చ లకారసదృశః స్యాత్-కల్పతే-చక్లృపే-చక్లృపిషే-చక్లృప్సే ఇత్యాది-స్యన్దివత్॥ ౹౹ లుటి చ క్లృపః॥ ౧।౩।౯౩॥ లుటి స్యసనోశ్చ క్లృపేః పరస్మైపదం వా స్యాత్॥ ౹౹ తాసి చ క్లృపః॥ ౭।౨।౬౦॥ క్లృపేః పరస్య తాసేః సకారాదేరార్ధధాతుకస్య చేణ్ న స్యాత్ తఙానయోరభావే కల్ప్తాసి కల్ప్తాస్థః-కల్పితాసే కల్ప్తాసే-కల్ప్స్యతి-కల్పిష్యతే-కల్ప్స్యతే-కల్పిషీష్ట కల్ప్సీష్ట-అక్లృపత్-అకల్పిష్ట-అక్లృప్త-అకల్ప్స్యత్-అకల్పిష్యత-అకల్ప్స్యత వృత్-వృత్తః సమాప్తః ణ్యన్తో ద్యుతాదిః వృతాదిశ్చేత్యర్థః॥ ——*—— అథ త్వరత్యన్తాస్త్రయోదశానుదాత్తేతః షితశ్చ॥ ఘట చేష్టాయామ్॥ ఘటతే-జఘటే-ఘటాదయో మిత ఇతి వక్ష్యమాణేన మిత్సంజ్ఞా-తత్ఫలం తు ణౌ మితాం హ్రస్వః ఇతి చిణ్ణముల్లోర్దీర్ఘోన్యతరస్యామితి చ వక్ష్యతే-ఘటయతి-విఘటయతి॥ కథం తర్హి-కమలవనోద్ఘాటనం కుర్వతే యే-ప్రవిఘాటయితా సముత్పతన్ హరిదశ్వః కమలాకరానివేత్యాది-శృణు ఘట సంఘాత ఇతి చౌరాదికస్యైతత్-న చ తస్యైవ వారవిశేషే మిత్త్వార్థమనువాదోయమితి వాచ్యమ్-నాన్యే మితోఽహేతావితి నిషేధాత్-అహేతౌ స్వార్థే ణిచి జ్ఞపాదిపఞ్చకవ్యతిరిక్తా

శ్చగావయోమితో నేత్యర్థః॥ వ్యథ భయసఞ్చలనయోః॥ వ్యథతే॥ వ్యథోలిటి॥ ౭।౪।౬౮॥ వ్యథోఽభ్యాసస్య సమ్ప్రసారణం స్యాల్లిటి-హలాదిశ్శేషాపవాదః-థస్య హలాదిశ్శేషేణ నివృత్తిః-వివ్యథే॥ ప్రథ ప్రఖ్యానే॥ పప్రథే॥ ప్రస విస్తారే॥ పప్రసే॥ మ్రద మర్దనే॥ స్ఖద స్ఖదనే॥ స్ఖదనం విద్రావణమ్॥ క్షజి గతిదానయోః॥ మిత్త్వసామర్థ్యాదనుపధాత్వేపి చిణ్ణములోర్దీర్ఘో వికల్పః-అక్షఞ్జి-అక్షాఞ్జి-క్షఞ్జంక్షఞ్జం క్షాఞ్జంక్షాఞ్జమ్॥ దక్ష గతిహింసనయోః॥ యోఽయం వృద్ధిశైఘ్ర్యయోరనుదాత్తేత్సు పఠితః తస్యేహార్థవిశేషే మిత్త్వార్థోఽనువాదః॥ క్రప కృపాయాం గతౌ॥ కది క్రది క్లది వైక్లబ్యే॥ వైక్లవ్య ఇత్యేకే-త్రయోప్యనిదిత ఇతి నన్దీ-ఇదిత ఇతి స్వామీ-కది క్రదీ ఇదితౌ-క్రదక్లదేతి చానిదితావితి మైత్రేయః॥ కది క్రది క్లదీనామాహ్వానరోదనయోః పరస్మైపదిషూక్తానాం పునరిహ పాఠో మిత్త్వార్థ మాత్మనేపదార్థశ్చ। ఞిత్వరా సంభ్రమే॥ ఘటాదయః షితః-షిత్త్వాదఙ్ కృత్సు వక్ష్యతే॥ ——*—— అథ ఫణాన్తాః పరస్మైపదినః॥ జ్వర రోగే॥ జ్వరతి-జజ్వార॥ గడ సేచనే॥ గడతి-జగాడ॥ హేడ వేష్టనే॥ హేడృ అనాదరే ఇత్యాత్మనేపదిషు గతః స పవర్గోత్సృష్టానుబన్ధో నూద్యతే-అర్థవిశేషే మిత్త్వార్థమ్-పరస్మైపదిభ్యో జ్వరాదిభ్యః ప్రాగేవానువాదే కర్తవ్యే తన్మధ్యేఽనువాదసామర్థ్యాత్పరస్మైపదమ్ హేడతి జిహేడ-హిడయతి-అహిడి-అహీడి-అనాదరే తు హేడయతి॥ వట భట పరిభాషణే॥ వట వేష్టనే భట భృతావితి పఠితయోః పరిభాషణే మిత్త్వార్థోఽనువాదః॥ నట నృత్తౌ॥ ఇత్థమేవ పూర్వమపి పఠితః- తత్రాయం వివేకః-పూర్వపఠితస్య నాట్యమర్థః- యత్కారిషు నటవ్యపదేశః వాక్యార్థాభినయో నాట్యమ్-ఘటాదౌ తు నృత్తం నృత్యం చార్థః-యత్కారిషు నర్తకవ్యపదేశః పదార్థాభినయో నృత్యం గాత్రవిక్షేపమాత్రం నృత్తమ్- కేచిత్తు ఘటాదౌ నటనతావితి పఠన్తి-గతావిత్యన్యే-ణోపదేశపర్యుదాసవాక్యే భాష్యకృతా నాటేరదీర్ఘపాఠాత్ ఘటాదిర్ణోపదేశ ఏవ॥ ష్టక ప్రతిఘాతే- స్తకతి॥ చక తృప్తౌ॥ తృప్తిప్రతిఘాతయోః పూర్వం పఠితస్య తృప్తిమాత్రే మిత్త్వార్థోఽనువాదః-ఆత్మనేపదిషు పఠితస్య పరస్మైపదిష్వనువాదాత్పరస్మైపదమ్॥ కఖే హసనే॥ ఏదిత్త్వాన్న వృద్ధిః అకఖీత్॥ రగే శఙ్కాయామ్॥ లగే సఙ్గే॥ హ్రగే హ్లగే షగే ష్ఠగే సంవరణే॥ కగే నోచ్యతే-అస్యాయమర్థ ఇతి విశిష్య నోచ్యతే క్రియాసామాన్యార్థత్వాత్ -అనేకార్థత్వాదిత్యన్యే॥ అక అగ కుటిలాయాం గతౌ॥ కణ రణ గతౌ॥ చకాణ-రరాణ॥ చణ శణ శ్రణ దానే చ॥ శణ గతావిత్యన్యే॥ శ్రథ క్నథ క్రథ క్లథ హింసార్థాః॥ జాసనిప్రహణేతి సూత్రే క్రాథేతి మిత్త్వేపి వృద్ధిర్నిపాత్యతే-క్రాథయతి-మిత్త్వన్తు నిపాతనాత్పరత్వాత్ చిణ్ణములోర్దీర్ఘే చరితార్థమ్-అక్రథి-అక్రాథి-క్రథంక్రథం క్రాథంక్రాథమ్। వన చ। హిం

సాయామితి శేషః॥వను చ॥ నోచ్యతే-వను ఇత్యస్యాగ్రే పవాయం ధాతుః న తు తానాదికస్యానువాదః ఉదిత్కరణసామర్థ్యాత్-తేన క్రియాసామాన్యే వనతీత్యాది-ప్రవనయతి-అనుపసృష్టస్య తు మిత్త్వవికల్పో వక్ష్యతే॥జ్వల దీప్తౌ॥ ఇతః ప్రభృత్యయం పఠిష్యమాణ పవాయమిత్యార్థమనూద్యతే-ప్రజ్వలయతి॥హ్వల హ్మల చలనే॥ప్రహ్వలయతి-ప్రహ్మలయతి॥స్మృ ఆధ్యానే॥ చిన్తాయాం పఠిష్యమాణస్య ఆధ్యానేమిత్యార్థోనువాదః- ఆధ్యానముత్కణ్ఠాపూర్వకం స్మరణమ్॥దౄ భయే॥దౄ విదారణ ఇతి క్ర్యాదేరయమిత్యార్థోనువాదః-దృణన్తం ప్రేరయతి దరయతి- భయాదన్యత్ర దారయతి-ధాత్వన్తరమేవేదమితి మతే తు దరతీత్యాది-కేచిత్ ఘటాదౌ అత్ స్మృదౄత్వరేతి సూత్రే చ గౄ ఇతి దీర్ఘస్థానే హ్రస్వం పఠన్తి-తన్నేతి మాధవః॥నౄ నయే॥ క్ర్యాదిషు పఠిష్యమాణస్యానువాదః-నయాదన్యత్ర నారయతి॥శ్రా పాకే॥ శ్రై ఇతి కృతాత్వస్య శ్రా ఇత్యాదాదికస్య చ సామాన్యేనానుకరణమ్-లుగ్వికరణాలుగ్వికరణయోరలుగ్వికరణస్య- లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవ గ్రహణమితి పరిభాషాభ్యామ్-శ్రపయతి-విక్లేదయతీత్యర్థః-పాకాదన్యత్ర శ్రాపయతి స్వేదయతీత్యర్థః॥మారణతోషణనిశామనేషు జ్ఞా॥ నిశామనం చాక్షుషజ్ఞానమితి మాధవః-జ్ఞాపనమాత్రమిత్యన్యే-నిశానేష్వితి పాఠాన్తరమ్-నిశానం తీక్ష్ణీకరణమ్-సప్తార్థేషు జానాతిర్మిత్-జ్ఞపమిచ్చేతి చురాదౌ- జ్ఞాపనమ్మారణాదికం చ తస్యార్థః-కథం విజ్ఞాపనా భర్తృషు సిద్ధిమేతీతి-తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్య ఇతి చ-శృణు-మాధవమతే చాక్షుషజ్ఞానే మిత్త్వాభావాత్-జ్ఞాపనమాత్రే మిత్త్వమితి మతే తు జ్ఞా నియోగ ఇతి చౌరాదికస్య-ధాతూనామనేకార్థత్వాత్-నిశానేష్వితి పఠతాం హరదత్తాదీనాం మతే తు న కాప్యనుపపత్తిః॥కమ్పనే చలిః॥చల కమ్పనే ఇతి జ్వలాదిః-చలయతి శాఖామ్-కమ్పనాదన్యత్ర తు శీలం చాలయతి-అన్యథా కరోతీత్యర్థః- హరతీత్యర్థ ఇతి స్వామీ-సూత్రం చాలయతి-క్షిపతీత్యర్థః॥ఛది రూర్జనే॥ఛద అపవారణ ఇతి చౌరాదికస్య స్వార్థే ణిజభావేమిత్యార్థోయమనువాదః-అనేకార్థత్వాదూర్జేర్థే వృత్తిః-చదన్తం ప్రయుఙ్క్తే-ఛదయతి-బలవన్తం ప్రాణవన్తం వా కరోతీత్యర్థః అన్యత్ర ఛాదయతి-అపవారయన్తం ప్రయుఙ్క్తే-ఇత్యర్థః-స్వార్థణిచి తు ఛాదయతి॥బలీభవతి-ప్రాణీభవతి-అపవారయతి వేత్యర్థః॥జిహ్వోన్మథనే లడిః- లడ విలాస ఇతి పఠితస్యమిత్యార్థోనువాదః-ఉన్మథనం క్షోభణమ్-జిహ్వాశబ్దేన షష్ఠీతత్పురుషః-లడయతి జిహ్వామ్-తృతీయాతత్పురుషో వా-లడయతి జిహ్వయా-అన్యే తు జిహ్వాశబ్దేన తద్వ్యాపారో లక్ష్యతే-సమాహారద్వన్ద్వోయమ్-లడయతి శత్రుమ్-లడయతి దధి-అన్యత్ర లాడయతి పుత్రమ్॥మదీ హర్షగ్లేపనయోః॥గ్లేపనం

దైన్యమ్-దైవాదికస్యమిత్వార్థోయమనువాదః-మదయతి-హర్షయతి-గ్లపయతీత్యర్థః-అన్యత్ర మాదయతి-చిత్తవికారముత్పాదయతీత్యర్థః-ధ్వనశబ్దే। భావ్యయంమిత్వార్థమనూద్యతే-ధ్వనయతిఘణ్టామ్-అన్యత్ర ధ్వానయతి-అస్పష్టాక్షరముచ్చారయతీత్యర్థః॥ అత్ర భోజః-దలివలిస్ఖలిరణిధ్వనిత్రపిక్షపయశ్చేతిపపాఠ-తత్ర ధ్వనరణీఉదాహృతౌ-దళవిశరణే వలసంవరణేస్ఖలసంచలనే- త్రపూష్లజ్జాయామితిగతాః తేషాంణౌ-దళయతి-వలయతి-స్ఖలయతి-త్రపయతి-క్షైఙ్క్షయఇతివక్ష్యమాణస్యకృతాత్వస్యపుకానిర్దేశః- క్షపయతి॥స్వనఅవతంసనే॥ శబ్దేఇతిపరిష్యమాణస్యానువాదః-స్వనయతి-అన్యత్ర స్వానయతి॥ఘటాదయోమితః॥మిత్సంజ్ఞాఇత్యర్థః॥జనీజౄష్క్నసురఞ్జోఽమన్తాశ్చ॥మితఇత్యనువర్తతే జౄషితిషిత్వనిర్దేశాత్ జీర్యతేర్గ్రహణమ్-జృణాతేస్తుజారయతి-కేచిత్తుజనీజౄష్కసు ఇతిపఠిత్వాఽక్షసునిరసనేఇతిదైవాదికముదాహరన్తి॥ జ్వలహ్వలహ్మలనమామనుపసర్గాద్వా॥ఏషాంమిత్వంవా-ప్రాప్తవిభాషేయమ్-జ్వలయతిజ్వాలయతి-ఉపసృష్టేతునిత్యంమిత్వమ్-ప్రజ్వలయతి-కథన్తర్హిప్రజ్వాలయతిఉన్నామయతీతి-ఘటాదౌతత్రమిత్వాత్తత్కరోతీతిణౌ-కథంసంక్రామయతీతి-మితాంహ్రస్వఇతిసూత్రేవాచిత్తవిరాగఇత్యతోవేత్యనువర్త్యవ్యవస్థితవిభాషాశ్రయణాదితివృత్తికృత్ ఏతేనరజోవిక్రామయన్నాజ్ఞాం-ధుర్యాన్విశ్రామయేతిసఇత్యాదివ్యాఖ్యాతమ్॥గ్లాస్నావనువమాంచ॥అనుపసర్గాదేషాంమిత్వంవాస్యాత్-ఆద్యయోరప్రాప్తేఇతరయోఃప్రాప్తేవిభాషా॥నకమ్యమిచమామ్॥అమన్తత్వాత్ప్రాప్తమిత్వమేషాన్నస్యాత్ -కామయతే-ఆమయతి-చామయతి॥శమోదర్శనే॥శామ్యతిర్దర్శనేమిన్నస్యాత్ - నిశామయతిరూపమ్-అన్యత్రతుప్రణయినోనిశమయ్యవధూర్బహిః।కథన్తర్హినిశామయతదుత్పత్తింవిస్తరాద్గదతోమమేతి-శమఆలోచనఇతిచౌరాదికస్య-ధాతూనామనేకార్థత్వాత్ శ్రవణేవృత్తిః-శామ్యతివత్॥యమోఽపరివేషణే।యచ్ఛతిః భోజనతోన్యత్రమిన్నస్యాత్-ఆయామయతి-ద్రాఘయతి-వ్యాపారయతివేత్యర్థః-పరివేషణేతు-యమయతిబ్రాహ్మణాన్- భోజయతీత్యర్థః-పర్యవసితంనియమయన్నిత్యాదితునియమవచ్ఛబ్దాత్తత్కరోతీతిణౌబోధ్యమ్॥స్ఖదిరవపరిభ్యాంచ॥మిన్నేత్యేవ- అవస్ఖాదయతి-పరిస్ఖాదయతి- అపావపరిభ్యఇతిన్యాసకారః-స్వామీతునకమీతినఞముత్తరత్రిసూత్ర్యామననువర్త్యశమఃఅదర్శనేఇతిచిచ్ఛేద- యమస్త్వపరివేషణేమిత్యమాహ-తన్మతేపర్యవసితంనియమయన్నిత్యాదిసమ్యగేవ-ఉపసృష్టస్యస్ఖదేశ్చేదవాదిపూర్వస్యేతినియమాత్ ప్రస్ఖాదయతీత్యాహ-తస్మాత్సూత్రద్వయేఉదాహరణప్రత్యుదాహరణయోర్వ్యత్యాసఃఫలితః- ఇదంచమతం

వృత్తిన్యాసాదివిరోధాదుపేక్ష్యమ్॥ఫణగతౌ॥ నేతినివృత్తమసమ్భవాత్-నిషేధాత్పూర్వముపానపరితః-ఫణాదికార్యానురోధాత్॥§॥ఫణాఞ్చ
సప్తానామ్॥౬॥౪॥౧౨౬॥ఏషాంవా ఏత్వాభ్యాసలోపౌస్తః కితి లిటి సేటి థలి చ-ఫేణతుః-ఫేణుః-ఫేణిథ-పఫణతుః-పఫణుః-ఫణయతి-వృత్
ఘటాదిః సమాప్తః-ఫణేః ప్రాగేవ వృదిత్యేకే-తన్మతే ఫాణయతీత్యేవ॥రాజృదీప్తౌ॥స్వరితేత్-రాజతి-రాజతే-రేజతుః-రరాజతుః-రేజే-అత ఇత్యను
వృత్తావపి విధానసామర్థ్యాదాత ఏత్వమ్॥టుభ్రాజృ టుభ్రాశృ టుభ్లాశృ దీప్తౌ॥అనుదాత్తేతః-భ్రాజతేరిహ పాఠః ఫణాదికార్యార్థః-పూర్వం పార
స్తు వ్రశ్చాదిషత్వాభావార్థః॥తత్ర హి రాజిసాహచర్యాత్ ఫణాదేరేవ గ్రహణమ్-భ్రేజే-బభ్రాజే-వా భ్రాశేతి శ్యన్వా-భ్రాశ్యతే-భ్రాశతే-భ్రే
శే-బభ్రాశే-భ్లాశ్యతే-భ్లాశతే-భ్లేశే-బభ్లాశే-ద్వావపీమౌ తాలవ్యాన్తౌ॥స్యము స్వన ధ్వన శబ్దే॥స్యమాదయఃతురత్యన్తాః పరస్మైపదినః॥స్యేమతుః
సస్యమతుః-అస్యమీత్-స్వేనతుః సస్వనతుః-సస్వనుః-అస్వానీత్ అస్వనీత్-విష్వణతి సశబ్దం భుఙ్క్తే ఇత్యర్థః వేశ్చస్వన ఇతి షత్వమ్॥ ఫణాదయో
గతాః॥దధ్వనతుః॥షమ ష్టమ అవైక్లవ్యే॥ససామ-తస్తామ॥జ్వల దీప్తౌ॥అజ్వాలీత్॥చల కమ్పనే॥జల ఘాతనే॥ఘాతనం తైక్ష్ణ్యమ్॥ టల ట్వల వైక్ల
వ్యే॥ష్ఠల స్థానే॥హల విలేఖనే॥ణల గన్ధే॥బన్ధన ఇత్యేకే॥పల గతౌ॥పలతి॥బల ప్రాణనే ధాన్యావరోధనే చ॥బలతి-బేలతుః బేలుః॥పుల మహత్త్వే॥పోల
తి॥కుల సంస్త్యానే బన్ధుషు చ॥సంస్త్యానం సంఘాతః బన్ధుశబ్దేన తద్వ్యాపారో గృహ్యతే-కోలతి చుకోల॥శల హుల పత్ల గతౌ॥శశాల-జుహోల
-పపాత-పేతతుః పతితా॥§॥పతః పుమ్॥౭॥౪॥౧౯॥అఙి పరే-అపప్తత్-నేర్గదేతిణత్వమ్-ప్రణ్యపప్తత్॥క్వథే నిష్పాకే॥క్వథతి-చక్వాథ-అక్వథీత్॥ప
థే గతౌ॥అపథీత్॥మథే విలోడనే॥మేథతుః అమథీత్॥ టువము ఉద్గిరణే॥ఇహైవ నిపాతనాద్వృత ఇత్వమితి సుధాకరః-వవామ-వవమతుః వాదిత్వా
దేత్వాభ్యాసలోపౌ న-భాగవృత్తౌ తు వేమతురిత్యప్యుదాహృతమ్-తద్భాష్యాగౌ న దృష్టమ్॥ భ్రము చలనే॥వా భ్రాశేతి శ్యన్వా-భ్రమతి-భ్ర
మ్యతి-భ్రామ్యతీతి తు దివాదౌ వక్ష్యతే॥§॥వా జౄభ్రముత్రసామ్॥౬॥౪॥౧౨౪॥ఏషామేత్వాభ్యాసలోపౌ స్తః కితి లిటి సేటి థలి చ భ్రేమతుః బభ్రమ
తుః అభ్రమీత్॥క్షర సంచలనే॥అక్షారీత్॥ ——*—— అథ ద్వావనుదాత్తేతౌ॥షహ మర్షణే॥పరినివిభ్య ఇతి షత్వమ్॥ పరిషహతే-సేహే స
హితా-తీషసహేతి వేట్-ఇడభావే ఢత్వధత్వష్టుత్వఢలోపాః॥§॥సహివహోరోదవర్ణస్య॥౬॥౩॥౧౧౨॥అనయోరవర్ణస్య ఓత్ స్యాత్ ఢలోపే
సతి॥§॥సోఢః॥౮॥౩॥౧౧౫॥సోఢరూపస్య సహేః సస్య షత్వం న స్యాత్ పరిసోఢా॥§॥సివాదీనాం వాడ్వ్యవాయేపి॥౮॥౧॥౭౧॥పరినివిభ్యః పరేషాం

సివాదీనాంసస్యషోవాస్యాదడ్వ్యవాయేపి-పర్యషహత-పర్యసహత॥రము క్రీడాయామ్॥ రేమే- రేమిషే-రన్తా-రంస్యతే-రంసీష్ట-అరంస్త॥అథక సన్తాఃపరస్మైపదినః॥షద్లృ విశరణగత్యవసాదనేషు॥సూ॥పాఘ్రాధ్మాస్థామ్నాదాణ్దృశ్యర్తిసర్తిశదసదాంపిబజిఘ్రధమతిష్ఠమనయచ్ఛపశ్యర్ఛధౌశీయసీదాః॥ ౭॥ ౩ ॥ ౭౮॥పాదీనాంపిబాదయఃస్యురిత్సంజ్ఞకశకారాదౌ ప్రత్యయేపరే సీదతి-ససాద-సేదతుః- సేదిథ-ససత్థ-సత్తా సత్స్యతి- లృదిత్వాదఙ్-అసదత్ -సదిరప్రతేః-నిషీదతి-న్యషీదత్ ॥సూ॥సదేఃపరస్యలిటి॥౮॥౩॥౧౧౮॥సదేరభ్యాసాత్పరస్యషత్వంనస్యాత్ లిటి నిషసాద-నిషేదతుః॥ శద్లృ శాతనే॥విశరణాయామయమ-శాతనసువిషయితియాన్యశ్శయతే॥సూ॥శదేశ్శితః॥౧॥౩॥౬౦॥శిద్భావినోఽస్మాదాత్మనేపదంస్యాత్-శీయతే-శశాద- శేదతుః- శేదిథ-శశత్థ-శత్తా-అశదత్ ॥ క్రుశ ఆహ్వానేరోదనేచ॥ క్రోశతి- క్రోష్టా-క్షుక్ష్యతి-అక్రుక్షత్ ॥కుచ సమ్పర్చనకౌటిల్యప్రతిష్టమ్భవిలేఖనేషు॥కోచతి-చుకోచ॥బుధ అవగమనే॥బోధతి-బోధితా-బోధిష్యతి॥రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావేచ॥రోహతి- రురోహ- రురోహిథ- రోఢా-రోక్ష్యతి-అరుక్షత్ ॥కసగతౌ॥అకాసీత్ -అకసీత్ ॥వృత్ -జ్వలాదిగణస్సమాప్తః. ——*—— అథగూహన్తాస్స్వరితేతః॥హిక్క అవ్యక్తే శబ్దే॥హిక్కతే॥అఞ్చుగతౌయాచనేచ॥అఞ్చతి-అఞ్చతే॥అచుఇత్యేకే॥అచిఇత్యపరే॥టుయాచృయాచ్ఞాయామ్॥యాచతి-యాచతే రేటృపరిభాషణే॥ రేటతే॥చతేచదేయాచనే॥చచాత-చేతే-అచతీత్ -చచాద-చేదే-అచదీత్ ॥ ప్రోథృపర్యాప్తౌ॥ పుప్రోథ- పుప్రోథే॥మిదృమేదృమేధాహింసనయోః॥మిమేద-మిమెదే-ధాన్తావిమావితిస్వామీ-నమామిమేధ-ధాన్తావితిన్యాసః॥మేధృసఙ్గమేచ॥మేధతి- మిమేధే॥ణిదృణేదృకుత్సాసన్నికర్షయోః॥నినేద-నినిదతుః-నినిదే॥శృధుమృధుఉన్దనే॥ఉన్దనంక్లేదనమ్-శర్ధతి-శర్ధతే-శర్ధితా-మర్ధతి-మర్ధతే॥బుధిర్ బోధనే॥బోధతి- బోధతే-ఇరిత్త్వాదఙ్వా-అబుధత్ -అబోధీత్ -అబోధిష్ట-దీపజనేతిచిణ్వునభవతి-పూర్వోత్తరంసాహచర్యేణదైవాదికస్యైవతత్రగ్రహణాత ॥ఉబున్దిర్ నిశామనే॥బుబున్దే-అబుదత్ -అబున్దీత్ ॥ వేణృగతిజ్ఞానచిన్తానిశామనవాదిత్రగ్రహణేషు॥ వేణతి- వేణతే- నాన్త్యోప్యయమ్॥ఖనుఅవదారణే॥ఖనతి ఖనతే॥సూ॥ గమహనజనఖనఘసాంలోపఃక్ఙిత్యనఙి॥౬॥౪॥౯౮॥ఏషాముపధాయాలోపస్స్యాదజాదౌక్ఙితినత్వఙి-చఖ్నతుః॥సూ॥యేవిభాషా ౬॥౪॥౪౩॥ఖాయాత్ -ఖన్యాత్ ॥చీవృఆదానసంవరణయోః॥చిచీవ-చిచీవే॥చాయృపూజానిశామనయోః॥వ్యయగతౌ॥అవ్యయీత్ ॥దాశృదానే॥దదాశ-దదాశే॥ భేషృభయే॥గతావిత్యేకే- భేషతి- భేషతే॥ భ్రేషృభ్లేషృగతౌ॥అసగతిదీప్త్యాదానేషు॥అసతి-అసతే-ఆస-ఆసే-అయంఽషనోప

స్పశ బాధనస్పర్శనయోః॥స్పర్శనంగ్రథనమ్-స్పశతి-స్పశతే॥లష కాన్తౌ॥వాభ్రాశేతిశ్యన్వా-లష్యతి-లషతి-లేషే॥చష భక్షణే॥ఛష హింసాయా
మ్-చచ్ఛషతుః-చచ్ఛషే॥ఝష ఆదానసంవరణయోః॥భ్లక్ష భ్రక్ష అదనే॥భక్ష ఇతి మైత్రేయః॥దాసృ దానే॥మాహృ మానే॥గుహూ సంవరణే॥
§॥ఊదుపధాయాగోహః॥౬॥౪॥౮౯॥గుహ ఉపధాయా ఊత్స్యాత్ గుణహేతావజాదౌ ప్రత్యయే-గూహతి-గూహతే- ఊదిత్వాదిడ్వా-గూహి
తా-గోఢా-గూహిష్యతి-ఘోక్ష్యతి-గూహేత్-గూహ్యాత్-అగూహీత్-ఇడభావేక్సః-అఘుక్షత్॥§॥లుగ్వాదుహదిహలిహగుహామాత్మనేపదే
దన్త్యే॥౭॥౩॥౭౩॥ఏషాంక్సస్యలుగ్వాస్యాత్ దన్త్యేతఙి ఢత్వధత్వష్టుత్వఢలోపదీర్ఘాః-అగూఢ-అఘుక్షత-క్సస్యాచీత్యన్తలోపః- అఘుక్షాతా
మ్-అఘుక్షత-అగుహ్వహి-అఘుక్షావహి-అఘుక్షామహి॥ ——*—— అథాజన్తా ఉభయపదినః॥శ్రిఞ్ సేవాయామ్॥ శ్రయతి-
శ్రయతే-శిశ్రియతుః-శ్రయితా-ణిశ్రీతిచఙ్-అశిశ్రియత్॥భృఞ్ భరణే॥భరతి-బభార-బభ్రతుః-బభర్థ-బభృవ-బభృషే- భర్తా॥§॥ ఋద్ధ
నోస్స్యే॥౭॥౨॥౭౦॥ఋతోహన్తేశ్చస్యస్యఇట్స్యాత్-భరిష్యతి॥§॥ రిఙ్ శయగ్లిఙ్క్షు॥౭॥౪॥౨౮॥ శేయకియాదావార్ధధాతుకేలిఙిచఋ
తోరిఙాదేశస్స్యాత్-రీఙ్ప్రకృతేఃరిఙ్విధానసామర్థ్యాద్దీర్ఘోన-భ్రియాత్॥§॥ఉశ్చ॥ ౧॥౨॥౧౨॥ ఋవర్ణాత్పరౌఝలాదీలిఙ్సిచౌతఙ్పరౌసచ్ఛే
త్యేతౌకితౌస్తః భృషీష్ట-భృషీయాస్తామ్-అభార్షీత్-అభార్ష్టామ్-అభార్షుః॥§॥ హ్రస్వాదఙ్గాత్॥౮॥౨॥౨౭॥సిచోలోపఃస్యాజ్ఝలి-అభృత-అభృ
షాతామ్-అభరిష్యత్॥హృఞ్ హరణే॥హరణంప్రాపణంస్వీకారఃస్తేయంనాశనఞ్చ-జహర్థ-జహ్రివ-జహ్రిషే-హర్తా-హరిష్యతి॥ధృఞ్ ధారణే॥
ధరతి-అధార్షీత్-అధృత॥ణీఞ్ ప్రాపణే॥నినేథ-నినయిథ॥నిన్యిషే॥ ——*—— అథాజన్తాః పరస్మైపదినః॥ ధేట్ పానే॥ధయతి॥§॥ ఆదేచ ఉప
దేశేఽశితి॥౬॥౧॥౪౫॥ఉపదేశేఏజన్తస్యధాతోరాత్వంస్యాత్ నతుశితి॥§॥ఆతఔణలః॥ ౭॥౧॥౩౪॥ ఆదన్తాద్ధాతోర్ణలఔకారాదేశస్స్యాత్
దధౌ॥§॥ఆతోలోపఇటిచ॥౬॥౪॥౬౪॥అజాద్యోరార్ధధాతుకయోఃక్ఙిత్సోఃపరయోఃఇటిచాతోలోపస్స్యాత్- ద్విత్వాత్పరత్వాల్లోపే ప్రాప్తేద్వి
ర్వచనేచీతినిషేధః ద్విత్వేకృతేఆలోపః-దధతుః-దధుః-దధిథ-దధాథ-దధివ-దధిమ-ధాతా॥§॥దాధాఘ్వదాప్॥౧॥౧॥౨౦॥దారూపాధారూపా
శ్చధాతవో ఘుసంజ్ఞాఃస్యుఃదాప్ దైప్ వినా॥§॥ఏర్లిఙి॥౬॥౪॥౬౭॥ఘుసంజ్ఞానాంమాస్థాదీనాంచఏత్వంస్యాదార్ధధాతుకేకితిలిఙి- ధేయాత్ - ధే
యాస్తామ్-ధేయాసుః॥§॥విభాషాధేట్శ్వ్యోః॥౩॥౧॥౪౯॥ఆభ్యాంచ్లేశ్చఙ్వాస్యాత్ కర్తృవాచినిలుఙిపరే-చఙిద్విత్వమ్-అదధత్ - అదధతా

మ్॥ విభాషా ఘ్రాధేట్శాచ్ఛాసః॥ ౨।౪।౭౮॥ ఏభ్యః సిచో లుగ్వా స్యాత్పరస్మైపదే పరే-అధాత్-అధాతామ్-అధుః॥ యమరమనమాతాం సక్చ ॥ ౭।౨।౭౩॥ యమాదీనాం మాదన్తానాం చ సక్ స్యాత్ ఏభ్యః సిచ ఇట్ స్యాత్పరస్మైపదేషు-అధాసీత్-అధాసిష్టామ్-అధాసిషుః॥ గ్లై మ్లై హర్షక్షయే॥ హర్షక్షయో ధాతుక్షయః గ్లాయతి-జగ్లౌ-జగ్లిథ-జగ్లాథ॥ వాఽన్యస్య సంయోగాదేః॥ ౬।౪।౬౮॥ ఘుమాస్థాదేరన్యస్య సంయోగాదేర్ధాతోరాత ఏత్వం వా స్యాదార్ధధాతుకే కితి లిఙి-గ్లాయాత్-గ్లేయాత్-అగ్లాసీత్-మ్లాయతి॥ దై న్యక్కరణే॥ న్యక్కరణం తిరస్కారః॥ ద్రై స్వప్నే॥ ధ్రై తృప్తౌ॥ ధ్యై చిన్తాయామ్॥ రై శబ్దే ॥ స్త్యై ష్ట్యై శబ్దసంఘాతయోః॥ స్త్యాయతి-షోపదేశస్యాపి సత్వే కృతే రూపం తుల్యమ్ షోపదేశఫలం తు తిష్ట్యాసతి-అతిష్ట్యపదిత్యత్ర షత్వమ్॥ ఖై ఖదనే॥ క్షై జై షై క్షయే॥ క్షాయతి-జజౌ-ససౌ-సాతా-ఘుమాస్థేత్యత్ర విభాషాఘ్రాధేడిత్యత్ర చ స్యతేరేవ గ్రహణం న త్వస్య-ఏత్వసిజ్లుకౌ న-సాయాత్-అసాసీత్॥ కై గై శబ్దే॥ గేయాత్-అగాసీత్॥ శై శ్రై పాకే॥ పై ఓవై శోషణే॥ పాయాత్-అపాసీత్-ఘుమాస్థేతీత్వం తదపవాద ఏర్లిఙీత్యేత్వం గాతిస్థేతి సిజ్లుక్చ న-పారూపస్య లాక్షణికత్వాత్॥ ష్టై వేష్టనే॥ స్తాయతి॥ ష్ణై వేష్టనే॥ శోభాయాం చేత్యేకే-స్నాయతి॥ దైప్ శోధనే॥ దాయతి-అఘుత్వాదేత్వసిజ్లుకౌ న-దాయాత్-అదాసీత్॥ పా పానే॥ పాఘ్రాధ్మేతి పిబాదేశః-తస్యాదన్తత్వాన్నోపధాగుణః పిబతి-పేయాత్-అపాత్॥ ఘ్రా గన్ధోపాదానే॥ జిఘ్రతి-ఘ్రాయాత్-ఘ్రేయాత్-అఘ్రాసీత్-అఘ్రాత్॥ ధ్మా శబ్దాగ్నిసంయోగయోః॥ ధమతి॥ ష్ఠా గతినివృత్తౌ॥ తిష్ఠతి-స్థాదిష్వభ్యాసేన చేతి షత్వమ్-అధితష్ఠౌ-ఉపసర్గాదితి షత్వమ్-అధిష్ఠాతా-స్థేయాత్॥ మ్నా అభ్యాసే॥ మనతి॥ దాణ్ దానే॥ ప్రణియచ్ఛతి-దేయాత్-అదాత్॥ హ్వృ కౌటిల్యే॥ హ్వరతి॥ ఋతశ్చ సంయోగాదేర్గుణః॥ ౭।౪।౧౦॥ ఋదన్తస్య సంయోగాదేరఙ్గస్య గుణః స్యాల్లిటి-కిదర్థమపీదం పరత్వాణ్ణల్యపి భవతి-రపరత్వముపధావృద్ధిః జహ్వార-జహ్వరతుః-జహ్వరుః-జహ్వర్థ-హ్వర్తా-ఋద్ధనోః స్యే-హ్వరిష్యతి॥ గుణోఽర్తిసంయోగాద్యోః॥ ౭।౪।౨౯॥ అర్తేః సంయోగాదేః ఋదన్తస్య చ గుణః స్యాద్యకి యాఙ్యార్ధధాతుకే లిఙి చ-హ్వర్యాత్-అహ్వార్షీత్-అహ్వార్ష్టామ్॥ స్వృ శబ్దోపతాపయోః॥ స్వరతి సూతీతి వేట్-సస్వరిథ-సస్వర్థ-వస్మయోస్తు॥ శ్ర్యుకః కితి॥ ౭।౨।౧౧॥ శ్రిఞ ఏకాచ ఉగన్తాచ్చ పరయోః గిత్కితోరిణ్ న స్యాత్-పరమపి స్వరత్యాదివికల్పం బాధిత్వా పురస్తాత్ప్రతిషేధకాణ్డారమ్భసామర్థ్యాదనేన నిషేధే ప్రాప్తే-క్రాదినియమాన్నిత్యమిట్-సస్వరివ-సస్వరిమ-పరత్వాదృద్ధనోరితి నిత్యమిట్-స్వరిష్యతి-స్వర్యాత్-అస్వారీత్-అస్వారిష్టామ్-అస్వార్షీత్-అస్వార్ష్టామ్

స్మృ చిన్తాయామ్॥ హ్వృ సంవరణే॥ సృ గతౌ॥ క్రాదిత్వాన్నేట్-ససర్థ-సస్రువ-రిఙ్ స్రియాత్-అసార్షీత్-అసార్ష్టామ్॥ §॥ సర్తిశాస్త్యర్తిభ్యశ్చ॥ ౩।౧।౫౬॥ ఏభ్యశ్చ్లేరఙ్ స్యాత్ కర్తరి లుఙి-ఇహ లుప్తశపా శాసినా సాహచర్యాత్సర్త్యర్తీ జౌహోత్యాదికావేవ గృహ్యేతే-తేన భ్వాదేర్నాఙ్-శీఘ్రగతౌ తు పాఘ్రాధ్మేతి శీతి ధౌ ఆదేశః ధావతి॥ ఋ గతిప్రాపణయోః॥ ఋచ్ఛతి॥ §॥ ఋచ్ఛత్యౄతామ్॥ ౭।౪।౧౧॥ తౌదాదిక ఋచ్ఛతేః ఋధాతోః ఋతాం చ గుణః స్యాల్లిటి-ణలి ప్రాగ్వదుపధావృద్ధిః-ఆర-ఆరతుః ఆరుః॥ §॥ ఇడత్త్యర్తివ్యయతీనామ్॥ ౭।౨।౬౬॥ అద్ ఋ వ్యేఞ్ ఏభ్యస్థలో నిత్యమిట్ స్యాత్-ఆరిథ-అర్తా-అరిష్యతి-అర్యాత్-ఆర్షీత్-ఆర్ష్టామ్॥ గృ ఘృ సేచనే॥ గరతి-జగర్థ-జగ్రివ జగ్రిమ-రిఙ్-గ్రియాత్-అగార్షీత్॥ ధ్వృ హూర్ఛనే॥ స్రు గతౌ॥ సుస్రోథ-సుస్రువ-స్రూయాత్-ణిశ్రీతి చఙ్-లఘూపధగుణాదన్తరఙ్గత్వాదువఙ్-అసుస్రువత్॥ షు ప్రసవైశ్వర్యయోః॥ ప్రసవోఽభ్యనుజ్ఞానమ్-సుషోథ-సుషువిథ-సుషువివ-సోతా॥ §॥ స్తుసుధూఞ్భ్యః పరస్మైపదేషు॥ ౭।౨।౭౨॥ ఏభ్యస్సిచ ఇట్ స్యాత్ పరస్మైపదేషు-అసావీత్-పూర్వోత్తరాభ్యాం ఞిద్భ్యాం సాహచర్యాత్సునోతేరేవ గ్రహణమితి పక్షే అసౌషీత్॥ శ్రు శ్రవణే॥ §॥ శ్రువః శృ చ॥ ౩।౧।౭౪॥ శ్రువః శృ ఇత్యాదేశస్స్యాత్ శ్నుప్రత్యయశ్చ-శపోఽపవాదః-శ్నోర్ఙిత్త్వాద్ధాతోర్గుణో న-శృణోతి-శృణుతః॥ §॥ హుశ్నువోస్సార్వధాతుకే॥ ౬।౪।౮౭॥ జుహోతేః శ్నుప్రత్యయాన్తస్యానేకాచోఽఙ్గస్య చాసంయోగపూర్వోవర్ణస్య యణ్ స్యాదజాదౌ సార్వధాతుకే-ఉవఙోఽపవాదః-శృణ్వన్తి-శృణోమి-శృణ్వః శృణువః-శృణ్మః-శృణుమః-శుశ్రోథ శుశ్రువ-శృణు శృణవాని-శృణుయాత్-శ్రూయాత్ అశ్రౌషీత్॥ ధ్రు స్థైర్యే॥ ధ్రువతి-అయమపి కుటాదిగత్యర్థేఽపి॥ దు ద్రు గతౌ॥ దుదోథ-దుదవిథ-దుదువివ-దుద్రోథ-దుద్రువివ-ణిశ్రీతి చఙ్-అదుద్రువత్॥ జి జ్రి అభిభవే॥ అభిభవో న్యూనీకరణం న్యూనీభవనఞ్చ-ఆద్యే సకర్మకః-శత్రూఞ్జయతి-ద్వితీయే త్వకర్మకః-అధ్యయనాత్పరాజయతే-అధ్యేతుం గ్లాయతీత్యర్థః విపరాభ్యాం జేరితి తఙ్-పరాజేరసోఢ ఇత్యపాదానత్వమ్॥ ——*—— అథ ఙీత ఆత్మనేపదినః॥ ష్మిఙ్ ఈషద్ధసనే॥ స్మయతే సిష్మియే-సిష్మియిఢ్వే-సిష్మియిధ్వే॥ గుఙ్ అవ్యక్తే శబ్దే॥ గవతే-జుగువే॥ గాఙ్ గతౌ॥ గాతే-గాతే-గాతే-ఇటపత్వే కృతే వృద్ధిః గై-లఙి ఇటి-అగే-గేత-గేయాతామ్-గేరన్-గాసీష్ట గాఙ్ కుటాదిసూత్రే ఇఙాదేశస్యైవ గాఙో గ్రహణం న త్వస్య-తేనాఙిత్త్వాద్గుమాస్థేతీత్వం న-అగాస్త-ఆదాదికోయమితి హరదత్తాదయః ఫలే తు న భేదః॥ కుఙ్ ఘుఙ్ ఉఙ్ ఙుఙ్ శబ్దే॥ అన్యే తు ఉఙ్ కుఙ్ ఖుఙ్ గుఙ్ ఘుఙ్ ఙుఙ్ ఇత్యాహుః-కవతే-చుకువే- ఘవతే

అవతే-ఊవే-వార్ణాదాఙ్గంబలీయ ఇత్యువఙ్-తతస్సవర్ణదీర్ఘః ఓతా-ఓష్యతే-ఓషీష్ట ఔష్ట-జవతే-జుజువే-జోతా॥చ్యుఙ్ జ్యుఙ్ ప్రుఙ్ ప్లుఙ్ గతౌ॥క్లుఙ్ ఇత్యేకే॥రుఙ్ గతిరేషణయోః-రేషణంహింసా-రురువే-రవితాసే॥ ధృఙ్ అవధ్వంసనే॥ధరతే-దధ్రే॥మేఙ్ ప్రణిదానే॥ప్రణిదానంవినిమయః ప్రత్యర్పణఞ్చ-ప్రణిమయతే-నేర్గదేతిణత్వమ్-తత్ర ఘుప్రకృతిమాఙ్-పరిత్వాఙ్ మేఙో మా ప్రకృతేరపిగ్రహణస్యేష్టత్వాత్॥దేఙ్ గతౌ॥ దయతే॥§॥దయతేర్దిగిలిటి॥౭॥౪॥౯॥దిగ్యాదేశేనద్విత్వబాధనమిష్యత ఇతివృత్తిః-దిగ్యే॥§॥స్థాఘ్వోరిచ్చ॥౧॥౨॥౧౭॥ అనయోరిదాదేశః స్యాత్ సిచ్చకిత్స్యాత్-అదిత-అదిథాః అదిషి॥శ్యైఙ్ గతౌ॥శ్యాయతే-శశ్యే॥ప్యైఙ్ వృద్ధౌ॥ప్యాయతే-పప్యే-ప్యాతా॥త్రైఙ్ పాలనే॥త్రాయతే తత్రే॥పూఙ్ పవనే॥పవతే పుపువే-పవితా॥మూఙ్ బన్ధనే॥మవతే॥డీఙ్ విహాయసాగతౌ॥డయతే-డిడ్యే డయితా॥తౄ ప్లవనతరణయోః॥§॥ఋత ఇద్ధాతోః॥౭॥౧॥౧౦౦॥ఋదన్తస్యధాతోరఙ్గస్య ఇత్స్యాత్-ఇత్వోత్త్వాభ్యాంగుణవృద్ధీ విప్రతిషేధేన-తరతి-ఋచ్ఛత్యౄతామితిగుణః తౄఫలభజత్రపశ్చేత్యేత్వమ్ తేరతుః తేరుః॥§॥వౄతో వా॥౭॥౨॥౩౮॥వృఙ్ వృఞ్ భ్యామౄదన్తాచ్చేటో దీర్ఘో వా స్యాన్నతులిటి-తరీతా-తరితా-లిటితికిమ్-తేరిథ-హలిచేతిదీర్ఘః-తీర్యాత్॥§॥సిచిచపరస్మైపదేషు॥౭॥౨॥౪౦॥అత్రవౄతఇటోదీర్ఘో న-అతారిష్టామ్। ——*—— అథాష్టావనుదాత్తేతః॥గుపగోపనే॥తిజనిశానే॥మానపూజాయామ్॥బధబన్ధనే॥§॥గుప్తిజ్కిద్భ్యస్సన్॥౩॥౧॥౫॥§॥మాన్బధదాన్శాన్భ్యోదీర్ఘశ్చాభ్యాసస్య॥౩॥౧॥౬॥సూత్రద్వయోక్తేభ్యః సన్ స్యాత్ మానాదీనామభ్యాసస్యేకారస్యదీర్ఘశ్చ-గుపేర్నిన్దాయామ్ తిజేఃక్షమాయామ్-కితేర్వ్యాధిప్రతీకారేనిగ్రహేఽపనయనేనాశనేసంశయేచ-మానేర్జిజ్ఞాసాయామ్-బధేశ్చిత్తవికారే-దానేరార్జవే-శానేర్నిశానే సనాద్యన్తాఇతిధాతుత్వమ్॥§॥ సన్యఙోః॥౬॥౧॥౯॥సన్నన్తస్యయఙన్తస్యచప్రథమస్యైకాచోద్వేస్తః అజాదేస్తుద్వితీయస్య-అభ్యాసకార్యమ్-గుపిప్రభృతయః కిద్భిన్నాః నిన్దాద్యర్థానువాదాత్తేతః దానశానౌచస్వరితేతౌ-ఏతేనిత్యంసన్నన్తాః అర్థాన్తరేత్వననుబన్ధకాశ్చురాదయః-అనుబన్ధకస్యకేవలేఽచరితార్థత్వాత్సన్నన్తాత్తఙ్-ధాతోరిత్యవిహితత్వాత్సనోఽత్ర నార్ధధాతుకత్వం తేనేణ్న-జుగుప్సతే-జుగుప్సాఞ్చక్రే-చికిత్సతే-మీమాంసతే-బీభత్స-భావః-బ్రగ్స్వమ్-బీభత్సతే॥రభరాభస్యే॥ఆరభతే-ఆరేభే-రబ్ధా-రప్స్యతే॥డులభష్ప్రాప్తౌ॥లభతే॥ష్వఞ్జపరిష్వఙ్గే॥§॥దంశసఞ్జస్వఞ్జాంశపి॥౬॥౪॥౨౫॥ §॥రఞ్జేశ్చ॥౬॥౪॥౨౬॥ఏషాంశపినలోపః-స్వజతే-పరిష్వజతే-శ్రన్థిగ్రన్థిదమ్భిస్వఞ్జీనాంలిటఃకిత్త్వంవేతివ్యాకరణాన్తరమ్-దేభతుః- సస్వఞ్జే

తి భాష్యోదాహరణాదేకదేశానుమత్యా ఇహాప్యాశ్రీయతే-సదేః పరస్య లిటీతి సూత్రే॥ స్వఞ్జేరుపసంఖ్యానమ్॥ అతో భ్యాసాత్పరస్య షత్వం న-
పరిషస్వజే-పరిషస్వఞ్జాతే-సస్వజిషే-సస్వఞ్జిషే-స్వఙ్క్తా-స్వఙ్క్ష్యతే- స్వజేత-స్వఙ్క్షీష్ట-ప్రత్యష్వఙ్క్త-ప్రాక్సితాదితి షత్వమ్- పరినివిభ్యస్సి
వాదీనాం వేతి వికల్పః-ఏతదర్థమేవోపసర్గాత్సునోతీత్యేవ సిద్ధే స్తుస్వఞ్జ్యోః పరినివిభ్య ఇత్యత్ర పునరుపాదానమ్ పర్యష్వఙ్క్త-పర్యస్వఙ్క్త॥ హద పురీషో
త్సర్గే॥ హదతే-జహదే-హత్తా-హత్స్యతే-హదేత-హత్సీష్ట-అహత్త॥ ——*—— అథ పరస్మైపదినః॥ ఞిష్విదా అవ్యక్తే శబ్దే॥ స్కన్దిర్ గతిశోష
ణయోః॥ చస్కన్దిథ-చస్కన్థ-స్కన్తా-స్కన్త్స్యతి-నలోపః-స్కద్యాత్-ఇరిత్త్వాదఙ్వా-అస్కదత్-అస్కాన్త్సీత్-అస్కాన్తామ్-అస్కాన్త్సుః॥ § వేః
స్కన్దేరనిష్ఠాయామ్॥ ౮॥౩॥౭౩॥ షత్వం వా స్యాత్-కృత్యే వేదమనిష్ఠాయామితి పర్యుదాసాత్-విష్కన్తా-విస్కన్తా-నిష్ఠాయాన్తు-విస్కన్నః॥ §
పరేశ్చ॥ ౮॥౩॥౭౪॥ అస్మాత్పరస్య స్కన్దేః సస్య షో వా-యోగవిభాగాదనిష్ఠాయామితి న సమ్బధ్యతే పరిష్కన్దతి-పరిస్కన్దతి-పరిస్కన్నః పరిష్కణ్ణః-
షత్వపక్షే ణత్వమ్-న చ పదద్వయాశ్రయతయా బహిరఙ్గత్వాత్ షత్వస్యాసిద్ధత్వమ్-ధాతూపసర్గయోః కార్యమన్తరఙ్గమిత్యభ్యుపగమాత్-పూ
ర్వం ధాతురుపసర్గేణ యుజ్యతే తతస్సాధనేనేతి భాష్యమ్ పూర్వం సాధనేనేతి మతాన్తరే తు న ణత్వమ్॥ యభ మైథునే॥ యేభిథ-యయబ్ధ-యబ్ధా-
యప్స్యతి-అయాప్సీత్॥ ణమ ప్రహ్వత్వే శబ్దే చ॥ నేమిథ-ననన్థ-నన్తా-అనంసీత్-అనంసిష్టామ్॥ గమ్లృ సృప్లృ గతౌ॥ § ఇషుగమియమాం ఛః॥ ౭॥౩॥
౭౭॥ ఏషాం ఛః స్యాత్ శితి పరే-గచ్ఛతి-జగామ-జగ్మతుః జగ్ముః-జగమిథ-జగన్థ-గన్తా॥ § గమేరిట్ పరస్మైపదేషు॥ ౭॥౨॥౫౮॥ గమేః పరస్య సకారా
దేరిట్ స్యాత్-గమిష్యతి-ల్దిత్త్వాదఙ్-అనఙీతి పర్యుదాసాన్నోపధాలోపః-అగమత్-సర్పతి-ససర్ప॥ § అనుదాత్తస్య చర్దుపధస్యాన్యతరస్యామ్॥
౬॥౧॥౫౯॥ ఉపదేశేఽనుదాత్తో య ఋదుపధః తస్యామ్వా స్యాత్ ఝలాదావకితి పరే-స్రప్తా-సర్ప్తా-స్రప్స్యతి-సర్ప్స్యతి-అసృపత్॥ యమ ఉ
పరమే॥ యచ్ఛతి-యేమిథ-యయన్థ-యన్తా-అయంసీత్-అయంసిష్టామ్॥ తప సన్తాపే॥ తప్తా-అతాప్సీత్॥ § నిసస్తపతావనాసేవనే॥ ౮॥౩॥౧౦౨॥
షః స్యాత్-ఆసేవనం పౌనఃపున్యం తతోఽన్యస్మిన్విషయే-నిస్తపతి॥ త్యజ హానౌ॥ తత్యజిథ-తత్యక్థ-త్యక్తా-అత్యాక్షీత్॥ షఞ్జ సఙ్గే॥ దంశసఞ్జస్వఞ్జాం
శపి॥ ఇతి నలోపః-సజతి-సఙ్క్తా॥ దృశిర్ ప్రేక్షణే॥ పశ్యతి॥ § విభాషా సృజిదృశోః॥ ౭॥౨॥౬౫॥ ఆభ్యాం థల ఇడ్వా॥ § సృజిదృశోర్ఝల్యమకితి॥ ౬॥౧॥౫౮॥
అనయోరమాగమః స్యాత్ ఝలాదావకితి-దద్రష్ఠ-దదర్శిథ-ద్రష్టా-ద్రక్ష్యతి-దృశ్యాత్-ఇరిత్త్వాదఙ్వా॥ § ఋదృశోఽఙి గుణః॥ ౭॥౪॥౧౬॥

ఋవర్ణాన్తానాం దృశేశ్చ గుణస్స్యాదఙి-అదర్శత్-అఙభావే॥§॥నదృశః॥ ౩॥౧॥౪౭॥ దృశః క్లేః క్సో న- అద్రాక్షీత్॥దంశదశనే॥దశనం దంష్ట్రా
వ్యాపారః-పృషోదరాదిత్వాదనునాసికలోపః-అతఏవనిపాతనాదిత్యేకే-తస్యాప్యత్రైవ తాత్పర్యమ్-అర్థనిర్దేశస్యాధునికత్వాత్ - దంశసఞ్జేతి
నలోపః దశతి-దదంశిథ-దదంష్ఠ-దంష్టా-దఙ్క్ష్యతి-దశ్యాత్-అదాఙ్క్షీత్॥కృషవిలేఖనే॥విలేఖనమాకర్షణమ్-క్రష్టా-కర్ష్టా- క్రక్ష్యతి-కర్క్ష్యతి
॥స్పృశమృశకృషతృపదృపాం చ్లేస్సిజ్వా వాచ్యః॥ ॥అక్రాక్షీత్-అక్రాష్టామ్-అకార్క్షీత్ అకార్ష్టామ్-అకార్క్షుః పక్షే క్సః అకృక్షత్-అకృక్ష
తామ్-అకృక్షన్॥దహభస్మీకరణే॥దేహిథ-దదగ్ధ-దగ్ధా-ధక్ష్యతి-అధాక్షీత్-అదాగ్ధామ్-అధాక్షుః॥మిహసేచనే॥మిమేహ మిమేహిథ-మేఢా-
మేక్ష్యతి-అమిక్షత్॥కితనివాసే రోగాపనయనే చ॥చికిత్సతి-సంశయే ప్రాయేణ విపూర్వః-విచికిత్సా తు సంశయ ఇత్యమరః-అస్యానుదాత్తేత్త్వమా
శ్రిత్య చికిత్సతే ఇత్యాదికశ్చిదుదాజహార-నివాసే- కేతయతి॥దాన ఖణ్డనే॥శాన తేజనే.——✱—— ఇతో వహత్యన్తాః స్వరితేతః-దీదాంసతి-
దీదాంసతే శీశాంసతి-శీశాంసతే-అర్థవిశేషే సన్-అన్యత్ర దానయతి-శానయతి॥డుపచష్ పాకే॥పచతి-పచతే-పేచిథ-పపక్థ-పేచే పక్తా-పక్షీష్ట॥
షచ సమవాయే॥సచతి-సచతే॥భజ సేవాయామ్॥బభాజ- భేజతుః- భేజుః భేజిథ బభక్థ-భక్తా-భక్ష్యతి-భక్ష్యతే-అభాక్షీత్-అభక్త॥రఞ్జ రాగే॥న
లోపః రజతి-రజతే-అరాఙ్క్షీత్-అరఙ్క్త॥శప ఆక్రోశే॥ఆక్రోశో విరుద్ధానుధ్యానమ్-శశాప- శేపే శప్తా అశాప్సీత్-అశప్త॥త్విష దీప్తౌ॥ త్వేషతి-త్వే
షతే-తిత్విషే త్వేక్ష్యతి-త్విష్యాత్-త్విక్షీష్ట-అత్విక్షత-అత్విక్షాతామ్॥యజ దేవపూజాసఙ్గతికరణదానేషు॥యజతి-యజతే॥§॥లిట్యభ్యాసస్యో
భయేషామ్॥౬॥౧॥౧౭॥వచ్యాదీనాం గ్రహ్యాదీనాం చాభ్యాసస్య సమ్ప్రసారణం స్యాల్లిటి-ఇయాజ॥§॥వచిస్వపియజాదీనాం కితి॥౬॥౧॥౧౫॥వచిస్వ
ప్యోర్యజాదీనాం చ సమ్ప్రసారణం స్యాత్ కితి-పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాత్ ద్విత్వమ్-ఈజతుః ఈజుః-ఇయజిథ-ఇయష్ఠ ఈజే-యష్టా యక్ష్యతి-ఇజ్యాత్-
యక్షీష్ట-అయాక్షీత్-అయష్ట॥డువప్ బీజసన్తానే॥బీజసన్తానం క్షేత్రే వికిరణం గర్భాధానఞ్చ-అయం ఛేదనేపి- కేశాన్వపతి-ఉవాప-ఊపే-వప్తా-
ఉప్యాత్ వప్సీష్ట-ప్రణ్యవాప్సీత్-అవప్త॥వహ ప్రాపణే॥ఉవాహ-ఉవహిథ-సహివహోరోదవర్ణస్య-ఉవోఢ వోఢా-వక్ష్యతి-అవాక్షీత్-
అవోఢామ్-అవాక్షుః-అవోఢ-అవక్షాతామ్-అవోఢ్వమ్॥వస నివాసే॥పరస్మైపదీ-వసతి-ఉవాస॥§॥శాసివసిఘసీనాం చ॥౮॥౩॥౬౦॥ ఇణ్కు
భ్యాం పరస్యైషాం సస్య షస్స్యాత్-ఊషతుః ఊషుః-ఉవసిథ-ఉవస్థ-వస్తా-సస్సీతి సస్య తః వత్స్యతి-ఉష్యాత్-అవాత్సీత్-అవాత్తామ్॥వేఞ్ తన్తు

సన్తానే॥వయతి-వయతే॥§॥వేఞో వయిః॥౨॥౪॥౪౧॥వా స్యాల్లిటి- ఇకార ఉచ్చారణార్థః ఉవాయ॥§॥గ్రహిజ్యావయివ్యధివష్టివిచతివృశ్చతిపృ
చ్ఛతిభృజ్జతీనాం ఙితి చ॥౬॥౧॥౧౬॥ఏషాం కితి ఙితి చ సమ్ప్రసారణం స్యాత్-యకారస్య ప్రాప్తే॥§॥లిటి వయో యః॥౬॥౧॥౩౮॥వయో యస్య సమ్ప్ర
సారణం న స్యాల్లిటి-ఊయతుః-ఊయుః॥§॥వశ్చాస్యాన్యతరస్యాం కితి॥౬॥౧॥౩౯॥ వయో యస్య వో వా స్యాత్ కితి లిటి-ఊవతుః-ఊవుః-వయస్థా
నే భావాత్థలి నిత్యమిట్-ఉవయిథ స్థానివద్భావేన ఞిత్త్వాత్తఙ్-ఊయే ఊవే-వయాం దేశాభావే॥§॥ వేఞః॥౬॥౧॥౪౦॥ వేఞో న సమ్ప్రసారణం
స్యాల్లిటి వవౌ వవతుః-వవుః వవిథ వవాథ వవే-వాతా-ఊయాత్-వాసీష్ట-అవాసీత్॥వ్యేఞ్ సంవరణే॥ వ్యయతి॥§॥న వ్యో లిటి॥౬॥౧॥౪౬॥
వ్యేఞ ఆత్త్వం న స్యాల్లిటి-వృద్ధిః పరత్వాత్ పిహలాదిశ్లేషం బాధిత్వా యస్య సమ్ప్రసారణమ్-ఉభయేషాం గ్రహణసామర్థ్యాత్-అన్యథా వచ్యాదీనాం
గ్రహ్యాదీనాం చాపవృత్త్యైవ సిద్ధేః। తేన-వివ్యాయ-వివ్యతుః-వివ్యుః-ఇడత్త్యర్తీతి నిత్యమిట్-వివ్యయిథ-వివ్యాయ-వివ్యే-వ్యాతా-వీయాత్-
వ్యాసీష్ట-అవ్యాసీత్-అవ్యాస్త॥హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాం శబ్దే చ॥§॥అభ్యస్తస్య చ॥౬॥౧॥౩౩॥ అభ్యస్తీభవిష్యతో హ్వేఞః సమ్ప్రసారణం స్యాత్-
తతో ద్విత్వమ్ జుహావ జుహువతుః-జుహువుః-జుహోథ జుహవిథ-జుహువే హ్వాతా హూయాత్-హ్వాసీష్ట॥§॥లిపిసిచిహ్వశ్చ॥ ౩॥౧॥
౫౩। ఏభ్యశ్చ్లేరఙ్ స్యాత్॥§॥ఆత్మనేపదేష్వన్యతరస్యామ్॥౩॥౧॥౫౪॥ఆతో లోపః-అహ్వత్-అహ్వత-అహ్వాస్త॥ ———*——— అథన్వా
పరస్మైపదినః॥వద వ్యక్తాయాం వాచి॥వదతి-ఉవాద- ఊదతుః- ఉవదిథ-వదితా- ఉద్యాత్-వదవ్రజేతి వృద్ధిః- అవాదీత్॥టుఓశ్వి గతివృ
ద్ధ్యోః॥శ్వయతి॥§॥విభాషా శ్వేః॥౬॥౧॥౩౦॥శ్వయతేః సమ్ప్రసారణం వా స్యాల్లిటి యఙి చ-శుశావ-శుశువతుః శ్వయతేర్లిట్యభ్యాసస్యోత్తరప్రతిషే
ధః తేన లిట్యభ్యాసస్యేతి సమ్ప్రసారణన్న- శిశ్వాయ శిశ్వియతుః-శ్వయితా-శ్వయేత్-శూయాత్-జృస్తమ్భ్వితి అఙ్వా॥§॥ శ్వయతేరః॥౭॥
౪॥౧౮॥శ్వయతేరికారస్య అకారః స్యాదఙి పరరూపమ్ అశ్వత్-అశ్వతామ్-అశ్వన్ విభాషా ధేట్శ్వ్యోరితి చఙ్ అశిశ్వియత్ హ్మ్యన్తేతి న
వృద్ధిః అశ్వయీత్॥వృత్ యజాదయో వృత్తాః-భ్వాదిస్త్వాకృతిగణః-తేన చులుమ్పతీత్యాదిసఙ్గ్రహః॥———*ఇతి భ్వాదయః *———
§॥ఋతేరీయఙ్॥౩॥౧॥౨౯॥ఋతిః సౌత్రః తస్మాదీయఙ్ స్యాత్ స్వార్థే-జుగుప్సాయాం కృపాయాం చేత్యాతురితి బహవః-కృపాయామిత్యేకే సనాద్య
న్తా ఇతి ధాతుత్వమ్-ఋతీయతే- ఋతీయాఞ్చక్రే- ఆర్ధధాతుకవివక్షాయామాయాదయ ఆర్ధధాతుకే వేతీయఙభావే శేషాత్కర్తరీతి పరస్మై

పచమ్ ఆనర్త-అర్తిష్యతి-ఆర్తీత్ ॥ ——*—— అద భక్షణే॥ ద్వావరస్మైపదినౌ॥§॥అదిప్రభృతిభ్యశ్శపః॥౨॥౪॥౭౨॥లుక్స్యాత్-అత్తి-అత్తః-అదన్తి॥§॥లిట్యన్యతరస్యామ్॥౨॥౪॥౪౦॥అదో ఘస్ల్ వాస్యాత్ లిటి జఘాస-గమహనేత్యుపధాలోపః తస్య చర్విధౌ స్థానివద్భావనిషేధాద్ఘస్య చర్త్వమ్ శాసివసీతి షత్వమ్-జక్షతుః-జక్షుః ఘసస్తాసావభావాత్థలినిత్యమిట్-జఘసిథ-ఆద-ఆదతుః-ఇడత్త్యర్తీతి నిత్యమిట్-ఆదిథ-అత్తా-అత్స్యతి॥§॥హుఝల్భ్యో హేర్ధిః॥౬॥౪॥౧౦౧॥హుఝలన్తేభ్యశ్చ హేర్ధిఃస్యాత్-అద్ధి-అత్తాత్-అదాని॥§॥అదస్సర్వేషామ్॥౭॥౩॥౧౦౦॥ అదఃపరస్యాపృక్తసార్వధాతుకస్య అడాగమస్స్యాత్ సర్వమతేన-ఆదత్-ఆత్తామ్-ఆదన్-ఆదః-ఆత్తమ్-ఆత్త-ఆదమ్ ఆద్వ-ఆద్మ-అద్యాత్ అద్యాతామ్-అద్యుః-అద్యాస్తామ్ అద్యాసుః॥§॥లుఙ్సనోర్ఘస్ల్॥౨॥౪॥౩౭॥అదో ఘస్ల్ స్యాత్ లుఙి సని చ-ల్దిత్త్వాదఙ్-అఘసత్॥హన హింసాగత్యోః॥ప్రణిహన్తి॥§॥అనుదాత్తోపదేశవనతితనోత్యాదీనామనునాసికలోపో ఝలి క్ఙితి॥౬॥౪॥౩౭॥అనునాసికేతి లుప్తషష్ఠీకం పదమేతేషాం విశేషణమ్ అనునాసికాన్తానామేషాం వనతేశ్చ లోపస్స్యాత్ ఝలాదౌ కితి ఙితి పరే-యమిరమినమిగమిహనిమన్యతయోనుదాత్తోపదేశాః తనుక్షణుక్షిణుఋణుతృణుఘృణువనుమను-తనోత్యాదయః-హతః-ఘ్నన్తి॥§॥హన్తేర్వమోర్వా॥౮॥౪॥౨౩॥ ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య హన్తేర్నస్య ణో వా స్యాద్వమయోః పరతః-ప్రహణ్మః ప్రహన్మః-ప్రహణ్వః-ప్రహన్వః హో హన్తేరితి కుత్వమ్-జఘాన జఘ్నతుః-జఘ్నుః॥§॥అభ్యాసాచ్చ॥౭॥౩॥౫౫॥అభ్యాసాత్పరస్య హన్తేర్హస్య కుత్వం స్యాత్-జఘనిథ-జఘన్థ-హన్తా- ఋద్ధనోరితీట్-హనిష్యతి-హన్తు హతాత్- ఘ్నన్తు॥§॥హన్తేర్జః॥౬॥౪॥౩౬॥ హౌ పరే-ఆభీయతయాజస్యాసిద్ధత్వాద్ధేర్న లుక్- జహి-హనాని-హనావ-హనామ-అహన్-అహతామ్-అఘ్నన్-అహనమ్-ఆర్ధధాతుక ఇత్యధికృత్య॥§॥హనో వధ లిఙి॥౨॥౪॥౪౨॥§॥లుఙి చ॥౨॥౪॥౪౩॥వధాదేశోऽదన్తః- ఆర్ధధాతుక ఇతి విషయసప్తమీ తేనార్ధధాతుకోపదేశే అకారాన్తత్వాదతో లోపః- వధ్యాత్- వధ్యాస్తామ్- ఆర్ధధాతుకే కిమ్- విధ్యాదౌ హన్యాత్-హన్తేరితి ణత్వమ్- ప్రహణ్యాత్- అవధీత్॥

——*—— అథ చత్వారః స్వరితేతః॥ద్విష అప్రీతౌ॥ద్వేష్టి-ద్విష్టే-ద్వేష్టా-ద్వేక్ష్యతి-ద్వేక్ష్యతే-ద్వేష్టు-ద్విష్టాత్-ద్విడ్ఢి ద్వేషాణి-ద్వేషై-ద్వేషావహై-అద్వేట్॥§॥ద్విషశ్చ॥౩॥౪॥౧౧౨॥లఙో ఝేర్జుస్ వా స్యాత్-అద్విషుః-అద్విషన్-అద్వేషమ్-ద్విషీత-ద్విక్షీష్ట-అద్విక్షత్॥దుహ ప్రపూరణే॥దోగ్ధి-దుగ్ధః-ధోక్షి-దుగ్ధే-ధుక్షే-ధుగ్ధ్వే-దోగ్ధా-దుగ్ధి-దోహాని-ధుక్ష్వ-ధుగ్ధ్వమ్-దోహై-అధోక్-అదోహమ్-అదుగ్ధ్వమ్-అధుక్షత్-

అధుక్షత లుగ్వాదుహేతిలుక్పక్షేతథాస్ధ్వంవహిషులజ్వత్ ॥ దిహ ఉపచయే॥ ప్రణిదేగ్ధి॥ లిహ ఆస్వాదనే॥ లేఢి-లీఢః ॥ లిహన్తి లేక్షి-లీఢే లిక్షే-లీఢ్వే-లేఢు-లీఢి లెహాని-అలేఢ-అలిక్షత-అలీఢ-అలిక్షావహి॥ చక్షిఙ్ వ్యక్తాయాంవాచి॥ అయందర్శనేపి-ఇకారోఽనుదాత్తో యుజర్థః-విచక్షణః ప్రథయన్ సుమ్నుత అన్తేఇదితఇతివ్యాఖ్యానాత్-జకారస్త్వనుదాత్తేత్త్వప్రయుక్తమాత్మనేపదమనిత్యమితిజ్ఞాపనార్థః- తేనస్వాయన్నిర్శ్లోకసన్ధీత్యాదిసిద్ధ్యతి-చష్టే-చక్షాతే-ఆర్ధధాతుకే॥ క్ష॥ చక్షిఙః ఖ్యాఞ్ ॥౨॥౪॥౫౪॥ క్ష॥ వాలిటి॥౨॥౪॥౫౫॥ అత్ర భాష్యే క్శాదిరయమాదేశః-అసిద్ధకాణ్డేశస్యయోవేతిస్థితమ్-శిత్త్వాత్పదద్వయమ్- చఖ్యౌ-చఖ్యే-చక్శౌ చక్శే-చయోర్ద్వితీయాఃఇతి తునచర్త్వస్యాసిద్ధత్వాత్ - చచక్షే-ఖ్యాతా-క్శాతా-ఖ్యాస్యతి-ఖ్యాస్యతే-క్శాస్యతి-క్శాస్యతే-అచష్ట-అచఖ్యత్-ఖ్యాయాత్-క్శాయాత్-క్శేయాత్॥ క్ష॥ అస్యతివక్తిఖ్యాతిభ్యోఽఙ్॥ ౩॥౧॥౫౨॥ ఏభ్యశ్చ్లేరఙ్-అఖ్యత్-అఖ్యత-అక్శాసీత్-అక్శాస్త॥ వర్జనేఖ్యాఞ్ నేష్టః॥ ※॥ సమచక్షిష్టేత్యాది॥ ——*—— అథపృచ్యన్తా అనుదాత్తేతః॥ ఈరగతౌకమ్పనేచ॥ ఈర్తే-ఈరాఞ్చక్రే-ఈరితా-ఈరిష్యతే-ఈర్తాం-ఈర్ష్వ-ఈర్ధ్వమ్-ఐరిష్ట॥ ఈడస్తుతౌ॥ ఈట్టే॥ క్ష॥ ఈశస్సే॥ ౭॥౨॥౭౭॥ క్ష॥ ఈడజనోర్ధ్వేచ॥౭॥౨॥౭౮॥ ఈశీడజనాంసేధ్వశబ్దయోస్సార్వధాతుకయోరిట్స్యాత్-యోగవిభాగోవైచిత్ర్యార్థః - ఈడిషే-ఈడిధ్వే-ఏకదేశవికృతస్యానన్యత్వాత్- ఈడిష్వ-ఈడిధ్వమ్-వికృతిగ్రహణేనప్రకృతేరగ్రహణాత్- ఐడ్ఢ్వమ్॥ ఈశ ఐశ్వర్యే॥ ఈష్టే-ఈశిషే ఈశిధ్వే॥ ఆస ఉపవేశనే॥ ఆస్తే-దయాయాసశ్చ-ఆసాఞ్చక్రే-ఆస్స్వ-ఆధ్వమ్-ఆసిష్ట-ఆఙ్ శాసు ఇచ్ఛాయామ్ ఆశాస్తే ఆశాసాతే ఆఙ్పూర్వత్వంప్రాయికమ్-తేననమోవాకంప్రశాస్మహఇతిసిద్ధమ్॥ వస ఆచ్ఛాదనే॥ వస్తే-వస్సే-వధ్వే-వవసే-వసితా॥ కసగతిశాసనయోః కంస్తే-కంసాతే కంసతే అయమనిదిత్యేకే-కస్తే-తాలవ్యాన్తోప్యనిదిత్-కష్టే-కశాతే-కక్షే-కడ్ఢ్వే॥ ణిసిచుమ్బనే॥ నింస్తే దన్త్యాన్తోయమ్-ఆభరణకారస్తుతాలవ్యాన్తమిబభ్రామ॥ ణిజిశుద్ధౌ॥ నిఙ్క్తే-నిఙ్క్షే-నిఞ్జితా॥ శిజి అవ్యక్తేశబ్దే॥ శిఙ్క్తే॥ పిజివర్ణే॥ సమ్పర్చనేఇత్యేకే ఉభయత్రేత్యన్యే అవయవేఇత్యపరే-అవ్యక్తేశబ్దే ఇతీతరే పిఙ్క్తే॥ పృజీత్యేకే పృఙ్క్తే॥ వృజీవర్జనే॥ దన్త్యోష్ఠ్యాదిః-ఈదిత్-వృఙ్క్తే వృజాతే-వృఙ్క్షే ఇదిదిత్యన్యే-వృఙ్క్తే॥ పృచీసమ్పర్చనే॥ పృక్తే॥ షూఙ్ప్రాణిగర్భవిమోచనే॥ సూతే-సుషువే సోతా-సవితా-భూసువోరితిగుణనిషేధః-సువై సవిషీష్ట-అసవిష్ట అసోష్ట॥ శీఙ్స్వప్నే॥ శీఙః సార్వధాతుకేగుణః॥౭॥౪॥౨౧॥ క్ఙితిచేత్యస్యాపవాదః- శేతే శయాతే॥ క్ష॥ శీఙోరుట్॥౭॥౧॥౬॥ శీఙఃపరస్యఝాదేశస్య

తోరుడాగమస్స్యాత్ - శేరతే శేషే- శేధ్వే- శయే- శేవహే- శిశ్యే- శయితా- అశయిష్ట॥అథస్తౌత్యన్తాః పరస్మైపదినః॥యు మిశ్రణేఽమిశ్రణే చ॥సూ॥ ఉతో వృద్ధిర్లుకి హలి॥ ౭॥౩॥౮౯॥లుగ్విషయే ఉకారస్య వృద్ధిస్స్యాత్ పితి హలాదౌ సార్వధాతుకే నత్వభ్యస్తస్య- యౌతి యుతః యువన్తి యుయావ- యవితా- యుయాత్ - ఇహ ఉతో వృద్ధిర్న భాష్యే పిచ్చ ఙిన్న ఙిచ్చ పిన్నేతి వ్యాఖ్యానాత్ - పిశేషః పిహి తేన జిత్త్వేన పిత్త్వస్య బాధాత్ - యూయాత్ - అయావీత్ ॥రు శబ్దే॥సూ॥తురుస్తుశమ్యమస్సార్వధాతుకే॥ ౭॥౩॥౯౫॥ఏభ్యః పరస్య సార్వధాతుకస్య హలాదేస్తిఙ ఈడ్వా స్యాత్ - నాభ్యస్తస్యేత్యతోఽనువృత్తిసమ్భవే పునస్సార్వధాతుకగ్రహణమపిదర్థమ్- రవీతి రౌతి- రువీతః- రుతః- హలాదేః కిమ్- రువన్తి- ఙిత్యేవ కిమ్ శాప్యతి- సార్వధాతుకే కిమ్ ఆశిషి- రూయాత్ - విధ్యాదౌ తు రుయాత్ - రువీయాత్ అరావీత్ - అరవిష్యత్ ॥తు ఇతి సౌత్రో ధాతుః॥ధాతుత్వేఽస్య చ మే యూత్రం జ్ఞాపకమ్ గతివృద్ధిహింసాసు- అయమప్లుగ్వికరణ ఇత్యస్మరన్తి- తవీతి- తౌతి- తువీతః- తుతః- తోతా- తోష్యతి॥ణు స్తుతౌ॥ నౌతి- నవితా॥టు క్షు శబ్దే॥క్షౌతి- క్షవితా॥క్ష్ణు తేజనే॥క్ష్ణౌతి- క్ష్ణవితా॥ష్ణు ప్రస్రవణే॥ స్నౌతి- సుష్ణావ- స్నవితా- స్నూయాత్ ॥ఊర్ణుఞ్ ఆచ్ఛాదనే॥సూ॥ఊర్ణోతేర్విభాషా॥ ౭॥౩॥౯౦॥ వా వృద్ధిస్స్యాత్ హలాదౌ పితి సార్వధాతుకే- ఊర్ణౌతి- ఊర్ణోతి- ఊర్ణుతః ఊర్ణువన్తి- ఊర్ణుతే ఊర్ణువాతే- ఊర్ణువతే - ఊర్ణోతేరామ్ నేతి వాచ్యమ్॥సూ॥న న్ద్రాస్సంయోగాదయః॥ ౬॥౧॥౩॥అచః పరాస్సంయోగాదయో నదరా ద్విర్న భవన్తి నుశబ్దస్య ద్విత్వం ణత్వస్యాసిద్ధత్వాత్ - పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విర్వచన ఇతి త్వనిత్యమ్ ఉభౌ సాభ్యాసస్యేతి లిఙ్గాత్ - ఊర్ణునావ- ఊర్ణునువతుః ఊర్ణునువుః॥సూ॥విభాషోర్ణోః॥ ౧॥౨॥౩॥ ఇడాది ప్రత్యయో వా ఙిత్స్యాత్ - ఊర్ణునవిథ- ఊర్ణునువిథ- ఊర్ణువితా- ఊర్ణవితా- ఊర్ణౌతు- ఊర్ణోతు- ఊర్ణవాని- ఊర్ణవై ॥సూ॥ గుణోఽపృక్తే॥ ౭ ౩॥౯౧॥ ఊర్ణోతేర్గుణస్స్యాదపృక్తే హలాదౌ పితి సార్వధాతుకే వృద్ధ్యపవాదః- ఔర్ణోత్ - ఔర్ణోః ఊర్ణుయాత్ ఊర్ణూయాః- ఇహ వృద్ధిర్న ఙిచ్చపి న్నేతి భాష్యాత్ - ఊర్ణూయాత్ - ఊర్ణవిషీష్ట- ఊర్ణువిషీష్ట- ఔర్ణుపీత్ - ఔర్ణువిష్టామ్॥సూ॥ఊర్ణోతేర్విభాషా॥ ౭॥౨॥౬॥ఇడాదౌ పరస్మైపదే పరే సిచి వా వృద్ధిస్స్యాత్ - పక్షే గుణః- ఔర్ణావీత్ - ఔర్ణావిష్టామ్- ఔర్ణావిషుః- ఔర్ణవీత్ ॥ద్యు అభిగమనే॥ద్యౌతి- ద్యోతా॥షు ప్రసవైశ్వర్యయోః॥ప్రసవోఽభ్యనుజ్ఞానమ్- సోతా- అసౌషీత్ ॥కు శబ్దే॥కోతా॥ష్టుఞ్ స్తుతౌ॥ స్తౌతి- స్తవీతి- స్తుతః- స్తువీతః- స్తుతే స్తువీతే- స్తుసుధూఞ్భ్య ఇతీట్- అస్తావీత్ - ప్రాక్సితాదితి షత్వమ్- అభ్యష్టౌత్ - సవాదీనాం వా- పర్యష్టౌత్ - పర్యస్తౌత్ ॥ బ్రూఞ్ వ్యక్తాయాం వాచి॥సూ॥ బ్రువః పఞ్చానామాదిత ఆహో

బ్రువః॥ ౩ ॥ ౪ ॥ ౮౪ ॥ బ్రువో లటః పరస్మైపదానామాదితః పఞ్చానాం ణలాదయః పఞ్చ వా స్యుః బ్రువశ్చాహాదేశః-అకార ఉచ్చారణార్థః-ఆహ-ఆహతుః-ఆహుః॥§॥ ఆహస్థః॥ ౮ ॥ ౨ ॥ ౩౫ ॥ ఝలి పరే చర్త్వమ్-ఆత్థ-ఆహథుః॥§॥ బ్రువ ఈట్॥ ౭ ॥ ౩ ॥ ౯౩ ॥ బ్రువః పరస్య హలాదేః పిత ఈట్ స్యాత్- ఆహేత్యత్ర స్థానివద్భావాత్ప్రాప్తోయమ్-ఝలీతి చత్వవిధానాన్న భవతి-బ్రవీతి- బ్రూతః-బ్రువన్తి-బ్రూతే-ఆర్ధధాతుకాధికారే॥§॥ బ్రువో వచిః॥ ౨ ॥ ౪ ॥ ౫౩ ఉవాచ ఊచతుః-ఊచుః-ఉవచిథ ఉవక్థ-ఊచే-వక్తా-బ్రవీతు బ్రూతాత్ - ఙిచ్చ పిన్నేత్యపిత్త్వాదీణ్న-బ్రవాణి బ్రవై- బ్రూయాత్-ఉచ్యాత్-అస్యతివక్తిఖ్యాతిభ్యోఙ్॥§॥ వచ ఉమ్॥ ౭ ॥ ౪ ॥ ౨౦ ॥ అఙి పరే-అవోచత్-అవోచత॥ ——*—— అథ శాస్త్యన్తాః పరస్మైపదినః॥ ఇఙ్ త్వాత్మనేపదీ॥ ఇణ్ గతౌ॥ ఏతి-ఇతః॥§॥ ఇణో యణ్॥ ౬ ॥ ౪ ॥ ౮౧ ॥ అజాదౌ ప్రత్యయే ఇయఙోపవాదః యన్తి-ఇయాయ॥§॥ దీర్ఘ ఇణః కితి॥ ౭ ॥ ౪ ॥ ౬౯ ॥ ఇణోభ్యాసస్య దీర్ఘః స్యాత్కితి లిటి- ఈయతుః- ఈయుః-ఇయయిథ-ఇయేథ-ఐత్ - ఐతామ్-ఆయన్-ఇయాత్ - ఈయాత్ ॥§॥ ఏతేర్లిఙి॥ ౭ ॥ ౪ ॥ ౨౪ ఉపసర్గాత్పరస్యేణోణో హ్రస్వః స్యాదార్ధధాతుకే కితి లిఙి-నిరియాత్ - ఉభయత ఆశ్రయణే నాన్తాదివత్-అభీయాత్ - అణః కిమ్- సమేయాత్-సమీయాదితి ప్రయోగస్తు భౌవాదికస్య॥§॥ ఇణో గా లుఙి॥ ౨ ॥ ౪ ॥ ౪౫ ॥ గాతిస్థేతి సిచో లుక్ అగాత్-అగాతామ్-అగుః॥ ఇఙ్ అధ్యయనే॥ నిత్యమధిపూర్వః-అధీతే-అధీయాతే॥§॥ గాఙ్ లిటి॥ ౨ ॥ ౪ ॥ ౪౯ ॥ ఇఙో గాఙ్ స్యాల్లిటి లావస్థాయాం వివక్షితే వా- అధిజగే అధిజగాతే అధిజగిరే- అధ్యేతా-అధ్యేష్యతే-అధ్యయై గుణాయాదేశయోః కృతయోరుపసర్గస్య యణ్-పూర్వం ధాతురుపసర్గేణేతి దర్శనేన్తరఙ్గత్వాత్ గుణాత్పూర్వం సవర్ణదీర్ఘః ప్రాప్తః-శ్నేరధ్యయనే వృత్తమితి నిర్దేశాన్న భవతి అధ్యైత పదత్వాదియఙ్-తత ఆట్ వృద్ధిః-అధ్యైయాతామ్- అధ్యైయి- అధ్యైవహి-అధీయీత అధీయీయాతామ్-అధీయీధ్వమ్-అధీయీయ-అధ్యేషీష్ట॥§॥ విభాషా లుఙ్లృఙోః॥ ౨ ॥ ౪ ॥ ౫౦ ॥ ఇఙో వా స్యాత్॥§॥ గాఙ్కుటాదిభ్యోఞ్ణిన్ఙిత్ ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ ౧ ॥ గాఙాదేశాత్ కుటాదిభ్యశ్చ పరేఞ్ణితః ప్రత్యయా ఙితః స్యుః॥§॥ ఘుమాస్థాగాపాజహాతిసాం హలి॥ ౬ ॥ ౪ ॥ ౬౬ ఏషామాత ఈత్ స్యాత్ హలాదౌ క్ఙిత్యార్ధధాతుకే అధ్యగీష్ట-అధ్యైష్ట-అధ్యగీష్యత-అధ్యైష్యత॥ ఇక్ స్మరణే॥ అయమప్యధిపూర్వః అధీగర్థదయేశామితి లిఙ్గాత్-అన్యథా హీఙ ఏవైత్వ బ్రూయాత్ ॥❁॥ ఇణ్వదిక ఇతి వక్తవ్యమ్॥❁॥ అధియన్తి-అధ్యగాత్ - కేచిత్తు- ఆర్ధధాతుకాధికారోక్తస్యైవాతిదేశమాహుః తన్మతే యణ్-తథా చ భట్టిః-స సీతయో రాఘవయోరధీయన్నితి॥ వీ గతివ్యాప్తిప్రజనకాన్త్యసనఖాదనేషు॥

ప్రజనో గర్భగ్రహణమ్-అసనం క్షేపణమ్- వేతి-వీతః-వియన్తి- వేషి- వేమి- వేహి-అవేత్-అవీతామ్-అవియన్-అడాగమే సత్యనేకాచ్త్వాద్యణితి కేచిత్-అవ్యన్॥ అత్ర ఈకారోపి ధాత్వన్తరం ప్రశ్లిష్యతే-ఏతి-ఈతః-ఇయన్తి-ఈయాత్-ఐషీత్॥ యా ప్రాపణే॥ ప్రాపణమిహ గతిః-ప్రణియాతి-యాతః-యాన్తి॥§॥ లఙశ్శాకటాయనస్యైవ॥ ౩॥౪॥౧౧౧॥ అదన్తాత్పరస్య లఙో ఝేర్జుస్ వా స్యాత్-అయుః-అయాన్-యాయాత్-యాయాతామ్-యాయాస్తామ్॥ వా గతిగన్ధనయోః॥ గన్ధనం సూచనమ్॥ భా దీప్తౌ॥ ష్ణా శౌచే॥ శ్రా పాకే॥ ద్రా కుత్సాయాం గతౌ॥ ప్సా భక్షణే॥ పా రక్షణే॥ పాయాస్తామ్-అపాసీత్॥ రా దానే॥ లా ఆదానే॥ ద్వావపి దాన ఇతి చన్ద్రః॥ దాప్ లవనే॥ ప్రణిదాతి- ప్రనిదాతి-దాయాస్తామ్-అదాసీత్॥ ఖ్యా ప్రకథనే॥ అయం సార్వధాతుకమాత్రవిషయః-సస్థానత్వం నమః ఖ్యాత్రే ఇతి వార్తికం తద్భాష్యఞ్చేహ లిఙ్గమ్-సస్థానో జిహ్వామూలీయః-సనేతి క్శాదేశస్య క్శాదిత్వే ప్రయోజనమిత్యర్థః - సంపూర్వస్య ఖ్యాతేః ప్రయోగో నేతి న్యాసకారః॥ మా మానే॥ అకర్మకః-తనౌ మముస్తత్ర న కైటభద్విష ఇతి మాఘః- ఉపసర్గవశేనార్థాన్తరే సకర్మకః- ఉదరం పరిమాతి ముష్టినా- నేర్గదేత్యత్ర నాస్య గ్రహణమ్-ప్రణిమాతి- ప్రనిమాతి॥ వచ పరిభాషణే॥ వక్తి-వక్తః- అయమన్తిపరో న ప్రయుజ్యతే - బహువచనపర ఇత్యన్యే-ఝిపర ఇత్యపరే-వగ్ధి వచ్యాత్ - ఉచ్యాత్ - అవోచత్॥ విద జ్ఞానే॥§॥ విదో లటో వా॥ ౩॥౪॥౮౩॥ వేత్తేర్లటః పరస్మైపదానాం ణలాదయో వా స్యుః- వేద-విదతుః-విదుః- వేత్థ-విదథుః-విద- వేద-విద్వ-విద్మ-పక్షే-వేత్తి - విత్తః-ఇత్యాది-వివేద-వివిదతుః-ఉషవిదేత్యామ్పక్షే విదేత్యకారాన్తనిపాతనాన్న లఘూపధగుణః-విదాఞ్చకార - వేదితా॥§॥ విదాఙ్కుర్వన్త్విత్యన్యతరస్యామ్॥ ౩॥౧॥౪౧॥ వేత్తేర్లోట్యామ్ గుణాభావః లోటో లుక్ లోడన్తకరోత్యనుప్రయోగశ్చ వా నిపాత్యతే-పురుషవచనే న వివక్షితే ఇతి శబ్దాత్॥§॥ తనాదికృఞ్భ్య ఉః॥ ౩॥౧॥౭౯॥ తనాదేః కృఞశ్చ ఉప్రత్యయస్స్యాత్ -శపోపవాదః-తనాదిత్వాదేవ సిద్ధే కృఞ్గ్రహణం గణకార్యస్యానిత్యత్వే లిఙ్గమ్ - తేన న విశ్వసేదవిశ్వస్తమిత్యాది సిద్ధమ్- విదాఙ్కరోతు॥§॥ అత ఉత్సార్వధాతుకే॥ ౬॥౪॥౧౧౦॥ ఉప్రత్యయాన్తకృఞోకారస్య ఉత్స్యాత్ సార్వధాతుకే క్ఙితి-ఉదితి తపరసామర్థ్యాన్న గుణః-విదాఙ్కురుతామ్-ఉతశ్చేతి హేర్లుక్ - ఆభీయత్వేన లుకోఽసిద్ధత్వాదుత్వమ్-విదాఙ్కురు - విదాఙ్కరవాణి - అవేత్-అవిత్తామ్-సిజభ్యస్తేతి ఝేర్జుస్-అవిదుః॥§॥ దశ్చ॥ ౮॥౨॥౭౫॥ ధాతోర్దస్య పదాన్తస్య సిపి వా రుస్స్యాద్వా-అవేః-అవేత్॥ అస భువి॥ అస్తి॥§॥ శ్నసోరల్లోపః॥ ౬॥౪॥౧౧౧॥ శ్నస్యాస్తేశ్చాకారస్య లోపస్స్యాత్ సార్వ

ధాతుకే ఙ్ఙితి- స్తః-సన్తి-తాసస్త్యోరితిసలోపః-అసి స్థః-స్థ-అస్మి-స్వః స్మః-ఆర్ధధాతుక ఇత్యధికృత్య ॥§॥ అస్తేర్భూః॥౨॥౪॥౫౨॥ బభూవ-భవితా - అస్తు-స్తాత్ - స్తామ్-సన్తు ॥§॥ఘ్వసోరేద్ధావభ్యాసలోపశ్చ॥౬॥౪॥౧౧౯॥ ఘోరస్తేశ్చఏత్వంస్యాత్ హౌపరే-అభ్యాసలోపశ్చ-ఆభీయత్వేనఏత్వస్యాసిద్ధత్వాత్ హేర్ధిః-శ్నసోరిత్యల్లోపః-ఏధి-తాతఙ్పక్షేఏత్వన్న-పరేణతాతఙాబాధాత్-సకృద్గతావితిన్యాయాత్ స్తాత్-స్తమ్-స్త-అసాని-అసావ-అసామ-అస్తిసిచఇతీట్-ఆసీత్-శ్నసోరిత్యల్లోపస్యాభీయత్వేనాసిద్ధత్వాదాట్-ఆస్తామ్-ఆసన్-స్యాత్-భూయాత్-అభూత్-సిచోస్తేశ్చవిద్యమానత్వేనవిశేషణాదిట్న ॥§॥ ఉపసర్గప్రాదుర్భ్యామస్తిర్యచ్పరః॥౮॥౩॥౮౭॥ ఉపసర్గేభ్యః ప్రాదుసశ్చపరస్యాస్తేఃసస్యషస్స్యాత్ యకారేఽచిచపరే-నిష్యాత్-ప్రాదుష్ష్యాత్-నిషన్తి-ప్రాదుష్షన్తి-యచ్పరఃకిమ్-అభిస్తః॥మృజూశుద్ధౌ॥§॥మృజేర్వృద్ధిః॥౭॥౨॥౧౧౪॥ మృజేరికోవృద్ధిఃస్యాత్ ప్రత్యయేపరే-క్ఙిత్యజాదౌవేష్యతే-వ్రశ్చేతిషః మార్ష్టి-మృష్టః-మృజన్తి-మార్జన్తి-మమార్జ-మమార్జతుః-మమృజతుః మమార్జిథ-మమార్ష్ఠ-మార్జితా-మార్ష్టా-మృడ్ఢి- అమార్ట్ అమార్జమ్ అమార్జీత్ - అమార్క్షీత్ ॥ రుదిర్ అశ్రువిమోచనే ॥§॥రుదాదిభ్యస్సార్వధాతుకే॥౭॥౨॥౭౬॥రుద్ స్వప్ శ్వస్ అన-జక్ష ఏభ్యోవలాదేస్సార్వధాతుకస్యేట్స్యాత్-రోదితి-రుదితః-హౌపరత్వాదిటిధిత్వన్న-రుదిహి॥§॥రుదశ్చపఞ్చభ్యః॥౭॥౩॥౯౮॥హలాదేఃపితస్సార్వధాతుకస్యాపృక్తస్యఈట్స్యాత్॥§॥అడ్గార్గ్యగాలవయోః॥౭॥౩॥౯౯॥ అరోదీత్-అరోదత్-అరుదితామ్-అరుదన్-అరోదీః - అరోదః-ప్రకృతిప్రత్యయవిశేషాపేక్షాభ్యామీడడ్భ్యామన్తరఙ్గత్వాద్యాసుట్-రుద్యాత్-అరుదత్-అరోదీత్॥ ఞిష్వప్ శయే॥స్వపితి-స్వపితః-సుష్వాప-సుషుపతుః-సుషుపుః-సుష్వపిథ-సుష్వప్థ॥§॥ సువినిర్దుర్భ్యస్సుపిసూతిసమాః॥౮॥౩॥౮౮॥ ఏభ్యఃసుప్యాదేఃసస్యషఃస్యాత్-ప్రాగ్ధాతురుపసర్గేణయుజ్యతే- కిల్లిట్పరత్వాత్సంప్రసారణేషత్వేచకృతేద్విత్వమ్-పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విర్వచనే-సుషుషుపతుః సుషుషుపుః- అకితితుద్విత్వేఽభ్యాసస్యసంప్రసారణమ్-షత్వస్యాసిద్ధత్వాత్తతఃపూర్వంహలాదిశ్శేషః నిత్యత్వాచ్చ-తతః సుపిరూపాభావాన్నషఃసుసుష్వాప-సుస్వప్తా-అస్వాప్సీత్ - అస్వపత్-స్వప్యాత్-సుప్యాత్-సుషుప్యాత్ - అస్వాప్సీత్॥శ్వసప్రాణనే॥ శ్వసితి-శ్వసితా-అశ్వసీత్-అశ్వసత్-శ్వస్యాతామ్-శ్వస్యాస్తామ్-హ్మ్యన్తక్షణేతినవృద్ధిః-అశ్వసీత్॥అనచ॥అనితి-ఆన-అనితా - ఆనీత్-ఆనత్॥ §॥అనితేః॥౮॥౪॥౧౯॥ ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్యానితేర్నస్యణస్స్యాత్-ప్రాణితి॥జక్షభక్షహసనయోః॥జక్షితి-జక్షితః॥§॥అదభ్యస్తాత్॥

౭।।౧।।౪।। ఝస్యఅత్స్యాత్-అన్తాపవాదః-జక్షతి-సిజభ్యస్తేతిజుస్-అజక్షుః- అయమన్తస్థాదిరిత్యుజ్జ్వలదత్తోబభ్రామ।।❁।।గుదాదయః పఞ్చగతాః।।❁।।జాగృనిద్రాక్షయే।।జాగర్త్తి-జాగృతః-జాగ్రతి-ఉషవిదేత్యామ్వా-జాగరాఞ్చకార-జజాగార।।§।।జాగ్రోఽవిచిణ్ణల్ఙిత్సు।।౭।।౩।। ౮౫।।జాగర్త్తేర్గుణస్స్యాత్ విచిణ్ణల్ఙిద్భ్యోఽన్యస్మిన్వృద్ధివిషయేప్రతిషేధవిషయేచ-జజాగరతుః-అజాగః-అజాగృతామ్-అభ్యస్తత్వాజ్జుస్।।§।। జుసిచ।।౭।।౩।।౮౩।।అజాదౌజుసిఇగన్తాఙ్గస్యగుణస్స్యాత్-అజాగరుఃఅజాదౌకిమ్-జాగృయుః-ఆశిషితు-జాగర్యాత్-జాగర్యాస్తామ్-జాగర్యాసుః-లుఙిఅజాగరీత్-జాగృఇస్ఇత్యత్రయణ్ప్రాప్తః తంసార్వధాతుకగుణోబాధతే-తంసిచివృద్ధిః తాంజాగర్త్తిగుణః-తత్రక్ఙితేహలన్తలక్షణః ప్రాప్తానేటీతినిషిద్ధా-తతోహలాదేరితిబాధిత్వాఅతోలాన్తస్యేతిప్రాప్తా-హ్మ్యన్తేతినిషిధ్యతే-తదాహుః।।❁।।గుణోవృద్ధిర్గుణోవృద్ధిఃప్రతిషేధోవికల్పనమ్।।పునర్వృద్ధిర్నిషేధోతోయణ్పూర్వాః ప్రాప్తయోనవేతి।।❁।। దరిద్రాదుర్గతౌ।।దరిద్రాతి।। §।। ఇద్దరిద్రస్య।।౬।।౪।। ౧౧౪।।దరిద్రాతేరికారస్స్యాత్ హలాదౌక్ఙితిసార్వధాతుకే।।దరిద్రితః।।§।।శ్నాభ్యస్తయోరాతః।।౬।।౪।।౧౧౨।। అనయోరాతోలోపస్స్యాత్ క్ఙితిసార్వధాతుకే- దరిద్రతి-అనేకాచ్త్వాదామ్-దరిద్రాఞ్చకార-ఆతఔణలఇత్యత్రఓ ఇత్యేవసిద్ధేఔకారవిధానందరిద్రాతేరాలోపేకృతే శ్రవణార్థమ్అతఏవజ్ఞాపకాదామ్నేత్యేకే-దదరిద్రౌ-దదరిద్రతురిత్యాది-యత్తుణలిదదరిద్రేతితన్నిర్మూలమేవ।।❁।। దరిద్రాతేరార్ధధాతుకేవివక్షితేఆతోలోపోవాచ్యః।।❁।।లుఙివాసనిణ్వులిల్యుటిచన।।దరిద్రితా-అదరిద్రాత్-అదరిద్రితామ్- అదరిద్రుః-దరిద్రియాత్-దరిద్రా త్-అదరిద్రీత్-ఇట్సకౌ- అదరిద్రాసీత్।। చకాసృదీప్తౌ।। ఝస్యఅత్-చకాసతి-చకాసాఞ్చకార-ధిచేతిసలోపఃసిచ ఏవేత్యేకే-చకాద్ధి-చకాధీత్యేవభాష్యమ్।।§।।తిప్యనస్తేః।। ౮।।౨।। ౭౩।। పదాన్తస్యసస్యదస్స్యాత్ తిపినత్వస్తేః-అచకాత్-అచకాద్-అచకాసుః।।§।।సిపిధాతోరుర్వా।। ౮।।౨।।౭౪।। పదాన్తస్యధాతోస్సస్యరుస్స్యాద్వా-పక్షేదః-అచకాః-అచకాత్।।శాసుఅనుశిష్టౌ।।శాస్తి।।§।।శాసఇదఙ్హలోః।। ౬।।౪।।౩౪।। శాస ఉపధాయాఇత్స్యాదఙిహలాదౌక్ఙితిచ శాసివసీతిషః-శిష్టః-శాసతి - శశాస- శశాసతుః-శాస్తు-శిష్టాత్-శిష్టామ్-శాసతు।।§।।శాహౌ।।౬।।౪।।౩౫।। శాస్తేః శాదేశస్స్యాత్ హౌపరే-తస్యాభీయత్వేనాసిద్ధత్వాత్ హేర్ధిః-శాధి-అశాత్-అశిష్టామ్-అశాసుః -అశాత్-అశాః-శిష్యాత్-సర్తిశాస్తిత్యఙ్-అశిషత్ - అశాసిష్యత్।। దీధీఙ్దీప్తిదేవనయోః।। ఏతదాదయఃపఞ్చధాతవశ్ఛాన్దసాః-దీధీతే-ఏరనేకాచఇతియణ్-దీధ్యతే।।§।।యీవ

ర్ణయోర్దీధీవేవ్యోః ॥ ౭॥౪॥౫౩॥ ఏతయోరన్త్యస్య లోపస్స్యాత్ యకారే ఇవర్ణే చ పరే - ఇతి లోపమ్బాధిత్వా నిత్యత్వాట్టేరేత్వమ్ దీధ్యే - దీధీవేవీటామితి గుణనిషేధః - దీధ్యాఞ్చక్రే - దీధితా - దీధిష్యతే॥ వేవీఙ్ వేతినా తుల్యే॥ వీగతీత్యనేన తుల్యేర్థే వర్తత ఇత్యర్థః ——*—— అథ త్రయః పరస్మైపదినః॥ షస సస్తి స్వప్నే॥ సస్తి - సస్తః - ససతి - ససాస - సేసతుః - సస్తు - సధి - పూర్వత్రాసిద్ధమితి సలోపస్యాసిద్ధత్వాదతో హేరితి లుక్ - అసత్ అసస్తామ్ - అసః - అసవ - సస్యాత్ - అసాసీత్ - అససీత్ - సన్తి - సన్తః నంస్తన్తి - బహూనాం సమవాయే ద్వయోస్సంయోగసంజ్ఞా నేత్యాశ్రిత్య స్తోరితి లోపాభావాత్ - సంస్తి - సంస్త ఇత్యేకే॥ వశ కాన్తౌ॥ కాన్తిరిచ్ఛా - వష్టి - ఉష్టః - ఉశన్తి - వక్షి - ఉష్ఠః ఉవాశ - ఊశతుః - వశితా - వష్టు - ఉష్టాత్ - ఉష్టామ్ ఉడ్ఢి - అవట్ - ఔష్టామ్ - ఔశన్ - అవశమ్ ఉశ్యాతమ్ - ఉశ్యాస్తామ్॥ చర్కరీతఞ్చ॥ యఙ్లుగన్తమదాదౌ బోధ్యమ్॥ హ్నుఙ్ అపనయనే॥ హ్నుతే - హ్నువే - జుహ్నువే - హ్నువీత - హ్నోషీష్ట - అహ్నోష్ట॥ ——*ఇత్యదాదయః॥*—— హు దానాదనయోః॥ ఆదానే చేత్యేకే - ప్రీణన ఇతి భాష్యమ్ - దానం చేహ ప్రక్షేపః - స చ వైధే ఆధారే హవిషశ్చేతి స్వభావాల్లభ్యతే॥ ఇతశ్చత్వారః పరస్మైపదినః॥ § జుహోత్యాదిభ్యశ్శ్లుః॥ ౨॥౪॥౭౫॥ శపశ్శ్లుః స్యాత్॥ § శ్లౌ॥ ౬॥౧॥౧౦॥ శ్లౌ సతి అనభ్యాసస్య ధాత్వవయవస్య ప్రథమస్యైకాచో ద్వే స్తః అజాదేస్తు ద్వితీయస్య - జుహోతి - జుహుతః - అదభ్యస్తాదిత్యత్ - హుశ్నువోరితి యణ్ - జుహ్వతి॥ § భీహ్రీభృహువాం శ్లువచ్చ॥ ౩॥౧॥౩౯॥ ఏభ్యో లిట్యామ్వా స్యాత్ - ఆమి శ్లావివ కార్యం చ - జుహవాఞ్చకార - జుహావ - హోతా - హోష్యతి - జుహోతు - జుహుతాత్ - హుఝల్భ్యో హేర్ధిః - జుహుధి - ఆటి పరత్వాద్గుణః జుహవాని - పరత్వాజ్జుసి చేతి గుణః - అజుహవుః - జుహుయాత్ - హూయాత్ - అహౌషీత్॥ ఞిభీ భయే॥ బిభేతి॥ § భియోఽన్యతరస్యామ్॥ ౬॥౪॥౧౧౫॥ ఇకారస్య వా హలాదౌ క్ఙితి సార్వధాతుకే - బిభితః - బిభీతః - బిభ్యతి - బిభయాఞ్చకార - బిభాయ - భేతా॥ హ్రీ లజ్జాయామ్॥ జిహ్రేతి - జిహ్రీతః - జిహ్రియతి - జిహ్రయాఞ్చకార - జిహ్రాయ॥ పౄ పాలనపూరణయోః॥ § అర్తిపిపర్త్యోశ్చ॥ ౭॥౪॥౭౭॥ అనయోరభ్యాసస్య ఇకారోఽన్తాదేశస్స్యాత్ శ్లౌ॥ § ఉదోష్ఠ్యపూర్వస్య॥ ౭॥౧॥౧౦౨॥ అఙ్గావయవౌష్ఠ్యపూర్వో య ఋత్ తదన్తస్యాఙ్గస్య ఉత్ స్యాత్ - గుణవృద్ధీ పరత్వాదిమం బాధేతే - పిపర్తి - ఉత్వం రపరత్వమ్ - హలి చేతి దీర్ఘః పిపూర్తః - పిపురతి - పపార - కితి లిటి ఋచ్ఛత్యౄతామితి గుణే ప్రాప్తే॥ § శౄదౄప్రాం హ్రస్వో వా॥ ౭॥౪॥౧౨॥ ఏషాం కితి లిటి హ్రస్వో వా స్యాత్ - పక్షే గుణః పప్రతుః - పపరతుః - పప్రుః - పపరుః - పరితా - పరీతా - అపిపః - అ

పిపూర్తామ్-అపిపరుః-పిపూర్యాత్-పూర్యాత్-అపారీత్- అపారిష్టామ్-(హ్ర)స్వాన్తోఽయమితి కేచిత్-పిపర్తి పిపృతః-పిప్రతి-పిప్రియాత్-ఆశిషి ప్రియాత్-అపార్షీత్-పాణినీయనుతేతుతం రోదసీ పిపృతం సత్యా వాచమిత్యాకౌచాన్దసత్వం శరణమ్॥ డుభృఞ్ ధారణపోషణయోః॥ ॥భృఞామిత్॥౭॥౪॥౭౬॥భృఞ్ మాఙ్ ఓహాఙ్ ఏషాం త్రయాణామభ్యాసస్య ఇత్స్యాత్ శ్లౌ-బిభర్తి బిభృతః-బిభ్రతి-బిభృథ్వే-శ్లువద్భావాత్ ద్విత్వే. బిభరామాస-బభార-బభర్థ-బభృవ-బిభృహి-బిభరాణి-అబిభః-అబిభృతామ్ అబిభరుః బిభృయాత్-భ్రియాత్-భృషీష్ట- అభార్షీత్-అభృత॥మాఙ్ మానే శబ్దేచ॥ ॥ ఈహల్యఘోః॥౬॥౪॥౧౧౩॥ శ్నాభ్యస్తయోరాత ఈత్స్యాత్ సార్వధాతుకే హలాదౌక్ఙితి - నతుఘుసంజ్ఞకస్య-మిమీతే-శ్నాభ్యస్తయోరాతఇత్యాలోపః-మిమాతే-మిమతే-ప్రణ్యమాస్త॥ ఓహాఙ్ గతౌ, జిహీతే-జిహాతే జిహతే జహే-హాతా-హాస్యతే॥ఓహాక్ త్యాగే॥పరస్మైపదీ-జహాతి॥ ॥జహాతేశ్చ॥౬॥౪॥౧౧౬॥ ఇత్స్యాద్వా హలాదౌక్ఙితి సార్వధాతుకే-పక్షే ఈత్వమ్- జహితః- జహీతః- జహతి- జహౌ- జహాతు- జహీతాత్ జహితాత్ ॥ ॥ఆచహౌ॥౬॥౪॥౧౧౭॥ జహాతేర్హౌ పరే ఆత్స్యాత్ -చాదిదీత్- జహాహి-జహిహి జహీహి-అజహాత్-అజహుః॥ ॥లోపోయి॥౬॥౪॥౧౧౮॥ జహాతేర్లోపస్స్యాద్యాదౌ సార్వధాతుకే జహ్యాత్- ఏర్లిఙి హేయాత్-అహాసీత్॥ డుదాఞ్ దానే॥ ప్రణిదదాతి-దత్తః-దదతి-దత్తే-దదౌ-ఘ్వసోరేద్ధావభ్యాసలోపశ్చ-దేహి-అదదాత్-అదత్తామ్-అదదుః-దద్యాత్-దేయాత్-అదాత్-అదాతామ్-అదుః-అదిత॥ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః॥దానఇత్యేకే॥ ప్రణిదధాతి॥ ॥దధస్తథోశ్చ॥౮॥౨॥౩౮॥ద్విరుక్తస్యఝషన్తస్యధాఞోబశోభష్స్యాత్ తథయోస్స్ధ్వోశ్చపరతః-దధాతేర్నానుస్వారాదాతోలోపస్థానివదితివాచ్యమిమాధనా వ స్తుత స్తుపూర్వత్రాసిద్ధీయేన స్థానివత్-ధత్తః-దధతి-ధత్థః-ధత్థ-దధ్వః-ధత్తే-ధత్సే-ధద్ధ్వే-ధేహి-అదధత॥ ——*—— అథ త్రయస్స్వరితేతః॥ణిజిర్ శౌచపోషణయోః॥ ॥ణిజాం త్రయాణాంగుణశ్లౌ॥౭॥౪॥౭౫॥ణిజ్ విజ్ విష్ ఏషామభ్యాసస్య గుణస్స్యాత్ శ్లౌ- నేనేక్తి- నేనిక్తః నేనిజతి- నేక్తా- నేక్ష్యతి- నేనేక్తు- నేనిగ్ధి॥ ॥నాభ్యస్తస్యాచిపితిసార్వధాతుకే॥౭॥౩॥౮౭॥లఘూపధగుణోనస్యాత్ - నేనిజాని-అనేనేక్-అనేనిక్తామ్ అనేనిజుః- నేనిజ్యాత్-నిజ్యాత్-అనిజత్ అనైక్షీత్-అనిక్త॥విజిర్ పృథగ్భావే॥ వేవేక్తి- వేవిక్తే- వేవిజితా-అత్ర విజఇడితి ఙిత్త్వన్న-ఓవిజీ ఇత్యస్యైవ తత్ర గ్రహణాత్ -ణిజివిజీవధాదావ॥విష్ల్ వ్యాప్తౌ॥ వేవేష్టి- వేవిష్టే-ల్దిత్త్వాదఙ్-అవిషత్ -తఙ్యక్సః-అజాదౌక్సస్యాచీత్యల్లోపః-అవిక్షత-అవిక్షాతామ్-అవిక్షన్త॥ ——

అథాగణాన్తాః పరస్మైపదినశ్ఛాన్దసాశ్చ ॥ ఘృ క్షరణదీప్త్యోః ॥ జిఘర్మ్యగ్నిం హవిషా ఘృతేన-భృఞామిత్-బహులం ఛన్దసీతీత్వమ్ ॥ హృ ప్రసహ్యకరణే ॥ అయం స్త్రన్వోరభిజిహర్తి సోమాన్ ॥ ఋ సృ గతౌ ॥ బహులం ఛన్దసీత్యేవ సిద్ధే అర్తిపిపర్త్యోశ్చేతీత్వవిధానాదయం భాషాయామపి-అభ్యాసస్యాసవర్ణ ఇతీయఙ్-ఇయర్తి-ఇయృతః-ఇయ్రతి-ఆర-ఆరతుః-ఇడత్త్యర్తివ్యయతీనామితి నిత్యమిట్-ఆరిథ-అర్తా-అరిష్యతి-ఇయరాణి-ఐయః-ఐయృతామ్-ఐయరుః-ఇయృయాత్-అర్యాత్-గుణోఽర్తీతి గుణః-సర్తిశాస్త్యర్తిభ్యశ్చేత్యఙ్-ఋదృశోఙీతి గుణః-ఆరత్-ససర్తి ॥ భస భర్త్సనదీప్త్యోః ॥ బభస్తి-ఘసిభసోర్హలి చేత్యుపధాలోపః-ఝలో ఝలీతి సలోపః-బబ్ధః-హన్త్రగ్రహణమనర్థకమన్యత్రాపి దర్శనాత్-బప్సతి ॥ కి జ్ఞానే ॥ చికేతి ॥ తుర త్వరణే ॥ తుతోర్తి ॥ తుతూర్తః-తుతురతి ॥ ధిష శబ్దే ॥ దిధేష్టి-దిధిష్టః ॥ ధన ధాన్యే ॥ దధన్తి-దధన్తః-దధనతి ॥ జన జననే ॥ జజన్తి ॥ ౩ ॥ జనసనఖనాం సఞ్ఝలోః ॥ ౬ ॥ ౪ ॥ ౪౨ ॥ ఏషామాకారోఽన్తాదేశః స్యాత్ ఝలాదౌ సని ఝలాదౌ క్ఙితి చ జజాతః-జజ్ఞతి-జజంసి-జజాన-జజన్యాత్-యే విభాషా-జజాయాత్-జజన్యాత్ - జాయాత్ ॥ గా స్తుతౌ ॥ జిగాతి సుస్నుయః-జిగీతః జిగతి ॥ ⟶ *ఇతి జుహోత్యాదయః* ⟵ దివు క్రీడావిజిగీషావ్యవహారద్యుతిస్తుతిమోదమదస్వప్నకాన్తిగతిషు ॥ ఝ్యాన్తాః పరస్మైపదినః ॥ ౩ ॥ దివాదిభ్యః శ్యన్ ॥ ౩ ॥ ౧ ॥ ౬౯ ॥ దివాదిభ్యః శ్యన్ ప్రత్యయః స్యాత్ కర్త్రర్థే సార్వధాతుకే పరే-శపోఽపవాదః-హలి చేతి దీర్ఘః-దీవ్యతి-దిదేవ-దేవితా-దేవిష్యతి దీవ్యతు-దీవ్య-అదీవ్యత్-దీవ్యేత్-దీవ్యాత్ అదేవీత్-అదేవిష్యత్ ॥ షివు తన్తుసన్తానే ॥ పరిషీవ్యతి-పరిషిషేవ-న్యషేవీత్ -న్యసేవీత్ ॥ సివుగతిశోషణయోః ॥ ష్ఠివు నిరసనే ॥ కేచిదిహేమం న పఠన్తి ॥ ష్ణుసు అదనే । ఆదాన ఇత్యేకే-అదర్శన ఇత్యపరే ॥ స్నుస్యతి ॥ సుష్ణోస ॥ ష్ణసు నిరసనే ॥ స్నస్యతి-సస్నాస ॥ క్నసు హ్వరణదీప్త్యోః ॥ హ్వరణం కౌటిల్యమ్-చక్నాస ॥ వ్యుష దాహే ॥ వువ్యోష ॥ ప్లుష చ ॥ నృతీ గాత్రవిక్షేపే ॥ నృత్యతి-ననర్త ॥ ౩ ॥ సేఽసిచి కృతచృతఛృదతృదనృతః ॥ ౭ ॥ ౨ ॥ ౫౭ ॥ ఏభ్యః పరస్య సిజ్భిన్నస్య సాదేరార్ధధాతుకస్యేడ్వా స్యాత్ -నర్తిష్యతి-నర్త్స్యతి-నృత్యేత్ నృత్యాత్ -అనర్తీత్ ॥ త్రసీ ఉద్వేగే ॥ వాభ్రాశేతి శ్యన్వా-త్రస్యతి- త్రసతి- త్రేసతుః -తత్రసతుః ॥ కుధ పూతీభావే ॥ పూతీభావో దౌర్గన్ధ్యమ్ ॥ పుథ హింసాయామ్ ॥ గుధ పరివేష్టనే ॥ క్షిప ప్రేరణే ॥ క్షిప్యతి-క్షేప్తా ॥ పుష్ప వికసనే ॥ పుష్ప్యతి పుపుష్ప ॥ తిమ తీమ ష్టిమ ష్టీమ ఆర్ద్రీభావే ॥ తిమ్యతి-తీమ్యతి-స్తిమ్యతి- స్తీమ్యతి ॥ వ్రీడ చోదనే లజ్జాయాఞ్చ ॥ వ్రీడ్యతి ॥ ఇష గతౌ ॥ ఇష్యతి ॥ షహ షుహ చక్యర్థే ॥ చకర్థస్తృప్తిః సహ్యతి-సుహ్యతి ॥ జౄష్ ఝౄష్ వయోహానౌ ॥ ఋత ఇద్ధాతోరితీత్వమ్-జీర్యతి-ఋచ్ఛత్యౄతామితి గుణః-జజరతుః- జేరతుః-

జరితా-జరీతా-జీర్యేత్-జీర్యాత్-జ్యాన్సమ్ప్రత్యజ్జ్యా-ఋదృశోఙిగుణః-అజరత్-అజారీత్-అజారిష్టామ్-జీర్యతి-జరఘురనుః-అజారీత్॥ షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే॥ సూయతే-సుషువే-స్వరతిసూతీతివికల్పమ్ప్రాప్తిధిత్వా (శ్రు)్యకఃకితీటిఙ్ షే దె(ప్రా)ప్తే క్రాదినియమాన్నిత్యమిట్-సుషువిషే-సుషుపివహే-సోతా-సవితా॥ దూఙ్ పరితాపే॥ దూయతే॥ దీఙ్ క్షయే॥ దీయతే॥ క్షు॥ దీఙోయుడచికిఙ్తి॥ ౬॥ ౪॥ ౬౩॥ దీఙః పరస్యాజాదేః క్ఙితః ఆర్ధధాతుకస్య యుట్ స్యాత్॥ వుస్యటావువజ్యఙ్గౌస్సిద్ధావక్తవ్యా॥ దిదీయే॥ క్షు॥ మీనాతిమినోతిదీఙాం ల్యపిచ॥ ౬॥ ౧॥ ౫౦॥ ఏషామాత్వంస్యాల్ల్యపిచకారాదశిత్యేజ్నిమిత్తే-దాతా-దాస్యతే-అదాస్త-అదాస్థాః॥ డీఙ్ విహాయసాంగతౌ॥ డీయతే॥ ధీఙ్ ఆధారే॥ ధీయతే-దిధ్యే-ధేతా॥ మీఙ్ హింసాయామ్॥ హింసాత్ర ప్రాణవియోగః-మీయతే॥ రీఙ్ శ్రవణే॥ రీయతే॥ లీఙ్ శ్లేషణే॥ క్షు॥ విభాషాలీయతేః॥ ౬॥ ౧॥ ౫౧॥ లీయతేరితియకానిర్దేశోనతుశ్యనా లీలీఙోరాత్వం వాస్యాదెజ్విషయేల్యపిచ లేతా-లాతా-లేష్యతే-లాస్యతే-ఏజ్విషయేకిమ్-లీయతే-లిల్యే॥ వ్రీఙ్ వృణోత్యర్థే॥ వ్రీయతే-వివ్రియే॥ స్వాదయఓదితః॥ తత్ఫలంతునిష్ఠానత్వమ్॥ పీఙ్ పానే॥ పీయతే॥ మాఙ్ మానే మాయతే-మమే॥ ఈఙ్ గతౌ॥ ఈయతే-అయాంచక్రే॥ ప్రీఙ్ ప్రీతౌ॥ సకర్మకః-ప్రీయతే-పిప్రియే॥ ——* అథపరస్మైపదినశ్చత్వారః. *—— శోతనూకరణే॥ క్షు॥ ఓతశ్శ్యని॥ ౭॥ ౩॥ ౭౧॥ శ్యనిఓకారస్యలోపస్స్యాత్-శ్యతి-శ్యతః-శ్యన్తి-శశౌ-శశతుః-శాతా-శాస్యతి-విభాషా ప్రా(ఘ్రా)ధేడితిసిచో వాలుక్-లుగభావేయమరమేటిట్సకౌ-అశాత్-అశాతామ్-అశుః-అశాసీత్-అశాసిష్టామ్॥ ఛో ఛేదనే॥ ఛ్యతి॥ షో అన్తకర్మణి॥ స్యతి-ససౌ-అభిష్యతి-అభిససౌ-అభ్యష్యత్। దో అవఖండనే॥ ద్యతి-దదౌ-ప్రణిదాతా-దేయాత్-అదాత్॥ ——*—— అథాత్మనేపదినఃపఞ్చదశ॥ జనీ ప్రాదుర్భావే॥ క్షు॥ జ్ఞాజనోర్జా॥ ౭॥ ౩॥ ౭౯॥ అనయోర్జాదేశస్స్యాచ్ఛితి-జాయతే-జజ్ఞే-జజ్ఞాతే-జజ్ఞిరే-జనితా-జనిష్యతే-దీపజనేతివాచిణ్॥ క్షు॥ జనివధ్యోశ్చ॥ ౭॥ ౩॥ ౩౫॥ అనయోరుపధాయావృద్ధిర్నస్యాత్ చిణిఞ్ణితికృతిచ-అజని-అజనిష్ట॥ దీపీదీప్తౌ॥ దీప్యతే-దిదీపే-అదీపి-అదీపిష్ట॥ ప్యాయీ ఆప్యాయనే॥ పూర్యతే అపూరి-అపూరిష్ట॥ తూరీగతిత్వరణహింసనయోః॥ తూర్యతే-తుతూరే॥ ధూరీగూరీహింసాగత్యోః॥ ధూర్యతే దుధూరే-గూర్యతే-జుగూరే-ఘూరీజూరీ హింసావయోహాన్యోః॥ శూరీహింసాస్తమ్భనయోః॥ చూరీదాహే॥ తపఐశ్వర్యేవా॥ అయంగాతురైశ్వర్యేవాతజ్ శ్యనౌలభతే - అన్యదాతుశబ్వికరణఃపరస్మైపదీత్యర్థః- కేచిత్తువాగ్రహణంవృతుధాతోరాద్యవయవమిచ్ఛన్తి తప్యతే-తప్తా-తప్స్యతే-పతేవ్యత్యాసేనపారాన్తరమ్-ద్యుతద్యామానియుతఃపత్యమానః॥ వృతువరణే॥ వృత్యతే-వవృతే-వావృత్యతే - తతోవావృత్యమానాసారామశాలాంన్యపీడతేతిభట్టిః॥

క్లిశ ఉపతాపే ॥ క్లిశ్యతే-క్లేశితా॥ కాశృదీప్తౌ॥ కాశ్యతే॥ వాశృశబ్దే। వాశ్యతే- వవాశే- వవాశాతే- వవాశిరే॥——*——
అథపఞ్చస్వరితేతః॥ మృషతితిక్షాయామ్॥మృష్యతి-మృష్యతే-మమర్ష-మమృషే॥ ఈశుచిర్ పూతీభావే॥ పూతీభావః క్లేదః-శుచ్యతి-శుచ్యతే శు
శోచ-శుశుచే-అశుచత్-అశోచీత్-అశోచిష్ట॥ణహబన్ధనే॥నహ్యతి-నహ్యతే-ననాహ-నేహిథ-ననద్ధ-నేహే-నద్ధా-నత్స్యతి- అనాత్సీత్ ॥రఞ్జరా
గే॥రజ్యతి-రజ్యతే॥శపఆక్రోశే॥శప్యతి-శప్యతే॥——*——అథైకాదశానుదాత్తేతః॥పదగతౌ॥పద్యతే పేదే-పత్తా-పద్యేత-పత్సీష్ట॥౩॥
చిణ్తేపదః॥౩॥౧॥౬౦॥పదేశ్చ్లేశ్చిణాదేశస్స్యాత్తశబ్దే పరే- ప్రణ్యపాది-అపత్సాతామ్-అపత్సత॥ఖిదదైన్యే॥ఖిద్యతే-చిఖిదే-ఖేత్తా-అఖిత్త॥
విదసత్తాయామ్॥విద్యతే- వేత్తా॥బుధఅవగమనే॥బుధ్యతే-బుబుధే-బోద్ధా-భోత్స్యతే భుత్సీష్ట-అబోధి-అబుద్ధ-అభుత్సాతామ్॥యుధసంప్రహా
రే॥యుధ్యతే-యుయుధే-యోద్ధా-అయుద్ధ-కథంయుధ్యతీతి-యుధమిచ్ఛతీతి క్యచ్ -అనుదాత్తేత్త్వలక్షణమాత్మనేపదమనిత్యమితి వా॥అనోరుధ
కామే॥అనురుధ్యతే॥అణప్రాణనే॥అణ్యతే-ఆణే-అణితా॥అనేతిదన్త్యాన్తోయమిత్యేకే॥మనజ్ఞానే॥మన్యతే-మేనే-మన్తా॥యుజసమాధౌ॥సమాధి
శ్చిత్తవృత్తినిరోధః-అకర్మకః-యుజ్యతే-యోక్తా॥సృజవిసర్గే॥అకర్మకః-సంసృజ్యతేసరసిజైరరుణాంశుభిన్నైః సస్‌జిషే స్రష్టా- స్రక్ష్యతే-లిఙ్సి
చావితికిత్త్వాన్న గుణః-సృజిదృశోరితి నామ్-సృక్షీష్ట-అసృష్ట-అసృక్షాతామ్॥లిశఅల్పీభావే॥లిశ్యతే-లేష్టా లేక్ష్యతే లిక్షీష్ట-అలిక్షత-అలిక్షాతా
మ్॥——*——అథాగణాన్తాః పరస్మైపదినః॥ రాధోఽకర్మకాద్వృద్ధావేవ॥ ఏవకారోభిన్నక్రమః- రాధోఽకర్మకాదేవశ్యన్- ఉదా
హరణమాహ-వృద్ధావితి- యస్మై హ్యాముపరాధ్యతి- ద్రుహ్యతీత్యర్థః-విరాధ్యన్తంక్షమేతకః-ద్రుహ్యన్తమిత్యర్థః-రాధ్యత్యోదనః-సిధ్యతీత్యర్థః-
కృష్ణాయరాధ్యతి-దైవంపర్యాలోచయతీత్యర్థః-దైవస్యధాత్వర్థేఽన్తర్భావాజ్జీవత్యాదివదకర్మకత్వమ్ రరాధ-రరాధతుః- రరాధిథ- రాధో
హింసాయామిత్యేత్వాభ్యాసలోపావిహన-హింసార్థస్యసకర్మకత్వాద్దైవాదికత్వాయోగాత్- రాద్ధా-రాత్స్యతి-అరాత్సీత్ స్వాదిశ్చురాది
శ్చ॥వ్యధతాడనే॥ గ్రహిజ్యేతిసంప్రసారణమ్-విధ్యతి-వివ్యాధ-వివిధతుః-వివ్యద్ధ-వివ్యధిథ-వ్యద్ధా-వ్యత్స్యతి-విధ్యేత్ -విధ్యాత్ -అవ్యాత్సీత్॥పు
షపుష్టౌ॥పుష్యతి-పుపోష-పుపోషిథ-పోష్టా-పోక్ష్యతి-పుషాదీత్యఙ్-అపుషత్॥శుషశోషణే॥అశుషత్ ॥తుషప్రీతౌ॥దుషవైకృత్యే॥శ్లిషఆలిఙ్గనే॥శ్లి
ష్యతి-శిశ్లేష-శ్లేష్టా- శ్లేక్ష్యతి॥శ్లిషఆలిఙ్గనే॥౩॥౧॥౪౬॥శ్లిషః॥అస్మాత్పరస్యానిటః శ్లేః క్సాదేశస్స్యాత్ -పుషాద్యఙోపవాదః-నతుచిణః-పురస్తాద

పవాదన్యాయాత్ ॥ఆలిఙ్గనే॥శ్లిషః క్సేరాలిఙ్గనఏవక్సోనాన్యత్ర-యోగవిభాగసామర్థ్యాచ్ఛలఇగుపధాదిత్యస్యాప్యయన్నియమః-అశ్లిక్షత్కన్యాం దేవదత్తః-ఆలిఙ్గనఏవేతికిమ్-సమాశ్లిషజ్జతుకాష్ఠమ్-అఙ్ ప్రత్యాపక్త్వావిహాశ్లిషిః-కర్మణిఅనాలిఙ్గనేపి జైవనతుక్సః-ఏకవచనేచిణ్-అశ్లేషి-అశ్లిక్షా తామ్-అశ్లిక్షత-అశ్లిక్షాః-అశ్లిఢ్వమ్॥శకవిభాషితోమర్షణే॥విభాషితఇత్యుభయపదీత్యర్థః-శక్యతిశక్యతే హరిం ద్రష్టుంభక్తః-శశాక-శేకిథ-శశక్థ-శేకే-శక్తా-శక్ష్యతి-శక్ష్యతే-అశకత్-అశక్త-సేట్కోయమిత్యేకే-తన్మతేనానిట్కారికాసుల్దిత్వపఠితః-శకితా శకిష్యతి॥ష్విదాగాత్రప్రక్షరణే॥ఘర్మసృతావిత్యర్థః-అయఞ్జిదితిన్యాసకారాదయః-నేతిహరదత్తాదయః-స్విద్యతి-సిష్వేద-సిష్వేదిథ-స్వేత్తా-అస్విదత్ ॥క్రుధక్రోధే॥క్రోద్ధా-క్రోత్స్యతి॥క్షుధబుభుక్షాయామ్॥క్షోద్ధా-కథంతర్హ్యాయమేషాక్షుధితస్యేతి సహ్యాదాదిక్త్వబన్తాత్తారకాదిత్వాదితజితమాధవః-వస్తుతస్తు-వసతిక్షుధోరితిట్ ॥శుధశౌచే॥శుధ్యతి-శుశోధ-శోద్ధా॥షిధుసంరాద్ధౌ॥ఊదిత్వాదిటఃప్రామాదికః సిధ్యతి-సేద్ధా-సేత్స్యతి-అసిధత్ ॥రధహింసాసంరాద్ధ్యోః॥సంరాద్ధిర్నిష్పత్తిః-రధ్యతి-రధిజభోరచీతినుమ్-రరన్ధ-రరన్ధతుః॥§॥రధాదిభ్యశ్చ॥౭॥౨॥౪౫॥రధ్నశతృపదృపద్రుహముహష్ణుహష్ణిహఏభ్యోవలాద్యార్ధధాతుకస్యఇడ్వాస్యాత్-రరన్ధిథ-రరద్ధ-రరన్ధివ-రేధ్వ॥§॥నేట్యలిటిరధేః॥౭॥౧॥౬౨॥లిడ్వర్జేఇటిరధేర్నుమ్నస్యాత్-రధితా రద్ధా-రధిష్యతి-రత్స్యతి-ఇజీనుమ్-అనిదితామితినలోపః-అరధత్ ॥ణశఅదర్శనే॥నశ్యతి-ననాశ-నేశతుః-నేశిథ॥§॥మస్జినశోర్ఝలి॥౭॥౧॥౬౦॥అనయోర్నుమ్స్యాత్ ఝలి-ననంష్ఠ-నేశిథ-నేశథుః-నేశివ-నేశ్వ-నేశిమ-నేశ్మ-నశితా-నంష్టా-నశిష్యతి-నఙ్క్ష్యతి-నశ్యేత్-నశ్యాత్-అనశత్-ప్రణశ్యతి॥§॥నశేఃషాన్తస్య॥౮॥౪॥౩౬॥ణత్వంనస్యాత్-ప్రనంష్టా-అన్తర్గ్రహణంభూతపూర్వప్రతిపత్త్యర్థమ్-ప్రనఙ్క్ష్యతి॥తృపప్రీణనే॥ప్రీణనంతృప్తిస్తర్పణఞ్చ-నాగ్నిస్తృప్యతికాష్ఠానామ్-పితౄనతార్ప్సీదిత్యుభయత్రాపిభట్టిప్రయోగదర్శనాత్-తతర్పిథ-తత్రప్థ-తతర్ప్థ-తర్పితా తర్ప్తా-త్రప్తా-స్పృశమృశేతిసిజ్వా-అతార్ప్సీత్-అతర్పీత్-అత్రాప్సీత్-అతృపత్ ॥దృపహర్షమోహనయోః॥మోహనంగర్వః-దృప్యతీత్యాది-రధాదిత్వాదివకావేట్కౌ అమర్ధమనుదాత్తతా॥ద్రుహజిఘాంసాయామ్॥వా ద్రుహముహేతివాఘః-పక్షేఢః-దుద్రోగ్ధ-దుద్రోఢ-దుద్రోహిథ-ద్రోహితా-ద్రోగ్ధా ద్రోఢా-ద్రోహిష్యతి-ధ్రోక్ష్యతి-ఢత్వఘత్వయోస్తుల్యంరూపమ్-అద్రుహత్ ॥ముహవైచిత్త్యే॥వైచిత్త్యమవివేకః-ముహ్యతి-ముమోహిథ-ముమోగ్ధ-ముమోఢ-మోహితా-మోగ్ధా-మోఢా-మోహిష్యతి-మోక్ష్యతి-అముహత్ ॥ష్ణుహ ఉద్గిరణే॥స్నుహ్యతి-సుష్ణోహ-సుష్ణోహిథ సుష్ణోగ్ధ-

సుష్ణోహ-సుష్ణుహివ-సుష్ణుహ్మ-స్నోహితా-స్నోగ్ధా-స్నోఢా-స్నోహిష్యతి-స్నోక్ష్యతి-అస్నుహత్॥ ష్ణిహ ప్రీతౌ॥ స్నిహ్యతి-సిష్ణేహ-వృత్-రధాదయోవృత్తాః-సమాప్తా ఇత్యర్థః-పుషాదయస్తు ఆగణాన్తాదితి సిద్ధాన్తః॥ ——*—— శము ఉపశమే॥ §॥ శమామష్టానాం దీర్ఘశ్శ్యని॥ ౭॥౩॥౭౪॥ శమాదీనామిత్యర్థః- ప్రణిశామ్యతి- శేమతుః- శేమిథ-శమితా-అశమత్॥ తము కాంక్షాయామ్॥ తామ్యతి-తమితా-అతమత్॥ దము ఉపశమే॥ ఉపశమ ఇతి ణ్యన్తస్య- తేనసకర్మకోయమ్ - నతు శమివదకర్మకః-అదమత్॥ శ్రము తపసి ఖేదే చ॥ శ్రామ్యతి- అశ్రమత్॥ భ్రము అనవస్థానే॥ వా భ్రాశేతి శ్యన్వా-తత్ర కృతే శమామష్టానామితి దీర్ఘః భ్రామ్యతి లుఙి అఙ్-అభ్రమత్ - శేషం భ్వాదివత్॥ క్షము సహనే॥ క్షామ్యతి-చక్షమిథ-చక్షన్థ-చక్షమివ-చక్షణ్వ-చక్షమిమ-చక్షణ్మ-క్షమితా-క్షన్తా- అయమూషిత్ - భ్వాదిస్తు షిత్ -అషితః క్షామ్యతేః క్షాన్తిః క్షమూషః క్షమతేః క్షమా॥ క్లము గ్లానౌ॥ క్లామ్యతి- క్లామతి-శపీవ శ్యన్యపి ష్ఠివుక్లమ్వి త్యేవ దీర్ఘస్సిద్ధః శమాది పాఠో ఘిణుణర్థః-అఙి అక్లమత్॥ మదీ హర్షే॥ మాద్యతి- అమదత్ - శమాదయో ష్టౌ గతాః॥ అసు క్షేపణే॥ అస్యతి-ఆస-అసితా॥ §॥ అస్యతేస్థుక్॥ ౭॥౪॥౧౭॥ అఙిపరే-ఆస్థత్ -అస్య పుషాదిత్వాదఙ్ సిద్ధే అస్యతి వక్తీతి వచనం తఙర్థమ్-తఙ్ తూపసర్గాదస్యత్యూహ్యోర్వేతి వక్ష్యతే-పర్యాస్థత॥ యసు ప్రయత్నే॥ §॥ యసోఽనుపసర్గాత్॥ ౩॥౧॥౭౧॥ §॥ సంయసశ్చ॥ ౩॥౧॥౭౨॥ శ్యన్వా స్యాత్ -యస్యతి-యసతి సంయస్యతి-సంయసతి-అనుపసర్గాత్ కిమ్- ప్రయస్యతి॥ జసు మోక్షణే॥ జస్యతి॥ తసు ఉపక్షయే॥ దసు చ॥ తస్యతి-అతసత్ -దస్యతి-అదసత్॥ వసు స్తమ్భే॥ వస్యతి-వవాస-వవసతుః-న శసదదేతి నిషేధః-బశాదిరయమితి మతే తు బేసతుః-బేసుః॥ వ్యుష విభాగే। అయం దాహే పఠితః- అర్థభేదేన త్వ జర్థం పునః పఠ్యతే-అవ్యుషత్ -ఓష్ఠ్యాదిర్దన్త్యాన్తోయం-వ్యుసేత్యన్యే-అయకారం పుస ఇత్యపరే॥ ప్లుష దాహే॥ అప్లుషత్ -పూర్వత్ర పాఠస్సిజర్థ ఇత్యాహుః-తత్ భ్వాదిపాఠేన గతార్థమితి సువచమ్॥ బిస ప్రేరణే॥ బిస్యతి॥ అబిసత్॥ కుస సంశ్లేషణే॥ అకుసత్॥ బుస ఉత్సర్గే॥ ముస ఖణ్డనే॥ మసీ పరిణామే॥ పరిణామో వికారః॥ సమీ ఇత్యేకే॥ లుట విలోడనే॥ ఉచ సమవాయే॥ ఉచ్యతి-ఉవోచ-ఊచతుః-మాభవానుచత్॥ భృశు భ్రంశు అధఃపతనే॥ బభర్శ-అభృశత్ -అనిదితామితి నలోపః- భ్రశ్యతి-అభ్రశత్॥ వృశ వరణే॥ వృశ్యతి-అవృశత్॥ కృశ తనూకరణే॥ కృశ్యతి॥ ఞితృషా పిపాసాయామ్॥ హృష తుష్టౌ॥ శ్యన్నజాభావాదికాద్వ శేషః॥ రుష రిష హింసాయామ్॥ తీషసహేతి వేట్-రోషితా- రోష్టా-రోషిష్యతి- రేషితా- రేష్టా॥ డిప క్షేపే॥ కుప క్రోధే॥ గుప వ్యాకులత్వే॥ యుప రుప లుప విమోహనే॥ యుప్యతి-రుప్యతి-రోపి

తా-లుప్యతిః సేట్కః-అనిట్కారికాసు లిపిసాహచర్యాత్తౌదాదికస్యైవ గ్రహణాత్ ॥లుభ గార్ధ్న్యే॥ గార్ధ్న్యమాకాంక్షా-తీషసహేతి వేట్-లుభి తా-లోబ్ధా-లోభిష్యతి-లుభ్యేత్-లుభ్యాత్-అలుభత్-ఖ్యాదేరాకృతిగణత్వాల్లోభతీత్యాహుః॥ క్షుభ సఞ్చలనే॥ క్షుభ్యతి॥ ణభ తుభ హింసాయామ్॥ క్షుభిణభితుభయోర్ద్యుతాదౌ క్ర్యాదౌ చ పఠ్యన్తే-తేషాం ద్యుతాదిత్వాదఙ్ సిద్ధః-క్ర్యాదిత్వాత్ప్వత్యేఽపి సిజ్ భవత్యేవ-ఇహ పాఠస్తు శ్యనర్థః॥ క్లిదూ ఆర్ద్రీభావే॥ క్లిద్యతి-చిక్లేదిథ-చిక్లేత్థ-చిక్లిదివ-చిక్లిద్వ-చిక్లిదిమ-చిక్లిద్మ-క్లేదితా-క్లేత్తా॥ ఞిమిదా స్నేహనే॥ మిదేర్గుణః మేద్యతి-అమిదత్-ద్యుతాదిషు తాదేవామిదత్ అమేదిష్టేతి సిద్ధే ఇహ పాఠః అమేదీదితి మాభూదితి-ద్యుతాదిభ్యో బహిరేవాత్మనేపదిషు పాఠస్తూచితః॥ ఞిష్విదా స్నేహనమోచనయోః॥ ఋధు వృద్ధౌ॥ ఆనర్ధ-ఆర్ధత్॥ గృధు అభికాంక్షాయామ్॥ అగృధత్॥ వృత్॥ పుషాదయో దివాదయశ్చ వృత్తాః-కేచిత్తు పుషాదిసమాప్త్యర్థమేతద్వృత్కరణమ్-దివాదిస్తు భ్వాదివదాకృతిగణః-తేనక్షీయతే మృగ్యతీత్యాదిసిద్ధిరిత్యాహుః॥

——* ఇతి దివాదయః *——

షుఞ్ అభిషవే॥ అభిషవః స్నపనం పీడనం సురాసన్ధానం స్నానం చ-తత్ర స్నానేఽకర్మకః॥ §॥ స్వాదిభ్యశ్శ్నుః॥ ౩॥౧॥౭౩॥ సునోతి-సునుతః-హుశ్నువోరితి యణ్-సున్వన్తి-సున్వః-సునువః-సున్మః-సునుమః-సున్వహే సునువహే సున్మహే-సునుమహే-సుషావ-సుషువే సోతా-సును-సునవాని-సునవై-సునుయాత్-సూయాత్-స్తుసుధూఞ్భ్య ఇతీట్-అసావీత్-అసోష్ట-అభిషుణోతి-అభ్యషుణోత్-అభిసుషావ॥ §॥ సునోతేస్స్యసనోః॥ ౮॥౩॥౧౧౭॥ స్యే సని చ పరే సుఞః షో న స్యాత్-విసోష్యతి॥ షిఞ్ బన్ధనే॥ సినోతి-విసినోతి-సిషాయ-సిష్యే॥ శిఞ్ నిశానే॥ తాలవ్యాదిః-శేతా॥ డుమిఞ్ ప్రక్షేపణే॥ మినాతి మినోతీత్యాత్వమ్-మమౌ-మమిథ-మమాథ-మిమ్యే-మాతా-మీయాత్-మాసీష్ట-అమాసీత్-అమాసిష్టామ్-అమాస్త॥ చిఞ్ చయనే॥ ప్రణిచినోతి॥ §॥ విభాషా చేః॥ ౭॥౩॥౫౮॥ అభ్యాసాత్పరస్య చిఞః కుత్వం వా స్యాత్ సని లిటి చ-ప్రణిచికాయ-చిచాయ-చిక్యే-చిచ్యే-అచైషీత్-అచేష్ట॥ స్తృఞ్ ఆచ్ఛాదనే॥ స్తృణోతి-స్తృణుతే-గుణోఽర్తీతి గుణః-స్తర్యాత్॥ §॥ ఋతశ్చ సంయోగాదేః॥ ౭॥౨॥౪౩॥ ఋదన్తాత్సంయోగాదేః పరయోః లిఙ్సిచోరిడ్వా స్యాత్ తఙి-స్తరిషీష్ట-స్తృషీష్ట-అస్తరిష్ట-అస్తృత॥ కృఞ్ హింసాయామ్॥ కృణోతి-కృణుతే-చకార-చకర్థ-చక్రే-క్రియాత్-కృషీష్ట-అకార్షీత్-అకృత॥ వృఞ్ వరణే॥ §॥ బభూథాతతన్థజగృభ్మవవర్థేతి నిగమే॥ ౭॥౨॥౬౪॥ ఏషాం వేదే ఇడభావో నిపాత్యతే-తేన భాషాయాం థలి లిట్-వవరిథ వవృవ-వవృవహే-వరితా-వరీతా॥ §॥ లిఙ్సిచోరాత్మనేపదేషు॥ ౭॥౨॥౪౨॥ వృఙ్వృఞ్భ్యామృదన్తాచ్చ పర

యోర్లిఙ్సిచోరిడ్వా స్యాత్తఙి॥ §॥నలిఙి॥ ౭॥౨॥౩౯॥వృఙ్తోర్లిఙఇటోదీర్ఘోనస్యాత్-వరిషీష్ట-వృషీష్ట-అవారీత్-అవరిష్ట-అవరీష్ట-అవృత॥ధుఞ్ కమ్పనే॥ధునోతి-ధునుతే-అధౌషీత్-అధోష్యత-దీర్ఘాన్తోప్యయమ్-ధూనోతి-ధూనుతే-స్వరతీతి వేట్-దుధవిథ-దుధోథ-కితిలిటి శ్ర్యుకఃకితీతిని షేధమ్బాధిత్వా క్రాదినియమాన్నిత్యమిట్-దుధువివ-స్తుసుధూఞ్భ్య ఇతినిత్యమిట్-అధావీత్-అధవిష్ట-అధోష్ట-——*అథపరస్మైపదినః*—— టుదు ఉపతాపే॥దునోతి॥హిగతౌవృద్ధౌ చ॥§॥హిను మీనా॥౮॥౪॥౧౫॥ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్యైతయోర్నస్యణస్స్యాత్-ప్రహిణోతి॥§॥ హేరచఙి॥౭॥౩॥౫౬॥అభ్యాసాత్పరస్యహినోతేర్హస్యకుత్వం స్యాత్ నతుచఙి-జిఘాయ॥పృప్రీతౌ॥పృణోతి-పర్తా॥స్పృ ప్రీతిపాలనయోః॥ప్రీతి చలనయోరిత్యన్యే-చలనంజీవనమితిస్వామీ స్పృణోతి-పస్పార॥స్మృ ఇత్యేకే॥స్మృణోతి-స్పృణోత్యాదయస్త్రయోపిఛాన్దసా ఇత్యాహుః॥ఆప్ఌ వ్యాప్తౌ॥ఆప్నోతి-ఆప్నుతః-ఆప్నువన్తి-ఆప్నువః-ఆప్తా-ఆప్నుహి-ఌదిత్వాదఙ్-ఆపత్॥శక్ఌ శక్తౌ॥అశకత్॥రాధసాధసంసిద్ధౌ॥రాధ్నోతి॥§॥ రాధోహింసాయామ్॥౬॥౪॥౧౨౩॥ఏత్వాభ్యాసలోపౌస్తఃకితిలిటి సేటిథలి చ-అపరేధతుః-అపరేధుః-రేధిథ-రాద్ధా-సాధ్నోతి-సాద్ధా-అసాత్సీత్ అసాద్ధామ్-అసాత్సుః॥అథద్వావనుదాత్తేతౌ॥అశూ వ్యాప్తౌ సంఘాతే చ॥అశ్నుతే॥§॥అశ్నోతేశ్చ॥౭॥౪॥౭౨॥దీర్ఘీభూతాదభ్యాసాదవర్ణాత్పరస్యనుట్ స్యాత్-ఆనశే-అశితా-అష్టా-అశిష్యతే-అక్ష్యతే-అశ్నువీత-అక్షీష్ట-అశిషీష్ట-ఆశిష్ట-ఆష్ట-ఆక్షాతామ్-ఆక్షత॥ష్టిఘ ఆస్కన్దనే॥స్తిఘ్నుతే-తిష్టిఘే-స్తేఘితా॥——*——అథాగణాన్తాత్పరస్మైపదినః॥తిక తిగ గతౌ చ॥చాస్కన్దనే-తిక్నోతి-తిగ్నోతి॥షఘ హింసాయామ్॥సఘ్నోతి॥ ఞిధృషా ప్రాగల్భ్యే॥ధృష్ణోతి-దధర్ష-ధర్షితా॥దమ్భు దమ్భనే॥దమ్భనందమ్భః-దభ్నోతి-దదమ్భ శ్రన్థిగ్రన్థిదమ్భిస్వఞ్జీనాంలిటః కిత్త్వం వేతి వ్యాకరణాన్తరమిహాప్యాశ్రీయత ఇత్యుక్తమ్-అనిదితామితి నలోపః-తస్యాభీయత్వాదసిద్ధత్వేనపత్వాభ్యాసలోపయోరప్రాప్తౌ॥*॥దమ్భేశ్చైత్వాభ్యాసలోపౌ వక్తవ్యౌ॥*॥దేభతుః-దదమ్భతుః-ఇదం కిత్త్వంపిదపిద్విషయకమితిసుధాకరాదయః - తన్మతే థపి సేపి మిపు-దేభ-దేభిథ-దేభేతిరూపాన్తరంబోధ్యమ్-అపిద్విషయకమితిన్యాసకారాదిమతేతు దదమ్భ-దదమ్భిథ-దదమ్భేత్యేవ-దమ్భితా-దభ్యాత్॥ఋధు వృద్ధౌ॥తృప ప్రీణన ఇత్యేకే॥క్షుభ్నాదిత్వాత్ ణత్వన్న-తృప్నోతి॥ఛన్దసి॥ఆగణాన్తాదధికారోయమ్॥అహ వ్యాప్తౌ॥అహ్నోతి॥దఘ ఘాతనే పాలనే చ॥దఘ్నోతి॥చము భక్షణే॥చమ్నోతి॥రి క్షి చిరి జిరి దాశ దృ హింసాయామ్॥రిణోతి-క్షిణోతి- అయం భాషాయామపీత్యేకే॥ నతద్వ్యశస్త్రభృతాంక్షిణో

తి-ఋక్షీత్యేకవాజాదిరిత్యన్యే-ఋక్షిణోతి-చిరిణోతి జిరిణోతి దాశ్నోతి-దృశ్నోతి-వృత్॥ ——*ఇతిస్వాదయః.*—— తుదవ్యథనే॥ ఇతఃషట్స్వరితేతః॥ §॥ తుదాదిభ్యశ్శః॥ ౩॥౧॥౭౭॥ తుదతి-తుదతే-తుతోద-తుతోదిథ-తుతుదే-తోత్తా-అతౌత్సీత్-అతుత్త॥ ణుద ప్రేరణే॥ నుదతి-నుదతే-నునోద-నునుదే-నోత్తా॥ దిశ అతిసర్జనే॥ అతిసర్జనం దానమ్ దేష్టా-దిక్షీష్ట-అదిక్షత్-అదిక్షత॥ భ్రస్జ పాకే॥ సస్యశ్చుత్వేన శః-తస్య జశ్త్వేన జః-భృజ్జతి-భృజ్జతే॥ §॥ భ్రస్జో రోపధయోరమన్యతరస్యామ్॥ ౬॥౪॥౪౭॥ భ్రస్జో రేఫస్య ఉపధాయాశ్చ స్థానే రమాగమో వా స్యాదార్ధధాతుకే మిత్త్వాదన్త్యాదచః పరః-స్థానషష్ఠీనిర్దేశాద్రోపధయోర్నివృత్తిః-బభర్జ-బభర్జతుః-బభర్జిథ బభర్ష్ఠ-బభర్జే-రమభావే-బభ్రజ్జ-బభ్రజ్జతుః బభ్రజ్జిథ-స్కోరితి సలోపః-వ్రశ్చేతి షః-బభ్రష్ఠ-బభ్రజ్జే-భర్ష్టా-భ్రష్టా-భ్రక్ష్యతి-భర్క్ష్యతి-భర్క్ష్యతే భ్రక్ష్యతే-క్ఙితి రమాగమం బాధిత్వా సంప్రసారణం పూర్వవిప్రతిషేధేన-భృజ్జ్యాత్-భృజ్జ్యాస్తామ్-భర్క్షీష్ట-భ్రక్షీష్ట-అభార్క్షీత్-అభ్రాక్షీత్-అభర్ష్ట-అభ్రష్ట॥ క్షిప ప్రేరణే॥ క్షిపతి-క్షిపతే-క్షేప్తా-అక్షైప్సీత్-అక్షిప్త॥ కృష విలేఖనే॥ కృషతి-కృషతే క్రష్టా-కర్ష్టా కృష్యాత్-కృక్షీష్ట-స్పృశమృశకృషేతి సిజ్వా-పక్షే క్సః సిచి అమ్వా-అక్రాక్షీత్-అకార్క్షీత్-అకృక్షత్ తఙి లిఙ్సిచావితి కిత్త్వాదమ్న-అకృష్ట-అకృక్షాతామ్-అకృక్షత॥ ఋషీ గతౌ॥ పరస్మైపదీ-ఋషతి-ఆనర్ష॥ జుషీ ప్రీతిసేవనయోః॥ ఆత్మనేపదినశ్చత్వారః॥ జుషతే॥ ఓవిజీ భయచలనయోః॥ ప్రాయేణాయముత్పూర్వః-ఉద్విజతే॥ §॥ విజ ఇట్॥ ౧॥ ౨॥ ౨॥ విజేః పర ఇడాది ప్రత్యయో ఙిత్స్యాత్-ఉద్విజితా-ఉద్విజిష్యతే॥ ఓలజీ ఓలస్జీ వ్రీడాయామ్॥ లజతే-లేజే-లజ్జతే-లలజ్జే॥ అథ పరస్మైపదినః॥ ఓవ్రశ్చూ ఛేదనే॥ గ్రహిజ్యా॥ వృశ్చతి-వవ్రశ్చ-వవ్రశ్చతుః వవ్రశ్చిథ-వవ్రష్ఠ లిట్యభ్యాసస్యేతి సంప్రసారణం-రేఫస్య ఋకారః-ఉరత్-తస్య అచః పరస్మిన్నితి స్థానివద్భావాన్న సంప్రసారణ ఇతి వస్యోత్వం న-వ్రశ్చితా-వ్రష్టా-వ్రశ్చిష్యతి-వ్రక్ష్యతి-వృశ్చ్యాత్-అవ్రశ్చీత్-అవ్రాక్షీత్॥ వ్యచ వ్యాజీకరణే॥ విచతి-వివ్యాచ-వివిచతుః-వ్యచితా వ్యచిష్యతి-విచ్యాత్-అవ్యాచీత్-అవ్యచీత్-వ్యచేః కుటాదిత్వమనసీతి తు నేహ ప్రవర్తతే-అనసీతి పర్యుదాసేన కృన్మాత్రవిషయత్వాత్॥ ఉఛి ఉఞ్ఛే॥ ఉఞ్ఛతి॥ ఉచ్ఛ వివాసే॥ ఉచ్ఛతి॥ ఋచ్ఛ గతీన్ద్రియప్రలయమూర్తిభావేషు॥ ఋచ్ఛత్యౄతామితి గుణః ద్విహల్గ్రహణస్యానేకహలుపలక్షణత్వాత్ నుట్-ఆనర్చ్ఛ-ఆనర్చ్ఛతుః ఋచ్ఛితా॥ మిచ్ఛ ఉత్క్లేశే॥ ఉత్క్లేశః పీడా-మిమిచ్ఛ-అమిచ్ఛీత్॥ జర్చ చర్చ ఝర్ఝ పరిభాషణతర్జనయోః॥ త్వచ సంవరణే॥ తత్వాచ॥ ఋచ స్తుతౌ॥ ఆనర్చ॥ ఉబ్జ ఆర్జవే॥ ఉజ్ఝ

తా॥దృఙ్ ఆదరే॥ఆద్రియతే-ఆద్రియేతే-ఆదద్రే-ఆదద్రిషే-ఆదర్తా-ఆదరిష్యతే-ఆదృషీష్ట-ఆదృత-ఆదృషాతామ్॥ధృఙ్ అవస్థానే॥ధ్రియతే-
——⟹*⟸——అథపరస్మైపదినఃషోడశ॥ప్రచ్ఛజ్ఞీప్సాయామ్॥ పృచ్ఛతి - పప్రచ్ఛ-పప్రచ్ఛతుః - పప్రచ్ఛిథ-పప్రష్ఠ-ప్రష్టా-ప్రక్ష్యతి-అప్రాక్షీత్॥వృత్॥కిరాదయోవృత్తాః॥సృజవిసర్గే॥సృజతి - విభాషాసృజిదృశోః -ససర్జిథ-సస్రష్ఠ- స్రష్టా-స్రక్ష్యతి-సృజిదృశోర్ఝల్యమకితీత్యమాగమః-అస్రాక్షీత్॥టుమస్జోశుద్ధౌ॥మజ్జతి-మమజ్జ మస్జినశోర్ఝలీతినుమ్॥❁॥మస్జేరన్త్యాత్పూర్వోనుమ్వాచ్యః॥❁॥సంయోగాదిలోపః-మమజ్క్థ- మమజ్జిథ-మఙ్క్తా-మఙ్క్ష్యతి-అమాఙ్క్షీత్-అమాఙ్క్తామ్-అమాఙ్క్షుః॥రుజోభఙ్గే॥రోక్తా-రోక్ష్యతి-అరౌక్షీత్-అరౌక్తామ్॥భుజోకౌటిల్యే॥రుజివత్॥ఛుపస్పర్శే॥ఛోప్తా-అఛౌప్సీత్॥రుశరిశహింసాయామ్॥తాలవ్యాన్తౌ రోష్టా-రోక్ష్యతి- రేష్టా- రేక్ష్యతి॥లిశగతౌ॥అలిక్షత్॥స్పృశసంస్పర్శనే॥స్ప్రష్టా- స్పర్ష్టా- స్ప్రక్ష్యతి-స్పర్క్ష్యతి-అస్ప్రాక్షీత్ -అస్పార్క్షీత్- అస్పృక్షత్।విచ్ఛగతౌ॥ గుపూధూపేత్యాయప్రత్యయః-ఆర్ధధాతుకేవా - విచ్ఛాయతి-విచ్ఛాయాఞ్చకార-వివిచ్ఛ ॥ విశప్రవేశనే॥విశతి- వేష్టా॥మృశఆమర్శనే ॥ ఆమర్శనంస్పర్శః - అమ్రాక్షీత్ -అమార్క్షీత్ - అమృక్షత్॥ ణుద ప్రేరణే॥కర్త్రభిప్రాయేపిఫలేపరస్మైపదార్థఃపునఃపాఠః॥షద్ల్ విశరణగత్యవసాదనేషు॥సీదతీత్యాదిభ్వాదికవత్-ఇహపాఠోనుమ్వికల్పార్థః-సీదతి సీదన్తి-జ్వలాదిపాఠస్తుణార్థః-సాదః-స్వరార్థశ్చ- శబనుదాత్తః- శస్తూదాత్తః॥శద్ల్ శాతనే॥స్వరార్థఏవపునఃపాఠః-శతాతునాస్తి-శదేశ్శితఇత్యాత్మనేపదోక్తేః॥అథషట్స్వరితేతః॥ మిలసంగమే॥ మిలసంశ్లేషణేఇతిపఠితస్యపునఃపాఠఃకర్త్రభిప్రాయేతఙర్థః- మిలతి-మిలతే మిమేల-మిమిలే॥ముచ్ల్ మోక్షణే॥శేముచాదీనామ్॥౭॥౧॥౫౯॥నుమ్స్యాత్ -ముఞ్చతి-ముఞ్చతే-మోక్తా-ముచ్యాత్ -ముక్షీష్ట-అముచత్ -అముక్త-అముక్షాతామ్॥లుప్ల్ ఛేదనే॥లుమ్పతి-లుమ్పతే-అలుపత్ -అలుప్త॥విద్ల్ లాభే॥విన్దతి-విన్దతే-వివేద-వివిదే-వ్యాఘ్రభూత్యాదిమతే సేట్కోయమ్- వేదితా- భాష్యానిమతేఽనిట్కః- వేత్తా-పరివేత్తా-పరివ్వర్జనే-జ్యేష్ఠేపరివ్యజ్యదారాగ్నిసంశ్చలబ్ధవానిత్యర్థః తృన్తృచౌ॥లిపఉపదేహే॥ఉపదేహోవృద్ధిః-లిమ్పతి-లిమ్పతే-లేప్తా-లిపిసిచీత్యఙ్-తఙితువా-అలిపత్ -అలిపత-అలిప్త॥షిచక్షరణే॥సిఞ్చతి సిఞ్చతే-అసిచత్ -అసిచత-అసిక్త-అభిషిఞ్చ -అభ్యషిఞ్చత్ అభిషిషేచ॥అథత్రయఃపరస్మైపదినః॥కృతీఛేదనే॥కృన్తతి చకర్త-కర్తితా-కర్తిష్యతి-కర్త్స్యతి-అకర్తీత్॥ఖిదపరిఘాతే॥ఖిన్దతి-చిఖేద-ఖేత్తా-అయందైన్యేదివాదౌరుధాదౌచ॥పిశఅవయవే॥పింశతి- పేశి

త్వా-అయందీపనాయామపి-త్వష్టారూపాణిపింశతు॥ ——* వృత్ ॥ముచాదయఃతుదాదయశ్చవృత్తాః॥ *—— రుధిర్ ఆవరణే॥నవ
స్వరితేతఃఇరితశ్చ॥§॥రుధాదిభ్యశ్శ్నమ్॥౩।౧।౭౮॥శపోపవాదః-మిత్త్వాదన్త్యాదచఃపరః-నిత్యత్వాద్గుణమ్బాధతే-రుణద్ధి-శ్నసోరల్లోపః ణత్వ
స్యాసిద్ధత్వాదనుస్వారఃపరసవర్ణః-తస్యాసిద్ధత్వాన్నణత్వమ్-నపదాన్తేతిసూత్రేణానుస్వారపరసవర్ణయోర్ఝల్లోపోనస్థానివత్-రున్ధః-రున్ధన్తి-రు
న్ధే-రోద్ధా-రోత్స్యతి-రోత్స్యతే-రుణద్ధు-రున్ధ్యాత్-రున్ధి-రుణధాని-రుణధై-అరుణత్-అరున్ధామ్-సిపిదశ్చేతిరుర్వా-అరుణః-అరుణత్-అరుణ
ధమ్-అరుధత్-అరౌత్సీత్-అరుద్ధ॥భిదిర్ విదారణే॥భినత్తి-భిన్తే-భేత్తా భేత్స్యతి-అభినత్-అభినః-అభినదమ్-అభిన్త-అభినత్-అభైత్సీత్-అభిత్త॥
ఛిదిర్ ద్వైధీకరణే॥అచ్ఛిదత్-అచ్ఛైత్సీత్-అచ్ఛిత్త॥రిచిర్ విరేచనే॥రిణక్తి-రిఙ్క్తే-రిరేచ-రిరిచే-రేక్తా-అరిణక్ అరిచత్-అరైక్షీత్-అరిక్త॥విచిర్
పృథగ్భావే॥వినక్తి-విఙ్క్తే॥క్షుదిర్ సమ్పేషణే॥క్షుణత్తి-క్షున్తే-క్షోత్తా-అక్షుదత్-అక్షౌత్సీత్-అక్షుత్త॥యుజిర్ యోగే॥యోక్తా॥ఉఛృదిర్
దీప్తిదేవనయోః॥ఛృణత్తి-ఛృన్తే-చచర్ద-సేసిచీతి వేట్-చచృదిషే-చచృత్సే-ఛర్దితా ఛర్దిష్యతి ఛర్త్స్యతి-అచృదత్-అఛర్దీత్-అఛర్దిష్ట॥ఉతృదిర్
హింసానాదరయోః॥తృణత్తీత్యాది-ఛృణత్తివత్॥కృతీ ఛేదనే వేష్టనేచ॥పరస్మైపదీ-కృణత్తి-ఆర్ధధాతుకే తౌదాదికవత్॥ఞిఇన్ధీదీప్తౌ॥త్రయఆత్మనేప
దినః॥§॥శ్నాన్నలోపః॥౬।౪।౨౩॥శ్నమఃపరస్యనస్యలోపస్స్యాత్-శ్నసోరల్లోపః-ఇన్ధే-ఇన్త్సే-ఇన్ధితా-ఇనధై-ఐన్ధ-ఐన్ధాః ఖిదదైన్యే॥ఖిన్తే-ఖే
త్తా॥విదవిచారణే॥విన్తే-వేత్తా॥ ——* అథపరస్మైపదినః *—— శిష్ల్ విశేషణే॥శినష్టి-శింష్టః-శింషన్తి-శిశేషిథ-శేష్టా-శేక్ష్యతి-హే
ర్ధిః-జశ్త్వమ్-ష్టుత్వమ్ ఝరోఝరీతి వాధలోపః-అనుస్వారపరసవర్ణౌ-శిణ్ఢి శిణ్డ్ఢి-శినషాణి-అశినట్-ల్ దిత్త్వాదఙ్-అశిషత్॥పిష్ల్ సంచూర్ణనే॥శి
ష్వత్-పినష్టి॥భఞ్జో ఆమర్దనే॥బభఞ్జిథ-బభఙ్క్థ-భఙ్క్తా॥భుజపాలనాభ్యవహారయోః॥భునక్తి-భోక్తా-భోక్ష్యతి-అభునక్ అభౌక్షీత్॥తృహహిం
సిహింసాయామ్॥§॥తృణహఇమ్॥౭।౩।౯౨॥తృహఃశ్నమికృతేఇమాగమస్స్యాద్ధలాదౌపితిసార్వధాతుకే-తృణేఢి తృణ్ఢః-తతర్హ-తర్ఢా-అతృ
ణేట్-హినస్తి-జిహింస-హింసితా॥ ఉన్దీక్లేదనే॥ఉనత్తి-ఉన్తః-ఉన్దన్తి-ఉన్దాఞ్చకార-ఔనత్-ఔన్తామ్-ఔన్దన్-ఔనః-ఔనమ్-ఔనదమ్॥ అ
ఞ్జూవ్యక్తిమ్రక్షణకాన్తిగతిషు॥అనక్తి-అఙ్క్తః-అఞ్జన్తి-ఆనఞ్జ-ఆనఞ్జిథ-ఆనఙ్క్థ-అఙ్క్తా-అఞ్జితా-అఙ్గ్ధి-అనజాని-ఆనక్॥§॥అఞ్జేస్సిచి॥౭।౨।౭౧॥
అఞ్జేస్సిచోనిత్యమిట్స్యాత్ ఆఞ్జీత్॥తఞ్చూసంకోచనే॥తనక్తి-తఙ్క్తా-తఞ్చితా॥ఓవిజీభయచలనయోః॥వినక్తి-విఙ్క్తః-విజఇడితిఙిత్త్వమ్-వివిజి

ధ-విజితా-అవినక్-అవిజీత్॥పృజీవర్జనే॥పృణక్తి-పర్జితా॥పృచీసమ్పర్కే॥పృణక్తి-పపర్చ-పృత్-⟶*ఇతిరుధాదయః*⟵తనువిస్తా
రే॥సప్తస్వరితేతః॥తనాదికృఞ్భ్య ఉః॥తనోతి-తనుతః-తన్వః-తనువః-తన్మః-తనుమః-తనుతే-తతాన-తేనే-తను-తనవాని-అతానీత్-అతనీత్॥§॥
తనాదిభ్యస్తథాసోః॥౨॥౪॥౭౯॥ఏభ్యస్సిచో వాలుక్స్యాత్ తథాసోః పరతః-థాసాసాహచర్యాదేకవచనమేవతశబ్దో గృహ్యతే - తేనేహన
యామాయమతనిష్ట-అతానిష్ట-అనుదాత్తోపదేశేత్యనునాసికలోపస్తఙి-అతత-అతనిష్ట-అతథాః-అతనిష్ఠాః॥షణుదానే॥సనోతి-సనుతే-యేవిభా
షా-సాయాత్-సన్యాత్-జనసనేత్యాత్వమ్-అసాత-అసనిష్ట-అసాథాః-అసనిష్ఠాః॥క్షణుహింసాయామ్॥క్షణోతి-క్షణుతే-హ్మ్యన్తక్షణేతి న వృ
ద్ధిః-అక్షణీత్-అక్షత-అక్షణిష్ట-అక్షథాః-అక్షణిష్ఠాః॥క్షిణుచ॥ఉప్రత్యయనిమిత్తో లఘూపధగుణః సంజ్ఞాపూర్వకో విధిరనిత్య ఇతి న భవతీత్యా
త్రేయాదయః-భవత్యేవేత్యన్యే-క్షిణోతి-క్షేణోతి-క్షేణితాసి-క్షేణితాసే-అక్షేణీత్-అక్షిత-అక్షేణిష్ట॥ఋణుగతౌ॥ఋణోతి-అర్ణోతి-అర్ణు
తః-అర్ణువన్తి-ఆనర్ణ-ఆనృణే-అర్ణితాసి-ఆర్ణోత్-ఆర్త-ఆర్ణిష్ట-ఆర్థాః-ఆర్ణిష్ఠాః॥తృణుఅదనే॥తృణోతి-తర్ణోతి॥ఘృణుదీప్తౌ॥ఘృణోతి-ఘర్ణోతి-జఘర్ణ-జ
ఘృణే॥అథద్వావనుదాత్తేతౌ॥వనుయాచనే॥వనుతే-వవనే-చాన్ద్రమతే పరస్మైపదీ-వనోతి-వనుతః-వవాన॥మనుఅవబోధనే॥మనుతే-మేనే-మని
తా॥డుకృఞ్కరణే॥కరోతి-అతఉత్సార్వధాతుకే-కురుతః-యణ్-నభకుర్ఛురామితి న దీర్ఘః కుర్వన్తి॥§॥నిత్యం కరోతేః॥౬॥౪॥౧౦౮॥అస్యోకారప్ర
త్యయస్య నిత్యం లోపస్స్యాద్వమయోః పరయోః-కుర్వః కుర్మః-చకర్థ చకృవ-కర్తా-కరిష్యతి॥§॥యేచ॥౬॥౪॥౧౦౯॥కృఞ ఉలోపస్స్యాద్యాదౌప్ర
త్యయే పరే-కుర్యాత్-ఆశిషిక్రియాత్-క్రియాస్తామ్ కృషీష్ట-అకార్షీత్-తనాదిభ్య ఇతి లుగభావే హ్రస్వాదఙ్గాదితి సిచో లోపః-అకృత-అకృథాః॥
§॥సమ్పరిభ్యాం కరోతౌ భూషణే॥౬॥౧॥౧౩౭॥§॥సమవాయేచ॥౬॥౧॥౧౩౮॥సంపరిపూర్వస్య కరోతేస్సుట్స్యాత్ భూషణే సంఘే చార్థే-సంస్క
రోతి-అలంకరోతీత్యర్థః-సంస్కుర్వన్తి-సంఘీభవన్తీత్యర్థః-సమ్పూర్వస్య క్వచిదభూషణేపి సుట్-సంస్కృతం భక్షా ఇతి జ్ఞాపకాత్-పరినివిభ్య ఇతి షః-
పరిష్కరోతి-సివాదీనాం వాడ్వ్యవాయేపి పర్యష్కార్షీత్-పర్యస్కార్షీత్॥§॥ఉపాత్ప్రతియత్నవైకృతవాక్యాధ్యాహారేషుచ॥౬॥౧॥౧౩౯॥ఉ
పాత్కృఞః సుట్స్యాదేష్వర్థేషు చకారాత్ప్రాగుక్తయోరర్థయోః ప్రతియత్నో గుణాధానం వికృతమేవ వైకృతం వికారః- వాక్యస్యాధ్యా
హారః ఆకాంక్షితైకదేశపూరణం-ఉపస్కృతా కన్యా-అలంకృతేత్యర్థః-ఉపస్కృతా బ్రాహ్మణాః-సముదితా ఇత్యర్థః-ఏధోదకస్యోపస్కురుతే

గుణాధానం కరోతీత్యర్థః-ఉపస్కృతం భుఙ్క్తే-వికృతమిత్యర్థః-ఉపస్కృతం బ్రూతే-వాక్యాధ్యాహారేణ బ్రూత ఇత్యర్థః॥ § ॥ సుట్కాత్పూర్వః॥ ౬॥౧॥౧౩౫॥ అడభ్యాసవ్యవాయేపీత్యుక్తమ్-సఞ్చస్కార-కాత్పూర్వ ఇత్యాదిభాష్యే ప్రత్యాఖ్యాతమ్- తథాహి- పూర్వం ధాతురుపసర్గేణ యుజ్యతే-అన్తరఙ్గత్వాత్సుట్-తతో ద్విత్వమ్- ఏవం ఋతశ్చసంయోగాదేర్గుణః సంచస్కరతుః॥ కృసృభృవృస్తు సూత్రే ఋతో భారద్వాజస్యేతి సూత్రే చ॥ ❀॥ కృఞో౽సుట ఇతి వక్తవ్యమ్॥ ❀॥ తేన ససుటః పరస్యేట్ సంచస్కరిథ-సంచస్కరివ- గుణో౽ర్తీతి సూత్రే నిత్యం ఛన్దసీతి సూత్రాన్నిత్యమిత్యనువర్తతే-నిత్యం యస్సంయోగాదిస్తస్యేత్యర్థాత్సుటి గుణో న-సంస్క్రియాత్-ఋతశ్చసంయోగాదేరితి లిఙ్సిచోరిట్-ఏకాచ ఉపదేశ ఇతి సూత్రాదుపదేశ ఇత్యనువర్త్య ఉపదేశే యస్సంయోగాదిరితి వ్యాఖ్యానాత్-సంస్కృషీష్ట-సమస్కృత-సమస్కృషాతామ్॥ వృత్-

——⇒ * తనాదయస్సమాప్తాః॥ * ⇐——

డుక్రీఞ్ ద్రవ్యవినిమయే॥ § ॥ క్ర్యాదిభ్యశ్శ్నా॥ ౩॥౧॥౮౧॥ క్రీణాతి-ఈహల్యఘోః-క్రీణీతః-ఈత్వాత్పూర్వం ఝురన్తాదేశః పరత్వాన్నిత్యత్వాదన్తరఙ్గత్వాచ్చ- ఏవం ఝస్యాద్భావః-తతః శ్నాభ్యస్తయోరాతోలోపః-క్రీణన్తి-క్రీణీతే-క్రీణాతే-క్రీణతే-చిక్రాయ-చిక్రియతుః-చిక్రయిథ-చిక్రేథ-చిక్రియివ-చిక్రియిషే-క్రేతా-క్రేష్యతి-క్రీయాత్- క్రేషీష్ట- అక్రైషీత్- అక్రేష్ట॥ ప్రీఞ్ తర్పణే కాన్తౌ చ॥ కాన్తిః కామనా-ప్రీణాతి- ప్రీణీతే- ప్రేతా॥ శ్రీఞ్ పాకే॥ మీఞ్ హింసాయామ్॥ హినుమీనా-ప్రమీణాతి- ప్రమీణీతః మీనాతిమినోతీత్యేజ్విషయే ఆత్వమ్-మమౌ-మిమ్యతుః-మమిథ-మమాథ-మిమ్యే-మాతా-మాస్యతి-మీయాత్-మాసీష్ట-అమాసీత్-అమాసిష్టామ్ అమాస్త॥ షిఞ్ బన్ధనే॥ సినాతి-సినీతే-సిషాయ-సిష్యే- సేతా॥ స్కుఞ్ ఆప్రవణే॥ § ॥ స్తన్భుస్తుమ్భుస్కన్భుస్కుమ్భుస్కుఞ్భ్యశ్శ్నుశ్చ॥ ౩॥౧॥౮౨॥ చాత్ శ్నా-స్కునోతి-స్కునుతే-స్కునాతి-స్కునీతే-చుస్కావ-చుస్కువే స్కోతా-అస్కౌషీత్-అస్కోష్ట-స్తంభ్వాదయశ్చత్వారస్సౌత్రాః సర్వే రోధనార్థా ఇత్యేకే-మాధవస్తు ప్రథమతృతీయౌ స్తమ్భార్థౌ-ద్వితీయో నిష్కోషణార్థః-చతుర్థో ధారణార్థ ఇత్యాహ-సర్వే పరస్మైపదినః-నలోపః-విష్టభ్నోతి-విష్టభ్నాతి-అవష్టభ్నోతి-అవష్టభ్నాతి-అవతష్టమ్భ-జ్యా సంభ్విత్యఙ్ వా-వ్యష్టభత్ -వ్యష్టమ్భీత్ - స్తుభ్నోతి-స్తుభ్నాతి॥ § ॥ వేస్స్కభ్నాతేర్నిత్యమ్॥ ౮॥౩॥౭౭॥ వేః పరస్య స్కభ్నాతేస్సస్య షః స్యాత్ -విష్కభ్నోతి-విష్కభ్నాతి-సుభ్నోతి-స్కుభ్నాతి॥ § ॥ హలశ్శ్నశ్శానజ్ఝౌ॥ ౩॥౧॥౮౩॥ హలః పరస్య శ్నశ్శానజాదేశః స్యాత్ హౌ పరే-స్తభాన- స్తుభాన-స్కభాన- స్కుభాన-పవ్లైస్తభ్నుహీత్యాది॥ యుఞ్ బన్ధనే॥ యు

నాతి-యునీతే-యోతా॥క్నూఞ్ శబ్దే॥క్నూనాతి-క్నూనీతే-క్నవితా॥ ద్రూఞ్ హింసాయామ్॥ద్రూణాతి- ద్రూణీతే॥ పూఞ్ పవనే॥౯॥ ప్వాదీనాం హ్రస్వః॥౭॥౩॥౮౦॥శితిపరే-పునాతి-పునీతే-పవితా॥లూఞ్ ఛేదనే॥లునాతి-లునీతే॥ స్తౄఞ్ ఆచ్ఛాదనే॥ స్తృణాతి- స్తృణీతే-తస్తార-తస్తరతుః- స్తరితా- స్తరీతా- స్తృణీయాత్ - స్తృణీత-ఆశిషి స్తీర్యాత్ -లిఙ్సిచోరితివేట్-నలిఙి స్తరిషీష్ట- ఉశ్చేతికిత్త్వమ్- స్తీర్షీష్ట-సిచిచపరస్మైపదేష్వితినదీర్ఘః-అస్తారీత్ -అస్తారిష్టామ్-అస్తరిష్ట-అస్తరీష్ట-అస్తీర్ష్ట॥కౄఞ్ హింసాయామ్॥కృణాతి-కృణీతే-చకార-చకరే॥వౄఞ్ వరణే॥ వృణాతి-వృణీతే-వవార-వవరే-వరితా-వరీతా-ఆశిషి-ఉదోష్ఠ్యపూర్వస్య-వూర్యాత్ -వరిషీష్ట-వూర్షీష్ట-అవారీత్ -అవారిష్టామ్-అవరిష్ట- అవరీష్ట-అవూర్ష్ట॥ధూఞ్ కమ్పనే॥ధునాతి-ధునీతే-దుధవిథ-దుధోథ-దుధువివ-ధోతా-ధవితా- స్రుసుధూఞ్భ్య ఇతీట్-అధావీత్ -అధవిష్ట-అధోష్ట॥ అథబధ్నాత్యన్తాః పరస్మైపదినః॥——⟹*⟸——శౄ హింసాయామ్॥ శౄదౄప్రాం హ్రస్వో వేతి హ్రస్వపక్షే యణ్ -అన్యదాఋచ్ఛత్యౄతామితి గుణః-శశ్రతుః-శశరతుః-శ్రుకః కితీతిని షేధస్య క్రాదినియమేన బాధః- శశరివ-శశ్రివ- శరితా-శరీతా-శృణీహి-శీర్యాత్ -అశారిష్టామ్॥పౄ పాలనపూరణయోః॥పప్రతుః-పపరతుః-ఆశిషి పూర్యాత్ ॥వౄ వరణే॥భరణ ఇత్యేకే॥భౄ భర్త్సనే॥భరణేప్యేకే॥మౄ హింసాయామ్॥మృణాతి-మమార॥దౄ విదారణే॥దద్రతుః-దదరతుః॥ జౄ వయోహానౌ॥ఝౄ ఇత్యేకే॥ధౄ ఇత్యన్యే॥నౄ నయే॥కౄ హింసాయామ్॥ఋ గతౌ॥ఋణాతి-అరాఞ్చకార-అరితా-అరీతా-ఆర్ణాత్ -ఆరీతామ్-ఈర్యాత్ - ఆరీత్ -ఆరిష్టామ్॥గౄ శబ్దే॥ జ్యా వయోహానౌ॥ గ్రహిజ్యా॥౯॥హలః॥౬॥౪॥౨॥అఙ్గావయవాద్ధలః పరం యత్సంప్రసారణం తదన్తస్యాఙ్గస్య దీర్ఘస్స్యాత్ -ఇతి దీర్ఘే కృతే ప్వాదీనాం హ్రస్వః-జినాతి జిజ్యౌ-జిజ్యతుః॥రీ గతిరేషణయోః॥ రేషణం వృకశబ్దః॥లీ శ్లేషణే॥విభాషా లీయతేరితి ఏజ్విషయే ఆత్త్వం వా- లలౌ-లిలాయ-లాతా- లేతా-అలాసీత్ అలైషీత్ ॥ప్లీ వరణే॥ప్లినాతి॥ప్లీ గతౌ॥ప్లినాతి॥వృత్ ॥ల్వాదయో వృత్తాః-ప్వాదయోపీత్యేకే॥ ప్రీ వరణే॥ భ్రీ భయే॥భరణ ఇత్యేకే॥క్షీష్ హింసాయామ్॥ ఏషాం త్రయాణాం హ్రస్వః- కేషాంచిన్న తేషు న॥జ్ఞా అవబోధనే॥జ్ఞాజనోర్జా॥జానాతి-దీర్ఘనిర్దేశసామర్థ్యాన్న హ్రస్వః॥బన్ధ బన్ధనే॥బధ్నాతి-బబన్ధిథ-బబన్ధ-బన్ధా-బన్ధారౌ-బన్ధారః-భన్త్స్యతి-బధాన- అభాన్త్సీత్ -పూర్వత్రాసిద్ధమితి భష్భావాత్పూర్వం ఝలి సిజ్లోపః- ప్రత్యయలక్షణేన సాది ప్రత్యయమాశ్రిత్య భష్భావో న- ప్రత్యయలక్షణం ప్రతి సిజ్లోపస్యాసిద్ధత్వాత్ - అబాన్ద్ధామ్-అభాన్త్సుః॥వృఙ్ సంభక్తౌ॥ వృణీ

తే వవ్రే-వవృషే-వవృఢ్వే-వరితా-వరీతా-అవరిష్ట-అవరీష్ట-అవృత॥శ్రన్థ విమోచనప్రతిహర్షణయోః॥ఇతఃపరస్మైపదినః॥శ్రథ్నాతి-శ్రన్థిగ్రన్థీత్యాది
నాకిత్వపక్షేపత్వాభ్యాసలోపావప్యత్ర వక్తవ్యావితి హరదత్తాదయః-శ్రేథతుః-శ్రేథుః-ఇదంకిత్త్వమిత్తావసీనసుధాకరాదిమతే శ్రేథతుః-అ
స్మిన్నపిపక్షేణలిశ్రశ్రాన్థ-ఉత్తమేణులి శశ్రాథ-శశ్రథేతిమాధవః-తత్రమూలంమృగ్యమ్॥మన్థవిలోడనే॥శ్రన్థగ్రన్థసన్దర్భే॥అర్థభేదాచ్ఛ్రన్థేఃపు
నఃపాఠః-రూపంతూక్తమ్॥కున్థసంశ్లేషణే॥సంక్లేశఇత్యేకే॥కుథ్నాతి-చుకున్థ-కుథేతిదుర్గః-చుకోథ॥మృదక్షోదే॥మృద్నాతి-మృదాన॥మృడచ॥
అయంసుఖేపి స్తుత్యం-మృడ్నాతి॥గుధరోషే॥గుధ్నాతి॥కుషనిష్కర్షే॥కుష్ణాతి కోషితా॥౩॥నిరఃకుషః॥ ౭॥౨॥౪౬॥ అస్మాత్పరస్యాసృవలాదేరా
ర్ధధాతుకస్యేడ్వాస్యాత్-నిష్కోషితా-నిష్కోష్టా-నిరకోషీత్-నిరకుక్షత్॥క్షుభసంచలనే॥౪॥క్షుభ్నాదిషుచ॥౮॥౪॥౩౯॥ ణత్వంనస్యాత్-
క్షుభ్నాతి-క్షుభ్నీతః-క్షోభితా-క్షుభాణ॥ణభతుభహింసాయామ్॥నభ్నాతి-తుభ్నాతి-నభతే-తోభతే ఇతిశపి-నభ్యతి-తుభ్యతీతిశ్యని॥క్లిశూవి
బాధనే॥శాదిత్వాత్త్వనిషేధః-క్లిశ్నాతి-క్లేశితా-క్లేష్టా-అక్లేశీత్-అక్లిక్షత్॥అశభోజనే॥అశ్నాతి-ఆశ॥ఉధ్రసఉఞ్ఛే॥ఉకారఇత్-ధ్రస్నాతి-ఊ
కారోధాత్వవయవఇత్యేకే-ఉధ్రస్నాతి కార॥ ఇషఆభీక్ష్ణ్యే॥పౌనఃపున్యంభృశార్థోవాభీక్ష్ణ్యమ్ ఇష్ణాతి ఏషితా-తీషసహేత్యత్రసహేనానా
హాచర్యాదకారనికరణస్యతౌదాదికస్యైవేషేర్గ్రహణంనత్వస్యేతీష్టాత్యేతిత్యాహుః-వస్తుతస్తుఇష్టా తేరపిఇడ్వికల్పఉచితః తథాచవార్తికమ్॥
❁॥ ఇషేస్తకారేశ్యన్ప్రత్యయాత్ప్రతిషేధఇతి॥❁॥విషవిప్రయోగే॥విష్ణాతి-వేష్టా॥ప్రుషప్లుషస్నేహనసేవనపూరణేషు॥ప్రుష్ణాతి-ప్లుష్ణా
తి॥పుషపుష్టౌ॥పోషితా॥ముషస్తేయే॥మోషితా॥ ఖచభూతప్రాదుర్భావే॥భూతప్రాదుర్భావోఽతిక్రాన్తోత్పత్తిః-ఖచ్నాతి- వాన్తోయమి
త్యేకే॥౪॥చోఃఛ్వశూఠ్యాడనునాసికేచ॥౬॥౪॥౧౯॥ సతుకస్యఛస్యవస్యచక్రమాత్ శఊఠౌస్తావాదేశౌస్తఃక్వౌనునాసికేక్వౌఝలాదౌక్ఙితి
ఖౌనాతి-చఖావ-ఖవితా-శానచఃపరత్వాదూఠికృతేహలన్తత్వాభావాన్నశానచ్ ఖౌనీహి॥ హేఠచ॥హుత్వం-హేఠ్నాతి॥గ్రహఉపాదానే॥స్వరి
తేత్-గ్రహిజ్యా-గృహ్ణాతి-గృహ్ణీతే॥౩॥గ్రహోలిటిదీర్ఘః॥౭॥౨॥౩౭॥ఏకాచోగ్రహేర్విహితస్యఇటోదీర్ఘస్స్యాల్ననతులిటి- గ్రహీతా-లిటి
తుజగ్రహిథ- గృహ్యాత్-గ్రహీషీష్ట-హ్మ్యన్తేతినవృద్ధిః- అగ్రహీత్- అగ్రహీష్టామ్- అగ్రహీష్ట- అగ్రహీషాతామ్- అగ్రహీషత॥వృత్॥
⟸⟹*క్ర్యాదయోవృత్తాః*⟸⟹ చురస్తేయే॥౪॥సత్యాపపాశరూపవీణాతూలశ్లోకసేనాలోమత్వచవర్మవర్ణచూర్ణచురాదిభ్యోణిచ్॥

౩।౧।౨౫॥ ఏభ్యో ణిచ్ స్యాత్ - చూర్ణాన్తేభ్యః ప్రాతిపదికాద్ధాత్వర్థ ఇత్యేవ సిద్ధే తేషామిహ గ్రహణం ప్రపఞ్చార్థమ్ - చురాదిభ్యస్తు స్వార్థే - పుగన్తేతి గుణః - సనాద్యన్తా ఇతి ధాతుత్వమ్ - తిప్ శపాది - గుణాయాదేశౌ - చోరయతి ॥§॥ ణిచశ్చ ।౧।౩।౭౪॥ ణిజన్తాదాత్మనేపదం స్యాత్ కర్తృగామిని క్రియాఫలే - చోరయతే - చోరయామాస - చోరయితా - ణేరనిటీతి ణిలోపః - చోర్యాత్ - చోరయిషీష్ట - ణిశ్రీతి చఙ్ - ణౌ చఙీతి హ్రస్వః - చఙీతి ద్విత్వమ్ - హలాది శేషః - దీర్ఘో లఘోరిత్యభ్యాసదీర్ఘః - అచూచురత్ - అచూచురత ॥ చితి స్మృత్యామ్ ॥ చిన్తయతి - అచిచిన్తత్ - చిన్తేణిపరిత వ్యే ఇదిత్కరణం ణిచః పాక్షికత్వే లిఙ్గమ్ - తేన చిన్త్యాత్ - చిన్త్యత ఇత్యాదౌ నలోపో న - చిన్తతి - చిన్తేత్ - ఏతచ్చ జ్ఞాపకం సామాన్యాపేక్షమిత్యేకే - అత ఏకహలిత్యత్ర వృత్తికృతా జగణతుః జగణురిత్యాద్యుదాహృతత్వాత్ - విశేషాపేక్షమిత్యపరే అత ఏవ ఆధృషాద్వేత్యస్య న వైయర్థ్యమ్ ॥ యత్రి సంకోచే ॥ యన్త్రయతి యన్త్రేత్పరితుం యుక్తం - యత్తు ఇదిత్కరణాత్ యన్త్రతీతి మాధవేనోక్తం తచ్చిన్త్యమ్ - ఏవం కుద్రి తన్త్రి మన్త్రిషు ॥ స్ఫుడి పరిహాసే ॥ స్ఫుణ్డయతి - ఇదిత్కరణాత్ స్ఫుణ్డతి - స్ఫుటీతి పాఠాన్తరమ్ స్ఫుణ్టయతి - స్ఫుణ్టతి ॥ లక్ష దర్శనాఙ్కనయోః ॥ కుద్రి అనృతభాషణే ॥ కున్ద్రయతి ॥ కుడీత్యేకే ॥ లడ ఉపసేవాయామ్ ॥ లాడయతి ॥ మిది స్నేహనే ॥ మిన్దయతి - మిన్దతి ॥ ఓలడి ఉత్క్షేపణే ॥ ఓలణ్డయతి - ఓలణ్డతి ఓకారం ఇదిత్యేకే - లణ్డయతి - లణ్డతి - ఉకారాదిరయమిత్యన్యే - ఉలణ్డయతి ॥ జల అపవారణే ॥ లజ ఇత్యేకే పీడ అవగాహనే ॥ పీడయతి ॥§॥ భ్రాజభాసభాషదీపజీవమీలపీడామన్యతరస్యామ్ ॥ ౭।౪।౩॥ ఏషాముపధాయా హ్రస్వో వా స్యాచ్చఙ్పరే ణౌ - అపిపీడత్ - అపీపిడత్ ॥ నట అవస్యన్దనే ॥ అవస్యన్దనం నాట్యమ్ ॥ శ్రథ ప్రయత్నే ॥ ప్రస్థాన ఇత్యేకే ॥ బధ సంయమనే ॥ బాధయతి ॥ బన్ధేతి చన్ద్రః ॥ పౄ పూరణే ॥ దీర్ఘోచ్చారణం ణిచః పాక్షికత్వే లిఙ్గం - తద్ధి సేట్త్వాయ - ఏవం పృణాతి పిపర్త్తిభ్యాం పరితేత్యాదిసిద్ధావపి పరతి పరత ఇత్యాదిసిద్ధిః ఫలమ్ - పారయతి - పరతి ॥ ఊర్జ బలప్రాణనయోః ॥ పక్ష పరిగ్రహే ॥ వర్ణ చూర్ణ ప్రేరణే ॥ వర్ణ వర్ణన ఇత్యేకే ॥ ప్రథ ప్రఖ్యానే ॥ ప్రాథయతి - నాన్యే మితో౽హేతావితి వక్ష్యమాణత్వాన్నాస్య మిత్త్వమ్ ॥§॥ అత్ స్మృదృత్వరప్రథమ్రదస్తృస్పశామ్ ॥ ౭।౪।౯౫॥ ఏషామభ్యాసస్య అత్స్యాచ్చఙ్పరే ణౌ - ఇత్యపవాదః అపప్రథత్ ॥ పృథ ప్రక్షేపే ॥ పర్ధయతి ॥§॥ ఉరృత్ ॥ ౭।౪।౭॥ ఉపధాయా ఋవర్ణస్య స్థానే ఋ స్స్యాద్వా చఙ్పరే ణౌ ఇరరారామపవాదః - అపీపృథత్ - అపపర్ధత్ ॥ పథ ఇత్యేకే ॥ పాథయతి ॥ షమ్బ సమ్బన్ధే ॥ సమ్బయతి - అససమ్బత్ ॥ శమ్బ చ ॥ అశశమ్బత్ ॥ సామ్బ ఇత్యేకే ॥ భక్ష అదనే ॥ కుట్ట ఛేదనభర్త్సనయోః ॥ పూరణ ఇత్యేకే కుట్టయతి ॥ పుట్ట చుట్ట అల్పీభావే ॥ అట్ట షుట్ట అనాదరే ॥ అట్టయతి అయం దోపధః ష్టు

త్వస్యాసిద్ధత్వాన్న ద్రా ఇతి నిషేధః-ఆట్టిటత్॥ లుణ్ట స్తేయే॥ లుణ్టయతి-లుణ్టతీతి లుటి స్తేయ ఇతి భ్వాదికస్య॥ శఠ శ్వఠ అసంస్కారగత్యోః॥ శ్వఠ ఇత్యే
కే॥ తుజి పజి హింసాబలాదాననికేతనేషు॥ తుఞ్జయతి-పిఞ్జయతి. ఇదిత్కరణాత్ తుఞ్జతి-పిఞ్జతి-తుజ పిజ ఇతి కేచిత్॥ లజ లుజి ఇత్యేకే॥ పిస గతౌ॥ పేసయ
తి-పేసతీతి తు శపి గతః॥ షాన్త్వ సామప్రయోగే॥ శ్వల్క వల్క పరిభాషణే॥ ష్ణిహ స్నేహనే॥ స్ఫిట ఇత్యేకే॥ స్మిట అనాదరే॥ అషోపదేశత్వాన్న షః-అసి
స్మిటత్॥ ష్మిఙ్ అనాదర ఇత్యేకే॥ ఙిత్వస్యావయవే అచరితార్థత్వాత్ ణిజన్తాత్తఙ్-స్మాయయతే॥ శ్లిష శ్లేషణే॥ పథి గతౌ॥ పన్థయతి పన్థతి॥ పిచ్ఛ కుట్టనే॥ ఛ
ది సంవరణే॥ ఛన్దయతి ఛన్దతి॥ శ్రణ దానే॥ ప్రాయేణాయం విపూర్వః-విశ్రాణయతి॥ తడ ఆఘాతే॥ తాడయతి॥ ఖడ ఖడి కడి భేదనే॥ ఖాడయతి-ఖణ్డయతి-ఖ
ణ్డతి-కణ్డయతి-కణ్డతి॥ కుడి రక్షణే॥ గుడి వేష్టనే॥ రక్షణ ఇత్యేకే॥ కుఠి ఇత్యన్యే॥ అవకుణ్ఠయతి-అవకుణ్ఠతి॥ గుఠి ఇత్యపరే॥ ఖుడి ఖణ్డనే॥ వడి విభాజనే వడి ఇ
త్యేకే॥ చడి కోపే చణ్డి॥ చణ్డయతి॥ మడి భూషాయాం హర్షే చ॥ భడి కల్యాణే॥ ఛర్ద వమనే॥ పుస్త బుస్త ఆదరానాదరయోః॥ చుద సఞ్చోదనే॥ నక్క ధక్క
నాశనే॥ ణోపదేశలక్షణే పర్యుదస్తోఽయమ్-ప్రనక్కయతి॥ చుక్క చక్క వ్యథనే॥ క్షల శౌచకర్మణి॥ తల ప్రతిష్ఠాయామ్॥ తుల ఉన్మానే॥ తోలయతి-
అతూతులత్-కథం తులయతి తులనా ఇత్యాది-అతులోపమాభ్యామితి నిపాతనాదజన్తస్య తులాశబ్దస్య సిద్ధత్వాత్ ణిచ్॥ దుల ఉత్క్షేపే॥ ఘుల ఇ
త్యే॥ పుల సముచ్ఛ్రాయే॥ మూల రోహణే॥ కల క్షేపే॥ బిల భేదనే॥ తిల స్నేహనే॥ చల భృతౌ॥ పాల రక్షణే॥ లూష హింసాయామ్॥ శుల్బ మానే॥
శూర్ప చ॥ చుట ఛేదనే॥ ముట సంచూర్ణనే॥ పడి పసి నాశనే॥ పణ్డయతి-పణ్డతి-పంసయతి-పంసతి॥ వ్రజ మార్గసంస్కారగత్యోః॥ శుల్క అతిస్పర్శనే॥ చపి గ
త్యామ్॥ చమ్పయతి-చమ్పతి॥ క్షపి క్షాన్త్యామ్॥ క్షమ్పయతి-క్షమ్పతి॥ ఛజి కృచ్ఛ్రజీవనే॥ శ్వర్త గత్యామ్॥ శ్వభ్ర చ॥ ✲॥ జ్ఞప మిచ్చ॥ అయం జ్ఞానే
జ్ఞాపనే చ వర్తతే॥ మితాం హ్రస్వః॥ మితాముపధాయా హ్రస్వః స్యాత్ ణౌ పరే-జ్ఞపయతి॥ యమ చ పరివేషణే॥ చాన్మిత్-పరివేషణమిహ వేష్టనం న
తు భోజనం నాపి వేష్టనా-యమయతి చన్ద్రం-పరివేష్టత ఇత్యర్థః॥ చహ పరికల్కనే॥ చహయతి-అచీచహత్-కథాదౌ వక్ష్యమాణస్య తు అదన్తత్వేనా
గ్లోపిత్వాద్దీర్ఘసన్వద్భావౌ న-అచచహత్॥ చప ఇత్యేకే॥ చపయతి॥ రహ త్యాగ ఇత్యేకే॥ అరీరహత్-కథాదేస్తు అరరహత్॥ బల ప్రాణనే॥ బలయ
తి॥ చిఞ్ చయనే॥ ౬॥ చిస్ఫురోర్ణౌ॥ ౬।౧।౫౪॥ అనయోరాత్వం వా స్యాత్ ణౌ॥ ౬। అర్తి హ్రీ వ్లీ రీ క్నూయీ క్ష్మాయ్యాతాం పుఙ్ణౌ॥ ౭।౩।౩౬॥ ఆత్వా
దేరాదన్తానాం చ పుగాగమః స్యాత్ ణౌ-చపయతి-చయయతి-ణిత్కరణసామర్థ్యాదస్య ణిజ్వికల్పః-చయతి-చయతే-ప్రణిచయతి-ప్రనిచయతి॥

❁॥ నాన్యేమితోఽహేతౌ॥ ❁॥ అహేతౌ స్వార్థణిచి జ్ఞపాదిభ్యో న్యే మితో న స్యుః- తేన శమాదీనామమన్తత్వప్రయుక్తమిత్త్వన్న॥ ఘట్టచలనే॥ ముస్తసంఘాతే॥ ఖట్టసంవరణే॥ షట్టస్ఫిట్టచుబహింసాయామ్॥ పూలసంఘాతే॥ పూర్ణ ఇత్యేకే॥ పుణ ఇత్యన్యే॥ పుంసఅభివర్ధనే॥ టకిబన్ధనే॥ టఙ్కయతి-టఙ్కతి॥ ధూసకాన్తికరణే॥ ధూసయతి-దన్త్యాన్తః- మూర్ధన్యాన్త ఇత్యేకే- తాలవ్యాన్త ఇత్యపరే॥ కీటవర్ణే॥ చూర్ణసంకోచనే॥ పూజపూజాయామ్॥ అర్కస్తవనే॥ తపన ఇత్యేకే॥ శుఠ ఆలస్యే॥ శుఠి శోషణే॥ శుణ్ఠయతి-శుణ్ఠతి॥ జుడప్రేరణే॥ గజమార్జశబ్దార్థౌ॥ గాజయతి-మార్జయతి॥ మర్చచ॥ మర్చయతి॥ ఘృతప్రస్రవణే॥ స్రావణ ఇత్యేకే॥ పచివిస్తారవచనే॥ పఞ్చయతి-పఞ్చతి-పఞ్చతే ఇతి వ్యక్తార్థస్య శపిగతమ్॥ తిజనిశాతనే॥ తేజయతి॥ కృతసంశబ్దనే॥ §॥ ఉపధాయాశ్చ॥ ౭॥౧॥౧౦౧॥ ధాతోరుపధాభూతస్యౠత ఇత్స్యాత్-రపరత్వమ్ ఉపధాయాఞ్చేతి దీర్ఘః- కీర్తయతి- ఉరృత్ -అచికీర్తత్ -అచీకృతత్॥ వర్ధఛేదనపూరణయోః॥ కుబిఆచ్ఛాదనే॥ కుమ్బయతి-కుమ్బతి॥ సంభీత్యేకే॥ లుబితుబిఅదర్శనే॥ అర్దన ఇత్యేకే॥ హ్లాపవ్యక్తాయాం వాచి॥ క్లప ఇత్యేకే॥ హ్రప ఇత్యన్యే॥ చుటిచ్ఛేదనే॥ ఇలప్రేరణే॥ ఏలయతి- ఐలిలత్॥ మ్రక్ష మ్లేచ్ఛనే॥ మ్లేచ్ఛ అవ్యక్తాయాం వాచి॥ బ్రూసహర్హబర్హహింసాయామ్॥ కేచిదిహ గర్జగర్దశబ్దే॥ గర్ధఅభికాఙ్క్షాయామితి పఠన్తి॥ గుర్దపూర్వనికేతనే॥ జసిరక్షణే॥ మోక్షణ ఇతి కేచిత్ -జంసయతి-జంసతి॥ ఈడస్తుతౌ॥ జసుహింసాయామ్॥ పిడిసంఘాతే॥ రుషరోషే॥ రుట ఇత్యేకే॥ డిపక్షేపే॥ ష్టుపసముచ్ఛ్రాయే॥ ——*—— ఆకుస్మాదాత్మనేపదినః॥ కుస్మనామ్నో వేతి వక్ష్యతే తమభివ్యాప్యేత్యర్థః- అకర్తృగామిఫలార్థమిదమ్॥ చితసంచేతనే॥ చేతయతి- అచీచితత్॥ దామృదానే॥ దామయతే॥ §॥ నాగ్లోపిశాస్వృదితామ్॥ ౭॥౪॥౨॥ ణిచ్యగ్లోపినాం శాస్తేః ఋదితాంచ ఉపధాయా హ్రస్వో న స్యాత్ చఙ్పరే ణౌ- అదదామత॥ దశిదంశనే॥ దంశయతే- అదదంశత- ఇదిత్త్వాణ్ణిజభావే దంశతి- ఆకుస్మీయమాత్మనేపదం ణిచ్సన్నియోగే నైవేతి వ్యాఖ్యాతారః- నలోపే సఞ్జిసాహచర్యాత్ ఖ్యాదేరేవ గ్రహణమ్॥ దసిదంశనదర్శనయోః॥ దంసయతే-దంసతి-దస ఇత్యేకే- దాసయతి॥ డపడిపసంఘాతే॥ తన్త్రికుటుమ్బధారణే॥ తన్త్రయతే- చాన్ద్రాదయః ధాతుద్వయమిదమితి మత్వా కుటుమ్బయత ఇత్యుదాహరన్తి॥ మన్త్రిగుప్తభాషణే॥ స్పశగ్రహణసంశ్లేషణయోః॥ తర్జభర్త్సతర్జనే॥ వస్తగన్ధఅర్దనే॥ వస్తయతే గన్ధయతే॥ విష్కహింసాయామ్॥ హిష్క ఇత్యేకే॥ నిష్కపరిమాణే॥ లలఈప్సాయామ్॥ కూణసంకోచే॥ తూణపూరణే॥ భ్రూణఆశావిశఙ్కయోః॥ శఠశ్లాఘాయామ్॥ యక్షపూజాయామ్॥ స్యమవితర్కే॥ గూరీఉద్యమనే॥ శమలక్షఆలోచనే॥ నాన్యేమిత ఇతి మిత్త్వన్న

శాసయతే। పక్ష అవక్షేపణే। త్రుట ఛేదనే॥పుట ఇత్యేకే॥గల స్రవణే॥భల ఆభండనే॥కూట ఆదానే॥ అవసాదన ఇత్యేకే॥ కుట్ట ప్రతాపనే॥వ
ఞ్చు ప్రలమ్భనే॥వృష శక్తిబన్ధనే॥శక్తిబన్ధనం ప్రజననసామర్థ్యం శక్తిసంబన్ధశ్చ- వర్షయతే॥మద తృప్తియోగే॥దివు పరికూజనే॥గృ విజ్ఞానే॥గార
యతే॥విద చేతనాఖ్యాననివాసనేషు॥వేదయతే॥☸॥సత్తాయాం విద్యతే జ్ఞానే వేత్తి విన్తే విచారణే। విన్దతే విన్దతి ప్రాప్తౌ శ్యన్లుక్శ్నమ్ శేషేష్విదం క్ర
మాత్ ॥☸॥మాన స్తమ్భే॥మానయతే॥యు జుగుప్సాయామ్॥యావయతే॥కుస్మ నామ్నో వా॥కుస్మేతి ధాతుః కుత్సితస్మయనే వర్తతే-కుస్మయతే-అ
చుకుస్మత-అథవా కుస్మేతి ప్రాతిపదికం తతో ధాత్వర్థే ణిచ్॥ఇత్యాకుస్మీయాః॥ ——— ——— చర్చ అధ్యయనే॥బుక్క భాషణే॥బుక్కయ
తి॥శబ్ద ఉపసర్గాదావిష్కారే చ॥చాద్భాషణే ప్రతిశబ్దయతి-ప్రతిశ్రుతమావిష్కరోతీత్యర్థః॥అనుపసర్గాచ్చ॥ ఆవిష్కార ఇత్యేవ-శబ్దయతి॥కణ ని
మీలనే॥ కాణయతి- ణౌ చఙ్యుపధాయా హ్రస్వః కాణ్యాదీనాం వేతి వికల్ప్యతే-అచీకణత్-అచకాణత్॥జభి నాశనే॥జంభయతి జమ్భతి- అజజ
మ్భత్॥సూద క్షరణే॥సూదయతి-అసూషుదత్॥జసు తాడనే॥జాసయతి-జసతి॥పశ బన్ధనే॥ పాశయతి॥అమ రోగే॥ ఆమయతి- నాన్యే మిత ఇతి ని
షేధః-అమగత్యాదౌ పఠితః-తస్మాద్ధేతుమణ్ణౌ నకమ్యమిచమామితి మిత్త్వనిషేధః-ఆమయతి॥చట స్ఫుట భేదనే॥వికాసే శశపోః స్ఫుటతి స్ఫోటత ఇ
త్యుక్తమ్॥ఘట సంఘాతే॥ఘాటయతి॥హన్త్యర్థాశ్చ॥నవగణ్యాముక్తా హన్త్యర్థా అపి స్వార్థే ణిచం లభన్త ఇత్యర్థః॥దివు మర్దనే॥ఉదిత్వాద్దేవతీత్యపి॥
అర్జ ప్రతియత్నే॥అయమర్థాన్తరేపి-ద్రవ్యమర్జయతి॥ఘుషిర్ విశబ్దనే॥ఘోషయతి-ఘుషిరవిశబ్దన ఇతి సూత్రే అవిశబ్దన ఇతి నిషేధాల్లిఙ్గాదనిత్యో
స్య ణిచ్-ఘోషతి-ఇరిత్త్వాదఙ్వా-అఘుషత్-అఘోషీత్-ణ్యన్తస్య తు అజూఘుషత్ ॥ఆఙః క్రన్ద సాతత్యే॥ భౌవాదికః క్రన్దధాతురాహ్వానార్థ
ఉక్తః-స ఏవాఙ్పూర్వో ణిచం లభతే సాతత్యే-ఆక్రన్దయతి అన్యే తు ఆఙ్పూర్వో ఘుషిః క్రన్ద సాతత్య ఇత్యాహుః-ఆఘోషయతి॥లస శిల్పయో
గే॥తస భూష అలఙ్కారే॥అవతంసయతి అవతంసతి-భూషయతి॥మోక్ష అసనే॥అసనం క్షేపణమ్॥అర్హ పూజాయామ్॥జ్ఞా నియోగే॥ఆజ్ఞాపయతి-
భజ విశ్రాణనే॥శృధు ప్రసహనే॥శర్ధయతి-శర్ధతి-అశశర్ధత్-అశీశృధత్॥యత నికారోపస్కారయోః॥రక లగ ఆస్వాదనే॥రఘ ఇత్యేకే-రగ ఇత్యన్యే॥
అఞ్చు విశేషణే॥అఞ్చయతి-ఉదిత్త్వమిడ్వికల్పార్థమ్-అత ఏవ విభాషితో ణిచ్-అఞ్చతి-ఏవం శృధుజసుప్రభృతీనామపి బోధ్యమ్॥లిగి చిత్రీకరణే॥
లిఙ్గయతి లిఙ్గతి॥ముద సంసర్గే॥మోదయతి సక్తూన్ ఘృతేన॥త్రస ధారణే॥గ్రహణ ఇత్యేకే-వారణ ఇత్యన్యే॥ఉధ్రస ఉఞ్ఛే॥ ఉకారో ధాత్వవయవ

ఇత్యేకే-ఉద్ధ్రాసయతి-నేత్యన్యే-ధ్రాసయతి॥ముచ ప్రమోచనే మోదనేచ॥వస స్నేహచ్ఛేదాపహరణేషు॥చర సంశయే॥చ్యుస హసనే॥హసనేచే త్యేకే-చ్యావయతి॥చ్యుసేత్యేకే॥చ్యోసయతి॥భువోఽవకల్కనే॥అవకల్కనం మిశ్రీకరణమిత్యేకే-చిన్తనమిత్యన్యే-భావయతి-కృపేశ్చ-కల్పయతి॥ఆస్వదస్సకర్మకాత్॥స్వదిమభివ్యాప్య సంభవతః కర్మభ్య ఏవ ణిచ్॥ గ్రస గ్రహణే॥గ్రాసయతి ఫలమ్॥పుష ధారణే॥పోషయత్యాభరణమ్॥దల విదారణే॥దాలయతి॥పటపుటలుటకుటతుజిమిజిపిజిలుజిభజిలఘిత్రసిపిసికుసిదశికుశిఘటఘటిబృహిబర్హబల్హగుపధూపవిచ్ఛచీవపుంథలోకృలోచృణదకుపలుపతర్క వృతువృధుభాషార్థాః॥పాటయతి పోటయతి-లోటయతి-తుఞ్జయతి తుఞ్జతి-మిఞ్జయతి-మిఞ్జతి- ఏవమన్యేషామిదితామ్॥ఘాటయతి-ఘుణ్టయతి॥నాగ్లోపిశాస్వృదితామ్-అలులోకత్-అలులోచత్-వర్తయతి వర్ధయతి-ఉదిత్త్వాత్ వర్తతి వర్ధతి॥రుటరజిలజఅజిదసిభృశిరుశిరుసిశీకనటపుటపుటిచుబిలఘిరఘి అహిరహిమహిచ॥రోటయతి-రఞ్జయతి-రఞ్జతి-లఞ్జయతి-లఞ్జతీత్యాది॥లడితడినళచ॥పూరీ ఆప్యాయనే॥ఈదిత్త్వం నిష్ఠాయామిణ్ణిషేధాయ-అతఏవణిజ్వా-పూరయతి-పూరతి॥రుజ హింసాయామ్॥ష్వద ఆస్వాదనే॥స్వాద ఇత్యేకే- అసిష్వదత్ -దీర్ఘస్య తు అషోపదేశత్వాదసిస్వదత్॥ఆధృషాద్వా॥ఇత ఊర్ధ్వం విభాషితణిచః ధృషధాతుమభివ్యాప్య॥యుజ పృచ సంయమనే॥యోజయతి యోజతి-అయౌక్షీత్ వర్చయతి-వర్చతి-వర్చితా-అవర్చీత్॥ అర్చ పూజాయామ్॥షహ మర్షణే॥సాహయతి-సహ వాయన్నాగస్సహతి కలభేభ్యః పరిభవమ్॥ఈర క్షేపే॥లీ ద్రవీకరణే॥లాయయతి-లయతి-లేతా॥వృజీ వర్జనే॥వర్జయతి-వర్జతి॥వృఞ్ ఆవరణే॥ వారయతి-వరతి-వరతే-వరితా-వరీతా॥జ్యా వయోహానౌ॥జారయతి జరతి-జరితా జరీతా॥జ్రి చ॥జ్రాయయతి-జ్రయతి-జ్రేతా॥రిచ వియోజనసమ్పర్చనయోః॥ రేచయతి- రేచతి- రేక్తా॥శిష అసర్వోపయోగే॥ శేషయతి- శేషతి- శేష్టా-అశిక్షత్ -విపూర్వోఽతిశయే॥తప దాహే॥ తాపయతి-తపతి-తప్తా॥తృప తృప్తౌ॥సన్దీపన ఇత్యేకే-తర్పయతి-తర్పతి-తర్పితా॥ఛృదీ సందీపనే॥ఛర్దయతి-ఛర్దతి ఛర్దితా ఛర్దిష్యతి- సేసిచీతి వికల్పేన-సాహచర్యాత్ తత్రరౌధాదికస్యైవ గ్రహణాత్॥చృప ఛృప దృప సన్దీపన ఇత్యేకే॥ చర్పయతి ఛర్పయతి॥దృభీ భయే॥దర్భయతి దర్భతి దర్భితా॥దృభ సందర్భే॥అయం తు దాదావిత్-॥శ్రథ మోక్షణే॥హింసాయామిత్యన్యే॥మీ గతౌ॥మాయయతి-మయతి- మేతా॥గ్రన్థ బన్ధనే॥గ్రన్థయతి-గ్రన్థతి॥శీక ఆమర్షణే-శీకయతి॥చీక చ॥చీకయతి॥అర్ద హింసాయామ్॥స్వరితేత్-అర్దయతి-అర్దతి-అర్దతే॥హిసి హింసాయామ్॥హింసయతి-హింసతి-హినస్తీతి శ్నమి గతమ్॥అర్హ పూజాయామ్॥ఆఙః షద పద్యర్థే॥ఆసాద

యతి-ఆసీదతి-షాత్ప్రతిసీదాదేశః-అసత్త్వా-ఆసాత్సీత్॥శుద్ధశౌచకర్మణి॥శుద్ధితా-అశుద్ధీత్॥ఛద అపవారణే॥స్వరితేత్॥జుషపరికర్ణనే॥పరికర్ణన
మూహోహింసావా-పరితర్పణమిత్యేకే-పరితర్పణంపరితృప్తిక్రియా-జోషయతి-జోషతి-ప్రీతిసేవనయోర్జుషతఇతితుదాదౌ॥ధూఞ్ కమ్ప
నే॥ణావిత్యధికృత్య॥ ॥ధూఞ్ప్రీఞోర్నుగ్వక్తవ్యః॥ ॥ ధూనయతి ధవతి-ధవతే-కేచిత్తుధూఞ్ప్రీఞోరితిపరిత్యాప్య ప్రీఞ్ణాతిసాహచర్యాద్ధూ
నాతేరేవనుకమాహుః-ధావయతి-అయంస్వాదౌక్ర్యాదౌతుదాదౌచ-స్వాదౌహ్రస్వశ్చ-తథాచకవిరహస్యే॥ ॥ధూనోతిచంపకవనానిధునో
త్యశోకంచూతంధునాతిధువతిస్ఫుటితాతిముక్తమ్। వాయుర్విధూనయతి ధావయతీహరేణూన్యత్కాననేధవతిచన్దనమఞ్జరీశ్చ॥ ॥ప్రీఞ్ తర్ప
ణే॥ ప్రీణయతి-ధూఞ్ప్రీఞోరితిహరదత్తపాఠే ప్రాయయతి- ప్రయతి-ప్రయతే॥శ్రన్థ గ్రన్థసన్దర్భే॥ఆప్ ల లమ్భనే॥సాన్త్వనఇత్యేకే-ఆపయతి
ఆపతి-ఆప్త్వా-ఆపత్-స్వరితేదయమిత్యేకే-ఆపతే॥తను శ్రద్ధోపకరణయోః॥ఉపసర్గాచ్చదైర్ఘ్యే-తానయతి వితానయతి- తనతి-వితనతి॥ చన
శ్రద్ధోపహననయోరిత్యేకే॥చానయతి-చనతి॥వదసన్దేశవచనే॥ వాదయతి-వదతి-స్వరితేత్-వదతే-అనుదాత్తేదిత్యేకే-వవదతుః-వవదిథ-వవదే-
వద్యాత్॥వచపరిభాషణే॥ వాచయతి- వచతి- వక్త్వా-అవాక్షీత్॥మానపూజాయామ్॥మానయతి-మానతి- మానితా-విచారణేతుభ్వాదిర్ని
త్యసన్నన్తః-స్తమ్భేమానయతే॥ఇత్యాకుస్మీయాః॥ ——*—— మన్యతే-మనుతేఇతిదివాదౌతనాదౌచ॥భూ ప్రాప్తౌ॥ఆత్మనేపదీ॥భా
వయతే-భవతే-ణిచ్సన్నియోగేనైవాత్మనేపదమిత్యేకే భవతి॥గర్హ వినిన్దనే॥మార్గ అన్వేషణే॥కరిశోకే॥ఉత్పూర్వోఽయముత్కణ్ఠాయామ్॥క
ణ్ఠతేఇత్యాత్మనేపదీగతః॥మృజూశౌచాలఙ్కారయోః॥మార్జయతి-మార్జతి-మార్జితా-మార్ష్టా॥మృష తితిక్షాయామ్॥స్వరితేత్-మర్షయతి-మర్ష
తి మర్షతే-మృష్యతి-మృష్యతేఇతిదివాదౌ-సేచనేఽపిమర్షతి॥ధృషప్రసహనే॥ధర్షయతి-ధర్షతి॥ఇత్యాధృషీయాః॥ ——*—— అథా
దన్తాః॥కథ వాక్యప్రబన్ధే॥అల్లోపస్యస్థానివద్భావాన్నవృద్ధిః-కథయతి-అగ్లోపిత్వాన్నదీర్ఘసన్వద్భావౌ-అచకథత్॥ వర ఈప్సాయామ్॥వర
యతి- వారయతీతిగతమ్॥గణసంఖ్యానే॥గణయతి॥ఈచగణః॥౭।౪।౯౭॥గణేరభ్యాసస్య ఈత్స్యాత్ చఙ్పరేణౌ-చాదత్-అజీగణత్ -అజగణత్॥
శఠశ్వఠఅసమ్యగ్భాషణే॥పటవటగ్రన్థే॥రాన్తఇత్యేకే-పరయతి॥రహత్యాగే॥అరరహత్॥స్తనగదదేవశబ్దే॥స్తనయతి-గదయతి అజగదత్॥పతగ
తౌవా॥వాణిజన్తఃవాఅదన్తఇత్యేకే- ఆద్యేపతయతి-పతతి-పతాఞ్చకార-అపతీత్-ద్వితీయే-పాతయతి అపీపతత్॥పషోనుపసర్గాత్॥గత్యావిస్తే

...షయతి॥స్వర ఆక్షేపే॥స్వరయతి॥రచ ప్రతియత్నే॥ రచయతి॥కల గతౌ సంఖ్యానే చ॥చహ పరికల్కనే॥పరికల్కనం దమ్భః శాఠ్యఞ్చ॥ మహ పూజాయామ్॥మహయతి-మహతీతి శపి గతమ్॥సార కృప శ్రథ దౌర్బల్యే॥సారయతి-కృపయతి-శ్రథయతి॥స్పృహ ఈప్సాయామ్॥భామ క్రోధే అబభామత్॥సూచ పైశున్యే॥సూచయతి-అగ్లోపదేశత్వాన్న షః-అసుసూచత్॥ఖేట భక్షణే॥తృతీయాన్త ఇత్యేకే ఖోట ఇత్యన్యే॥క్షోట క్షేపే॥ గోమ ఉపలేపే॥అజుగోమత్॥కుమార క్రీడాయామ్॥అచుకుమారత్॥శీల ఉపధారణే॥ఉపధారణమభ్యాసః॥సామ సాన్త్వప్రయోగే॥అససామత్-సాన్త్వనే ఇత్యస్య తు అసీషమత్॥ వేల కాలోపదేశే॥వేలయతి-కాల ఇతి పృథగ్ధాతురిత్యేకే-కాలయతి॥పల్పూల లవనపవనయోః॥ వాత సుఖసేవనయోః॥గతి సేవనయోరిత్యేకే-వాతయతి-అవవాతత్॥గవేష మార్గణే॥అజగవేషత్॥వాస ఉపసేవాయామ్॥నివాస ఆచ్ఛాదనే॥ అనినివాసత్॥భాజ పృథక్కర్మణి॥సభాజ ప్రీతిదర్శనయోః॥ప్రీతి సేవనయోరిత్యేకే-సభాజయతి॥ఊన పరిహాణే॥ఊనయతి-ఓఃపుయణ్జీతి సూత్రే పయయోరితి వక్తవ్యే వర్ణప్రత్యాహారజగ్రహణాల్లిఙ్గమ్-ణిచి అచ ఆదేశో న స్యాత్ ద్విత్వే కార్య ఇతి-యత్ర ద్విరుక్తావభ్యాసోత్తరఖణ్డస్య ఆద్యోఽచ్ ప్రక్రియాయాం పరినిష్ఠితే రూపే వా అవర్ణో లభ్యతే తత్రైవాయన్నిషేధః జ్ఞాపకస్య సజాతీయాపేక్షత్వాత్-తేనాచికీర్తదిత్యాదిసిద్ధమ్- ప్రకృతే తు నశబ్దస్య ద్విత్వమ్ తత ఉత్తరఖణ్డే అల్లోపః-ఔననత-మాభవానూననత్॥ధ్వన శబ్దే॥అదధ్వనత్॥కూట పరితాపే॥పరిదాహ ఇత్యేకే॥సంకేత గ్రామ కుణ గుణ చామన్త్రణే॥చాత్కూటోఽపి-కూటయతి-సంకేతయతి-గ్రామయతి-కుణయతి-గుణయతి-పాఠాన్తరమ్॥కేత నికేత శ్రావణే నిమన్త్రణే చ॥ కేతయతి నికేతయతి॥కుణ గుణ చామన్త్రణే॥చాత్యే-తకూటౌ॥కూణ సంకోచన ఇతి॥స్తేన చౌర్యే॥అతిస్తేనత్॥ఆగర్వాదాత్మనేపదినః॥పద గతౌ॥పదయతే॥అపపదత॥గృహ గ్రహణే॥గృహయతే॥మృగ అన్వేషణే॥మృగయతే-మృగ్యతీతి కణ్డ్వాదిః॥కుహ విస్మాపనే॥శూర వీర విక్రాన్తౌ॥ శూరయతే-వీరయతే॥స్థూల పరిబృంహణే॥స్థూలయతే-అతుస్థూలత॥అర్థ ఉపయాచ్ఞాయామ్॥అర్థయతే-ఆర్తథత॥సత్ర సన్తానక్రియాయామ్॥అససత్రత-అనేకాచ్త్వాన్న షోపదేశః-సిసత్రయిషతే॥గర్వ మానే॥గర్వయతే-అదన్తత్వసామర్థ్యాణ్ణిజ్వికల్పః ధాతోరన్త ఉదాత్తః ణిట్యాం చ ఫలమ్-ఏవమగ్రేఽపి॥ఇత్యాగర్వీయాః॥ ——*—— సూత్ర వేష్టనే॥సూత్రయతి-అసుసూత్రత్॥మూత్ర ప్రస్రవణే॥ మూత్రయతి-అముమూత్రత్॥రూక్ష పారుష్యే॥పార తీర కర్మసమాప్తౌ॥అపపారత్-అతితీరత్॥పుట సంసర్గే॥పుటయతి॥ధేక దర్శన ఇత్యేకే॥అదిధేకత్॥కత్ర శైథిల్యే॥కత్ర

యతి-కత్రతి-కర్త్రేత్యేకే-కర్త్తయతి-కర్తతి॥❀॥ప్రాతిపదికాద్ధాత్వర్థే బహులమిష్ఠవచ్చ॥❀॥ప్రాతిపదికాత్ ధాత్వర్థే ణిచ్ స్యాత్ ఇష్ఠే యథా ప్రాతిపదికస్య పుంవద్భావరభావటిలోపవిన్మతుబ్లుగ్యణాదిపరలోపప్రస్థస్ఫాద్యాదేశభసంజ్ఞాస్తద్వణ్ణావపి స్యుః-పటుమాచష్టే పటయతి పరత్వాద్వృద్ధౌ సత్యాం టిలోపః-అపీపటత్-శౌచజీత్యత్ర భాష్యే వృద్ధేర్లోపో బలీయానితి స్థితమ్-అపపటత్॥తత్కరోతి తదాచష్టే॥ పూర్వస్య ప్రపఞ్చః కరోత్యాచష్ట ఇతి ధాత్వర్థమాత్రం ణిజర్థః లడర్థస్త్వవివక్షితః॥ తేనాతిక్రామతి॥అశ్వేనాతిక్రామతి అశ్వయతి-హస్తినాతిక్రామతి హస్తయతి॥ధాతురూపఞ్చ॥ణిచ్ప్రకృతిః ధాతురూపమ్ప్రతిపద్యతే చశబ్దోఽనుక్తసముచ్చయార్థః తథా చ వార్త్తికమ్॥❀॥ఆఖ్యానాత్కృతస్తదాచష్టే కృల్లుక్ ప్రకృతిప్రత్యాపత్తిః ప్రకృతివచ్చ కారకమితి॥❀॥ కంసవధమాచష్టే కంసం ఘాతయతి-ఇహ కంస-హన్ ఇ ఇతి స్థితే॥§॥హనస్తోఽచిణ్ణలోః॥ ౭॥౩॥౩౨॥హన్తేస్తకారోన్తాదేశస్స్యాత్ చిణ్ణల్వర్జే ఞ్ణితి ణితి-నను అత్ర అజ్ఝసంజ్ఞా ధాతుసంజ్ఞా చ కంసవిశిష్టస్య ప్రాప్తా-తతశ్చ అట్ ద్విత్వయోర్దోషః-కించ సత్వతత్వే నస్యాతామ్-ధాతోః స్వరూపగ్రహణే తత్ప్రత్యయే కార్యవిజ్ఞానాత్-సత్యం-ప్రకృతివచ్చేతి చకారోఽభిన్నక్రమః-కారకం చ చాత్తార్యమ్-హేతుమణ్ణిచః ప్రకృత్యేక్షా న్యాదేః హేతుమణ్ణ్యాయామ్ వ్రృశం కారకం తథా తావన్తర్భాతం ద్వితీయాన్తం యావ్రృశం చ కార్యం సత్వతత్వాదితదపి ప్యేర్థః-కంసమ జీఘతత్॥కర్తృకరణాద్ధాత్వర్థే॥కర్తుర్వ్యాపారాయ యత్కరణం న తు చక్షురాదిమాత్రమిత్యర్థః-అసినా హన్తి అసయతి॥బష్క దర్శనే॥చిత్ర చిత్రీకరణే॥ఆలేఖ్యకరణ ఇత్యర్థః-కదాచిద్దర్శనే-చిత్రేత్యయపుష్పు తదర్శనే ణిచ లభత ఇత్యర్థః చిత్రయతి॥అంస సమాఘాతే॥వట విభాజనే॥లజ ప్రకాశనే॥వటి లజి ఇత్యేకే॥వణ్టయతి-లఞ్జయతి.అదన్తేషు పారబలాదదన్తత్వే వృద్ధిరిత్యన్యే-వణ్టాపయతి-లఞ్జాపయతి-శాకటాయనస్తు కథాదీనాం సర్వేషాం పుకమాహ-తన్మతే కథాపయతి-గణాపయతీత్యాది॥మిశ్ర సమ్పర్కే॥సంగ్రామ యుద్ధే॥ అనుదాత్తేత్-అకార ప్రశ్లేషాత్-అససంగ్రామత॥స్తోమ శ్లాఘాయామ్॥అతుస్తోమత్॥ఛిద్ర కర్ణభేదనే॥కర్ణచ్ఛేదన ఇత్యేకే కర్ణేతి ధాత్వన్తరమిత్యన్యే॥అన్ధ దృష్ట్యుపఘాతే॥ ఉపసంహార ఇత్యన్యే-ఆన్దధత్॥దణ్డ దణ్డనిపాతనే॥అఙ్క పదే లక్షణే చ॥ఆఞ్చకత్॥అఙ్గ చ॥ఆఞ్జగత్॥సుఖ దుఃఖ తత్క్రియాయామ్॥రస ఆస్వాదనస్నేహనయోః॥వ్య యువిత్తసముత్సర్గే॥అవవ్యయత్॥రూప రూపక్రియాయామ్॥రూపస్య దర్శనం కరణం వా రూపక్రియా॥ ఛేద ద్వైధీకరణే॥ అచిచ్ఛేదత్॥ఛద అపవారణ ఇత్యేకే॥ఛాదయతి॥లాభ ప్రేరణే॥వ్రణ గాత్రవిచూర్ణనే॥వర్ణ వర్ణక్రియావిస్తారగుణవచనేషు॥వర్ణక్రియా వర్ణకరణమ్-సు

వర్ణంవర్ణయతి-కథాంవర్ణయతి-విస్తృణాతీత్యర్థః హరింవర్ణయతి-స్తౌతీత్యర్థః॥బహుళమేతన్నిదర్శనమ్॥ అదన్తధాతునిదర్శనమిత్యర్థః-బాహుళ
కాదన్యేపిబోధ్యాః-తద్యథా॥వర్ణహరితభావే॥వర్ణయతి-అవవర్ణత్ ॥విపట-దర్శనే॥ కుప ప్రేరణే॥పసనివాసనే॥తుత్థఆవరణే॥ ఏవమాన్దోళయతి
ప్రేంఖోళయతి-విడమ్బయతి-అవధీరయతీత్యాది-అన్యేతుదశగణపాఠో బహుళమిత్యాహుః- తేనాపఠితాఅపిసౌత్రలౌకికవైదికాబోధ్యాః-అ
పరేతునవగణపఠితేభ్యోపిక్వచిత్స్వార్థేణిచ్ -రామోరాజ్యమచీకరదిత్యాదియథేత్యాహుః-చురాదిభ్యఏవబహుళంణిజిత్యర్థ ఇత్యన్యే-సర్వ
పక్షాఃప్రాచాంగ్రన్థేషుస్థితాః॥❁॥ణిజజ్ఞాన్నిరసనే॥❁॥అజ్ఞవాదినఃప్రాతిపదికాన్నిరసనేర్థేణిజ్స్యాత్ -హస్తాన్నిరస్యతిహస్తయతే పాదయతే॥
శ్వేతాశ్వాశ్వతరగాలోడితాహ్వరకాణామశ్వతరేతకలోపశ్చ॥ శ్వేతాశ్వాదీనాంచతుర్ణామశ్వాదయోలుప్యన్తేణిఙ్ చగాత్వర్థే- శ్వేతా
శ్వమాచష్టే తేనాతిక్రామతివా శ్వేతయతే-అశ్వతరమాచష్టేఅశ్వయతే-గాలోడితంవాచా విమర్శః-తత్కరోతి గాలోడయతే-ఆహ్వరయ
తే- కేచిత్తుణిచమేవానువర్తయన్తి-తన్మతేపరస్మైపదమపి-పుచ్ఛాదిషుధాత్వర్థ ఇత్యేవసిద్ధమ్-ణిజన్తాదేవబహుళవచనాదాత్మనేపదమస్తు-మాస్తు

పుచ్ఛభాణ్డచీవరాణ్ణిఙ్విధిః సిద్ధశబ్దోగ్రన్థాన్తేమఙ్గళార్థః॥——*ఇతిచురాదయః*——§॥తత్ప్రయోజకోహేతుశ్చ॥౧॥౪॥౫౫॥కర్తుఃప్ర
యోజకోహేతుసంజ్ఞఃకర్తృసంజ్ఞశ్చస్యాత్ ॥§॥హేతుమతిచ॥౩॥౧॥౨౬॥ ప్రయోజకవ్యాపారేప్రేషణాదౌవాచ్యేధాతోర్ణిచ్ స్యాత్ -భవన్తం
ప్రేరయతిభావయతి-ణిచశ్చేతికర్తృగేఫలేతఙ్-భావయతే-భావయాంబభూవ॥§॥ఓఃపుయణ్జ్యపరే॥౭॥౪॥౮౦॥సనిపరేయదఙ్గంతదవయవా
భ్యాసోవర్ణస్యఇత్వంస్యాత్ పవర్గయణ్జకారేష్వవర్ణపరేషుపరతః-అబీభవత్ -అపీపవత్ -మూఙ్-అమీమవత్ -అయీయవత్ -అరీరవత్ -అ
లీలవత్ -అజీజవత్ ॥§॥ స్రవతిశృణోతిద్రవతిప్రవతిప్లవతిచ్యవతీనాంవా॥౭॥౪॥౮౧॥ ఏషామభ్యాసోకారస్యఇత్వంవాస్యాత్ సనిఅవర్ణపరేధా
త్వక్షరేపరే-అసిస్రవత్ -అసుస్రవదిత్యాది నాగ్లోపీతిహ్రస్వనిషేధః-అశశాసత్ - అడుఢౌకత్ -అచీచకాసత్ -ఋతాన్తరేఅచచకాసత్
అగ్లోపీతుసుబ్ధాతుప్రకరణే ఉదాహరిష్యతే- ణ్యన్తాణ్ణిచ్- పూర్వవిప్రతిషేధాదపవాదత్వాద్వావృద్ధిమ్బాధిత్వాణిలోపః- చోరయతి-
ణౌచఙ్యీతిహ్రస్వః-దీర్ఘోలఘోరితిదీర్ఘః-నచాగ్లోపిత్వాత్ ద్వయోరప్యసమ్భవఃణ్యాకృతినిర్దేశాత్ -అచూచురత్ ॥§॥ణౌచసంశ్చఙోః॥౬॥౪॥౫౧॥
సన్పరేచఙ్పరేచణౌశ్వయతేః సంప్రసారణంవాస్యాత్ - సంప్రసారణంతదాశ్రయంచకార్యంబలవదితివచనాదాదౌసంప్రసారణంపూర్వ

రూపమ్-అశూశవత్-సన్వద్భావః-అలఘుత్వాన్నదీర్ఘః-అశిశ్వయత్॥§॥ స్తమ్భుసివుసహాంచఙి॥ ౮॥౩॥౧౧౬॥ ఉపసర్గనిమిత్త పహాంసస్య షోనస్యాత్ చఙి-అవాతస్తమ్భత్-పర్యసీషివత్-న్యసీషహత్-అటిటత్-అత్రచాసహద్విత్వాదజ్ఝసన్ప్వనిషేధోఽభ్యాసస్యాభావాన్నసన్వద్భావాభావాన్నదీర్ఘః- ఆశిశత్-బహిరఙ్గోఽప్యుపధాహ్రస్వోద్విత్వాత్ప్రాగేవ-ఓణృఃఋ దిత్యస్మాణ్ణిజన్తాల్లుఙ్-తేనమాభవానోణిణత్-ఏజాదావేగలోపవిధానాన్నవృద్ధిః-మాభవాన్ప్రిదిధత్-నన్ద్రా ఇతినదరాణాంద్విత్వన్న-ఔన్దిదత్-ఆడ్డిడత్-ఆర్చిచత్-ఉబ్జ ఆర్జవే-ఉపదేశేదకారోపధః-భుజన్యుబ్జౌపాణ్యుపతాపయోరితినిపాతనాద్దస్య బః-సచాన్తరఙ్గోఽపిద్విత్వవిషయేనన్ద్రా ఇతినిషేధాత్ జశబ్దస్య ద్విత్వేకృతే ప్రవర్తతేనతుతతః ప్రాక్-దకారోచ్చారణసామర్థ్యాత్-ఔబ్జిజత్-అజాదేరిత్యేవ-నేహ-అదిద్రవత్॥§॥ రభేరశబ్లిటోః॥ ౭॥౧॥౬౩॥ రభేర్నుమ్స్యాదచి నతుశబ్లిటోః॥§॥ లభేశ్చ॥ ౭॥౧॥౬౪॥ అరరమ్భత్-అలలమ్భత్-హేరచఙీతిసూత్రే అచఙీత్యుక్తేః కుత్వన్న-అజీహయత్॥ అత్స్మృదృత్వరప్రథమ్రదస్తౄస్పశామ్॥ అసస్మరత్-అదదరత్-తపరత్వసామర్థ్యాదత్రలఘూపస్థిత్యః-అతత్వరదిత్యాది॥§॥ విభాషావేష్టిచేష్ట్యోః॥ ౭॥౪॥౯౬॥ అభ్యాసస్య అత్వం వా స్యాచ్చఙ్పరే ణౌ-అవవేష్టత్-అవివేష్టత్-అచచేష్టత్-అచిచేష్టత్-భ్రాజభాసేత్యాదినా వోపధాహ్రస్వః-అబిభ్రాజత్-అబిభ్రజదిత్యాది॥❀॥ కాణ్యాదీనాం వేతివక్తవ్యమ్॥❀॥ ణ్యన్తాః కణరణభణశ్రణలుపహేఠః కాణ్యాదయః షడ్భ్యః ఉత్తరః హ్రస్వో వా ణౌ లోపోఽలోపయశ్చణ్యపరోధి కాన్యాసే-చాణిలోఽ ఇరీ అప్యన్యత్ర-ఇత్థం ద్వాదశ-అచీకణత్-అచకాణత్॥§॥ స్వాపేశ్చఙి॥ ౬॥౧॥౧౮॥ ణ్యన్తస్య స్వాపేశ్చఙి సంప్రసారణంస్యాత్-అసూషుపత్॥§॥ శాచ్ఛాసాహ్వావ్యావేపాంయుక్॥ ౭॥౩॥౩౭॥ ణౌ-పుకోపవాదః శాయయతి హ్వాయయతి॥§॥ హ్వః సంప్రసారణమ్॥ ౬॥౧॥౩౨॥ సన్పరే చఙ్పరే చ ణౌ హ్వః సంప్రసారణంస్యాత్-అజూహావత్-అజుహావత్॥§॥ లోపః పిబతేరీచ్చాభ్యాసస్య॥ ౭॥౪॥౪॥ పిబతేరుపధాయా లోపః స్యాత్ అభ్యాసస్య ఈదన్తాదేశశ్చ చఙ్పరే ణౌ. అపీప్యత్-అర్తిహ్రీతిపుక్-అర్పయతి-హ్రేపయతి-వ్లేపయతి-రేపయతి-యలోపః-క్నోపయతి-క్ష్మాపయతి-స్థాపయతి॥§॥ తిష్ఠతేరిత్॥ ౭॥౪॥౫॥ అస్యోపధాయా ఇదాదేశః స్యాచ్చఙ్పరే ణౌ-అతిష్ఠిపత్॥§॥ జిఘ్రతేర్వా॥ ౭॥౪॥౬॥ అజిఘ్రిపత్-అజిఘ్రపత్॥ ఉర్ఋత్॥ అచీకృతత్-అచికీర్తత్-అవీవృతత్-అవవర్తత్-అమీమృజత్-అమమార్జత్॥❀॥ పాతేర్ణౌలుగ్వక్తవ్యః॥❀॥ పుకోపవాదః-పాలయతి॥§॥ వో విధూననే జుక్॥ ౭॥౩॥౩౮॥ వాతేర్జుక్ స్యాణ్ణౌ కమ్పనేఽర్థే-వాజయతి-విధూననే కిమ్-కేశానావాపయతి॥ విభాషాలీయ

తేః॥§॥లీలోర్నుగ్లుకావన్యతరస్యాం స్నేహనిపాతనే॥౭॥౩॥౩౯॥లీయతేర్లాతేశ్చ క్రమాన్నుగ్లుకావాగమౌ వాస్తఃణౌ స్నేహద్రవే-విలీనయతి-విలాయయతి విలాలయతి-విలాపయతి వాఘృతమ్-లీఈ ఇతి ఈకార ప్రశ్లేషాదాత్వపక్షేనుక్-స్నేహద్రవేకిమ్-లోహంవిలాపయతి-విలాలయతి॥❁॥ ప్రలమ్భనాభిభవపూజాసు లియో నిత్యమాత్వమితి వాచ్యమ్॥❁॥§॥లియస్సమ్మాననశాలినీకరణయోశ్చ॥౧॥౩॥౭౦॥లీఙ్ లియోర్ణ్యన్తయోరాత్మనేపదంస్యాదకర్త్రభిప్రాయేపి ఫలే పూజాభిభవయోః ప్రలమ్భనే చార్థే-జటాభిర్లాపయతే-పూజామధిగచ్ఛతీత్యర్థః-శ్యేనోవర్తికాముల్లాపయతే-అభిభవతీత్యర్థః-బాలముల్లాపయతే-వఞ్చయతీత్యర్థః॥§॥బిభేతేర్హేతుభయే॥౬॥౧॥౫౬॥ బిభేతేరేచ ఆత్వం వా స్యాత్ ప్రయోజకాద్భయంచేత్॥§॥భీస్మ్యోర్హేతుభయే॥౧॥౩॥౬౮॥ ఆభ్యామాత్మనేపదం స్యాత్ హేతోశ్చేద్భయస్మయౌ-సూత్రే భయగ్రహణం ధాత్వర్థోపలక్షణమ్-ముణ్డో భాపయతే॥§॥భియో హేతుభయే షుక్॥౭॥౩॥౪౦॥భీఈ ఇతి కారః ప్రశ్లిష్యతే ఈకారాన్తస్య భియః షుక్ స్యాత్ ణౌ హేతుభయే-భీషయతే॥§॥నిత్యం స్మయతేః॥౬॥౧॥౫౭॥ స్మయతేరేచో నిత్యమాత్వం స్యాత్ ణౌ హేతోః స్మయే-జటిలో విస్మాపయతే-హేతోశ్చేద్భయస్మయావిత్యుక్తేర్నేహ-కుఞ్చికయైనమ్భాయయతి-విస్మాయయతి-కథన్తర్హి-విస్మాపయన్విస్మితమాత్మవృత్తావితి-మనుష్యవాచేతికరణాదేవహి తత్ర స్మయః-అన్యథా శానజపి స్యాత్-సత్యమ్-విస్మాయయన్నిత్యేవ పాఠ ఇతి సామ్ప్రదాయికాః-యద్వా మనుష్యవాక్ప్రయోజ్యకర్త్రీ విస్మాపయతే తయాసి హ్మా విస్మాపయన్నితిణ్యన్తాచ్ఛానశతేతి వ్యాఖ్యేయమ్॥§॥స్ఫాయో వః॥౭॥౩॥౪౧॥ ణౌ-స్ఫావయతి॥§॥శదేరగతౌ తః॥౭॥౩॥౪౨॥శదేః ణౌ తోన్తాదేశః స్యాత్ నతు గతౌ-శాతయతి-గతౌతు-గాశ్శాదయతి గోవిన్దః-గమయతీత్యర్థః॥§॥రుహః పోన్యతరస్యామ్॥౭॥౩॥౪౩॥ణౌ-రోపయతి రోహయతి॥§॥ క్రీఙ్జీనాం ణౌ॥౬॥౧॥౪౮॥ఏషామేచ ఆత్వం స్యాత్ ణౌ-క్రాపయతి-అధ్యాపయతి-జాపయతి॥§॥ణౌ చ సంశ్చఙోః॥౬॥౧॥౩౧॥ సన్పరే చఙ్పరే చ ణౌ ఇఙో గాఙ్ వా స్యాత్-అధ్యజీగపత్-అధ్యాపిపత్॥§॥సిధ్యతేరపారలౌకికే॥౬॥౧॥౪౯॥ ఇహలౌకికేర్థే విద్యమానస్య సిధ్యతేరేచ ఆత్వం స్యాణ్ణౌ అన్నం సాధయతి-నిష్పాదయతీత్యర్థః - అపారలౌకికేకిమ్-తాపసస్సిధ్యతి-తత్త్వం నిశ్చినోతి-తమ్ప్రేరయతి-సేధయతి తాపసం తపః॥§॥ప్రజనే వీయతేః॥౬॥౧॥౫౫॥అస్యైచ ఆత్వం వా స్యాత్ ణౌ ప్రజనేర్థే-వాపయతి వాయయతి వా గాః పురోవాతః-గర్భం గ్రాహయతీత్యర్థః §॥ఊదుపధాయా గోహః॥౬॥౪॥౮౯॥గూహయతి॥§॥దోషో ణౌ॥౬॥౪॥౯౦॥ దుష ఇతి సువచమ్-దుష్యతేరుపధాయా ఊత్ స్యాత్ ణౌ-దూ

షయతి॥§॥ వాచిత్తవిరాగే॥౬॥౪॥౯౧॥ విరాగో౽ప్రీతతా- చిత్తం దూషయతి దోషయతి వా కామః- మితాం హ్రస్వః- జ్ఞపాదౌ చురాదౌ చ మిత ఉక్తాః- ఘటయతి- జనీజౄష్ జనయతి- జరయతి జ్వలానామ్ తేస్తు జారయతి॥ ※ ॥ రఞ్జేర్ణౌ మృగరమణ ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యం॥ ※ ॥ మృగరమణమాఖేటనమ్. రజయతి మృగాన్- మృగే ఇతి కిమ్ రఞ్జయతి పక్షిణః- రమణాదన్యత్ర తు రఞ్జయతి మృగాన్ తృణదానేన- చురాదిష్వజ్ఞపాదిశ్చేష్ - చిస్ఫురోర్ణౌ- చపయతి- చయయతీత్యుక్తమ్ చినోతేస్తు చాపయతి- చాయయతి- స్ఫావయతి స్ఫోరయతి- అపుస్ఫవత్ -అపుస్ఫరత్ ॥§॥ ఉభౌ సాభ్యాసస్య॥౮॥౪॥౨౧॥ సాభ్యాసస్యానితేరుభౌ నకారౌ ణత్వం ప్రాప్నుతో నిమిత్తే సతి- ప్రాణిణత్ ॥§॥ ణౌ గమిరబోధనే॥౨॥౪॥౪౬॥ ఇణో గమిస్స్యాత్ ణౌ- గమయతి బోధనే తు ప్రత్యాయయతి- ఇణ్వదికః- అధిగమయతి- హనస్తో౽చిణ్ణలోః- హో హన్తేర్ఞ్ణిన్నేష్విత్యత్వమ్ ఘాతయతి॥ ※ ॥ ఈర్ష్యతేస్తృతీయస్యేతి వక్తవ్యమ్ ※ తృతీయవ్యఞ్జనస్య తృతీయస్యైకాచ ఇతి వా౽ర్థః- ఆద్యే షకారస్య ద్విత్వం వారయితుమిదమ్- ద్వితీయే త్వజాదేర్ద్వితీయస్యేత్యస్యాపవాదతయా సన్నన్తే ప్రవర్తతే- ఐర్ష్యియత్ - ఐర్ష్యిష్యత్ -ద్వితీయవ్యాఖ్యాయాం ణిజన్తాచ్చఙి షకారం పవాభ్యాసేన్ ఆశ్రయ తే హలాదిశ్శేషాత్- ద్విత్వం తు ద్వితీయస్యైవ- తృతీయాభావేన ప్రకృతవార్తికాప్రవృత్తేః- నివృత్తప్రేరణాద్ధాతోః హేతుమణ్ణౌ శుద్ధేన తుల్యో౽ర్థః- తేన ప్రాక్తయస్థిత యమో౽ర్థం ప్రియామిత్యాదిసిద్ధమ్. ఏవం సకర్మకేషు సర్వేషూహ్యమ్॥ ——※ఇతి ణ్యన్తప్రక్రియా.—— ॥§॥ ధాతోః కర్మణస్సమానకర్తృకాదిచ్ఛాయాం వా॥౩॥౧॥౭॥ ఇషికర్మణ ఇషిణైకకర్తృకాద్ధాతోస్సన్ప్రత్యయో వా స్యాదిచ్ఛాయామ్ - ధాతోర్విధానాదిహ సన ఆర్ధధాతుకత్వమ్- ఇట్ ద్విత్వమ్- సన్యతః- పఠితుమిచ్ఛతి పిపఠిషతి- కర్మణః కిమ్- గమనేనేచ్ఛతీతి కరణాన్మాభూత్ - సమానకర్తృకాత్కిమ్- శిష్యాః పఠన్త్వితీచ్ఛతి గురుః వాగ్రహణాత్పక్షే వాక్యమపి- లుఙ్ సనోర్ఘస్లృ - ఏకాచ ఉపదేశ ఇతి నేట్- సస్సేః తత్వమ్- అత్తుమిచ్ఛతి జిఘత్సతి- ఈర్ష్యతేస్తృతీయస్యేతి యిశబ్దస్య ద్విత్వమ్- ఈర్ష్యియిషతి- ఈర్ష్యిషిషతి॥§॥ రుదవిదముషగ్రహిస్వపిప్రచ్ఛస్సంశ్చ॥౧॥౨॥౮॥ ఏభ్యస్సన్ క్త్వా చ కితౌ స్తః- రురుదిషతి- వివిదిషతి- ముముషిషతి॥§॥ సని గ్రహగుహోశ్చ॥౭॥౨॥౧౨॥ గ్రహేర్గుహేరుగన్తాచ్చ సన ఇణ్ న స్యాత్ - గ్రహిజ్యేతి సంప్రసారణమ్ సస్యతత్వం స్యసనోరిత్వాత్ ఙ్ భష్ భావః జిఘృక్షతి- సుమూర్షతి॥§॥ కిరశ్చ పఞ్చభ్యః॥౭॥౨॥౭౫॥ కౄగౄదృఙ్ధృఙ్ప్రచ్ఛ ఏభ్యస్సన ఇట్ స్యాత్ -పిపృచ్ఛిషతి చికరిషతి- జిగరిషతి- జిగలిషతి- అత్రేట్ వృతో వేతి దీర్ఘో నేష్టః- దిదరిషతే- దిధరిషతే కథమ ఉద్ధీర్షితి గ్ర్హిగ్- భౌవాదికయోర్ధృఙ్ధృఙోర్గృహ్ణే

ణ॥§॥ఇకో ఝల్ ॥౧॥౨॥౯॥ ఇగన్తాజ్ఝలాదిః సన్ కిత్స్యాత్-బుభూషతి-దీఙ్ దాతుమిచ్ఛతి దిదీషతే-పఞ్జోపదేశత్వాభావాన్మీనాతిమినోతీత్యాత్వన్న-అతఏవ సనిమీమేతి సూత్రే మాధాతోః పృథగ్గ్రహణం కృతమ్॥§॥హలన్తాచ్చ॥౧॥౨॥౧౦॥ఇక్సమీపాద్ధలః పరో ఝలాదిస్సన్ కిత్స్యాత్-గుహూ-జుఘుక్షతి-బిభిత్సతి-ఇకః కిమ్ యియక్షతే-ఝల్ కిమ్ వివర్ధిషతే-హల్ గ్రహణం జాతిపరమ్-తృంహూ- తితృక్షతి-తితృంహిషతి॥§॥ అజ్ఝనగమాం సని॥౬॥౪॥౧౬॥అజన్తానాం హన్తేరజాదేశగమేశ్చ దీర్ఘస్స్యాత్ ఝలాదౌ సని-సన్లిటోర్జేః జిగీషతి-విభాషా చేః-చికీషతి-చిచీషతి-జిఘాంసతి॥§॥సని చ॥౨॥౪॥౪౭॥ఇణో గమిస్స్యాత్ సని న తు బోధనే-జిగమిషతి-బోధనే ప్రతీషిషతి-ఇఙ్వదికః-అధిజిగమిషతి-కర్మణి తఙ్ పరస్మైపదేష్విత్యుక్తేర్నేట్-ఝలాదౌ సనీతి దీర్ఘః - జిగాంస్యతే-అజాదేశస్యేత్యుక్తేః గచ్ఛతేర్న దీర్ఘః జిగంసతే-సఞ్జిగంసతే॥ §॥ఇఙశ్చ॥ ౨॥ ౪॥ ౪౮॥ ఇఙో గమిస్స్యాత్ సని-అధిజిగాంసతే॥§॥రలో వ్యుపధాద్ధలాదేస్సంశ్చ॥ ౧॥౨॥౨౬ ॥ ఉశ్చ ఇశ్చ వీ తే ఉపధే యస్య తస్మాత్ హలాదేః రలన్తాత్పరౌ క్త్వాసనౌ సేటౌ వా కితౌ స్తః-ద్యుతిస్వాప్యోస్సమ్ప్రసారణమ్ దిద్యుతిషతే - దిద్యోతిషతే-రురుదిషతే గుగుచిషతే లిలిఖిషతి-లిలేఖిషతి రలః కిమ్ దిదేవిషతి-వ్యుపధాత్ కిమ్-వివర్తిషతే హలాదేః కిమ్ ఏషిషిషతి-ఇహ నిత్యత్వాత్ పూర్వం గుణేన భావ్యతే-ఉపధాకార్యం హి ద్విత్వాత్ప్రబలమ్- ఒణేః ఋదిత్కరణస్య సామాన్యాపేక్షజ్ఞాపకత్వాత్॥§॥సనీవన్తర్ధభ్రస్జదమ్భుశ్రిస్వృయూర్ణుభరజ్ఞపిసనామ్॥ ౭॥౨॥౪౯॥ ఇవన్తేభ్యః ఋధాదిభ్యశ్చ సన ఇడ్వా స్యాత్-ఇడభావే హలన్తాచ్చేతి కిత్త్వమ్ చోః కురితి వ్యోర్లోప్-యణ్-ద్విత్వమ్ దుద్యూషతి-దిదేవిషతి-స్తౌతిణ్యోరేవేతి వక్ష్యమాణనియమాన్న షః సుస్యూషతి-సిసేవిషతి॥§॥ఆప్జ్ఞప్యృధామీత్ ॥ ౭॥౪॥౫౫॥ఏషామచ ఈత్స్యాత్ సాదౌ సని॥§॥ అత్ర లోపోఽభ్యాసస్య॥ ౭॥౪॥౫౮॥ సనిమీమేత్యారభ్య యదుక్తం తత్రాభ్యాసస్య లోపస్స్యాత్ -ఆప్తుమిచ్ఛతి- ఈప్సతి-అర్ధితుమిచ్ఛతిరపరత్వం-చర్త్వమ్- ఈర్త్సతి- అర్దిధిషతి- బిభ్రజ్జిషతి - బిభర్జిషతి-బిభ్రక్షతి బిభర్క్షతి॥§॥దమ్భ ఇచ్చ॥ ౭॥౪॥౫౬॥దమ్భేరచ ఇత్స్యాదీచ్చ సాదౌ సని-అభ్యాసలోపః హలన్తాచ్చేత్యత్ర హల్ గ్రహణం జాతిపరమిత్యుక్తం తేన సనః కిత్త్వాన్నలోపః ధిప్సతి-ధీప్సతి దిదమ్భిషతి-శిశ్రీషతి శిశ్రయిషతి - ఉదోష్ఠ్యపూర్వస్య-సుస్వూర్షతి-సిస్వరిషతి యుయూషతి-యియవిషతి-ఊర్ణునూషతి-ఊర్ణునవిషతి-ఊర్ణునువిషతి నచ పరత్వాద్గుణావాదేశయోస్సతోరభ్యాసే ఉకారో న శ్రూయేతేతి వాచ్యమ్-ద్విర్వచనేచీతి సూత్రేణ ద్విత్వే కర్తవ్యే స్థానిరూపాతిదేశాదాదేశనిషేధాద్వా-నచ సనన్తస్య ద్విత్వప్రతి కార్యిత్వాన్నిమిత్త

తాఽకథమితి వాచ్యమ్-కార్యమనుభవన్హి కార్యీనిమిత్తతయా నాశ్రీయతే తేనతత్వమననుభవన్నపి-న చేహసన్ ద్విత్వమనుభవతి-బుభూర్షతి-బిభరిషతి-జ్ఞ పిఃపుగన్తోమిత్సంజ్ఞకః కాగాన్తశ్చౌరాదికశ్చ-ఇడభావే ఇకోఝలితికిత్త్వాన్నగుణః-అజ్ఞప్తేతిదీర్ఘకత్వాత్ణిలోపేన బాధ్యతే ఆప్జ్ఞపి-ఈత్-జ్ఞీప్సతి-జిజ్ఞపయిషతి అమిత స్తుజిజ్ఞాపయిషతి-జరసనేత్యత్వాన్ సిషాసతి-సిసనిషతి॥❁॥తనిపతిదరిద్రాతిభ్యస్సనో వాఇడ్వాచ్యః॥❁॥§॥సనోతే ర్వ్యభాషా॥౬॥౪॥౧౭॥ఆస్యోపధాయా దీర్ఘో వాస్యాత్ ఝలాదౌసని-తితాంసతి-తితంసతి-తితనిషతి॥❁॥ఆజ్ఞాయామాంసనన్నత్వ్యః॥❁॥ శ్వామ మూర్ఛతి- పూలంపిపతిషతి॥§॥సనిమీమాఘురభలభశకపతపదామచ ఇస్॥౭॥౪॥౫౪॥ఏషామచ ఇత్స్యాత్ సాదౌసని-అభ్యాసలోపః స్తోరితిస లోపః పిత్సతి దిదరిద్రిషతి-దిదరిద్రాసతి-డుమిఞ్ మీఞ్ ఆభ్యాంసన్-కృతదీర్ఘస్యమినోతేఽపిమీరూపాపిశేషాదిస్-సస్సేతితః మిత్సతి-మిత్సతే-మామానే-మిత్సతి-మాఙ్ మేఙ్ోః-మిత్సతే-దోదాణోః దిత్సతి-దేఙ్ దిత్సతే-దాఞ్ దిత్సతి-దిత్సతే ధేట్ ధిత్సతి ధాఞ్-ధిత్సతి ధిత్సతే రప్సతే-ని ప్సతే-శక్లృశికష-శకమర్షణ ఇతిదివాదిస్స్వరితేత్ శిక్షతి శిక్షతే-పదగతౌ-పిత్సతే॥ ❁ ॥ రాధోహింసాయామంసనీస్ వాచ్యః ॥ ❁ ॥ రిత్సతి హింసాయాంకిమ్- ఆరిరాత్సతి॥§॥ముచోఽకర్మకస్యగుణో వా॥౭॥౪॥౫౭॥సాదౌసని-అభ్యాసలోపః-మోక్షతే ముముక్షతే వావత్సస్స్వయమేవ-అకర్మకస్యకిమ్-ముముక్షతివత్సంకృష్ణః నవృద్భ్యశ్చతుర్భ్యః-వివృత్సతి-తజిత్వవివర్తిషతే సెసిచీతి వేట్ నినర్తిషతి-నినృత్సతి॥§॥ ఇట్సని వా॥౭॥౨॥౪౧॥ వృఙ్ వృఞ్ భ్యామృదన్తాచ్చ సనఇడ్వాస్యాత్-తితరిషతి-తితరీషతి-తితీర్షతి-వివరిషతి-వివరీషతి వివూర్షతి- వృఙ్- వువూర్షతే మ ధూర్షతి॥§॥స్మిపూఙ్రఞ్జ్వశాంసని॥౭॥౨॥౭౪॥ స్మిఙ్ పూఙ్ ఋ అఞ్జూ అశూ ఏభ్యః సనఇట్స్యాత్-సిస్మయిషతే-పిపవిషతే-అరిరిషతే-ఇకారస్ శబ్దస్యద్విత్వమ్-ఇస్ ఇతిసనోఽవయవః కార్యభాగితి కార్యిణోనిమిత్తత్వాయోగాత్ ద్విర్వచనేచీతిన ప్రవర్తతే-అఞ్జిజిషతి-అశిశిషతే- ఉభౌ సాభ్యాసస్య- ప్రాణిణిషతి-ఉచ్ఛేస్తుక్-చుత్వమ్-పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విత్వే ఇతిచచ్ఛాభ్యాంసహితస్యైటోద్విత్వమ్-హలాదిశ్శేషః - ఉచి చ్ఛిషతి-నిమిత్తాపాయే నైమిత్తికాపాయఇతిత్వనిత్యం-చ్ఛోస్వరితిసతుక్ గ్రహణాద్జ్ఞాపకాత్-ప్రకృతిప్రత్యాపత్తివచనాద్వా-శౌచసంశ్చజాం తిహూత్రాభ్యామిజో గాఙ్ శ్వయతేస్స మ్ప్రసారణం చ వా-అధిజిగాపయిషతి-అధ్యాపిపయిషతి-శిశ్వాయయిషతి-శుశావయిషతి-హ్వస్సంప్రసారణం జుహావయిషతి-శౌద్విత్వాత్ప్రాగచఆదేశోనేత్యుక్తత్వాదుకారస్యద్విత్వమ్ పుస్ఫారయిషతి-చుక్షావయిషతి-ఓఃపుయణ్జ్యపరే- పిపా

వయిషతి యియావయిషతి-బిభావయిషతి-రిరావయిషతి-లిలావయిషతి-జిజావయిషతి-పుయణ్జికిమ్-నునావయిషతి-అవకేకిమ్-బుభూషతి స్ర
వతీతీత్వం వా-సిస్రావయిషతి-సుస్రావయిషతీత్యాది-అపరఇత్యేవ-శుశ్రూషతే॥§॥స్తౌతిణ్యోరేవషణ్యభ్యాసాత్॥౮॥౩॥౬౧॥అభ్యాసేణఃపరస్య
స్తౌతిణ్యన్తయోరేవసస్యషస్స్యాత్ షభూతేసనినాన్యస్య-తుష్టూషతి-ద్యుతిస్వాప్యోరిత్యుత్వమ్ సుష్వాపయిషతి-సిధ్యతేరిత్యాత్వంసిషాధయిష
తి-స్తౌతిణ్యోఃకిమ్-సిసిక్షతి-ఉపసర్గాత్సునోతీత్యాదిష్వభ్యాసేన చేతిషత్వమ్ పరిషిషిక్షతి-షణికిమ్ తిష్ఠాసతి-సుషుప్సతి-అభ్యాసాదిత్యుక్తేర్నేహానిషే
ధః-ఇణ్-ప్రతీషిషతి-ఇక్-అధీషిషతి॥§॥సస్విదిస్వదిసహీనాఞ్చ॥౮॥౩॥౬౨॥అభ్యాసేణఃపరస్యైణ్యన్తానామేషాంసస్యసపవసషఃషణిపరే-సిస్వే
దయిషతి-సిస్వాదయిషతి-సిసాహయిషతి-స్థాదిష్వేవాభ్యాసస్యేతినియమాన్నేహ-అభిసుసూషతి॥ ❁ ॥శైషికాన్మతుబర్థీయాచ్ఛైషికోమతుబ
ర్థికః।సరూపప్రత్యయోనేష్టఃసన్నన్తాన్నసనిష్యతే॥ ❁ ॥శైషికాచ్ఛైషికస్సరూపోన-తేనశాలీయేభవఇతివాక్యమేవనతుఛాన్తాచ్ఛః- సరూపః
కిమ్-అహిచ్ఛత్రేభవఆహిచ్ఛత్రఃఆహిచ్ఛత్రేభవ ఆహిచ్ఛత్రీయః।అణన్తాచ్ఛః తథామత్వర్థాత్సరూపోన-ధనవానస్యాస్తిఇహమతుబన్తాన్మతు
బ్న-విరూపస్తుస్యాదేవ-దణ్డిమతశాలా-సరూపఇత్యనుషజ్యతే-అర్థద్వారాసాదృశ్యంతస్యార్థఃతేనఇచ్ఛాసన్నన్తాత్సన్న-స్వార్థసన్నన్తాత్తుస్యాదే
వ-జుగుప్సిషతే-మీమాంసిషతే. ——§ఇతిసన్ప్రక్రియా॥§—— §॥ధాతోరేకాచోహలాదేఃక్రియాసమభిహారేయఙ్॥౩॥౧॥౨౨॥పౌనఃపు
న్యంభృశార్థశ్చక్రియాసమభిహారఃతస్మిన్ద్యోత్యేయఙ్స్యాత్§॥గుణోయఙ్లుకోః॥౭॥౪॥౮౨॥అభ్యాసస్యగుణస్స్యాద్యఙియఙ్లుకిచ-సనాద్యన్తా
ఇతిధాతుత్వాల్లడాదయః-ఙిదన్తత్వాదాత్మనేపదమ్-పునఃపునరతిశయేనవాభవతిబోభూయతే-బోభూయాఞ్చక్రే-అబోభూయిష్ట ధాతోఃకి
మ్-ఆర్ధధాతుకత్వంయథాస్యాత్-తేనబ్రువోవచిరిత్యాది-ఏకాచఃకిమ్-పునఃపునర్జాగరి-హలాదేఃకిమ్- భృశమీక్షతే- భృశంశోభతేరోచతేఇ
త్యత్రయఙ్జేతిభాష్యమ్-పౌనఃపున్యేతుస్యాదేవ-రోరుచ్యతే-శోశుభ్యతే॥ ❁ ॥సూచిసూత్రిమూత్ర్యట్యర్త్యశూర్ణోతిభ్యోయఙ్వాచ్యః॥ ❁
ఆద్యాస్త్రయశ్చురాదావదన్తాః-సోసూచ్యతే-సోసూత్ర్యతే-మోమూత్ర్యతే-అనేకాచ్త్వేనాప్యుపదేశత్వాత్షత్వన్న॥§॥యస్యహలః॥౬॥
౪॥౪౯॥యస్యేతిసంఘాతగ్రహణం-హలఃపరస్యయశబ్దస్యలోపస్స్యాదార్ధధాతుకే-ఆదేఃపరస్య-అతోలోపః-సోసూచాఞ్చక్రే-సోసూచితా-
సోసూత్రితా-మోమూత్రితా॥§॥దీర్ఘోఽకితః॥౭॥౪॥౮౩॥అకితోభ్యాసస్యదీర్ఘస్స్యాద్యఙియఙ్లుకిచ-అటాట్యతే॥§॥యఙిచ॥౭॥౪॥౩౦॥ అర్తేస్సం

యోగాదేశ్చ ఋతో గుణస్స్యాద్యఙి-యకారపరరేఫస్యనద్విత్వనిషేధః-అరార్యతేఇతి భాష్యోదాహరణాత్ అరారితా - అశాశితా-ఊర్ణోనూయతే చేభిద్యతే-అల్లోపస్యస్థానివత్త్వాన్నోపధాగుణః చెభిదితా॥§॥నిత్యంకౌటిల్యేగతౌ॥౩॥౧॥౨౩॥గత్యర్థాత్కౌటిల్యఏవయఙ్స్యాన్నతుక్రియాసమభిహారే-కుటిలంవ్రజతివావ్రజ్యతే॥§॥లుపసదచరజపజభదహదశగృభ్యోభావగర్హాయామ్॥౩॥౧॥౨౪॥ఏభ్యోధాత్వర్థగర్హాయామేవయఙ్స్యాత్-గర్హితంలుమ్పతి-లోలుప్యతే-సాసద్యతే॥§॥చరఫలోశ్చ॥౭॥౪॥౮౭॥అనయోరభ్యాసస్యాతోనుక్స్యాద్యఙ్యఙ్లుకోః-నుగిత్యనేనానుస్వారోలక్ష్యతే-సచపదాన్తవద్వాచ్యః వాపదాన్తస్యేతియథాస్యాత్॥§॥ఉత్పరస్యాతః॥౭॥౪॥౮౮॥ చరఫలోరభ్యాసాత్పరస్యాతఉత్స్యాద్యఙ్యఙ్లుకోః-హలిచేతిదీర్ఘః-చఞ్చూర్యతే-చంచూర్యతే- పమ్ఫుల్యతే-పంఫుల్యతే॥§॥జపజభదహదశభఞ్జపశాం చ॥౭॥౪॥౮౬॥ఏషామభ్యాసస్యనుక్స్యాద్యఙ్యఙ్లుకోః-గర్హితంజపతిజఞ్జప్యతేఇత్యాది॥§॥గ్రోయఙి॥౮॥౨॥౨౦॥ గిరతేః రేఫస్యలత్వంస్యాద్యఙి గర్హితంగిలతిజేగిల్యతే-ఘుమాస్థేతీత్వమ్-గుణః-దేదీయతే-పేపీయతే- సేషీయతే-విభాషాశ్వేః-శోశూయతే-శేశ్వీయతే॥యఙిచ॥సాస్మర్యతే-రీఙృతః-చేక్రీయతే సుట్- సంచేస్క్రీయతే ॥ § ॥ సిచోయఙి॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౧౧౨ ॥ సిచస్సస్యషోనస్యాద్యఙి- సేసిచ్యతే ॥ § ॥ నకవతేర్యఙి॥ ౭ ॥ ౪ ॥ ౬౩ ॥ కవతేరభ్యాసస్యచుత్వంనస్యాత్ - కోకూయతే - కౌతిసవత్యోస్తుచోకూయతే ॥ § ॥ నీగ్వఞ్చుస్రంసుధ్వంసుభ్రంసుకసపతపదస్కన్దామ్॥ ౭ ॥ ౪ ॥ ౮౪ ॥ ఏషామభ్యాసస్యనీగాగమస్స్యాద్యఙ్యఙ్లుకోః - అకిత ఇత్యుక్తేర్నదీర్ఘః - నలోపః-వనీవచ్యతే-సనీస్రస్యతఇత్యాది॥§॥నుగతోఽనునాసికాన్తస్య॥ ౭॥ ౪॥ ౮౫॥ అనునాసికాన్తస్యాఙ్గస్యయోఽభ్యాసోఽదన్తః తస్యనుక్స్యాత్-నుకాఽనుస్వారోలక్ష్యతఇత్యుక్తమ్-యయ్యమ్యతే-యంయమ్యతే-తపరత్వసామర్థ్యాద్భూతపూర్వదీర్ఘస్యాపిన - భామక్రోధే-బాభామ్యతే-యేవిభాషా-జాజాయతే జఞ్జన్యతే।❁॥ హన్తేర్హింసాయాంయఙిఘ్నీభావో వాచ్యః॥❁॥ జేఘ్నీయతే-హింసాయాంకిమ్-జఙ్ఘన్యతే॥§॥రీగృదుపధస్యచ॥౭॥౪॥౯౦॥ఋదుపధస్యధాతోరభ్యాసస్యరీగాగమస్స్యాద్యఙ్యఙ్లుకోః వరీవృత్యతే-ఋభ్వాదిత్వాన్నగుణః-నరీనృత్యతే-జరీగృహ్యతే-ఉభయత్రలత్వమ్-చలీక్లృప్యతే॥❁॥రీగృత్వతఇతివక్తవ్యమ్॥❁॥ వరీవృశ్చ్యతే-పరీపృచ్ఛ్యతే॥§॥ స్వపిస్యమివ్యేఞాంయఙి॥ ౬॥౧॥౧౯॥ సంప్రసారణంస్యాద్యఙి-సోషుప్యతే-సేసిమ్యతే-వేవీయతే॥§॥నవశః॥౬॥౧॥౨౦॥ వావశ్యతే॥§॥చాయఃకీ॥౬॥౧॥౨౧॥ చేకీయతే॥§॥ఈ

ఘ్రాధ్మోః ॥౭।౪।౩౧॥ జేఘ్రీయతే-దేధ్మీయతే-॥§॥అయఙ్యిక్ఙితి॥౭।౪।౨౨॥శీఙః అయఙాదేశః స్యాద్యాదౌ క్ఙితి పరే-శాశయ్యతే-అభ్యాసస్య హ్రస్వః తతో గుణః డోఢౌక్యతే-తోత్రౌక్యతే॥ ⟹ *ఇతి యఙన్తప్రక్రియా* ⟸ ॥§॥యఙోఽచి చ॥౨।౪।౭౪॥యఙోఽచి ప్రత్యయే పరే లుక్ స్యాత్ చకారాత్తం వినాపి బహులం లుక్ స్యాత్-అనైమిత్తికోఽయమన్తరఙ్గత్వాదాదౌ భవతి-తతః ప్రత్యయలక్షణేన యఙన్తత్వాద్ద్విత్వమ్-అభ్యాసకార్యం ధాతుత్వాల్లడాదయః-శేషాత్కర్తరీతి పరస్మైపదమ్-అనుదాత్తఙిత ఇతి తు న ఙిత్త్వస్య ప్రత్యయాప్రత్యయసాధారణత్వేన ప్రత్యయలక్షణాప్రవృత్తేః-యత్ర హి ప్రత్యయస్యాసాధారణంరూపమాశ్రీయతే తత్రైవ తత్-అత ఏవ సుకృషత్ప్రాసాద ఇత్యత్ర అత్వసన్తస్యేతి దీర్ఘో న-యేపి స్పర్ధీ జాకయోరుదాత్తఙిత్తస్తేభ్యోఽపి న-అనుదాత్తఙిత ఇత్యనుబన్ధనిర్దేశాత్-తత్ర చక్షిఙ్ పాఠ ఏవ తిఙి షేధాత్-అత ఏవ శ్యనాదయోపి న-గణేన నిర్దేశాత్-కిన్తు శబేవ-చర్కరీతం చేత్యదాదౌ పాఠాత్ శపో లుక్ ॥§॥యఙో వా॥౭।౩।౯౪॥యఙన్తాత్పరస్య హలాదేః పితస్సార్వధాతుకస్యేడ్వా స్యాత్-భూసువోస్తిఙీతి గుణనిషేధో యఙ్లుకి భాషాయాం న-బోభూతు తేతిక్తే ఇతి ఛన్దసి నిపాతనాత్ అత ఏవ యఙ్లుక్ భాషాయామపి సిద్ధః-న చ యఙ్లుక్యప్రాప్త ఏవ గణాభావోఽనిపాత్యతామితి వాచ్యమ్-ప్రకృతిగ్రహణే యఙ్లుగన్తస్యాపి గ్రహణాత్-ద్వేః ప్రయోగో ద్విర్వచనం షాష్ఠమితి సిద్ధాన్తాత్-బోభవీతి-బోభోతి-బోభూతః-బోభువతి-బోభవాఞ్చకార బోభవితా-అబోభవీత్-అబోభోత్-అబోభూతామ్-అబోభవుః-బోభూయాత్-బోభూయాతామ్-బోభూయాస్తామ్-గాతిస్థేతి సిచో లుక్-యఙో వేతి ట్పక్షే గుణం బాధిత్వా నిత్యత్వాద్వుక్-అబోభువీత్-అబోభోత్-అబోభూతామ్-అభ్యస్తాశ్రయో జుస్-నిత్యత్వాద్వుక్-అబోభూవుః-అబోభవిష్యదిత్యాది-పాస్పర్ధీతి-పాస్పర్ధి-పాస్పర్ధః-పాస్పర్ధతి-పాస్పర్ధీషి పాస్పర్త్సి-పాస్పర్ధీమి పాస్పర్ధ్మి-హుఝల్భ్యో హేర్ధిః-పాస్పర్ద్ధి-లఙ్-అపాస్పర్త్-అపాస్పర్ద్-సిపి దశ్చేతి రుత్వపక్షే రోరి-అపాస్పాః-గాధృ జాగాద్ధి-జాగాత్సి-అజాగాత్ సిపి రుత్వపక్షే అజాగాః-నాధృ-నానాత్తి-నానాత్తః-దధ దాదద్ధి-దాదద్ధః-దాధత్సి-అదాధత్-అదాదద్ధామ్-అదాదధుః-అదాధః-అదాధత్ లుఙి అదాదాధీత్-అదాదధీత్-చోస్కున్దీతి-చోస్కున్తి-అచోస్కున్-అచోస్కున్తామ్-అచోస్కున్దుః మోముదీతి మోమోత్తి-మోమోదాఞ్చకార-మోమోదితా-అమోముదీత్ అమోమోత్ అమోముత్తామ్ అమోముదుః-అమోముదీః-అమోమోః-అమోమోత్-లుఙి గుణః-అమోమోదీత్-చోకూర్త్తి-చోకూర్దీతి-లఙ్ తిప్-అచోకూర్త్-అచోకూర్దీత్-సిపిపక్షే అచోకూః-అచోఖూః-అజోగూః వనీ

వఞ్చీతి- వనీవఞ్చి- వనీవక్తః- వనీవచతి- అవనీవఞ్చీత్ - అవనీవక్ - జఙ్గమీతి- జఙ్గన్తి- అనుదాత్తోపదేశేత్యనునాసికలోపః- జఙ్గతః- జఙ్గ్మతి- మ్వోశ్చ- జఙ్గ
న్మి- జఙ్గన్వః- జఙ్గన్మః ఏకాజ్గ్రహణేనోక్తత్వాత్ నేణ్నిషేధః- జఙ్గమితా- అనునాసికలోపస్యాభీయత్వేనాసిద్ధత్వాన్న హేర్లుక్- జఙ్గహి- మోనో
ధాతోః అజఙ్గన్- అనుబన్ధనిర్దేశాన్న శ్లైంజ్- హ్మ్యన్తేతి న వృద్ధిః- అజఙ్గమీత్ అజఙ్గమిష్టామ్- హన్తేర్యఙ్లుక్- అభ్యాసాచ్చేతి కుత్వమ్ యద్యపి హో
హన్తేరిత్యతో హన్తేరిత్యనువర్త్య విహితం- తథాపి యఙ్లుకి భవత్యేవేతి న్యాసకారః శ్తిపా శపేతి నిషేధస్త్వనిత్యః గుణో యఙ్లుకోరితి సామాన్యాపే
క్షజ్ఞాపకాదితి భావః- జఙ్ఘనీతి- జఙ్ఘన్తి- జఙ్ఘతః- జఙ్ఘ్నతి- జఙ్ఘనితా- శ్తిపా నిర్దేశాజ్జాదేశో న- జఙ్ఘహి- అజఙ్ఘనీత్ - అజఙ్ఘన్- జఙ్ఘన్యాత్ - ఆశిషి తు వధ్యా
త్ - అవధీత్ - అవధిష్టామిత్యాది- వధాదేశస్య ద్విత్వం న భవతి స్థానివత్త్వేనానభ్యాసస్యేతి నిషేధాత్ - తద్ధి సమానాధికరణం ధాతోర్విశేషణం బ
హువ్రీహిబలాత్ - ఆఙ్పూర్వాత్తు ఆఙో యమహన ఇత్యాత్మనేపదమ్- ఆజఙ్ఘతే ఇత్యాది- ఉత్పరస్యేతి తపరత్వాన్న గుణః హలి చేతి దీర్ఘస్తు స్యాదే
వ తస్యాసిద్ధత్వేన తపరత్వనివర్త్యత్వాయోగాత్ - చఞ్చురీతి- చఞ్చూర్త్తి- చఞ్చూర్తః- చఞ్చురతి- అచఞ్చురీత్ - అచఞ్చూః- చఙ్ఖనీతి- చఙ్ఖన్తి- జ
నసనేత్యాత్వమ్- చఙ్ఖాతః- గమహనేత్యుపధాలోపః చఙ్ఖ్నతి- చఙ్ఖాహి- చఙ్ఖనాని- అచఙ్ఖనీత్ - అచఙ్ఖన్- అచఙ్ఖాతామ్- అచఙ్ఖ్నన్- యే విభా
షా- చఙ్ఖాయాత్ - చఙ్ఖన్యాత్ - అచఙ్ఖనీత్ - అచఙ్ఖానీత్ - ఉతో వృద్ధిరిత్యత్ర నాభ్యస్తస్యేత్యనువృత్తేర్గుణో వృద్ధిర్న- యోయోతి- యోయువీతి- అ
యోయవీత్ - అయోయోత్ - యోయుయాత్ - ఆశిషి దీర్ఘః యోయూయాత్ - అయోయావీత్ - నోనవీతి నోనోతి- జాహేతి జాహాతి ఈహ
ల్యఘోః- జాహీతః- ఇహ జహాతేశ్చ- ఆచ హౌ- లోపో యి- ఘుమాస్థా- ఏర్లిఙి ఇత్యేతే పఞ్చాపి న భవన్తి- శ్తిపా నిర్దేశాత్ - జాహతి- జాహాసి జాహేషి-
జాహీథః జాహీహి- అజాహేత్ - అజాహాత్ అజాహీతామ్- అజాహుః- జాహీయాత్ - ఆశిషి జాహాయాత్ - అజాహాసీత్ - అజాహాసిష్టామ్-
అజాహాస్యత్ లుకా లుప్తే ప్రత్యయలక్షణాభావాత్ స్వపిస్యమీత్యత్ర న- రుదాదిభ్య ఇతి గణనిర్దిష్టత్వాన్నేట్ న- సాస్వపీతి- సాస్వప్తి సాస్వప్తః
సాస్వపతి- అసాస్వపీత్ - అసాస్వప్- సాస్వప్యాత్ - ఆశిషి తు వచిస్వపీతి సంప్రసారణమ్- సాసుప్యాత్ - అసాస్వాపీత్ - అసాస్వపీత్ ॥౯॥ రుగ్రికౌ చ లుకి॥
౭॥౪॥౯౧॥ ఋదుపధస్య ధాతోరభ్యాసస్య రుక్ రిక్ రీక్ ఏతే ఆగమాః స్యుః యఙ్లుకి॥౧౦॥ ఋతశ్చ॥౭॥౪॥౯౨॥ ఋదన్తధాతోరప్యేవం తథా వర్వృతీ
తి- వరివృతీతి వరీవృతీతి- వర్వర్తి వరివర్తి- వరీవర్తి- వర్వృతః -౩- వర్వృతతి-౩- వర్వర్తామాస- వర్వర్తితా-౩- గణనిర్దిష్టత్వాన్న వృద్భ్యశ్చతు

ర్ఘ్య ఇతి న-వర్వర్తిష్యతి-౩-అవర్వృతీత్-౩-అవర్వర్త్-౩-సిపిదశ్చేతి రుత్వపక్షే రోః-అవర్వాః-౩-గణనిర్దిష్టత్వాదఙ్న అవర్వర్తీత్-౩-చ ర్కరీతి-౩-చర్కర్తి-చరికర్తి-చరీకర్తి-చర్కృతః-౩-చర్కృతి-చర్కరాఞ్చకార-౩-చర్కరితా-౩-అచర్కరీత్-౩-అచర్కః ౩-చర్కృ యాత్-౩-ఆశిషి రిఙ్-చరిక్రియాత్-౩-అచర్కరీత్-౩-ఋతశ్చేతి తపరత్వాన్నేహ-కౄ విక్షేపే-చాకర్తి-తాతర్తి-తాతీర్తః-తాతిరతి-తా తీర్హి-తాతరాణి-అతాతరీత్-అతాతః-అతాతీర్తామ్-అతాతరుః-అతాతారీత్-అతాతారిష్టామిత్యాది-అర్తేర్యఙ్లుకి ద్విత్వేఽభ్యాసస్యోరద త్వం రపరత్వం హలాదిశ్శేషః-రుక్-రిక్-రీకోస్తు-అభ్యాసస్యాసవర్ణ ఇతీయఙ్-అరర్తి-అరియర్తి-అరరీతి-అరియరీతి-అరృతః-అరియృతః-ఝోరత్-యు ణ్-రుకౌ-హో రేతి లోపః-నచ తస్మిన్కర్తవ్యే యణః స్థానివత్త్వం-పూర్వత్రాసిద్ధే తన్నిషేధాత్-ఆరతి-అరియ్రతి లిజిశ్తిపానిర్దేశాత్ గుణోర్తీతి గుణో న-రిఙ్ రలోపః దీర్ఘః-ఆరియాత్-అరిరియాత్-అరీరియాత్-గృహూ గ్రహణే-జర్గృహీతి-౩-జర్గర్ఢి-౩-జర్గృఢః-౩-జర్గృహతి-౩-అజర్ఘర్ట్ -౩-గృహ్ణాతేస్తు జాగ్రహీతి-జాగ్రాఢి తసాదౌ జిన్నిమిత్తం సంప్రసారణం తస్య బహిరఙ్గత్వేనాసిద్ధత్వాన్న రుగాదయః-జాగృఢః-జాగృహతి-జాగ్రహీషి-జాఘ్రుక్షి-లుటి జాగ్రహితా-గ్రహోఽలిటీతి దీర్ఘస్తు న-తత్రైకాచ ఇత్యనువృత్తేః-మాధవస్తు దీర్ఘమాహ-తద్భాష్యవిరుద్ధమ్ జ ర్గృధీతి-౩-జర్గర్ధి-౩-జర్గృద్ధః-౩-జర్గృధతి-౩-జర్గృధీషి-౩-జర్ఘర్త్సి-౩-అజర్గృధీత్-౩-ఈడభావే గుణః హల్జ్యాదిలోపః భష్భావః-జశ్త్వ చర్త్వే-అజర్ఘర్త్-౩-అజర్గృద్ధామ్-౩-సిపిదశ్చేతి పక్షే రుత్వమ్-అజర్ఘాః-౩-అజర్గర్ధీత్-౩-అజర్గర్ధిష్టామ్-౩-పాప్రచ్ఛీతి-పాప్రష్టి-తసా దౌ గ్రహిజ్యేతి సంప్రసారణం న భవతి శ్తిపానిర్దేశాత్-ఛ్వోశ్శూడితి శః-వ్రశ్చేతి షః-పాప్రష్టః-పాప్రచ్ఛతి-పాప్రశ్మి-పాప్రచ్ఛ్వః-పాప్రశ్మః-య కారవకారాన్తానాన్తు ఊఠ్భావినాం యఙ్లుఙ్నాస్తీతి ఛ్వోరితి సూత్రే భాష్యే ధ్వనితం కైయటేన స్పష్టీకృతమ్-ఇదం చ ఛ్వోరితియత్రోర్ తద్వి షయకమ్ జ్వరత్వరేత్యూఠ్భావినోః స్రివిమవ్యోస్తు యఙ్లుగస్త్యేవేతి న్యాయ్యమ్ మాధవాదిసమ్మతఞ్చ-మవ్య బన్ధనే అయం యాన్తః ఊఠ్భా వీ-తేవృ దేవృ దేవనే ఇత్యాదయో వాన్తాః-హాయ గతౌ-జాహాయీతి-జాహాతి జాహాతః-జాహాయతి-జాహాయీషి-జాహాసి-వలి లోపే యఞా దౌ దీర్ఘః-జాహామి-జాహావః-జాహామః-హర్య గతికాన్త్యోః జాహర్యీతి-జాహర్తి-జాహర్తః-జాహర్యతి-లోట్-జాహర్హి-అజాహః-అజాహర్తామ్-అజాహర్యుః-షువ బన్ధనే ॥§॥ జ్వరత్వరస్రివ్యవిమవాముపధాయాశ్చ ॥౬॥౪॥౨౦॥ జ్వరాదీనాముపధావకారయోరూఠ్ స్యాత్ క్వౌ ఝలాదావ

సునాసికాదౌచ ప్రత్యయే-అత్ర క్ఙితీతి నానువర్తతే-అవతేస్తునిఓతురితిదర్శనాత్-అనునాసికగ్రహణంచానువర్తతే - అవతేర్మన్ప్రత్యయేతస్యటిలోపే ఓమితిదర్శనాత్ ఊడ్భావే ఊరిపితిగుణః-మామోతి-మామవీతి మామూతః మామువతి మామోషి-మామోమి-మామూవః మామూమః-మామోతు-మామూతాత్-మామూహి-మామవాని-అమామోత్-అమామోః-అమామవమ్ అమామూవ-అమామూమ-తుర్వీహింసాయామ్-తోతూర్వ్తి॥§॥ రాల్లోపః॥ ౬॥౪॥౨౧॥ రేఫాత్ఛ్వోర్లోపస్స్యాత్ క్వౌఝలాదావనునాసికాదౌచ ప్రత్యయే-ఇతివలోపః-లఘూపధగుణః॥§॥ నధాతులోపఆర్ధధాతుకే॥౧॥౧॥౪॥ ధాత్వంశలోపనిమిత్తే ఆర్ధధాతుకేపరే ఇకోగుణవృద్ధీ న స్తః-ఇతి నేహనిషేధః-తిబాదీనామనార్ధధాతుకత్వాత్-తోతోర్తి-హలిచేతిదీర్ఘః-తోతూర్తః-తోతూర్వతి-తోధోర్తి-దోదోర్తి-దోధోర్తి ముర్ఛా-మోమోర్తి-మోమూర్తః-మోమూర్ఛతీత్యాది-ఆర్ధధాతుక ఇతివిషయసప్తమీ-తేనయఙివివక్షితేఽజేర్వీ-వేవీయతే-ఉస్యయఙ్లుక్ నాస్తిలుకాఅపహారేణవిషయత్వాభావేనవీభావస్యాప్రవృత్తేః॥

——⟹ *ఇతియఙ్లుగన్తప్రక్రియా* ⟸——

॥§॥ సుప ఆత్మనః క్యచ్॥౩॥౧॥౮॥ ఇషికర్మణఃఏషితృసమ్బన్ధినఃసుబన్తాదిచ్ఛాయామర్థేక్యచ్ ప్రత్యయోవాస్యాత్-ధాత్వవయవత్వాత్సుబ్లుక్॥§॥ క్యచిచ॥౭॥౪॥౩౩॥ అస్య ఈః స్యాత్-పుత్రమాత్మనఇచ్ఛతిపుత్రీయతి-వాన్తోయిప్రత్యయే గవ్యతి-నావ్యతి-లోపశ్శాకల్యస్యేతితున-అపదాన్తత్వాత్-తథాహి॥§॥ నఃక్యే॥౧॥౪॥౧౫॥ క్యచిక్యఙిచనాన్తమేవపదంస్యాత్ నాన్యత్-సన్నిపాతపరిభాషయాక్యచోయస్యలోపోన-గవ్యాఞ్చకార-గవ్యితా-నావ్యాఞ్చకార-నావ్యితా-నలోపః-రాజీయతి-ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చ-త్వద్యతి-మద్యతి-ఏకార్థయోరిత్యేవ-యుష్మద్యతి-అస్మద్యతి-హలిచ-గీర్యతి-పూర్యతి-ధాతోరిత్యేవ-నేహ-దివమిచ్ఛతిదివ్యతి-ఇహపురమిచ్ఛతిపుర్యతీతిమాధవోక్తం ప్రత్యుదాహరణంచిన్త్యంపూర్త్విరోస్సామ్యాత్-దీవ్యతీతిదీర్ఘస్తు ప్రాచఃప్రామాదికఏవ-అదస్యతి-రీఙృతః-కర్త్రీయతి॥ క్యచ్వ్యోశ్చ-గార్గీయతి-వాత్సీయతి-వాచ్యతి-అకృత్సార్వేతిదీర్ఘః-కవీయతి-సమిధ్యతి॥§॥ క్యస్యవిభాషా॥ ౬॥౪॥ ౫౦॥ హలఃపరయోఃక్యచ్క్యఙోర్లోపోవాస్యాదార్ధధాతుకే-ఆదేఃపరస్య - అతోలోపః-తస్యస్థానివత్త్వాల్లఘూపధగుణోన-సమిధితా-సమిధ్యితా-మాన్తప్రకృతికసుబన్తాదవ్యయాచ్చక్యచ్న-కిమిచ్ఛతి స్వరిచ్ఛతి॥§॥ అశనాయోదన్యధనాయాబుభుక్షాపిపాసాగర్ధేషు॥ ౭॥౪॥౩౪॥ క్యజన్తానిపాత్యన్తే-అశనాయతి-ఉదన్యతి-ధనాయతి-బుభుక్షాదౌకిమ్-అశనీయతి-ఉదకీయతి-ధనీయతి॥§॥ అశ్వక్షీరవృషలవణానామాత్మప్రీతౌక్యచి॥౭॥౧॥౫౧॥

ఏషాం క్యచి అసుగాగమస్స్యాత్ ॥❁॥ అశ్వవృషయోర్మైథునేచ్ఛాయామ్ ॥❁॥ అశ్వస్యతి బడబా-వృషస్యతి గౌః ॥❁॥ క్షీరలవణయోర్లాలసాయామ్ ॥❁॥ క్షీరస్యతి బాలః-లవణస్యతి ఉష్ట్రః ॥❁॥ సర్వప్రాతిపదికానాం క్యచి లాలసాయాం సుగసుకౌ ॥❁॥ దధిస్యతి-దధ్యస్యతి-మధుస్యతి-మధ్వస్యతి ॥§॥ కామ్యచ్చ ॥ ౩ ॥ ౧ ॥ ౯ ॥ ఉక్తవిషయే కామ్యచ్ స్యాత్-పుత్రమాత్మన ఇచ్ఛతి పుత్రకామ్యతి-పుత్రకామ్యితా-ఇహ యస్య హల ఇతి లోపో న అనర్థకత్వాత్-యస్యేతి సంఘాతగ్రహణమిత్యుక్తమ్-యశస్కామ్యతి-సర్పిష్కామ్యతి-మాన్తావ్యయేభ్యోప్యయం స్యాదేవ-కింకామ్యతి స్వఃకామ్యతి ॥§॥ ఉపమానాదాచారే ॥ ౩ ॥ ౧ ॥ ౧౦ ॥ ఉపమానాత్కర్మణస్సుబన్తాదాచారేర్థే క్యచ్ స్యాత్-పుత్రమివాచరతి పుత్రీయతి ఛాత్రమ్-విష్ణూయతి ద్విజమ్ ॥❁॥ అధికరణాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ ॥❁॥ ప్రాసాదీయతి కుట్యాం భిక్షుః-కుటీయతి ప్రాసాదే ॥§॥ కర్తుః క్యఙ్ సలోపశ్చ ॥ ౩ ॥ ౧ ॥ ౧౧ ॥ ఉపమానాత్కర్తుస్సుబన్తాదాచారే క్యఙ్ వా స్యాత్-సాన్తకర్తృవాచకస్య తు లోపో వా స్యాత్-క్యఙ్ వేత్యుక్తేః పక్షే వాక్యమపి-సాన్తస్య లోపస్తు క్యఙ్సన్నియోగశిష్టః స చ వ్యవస్థితః ॥ ఓజసోఽప్సరసో నిత్యమితరేషాం విభాషయా ॥ కృష్ణ ఇవాచరతి కృష్ణాయతే-ఓజశ్శబ్దో వృత్తివిషయే తద్వతి-ఓజాయతే అప్సరాయతే-యశాయతే-యశస్యతే-విద్వాయతే-విద్వస్యతే-త్వద్యతే-మద్యతే-అనేకార్థత్వే తు యుష్మద్యతే-అస్మద్యతే ॥ క్యఙ్మానినోశ్చ ॥ కుమారీ వాచరతి కుమారాయతే-హరిణీ వాచరతి హరితాయతే-గుర్వీవ గురూయతే-సపత్నీవ సపత్నాయతే-సపతీయతే-సపత్నీయతే-యువతిరివ యువాయతే-పట్వీమృద్వ్యావివ పట్వీమృదూయతే-న కోపధాయాః పాచికాయతే ॥❁॥ ఆచారేఽవగల్భక్లీబహోడేభ్యః క్విబ్వా వక్తవ్యః ॥❁॥ వాగ్రహణాత్ క్యఙపి-అవగల్భాదయః పచాద్యజన్తాః క్విప్సన్నియోగేనానుదాత్తత్వమనునాసికత్వం చ ప్రత్యయస్య ప్రతిజ్ఞాయతే-తేన తఙ్-అవగల్భతే-క్లీబతే-హోడతే ॥❁॥ భూతపూర్వాదప్యనేకాచ ఆమ్ ॥❁॥ ఏతద్వార్తికారమ్భసామర్థ్యాత్-న చ అవగల్భతె ఇత్యాదిసిద్ధిస్తత్ఫలం-కేవలానామేవాచారేపి వృత్తిసంభవాత్-ధాతూనామనేకార్థత్వాత్-అవగల్భాఞ్చక్రే వార్తికే అవేత్యుపసర్గవిశిష్టపాఠాత్ కేవలాదుపసర్గాన్తరవిశిష్టాచ్చ క్యఙేవేతి మాధవాదయః-తఙ్ నేతి తూచితమ్ ॥❁॥ సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్విబ్వా వక్తవ్యః ॥❁॥ పూర్వవార్తికస్తు అనుబన్ధాసజ్ఞార్థం తత్ర క్విబనూద్యతే-ప్రాతిపదికగ్రహణాదిహ సుప ఇతి న సమ్బధ్యతే-తేన పదకార్యం న-కృష్ణ ఇవాచరతి కృష్ణతి అతో గుణ ఇతి పరరూపమ్-అ ఇవాచరతి అతి అతః-అన్తి-ప్రత్యయగ్రహణమపనీయ అనేకాచ ఇత్యుక్తేర్నామ్-ద్విత్వమ్-అతో గుణే ప్రాప్తే-అత

ఆదేరితిదీర్ఘః-ణలిడౌ వృద్ధిః-ఔ అతుసాదిషుతుఆతోలోపఇటిచేత్యాలోపః-అతుః ఉః-మాలేవాచరతిమాలాతి-లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషయాఏకాదేశస్య పూర్వాన్తత్వాద్వాక్విప్-మాలాఞ్చకార-లుఙి-అమాలాత్-అత్రహల్ఙ్యాదిలోపోనఙీసాహచర్యాదాపోపిసోరేవలోపవిధానాత్-ఇట్సకౌ-అమాలాసీత్-కవిరివకవయతి-ఆశీర్లిఙి-వీయాత్-సిచివృద్ధిరిత్యత్రధాతోరిత్యనువర్త్యధాతోరేవయోధాతురితివ్యాఖ్యానాన్నామధాతోర్నవృద్ధిరితికైయటాదయః-అకవయీత్-మాధవస్తునామధాతోరపివృద్ధిమిచ్ఛతి-అకవాయీత్-విరివవయతి-వివాయ వివ్యతుః-అవయీత్-అవాయీత్-శ్రీరివశ్రయతి-శిశ్రాయ-శిశ్రియతుః పితేవపితరతి-ఆశిషిరిఙ్ పిత్రియాత్-భూరివభవతి-అత్రగాతిస్థేతిభువోఽపుగితిభవతేర ఇతిచనభవన్తి-అభివ్యక్తత్వేనధాతుపాఠస్థస్యైవతత్రగ్రహణాత్-అభావీత్-బుభావ-ద్రురివద్రవతి-ణిశ్రీతిచఙ్-అదుద్రావీత్ ॥ ౬ అనునాసికస్య క్విఝలోఃక్ఙితి ॥ ౬ ॥ ౪ ॥ ౧౫ ॥ అనునాసికాన్తస్యోపధాయాదీర్ఘఃస్యాత్ క్వౌఝలాదౌచక్ఙితి-ఇదమివాచరతిఇదామతి-రాజేవరాజానతి-పన్థాఇవ పథీనతి-సుధీనతి-ఋభుక్షీణతి-ద్యౌరివదేవతీతిమాధవః-అత్రఊఠిత్యవతీత్యుచితమ్-కఇవకతి-చకావితిహరదత్తః-మాధవస్తుణ్యల్లోపావితివచనాత్ణలివృద్ధిమ్బాధిత్వాఅతోలోపాచ్చకఇతిరూపమాహ-స్వఇవసస్వ-సస్వ-యత్తుస్వామాససస్వాఞ్చకారేతితదనాకరమేవ ॥§॥ భృశాదిభ్యోభువ్యచ్వేర్లోపశ్చహలః ॥ ౩ ॥ ౧ ॥ ౧౨ ॥ అభూతతద్భావవిషయేభ్యోభృశాదిభ్యోభవత్యర్థేక్యఙ్స్యాత్-హలన్తానామేషాంలోపశ్చ-అభృశోభృశోభవతిభృశాయతే-అచ్వేరితిపర్యుదాసబలాదభూతతద్భావఇతిలబ్ధమ్-తేనేహన-క్వదివాభృశాభవన్తి-యేరాత్రౌభృశాఃసన్తి-త్రాదయః తేదివాక్వభవన్తీత్యర్థః-సుమనస్అస్యసలోపః-సుమనాయతే-చురాదౌసంగ్రామయుద్ధఇతిపఠ్యతే-తత్రసంగ్రామేతిప్రాతిపదికంతస్మాత్తత్కరోతీతిణిచ్సిద్ధః-తత్సన్నియోగేనానుబన్ధఆసజ్యతే-యుద్ధేయోయంగ్రామశబ్దఇత్యుక్తేపిసామర్థ్యాత్సంగ్రామశబ్దేలబ్ధేవిశిష్టపాఠోజ్ఞాపయతి-ఉపసర్గసమానాకారంపూర్వపదంధాతుసంజ్ఞాప్రయోజకేప్రత్యయేచికీర్షితేపృథక్క్రియతేఇతి-తేనమనశ్శబ్దాత్ప్రాగట్-స్వమనాయత-ఉన్మనాయతే-ఉదమనాయత-ఏవఞ్చావాగల్భతఅవాగల్భిష్టేత్యాదావప్యవేత్యస్యపృథక్కరణంబోధ్యమ్-జ్ఞాపకఞ్చసజాతీయవిషయమ్-తేనయత్రోపసర్గస్వరూపంసకలంశ్రూయతేనత్వాదేశేనాపహృతంతత్రైవపృథక్కృతిః-ఏవఞ్చఆఊఢఃఓఢః-సఇవాచర్యఓఢాయిత్వా-అత్రఉన్మనాయ్యఅవగల్భ్యఇతివన్నల్యప్-జ్ఞాపకస్యవిశేషవిషయత్వేసాధ్వార్త్తికంతద్భాష్యంచప్రమాణమ్-తథాహి-ఉస్యోమాఙ్

ఙ్వాటః ప్రతిషేధః ఊఙసి ఓమాఙోశ్చ పరరూపం నేత్యర్థః ఉస్రామిచ్ఛతి - ఓస్రీయతి ఓఙ్కారీయతి - ఓఢీయతి - ఆటశ్చేతి చశబ్దేన పునర్వృద్ధివిధానాదిదం సిద్ధమితి షాష్ఠే స్థితమ్॥ ౯॥ లోహితాదిడాజ్భ్యః క్యష్॥ ౩॥౧॥౧౩॥ లోహితాదిభ్యో డాజన్తాచ్చ భవత్యర్థే క్యష్ స్యాత్॥ ౯॥ వా క్యషః॥ ౧॥౩॥౯౦॥ క్యషన్తాత్పరస్మైపదం వా స్యాత్ - లోహితాయతి - లోహితాయతే - అత్ర చ్వేరిత్యనువృత్త్యా అభూతతద్భావవిషయత్వం లబ్ధం - తచ్చ లోహితశబ్దస్యైవ విశేషణం న తు డాచః అసమ్భవాత్ - నాప్యాదిశబ్దగ్రాహ్యాణాం తస్య ప్రత్యాఖ్యానాత్ - తథా చ వార్తికమ్॥ ❀॥ లోహితడాజ్భ్యః క్యష్వచనం భృశాదిష్వితరాణీతి॥ ❀॥ న చైవం కామ్యచ ఇవ క్యషోఽపి కకారః శ్రూయేత ఉచ్చారణసామర్థ్యాదితి వాచ్యమ్ - తస్యాపి భాష్యే ప్రత్యాఖ్యానాత్ - పటపటాయతి - పటపటాయతే - కృభ్వస్తియోగం వినాపీహ డాచ్ డాజన్తాత్ క్యషోఽపి ధానసామర్థ్యాత్ - యత్తు లోహితశ్యామదుఃఖాని హర్షగర్వసుఖాని చ। మూర్ఛానిద్రాకృపాధూమాః కరుణానిత్యచర్మణీ ఇతి పఠిత్వా శ్యామాదిభ్యోఽపి క్యషి పదద్వయముదాహరన్తి తద్భాష్యవార్తికవిరుద్ధమ్ తస్మాత్తేభ్యః క్యఙేవ శ్యామాయతే - దుఃఖాదయో వృత్తివిషయే తద్వతి వర్తన్తే - లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషయా లోహినీశబ్దాదపి క్యష్ - లోహినీయతి లోహినీయతే॥ ౯॥ కష్టాయ క్రమణే॥ ౩॥౧॥౧౪॥ చతుర్థ్యన్తాత్ కష్టశబ్దాదుత్సాహేఽర్థే క్యఙ్ స్యాత్ - కష్టాయ క్రమతే కష్టాయతే - పాపం కర్తుముత్సహత ఇత్యర్థః॥ ❀॥ సత్రకక్షకష్టకృచ్ఛ్రగహనేభ్యః కణ్వచికీర్షాయామితి వక్తవ్యమ్॥ ❀॥ కణ్వం పాపం సత్రాదయో వృత్తివిషయే పాపార్థాః తేభ్యో ద్వితీయాన్తేభ్యః చికీర్షాయాం క్యఙ్ - పాపం చికీర్షతీత్యస్వపదవిగ్రహః - సత్రాయతే - కక్షాయతే ఇత్యాది॥ ౯॥ కర్మణో రోమన్థతపోభ్యాం వర్తిచరోః॥ ౩॥౧॥౧౫॥ రోమన్థతపోభ్యాం కర్మభ్యాం క్రమేణ వర్తనాయాం చరణే చార్థే క్యఙ్ స్యాత్ - రోమన్థం వర్తయతి రోమన్థాయతే॥ ❀॥ హనుచలన ఇతి వాచ్యమ్॥ ❀॥ చర్వితస్యాకృష్య పునశ్చర్వణ ఇత్యర్థః - నేహ కీటో రోమన్థం వర్తయతి - అపానప్రదేశాన్నిస్సృతం ద్రవ్యమిహ రోమన్థః తదశ్నాతీత్యర్థ ఇతి కైయటః - వర్తులం కరోతీత్యర్థ ఇతి న్యాసకారహరదత్తౌ॥ ❀॥ తపసః పరస్మైపదం చ॥ ❀॥ తపశ్చరతి తపస్యతి॥ ౯॥ బాష్పోష్మభ్యాముద్వమనే॥ ౩॥౧॥౧౬॥ ఆభ్యాం కర్మభ్యాం క్యఙ్ స్యాత్ - బాష్పముద్వమతి బాష్పాయతే - ఊష్మాయతే॥ ❀॥ ఫేనాచ్చేతి వాచ్యమ్॥ ❀॥ ఫేనాయతే॥ ౯॥ శబ్దవైరకలహాభ్రకణ్వమేఘేభ్యః కరణే॥ ౩॥౧॥౧౭॥ ఏభ్యః కర్మభ్యః కరోత్యర్థే క్యఙ్ స్యాత్ - శబ్దం కరోతి శబ్దాయతే - పక్షే తత్కరోతీతి ణిజపీష్యత ఇతి న్యాసః - శబ్దయతి॥ ❀॥ సుదినదుర్దిననీహారేభ్యశ్చ॥ ❀॥ సుదినాయత ఇత్యాది॥

§॥సుఖాదిభ్యఃకర్తృవేదనాయామ్॥౩॥౧॥౧౮॥సుఖాదిభ్యఃకర్మభ్యో వేదనాయాంచుర్థేక్యఙ్ స్యాత్ వేదనాకర్తురేవచేత్సుఖాదీనిస్యుః-సుఖంవేదయతేసుఖాయతే-కర్తృగ్రహణంకిమ్-పరస్యసుఖంవేదయతే॥§॥నమోవరివశ్చిత్రఙః క్యచ్ ॥౩॥౧॥౧౯॥కరణేఇత్యనువృత్తేఃక్రియావిశేషేపూజాయాంపరిచర్యాయామాశ్చర్యేచ-నమస్యతిదేవాన్-పూజయతీత్యర్థః-వరివస్యతిగురూన్-శుశ్రూషతఇత్యర్థః-చిత్రీయతే-విస్మయతఇత్యర్థః-విస్మాపయతఇత్యన్యే॥§॥పుచ్ఛభాణ్డచీవరాణ్ణిఙ్॥౩॥౧॥౨౦॥పుచ్ఛాదుదసనేవ్యసనేపర్యసనేచ॥❋॥వివిధంవిరుద్ధంవోత్క్షేపణంవ్యసనమ్ - ఉత్పుచ్ఛయతె విపుచ్ఛయతే-పరిపుచ్ఛయతే॥❋॥భాణ్డాత్సమాచయనే॥❋॥ సమ్భాణ్డయతే-భాణ్డానిసమాచినోతి-రాశీకరోతీత్యర్థః సముబభాణ్డత॥❋॥చీవరాదార్జనేపరిధానేచ॥❋॥సంచీవరయతేభిక్షుః-చీవరాణ్యార్జయతిపరిధత్తేవేత్యర్థః॥§॥ ముణ్డమిశ్రశ్లక్ష్ణలవణవ్రతవస్త్రహలకలకృతతూస్తేభ్యోణిచ్॥౩॥౧॥౨౧॥కృఞర్థే-ముణ్డంకరోతిముణ్డయతి।వ్రతాద్భోజనతన్నివృత్త్యోః।పయోవ్రతయతి।వస్త్రాత్సమాచ్ఛాదనే।సంవస్త్రయతి।హల్యాదిభ్యోగ్రహణే।హలికల్యోరదన్తత్వంచనిపాత్యతే హలింకలింవాగృహ్ణాతిహలయతి-కలయతి-మహద్ధలంహలిః- పరత్వాద్వృద్ధౌసత్యామపిష్ఠవద్భావేనాగేవలుప్యతే-తతస్సన్వద్భావదీర్ఘౌన- అజహలత్ - అచకలత్ - కృతంగృహ్ణాతికృతయతి- తూస్తానివిహన్తిపితూస్తయతి-తూస్తంకేశఇత్యేకే- జటీభూతాఃకేశాఇత్యన్యే- పాపమిత్యపరే-ముణ్డాదయస్సత్యాపపాశేత్యత్రైవపఠితుంయుక్తాః-ప్రాతిపదికాద్ధాత్వర్థఇత్యేవసిద్ధేకేషాంచిద్గ్రహణంసాపేక్షేభ్యోపిణిజర్థమ్-ముణ్డయతిమాణవకమ్-మిశ్రయత్యన్నమ్శ్లక్ష్ణయతివస్త్రమ్లవణయతివ్యఞ్జనమితి - హలికల్యోరదన్తత్వార్థం-సత్యస్యాపుగర్థమ్- కేషాంచిత్తుప్రపఞ్చార్థమ్-సత్యంకరోత్యాచష్టేవాసత్యాపయతి॥❋॥అర్థవేదయోరప్యాపుగ్వక్తవ్యః॥❋॥అర్థాపయతి-వేదాపయతి-పాశంవిముఞ్చతివిపాశయతి- రూపమ్పశ్యతి రూపయతి- వీణయోపగాయత్యుపవీణయతి-తూలేనానుకుష్ణాత్యనుతూలయతి-తృణాగ్రంతూలెనానుఘట్టయతీత్యర్థః-శ్లోకైరుపస్తౌతిఉపశ్లోకయతి- సేనయాఅభియాతిఅభిషేణయతి-ఉపసర్గాత్సునోతీతిషః -అభ్యషేణయత్ -ప్రాక్సితాదితిషః - అభిషిషేణయిషతి-స్థాదిష్వభ్యాసేనచేతిషః-లోమాన్యనుమార్ష్టిఅనులోమయతి-త్వచసంవరణే ఘఃత్వచంగృహ్ణాతిత్వచయతి-వర్మణాసన్నహ్యతిసంవర్మయతి వర్ణంగృహ్ణాతివర్ణయతి-చూర్ణైరవధ్వంసతి అవచూర్ణయతి - ఇష్ఠవదిత్యతిదేశాత్పుంవద్భావాదయః- ఏనీమాచష్టేఏతయతి-దరదమాచష్టేదారదయతి-పృథుమ్ప్రథయతి- వృద్ధౌసత్యాంపూర్వం

వాంటిలోపః-అపి ప్రథత్-అపప్రథత్-మృదుం మ్రదయతి-అమి మ్రదత్-అమమ్రదత్-భృశంకృశందృఢంపరిబృఢం భ్రశయతి- క్రశయతి-ద్రఢయతి-పరిబ్రఢయతి-అబభ్రశత్-అచక్రశత్-అదద్రఢత్-పర్యబబ్రఢత్-ఊఢిమాఖ్యత్ ఔజిఢత్-ఢత్వాదీనామసిద్ధత్వాత్ హీతిశబ్దస్య ద్విత్వమ్ పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విత్వే ఇతి త్వనిత్యమిత్యుక్తమ్-ఢి ఇత్యస్య ద్విత్వమిత్యన్యే-ఔడిఢత్-ఊఢమాఖ్యత్ ఔజఢత్-ఔడఢత్-ఓఃపుయణితిసూత్రేవర్గప్రత్యాహారజగ్రహణాల్లిఙ్గాత్-ద్విత్వేకార్యేణిచి అచ ఆదేశో నేతి ఊనయతావుక్తమ్-ప్రకృత్యైకాచ్-వృద్ధిపుకౌ-స్వాపయతి-త్వాంమాంవాచష్టే త్వాపయతి-మాపయతి-మపర్యన్తస్యత్వమౌ-పరరూపాత్పూర్వన్నిత్యత్వాట్టిలోపః వృద్ధిపుకౌ-త్వాదయతి - మాదయతీతితున్యాయ్యమ్-అన్తరఙ్గత్వాత్పరరూపేకృతే ప్రకృత్యైకాజితి ప్రకృతిభావాత్-నచప్రకృతిభావో భాష్యే ప్రత్యాఖ్యాత ఇతి భ్రమితవ్యమ్ భాష్యస్య ప్రేష్ఠాద్యుదాహరణవిశేషేఽన్యథాసిద్ధిపరత్వాత్-యువామావాం వాయుష్మయతి అస్మయతి-శ్వానమాచష్టే శావయతి-నస్తద్ధిత ఇతి టిలోపః ప్రకృతిభావస్తున-యేననాప్రాప్తిన్యాయేన టేరిత్యస్యైవబాధకోహిసః భత్వాత్సంప్రసారణమ్-అన్యేతు నస్తద్ధిత ఇతి నేహేతిదిశ్యతే-ఇష్ఠనితస్యాదృష్టత్వాత్-బ్రహ్మిష్ఠ ఇత్యాగౌపరత్వాట్టేరిత్యస్యైవప్రవృత్తేః-తేనశునయతీతిరూపమాహుః విద్వాంసమాచష్టే విద్వయతి-అజ్వృత్తపరిభాషయాసమ్ప్రసారణన్నేత్యేకే-సమ్ప్రసారణేవృద్ధావావాదేశే చ విదావయతీత్యన్యే-నిత్యత్వాట్టిలోపాత్ప్రాక్సమ్ప్రసారణమన్తరఙ్గత్వాత్పూర్వరూపంటిలోపః-విదయతీత్యపరే-ఉదఞ్చమాచష్టే ఉదీచయతి-ఉదైచిచత్ ప్రత్యఞ్చమాచష్టే ప్రతీచయతి ప్రత్యచిచత్-ఇకోఽసవర్ణ ఇతి ప్రకృతిభావపక్షే ప్రతి అచిచత్-సమ్యఞ్చమాచష్టే సమీచయతి సమ్యచిచత్-సమి అచిచత్-తిర్యఞ్చమాచష్టే తిరాయయతి - అఞ్చేష్టిలోపేనాపహారేఽపి బహిరఙ్గత్వేనాసిద్ధత్వాత్తిరసస్తిరిః - అసిద్ధవదత్రేతి చిణోలుక్న్యాయేన ప్రథమటిలోపోఽసిద్ధః- అతఃపునష్టిలోపోన - అజ్వృత్తపరిభాషయావాచజ్యగ్లోపిత్వాదుపధాహ్రస్వోన - అతితిరాయత్ - సధ్ర్యఞ్చమాచష్టే సధ్రాయయతి- అససధ్రాయత్ - విష్వద్ర్యఞ్చం విష్వద్రాయయతి - అవివిష్వద్రాయత్ - దేవద్ర్యఞ్చం దేవద్రాయయతి- అదిదేవద్రాయత్ - అదద్ర్యఞ్చం అదద్రాయయతి - ఆదదద్రాయత్ - అముముయఞ్చం అముము ఆయయతి - చఙి ఆముముము ఆయత్ - అగ్లోపిత్వాదుపధాహ్రస్వోన - అదముయఞ్చం అదము ఆయయతి - ఆదదము ఆయత్ భువంభావయతి - అబీభవత్-భ్రువం అబుభ్రవత్- శ్రియం

అశిశ్రియత్ - గామ్ అజూగవత్ - రాయమ్ అరీరయత్ - నావమ్ అనూనవత్ - స్వశ్వంస్వాశశ్వత్ - స్వః అవ్యయానాంభమాత్రేటిలోపః-స్వయతి-అసిస్వత్-అసస్వత్ బహూనాఖ్యాపయతిబహయతీత్యన్యే- ప్రగ్విణంప్రజయతి-సంజ్ఞాపూర్వకత్వాన్నవృద్ధిః- శ్రీమతీం శ్రీమన్తంవాశ్రాయయతి- అశిశ్రియత్-పయస్వినీంపయసయతి-ఇహటిలోపేన-తదపవాదస్యలుకః ప్రవృత్తత్వాత్-స్థూలంస్థవయతి-దూరందవయతి-కథంతర్హి దూరయత్యవనతేవివస్వతీతి-దూరమతతి అయతే వాదూరాత్ దూరాతంకుర్వతీత్యర్థః-యువానంయవయతి-కనయతి-యువాల్పయోరితివాకన్-అన్తికంనేదయతి-బాఢంసాధయతి-ప్రశస్యంప్రశస్యయతి-ఇహశ్రజ్యౌనఉపసర్గస్యపృథక్కృతేః-వృద్ధంజ్యాపయతి-వర్షయతి-ప్రియంప్రాపయతి-స్థిరంస్థాపయతి-స్ఫిరంస్ఫాపయతి-ఉరుంవరయతి-వారయతి-బహులంబంహయతి-గురుంగరయతి-తృప్రంత్రపయతి-దీర్ఘంద్రాఘయతి-బృన్దారకంబృన్దయతి॥——* ఇతినామధాతుప్రక్రియా *—— §॥కణ్డ్వాదిభ్యోయక్॥ ౩॥౧॥౨౭॥ ఏభ్యోధాతుభ్యోనిత్యంయక్స్యాత్స్వార్థే-ధాతుభ్యఃకిమ్-ప్రాతిపదికేభ్యోమాభూత్-ద్విధాహికణ్డ్వాదయః-ధాతవఃప్రాతిపదికానిచ॥ కణ్డూఞ్ గాత్రవిఘర్షణే॥కణ్డూయతి-కణ్డూయతే॥మన్తుఅపరాధే॥రోషఇత్యేకే-మన్తూయతి-చన్ద్రస్తుక్షితమాహ-మన్తూయతే॥ వల్గుపూజామాధుర్యయోః॥ వల్గూయతి॥ అసుఉపతాపే॥అస్ అసుఞ్ ఇత్యేకే॥అస్యతి-అసూయతి-అసూయతే॥ లేట్ లోట్ ధౌర్త్యేపూర్వభావేస్వప్నేచ॥దీప్తావిత్యేకే-లేట్యతి-లేటితా-లోట్యతి-లోటితా॥ లేలాదీప్తౌ॥లేలాయతి॥ఇరస్ ఇరజ్ ఇరఞ్ ఈర్ష్యాయామ్॥ఇరస్యతి-ఇరజ్యతి-హలిచేతిదీర్ఘః ఈర్యతి-ఈర్యతే॥ ఉషస్ ప్రభాతీభావే॥ వేదధౌర్త్యేస్వప్నేచ॥ మేధాఆశుగ్రహణే॥ మేధాయతి॥కుషుభ క్షేపే॥కుషుభ్యతి॥మగధపరివేష్టనే॥నీచదాస్యఇత్యన్యే॥ తన్తస్ పమ్పస్ దుఃఖే॥సుఖదుఃఖ తత్క్రియాయామ్॥సుఖ్యతి-దుఃఖ్యతి-సుఖందుఃఖఞ్చానుభవతీత్యర్థః॥సపరపూజాయామ్॥సపర్యతి॥అరరఆరాత్కర్మణి॥భిషజ్ చికిత్సాయామ్॥భిష్ణజ్ ఉపసేవాయామ్॥ఇషుధశరధారణే॥చరణవరణగతౌ॥చురణచౌర్యే॥తురణత్వరాయామ్॥ భురణధారణపోషణయోః॥గద్గదవాక్స్ఖలనే॥ ఏలాకేలాఖేలావిలాసే॥ ఇలేత్యన్యే॥ లేఖాస్ఖలనేచ॥అదన్తోయమిత్యన్యే- లేఖ్యతి॥లిటఅల్పకుత్సనయోః॥ లిట్యతి॥లాజజీవనే॥హృణీఙ్ రోషణేలజ్జాయాఞ్చ॥మహీఙ్ పూజాయామ్॥మహీయతే పూజాంలభతఇత్యర్థః॥ రేఖాశ్లాఘాసాదనయోః॥ ద్రవస్ పరితాపపరిచరణయోః॥ద్రవస్యతి॥తిరస్ అన్తర్ధౌ॥తిరస్యతి॥అగదనీరోగత్వే॥ఉరస్ బలార్థః- ఉరస్యతి బలవాన్భవతీత్యర్థః॥తరణగతౌ॥పయస్

ప్రసృతౌ॥ పయస్యతి-ప్రసృతింకరోతీత్యర్థః-సమ్భూయస్ప్రభూతభావే ॥ అమ్బరసమ్వరసంవరణే॥సమరయుద్ధే॥లాటగ్రహణే॥ వేలామర్యా
దాయామ్ ॥ నమసిపూజాయామ్ ॥ ఆకృతిగణోఽయమ్॥ మృగ అన్వేషణే॥ జనస్పరితాపేపరిచర్యాయాంచ ॥ ఇత్యాదయో గ్రాహ్యాః॥
———⟹*ఇతికణ్డ్వాదయః.*⟸——— కణ్డూయతేస్సన్-ప్రథమస్యైకాచోద్విత్వే ప్రాప్తే॥❁॥కణ్డ్వాదేస్తృతీయస్యేతి వాచ్యమ్.॥❁॥క
ణ్డూయియిషతి క్యజన్తాత్సన్-యథేష్టన్నామధాతుషు- ఆద్యానాంత్రయాణామన్యతమస్యద్విత్వమిత్యర్థః- అజాదేస్త్వద్వితీయస్య-పుపుత్రీ
యిషతి-పుతిత్రీయిషతి-పుత్రీయియిషతి-అశిశ్వీయిషతి-అశ్వీయియిషతి-నదరాణాంసంయుక్తానామచఃపరస్యైవద్విత్వనిషేధః- ఇన్ద్రీయతే
స్సన్-ద్రిశబ్దయిశబ్దయోరన్యతరస్యద్విత్వమ్ - ఇన్దిద్రీయిషతి-ఇన్ద్రీయియిషతి-చిచన్ద్రీయిషతి - చన్దిద్రీయిషతి-చన్ద్రీయియిషతి- ప్రియమా
ఖ్యాతుమాచష్టేణిం ప్రేరయితుంవేచ్ఛతిపి ప్రాపయిషతి-ప్రాపిపయిషతి-ప్రాపయియిషతి-ఉరుంవివారయిషతి-వారిరయిషతి-వారయియిషతి-
బాఢంసిసాధయిషతీత్యాదిరూపత్రయమ్-షత్వన్తునాస్తి-యఙ్సన్ణ్యన్తాత్సన్-బోభూయిషయిషతి-యఙ్ణిచ్సన్నన్తాణ్ణిచ్ - బోభూయయి
షయతీత్యాది.———⟹* ఇతిప్రత్యయమాలా. *⟸——— §॥అనుదాత్తఙితఆత్మనేపదమ్॥ఆస్తే-శేతే॥§॥ భావకర్మణోః॥ ౧॥౩॥౧౩॥బభూ
వే-అనుబభూవే॥§॥కర్తరికర్మవ్యతిహారే॥౧॥౩॥౧౪॥క్రియావినిమయేద్యోత్యేకర్తర్యాత్మనేపదంస్యాత్ -వ్యతిలునీతే-అన్యస్యయోగ్యంలవనం
కరోతీత్యర్థః-శ్నసోరల్లోపః- వ్యతిస్తే-వ్యతిషాతే- వ్యతిషతే-తాసస్త్యోరితిసలోపః-వ్యతిసే-ధిచ-వ్యతిధ్వే- హాపతి-వ్యతిహే-వ్యత్యసై-వ్యతిషీత-
వ్యత్యాస్త-వ్యతిగాతే-౩-వ్యతిభాతే-౩-వ్యతిబభే॥§॥నగతిహింసార్థేభ్యః॥౧॥౩॥౧౫॥ వ్యతిగచ్ఛన్తి-వ్యతిఘ్నన్తి॥ ❁ ॥ ప్రతిషేధేహసాదీనా
ముపసంఖ్యానమ్॥❁॥ హసాదయోహసప్రకారాశ్శబ్దక్రియాః-వ్యతిహసన్తి-వ్యతిజల్పన్తి॥ ❁॥హరతేరప్రతిషేధః॥❁॥ సంప్రహరన్తేరా
జానః॥§॥ఇతరేతరాన్యోన్యోపపదాచ్చ॥ ౧॥౩॥౧౬॥❁॥ పరస్పరోపపదాచ్చేతివక్తవ్యమ్॥❁ ॥ ఇతరేతరస్యాన్యోన్యస్యపరస్పరస్యవా
వ్యతిలునన్తి॥§॥ నేర్విశః॥౧॥౩॥౧౭॥నివిశతే॥§॥పరివ్యవేభ్యఃక్రియః॥౧॥౩॥౧౮॥అకర్త్రభిప్రాయార్థమిదమ్ - పరిక్రీణీతే-విక్రీణీతే-అవక్రీ
ణీతే॥§॥విపరాభ్యాఞ్జేః॥౧॥౩॥౧౯॥ విజయతే-పరాజయతే॥§॥ఆఙోదోఽనాస్యవిహరణే॥ ౧॥ ౩॥౨౦॥ ఆఙ్పూర్వాద్దదాతేర్ముఖవికసనాదన్య
త్రార్థేవర్తమానాదాత్మనేపదంస్యాత్ -విద్యామాదత్తే-అనాస్యేతికిమ్- ముఖంవ్యాదదాతి-ఆస్యగ్రహణమవివక్షితమ్-విపాదికాంవ్యాదదా

తి-పాదస్ఫోటోఽపి పాదికా-నదీకూలంవ్యాదదాతి- పరాఙ్గకర్మకాన్ననిషేధః వ్యాదదతేపిపీలికాఃపతఙ్గస్యముఖమ్। § ॥ క్రీడోఽనుసమ్పరిభ్యశ్చ॥ ౧॥౩॥౨౧ చాదాఙః-అనుక్రీడతే సంక్రీడతే పరిక్రీడతే-ఆక్రీడతే- అనోఃకర్మప్రవచనీయాన్న- ఉపసర్గేణసమాసాహచర్యాత్ మాణవకమనుక్రీడతి తేనసహేత్యర్థః తృతీయార్థఇత్యనోఃకర్మప్రవచనీయత్వమ్।సమోఽకూజనే।సంక్రీడతే కూజనేతుసంక్రీడతిచక్రమ్।ఆగమేః క్షమాయామ్।క్షాన్త్యైకగ్రహణమ్-ఆగమయస్వతావత్ -మాత్వరిష్ఠాఇత్యర్థః।శిక్షేర్జిజ్ఞాసాయామ్।ధనుషిశిక్షతే ధనుర్విషయేజ్ఞానేశక్తో భవితుమిచ్ఛతీత్యర్థః।ఆశిషినాథః-ఆశిష్యేవేతినియమార్థంవార్త్తికమిదమ్ సర్పిషోనాథతే సర్పిర్మేస్యాదిత్యాశాస్తఇత్యర్థః-కథన్నాథసేకిముపతిన్నభూభృతామితి-నాథసఇతిపాఠ్యమ్।హరతేర్గతతాచ్ఛీల్యే॥ గతంప్రకారః-పైతృకమశ్వాఅనుహరన్తే మాతృకంగావః-పితుర్మాతుశ్చగతంప్రకారంసతతమ్పరిశీలయన్తీత్యర్థః తాచ్ఛీల్యేకిమ్ మాతురనుహరతి॥☼॥కిరతేర్హర్షజీవికాకులాయకరణేషువాచ్యమ్॥☼॥ హర్షాదయోవిషయాః-తత్రహర్షోవిక్షేపస్యకారణమ్-ఇతరేఫలే॥ §॥అపాచ్చతుష్పాచ్ఛకునిష్వాలేఖనే॥౬॥౧॥౧౪౨॥అపాత్కిరతేస్సుట్స్యాత్॥ ☼ సుడపిహర్షాదిష్వేవవక్తవ్యః॥☼॥అపస్కిరతేవృషోహృష్టః-కుక్కుటోభక్ష్యార్థీ-శ్వాఆశ్రయార్థీచ హర్షాదిష్వితికిమ్-అపకిరతికుసుమమ్-ఇహతఙ్ సుటౌన-హర్షాదిమాత్రవివక్షాయాంయద్యపి(ప్రాప్త)స్తథాపిసుడభావేనేష్యతఇత్యాహుః-గవాదికిరతి॥ఆఙినుప్రచ్ఛ్యోః॥ఆనుతే-ఆపృచ్ఛతే॥శపఉపాలమ్భనే॥ ఆక్రోశార్థస్యశపేరాత్మనేపదంవక్తవ్యమిత్యర్థః కృష్ణాయశపతే॥§॥ సమవప్రవిభ్యస్స్థః॥౧॥౩॥౨౨॥సన్తిష్ఠతే స్థాఘ్వోరిచ్చ-సమస్థిత-సమస్థిషాతామ్ సమస్థిషత-అవతిష్ఠతే-ప్రతిష్ఠతే-వితిష్ఠతే॥☼॥ఆఙఃప్రతిజ్ఞాయాముపసంఖ్యానమ్॥☼॥శబ్దన్నిత్యమాతిష్ఠతే నిత్యత్వేనప్రతిజానీతఇత్యర్థః॥ §। ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చ ॥౧॥౩॥౨౩॥ గోపీకృష్ణాయతిష్ఠతే-ఆశయంప్రకాశయతీత్యర్థః సంశయ్యకర్ణాదిషుతిష్ఠతేయః-కర్ణాదీన్నిర్ణేతృత్వేనాశ్రయతీత్యర్థః॥§।ఉదోఽనూర్ధ్వకర్మణి॥౧॥౩॥౨౪॥ముక్తావుత్తిష్ఠతే-ఽనూర్ధ్వేతికిమ్ పీఠాదుత్తిష్ఠతి-ఈహాయామేవ-నేహ-(గ్రా)మాచ్ఛతముత్తిష్ఠతి॥§।ఉపాన్మన్త్రకరణే।౧॥౩॥౨౫॥ ఆగ్నేయ్యాగ్నీధ్రముపతిష్ఠతే-మన్త్రకరణేకిమ్- భర్త్తారముపతిష్ఠతియౌవనేన॥☼॥ఉపాద్దేవపూజాసఙ్గతికరణమిత్రకరణపథిష్వితివాచ్యమ్।☼॥ ఆదిత్యముపతిష్ఠతే-కథన్తర్హిస్తుత్యంస్తుతిభిరర్థ్యాభిరుపతస్థేసరస్వతీతి-దేవతాత్వారోపాత్ నృపస్యదేవతాంశత్వాద్వా-గఙ్గాయమునాముపతిష్ఠతే-ఉపశ్లి

వృతీత్యర్థః-రథికానుపతిష్ఠతే-మిత్రీకరోతీత్యర్థః పన్థాః స్రుఘ్నముపతిష్ఠతే- ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥ ॥వాలిప్సాయామితివక్తవ్యమ్॥ ॥భిక్షుకః ప్రభుముపతిష్ఠతే-ఉపతిష్ఠతివా-లిప్సయాఉపగచ్ఛతీత్యర్థః॥§॥అకర్మకాచ్చ॥౧॥౩॥౨౬॥ఉపాత్తిష్ఠతేరకర్మకాదాత్మనేపదంస్యాత్ భోజనకాలె ఉపతిష్ఠతె సన్నిహితోభవతీత్యర్థః॥§॥ఉద్విభ్యాన్తపః॥౧॥౩॥౨౭॥అకర్మకాదిత్యేవ-ఉత్తపతే-వితపతే-దీప్యతఇత్యర్థః॥ ॥ స్వాఙ్గకర్మకాచ్చేతి వక్తవ్యమ్॥ ॥స్వమఙ్గంస్వాఙ్గంనతుఅద్రవమితిపరిభాషితమ్-ఉత్తపతేవితపతేపాణిమ్- నేహ సువర్ణముత్తపతి-సన్తాపయతివిలాపయతివేత్యర్థః చైత్రోమైత్రస్యపాణిముత్తపతి-సన్తాపయతీత్యర్థః॥§॥ఆఙోయమహనః॥౧॥౩॥౨౮॥ఆయచ్ఛతె-ఆహతే-అకర్మకాత్స్వాఙ్గకర్మకాదిత్యేవ-నేహ-పరస్యశిరఆహన్తి-కథన్తర్హి-ఆజఘ్నే విషమవిలోచనస్యవక్షః ఇతిభారవిః- ఆహధ్వమ్మారఘూత్తమమితిభట్టిశ్చ-ప్రమాదఏవాయమితిభాగవృత్తిః ప్రాప్యేత్యధ్యాహారోవా లప్స్యోపెపఞ్చమీతితుల్యబన్తంవినైవతదర్థావగతిర్యత్రతద్విషయమ్- ఛేత్తుమితితుమున్నన్తాధ్యాహారోవాస్తు-సమీపమేత్యేతి వా॥§॥ఆత్మనేపదెష్వన్యతరస్యామ్॥ ౨॥౪॥౪౪॥హనోవధాదేశోవాలుఙిఆత్మనేపదేషుపరేషు-అవధిష్ట-అవధిషాతామ్॥ §॥హనస్సిచ్॥౧॥౨॥౧౪॥కిత్స్యాత్-అనునాసికలోపః-ఆహత-ఆహసాతామ్-ఆహసత॥§యమోగన్ధనే॥౧॥౨॥౧౫॥సిచ్కిత్స్యాత్-గన్ధనంసూచనంపరదోషావిష్కరణమ్-ఉదాయత-గన్ధనేకిమ్-ఉదాయంస్తపాదమ్-ఆకృష్టవానిత్యర్థః॥§॥సమోగమ్యృచ్ఛిభ్యామ్॥౧॥౩॥౨౯॥అకర్మకాభ్యామిత్యేవ-సంగచ్ఛతే॥§వాగమః॥౧॥౨॥౧౩॥గమఃపరౌఝలాదీలిఙ్సిచౌవాకితౌస్తః సఙ్గసీష్ట-సఙ్గంసీష్ట సమగత-సమగంస్త-సమృచ్ఛిష్యతే-అకర్మకాభ్యాంకిమ్- గ్రామంసంగచ్ఛతి॥ ॥విదిప్రచ్ఛిస్వరతీనాముపసంఖ్యానమ్॥ ॥ వేత్తేరేవగ్రహణమ్-సంవిత్తే-సంవిదాతే॥§వెత్తేర్విభాషా॥౭॥౧॥౭॥ వేత్తేఃపరస్యఝాదెశస్యాతోరుడాగమోవాస్యాత్-సంవిద్రతే-సంవిదతే-సంపృచ్ఛతె-సంస్వరతె॥ ॥అర్తిశ్రుదృశిభ్యశ్చేతివక్తవ్యమ్। ॥అర్తీతిద్వయోర్గ్రహణమ్-అజ్విభౌత్వియర్తేరేర్వేత్యుక్తమ్-మాసమృత-మాసమృషాతామ్-మాసమృషతేతి-సమార్త-సమార్షాతామ్-సమార్షతేతిచభ్వాదేః-ఇయర్తేస్తుమాసమరత- మాసమరేతామ్-మాసమరన్త-సమారత-సమారేతామ్-సమారన్తేతిచ- సంశృణుతే-సమ్పశ్యతే-అకర్మకాదిత్యేవ-అతఏవరథాంసీతిపురాపిసంశృణుమహేఇతిమురారిప్రయోగఃప్రామాదికఇత్యాహుః-అధ్యాహారోవా-ఇతికథయద్భ్యఇతి-అథాస్మిన్నకర్మకాధికారేహానిగమ్యాదీనాంకథమకర్మకతేతిచేత్-శృణు॥ ॥ధాతోరర్థాన్తరేవృత్తెర్ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాత్। ప్రసిద్ధేరవివక్షా

తః కర్మిణోఽకర్మికాః క్రియాః ॥ ❀ ॥ వహతి భారమ్-నదీ వహతి-స్యన్దత ఇత్యర్థః-జీవతి-నృత్యతి-ప్రసిద్ధేర్యథా-మేఘో వర్షతి-కర్మణోఽవివక్షాతో యథా-హితాన్న యస్సంశృణుతే స కిం ప్రభుః ॥ ❀ ॥ ఉపసర్గాదస్యత్యూహ్యోర్వేతి వాచ్యమ్ ॥ ❀ ॥ అకర్మకాదితి నివృత్తమ్ బధ్నన్నిరస్యతి-నిరస్యతే సమూహతి సమూహతే ॥ § ఉపసర్గాద్ధ్రస్వ ఊహతేః ॥ ౭ ॥ ౪ ॥ ౨౩ ॥ యాంకౌకిఙితి- బ్రహ్మ సముహ్యాత్-అగ్నిం సముహ్యాత్ ॥ § ॥ నిసముపవిభ్యో హ్వః ॥ ౧ ॥ ౩ ॥ ౩౦ ॥ నిహ్వయతే ॥ § ॥ స్పర్ధాయామాఙః ॥ ౧ ॥ ౩ ॥ ౩౧ ॥ కృష్ణశ్చాణూరమాహ్వయతే-స్పర్ధాయాం కిమ్-పుత్రమాహ్వయతి ॥ § ॥ గన్ధనావక్షేపణసేవనసాహసిక్యప్రతియత్నప్రకథనోపయోగేషు కృఞః ॥ ౧ ॥ ౩ ॥ ౩౨ ॥ గన్ధనం హింసా-ఉత్కురుతే-సూచయతీత్యర్థః-సూచనం హి ప్రాణవియోగానుకూలత్వాద్ధింసైవ-అవక్షేపణం భర్త్సనమ్-శ్యేనో వర్తికాముదాకురుతే-భర్త్సయతీత్యర్థః-హరిముపకురుతే-సేవత ఇత్యర్థః-పరదారాన్ప్రకురుతే-తేషు సహసా ప్రవర్తత ఇత్యర్థః-ఏధోదకస్యోపస్కురుతే-గుణమాధత్త ఇత్యర్థః-గాథాః ప్రకురుతే-ప్రకథయతీత్యర్థః-శతం ప్రకురుతే ధర్మార్థం వినియుఙ్క్తే ఏషు కిమ్-కటం కరోతి ॥ § ॥ అధేః ప్రసహనే ॥ ౧ ॥ ౩ ॥ ౩౩ ॥ ప్రసహనం క్షమా అభిభవశ్చ-షహ మర్షణే-అభిభవే చేతి పాఠాత్-శత్రుమధికురుతే-క్షమత ఇత్యర్థః అభిభవతీతి వా ॥ § ॥ వేశ్శబ్దకర్మణః ॥ ౧ ॥ ౩ ॥ ౩౪ ॥ స్వరాన్వికురుతే-ఉచ్చారయతీత్యర్థః-శబ్దకర్మణః కిమ్-చిత్తం వికరోతి కామః ॥ § ॥ అకర్మకాచ్చ ॥ ౧ ॥ ౩ ॥ ౩౫ ॥ వేః కృఞ ఇత్యేవ-ఛాత్రా వికుర్వతే-వికారం లభన్త ఇత్యర్థః ॥ § ॥ సమ్మాననోత్సఞ్జనాచార్యకరణజ్ఞానభృతివిగణనవ్యయేషు నియః ॥ ౧ ॥ ౩ ॥ ౩౬ ॥ అత్ర త్ర్యజ్ఞానవిగణనవ్యయా నయతేర్వాచ్యాః ఇతరే ప్రయోగోపాధయః-తథాహి-శాస్త్రే నయతే-శాస్త్రస్థం సిద్ధాన్తం శిష్యేభ్యః ప్రాపయతీత్యర్థః-తేన చ శిష్యసమ్మాననం ఫలితమ్-ఉత్సఞ్జనే-దణ్డమున్నయతే-ఉత్క్షిపతీత్యర్థః-మాణవకముపనయతే-విధినా ఆత్మసమీపం ప్రాపయతీత్యర్థః ఉపనయనపూర్వకేణాధ్యాపనేన హి ఉపనేతర్యాచార్యత్వం క్రియతే-జ్ఞానే-తత్త్వం నయతే నిశ్చినోతీత్యర్థః-కర్మకరానుపనయతే-భృతిదానేన స్వసమీపం ప్రాపయతీత్యర్థః-విగణనమృణాదేర్నిర్యాతనమ్-కరం వినయతే రాజ్ఞే దేయం భాగం పరిశోధయతీత్యర్థః-శతం వినయతే-ధర్మార్థం వినియుఙ్క్తే ఇత్యర్థః ॥ § ॥ కర్తృస్థే చాశరీరే కర్మణి ॥ ౧ ॥ ౩ ॥ ౩౭ ॥ నియః కర్తృస్థే కర్మణి యదాత్మనేపదం తచ్ఛరీరావయవభిన్న ఏవ స్యాత్-సూత్రే శరీరశబ్దేన తదవయవో లక్ష్యతే-క్రోధం వినయతే-అపగమయతి-తత్ఫలస్య చిత్తప్రసాదస్య కర్తృగత్వాత్స్వరితఞిత ఇత్యేవ సిద్ధే నియమార్థమిదమ్ తేనేహ న-గడుం వినయతి-కథం తర్హి విగణయ్య నయన్తి పౌరుషమితి-కర్తృ

గామిత్వవివక్షాయాంభవిష్యతి॥§॥వృత్తిసర్గతాయనేషుక్రమః॥౧॥౩॥౩౮॥వృత్తిరప్రతిబన్ధః-ఋచిక్రమతేబుద్ధిః నప్రతిహన్యతఇత్యర్థః-సర్గఉత్సాహః-అధ్యయనాయక్రమతే-ఉత్సహతే-తాయనంవృద్ధిః-క్రమన్తేస్మిన్ శాస్త్రాణి-స్ఫీతానిభవన్తీత్యర్థః॥§॥ఉపపరాభ్యామ్॥౧॥౩॥౩౯॥వృత్త్యాదిష్వాభ్యామేవక్రమేః నతూపసర్గాన్తరపూర్వాత్ -ఉపక్రమతే- నేహ-సంక్రామతి॥§॥ఆఙఉద్గమనే॥౧॥౩॥౪౦॥ఆక్రమతేసూర్యఃఉదయతీత్యర్థః॥❀॥ జ్యోతిరుద్గమనఇతివాచ్యమ్॥❀॥ నేహ-ఆక్రామతిధూమోహర్మ్యతలాత్॥§॥ వేఃపాదవిహరణే॥౧॥౩॥౪౧॥సాధువిక్రమతేవాజీ-పాదవిహరణేకిమ్ విక్రామతిసన్ధిః-ద్విధాభవతిస్ఫుటతీత్యర్థః॥§॥ ప్రోపాభ్యాంసమర్థాభ్యామ్॥౧॥౩॥౪౨॥సమర్థౌతుల్యార్థౌ-శకన్ధ్వాదిత్వాత్పరరూపమ్- ప్రారమ్భేఽనయోస్తుల్యార్థతా-ప్రక్రమతే-ఉపక్రమతే-సమర్థాభ్యాంకిమ్-ప్రక్రామతి-గచ్ఛతీత్యర్థః-ఉపక్రామతి-ఆగచ్ఛతీత్యర్థః॥§॥అనుపసర్గాద్వా॥౧॥౩॥౪౩॥క్రామతి-క్రమతే-అప్రాప్తవిభాషేయమ్-వృత్త్యాదౌతునిత్యమేవ॥§॥ అపహ్నవే జ్ఞః॥౧॥౩॥౪౪॥ శతమపజానీతే-అపలపతీత్యర్థః॥§॥అకర్మకాచ్చ॥౧॥౩॥౪౫॥సర్పిషోజానీతే-సర్పిషాఉపాయేనప్రవర్తతఇత్యర్థః॥§॥ సమ్ప్రతిభ్యామనాధ్యానే॥౧॥౩॥౪౬॥శతంసఞ్జానీతే-అవేక్షతఇత్యర్థః-శతంప్రతిజానీతే-అఙ్గీకరోతీత్యర్థః-అనాధ్యానఇతియోగోవిభజ్యతే తత్సామర్థ్యాదకర్మకాచ్చేతిప్రాప్తిరపివార్యతే-మాతరమ్మాతుర్వాసఞ్జానాతి-కర్మణిశేషత్వవివక్షాయాంషష్ఠీ॥§॥ భాసనోపసమ్భాషాజ్ఞానయత్నవిమత్యుపమన్త్రణేషువదః॥౧॥౩॥౪౭॥ఉపసమ్భాషోపమన్త్రణేధాతోర్వాచ్యే-ఇతరేప్రయోగోపాధయః-శాస్త్రేవదతే- భాసమానోబ్రవీతీత్యర్థః ఉపసమ్భాషోపసాన్త్వనమ్-భృత్యానుపవదతే-సాన్త్వయతీత్యర్థః-జ్ఞానే-శాస్త్రేవదతే యత్నే-క్షేత్రేవదతే విమతౌ-క్షేత్రేవివదన్తే-ఉపమన్త్రణముపచ్ఛన్దనమ్-ఉపవదతే- ప్రార్థయతఇత్యర్థః॥§॥వ్యక్తవాచాంసముచ్చారణే॥౧॥౩॥౪౮॥మనుష్యాదీనాంసమ్భూయోచ్చారణఏవదేరాత్మనేపదంస్యాత్-సమ్ప్రవదన్తేబ్రాహ్మణాః- నేహ-సంప్రవదన్తిఖగాః॥§॥అనోరకర్మకాత్॥౧॥౩॥౪౯॥ వ్యక్తవాగ్విషయాదనుపూర్వాదకర్మకాద్వదేరాత్మనేపదంస్యాత్ -అనువదతేకఠఃకలాపస్య-అకర్మకాత్కిమ్-ఉక్తమనువదతి-వ్యక్తవాచాంకిమ్ అనువదతివీణా॥§॥విభాషావిప్రలాపే॥౧॥౩॥౫౦॥ విరుద్ధోక్తిరూపేవ్యక్తవాచాంసముచ్చారణేఉక్తంవాస్యాత్ -విప్రవదన్తేవిప్రవదన్తివావైద్యాః॥§॥అవాద్గ్రః॥౧॥౩॥౫౧॥అవగిరతే గృణాతిస్త్వవపూర్వోనప్రయుజ్యతఏవేతిభాష్యమ్॥§॥సమఃప్రతిజ్ఞానే॥౧॥౩॥౫౨॥శబ్దంనిత్యంసఙ్గిరతే ప్రతిజానీతఇత్యర్థః-ప్రతిజ్ఞానేకిమ్ సఙ్గిరతిగ్రాసమ్॥

§॥ఉదశ్చరస్సకర్మకాత్ ॥౧॥౩॥౫౩॥ ధర్మముచ్చరతే- ఉల్లఙ్ఘ్య గచ్ఛతీత్యర్థః సకర్మకాత్కిమ్-వాష్పాదుచ్చరతి-ఉపరిష్టాద్గచ్ఛతీత్యర్థః॥ §॥సమస్తృతీయాయుక్తాత్ ॥౧॥౩॥౫౪॥రథేన సఞ్చరతే॥§॥దాణశ్చ సా చేచ్చతుర్థ్యర్థే॥౧॥౩॥౫౫॥ సంపూర్వాద్దాణస్తృతీయాంతేన యుక్తాదుక్తం స్యాత్ తృతీయా చేచ్చతుర్థ్యర్థే దాస్యా సంయచ్ఛతే-పూర్వసూత్రే సమ ఇతి షష్ఠీ- తేన సూత్రద్వయమిదం వ్యవహితేపి ప్రవర్త్తతే రథేన సముదాచరతే-దాస్యా సమ్ప్రయచ్ఛతే॥§॥ఉపాద్యమస్స్వకరణే॥౧॥౩॥౫౬॥స్వకరణం స్వీకారః-భార్యాముపయచ్ఛతే॥§॥విభాషోపయమనే ౧॥౨॥౧౬॥యమస్సిచ్ కిద్వా స్యాద్వివాహే-రామస్సీతాముపాయత-ఉపాయంస్త వా- ఉదవోఢేత్యర్థః గన్ధనాఙ్గే ఉపయమేశు పూర్వవిప్రతిషేధాన్నిత్యం కిత్త్వమ్॥§॥జ్ఞాశ్రుస్మృదృశాం సనః॥౧॥౩॥౫౭॥సనన్తానామేషాం ప్రాగ్వత్-ధర్మం జిజ్ఞాసతే-శుశ్రూషతే- సుస్మూర్షతే-దిదృక్షతే॥§॥నానోర్జ్ఞః॥ ౧॥౩॥౫౮॥ పుత్రమనుజిజ్ఞాసతి-పూర్వసూత్రస్యైవాయన్నిషేధః-అనన్తరస్యేతి న్యాయాత్ - తేనేహ న-సర్పిషానుజిజ్ఞాసతే సర్పిషా ప్రవర్త్తితుమిచ్ఛతీత్యర్థః-పూర్వవత్సన ఇతి తఙ్-అకర్మకాచ్చేతి కేవలాద్విధానాత్ ॥§॥ప్రత్యాఙ్భ్యాం శ్రువః॥౧॥౩॥౫౯॥ఆభ్యాం సనన్తాచ్ఛ్రువ ఉక్తం న స్యాత్ - ప్రతిశుశ్రూషతి-కర్మప్రవచనీయాత్స్యాదేవ- దేవదత్తమ్ప్రతిశుశ్రూషతే॥శదేశ్శితః॥ మ్రియతేర్లుఙ్లిఙోశ్చ వ్యాఖ్యాతమ్॥§॥పూర్వవత్సనః॥౧॥౩॥౬౨॥సనః పూర్వో యో ధాతుస్తేన తుల్యం సనన్తాదప్యాత్మనేపదం స్యాత్ -ఏదిధిషతే-శిశయిషతే-నివివిక్షతే పూర్వవత్కిమ్ బుభూషతి-శదేరిత్యాదిసూత్రద్వయే సనో నేత్యనువర్త్య వాక్యభేదేన వ్యాఖ్యేయమ్ తేనేహ న-శిశత్సతి-ముమూర్షతి॥ఆమ్ప్రత్యయవత్కృఞోఽనుప్రయోగస్య॥ఏధాఞ్చక్రే॥§॥ప్రోపాభ్యాం యుజేరయజ్ఞపాత్రేషు॥౧॥౩॥౬౪॥ప్రయుఙ్క్తే-ఉపయుఙ్క్తే॥❋॥ స్వరాద్యన్తోపసర్గాదితి వక్తవ్యమ్॥❋॥ఉద్యుఙ్క్తే-నియుఙ్క్తే-అయజ్ఞపాత్రేషు కిమ్-ద్వన్ద్వం న్యఞ్చి పాత్రాణి ప్రయునక్తి॥§సమః క్ష్ణువః॥౧॥౩॥౬౫॥ సఙ్క్ష్ణుతే శస్త్రమ్॥§॥భుజోఽనవనే॥౧॥౩॥౬౬॥ఓదనమ్భుఙ్క్తే-అభ్యవహరతీత్యర్థః-బుభుజే పృథివీపాలః పృథివీమేవ కేవలామ్-వృద్ధో జనో దుఃఖశతాని భుఙ్క్తే-ఇహ ఉపభోగో భుజేరర్థః-అనవనే కిమ్-మహీమ్భునక్తి॥§॥ణేరణౌ యత్కర్మ ణౌ చేత్స కర్తాఽనాధ్యానే॥౧॥౩॥౬౭॥ణ్యన్తాదాత్మనేపదం స్యాత్ అణౌ యా క్రియా సైవ చేణ్ణ్యన్తేనోచ్యతే అణౌ యత్కర్మకారకం స చేణ్ణౌ కర్త్తా స్యాత్ న త్వాధ్యానే ణిచశ్చేతి సిద్ధేఽకర్త్రభిప్రాయార్థమిదమ్-కర్త్రభిప్రాయే తు విభాషోపపదేనేతి వికల్పే అణావకర్మకాదితి పరస్మైపదే చ పరత్వాత్ ప్రాప్తే పూర్వవిప్రతిషేధేనేదమేవేష్య

తే-కర్తృస్థభావకాః కర్తృస్థక్రియాశ్చోదాహరణమ్-తథాహి-పశ్యన్తి భవమ్భక్తాః-చాక్షుషజ్ఞానవిషయం కుర్వన్తీత్యర్థః ప్రేరణాంశత్యాగే పశ్యతి భవః విషయో భవతీత్యర్థః-తతో హేతుమణ్ణిచ్ -దర్శయన్తి భవమ్భక్తాః-పశ్యన్తీత్యర్థః పునర్ణ్యర్థస్యావివక్షాయామ్- దర్శయతే భవః-ఇహ ప్రథమతృతీయయోరవస్థయోర్ద్వితీయచతుర్థ్యోశ్చ తుల్యోర్థః-తత్ర తృతీయకక్ష్యాయాం న తఙ్- క్రియాసామ్యేపి అణౌ కర్మ కారకస్య ణౌ కర్తృత్వాభావాత్ -చతుర్థ్యాన్తు తఙ్ ద్వితీయామాదాయ క్రియాసామ్యాత్ -ప్రథమాయాం కర్మణో భవస్యేహ కర్తృత్వాచ్చ-ఏవమారోహయతే హస్తీత్యప్యుదాహరణమ్-ఆరోహన్తి హస్తినం హస్తిపకాః న్యగ్భవయన్తీత్యర్థః తత ఆరోహతి హస్తీ-న్యగ్భవతీత్యర్థః-తతో ణిచ్ ఆరోహయన్తి హస్తినం హస్తిపకాః-ఆరోహన్తీత్యర్థః-తత ఆరోహయతే-న్యగ్భవతీత్యర్థః-యద్వా-పశ్యన్త్యారోహన్తీతి ప్రథమకక్ష్యా ప్రాగ్వత్ -తతః కర్మణ ఏవ హేతుత్వారోపాణ్ణిచ్ -దర్శయతి భవః-ఆరోహయతి హస్తీ-పశ్యత ఆరోహతశ్చ ప్రేరయతీత్యర్థః-తతో ణిజన్తాత్ప్రకృతిభ్యామిచ్ఛయోపాత్తయోర్ద్వయోరపి ప్రేషణయోస్త్యాగే దర్శయతే ఆరోహయత ఇత్యుదాహరణమ్-అగ్రః ప్రాగ్వత్ -అన్త్యే ఏవ ద్వితీయకక్ష్యాయాం న తఙ్ -సమానక్రియాత్వాభావాత్ ణిజర్థస్యాధిక్యాత్ -అనాధ్యానే కిమ్ స్మరతి వనగుల్మం కోకిలః స్మరయతి వనగుల్మః-ఉత్కణ్ఠాపూర్వకస్మృతౌ విషయో భవతీత్యర్థః భీస్మ్యోర్హేతుభయే॥ వ్యాఖ్యాతమ్॥ § ॥ గృధివఞ్చ్యోః ప్రలమ్భనే॥ ౧॥ ౩॥ ౬౯॥ ప్రతారణేర్థే ణ్యన్తాభ్యామాభ్యాం ప్రాగ్వత్ -మాణవకం గర్ధయతే-వఞ్చయతే వా-ప్రలమ్భనే కిమ్-శ్వానం గర్ధయతి-అభికాఙ్క్షామస్యోత్పాదయతీత్యర్థః- అహిం వఞ్చయతి-వర్జయతీత్యర్థః॥ లియస్సమ్మాననశాలీనీకరణయోశ్చ॥ వ్యాఖ్యాతమ్॥ § ॥ మిథ్యోపపదాత్కృఞోభ్యాసే॥ ౧॥ ౩॥ ౭౧॥ ణేరిత్యేవ-పదం మిథ్యా కారయతే-స్వరాదిదుష్టమసకృదుచ్చారయతీత్యర్థః-మిథ్యోపపదాత్కిమ్ పదం సుష్ఠు కారయతి-అభ్యాసే కిమ్ సకృత్పదం మిథ్యా కారయతి॥ స్వరితఞితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే॥ యజతే-సునుతే-కర్త్రభిప్రాయే కిమ్-ఋత్విజో యజన్తి-సున్వన్తి॥ § ॥ అపాద్వదః॥ ౧॥ ౩॥ ౭౩॥ న్యాయమపవదతే కర్త్రభిప్రాయ ఇత్యేవ-అపవదతి॥ ణిచశ్చ॥ కారయతే॥ § ॥ సముదాఙ్భ్యో యమోగ్రన్థే॥ ౧॥ ౩॥ ౭౫॥ అగ్రన్థ ఇతి చ్ఛేదః- వ్రీహీన్సంయచ్ఛతే భారముద్యచ్ఛతే వస్త్రమాయచ్ఛతే-అగ్రన్థే కిమ్ ఉద్యచ్ఛతి వేదమ్-అధిగన్తుముద్యమం కరోతీత్యర్థః-కర్త్రభిప్రాయ ఇత్యేవ॥ § ॥ అనుపసర్గాజ్జ్ఞః॥ ౧॥ ౩॥ ౭౬॥ గాం జానీతే-అనుపసర్గాత్కిమ్-స్వర్గం లోకం న ప్రజానాతి కథం న్వర్థీ భట్టిః-ఇత్థం నృపః పూర్వమవాలులోచే తతోనుజజ్ఞే గమనం సుతస్యేతి-కర్మణి లిట్-నృపేణేతి విపరిణామః॥ § విభాషోపప

దేన ప్రణీయమానే॥ ౧॥౩॥ ౭౨॥ స్వరితఞితఇత్యాదిపఞ్చసూత్ర్యాయదాత్మనేపదం విహితం తత్సమీపోచ్చారితేన పదేన క్రియాఫలస్య కర్తృ
గామిత్వే ద్యోత్యతే వా స్యాత్-స్వం యజ్ఞం యజతి యజతే వా స్వం కటం కరోతి కరుతే వా స్వం పుత్రమపవదతి అపవదతే వా-స్వం యజ్ఞం కార
యతి కారయతే వా స్వం వ్రీహిం సంయచ్ఛతి-సంయచ్ఛతే వా స్వాం గాం జానాతి జానీతే వా॥ ——* ఇత్యాత్మనేపదమ్.*—— శేషా
త్కర్తరిపరస్మైపదమ్॥ ౧॥౩॥౭౮॥ అనుపరాభ్యాం కృఞః॥ ౧॥౩॥౭౯॥ కర్తృగే ఫలే గన్ధనాదౌ చ పరస్మైపదార్థమిదమ్- అనుకరోతి-పరాకరోతి-కర్త
రీత్యేవ-భావకర్మణోస్త్వాత్మనేపదమ్- ... కర్తరి ప్రయోజ్య- శేషాదితిపక్షస్య ముఖ్యతయా తత్ర కర్మవత్కర్మణేత్యాత్మనే పదేనపరె
ణాస్య బాధాత్-శాస్త్రే ... శేషాద్యోగశ్చ కర్తృగ్రహణస్య యమనువర్త్య కర్తైవ యః కర్తా న తు కర్మకర్తా తత్రేతి
వ్యాఖ్యేయం॥ అభిప్రత్యతిభ్యః క్షిపః॥ ౧॥౩॥౮౦॥ క్షిప ప్రేరణే-స్వరితేత్- అభిక్షిపతి॥ ప్రాద్వహః॥ ౧॥౩॥౮౧॥ ప్రవహతి॥ పరేర్మృషః॥
౧॥౩॥౮౨॥ పరిమృష్యతి-ధౌవాదికస్య తుపరిమర్షతి-ఇహ వహతిరేకే యోగం విభజ్య వహం పేఠుః కేచిత్॥ వ్యాఙ్పరిభ్యో రమః॥ ౧॥౩॥౮౩॥ విరమతి
॥ ఉపాచ్చ॥ ౧॥౩॥౮౪॥ యజ్ఞదత్తముపరమతి-ఉపరమయతీత్యర్థః అన్తర్భావితణ్యర్థోఽయమ్॥ విభాషాఽకర్మకాత్॥ ౧॥౩॥౮౫॥ ఉపాద్రమేరక
ర్మకాత్పరస్మైపదం వా-ఉపరమతి-ఉపరమతే వా నివర్తత ఇత్యర్థః॥ బుధయుధనశజనేఙ్ప్రుద్రుస్రుభ్యో ణేః॥ ౧॥౩॥౮౬॥ ఏభ్యో ణ్యన్తేభ్యః ప
రస్మైపదం స్యాత్-బోధయతి పద్మమ్-యోధయతి కాష్ఠాని-నాశయతి దుఃఖమ్-జనయతి సుఖమ్-అధ్యాపయతి- ప్రావయ
తి-ప్రాపయతీత్యర్థః-ద్రావయతి-విలాపయతీత్యర్థః-స్రావయతి స్యన్దయతీత్యర్థః॥ నిగరణచలనార్థేభ్యశ్చ॥ ౧॥౩॥౮౭॥ నిగారయతి-ఆశయ
తి-భోజయతి-చలయతి-కమ్పయతి॥ అదేః ప్రతిషేధః॥ అదయతే దేవదత్తేన-గతిబుద్ధీతి కర్మత్వమాదిఖాద్యోర్నేతి ప్రతిషిద్ధం నిగరణచలనేతి సూత్రే
ణ ప్రాప్తస్యైవాయన్నిషేధః శేషాదిత్యకర్తృభిప్రాయే పరస్మైపదం స్యాదేవ-అదయత్యన్నం వటునా॥ అణావకర్మకాచ్చిత్తవత్కర్తృకా
త్॥ ౧॥౩॥౮౮॥ ణ్యన్తాత్పరస్మైపదం స్యాత్-శేతే కృష్ణస్తం గోపీ శాయయతి॥ న పాదమ్యాఙ్యమాఙ్యసపరిముహరుచినృతివదవసః॥ ౧॥౩॥౮౯॥
ఏభ్యో ణ్యన్తేభ్యః పరస్మైపదం న-పిబతిర్నిగరణార్థః-ఇతరే చిత్తవత్కర్తృకాకర్మకాః-నృతిశ్చలనార్థోఽపి- తేన సూత్రద్వయేన ప్రాప్తిః- పాయ
యతే-దమయతే-ఆయామయతే-ఆయాసయతే-పరిమోహయతే-రోచయతే-నర్తయతే-వాదయతే-వాసయతే॥ ధేటఉపసంఖ్యానమ్॥

❋॥భాపయొ తేశేశు మేకంసమీచీ- అకర్త్రభిప్రాయె శేషాదితిపరస్మైపదంస్యాదేవ-వత్సాన్నాపయయతిపయః-దసుయ నీక్షమనీయతామదమ్-భి
షా వాసయతి॥ వాక్యషః॥లోహితాయతి-లోహితాయతె॥ద్యుద్భ్యోలుఙి॥అద్యుతత్ -అద్యోతిష్ట॥వృద్భ్యస్స్యసనోః॥వర్త్స్యతి-వర్తిష్యతే- వి
వృత్సతి-వివర్తిషతే॥ లుటిచక్లపః॥ కల్ప్తా-కల్ప్తాసి- కల్పితాసే-కల్ప్స్యతి- కల్పిష్యతే-కల్ప్స్యతే- చిక్లప్సతి- చికల్పిషతె - చిక్లప్సతే-

సమాప్తాపదవ్యవస్థా.

అథభావకర్మణోర్లడాదయః భావకర్మణోరితితఙ్॥§॥సార్వధాతుకేయక్॥ ౩॥౧॥౬౭॥ధాతోర్యక్ప్రత్యయస్స్యాద్భావకర్మవాచినిసార్వధాతుకేపరే-భావోభావనాఉత్పాదనాక్రియా సాచధాతుత్వేనసకలధాతువాచ్యా-భావార్థకలకారేణానూద్యతే-యుష్మదస్మద్భ్యాంసామానాధికరణ్యాభావాత్ప్రథమపురుషః తిఙ్వాచ్యభావనాయా అసత్వరూపత్వేనద్విత్వాద్యప్రతీతేర్నద్వివచనాది-కిన్త్వేకవచనమేవతస్యౌత్సర్గికత్వేనసంఖ్యానపేక్షత్వాత్ -అనభిహితెకర్తరితృతీయా-త్వయామయాఅన్యైశ్చభూయతే-బభూవే॥§॥స్యసిచ్సీయుట్తాసిషుభావకర్మణోరుపదేశేఽజ్ఝనగ్రహదృశాంవాచిణ్వదిట్చ॥౬॥౪॥౬౨॥ఉపదేశేయోఽచ్ తదన్తానాంహనాదీనాంచచిణీవాఙ్గకార్యంవాస్యాత్ స్యాదిషుపరేషుభావకర్మణోర్గమ్యమానయోః స్యాదీనామిడాగమశ్చ-అయమిట్ చిణ్వద్భావసన్నియోగశిష్టత్వాత్తదభావేన-ఇహార్ధధాతుకఇత్యధిత్కృతంసీయుటోపిశేషణంనేతరేషామవ్యభిచారాత్ - చిణ్వద్భావాద్వృద్ధిః-భావితా-భవితా- భావిష్యతే-భవిష్యతే-భూయతామ్-అభూయత-భూయేత-భావిషీష్ట-భవిషీష్ట॥§॥ చిణ్భావకర్మణోః॥ ౩॥౧॥౬౬॥ చ్లేశ్చిణ్స్యాద్భావకర్మవాచినితశబ్దేపరే-అభావిష్యత-అభవిష్యత-తిఙోక్తత్వాత్కర్మణినద్వితీయా-అనుభూయతే ఆనన్దశ్చైత్రేణత్వయామయావా-అనుభూయేతే- అనుభూయంతె-త్వమనుభూయసే అహమనుభూయే- అన్వభావి-అన్వభావిషాతామ్- అన్వభవిషాతామ్-ణిలోపః-భావ్యతే- భావయాఞ్చక్రే-భావయాంబభూవే-భావయామాసే-ఇహతశబ్దస్యపశిఇటపత్వేచక్రతెహాంపతీతిహత్వన్న-తాసిసాహచర్యాద స్తేరపిప్యతిహేఇత్యాదౌసార్వధాతుకేపతిహత్వప్రవృత్తేరిత్యాహుః-భావితా చిణ్వదిటఆభీయత్వేనాసిద్ధత్వాణ్ణిలోపః- పక్షే భావయితా- భావిష్యతే- భావయిష్యతే- భావ్యతామ్-అభావ్యత-భావ్యేత-భావిషీష్ట-భావయిషీష్ట- అభావి-అభావిషాతామ్- అభావయిషాతామ్- బుభూష్యతె-బుభూషాఞ్చక్రే-బుభూషితా- బుభూషిష్యతే-బోభూయ్యతే-యఙ్లుగన్తాత్తుబోభూయతె బోభవాఞ్చక్రే-బోభావితా-.బోభవితా- అకృత్సార్వేతిదీర్ఘః స్తూయతేవి

ష్ణుః-తుష్టువే-స్తావితా-స్తోతా-స్తావిష్యతే-స్తోష్యతే అస్తావి-అస్తావిషాతామ్-అస్తోషాతామ్-గుణోర్తీతిగుణః-అర్యతే స్మర్యతే-సస్మరే-పరత్వాన్నిత్యత్వాచ్చగుణేరపరే కృతేఽజన్తత్వాభావేప్యుపదేశగ్రహణాచ్చిణ్వదిట్-ఆరితా-అర్తా-స్మారితా-స్మర్తా-గుణోర్తీత్యత్రనిత్యగ్రహణానువృత్తేరుక్తత్వాన్నేహగుణః-సంస్క్రియతే-అనిదితామితినలోపః స్రస్యతే-ఇదితస్తునన్ద్యతే-సమ్ప్రసారణమ్-ఇజ్యతే-అయఙ్యిక్ఙితి-శయ్యతే॥ §॥తనోతేర్యకి॥౬॥౪॥౪౪॥ఆకారోన్తాదేశోవాస్యాత్-తాయతే-తన్యతే-యేవిభాషా జాయతే-జన్యతే॥§॥తపోనుతాపేచ॥౩॥౧॥౬౫॥ తపశ్చ్లేశ్చిణ్నస్యాత్కర్మకర్తర్యనుతాపేచ-అన్వతప్తపాపేన-పాపంకర్తృ-తేనాభ్యాహతఇత్యర్థః-కర్మణిలుఙ్-యద్వాపాపేనపుంసాకర్త్రా అశోచీత్యర్థః-ఘుమాస్థేతీత్వమ్-దీయతే ధీయతే-ఆదేచఇత్యత్రాశితీతిఽగ్రధారయాదిత్సంజ్ఞకశకారాదౌనిషేధః- పశఆవిశిత్వాభావాత్తస్మిన్నాత్వమ్ జగ్లే॥§॥ఆతోయుక్చిణ్కృతోః॥౭॥౩॥౩౩॥ ఆదన్తానాంయుగాగమస్స్యాచ్చిణిఞ్ణితికృతిచ-దాయితా-దాతా-దాయిషీష్ట-దాసీష్ట-అదాయి-అదాయిషాతామ్ - అదిషాతామ్-అగ్లాయిషాతామ్-అగ్లాసాతామ్-హన్యతే-అచిణ్ణలోరిత్యుక్తేర్ఘ్నస్తోన-హోహన్తేరితికుత్వమ్-ఘానితా-హన్తా-ఘానిష్యతే-హనిష్యతే-ఆశీర్లిఙివధాదేశస్యాపవాదశ్చిణ్వద్భావః-ఆర్ధధాతుకేసేయుటీప్తివిశేషవిహితత్వాత్-ఘానిషీష్టపక్షే-వధిషీష్ట-అఘాని-అఘానిషాతామ్-అహసాతామ్-పక్షేవధాదేశః-అవధి-అవధిషాతామ్అఘానిష్యత-అహనిష్యత-నచస్యాదిషుచిణ్వదిత్యాతిదేశాద్వధాదేశస్స్యాదితివాచ్యమ్-అఙ్గస్యేత్యధికారాదఙ్గస్యైవగ్రహణాత్-గృహ్యతే-చిణ్వదిటోనదీర్ఘత్వమ్- ప్రకృతస్యవలాదిలక్షణస్యైవేటోగ్రహోలిటీత్యనేనదీర్ఘవిధానాత్-గ్రాహితా-గ్రహీతా-గ్రాహిష్యతే-గ్రహీష్యతే-గ్రాహిషీష్ట-గ్రహీషీష్ట-అగ్రాహి-అగ్రాహిషాతామ్-అగ్రహీషాతామ్-దృశ్యతే-అదర్శి-అదర్శిషాతామ్-సిచఃకిత్త్వాదమ్న-అదృక్షాతామ్-గిరతేర్లుఙ్జిధ్వమిచతురధికంశతమ్-తథాహి-చిణ్వదిటోదీర్ఘోనేత్యుక్తమ్-అగారిధ్వమ్-ద్వితీయేత్విటివృతోవేతివాదీర్ఘః-అగరీధ్వమ్-అగరిధ్వమ్-ఏషాంత్రయాణాంలత్వంఢత్వంద్విత్వత్రయఞ్చేతిపఞ్చవైకల్పికాని - ఇత్థంషణ్ణవతిః-లిఙ్సిచోరితివికల్పాదిడభావే ఉశ్చేతికిత్త్వమ్ రపరత్వంహలిచేతిదీర్ఘః- ఇణఃషీధ్వమితి నిత్యంఢత్వమ్- అగీర్ఢ్వమ్-ఢవమానాంద్విత్వవికల్పేష్టౌ-ఉక్తషణ్ణవత్యాసహసంకలనేఉక్తాసంఖ్యేతి॥❁॥ ఇడ్దీర్ఘశ్చిణ్వదిట్లత్వఢత్వేద్విత్వత్రికస్తథా।ఇత్యష్టానాంవికల్పేన చతుర్భిరధికంశతమ్॥❁॥ హేతుమణ్ణ్యన్తాత్కర్మణిలః-యక్-ణిలోపః-శమ్యతేమోహోముకున్దేన॥§॥చిణ్ణములోర్దీర్ఘోన్యతర

స్యామ్॥౬॥౪॥౯౩॥ చిణ్పరే ణముల్పరే చ శమామితాముపధాయా దీర్ఘో వా స్యాత్ ప్రకృతో మితాం హ్రస్వ ఏవ తు న వికల్పితః-ణ్యన్తాన్ణౌ హ్రస్వవి ల్యాసిద్ధేః దీర్ఘవిధౌ హి ణిచో లోపో న స్థానివదితి దీర్ఘః సిధ్యతి - హ్రస్వవిధౌ తు స్థానివత్త్వం దుర్వారమ్-భాష్యే తు పూర్వత్రాసిద్ధే న స్థానివదిత్యవ ష్టభ్య ద్విర్వచనే వర్ణాన స్వార దీర్ఘజశ్చర ఇః ప్రత్యాఖ్యాతాః-ణావితి జాతిపరో నిర్దేశః దీర్ఘగ్రహణం చేహ మాస్త్వితి తదాశయః- శామితా- శ మితా- శమయితా-శామిష్యతే-శమి ష్యతే శమయిష్యతే-యఙన్తాణ్ణిచ్ -శంశమ్యతే-శంశామితా-శంశమితా-శంశమయితా-యఙ్లుగన్తాణ్ణిచ్యా ప్యేవమ్ భాష్యమతే - యఙన్తాచ్చిణ్వదిటి దీర్ఘో నాస్తీతి విశేషః-ణ్యన్తత్వాభావే-శమ్యతే మునినా॥§॥ నోదాత్తోపదేశస్య మాన్తస్యానాచమేః॥ ౭॥౩॥౩౪॥ ఉపధాయా వృద్ధిర్న స్యాచ్చిణి ఞ్ణితి కృతి చ-అశమి-అదమి-ఉదాత్తోపదేశస్యేతి కిమ్-అగామి-మాన్తస్య కిమ్-అవాది-అనాచమేః కిమ్ ఆచామి॥❁॥అనాచమికమివమీనామితి వక్తవ్యమ్॥❁॥ విణిఆయాదయ ఇతి ణిజభావే-అకామి ణిఙ్ణిచోరప్యేవమ్-అకామి వధహింసాయా మ్-హలన్తః జనివధ్యోశ్చేతి న వృద్ధిః-అవధి-జాగ్రోఽవిచిణ్ణల్ ఙిత్స్వితి యుక్తైర్న గుణః-అజాగారి॥§॥భఞ్జేశ్చ చిణి॥౬॥౪॥౩౩॥ నలోపో వా స్యాత్ -అ భాజి-అభఞ్జి॥§॥విభాషా చిణ్ణములోః॥౭॥౧॥౬౯॥ లభేర్నుమాగమో వా స్యాత్ -అలమ్భి-అలాభి వ్యవస్థితవికల్పత్వాత్ ప్రాదేర్నిత్యం నుమ్ ప్రా లమ్భి-ద్వికర్మకాణాన్తు॥❁॥ గౌణే కర్మణి దుహ్యాదేః ప్రధానే నీహృకృష్వహామ్। బుద్ధిభక్షార్థయోః శబ్దకర్మకాణాం నిజేచ్ఛయా॥ ప్రయోజ్యకర్మ ణ్యన్యేషాం ణ్యన్తానాం లాదయో మతాః॥ గౌర్దుహ్యతే పయః-అజా గ్రామం నీయతే-హ్రియతే కృష్యతే-ఊహ్యతే-బోధ్యతే మాణవకం ధర్మః- మాణవకో ధర్మమితి వా-దేవదత్తో గ్రామం గమ్యతే-అకర్మకాణాం కాలాదికర్మకాణాం కర్మణి భావే చ లకార ఇష్యతే-మాసో మాసం వా ఆస్యతే దేవ దత్తేన-ణిజన్తాత్తు ప్రయోజ్యే ప్రత్యయః-మాసమాస్యతే మాణవకః॥ ⟹ *ఇతి భావకర్మప్రక్రియా॥* ⟸ యదా సౌకర్యాతిశయం ద్యోతయితుం కర్తృవ్యాపారో న వివక్ష్యతే తదా కారకాన్తరాణ్యపి కర్తృసంజ్ఞాం లభన్తే-స్వవ్యాపారే స్వతన్త్రత్వాత్ - తేన పూర్వం కరణ త్వాదిసత్త్వేపి సంప్రతి కర్తృత్వాత్కర్తరి లకారః-సాధ్వసిశ్ఛినత్తి-కాష్ఠాని పచన్తి-స్థాలీ పచతి-కర్మణస్తు కర్తృత్వవివక్షాయాం ప్రాక్సకర్మకా అ పి ప్రాయేణాకర్మకాః- తేభ్యో భావే కర్తరి చ లకారాః-పచ్యతే ఓదనేన భిద్యతే కాష్ఠేన-కర్తరి తు॥§॥ కర్మవత్కర్మణా తుల్యక్రియః॥౩॥౧॥౮౭॥ కర్మస్థయా క్రియయా తుల్యక్రియః కర్తా కర్మవత్స్యాత్ -కార్యాతిదేశోఽయమ్- తేన యగాత్మనేపదచిణ్ చిణ్వదిటస్స్యుః-కర్తురభిహితత్వా

త్ప్రథమా-పచ్యతే ఓదనః భిద్యతేకాష్ఠమ్- అపాచి- అభేది-ననుభావేలకారేకర్తుర్ద్వితీయాస్యాదేతస్మాదతిదేశాదితిచేన్న- లకారవాచ్యఏ వకర్తాకర్మవత్-లిఙ్యాశిష్యఙితిద్విలకారకాల్లఇత్యనువృత్తేః భావేప్రత్యయేచకర్తుర్లకారేణానుపస్థితేః- అతఏవకృత్యక్తఖలర్థాఃకర్మకర్తరిన భవన్తి-కిన్తుభావేఏవ- భేత్తవ్యంకుసూలేన-ననుపచిభిదోఃకర్మస్థాక్రియావిక్లిత్తిర్ద్విధాభవనఞ్చ- సైవేదానీంకర్తృస్థానతుతత్తుల్యా-సత్యమ్- కర్మత్వకర్తృత్వావస్థాభేదాదౌపాధికంతత్సమానాధికరణక్రియాయాభేదమాశ్రిత్యవ్యవహారః కర్మణేతికిమ్- కరణాధికరణాభ్యాంతుల్య క్రియేపూర్వోక్తే సాధ్వసిరిత్యాదౌమాభూత్-కిఞ్చకర్తృస్థక్రియేభ్యోమాభూత్-గచ్ఛతిగ్రామః-ఆరోహతిహస్తీ-అధిగచ్ఛతిశాస్త్రార్థః-స్మర తి- శ్రద్దధాతివా-యత్రకర్మణిక్రియాకృతోవిశేషోదృశ్యతే-యథాపక్వేషుతణ్డులేషు-యథావాచ్ఛిన్నేషుకాష్ఠేషు తత్రకర్మస్థాక్రియానేత రత్ర-నహిపక్వాపక్వతణ్డులేష్వివగతాగతగ్రామేషువైలక్షణ్యముపలభ్యతే-కరోతిరుత్పాదనార్థః-ఉత్పత్తిశ్చకర్మస్థా- తేనకారిష్యతేఘట ఇ త్యాది యత్నార్థత్వేతు నైతత్సిద్ధ్యేత్-జ్ఞానేచ్ఛాదివద్యత్నస్యకర్తృస్థత్వాత్-ఏతేనఅనువ్యవస్యమానేర్థేఇతివ్యాఖ్యాతమ్-కర్తృస్థత్వేనయ గభావాచ్చవ్యనిక్తేఓలోపేచరూపసిద్ధేః తాచ్ఛీల్యాదావయఙ్చానశ్ నత్వాత్మనేపదమ్॥❁॥సకర్మకాణాంప్రతిషేధోవక్తవ్యః॥❁॥ అన్యోన్యంస్పృశతః-అజాగ్రామన్నయతి॥❁॥దుహిపచ్యోర్బహుళంసకర్మకయోరితివాచ్యమ్॥❁॥§॥నదుహస్నునమాంయక్చిణౌ॥౩॥౧॥౮౯॥ ఏషాంకర్మకర్తరియక్చిణౌనస్తః దుహేరనేనయకఏవనిషేధః-చిణ్తువికల్ప్యతే శప్ లుక్-గౌఃపయోదుగ్ధే॥§॥అచఃకర్మకర్తరి॥౩॥౧॥౬౨॥ అజన్తాత్పరస్యచ్లేశ్చిణ్వాస్యాత్ కర్మకర్తరితశబ్దేపరే-అకారి-అకృత॥§॥దుహశ్చ॥౩॥౧॥౬౩॥అదోహి-పక్షేక్సః-లుగ్వేతిపక్షేలుక్-అదుగ్ధ-అధు క్షత-ఉదుమ్బరఃఫలమ్పచ్యతే॥❁॥సృజియుజ్యోశ్శ్యంస్తు॥❁॥అనయోస్సకర్మకయోఃకర్తాబహులంకర్మవత్-యగపవాదశ్చశ్యన్వాచ్యఇ త్యర్థః॥❁॥సృజేశ్శ్రద్ధోపపన్నేకర్తర్యేవేతివాచ్యమ్॥❁॥సృజ్యతేస్రజమ్భక్తః -శ్రద్ధయానిష్పాదయతీత్యర్థః- అసర్జి-యుజ్యతేబ్రహ్మచారీ యోగమ్ ॥❁॥భూషాకర్మకిరాదిసనాఞ్చాన్యత్రాత్మనేపదాత్॥❁॥ భూషావాచినాంకిరాదీనాంసనన్తానాంచ యక్చిణౌచిణ్వదిట్చనేతివా చ్యమిత్యర్థః-అలంకురుతేకన్యా-అలమకృత-అవకిరతేహస్తీ-అవాకీర్ష్ట-గిరతే-అగీర్ష్ట-ఆద్రియతే-ఆదృత-కిరాదిస్తుదాద్యన్తర్గణః-చికీర్షతేకటః- అచికీర్షిష్ట-ఇచ్ఛాయాఃకర్తృస్థత్వేపికరోతిక్రియాపేక్షమిహకర్మస్థక్రియాత్వమ్॥§॥నరుధః॥౩॥౧॥౬౪॥అస్మాచ్లేశ్చిణ్న-అవారుద్ధగౌఃస

ర్మకర్తరీత్యేవ-అవారోధి గౌర్గోపేన॥§॥తపస్తపఃకర్మకస్యైవ॥౩॥౧॥౮౮॥ కర్తాకర్మవత్స్యాత్-విధ్యర్థమిదమ్-ఏవకారస్త్వవ్యర్థ ఏవేతివృత్త్యనుసారిణః-తప్యతేతపస్తాపసః అర్జయతీత్యర్థః-తపోనుతాప ఇతిచిణ్నిషేధాత్సిచ్-అతప్త తపఃకర్మకస్యైతికిమ్-ఉత్తపతిసువర్ణంసువర్ణకారః॥ న దుహస్నునమాంయక్చిణౌ॥ ప్రస్నుతే-ప్రాస్నావిష్ట- ప్రాస్నోష్ట-నమతేదణ్డః-అనంస్త-అన్తర్భావితణ్యర్థో త్రనమిః॥☼॥యక్చిణోః ప్రతిషేధే హేతుమణ్ణిశ్రిబ్రూఞాముపసంఖ్యానమ్॥☼॥కారయతే-అచీకరత్-ఉచ్ఛ్రయతేదణ్డః-ఉదశిశ్రియత-చిణ్వదిట్తుస్యాదేవ-కారిష్యతే-ఉచ్ఛ్రయిష్యతే- బ్రూతేకథా-అవోచత్-భారద్వాజీయాః పఠన్తి॥☼॥ణిశ్రన్థిగ్రన్థిబ్రూఞామాత్మనేపదాకర్మకాణాముపసంఖ్యానమ్॥☼॥ పుచ్ఛముదస్యతి-ఉత్పుచ్ఛయతేగౌః అన్తర్భావితణ్యర్థతాయామ్-ఉత్పుచ్ఛయతేగామ్-పునఃకర్తృత్వవివక్షాయామ్-ఉత్పుచ్ఛయతేగౌః-ఉదపుపుచ్ఛత-యక్చిణోః ప్రతిషేధాచ్ఛప్ చఙౌ- శ్రన్థిగ్రన్థ్యోరాధృషీయత్వాణ్ణిజభావపక్షే గ్రహణమ్- గ్రన్థతిగ్రన్థమ్-శ్రన్థతిమేఖలాందేవదత్తః-గ్రన్థతేగ్రన్థః-అగ్రన్థిష్ట-శ్రన్థతే-అశ్రన్థిష్ట- క్ర్యాదికయోస్తు-శ్రథ్నీతే-గ్రథ్నీతేస్వయమేవ-వికుర్వతేసైన్ధవాః-వల్గన్తీత్యర్థః- వేశ్శబ్దకర్మణో౽కర్మకాచ్చేతితఙ్-అన్తర్భావితణ్యర్థస్యపునః ప్రేషణత్యాగే-వికుర్వతేసైన్ధవాః-వ్యకారిష్ట-వ్యకారిషాతామ్-వ్యకారిషత వ్యకృత-వ్యకృషాతామ్-వ్యకృషత॥§॥కుషిరఞ్జోః ప్రాచాంశ్యన్పరస్మైపదఞ్చ॥౩॥౧॥౯౦॥అనయోఃకర్మకర్తరినయక్కిన్తుశ్యన్పరస్మైపదఞ్చ-ఆత్మనేపదాపవాదః-కుష్యతికుష్యతేపాదః-రజ్యతిరజ్యతేవస్త్రమ్-యగవిషయేతునాస్యప్రవృత్తిః-కోషిషీష్ట-రంక్షీష్ట॥ ——§ఇతికర్మకర్తృప్రక్రియా §——

§॥అభిజ్ఞావచనేలృట్॥౩॥౨॥౧౧౨॥ స్మృతిబోధిన్యుపపదేభూతానద్యతనేధాతోర్లృట్స్యాత్-లఙో౽పవాదః-స్మరసికృష్ణగోకులేవత్స్యామః ఏవంబుధ్యసేచేతసేఇత్యాదియోగే౽పి- తేషామపిప్రకరణాదివశేనస్మృతౌవృత్తిసమ్భవాత్॥§॥నయది॥౩॥౨॥౧౧౩॥యద్యోగేఉక్తన్న-అభిజానాసికృష్ణయద్వనే౽భుఞ్జ్మహి॥§॥విభాషాసాకాఙ్క్షే॥౩॥౧॥౧౧౪॥ఉక్తవిషయేలృడ్వాస్యాత్-లక్ష్యలక్షణభావేనసాకాఙ్క్షశ్చేద్ధాత్వర్థః-స్మరసికృష్ణవనేవత్స్యామస్తత్రగాశ్చారయిష్యామః-వాసోలక్షణంచారణంలక్ష్యమ్-పక్షేలఙ్- యచ్ఛబ్దయోగే౽పినయదీతిబాధిత్వాపరత్వాద్వికల్పః॥పరోక్షేలిట్॥చకార- ఉత్తమపురుషేచిత్తవిక్షేపాదినాపారోక్ష్యమ్ సుప్తో౽హంకిలవిలలాప-బహుజగదపురస్తాత్తస్యమత్తాకిలాహమితిమాఘః॥☼॥అత్యన్తాపహ్నవేలిడ్వక్తవ్యః॥☼॥కలిఙ్గేష్వవాత్సీః-నాహంకలిఙ్గాఞ్జగామ§॥హశశ్వతోర్లఙ్చ॥౩॥౨॥౧౧౬॥అనయోరుపపదయో

ల్లిడ్విషయేలఙ్ స్యాత్ చాల్లిట్ - ఇతిహాకరోచ్చకారవా - శశ్వదకరోచ్చకారవా ॥ § ॥ ప్రశ్నేచాసన్నకాలే ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౧౧౭ ॥ ప్రష్టవ్యః ప్రశ్నః - ఆసన్నకాలేపృచ్ఛ్యమానేఽర్థేలిడ్విషయేలఙ్ లిటౌస్తః - అగచ్ఛత్కిమ్ - జగామకిమ్ - అనాసన్నేతుకంసంజఘానకిమ్॥ § ॥ లట్ స్మే ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౧౧౮ ॥ లిటోఽపవాదః - యజతిస్మయుధిష్ఠిరః ॥ § ॥ అపరోక్షేచ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౧౧౯ ॥ భూతానద్యతనే అపరోక్షేపిలట్ స్యాత్ స్మయోగే - ఏవంస్మపితాబ్రవీతి ॥ § ॥ ననౌపృష్టప్రతివచనే॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౧౨౦॥ అనద్యతనపరోక్షఇతినివృత్తమ్- భూతేలట్ స్యాత్ - అకార్షీఃకిమ్- ననుకరోమిభోః॥ § ॥నన్వోర్విభాషా॥౩॥ ౨॥ ౧౨౧॥ అకార్షీఃకిమ్- నకరోమినాకార్షమ్ అహన్నుకరోమి- అహన్న్వకార్షమ్॥§॥పురిలుఙ్ చాస్మే॥ ౩॥ ౨॥ ౧౨౨॥ అనద్యతనగ్రహణంమణ్డూకప్లుత్యానువర్తతే-పురాశబ్దయోగే భూతానద్యతనేవిభాషాలుఙ్ స్యాత్ చాల్లట్- నతుస్మయోగే-పక్షేయథాప్రాప్తమ్-వసన్తీహపురాచ్ఛాత్రాః అవాత్సుః-అవసన్-ఊషుర్వా -అస్మేకిమ్ యజతిస్మపురా-భవిష్యతీత్యనువర్తమానే॥§॥యావత్పురానిపాతయోర్లట్॥౩॥౩॥౪॥యావద్భుఙ్క్తే-పురాభుఙ్క్తే- నిపాతావేతౌనిశ్చయంద్యోతయతః- నిపాతయోఃకిమ్-యావద్దాస్యతేతావద్భోక్ష్యతే కరణభూతయాపురాయాస్యతి॥§॥విభాషాకదాకర్హ్యోః॥౩॥౩॥౫॥భవిష్యతిలట్ వాస్యాత్ కదాకర్హివాభుఙ్క్తే- భోక్ష్యతేభోక్తావా॥§॥కింవృత్తేలిప్సాయామ్॥౩॥౩॥౬॥భవిష్యతిలడ్వాస్యాత్-కంకతరంకతమంవాభోజయసి భోజయిష్యసి-భోజయితాసివా- లిప్సాయాంకిమ్-కఃపాటలిపుత్రంగమిష్యతి॥§॥లిప్స్యమానసిద్ధౌచ॥౩॥౩॥౭॥లిప్స్యమానేనాన్నాదినాస్వర్గాదిసేత్స్యతీతిగమ్యమానాయాంభవిష్యతిలడ్వాస్యాత్ యోఽన్నందదాతి-దాస్యతిదాతావాసస్వర్గంయాతియాస్యతి యాతావా.॥§॥లోడర్థలక్షణేచ॥౩॥౩॥౮॥లోడర్థఃప్రైషాదిర్లక్ష్యతేయేనతస్మిన్నర్థేవర్తమానాద్ధాతోర్భవిష్యతిలడ్వాస్యాత్-కృష్ణశ్చేద్భుఙ్క్తేత్వంగాశ్చారయ-పక్షేలృట్ లుటౌ॥§॥లిఙ్ చోర్ధ్వమౌహూర్తికే॥౩॥౩॥౯॥ఊర్ధ్వంముహూర్తాద్భవఃఊర్ధ్వమౌహూర్తికః-నిపాతనాత్సమాసః-ఉత్తరపదవృద్ధిశ్చ-ఊర్ధ్వమౌహూర్తికేభవిష్యతిలోడర్థలక్షణేవర్తమానాద్ధాతోర్లిఙ్ లటౌవాస్తః-ముహూర్తాదుపరిఉపాధ్యాయశ్చేదాగచ్ఛేత్ -ఆగచ్ఛతి-ఆగమిష్యతి-ఆగన్తావా-అథత్వంఛన్దోఽధీష్వ॥§॥వర్తమానసామీప్యేవర్తమానవద్వా॥౩॥౩॥౧౩౧॥సమీపమేవసామీప్యంస్వార్థేష్యఞ్-వర్తమానేలడిత్యారభ్యఉణాదయోబహులమితియావత్ యేనోపాధినాప్రత్యయాఉక్తాస్తేనతథైవవర్తమానసమీపేభూతేభవిష్యతిచవాస్యుః-కదాఆగతోఽసి అయమాగచ్ఛామి అ

యమాగమమ్ కదాగమిష్యసి ఏషగచ్ఛామి-గమిష్యామి వా॥§॥ఆశంసాయాంభూతవచ్చ॥౩॥౩॥౧౩౨॥వర్తమానసామీప్య ఇతి నానువర్తతే-భవిష్య
తికాలే భూతవద్వర్తమానవచ్చ ప్రత్యయా వాస్యురాశంసాయామ్ దేవశ్చేదవర్షీత్ -వర్షతి-వర్షిష్యతి వా- ధాన్యమవాప్స్మ వపామః-వప్స్యామో
వా-సామాన్యాతిదేశే విశేషానతిదేశః తేనలఙ్ లిటౌ న॥§॥క్షిప్రవచనే లృట్॥౩॥౩॥౧౩౩॥క్షిప్రపర్యాయే ఉపపదే పూర్వవిషయే లృట్ స్యాత్ -వృ
ష్టిశ్చేత్ క్షిప్రమాశుత్వరితం వా యాస్యతి శీఘ్రం వప్స్యామః- నేతివక్తవ్యే లృడ్గ్రహణం లుటోపి విషయే యథాస్యాత్ - శ్వశ్శీఘ్రం వప్స్యామః॥
§ ఆశంసావచనే లిఙ్॥౩॥౩॥౧౩౪॥ఆశంసావాచిన్యుపపదే భవిష్యతి లిఙ్ స్యాత్ నతుభూతవత్ -గురుశ్చేదుపేయాదాశంసేఽధీయీయ- ఆ
శంసే క్షిప్రమధీయీయ॥§॥నానద్యతనవత్క్రియాప్రబన్ధసామీప్యయోః॥౩॥౩॥౧౩౫॥క్రియాయాస్సాతత్యే సామీప్యే చ లఙ్లుటౌ న-యా
వజ్జీవమన్నమదాత్ దాస్యతి వా - సామీప్యం తుల్యజాతీయేనావ్యవధానమ్-యేయం పౌర్ణమాస్యతిక్రాన్తా తస్యామగ్నీనాధిత- సోమేనాయష్ట-
యేయమమావాస్యాగామినీ తస్యామగ్నీనాధాస్యతే-సోమేనయక్ష్యతే॥§॥భవిష్యతిమర్యాదావచనేఽవరస్మిన్॥౩॥౩॥౧౩౬॥ భవిష్యతి కాలే
మర్యాదోక్తావవరస్మిన్ప్రవిభాగేఽనద్యతనవన్న-యోయమధ్వాగన్తవ్య ఆపాటలిపుత్రాత్తస్య యదవరం కౌశామ్బ్యాస్తత్ర సక్తూన్పాస్యా
మః॥ § ॥కాలవిభాగే చానహోరాత్రాణామ్॥ ౩ ॥ ౩ ॥ ౧౩౭ ॥ పూర్వసూత్రం సర్వమనువర్తతే - అహోరాత్రసమ్బన్ధిని విభాగే
ప్రతిషేధార్థమిదమ్- యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః-యోయం వత్సర ఆగామీ తస్య యదవరమాగ్రహాయణ్యాస్తత్ర యుక్తా అధ్యేష్యామహే- అ
నహోరాత్రాణామితి కిమ్ యోయమ్మాస ఆగామీ తస్య యోఽవరః పఞ్చదశరాత్రస్తత్రాధ్యేతాస్మహే॥§॥ పరస్మిన్విభాషా॥ ౩॥౩॥ ౧౩౮॥
అవరస్మిన్నిత్యం పూర్వసూత్రద్వయమనువర్తతే- అప్రాప్తవిభాషేయమ్- యోయం సంవత్సర ఆగామీ తస్య యత్పరమాగ్రహాయణ్యాస్తత్రా
ధ్యేష్యామహే-అధ్యేతాస్మహే॥§॥లిఙ్నిమిత్తే లృఙ్ క్రియాతిపత్తౌ॥౩॥౩॥౧౩౯॥ భవిష్యతీత్యేవ-సువృష్టిశ్చేదభవిష్యత్తదా సుభిక్షమభవిష్య
త్ ॥§॥భూతే చ॥౩॥౩॥౧౪౦॥పూర్వసూత్రం సమ్పూర్ణమనువర్తతే॥§॥వోతాప్యోః॥౩॥౩॥౧౪౧॥వా ఆ ఉతాప్యోః-ఉతాప్యోరిత్యతః ప్రాగ్భూతే లి
ఙ్నిమిత్తే లృఙ్ వేత్యధిక్రియతే-పూర్వసూత్రం తు ఉతాప్యోరిత్యాదౌ ప్రవర్తత ఇతి వివేకః॥§॥ గర్హాయాం లడపిజాత్వోః॥౩॥౩॥౧౪౨॥ ఆభ్యాం
యోగే లట్ స్యాత్ - కాలత్రయే గర్హాయామ్-లిఙాదీన్పరత్వాదయం బాధతే-అపిజాయాం త్యజసి-జాతు గణికామాధత్సే- గర్హితమేతత్॥§॥వి

భాషా। కథమిలిఙ్చ॥౩॥౩॥౧౪౩॥ గర్హాయామిత్యేవ-కాలత్రయే లిఙ్-చాల్లట్-కథం ధర్మం త్యజేస్త్యజసి వా. పక్షే కాలత్రయలకారాః అత్ర భవి
ష్యతి నిత్యం లృఙ్-భూతే వా-కథన్నామ తత్రభవాన్ధర్మం త్యక్ష్యత్॥ § ॥ కింవృత్తే లిఙ్లృటౌ॥౩॥౩॥౧౪౪॥ గర్హాయామిత్యేవ-విభాషా తు నానువ
ర్తతే కః కతరః కతమో వా హరిన్నిన్దేత్-నిన్దిష్యతి వా-లృఙ్ ప్రాగ్వత్॥ § ॥ అనవక్లృప్త్యమర్షయోరకింవృత్తేఽపి॥౩॥౩॥౧౪౫॥ గర్హాయామితి నివృత్త
మ్ అనవక్లృప్తిరసమ్భావనా-అమర్షోఽక్షమా-నసమ్భావయామి న మర్షయే వా భవాన్హరిం నిన్దేత్-నిన్దిష్యతి వా-కస్తకతరస్తకతమో వా హరిన్నిన్దే
త్-నిన్దిష్యతి వా లృఙ్ ప్రాగ్వత్॥ § ॥ కింకిలాస్త్యర్థేషు లృట్॥౩॥౩॥౧౪౬॥ అనవక్లృప్త్యమర్షయోరిత్యేవ తద్గర్హాయామిత్యేవ చానువర్తతే। కింకి
లేతి సముదాయః క్రోధద్యోతక ఉపపదమ్ అస్త్యర్థాః అస్తిభవతివిద్యతయః-లిఙోఽపవాదః-న శ్రద్దధే న మర్షయే వా-కింకిల త్వం శూద్రాన్నం
భోక్ష్యసే-అస్తి భవతి విద్యతే వా శూద్రీం గమిష్యసి-అత్ర లృఙ్న॥ § ॥ జాతుయదోర్లిఙ్॥౩॥౩॥౧౪౭॥ యదాయద్యోరుపసంఖ్యానమ్ ॥ లృ
టోఽపవాదః జాతు యద్యదా యది వా త్వాదృశో హరిం నిన్దేన్నావకల్పయామి న మర్షయామి-లృఙ్ ప్రాగ్వత్॥ § ॥ యచ్చయత్రయోః॥౩॥౩॥
౧౪౮॥ యచ్చ యత్ర వా త్వమేవం కుర్యాః న శ్రద్దధే న మర్షయామి॥ § ॥ గర్హాయాఞ్చ॥౩॥౩॥౧౪౯॥ అనవక్లృప్త్యమర్షయోరితి నివృత్తమ్ యచ్చ
యత్ర వా త్వం శూద్రం యాజయేః అన్యాయ్యమేతత్॥ § ॥ చిత్రీకరణే చ॥౩॥౩॥౧౫౦॥ యచ్చ యత్ర వా త్వం శూద్రం యాజయే [illegible]॥
§ ॥ శేషే లృడయదౌ॥౩॥౩॥౧౫౧॥ యచ్చయత్రాభ్యామన్యస్మిన్నుపపదే చిత్రీకరణే గమ్యే ధాతోర్లృట్ స్యాత్-ఆశ్చర్యమన్ధో [illegible]
క్ష్యతి-అయదౌ కిమ్ ఆశ్చర్యం యది సోఽధీయీత॥ § ॥ ఉతాప్యోః సమర్థయోర్లిఙ్॥౩॥౩॥౧౫౨॥ బాఢమిత్యర్థేఽనయోస్తుల్యార్థతా-ఉతాపి వా హ
న్యాదఘం హరిః-సమర్థయోః కిమ్-ఉత దణ్డః పతిష్యతి-అపిధాస్యతి ద్వారమ్-ప్రశ్నః ప్రచ్ఛాదనఞ్చ గమ్యతే-ఇతః ప్రభృతి లిఙ్నిమిత్తే క్రియాతిప
త్తౌ భూతేఽపి నిత్యో లృఙ్॥ § ॥ కామప్రవేదనేఽకచ్చితి॥౩॥౩॥౧౫౩॥ స్వాభిప్రాయావిష్కరణే గమ్యమానే లిఙ్ స్యాన్నతు కచ్చితి-కామో మే
భుఞ్జీత భవాన్-అకచ్చితి కిమ్ కచ్చిజ్జీవతి॥ § ॥ సమ్భావనేఽలమితి చేత్సిద్ధాప్రయోగే॥౩॥౩॥౧౫౪॥ అలమిత్యత్ర ప్రాప్తిః-సమ్భావనే ఇత్యలమితి
చ ప్రథమాన్తస్య సప్తమ్యా చ విపరిణమ్యతే-సమ్భావనేఽర్థే లిఙ్ స్యాత్ తచ్చేత్సమ్భావనమలమితి సిద్ధాప్రయోగే సతి-అపి గిరిం శిరసా భిన్ద్యాత్-
సిద్ధాప్రయోగే కిమ్-అలం కృష్ణో హస్తినం హనిష్యతి॥ § ॥ విభాషా ధాతౌ సమ్భావనవచనేఽయది॥౩॥౩॥౧౫౫॥ పూర్వసూత్రమనువర్తతే-స

వనార్థేధాతావుపపదే ఉక్తేఽర్థేలిఙ్ వాస్యాత్-నతుయచ్ఛబ్దే-పూర్వేణనిత్యే ప్రాప్తేవచనమ్-సమ్భావయామిభుఞ్జీతభోక్ష్యతేవాభవాన్
అయదికిమ్-సమ్భావయామియద్భుఞ్జీథాస్త్వమ్॥§॥హేతుహేతుమతోర్లిఙ్॥౩॥౩॥౧౫౬॥వాస్యాత్-కృష్ణన్నమేచ్చేత్సుఖంయాయాత్-కృష్ణ
న్నంస్యతిచేత్సుఖంయాస్యతి-భవిష్యత్యేవేష్యతే-నేహ-హన్తీతిపలాయతే॥§॥ఇచ్ఛార్థేషులిఙ్లోటౌ॥౩॥౩॥౧౫౭॥ ఇచ్ఛామిభుఞ్జీతభుఙ్క్తాంవాభ
వాన్- ఏవంకామయేప్రార్థయేఇత్యాదియోగేబోధ్యమ్॥❋॥కామప్రవేదనఇతివక్తవ్యమ్॥❋॥నేహ-ఇచ్ఛన్కరోతి॥§॥లిఙ్చ॥౩॥౩॥౧౫౯॥
సమానకర్తృకేషుఇచ్ఛార్థేషూపపదేషులిఙ్స్యాత్-భుఞ్జీయేతీచ్ఛతి॥§॥ఇచ్ఛార్థేభ్యోవిభాషావర్తమానే॥౩॥౩॥౧౬౦॥ లిఙ్స్యాత్పక్షేలట్
ఇచ్ఛేత్-ఇచ్ఛతి-కామయేత-కామయతే॥విధినిమన్త్రణేతిలిఙ్-విధౌ-యజేత్-నిమన్త్రణే-ఇహభుఞ్జీతభవాన్-ఆమన్త్రణే ఇహాసీత-అధీష్టే-పు
త్రమధ్యాపయేద్భవాన్-సమ్ప్రశ్నే-కింభోవేదమధీయీయఉతతర్కమ్-ప్రార్థనే-భోభోజనంలభేయ-ఏవంలోట్॥§॥ప్రైషాతిసర్గప్రాప్త
కాలేషుకృత్యాశ్చ॥౩॥౩॥౧౬౩॥ ప్రైషోవిధిః-అతిసర్గః కామచారానుజ్ఞా-భవతాయష్టవ్యమ్- భవాన్యజతామ్-చకారేణలోటోఽనుకర్షణం
ప్రాప్తకాలార్థమ్॥§॥లిఙ్చోర్ధ్వమౌహూర్తికే॥౩॥౩॥౧౬౪॥ ప్రైషాదయోఽనువర్తన్తే-ముహూర్తాదూర్ధ్వంయజేత-యజతామ్-యష్టవ్య
మ్॥§॥స్మేలోట్॥౩॥౩॥౧౬౫॥పూర్వసూత్రస్యవిషయేలిఙ్ఃకృత్యానాఞ్చాపవాదః-ఊర్ధ్వమ్ముహూర్తాత్ యజతాంస్మ॥§॥అధీష్టేచ॥౩॥౩॥
౧౬౬॥స్మేఉపపదేఅధీష్టేలోట్స్యాత్-త్వంస్మఅధ్యాపయస్వ॥§॥లిఙ్యది॥౩॥౩॥౧౬౮॥యచ్ఛబ్దేఉపపదేకాలసమయవేలాసుచలిఙ్స్యాత్-కా
లస్సమయోవేలావాయద్భుఞ్జీతభవాన్॥§॥అర్హేకృత్యతృచశ్చ॥౩॥౩॥౧౬౯॥చాల్లిఙ్-త్వంకన్యాంవహేః॥§॥శకిలిఙ్చ॥౩॥౩॥౧౭౨॥శక్తౌలిఙ్
స్యాత్-చాత్కృత్యాః-భారంత్వంవహేః- మాఙిలుఙ్-మాకార్షీః-కథమ్మాభవతుమాభవిష్యతీతి-నాయమ్మాఙ్కిన్తుమాశబ్దః॥§॥ ధాతుసమ్బన్ధే
ప్రత్యయాః॥౩॥౪॥౧॥ధాత్వర్థానాంసమ్బన్ధేయత్రకాలేప్రత్యయాఉక్తాస్తతోఽన్యత్రాపిస్యుః-తిఙ్వాచ్యక్రియాయాఃప్రాధాన్యాత్తదను
రోధేనగుణభూతక్రియావాచిభ్యఃప్రత్యయాః-వసన్దదర్శ-భూతేలట్-అతీతవాసకర్తృకందర్శనమర్థః సోమయాజ్యస్యపుత్రోభవి
తా-సోమేనయక్ష్యమాణోయఃపుత్రస్తత్కర్తృకంభవనమ్॥§॥క్రియాసమభిహారేలోట్లోటోహిస్వౌవాచతధ్వమోః॥౩॥౪॥౨॥పౌనఃపున్యే
భృశార్థేచద్యోత్యేధాతోర్లోట్స్యాత్ తస్యచహిస్వౌస్తః-తిఙామపవాదః తౌచహిస్వౌక్రమేణపరస్మైపదాత్మనేపదసంజ్ఞౌస్తస్తిఙ్సంజ్ఞౌచ-

తధ్వమోర్విషయేతుహిస్వౌవాస్తః- పురుషైకవచనసంజ్ఞేతునానయోరతిదిశ్యేతే-హిస్వవిధానసామర్థ్యాత్ - తేనసకలపురుషవచనవిషయే పరస్మైపదిభ్యోహిఃకర్తరి-ఆత్మనేపదిభ్యస్స్వః భావకర్మకర్తృషు॥ ॥సముచ్చయేఽన్యతరస్యామ్॥౩॥౪॥౩॥ అనేకక్రియాసముచ్చయేద్యోత్యే ప్రాగుక్తంవాస్యాత్ ॥౯॥యథావిధ్యనుప్రయోగఃపూర్వస్మిన్॥౩॥౪॥౪॥ఆద్యేలోడ్విధానేలోట్ప్రకృతిభూత ఏవధాతురనుప్రయోజ్యః॥౯॥ సముచ్చయేసామాన్యవచనస్య॥౩॥౪॥౫॥సముచ్చయేలోడ్విధౌసామాన్యార్థస్యధాతోరనుప్రయోగస్స్యాత్ – అనుప్రయోగాద్యథాయథం లడాదయస్తిబాదయశ్చ-తతస్సంఖ్యాకాలయోఃపురుషవిశేషార్థస్యచాభివ్యక్తిః॥క్రియాసమభిహారేద్వేవాచ్యే ॥ యాహియాహీతియాతి-పునఃపునరతిశయేనవాయాతీత్యర్థః- ఏకకర్తృకంవర్తమానంయానంయాతీత్యస్య- ఇతిశబ్దస్తుభేదాన్వయేతాత్పర్యంగ్రాహయ తి-ఏవంయాతః-యాన్తి-యాసి యాథః యాథ-యాతయాతేతియూయంయాథ-యాహియాహీత్యయాసీత్ - యాస్యతివా-అధీష్వాధీష్వ త్యధీతే-ధ్వంవిషయేవక్ష్యేఽధీష్వమధీధ్వమితియూయమధీధ్వే-సముచ్చయేతుసక్తూన్పిబధానాఃఖాదేత్యభ్యవహరతి- అన్నంభుజ్క్ష్వదాధిక మాస్వాదయస్వేత్యభ్యవహరతే - తధ్వమో స్తుపిబత ఆస్వాదతేత్యభ్యవహరథ- భుఙ్ధ్వమాస్వాదయధ్వమిత్యభ్యవహరధ్వే - పక్షేహి స్వౌ-అత్రసముచ్చీయమానవిశేషాణామనుప్రయోగార్థేన సామాన్యేనాభేదాన్వయః-పక్షేసక్తూన్పిబతిధానాఃఖాదతి అన్నంభుఙ్క్తేదాధిక మాస్వాదతే-ఏతేనపురీమవస్కన్దలునీహిన్ననమ్మ్యషాణరత్నానిహరామరాజ్ఞనాః-విగృహ్యాచక్రేనముచిద్విషాబలీయ ఇత్థమస్యాస్థ్యమహస్తి వందివఇతివ్యాఖ్యాతమ్-అవస్కన్దనలవనాదిరూపాభూతానద్యతనపరోక్షాఏకకర్తృకా అస్యాస్థ్యక్రియేత్యర్థాత్ - ఇహాపునఃపునశ్చస్కన్దే త్యాదిరర్థఇతివ్యాఖ్యానంభ్రమమూలకమేవ-ద్వితీయసూత్రేక్రియాసమభిహారఇత్యస్యాననువృత్తేః- లోడన్తస్యద్విత్వాప్రాప్తేశ్చ- పురీమవ స్కన్దేత్యాదిమధ్యమపురుషైకవచనమిత్యపికేషాంచిద్భ్రమఏవ-పురుషవచనసంజ్ఞేఇహనేత్యుక్తత్వాత్ ॥ ******************

ఇతిలకారార్థప్రక్రియా

ఇతిశ్రీభట్టోజిదీక్షితవిరచితాయాంసిద్ధాన్తకౌముద్యాముత్తరార్ధేతిఙన్తంసమాప్తమ్,

సిద్ధాన్తకౌముదీ॥పూర్వకృత్.

§॥ధాతోః॥౩॥౧॥౯౧॥ఆతృతీయపరిసమాప్తేరధికారోఽయమ్-తత్రోపపదంసప్తమీస్థమ్॥§॥కృదతిఙ్॥౩॥౧॥౯౩॥§॥వాఽసరూపోఽస్త్రియామ్॥౩॥౧॥౯౪॥పరిభాషేయమ్-అస్మిన్ధాత్వధికారేఽసరూపోఽపవాదప్రత్యయఉత్సర్గస్యబాధకోవాస్యాత్ స్త్ర్యధికారోక్తంవినా॥§॥కృత్యాః॥౩॥౧॥౯౫॥అధికారోఽయమ్-ణ్వులః ప్రాక్॥§॥కర్తరికృత్॥౩॥౪॥౬౭॥కృత్ప్రత్యయఃకర్తరిస్యాదితి ప్రాప్తే॥§॥తయోరేవకృత్యక్తఖలర్థాః॥౩॥౪॥౭౦॥ఏతేభావకర్మణోరేవస్యుః॥§॥తవ్యత్తవ్యానీయరః॥౩॥౧॥౯౬॥ధాతోరేతేప్రత్యయాస్స్యుః తకారరేఫౌస్వరార్థౌ-ఏధితవ్యమ్- ఏధనీయంత్వయా-భావేఔత్సర్గికమేకవచనంక్లీబత్వఞ్చ-చేతవ్యశ్చయనీయోవాధర్మస్త్వయా॥❋॥వసేస్తవ్యత్కర్తరిణిచ్చ॥❋॥వసతీతివాస్తవ్యః॥❋॥కేలిమరఉపసంఖ్యానమ్॥❋॥పచేలిమామాషాః-పక్తవ్యాః-భిదేలిమాస్సరళాః భేత్తవ్యాః-కర్మణిప్రత్యయః-వృత్తికారస్తుకర్మకర్తరిచాయమిష్యతఇత్యాహ-తద్భాష్యవిరుద్ధమ్॥§॥కృత్యచః॥౮॥౪॥౨౯॥ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్యాచఉత్తరస్యకృత్స్థస్యనస్యణత్వంస్యాత్-ప్రయాణీయమ్-అచఃకిమ్ ప్రమగ్నః॥❋॥నిర్విణ్ణస్యోపసంఖ్యానమ్॥❋॥అచఃపరత్వాభావాన్నకారేణవ్యవధానాచ్చాప్రాప్తేవచనమ్ పరస్యణత్వం పూర్వస్యష్టుత్వం-నిర్విణ్ణః॥§॥ణేర్విభాషా॥౮॥౪॥౩౦॥ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్యణ్యన్తాద్విహితోయఃకృత్ తత్స్థస్యనస్యణోవాస్యాత్ ప్రయాపణీయమ్ ప్రయాపనీయమ్ విహితవిశేషణంకిమ్ యకావ్యవధానేయథాస్యాత్-ప్రయాప్యమాణమ్పశ్య-ణత్వేనుర ఉపసర్గశ్చ న్నేత్యుక్తమ్ దుర్యానమ్ దుర్యాపనమ్॥§॥హలశ్చేజుపధాత్॥౮॥౪॥౩౧॥హలాదేరిజుపధాత్కృన్నస్యాచఃపరస్యణోవాస్యాత్ ప్రకోపణీయమ్-ప్రకోపనీయమ్ హలఃకిమ్-ప్రోహణీయమ్-ఇజుపధాత్కిమ్-ప్రవపణీయమ్॥§॥ఇజాదేస్సనుమః॥౮॥౪॥౩౨॥ సనుమశ్చేద్భవతి ఇజాదేర్హలన్తాద్విహితోయఃకృత్ తత్స్థస్యైవ ప్రేఙ్ఖణీయమ్-ఇజాదేఃకిమ్ - మగిపర్పణే-ప్రమఙ్గనీయమ్- నుమ్గ్రహణమనుస్వారోపలక్షణమ్. అఙ్కుప్వాదితిసూత్రేప్యేవమ్-తేనేహన-ప్రేన్వనమ్ ఇహతుస్యాదేవ ప్రోమ్భణమ్॥§॥వానింసనిక్షనిన్దామ్॥౮॥౪॥౩౩॥ ఏషాన్నస్యణోవాస్యాత్కృతిపరే

ప్రణింసితవ్యమ్- ప్రనింసితవ్యమ్॥§॥నభాభూపూకమిగమిప్యాయీవేపామ్॥ ౮॥౪॥౩౪॥ఏభ్యఃకృత్యస్థస్యణోన- ప్రభానీయమ్- ప్రభవనీయమ్॥
❁పూఙశ్చేహ గ్రహణమిష్యతే॥❁॥పూఞస్తుప్రపవణీయస్సోమః॥❁॥ణ్యన్తభాదీనాముపసంఖ్యానమ్॥❁॥ప్రభావనీయమ్-ఖ్యాఞశ్శస్యయో
వేత్యుక్తేర్ణత్వప్రకరణోపరితదోష్యభయమ్-యత్వస్యాసిద్ధత్వేనశకారవ్యవధానాన్నణత్వమ్ ప్రఖ్యానీయమ్॥§॥ కృత్యల్యుటోబహుళమ్॥ ౩॥
౩॥౧౧౩॥స్నాన్త్యనేనస్నానీయంచూర్ణమ్-దీయతేఽస్మైదానీయోవిప్రః॥§॥అచోయత్॥౩॥౧॥౯౭॥అజన్తాద్ధాతోర్యత్స్యాత్ - చేయంజేయ
మ్-అజ్గ్రహణంశక్యమకర్తుమ్-యోగవిభాగోప్యేవమ్-తవ్యదాదిష్వపయతోపిసుపఠత్వాత్ ఈద్యతి-యతిపరేఆతఈత్స్యాత్-గుణః-దేయంగ్లే
యమ్॥❁॥తకిశసిచతియతిజనిభ్యోయద్వాచ్యః॥❁॥తక్యం-శస్యం-చత్యం-యత్యం-జన్యమ్-జనేర్యద్విధిస్స్వర్గార్థః-ణ్యతాపిరూపసిద్ధేః-నచవృ
ద్ధిప్రసఙ్గః-జనివధ్యోశ్చేతినిషేధాత్॥❁॥హనోవావధశ్చవక్తవ్యః॥❁॥వధ్యః పక్షేవక్ష్యమాణోణ్యత్-ఘాత్యః॥§॥పోరదుపధాత్॥౩॥
౧॥౯౮॥పవర్గాన్తాదదుపధాద్యత్స్యాత్-ణ్యతోఽపవాదః-శప్యమ్-లభ్యమ్-నానుబన్ధకృతమసారూప్యమ్-అతోనణ్యత్-తవ్యదాదయస్తుస్యు
రేవ॥§॥ఆఙోయి॥౭॥౧॥౬౫॥ఆఙఃపరస్యలభేర్నుమ్స్యాద్యాదౌప్రత్యయేవివక్షితే-నుమికృతేఽదుపధత్వాభావాణ్ణ్యదేవ ఆలమ్భ్యాగౌః॥§॥ఉ
పాత్ప్రశంసాయామ్॥౭॥౧॥౬౬॥ఉపలమ్భ్యస్సాధుః-స్తుత్యాకిమ్-ఉపలబ్ధుంశక్యఉపలభ్యః॥§॥శకిసహోశ్చ॥౩॥౧॥౯౯॥శక్యం-సహ్యమ్॥§॥
గదమదచరయమశ్చానుపసర్గే॥౩॥౧॥౧౦౦॥ గద్యం-మద్యం-చర్యమ్-యమ్యమ్॥❁॥చరేరాఙిచాగురౌ॥❁॥ఆచర్యోదేశః-గన్తవ్యఇత్యర్థః-అగు
రౌకిమ్-ఆచార్యోగురుః యమేర్నియమార్థంసోపసర్గాన్మాభూదితి-ప్రయామ్యమ్ నిపూర్వాత్ణ్యత్స్యాదేవ-తేనతత్రభవేద్వానియమ్యమితివా త్రిక
ప్రయోగాత్-ఏతేనానియమ్యస్యనాయుక్తిః-త్వయానియమ్యా ననుదివ్యచక్షుషేత్యాదివ్యాఖ్యాతమ్ నియమేసాధురితివా॥§॥అవద్యపణ్యవ
ర్యాగర్హ్యపణితవ్యానిరోధేషు॥౩॥౧॥౧౦౧॥వదేర్నఞ్ఉపపదేవదస్సుపీతియత్క్యపోఃప్రాప్తయోర్యదేవ సోపిగర్హ్యాయామేవేత్యుభయార్థన్ని
పాతనమ్-అవద్యమ్పాపమ్-గర్హ్యేతికిమ్-అనూద్యంగురునామ-తద్ధినగర్హ్యంవచనానర్హంచ॥❁॥ఆత్మనామగురోర్నామనామాతికృపణస్య
చ। శ్రేయస్కామోనగృహ్ణీయాజ్జ్యేష్ఠాపత్యకళత్రయోరితిస్మృతేః॥❁॥పణ్యాగౌః-వ్యవహర్తవ్యేత్యర్థః-పాణ్యాస్తుణ్యత్-స్తుత్యర్హామిత్యర్థః-అని
రోధోఽప్రతిబన్ధః తస్మిన్విషయేవృఞోయత్-శతేనవర్యాకన్యా-వృత్యాన్యా॥§॥వహ్యంకరణమ్॥౩॥౧॥౧౦౨॥వహత్యనేనేతివహ్యంశకటమ్-కర

ణంకిమ్-వాహ్యం వోఢవ్యమ్॥§॥అర్యస్స్వామివైశ్యయోః॥౩॥౧॥౧౦౩॥ఋగతౌ-అస్మాద్యత్-ణ్యతోఽపవాదః-అర్యః స్వామీ వైశ్యో వా అన
యోః కిమ్- ఆర్యో బ్రాహ్మణః-ప్రాప్తవ్య ఇత్యర్థః॥§॥ఉపసర్యా కాల్యా ప్రజనే॥౩॥౧॥౧౦౪॥గర్భగ్రహణే ప్రాప్తకాలా చేదిత్యర్థః-ఉపసర్యా గౌః-గ
ర్భాధానార్థం వృషభేణోపగన్తుం యోగ్యేత్యర్థః- ప్రజనే కాల్యేతి కిమ్-ఉపసార్యా కాశీ-ప్రాప్తవ్యేత్యర్థః॥§॥అజర్యం సఙ్గతమ్॥౩॥౧॥౧౦౫॥నఞ్పూ
ర్వాజ్జీర్యతేః కర్తరి యత్ సంగతం చేద్విశేష్యమ్-న జీర్యతీత్యజర్యమ్- తేన సంగతమార్యేణ రామాజర్యం కురు ద్రుతమితి భట్టిః మృగైరజర్యం జరసో
పదిష్టమదేహబన్ధాయ పునర్బబన్ధేత్యత్ర తు సంగతమితి విశేష్యమధ్యాహార్యమ్-సంగతమితి కిమ్-అజరితా కమ్బలః భావే తు సంగతకర్తృకే ణ్యదే
వ-అజార్యం సంగతేన॥§॥వదస్సుపి క్యప్ చ॥౩॥౧॥౧౦౬॥ఉత్తరసూత్రాదిహ భావ ఇత్యపకృష్యతే-వదేర్భావే క్యప్ స్యాత్ చాద్యత్ అనుపసర్గే సు
ప్యుపపదే-బ్రహ్మోద్యం-బ్రహ్మవద్యమ్-బ్రహ్మ వేదః తస్య వదనమిత్యర్థః-కర్మణి ప్రత్యయావిత్యేకే-ఉపసర్గే తు ణ్యదేవ-అనువాద్యమ్-అపవా
ద్యమ్॥§॥భువో భావే॥౩॥౧॥౧౦౭॥క్యప్ స్యాత్ -బ్రహ్మణో భావో బ్రహ్మభూయమ్-సుపీత్యేవ-భవ్యమ్-అనుపసర్గ ఇత్యేవ- ప్రభవ్యమ్॥§॥హ
నస్త చ॥౩॥౧॥౧౦౮॥అనుపసర్గే సుప్యుపపదే హన్తేర్భావే క్యప్ స్యాత్ -తకారశ్చాన్తాదేశః- బ్రహ్మణో హననం బ్రహ్మహత్యా- స్త్రీత్వం లోకాత్॥
§॥ ఏతిస్తుశాస్వృదృజుషః క్యప్॥ ౩॥౧॥౧౦౯॥ ఏభ్యః క్యప్ స్యాత్ - హ్రస్వస్య పితి కృతి తుక్-ఇత్యః- స్తుత్యః-శాస ఇదఙ్హలోః-శిష్యః-వృ ఇతి వృ
ఞో గ్రహణం న వృఙః-వృత్యః-వృఙస్తు వార్యా ఋత్విజః-ఆదృత్యః- జుష్యః-పునః క్యబుక్తిః పరస్యాపి ణ్యతో బాధనార్థమ్-అవశ్యస్తుత్యః॥ శంసిదు
హిగుహిభ్యో వేతి కాశికా॥శస్యం-శంస్యం-దుహ్యం-దోహ్యం-గుహ్యం-గోహ్యమ్-ప్రశస్యస్య శ్రః-ఈడవన్దవృశంసదుహాం ణ్యత ఇతి సూత్రద్వ
యబలాచ్ఛంసేస్సిద్ధమ్-ఇతరయోస్తు మూలమృగ్యమ్॥❁॥ఆఙ్పూర్వాదఞ్జేస్సంజ్ఞాయాముపసంఖ్యానమ్॥❁॥అఞ్జూ వ్యక్తిమ్రక్షణాదిషు॥ బా
హుళకాత్కరణే క్యప్-అనిదితామితి నలోపః-ఆజ్యమ్॥§॥ఋదుపధాచ్చాక్లృపిచృతేః॥౩॥౧॥౧౧౦॥వృత్-వృత్యం- వృధ్- వృధ్యమ్-క్లృపిచృతో
స్తు-కల్ప్యం-చర్త్యమ్ తపరకరణం కిమ్-కృతాత్-కీర్త్యమ్-అనిత్యణ్యన్తాశ్చురాదయ ఇతి ణిజభావే ణ్యత్ -ణిజన్తాత్తు యదేవ॥§॥ఈ చ ఖనః॥౩॥౧॥
౧౧౧॥చాత్క్యప్ -ఆద్గుణః- ఖేయమ్-ఇ చేత్ హ్రస్వస్సు పరః॥§॥భృఞోఽసంజ్ఞాయామ్॥౩॥౧॥౧౧౨॥భృత్యాః కర్మకరాః-భర్తవ్యా ఇత్యర్థః-క్రి
యాశబ్దోఽయం న తు సంజ్ఞా॥❁॥సమశ్చ బహులమ్॥❁॥సంభృత్యాః సమ్భార్యాః- అసంజ్ఞాయామేవ వికల్పార్థమిదం వార్తికమ్- అసంజ్ఞాయాం

కిమ్-భార్యా నామ క్షత్రియాః-అథ కథం భార్యా వధూరితి-ఇహ హి సంజ్ఞాయాం సమజేతి క్యపా భావ్యమ్-సంజ్ఞాపర్యుదాసస్తు పుంసి చరితార్థః-సత్యమ్ బిభర్తేః భృఞ ఇతి దీర్ఘాన్తాత్ క్యాదేర్వా ణ్యత్-క్యప్తు భరతేరేవ-తదనుబన్ధకగ్రహణే ఇతి పరిభాషయా॥§॥మృజేర్విభాషా॥౩॥౧॥౧౧౩॥మృజేః క్యబ్వా స్యాత్-పక్షే ణ్యత్-మృజ్యః॥§॥చజోః కు ఘిణ్ణ్యతోః॥౭॥౩॥౫౨॥చస్య జస్య చ కుత్వం స్యాత్-ఘితి ణ్యతి చ పరే నిష్ఠాయామనిట ఇతి వక్తవ్యమ్ తేనేహ న-గర్జ్యమ్-మృజేర్వృద్ధిః-మార్గ్యః॥§॥న్యఙ్క్వాదీనాఞ్చ॥౭॥౩॥౫౩॥కుత్వం స్యాత్-న్యఙ్కుః-నావఞ్చేరిత్యుప్రత్యయః॥§॥రాజసూయసూర్యమృషోద్యరుచ్యకుప్యకృష్టపచ్యావ్యథ్యాః॥౩॥౧॥౧౧౪॥ఏతే సప్త క్యబన్తా నిపాత్యన్తే-రాజ్ఞా సోతవ్యో ఽభిషవద్వారా నిష్పాదయితవ్యః-యద్వా లతాత్మకః సోమో రాజా-స సూయతే ఖణ్డ్యతే ఽత్రేతి అధికరణే క్యప్ నిపాతనాద్దీర్ఘః-రాజసూయం రాజసూయః-అర్ధర్చాదిః-సరత్యాకాశే సూర్యః-కర్తరి క్యప్-నిపాతనాదుత్వమ్-యద్వా షూ ప్రేరణే తుదాదిః-సువతి కర్మణి లోకం ప్రేరయతి క్యపో రుట్-మృషోపపదాద్వదేః కర్మణి నిత్యం క్యప్-మృషోద్యమ్-విశేష్యనిఘ్నమియమ్-ఉచ్ఛ్రాయ సౌన్దర్య గుణా మృషోద్యాః-రోచతేరుచ్యః-గుపేరాదేః కత్వం చ సంజ్ఞాయామ్-సువర్ణరజతభిన్నం ధనం కుప్యమ్-గోప్యమన్యత్-కృష్టే స్వయమేవ పచ్యన్తే కృష్టపచ్యాః-కర్మకర్తరి-శుద్ధే తు కర్మణి కృష్టపాక్యాః-న వ్యథతే అవ్యథ్యః॥§॥భిద్యోద్ధ్యౌ నదే॥౩॥౧॥౧౧౫॥భిదేరుజ్ఝేశ్చ క్యప్ ఉజ్ఝేర్ధత్వఞ్చ-భినత్తి కూలం భిద్యః ఉజ్ఝత్యుదకముద్ధ్యః-నదే కిమ్ భేత్తా-ఉజ్ఝితా॥§॥పుష్యసిద్ధ్యౌ నక్షత్రే॥౩॥౧॥౧౧౬॥అధికరణే క్యబ్నిపాత్యతే-పుష్యన్త్యస్మిన్నర్థాః పుష్యః-సిధ్యన్త్యస్మిన్ సిధ్యః॥§॥విపూయవినీయజిత్యా ముఞ్జకల్కహలిషు॥౩॥౧॥౧౧౭॥పూఙ్నీఞ్జిభ్యః క్యప్-విపూయో ముఞ్జః రజ్జ్వాదికరణాయ శోధయితవ్య ఇత్యర్థః-వినీయః కల్కః-పిష్టౌషధవిశేష ఇత్యర్థః-పాపమితి వా-జిత్యో హలిః-బలేన కృష్టవ్య ఇత్యర్థః-కృష్టసమీకరణార్థం స్థూలకాష్ఠమ్-అన్యత్ర తు విపవ్యమ్-వినేయమ్-జేయమ్॥§॥ప్రత్యపిభ్యాం గ్రహేః॥౩॥౧॥౧౧౮॥✻॥ఛన్దసీతి వక్తవ్యమ్॥✻॥ప్రతిగృహ్యమ్-అపిగృహ్యమ్-లోకే తు-ప్రతిగ్రాహ్యమ్-అపిగ్రాహ్యమ్॥§॥పదాస్వైరిబాహ్యాపక్ష్యేషు చ॥౩॥౧॥౧౧౯॥అవగృహ్యమ్ ప్రగృహ్యమ్ పదమ్-అస్వైరీ పరతన్త్రః-గృహ్యకాః శుకాః పఞ్జరాదిబన్ధేన పరతన్త్రీకృతా ఇత్యర్థః-బాహ్యాయాం గ్రామగృహ్యా సేనా-గ్రామబహిర్భూతేత్యర్థః-స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశాత్పుంనపుంసకయోర్న-పక్షే భవః పక్ష్యః దిగాదిత్వాద్యత్-ఆర్యగృహ్యా తే ఆర్యగృహ్యాః తత్పక్షాశ్రితా ఇత్యర్థః॥§॥విభాషా కృవృషోః॥౩॥౧॥౧౨౦॥క్యప్ స్యాత్-కృత్యమ్ వృష్యమ్ పక్షే॥§॥ఋహలోర్ణ్యత్॥

౩॥౧॥౧౨౪॥ ఋవర్ణాన్తాద్ధలన్తాచ్చ ధాతోర్ణ్యత్స్యాత్ -కార్యం-వర్జ్యమ్॥§॥యుగ్యఞ్చ పత్రే॥ ౩॥౧॥౧౨౧॥ పత్రంవాహనమ్-యుగ్యో గౌః-అత్ర క్యప్ కుత్వఞ్చ నిపాత్యతే॥§॥అమావస్యదన్యతరస్యామ్॥౩॥౧॥౧౨౨॥ అమోపపదాద్వసేరధికరణేణ్యత్ - వృద్ధౌసత్యాంపాక్షికో హ్రస్వశ్చ నిపాత్యతే-అమాసహవసతోఽస్యాంచన్ద్రార్కౌ అమావస్యా-అమావాస్యా- ఋహలోర్ణ్యత్ -చజోరితికుత్వమ్-పాక్యమ్॥పాణౌ సృజేర్ణ్యద్వాచ్యః॥ ఋదుపధలక్షణస్య క్యపోఽపవాదః-పాణిభ్యాంసృజ్యతే పాణిసర్గ్యా రజ్జుః॥సమవపూర్వాచ్చ॥సమవసర్గ్యః॥§॥నక్వాదేః॥ ౭॥౩॥౫౯॥ క్వాదేర్ధాతోశ్చజోః కుత్వన్న -గర్జ్యమ్- వార్త్తికకారస్తుచజోరితిసూత్రే నిష్ఠాయామనిట ఇతిపూరయిత్వా నక్వాదేరిత్యాది ప్రత్యాచఖ్యౌ తేనఅజితర్జి ప్రభృతీనాన్న కుత్వం నిష్ఠాయాం సేట్కత్వాత్ - గ్రుచుగ్లుఞ్చ ప్రభృతీనాన్తు క్త్వాదిత్వేపి కుత్వంస్యాదేవ-సూత్రమతేతుయద్యపివిపరీతంప్రాప్తంతథాపి యథోత్తరమ్మునీనాం ప్రామాణ్యమ్॥§॥అజివ్రజ్యోశ్చ॥౭॥౩॥౬౦॥నకుత్వమ్-సమాజః-పరివ్రాజః॥§॥ భుజన్యుబ్జౌ పాణ్యుపతాపయోః॥ ౭॥౩॥౬౧॥ఏతయోరేతౌనిపాతితౌ-భుజ్యతేనేనేతిభుజః పాణిః-హలశ్చేతిఘఞ్ -న్యుబ్జన్త్యస్మిన్నితిన్యుబ్జః ఉపతాపోరోగః పాణ్యుపతాపయోః కిమ్-భోగః సముద్గః॥ §॥ప్రయాజానుయాజౌ యజ్ఞాఙ్గే॥౭॥౩॥౬౨॥ఏతౌనిపాతౌ యజ్ఞాఙ్గే- పఞ్చ ప్రయాజాః- త్రయోనూయాజాః-యజ్ఞాఙ్గే కిమ్- ప్రయాగః-అనుయాగః॥§॥వఞ్చేర్గతౌ॥ ౭॥౩॥౬౩॥కుత్వన్న-వఞ్చ్యమ్ గతౌకిమ్ వంక్యంకాష్ఠమ్-కుటిలీకృతమిత్యర్థః §॥ఓక ఉచః కే॥ ౭॥౩॥౬౪॥ఉచేర్గుణకుత్వే నిపాత్యేతే కేపరే ఓకశ్శకున్తవృషలౌ-ఇగుపధలక్షణః కః-ఘఞాసిద్ధే అన్తోదాత్తార్థమిదమ్॥§॥ ణ్య ఆవశ్యకే॥ ౭॥౩॥౬౫॥కుత్వన్న-అవశ్యపాచ్యమ్॥§॥యజయాచరుచప్రవచర్చశ్చ॥ ౭॥౩॥౬౬॥ణ్యే కుత్వన్న -యాజ్యం-యాచ్యం-రోచ్యం-ప్రవాచ్యం గ్రన్థవిశేషః-ఋచ్ అర్చ్యమ్ ఋదుపధత్వేపిఅతఏవజ్ఞాపకాణ్ణ్యత్ ॥❋॥త్యజేశ్చ॥❋॥ త్యాజ్యమ్॥త్యజిపూజ్యోశ్చేతి కాశికా॥ తత్ర పూజేర్గ్రహణంచిన్త్యంభాష్యానుక్తత్వాత్ -ణ్యత్ప్రకరణే త్యజేరుపసంఖ్యానమితిహి భాష్యమ్॥§॥వచోఽశబ్దసంజ్ఞాయామ్॥ ౭॥౩॥౬౭॥వాచ్యమ్-శబ్దాఖ్యాయాంతు వాక్యమ్॥§॥ప్రయోజ్యనియోజ్యౌ శక్యార్థే॥ ౭॥౩॥౬౮॥ ప్రయోక్తుంశక్యః ప్రయోజ్యః నియోజ్యో భృత్యః॥§॥ భోజ్యం భక్ష్యే॥ ౭॥౩॥౬౯॥భోగ్యమన్యత్ ॥❋॥ణ్యత్ప్రకరణే లపిదభిభ్యాం చేతివక్తవ్యమ్॥❋॥ లాప్యమ్ దభిర్ధాతుష్వపఠితోపి వార్త్తికబలాత్స్వీకార్యః దాభ్యః॥§॥ఓరావశ్యకే॥౩॥౧॥౧౨౫॥ ఉవర్ణాన్తాద్ధాతోర్ణ్యత్స్యాదవశ్యమ్భావే ద్యోత్యే-లావ్యంపావ్యమ్॥§॥ ఆసుయువపిరపిలపిత్రపిచమ

శ్చ॥౩।౧।౧౨౬॥షుఞ్-ఆసావ్యమ్ యుమిశ్రణే-యావ్యం-వావ్యం-రావ్యం-లావ్యం-త్రావ్యం-ఆచామ్యమ్॥§॥ఆనాయ్యోఽనిత్యే॥౩।౧।౧౨౭
ఆఙ్పూర్వాన్నయతేర్ణ్యదాయాదేశశ్చ నిపాత్యతే దక్షిణాగ్నివిశేష ఏవ-సహి గార్హపత్యాదానీయతేఽనిత్యశ్చ సతతమప్రజ్వలనాత్-
ఆనేయోఽన్యః ఘటాదిః-వైశ్యకులాదేరానీతో దక్షిణాగ్నిశ్చ॥§॥ప్రణాయ్యోఽసమ్మతౌ॥౩।౧।౧౨౮॥సమ్మతిః ప్రీతివిషయీభవనం కర్మవ్యాపా
రః-తథాఽభోగేష్వాదరోఽపి సమ్మతిః-ప్రణాయ్యశ్చోరః-ప్రీత్యనర్హ ఇత్యర్థః ప్రణాయ్యోఽన్తేవాసీ- విరక్త ఇత్యర్థః-ప్రణేయోఽన్యః॥§॥ పాయ్యసా
న్నాయ్యనికాయ్యధాయ్యామానహవిర్నివాససామిధేనీషు॥ ౩।౧।౧౨౯॥మీయతేఽనేన పాయ్యమ్మానమ్ ణ్యత్-ధాతోరాదేః పత్వఞ్చ-ఆతో
యుక్చిణ్కృతోః-సమ్యఙ్నీయతే హోమార్థమగ్నిం ప్రతీతి సాన్నాయ్యం హవిర్విశేషః-ణ్యదాయాదేశః సమో దీర్ఘశ్చ నిపాత్యతే- నిచీయతేఽస్మి
న్ధాన్యాదికం నికాయ్యో నివాసః అధికరణే ణ్యత్-ఆయ్ ధాతోరాదేః కత్వఞ్చ నిపాత్యతే ధీయతేఽనయా సమిదితి ధాయ్యా ఋక్॥ §॥ క్రతౌ కుణ్డ
పాయ్యసఞ్చాయ్యౌ॥౩।౧।౧౩౦॥కుణ్డేన పీయతేఽస్మిన్సోమః కుణ్డపాయ్యః క్రతుః-సఞ్చీయతేఽసౌ సఞ్చాయ్యః॥§॥ అగ్నౌ పరిచాయ్యోపచా
య్యసమూహ్యాః॥౩।౧।౧౩౧॥అగ్నిధారణార్థే స్థలవిశేషే ఏతే సాధవః-అన్యత్ర తు పరిచేయమ్-ఉపచేయం సంవాహ్యమ్॥§॥చిత్యాగ్నిచిత్యే చ॥
౩।౧।౧౩౨॥చీయతేఽసౌ చిత్యోఽగ్నిః-అగ్నేశ్చయనమగ్నిచిత్యా-ప్రైషాతిసర్గప్రాప్తకాలేషు కృత్యాశ్చ- త్వయా గన్తవ్యం గమనీయం గమ్య
మ్-ఇహ లోటా బాధా మాభూదితి పునః కృత్యవిధిః- స్త్ర్యధికారాదూర్ధ్వం వాసరూపవిధిః క్వచిన్నేతి జ్ఞాపయతి- తేన క్తల్యుట్తుమున్ఖలర్థేషు
నేతి సిద్ధమ్ అర్హే కృత్యతృచశ్చ- స్తోతుమర్హః స్తుత్యః- స్తుతికర్మ స్తోతా-స్తుతికర్తా-లిఙా బాధా మాభూదితి కృత్యతృచోర్విధిః॥§॥ భవ్యగేయప్రవ
చనీయోపస్థానీయజన్యాప్లావ్యాపాత్యా వా॥౩।౪।౬౮॥ఏతే కృత్యాన్తాః కర్తరి వా నిపాత్యన్తే పక్షే తయోరేవ- సకర్మకాత్కర్మణి-అకర్మ
కాత్తు భావే జ్ఞేయాః భవతీతి భవ్యః - భవ్యమనేన వా-గాయతీతి గేయః సామ్నామయమ్- గేయం సామానేన వా ఇత్యాది-శకి లిఙ్చ- చాత్కృ
త్యాః-వోఢుం శక్యో వోఢవ్యః-వహనీయో వాహ్యః-లిఙా బాధా మాభూదితి కృత్యోక్తిః-లాఘవాదనేనైవ జ్ఞాపనసమ్భవే ప్రైషాదిసూత్రే కృ
త్యాశ్చేతి సూత్రజమ్ అర్హే కృత్యతృచో గ్రహణఞ్చ॥——* ఇతి కృత్యప్రక్రియా. *——§ ణ్వుల్తృచౌ॥౩।౧।౧౩౩॥ధాతోరేతౌ
స్తః కర్తరి కృతి ఇతి కర్తరి-యువోరనాకౌ- కారకః-కర్తా- వాహకః వోఢుమర్హో వోఢా- కారికా- కర్త్రీ-గాఙ్కుటాదిభ్యోఽఞ్ణిన్ఙిత్-కుటితా-అఙ్ ణిత్

క్తైర్నజిత్త్వమ్-కోటకః-విజ ఇట్-విజితా-హనస్తోచిణ్ణలోః-ఘాతకః-ఆతో యుక్-దాయకః-నోదాత్తోపదేశస్యేతి న వృద్ధిః-శమకః-దమకః-అనిటస్తు నియామకః-జనివధ్యోశ్చ-జనకః-వధ హింసాయామ్ వధకః-రధిజభోరచి-రన్ధకః-జమ్భకః-నేట్యలిటి రధేః-రధితా-రద్ధా-మస్జినశోరితి నుమ్ మఙ్క్తా-నంష్టా-నశితా-రభేరశబ్లిటోః-రమ్భకః రబ్ధా-లభేశ్చ-లమ్భకః-లబ్ధా-తీషసహ-ఏషితా-ఏష్టా-సహితా-సోఢా దరిద్రాతేరాలోపః-దరిద్రితా-ణ్వులి న-దరిద్రాయకః-కృత్యల్యుట ఇత్యేవ సూత్రమస్తు-యత్ర విహితాస్తతోన్యత్రాపి స్యురిత్యర్థాత్ - ఏవఞ్చ బహులగ్రహణం యోగవిభాగేన కృన్మాత్రస్యార్థవ్యభిచారార్థమ్-పాదాభ్యాం హ్రియతే పాదహారకః-కర్మణి ణ్వుల్ ॥❁॥ క్రమేః కర్తర్యాత్మనేపదవిషయాత్కృత ఇణ్నిషేధో వాచ్యః ॥❁॥ ప్రక్రన్తా-కర్తరి కిమ్-ప్రక్రమితవ్యమ్-ఆత్మనేపదేతి కిమ్ సంక్రమితా-అనన్యభావే విషయశబ్దః-తేనానుపసర్గాద్వేతి వికల్పార్హస్య న నిషేధః-క్రమితా-తదర్హత్వమేవ తద్విషయత్వమ్-తేన క్రన్తేత్యపీతి కేచిత్-గమేరిడిత్యత్ర పరస్మైపదగ్రహణం తఙానయోరభావం లక్షయతి-సంజిగమిషితా-ఏవన్న వృద్ధ్యేశ్చతుర్భ్యః విష్వృత్సితా-యజన్తాత్ ణ్వుల్-అలోపస్య స్థానివత్త్వాన్న వృద్ధిః-పాపచకః- యఙ్లుగన్తాత్తు పాపాచకః ॥§॥ నన్దిగ్రహిపచాదిభ్యో ల్యుణిన్యచః ॥ ౩ ॥ ౧ ॥ ౧౩౪ ॥ నన్ద్యాదేర్ల్యుః గ్రహ్యాదేర్ణినిః పచాదేరచ్ స్యాత్-నన్దయతీతి నన్దనః-జనమర్దయతీతి జనార్దనః-మధుసూదనః విశేషేణ భీషయత ఇతి విభీషణః- లవణః-నన్ద్యాదిగణే నిపాతనాణ్ణత్వమ్ గ్రాహీ- స్థాయీ- మన్త్రీ- విశయీ- వృద్ధ్యభావో నిపాతనాత్-విషయీ- ఇహ షత్వమపి-పరిభావీ-పరిభవీ-పాక్షికో వృద్ధ్యభావో నిపాత్యతే పచాదిరాకృతిగణః శివశమరిష్టస్య కరే - కర్మణిఘటోఽఠచ్ ఇతి సూత్రయోః కరోతేర్ఘటశ్చ అచ్ప్రయోగాత్ అచ్ప్రత్యయ ఏవ రేయజ్లుగ్విధానాచ్చ - కేషాంచిత్స్వార్థస్త్వనుబన్ధాసంజనార్థః-కేషాంచిత్ప్రపఞ్చార్థః-కేషాంచిద్బాధకబాధనార్థః-పచతీతి పచః-నదట్-చోరట్-దేవట్-ఇత్యాదయష్టితః-నదీ-చోరీ-దేవీ-దీవ్యతేరిగుపధేతి కః ప్రాప్తః-జారభరా-శ్వపచా-అనయోః కర్మణ్యణ్ ప్రాప్తః-స్వం క్వాదిషు పాఠాత్ శ్వపాకోపి-యజోఽచి చేతి లుక్-న ధాతులోప ఇతి గుణవృద్ధినిషేధః-చేక్రియః- నేన్యః-లోలువః-పోపువః-మరీమృజః ॥❁॥ చరిచలిపతివదీనాం వా ద్విత్వమచ్యాక్ చాభ్యాసస్యేతి వక్తవ్యమ్ ॥❁॥ ఆగమస్య దీర్ఘత్వసామర్థ్యాదభ్యాసహ్రస్వో హలాదిశేషశ్చ న-చరాచరః చలాచలః-పతాపతః-వదావదః-హన్తేర్ఘత్వఞ్చ - ఘత్వమభ్యాసస్యోత్తరస్య తు అభ్యాసాచ్చేతి కుత్వమ్- ఘనాఘనః ॥❁॥ పాటేర్ణిలుక్చోక్చ దీర్ఘశ్చాభ్యాసస్య ॥❁॥ పాటూపటః-పటు-చరః-చలః-

పతః వదః-హనః పాటః-రాత్రేః కృతీతివాముమ్ రాత్రించరః-రాత్రిచరః॥ § ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః కః॥ ౩॥౧॥౧౩౫॥ ఏభ్యః కస్స్యాత్-క్షిపః వి
ఖః-బుధః-కృశః జ్ఞః-ప్రీణాతీతి ప్రియః-కిరతీతి కిరః-వాసరూపవిధినాణ్వుల్ తృచావపి-క్షేపకః-క్షేప్తా॥ § ఆతశ్చోపసర్గే॥ ౩॥౧॥౧౩౬॥ కస్స్యాత్
శ్యాద్వ్యధేతి ణస్యాపవాదః-సుగ్లః-ప్రజ్ఞః॥ § పాఘ్రాధ్మాధేట్దృశశ్శః॥ ౩॥౧॥౧౩౭॥ పిబతీతి పిబః-జిఘ్రః-ధమః-ధయః-ధయాకన్యా-ధేటష్టి
త్వాత్ స్తనన్ధయీతి ఖశీవశీప్ ప్రాప్తః-ఖశోఽన్యత్ర నేష్యత ఇతి హరదత్తః పశ్యతీతి పశ్యః-ఘ్రస్సంజ్ఞాయాన్న-వ్యాఘ్రాదిభిరితి నిర్దేశాత్॥ § అ
నుపసర్గాల్లిమ్పవిన్దధారిపారివేద్యుదేజిచేతిసాతిసాహిభ్యశ్చ॥ ౩॥౧॥౧౩౮॥ శస్స్యాత్-లిమ్పః-విన్దః-ధారయః-పారయః-వేదయః-ఉదేజయః-
చేతయః-సాతిస్సుఖార్థః సౌత్రో హేతుమణ్ణ్యన్తః-సాతయః వాసరూపన్యాయేన క్విపి సాత్ పరమాత్మా-సాతవన్తో భక్తాః-షహమర్షణే చురా
దిః-హేతుమణ్ణ్యన్తో వా-సాహయః-అనుపసర్గాత్కిమ్-ప్రలిపః॥ ❁ ॥ నౌ లిమ్పేర్వాచ్యః॥ ❁ నిలిమ్పా దేవాః॥ ❁ గవాదిషు విన్దేస్సంజ్ఞాయామ్॥ ❁
గోవిన్దః-అరవిన్దం॥ § దదాతిదధాత్యోర్విభాషా॥ ౩॥౧॥౧౩౯॥ శస్స్యాత్-దదః దధః-పక్షే వక్ష్యమాణో ణః-అనుపసర్గాదిత్యేవ-ప్రదః-ప్రధః॥ §
జ్వలితికసన్తేభ్యో ణః॥ ౩॥౧॥౧౪౦॥ ఇతిశబ్ద ఆద్యర్థః-జ్వలాదిభ్యః కసన్తేభ్యో ణస్స్యాద్వా-పక్షే అచ్-జ్వాలః-జ్వలః-చాలః-చలః-అనుపసర్గాది
త్యేవ-ఉజ్జ్వలః॥ ❁ ॥ తనోతేరుపసంఖ్యానమ్॥ ❁ ॥ ఇహానుపసర్గాదితి విభాషేతి చ న సమ్బధ్యతే-అవతనోతీత్యవతానః॥ § శ్యాద్వ్యధాస్రుసం
స్ర్వతీణవసావహృల్లిహశ్లిషశ్వసశ్చ॥ ౩॥౧॥౧౪౧॥ శ్యైఙ్ ప్రభృతిభ్యో నిత్యం ణస్స్యాత్-శ్యైఙో ఽవశ్యతేశ్చాదన్తత్వాత్ సిద్ధే పృథగ్గ్రహ
ణం ఉపసర్గే కం బాధితుమ్-అవశ్యాయః-ప్రతిశ్యాయః-ఆత్-దాయః-ధాయః-వ్యాధః స్రుగతౌ-ఆఙ్పూర్వస్సంపూర్వశ్చ-ఆస్రావః-సంస్రావః-
అత్యాయః-అవసాయః-అవహారః-లేహః-శ్లేషః-శ్వాసః॥ § దున్యోరనుపసర్గే॥ ౩॥౧॥౧౪౨॥ ణస్స్యాత్-దునోతీతి దావః-నీసాహచర్యాత్సా
నుబన్ధకాద్దునోతేరేవ ణః-దవతేస్తు పచాద్యచ్-దవః-నయతీతి నాయః-ఉపసర్గే తు ప్రదవః-ప్రణయః॥ § విభాషా గ్రహః॥ ౩॥౧॥౧౪౩॥ ణో వా-
పక్షే అచ్-వ్యవస్థితవిభాషేయమ్-తేన జలచరే గ్రాహః-జ్యోతిషి గ్రహః భవతేశ్చేతి కాశికా-భవ్యో దేవః సంసారశ్చ-భావాః పదార్థాః-భా
ష్యనుతే తు ప్రాప్త్యర్థాచ్చురాదిణ్యన్తాదచ్-భావః॥ § గేహే కః॥ ౩॥౧॥౧౪౪॥ గేహే కర్తరి గృహేః కస్స్యాత్-గృహ్ణాతీతి ధాన్యాదికమితి గృహమ్
తాత్స్థ్యాద్గృహా దారాః॥ § శిల్పిని ష్వున్॥ ౩॥౧॥౧౪౫॥ క్రియాకౌశలం శిల్పం తద్వతి కర్తరి ష్వున్ స్యాత్॥ ❁ ॥ నృతిఖనిరఞ్జిభ్య ఏవ॥ ❁ ॥ నర్త

కః- నర్తకీ ఖనకః-ఖనకీ॥❁॥అసిఅకాఽనేచరఞ్జేర్నలోపో వాచ్యః॥❁॥రజకః-రజకీ-భాష్యమతేతున్నృతిఖనిభ్యామేవష్వున్-రఞ్జేస్తుక్వున్-శిల్పి
సంజ్ఞయోరితిక్వున్-టాప్-రజికా-పుంయోగేతురజకీ॥§॥గస్థకన్॥౩॥౧॥౧౪౬॥ గాయతేస్థకన్స్యాత్ శిల్పినికర్తరి-గాథకః॥ §॥ణ్యుట్చ॥౩॥౧॥
౧౪౭॥గాయనః-టిత్వాద్గాయనీ॥§॥హశ్చవ్రీహికాలయోః॥౩॥౧॥౧౪౮॥ హాకోహాఙశ్చణ్యుట్స్యాత్ వ్రీహౌకాలేచకర్తరి-జహాత్యుదకమి
తిహాయనో వ్రీహిః జహాతిభావానితిహాయనోవర్షమ్-జిహీతేప్రాప్నోతీతివా॥§॥ ప్రుస్రుల్వస్సమభిహారేవున్॥౩॥౧॥౧౪౯॥సమభిహారగ్ర
హణేనసాధుకారిత్వంలక్ష్యతే-ప్రవకః-స్రవకః-లవకః॥§॥ఆశిషిచ॥౩॥౧॥౧౫౦॥ఆశీర్విషయార్థవృత్తేర్ధాతోర్వున్స్యాత్కర్తరి-జీవతాత్-జీవ
కః-నన్దతాత్-నన్దకః-ఆశీః ప్రయోక్తృధర్మః-ఆశాసితుఃపిత్రాదేరియముక్తిః॥§॥కర్మణ్యణ్॥౩॥౨॥౧॥కర్మణ్యుపపదేధాతోరణ్ప్రత్యయస్స్యా
త్-ఉపపదసమాసః కుమ్భంకరోతీతికుమ్భకారః-ఆదిత్యంపశ్యతీత్యాదావనభిధానాన్న॥❁॥శీలికామిభక్ష్యాచరిభ్యోణః॥❁॥ అణోఽపవాదా
ర్థంవార్తికమ్-మాంసశీలా-మాంసకామా-మాంసభక్షా-కల్యాణాచారా॥❁॥ఈక్షిక్షమిభ్యాంచ॥❁॥సుఖప్రతీక్షా-బహుక్షమా-కథన్తర్హి-
గఙ్గాధరభూధరాదయః-కర్మణశ్శేషత్వవివక్షాయాంషష్ఠ్యాభవిష్యన్తి॥§॥హ్వావామశ్చ॥౩॥౨॥౨॥ అణ్స్యాత్-కాపవాదః-స్వర్గహ్వాయః తన్తువా
యః-ధాన్యమాయః॥§॥ఆతోనుపసర్గేకః॥౩॥౨॥౩॥ఆదన్తాద్ధాతోరనుపసర్గాత్కర్మణ్యుపపదేకస్స్యాత్-నాణ్-ఆతోలోపః గోదః-పార్ష్ణిత్రమ్-
అనుపసర్గేకిమ్-గోసన్ధాయః-కవిధౌసర్వత్రప్రసారిణిభ్యోడః-బ్రహ్మజినాతి బ్రహ్మజ్యః - సర్వత్రగ్రహణాత్ - ఆతశ్చోపసర్గే॥ ఆహ్వః-ప్ర
హ్వః॥§॥సుపిస్థః॥ ౩॥౨॥౪॥ సుపీతియోగోవిభజ్యతే-సుపిఉపపదేఆదన్తాత్కస్స్యాత్ - ద్వాభ్యాంపిబతీతిద్విపః-సమస్థః-విషమస్థః-తతస్థః-
సుపిస్థఇతికస్స్యాత్ ఆరమ్భసామర్థ్యాద్భావే-ఆఖూనాముత్థానమాఖూత్థః॥§॥ప్రష్ఠోఽగ్రగామిని॥౮॥౩॥౯౨॥ప్రతిష్ఠతఇతిప్రష్ఠోగౌః-అగ్రతో
గచ్ఛతీత్యర్థః-అగ్రగతికిమ్- ప్రస్థః॥§॥అమ్బామ్బగోభూమిసవ్యాపద్విత్రికుశేకుశఙ్క్వఙ్గుమఞ్జిపుఞ్జిపరమేబర్హిర్దివ్యగ్నిభ్యః స్థః॥ ౮॥౩॥౯౭॥స్థ
ఇతికప్రత్యయాన్తస్యానుకరణమ్ షష్ఠ్యర్థేప్రథమా-ఎభ్యః స్థస్యసస్యషస్స్యాత్-ద్విష్ఠః-త్రిష్ఠః-ఇతఊర్ధ్వంకర్మణిసుపీతిద్వయమప్యనువర్తతే
తత్రాకర్మకేషుసుపీత్యస్యసమ్బన్ధః॥§॥తున్దశోకయోఃపరిమృజాపనుదోః॥ ౩॥౨॥౫॥తున్దశోకయోఃకర్మణోరుపపదయోరాభ్యాంకస్స్యాత్॥
❁॥ఆలస్యసుఖాహరణయోరితివక్తవ్యమ్॥❁॥తున్దంపరిమార్ష్టితితున్దపరిమృజోఽలసః- శోకాపనుదః - సుఖస్యాహర్తా- అలసాదన్యత్రతున్దపరి

మూర్ధ ఏవ-యశ్చ సంసారాసారత్వోపదేశేన శోకమపనుదతి స శోకాపనోదః॥❁॥కప్రకరణే మూలవిభుజాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్॥❁॥మూలాని విభుజతీతి మూలవిభుజో రథః-ఆకృతిగణోఽయమ్ మహీధ్రః-కుధ్రః-గిలతి గిలః॥§॥ప్రేదాజ్ఞః॥౩॥౨॥౬॥దారూపాజ్ఞానాతేశ్చ ప్రోపసృష్టాత్కర్మణ్యుపపదే కస్స్యాత్-అణోఽపవాదః సర్వప్రదః-పథిప్రజ్ఞః-అనుపసర్గ ఇత్యుక్తేః ప్రాదన్యస్మిన్సతి న కః-గోసంప్రదాయః॥§॥సమి ఖ్యః॥౩॥౨॥౭॥ గోసంఖ్యః॥§॥గాపోష్టక్॥ ౩॥ ౨॥ ౮ ॥ అనుపసృష్టాభ్యామాభ్యాం టక్ స్యాత్కర్మణ్యుపపదే-సామగః సామగీ-ఉపసర్గే తు సామసంగాయః॥ ❁॥పిబతేస్సురాశీధ్వోరితి వక్తవ్యమ్॥❁॥సురాపీ శీధుపీ-అన్యత్ర క్షీరపా బ్రాహ్మణీ-సురాం పాతి రక్షతీతి సురాపా॥§॥హరతేరనుద్యమనేఽచ్॥ ౩॥౨॥౯॥అంశహరః-అనుద్యమనే కిమ్-భారహారః॥❁॥శక్తిలాఙ్గలాఙ్కుశతోమరయష్టిఘటఘటీధనుష్షు గ్రహేరుపసంఖ్యానమ్॥❁॥ శక్తిగ్రహః-లాఙ్గలగ్రహః-సూత్రే చ ధార్యర్థే-సూత్రగ్రహః-యస్తు సూత్రం కేవలముపాదత్తే న తు ధారయతి తత్రాణేవ-సూత్రగ్రాహః॥§॥వయసి చ॥౩॥౨॥౧౦॥ఉద్యమనార్థం సూత్రమ్ కవచహరః కుమారః॥§॥ఆఙి తాచ్ఛీల్యే॥౩॥౨॥౧౧॥పుష్పాణ్యాహరతి తచ్ఛీలః పుష్పాహరః-తాచ్ఛీల్యే కిమ్ భారహారః॥§॥అర్హః॥౩॥౨॥౧౨॥అర్హతేరచ్ స్యాత్కర్మణ్యుపపదే అణోఽపవాదః పూజార్హా బ్రాహ్మణీ॥§॥స్తమ్బకర్ణయోరమిజపోః॥౩॥౨॥౧౩॥❁॥హస్తిసూచకయోరితి వక్తవ్యమ్॥❁॥స్తమ్బేరమతే స్తమ్బేరమో హస్తీ-తత్పురుషే కృతీతి హలదన్తాదితి వా ఙేరలుక్-కర్ణేజపస్సూచకః॥ §॥శమి ధాతోస్సంజ్ఞాయామ్॥❁॥౩॥౨॥౧౪॥శమ్భవః-శంవదః పునర్ధాతుగ్రహణం బాధకవిషయేఽపి ప్రవృత్త్యర్థమ్-కృఞో హేత్వాదిషు టో మా భూత్-శఙ్కరా నామ పరివ్రాజికా తచ్ఛీలా॥§॥అధికరణే శేతేః॥౩॥౨॥౧౫॥ఖే శేతే ఖశయః॥❁॥ పార్శ్వాదిషూపసంఖ్యానమ్॥❁॥పార్శ్వాభ్యాం శేతే పార్శ్వశయః-పృష్ఠశయః- ఉదరేణ శేతే ఉదరశయః॥❁॥ఉత్తానాదిషు కర్తృషు॥❁॥ఉత్తానశ్శేతే ఉత్తానశయః- అవమూర్ధశయః-అవనతో మూర్ధా యస్య సః-అవమూర్ధా-అధోముఖశ్శేత ఇత్యర్థః॥❁॥ గిరౌ డశ్ఛన్దసి॥❁॥గిరౌ శేతే గిరిశః కథం తర్హి గిరిశముపచచార ప్రత్యహం సా సుకేశీతి - గిరిరస్యాస్తీతి విగ్రహే లోమాదిత్వాచ్ఛః॥ §॥చరేష్టః॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౧౬ ॥ అధికరణే ఉపపదే- కురుచరః- కురుచరీ॥ §॥భిక్షాసేనాదాయేషు చ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౧౭ ॥ భిక్షాం చరతీతి భిక్షాచరః - సేనాచరః- ఆదాయేతి ల్యబన్తమ్ ఆదాయచరః - కథం ప్రెత్యుక్షిహాం సహచరీమితి-పచాద్యచ్చరడితి పాఠాత్॥§॥పురోఽగ్రతోఽగ్రేషు సర్తేః॥౩॥౨॥౧౮॥పురస్సరః- అగ్రతస్సరః- అగ్రసరః- అగ్రేణాగ్రే వా సరతీత్య

గ్రసరః. సూత్రేఽగ్ర ఇతిపదన్తత్వమపి నిపాత్యతే. కథన్తర్హి. యూథం తదగ్రసరగర్వితకృష్ణసారమితి. బాహుళకాదితి హరదత్తః॥ §॥ పూర్వే కర్తరి॥ ౩॥౨॥౧౯॥ కర్తృవాచిని పూర్వశబ్దే ఉపపదే సర్తేష్టస్స్యాత్. పూర్వస్సరతీతి పూర్వసరః. కర్తరికిమ్. పూర్వం దేశం సరతీతి పూర్వసారః॥ §॥ కృఞో హేతుతాచ్ఛీల్యానులోమ్యేషు॥ ౩॥౨॥౨౦॥ ఏషు ద్యోత్యేషు కరోతేష్టస్స్యాత్. అతః కృకమీతి సః. యశస్కరీ విద్యా. శ్రాద్ధకరః. వచనకరః॥ §॥ దివావిభానిశాప్రభాభాస్కరాన్తానన్తాదిబహునాన్దీకింలిపిలిబిబలిభక్తికర్తృచిత్రక్షేత్రసంఖ్యాజఙ్ఘాబాహ్వహర్యత్తద్ధనురరుష్షు॥ ౩॥౨॥౨౧॥ ఏషుకృఞష్టస్స్యాత్. అహేత్వాదావపి. దివాకరః. విభాకరః. నిశాకరః. ప్రభాకరః. కస్కాదిత్వాత్సః. భాస్కరః. బహుకరః. బహుశబ్దస్య వైపుల్యార్థం సంఖ్యాపేక్షయా పృథగ్గ్రహణమ్. లిపిలిబిశబ్దౌ పర్యాయౌ. సంఖ్యా. ఏకకరః. ద్వికరః. కస్కాదిత్వాదహస్కరః. నిత్యం సమాసేఽనుత్తరపదస్థస్యేతి షత్వమ్. ధనుష్కరః. అరుష్కరః॥ ❁॥ కింయత్తద్బహుషు కృఞోఽజ్విధానమితి వార్తికమ్॥ ❁॥ కిఙ్కరా. యత్కరా. తత్కరా. హేత్వాదౌ టమ్బాధిత్వాపరత్వాదచ్. పుంయోగే ఙీష్. కిఙ్కరీ॥ §॥ కర్మణి భృతౌ॥ ౩॥౨॥౨౨॥ కర్మశబ్దే ఉపపదే కరోతేష్టస్స్యాత్. కర్మకరో భృతకః. కర్మకారోఽన్యః॥ §॥ నశబ్దశ్లోకకలహగాథావైరచాటుసూత్రమన్త్రపదేషు॥ ౩॥౨॥౨౩॥ ఏషుకృఞష్టో న. హేత్వాదిషు ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యతే. శబ్దకార ఇత్యాది॥ §॥ స్తమ్బశకృతోరిన్॥ ౩॥౨॥౨౪॥ ❁॥ వ్రీహివత్సయోరితి వక్తవ్యమ్॥ ❁॥ స్తమ్బకరిర్వ్రీహిః. శకృత్కరిర్వత్సః. వ్రీహివత్సయోః కిమ్. స్తమ్బకారః. శకృత్కారః॥ §॥ హరతేర్దృతినాథయోః పశౌ॥ ౩॥౨॥౨౫॥ దృతినాథయోరుపపదయోః హృఞ ఇన్ స్యాత్ పశౌ కర్తరి. దృతిం హరతీతి దృతిహరిః. నాథన్నాసారజ్జుం హరతీతి నాథహరిః. పశౌకిమ్. దృతిహారః. నాథహారః॥ §॥ ఫలేగ్రహిరాత్మమ్భరిశ్చ॥ ౩॥౨॥౨౬॥ ఫలాని గృహ్ణాతీతి ఫలేగ్రహిః. ఉపపదస్య ఏదన్తత్వం గ్రహేరిన్ప్రత్యయశ్చ నిపాత్యతే. ఆత్మానం బిభర్తీతి ఆత్మమ్భరిః. ఆత్మనో ముమాగమః. భృఞ ఇన్. చాత్కుక్షిమ్భరిః. చాన్ద్రాస్తు ఆత్మోదరకుక్షిష్వితి పేఠుః. జ్యోత్స్నైకరసమ్భరుదరమ్భరయశ్చ కౌకా ఇతి మురారిః॥ §॥ ఏజేః ఖశ్॥ ౩॥౨॥౨౮॥ ణ్యన్తాదేజేః ఖశ్ స్యాత్॥ §॥ అరుర్ద్విషదజన్తస్య ముమ్॥ ౬॥౩॥౬౭॥ అరుషో ద్విషతోఽజన్తస్య చ ముమాగమస్స్యాత్. ఖిదన్తే ఉత్తరపదే. నత్వవ్యయస్య. శిత్వాచ్ఛబాదిః. జనమేజయతీతి జనమేజయః॥ ❁॥ వాతశునీతిలశర్ధేష్వజధేట్తుదజహాతిభ్యః ఖశ ఉపసంఖ్యానమ్॥ ❁॥ వాతమజా మృగాః॥ §॥ ఖిత్యనవ్యయస్య॥ ౬॥౩॥౬౬॥ ఖిదన్తే పరే పూర్వపదస్య హ్రస్వస్స్యాత్ తతో ముమ్. శునిన్ధయః. తిలన్తుదః.

శర్ధఞ్జహామాషాః శర్ధోఽపానశబ్దః తం జహతీతి విగ్రహః-జహాతేరన్తర్భావితణ్యర్థః ॥§॥ నాసికాస్తనయోర్ధ్మాధేటోః ॥౩॥౨॥౨౯॥ అత్ర వార్తికమ్ ॥
❁॥ స్తనే ధేటో నాసికాయాం ధ్మశ్చేతి వాచ్యమ్ ॥❁॥ స్తనంధయతీతి స్తనన్ధయః-ధేటః టిత్త్వాత్ స్తనన్ధయీ-నాసికన్ధమః-నాసికన్ధయః ॥§॥ నాడీ
ముష్ట్యోశ్చ ॥౩॥౨॥౩౦॥ ఏతయోః కర్మణోరుపపదయోః ధ్మాధేటోః ఖశ్ స్యాత్-యథాసంఖ్యం నేష్యతే-నాడిన్ధమః-నాడిన్ధయః ముష్టిన్ధమః ము
ష్టిన్ధయః ॥❁॥ ఘటీఖారీఖరీషూపసంఖ్యానమ్ ॥❁॥ ఘటిన్ధమః-ఘటిన్ధయః-ఇత్యాది-ఖారీపరిమాణవిశేషః ఖరీ గర్దభీ ॥§॥ ఉది కూలే రుజివహోః ॥
౩॥౨॥౩౧॥ ఉత్పూర్వాభ్యాం రుజివహిభ్యాం కూలే కర్మణ్యుపపదే ఖశ్ స్యాత్-కూలముద్రుజతీతి కూలముద్రుజః కూలముద్వహః ॥§॥ వహాభ్రే
లిహః ॥౩॥౨॥౩౨॥ వహః స్కన్ధః-తం లేఢీతి వహంలిహో గౌః-అదాదిత్వాచ్ఛపో లుక్-ఖశో ఙిత్త్వాన్న గుణః-అభ్రంలిహో వాయుః ॥§॥ పరి
మాణే పచః ॥౩॥౨॥౩౩॥ ప్రస్థమ్పచా స్థాలీ-ఖారిమ్పచః కటాహః ॥§॥ మితనఖే చ ॥౩॥౨॥౩౪॥ మితమ్పచా బ్రాహ్మణీ-నఖమ్పచా యవాగూః పచిర
త్ర తాపవాచీ ॥§॥ విధ్వరుషోస్తుదః ॥౩॥౨॥౩౫॥ విధున్తుదః-ముమికృతే సంయోగాన్తస్య లోపః-అరున్తుదః ॥§॥ అసూర్యలలాటయోర్దృశితపోః ॥
౩॥౨॥౩౬॥ అసూర్యమిత్యసమర్థసమాసః దృశినా నఞః సమ్బన్ధాత్-సూర్యం న పశ్యన్తీత్యసూర్యమ్పశ్యా రాజదారాః-లలాటన్తపస్సూర్యః ॥§॥ ఉ
గ్రమ్పశ్యేరమ్మదపాణిన్ధమాశ్చ ॥౩॥౨॥౩౭॥ ఏతే నిపాత్యన్తే-ఉగ్రమితి క్రియావిశేషణం తస్మిన్నుపపదే దృశేః ఖశ్-ఉగ్రం పశ్యతీత్యుగ్రమ్ప
శ్యః-ఇరా ఉదకం తేన మాద్యతి దీప్యతే అభిధానత్వాదితి ఇరమ్మదో మేఘజ్యోతిః-ఇహ నిపాతనాత్ శ్యన్న-పాణయో ధ్మాయన్తేఽస్మిన్నితి పాణిన్ధ
మో ధ్వా-అన్ధకారాద్యావృత ఇత్యర్థః-తత్ర హి సర్పాద్యపనోదనాయ పాణయశ్శబ్ద్యన్తే ॥§॥ ప్రియవశే వదః ఖచ్ ॥౩॥౨॥౩౮॥ ప్రియంవదః వ
శంవదః ॥❁॥ గమేస్సుపి వాచ్యః ॥❁॥ అసంజ్ఞార్థమిదమ్-మితఙ్గమో హస్తీ ॥ విహాయసో విహ ఇతి వాచ్యమ్ ॥❁॥ ఖచ్చ డిద్వా వాచ్యః ॥❁॥ విహఙ్గ
మః-విహఙ్గః-భుజఙ్గమః భుజఙ్గః ॥§॥ ద్విషత్పరయోస్తాపేః ॥౩॥౨॥౩౯॥ ఖచ్ స్యాత్ ॥§॥ ఖచి హ్రస్వః ॥౬॥౪॥౯౪॥ ఖచ్పరే ణౌ ఉపధాయా హ్ర
స్వస్స్యాత్-ద్విషన్తం పరం వా తాపయతీతి ద్విషన్తపః-పరన్తపః-ఘుటఘటీగ్రహణాల్లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషా అనిత్యా-తేనేహ న-ద్విషతీం తాపయ
తీతి ద్విషతీతాపః ॥§॥ వాచి యమో వ్రతే ॥౩॥౨॥౪౦॥ వాక్శబ్ద ఉపపదే యమేః ఖచ్ స్యాత్ వ్రతే గమ్యే ॥§॥ వాచంయమపురన్దరౌ చ ॥
౬॥౩॥౬౯॥ వాచ్పరోరమన్తత్వం నిపాత్యతే-వాచంయమో మానవ్రతీ-వ్రతే కిమ్-అశక్త్యాదినా వాచం యచ్ఛతీతి వాగ్యామః ॥§॥ పూస్సర్వ

మోర్ధారిసహాః ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౪౧ ॥ పురందారయతీతిపురన్దరః - సర్వంసహః - సహిగ్రహణమసంజ్ఞార్థమ్ - భగేచదారేరితి కాశి
కా - బాహుళకేనలబ్ధమిదమిత్యాహుః-భగందారయతీతిభగన్దరః॥§॥సర్వకూలాభ్రకరీషేషుకషః॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౪౨॥ సర్వంకషః-ఖలః-కూ
లంకషా-నదీ-అభ్రంకషో-వాయుః-కరీషంకషా-వాత్యా॥ §॥మేఘర్తిభయేషుకృఞః॥ ౩ ॥ ౨॥ ౪౩॥ మేఘంకరః-ఋతింకరః-భయంక
రః-భయశబ్దేనతదన్తవిధిః- అభయంకరః॥§॥క్షేమప్రియమద్రేఽణ్ చ॥౩॥౨॥౪౪॥ఏషుకృఞోఽణ్ స్యాత్ చాత్ ఖచ్-క్షేమంకరః- క్షేమ
కారః-ప్రియంకరః-ప్రియకారః-మద్రంకరః-మద్రకారః-వేతి వాచ్యేఽణ్ గ్రహణం హేత్వాదిషుటో మాభూదితి-కథన్తర్హి-అల్పారమ్భాః క్షే
మకరా ఇతికర్మణశ్శేషత్వవివక్షాయాంపచాద్యచ్॥§॥ఆశితేభువఃకరణభావయోః॥౩॥౨॥౪౫॥ఆశితశబ్దఉపపదేభవతేఃఖచ్- ఆశితోభవత్యనే
నఆశితమ్భవ ఓదనః-ఆశితస్యభవనమాశితమ్భవః॥§॥సంజ్ఞాయాంభృతౄవృజిధారిసహితపిదమః॥౩॥౨॥౪౬॥విశ్వంబిభర్తీతివిశ్వమ్భరః విశ్వమ్భ
రా- రథన్తరంసామ-ఇహరథేనతరతీతివ్యుత్పత్తిమాత్రమ్ నత్వవయవార్థానుగమః- పతింవరాకన్యా-శత్రుఞ్జయోహస్తీ- యుగన్ధరః-పర్వ
తః-శత్రుంసహః-శత్రుంతపః-అరిన్దమః దమిశ్శమనాయామ్- తేనసకర్మకఇత్యుక్తమ్-మతాన్తరేతుఅన్తర్భావితణ్యర్థోత్రదమిః॥§॥గమశ్చ॥౩॥
౨॥౪౭॥సుతఙ్గమః॥ §॥అన్తాత్యన్తాధ్వదూరపారసర్వానన్తేషుడః॥౩॥౨॥౪౮॥సంజ్ఞాయామితినివృత్తమ్-ఏషుగమేర్డస్స్యాత్-డిత్వసామర్థ్యా
దభస్యాపిటేర్లోపః-అన్తగచ్ఛతీత్యన్తగ ఇత్యాది॥❁॥సర్వత్రపన్నయోరుపసఙ్ఖ్యానమ్॥❁॥సర్వత్రగః-పన్నంపతితంగచ్ఛతీతిపన్నగః- పన్నమితి
పద్యతేఃక్తాన్తంక్రియావిశేషణమ్॥❁॥ఉరసోలోపశ్చ॥❁॥ఉరసాగచ్ఛతీత్యురగః॥❁॥సుదురోరధికరణే॥❁॥సుఖేనగచ్ఛతీత్యత్రసుగః-దుర్గః॥❁॥
అన్యత్రాపిదృశ్యతఇతివక్తవ్యమ్॥❁॥గ్రామగః॥❁॥డేచవిహాయసోవిహాదేశోవక్తవ్యః॥❁॥విహగః॥§॥ఆశిషిహనః॥౩॥౨॥౪౯॥శత్రుంవధ్యా
చ్ఛత్రుహః-ఆశిషికిమ్-శత్రుఘాతః॥ §॥దారావాహనోఽణన్తస్యచటస్సంజ్ఞాయామ్॥❁॥ దారుశబ్దఉపపదే ఆఙ్పూర్వాద్ధన్తేరణ్ టకార
శ్చాన్తాదేశోవక్తవ్యఇత్యర్థః-దార్వాఘాటః॥❁॥చారౌవా॥చార్వాఘాటః చార్వాఘాతః॥❁॥కర్మణిసమిచ॥❁॥ కర్మణ్యుపపదే సమ్పూర్వా
ద్ధన్తేరుక్తంవేత్యర్థః వర్ణాన్సంహన్తీతివర్ణసంఘాటః- వర్ణసంఘాతః-పదసంఘాటః-పదసంఘాతః॥§॥అపేక్లేశతమసోః॥౩॥౨॥౫౦॥అపపూర్వాద్ధన్తే
ర్డస్స్యాత్-అనాశీరర్థమిదమ్ క్లేశాపహఃపుత్రః తమోపహఃసూర్యః॥§॥కుమారశీర్షయోర్ణినిః॥౩॥౨॥౫౧॥ కుమారఘాతీ-శిరస్శీర్షభావోనిపా

త్యతే-శీర్షఘాతీ॥§॥లక్షణేజాయాపత్యోష్టక్॥౩॥౨॥౫౨॥హన్తేష్టక్స్యాత్ లక్షణవతికర్తరి-జాయాఘ్నోనా-పతిఘ్నీస్త్రీ॥§॥ అమనుష్యకర్తృకే చ॥౩॥౨॥౫౩॥జాయాఘ్నస్తిలకాలకః-పతిఘ్నీపాణిరేఖా పిత్తఘ్నంఘృతమ్-అమనుష్యేతికిమ్ ఆఖుఘాతశ్శూద్రః-అథకథంబలభద్రఃప్రలమ్బఘ్నఃశత్రుఘ్నఃకృతఘ్న ఇత్యాది-మూలవిభుజాదిత్వాత్సిద్ధమ్-చోరఘాతోనగరఘాతోహస్తీతితుబాహులకాదణ్॥§॥శక్తౌహస్తికవాటయోః॥ ౩॥౨॥౫౪॥హన్తేష్టక్స్యాత్ శక్తౌద్యోత్యాయామ్ మనుష్యకర్తృకార్థమిదమ్ హస్తిఘ్నోనా-కవాటఘ్నశ్చోరః- కపాటేతిపాఠాన్తరమ్॥ §॥పాణిఘతాడఘౌశిల్పిని॥౩॥౨॥౫౫॥హన్తేష్టక్టిలోపోఘత్వఞ్చనిపాత్యతేపాణితాడయోరుపపదయోః-పాణిఘః-తాడఘః-శిల్పినికిమ్-పాణిఘాతః- తాడఘాతః॥❁॥రాజఘఉపసంఖ్యానమ్॥❁॥రాజానంహన్తిరాజఘః॥§॥ఆఢ్యసుభగస్థూలపలితనగ్నాన్ధప్రియేషుచ్వ్యర్థేష్వచ్వౌకృఞఃకరణేఖ్యున్॥౩॥౨॥౫౬॥ఏషుచ్వ్యర్థేష్వచ్వ్యన్తేషుకర్మసూపపదేషుకృఞఃకరణేఖ్యున్స్యాత్ -అనాఢ్యమాఢ్యంకుర్వన్త్యనేనఆఢ్యంకరణమ్-అచ్వౌకిమ్-ఆఢ్యీకుర్వన్త్యనేన-క్తహ్నప్రతిషేధసామర్థ్యాత్ ల్యుడపినేతికాశికా-భాష్యమతేతుల్యుట్స్యాదేవ-అచ్వావిత్యుత్తరార్థమ్॥§కర్తరిభువఃఖిష్ణుచ్ఖుకఞౌ॥౩॥౧॥౫౭॥ ఆఢ్యాదిషుచ్వ్యర్థేష్వచ్వ్యన్తేషుభవతేరేతౌస్తః అనాఢ్యఆఢ్యోభవతీతిఆఢ్యంభవిష్ణుః-ఆఢ్యంభావుకః స్పృశోఽనుదకేక్విన్-ఘృతస్పృక్-కర్మణీతినివృత్తమ్-మన్త్రేణస్పృశతీతిమన్త్రస్పృక్-ఋత్విగ్దధృక్-వ్యాఖ్యాతమ్- త్యదాదిషుదృశోఽనాలోచనేకఞ్చ॥❁॥సమానాన్యయోశ్చేతివాచ్యమ్॥❁సదృక్-సదృశః-అన్యాదృక్-అన్యాదృశః కోఽపివాచ్యః తాదృక్షః సదృక్షః-అన్యాదృక్షః॥§॥సత్సూద్విషద్రుహదుహయుజవిదభిదచ్ఛిదజినీరాజాముపసర్గేఽపిక్విప్॥౩॥౨॥౬౧॥ఏభ్యఃక్విప్స్యాదుపసర్గేసత్యసతిచసుప్యుపపదే-ద్యుసత్-ఉపనిషత్-అణ్డసూః-ప్రసూః మిత్రద్విట్- ప్రద్విట్ మిత్రధ్రుక్-ప్రధ్రుక్-గోధుక్-ప్రధుక్-అశ్వయుక్-ప్రయుక్-వేదవిత్-నివిదిత్యాది॥❁॥ అగ్రగ్రామాభ్యాన్నయతేర్ణోవాచ్యః॥❁॥అగ్రణీః గ్రామణీః॥§॥భజోణ్విః॥ ౩॥౨॥౬౨॥సుప్యుపసర్గేచోపపదేభజోణ్విస్స్యాత్-అంశభాక్-ప్రభాక్॥§॥అదోఽనన్నే॥౩॥౨॥౬౮॥విట్స్యాత్-ఆమమత్తిఆమాత్-సస్యాత్-అనన్నేకిమ్-అన్నాదః॥§॥ క్రవ్యేచ॥౩॥౨॥౬౯॥అదేర్విట్-పూర్వేణసిద్ధేవచనమణ్బాధనార్థమ్-క్రవ్యాత్-ఆమమాంసభక్షకః-కథన్తర్హి-క్రవ్యాదోఽస్రపఆశరఇతి-పక్వమాంసశబ్ద ఉపపదేఽణ్-ఉపపదస్యక్రవ్యాదేశఃపృషోదరాదిత్వాత్॥§॥దుహఃకప్ఘశ్చ॥౩॥౨॥౭౦॥కామదుఘా॥§॥అన్యేభ్యోఽపిదృశ్యన్తే॥౩॥౨॥౭౫॥ ఛన్దసీతినివృ

త్రమ్-మనిన్ క్వనిప్ వనిప్ విచ్ ఏతే ప్రత్యయా ధాతోస్స్యుః॥ §॥ నేడ్వశికృతి॥ ౭॥ ౨॥ ౮॥ వశాదేః కృత ఇట్ న స్యాత్-శౄం-సుశర్మా-ప్రాతరి
త్వా॥ §॥ విడ్వనోరనునాసికస్యాత్॥ ౬॥ ౪॥ ౪౧॥ అనునాసికస్య ఆత్ స్యాత్-విజాయత ఇతి విజావా-ఓణృ- అవావా విచ్ రేట్- రోట్- సుగణ్॥
§॥ క్విప్ చ॥ ౩॥ ౨॥ ౭౬॥ అయమపి దృశ్యతే-సత్సూద్విషేతి త్వస్యైవ ప్రపఞ్చః-ఉఖాస్రత్-పర్ణధ్వత్-వాహభ్రట్॥ §॥ అన్తః॥ ౮॥ ౪॥ ౨౦॥ పదా
న్తస్యానితేర్నస్య ణత్వం స్యాదుపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరశ్చేత్- హే ప్రాణ్-శాస ఇదితీత్వమ్-మిత్రాణి శాస్తీతి మిత్రశీః॥ ❁ ఆశాసః క్వావుపధా
యా ఇత్వం వాచ్యమ్॥ ❁॥ ఆశీః-ఇత్వోత్వే-గీః-పూః॥ §॥ ఇస్మన్త్రన్క్విషు చ॥ ౬॥ ౪॥ ౯౭॥ ఏషు ఛాదేర్హ్రస్వస్స్యాత్-తనుచ్ఛత్-అనునాసికస్య
క్వితి దీర్ఘః మోనో ధాతోః- ప్రతాన్-ప్రశాన్-చ్ఛ్వోరిత్యూఠ్-అక్షద్యూః-జ్వరత్వరేత్యూఠ్-జూః-జురౌ-జురః-తూః-స్రూః ఊః వృద్ధిః జనా
నవతీతి జనౌః-జనావౌ-జనావః-మూః-మువౌ-మువః-సుమూః సుమ్వౌ-సుమ్వః రాల్లోపః-మూర్ఛా-మూః-మురౌ- మురః-ధుర్వీ-ధూః॥ §॥ గమః క్వౌ
౬॥ ౪॥ ౪౦॥ అనునాసికలోపస్స్యాత్-అఙ్గగత్॥ ❁॥ గమాదీనామితి వక్తవ్యమ్॥ ❁॥ పరీతత్-సంయత్- సునత్॥ ❁ ఊఙ్ చ గమాదీనామితి వక్తవ్యం
లోపశ్చ॥ ❁॥ అగ్రేగూః-అగ్రేభ్రూః॥ §॥ స్థః క చ॥ ౩॥ ౨॥ ౭౭॥ చాత్ క్విప్-శంస్థః-శంస్థాః-శమి ధాతోరిత్యచం బాధితుం సూత్రమ్॥ §॥ సుప్యజాతౌ ణి
నిస్తాచ్ఛీల్యే॥ ౩॥ ౨॥ ౭౮॥ అజాత్యర్థే సుపి ధాతోర్ణినిస్స్యాత్ తాచ్ఛీల్యే ద్యోత్యే-ఉష్ణభోజీ శీతభోజీ-అజాతౌ కిమ్- బ్రాహ్మణానామన్త్రయి
తా-తాచ్ఛీల్యే కిమ్-ఉష్ణం భుఙ్క్తే కదాచిత్-ఇహ వృత్తికారేణోపసర్గభిన్న ఏవ సుపి ణినిరితి వ్యాఖ్యాయ ఉత్ప్రతిభ్యామాఙ్ఙి సర్తేరుపసంఖ్యానమితి ప
ఠితమ్-హరదత్తమాధవాదిభిశ్చ తదేవానుసృతమ్ ఏతచ్చ భాష్యవిరోధాదుపేక్ష్యమ్-ప్రసిద్ధశ్చోపసర్గే ణినిః-సబభూవోపజీవినామ్-అనుయా
యివర్గః ఏతత్యధోధామవిసారి నవఇచ్ఛనీయాః ప్రభన్నోఽనుజీవిభిరిత్యాదౌ॥ ❁॥ సాధుకారిణ్యుపసంఖ్యానమ్॥ ❁॥ బ్రహ్మణి వదః॥ ❁ ॥ అతా
చ్ఛీల్యార్థం వార్తికద్వయమ్- సాధుకారీ - బ్రహ్మవాదీ॥ §॥ కర్తర్యుపమానే॥ ౩॥ ౨॥ ౭౯॥ ణినిస్స్యాత్-ఉపపదార్థః కర్తా ప్రత్యయార్థస్య కర్తురు
పమానం చేత్-ఉష్ట్ర ఇవ క్రోశతి ఉష్ట్రక్రోశీ-ధ్వాంక్షరావీ-అతాచ్ఛీల్యార్థం జాత్యర్థం చ సూత్రమ్-కర్తరి కిమ్-అపూపానివ భక్షయతి మాషాన్-
ఉపమానే కిమ్-ఉష్ట్రః క్రోశతి॥ §॥ వ్రతే॥ ౩॥ ౨॥ ౮౦॥ ణినిస్స్యాత్-స్థణ్డిలశాయీ॥ §॥ బహులమాభీక్ష్ణ్యే॥ ౩॥ ౨॥ ౮౧॥ పౌనఃపున్యే ద్యోత్యే సు
ప్యుపపదే ణినిః-క్షీరపాయిణ ఉశీనరాః॥ §॥ మనః॥ ౩॥ ౨॥ ౮౨॥ సుపి మన్యతేర్ణినిస్స్యాత్-దర్శనీయమానీ॥ §॥ ఆత్మమానే ఖశ్చ ౩॥ ౨॥ ౮౩॥ స్వకర్మకే మ

న సే వర్తమానాన్మన్యతేః సుపి ఖశ్ స్యాత్ - చాణ్ణినిః - పణ్డితమాత్మానమ్మన్యతే పణ్డితమ్మన్యః - పణ్డితమానీ ॥ ఖిత్యనవ్యయస్య ॥ కాళిమ్మన్యా - అనవ్యయస్య కిమ్ దివామన్యా ॥ § ॥ ఇచ ఏకాచోఽమ్ప్రత్యయవచ్చ ॥ ౬ ॥ ౩ ॥ ౬౮ ॥ ఇజన్తాదేకాచోఽమ్ స్యాత్ స చ స్వాద్యమ్వత్ ఖిదన్తే పరే - ఔతోఽమ్శసోః ॥ గామ్మన్యః వామ్ శసోః ॥ స్త్రియమ్మన్యః - స్త్రిమ్మన్యః - న్య - నరమ్మన్యః - భువమ్మన్యః - శ్రియమాత్మానమ్మన్యతే శ్రిమ్మన్యం కులమ్ - భాష్యకారవచనాత్ శ్రీశబ్దస్య హ్రస్వః ముము మోఽరభావశ్చ ॥ § ॥ భూతే ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౮౪ ॥ అధికారోయమ్ - వర్తమానే లడితి యావత్ ॥ § ॥ కరణే యజః ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౮౫ ॥ కరణే ఉపపదే భూతార్థాద్యజేర్ణినిః స్యాత్ కర్తరి - సోమేనేష్టవాన్ సోమయాజీ - అగ్నిష్టోమయాజీ ॥ § ॥ కర్మణి హనః ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౮౬ ॥ పితృవ్యఘాతీ - కర్మణీత్యేతత్సహాచేత్యతః యావదధిక్రియతే ॥ § ॥ బ్రహ్మభ్రూణవృత్రేషు క్విప్ ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౮౭ ॥ ఏషు కర్మసూపపదేషు హన్తేర్భూతే క్విప్ స్యాత్ - బ్రహ్మహా - భ్రూణహా వృత్రహా క్విప్ చేత్యేవ సిద్ధే నియమార్థమిదమ్ - బ్రహ్మాదిష్వేవ హన్తేరేవ భూత ఏవ క్విబేవేతి - చతుర్విధోఽత్ర నియమ ఇతి కాశికా - బ్రహ్మాదిష్వేవ క్విబేవేతి ద్వివిధో నియమ ఇతి భాష్యమ్ ॥ § ॥ సుకర్మపాపమన్త్రపుణ్యేషు కృఞః ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౮౯ ॥ సుకర్మాదిషు కృఞః క్విప్ స్యాత్ - త్రివిధోఽత్ర నియమ ఇతి కాశికా - సుకృత్ - కర్మకృత్ - పాపకృత్ - మన్త్రకృత్ పుణ్యకృత్ - క్విబేవేతి నియమాత్ కర్మకృతవానిత్యత్ర అణ్ న - కృఞ ఏవేతి నియమాన్మన్త్రమధీతవాన్ మన్త్రాధ్యాయః - అత్ర న క్విప్ - భూత ఏవేతి నియమాత్ మన్త్రం కరోతి కరిష్యతి వేతి వివక్షాయాం న క్విప్ - స్వాదిష్వేవేతి నియమాభావాదన్యస్మిన్నపి సుప్యుపపదే క్విప్ - శాస్త్రకృత్ - భాష్యకృత్ ॥ § ॥ సోమే సుఞః ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౯౦ ॥ సోమసుత్ - చతుర్విధోఽత్ర నియమ ఇతి కాశికా ఏవముత్తరసూత్రేపి ॥ § ॥ అగ్నౌ చేః ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౯౧ ॥ అగ్నిచిత్ ॥ § ॥ కర్మణ్యగ్న్యాఖ్యాయామ్ । ౩ ॥ ౨ ॥ ౯౨ ॥ కర్మణ్యుపపదే కర్మణ్యేవ కారకే చినోతేః క్విప్ స్యాత్ అగ్న్యాధారస్థలవిశేషస్యాఖ్యాయామ్ శ్యేన ఇవ చితః శ్యేనచిత్ ॥ § ॥ కర్మణీనివిక్రియః ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౯౩ ॥ కర్మణ్యుపపదే విపూర్వాత్ క్రీణాతేరినిః స్యాత్ ॥ ❁ ॥ కుత్సితగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ॥ ❁ ॥ సోమవిక్రయీ ఘృతవిక్రయీ ॥ § ॥ దృశేః క్వనిప్ ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౯౪ ॥ కర్మణి భూత ఇత్యేవ పారం దృష్టవాన్ పారదృశ్వా ॥ § ॥ రాజని యుధికృఞః ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౯౫ ॥ క్వనిప్ స్యాత్ - యుధిరన్తర్భావితణ్యర్థః - రాజానం యోధితవాన్ రాజయుధ్వా - రాజకృత్వా ॥ § ॥ సహే చ ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౯౬ ॥ కర్మణీతి నివృత్తమ్ సహయుధ్వా - సహకృత్వా ॥ § ॥ సప్తమ్యాం జనేర్డః ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౯౭ ॥ సరసిజమ్ - మన్దురాయాం జాతో మన్దురజః - జ్యాపోరితి హ్రస్వః ॥ § ॥ పఞ్చమ్యామజాతౌ ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౯౮ ॥ జాతిశబ్దవర్జితే పఞ్చమ్యన్త ఉపపదే జనేర్డః స్యాత్ - సం

త్తమ్-మనిన్ క్వనిప్ వనిప్ విచ్ ఏతే ప్రత్యయా ధాతోస్స్యుః॥ §॥ నేడ్వశికృతి॥ ౭॥ ౨॥ ౮॥ వశాదేః కృత ఇణ్ న స్యాత్-శ్లా-సుశర్మా-ప్రాతరిత్వా॥ §॥ విడ్వనోరనునాసికస్యాత్॥ ౬॥ ౪॥ ౪౧॥ అనునాసికస్య ఆత్స్యాత్-విజాయత ఇతి విజావా-ఓణ్ర-అవావా విచ్ రేట్-రోట్-సుగణ్॥ §॥ క్విప్ చ॥ ౩॥ ౨॥ ౭౬॥ అయమపి దృశ్యతే-సత్సూద్విషేతి త్వస్యైవ ప్రపఞ్చః-ఉఖాస్రత్-పర్ణధ్వత్-వాహభ్రట్॥ §॥ అన్తః॥ ౮॥ ౪॥ ౨౦॥ పదాన్తస్యాని తేర్నస్య ణత్వం స్యాదుపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరశ్చేత్-హే ప్రాన్-శాస ఇదిత్త్వమ్-మిత్రాణి శాస్తీతి మిత్రశీః॥ ❁ ఆశాసః క్వావుపధాయా ఇత్త్వం వాచ్యమ్॥ ❁॥ ఆశీః-ఇతోత్వే-గీః-పూః॥ §॥ ఇస్మన్త్రన్క్విషు చ॥ ౬॥ ౪॥ ౯౭॥ ఏషు ఛాదేర్హ్రస్వస్స్యాత్-తనుచ్ఛత్ అనునాసికస్య క్వేతి దీర్ఘః మోనో ధాతోః-ప్రతాన్-ప్రశాన్-ఛ్వోరితి ఊఠ్-అక్షద్యూః-జ్వరత్వరేత్యూఠ్-జూః-జురౌ-జురః-తూః-స్రూః-ఊః వృద్ధిః జనావతీతి జనౌః-జనావౌ-జనావః-మూః-మువౌ-మువః-సుమూః సుమ్వౌ-సుమ్వః-రాల్లోపః-ముర్ఛా-మూః-మురౌ-మురః-ధుర్వీ-ధూః॥ §॥ గమః క్వౌ॥ ౬॥ ౪॥ ౪౦॥ అనునాసికలోపస్స్యాత్-అఙ్గగత్॥ ❁॥ గమాదీనామితి వక్తవ్యమ్॥ ❁॥ పరీతత్-సంయత్-సునత్॥ ❁॥ ఊఙ్ చ గమాదీనామితి వక్తవ్యం లోపశ్చ॥ ❁॥ అగ్రేగూః-అగ్రేభ్రూః॥ §॥ స్థః క చ॥ ౩॥ ౨॥ ౭౭॥ చాత్ క్విప్-శంస్థః-శంస్థాః-శమి ధాతోరిత్యచం బాధితుం సూత్రమ్॥ §॥ సుప్యజాతౌ ణినిస్తాచ్ఛీల్యే॥ ౩॥ ౨॥ ౭౮॥ అజాత్యర్థే సుపి ధాతోర్ణినిస్స్యాత్ తాచ్ఛీల్యే ద్యోత్యే-ఉష్ణభోజీ శీతభోజీ-అజాతౌ కిమ్-బ్రాహ్మణానామన్త్రయితా-తాచ్ఛీల్యే కిమ్-ఉష్ణంభుఙ్క్తే కదాచిత్-ఇహ వృత్తికారేణోపసర్గభిన్న ఏవ సుపి ణినిరితి వ్యాఖ్యాయ ఉత్ప్రతిభ్యామాఙి సర్తేరుపసంఖ్యానమితి పఠితమ్-హరదత్తమాధవాదిభిశ్చ తదేవానుసృతమ్ ఏతచ్చ భాష్యవిరోధాదుపేక్ష్యమ్-ప్రసిద్ధశ్చోపసర్గే ణినిః-సబభూవోపజీవినామ్-అనుయాయివర్గః ఏతత్యథో ధామవిసారి నవఙ్కనీయాః ప్రభవోఽనుజీవిభిరిత్యాదౌ॥ ❁॥ సాధుకారిణ్యుపసంఖ్యానమ్॥ ❁॥ బ్రహ్మణి వదః॥ ❁॥ అతాచ్ఛీల్యార్థం వార్తికద్వయమ్-సాధుకారీ-బ్రహ్మవాదీ॥ §॥ కర్తర్యుపమానే॥ ౩॥ ౨॥ ౭౯॥ ణినిస్స్యాత్-ఉపపదార్థః కర్తా ప్రత్యయార్థస్య కర్తురుపమానం చేత్-ఉష్ట్ర ఇవ క్రోశతి ఉష్ట్రక్రోశీ-ధ్వాంక్షరావీ అతాచ్ఛీల్యార్థం జాత్యర్థం చ సూత్రమ్-కర్తరి కిమ్-అపూపానివ భక్షయతి మాషాన్-ఉపమానే కిమ్-ఉష్ట్రః క్రోశతి॥ §॥ వ్రతే॥ ౩॥ ౨॥ ౮౦॥ ణినిస్స్యాత్-స్థణ్డిలశాయీ॥ §॥ బహులమాభీక్ష్ణ్యే॥ ౩॥ ౨॥ ౮౧॥ పౌనఃపున్యే ద్యోత్యే సుప్యుపపదే ణినిః క్షీరపాయిణ ఉశీనరాః॥ §॥ మనః॥ ౩॥ ౨॥ ౮౨॥ సుపి మన్యతేర్ణినిస్స్యాత్-దర్శనీయమానీ॥ §॥ ఆత్మమానే ఖశ్చ॥ ౩॥ ౨॥ ౮౩॥ స్వకర్మకేమ

న నేవ_ర్తమానాన్మన్యతేః సుపి ఖశ్ స్యాత్ - చాణ్ణినిః - పణ్డితమాత్మానమ్మన్యతే పణ్డితమ్మన్యః - పణ్డితమానీ ॥ ఖిత్యనవ్యయస్య ॥ కాళిమ్మన్యా - అనవ్యయస్యేతికిమ్ దివామన్యా ॥ § ॥ ఇచఏకాచోఽమ్ ప్రత్యయవచ్చ ॥ ౬ ॥ ౩ ॥ ౬౮ ॥ ఇజన్తాదేకాచోఽమ్ స్యాత్ సచస్వాద్యమ్వత్ ఖిదన్తేపరే - ఔ తోఽమ్శసోః ॥ గామ్మన్యః వామ్శసోః ॥ స్త్రియమ్మన్యః - స్త్రీమ్మన్యః - న్య - నరమ్మన్యః - భువమ్మన్యః - శ్రియమాత్మానమ్మన్యతే శ్రీమన్యం కులమ్ - భాష్యకారవచనాత్ శ్రీశబ్దస్య హ్రస్వః ముమమోరభావశ్చ ॥ § ॥ భూతే ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౮౪ ॥ అధికారోఽయమ్ - వర్తమానే లడితి యావత్ ॥ § ॥ కరణే యజః ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౮౫ ॥ కరణే ఉపపదే భూతార్థాద్యజేర్ణినిః స్యాత్ కర్తరి - సోమేనేష్టవాన్ సోమయాజీ - అగ్నిష్టోమయాజీ ॥ § ॥ కర్మణి హనః ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౮౬ ॥ పితృవ్యఘాతీ - కర్మణీత్యేతత్సహే చేతి యావదధిక్రియతే ॥ § ॥ బ్రహ్మభ్రూణవృత్రేషు క్విప్ ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౮౭ ॥ ఏషు కర్మసూపపదేషు హన్తేర్భూతే క్విప్ స్యాత్ - బ్రహ్మహా - భ్రూణహా వృత్రహా - క్విప్ చేత్యేవ సిద్ధే నియమార్థమిదమ్ - బ్రహ్మాదిష్వేవ హన్తేరేవ భూతఏవ క్విబేవేతి - చతుర్విధోఽత్ర నియమ ఇతి కాశికా బ్రహ్మాదిష్వేవ క్విబేవేతి ద్వివిధోఽయం నియమ ఇతి భాష్యమ్ ॥ § ॥ సుకర్మపాపమన్త్రపుణ్యేషు కృఞః ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౮౯ ॥ సుకర్మాదిషు కృఞః క్విప్ స్యాత్ - త్రివిధోఽత్ర నియమ ఇతి కాశికా - సుకృత్ - కర్మకృత్ - పాపకృత్ - మన్త్రకృత్ పుణ్యకృత్ - క్విబేవేతి నియమాత్ కర్మకృతవానిత్యత్ర అణ్ న - కృఞ ఏవేతి నియమాన్మన్త్రమధీతవాన్ మన్త్రాధ్యాయః - అత్ర న క్విప్ - భూత ఏవేతి నియమాత్ మన్త్రం కరోతి కరిష్యతి వేతి వివక్షాయాం న క్విప్ - స్వాదిష్వేవేతి నియమాభావాదన్యస్మిన్నపి సుప్యుపపదే క్విప్ - శాస్త్రకృత్ - భాష్యకృత్ ॥ § ॥ సోమే సుఞః ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౯౦ ॥ సోమసుత్ - చతుర్విధోఽత్ర నియమ ఇతి కాశికా ఏవముత్తరసూత్రేఽపి ॥ § ॥ అగ్నౌ చేః ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౯౧ ॥ అగ్నిచిత్ ॥ § ॥ కర్మణ్యగ్న్యాఖ్యాయామ్ । ౩ ॥ ౨ ॥ ౯౨ ॥ కర్మణ్యుపపదే కర్మణ్యేవ కారకే చినోతేః క్విప్ స్యాత్ అగ్న్యాధారస్థలవిశేషస్యాఖ్యాయామ్ శ్యేన ఇవ చితః శ్యేనచిత్ ॥ § ॥ కర్మణీనివిక్రియః ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౯౩ ॥ కర్మణ్యుపపదేఽపి పూర్వాత్ క్రీణాతేరినిః స్యాత్ ॥ ❀ ॥ కుత్సితగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ॥ ❀ ॥ సోమవిక్రయీ ఘృతవిక్రయీ ॥ § ॥ దృశేః క్వనిప్ ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౯౪ ॥ కర్మణి భూతఇత్యేవ పారం దృష్టవాన్ పారదృశ్వా ॥ § ॥ రాజని యుధికృఞః ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౯౫ ॥ క్వనిప్ స్యాత్ - యుధిరన్తర్భావితణ్యర్థః - రాజానం యోధితవాన్ రాజయుధ్వా - రాజకృత్వా ॥ § ॥ సహే చ ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౯౬ ॥ కర్మణీతినివృత్తమ్ సహయుధ్వా - సహకృత్వా ॥ § ॥ సప్తమ్యాం జనేర్డః ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౯౭ ॥ సరసిజమ్ - మన్దురాయాం జాతో మన్దురజః - జ్యాపోరితి హ్రస్వః ॥ § ॥ పఞ్చమ్యామజాతౌ ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౯౮ ॥ జాతిశబ్దవర్జితే పఞ్చమ్యన్త ఉపపదే జనేర్డః స్యాత్ - సం

స్థారజః-అదృష్టజః॥ § ॥ ఉపసర్గేచసంజ్ఞాయామ్॥౩॥౨॥౯౯॥ ప్రజాస్యాత్సన్తతౌజనే॥ § ॥ అనౌకర్మణి॥౩॥౨॥౧౦౦॥ అనుపూర్వాజ్జనేఃకర్మణ్యుప
పదేడస్స్యాత్-పుమాంసమనురుధ్యజాతాపుమనుజా॥ § ॥ అన్యేష్వపిదృశ్యతే॥౩॥౨॥౧౦౧॥ అన్యేష్వప్యుపపదేషుజనేర్డస్స్యాత్-అజః-ద్విజః-
బ్రాహ్మణజః-అపిశబ్దస్సర్వోపాధివ్యభిచారార్థః తేనధాత్వన్తరాదపికారకాన్తరేష్వపిక్వచిత్-పరితఃఖాతాపరిఖా॥ § ॥ క్తక్తవతూనిష్ఠా॥౧॥౧॥
౨౬॥ ఏతౌనిష్ఠాసంజ్ఞౌస్తః॥ § ॥ నిష్ఠా॥౩॥౨॥౧౦౨॥ భూతార్థవృత్తేర్ధాతోర్నిష్ఠాస్యాత్-తత్రతయోరేవేతిభావకర్మణోః క్తః-కర్తరికృదితికర్తరిక్త
వతుః-ఉకావిత్తౌ-స్నాతమ్మయా-స్తుతస్త్వయావిష్ణుః-విష్ణుర్విశ్వంకృతవాన్॥ § ॥ నిష్ఠాయామణ్యదర్థే॥౬॥౪॥౬౦॥ ణ్యదర్థోభావకర్మణీతతోఽన్య
త్రనిష్ఠాయాంక్షియోదీర్ఘస్స్యాత్॥ § ॥ క్షియోదీర్ఘాత్॥౮॥౨॥౪౬॥ దీర్ఘాత్ క్షియోనిష్ఠాతస్యనస్స్యాత్-క్షీణవాన్-భావకర్మణోస్తు-క్షితఃకామో
మయా॥ శ్ర్యుకః కితి॥ శ్రితః-శ్రితవాన్ భూతః భూతవాన్-యుతః॥ ❋ ॥ ఊర్ణోతేర్నువద్భావోవాచ్యః॥ ❋ ॥ తేనఏకాచ్త్వాన్నేట్- ఊర్ణుతః ను
తః-వృతః॥ § ॥ రదాభ్యాన్నిష్ఠాతోనఃపూర్వస్యచదః॥౮॥౨॥౪౨॥ రేఫదకారాభ్యాంపరస్యనిష్ఠాతస్యనస్స్యాత్ నిష్ఠాపేక్షయాపూర్వస్యధాతో
ర్దకారస్యచ-శౄ-ఋూతఇత్-రపరః-ణత్వమ్-శీర్ణః-బహిరఙ్గత్వేనవృద్ధేరసిద్ధత్వాన్నేహ-కృతస్యాపత్యంకార్తిః-భిన్నః-ఛిన్నః॥ § ॥ సంయోగా
దేరాతోధాతోర్యణ్వతః॥౮॥౨॥౪౩॥ నిష్ఠాతస్యనస్స్యాత్ - ద్రాణః-స్త్యానః-గ్లానః॥ § ॥ ల్వాదిభ్యః॥౮॥౨॥౪౪॥ ఏకవింశతేః లూఞాదిభ్యః ప్రాగ్వ
త్-లూనః-జ్యా-ప్రహిజ్యా-జీనః॥ ❋ ॥ దుగ్వోర్దీర్ఘశ్చ॥ ❋ ॥ దుగతౌ-దూనః-టుదు ఉపతాపఇత్యయంతునగృహ్యతేసానుబన్ధత్వాత్ - గ్నుమత
యాంచుతమేతిమాధవః-గూనః॥ ❋ ॥ పూఞోవినాశే॥ ❋ ॥ పూనాయవాః-వినష్టా ఇత్యర్థః-పూతమన్యత్॥ ❋ ॥ సినోతేర్గ్రాసకర్మకర్తృకస్య॥ ❋ ॥ సి
నోగ్రాసః-గ్రాసేతికిమ్-సితాపాశేనసూకరీ-కర్మకర్తృకేతికిమ్ సితోగ్రాసోదేవదత్తేన॥ § ॥ ఓదితశ్చ॥౮॥౨॥౪౫॥ భుజో-భుగ్నః టుఓశ్వి-ఉ
చ్ఛూనః ఓహాక్-ప్రహీణః స్వాదయఓదితఇత్యుక్తమ్-సూనః-సూనవాన్-దూనః-దూనవాన్, ఓదిన్మధ్యేడీఙః పాఠసామర్థ్యాన్నేట్-ఉడ్డీనః॥
§ ॥ ద్రవమూర్తిస్పర్శయోశ్శ్యః॥౬॥౧॥౨౪॥ ద్రవస్యమూర్తౌకాఠిన్యేస్పర్శేచార్థేశ్యైఙస్సంప్రసారణంస్యాన్నిష్ఠాయామ్॥ § ॥ శ్యోఽస్పర్శే॥౮॥
౨॥౪౭॥ శ్యైఙోనిష్ఠాతస్యనస్స్యాదస్పర్శేర్థే-హలఇతిదీర్ఘః శీనంఘృతమ్-అస్పర్శేకిమ్-శీతంజలమ్-ద్రవమూర్తిస్పర్శయోఃకిమ్ సంశ్యానోవృ
శ్చికః-శీతాత్సంకుచితఇత్యర్థః॥ § ॥ ప్రతేశ్చ॥౬॥౧॥౨౫॥ ప్రతిపూర్వస్యశ్యస్సంప్రసారణంస్యాన్నిష్ఠాయామ్ ప్రతీనః॥ § ॥ విభాషాభ్యవపూర్వ

స్య॥౬॥౧॥౨౬॥శ్యస్సంప్రసారణంవాస్యాత్-అభిశ్యానంఘృతమ్-అభిశీనమ్-అవశ్యానోఽవశీనోవృశ్చికః-వ్యవస్థితవిభాషేయమ్-తేనేహన-సమవశ్యానః॥§॥అఞ్చోఽనపాదానే॥౮॥౨॥౪౮॥అఞ్చేర్నిష్ఠాతస్యనస్స్యాన్నత్వపాదానే॥§॥యస్యవిభాషా॥౭॥౨॥౧౫॥యస్యక్వచిద్విభాషయేడ్విహితస్తతోనిష్ఠాయాఇణ్నస్యాత్-ఉదితోవేతిక్త్వాయాంవేట్ త్వాదిహానేట్ సమక్నః అపాదానేకిమ్ ఉదక్తముదకంకూపాత్-నత్వస్యాసిద్ధత్వాద్వ్రశ్చేతిషత్వే(ప్రాప్తే)॥❀॥ నిష్ఠాదేశష్షత్వస్వరప్రత్యయేడ్విధిషుసిద్ధోవాచ్యః॥❀॥వృక్ణః-వృక్ణవాన్॥§॥పరిస్కన్దః ప్రాచ్యభరతేషు॥౮॥౩॥౭౫॥పూర్వేణమూర్ధన్యేప్రాప్తేతదభావోనిపాత్యతే-పరిస్కన్దః-ప్రాచ్యేతికిమ్-పరిష్కన్దః పరిస్కన్దః-పరేశ్చేతివికల్పః-స్తమ్భేరితిషత్వే(ప్రాప్తే)॥ ప్రతిస్తబ్ధనిస్తబ్ధౌచ॥ అత్రషత్వన్నస్యాత్॥§॥దివోఽవిజిగీషాయామ్॥౮॥౨॥౪౯॥ దివోనిష్ఠాతస్యనస్స్యాదవిజిగీషాయామ్-ద్యూనః॥ జిగీషాయాంతుద్యూతమ్॥§॥నిర్వాణోఽవాతే॥౮॥౨॥౫౦॥ అవాతేఇతిచ్ఛేదః-నిపూర్వాద్వాతేర్నిష్ఠాతస్యనత్వంస్యాత్ వాతశ్చేత్కర్తాన-నిర్వాణోఽగ్నిర్మునిర్వా-వాతేతు-నిర్వాతోవాతః॥§॥శుషఃకః॥౮॥౨॥౫౧॥నిష్ఠాతఇత్యేవ శుష్కః॥§॥పచోవః॥౮॥౨॥౫౨॥పక్వః॥§॥క్షాయోమః॥౮॥౨॥౫౩॥క్షామః॥§॥స్త్యః ప్రపూర్వస్య॥౬॥౧॥౨౩॥ ప్రాత్స్త్యఃసంప్రసారణంస్యాన్నిష్ఠాయామ్॥§॥ప్రస్త్యోఽన్యతరస్యామ్॥౮॥౨॥౫౪॥నిష్ఠాతస్యమోవాస్యాత్-ప్రస్తీమః-ప్రస్తీతః-ప్రాత్కిమ్-స్త్యానః॥§॥అనుపసర్గాత్ఫుల్లక్షీబకృశోల్లాఘాః॥౮॥౨॥౫౫॥ఞిఫలా ఫుల్లః-నిష్ఠాతస్యలత్వంనిపాత్యతే క్తవత్వేకదేశస్యాపీదన్నిపాతనమిష్యతే-ఫుల్లవాన్-క్షీబాదిషుతుక్తప్రత్యయస్యైవతల్లోపః- తస్యాసిద్ధత్వాత్ప్రాప్తస్యేటోఽభావశ్చనిపాత్యతే క్షీబోమత్తః కృశస్తనుః ఉల్లాఘోనీరోగః-అనుపసర్గాత్కిమ్॥§॥ఆదితశ్చ॥౭॥౨॥౧౬॥ఆకారేతోనిష్ఠాయామిణ్నస్యాత్॥§॥తిచ॥౭॥౪॥౮౯॥చరఫలోరితఉత్స్యాత్ తాదౌకితి-ప్రఫుల్తః- ప్రక్షీబితః ప్రకృశితః- ప్రోల్లాఘితః- కథంతర్హి-లోధ్రద్రుమంసానుమతఃప్రఫుల్లమితి-ఫుల్లవికసనే-పచాద్యచ్-సూత్రంతుఫుల్లాదినివృత్త్యర్థమ్॥❀॥ఉత్ఫుల్లసంఫుల్లయోరుపసంఖ్యానమ్॥❀॥§॥నుదవిదోన్దత్రాఘ్రాహ్రీభ్యోఽన్యతరస్యామ్॥౮॥౨॥౫౬॥ఏభ్యోనిష్ఠాతస్యనోవా-నున్నః- నుత్తః-విదవిచారణే-రౌధాదికఏవగృహ్యతే ఉన్దినాపరేణసాహచర్యాత్-విన్నః-విత్తః-వేత్తేస్తువిదితః-విద్యతేర్విన్నః-ఉన్దీ॥§॥శ్వీదితోనిష్ఠాయామ్॥౭॥౨॥౧౪॥శ్వయతేరీదితశ్చనిష్ఠాయామిణ్న- ఉన్నః- ఉత్తః-త్రాణః త్రాతః- ఘ్రాణః ఘ్రాతః- హ్రీణః- హ్రీతః॥§॥నధ్యాఖ్యాపౄమూర్ఛిమదామ్॥౮॥౨॥౫౭॥ ఏభ్యోనిష్ఠాతస్యనత్వన్న-ధ్యాతః ఖ్యా

తః-పూర్తః-రాల్లోపః మూర్తః-మత్తః॥§॥విత్తో భోగప్రత్యయయోః॥ ౮॥౨॥౫౮॥విదతేర్నిష్ఠాన్తస్య నిపాతోఽయం భోగే ప్రతీతే చార్థే-విత్తంధ
నమ్-విత్తః పురుషః-అనయోః కిమ్ విన్నః విభాషాగమహనేతి క్వసౌ వేట్త్వాదిహ నేట్॥§॥భిత్తం శకలమ్॥ ౮॥౨॥౫౯॥భిన్నమన్యత్॥§॥ఋణ
మాధమర్ణ్యే॥౮॥౨॥౬౦॥ఋధాతోః క్తప్రత్యయతకారస్య నత్వం నిపాత్యతేఽధమర్ణవ్యవహారే-ఋతమన్యత్॥§॥స్ఫాయః స్ఫీ నిష్ఠాయామ్॥
౬॥౧॥౨౨॥స్ఫీతః॥§॥ఇణ్నిష్ఠాయామ్॥౭॥౨॥౪౭॥నిరః కుషో నిష్ఠాయామిట్ స్యాత్-యస్య విభాషేతి నిషేధే ప్రాప్తే పునర్విధిః నిష్కుషితః॥§॥వస
తిక్షుధోరిట్॥౭॥౨॥౫౨॥ఆభ్యాం క్త్వానిష్ఠయోర్నిత్యమిట్ స్యాత్-ఉషితః క్షుధితః॥§॥అఞ్చేః పూజాయామ్॥ ౭॥౨॥౫౩॥పూజార్థాదఞ్చేః
క్త్వానిష్ఠయోరిట్ స్యాత్-అఞ్చితః-గతౌ తు అక్తః॥§॥లుభో విమోహనే॥౭॥౨॥౫౪॥లుభః క్త్వానిష్ఠయోరిట్ స్యాత్-న తు గార్ధ్యే-లుభితః-గా
ర్ధ్యే తు లుబ్ధః॥§॥క్లిశః క్త్వానిష్ఠయోః॥౭॥౨॥౫౦॥ఇడ్వా స్యాత్-క్లిశ ఉపతాపే నిత్యం ప్రాప్తే-క్లిశూ విబాధనే-అస్య క్త్వాయాం వికల్పే సిద్ధేఽపి ని
ష్ఠాయాం నిషేధే ప్రాప్తే వికల్పః క్లిశితః-క్లిష్టః॥§॥పూఙశ్చ॥౭॥౨॥౫౧॥పూఙః క్త్వానిష్ఠయోరిడ్వా స్యాత్॥§॥పూఙః క్త్వా చ॥౧॥౨॥౨౨॥పూఙః
క్త్వా నిష్ఠా చ సేట్ కిన్న స్యాత్-పవితః-పూతః క్త్వాగ్రహణముత్తరార్థమ్ నోపధాదిత్యత్ర హి క్త్వైవ సంబధ్యతే॥§॥నిష్ఠా శీఙ్స్విదిమిదిక్ష్విదిధృషః॥
౧॥౨॥౧౯॥ఏభ్యః సేణ్నిష్ఠా కిన్న స్యాత్-శయితః-శయితవాన్-అనుబన్ధనిర్దేశో యఙ్లుఙ్నివృత్త్యర్థః-శేశ్యితః శేశ్యితవాన్॥ఆదికర్మణి నిష్ఠా వక్త
వ్యా॥§॥ఆదికర్మణి క్తః కర్తరి చ॥౩॥౪॥౭౧॥ఆదికర్మణి యః క్తః స కర్తరి స్యాత్ చాద్భావకర్మణోః॥§॥విభాషా భావాదికర్మణోః॥౭॥౨॥౧౭॥భా
వే ఆదికర్మణి చ ఆదితో నిష్ఠాయా ఇడ్వా స్యాత్-ప్రస్వేదితశ్చైత్రః ప్రస్వేదితం తేన ఞిష్విదేతి భ్వాదిరత్ర గృహ్యతే ఞిష్విదా స్నేహచగ్యాత్-స్వి
ద్యతే సుస్వేదిత ఇత్యేవ ఞిమిదా-ఞిక్ష్విదా-దివాదీ భ్వాదీ చ ప్రమేదితః ప్రమేదితవాన్-ప్రక్ష్వేదితః-ప్రక్ష్వేదితవాన్-ప్రధర్షితః-ప్రధర్షిత
వాన్-ప్రధర్షితం తేన-సేట్ కిమ్-ప్రస్విన్నః-ప్రస్విన్నం తేనేత్యాది॥§॥మృషస్తితిక్షాయామ్॥౧॥౨॥౨౦॥సేణ్నిష్ఠా కిన్న స్యాత్-మర్షితః-మర్షిత
వాన్ క్షమాయాం కిమ్-అపమృషితం వాక్యమ్ అవిస్పష్టమిత్యర్థః॥§॥ఉదుపధాద్భావాదికర్మణోరన్యతరస్యామ్॥ ౧॥౨॥౨౧॥ఉదుపధాత్పరా
భావాదికర్మణోః సేణ్నిష్ఠా వా కిన్న స్యాత్-ద్యుతితమ్-ద్యోతితమ్-ముదితం మోదితం సాధునా-ప్రద్యుతితః ప్రద్యోతితః-ప్రముదితః ప్రమోదిత
స్సాధుః ఉదుపధాత్కిమ్ విదితమ్-భావేత్యాది కిమ్-రుదితం కార్షాపణమ్-సేట్ కిమ్-రుష్టమ్॥శబ్వికరణేభ్య ఏవేష్యతే॥ నేహ-గుధ్యతేర్గుధితమ్॥

§॥నిష్ఠాయాం సేటి॥౬॥౪॥౫౨॥ణేర్లోపస్స్యాత్-భావితః-భావితవాన్-శ్విదిత ఇతి నేట్-సంప్రసారణమ్ శూనః-దీప్తః-గుహూః-గూఢః-వసు-వతః
తను-తతః-పతేస్సని వేట్క్త్వాదిడభావే ప్రాప్తే-ద్వితీయాశ్రితేతి సూత్రే నిపాతనాదిట్-పతితః సేసి చీతి వేట్క్త్వాత్సిద్ధేకృన్తత్యాదీనామీ
దిత్త్వే నానిత్యత్వజ్ఞాపనాద్వా-తేనధావితమిభరాజధియేత్యాది-యస్యవిభాషేత్యత్రైకాచ ఇత్యేవ-దరిద్రితః॥§॥క్షుబ్ధస్వాన్తధ్వాన్తలగ్న
మ్లిష్టవిరిబ్ధఫాణ్టబాఢానిమన్థమనస్తమస్సక్తావిస్పష్టస్వరానాయాసభృశేషు॥౭॥౨॥౧౮॥క్షుభాదీన్యష్టావనిట్కానినిపాత్యన్తే సముదాయేనమ
న్థాదిషు వాచ్యేషు-ద్రవద్రవ్యసంపృక్తాస్సక్తవోమన్థః మన్థనదణ్డశ్చ - క్షుభ్నోమన్థశ్చేత్-స్వాన్తమ్మనః ధ్వాన్తన్తమః- లగ్నంసక్తమ్-నిష్ఠాన
త్వమపినిపాతనాత్-మ్లిష్టమవిస్పష్టమ్ విరిబ్ధస్స్వరః-మ్లేచ్ఛరేభృ అనయోరుపధాయా ఇత్వమపినిపాత్యతే- ఫాణ్టమనాయాససాధ్యఃకషాయ
విశేషః-మాధవస్తునవనీతభావాత్ప్రాగవస్థాపన్నంద్రవ్యంఫాణ్టమితి వేదభాష్యేఆహ-బాఢంభృశమ్-అన్యత్రతుక్షుభితమ్-క్షుభ్నోగాజేతితుఆ
గమశాస్త్రస్యానిత్యత్వాత్-స్వనితమ్-ధ్వనితమ్-లగితం మ్లేచ్ఛితమ్-విరేభితమ్-ఫణితమ్ బాహితమ్॥§॥ధృషిశసీవైయాత్యే॥౭॥౨॥౧౯॥ఏతౌని
ష్ఠాయామవినయేఽనిటౌ స్తః-ధృష్టఃవిశస్తః-అన్యత్రధర్షితః విశసితః-భావాదికర్మణోస్తువైయాత్యేధృషిర్నాస్తి-అతఏవవినీయమార్థమిదంసూ
త్రమిత్యేవృత్తిః-ధృషెరాదిత్త్వేఫలంచిన్త్యమితిహరదత్తః-మాధవస్తుభావాదికర్మణోరవైయాత్యేవికల్పమాహ - ధృష్టమ్-ధర్షితమ్-ప్రధృష్టః-
ప్రధర్షితః॥§॥దృఢః స్థూలబలయోః॥౭॥౨॥౨౦॥స్థూలేబలవతిచనిపాత్యతే-దృహదృహివృద్ధౌ-క్తస్యేడభావఃతస్యఢత్వంహస్యలోపః - ఇదితోన
లోపశ్చ-దృహితః దృంహితోఽన్యః॥§॥ ప్రభౌపరిబృఢః॥౭॥౨॥౨౧॥బృహబృహివృద్ధౌ-నిపాతనంప్రాగ్వత్-పరిబృహితః-పరిబృంహితోఽన్యః॥§॥కృ
చ్ఛ్రగహనయోఃకషః॥౭॥౨॥౨౨॥కషేర్నిష్ఠాయామిణ్నస్యాదేతయోరర్థయోః-కష్టందుఃఖంతత్కారణంచ-స్యాత్కష్టంకృచ్ఛ్రమాభీలమ్-కష్టో
మోహః-కష్టంశాస్త్రమ్-దురవగాహమిత్యర్థః-కషితమన్యత్॥§॥ఘుషిరవిశబ్దనే॥౭॥౨॥౨౩॥ఘుషేర్నిష్ఠాయామిణ్నస్యాత్-ఘుష్టారజ్జుః- అ
విశబ్దనేకిమ్-ఘుషితంవాక్యమ్-శబ్దేనప్రకటీకృతాభిప్రాయమిత్యర్థః॥ §॥అర్దేస్సన్నివిభ్యః॥ ౭॥౨॥౨౪॥ ఏతద్పూర్వాదర్దేర్నిష్ఠాయామిణ్న
స్యాత్-సమర్ణః-న్యర్ణః-వ్యర్ణః- అర్దితోఽన్యః॥§॥అభేశ్చావిదూర్యే॥౭॥౨॥౨౫॥అభ్యర్ణమ్-నాతిదూరమాసన్నం వా-అభ్యర్దితమన్యత్॥§॥ ణేరధ్యయ
నేవృత్తమ్॥౭॥౨॥౨౬॥ణ్యన్తాద్వృతేఃక్తస్యేడభావోణిలుక్చ అధీయమానేర్థే-వృత్తంఛన్దఃఛాత్రేణ-సంపాదితమ్-అధీతమితియావత్-అన్య

త్రతువర్త్తితారజ్జుః॥§॥శృతంపాకే॥౬॥౧॥౨౭॥ శ్రాతిశ్రపయత్యోః క్తేశృభావోనిపాత్యతే॥❁॥క్షీరహవిషోఃపాకే॥❁॥ శృతంక్షీరంస్వయమేవ-విక్లిన్నంపక్వంవేత్యర్థః-క్షీరహవిర్భ్యామన్యత్తుశ్రాణంశ్రపితంవా॥§॥వాదాన్తశాన్తపూర్ణదస్తస్పష్టచ్ఛన్నజ్ఞప్తాః॥ ౭॥౨॥౨౭॥ఏతేణిచినిష్ఠాన్తావానిపాత్యన్తే పక్షే-దమితః-శమితః-పూరితః-దాసితః స్పాశితః-ఛాదితః-జ్ఞపితః॥§॥రుష్యమత్వరసంఘుషాస్వనామ్॥ ౭ ॥ ౨॥ ౨౮॥ ఏభ్యోనిష్ఠాయామిడ్వా-రుషితః-రుష్టః- ఆన్తః-అమితః-తూర్ణః త్వరితః- అస్యాదిత్వేఫలమ్మన్దమ్-సంఘుష్టః-సంఘుషితః-ఆస్వాన్తః- ఆస్వనితః॥ §॥హృషేర్లోమసు॥౭॥౨॥౨౯॥ హృషేర్నిష్ఠాయామిడ్వాస్యాత్ లోమసువిషయే-హృష్టం హృషితంలోమ॥❁॥విస్మితప్రతిఘాతయోశ్చ॥❁॥ హృష్టోహృషితోమైత్రః-విస్మితఃప్రతిహతోవేత్యర్థః-అన్యత్రతు-హృషుఅలీకే ఉదిత్త్వాన్నిష్ఠాయాన్నేట్-హృషతుష్టా-ఇట్॥§॥ అపచితశ్చ॥ ౭॥౨॥౩౦॥చాయతేర్నిపాతోయంవా-అపచితః-అపచాయితః॥§॥ప్యాయఃపీ॥౬॥౧॥౨౮॥ వాస్యాన్నిష్ఠాయామ్ వ్యవస్థితవిభాషేయమ్- తేన స్వాఙ్గేనిత్యమ్-పీనమ్ముఖమ్-అన్యత్రప్యానః-పీనః-స్వేదః-సోపసర్గస్యన-ప్రప్యానః॥ఆఙ్పూర్వస్యాన్ధూధసోఃస్యాదేవ-ఆపీనోన్ధుః-ఆపీనమూధః॥ §॥హ్లాదోనిష్ఠాయామ్॥౬॥౪॥౯౫॥ హ్రస్వస్స్యాత్ -ప్రహ్లన్నః॥§॥ద్యతిస్యతిమాస్థామిత్తికితి॥ ౭॥౪॥౪౦॥ఏషామికారోన్తాదేశస్స్యాత్తాదౌకితి-ఈత్వదత్వయోరపవాదః-దితః-సితః-మా-మాఙ్ మేఙో-మితః-స్థితః॥§॥శాచ్ఛోరన్యతరస్యామ్॥౭॥౪॥౪౧॥శితః-శాతః-ఛితః-ఛాతః-వ్యవస్థితవిభాషాత్వాత్॥❁॥ వ్రతవిషయేశ్యతేర్నిత్యమ్॥❁॥సంశితంవ్రతమ్-సమ్యక్ సంపాదితమిత్యర్థః-సంశితోబ్రాహ్మణః- వ్రతవిషయకయత్నవానిత్యర్థః॥§॥దధాతేర్హిః॥౭॥౪॥౪౨॥ తాదౌకితి-అభిహితమ్ నిహితమ్॥§॥దోదద్ఘోః॥౭॥౪॥౪౬॥ ఘుసంజ్ఞకస్యదా ఇత్యస్యదథ్ స్యాత్తాదౌకితి-చర్త్వమ్-దత్తః ఘోఃకిమ్-దాతః-దాన్తోవాయమాదేశః- నచైవంవిదత్తమిత్యాదావుపసర్గస్యదస్తీతిదీర్ఘాపత్తిః- తకారాదౌతద్విధానాత్ - దాన్తోవాథాన్తోవా-నచదాన్తత్వేనిష్ఠానత్వమ్- థాన్తత్వేఝషస్తథోరితిధత్వంశఙ్క్యమ్-సన్నిపాతపరిభాషావిరోధాత్॥§॥అచఉపసర్గాత్తః॥ ౭॥౪॥౪౭॥అజన్తాదుపసర్గాత్పరస్యదా ఇత్యస్యఘోరచస్తస్స్యాత్తాదౌకితి-చర్త్వమ్- ప్రత్తః- అవత్తః॥ ❁॥అవదత్తంవిదత్తంచప్రదత్తంచాదికర్మణి॥ సుదత్తమనుదత్తంచనిదత్తమితిచేష్యతే॥❁॥చశబ్దాద్యథాప్రాప్తమ్॥§॥దస్తి॥౬॥౩॥౧౨౪॥ఇగన్తోపసర్గస్యదీర్ఘస్స్యాత్ దాదేశోయస్తకారఃతదాదావుత్తరపదే-ఖరిచేతిచర్త్వమాశ్రయాత్సిద్ధమ్-నీత్తమ్-సూత్తమ్-ఘుమాస్థేతీత్వమ్- ధేట్-ధీతమ్ గీతమ్-పీతమ్-జనసనేత్యాత్వమ్

జాతమ్-సాతమ్-ఖాతమ్॥ § ॥అదో జగ్ధిర్ల్యప్తికితి॥ ౨॥౪॥౩౬॥ ల్యబితి లుప్తసప్తమీకమ్-అదో జగ్ధిస్స్యాత్ ల్యపి తాదౌ కితి చ ఇకార ఉచ్చారణార్థః-ధత్వం-ఝరో ఝరి-జగ్ధః॥ § ॥ఆదికర్మణి క్తః కర్తరి చ॥౩॥౪॥౭౧॥ ప్రకృతః కటం సః-ప్రకృతః కటస్తేన-నిష్ఠాయామణ్యదర్థ ఇతి దీర్ఘః-క్షియో దీర్ఘాదితి ణత్వమ్ ప్రక్షీణస్సః॥ § ॥వాక్రోశదైన్యయోః॥ ౬॥౪॥౬౧॥ క్షియో నిష్ఠాయాం దీర్ఘో వా స్యాదాక్రోశే దైన్యే చ-క్షీణాయుర్భవ-క్షితాయుర్భవ-క్షీణోऽయం తపస్వీ-క్షితో వా॥ § ॥నినదీభ్యాం స్నాతేః కౌశలే॥ ౮॥౩॥౮౯॥ ఆభ్యాం స్నాతేస్సస్య షస్స్యాత్ కౌశలే గమ్యే-నిష్ణాతశ్శాస్త్రేషు - నద్యాం స్నాతీతి నదీష్ణః-సుపీతి కః॥ § ॥సూత్రం ప్రతిష్ణాతమ్॥ ౮॥౩॥౯౦॥ ప్రతేః స్నాతేష్షత్వమ్ ప్రతిష్ణాతం సూత్రమ్ - శుద్ధమిత్యర్థః- అన్యత్ర ప్రతిస్నాతమ్ ॥ § ॥ కపిష్ఠలో గోత్రే ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౯౧ ॥ కపిష్ఠలో నామ యస్య కాపిష్ఠలిః పుత్రః - గోత్రే కిమ్ - కపీనాం స్థలం కపిస్థలమ్॥ § ॥వికుశమిపరిభ్యః స్థలమ్॥ ౮॥౩॥౯౬॥ ఏభ్యః స్థలస్య సస్య షస్స్యాత్ -విష్ఠలమ్-కుష్ఠలమ్-శమిష్ఠలమ్-పరిష్ఠలమ్॥ § ॥గత్యర్థాకర్మకశ్లిషశీఙ్స్థాసవసజనరుహజీర్యతిభ్యశ్చ॥ ౩॥౪॥౭౨॥ ఏభ్యః కర్తరి క్తస్స్యాత్ భావకర్మణోశ్చ-గఙ్గాం గతః గఙ్గాం ప్రాప్తః-గ్లానస్సః-లక్ష్మీమాశ్లిష్టో హరిః- శేషమధిశయితః వైకుణ్ఠమధిష్ఠితః- శివముపాసితః హరిదినముపోషితః-రామమనుజాతః-గరుడమారూఢః-విశ్వమనుజీర్ణః-పక్షే ప్రాప్తా గఙ్గా తేనేత్యాది॥ § ॥క్తోऽధికరణే చ ధ్రౌవ్యగతిప్రత్యవసానార్థేభ్యః॥ ౩॥౪॥౭౬॥ ఏభ్యోऽధికరణే క్తస్స్యాత్ -చాద్యథా ప్రాప్తమ్- ధ్రౌవ్యం స్థైర్యమ్॥ ముకున్దస్యాసితమిదమిదం యాతం రమాపతేః॥ భుక్తమేతదనన్తస్యేత్యూచుర్గోప్యో దిదృక్షవః॥ పక్షే ఆసేరకర్మకత్వాత్ కర్తరి భావే చ- ఆసితో ముకున్దః- ఆసితం తేన-గత్యర్థేభ్యః కర్తరి కర్మణి చ రమాపతిరిదం యాతః- తేనేదం యాతమ్-భుజేః కర్మణి-అనన్తేనేదం భుక్తమ్-కథం భుక్తా బ్రాహ్మణా ఇతి-భుక్తమస్త్యేషామితి మత్వర్థీయోऽచ్-వర్తమానే ఇత్యధికృత్య॥ § ॥ఞీతః క్తః॥ ౩॥౨॥౧౮౭॥ ఞిష్విదా ఞిష్విణ్ణః-ఞిఇన్ధీ-ఇద్ధః॥ § ॥మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చ॥ ౩॥౨॥౧౮౮॥ మతిరిహేచ్ఛా-బుద్ధేః పృథగుపాదానాత్ -రాజ్ఞాం మత ఇష్టః- తైరిష్యమాణ ఇత్యర్థః-బుద్ధః-విదితః-పూజితః- అర్చితః-చకారోऽనుక్తసముచ్చయార్థః-శీలితో రక్షితః క్షాన్త ఆక్రుష్టో జుష్ట ఇత్యాది॥ § ॥నపుంసకే భావే క్తః॥ ౩॥౩॥౧౧౪॥ క్లీబత్వవిశిష్టే భావే కాలసామాన్యే క్తస్స్యాత్ -జల్పితం శయితం హసితమ్॥ § ॥సుయజోర్ఙ్వనిప్। ౩॥౨॥౧౦౩॥ సునోతేర్యజేశ్చ ఙ్వనిప్ స్యాత్ భూతే-సుత్వా-సుత్వానౌ-యజ్వా-యజ్వానౌ॥ § ॥జీర్యతేరతృన్॥ ౩॥౨॥౧౦౪॥ భూత ఇత్యేవ-జరన్-జరన్తౌ-జరన్తః- వాసరూపన్యాయేన నిష్ఠాపి-జీర్ణః-జీర్ణవాన్॥ § ॥ఛన్దసి లిట్ ॥ ౩॥౨॥

౧౦౫॥§॥లిటః కానజ్వా॥ ౩॥౨॥౧౦౬॥§॥క్వసుశ్చ॥౩॥౨॥౧౦౭॥ఇహభూతసామాన్యేచ్ఛన్దసిలిట్ తస్యవిధీయమానౌక్వసుకానచావపిఛాన్దసావితి త్రిమునిమతమ్-కవయస్తుబహుళంప్రయుఞ్జతే తంతస్థివాంసంనగరోపకణ్ఠే- శ్రేయాంసిసర్వాణ్యధిజగ్ముషస్సఇత్యాది॥§॥వస్వేకాజాద్ఘసామ్॥౭॥౨॥౬౭॥కృతద్విర్వచనానామేకాచామాదన్తానాంఘసేశ్చవసోరిట్-నాన్యేషామ్-ఏకాచ్-ఆదివాన్-ఆత్-దదివాన్-జక్షివాన్-ఏషాంకిమ్-బభూవాన్॥§॥భాషాయాంసదవసశ్రువః॥ ౩॥౨॥౧౦౮॥సదాదిభ్యోభూతసామాన్యేభాషాయాంలిడ్వాస్యాత్ - తస్యచనిత్యంక్వసుః-నిషేదుషీమాసనబన్ధధీరః-అధ్యూషుషస్తామభవజ్జనస్య-శుశ్రువాన్॥§॥ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చ॥౩॥౨॥౧౦౯॥ఏతేనిపాత్యన్తే-ఉపపూర్వాదిణో భాషాయాముపభూతమాత్రే లిడ్వా తస్యనిత్యంక్వసుః- ఇట్-ఉపేయివాన్- ఉపేయుషస్స్వవఃపిమూర్తిమగ్ర్యామ్- ఉపేయుషీ-ఉపేత్యవివక్షితమ్- ఈయివాన్-సమీయివాన్-నఞ్ పూర్వాదశ్నాతేః క్వసురిడభావశ్చ-ధృతజయధృతేరనాశుషఇతిభారవిః అనుపూర్వాద్వచేఃకర్తరి కానచ్- వేదస్యానువచనంకృతవాననూచానః॥§॥విభాషాగమహనవిదవిశామ్॥౭॥౨॥౬౮॥ఏభ్యోవసోరిడ్వా-జగ్మివాన్-జగన్వాన్ జఘ్నివాన్-జఘన్వాన్-వివిదివాన్-వివిద్వాన్- వివిశివాన్-వివిశ్వాన్- విశినాసాహచర్యాద్విన్దతేర్గ్రహణమ్- వేత్తేస్తువివిద్వాన్ నేడ్వశికృతీతి ఇణ్నిషేధః-దృశేశ్చ-దదృశివాన్-దదృశ్వాన్॥§॥లటశ్శతృశానచావప్రథమాసమానాధికరణే॥ ౩॥౨॥౧౨౪॥ అప్రథమాన్తేనసామానాధికరణ్యేసతీత్యర్థః-శబాది-పచన్తంచైత్రమ్పశ్య॥§॥ఆనేముక్॥౭॥౨॥౮౨॥అజన్యాతోముగాగమస్స్యాదానేపరే పచమానంచైత్రంపశ్య-లడిత్యనువర్తమానేపునర్లడ్గ్రహణమధికవిధానార్థమ్ తేనప్రథమాసామానాధికరణ్యేపిక్వచిత్ -సన్ బ్రాహ్మణః॥❋॥ మాఙ్యాక్రోశేఇతివాచ్యమ్॥❋॥మాజీవన్యః పరావజ్ఞాదుఃఖదగ్ధోపిజీవతి।మాజీలుజితిప్రాప్తే-ఏతద్వచనసామర్థ్యాల్లట్॥§॥సంబోధనేచ॥౩॥౨॥౧౨౫॥ హేపచన్-హేపచమాన॥§॥లక్షణహేత్వోః క్రియాయాః॥ ౩॥౨॥౧౨౬॥క్రియాయాః పరిచాయకే హేతౌచార్థేవర్తమానాద్ధాతోర్లటశ్శతృశానచౌస్తః-శయానాభుఞ్జతేయవనాః-అర్జయన్వసతి-హరింపశ్యన్ముచ్యతే-హేతుః ఫలంకారణంచ॥కృత్యచః॥ ప్రపీయమాణస్సోమః॥ §॥ఈదాసః॥౭॥౨॥౮౩॥ ఆసః పరస్యానస్య ఈత్స్యాత్ - ఆదేః పరస్య-ఆసీనః॥ §॥విదేశ్శతుర్వసుః॥ ౭॥౧॥౩౬ ॥ వేత్తేః పరస్యశతుర్వసురాదేశోవాస్యాత్ -విదన్-విద్వాన్-విదుషీ॥§॥తౌసత్॥౩॥౨॥౧౨౭॥తౌశతృశానచౌసత్సంజ్ఞౌస్తః॥ §॥లృటస్సద్వా॥ ౩॥౩॥౧౪॥ వ్యవస్థితవిభాషేయమ్- తేనాప్రథమాసా

మానాధికరణ్యే ప్రత్యయోత్తరపదయోః - సంబోధనేలక్షణహేత్వోశ్చనిత్యమ్ కరిష్యన్తంకరిష్యమాణంపశ్య - కరిష్యతోపత్యంకారిష్యతః కరిష్యద్భక్తిః- హేకరిష్యన్-అర్జయిష్యన్వసతి-ప్రథమాసమానాధికరణేపిక్వచిత్ -కరిష్యతి-కరిష్యన్॥§॥పూఙ్యజోశ్శానన్॥౩॥౨॥౧౨౮॥వర్తమానే-పవమానః-యజమానః॥§॥తాచ్ఛీల్యవయోవచనశక్తిషుచానశ్॥౩॥౨॥౧౨౯॥ఏషుద్యోత్యేషుకర్తరిచానశ్-భోగంభుఞ్జానః-కవచంబిభ్రాణః శత్రుంనిఘ్నానః॥§॥ఇఙ్ధార్యోశ్శత్రకృచ్ఛ్రిణి॥౩॥౨॥౧౩౦॥ఆభ్యాంశతృస్యాదకృచ్ఛ్రిణికర్తరి- అధీయన్-ధారయన్- అకృచ్ఛ్రిణికిమ్ కృచ్ఛ్రేణాధీతే-ధారయతి॥§॥ద్విషోఽమిత్రే॥౩॥౨॥౧౩౧॥ద్విషన్-శత్రుః॥§॥సుఞోయజ్ఞసంయోగే॥౩॥౨॥౧౩౨॥సర్వేసున్వన్తః సర్వేయజమానాస్సత్త్రిణః॥§॥అర్హః ప్రశంసాయామ్॥౩॥౨॥౧౩౩॥అర్హన్॥§॥ఆక్వేస్తచ్ఛీలతద్ధర్మతత్సాధుకారిషు॥౩॥౨॥౧౩౪॥క్విపమభివ్యాప్యవక్ష్యమాణాః ప్రత్యయాస్తచ్ఛీలతద్ధర్మతత్సాధుకారిషుకర్తృషుబోధ్యాః॥§॥తృన్॥౩॥౨॥౧౩౫॥కర్తాకటమ్॥§॥అలంకృఞ్నిరాకృఞ్ప్రజనోత్పచోత్పతోన్మదరుచ్యపత్రపవృతువృధుసహచరఇష్ణుచ్॥౩॥౨॥౧౩౬॥అలంకరిష్ణుః-నిరాకరిష్ణుః ప్రజనిష్ణుః ఉత్పతిష్ణుః-ఉన్మదిష్ణుః-రోచిష్ణుః-అపత్రపిష్ణుః-వర్తిష్ణుః-వర్ధిష్ణుః-సహిష్ణుః-చరిష్ణుః॥§॥ణేశ్ఛన్దసి॥౩॥౨॥౧౩౭॥వీరుధఃపారయిష్ణవః॥§॥భువశ్చ॥౩॥౨॥౧౩౮॥ ఛన్దసీత్యేవ-భవిష్ణుః కథన్తర్హి-జగత్ప్రభోరప్రభవిష్ణువైష్ణవమితి-నిరంకుశాఃకవయః-చకారోనుక్తసముచ్చయార్థః-భ్రాజిష్ణురితివృత్తిః ఏవంక్షయిష్ణుః-నైతద్భాష్యేదృష్టమ్॥§॥గ్లాజిస్థశ్చగ్స్నుః॥౩॥౨॥౧౩౯॥ఛన్దసీతినివృత్తమ్-గిదయంనతుకిత్ - తేనస్థఈత్వన్న-గ్లాస్నుః గిత్త్వాన్నగుణః-జిష్ణుః-స్థాస్నుః- చాద్భువః- శ్ర్యుకఃకితీత్యత్రగకారప్రశ్లేషాన్నేట్- భూష్ణుః॥ ✲॥దంశేశ్ఛన్దస్యుపసంఖ్యానమ్॥✲॥దంక్ష్ణవఃపశవః॥§॥త్రసిగృధిధృషిక్షిపేఃక్నుః॥౩॥౨॥౧౪౦॥త్రస్నుః-గృధ్నుః-ధృష్ణుః క్షిప్నుః॥§॥శమిత్యష్టాభ్యోఘినుణ్॥౩॥౨॥౧౪౧॥ ఉకారఉచ్చారణార్థఇతికాశికా-అనుబన్ధఇతిభాష్యమ్- తేనశమినితరా- శమినీతరేత్యత్ర ఉగితశ్చేతిహ్రస్వవికల్పః నచైవంశమీశమినావిత్యాదౌనుమ్ప్రసంగః - ఝల్గ్రహణమపకృష్యఝలన్తానామేవతద్విధానాత్ -నోదాత్తోపదేశస్యేతివృద్ధినిషేధః-శమీ-దమీ తమీ-శ్రమీ-భ్రమీ క్షమీ-లక్ష్మీ- ప్రమాదీ-ఉత్పూర్వాన్మదేః అలంకృఞిత్యాదిసూత్రేణేష్ణుజుక్తః-వాసరూపవిధినాఘినుణపి-ఉన్మాదీ-తాచ్ఛీలికేషువాసరూపవిధిర్నాస్తీతితుప్రాయికమ్॥§॥సంపృచానురుధాఙ్మాఙ్యసపరిసృసంసృజపరిదేవిసంజ్వరపరిక్షిపపరిరటపరివదపరిదహపరిముహదుషద్విషద్రుహదుహయుజాక్రీడవివిచత్యజరజభజాతిచ

రాపచరాముషాభ్యాహనశ్చ॥౩॥౨॥౧౪౨॥ఘినుణ్ స్యాత్-సంపర్కీ-అనురోధీ-ఆయామీ-ఆయాసీ-పరిసారీ-సంసర్గీ-పరిదేవీ-సంజ్వారీ-పరిక్షేపీ పరిరాటీ పరివాదీ పరిదాహీ-పరిమోహీ-దోషీ-ద్వేషీ-ద్రోహీ-దోహీ-యోగీ-ఆక్రీడీ-వివేకీ-త్యాగీ-రాగీ-భాగీ-అతిచారీ-అపచారీ-ఆమోషీ-అభ్యాఘాతీ॥§॥వౌకషలసకత్థస్రమ్భః॥౩॥౨॥౧౪౩॥వికాషీ-విలాసీ-వికత్థీ-విస్రమ్భీ॥§॥అపేచలషః॥౩॥౨॥౧౪౪॥చాద్వౌ-అపలాషీ-విలాషీ §॥ప్రేలపసృద్రుమథవదవసః॥౩॥౨॥౧౪౫॥ప్రలాపీ ప్రసారీ-ప్రద్రావీ-ప్రమాథీ-ప్రవాదీ-ప్రవాసీ॥ §॥నిన్దహింసక్లిశఖాదవినాశపరిక్షిపపరిరటపరివాదివ్యాభాషాసూయోవుఞ్॥౩॥౨॥౧౪౬॥పఞ్చమ్యర్థే ప్రథమా-ఏభ్యోవుఞ్ స్యాత్-నిన్దకః-హింసక ఇత్యాది-ణ్వులాపిసిద్ధేవుఞ్ వచనంజ్ఞాపకమ్ తచ్ఛీలాదిషువాసరూపన్యాయేనతృజాదయోనేతి॥§॥దేవిక్రుశోశ్చోపసర్గే॥౩॥౨॥౧౪౭॥ఆదేవకః-ఆక్రోశకః-ఉపసర్గేకిమ్-దేవయితా క్రోష్టా॥§॥చలనశబ్దార్థాదకర్మకాద్యుచ్॥౩॥౨॥౧౪౮॥చలనార్థాచ్ఛబ్దార్థాచ్చయుచ్ స్యాత్ చలనః చోపనః-కమ్పనః-శబ్దనః-రవణః-అకర్మకాత్కిమ్-పఠితావిద్యామ్॥§॥అనుదాత్తేతశ్చహలాదేః॥౩॥౨॥౧౪౯॥అకర్మకాద్యుచ్ స్యాత్-వర్తనః-వర్ధనః అనుదాత్తేతఃకిమ్-భవితా హలాదేఃకిమ్-ఏధితా-అకర్మకాత్కిమ్-వసితావస్త్రమ్ §॥జుచంక్రమ్యదంద్రమ్యసృగృధిజ్వలశుచలషపతపదః॥ ౩॥౨॥ ౧౫౦॥ జుఇతిసౌత్రోధాతుఃగతౌవేగేచ-జవనః-చంక్రమణః-దన్ద్రమణః-సరణః-పూర్వేణసిద్ధేపదగ్రహణంలషపతపదేత్యుకఞాబాధామాభూదితి-తేనతాచ్ఛీలికేషుపరస్పరంవాసరూపవిధిర్నాస్తీతి-తేనాలంకృఞ్-స్త్ఽన్న॥§॥క్రుధమణ్డార్థేభ్యశ్చ॥౩॥౨॥౧౫౧॥క్రోధనః-రోషణః-మణ్డనః-భూషణః॥ §॥నయః॥౩॥౨॥౧౫౨॥ యకారాన్తాద్యుచ్ నస్యాత్ క్నూయితా-క్ష్మాయితా॥§॥సూదదీపదీక్షశ్చ॥౩॥౨॥౧౫౩॥యుచ్ నస్యాత్-సూదితా దీపితా-దీక్షితా-నమికమ్పీతిరేణయుచోబాధేసద్ధేదీపేర్గ్రహణంజ్ఞాపయతి తాచ్ఛీలికేషువాసరూపవిధిర్నాస్తీతిప్రాయికమితి-తేనకమ్రాకమనాయువతిః-కమ్రాకమ్పనాశాఖా-యదిసూదేర్యుచ్ న-కథమ్మధుసూదనః నన్ద్యాదిః॥ §॥లషపతపదస్థాభూవృషహనకమగమశౄభ్యఉకఞ్॥౩॥౨॥౧౫౪॥లాషుకః-పాతుకఃఇత్యాది॥§॥జల్పభిక్షకుట్టలుణ్టవృఙఃషాకన్॥౩॥౨॥౧౫౫॥జల్పాకః భిక్షాకః-కుట్టాకః-లుణ్టాకః-వరాకః-వరాకీ॥§॥ప్రజోరినిః॥౩॥౨॥౧౫౬॥ ప్రజవీ-ప్రజవినౌ-ప్రజవినః॥§॥జిదృక్షివిశ్ర్యణ్వమావ్యథాభ్యమపరిభూప్రసూభ్యశ్చ॥౩॥౨॥౧౫౭॥జయీ దరీ క్షయీ-విశ్రయీ-అత్యయీ వమీ-అవ్యథీ అభ్యమీ పరిభవీ-ప్రసవీ॥ §॥ స్పృహిగృహిపతిదయినిద్రాతన్ద్రాశ్రద్ధాభ్యఆలుచ్॥ ౩॥ ౨॥

౧౫౮॥ఆద్యాత్త్రయశ్చురాదావదన్తాః-స్పృహయాలుః-గృహయాలుః-పతయాలుః - దయాలుః-నిద్రాలుః- తత్పూర్వోఽప్యద్రా- తదో నాన్తత్వన్నిపాత్యతే తన్ద్రాలుః- శ్రద్ధాలుః॥శీఙో వాచ్యః॥శయాలుః॥§॥దాధేట్సిశదసదోరుః॥ ౩॥౨॥౧౫౯॥దారుః ధారుః-సేరుః-శద్రుః-సద్రుః॥ §॥సృఘస్యదః క్మరచ్॥౩॥౨॥౧౬౦।సృమరః ఘస్మరః-అద్మరః॥§॥భఞ్జభాసమిదో ఘురచ్॥౩॥౨॥౧౬౧॥భఙ్గురః-భాసురః-మేదురః॥§॥విదిభిదిచ్ఛిదేః కురచ్॥ ౩॥ ౨॥ ౧౬౨॥ విదురః భిదురమ్ ఛిదురమ్॥§॥ఇణ్నశజిసర్తిభ్యః క్వరప్॥ ౩॥ ౨॥ ౧౬౩॥ ఇత్వరః ఇత్వరీ-నశ్వరః-జిత్వరః-సృత్వరః॥ §॥గత్వరశ్చ॥ ౩॥ ౨॥ ౧౬౪॥ గమేరనునాసికలోపోఽపి నిపాత్యతే- గత్వరః- గత్వరీ॥ §॥జాగరూకః॥ ౩॥ ౨॥ ౧౬౫॥ జాగర్తేరూకస్స్యాత్-జాగరూకః॥§॥యజజపదశాం యఙః॥౩॥౨॥౧౬౬॥ఏభ్యో యఙన్తేభ్య ఊకస్స్యాత్-దశామితి భావినా నలోపేన నిర్దేశః-యాయజూకః-జఞ్జపూకః-దన్దశూకః॥§॥నమికమ్పిస్మ్యజసకమహింసదీపో రః॥౩॥౨॥౧౬౭॥నమ్రః-కమ్ప్రః-స్మేరః-జసేర్నఞ్పూర్వః క్రియాసాతత్యే-అజస్రం సన్తతమిత్యర్థః-కమ్రః-హింస్రః-దీప్రః॥§॥సనాశంసభిక్ష ఉః॥౩॥౨॥౧౬౮॥ చికీర్షుః-ఆశంసుః- భిక్షుః॥§॥విన్దురిచ్ఛుః॥౩॥౨॥౧౬౯॥ వేత్తేర్నుమ్ ఇషేశ్ఛత్వం చ నిపాత్యతే వేత్తి తచ్ఛీలో విన్దుః-ఇచ్ఛతీతి ఇచ్ఛుః॥§॥ క్యాచ్ఛన్దసి॥౩॥౨॥౧౭౦॥ దేవాఞ్జిగాతి సుమ్నయుః॥§॥ఆదృగమహనజనః కికినౌ లిట్ చ॥౩॥౨॥౧౭౧॥ఆదన్తాదృదన్తాత్ గమాదిభ్యశ్చ కికినౌ వా స్తశ్ఛన్దసి-తౌ చ లిడ్వత్-బభ్రిర్వజ్రమ్ పపిః సోమమ్-దదిర్గాః - జగ్మిర్యువా-జఘ్నిర్వృత్రమమిత్రియం-జజ్ఞిః॥*॥ భాషాయాం ధాఞ్కృసృగమిజనినమిభ్యః॥*॥దధిః-చక్రిః-సస్రిః-జగ్మిః-జజ్ఞిః- నేమిః॥*॥సాసహివావహిచాచలిపాపతీనాముపసంఖ్యానమ్॥*॥యఙన్తేభ్యస్సహిత్యాదిభ్యః కికినౌ-పతేర్నిగభావశ్చ నిపాత్యతే॥§॥స్వపితృషోర్నజిఙ్॥ ౩॥౨॥౧౭౨॥స్వప్నక్-తృష్ణక్-తృష్ణజౌ-తృష్ణజః॥ధృషేశ్చేతి వాచ్యమితి కాశికా॥ధృష్ణక్॥§॥శౄవన్ద్యోరారుః॥౩॥౨॥౧౭౩॥శరారుః వన్దారుః॥§॥భియః క్రుక్లుకనౌ॥౩॥౨॥౧౭౪॥భీరుః-భీలుకః॥*॥క్రుకన్నపి వాచ్యః॥*॥భీరుకః॥§॥స్థేశభాసపిసకసో వరచ్॥ ౩॥౨॥౧౭౫॥ స్థావరః- ఈశ్వరః-భాస్వరః- పేస్వరః కస్వరః॥§॥యశ్చ యఙః॥ ౩॥౨॥౧౭౬॥యాతేర్యఙన్తాద్వరచ్స్యాత్ అతో లోపః తస్య యలోపం ప్రతి స్థానివత్త్వనిషేధాల్లోపో వ్యోర్వలీతి యలోపః-అల్లోపస్య స్థానివత్త్వమాశ్రిత్య ఆతో లోప ఇటి చేతి ప్రాప్తే- వరే లుప్తం న స్థానివత్-యాయావరః॥ §॥ భ్రాజభాసధుర్విద్యుతోర్జిపౄజుగ్రావస్తువః క్విప్॥౩॥౨॥౧౭౭॥విభ్రాట్-భాః-భాసౌ-ధూః-ధురౌ-విద్యుత్-ఊర్క్-పూః-పురౌ-దృశిగ్రహణస్యాపకర్షాజ్జవతేర్దీర్ఘః-జూః జువౌ-జువః-గ్రావ

భ్రస్య ధాతునా సమాససూత్రే నిపాత్యతే తతః క్విప్ - గ్రావస్తుత్ ॥ ౿॥ అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతే ॥ ౩॥౨॥౧౭౮॥ క్విప్ - ఛిత్ - ఛిద్ - దృశి గ్రహణం విధ్యన్తరోపసంగ్రహార్థమ్ క్వచిద్దీర్ఘః క్వచిదసంప్రసారణం క్వచిద్ద్వే క్వచిద్ధ్రస్వః తథా చ వార్తికమ్ ॥❁॥ క్విబ్వచి ప్రచ్ఛ్యాయత స్తుకటప్రుజుశ్రీణాం దీర్ఘోఽసంప్రసారణం చ ॥❁॥ క్విబ్వచీత్యాదినా ఉణాదిసూత్రేణ కేషాంచిత్సిద్ధేత చ్ఛలాదౌ తృనా బాధా మాభూదితి వార్తికే గ్రహణమ్ వక్తీతి వాక్ పృచ్ఛతీతి ప్రాట్ - ఆయతం స్తౌతి ఆయతస్తూః కటం ప్రవతే కటప్రూః - జురుక్తః - శ్రయతి హరిం శ్రీః ॥❁॥ ద్యుతిగమిజుహోతీనాం ద్వే చ ॥❁॥ దృశిగ్రహణాదభ్యాససంజ్ఞా - దిద్యుత్ - జగత్ ॥❁॥ జుహోతేర్దీర్ఘశ్చ - జుహూః దర్వీభేదః - అస్య హ్రస్వశ్చ - దీర్ఘతి దద్రుత్ ॥ ❁॥ ధ్యాయతేస్సంప్రసారణం చ ॥❁॥ ధీః ॥ ౿॥ భువస్సంజ్ఞాన్తరయోః ॥ ౩॥౨॥౧౭౯॥ మిత్రభూర్నామ కశ్చిత్ - ధనికాధమర్ణయోరన్తరే యస్తిష్ఠతి విశ్వాసార్థం స ప్రతిభూః ॥ ౿॥ విప్రసంభ్వోడ్వసంజ్ఞాయామ్ ॥ ౩॥౨॥౧౮౦॥ ఏభ్యో భువో డుస్స్యాత్ న తు సంజ్ఞాయామ్ విభుః వ్యాపకః - ప్రభుః - స్వామీ సంభుర్జనితా - సంజ్ఞాయాం తు విభూర్నామ కశ్చిత్ ॥❁॥ మితద్ర్వాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ ॥❁॥ మితం ద్రవతీతి మితద్రుః శతం ద్రవతీతి శతద్రుః - శమ్భుః - అన్తర్భావితణ్యర్థోఽత్ర భవతిః ॥ ౿॥ ధః కర్మణి ష్ట్రన్ ॥ ౩॥౨॥౧౮౧॥ ధేటో ధాఞశ్చ కర్మణ్యర్థే ష్ట్రన్ స్యాత్ - షో ఙీషర్థః - ధాత్రీ జననీ ఆమలకీ వసుమత్యుపమాతృము ॥ ౿॥ దామ్నీశసయుయుజస్తుతుదసిసిచమిహపతదశనహః కరణే ॥ ౩॥౨॥౧౮౨॥ దాబాదేః ష్ట్రన్ స్యాత్ కరణేఽర్థే - దాన్త్యనేన దాత్రం - నేత్రమ్ ॥ ౿॥ తితుత్రతథసిసుసరకసేషు చ ॥ ౭॥౨॥౯॥ ఏషాం దశానాం కృత్ప్రత్యయానామిణ్న స్యాత్ - శస్త్రం యోత్రం - యోక్త్రం - స్తోత్రం - తోత్త్రం - సేత్రం - సేక్త్రం - మేఢ్రం - పత్త్రం - దంష్ట్రా - నద్ధ్రీ ॥ ౿॥ హలసూకరయోః పువః ॥ ౩॥౨॥౧౮౩॥ పూఙ్ పూఞో కరణే ష్ట్రన్ స్యాత్ - తచ్చేత్కరణం హలసూకరయోరవయవః - హలస్య సూకరస్య వా పోత్రం - ముఖమిత్యర్థః ॥ ౿॥ అర్తిలూధూసూఖనసహచర ఇత్రః ॥ ౩॥౨॥౧౮౪॥ అరిత్రం - లవిత్రం - ధవిత్రం - సవిత్రం - ఖనిత్రం సహిత్రం చరిత్రమ్ ॥ ౿॥ పువస్సంజ్ఞాయామ్ ॥ ౩॥౨॥౧౮౫॥ పవిత్రమ్ - యేనాజ్యముత్పూయతే యచ్చానామికా వేష్టనమ్ ॥ ౿॥ కర్తరి చర్షిదేవతయోః ॥ ౩॥౨॥౧౮౬॥ పువ ఇత్రస్స్యాత్ ఋషౌ కరణే దేవతాయాం కర్తరి - ఋషి ర్వేదమన్త్రః - తదుక్తమృషిణేతి దర్శనాత్ - పూయతేఽనేనేతి పవిత్రమ్ - దేవతాయాం తు అగ్నిః పవిత్రం స మా పునాతు ॥ **పూర్వకృత్ సమాప్తః.**

* అథోణాదయః. *

*॥కృవాపాజిమిస్వదిసాధ్యశూభ్య ఉణ్॥ కరోతీతి కారుః-శిల్పీ కారకశ్చ - ఆతో యుగితి యుక్-వాతీతి వాయుః-పాయుర్గుదమ్ జయత్యభిభవతి రోగాన్ జాయురౌషధమ్ మినోతి ప్రక్షిపతి దేహే ఊష్మాణమితి మాయుః పిత్తమ్-స్వాదుః-సాధ్నోతి పరకార్యం సాధుః-అశ్నుతే ఆశు శీఘ్రమ్-ఆశు వ్రీహిః పాటలస్స్యాత్॥ *ఛన్దసీణః॥ మా చ ఆయా॥ *దృసనిజనిచరిచటిభ్యో ఞుణ్॥ దీర్యత ఇతి దారు-స్నుః ప్రస్థస్సానురస్త్రియామ్ జాను-జానునీ ఇహ జనివధ్యోశ్చేతి న నిషేధః-అనుబన్ధద్వయసామర్థ్యాత్-చారురమ్యమ్-చాటు ప్రియవాక్యమ్- మృగయ్వాదిత్వాత్కుప్రత్యయే చటు ఇత్యపి॥ *కింజరయోః శ్రిణః॥ కిం శృణాతీతి కింశారుః- సస్యశూకం-బాణశ్చ-జరాం మేతి జరాయుః-గర్భాశయో జరాయుస్స్యాత్॥ *త్రో రశ్చ లః॥ *తరన్త్యనేన వర్ణా ఇతి తాలు॥ *కృకే వచః కశ్చ॥ కృకేన గళేన వక్తీతి కృకవాకుః- కృకవాకుర్మయూరే చ సరటే చరణాయుధ ఇతి విశ్వః॥ *భృమృశీఙ్ తృచరిత్సరితనిధనిమిమస్జిభ్య ఉః॥ భరత బిభర్తి వా భరుః స్వామీ హరశ్చ-మ్రియన్తేస్మిన్భూతాని మరుః నిర్జలదేశః-శేతే శయుః అజగరః తరుః వృక్షః-చరన్తి భక్షయన్తి దేవతా ఇమమితి చరుః-త్సరుః ఖడ్గాదిముష్టిః-తనుః స్వల్పమ్- స్త్రియాం మూర్తిస్తనుస్తనూః- ధనుశ్శస్త్రవిశేషః- ధనుర్నా చ ధనుర్విదుః-ధనురి వాజినవక్ర ఇతి శ్రీహర్షః-మయుః కిన్నరః-మద్గుః పానీయకాకికేతి రభసః-న్యఙ్క్వాదిత్వాత్కుత్వం జశ్త్వేన సస్య దః॥ *అణశ్చ॥ లవలేశకణాణవః-చాత్కటివటిభ్యామ్ కటుః-వటతి వదతీతి వటుః॥ *ధాన్యే నిత్॥ ధాన్యవాచ్యే అణ ఉ ప్రత్యయస్స్యాత్-స చ నిత్-నిత్త్వాదాద్యుదాత్తః ప్రియఙ్గవశ్చ మెణవశ్చ-వ్రీహిభేదస్త్వణుః పుమాన్ - నిగ్రహణం ఫలిపాటీత్యాదిసూత్రమభివ్యాప్య సంబధ్యతే॥ *శృస్వృస్నిహిత్రప్యసివసిహనిక్లిదిబన్ధిమనిభ్యశ్చ॥ శృణాతీతి శరుః ఆయుధకోపయోః-స్వరుర్వజ్రమ్-స్నేహుర్వ్యాధిః-చన్ద్ర ఇత్యన్యే-త్రపుసీసమ్-పుంసి భూమ్న్యసవః ప్రాణాః-వసు ర్హా దేగ్నౌ యోక్త్రంశౌ వసు తోయే ధనే మణౌ-హనుర్వక్త్రైకదేశః-క్లేదుశ్చన్ద్రః-బన్ధుః మనుః-చాత్ బిది అవయవే-బిన్దుః॥ *స్యన్దేస్సంప్రసారణం ధశ్చ॥ దేశే నదవిశేషేబ్ధౌ సిన్ధుర్నా సరితి స్త్రియామిత్యమరః॥ *ఉన్దేరిచ్చాదేః॥ ఉనత్తి ఇన్దుః॥ *ఈషేః కిచ్చ॥ ఈషేరుస్స్యాత్ స చ కిత్ ఆదేరికారాదేశశ్చ-ఈషతే హినస్తి ఇషుః శరః-ఇషుర్ద్వయోః॥ *స్కన్దేస్సలోపశ్చ॥ కన్దుః॥ *సృజేరసుమ్ చ॥ చాత్సలోప ఉప్రత్యయశ్చ-రజ్జుః॥ *కృతేరాద్యన్తవిపర్యయశ్చ॥ కకారతకారయోర్వినిమయః-తర్కుస్సూత్రవేష్టనమ్॥ *నావఞ్చేః॥ న్యఙ్క్వాదిత్వా

ష్టుత్వమ్ - నియతమఞ్చతీతిన్యఙ్కుర్మృగః॥ * ఫలిపాటినమిమనిజనాంగుక్పటినాకిధతశ్చ॥ ఫలేర్గుక్-ఫల్గుః- పాటేః పటిః- పాటయతీతిపటుః- నమ్యతేనేననాకుర్వల్మీకమ్ - మన్యతేఇతిమధుః-జాయత ఇతిజతుః॥ * వలేర్గుక్చ॥ వలసంవరణే వల్గుః॥ * శః కిత్సన్వచ్చ॥ శ్యతేరు స్స్యాత్ సచకిత్ సన్వచ్చ-శిశుర్బాలః॥*యోద్వేచ॥ యయురశ్వోశ్వమేధీయః-సన్వదితిప్రకృతేద్వేగ్రహణమిత్త్వనివృత్త్యర్థమ్॥*కుర్భ్రశ్చ॥ బభ్రుర్మన్వన్తరేవిష్ణౌబభ్రుర్నకులపిఙ్గలౌ-చాదన్యతోపి-చక్రుఃకర్తా-జఘ్నుర్హన్తా-పపుఃపాలకః॥*పృభిదివ్యధిగృధిధృషిభ్యశ్చ॥కుస్స్యాత్ పురుః-భినత్తీతిభిదుర్వజ్రమ్-గ్రహిజ్యేతిసంప్రసారణమ్-విరహిణాంవిధ్యతీతివిధుః-విధుశ్శశాఙ్కకర్పూరేహృషీకేశేచరాక్షసే।గృధుఃకాముకః-ధృషుర్ధృష్టః॥*కృగ్రోరుచ్చ॥కరోతీతికురుః-గృణాతిగురుః॥*అపదుస్సుషుస్థః॥సుషామాదిషుచేతిషత్వమ్-అపష్ఠుప్రతికూలమ్-దుష్ఠు-సుష్ఠు॥ *రపేరిచ్చోపధాయాః॥అనిష్టంరపతీతిరిపుః॥*అర్జిదృశికమ్యమిపంసిబాధామృజిపశితుక్ధుక్దీర్ఘహకారాశ్చ॥అర్జయతిగుణానృజుః-సర్వానవిశేషేణపశ్యతీతిపశుః-కంతుః అన్ధుఃకూపః-పాంసుర్నానద్వయోరజః-తాలవ్యాఅపిదన్త్యాశ్చ-సమ్బునాకరపాంసవః-బాధతఇతిబాహుః స్త్రీపుంసయోర్భుజః॥*ప్రథిమ్రదిభ్రస్జాంసంప్రసారణంసలోపశ్చ॥త్రయాణాంకుఃసంప్రసారణం భ్రస్జేస్సలోపశ్చ-పృథుః- మృదుః-న్యఙ్క్వాదిత్వాత్కుత్వమ్-భృజ్జతితపసాభృగుః॥*లఙ్ఘిబంహ్యోర్నలోపశ్చ॥లఘుః॥ *వాలమూలలఘ్వలమఙ్గులీనాంవాలోరత్వమాపద్యతే॥రఘున్నృపభేదః-బహుః॥*ఊర్ణోతేర్నులోపశ్చ॥ఊరుసక్థి॥*మహతి హ్రస్వశ్చ॥ఉరుమహత్॥*శ్లిషేఃకశ్చ॥శ్లిష్యతీతిశ్లికుర్భృత్యః-ఉద్యతోజ్యోతిశ్చ॥*ఆఙ్పరయోఃఖనిశృభ్యాండిచ్చ॥ఆఖనతీత్యాఖుః-పరంశృణాతీతిపరశుః-పృషోదరాదిత్వాదకారలోపేపర్శురపి॥*హరిమితయోర్ద్రువః॥ ద్రుగతౌ-అస్మాత్ హరిమితయోరుపపదయోఃకుఃసచడిత్ - హరిభిస్త్రాయతేహరిద్రుర్వృక్షః-మితంద్రవతిమితద్రుఃసముద్రః॥*శతేచ॥శతధాద్రవతిశతద్రుః- బాహులకాత్కేవలాదపి- ద్రవత్యూర్ధ్వమితిద్రుర్వృక్షః-శాఖాచ-తద్వాన్ద్రుమః॥ * ఖరుశఙ్కుపీయునీలఙ్గులిగు॥పఞ్చైతేప్రత్యయాన్తానిపాత్యన్తే-ఖనతేః రేఫశ్చాన్తాదేశః-ఖరుఃకాముకః-క్రూరోమూర్ఖోశ్వశ్చ-శఙ్కుర్నాకీలశల్యయోః - పిబతేరీత్వంయుగాగమశ్చ పీయుర్నాయసఃకాలఃసువర్ణశ్చ-నిపూర్వాత్ లగిగతావిత్యస్మాత్కుః నేర్దీర్ఘశ్చ-నీలఙ్గుఃక్రిమివిశేషఃసృగాలశ్చ- నీలాఙ్గురితిపాఠాన్తరం తత్రనాచోరపిదీర్ఘః-లగేసఙ్గే-అస్యఅతఇత్వంచ- లగతీతిలిగుశ్చిత్తమ్ లిగుర్మూర్ఖః॥ *మృగయ్వాదయశ్చ॥ఏతేకుప్రత్యయాన్తానిపాత్యన్తే

మృగంయాతీతిమృగయుర్వ్యాధః-దేవయుర్ధార్మికః-మిత్రయుర్లోకయాత్రాభిజ్ఞః-ఆకృతిగణోయమ్॥*మన్దివాశిమథిచతిచఙ్క్యఙ్కిభ్య ఉరచ్॥
మన్దురా వాజిశాలా- వాశురా రాత్రిః-మథురా-చతురః-చఙ్కురో రథః-అఙ్కురః ఖర్జూరాదిత్వాదఙ్కూరోపి॥*వ్యథేస్సంప్రసారణంకిచ్చ॥విథుర
శ్చోరరక్షసోః॥ * మకురదర్దురౌ॥ మకురోదర్పణః- బాహుళకాన్ముకురోపి-దౄవిదారణే ధాతోర్ద్విర్వచనమభ్యాసస్యరుక్ టిలోపశ్చ-దర్దుర
స్తోయదే భేకే వాద్యభాణ్డాద్రిభేదయోః। దర్దురాచణ్డికాయాంస్యాత్ పామజాలేచదర్దురమితివిశ్వః॥ *మద్గురాదయశ్చ॥ఉరజన్తానిపాత్య
న్తే-మాద్యతేర్గుక్-మద్గురోమత్స్యభేదః-కర్బువర్ణే-రుగాగమః-కర్బురశ్చోరరక్షసోః-బధ్నాతేః ఖర్జూరాదిత్వాదూకోపి।బన్ధూరబన్ధురౌస్యాతా
న్నమ్రసున్దరయోః స్త్రియాంతు ఇతిరన్తిదేవః॥*కౌకతేర్వాముక్॥కుక్కురః-కుకురః॥*అసేరురన్॥అసురః-ప్రజ్ఞాద్యణ్-ఆసురః॥*మసేశ్చ॥పఞ్చమే
పాదే మసేరూరన్నితివక్ష్యతే-మసూరా మసురా వ్రీహిప్రభేదపణ్యయోషితి। మసూరీపాదరోగేస్యాదుపధా నేపునఃపుమాన్ । మసూరమ
సురౌచ ద్వావితివిశ్వః॥ * శావశేరాప్తౌ॥ శుఇతి ఆశ్వర్థే-శ్వశురః- పతిపత్న్యోః ప్రసూః శ్వశ్రూః శ్వశురస్తుపితా తయోరిత్యమరః॥ * అ
విమహ్యోష్టిషచ్॥అవిషః మహిష్యః॥ *ఆమేర్దీర్ఘశ్చ॥ఆమిషంత్వస్త్రియాంమాంసేతథాస్యాద్భోగ్యవస్తుని॥ *రుహేర్వృద్ధిశ్చ॥ రౌహిష
మ్బరరౌహిషః రౌహిషోమృగభేదేస్యాద్రౌహిషంచతృణంమతమితిసంసారావర్తః॥ *తవేర్ణిద్వా॥తవేతిసౌత్రోధాతుః-తవిషతావిషావబ్ధౌస్వ
ర్గేచ। స్త్రియాంతవిషీ తావిషీ-నదీదేవకన్యాభూమిశ్చ-తావిషీబలమితి వేదభాష్యమ్॥*నఞివ్యథేః॥అవ్యథిషోబ్ధిసూర్యయోః-అవ్యథిషీధరారా
త్ర్యోః॥ *కిలేర్బుక్॥కిల్బిషమ్॥*ఇషిమదిముదిఖిదిచ్ఛిదిభిదిమన్దిచన్దితిమిమిహిముహిముచిరుచిరుధిబన్ధిశుషిభ్యః కిరచ్ ॥ ఇషిరోగ్నిః-మదిరా
సురా॥ ముదిరఃకాముకాభ్రయోరితివిశ్వమేదిన్యౌ-ఖదిరశ్చంద్రః-ఛిదిరోఽసికురారయోః- భిదిరంవజ్రమ్ మన్దిరంగృహమ్- స్త్రియామపి-మ
న్దిరమ్మన్దిరాపిస్యాదితివిశ్వః చన్దిరౌచన్ద్రహస్తినౌ-తిమిరంతమోఽక్షిరోగశ్చ-మిహిరస్సూర్యః - ముహిరఃకామసభ్యయోః-ముచిరోదాతా-రుచి
రం-రుధిరమ్-బధిరః-శుషశోషణే-శుషిరంఛిద్రంశుషమిత్యన్యే॥*అశేర్నిత్॥ఆశిరోవహ్నిరక్షసోః॥*అజిరశిశిరశిథిలస్థిరస్ఫిరస్థవిరఖదిరశిబిరాః॥
*అజేర్వీభావాభావః-అజిరమఙ్గణమ్-శశేరుపధాయాఇత్వమ్-శిశిరఃస్యాదృతోర్భేదే తుషారే శీతలేపివత్-శ్రథమోచనే-ఉపధాయాఇత్వం
రేఫలోపః-ప్రత్యయరేఫస్యలత్వమ్-శిథిలమ్ స్థాస్ఫాయోఃటిలోపః స్థిరన్నిశ్చలమ్ స్ఫిరంప్రభూతమ్ తిష్ఠతేర్వుక్ హ్రస్వత్వంచ-స్థవిరః-ఖదిరః-

బాహుళకాత్ శీఙో బుక్ హ్రస్వత్వంచ-శిబిరమ్॥ *సలికల్యనిమహిభడిభణ్డిశణ్డిపిణ్డితుణ్డికుకిభూభ్య ఇలచ్॥ సలతిగచ్ఛతినిమ్నమితిసలిలమ్-కలిలమ్- అనిలః-మహిలా-పృషోదరాదిత్వాన్న హేలాపి-భడఇతిసౌత్రో ధాతుః-భడిలశ్శూరసేవకౌ-భణ్డిలో దూతః కల్యాణంచ శణ్డిలోమునిః పిణ్డిలోగణకః- తుణ్డిలోముఖరోగః-కోకిలః- భవిలోభవ్యః- బాహుళకాత్కుటిలః॥ *కమేః పశ్చ॥ కపిలః॥ *గుపాదిభ్యః కిత్॥ గుపిలో రాజా-తిజిలో నిశాకరః- గుహిలంవనమ్॥ *మిథిలాదయశ్చ॥ మథ్యన్తేత్ర రిపవో మిథిలానగరీ- పథిలః పధికః॥ *పతికఠికుఠిగడిగుడిదంశిభ్య ఏరక్॥ పతేరః పక్షీగన్తాచ-కఠేరః కృచ్ఛ్రజీవీ-కుఠేరః పర్ణాశః బాహుళకాన్నుమ్నగడేరో మేఘః- గుడేరో గుడకః- దంశేరో హింస్రః॥ *కుమ్బేర్నలోపశ్చ॥ కుబేరః॥ *శదేస్తచ॥ శతేరశ్శత్రుః॥ *మూలేరాదయశ్చ॥ ఏరగన్తానిపాత్యన్తే-మూలేరోజటా-గుధేరో గోప్తా-గుహేరో లోహఘాతకః-ముహేరోమూర్ఖః॥ *కబేరోతచ్ పశ్చ॥ కపోతః పక్షీ॥ *భాతేర్డవతుః॥ భాతీతిభవాన్॥ *కరిచకిభ్యామోరన్॥ కరోరః-చకోరః॥ *కిశోరాదయశ్చ॥ కింపూర్వస్యశృణాతేష్టిలోపః-కిమోన్త్యలోపః-కిశోరః అశ్వశాబః సహోరః సాధుః॥ *కపిగడిగణ్డికటిపటిభ్య ఓలచ్॥ కపేరిసిద్ధత్వాన్నలోపః- కపోలః-గడోలగణ్డోలౌ గుడకపర్యాయౌ-కటోలః కటుః-పటోలః॥ *మీనాతేరూరన్॥ మయూరః॥ *స్యన్దేస్సంప్రసారణంచ॥ సిన్దూరమ్॥ *సితనిగమిమసిసచ్యవిధాఞ్క్రుశిభ్యస్తున్॥ సినోతీతి సేతుః-తితుత్రేతి నేట్-తన్తుః-గన్తుః-మస్తుదధిమణ్డమ్-సచ్యతఇతిసక్తుః-అర్ధర్చాదిః జ్వరత్వరేత్యూర్త్రక్షితిత్యనువర్తతఇతిమతేతు బాహుళకాత్-ఓతుర్బిడాలః-ధాతుః-క్రోష్టా॥ *పః కిచ్చ॥ పిబతేః పీతుః వహ్నౌదివాకరే॥ *అర్తేశ్చతుః॥ అర్తేస్తుః స్యాత్ సచకిత్- ఋతుః స్త్రీపుష్పకాలయోః॥ *కమిమనిజనిగాభాయాహిభ్యశ్చ॥ ఏభ్యస్తుః స్యాత్-కన్తుః కన్దర్పచిత్తయోః-మన్తురపరాధః-జన్తుః ప్రాణీ-గాతుః పుంస్కోకిలే భృఙ్గే గన్ధర్వే గాయనేపి చ-భాతురాదిత్యః - యాతురధ్వగకాలయోః - రక్షసిక్లీబే - హేతుః కారణమ్॥ *చాయః కిః॥ తుప్రత్యయః కిరాదేశశ్చ-కేతుర్గ్రహపతాకయోః॥ *ఆప్నోతేర్హ్రస్వశ్చ॥ అప్తుశ్శరీరమ్॥ *వసేస్తున్॥ వస్తు॥ *అగారేణిచ్చ॥ వేశ్మభూర్వాస్తురస్త్రియామ్॥ *కృఞః కతుః॥ క్రతుర్యజ్ఞః॥ *ఏధివహ్యోశ్చతుః॥ ఏధతుః పురుషః వహతురనడ్వాన్॥ *జీవేరాతుః॥ జీవాతురస్త్రియాంభుక్తేజీవితే జీవనౌషధే॥ *ఆతృకన్వృద్ధిశ్చ॥ జీవేరిత్యేవ-జైవాతృకస్త్విన్దుభిషగాయుష్మత్సుకృషీవలే॥ *కృషిచమితనిధనిసర్జిఖర్జిభ్య ఊః॥ కర్షూః పుంసికరీషాగ్నౌకర్షూర్నద్యాంస్త్రియామ్మతా-చమూః-తనూః-ధనూః శస్త్రమ్-సర్జ అర్జనే-సర్జూర్వణిక్-ఖర్జవ్యథనే-ఖర్జూః పా

మా॥ *మృజేర్గుణశ్చ॥ మర్జూః శుద్ధికృత్ ॥ *వహేర్ధశ్చ॥ వధూర్జాయాస్నుషా స్త్రీషు॥ *కషేశ్ఛశ్చ॥ కచ్ఛూః పామా॥ *ణిత్కసిపద్యర్తేః॥ కాసూశ్శక్తిః పాదూశ్చరణధారిణీ-ఆరూః పిఙ్గలః॥ *అణో డశ్చ॥ ఆడూర్జలప్లవద్రవ్యమ్॥ *నఞి లమ్బేర్నలోపశ్చ॥ తుమ్బ్యలాబూరుభే సమే ఇత్యమరః॥ *కే శృపరజ్ చాస్య॥ కశబ్దే ఉపపదే శృణాతేరూః స్యాత్ పరజాదేశః-కశేరూస్తృణకన్దే స్త్రీ- బాహులకాదుప్రత్యయే కశేరుః క్లీబే పుంసి చ॥ *త్రో దుట్ చ॥ తరతేరూః స్యాత్ తస్య దుట్-తర్దూః స్యాద్దారుహస్తకః॥ *దరిద్రాతేర్యాలోపశ్చ॥ ఇశ్చ ఆశ్చ యాతయోర్లోపః-దద్రూః కుష్ఠప్రభేదః॥ *నృతిశృధ్యోః కూః॥ నృతూర్నర్తకః-శృధూరపానమ్॥ *ఋతేరమ్ చ॥ ఋతి స్సౌత్రో ధాతుః తతః కూః అమాగమశ్చ- రతూర్దేవనదీ సత్యావాక్చ॥ *అన్దూదృమ్భూజమ్బూకఫేలూకర్కన్ధూదిధిషూః॥ ఏతే కూప్రత్యయాన్తా నిపాత్యన్తే- అన్దూర్బన్ధనమ్-దృభీ గ్రన్థే-నిపాతనాన్నుమ్-దృమ్భూః-అనుస్వారాభావోపి నిపాతనాదిత్యేకే-దృన్భూః॥ జనేర్బుక్-జమ్బూః-జము అదనే- అస్యైత్యేకే-బాహులకాద్ధ్రస్వోపి- జమ్బుః-కఫం లాతి కఫేలూః-శ్లేష్మాతకః-నిపాతనాదేత్వమ్- కర్కం దధాతి కర్కన్ధూర్బదరీ- నిపాతనాన్నుమ్- దిధిం ధైర్యం స్యతి త్యజతీతి దిధిషూః-పునర్భూః- కేచిత్తు-అన్దూదృమ్భూజమ్బూకమ్బూ ఇతి పఠన్తి- దృన్భూ ఉల్లే శే- దృమ్భూస్సర్పజాతిః॥ *కమేర్బుక్॥ కమ్బూః పరద్రవ్యాపహారీ॥ *మృగ్రోరుతిః॥ మరుత్ -గరుత్ పక్షః॥ *గ్రో ముట్ చ॥ గిరతేరుతిః తస్య చ ముట్-గర్ముత్సువర్ణం తృణవిశేషశ్చ॥ *హృషేరులచ్॥ హర్షులో మృగకామినోః-బాహులకాచ్చటతేః-చటులం శోభనమ్॥ *హృసృరుహియుషిభ్య ఇతిః॥ హరిత్కకుభి వర్ణే చ తృణవాజివిశేషయోః-సరిన్నదీ- రోహిత్ మృగవిశేషస్య స్త్రీ- యుష ఇతి సౌత్రో ధాతుః- ఋశ్యస్య రోహిత్ -పురుషస్య యోషిదితి భాష్యమ్॥ *తాడేర్ణిలుక్చ॥ తాడయతీతి తడిత్॥ *శమేర్ఢః॥ బాహులకాదిత్సంజ్ఞాపయాదేశ ఇట్ చ న-శణ్ఢః స్యాత్పుంసి గోపతౌ-క్లీబః॥ *కమేరఠః॥ కమఠః- కచ్ఛపే పుంసి భాణ్డభేదే నపుంసకమితి మేదినీ- బాహులకాజ్జరఠః॥ *రమేర్వృద్ధిశ్చ॥ రామఠం హిఙ్గు॥ *శమేః ఖః॥ శఙ్ఖః॥ * కణేష్ఠః॥ కణ్ఠః॥ *కలస్తృపశ్చ॥ తృపతేః కలప్రత్యయః - చాత్తృఫతేః - తృపలా లతా - తృఫలా తు ఫలత్రికా- ప్రాక్ప్రత్యయనిర్దేశాదన్యత్రాపి-కమలం- మణ్డలం - కుణ్డలం- అనలః॥ *శపేర్బశ్చ॥ శబలః॥ *వృషాదిభ్యశ్చిత్॥ వృషలః పలలమ్- బాహులకాద్గుణః - సరలః- తరలః॥ *కమేర్బుక్॥ కమ్బలః - ముసఖణ్డనే। ముసలమ్॥ *లఙ్గేర్వృద్ధిశ్చ॥ లాఙ్గలమ్॥ *కుటికశికౌతిభ్యః ప్రత్యయస్య ముట్॥ కుట్మలః-కుడేరపి కుడ్మలః-కశ్మలమ్ - బాహులకా

స్గుణః - కోమలమ్ ॥ *మృజేష్టిలోపశ్చ ॥ మలమ్॥ * చుపేరచ్చోపధాయాః ॥ చపలమ్॥ * శకిశమ్యోర్నిత్ ॥ శకలం శమలమ్॥ * ఛో గుగ్ఘ్రస్వశ్చ॥ఛగలః- ప్రజ్ఞాదిత్వాచ్ఛాగలః॥ *ఞమన్తాడ్డః॥దణ్డః-రణ్డా ఖణ్డః-మణ్డః-వణ్డశ్ఛిన్నహస్తః-అణ్డః-బాహులకాత్సత్వాభావః-షణ్డః-సంఘాతః-తాలవ్యాదిరిత్యపరే శణ్డః-గణ్డః చణ్డః పణ్డః క్లీబః-పణ్డా బుద్ధిః॥ * క్వాదిభ్యః కిత్ ॥కవర్గాదిభ్యో డః కిత్స్యాత్ -కుణ్డం-కాణ్డం-గుజ్ -గుడః-ఘుణ భ్రమణే ఘుణ్డో భ్రమరః॥ *స్థాచతిమృజేరాలజ్వాలఞాలీయచః॥తిష్ఠతేరాలచ్ -స్థాలం స్థాలీ చ తేర్వాలఞ్ - చాత్వాలః మృజేరాలీయచ్ మార్జాలీయో బిడాలః॥ *పతిచణ్డిభ్యామాలఞ్ ॥పాతాలం-చణ్డాలః- ప్రజ్ఞాదిత్వాదణి చాణ్డాలోఽపీత్యేకే॥ *తమివిశిబిడిమృణికులికపిపలిపఞ్చిభ్యః కాలన్ ॥తమాలః-విశాలః-బిడాలః-మృణాలమ్-కులాలః-కపాలమ్-పలాలమ్-పఞ్చాలాః॥ *పతేరఙ్గచ్ పక్షిణి॥పతఙ్గః॥ *తరత్యాదిభ్యశ్చ॥ తరఙ్గః-లవఙ్గమ్॥ * బిడాదిభ్యః కిత్ ॥బిడఙ్గః-మృదఙ్గః కురఙ్గః-బాహులకాదుత్వం చ॥ * సృవృఞోర్వృద్ధిశ్చ ॥ సారఙ్గః- వారఙ్గః ఖడ్గాదిముష్టిః॥ * గన్ గమ్యద్యోః॥ గఙ్గా-అద్గః పురోడాశః॥ *ఛాపుఖడిభ్యః కిత్ ॥ ఛాగః పూగః-ఖడ్గః-బాహులకాత్ - షిడ అనాదరే। గన్ సత్వాభావశ్చ-షి [illegible] తరలః షిఙ్గైరగద్యత ససంభ్రమమేవమేకేతి మాఘః॥ * భృఞః కిన్నుట్ చ॥భృఞో గన్ కిత్స్యాత్ తస్య చ నుట్ -భృఙ్గః షిడ్గాలిధూమ్యాటాః॥ [illegible] శృణాతేర్హ్రస్వశ్చ॥శృఙ్గమ్॥ *గన్ శకునౌ॥నుట్ చేత్యనువర్తతే-శార్ఙ్గః॥*ముదిగ్రోర్గగౌ॥ముద్గః-గర్గః॥*అణ్డన్ కృసృభృవృఞః॥కరణ్డః-సరణ్డః పక్షీ భరణ్డః-స్వామీ-వరణ్డో ముఖరోగః॥*శృదృభసోఽదిః॥శరత్ -దరత్ -హ్రదయకూలయోః-భసజ్జఘనమ్॥ *దృణాతేః పుక్ హ్రస్వశ్చ॥ దృషత్ ॥ *త్యజితనియజిభ్యో డిత్ ॥త్యద్ -తద్ -యద్ -సర్వాదయః॥ *ఏతేస్తుట్ చ॥ఏతద్॥ *సర్తేరటిః॥సరట్ స్యాద్వాతమేఘయోః॥ వేదభాష్యే తు యాభిః కృశానుమితి మన్త్రే సరడ్భ్యో మధుమక్షికాభ్య ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్॥ *లఙ్ఘేర్నలోపశ్చ॥లఘట్ వాయుః॥ *పారయతేరజిః॥పారక్ సువర్ణమ్ * ప్రథః కిత్సంప్రసారణం చ॥పృథక్ -స్వరాదిపాఠాదవ్యయత్వమ్॥ *భియః షుక్ హ్రస్వశ్చ॥భిషక్ ॥ *యుష్యసిభ్యాం మదిక్ ॥యుష్ సౌత్రో ధాతుః- యుష్మద్ -అస్మద్ -త్వమ్ అహమ్॥ *అర్తిస్తుసుహుసృధృక్షిక్షుభాయావాపదియక్షినీభ్యో మన్ ॥ఏభ్యశ్చతుర్దశభ్యో మన్ -అర్మశ్చక్షూరోగః స్తోమః సంఘాతః సోమః- హోమః సర్మో గమనమ్-ధర్మః- క్షేమం కుశలమ్-క్షోమం-ప్రజ్ఞాద్యణి క్షౌమం చ - భామ ఆదిత్యః-యామః-వామః శోభనదుష్టయోః- పద్మమ్-యజ పూజాయామ్-యక్ష్మో రోగరాజః- నేమః॥ *జహాతేస్సన్వదాలోపశ్చ॥జిహ్మః కుటిలమన్దయోః॥ *అవతేష్టిలోపశ్చ॥మ

న్ప్రత్యయస్యాయంటిలోపః నప్రకృతేః- అన్యథాడిదిత్వైవబ్రూయాత్-జ్వరత్వరేత్యూఠ్యకారతయోర్దీర్ఘే కృతే గుణః-చాదిపాఠాదవ్యయత్వమిత్యు జ్జ్వలదత్తః-తన్న-తేషామసత్త్వార్థత్వాత్-వస్తుతస్తుస్వరాదిపాఠాదవ్యయత్వమ్-అవతీతి ఓమ్॥ *గ్రసేరాచ॥ గ్రామః॥ *అవిసివిసిశుషిభ్యః కిత్॥ ఊమం నగరం-స్యూమో రశ్మిః-సిమః సర్వః-శుష్మో ఽగ్నిః సమీపయోః॥ *ఇషియుధీన్ధిదసిశ్యాధూసూభ్యో మక్॥ ఇష్మః కామవసన్తయోః-ఈషీతిపాఠే దీర్ఘాదిః యుధ్మశ్శరో యోద్ధా చ-ఇధ్మస్సమిత్-దస్మో యజమానః-శ్యామః-ధూమః-సూమో ఽన్తరిక్షమ్-బాహులకాదీర్మం వ్రణః॥ *యుజిరుచితిజాం కుశ్చ॥ యుగ్మం రుక్మం తిగ్మమ్॥ *హన్తేర్హి చ॥ హిమమ్॥ *భియః షుగ్వా॥ భీమః భీష్మః॥ *ఘర్మః॥ ఘృధాతోర్మక్ గుణశ్చ నిపాత్యతే॥ *గ్రీష్మః॥ గ్రసతేర్నిపాతో ఽయమ్॥ *ప్రథేష్షివన్ సంప్రసారణం చ॥ పృథివీ-షివన్నిత్త్వాత్ ఙీష్-పృథవీ పృథివీ-పృథ్వీ ఇతి శబ్దార్ణవః॥ *అశూప్రుషిలటికణిఖటివిశిభ్యః క్వన్॥ *అశ్వః-ప్రుష స్నేహనాదౌ-ప్రుష్వః స్యాదృతుసూర్యయోః-ప్రుష్వా జలకణికా-లట్వా పక్షిభేదః ఫలం చ-కణ్వం పాపమ్ బాహులకాదిత్వే కిణ్వమపి-ఖట్వా-విశ్వమ్॥ *ఇణ్శీభ్యాం వన్॥ ఏవో గన్తా-ఏవ ఏవామరుతః-అసత్త్వే నిపాతో ఽయమ్-శేవం లాఞ్ఛనం పుంసాం-శేవం మిత్రాయ వరుణాయ॥ *సర్వనిఘృష్వరిష్వలష్వశివపద్వప్రహ్వేష్వా అతన్త్రే॥ అకర్తర్యేతే నిపాత్యన్తే-సృతమనేన విశ్వమితి సర్వమ్-నిపూర్వాద్ఘృషే గుణాభావో ఽపి నిఘృష్యతే ఽనేన నిఘృష్వః ఖురః-రిష్వో హింస్రః-లష్వో నర్తకః-లిష్వ ఇత్యన్యే-తత్రోపధాయా ఇత్త్వమపి శేతే ఽస్మిన్సర్వమితి శివః శమ్భుః శీఙో హ్రస్వత్వమ్ పద్వో రథో భూలోకశ్చ-ప్రహ్వయతే ఇతి ప్రహ్వః-హ్వే ఇత్యాకారవకారలోపః-జహాతేరాలోపో వా-ఈషేర్వన్-ఈష్వః ఆచార్యః ఇష్వ ఇత్యన్యే-అతన్త్రే కిమ్-సర్తా సారకః-బాహులకాద్ధసతేః హ్రస్వః॥ *శేవయహ్వజిహ్వాగ్రీవాప్వామీవాః॥ శేవ ఇత్యన్తోదాత్తార్థమ్-యాతేర్యనేన యహ్వః-హ్రస్వో హుగాగమశ్చ-లిహన్త్యనయా జిహ్వా-లకారస్య జః గుణాభావశ్చ-గిరన్త్యనయా గ్రీవా-ఈడాగమశ్చ-ఆప్నోతీత్యాప్వా వాయుః మీవా ఉదరక్రిమిః వాయురిత్యన్యే॥ *కృగృశౄదృభ్యో వః॥ కర్వః కామ ఆఖుశ్చ-గర్వః శర్వః-దర్వో రాక్షసః॥ *కనిన్యువృషితక్షిరాజిధన్విద్యుప్రతిదివః॥ యాతీతి యావా వృషా ఇన్ద్రః-తక్షా-రాజా-ధన్వా మరుః-ధన్వ శరాసనమ్-ద్యువా సూర్యః-ప్రతిదీవ్యత్యస్మిన్ ప్రతిదివా దివసః॥ *సప్యశూభ్యాం తుట్ చ॥ సప్త-అష్ట॥ *నఞి జహాతేః॥ అహః॥ *శ్వన్నుక్షన్పూషన్ప్లీహన్క్లేదన్స్నేహన్మూర్ధన్మజ్జన్నర్యమన్విశ్వప్సన్పరిజ్మన్మాతరిశ్వన్మఘవన్నితి॥ ఏతే త్రయోదశ కనిన్నన్తా నిపాత్యన్తే శ్వయతీతి శ్వా-ఉక్షా పూషా-ప్లీహా గతౌ-ఇకారస్య దీర్ఘః

త్వమ్-ప్లిహాతీతి ప్లీహా-కుక్షివ్యాధిః-క్లిదూ ఆర్ద్రీభావే-క్లిద్యతి క్లేదా చన్ద్రః-స్నిహ్యతేర్గుణః- స్నిహ్యతీతి స్నేహా-సుహ్యతేశ్చ న్ద్రశ్చ-ముహ్యన్త్యస్మి న్నాహా తే మూర్ఖాః-ముహేరుపధాయా దీర్ఘః ధో న్తాదేశో రమాగమశ్చ-మజ్జత్యస్థిషు మజ్జా అస్థిసారః-అర్యపూర్వో ర్వేమాఙ్-అర్యమా-విశ్వంప్సాతి విశ్వప్సా అగ్నిః పరిజాయతే పరిజ్మా చన్ద్రో ఽగ్నిశ్చ-జనేరుపధాలోపో మశ్చాన్తాదేశః-మాతరి అన్తరిక్షే శ్వయతీతి మాతరిశ్వా-ధాతోరికారలోపః-మహ పూజాయామ్-హస్య ఘో వుగాగమశ్చ-మఘవా ఇన్ద్రః॥——*ఇత్యుణాదిషు ప్రథమః పాదః॥*—— * కృహృభ్యామేణుః॥ కరేణుః-హరేణుః గన్ధద్రవ్యమ్॥* హనికుషినీరమికాశిభ్యః క్థన్॥ హథో విపణ్ణః కుష్ఠం-నీథో నేతా-రథః-కాష్ఠమ్॥ *అవే భృఞః॥ అవభృథః॥*ఉషికుషిగార్తిభ్యస్థన్॥ ఓష్ఠః- కోష్ఠమ్-గాథా-అర్థః-బాహులకాత్ గోథః॥* సర్తేర్ణిత్॥ సార్థః సమూహః॥* జృవృఞ్భ్యామూథన్॥ జరూథమ్మాంసమ్ వరూథో రథగుప్తౌ నా॥ *పాతృతుదివచిరిచిసిచిభ్యస్థక్॥ పీథో రవిః ఘృతం పీథమ్-తీర్థం శాస్త్రాధ్వరక్షేత్రోపాయోపాధ్యాయమన్త్రిషు।అవతారర్షిజుష్టామ్భః స్త్రీరజస్సు చ విశ్రుతమితి విశ్వః తుత్థోఽగ్నిః-ఉక్థం సామభేదః-రిక్థమ్-బాహులకాద్రిచేరపి రిక్థమృక్థం ధనం వసు సిక్థమ్॥*అర్తేర్నిరి॥ నిరృథస్సాను॥ *నిశీథగోపీథావగథాః॥ నిశీథోఽర్ధరాత్రః-రాత్రిమాత్రం చ- గోపీథం తీర్థమ్ అవగథః ప్రాతఃస్నాతః॥*గశ్చోది॥ ఉద్గీథః సామ్నో భాగవిశేషః॥*సమీణః॥ సమిథో వహ్నిః సంగ్రామశ్చ॥ *తిథపృష్ఠగూథయూథప్రోథాః॥ తిజేర్జలోపః- తిథోఽనలః కామశ్చ పృష్ఠమ్-గూథం విష్ఠా- యూథం సమూహః- ప్రోథమస్త్రీ తురంగాస్యే ప్రోథః ప్రస్థిత ఉచ్యతే॥ * స్ఫాయితఞ్చివఞ్చిశకిక్షిపిక్షుదిసృపితృపిదృపివన్ద్యున్దిశ్విత్యృత్యజినీపదిమదిముదిఖిదిచ్ఛిదిభిదిమన్దిచన్దిదహిదసిదమ్భివసివాశిశీఙ్హసిసిధిశుభిభ్యో రక్॥ ద్వాత్రింశద్భ్యో రక్ స్యాత్ - వలియలోపః-స్ఫారమ్-న్యఙ్క్వాదిత్వాత్కుత్వమ్-తక్రం-వక్రం-శక్రః-క్షిప్రం-క్షుద్రః-సృప్రశ్చన్ద్రః-తృప్రః పురోడాశః- దృప్రః బలవాన్ - వన్ద్రః పూజకః-ఉన్ద్రీ-ఉద్రో జలచరః-శ్విత్రం కుష్ఠమ్ -వృత్రో రిపౌ ధ్వనౌ ధ్వాన్తే శైలే చ చక్రే చ దానవే॥ అజేర్వీ - వీరః-నీరమ్-పద్రో గ్రామః-మద్రో హర్షః దేశభేదశ్చ-ముద్రా ప్రత్యయకారిణీ ఖిద్రో రోగో దరిద్రశ్చ-ఛిద్రం-భిద్రం వజ్రమ్ మన్ద్రః-చన్ద్రః-పచాద్యచి చన్దోఽపి- హిమాంశుశ్చన్ద్రమాశ్చన్ద్రః శశీ చన్ద్రో హిమద్యుతిః-దహ్రోఽగ్నిః-దస్రః స్వర్వైద్యః-దమ్భ్రస్సముద్రః స్వల్పం చ వసేస్సంప్రసారణే॥ నరపరసృపిసృజిస్పృశిస్పృహిసవనాదీనామ్॥ రేఫపరస్య సకారస్య సృప్యాదీనాం సవనాదీనాం చ మూర్ధన్యో న స్యాత్ -పూర్వపదాదితి ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యత ఇతి

వృత్తిర్యాన్యమోఽభిప్రాయః - తేన శాపివసీతి ప్రాప్తమపి న - ఉస్రో రశ్మిః - ఉస్రా గౌః - వాస్రో దివసః - వాస్రం మన్దిరమ్ - శీరోఽజగరః - హంస్రో మూర్ఖః సిధ్రస్సాధుః శుభ్రమ్ - ముసేరక్ బాహుళకాత్ - ముస్రం అశ్రు ॥ *చకిరమ్యోరుచ్చోపధాయాః ॥ చుక్రమమ్లద్రవ్యమ్ - రుమ్రోఽరుణః ॥ *వౌ కసేః ॥ వికుస్రః చన్ద్రః ॥ *అమితమ్యోర్దీర్ఘశ్చ ॥ ఆమ్రం - తామ్రమ్ ॥ *నిన్దేర్నలోపశ్చ ॥ నిద్రా ॥ *అర్దేర్దీర్ఘశ్చ ॥ ఆర్ద్రమ్ ॥ *శుచేర్దశ్చ ॥ శూద్రః ॥ *దురీణో లోపశ్చ ॥ దుఃఖేనేయతే ప్రాప్యత ఇతి దూరమ్ ॥ *కృతేశ్ఛః క్రూ చ ॥ కృచ్ఛ్రం క్రూరః ॥ *రోదేర్ణిలుక్ చ ॥ రోదయతీతి రుద్రః ॥ బహుళమన్యత్రాపి సంజ్ఞాఛన్దసోః ॥ ణిలుగిత్యేవ - వాన్తి పర్ణశుషో వాతాస్తతః పర్ణముచోఽపరే ॥ *జోరీ చ ॥ జీరోఽణుః - జ్యశ్చేత్యేకే ॥ *సుసూధాగృధిభ్యః క్రన్ ॥ సురః - సూరః ధీరః గృధ్రః ॥ *శుసిచిమీనాం దీర్ఘశ్చ ॥ శుస్సౌత్రః ॥ శూరః సీరమ్ చీరమ్ - మీరస్సముద్రః ॥ *వావిన్ధేః ॥ వీధ్రం విమలమ్ ॥ *వృధివపిభ్యాం రన్ ॥ వర్ధ్రం చర్మ వప్రః ప్రాకారః ॥ *ఋజ్రేన్ద్రాగ్రవజ్రవిప్రకుబ్రచుబ్రక్షురఖురభద్రోగ్రభేరభేలశుక్రశుక్లగౌరవన్రేరామాలాః ॥ రన్నన్తాః పఞ్చవింశతిః - నిపాతనాద్గుణాభావః - ఋజ్రో నాయకః - ఇది ఇన్ద్రః - అఞ్జేర్నలోపః - అగ్రమ్ - వజ్రోఽస్త్రీ హీరకే పవౌ - డుపప్ ఉపదాయా ఇత్వం విప్రః - కుమ్బిచుమ్బ్యోర్నలోపః - కుబ్రమరణ్యమ్ - చుబ్రం ముఖమ్ - క్షుర విలేఖనే - రేఫలోపః - అగుణః - క్షురః - ఖుర ఛేదనే - రలోపో గుణాభావశ్చ - ఖురః - భన్దేర్నలోపః భద్రమ్ - ఉచ సమవాయే చస్య గః - ఉగ్రః ఞిభీ - భేరీ పక్షే లః - భేలో జలతరణద్రవ్యమ్ - శుచేశ్చస్య కః - శుక్రః పక్షే లః - శుక్లః - గుఙ్ వృద్ధిః - గౌరోఽరుణే సితే పీతే వనసమ్భక్తౌ - వన్రో విభాగీ - ఇణో గుణాభావః - ఇరా మద్యే చ వారిణి - మామానే - మాలా ॥ *సమికసఉకన్ ॥ కస గతౌ - సఙ్కసుకః - సన్తి పలాయన్తే జనా అస్మాదితి సంకసుకో దుర్జనః అస్థిరశ్చ ॥ *పచినశోర్ణుకన్ కనుమౌ చ ॥ పచేః కః పాకుకః సూపకారః - నశేర్నుమ్ - నంశుకః ॥ *భియః క్రుకన్ ॥ భీరుకః ॥ *క్వున్ శిల్పిసంజ్ఞయోరపూర్వస్యాపి ॥ రజకః - ఇక్షుకుట్టకః - చరకః - చష భక్షణే చషకః - శునకః - భషకః ॥ *రమేరశ్చ లో వా ॥ రమకో విలాసీ - లమకః ॥ *జహాతేర్ద్వే చ ॥ జహాకస్త్యాగీ కాలశ్చ ॥ *ధ్మో ధమ చ ॥ ధమకః కర్మకారః ॥ *హనో వధ చ ॥ వధకః ॥ బహుళమన్యత్రాపి ॥ కుహ విస్మాపనే - కుహకః కృతకమ్ ॥ *కృషేర్వృద్ధిశ్చోదీచామ్ ॥ కార్షకః - కృషకః ॥ ఉదకం చ ॥ ప్రపఞ్చార్థమ్ ॥ *వృశ్చికృషోః కికన్ ॥ వృశ్చికః - కృషికః ॥ *ప్రాజి పణికషః ॥ ప్రాపణికః పణ్యవిక్రయీ - ప్రాకషికః పరదారోపజీవీ ॥ *ముషేర్దీర్ఘశ్చ ॥ మూషికః ఆఖుః ॥ *స్యమేస్సమ్ప్రసారణం చ ॥ చాద్దీర్ఘః - సీమికో వృక్షభేదః ॥ *క్రియ ఇకన్ ॥ క్రయికః - క్రేతా ॥ *ఆఙి పణిపనిపతిఖనిభ్యః ॥ ఆపణికః - ఆపనికః - ఇన్ద్రనీలః - కిరాత

శ్చ-ఆపతికః- శ్యేనో ద్రైవాయత్తశ్చ ఆఖనికో మూషికో వరాహశ్చ॥ *శ్యాస్త్యాహృఞవిభ్య ఇనచ్॥ శ్యేనః-స్త్యేనః హరిణః-అవినో ఽధ్వర్యుః॥*వృజేః కిచ్చ॥వృజినమ్॥*అజేరజ చ॥వీభావబాధనార్థమ్-అజినమ్॥బహుళమన్యత్రాపి॥కలినం-నలినం-మలినం-కుణ్ఠినమ్॥*ద్యుతేః॥యత్పురుషిదినమ్ దివసోపిదినమ్॥* ద్రుదక్షిభ్యామినన్॥ ద్రవిణం దక్షిణః దక్షిణా॥*అర్తేః కిదిచ్చ॥ఇరిణం శూన్యమ్॥ * వేపితుహ్యోర్హ్రస్వశ్చ॥ విపినం-తుహినమ్॥* తలిపులిభ్యాం చ॥తలినం విరళే స్తోకే స్వచ్ఛేపి తలినం త్రిషు-పులినమ్॥* గర్వేరత ఉచ్చ॥ గౌరాదిత్వాత్ జీష్-గుర్విణీ-గర్భిణీ॥ * రుహేశ్చ॥ రోహిణః॥ * మహేరినణ్ చ॥చాదినన్-మాహినం మహినం రాజ్యమ్॥ * క్విబ్వచిప్రచ్ఛిశ్రిస్రుద్రుప్రుజ్వాం దీర్ఘో సంప్రసారణం చ॥ వాక్ - ప్రాట్ - శ్రీః - స్రవత్యతో ఘృతాదికమితి స్రూః యజ్ఞోపకరణమ్- ద్రూర్హిరణ్యమ్ - కటప్రూః కామరూపీ కీటశ్చ జూర్వాకాశే సరస్వత్యాం పిశాచ్యాం జవనే స్త్రియామ్॥ * ఆపోప్నోతేర్హ్రస్వశ్చ॥ ఆపః- అపః- అద్భిః- అద్భ్యః - అప్సు॥ * పరౌ వ్రజేష్షశ్చ పదాన్తే॥ వ్రజేః క్విబ్దీర్ఘో స్తః పదాన్తే తు షశ్చ-పరివ్రాట్ పరివ్రాజౌ॥ *హువః శ్లువచ్చ॥జుహూః॥* స్రువః కః- స్రువః॥ *చిక్చ॥ఇకార ఉచ్చారణార్థః కిత్ కుత్వమ్-స్రుక్- స్రువశ్చ స్రుచశ్చ సమ్మృఢ్ఢి॥ * తనోతేరనశ్చవః॥ తనోతేశ్చిక్ప్రత్యయః- అనో వశబ్దాదేశశ్చ-త్వక్॥ * గ్లానుదిభ్యాం డౌః॥గ్లౌః-నౌః॥ *చ్విరవ్యయమ్॥ డౌరిత్యేవ-గ్లౌకరోతి- కృనైజక్త ఇతిసిద్ధే నియమార్థమిదమ్- ఉణాదిప్రత్యయాన్తః పజన్త అవ్యయం చేత్ చ్వ్యన్తపవేతి॥* రాతేర్డైః॥ రాః- రాయా- రాయః॥ * గమేర్డోః॥ గౌర్నాదిత్యే బలీవర్దే కిరణక్రతుభేదయోః॥ స్త్రీ తు స్యాద్దిశి భారత్యాం భూమౌ చ సురభావపి॥ నృస్త్రియోః స్వర్గవజ్రామ్బురశ్మిదృగ్బాణలోమసు॥ బాహుళకాత్ ద్యుతేరపి డోః-ద్యౌః స్త్రీ స్వర్గాన్తరిక్షయోః॥* భ్రమేశ్చ డూః॥ భ్రూః చాద్గమేః అగ్రేగూః॥* దమేర్డోసిః॥దోః-దోషౌ॥ *పణేరిజాదేశ్చవః॥వణిక్ -స్వార్థేఽణ్ నైగమో వాణిజో వణిక్॥ *వశేః కిత్॥ఉశిగగ్నౌ ఘృతేపి చ॥* భృఞ ఉచ్చ॥ భురిక్- భూమిః॥* జసిసహోరురిన్॥జసురిర్వజ్రం-సహురిరాదిత్యః పృథివీ చ॥* సుయురుపృఞో యుచ్॥సవనశ్చన్ద్రమాః-యవనః రవణః కోకిలః-వరణః॥* అశేరశ చ॥అశ్నోతేర్యుచ్ స్యాత్ రశాదేశశ్చ-రశనా కాఞ్చీ-జిహ్వావాచీ తు రసన్యాస కారవాన్॥*ఉన్దేర్నలోపశ్చ॥ఓదనః॥*గమేర్గశ్చ॥గమేర్యుచ్ స్యాత్ గశ్చాన్తాదేశః-గగనమ్॥* బహుళమన్యత్రాపి॥యుచ్ స్యాత్-స్యన్దనః రోచనా॥* రఞ్జేః క్యున్॥రజనమ్॥ *భూసూధూభ్రస్జిభ్యశ్ఛన్దసి॥భువనం-సువనఆదిత్యః-ధువనో వహ్నిః- నిధువనం సురతమ్- భృజ్జనమ

ప్పురీషమ్॥ ౯ కౄపౄవృజిమన్దినిధాఞః క్యుః॥ కిరణః-పురణః సముద్రః వృజనమన్తరిక్షమ్-మన్దనం స్తోత్రమ్ నిధనమ్॥*ధృషేర్ధిషచ సంజ్ఞాయా
మ్॥ ధిషణో గురుః ధిషణా ధీః॥ ౯ వర్తమానే పృషద్బృహన్మహజ్జగచ్ఛతృవచ్చ॥ అతి ప్రత్యయాన్తాః పృషు సేచనే గుణాభావః-పృషన్ని బృహత్ -
మహాన్-గమేర్ద్విర్గాదేశః జగత్॥*సంశ్చత్తృపద్వేహత్॥ ఏతే నిపాత్యన్తే-పృథక్కరణం శతృవద్భావనివృత్త్యర్థమ్-సంచినోతేస్సుట్-ఇకార
లోపః-సశ్చత్ కుహకః- తృపచ్ఛత్రమ్- విపూర్వాద్ధన్తేష్టిలోపః ఇత్వఞ్చ- వేహత్ గర్భోపఘాతినీ॥ ౯ భ్వస్య సానచ్ శుజృభ్యామ్॥ శవసానః ప
న్థాః-జరసానః పురుషః॥*ఋఞ్జివృధిమన్దిసహిభ్యః కిత్॥ ఋఞ్జసానో మేఘః- వృధసానః పురుషః-మన్దసానో ऽగ్నిర్జీవశ్చ సహసానో యజ్ఞో మ
యూరశ్చ॥*అర్తేర్గుణశ్శుట్ చ। అర్శసానో ऽగ్నిః॥*సమ్యానచ్ స్తువః॥ సంస్తవానో వాగ్మీ॥*యుధిబుధిదృశః కిశ్చ॥ యుధానః-బుధానః-దృశానో లో
కపాలః॥ ౯ హుర్శ్చస్సనో లుక్ ఛలోపశ్చ॥ జుహురాణశ్చన్ద్రమాః॥ ౯ శ్వితేర్దశ్చ॥ శిశ్విదానః పుణ్యకర్మా॥ ౯ తృన్తృచౌ శంసిక్షదాదిభ్యస్సంజ్ఞా
యాం చానిటౌ॥ శంసాదిభ్యః క్షదాదిభ్యశ్చ క్రమాత్ తృన్ తృచౌ స్తః తౌ చానిటౌ-శంస్తా-స్తోతా-శంస్తరౌ-శంస్తరః క్షదిస్సౌత్రో ధాతుః-శకలీకర
ణే భక్షణే చ-అనుదాత్తేత్-వృక్ణే చ క్షదావమితి మన్త్రాత్ -ఉక్ష్ణాణం వా వేహతం వా క్షదన్తే ఇతి బ్రాహ్మణాచ్చ-క్షత్తా స్యాత్సారథౌ ద్వాస్స్థే వై
శ్యాయామపి శూద్రజే॥*బహులమన్యత్రాపి॥ మన్-మన్తా-హన్-హన్తా-ఇత్యాది॥ ౯ నప్తృనేష్టృత్వష్టృహోతృపోతృభ్రాతృజామాతృమాతృ
పితృదుహితృ॥ సపతన్త్యనేన నప్తా పౌత్రో దౌహిత్రశ్చ-నయతేః షుక్ గుణశ్చ- నేష్టా-త్విషేరితో ऽత్వం-త్వష్టా-హోతా-పోతా-ఋత్విగ్భేదః-
భ్రాజతేర్జలోపః-భ్రాతా-జాయాయా నిఙ్ జామాతా-మానపూజాయాం నలోపః-మాతా-పాతేరాకారస్యేత్వం-పితా-దుహేస్తృచ ఇట్ గుణాభా
వశ్చ-దుహితా॥ ౯ సావసేర్ఋత్॥ స్వసా॥ ౯ యాతేర్వృద్ధిశ్చ॥ యాతా-భార్యాస్తు భ్రాతృవర్గస్య యాతరస్స్యుః పరస్పరమ్॥*నఞి చ నన్దేః॥ న నన్దతి న
నాన్దా-ఇహావృద్ధిర్నానువర్తత ఇత్యేకే-ననాన్దా తు స్వసా పత్యుర్ననన్దా నన్దినీ చ సేతి శబ్దార్ణవః॥*దివేర్ఋః॥ దేవా-దేవరః స్వామినో దేవృ దేవరౌ॥
౯ నయతేర్డిచ్చ॥ నా-నరౌ-నరః॥* సవ్యే స్థశ్ఛన్దసి॥ అమ్బామ్బేత్యత్ర స్థాస్థిన్స్థౄణాముపసంఖ్యానమ్-సవ్యేష్ఠా సారథిః - సవ్యేష్ఠరౌ సవ్యేష్ఠ
రః॥ * అర్తిసృధృధమ్యమ్యశ్యవితృభ్యో ऽనిః॥ అష్టభ్యో ऽని ప్రత్యయస్స్యాత్ క్తి- అరణిరగ్నేర్యోనిః- సరణిః - ధరణిః - ధమనిః - అ
మనిర్గతిః- అశనిః- అవనిః తరణిః- బాహులకాత్ రజనిః॥ * ఆఙి శుషేస్సనశ్ఛన్దసి॥ ఆశుశుక్షణిరగ్నిః వాతశ్చ॥* కృషేరాదేశ్చ చః॥ గ

ర్షణిర్దరః॥* అదేర్ముట్ చ॥ అద్మనిరగ్నిః॥ * వృతేశ్చ॥ వర్తనిః-గోవర్ధనస్తు చకారాన్ముట్ వర్త్మనిరిత్యాహ॥ * క్షిపేః కిచ్చ॥ క్షిపణిరాయుధమ్॥
* అర్చిశుచిహుసృపిచ్ఛాదిఛర్దిభ్య ఇసిః॥ అర్చిః జ్వాలా-ఇదన్తోప్యయమ్- అగ్నేః భ్రాజన్తే అర్చయః శోచిర్దీప్తిః-హవిః సర్పిః- ఇస్మన్నితి హ్రస్వః-
ఛదిః పటలమ్- ఛర్దిర్వమనవ్యాధిః - ఇదన్తోపి ఛర్ద్యతీసారశూలవాన్॥ * బృంహేర్నలోపశ్చ॥ బర్హిర్నా కుశశుష్మణోః॥ * ద్యుతేరిసన్నా
దేశ్చ జః॥ జ్యోతిః॥ * వసౌరుచేస్సంజ్ఞాయామ్॥ వసురోచిర్యజ్ఞః॥ * భువః కిత్॥ భువిస్సముద్రః॥ * సహోధశ్చ॥ సధిరనడ్వాన్॥ * పిబతేస్థుక్॥
పాథిశ్చక్షుస్సముద్రయోః॥ * జనేరుసిః॥ జనుర్జననమ్॥ * మనేర్ధశ్ఛన్దసి॥ మధుః॥ * అర్తిపృవపియజితనిధనితపిభ్యో నిత్॥ అరుః - పరు
ర్గ్రన్థిః వపుః- యజుః-తనుః-తనుషీ-తనూంషి ధనుర స్త్రియామ్-ధనుర్వంశవిశుద్ధోపి నిర్గుణః కింకరిష్యతి-సాన్తస్య ఉదన్తస్య వా రూపమ్ - తపు
స్సూర్యాగ్నిశత్రుషు॥ * ఏతేర్ణిచ్చ॥ ఆయుః-ఆయుషీ॥ * చక్షేశ్శిచ్చ॥ చక్షుః॥ * ముహేః కిచ్చ॥ ముహురవ్యయమ్॥ * బహుళమన్యత్రాపి॥ ఆచక్షుః-
పరిచక్షుః॥ * కృగౄశౄవృఞ్చతిభ్యః ష్వరచ్॥ కర్వరో వ్యాఘ్రరక్షసోః- గర్వరోఽహంకారీ-శర్వరీ రాత్రిః- వర్వరః ప్రాకృతో జనః- చత్వ
రమ్॥ * నౌ సదేః॥ నిషద్వరస్తు జమ్బాలః నిషద్వరీ రాత్రిః॥——* ఇత్యుణాదిషు ద్వితీయః పాదః *—— ఛిత్వరఛత్వరధీవరపీవరమీవరచీ
వరతీవరనీవరగహ్వరకట్వరసంయద్వరాః॥ ఏకాదశ ష్వరచ్ప్రత్యయాన్తాని పాత్యన్తే-ఛిదిర్-ఛద్- అనయోస్తకారోన్తాదేశః చిదేర్గుణాభావ
శ్చ-ఛిత్వరో ధూర్తః ఛత్వరో గృహకుఞ్జయోః-ధీవరః కైవర్తః పీవరః స్థూలః-మీవరో హింసకః-చినోతేర్దీర్ఘశ్చ - చీవరం భిక్షుకప్రావరణమ్- తీ
వరో జాతివిశేషః- నీవరః పరివ్రాట్-గాహతేర్హ్రస్వత్వం-గహ్వరమ్-కటేర్వక్రాదౌ-కట్వరం వ్యంజనమ్-యమేర్దకారః-సంయద్వరో నృపః - పదేః
సంపద్వర ఇత్యేకే॥ * ఇన్ సిఞ్జిదీఙుష్యవిభ్యో నక్॥ ఇనస్సూర్యే నృపే పత్యౌ-సినః కాణః - జినో అర్హన్ - దీనః-ఉష్ణః-ఊనః॥ * ఫేనమీనౌ॥ ఏతౌ ని
పాత్యేతే-స్ఫాయతేః ఫేనః-మీనః॥ * కృషేర్వర్ణే॥ కృష్ణః॥ * బన్ధేర్బ్రధిబుధీ చ॥ బ్రధ్నః బుధ్నః॥ * ధాపృవస్యజ్యతిభ్యో నః॥ ధానా భ్రష్టయవే
స్త్రియః-పర్ణం పత్రమ్-పర్ణః కింశుకః-వస్నం మూల్యే వేతనే చ-అజేర్వీ-వేనః అత్న ఆదిత్యః బాహుళకాత్ శ్యేనో తేః శ్రోణః పఙ్గుః॥ * లక్షేరట్
చ॥ లక్షేశ్చ రాదిర్న్యాసాత్ నస్యేత్ తస్యాడాగమశ్చ-చాన్ముడిత్యేకే-లక్షణం లక్ష్మణం నామ్ని చిహ్నే చ-లక్షణో లక్ష్మణశ్చ రామభ్రాతా -ల
క్షణా హంసయోషాయాం సారసస్యతు లక్ష్మణా॥ * వనేరిచ్చోపధాయాః॥ వేన్నా నదీ॥ * సివేష్టేర్యూ చ॥ దీర్ఘోచ్చారణసామర్థ్యాన్న గుణః-స్యూన

ఆదిత్యః-బాహుళకాత్ కేవలోనః-ఊర్-అన్తరఙ్గత్వాద్యణ్ గుణస్స్యాన్నః॥*కృవృజృసిద్రుపన్యనిస్వపిభ్యో నిత్॥కర్ణః-వర్ణః-జర్ణశ్చన్ద్రే చ వృద్ధే చ-సేనా-ద్రోణః-పన్నో నీచైర్గతః-అన్నమోదనః-స్వప్నో నిద్రా॥*ధేట ఇచ్చ॥ధేనస్సిన్ధుర్నదీ ధేనా॥*తృషిశుషిరసిభ్యః కిత్॥తృష్ణః శుష్ణః సూర్యో వహ్నిశ్చ-రస్నం ద్రవ్యమ్॥*సుఞో దీర్ఘశ్చ॥సూనావధస్థానమ్॥*రమేస్తచ॥రమయతీతి రత్నమ్॥*రాస్నాసాస్నాస్థూణావీణాః॥రాస్నా గన్ధద్రవ్యమ్-సాస్నా గోగళకమ్బలః-స్థూణా గృహస్తమ్భః-వీణా వల్లకీ॥*గాదాభ్యామిష్ణుచ్॥గేష్ణుర్గాయనః-దేష్ణుర్దాతా॥*కృత్యశూభ్యాం క్స్నః॥కృత్స్నమ్-అక్ష్ణమఖణ్డమ్॥*తిజేర్దీర్ఘశ్చ।తీక్ష్ణమ్॥*శ్లిషేరచోపధాయాః॥*శ్లక్ష్ణమ్॥*యజిమనిశున్ధిదసిజనిభ్యో యుచ్॥యజ్యురధ్వర్యుః-మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధి-శున్ధ్యురగ్నిః-దస్యుస్తస్కరః-జన్యుశ్శరీరీ॥*భుజిమృఙ్భ్యాం యుక్త్యుకౌ॥భుజ్యుర్భాజనమ్-మృత్యుః॥*సర్తేరయుః॥సరయుర్నదీ అయూరితి పాఠాన్తరమ్ సరయూః॥*పానీవిషిభ్యః పః॥పాతి రక్షత్యస్మాదాత్మానమితి పాపమ్ తద్యోగాత్పాపః పురుషః-నేపః పురోహితః బాహుళకాద్గుణాభావే నీపో వృక్షవిశేషః-వేష్పః పానీయమ్॥*చ్యువః కిచ్చ॥చ్యుపో వక్త్రమ్॥*స్తువో దీర్ఘశ్చ॥స్తూపః సముచ్ఛ్రాయః॥*సుశృభ్యాం నిచ్చ॥చాన్నిత్ దీర్ఘః సూపః-బాహుళకాదుత్వమ్-శూర్పమ్॥*కుయుభ్యాం చ॥కువన్తి మణ్డూకా అస్మిన్ కూపః-యువన్తి బధ్నన్త్యస్మిన్ పశుమితి యూపో యజ్ఞస్తమ్భః॥*ఖష్పశిల్పశష్పబాష్పరూపపర్పతల్పాః॥సప్తైతే పప్రత్యయాన్తా నిపాత్యన్తే-ఖనతేర్నకారస్య షత్వమ్-ఖష్పః క్రోధో బలాత్కారః-శీలతేర్హ్రస్వః-శిల్పం కౌశలమ్-శసు హింసాయామ్-నిపాతనాత్ షత్వమ్-శష్పం బాలతృణమ్-ప్రతిఘాతయశ్చ-బాధతేః షః బాష్పో నేత్రజలోష్మణోః బాష్పం చ రౌతేర్దీర్ఘః-రూపం స్వభావే సౌన్దర్యే.పౄ-పర్పం గృహం బాలతృణం పఙ్గుపీఠం చ-తల ప్రతిష్ఠాకరణే-చురాదిణిచో లుక్-తల్పం శయ్యాట్టదారేషు॥*స్తనిహృషిపుషిగదిమదిభ్యో ణేరిత్నుచ్॥అయామన్తేతి ణేరయాదేశః స్తనయిత్నుః-హర్షయిత్నుః-పోషయిత్నుః-గదయిత్నుర్వావదూకః-మదయిత్నుర్మదిరా॥*కృహనిభ్యాం క్త్నుః॥కృత్నుశ్శిల్పీ-హత్నుర్వ్యాధిః శస్త్రం చ॥*గమేస్సన్వచ్చ॥జిగత్నుః॥*దాభాభ్యాం నుః॥దానుర్దాతా-భానుః॥*వచేర్గశ్చ॥వగ్నుః॥*ధేట ఇచ్చ॥ధయతి తామితి ధేనుః॥*సువః కిత్॥సూనుః పుత్రేనుజే రవౌ॥*జహాతేర్ద్వే అన్తలోపశ్చ॥జహ్నుః॥*స్థో ణుః॥స్థాణుః కీలే స్థిరే హరే॥*అజివృరీభ్యో నిచ్చ॥అజేర్వీ-వేణుః-వర్ణుర్నదదేశభేదయోః-రేణుః ద్వయోః స్త్రియాం ధూళిః॥*విషేః కిచ్చ॥విష్ణుః॥*కృదాధారార్చికలిభ్యః కః॥బాహుళకాన్నకస్యేత్సంజ్ఞా-కర్కో ధవళఘోటకః-దాకో దాతా-ధాకోనడ్వానాధార

శ్చ-రాకా పౌర్ణమాసీ-అర్కః- కల్కః పాపాశయేషాపేదమ్భేవిట్కిట్టయోరపి॥* సృవృభూశుషిముషిభ్యః కక్॥సృకః ఉత్పలవాతయోః- వృకః శ్వాపదకాకయోః భూకం ఛిద్రమ్-శుల్కం-ముష్కోఽణ్డమ్- * శుకవల్కోల్కాః॥శుభేరన్త్యలోపః శుకః-వల్కం వల్కలమస్త్రియామ్-ఉషదాహే షస్య లః ఉల్కా॥ *ఇణ్భీకాపాశల్యతిమర్చిభ్యః కన్॥ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలాః- భేకో మణ్డూకమేఘయోరితి విశ్వమేదిన్యౌ-కాకః-పాకః శిశుః శల్కం శకలమ్ అత్కః పథికః శరీరావయవశ్చ-మర్కః శరీరవాయుః॥*నౌ హః॥జహాతేః కన్స్యాన్నౌ-నిహాకా గోధికా॥*నౌ సదేర్డిచ్చ॥ నిష్కోఽస్త్రీ హేమ్ని తత్పలే॥*స్యమేరీట్చ॥ స్యమీకో వల్మీకః వృక్షభేదశ్చ-ఇట్ హ్రస్వ ఇతి కేచిత్ - స్యమికః॥* అజియుధూనీభ్యో దీర్ఘశ్చ॥వీకః స్యాద్వాతపక్షిణోః-యూకా-ధూకో వాయుః నీకో వృక్షవిశేషః॥* హ్రియో రశ్చ లో వా॥హ్రీకా హ్లీకా త్రపా మతా॥*శకేరునోన్తోన్త్యునయః॥ ఉనఉన్తఉన్తిఉని ఏతే చత్వారస్స్యుః-శకునః-శకున్తః-శకున్తిః-శకునిః॥* భువో ఝిచ్॥భవన్తిర్వర్తమానకాలః-బాహుళకాదవేశ్చ-అవన్తిః వదేర్వదన్తిః కింవదన్తీ జనశ్రుతిః॥* కన్యుచ్ క్షిపేశ్చ॥చాద్భువః క్షిపణ్యుర్వసన్తః ఇత్యుజ్జ్వలదత్తః-భువన్యుః స్వామిసూర్యయోః॥*అనుఙ్ నదేశ్చ॥ చాత్ క్షిపేః-నదనుర్మేఘః-క్షిపణుర్వాతః॥*కృవృదారిభ్య ఉనన్॥కరుణో వృక్షభేదస్స్యాత్ కరుణా చ కృపా మతా-వరుణః-దారుణమ్॥*తౄ రశ్చ లో వా॥తరుణస్తలునో యువా॥* క్షుధిపిశిమిథిభ్యః కిత్॥క్షుధునో మ్లేచ్ఛజాతిః-పిశునః-మిథునమ్॥*ఫలేర్గుక్ చ॥ఫల్గునః పార్థః-ప్రజ్ఞాద్యణ్-ఫాల్గునః॥* అశేర్లశ్చ॥లశునమ్॥ *అర్జేర్ణిలుక్ చ॥అర్జునః॥ * తృణాఖ్యాయాం చిత్॥చిత్త్వాదన్తోదాత్తః-అర్జునం తృణమ్॥*అర్తేశ్చ॥అరుణః॥*అజియమిశీఙ్భ్యశ్చ ॥ వయునం దేవమన్దిరమ్ యమునా- శయునోఽజగరః॥ *వృతౄవదిహనికమికషిభ్యస్సః ॥ వర్షమ్- తర్షః ప్లవసముద్రయోః- వత్సః- హంసః కంసోఽస్త్రీ పానభాజనమ్-కక్షమరణ్యమ్॥ * ప్లుషేరచ్చోపధాయాః॥ప్లక్షః॥* మనేర్దీర్ఘశ్చ॥మాంసమ్॥* అశేర్దేవనే॥అక్షః॥*స్నువ్రశ్చికృత్యృషిభ్యః కిత్॥స్నుసా-వృక్షః-కృత్సముదకమ్-ఋక్షన్నక్షత్రమ్॥*ఋషేర్జాతౌ॥ఋక్షోఽద్రిభేదే భల్లూకే ఇతి చ॥*ఉన్దిగుధికుషిభ్యశ్చ॥ఉత్సః ప్రస్రవణమ్-గుత్సః స్తబకః-కుక్షో జఠరమ్॥*గృధిపణ్యోర్దకౌ చ॥గృత్సః కామదేవః-పక్షః॥*అశేస్సరః॥అక్షరమ్॥*వసేశ్చ॥ వత్సరః॥* సంపూర్వాచ్చిత్ ॥ సంవత్సరః॥* కృధూమదిభ్యః కిత్॥బాహుళకాన్నషత్వమ్-కృసరస్స్యాత్తిలోదనః- ధూసరః- మత్సరః- మత్సరా వక్షికా జ్ఞేయా భక్ష్యారాళీ చ సా మతా॥* పతేరశ్చలః॥పత్సలః పన్థాః॥* తన్యృషిభ్యాం క్సరన్॥తసరః సూత్రవేష్టనమ్ ఋక్షరః-ఋత్విక్॥

పీయుకణిభ్యాం కాలన్ హ్రస్వస్సంప్రసారణంచ॥ * పీయూః సౌత్రః పియాలో వృక్షభేదః- కుణాలో దేశభేదః॥ *కరికుషిభ్యాం కాకుః॥కటాకుః పక్షీ-కుషాకురగ్నిః సూర్యశ్చ॥*సర్తేర్గుక్చ॥సృదాకుః వాతసరితోః॥ * వృతేర్వృద్ధిశ్చ॥ వార్తాకుః-బాహుళకాదుకారస్య అత్వం వార్తాకమ్॥*పర్దేర్నిత్సంప్రసారణమల్లోపశ్చ॥పృదాకుర్వృశ్చికే వ్యాఘ్రే చిత్రకే చ సరీసృపే॥ *సృయువచిభ్యోన్యుజాగూచక్నుచః॥ అన్యుచ్ ఆగూచ్ అక్నుచ్ ఏతే క్రమాత్స్యుః సరణ్యుర్మేఘవాతయోః-యవాగూః-వచక్నుః విప్రవాగ్మినోః॥ * ఆనకశ్శీఙ్భియః॥ శయానకోఽజగరః-భయానకః॥ *ఆణకో లూధూశింఘిధాఞ్భ్యః॥ లవాణకం దాత్రమ్-ధవాణకో వాతః। శింఘాణకః శ్లేష్మా-పృషోదరాదిత్వాత్ షకలోపః-శింఘాణం నాసికామలే ధాణకో దీనారభాగః॥ *ఉల్ముకదర్విహోమినః॥ ఉషదాహే- షస్య లః ముక్ప్రత్యయశ్చ-ఉల్ముకం జ్వలదఙ్గారమ్-దృణాతేర్విః దర్విః జుహోతేర్మినిః హోమీ॥* హ్రియః కుగ్రశ్చలో వా॥ హ్రీకుః హ్లీకుః లజ్జావాన్॥* హసిమృగ్రిణ్వామిదమిలూపూధుర్విభ్యస్తన్॥ దశభ్యస్తన్ స్యాత్ తితుత్రేతి నేట్-హస్తః-మర్తః-గర్తః-ఏతః కర్బురః-వాతః-అన్తః-దన్తః లోతస్స్యాదశ్రుచిహ్నయోః-పోతో వాలవహిత్రయోః-ధూర్తః-బాహుళకాత్తుసేర్దీర్ఘశ్చ తూస్తం పావం ధూళిర్జటా చ॥* నఞ్యాపఇట్ చ॥ నాపితః॥ *తనిమృఙ్భ్యాం కిచ్చ॥ తతం మృతమ్॥ *అఞ్జిఘృసిభ్యః క్తః॥ అక్తం-ఘృతం-సితమ్॥* దుతనిభ్యాం దీర్ఘశ్చ॥ దూతః-తాతః॥ *జేర్మూట్ చోదాత్తః॥ జీమూతః॥ *లోష్టపలితౌ॥ లునాతేః క్తః తస్య సుట్ ధాతోర్గుణః-లోష్టం-పలితమ్॥ *హృశ్యాభ్యామితన్॥ హరిత శ్యేతౌ వర్ణభేదౌ॥ *రుహేరశ్చలో వా॥ రోహితో మృగమత్స్యయోః-లోహితం రక్తమ్॥ *పిశేః కిచ్చ॥ పిశితమ్మాంసమ్॥ *శ్రుదక్షిస్పృహిగృహిభ్య ఆయ్యః॥ శ్రవాయ్యో యజ్ఞపశుః దక్షాయ్యో గరుడో గృధ్రశ్చ-స్పృహయాయ్యః గృహయాయ్యో గృహస్వామీ॥ *దధిషాయ్యః॥ దధాతేర్ద్విత్వమిత్వం షుక్ చ-మిత్ర ఇవ యో దధిషాయ్యః॥ *వృఞ ఏణ్యః॥ వరేణ్యః॥ *స్తువః క్సేయ్యశ్ఛన్దసి॥ స్తుషేయ్యం పురువర్పసమ్॥ *రాజేరన్యః॥ రాజన్యో వహ్నిః॥ *శ్వ్రారమ్యోశ్చ॥ శరణ్యం-రమణ్యమ్॥ *అర్తేర్నిచ్చ॥ అరణ్యమ్॥ *పర్జన్యః॥ పృషు సేచనే-షస్య జః పర్జన్యః శక్రమేఘయోః॥ *వదేరాన్యః॥ వదాన్యస్త్యాగివాగ్మినోః॥ *అమినక్షియజివధిపతిభ్యోఽత్రన్॥ అమత్రం భాజనం-నక్షత్రం-యజత్రః-వధత్రమాయుధం-పతత్రం తనూరుహమ్॥ *గడేరాదేశ్చ కః॥ కడత్రం-డలయోరైకత్వస్మరణాత్ కలత్రమ్॥ *వృఞశ్చిత్॥ వరత్రా చర్మమయీ రజ్జుః॥ *సువిదేః కత్రన్॥ సువిదత్రం కుటుమ్బకమ్॥ *కృతేర్నుమ్ చ॥ కృన్తత్రం లాజలమ్॥ *భృమృదృశియజిపర్విపచ్యమితమినమిహర్యేభ్యోఽతచ్॥ దశభ్యోఽతచ్ స్యాత్

భరతః-మరతో మృత్యుః-దర్శతః సోమసూర్యయోః-యజతః ఋత్విక్-పర్వతః-పచతోగ్నిః-అమతో రోగః-తమతస్తృష్ణాపరః-నమతః ప్రహ్వః-హ
ర్యతోశ్వః॥*పృషిరఞ్జిభ్యాం కిత్॥పృషతో మృగో బిన్దుశ్చ-రజతమ్॥*ఖలతిః॥స్ఖలతేస్సలోపః-అతచ్ ప్రత్యయాన్తస్య ఇత్వం చ-ఖలతిర్నిష్కేశశిరాః॥
*శీఙ్శపిరుగమివఞ్చిజీవిప్రాణిభ్యోఽథః॥సప్తభ్యోథస్స్యాత్-శయథోఽజగరః-శపథః-రవథః కోకిలః-గమథః-పథికః పన్థాశ్చ-వఞ్చథో ధూర్తః వ
న్దీతి పాఠే కర్మణి కర్తరి వా ప్రత్యయః-వన్ద్యతే వన్దతే వా వన్దథః-స్తోతా స్తుత్యశ్చ జీవథ ఆయుష్మాన్-ప్రాణథో బలవాన్-బాహులకాచ్ఛమిదమిభ్యామ్
శమథస్తు శమశ్శాన్తిర్దాన్తిస్తు దమథో దమః॥*భృఞశ్చిత్॥భరథో లోకపాలః॥*రుదివిదిభ్యాం ఙిత్॥ రోదితీతి రుదథశ్శిశుః-వేత్తీతి విదథః॥*ఉపసర్గే
వసేః॥ఆవసథో గృహమ్ - సంవసథో గ్రామః॥*అత్యవిచమితమినమిరభిలభిరభితపిపతిపనిపణిమహిభ్యోఽసచ్॥త్రయోదశభ్యోఽసచ్ స్యాత్
అతతీత్యతసః వాయురాత్మా చ-అవతీత్యవసో రాజా భానుశ్చ-చమన్త్యస్మిన్ చమసః సోమపానపాత్రమ్- తామ్యత్యస్మిన్ తమసోఽన్ధకారః-నమ
సఅనుకూలమ్-రభసో వేగహర్షయోః-లభసో ధనం యాచకశ్చ-నభతే నభ్యతి వా నభస ఆకాశః-తపసః పక్షీ చన్ద్రశ్చ-పతసః పక్షీ-పనసః కణ్టకిఫలః-
పణసః పణ్యద్రవ్యమ్ మహసం జ్ఞానమ్॥* వేఞస్తుట్ చ॥బాహులకాదాత్వాభావః వేతసః॥*వహియుభ్యాం ణిత్॥వాహసోఽజగరః-యావసస్తృ
ణసంఘాతః॥* వయశ్చ॥వయగతౌ-వాయసః కాకః॥*దివః కిత్॥దివసం-దివసః-॥* కృశృశలికలిగర్దిభ్యోఽభచ్॥కరభః-శరభః శలభః-కల
భః-గర్దభః॥ * ఋషివృషిభ్యాం కిత్॥ఋషభః-వృషభః॥ * రుషేర్నిల్లుక్ చ॥రుష హింసాయామ్-అస్మాదభచ్ నిత్ కిత్ స్యాత్ లుషాదేశశ్చ
లుషభో మత్తదన్తీ॥* రాసివల్లిభ్యాం చ॥ రాసభః వల్లభః॥* జృవిశిభ్యాం ఝచ్॥జరన్తో మహిషః- వేశన్తః పల్వలమ్॥ * రుహినన్దిజీవిప్రాణి
భ్యష్షిదాశిషి॥రోహన్తో వృక్షభేదః-నన్దన్తః పుత్రః జీవన్త ఔషధమ్ ప్రాణన్తో వాయుః-షిత్వాన్ఙీష్-రోహన్తీ॥* తృభూవహివసిభాసిసాధిగ
డిమణ్డిజినన్దిభ్యశ్చ॥దశభ్యో ఝచ్ స్యాత్స చ షిత్-తరన్తస్సముద్రః- తరన్తీ నౌకా-భవన్తః కాలః- వహన్తో వాయుః- వసన్త ఋతుః-భాసన్తస్సూ
ర్యః-సాధన్తో భిక్షుః-గడేర్ఘటాదిత్వాన్మిత్త్వం హ్రస్వః-అయామన్తేతి ణేరయః- గడయన్తో జలదః-మణ్డయన్తో భూషణమ్-జయన్తశ్శక్రపు
త్రః-నన్దయన్తో నన్దకః॥*హన్తేర్ముట్ చ హిచ॥ హేమన్తః॥* భన్దేర్నలోపశ్చ॥భదన్తః ప్రవ్రజితః॥*ఋచ్ఛేరరః॥ఋచ్ఛరా వేశ్యా-బాహు
ళకాత్ జర్ఝరఝర్ఝరాదయః॥*అర్తికమిభ్రమిచమిదేవివాసిభ్యశ్చిత్॥షడ్భ్యోరశ్చిత్ స్యాత్-అరరం కపాటమ్-కమరః కాముకః- భ్రమరః చ

మరః దేవరః-వాసరః॥*కువః క్రరన్॥ కురరః పక్షిభేదః॥*అఙ్గిమదిమన్దిభ్య ఆరన్॥అఙ్గారః-మదారో వరాహః-మన్దారః పారిజాతకః॥*గడేః కడచ॥కడారః॥*శృఙ్గారభృఙ్గారౌ॥శృణాభృఞ్ఞ్ ఆభ్యామారన్నుమ్గుక్ హ్రస్వశ్చ-శృఙ్గారో రసః-భృఙ్గారః కనకాలుకా॥*కఞ్జిమృజిభ్యాం చిత్॥కఞ్జిస్సౌత్రః-కఞ్జారో మయూరః-మార్జారః॥*కమేః కిదుచ్చోపధాయాః॥చిదిత్యనువృత్తేరన్తోదాత్తః-కుమారః॥*తుషారాదయశ్చ॥ తుషారః-కాసారః సహారః ఆమ్రభేదః॥* దీఙో నుట్ చ॥దీనారస్సువర్ణాభరణమ్॥* సర్తేరపస్షుక్ చ॥సర్షపః॥* ఉషికుటిదలికచిఖజిభ్యః కపన్॥ ఉషపో వహ్నిసూర్యయోః-కుటపో మానభాణ్డమ్ దలపః ప్రహరణమ్-కచపం శాకపత్రమ్-ఖజపం ఘృతమ్॥* క్వణేస్సంప్రసారణంచ॥కుణపమ్-కపశ్చాక్రవర్మణస్య స్వరే భేదః॥ *విటపపిష్టపవిశిపోలపాః॥చత్వారోఽమీ కపన్ప్రత్యయాన్తాః-విటశబ్దే విటపః విశతేరాదేః పః ప్రత్యయస్య తుట్ షత్వం-పిష్టపం భువనమ్-విశతేః ప్రత్యయాదేరిత్వం విశిపం మన్దిరమ్-వలతేః సంప్రసారణమ్-ఉలపం కోమలం తృణమ్॥*వృతేస్తికన్॥వర్తికా॥*కృతిభిదిలతిభ్యః కిత్॥కృత్తికా-భిత్తికా భిత్తిః లతిస్సౌత్రః లత్తికా గోధా॥* ఇష్యశిభ్యాం తకన్॥ఇష్టకా-అష్టకా॥*ఇణస్తశన్ తశసునౌ॥ఏతశో బ్రాహ్మణః-సపవఏతశాః॥*వీపతిభ్యాం తనన్॥వీగత్యాదౌ- వేతనం-పత్తనమ్॥ * దృణావలిభ్యాం భః॥దర్భః-దల్భః స్యాద్దృషిచక్రయోః॥*అర్తిగృభ్యాం భన్॥అర్భః-గర్భః॥*ఇణః కిత్॥ఇభః॥* అసిసఞ్జిభ్యాం క్థిన్॥అస్థి-సక్థి॥* ప్లుషికుషిశుషిభ్యః క్సిః॥ప్లుక్షిర్వహ్నిః-కుక్షిః- శుక్షిర్వాతః॥* అశేర్నిత్॥అక్షి॥* ఇషేః క్సుః॥ఇక్షుః॥ *అవితౄస్తృతన్త్రిభ్య ఈః॥అవీర్నారీ రజస్వలా-తరీర్నౌః- స్తరీర్ధూమః-తన్త్రీర్వీణాదేర్గుణః॥* యాపోః కిద్ద్వే చ॥యయీరశ్వః- పపీః స్యాత్సోమసూర్యయోః॥ * లక్షేర్ముట్ చ॥లక్ష్మీః. ——* ఇత్యుణాదిషు తృతీయః పాదః. *—— *॥వాతప్రమీః॥ వాతశబ్ద ఉపపదే మాఙ్ధాతోరీ ప్రత్యయః స చ కిత్ - వాతప్రమీః అయం స్త్రీపుంసయోః॥ * ఋతన్యఞ్జివన్యఞ్జ్యర్పిమద్యత్యఙ్గికుయుకృశిభ్యః కత్నిచ్ యతుజలిజిష్ణుజిష్టుజిసన్స్యనిధిమల్యసాసానుకః॥ద్వాదశభ్యః క్రమాత్స్యుః-అర్తేః కత్నిచ్-యతుచ్-బద్ధముష్టిః కరోఽరత్నిః-సోఽరత్నిః ప్రసృతాఙ్గులిః తనోతేర్యతుచ్-తన్యతుర్వాయుః రాత్రిశ్చ-అఞ్జేరలిచ్-అఞ్జలిః-వనేరిష్ణుచ్-వనిష్ణుః స్థవిరాన్త్రమ్-అఞ్జేరిష్టచ్-అఞ్జిష్ఠో భానుః-అర్పయతేరిసన్-అర్పిసోఽగ్రమాంసమ్-మదేః స్యన్ మత్స్యః- అతేరిథిన్-అతిథిః-అఙ్గేరులిః-అఙ్గులిః- కౌతేరసః కవసః-అచ ఇత్యేకే- కవచం - యాతేరానః- యవానో మరాలభాక్ కృశేరానుక్-కృశానుః॥* శ్రః కరన్॥ఉత్తరసూత్రే కిద్గ్రహణాదిహ అకారస్య నిత్త్వమ్ శర్కరా॥* పుషః కిత్ ॥ పుష్కరమ్॥* కల

శ్చ॥ఫుషలమ్॥* గమేరినిః॥గమిష్యతీతిగమీ॥* ఆఙిణిత్॥ఆగామీ॥* భువశ్చ॥భావీ॥* ప్రేస్థః॥ ప్రస్థాయీ॥* పరమేకిత్॥ పరమేష్ఠీ॥* మన్థః॥ మన్థతేరినిః కిత్స్యాత్-కిత్త్వాన్నకారలోపః-మన్థాః-మన్థానౌ-మన్థానః॥* పతస్థచ॥ పన్థాః-పన్థానౌ॥* ఖజేరాకః॥ ఖజాకః పక్షీ॥* బలాకాదయశ్చ॥బలాకా-శలాకా-పతాకా॥* పినాకాదయశ్చ॥పాతేరిత్వం నుమ్చ-క్లీబపుంసోః పినాకః స్యాత్ శూలశఙ్కరధన్వనోః-తడ ఆఘాతే-తడాకః॥* కషిదూషిభ్యామీకన్॥కషీకా పక్షిజాతిః-దూషీకా నేత్రయోర్మలమ్॥*అనిహృషిభ్యాంకిచ్చ॥అనీకం-హృషీకమ్॥*చఙ్కణః కిఙ్కణచ॥క్వణ శబ్దే-అస్మాద్యఙ్లుగన్తాదీకన్ ధాతోః కిఙ్కిణాదేశశ్చ-ఘుణ్టికాయాం కిఙ్కిణీకా సైవ ప్రతిసరాపి చ॥*శౄపౄవృఞాం ద్వేరుక్ చాభ్యాసస్య॥శర్కరీకో హింస్రః పర్పరీకో దివాకరః-వర్వరీకః కుటిలకేశః॥*పర్ఫరీకాదయశ్చ॥స్ఫుర స్ఫురణే-అస్మాదీకన్ ధాతోః పర్ఫరాదేశః-పర్ఫరీకం కిసలయం-దర్దరీకం వాదిత్రం-ఝర్ఝరీకం శరీరం-తిత్తిరీకో వృక్షభేదః-చరేర్నుమ్ చ-చఞ్చరీకో భ్రమరః-మర్మరీకో దీనజనః- కర్కరీ కాగళన్తికా- పుణతేః పుణ్డరీకం వాదిత్రమ్-పుణ్డరీకో వ్యాఘ్రోగ్నిర్దిగ్గజశ్చ॥* ఈషేః కిద్ధ్రస్వశ్చ॥ఇషీకా శలాకా॥* ఋజేశ్చ॥ఋజీక ఉపహతః॥ *సర్తేర్నుమ్ చ॥సృణీకా లాలా॥* మృడః కీకన్ కఙ్కణౌ॥మృడీకో మృగః-మృడఙ్కణశ్శిశుః॥* అలీకాదయశ్చ॥ కీకన్నన్తా నిపాత్యన్తే-అల భూషణాదౌ- అలీకం మిథ్యా-విపూర్వాద్వ్యలీకం విప్రియం ఖేదశ్చ-వలీకం పటలప్రాన్త ఇత్యాది॥*కృతౄభ్యామీషన్॥కరీషోస్త్రీ శుష్కగోమయే- తరీషః-తరితా॥*శౄపౄభ్యాం కిచ్చ॥ శిరీషః - పురీషమ్॥* అర్జేరృజచ॥ఋజీషం పిష్టపచనమ్॥* అమ్బరీషః॥ అయన్నిపాత్యతే- అబి శబ్దే అమ్బరీషః పుమాన్ భ్రాష్ట్రమ్-అమరస్తు క్లీబేమ్బరీషం భ్రాష్ట్రో నా॥*కౄశౄపౄకటిపటిశౌటిభ్య ఈరన్॥కరీరో వంశాఙ్కురః-శరీరం- పరీరం ఫలం-కటీరః కన్దరో జఘనప్రదేశశ్చ-పటీరశ్చన్దనః కణ్టకః కామశ్చ.శౌటీరస్త్యాగివీరయోః- బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్-శౌటీర్యమ్॥* వశః కిత్॥ఉశీరమ్॥* కశేర్ముట్ చ॥కశ్మీరో దేశః॥* కృఞ ఉచ్చ॥ కురీరం మైథునమ్॥* ఘసేః కిచ్చ॥క్షీరమ్॥* గభీరగమ్భీరౌ॥గమేర్భః-పక్షే నుమ్ చ॥* విషావిహా స్యాతేర్డావిహాతేశ్చ విపూర్వాభ్యామాప్రత్యయః-విషా బుద్ధిః-విహాస్స్వర్గః-అవ్యయే ఇమే॥* పచపలిమచ్॥పచేలిమో వహ్నిరవ్యోః॥* శీఙో ధుక్ లక్ వలఙ్ వాలనః॥చత్వారః ప్రత్యయాస్స్యుః-శీధు మద్యం శీలం స్వభావః- శైవలః- శేవాలమ్-బాహుళకాత్ వస్య పోపి- శేపాలం శైవలోన స్త్రీ శేపాలో జలనీలికా॥* మృకణిభ్యామూకోకణౌ॥మరూకో మృగః-కణూకః కాకః॥*వలేరూకః॥వలూకః పక్షీ ఉత్పలమూలఞ్చ॥* ఉలూకాదయ

శ్చ॥ వలేసంప్రసారణమూక ప్రత్యయశ్చ-ఉలూకావిన్ద్రపేచకౌ-వావదూకో వక్తా-భల్లూకః॥ * శమేర్బుక్ చ॥ శమ్బూకో జలశుక్తిః॥ * శలిమణ్డిభ్యామూకణ్॥ శాలూకం కన్దవిశేషః-మణ్డూకః॥ * నియోమిః॥ నేమిః॥ * అర్తేరూశ్చ॥ ఊర్మిః॥ * భువః కిత్॥ భూమిః॥ * అశ్నోతేరశ చ॥ రశ్మిః కిరణో రజ్జుశ్చ-దల్మిః-దలవిశరణే-దల్మిరిన్ద్రాయుధమ్॥ వీజ్యాజ్వరిభ్యో నిః॥ బాహులకాణ్ణత్వమ్-వేణిస్స్యాత్ కేశవిన్యాసః ప్రవేణీచ స్త్రియాముభే-జ్యానిః జూర్ణిః॥ * సృవృషిభ్యాం కిత్॥ సృణిరఙ్కుశః-వృష్ణిఃక్షత్రియమేషయోః॥ * అఙ్గేర్నలోపశ్చ॥ అగ్నిః॥ * వహిశ్రిశ్రుయుద్రుగ్లాహాత్వరిభ్యో నిత్॥ వహ్నిః శ్రేణిః-శ్రోణిః-యోనిః-ద్రోణిః-గ్లానిః-హానిః-తూర్ణిః-బాహులకాత్ మ్లానిః॥ * ఘృణిపృశ్నిపార్ష్ణిచూర్ణిభూర్ణి॥ ఏతే పఞ్చ నిపాత్యన్తే-ఘృణిః కిరణః స్పృశతేః సలోపః పృశ్నిరల్పశరీరః-పృషేర్వృద్ధిశ్చ-పార్ష్ణిః పాదతలమ్ చరేరుపధాయా ఉత్వం-చూర్ణిః కపర్దకశతమ్- బిభర్తేరుత్వమ్-భూర్ణిః ధరణీ॥ * వృదృభ్యాం విన్॥ వర్విర్ఘస్మరః-దర్విః॥ * జౄశౄస్తౄజాగృభ్యః క్విన్॥ జీర్విః పశుః-శీర్విః హింస్రః-స్తీర్విరధ్వర్యుః-జాగృవిర్నృపః॥ * దివో ద్వే దీర్ఘశ్చాభ్యాసస్య॥ దీదివిః స్వర్గభక్తయోః॥ * కృవిఘృష్విచ్ఛవిస్థవికికీదివి॥ కృవిస్తన్తువాయద్రవ్యం-ఘృష్విర్వరాహః ఛాదేర్హ్రస్వత్వంచ-ఛవిర్దీప్తిః-స్థవిస్తన్తువాయః-దీవ్యతేః కికీపూర్వాత్ - కికీదివిశ్చాషః-బాహులకాత్ హ్రస్వదీర్ఘయోర్వినిమయః చాషేణ కికీదీవినా॥ పాతేర్డతిః॥ పతిః॥ * శకేరృతన్॥ శకృత్॥ అమేరతిః॥ అమతిః కాలః॥ * వహివస్యర్తిభ్యశ్చిత్॥ వహతిః పవనః వసతిర్గృహయామిన్యోః అరతిః క్రోధః॥ * అఞ్చేః కో వా॥ అఙ్కతిః-అఞ్చతిర్వాతః॥ * హన్తేరంహ చ॥ హన్తేరతిస్స్యాత్ అంహ ఆదేశశ్చ ధాతోః-హన్తి దురితమనయా అంహతిర్దానమ్ ప్రాదేశనన్నిర్వపణమపవర్జనమంహతిః॥ * రమేర్నిత్॥ రమతిః కాలకామయోః॥ * సూఙః క్రిః॥ సూరిః॥ * అదిశదిభూశుభిభ్యః క్రిన్॥ అద్రిః-శద్రిః శర్కరా-భూరిప్రచురం-శుభ్రిర్బ్రహ్మా॥ * వఙ్క్ర్యాదయశ్చ॥ క్రిన్నన్తా నిపాత్యన్తే-వఙ్క్రిర్వాద్యభేదో గృహదారుపార్శ్వాస్థి చ-వప్రిః క్షేత్రమ్ అంహ్రిరంఘ్రిశ్చ చరణః-తదిస్సౌత్రో ధాతుః-తన్ద్రిర్మోహః-బాహులకాద్గుణః-భేరిః॥ * రాశదిభ్యాం త్రిప్॥ రాత్రిః శత్త్రిః కుఞ్జరః॥ * అదేస్త్రినిశ్చ॥ చాత్త్రిప్-అత్త్రీ-అత్త్రిశౌ-అత్త్రిణః-అత్త్రిః-అత్త్రీ-అత్త్రయః॥ * పతేరత్రిః॥ పతత్రిః పక్షీ॥ * మృకణిభ్యామీచిః॥ మరీచిః-కణీచిః పల్లవీ నినాదశ్చ॥ * శ్వయతేశ్చిత్॥ శ్వయీచిర్వ్యాధిః॥ * వేఞో డిచ్చ॥ వీచిస్తరఙ్గః-నఞ్సమాసే అవీచిర్నరకభేదః॥ ఋహనిభ్యామూషన్॥ అరూషస్సూర్యః-హనూషో రాక్షసః॥ * పురః కుషన్॥ పుర అగ్రగమనే-పురుషః-అన్యేషామపీతి దీర్ఘః-పూరుషః॥ * పృనహికలిభ్య ఉషన్॥ పరుషం-నహుషః-క

ఉషమ్॥*పీయేరూషన్॥పీయ ఇతి సౌత్రో ధాతుః పీయూషమ్-బాహుళకాద్గుణే పేయూషోఽభినవమ్పయః॥*మస్జేర్నుమ్ చ॥మఞ్జూషా॥*గణ్డేశ్చ॥
గణ్డూషః-గణ్డూషా॥* అర్తేరరుః॥అరరుశ్శత్రుః-అరరూ-అరరవః॥*కుటః కిచ్చ॥కుటరుర్వస్త్రగృహమ్ కిత్త్వప్రయోజనం చిన్త్యమ్॥*శకాదిభ్యో
ఉటన్॥శకటోఽస్త్రియాం- కకిర్గత్యర్థః-కఙ్కటస్సన్నాహః-దేవటశ్శిల్పీ-కరట ఇత్యాది॥* కృకదికడికటిభ్య అమ్బచ్॥కరమ్బం వ్యామిశ్రమ్-కది
కడీ సౌత్రౌ-కదమ్బో వృక్షభేదః-కడమ్బోఽగ్రభాగః-కటమ్బో వాదిత్రమ్॥*కదేర్ణిత్పక్షిణి॥కాదమ్బః కలహంసః॥*కలికర్ద్యోరమః॥కలమః-కర్ద
మః॥*కుణిపుల్యోః కిన్దచ్॥కుణ శబ్దోపకరణయోః-కుణిన్దః శబ్దః-పులిన్దో జాతివిశేషః॥*కుపేర్వా వశ్చ॥కుపిన్దకువిన్దౌ తన్తువాయౌ॥*నౌ షఞ్జేర్ఘథిన్॥ని
షఙ్గథిరాలిఙ్గకః॥*ఉద్యర్తేశ్చిత్-ఉదరథిస్సముద్రః॥*సర్తేర్ణిచ్చ॥సారథిః॥*ఖర్జిపిఞ్జాదిభ్య ఊరోలచౌ॥ఖర్జూరః కర్పూరః-వల్లూరం శుష్కమాంసమ్-
పిఞ్జూలం కుశవర్తిః॥*లఙ్గేర్వృద్ధిశ్చ॥లాఙ్గూలం-కుసూలః॥*తమేర్బుక్చ॥తామ్బూలమ్॥*శృణాతేర్దుక్చ॥శార్దూలః॥*కువశ్చట్ దీర్ఘశ్చ॥కూచీ చి
త్రలేఖనికా॥*సమీణః॥సమీచః సముద్రః-సమీచీ హరిణీ॥*సివేష్టేరూచ॥సూచో దర్భాఙ్కురః-సూచీ॥*శమేర్బన్॥శమ్బో ముసలమ్॥*ఉల్బాదయ
శ్చ॥బన్నన్తాని పాత్యన్తే ఉచ సమవాయే-చస్య లత్వం గుణాభావశ్చ-ఉల్బః గర్భాశయః శుల్బం తామ్రం-బిమ్బమ్॥*స్థస్తోఽమ్బజబకౌ॥ తిష్ఠతేర
మ్బచ్ అబక పత్యౌ స్తస్తాదేశశ్చ- స్తమ్బో గుచ్ఛస్తృణాదినః స్తబకః పుష్పగుచ్ఛః॥*శాశపిభ్యాం దదనౌ॥శాదో జమ్బాలశష్పయోః-శబ్దః॥*అబ్దా
దయశ్చ॥అవతీత్యబ్దః॥*కౌతేర్నుమ్॥కున్దః॥*వలిమలితనిభ్యః కయన్॥వలయం-మలయః తనయః॥*వృహేర్షుగ్దుకౌ చ॥వృషయ ఆశ్రయః-హృ
దయమ్॥* మిపీభ్యాం రుః॥మేరుః-పేరుః సూర్యః-బాహుళకాత్పిబతేరపి సంవత్సరవపుః పారుః పేరుర్వా పీర్దిన ప్రణీః॥*జత్ర్వాదయశ్చ॥జత్రు
జతుణీ-అశ్రు అశ్రుణీ॥* రుశాతిభ్యాం క్రున్॥రురుర్మృగభేదః శాతయతీతి శత్రుః ప్రజ్ఞాకౌ పారార్ధ్యస్వత్వమ్॥*జనిదాచ్యుసృవృమదిషమిన
మిభృఞ్భ్య ఇత్వన్ త్వన్ త్నన్ క్విన్ శక్ స్యడడటాటచః॥జనిత్వౌ మాతాపితరౌ-దాత్వో దాతా-చ్యౌత్నో గన్తా- అణ్ణజః క్షీణపుణ్యశ్చ- సృజిర
జ్ఞుశః చన్ద్రః సూర్యోఽహాయుశ్చ-వృశః ఆర్ద్రకం మూలకం చ-మత్స్యః-షణ్ఢః-డిత్త్వాట్టిలోపః నమతీతి నటః శైలూషః-బిభర్తి భరటః కులాలో భృత
కశ్చ-అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యన్తే- పేత్వమమృతం-భృశమ్॥*కుసేరుమ్భోమేదేతః॥ కుసుమ్భం-కుసుమం- కుసీదమ్-కుసితో జనపదః॥*సానసివర్ణసిప
ర్ణసితణ్డులాఙ్కుశచషాలేల్వలపల్వలధిష్ణ్యశల్యాః॥ సనోతేరసిప్రత్యయ ఉపధా వృద్ధిః- సానసిర్హిరణ్యమ్- వృఞో నుక్ చ- వర్ణసిర్జలమ్-

వృషా-పర్ణసిర్జలగృహం-తడ ఆఘాతే తణ్డులాః అకిలతృణే-ఉశేచ్-అఙ్కుశః-చషేరాలః-చషాలో యూపకటకః-ఇల్వలో దైత్యభేదః-పల్వలమ్-ఞిధృషా-ఋకారస్య ఇకారః-ధిష్ణ్యమ్-శలేర్యః-శల్యం-వా పుంసి శల్యం శఙ్కుర్నా ॥*మూశక్యబిభ్యః క్లః॥ మూలం-శక్లః ప్రియంవదః-అంబ్లో రసః-బాహుళకాదమేః-అమ్లః॥* మాచ్ఛాససిభ్యో యః॥ మాయా-ఛాయా-సస్యం-బాహుళకాత్సునోతేః-సవ్యం దక్షిణవామయోః॥* జనేర్యక్॥ మో విభాషా-జన్యం యుద్ధం-జాయా భార్యా॥* అఘ్న్యాదయశ్చ॥ యగన్తాని పాత్యన్తే హన్తేర్యక్ అడాగమః ఉపధాలోపశ్చ-అఘ్న్యః ప్రజాపతిః-అఘ్న్యా మాహేయీ-కనదీప్త్రౌ-కన్యా-వబయోరైక్యం వన్ధ్యా॥* స్నామదిపద్యర్తిపౄశకిభ్యో వనిప్॥ స్నావా రసికః-మద్వా శివః-పద్వా పన్థాః-అర్వా తురగగర్హ్యయోః- పర్వ గ్రన్థిః ప్రస్తావశ్చ-శక్వా హస్తీ జిబ్రౌ-శక్వరీ-అఙ్గులిః॥* శీఙ్క్రుశిరుహిజిక్షిసృధృభ్యః క్వనిప్॥ శీవా అజగరః క్రుశ్వా సృగాలః-రుహ్వా వృక్షః-జిత్వా జేతా-క్షిత్వా వాయుః సృత్వా ప్రజాపతిః-ధృత్వా విష్ణుః॥ *ధ్యాప్యోస్సంప్రసారణంచ॥ ధీవా కర్మకరః-పీవా స్థూలః॥*అదేర్ధ చ॥ అధ్వా॥* ప్ర-ఈరశదోస్తుట్ చ॥ ప్రేత్వా ప్రశత్త్వా చ సాగరః-ప్రేత్వరీ ప్రశత్త్వరీ చ నదీ॥*సర్వధాతుభ్య ఇన్ పచిః-అగ్నిః-తుడిః-తుణ్డిః-వలిః-వటిః-యజిః-దేవయజిః-కాశత ఇతి కాశిః-యతిః వల్లీ-మల్లీ-కేలిః-మసి పరిణామే-మసిః- బాహుళకాద్ఘృణిః- కోటిః-హేళిః-బోధిః-నన్దిః-కలిః॥* హృపిషిరుహివృతివిదిచ్ఛిదికీర్తిభ్యశ్చ ॥ హరిర్విష్ణావహావిన్ద్రే భేకే సింహాంశుహాయయోరనా। చన్ద్రే కీలే ప్లవఙ్గే చ యమే వాతే చ కీర్తితః-పేషిర్వజ్రం-రోహిః-వర్తిః-వేదిః-ఛేదిః ఛేత్తా-కీర్తిః॥* ఇగుపధాత్కిత్॥ కృషిః-ఋషిః-శుచిః-లిపిః-బాహుళకాద్వ్యత్యయే లిబిః-తూలనిష్కర్షే-తూలిః తూలీ కూర్చికా॥* భ్రమేస్సంప్రసారణంచ॥ భృమిర్వాతః-బాహుళకాద్భ్రమిః॥* క్రమితమిశతిస్తమ్భామత ఇచ్చ॥ క్రిమిః-సంప్రసారణానువృత్తేః కృమిరపి-తిమిర్మత్స్యభేదః శితిర్మేచకశుక్లయోః-స్తిభిస్సముద్రః॥* మనేరుచ్చ॥ మునిః॥* వర్తేర్బలిశ్చాహిరణ్యే॥ వర్తిస్సూత్రః-అస్య బలిరాదేశః-కరోపహారయోః పుంసి బలిః ప్రాణ్యఙ్గజే స్త్రియామ్-వబయోరైక్యాద్వలిః-హిరణ్యే తు వర్తిస్సువర్ణమ్॥*వసివపియజిరాజివ్రజిసదిహనివాశివాదివారిభ్య ఇఞ్॥ వాసిః ఛేదనవస్తుని-వాపిః వాపీ-యాజిర్యష్టా-రాజిః రాజీ-వ్రాజిర్వాతాలిః-సాదిస్సారథిః-నిఘాతిర్లోహఘాతినీ-వాశిరగ్నిః-వాదిర్విద్వాన్-వారిర్గజబన్ధనీ-జలే తు క్లీబం-బాహుళకాద్ధారిః పథికసంహతౌ॥*నహో భశ్చ॥ నాభిస్స్యాత్ క్షత్రియే పుంసి ప్రాణ్యఙ్గే తు స్త్రియాం-పుంస్యపీతి కేచిత్॥* కృషేర్వృద్ధిశ్ఛన్దసి॥ కార్షిః॥* శృశ్శకునౌ॥ శారిః-శారికా॥* కృఞ ఉదీచాం కారుషు॥ కారిః శిల్పీ॥*జనిఘసిభ్యామి

ణ్॥జనిర్జననం॰ ఘసిర్భక్ష్యహగ్నిశ్చ॥*అజ్యతిభ్యాంచ॥ఆజిస్సంగ్రామః-అతిఃపక్షీ॥* పాదేచ॥ పదాజిః-పదాతిః॥* అశిపణాయ్యోరుడాయలు కౌచ॥అశేఃరుట్-రాశిఃపుఞ్జః-పణాయతేరాయలుక్-పాణిఃకరః॥* వాతేర్ణిచ్చ॥విఃపక్షీ-స్త్రియామపీత్యపి॥* ప్రేహరతేఃకూపే॥ప్రహిఃకూపః * నౌవ్యోయలోపఃపూర్వస్యచదీర్ఘః॥వ్యేఇఞిఞ్ స్యాత్ యలోపశ్చ నేర్దీర్ఘః-నీవిః-నీవీవస్త్రగ్రన్థిమూలధనేచ॥ * సమానేఖ్యస్సచోదాత్తః॥సమానశబ్దేఉపపదేఖ్యాఇత్యస్మాదిఞ్ స్యాత్ సచడిచ్చయలోపశ్చ-సమానస్యతుఉదాత్తఃసఇత్యాదేశశ్చ-సమానంఖ్యాయతేజనైరితిసఖా॥*ఆజౌశ్రిహనిభ్యాంహ్రస్వశ్చ॥ఇఞ్ స్యాత్ సచడిత్-ఆజౌహ్రస్వశ్చ-స్త్రియఃపాళ్యశ్రికోటయః-సర్వేవృత్రాసురేప్యహిః॥*అచఇః॥రవిః-పవిః-తరిః కవిః-అరిః-అలిః॥*ఖనికష్యజ్యసివసివనిసనిధ్వనిగ్రన్థివలిభ్యశ్చ॥ఖనిః-కషిర్హింస్రః-అజిః-అసిః-వసిర్వస్త్రం-వనిరగ్నిః-సనిఃభక్తిర్దానంచ-ధ్వనిః-గ్రన్థిః వలిఃపశుః॥* వృతేశ్ఛన్దసి॥వర్తిః॥* భుజేఃకిచ్చ॥భుజిః॥కృశౄగౄశౄపౄకుటిభిదిచ్ఛిదిభ్యశ్చ॥ ఇఃకిత్స్యాత్-కిరిర్వరాహః-గిరిర్గోత్రాఖిరోగయోః-గిరిణాకాణః-గిరికాణః శిరిఃశలభఃహన్తాచ-పురిర్నగరంరాజానదీచ-కుటిశ్శాలాశరీరం-భిదిర్వజ్రం-ఛిదిఃపరశుః॥*కుడికమ్పోర్నలోపశ్చ॥కుడిర్దాహే-కుడిర్దేహః-కపిః॥*సర్వధాతుభ్యోమనిన్॥క్రియతఇతికర్మ-చర్మ-భస్మ-జన్మ-శర్మ-స్థామబలమ్-ఇస్మన్నితిహ్రస్వః-ఛద్మ-సుత్రామా॥ *బృంహేర్నోచ్చ॥నకారస్యాకారః-బ్రహ్మతత్వంతపోవేదో బ్రహ్మవిప్రఃప్రజాపతిః॥* అశిశకిభ్యాంఛన్దసి॥అశ్మా-శక్మా॥*హృభృధృసృస్తృశౄభ్యఇమనిచ్॥హరిమాకాలః-భరిమాకుటుమ్బం-ధరిమారూపం-సరిమావాయుః-స్తరిమాతల్పం-శరిమాప్రసవః॥*జనిమృఙ్భ్యామిమనిన్॥జనిమాజన్మ-మరిమామృత్యుః॥* వేఞస్సర్వత్ర॥ఛన్దసిభాషాయాంచేత్యర్థః వేమాతన్తువాయదణ్డః-అర్ధర్చాదిః-సామనీ-వేమనీఇతివృత్తిః॥*నామన్సీమన్వ్యోమన్రోమన్లోమన్పాప్మన్ధ్యామన్॥సప్తఅమీనిపాత్యన్తే-మ్నాయతేఽనేనేతినామ-సినోతేర్దీర్ఘః-సీమా-సీమానౌ-సీమానః పక్షే డాప్-సీమేసీమాః-వ్యేఞఅన్త్యస్యోత్వంగుణః-వ్యోమ-రౌతేఃరోమ-లోమ-పాప్మాపాపమ్-ధ్యామాపరిమాణంతేజశ్చ॥*మిథునేమనిః॥ ఉపసర్గక్రియాసంబన్ధోమిథునం-నతుస్త్రీపుంసౌ-స్వరార్థమిదం సుశర్మా॥*సాతిభ్యాంమనిన్మనిణౌ॥స్యతిసామ-సామనీ-ఆత్మా॥ *హనిమశిభ్యాంసికన్॥హంసికాహంసయోషితి-మక్షికా॥*కోరరన్॥కవరః॥*గిరఉడచ్॥గరుడః॥*ఇన్దేఃకమిన్నలోపశ్చ॥ఇదమ్॥*కాయతేర్డిమిః॥కిమ్॥*సర్వధాతుభ్యఃష్ట్రన్॥వస్త్రమ్ అస్త్రం-శస్త్రమ్ ఇస్మన్నితిహ్రస్వత్వం-ఛాదనాచ్ఛత్రమ్॥*భ్రస్జిగమినమిహనివిశ్యశాంవృద్ధిశ్చ॥భ్రాష్ట్రః గాంత్రంశకటం-

నాంత్రం-స్తోత్రం-పోంత్రం మరణం- వైష్ట్రమ్-ఆష్ట్రమాకాశమ్॥*దివేర్ద్యుచ్చ॥ద్యోత్రం జ్యోతిః॥*ఉషిఖనిభ్యాం కిత్॥ఉష్ట్రః-ఖాత్రం-ఖనిత్రం జలాధారశ్చ॥*సివిముచ్యోష్టేరూచ॥సూత్రం-మూత్రమ్॥*అమిచిమిదిశసిభ్యః క్త్రః॥ఆన్త్రం-చిత్రం-మిత్రం-శస్త్రమ్॥*పువో హ్రస్వశ్చ॥పుత్రః॥*స్త్యాయతేర్డ్రట్॥స్త్రీ॥*గుధృవిపచివచియమిసదిక్షదిభ్యస్త్రః॥గోత్రం స్యాన్నామవంశయోః-గోత్రా పృథివీ-ధర్త్రం గృహం-వేత్రం-పక్త్రం వక్త్రం-యన్త్రం-సత్త్రం-క్షత్త్రమ్॥*హుయామాశ్రుభసిభ్యస్త్రన్॥హోత్రం-యాత్రా-మాత్రా-శ్రోత్రం-భస్త్రా॥ * గమేరాచ॥గాత్రమ్॥ *దాదిభ్యశ్ఛన్దసి॥దాత్రం-పాత్రమ్॥*భూవాదిగృభ్యో ణిత్రన్॥భావిత్రం-వాదిత్రం-గారిత్రమోదనమ్॥* చరేర్వృత్తే॥చారిత్రమ్॥*అశిత్రాదిభ్య ఇత్రోత్రౌ॥అశిత్రం-వహిత్రం-ధరిత్రీ మహీ- త్రైఙ్ పవమాదిభ్య ఉత్రః త్రోత్రం ప్రహరణం వృఞ్- వరుత్రం ప్రావరణమ్॥*అమేర్ద్విషతి చిత్॥అమిత్రః శత్రుః॥ * ఆఙ్సమిణ్నికషిభ్యామ్॥సంపూర్వాదిణః నిపూర్వాత్కషేశ్చ ఆత్ స్యాత్-స్వరాదిత్వాదవ్యయత్వమ్- సమయా-నికషా॥* చితేః కణః కశ్చ॥బాహులకాదగుణః-చిక్కణం మసృణం స్నిగ్ధమ్॥*సూచేః స్మన్॥సూక్ష్మమ్॥*పాతేర్డుమ్సున్॥పుమాన్॥*రుచిభుజిభ్యాం కిష్యన్॥రుచిష్యమిష్టం-భుజిష్యో దాసః॥ *వసేస్తిః॥వస్తిర్నాభేరధో ద్వయోః-వస్తయస్స్యుర్దశాసూత్రే- బాహుళకాత్ శాసః-శాస్తిః రాజదణ్డః-విన్ధ్యాఖ్యమగమస్యతీతి అగస్తిః-శకన్ధ్వాదిః॥*సావసేః॥స్వస్తి-స్వరాదిపాఠాదవ్యయత్వమ్॥*వౌ తసేః॥వితస్తిః॥*పదిప్రథిభ్యాం నిత్॥ పత్తిః-ప్రథితిః-తితుత్రేష్వగ్రహాదీనామితీట్॥* దృణాతేర్హ్రస్వశ్చ॥దృతిః॥ *కృతౄకృపిభ్యః కీటన్॥కిరీటం-తిరీటం సువర్ణం శిరోవేష్టనం - కృపీటం కుక్షివారిణోః॥* రుచివచికుచికుటిభ్యః కితచ్॥రుచితమిష్టమ్-ఉచితం - కుచితం పరిమితం-కుటితం కుటిలమ్॥ * కుటికుషిభ్యాం క్మలన్॥కుట్మలం కుష్మలమ్॥*కుషేర్లశ్చ॥కుల్మలం పాపమ్॥* సర్వధాతుభ్యోఽసున్॥చేతః-సరః-పయః-సదః॥ *రపేరత ఏచ్చ॥ రేపో వద్యమ్॥*అశేర్దేవనే యుట్చ దేవనే స్తుతౌ-యశః॥ *ఉబ్జేర్బలే లోపశ్చ॥ ఓజః॥* శ్వేః సంప్రసారణంచ॥శవః-శవసీ-బలపర్యాయోయమ్॥* శ్రయతేస్స్వాఙ్గే శిరః కిచ్చ॥ శ్రయతేశ్శిర ఆదేశోఽసున్ కిచ్చ-శిరః-శిరసీ॥* అర్తేరుచ్చ॥ఉరః॥* వ్యాధౌ శుట్ చ॥ అర్శో గుదవ్యాధిః॥* ఉదకే నుట్ చ॥ అర్తేరసున్ స్యాత్ తస్య చ నుట్-అర్ణః-అర్ణసీ॥ *ఇణ ఆగసి॥ఏనః॥ * రిచేర్ధనే ఘిచ్చ॥ చాత్ప్రత్యయస్య నుట్-ఘిత్త్వాత్కుత్వం- రేకణః స్వర్ణమ్॥*చాయతేరన్నే హ్రస్వశ్చ॥చనో భక్తమ్॥*వృఙ్శీభ్యాం రూపస్వాఙ్గయోః పుట్ చ॥వర్పో రూపం- శేపో గుహ్యమ్॥* స్రురీభ్యాం తుట్ చ॥ స్రోతః- రేతః॥ *పాతేర్బ

ణిజుట్ చ॥పాజః-పాజసీ॥* ఉదకే థుట్ చ॥పాథః॥ *అన్నే చ॥పాథో భక్తమ్॥ *ఆదేర్నుమ్ ధౌ చ॥అదేర్భక్తే వాచ్యేఽసున్ నుమాగమో ధాదేశశ్చ-అన్ధోఽన్నమ్॥* స్కన్దేశ్చ స్వాఙ్గే॥స్కన్ధః స్కన్ధసీ॥* రపేశ్చ॥రపః॥ *ఆపః కర్మాఖ్యాయాం హ్రస్వో నుట్ చ వా॥అప్నః-అపః బాహుళకాత్-ఆపః-అపసీ॥ *రూపే జుట్ చ॥అబ్జో రూపమ్॥ *ఉదకే నుమ్ భౌ చ॥అమ్భః॥ *నహేర్దివి భశ్చ॥నభః॥ *ఇణ ఆగ అపరాధే చ॥ఆగః పాపాపరాధయోః॥ *అమేర్హుక్ చ॥అంహః॥ *రమేశ్చ॥రంహః॥ *దేశే హ చ॥రమన్తేఽస్మిన్ రహః॥ *అఞ్చ్యఞ్జియుజిభృజిభ్యః కుశ్చ॥పఞ్చభ్యోఽసున్ కవర్గశ్చాన్తాదేశః-అఙ్కశ్చిహ్నశరీరయోః-అఙ్గః పక్షీ-యోగ స్సమాధిః-భర్గస్తేజః॥ *భూరఞ్జిభ్యాం కిత్॥భువః-రజః॥ *వసేర్ణిత్॥వాసో వస్త్రమ్॥ *చన్దేరాదేశ్చ ఛః॥ఛన్దః॥ *పచివచిభ్యాం సుట్ చ॥పక్షసీ తు స్మృతౌ పక్షౌ-వక్షో హృదయమ్॥ *వహిహాధాఞ్భ్యశ్ఛన్దసి॥వక్షాః-అనడ్వాన్-హాసాశ్చన్ద్రః-ధాసాః పర్వత ఇతి ప్రాఞ్చః వస్తుతస్తు ణిదిత్యనువర్తతే న తు సుట్-తేన వహేరుపధావృద్ధిః- ఇతరయోరాతో యుగితి యుక్- శోణా ధృష్ణూన్వాహాసా- శ్రోతా హవం గృణవ స్తోమవాహాః-పిశఙ్గవిహాయాః-వాజమ్భరో విహాయాః - దేవ్యో నయః పృథివీం విశ్వధాయాః - ఆధారయత్పృథివీం విశ్వధాయసమ్- ధర్తసంభూరిధాయసమిత్యాది॥ *ఇణ ఆసిః॥అయాః వహ్నిః-స్వరాదిపాఠాదవ్యయత్వమ్॥ *మిథునేఽసిః పూర్వవచ్చ సర్వమ్॥ ఉపసర్గవిశిష్టో ధాతుర్మిథునం-తత్రాయమనుపవాదోఽసిః స్వార్థః-యస్య ధాతోర్యత్రార్థమనుప్రత్యయ ఉక్తం తదత్రాపి భవతీత్యర్థః॥ *అశేర్దేవనేయుట్ ప్రత్యాదే-సుయశాః॥ *నఞి హన ఏహ చ॥అనేహాః-అనేహసౌ॥ *విధాఞో వేధ చ॥విదధాతీతి వేధాః॥ *నువో ధుట్ చ॥నోధాః ఋషిః॥ *గతికారకయోః పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం చ॥అసిః స్యాత్ - సుతపాః-జాతవేదాః - గతికారకోపపదాత్కృదిత్యుత్తరపదప్రకృతిస్వరత్వే సతి శేషస్యానుదాత్తత్వే ప్రాప్తే తదపవాదార్థమిదమ్॥ చన్ద్రే మో డిత్॥ చన్ద్రోపపదాన్మాఙః అసిః స్యాత్ స చ డిత్ -చన్ద్రమాః॥ *వయసి ధాఞః॥వయోధాస్తరుణః॥ *పయసి చ॥పయోధాః సముద్రో మేఘశ్చ॥ *పురసి చ॥పురోధాః॥ *పురూరవాః॥పురుశబ్దస్య దీర్ఘః రౌతేరసిశ్చ నిపాత్యతే॥ *చక్షుర్బహుళం శిచ్చ॥నృచక్షాః॥ *ఉషః కిత్॥ఉషః॥ *దమేరునసిః॥సప్తార్చిర్దమునాః॥ *అఙ్గిరాః॥అఙ్గతేరసిరిరుడాగమశ్చ॥అప్సరాః॥ *సర్తేరప్పూర్వాదసిః- ప్రాయేణాయం భూమ్ని - అప్సరసః॥ *విదిభుజిభ్యాం విశ్వే ॥ విశ్వవేదాః-విశ్వభోజాః॥ *వశేః కనసిః॥సంప్రసారణమ్- ఉశనాః॥

———* ఇత్యుణాదిషు చతుర్థః పాదః॥*——— *అదిభువో డుతచ్॥అద్భుతమ్॥ *గుధేరూమః॥గోధూమః॥ *మసేరూరన్॥మసూరః॥ ప్ర

ధమేపాదేశ సేరురన్-మేసేశ్చేత్యత్ర వ్యాఖ్యాతః॥* స్థఃకిచ్చ॥స్థూరో మనుష్యః॥*పాతేరతిః॥పాతిః స్వామీ-సంపాతిః పక్షిరాజః॥* వాతేర్ణిచ్చ॥ వాతి రాదిత్యసోమయోః॥* అర్తేశ్చ॥అరతిరుద్వేగః॥* తృహేః క్నో హలోపశ్చ॥ తృణమ్॥* వృఞ్ లుటితనితాడిభ్య ఉలచ్ తణ్డశ్చ॥ప్రియస న్తై లున్యై న్తై తన్యై న్తై తాడ్యై స్త ఇతి వాతణ్డులాః॥* దంసేష్టటనౌ న ఆ చ॥దాసః సేవకశూద్రయోః॥* దంశేశ్చ॥దాశో ధీవరః॥* ఉదిచేర్డైసిః॥స్వరాది పాఠాదవ్యయత్వమ్ ఉచ్చైః॥* నౌ దీర్ఘశ్చ॥నీచైః॥* సౌరమేః క్తో దమే పూర్వపదస్య చ దీర్ఘః॥రమేః సుపూర్వాద్దమే వాచ్యే క్తః స్యాత్-కిత్త్వాద నునాసికలోపః సూరతః ఉపశాన్తో దయాలుశ్చ॥* పూఞో యణ్ణుక్ హ్రస్వశ్చ॥యత్ ప్రత్యయః-పుణ్యమ్॥* స్రంసేశ్శిః కుట్ కిచ్చ॥స్రంసతేశ్శి రాదేశః యత్ ప్రత్యయః కిత్ తస్య కుడాగమశ్చ-శిక్యమ్॥* అర్తేః క్యురుచ్చ॥ఉరణో మేషః॥* హింసేరీరన్నీరచౌ॥హింసీరో వ్యాఘ్రదుష్టయోః * ఉదివృణాతేరజలౌ పూర్వపదాన్త్యలోపశ్చ॥ ఉదరమ్॥* ఉత్ఖనేర్ముట్ చోదాత్తః॥ అచ్ అల్ చ డిత్స్యాత్ ధాతోర్ముట్ స చోదాత్తః-ముఖమ్॥*అమేస్సన్॥అంసః॥* మురహేః ఖో మూర్చ॥మూర్ఖః॥* నహేర్హలోపశ్చ॥నఖః॥* శీఙో హ్రస్వశ్చ॥ శిఖా॥* మాఙ ఊఖో మయచ్॥మయూఖః॥ * కలిగలిభ్యాం ఫగస్యోచ్చ॥కుల్ఫః శరీరావయవో గోగశ్చ-గుల్ఫః పాదగ్రన్థిః॥* స్పృశేశ్శ్వణ్ శునౌ పృ చ॥శ్వణ్ శునౌ ప్రత్యయౌ పృ ఇత్యాదేశః పార్శ్వం-పార్శ్వోఽస్త్రీ కక్షయోరధః-పర్శుర్గాయుధమ్॥* శ్మని శ్రయతేర్డున్॥శ్మన్ శబ్దో ముఖవాచీ-ముఖమాశ్రయత ఇతి శ్మశ్రు॥*అశ్రావద యశ్చ॥అశ్రు నయనజలమ్॥* జనేష్టన్ లోపశ్చ॥జటా॥*అచ్ తస్య జఙ్ఘ చ॥తస్య జనేః జఙ్ఘాదేశస్స్యాత్ అచ్చ-జఙ్ఘా॥* హన్తేశ్శరీరావయవే ద్వే చ॥ జఘనమ్॥* పశ్చాచ్ఛిన్నతమ్బః స్త్రీకట్యాః క్లీబే తు జఘనం పురః॥ * క్లిశేరన్ లో లోపశ్చ॥లకారస్య లోపః-కేశః॥* ఫలేరితజాదేశ్చ పః॥పలితమ్॥ కృఞాదిభ్యస్సంజ్ఞాయాం వున్॥కరకః-కరకా కటకః నరకం-నరకో నారకోపి చేతి ద్విరూపకోశః-సరకం గగనం-కోరకః కోరకంచ॥* చీకయతేరాద్యన్తవిపర్యయశ్చ॥ కీచకో వంశభేదః॥పచిమచ్యోరిచ్చోపధాయాః॥ పేచకః-మేచకః॥* జనేరరష్ఠచ్॥జఠరమ్॥* వచిమనిభ్యాం చిచ్చ॥వఠరో మూర్ఖః మఠరో మునిశౌణ్డయోః బిదాదిత్వాన్మాఠరః-గర్గాదిత్వాన్మాఠర్యః॥* ఊర్జిదృణాతేరలచౌ పూర్వపదాన్త్యలోపశ్చ॥ఊర్దరశ్శూరరక్షసోః॥* కృదరాదయశ్చ॥కృదరః కుసూలః-నృదరం విలసత్-సృదరస్సర్పః॥* హన్తేర్యన్నాద్యన్తయోర్ఘత్వతత్వే॥ ఘతనో మారకః॥* క్రమిగమిక్షమిభ్యస్తున్వృద్ధిశ్చ॥ క్రాన్తుః పక్షీ గాన్తుః పథికః-క్షాన్తుర్మశకః॥* హర్యతేః కన్యన్ హిరచ॥కన్యన్ ప్రత్యయః హిరణ్యమ్॥* కృఞః పాసః॥ కర్పాసః

బిల్వాదిత్వాత్తైల్వాసంవస్త్రమ్॥* జనేస్తురశ్చ॥జర్తుఃహస్తీయోనిశ్చ॥*ఊర్ణోతేర్డః॥ఊర్ణా॥* దధాతేర్యన్నుట్చ॥ధాన్యమ్॥*జీర్యతేః క్రిన్ర
శ్చవః॥జివ్రిఃస్యాత్కాలపక్షిణోః-బాహుళకాద్ధలిచేతిదీర్ఘో న॥*మవ్యతేర్యలోపో మశ్చాప్ తుట్ చాలః॥ మవ్యతేరాల ప్రత్యయస్స్యాత్ తస్యాప్
తుడాగమఃదాతోర్యలోపఃమకారశ్చాన్త్యస్య-మమాపతాలోవిషయో॥*ఋజేఃకీకన్॥ఋజీకఇన్ద్రోధూమశ్చ॥*తనోతేర్డఉస్సన్వచ్చ॥తితఉః
పుంసిక్లీబేచ॥ అర్భకపృథుకపాకావయసి॥ఋధువృద్ధౌ-తతోవున్-భకారశ్చాన్తాదేశః-ప్రథేఃషుకన్సంప్రసారణంచ-పిబతేఃకన్॥*అవద్యావ
మాధమార్వరేఫాః॥కుత్సితేవదేర్నఞియత్-అవద్యమ్-అవతేరమః-అవమః-వస్యవమోధః-అధమః-అర్తేర్వన్-అర్వా-రిఫతేస్త్రాదాదికాదేఃరేఫః॥
*లీరీఙోర్హ్రస్వఃపుట్చతరౌశ్లేషణకుత్సనయోః॥తరౌప్రత్యయాక్రమాత్ స్తఃధాతోర్హ్రస్వఃప్రత్యయస్యపుట్-లిప్తంశ్లిష్టం-రిప్రంకుత్సితమ్॥
*క్లిశేరీచోపధాయాఃకన్లోపశ్చలోనామ్చ॥క్లిశేఃకన్స్యాత్ ఉపధాయాఈత్వంలస్యలోపఃనామాగమశ్చ-కీనాశఃయమః-కిత్త్వఫలంచిన్త్యమ్॥
*అశ్నోతేరాశుకర్మణివరట్చ॥చకారాదుపధాయాఈత్వమ్-ఈశ్వరః॥*చతేరురన్॥చత్వారః॥* ప్రాతేరరన్॥ప్రాతః॥* అమేస్తుట్చ॥అ
న్తర్మధ్యమ్॥దహేర్గోలోపోదశ్చనః॥గప్రత్యయఃధాతోరన్త్యస్యలోపఃదకారస్యనకారః-నగః॥* సిచేస్సంజ్ఞాయాంహనుమాకశ్చ॥ సిఞ్చతేఃక
ప్రత్యయఃహకారాదేశోనుమ్చస్యాత్-సింహః॥* వ్యాజిఘ్రాతేశ్చజాతౌ॥కప్రత్యయస్స్యాత్-వ్యాఘ్రః॥* హన్తేరచ్ఘురచ॥ఘోరమ్॥
క్షమేరుపధాలోపశ్చ॥చాదచ్-క్ష్మా॥ తరతేర్డ్రిః॥త్రయః-త్రీన్॥* గ్రహేరనిః॥గ్రహణిః-జీమ-గ్రహణీవ్యాధిభేదః॥* ప్రథేరమచ్॥ప్రథ
మః॥* చరేశ్చ॥చరమః॥* మఙ్గేరలచ్-మఙ్గళమ్. ——* ఇత్యుణాదిషు పఞ్చమఃపాదః. *—— §ఉణాదయోబహుళమ్॥౩॥౩॥౧॥
ఏతేవర్తమానేసంజ్ఞాయాంచబహుళంస్యుః-కేచిదవిహితాఅప్యూహ్యాః॥*॥సంజ్ఞాసుధాతురూపాణిప్రత్యయాశ్చతతఃపరే। కార్యాద్విద్యాద
నూబన్ధమేతచ్ఛాస్త్రముణాదిషు॥§॥భూతేపిదృశ్యన్తే॥౩॥౩॥౨॥§॥భవిష్యతిగమ్యాదయః॥౩॥౩॥౩॥§॥దాశగోఘ్నౌసంప్రదానే॥౩॥౪॥౭౩॥ఏ
తౌసంప్రదానేకారకేనిపాత్యేతే దాశన్తితస్మైదాశః గాంహన్తితస్మైగోఘ్నఃఅతిథిః॥§॥భీమాదయోఽపాదానే॥౩॥౪॥౭౪॥ భీమః-భీష్మః-
ప్రస్కన్దనః-ప్రగతుఃమూర్ఖః-ఖలతిః॥§॥తాభ్యామన్యత్రోణాదయః॥౩॥౪॥౭౫॥సంప్రదానాపాదానపరామర్శార్థంతాభ్యామితి-తతోఽస్పాభ
పతితస్తుః-వృత్తంతదితివర్త్మ-చరితంతదితిచర్మ॥§॥తుమున్ణ్వులౌక్రియాయాంక్రియార్థాయామ్॥౩॥౩॥౧౦॥ క్రియార్థాయాంక్రియాయా

ముపపదే భవిష్యత్యర్థే ధాతో రేతౌ స్తః మాన్తత్వాదవ్యయత్వం-కృష్ణం ద్రష్టుం యాతి-కృష్ణం దర్శకో యాతి-అత్ర వాసరూపేణ తృజాదయో న-పునర్ణ్వుల్లుక్తేః॥§॥ సమానకర్తృకేషు తుమున్॥౩॥౩॥౧౫౮॥ అక్రియార్థోపపదార్థమేతత్-ఇచ్ఛార్థేష్వేకకర్తృకేషూపపదేషు ధాతోస్తుమున్ స్యాత్-ఇచ్ఛతి భోక్తుం-వష్టి వాఞ్ఛతి వా॥§॥ శకధృషజ్ఞాగ్లాఘటరభలభక్రమసహార్హాస్త్యర్థేషు తుమున్॥౩॥౪॥౬౫॥ ఏషూపపదేషు ధాతోస్తుమున్ స్యాత్-శక్నోతి భోక్తుమ్-ఏవం ధృష్ణోతీత్యాదౌ-అర్థగ్రహణమస్తినైవ సంబధ్యతే అనన్తరత్వాత్-అస్తి భవతి విద్యతే వా భోక్తుమ్॥§॥ పర్యాప్తివచనేష్వలమర్థేషు॥౩॥౪॥౬౬॥ పర్యాప్తిః పూర్ణతా-తద్వాచిషు సామర్థ్యవచనేషూపపదేషు తుమున్ స్యాత్ పర్యాప్తో భోక్తుం ప్రవీణః కుశలః పటురిత్యాది-పర్యాప్తివచనేషు కిమ్-అలం భుక్త్వా-అలమర్థేషు కిం-పర్యాప్తం భుఙ్క్తే-ప్రభూతం తేహ గమ్యతే న తు భోక్తుస్సామర్థ్యమ్।§॥ కాలసమయవేలాసు తుమున్॥౩॥౩॥౧౬౭॥ పర్యాయోపాదానమర్థోపలక్షణార్థం-కాలార్థేషూపపదేషు తుమున్ స్యాత్-కాలస్సమయో వేళాఽనేహా వా భోక్తుం-ప్రైషాదిగ్రహణమిహానువర్తతే తేనేహ న-భూతాని కాలః పచతీతి వార్త్తా॥§॥ భావవచనాశ్చ॥౩॥౩॥౧౧॥ భావ ఇత్యధికృత్య వక్ష్యమాణా ఘఞాదయః క్రియార్థాయాం క్రియాయాం భవిష్యతి స్యుః యాగాయ యాతి॥§॥ అణ్ కర్మణి చ॥౩॥౩॥౧౨॥ కర్మణ్యుపపదే క్రియార్థాయాం క్రియాయాం చాణ్ స్యాత్-ణ్వులోఽపవాదః-కాణ్డలావో వ్రజతి పరత్వాదయం కాదీన్ బాధతే-కమ్బళదాయో వ్రజతి॥§॥ పదరుజవిశస్పృశో ఘఞ్॥౩॥౩॥౧౬॥ భవిష్యతీతి నివృత్తం-పద్యతేఽసౌ పాదః-రుజతీతి రోగః-విశతీతి వేశః-స్పృశతీతి స్పర్శః॥§॥ సృ స్థిరే॥౩॥౩॥౧౭॥ సృ ఇతి లుప్తవిభక్తికం-సర్తేః స్థిరే కర్తరి ఘఞ్ స్యాత్-సరతి కాలాన్తరమితి సారః॥❁॥ వ్యాధిమత్స్యబలేషు చేతి వాచ్యమ్॥❁॥ అతిసారో వ్యాధిః అన్తర్భావితణ్యర్థోఽత్ర సరతిః-రుధిరాదికమతిశయేన సారయతీత్యర్థః-విసారో మత్స్యః సారో బలే దృఢాంశే చ॥§॥ భావే॥౩॥౩॥౧౮॥ సిద్ధావస్థాపన్నే ధాత్వర్థే వాచ్యే ధాతోర్ఘఞ్ స్యాత్-పాకః-పాకౌ-ఉపసర్గస్య ఘఞీతి దీర్ఘః పరిహారః॥§॥ స్ఫురతిస్ఫులత్యోర్ఘఞి॥౬॥౧॥౪౭॥ అనయోరేచ ఆత్త్వం స్యాద్ఘఞి స్ఫారః-స్ఫాలః॥§॥ ఇకః కాశే॥౬॥౩॥౧౨౩॥ కాశ ఉత్తరపదే ఇగన్తస్యైవ ప్రాదేర్దీర్ఘః నీకాశః-అనూకాశః-ఇకః కిం-ప్రకాశః నోదాత్తోపదేశస్యేతి న వృద్ధిః శమః-ఆచమాదేస్తు ఆచామః కామః-వామః-విశ్రామ ఇతి త్వపాణినీయమ్॥§॥ స్యదో జవే॥౬॥౪॥౨౮॥ స్యన్దేర్ఘఞి నలోపో వృద్ధ్యభావశ్చ నిపాత్యతే-స్యదో వేగః-అన్యత్ర స్యన్దః॥❁॥ అవోదైధౌద్మప్రశ్రథహిమశ్రథాః॥౬॥౪॥౨౯॥ అవోదః అవక్లేదనమ్-ఏధః ఇన్ధనమ్-ఓద్మ ఉన్దనం

శ్రన్థేర్నలోపో వృద్ధ్యభావశ్చ-ప్రశ్రథః-హిమశ్రథః॥§॥అకర్తరిచ కారకే సంజ్ఞాయామ్॥౩॥౩॥౧౯॥కర్తృభిన్నే కారకే ఘఞ్ స్యాత్-ఘఞిచ భావకరణయోః రఞ్జేర్నలోపస్స్యాత్-రాగః-అనయోః కిమ్-రజ్యత్యస్మిన్నితి రఙ్గః-ప్రాస్యత ఇతి ప్రాసః-సంజ్ఞాయామితి ప్రాయికమ్-కో భవతా లాభో లబ్ధః-ఇత ఉత్తరం భావే అకర్తరి కారక ఇతి ద్వయమప్యనువర్తతే-కృత్యల్యుటో బహులమితి యావత్॥§॥పరిమాణాఖ్యాయాం సర్వేభ్యః॥౩॥౩॥౨౦॥ఘఞ్-అజపోర్బాధనార్థమిదమ్-ఏకస్తణ్డులనిచాయః-ద్వౌ శూర్పనిష్పావౌ-ద్వౌ కారౌ॥✻॥దారజారౌ కర్తరి ణిలుక్ చ॥✻॥దారయన్తీతి దారాః-జారయన్తీతి జారాః॥§॥ఇఙశ్చ॥౩॥౩॥౨౧॥ఘఞ్-అచోపవాదః-ఉపేత్యాస్మాదధీయత ఇత్యుపాధ్యాయః॥✻॥అపాదానే స్త్రియాముపసంఖ్యానం తదన్తాచ్చ వా ఙీష్॥✻॥ఉపాధ్యాయా-ఉపాధ్యాయీ॥✻॥శౄ వాయువర్ణనివృతేషు॥✻॥శౄ ఇత్యవిభక్తికో నిర్దేశః-శారో వాయుః-కరణే ఘఞ్-శారో వర్ణః-చిత్రీకరణమిహ ధాత్వర్థః నిర్వ్రియతే ఆవ్రియతే నేనేతి నివృతం ప్రావరణం-బాహులకాత్కరణే క్తః-గౌరివాకృతనీశారః ప్రాయేణ శిశిరే కృశః అకృత ప్రావరణ ఇత్యర్థః॥§॥ఉపసర్గే రువః॥౩॥౩॥౨౨॥ఘఞ్-సంరావః ఉపసర్గే కిం-రవః॥§॥అభినిసః స్తనః శబ్దసంజ్ఞాయామ్॥౮॥౩॥౮౬॥అస్మాత్ స్తనః సస్య మూర్ధన్యః-అభినిష్టానో వర్ణః శబ్దసంజ్ఞాయాం కిమ్-అభినిఃస్తనతి మృదఙ్గః॥§॥సమియుద్రుదువః॥౩॥౩॥౨౩॥సంయూయతే మిశ్రీక్రియతే గుడాదిభిరితి సంయావః పిష్టవికారోऽపూపవిశేషః-సంద్రావః-సందావః॥§॥శ్రిణీభువోऽనుపసర్గే॥౩॥౩॥౨౪॥శ్రాయః-నాయః-భావః-అనుపసర్గే కిం-ప్రశ్రయః-ప్రణయః ప్రభవః కథం ప్రభావో రాజ్ఞ ఇతి-ప్రకృష్టో భావ ఇతి ప్రాదిసమాసః-కథం గ్రాహ్యో నయ ఇతి-బాహులకాత్॥§॥వౌ క్షుశ్రువః॥౩॥౩॥౨౫॥విక్షావః విశ్రావః వౌ కిం-క్షవః శ్రవః॥§॥అవోదోర్నియః॥౩॥౩॥౨౬॥ అవనాయః అధోనయనమ్-ఉన్నాయః ఊర్ధ్వనయనమ్ కథమున్నయ ఉత్ప్రేక్షేతి బాహులకాత్॥§॥ప్రే ద్రుస్తుస్రువః॥౩॥౩॥౨౭॥ప్రద్రావః-ప్రస్తావః-ప్రస్రావః ప్రే ఇతి కిం-ద్రవః స్తవః-స్రవః॥§॥నిరభ్యోః పూల్వోః॥౩॥౩॥౨౮॥నిష్పూయతే శూర్పాదిభిరితి నిష్పావో ధాన్యవిశేషః అభిలావః-నిరభ్యోః కిం పవః-లవః-॥§॥ఉన్న్యోర్గ్రః॥౩॥౩॥౨౯॥ఉద్గారః నిగారః-ఉన్న్యోః కిం-గరః॥§॥కౄ ధాన్యే॥ ౩॥౩॥౩౦॥ కౄ ఇత్యస్మాత్ ధాన్యవిషయకాదున్న్యోర్ఘఞ్ స్యాత్-ఉత్కారః నికారః ధాన్యవిక్షేప ఇత్యర్థః-ధాన్యే కిం-భిక్షోత్కరః-పుష్పనికరః॥§॥యజ్ఞే సమి స్తువః॥౩॥౩॥౩౧॥సమేత్య స్తువన్తి యస్మిన్ దేశే ఛన్దోగాః స దేశః సంస్తావః-యజ్ఞే కిం-సంస్తవః పరిచయః॥§॥ప్రే స్త్రోऽయజ్ఞే॥౩॥౩॥౩౨॥ అయజ్ఞే ఇతి చ్ఛేదః-యజ్ఞే ఇతి ప్రకృత

త్వాత్-ప్రస్తారః-అయజ్ఞే కిమ్ బర్హిషః ప్రస్తరో ముష్టివిశేషః॥§॥ ప్రథనే వావశబ్దే॥౩॥౩॥౩౩॥ విపూర్వాత్ స్తృణాతేర్ఘఞ్ స్యాత్ అశబ్దవిషయే ప్రథనే-పటస్య విస్తారః-ప్రథనే కిమ్-తృణవిస్తరః-అశబ్దే కిమ్-గ్రన్థవిస్తరః॥§॥ ఛన్దోనామ్ని చ॥౩॥౩॥౩౪॥ స్త్ర ఇత్యనువర్తతే-విష్టారపఙ్క్తిశ్ఛన్దః-విస్తీర్యన్తేఽస్మిన్నక్షరాణీత్యధికరణే ఘఞ్-తతః కర్మధారయః॥§॥ ఛన్దోనామ్ని చ॥౮॥౩॥౯౪॥ విపూర్వస్య స్తృణాతేర్ఘఞన్తస్య సస్య షత్వం స్యాత్ ఛన్దోనామ్ని-ఇతి షత్వమ్॥§॥ ఉది గ్రహః॥౩॥౩॥౩౫॥ ఉద్గ్రాహః॥§॥ సమి ముష్టౌ॥౩॥౩॥౩౬॥ మల్లస్య సంగ్రాహః-ముష్టౌ కిం-ద్రవ్యస్య సంగ్రహః॥§॥ పరిన్యోర్నీణోర్ద్యూతాభ్రేషయోః॥౩॥౩॥౩౭॥ పరిపూర్వాన్నయతేః నిపూర్వాదిణశ్చ ఘఞ్ స్యాత్ క్రమేణ ద్యూతే అభ్రేషే చ విషయే-పరిణాయేన శారాన్ హన్తి-సమన్తాన్నయనేనేత్యర్థః ఏషోఽత్ర న్యాయః-ఉచితమిత్యర్థః-ద్యూతాభ్రేషయోః కిం-పరిణయో వివాహః న్యయో నాశః॥§॥ పరావనుపాత్యయ ఇణః॥౩॥౩॥౩౮॥ క్రమప్రాప్తస్యానతిపాతః అనుపాత్యయః తవ పర్యాయః-అనుపాత్యయే కిం- కాలస్య పర్యయః-అతిపాత ఇత్యర్థః॥§॥ వ్యుపయోః శేతేః పర్యాయే॥౩॥౩॥౩౯॥ తవ విశాయః-తవ రాజోపశాయః పర్యాయే కిం-విశయః సంశయః-ఉపశయః సమీపశయనమ్॥§॥ హస్తాదానే చేరస్తేయే॥౩॥౩॥౪౦॥ హస్తాదానేనేత్యనేన ప్రత్యాసత్తిరాదేయస్య లక్ష్యతే-పుష్పప్రచాయః-హస్తాదానే కిం-వృక్షాగ్రస్థానాం ఫలానాం యష్ట్యా ప్రచయం కరోతి-అస్తేయే కిమ్ పుష్పప్రచయశ్చౌర్యేణ॥§॥ నివాసచితిశరీరోపసమాధానేష్వాదేశ్చ కః॥౩॥౩॥౪౧॥ ఏషు చినోతేర్ఘఞ్ స్యాత్ ఆదేశ్చ కకారః ఉపసమాధానం రాశీకరణం తచ్చ ధాత్వర్థః అన్యే ప్రత్యయార్థస్య కారకస్యోపధిభూతాః నివాసే-కాశీనికాయః-చితౌ-ఆకాయమగ్నిం చిన్వీత-శరీరే-చీయతేఽస్మిన్నస్థ్యాదికమితి కాయః సమూహే గోమయనికాయః ఏషు కిం-చయః-చఃక ఇతి వక్తవ్యే ఆదేరిత్యుక్తిర్యజుక్యాదేరేవ యథా స్యాదితి-గోమయానాం నికేచాయః-పునః పునా రాశీకరణమిత్యర్థః॥§॥ సంఘే చానౌత్తరాధర్యే॥౩॥౩॥౪౨॥ చేర్ఘఞ్-ఆదేశ్చ కః-భిక్షునికాయః-ప్రాణినాం సమూహః సంఘః-అనౌత్తరాధర్యే కిం-సూకరనిచయః-స్తన్యపానాదావుత్తరాధరభావేన శేరతే-సఙ్ఘే కిం-జ్ఞానకర్మసముచ్చయః॥§॥ కర్మవ్యతిహారే ణచ్ స్త్రియామ్॥౩॥౩॥౪౩॥ స్త్రీలిఙ్గే భావే ణచ్-ణచః స్త్రియామఞ్॥§॥ న కర్మవ్యతిహారే॥౭॥౩॥౬॥ అత్ర ఐచ్ న స్యాత్-వ్యావక్రోశీ-వ్యావహాసీ॥§॥ అభివిధౌ భావ ఇనుణ్॥౩॥౩॥౪౪॥ అణినుణః-ఆదివృద్ధిః-ఇనణ్యనపత్యే-సాంరావిణం వర్తతే॥§॥ ఆక్రోశేఽవన్యోర్గ్రహః॥౩॥౩॥౪౫॥ అవనీపతమోర్గ్రహేర్ఘఞ్ స్యాత్ శాపే-అవగ్రాహస్తే భూయాత్-అభిభవ ఇత్యర్థః-నిగ్రాహస్తే భూయాత్-బాధ ఇత్యర్థః-

ఆక్రోశే కిమ్-అవగ్రహః పదస్య-నిగ్రహశ్చోరస్య॥§॥ ప్రేలిప్సాయామ్॥౩॥౩॥౪౬॥ పాత్రప్రగ్రాహేణ చరతి భిక్షుః॥§॥ పరౌ యజ్ఞే॥౩॥౩॥౪౭॥ ఉత్త
రః పరిగ్రాహః-స్ఫ్యస్య వేదేః స్వీకరణమ్॥§॥ నౌ వృ ధాన్యే॥౩॥౩॥౪౮॥ వృ ఇతి లుప్తపఞ్చమీకమ్-నీవారాః-ధాన్యే కిం-నివరా కన్యా-క్తిన్ వ్యపవాదోఽపి బా
హుళకాదప్-ప్రవరా సేనేతివత్॥§॥ ఉదిశ్రయతియౌతిపూద్రువః॥౩॥౩॥౪౯॥ ఉచ్ఛ్రాయః-ఉద్యావః ఉత్పావః-ఉద్ద్రావః-కథం పతనాన్తాః స
ముచ్ఛ్రయా ఇతి-బాహుళకాత్॥§॥ విభాషాఽఽఙి రుప్లువోః॥౩॥౩॥౫౦॥ ఆరావః-ఆరవః ఆప్లావః-ఆప్లవః॥§॥ అవే గ్రహో వర్షప్రతిబన్ధే॥౩॥౩॥౫౧॥
విభాషేతి వర్తతే అవగ్రహః-అవగ్రాహః వర్షప్రతిబన్ధే కిమ్ అవగ్రహః పదస్య॥§॥ ప్రే వణిజామ్॥౩॥౩॥౫౨॥ ప్రే గ్రహేర్ఘఞ్ వా వణిజాం సమ్బన్ధి
చేత్ప్రత్యయార్థః-తులాసూత్రమితి యావత్-తులాప్రగ్రాహేణ చరతి-తులాప్రగ్రహేణ॥§॥ రశ్మౌ చ॥ ౩॥౩॥౫౩॥ ప్రగ్రహః ప్రగ్రాహః
॥§॥ వృణోతేరాచ్ఛాదనే॥౩॥౩॥౫౪॥ విభాషా ప్ర ఇత్యేవ ప్రవారః- ప్రవరః॥§॥ పరౌ భువోఽవజ్ఞానే॥౩॥౩॥౫౫॥ పరిభావః-పరిభవః-అవజ్ఞానే కిం-స
ర్వతో భవనం పరిభవః॥§॥ ఏరచ్॥౩॥౩॥౫౬॥ చయః-జయః॥❁॥ భయాదీనాముపసంఖ్యానం నపుంసకే క్తాదినివృత్త్యర్థమ్॥❁॥ భయం-వర్షమ్॥
§॥ ఋదోరప్॥౩॥౩॥౫౭॥ ఋవర్ణాన్తాదువర్ణాన్తాదప్-కరః-గరః-శరః-యవః-లవః-స్తవః పవః॥§॥ వృక్షాసనయోర్విష్టరః॥౮॥౩॥౯౩॥ అనయో
ర్విపూర్వస్య స్త్రః షత్వం నిపాత్యతే విష్టరో వృక్ష ఆసనం చ-వృక్షేతి కిమ్-వాక్యస్య విస్తరః॥§॥ గ్రహవృదృనిశ్చిగమశ్చ॥౩॥౩॥౫౮॥ అప్ స్యాత్-
ఘఞోఽపవాదః-గ్రహః-వరః దరః నిశ్చయః-గమః॥❁॥ వశిరణ్యోరుపసంఖ్యానమ్॥❁॥ వశః-రణః॥❁॥ ఘఞర్థే కవిధానమ్॥ ప్రస్థః విఘ్నః॥ ద్వి
త్వప్రకరణే కేకృఞాదీనామితి వక్తవ్యమ్॥ చక్రం-చిక్లిదం-చక్నసః॥§॥ ఉపసర్గేఽదః॥౩॥౩॥౫౯॥ అప్ స్యాత్॥ ఘఞపోశ్చ॥ అదేర్ఘస్లృ స్యాత్ ఘఞి అ
పి చ-ప్రఘసః-విఘసః-ఉపసర్గే కిమ్-ఘాసః॥§॥ నౌ ణ చ॥౩॥౩॥౬౦॥ నావుపపదే అదేర్ణః స్యాదప్ చ-న్యాదః-నిఘసః॥§॥ వ్యధజపోరనుపసర్గే॥౩॥ ౩॥
౬౧॥ అప్ స్యాత్ -వ్యధః-జపః-ఉపసర్గే తు ఆవ్యాధః-ఉపజాపః॥§॥ స్వనహసోర్వా॥౩॥౩॥౬౨॥ అప్-పక్షే ఘఞ్- స్వనః-స్వానః-హసః హాసః-అ
నుపసర్గ ఇత్యేవ-ప్రస్వానః ప్రహాసః॥§॥ యమః సముపనివిషు చ॥౩॥౩॥౬౩॥ ఏషు అనుపసర్గే చ యమేరప్ వా- సంయమః-సంయామః-ఉపయమః-
ఉపయామః నియమః నియామః వియమః-వియామః-యమః యామః॥§॥ నౌ గదనదపఠస్వనః॥౩॥౩॥౬౪॥ అప్ వా స్యాత్ -నిగదః-నిగాదః-నినదః-
నినాదః-నిపఠః-నిపాఠః-నిస్వనః-నిస్వానః॥§॥ క్వణో వీణాయాం చ॥౩॥౩॥౬౫॥ నావనుపసర్గే చ వీణావిషయాచ్చ క్వణతేరప్ వా స్యాత్- వీణా

గ్రహణం ప్రాప్త్యర్థం-నిక్వణః-నిక్వాణః-క్వణః-క్వాణః-వీణాయాంతు ప్రక్వణః-ప్రక్వాణః॥§॥నిత్యంపణః పరిమాణే॥౩॥౩॥౬౬॥అప్ స్యాత్-మూలకపణః-శాకపణః వ్యవహారార్థంమూలకాదీనాంపరిమితోముష్టిర్బధ్యతే సోऽస్యవిషయః-పరిమాణేకిం-పాణః॥§॥మదోऽనుపసర్గే॥౩॥౩॥౬౭॥ధనమదః-ఉపసర్గేతుఉన్మాదః॥§॥ప్రమదసమ్మదౌహర్షే॥౩॥౩॥౬౮॥హర్షేకిం-ప్రమాదః-సమ్మాదః॥§॥సముదోరజఃపశుషు॥౩॥౩॥౬౯॥సంపూర్వోऽజిస్సముదాయే-ఉత్పూర్వశ్చ ప్రేరణే-తస్మాత్పశువిషయకాదప్ స్యాత్-అఘఞపోరిత్యుక్తేర్వీభావోన-సమజఃపశూనాంసంఘః- ఉదజఃపశూనాం ప్రేరణం-పశుషుకిం సమాజోబ్రాహ్మణానామ్-ఉదాజఃక్షత్రియాణామ్॥§॥అక్షేషుగ్లహః॥౩॥౩॥౭౦॥అక్షశబ్దేనదేవనంలక్ష్యతే-తత్రయత్పణరూపేణగ్రాహ్యంతత్రగ్లహఇతినిపాత్యతే అక్షస్యగ్లహః-వ్యాత్యుక్షీమభిసరణగ్లహామదీవ్యన్-అక్షేషుకిం-పాదస్యగ్రహః॥§॥ ప్రజనేసర్తేః॥౩॥౩॥౭౧॥ప్రజనఃప్రథమగర్భగ్రహణం-గవాముపసరః-కథమవసరఃప్రసరఇతి-అధికరణేపుంసిసంజ్ఞాయామితిఘః॥§॥హ్వఃసంప్రసారణంచన్యభ్యుపవిషు॥౩॥౩॥౭౨॥నిహవః-అభిహవః-ఉపహవః-విహవః-ఏషుకిమ్-ప్రహ్వాయః॥§॥ఆజౌయుద్ధే॥౩॥౩॥౭౩॥ ఆహూయన్తేऽస్మిన్నిత్యాహవః-యుద్ధేకిమ్-ఆహ్వాయః॥§॥నిపానమాహావః॥౩॥౩॥౭౪॥ఆఙ్పూర్వస్యహ్వయతేఃసంప్రసారణంఅప్ వృద్ధిశ్చ-ఉదకాధారశ్చేద్వాచ్యః-ఆహావస్తునిపానంస్యాదుపకూపజలాశయే॥§॥భావేऽనుపసర్గస్య॥౩॥౩॥౭౫॥అనుపసర్గస్యహ్వయతేఃసంప్రసారణమప్ చస్యాద్భావే హవః॥§ హనశ్చవధః॥౩॥౩॥౭౬॥అనుపసర్గాద్ధన్తేర్భావేఅప్ స్యాత్-వధాదేశశ్చాన్తోదాత్తః-వధేనదస్యుమ్-చాద్ఘఞ్-ఘాతః॥§॥మూర్తౌఘనః॥౩॥౩॥౭౭॥మూర్తిఃకాఠిన్యంతస్మిన్నభిధేయేహన్తేరప్ స్యాత్ ఘనశ్చాదేశః-అభ్రఘనః-కథంసైన్ధవఘనమానయేతి-ధర్మశబ్దేనధర్మీలక్ష్యతే॥§॥అన్తర్ఘనోదేశే॥౩॥౩॥౭౮॥బాహీకగ్రామవిశేషస్యసంజ్ఞేయమ్ అన్తర్హణఇతిపాఠాన్తరమ్-దేశేకిమ్-అన్తర్ఘాతః॥§॥అగారైకదేశే ప్రఘణఃప్రఘాణశ్చ॥౩॥౩॥౭౯॥ ద్వారదేశేద్వౌప్రకోష్ఠావలిన్దౌ - అభ్యన్తరోబాహ్యశ్చ - తత్రబాహ్యేప్రకోష్ఠేనిపాతనమిదమ్ - ప్రవిశద్భిర్జనైఃపాదైఃప్రకర్షేణహన్యతఇతిప్రఘణఃప్రఘాణః-కర్మణ్యప్-పక్షేవృద్ధిః॥§॥ఉద్ఘనోऽత్యాధానమ్॥ ౩॥౩॥౮౦॥ అత్యాధానముపరిస్థాపనమ్-యస్మిన్కాష్ఠేఅన్యానికాష్ఠానిస్థాపయిత్వాతక్ష్యన్తేతదుద్ఘనఃఅధికరణేऽప్॥§॥అపఘనోऽఙ్గమ్॥౩॥౩॥౮౧॥ అఙ్గంశరీరావయవఃసచేహనసర్వః-కిన్తుపాణిఃపాదశ్చేత్యాహుః కరణేऽప్-అపఘాతోऽన్యః॥§॥కరణేऽయోవిద్రుషు॥౩॥౩॥౮౨॥ఏషుహన్తేఃకరణేऽప్ స్యాత్ ఘనాదేశశ్చ- అయోఘన

తేనేనేత్యయోఘనః-విఘనః-ద్రుఘనః-ద్రుఘణ ఇత్యేకే-పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామితిణత్వం-సంజ్ఞైషా కుఠారస్య-ద్రురవయవః॥§॥ స్తమ్బే క చ ౩॥౩॥౮౩॥ స్తమ్బే ఉపపదే హన్తేః కరణే కః స్యాదప్ చ-అప్యపి ఘనాదేశశ్చ-స్తమ్బఘ్నః-స్తమ్బఘనః కరణ ఇత్యేవ-స్తమ్బఘాతః॥§॥ పరౌ ఘః॥ ౩॥౩॥౮౪॥ పరౌ హన్తేరప్ స్యాత్ కరణే ఘశ్చాదేశః-పరిహన్యతేఽనేనేతి పరిఘః॥§॥ పరేశ్చ ఘాఙ్కయోః॥ ౮॥౨॥౨౨॥ పరే రేఫస్య లో వా స్యాత్ ఘశబ్దే అఙ్కశబ్దే చ-పరిఘః-పలిఘః-పర్యఙ్కః పల్యఙ్కః-ఇహ తరప్తమపౌ ఘ ఇతి కృత్రిమస్య న గ్రహణం వ్యాఖ్యానాత్॥ §॥ ఉపఘ్న ఆశ్రయే॥౩॥౩॥౮౫॥ ఉపపూర్వాద్ధన్తేరప్ స్యాదుపధాలోపశ్చ-ఆశ్రయశబ్దేన సామీప్యం లక్ష్యతే పర్వతేనోపహన్యతే సామీప్యేన గమ్యత ఇతి పర్వతోపఘ్నః॥§॥ సఙ్ఘోద్ఘౌ గణప్రశంసయోః॥౩॥౩॥౮౬॥ సంహననం సఙ్ఘః-భావేఽప్ ఉద్ధన్యతే ఉత్కృష్టో జ్ఞాయత ఇత్యుద్ఘః కర్మణ్యప్-గత్యర్థానాం బుద్ధ్యర్థత్వాత్ హన్తిర్జ్ఞానే॥§॥ నిఘో నిమితమ్॥ ౩॥౩॥౮౭॥ సమన్తాన్మితం నిమితం-నిర్విశేషం హన్యన్తే జ్ఞాయన్తే ఇతి నిఘా వృక్షాః సమారోహపరిణాహా ఇత్యర్థః॥§॥ డ్వితః క్త్రిః॥౩॥౩॥౮౮॥ అయం భావ ఏవ స్వభావాత్॥*॥ క్త్రేర్మమ్నిత్యమ్॥*॥ క్త్రిప్రత్యయాన్తాన్మప్ నిర్వృత్తేఽర్థే నిత్యగ్రహణాత్ క్త్రిర్మబ్విషయః-అత ఏవ క్త్ర్యన్తేన న విగ్రహః-డుపచష్-పాకేన నిర్వృత్తం పక్త్రిమమ్-డువప్-ఉప్త్రిమమ్॥§॥ ట్వితోఽథుచ్॥౩॥౩॥౮౯॥ అయమపి స్వభావాద్భావ ఏవ టువేపృ-వేపథుః-శ్వయథుః॥§॥ యజయాచయతవిచ్ఛప్రచ్ఛరక్షో నఙ్॥౩॥౩॥౯౦॥ యజ్ఞః-యాచ్ఞా-యత్నః-విశ్నః-ప్రశ్నః-ప్రశ్నే చాసన్న ఇతి జ్ఞాపకాన్న సమ్ప్రసారణమ్-ఙిత్త్వం తు విశ్న ఇత్యత్ర గుణనిషేధాయ-రక్ష్ణః॥§॥ స్వపో నన్॥౩॥౩॥౯౧॥ స్వప్నః॥§॥ ఉపసర్గే ఘోః కిః॥౩॥౩॥౯౨॥ ప్రధిః-అన్తర్ధిః-ఉపాధీయతేఽనేనేత్యుపాధిః॥§॥ కర్మణ్యధికరణే చ॥౩॥౩॥౯౩॥ కర్మణ్యుపపదే ఘోః కిః స్యాదధికరణేఽర్థే-జలాని ధీయన్తేఽస్మిన్నితి జలధిః॥§॥ స్త్రియాం క్తిన్॥౩॥౩॥౯౪॥ స్త్రీలిఙ్గే భావాదౌ క్తిన్ స్యాత్-ఘఞోఽపవాదః-అజపౌ తు పరత్వాద్బాధతే-కృతిః-చితిః-స్తుతిః-స్ఫాయీ-స్ఫాతిః స్ఫీతికావ ఇతి తు ప్రామాదికమ్-క్తాన్తాద్ధాత్వర్థే ణిచి విలచ ఇరితి వా సమాధేయమ్॥*॥ శ్రుయజీషిస్తుభ్యః కరణే॥*॥ శ్రూయతేఽనయా శ్రుతిః-యజేరిషేశ్చ-ఇష్టిః స్తుతిః॥*॥ ఋల్వాదిభ్యః క్తిన్నిష్ఠావద్వాచ్యః॥*॥ తేన నిష్ఠానత్వం-కీర్ణిః గీర్ణిః-లూనిః-ధూనిః-పూనిః-ఘ్లావ ఇతి యోగవిభాగాత్ క్తిని హ్రస్వః-ప్రహ్లన్నిః-తిచ-చూర్తిః-ఫుల్తిః॥*॥ చాయతేః క్తిని చిభావో వాచ్యః॥*॥ అపచితిః॥*॥ సమ్పదాదిభ్యః క్విప్॥*॥ సమ్పత్-విపత్-క్తిన్నపీష్యతే సమ్పత్తిః విపత్తిః॥§॥ స్థాగాపాపచో భావే॥౩॥౩॥౯౫॥ క్తిన్ స్యాత్-అఙోఽపవాదః-ప్రస్థితిః ఉపస్థితిః

సంగీతిః-సంపీతిః ప్రత్తిః-కథమవస్థాసంస్థేతి-వ్యవస్థాయామితిజ్ఞాపకాత్ ॥§॥ ఊతియూతిజూతిసాతిహేతికీర్తయశ్చ॥ ౩॥౩॥౯౭॥ అవతేఃజ్వరత్వరే
త్యూఠ్ - ఊతిః-స్వరార్థంవచనమ్- ఉదాత్తఇతిహివర్తతే - యూతిః జూతిః- అనయోఃదీర్ఘత్వంచనిపాత్యతే - స్యతేఃసాతిః- ఇత్వాభావో
నిపాత్యతే - సనోతేర్వా - జనసనఖనాత్వేకృతేస్వార్థంనిపాతనమ్ హన్తేర్హినోతేర్వా హేతిః - కీర్తిః॥ ❁॥ వ్రజయజోర్భావేక్యప్॥
౩॥౩॥౯౮॥ వ్రజ్యా-ఇజ్యా॥§॥సంజ్ఞాయాంసమజనిషదనిపతమనవిదషుఞ్శీఙ్భృఞిణః॥౩॥౩॥౯౯॥ సమజాదిభ్యః స్త్రియాంభావాదౌక్యప్
స్యాత్ సచోదాత్తఃసంజ్ఞాయామ్॥❁॥ అజేఃక్యపివీభావో నేతివాచ్యమ్॥❁॥సమజన్త్యస్యామితిసమజ్యా - నిషీదన్త్యస్యాన్నిషద్యాఆపణః ని
పతన్త్యస్యామితినిపత్యాపిచ్ఛిలాభూమిః- మన్యతేఽనయేతిమన్యాగళపార్శ్వసిరా-విదన్త్యనయావిద్యా- సుత్యాఅభిషవః - శయ్యా-భృ
త్యా-ఈయతేఽనయా ఇత్యాశిబికా॥ §॥కృఞఃశ్శచ॥ ౩॥ ౩॥ ౧౦౦॥ కృఞఇతియోగవిభాగః-కృఞఃక్యప్స్యాత్-కృత్యా- శచ-చాత్ క్తిన్-
క్రియా-కృతిః॥ §॥ఇచ్ఛా॥ ౩॥౩॥౧౦౧॥ ఇషేర్భావేశః యగభావశ్చనిపాత్యతే- ఇచ్ఛా॥ ❁॥ పరిచర్యాపరిసర్యామృగయాటాట్యానాము
పసంఖ్యానమ్॥❁॥ శోయక్చనిపాత్యతే- పరిచర్యాపూజా-పరిసర్యాపరిసరణమ్-అత్రగుణోపి-మృగఅన్వేషణే- చురాదావదన్తః అతోలో
పాభావోపి- శేయకిణిలోపః-మృగయా-అటతేఃశేయకిట్యశబ్దస్యద్విత్వంపూర్వభాగేయకారనివృత్తిఃదీర్ఘశ్చ-అటాట్యా॥❁॥జాగర్తేరకారో
వా॥❁॥పక్షేశః-జాగరా-జాగర్యా॥ §॥అప్రత్యయాత్ ॥౩॥ ౩॥ ౧౦౨॥ ప్రత్యయాన్తేభ్యోధాతుభ్యః స్త్రియామకారప్రత్యయస్స్యాత్ -చి
కీర్షా-పుత్రకామ్యా॥§॥గురోశ్చహలః॥౩॥౩॥౧౦౩॥ గురుమతోహలన్తాత్ స్త్రియామకారస్స్యాత్ - ఈహా- ఊహా-గురోఃకిమ్-భక్తిః-హలః
కిం నీతిః॥ ❁॥ నిష్ఠాయాంసేటఇతివక్తవ్యమ్॥❁॥నేహ-ఆప్తిః-తితుత్రేతి నేట్ దీప్తిః॥❁॥ తితుత్రేష్వగ్రహాదీనామితివాచ్యమ్॥❁॥నిగృహీతిః-
నిపఠితిః॥ §॥షిద్భిదాదిభ్యోఽఙ్ ॥౩॥౩॥౧౦౪॥ షిద్భ్యోభిదాదిభ్యశ్చ స్త్రియామఙ్-జౄష్-జరా-త్రపూష్ త్రపా-భిదా- విదారణ ఏవా
యమ్-భిత్తిరన్యా-ఛిదా-ద్వైధీకరణే-అన్యత్రఛిత్తిః-ఛిద్రం-గుహాగిర్యోషధ్యోః- అత్రగిరేరేకదేశోగిరిశబ్దేనవివక్షితః- అన్యత్రగూఢిః- ఆరా-
ఋదృశోఽఙిగుణః హారా-కారా తారా-ధారా-దీర్ఘత్వంనిపాత్యతే-మృజా॥❁॥క్రపేస్సంప్రసారణంచ॥❁॥కృపా॥§॥చిన్తిపూజికథికుమ్బి
చర్చశ్చ॥౩॥౩॥ ౧౦౫॥అఙ్ స్యాత్ -యుచోఽపవాదః-చిన్తా-పూజా-కథా-కుమ్బా-చర్చా॥§॥ఆతశ్చోపసర్గే॥౩॥౩॥౧౦౬॥ అఙ్ స్యాత్ -క్తినోప

వాదః-ప్రదా-ఉపదా॥శ్రదన్తరోరుపసర్గవద్వృత్తిః॥శ్రద్ధా-అన్తర్ధా॥§॥ణ్యాసశ్రన్థోయుచ్॥౩॥౩॥౧౦౭॥అకారస్యాపవాదః-కారణా-హారణా-ఆసనా-శ్రన్థనా॥❁॥ ఘట్టివన్దివిదిభ్యశ్చేతి వాచ్యమ్॥❁॥ఘట్టనా-వన్దనా- వేదనా॥❁॥ఇషేరనిచ్ఛార్థస్య॥❁॥ అన్వేషణా॥❁॥పరేర్వా॥❁॥పర్యేషణా-పరీష్టిః॥§॥రోగాఖ్యాయాంణ్వుల్ బహులమ్॥ ౩॥ ౩॥ ౧౦౮॥ ప్రచ్ఛర్దికా-ప్రవాహికా-విచర్చికా-క్వచిన్న-శిరోర్తిః॥❁॥ ధాత్వర్థనిర్దేశేణ్వుల్వక్తవ్యః॥❁॥ ఆసికా-శాయికా॥❁॥ ఇక్శ్తిపౌధాతునిర్దేశే॥❁॥ పచిః-పచతిః॥❁॥వర్ణాత్కారః॥❁॥నిర్దేశ ఇత్యేవ-అకారః-కకారః॥❁॥ రాదిఫః॥❁॥ రేఫః॥❁॥మత్వర్థాచ్ఛః॥❁॥ బహులవచనాదకారలోపః మత్వర్థీయః॥❁॥ఇణజాదిభ్యః॥❁॥ ఆజిః-ఆతిః॥❁॥ఇఞ్ వపాదిభ్యః॥❁॥వాపిః-వాసిః-స్వరే భేదః॥❁॥ఇక్ కృష్యాదిభ్యః॥❁॥కృషిః గిరిః॥§॥సంజ్ఞాయామ్॥౩॥౩॥౧౦౯॥అత్ర ధాతోర్ణ్వుల్-ఉద్దాలకపుష్పభఞ్జికా॥§॥విభాషాఖ్యానపరిప్రశ్నయోరిఞ్ చ॥౩॥౩॥౧౧౦॥పరిప్రశ్నే ఆఖ్యానే చ గమ్యే ఇఞ్ స్యాత్ చాత్ ణ్వుల్-విభాషోక్తేర్యథాప్రాప్తమన్యేపి కాంత్వంకారింకారికాం క్రియాంకృత్యాంకృతింవా కార్షీః సర్వాంకారింకారికాం క్రియాంకృత్యాంకృతింవా కార్షమ్ ఏవంగణింగణికాంగణనాం- పాచింపాచికాంపచాంపక్తిమ్॥§॥పర్యాయార్హణోత్పత్తిషుణ్వుచ్॥౩॥౩॥౧౧౧॥పర్యాయఃపరిపాటీ-క్రమః-అర్హణమర్హఃయోగ్యతా-పర్యాయాదిషూద్యోత్యేషుణ్వుచ్ వాస్యాత్-భవతఆసికా-శాయికా అగ్రగామికా-భవానిక్షుభక్షికామర్హతి-ఋణే- ఇక్షుభక్షికాంమే ధారయసి-ఉత్పత్తౌ-ఇక్షుభక్షికాఉదపాది॥§॥ఆక్రోశే నఞ్యనిః॥౩॥౩॥౧౧౨॥విభాషేతి నివృత్తమ్-నఞ్యుపపదేఽనిః స్యాదాక్రోశే-అజీవనిస్తే శఠభూయాత్-అప్రయాణిః॥§॥కృత్యల్యుటోబహులమ్॥౩॥౩॥౧౧౩॥భావేఽకర్తరిచకారకేసంజ్ఞాయామితిచనివృత్తం-రాజ్ఞాభుజ్యన్తే రాజభోజనాశ్శాలయః॥§॥నపుంసకేభావేక్తః॥౩॥౩॥౧౧౪॥§॥ల్యుట్ చ॥౩॥౩॥౧౧౫॥హసితం-హసనం-యోగవిభాగఉత్తరార్థః॥§॥కర్మణిచయేనసంస్పర్శాత్కర్తుశ్శరీరసుఖమ్॥౩॥౩॥౧౧౬॥ యేనకర్మణాస్పృశ్యమానస్యకర్తుఃశరీరసుఖముత్పద్యతే తస్మిన్కర్మణ్యుపపదే ల్యుట్ స్యాత్-పూర్వేణసిద్ధే నిత్యసమాసార్థంవచనమ్-పయఃపానంసుఖమ్-కర్తురితికిమ్-గురోఃస్నాపనంసుఖమ్- నేహాగురుఃకర్తా కింతుకర్మ॥❁॥ వాయ్యూహా॥❁॥అజేర్వీ వా స్యాత్ యూపా ప్రవయణం-ప్రాజనమ్॥§॥కరణాధికరణయోశ్చ॥౩॥౩॥౧౧౭॥ల్యుట్ స్యాత్-ఇధ్మప్రవ్రశ్చనఃపరశుః-గోదోహనీస్థాలీ-ఖలః ప్రాక్ కరణాధికరణయోరిత్యధికారః॥అన్తరదేశే॥అన్తశ్శబ్దాద్ధన్తేర్న స్యణస్స్యాత్-అన్తర్హణనమ్- దేశేతుఅన్తర్హననోదేశః-అత్ర్వార్వ

స్యేత్యేవ-అన్తర్ఘణ ఇతి తపరః కిమ్-అన్తర్ఘాణః ॥ ❁ ॥ అయనఞ్చ ॥ ❁ ॥ అయనస్య ణత్వమన్తశ్శబ్దాత్పరస్య-అన్తరయణమ్-అదేశ ఇత్యేవ-అన్తరయణో దేశః ॥ § ॥ పుంసి సంజ్ఞాయాం ఘః ప్రాయేణ ॥ ౩ ॥ ౩ ॥ ౧౧౮ ॥ ఛాదేర్ఘేఽద్వ్యుపసర్గస్య ॥ ద్విప్రభృత్యుపసర్గహీనస్య ఛాదేర్హ్రస్వః స్యాత్ ఘే పరే-దన్తాశ్ఛాద్యన్తేఽనేన దన్తచ్ఛదః ఆకుర్వన్త్యస్మిన్నాకరః ॥ § ॥ గోచరసంచరవహవ్రజవ్యజాపణనిగమాశ్చ ॥ ౩ ॥ ౩ ॥ ౧౧౯ ॥ ఘాన్తా నిపాత్యన్తే-హలశ్చేతి వక్ష్యమాణస్య ఘఞోఽపవాదః-గావశ్చరన్త్యస్మిన్నితి గోచరో దేశః-సంచరన్త్యనేన సంచరో మార్గః-వహన్త్యనేన వహః స్కన్ధః వ్రజః-వ్యజస్తాలవృన్తమ్-నిపాతనాద్వీభావో న-ఆపణః పణ్యస్థానమ్ నిగచ్ఛన్త్యనేన నిగమశ్ఛన్దః-చాత్కషః-నికషః ॥ § ॥ అవే తౄస్త్రోర్ఘఞ్ ॥ ౩ ॥ ౩ ॥ ౧౨౦ ॥ అవతారః కూపాదేః-అవస్తారో జవనికా ॥ § ॥ హలశ్చ ॥ ౩ ॥ ౩ ॥ ౧౨౧ ॥ హలన్తాద్ఘఞ్ స్యాత్-ఘాపవాదః అపమృజ్యన్తేఽనేన వ్యాధ్యాదిరిత్యపామార్గః విమార్గస్సమూహనీ ॥ § ॥ అధ్యాయన్యాయోద్యావసంహారాశ్చ ॥ ౩ ॥ ౩ ॥ ౧౨౨ ॥ అధీయన్తేఽస్మిన్నధ్యాయః-నియన్త్యుద్యువన్తి సంహరన్త్యనేనేతి విగ్రహః ॥ ❁ ॥ అవహారాధారావాయానాముపసంఖ్యానమ్ ॥ ❁ ॥ ఉదఙ్కోఽనుదకే ॥ ౩ ॥ ౩ ॥ ౧౨౩ ॥ ఉదిపూర్వాదఞ్చేర్ఘఞ్ స్యాత్ అనుదకే-ఘృతముదచ్యతే ఉద్ధ్రియతేఽస్మిన్నితి ఘృతోదఙ్కః-చర్మమయం భాణ్డమ్-అనుదకే కిమ్-ఉదకోదఞ్చనః ॥ § ॥ జాలమానాయః ॥ ౩ ॥ ౩ ॥ ౧౨౪ ॥ ఆనీయన్తే మత్స్యాదయోఽనేనేత్యానాయః-జాలమితి కిమ్ ఆనయః ॥ § ॥ ఖనో ఘ చ ॥ ౩ ॥ ౩ ॥ ౧౨౫ ॥ చాద్ఘఞ్-ఆఖనః ఆఖానః-ఘిత్కరణమన్యతోఽప్యయమితి జ్ఞాపనార్థమ్ తేన భగః-పదః-కరణే ఘః-ఖలసంచలనే-అధికరణే ఘః-ఖల ఇత్యాది ॥ ❁ ॥ ఖనేర్డడరేకేకబకా వాచ్యాః ॥ ❁ ॥ ఆఖః ఆఖరః-ఆఖనికః-అఖనికబకః-ఏతే ఖనిత్రవచనాః ॥ § ॥ ఈషద్దుస్సుషు కృచ్ఛ్రాకృచ్ఛ్రార్థేషు ఖల్ ॥ ౩ ॥ ౩ ॥ ౧౨౬ ॥ కరణాధికరణయోరితి నివృత్తమ్ ఏషు దుఃఖసుఖార్థేషూపపదేషు ఖల్ స్యాత్-తయోరేవేతి భావే కర్మణి చ-కృచ్ఛ్రే-దుష్కరః కటో భవతా-అకృచ్ఛ్రే-భవతా ఈషత్కరః సుకరః ॥ ❁ ॥ నిమిమీలియాం ఖలచోరాత్వం నేతి వాచ్యమ్ ॥ ❁ ॥ ఈషన్నిమయః-దుష్ప్రమయః-సువిలయః-నిమయః-మయః-లయః ॥ § ॥ ఉపసర్గాత్ ఖల్ ఘఞోః ॥ ౭ ॥ ౧ ॥ ౬౭ ॥ ఉపసర్గాత్ లభేర్నుమ్ స్యాత్-ఈషత్ప్రలమ్భః-దుఃప్రలమ్భః-సుప్రలమ్భః-ఉపాలమ్భః-ఉపసర్గాత్కిమ్-ఈషల్లభః-లాభః ॥ § ॥ న సుదుర్భ్యాం కేవలాభ్యామ్ ॥ ౭ ॥ ౧ ॥ ౬౮ ॥ ఉపసర్గాన్తరరహితాభ్యాం సుదుర్భ్యాం లభేర్నుమ్ న స్యాత్ ఖల్ ఘఞోః సులభం-దుర్లభం-కేవలాభ్యాం కిమ్ సుప్రలమ్భః-అతిదుర్లమ్భః కథం తర్హి అతిసులభమతిదుర్లభమితి-యదా స్వతీ కర్మప్రవచనీయౌ తదా భవిష్యతి ॥ § ॥ కర్తృకర్మణోశ్చ భూకృ

ఖల్॥౩॥౩॥౧౨౬॥ కర్తృకర్మణోరీషదాదిషు చ ఉపపదేషు భూకృఞోః ఖల్ స్యాత్-యథాసంఖ్యం నేష్యతే-కర్తృకర్మణీ చ ధాతోరవ్యవధానేన ప్రయోజ్యే-ఈషదాదయస్తు తతః ప్రాక్॥❁॥కర్తృకర్మణోశ్చ్వ్యర్థయోరితి వాచ్యమ్॥❁॥ఖిత్త్వాన్ముమ్-అనాఢ్యేనాఢ్యేన దుఃఖేన భూయతే దురాఢ్యంభవః-ఈషదాఢ్యంభవః-స్వాఢ్యంభవః-అనాఢ్యమాఢ్యం దుఃఖేన కరోతి దురాఢ్యంకరః ఈషదాఢ్యంకరః-స్వాఢ్యంకరః-చ్వ్యర్థయోః కిమ్-ఆఢ్యేన సుభూయతే॥ §॥ఆతో యుచ్॥౩॥౩॥౧౨౮॥ ఖలోపవాదః-ఈషత్పానస్సోమో భవతా-దుష్పానః సుపానః॥❁॥భాషాయాం శాసియుధిదృశిధృషిమృషిభ్యో యుజ్వాచ్యః॥❁॥దుశ్శాసనః-దుర్యోధన ఇత్యాది॥ §॥షాత్పదాన్తాత్॥౮॥౪॥౩౫॥ నస్య ణో న-నిష్పానం-సర్పిష్పానమ్-షాత్కిమ్ నిర్ణయః-పదాన్తాత్కిమ్-పుష్ణాతి-పదే అన్తః పదాన్త ఇతి సప్తమీసమాసోయం-తేనేహ న-సుసర్పిష్కేణ॥ §॥ఆవశ్యకాధమర్ణ్యయోర్ణినిః॥ ౩॥ ౩॥ ౧౭౦ ॥ అవశ్యంకారీ-శతన్దాయీ॥ §॥కృత్యాశ్చ ॥ ౩॥ ౩॥ ౧౭౧ ॥ ఆవశ్యకాధమర్ణ్యయోరిత్యేవ-అవశ్యంహరిస్సేవ్యః-శతన్దేయమ్॥ §॥క్తిచ్క్తౌ చ సంజ్ఞాయామ్॥ ౩॥౩॥౧౭౪॥ ధాతోః క్తిచ్ క్తశ్చ స్యాదాశిషి సంజ్ఞాయామ్-తితుత్రేతి నేట్-భవతాత్-భూతిః §॥న క్తిచి దీర్ఘశ్చ॥౬॥౪॥౩౯॥అనిటాం వనతితనోత్యాదీనాం చ దీర్ఘానునాసికలోపౌ న స్తః క్తిచి పరే-యన్తిః-రన్తిః-వన్తిః తన్తిః॥ §॥సనః క్తిచి లోపశ్చాస్యాన్యతరస్యామ్॥౬॥౪॥౪౫॥సనోతేః క్తిచి ఆత్వం వా స్యాల్లోపశ్చ వా-సనుతాత్-సాతిః సతిః సన్తిః-దేవా ఏనం దేయాసుః దేవదత్తః॥ §॥అలంఖల్వోః ప్రతిషేధయోః ప్రాచాం క్త్వా॥౩॥౪॥ ౧౮॥ ప్రతిషేధార్థయోరలంఖల్వోరుపపదయోః క్త్వా స్యాత్-ప్రాచాం గ్రహణం పూజార్థమ్-అమైవావ్యయేనేతి నియమాన్నోపపదసమాసః దోదద్ఘ్వోః-అలం దత్వా-ఘుమాస్థా-పీత్వా ఖలు-అలంఖల్వోః కిమ్-మా కార్షీత్-ప్రతిషేధయోః కిమ్-అలంకారః॥ §॥ఉదీచాం మాఙో వ్యతీహారే॥ ౩॥౪॥౧౯॥ వ్యతీహారేర్థే మాఙః క్త్వా స్యాత్-అపూర్వకాలార్థమిదమ్॥ § ॥ మయతేరిదన్యతరస్యామ్॥౬॥౪॥౭౦॥మేఙ ఇకారోన్తాదేశస్స్యాద్వా ల్యపి-అపమిత్య యాచతే అపమాయ-ఉదీచాం గ్రహణాద్యథాప్రాప్తమపి-యాచిత్వా అపమయతే॥ §॥పరావరయోగే చ॥౩॥౪॥౨౦॥పరేణ పూర్వస్యావరేణ పరస్య యోగే గమ్యే ధాతోః క్త్వా స్యాత్-అప్రాప్య నదీం పర్వతః-పరనదీయోగోత్ర పర్వతస్య-అతిక్రమ్య పర్వతం స్థితా నదీ-అపరపర్వతయోగోత్ర నద్యాః॥ §॥సమానకర్తృకయోః పూర్వకాలే॥౩॥౪॥౨౧॥ సమానకర్తృకయోర్ధాత్వర్థయోః పూర్వకాలే విద్యమానాద్ధాతోః క్త్వా స్యాత్-క్త్వాతు అవ్యయకృతో భావ ఇతి భావే భుక్త్వా వ్రజతి-ద్విత్వమతన్త్రమ్-

స్నాత్వా-భుక్త్వా-పీత్వా-ప్రజని-అనుదాత్తేత్యనునాసికలోపః విస్తున్నత్వా స్తౌతి- స్వరత్యాదేః శ్రుయుకః కితీతి నిత్యమిడభావః పూర్వవిప్రతిషేధేన-స్పృత్వా-సూత్వా-ధూత్వా॥§॥ క్త్విస్కన్దిస్యన్దోః॥౬॥౪॥౩౧॥ ఏతయోర్నలోపో న స్యాత్ క్త్వి పరే స్కన్త్వా-ఊదిత్త్వాదిడ్వా-స్యన్త్వా-స్యన్దిత్వా॥§॥ న క్త్వా సేట్॥౧॥౨॥౧౮॥ సేట్ క్త్వా కిన్న స్యాత్-శయిత్వా-సేట్కిమ్ కృత్వా॥§॥ మృడమృదగుధకుషక్లిశవదవసః క్త్వా॥౧॥౨॥౭॥ ఏభ్యః సేట్ క్త్వా కిత్-మృడిత్వా-క్లిశః క్త్వేతి వేట్-క్లిశిత్వా-క్లిష్ట్వా-ఉదిత్వా-ఉషిత్వా-రుదవిదేతి కిత్త్వం-రుదిత్వా-విదిత్వా-ముషిత్వా-గృహీత్వా॥§॥ నోపధాత్థఫాన్తాద్వా॥౧॥౨॥౨౩॥ సేట్ క్త్వా కిద్వా స్యాత్-శ్రథిత్వా-శ్రన్థిత్వా-గుఫిత్వా-గుమ్ఫిత్వా-నోపధాత్కిమ్ కోథిత్వా-రేఫిత్వా॥§॥ వఞ్చిలుఞ్చ్యృతశ్చ॥౧॥౨॥౨౪॥ సేట్ క్త్వా కిద్వా-వచిత్వా-వఞ్చిత్వా-లుచిత్వా-లుఞ్చిత్వా-ఋతిత్వా-అర్తిత్వా॥§॥ తృషిమృషికృశేః కాశ్యపస్య॥౧॥౨॥౨౫॥ ఏభ్యః సేట్ క్త్వా కిద్వా తృషిత్వా-తర్షిత్వా-మృషిత్వా-మర్షిత్వా-కృశిత్వా-కర్శిత్వా-రలో వ్యుపధాదితి వా కిత్త్వమ్ ద్యుతిత్వా-ద్యోతిత్వా-లిఖిత్వా-లేఖిత్వా-రలః కిమ్ సేవిత్వా-వ్యుపధాత్కిమ్-వర్తిత్వా- హలాదేః కిమ్ ఏషిత్వా-సేట్కిమ్ భుక్త్వా-వసతిక్షుధోరిట్-ఉషిత్వా-వసిత్వా-క్షుధిత్వా-క్షోధిత్వా-అఞ్చేః పూజాయామితి నిత్యమిట్-అఞ్చిత్వా-గతౌ తు-అక్త్వేత్యపి-లుభో విమోహన ఇతీట్-లుభిత్వా- లోభిత్వా-విమోహనే తు-లుబ్ధ్వా॥§॥ జ్రువ్రశ్చ్యోః క్త్వి॥౭॥౨॥౫౫॥ ఆభ్యాం పరస్య క్త్వ ఇట్ స్యాత్-జరీత్వా-జరిత్వా-వ్రశ్చిత్వా॥§॥ ఉదితో వా॥౭॥౨॥౫౬॥ ఉదితః పరస్య క్త్వ ఇడ్వా-శమిత్వా-అనునాసికస్య క్విఝలోరితి దీర్ఘః శాన్త్వా-ద్యూత్వా-దేవిత్వా॥✽॥ క్రమశ్చ క్త్వి॥✽॥ క్రమ ఉపధాయా దీర్ఘో వా స్యాత్ ఝలాదౌ క్త్వి పరే-క్రాన్త్వా-క్రన్త్వా-ఝలి కిమ్-క్రమిత్వా-పూఙశ్చేతి వేట్-పవిత్వా-పూత్వా॥§॥ జాన్తనశాం విభాషా॥౬॥౪॥౩౨॥ జాన్తానాం నశేశ్చ నలోపో వా స్యాత్ క్త్వి పరే-భక్త్వా-భఙ్క్త్వా-రక్త్వా-రఙ్క్త్వా-మస్జినశోర్ఝలీతి నుమ్ తస్య పక్షే లోపః-నష్ట్వా-నంష్ట్వా రధాదిభ్యశ్చేతి వేట్ పక్షే నశిత్వా-హలాదావితి వాచ్యమ్ నేహ-అఞ్జిత్వా-ఊదిత్త్వాద్వేట్-పక్షే అక్త్వా-అఙ్క్త్వా-జనసనఖనామిత్యాత్వం-ఖాత్వా-ఖనిత్వా-ద్యతిస్యతీతి ఇత్త్వం దిత్వా-సిత్వా-మిత్వా-స్థిత్వా॥§॥ దధాతేర్హిః॥౭॥౪॥౪౨॥ హిత్వా॥§॥ జహాతేశ్చ క్త్వి॥౭॥౪॥౪౩॥ హిత్వా హాజస్తు-హాత్వా-అదో జగ్ధిః-జగ్ధ్వా॥§॥ సమాసేఽనఞ్పూర్వే క్త్వో ల్యప్॥౭॥౧॥౩౭॥ అవ్యయపూర్వపదేఽనఞ్సమాసే క్త్వో ల్యబాదేశః స్యాత్-తుక్-ప్రకృత్య-అనఞ్ కిమ్-అకృత్వా-పర్యుదాసాశ్రయణాన్నేహ-పరమకృత్వా॥ షత్వతుకోరసిద్ధః॥ షత్వే తుకి చ కర్తవ్యే ఏకాదేశశా

ప్రశమ్య సిద్ధం స్యాత్-కోఽసిచత్-ఇహ నత్వన్న-అధీత్య-ప్రేత్య-ప్రహృత్య-హ్రస్వస్యేతి తుక్॥§॥ వాల్యపి॥౬।౪।౩౮॥ అనుదాత్తోపదేశానాం వనతితనోత్యాదీనామనునాసికలోపో వా స్యాత్ ల్యపి-వ్యవస్థితవిభాషేయం- తేన మాన్తానాం వా-నాన్తానాం వనాదీనాం చ నిత్యమ్-ఆగత్య - ఆగమ్య-ప్రణత్య-ప్రణమ్య-ప్రహత్య-ప్రమత్య- ప్రవత్య- వితత్య-అదో జగ్ధిః॥ అన్తరఙ్గానపి విధీన్ బహిరఙ్గో ల్యప్ బాధతే॥ జగ్ధివిధౌ ల్యబ్గ్రహణాత్ - తేన హిత్వా దత్వా ఆత్త్వేత్త్వదీర్ఘత్వశూరిటో ల్యపి న విధాయ-ప్రదాయ-ప్రఖన్య-ప్రస్థాయ-ప్రక్రమ్య-ఆపృచ్ఛ్య-ప్రదీవ్య॥§॥ న ల్యపి॥౬।౪।౬౯॥ ల్యపి పరే ఘుమాస్థాదేరీత్వన్న - ధేట్-ప్రధాయ-ప్రమాయ-ప్రగాయ-ప్రపాయ- ప్రహాయ - ప్రసాయ-మీనాతిమినోతీత్యాత్వం-ప్రమాయ-విమాయ ఉపదాయ-విభాషా లీయతేః విలాయ-విలీయ ణిలోపః-ఉత్తార్య-విచార్య॥§॥ ల్యపి లఘుపూర్వాత్॥౬।౪।౫౬॥ లఘుపూర్వాత్పరస్య ణేరయాదేశః స్యాత్ ల్యపి-విగణయ్య-ప్రణమయ్య- ప్రబేభిదయ్య-లఘుపూర్వాత్కిమ్-సంప్రధార్య॥§॥ విభాషాపః॥౬।౪।౫౭॥ ఆప్నోతేర్ణేరయాదేశో వా స్యాత్ ల్యపి - ప్రాపయ్య-ప్రాప్య॥ §॥ క్షియః॥ ౬।౪।౫౯॥ క్షియో ల్యపి దీర్ఘః స్యాత్ - ప్రక్షీయ॥§॥ మయతేరిదన్యతరస్యామ్॥ ౬।౪।౭౦॥ మేఙ ఇకారోఽన్తాదేశో వా స్యాత్ ల్యపి- ప్రమిత్య - ప్రమాయ॥ §॥ ల్యపి చ॥ ౬।౧।౪౧॥ వేఞో ల్యపి సంప్రసారణం న స్యాత్ ప్రవాయ॥§॥ జ్యశ్చ॥౬।౧।౪౨॥ ప్రజ్యాయ॥§॥ వ్యశ్చ॥౬।౧।౪౩॥ ఉపవ్యాయ॥§॥ విభాషా పరేః॥౬।౧।౪౪॥ పరేర్వ్యేఞః సంప్రసారణం వా స్యాత్ ల్యపి-తుకం బాధిత్వా పరత్వాత్ హల ఇతి దీర్ఘః-పరివీయ-పరివ్యాయ-కథం ముఖం వ్యాదాయ స్వపితి- నేత్రే నిమీల్య హసతీతి-వ్యాదానసమ్మీలనోత్తరకాలేపి స్వాపహాసయోరనువృత్తేః తదంశవివక్షయా భవిష్యతి॥§॥ ఆభీక్ష్ణ్యే ణముల్ చ॥ ౩।౪।౨౨॥ పౌనఃపున్యే ద్యోత్యే పూర్వవిషయే ణముల్ స్యాత్ క్త్వా చ-ద్విత్వం-స్మారంస్మారం నమతి శివమ్ స్మృత్వా స్మృత్వా- పాయంపాయం-భోజంభోజం- శ్రావంశ్రావం-చిణ్ణములోరితి ణముల్పరే ణౌ వా దీర్ఘః-గామంగామం-గమంగమం-విభాషా చిణ్ణములోరితి నుమ్ వా-లమ్భంలమ్భం-లాభంలాభం-వ్యవస్థితవిభాషయా ఉపసృష్టస్య నిత్యం నుమ్ ప్రలమ్భంప్రలమ్భం-జాగ్రో విచిణ్ణల్ఙిత్సు ఇతి గుణః-జాగరంజాగరమ్ ణ్యన్తస్యాప్యేవమ్॥§॥ న యద్యనాకాఙ్క్షే॥౩।౪।౨౩॥ యచ్ఛబ్దే ఉపపదే పూర్వకాలే యత్ప్రాప్తం తన్న-యత్ర పూర్వోత్తరే క్రియే తద్వాక్యమపరం నాకాఙ్క్షతి చేత్ -యదయం భుఙ్క్తే తతః పఠతి-ఇహ క్త్వాణములౌ న-అనాకాఙ్క్షే కిమ్- యదయం భుక్త్వా వ్రజతి తతోఽధీతే॥§॥ విభాషాగ్రే ప్రథమపూర్వేషు॥ ౩।౪।౨౪॥ ఆభీక్ష్ణ్య ఇతి నానువ

ర్త్తతే-ఏషూపపదేషు సమానకర్తృకయోః పూర్వకాలే క్త్వాణముళౌ వా స్తః-అగ్రేభోజం వ్రజతి-అగ్రేభుక్త్వా-ప్రథమంభోజం-ప్రథమంభుక్త్వా పూర్వంభోజం-పూర్వంభుక్త్వా-పక్షే లడాదయః-అగ్రేభుఙ్క్తే తతో వ్రజతి-ఆభీక్ష్ణ్యే తు పరత్వాద్విప్రతిషేధేన నిత్యమేవ విధిః-అగ్రేభోజంభోజం వ్రజతి-భుక్త్వాభుక్త్వా॥ సూ॥ కర్మణ్యాక్రోశే కృఞః ఖముఞ్॥౩॥౪॥౨౫॥ కర్మణ్యుపపదే ఆక్రోశే గమ్యే కృఞః ఖముఞ్ స్యాత్-చోరఙ్కారమాక్రోశతి-కరోతిరుచ్చారణే-చోరశబ్దముచ్చార్యేత్యర్థః॥ సూ॥ స్వాదుమి ణముల్॥౩॥౪॥౨౬॥ స్వాద్వర్థేషు కృఞో ణముల్ స్యాదేకకర్తృకయోః పూర్వకాలే-పూర్వపదస్య మాన్తత్వం నిపాత్యతే-అస్వాద్వీం స్వాద్వీం కృత్వా భుఙ్క్తే స్వాదుఙ్కారం భుఙ్క్తే-సంపన్నఙ్కారం-లవణఙ్కారం-సంపన్నలవణశబ్దౌ స్వాదుపర్యాయౌ వాసరూపేణ క్త్వాపి స్వాదుం కృత్వా భుఙ్క్తే॥ సూ॥ అన్యథైవంకథమిత్థంసు సిద్ధాప్రయోగశ్చేత్॥౩॥౪॥౨౭॥ ఏషు కృఞో ణముల్ స్యాత్-సిద్ధః అప్రయోగః అస్య-ఏవంభూతశ్చేత్ కృఞ్ వ్యర్థత్వాత్ప్రయోగానర్హ ఇత్యర్థః-అన్యథాకారమ్-ఏవంకారం కథంకారమ్-ఇత్థంకారంభుఙ్క్తే-ఇత్థంభుఙ్క్త ఇత్యర్థః-సిద్ధేతి కిమ్-శిరోఽన్యథా కృత్వా భుఙ్క్తే॥ సూ॥ యథాతథయోరసూయాప్రతివచనే॥౩॥౪॥౨౮॥ కృఞః సిద్ధాప్రయోగ ఇత్యేవ-అసూయయా ప్రతివచనే-యథాకారమహం భోక్ష్యే-తథాకారం భోక్ష్యే కిం తవానేన॥ సూ॥ కర్మణి దృశివిదోః సాకల్యే॥౩॥౪॥౨౯॥ కర్మణ్యుపపదే ణముల్ స్యాత్-కన్యాదర్శం వరయతి-సర్వాః కన్యా ఇత్యర్థః-బ్రాహ్మణవేదం భోజయతి-యం యం బ్రాహ్మణం జానాతి లభతే విచారయతి వా తం సర్వం భోజయతీత్యర్థః॥ సూ॥ యావతి విన్దజీవోః॥౩॥౪॥౩౦॥ యావద్వేదం భుఙ్క్తే-యావల్లభతే తావదిత్యర్థః-యావజ్జీవమధీతే॥ సూ॥ చర్మోదరయోః పూరేః॥౩॥౪॥౩౧॥ కర్మణీత్యేవ-చర్మపూరం స్తృణాతి-ఉదరపూరం భుఙ్క్తే॥ సూ॥ వర్షప్రమాణ ఊలోపశ్చాస్యాన్యతరస్యామ్॥౩॥౪॥౩౨॥ కర్మణ్యుపపదే పూరేర్ణముల్ స్యాత్ ఊకారలోపశ్చ వా సముదాయేన వర్షప్రమాణే గమ్యే-గోష్పదప్రం వృష్టో దేవః-గోష్పదపూరం వృష్టో దేవః-అస్యేతి కిమ్-ఉపపదస్య మా భూత్-మూషికాబిలప్రమ్॥ సూ॥ చేలే క్నోపేః॥౩॥౪॥౩౩॥ చేలార్థేషు కర్మసూపపదేషు క్నోపేర్ణముల్ స్యాద్వర్షప్రమాణే చేలక్నోపం వృష్టో దేవః వస్త్రక్నోపమ్॥ సూ॥ నిమూలసమూలయోః కషః॥౩॥౪॥౩౪॥ కర్మణీత్యేవ-కషాదిష్వనుప్రయోగం వక్ష్యతి అత్ర ప్రకరణే పూర్వకాల ఇతి న సంబధ్యతే నిమూలకాషం కషతి-సమూలకాషం కషతి-నిమూలం సమూలం కషతీత్యర్థః-ఏకస్యాపి ధాతోరర్థస్య నిమూలాదివిశేషసంబన్ధాద్భేదః-తేన సామాన్యవిశేషభావేన విశేషణవిశేష్యభావః॥ సూ॥ శుష్కచూర్ణరూక్షేషు పిషః॥౩॥౪॥౩౫॥ ఏషు కర్మసు పిషేర్ణముల్-శు

షం-పేషంపినష్టి-శుష్కంపినష్టీత్యర్థః-చూర్ణపేషం-రూక్షపేషమ్॥§॥సమూలాకృతజీవేషుహన్కృఞ్గ్రహః॥౩॥౪॥౩౬॥కర్మణీత్యేవ సమూల ఘాతంహన్తి- అకృతకారంకరోతి-జీవగ్రాహంగృహ్ణాతి-జీవతీతిజీవః-ఇగుపధలక్షణఃకః-జీవన్తంగృహ్ణాతీత్యర్థః॥ §॥కరణేహనః॥౩॥౪॥౩౭॥పాద ఘాతంహన్తి-పాదేనహన్తీత్యర్థః-యథావిధ్యనుప్రయోగార్థస్సన్నిత్యసమాసార్థోఽయంయోగః భిన్నధాతుసంబన్ధేతుహింసార్థానాంచేతివక్ష్య తే॥§॥స్నేహనేపిషః॥ ౩॥ ౪॥ ౩౮॥ స్నిహ్యతేయేనతస్మిన్కరణేపిషేర్ణముల్ -ఉదపేషంపినష్టి- ఉదకేనపినష్టీత్యర్థః॥§ హస్తేవర్తిగ్రహోః॥ ౩॥౪॥౩౯॥ హస్తార్థేకరణేహస్తవర్తంవర్తయతి-కరవర్తం-హస్తేనగుళికాంకరోతీత్యర్థః-హస్తగ్రాహంగృహ్ణాతి-కరగ్రాహం-పాణిగ్రాహమ్॥ §॥స్వేపుషః॥ ౩॥ ౪॥ ౪౦॥ కరణఇత్యేవ-స్వఇత్యర్థగ్రహణం- తేనస్వరూపపర్యాయవిశేషేచణముల్ -స్వపోషంపుష్ణాతి-ధనపోషం-గోపో షమ్॥§॥ అధికరణేబన్ధః॥ ౩॥౪॥౪౧॥చక్రబన్ధంబధ్నాతి-చక్రేబధ్నాతీత్యర్థః॥ §॥సంజ్ఞాయామ్॥ ౩॥౪॥౪౨॥ బధ్నాతేర్ణముల్ సంజ్ఞాయామ్- క్రౌఞ్చబన్ధంబద్ధః మయూరికాబన్ధమ్-అట్టాలికాబన్ధమ్- బన్ధవిశేషాణాంసంజ్ఞాఏతాః॥ §॥కర్త్రోర్జీవపురుషయోర్నశివహోః॥ ౩॥౪॥౪౩॥జీవ నాశంనశ్యతి జీవోనశ్యతీత్యర్థః పురుషవాహంవహతి-పురుషోవహతీత్యర్థః॥ §॥ఊర్ధ్వేశుషిపూరోః॥౩॥౪॥౪౪॥ ఊర్ధ్వేకర్తరి-ఊర్ధ్వశోషం శుష్యతి వృక్ష ఊర్ధ్వఏవతిష్ఠన్ శుష్యతీత్యర్థః- ఊర్ధ్వపూరం పూర్యతే-ఊర్ధ్వముఖఏవఘటాదిః వర్షోదకాదినాపూర్ణోభవతీత్యర్థః॥§॥ ఉప మానేకర్మణిచ॥౩॥౪॥౪౫॥ చాత్కర్తరి-ఘృతనిధాయన్నిహితంజలం-ఘృతమివసురక్షితమిత్యర్థః-అజకనాశంనష్టః అజకఇవనష్టఇత్యర్థః॥§॥క షాదిషుయథావిధ్యనుప్రయోగః॥౩॥౪॥౪౬॥ యస్మాణ్ణముల్ ఉక్తఃసఏవానుప్రయోక్తవ్యఇత్యర్థః తథైవోదాహృతమ్॥§॥ఉపదంశస్తృతీయా యామ్॥౩॥౪॥౪౭॥ఇతఃప్రభృతిపూర్వకాలఇతిసంబధ్యతే-తృతీయాప్రభృతీన్యన్యతరస్యామితివాసమాసః- మూలకోపదంశంభుఙ్క్తే-మూ లకేనోపదంశం-దశ్యమానస్యమూలకస్యభుజింప్రతికరణత్వాత్తృతీయా-యద్యప్యుపదంశినాసహనశాబ్దఃసమ్బన్ధః తథాప్యార్థోఽస్త్యేవ క ర్మత్వాత్- ఏతావతైవసామర్థ్యేనప్రత్యయః-సమాసశ్చతృతీయాయామితివచనసామర్థ్యాత్॥ §॥ హింసార్థానాంచసమానకర్మకాణామ్॥ ౩॥౪॥౪౮ ॥ తృతీయాన్తఉపపదేఽనుప్రయోగధాతునాసమానకర్మకాద్ధింసార్థాణ్ణముల్ స్యాత్ -దణ్డోపఘాతంగాఃకాలయతి దణ్డేనోప ఘాతం దణ్డతాడమ్-సమానకర్మకాణామితికిమ్-దణ్డేనచోరమాహత్యగాఃకాలయతి॥§॥సప్తమ్యాంచోపపీడరుధకర్షః॥౩॥౪॥ ౪౯॥ ఉపపూర్వా

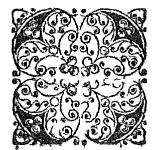
భ్యః పీడాదిభ్యః సప్తమ్యన్తే తృతీయాన్తే చోపపదే ణముల్ స్యాత్ - పార్శ్వోపపీడం శేతే - పార్శ్వయోరుపపీడం - పార్శ్వాభ్యాముపపీడం - వ్రజోపరోధం గాః స్థాపయతి - వ్రజేన వ్రజే ఉపరోధం వా - పాణ్యుపకర్షం ధానాః సంగృహ్ణాతి - పాణావుపకర్షం - పాణినోపకర్షమ్ ॥ § ॥ సమాసత్తౌ ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ ౫౦ ॥ తృతీయాసప్తమ్యోర్ధాతోర్ణముల్ స్యాత్సన్నికర్షే గమ్యమానే - కేశగ్రాహం యుధ్యన్తే - కేశేషు గృహీత్వా - హస్తగ్రాహం - హస్తేన గృహీత్వా ॥ § ॥ ప్రమాణే చ ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ ౫౧ ॥ తృతీయాసప్తమ్యోరిత్యేవ - ద్వ్యఙ్గులోత్కర్షం ఖణ్డికాం ఛినత్తి - ద్వ్యఙ్గులేన ద్వ్యఙ్గులే వోత్కర్షమ్ ॥ § ॥ అపాదానే పరీప్సాయామ్ ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ ౫౨ ॥ పరీప్సా త్వరా - శయ్యోత్థాయన్ధావతి ॥ § ॥ ద్వితీయాయాం చ ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ ౫౩ ॥ పరీప్సాయామిత్యేవ - యష్టిగ్రాహం యుధ్యన్తే - లోష్టగ్రాహమ్ ॥ § ॥ అపగురో ణముల్ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౫౩ ॥ గురీ ఉద్యమనే - అస్యైచో వా ఆత్వం స్యాత్ ణముల్ - అస్యపగోరం యుధ్యన్తే అస్యపగారమ్ ॥ § ॥ స్వాఙ్గేఽధ్రువే ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ ౫౪ ॥ ద్వితీయాయామిత్యేవ - అధ్రువే స్వాఙ్గే ద్వితీయాన్తే ధాతోర్ణముల్ - భ్రూవిక్షేపం కథయతి - భ్రువం విక్షేపమ్ - అధ్రువే కిమ్ - శిర ఉత్క్షిప్య - యేన వినా న జీవనం తద్ధ్రువమ్ ॥ § ॥ పరిక్లిశ్యమానే చ ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ ౫౫ ॥ సర్వతో విబాధ్యమానే స్వాఙ్గే ద్వితీయాన్తే ణముల్ స్యాత్ - ఉరః ప్రతిపేషం యుధ్యన్తే - కృత్స్నమురః పీడయన్త ఇత్యర్థః - ఉరో విదారం ప్రతిచస్కరే నఖైః - ధ్రువార్థమిదమ్ ॥ § ॥ విశిపతిపదిస్కన్దాం వ్యాప్యమానాసేవ్యమానయోః ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ ౫౬ ॥ ద్వితీయాయామిత్యేవ - ద్వితీయాన్తే ఉపపదే విశ్యాదిభ్యో ణముల్ స్యాత్ వ్యాప్యమానే ఆసేవ్యమానే చార్థే గమ్యే - గేహాదిద్రవ్యాణాం విశ్యాదిక్రియాభిః సాకల్యేన సమ్బన్ధో వ్యాప్తిః - క్రియాయాః పౌనఃపున్యమాసేవా ॥ నిత్యవీప్సయోరితి ద్విత్వం తు న భవతి - సమాసేనైవ స్వభావతస్తయోరుక్తత్వాత్ - యద్యప్యాభీక్ష్ణ్యే ణముల్ ఉక్త ఏవ - తథాపి ఉపపదసంజ్ఞార్థమాసేవాయామితి పునర్విధిః గేహానుప్రవేశమాస్తే - గేహం గేహమనుప్రవేశం - గేహమనుప్రవేశమనుప్రవేశమ్ - ఏవం గేహానుప్రపాతం - గేహానుప్రపాదం - గేహానుస్కందమ్ - అసమాసే తు గేహస్య ణములన్తస్య చ పర్యాయేణ ద్విత్వమ్ ॥ § ॥ అస్యతితృషోః క్రియాన్తరే కాలేషు ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ ౫౭ ॥ క్రియామన్తరయతి వ్యవధత్త ఇతి క్రియాన్తరః తస్మిన్ స్థాత్వర్థే వర్తమానాదస్యతేస్తృషేశ్చ కాలవాచిషు ద్వితీయాన్తేషూపపదేషు ణముల్ స్యాత్ - ద్వ్యహాత్యాసం గాః పాయయతి ద్వ్యహమత్యాసం - ద్వ్యహతర్షం - ద్వ్యహం తర్షమ్ అత్యసనేన తర్షణేన చ గవాం పానక్రియా వ్యవధీయతే - అద్య పాయయిత్వా ద్వ్యహమతిక్రమ్య పునః పాయయతీత్యర్థః ॥ § ॥ నామ్న్యాదిశిగ్రహోః ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ ౫౮ ॥ ద్వితీయాయామిత్యేవ - నామాదేశమాచష్టే - నామగ్రాహమాహ్వ

యతి॥ § ॥ అవ్యయేఽయథాభిప్రేతాఖ్యానే కృఞః క్త్వాణములౌ॥ ౩।౪।౫౯॥ అయథాభిప్రేతాఖ్యానన్నామ అప్రియస్యోచ్చైః ప్రియస్య నీచైః కథనమ్-ఉచ్చైఃకృత్య-ఉచ్చైఃకృత్వా-ఉచ్చైఃకారమప్రియమాచష్టే నీచైఃకృత్య-నీచైఃకృత్వా-నీచైఃకారం ప్రియం బ్రూతే॥ § ॥ తిర్యచ్యపవర్గే॥ ౩।౪।౬౦॥ తిర్యక్ఛబ్దే ఉపపదే కృఞః క్త్వాణములౌ స్తః సమాప్తౌగమ్యాయామ్-తిర్యక్కృత్య గతః-తిర్యక్కృత్వా-తిర్యక్కారం సమాప్య గత ఇత్యర్థః-అపవర్గే కిమ్-తిర్యక్కృత్వా కాష్ఠం గతః॥ § ॥ స్వాఙ్గే తస్ప్రత్యయే కృభ్వోః॥ ౩।౪।౬౧॥ ముఖతః కృత్య గతః-ముఖతః కృత్వా- ముఖతః కారం-ముఖతోభూయ-ముఖతోభూత్వా-ముఖతోభావమ్॥ § ॥ నాధార్థప్రత్యయే చ్వ్యర్థే॥ ౩।౪।౬౨॥ నాధార్థప్రత్యయాన్తే చ్వ్యర్థవిషయే ఉపపదే కృభ్వోః క్త్వాణములౌ స్తః-అనానా నానా కృత్వా నానాకృత్య - నానాకారం-వినాకృత్య-వినాకృత్వా-వినాకారం-నానాభూయ-నానాభూత్వా నానాభావమ్-అనేకం ద్రవ్యమేకం భూత్వా-ఏకధాభూయ-ఏకధాభూత్వా-ఏకధాభావమ్- ఏకధాకృత్య-ఏకధాకృత్వా- ఏకధాకారమ్ - ప్రత్యయ గ్రహణం కిమ్-హిరుక్కృత్వా-పృథగ్భూత్వా॥ § ॥ తూష్ణీమి భువః॥ ౩।౪।౬౩॥ తూష్ణీం శబ్దే ఉపపదే భువః క్త్వాణములౌ స్తః-తూష్ణీంభూయ-తూష్ణీంభూత్వా-తూష్ణీంభావమ్॥ § ॥ అన్వచ్యానులోమ్యే॥ ౩।౪।౬౪॥ అన్వక్ శబ్దే ఉపపదే భువః క్త్వాణములౌ స్తః ఆనుకూల్యే గమ్యమానే- అన్వగ్భూయ ఆస్తే అన్వగ్భూత్వా-అన్వగ్భావమ్- అగ్రతః పార్శ్వతః పృష్ఠతో వానుకూలో భూత్వా ఆస్త ఇత్యర్థః-ఆనులోమ్యే కిమ్ అన్వగ్భూత్వా తిష్ఠతి పృష్ఠతో భూత్వేత్యర్థః. *

* * * ఇత్థం లౌకికశబ్దానాం దిఙ్మాత్రమిహ దర్శితమ్। విస్తరస్తు యథాశాస్త్రం దర్శితః శబ్దకౌస్తుభే॥ * * *

* * భట్టోజిదీక్షితకృతిః సైషా సిద్ధాన్తకౌముదీ। ప్రీత్యై భూయాద్భగవతోర్భవానీవిశ్వనాథయోః॥ * *

* ఇతి శ్రీభట్టోజిదీక్షితవిరచితాయాం సిద్ధాన్తకౌముద్యాముత్తరార్ధం సమాప్తమ్. *

§॥ఛన్దసిపునర్వస్వోరేకవచనమ్।౧॥౨॥౬౧॥ద్వయోరేకవచనంవాస్యాత్-పునర్వసుర్నక్షత్రం-పునర్వసూవా-లోకేతుద్వివచనమేవ॥§॥విశాఖయోశ్చ॥౧॥౨॥౬౨॥ప్రాగ్వత్-విశాఖానక్షత్రంవిశాఖేవా॥§॥షష్ఠీయుక్తశ్ఛన్దసివా॥౧॥౪॥౯॥షష్ఠ్యన్తేనయుక్తఃపతిశబ్దః ఛన్దసిఘిసంజ్ఞోవాస్యాత్-క్షేత్రస్యపతినావయమ్-ఇహవేతియోగంవిభజ్యఛన్దసీత్యనువర్తతే-తేనసర్వేవిధయశ్ఛన్దసివైకల్పికాః-బహుళంఛన్దసీత్యాదిరస్యైవప్రపఞ్చః॥యచిభమ్॥❁॥నభోఽఙ్గిరోమనుషాంవత్యుపసంఖ్యానమ్॥❁॥నభసాతుల్యంనభస్వత్-భత్వాద్రుత్వాభావః-అఙ్గిరస్వదఙ్గిరః మనుష్వదగ్నే-జనేరుసిరితిఉసిప్రత్యయోమనేరపి-బాహుళకాత్॥❁॥వృషణ్వస్వశ్వయోః॥❁॥వృషవర్షకంవసుయస్యసఃవృషణ్వసుః-వృషాఽశ్వోయస్యవృషణశ్వః-ఇహాన్తర్వర్తినీంవిభక్తిమాశ్రిత్యపదత్వేసతినలోపఃప్రాప్తోభత్వాద్వార్యతే-అతఏవపదాన్తస్యేతిణత్వనిషేధోపిన-అల్లోపఇతితునఅనఙ్గత్వాత్॥§॥అయస్మయాదీనిఛన్దసి॥౧॥౪॥౨౦॥ఏతానిఛన్దసిసాధూని-భపదసంజ్ఞాధికారాద్యథాయోగంసంజ్ఞాద్వయంబోధ్యమ్ తథాచవార్తికమ్॥❁॥ఉభయసంజ్ఞాన్యపీతివక్తవ్యమితి॥❁॥ససుష్టుభాసఋక్వతాగణేన-పదత్వాత్కుత్వం-భత్వాజ్జశ్త్వాభావః-జశ్త్వవిధానార్థాయాఃపదసంజ్ఞాయాఃభత్వసామర్థ్యేనబాధాత్-నైనంహిన్వన్త్యపివాజినేషు-అత్రపదత్వాజ్జశ్త్వం-భత్వాత్కుత్వాభావః॥ తే ప్రాగ్ధాతోః॥§॥ఛన్దసిపరేపి॥౧॥౪॥౮౧॥§॥వ్యవహితాశ్చ॥౧॥౪॥౮౨॥హరిభ్యాంయాహ్యోకఆ-ఆమన్ద్రైరిన్ద్రహరిభిర్యాహి॥ఇన్ధిభవతిభ్యాంచ॥ ఆభ్యాంపరోలిట్కిత్స్యాత్- సమీధేదస్యుహన్తమమ్ పుత్ర ఈధేఅథర్వణః-బభూవ- ఇదంప్రత్యాఖ్యాతమ్- ఇన్ధేశ్ఛన్దోవిషయత్వాద్భువోవుకోనిత్యత్వాత్తాభ్యాంలిటఃకిద్వచనానర్థక్యమితి॥ ⟶ * ఇతిప్రథమోఽధ్యాయః * ⟵ §॥తృతీయాచహోశ్ఛన్దసి॥౨॥౩॥౩॥జుహోతేఃకర్మణితృతీయాస్యాత్ ద్వితీయాచ-యవాగ్వాగ్నిహోత్రంజుహోతి-అగ్నిహోత్రశబ్దోఽత్రహవిషివర్తతే॥యస్యాగ్నిహోత్రమధిశ్రితమమేధ్యమాపద్యేతేత్యాదిప్రయోగదర్శనాత్-అగ్నయేహూయతఇతివ్యుత్పత్తేశ్చ-యవాగ్వాఖ్యంహవిఃదే

పత్రోద్దేశేన త్యక్త్వా ప్రక్షిపతీత్యర్థః॥§॥ ద్వితీయా బ్రాహ్మణే॥ ౨॥౩॥౬౦॥ బ్రాహ్మణవిషయే ప్రయోగే దివస్తదర్థస్య కర్మణి ద్వితీయా స్యాత్-షష్ఠ్యపవాదః-గామస్య తదహస్సభాయాం దీవ్యేయుః॥§॥ చతుర్థ్యర్థే బహులం ఛన్దసి॥ ౨॥౩॥౬౨॥ షష్ఠీ స్యాత్-పురుషమృగశ్చన్ద్రమసే గోధా కాలకా దార్వాఘాటస్తే వనస్పతీనాం-వనస్పతిభ్య ఇత్యర్థః॥ ❁ ॥ షష్ఠ్యర్థే చతుర్థీతి వాచ్యమ్॥ ❁ ॥ యా ఖర్వేణ పిబతి తస్యై ఖర్వః॥§॥ యజేశ్చ కరణే॥ ౨॥౩॥౬౩॥ ఇహ ఛన్దసి బహులం షష్ఠీ-ఘృతస్య ఘృతేన వా యజతే॥§॥ బహులం ఛన్దసి॥ ౨॥౪॥౩౯॥ అదో ఘస్లాదేశః స్యాత్-ఘస్తాన్నూనమ్ లుఙి మన్త్రే ఘసేతి చ్లేర్లుక్-అడభావః-సగ్ధిశ్చ మే॥§॥ హేమన్తశిశిరావహోరాత్రే చ ఛన్దసి॥ ౨॥౪॥౨౮॥ ద్వన్ద్వః పూర్వవల్లిఙ్గః-హేమన్తశ్చ శిశిరశ్చ హేమన్తశిశిరౌ-అహోరాత్రే॥ అదిప్రభృతిభ్యశ్శపః॥§॥ బహులం ఛన్దసి॥ ౨॥౪॥౭౩॥ వృత్రం హనతి వృత్రహా-అహిశ్శయత ఉపపృక్-అత్ర లుఙ్ న-అదాదిభిన్నేభ్యోపి క్వచిల్లుక్-త్రాధ్వం నో దేవాః॥ జుహోత్యాదిభ్యః శ్లుః॥§॥ బహులం ఛన్దసి॥ ౨॥౪॥౭౬॥ దాతి ప్రియాణి చిద్వసు అన్యత్రాపి పూర్ణాం వివష్టి॥§॥ మన్త్రే ఘసహ్వరణశవృదహాద్వృచ్కృగమిజనిభ్యో లేః॥ ౨॥౪॥౮౦॥ ఏభ్యో లేర్లుక్ స్యాన్మన్త్రే-అక్షన్నమీమదన్త హి ఘస్లాదేశస్య గమహన ఇత్యుపధాలోపః శాసివసిఘసీనాం చేతి షః-మా హ్వార్మిత్రస్య-ధూర్తిః ప్రణఙ్మర్త్యస్య-నశేర్వేతి నత్వం-సురుచో వేన ఆవః-మా న ఆధక్ ఆదిత్యాకారాన్తగ్రహణమ్-ఆ ప్రా ద్యావాపృథివీ పరావృగ్జ్వారభృద్యథా-అక్రన్నుషాసః-త్వే రయిం జాగృవాంసో అనుగ్మన్-మన్త్రగ్రహణం బ్రాహ్మణస్యాప్యుపలక్షణమ్-అజ్ఞత తదా అప్యదన్తాః విభాషానువృత్తేర్నేహ-న తా అగృభ్ణన్నజనిష్ట హి షః॥ ❁ ఇతి ద్వితీయోధ్యాయః ❁

§॥ అభ్యుత్సాదయాం ప్రజనయాం చికయాం రమయామకః పావయాం క్రియాద్విదామక్రన్నితి ఛన్దసి॥ ౩॥౧॥౪౨॥ ఆద్యేషు చతుర్షు లుఙి ఆమ్ అక ఇత్యనుప్రయోగశ్చ-అభ్యుత్సాదయామకః-అభ్యుదసీషదదితి లోకే-ప్రజనయామకః-ప్రాజీజనదిత్యర్థః-చికయామకః-అచైషీదిత్యర్థే చినోతేరాముద్విర్వచనం కుత్వం చ-రమయామకః-అరీరమత్-పావయాం క్రియాత్-పావ్యాదితి లోకే-విదామక్రన్-అవేదిషుః॥§॥ గుపేశ్ఛన్దసి॥ ౩॥౧॥౫౦॥ చ్లేశ్చఙ్ వా-గృహాన్ జూగుపతం యువమ్-అగౌప్తమిత్యర్థః॥§॥ నోనయతిధ్వనయత్యేలయత్యర్దయతిభ్యః॥ ౩॥౧॥౫౧॥ చ్లేశ్చఙ్ న-మా త్వాయతో జరితుః కామమూనయీః-మా త్వాగ్నిర్ధ్వనయీత్॥§॥ కృమృదృరుహిభ్యశ్ఛన్దసి॥ ౩॥౧॥౫౯॥ చ్లేరఙ్ వా ఇదం తేభ్యోకరన్నమః-అమరత్-అదరత్ యత్సానోస్సానుమారుహత్॥§॥ ఛన్దసి నిష్టర్క్యదేవహూయప్రణీయోన్నీయోచ్ఛిష్యమర్యస్తర్యాధ్వర్యఖన్యఖాన్యదేవ

యజ్యాపృచ్ఛ్య ప్రతీషీవ్య బ్రహ్మవాద్య భావ్య స్తావ్యోపచాయ్యపృడాని॥ ౩।౧।౧౨౩॥ కృన్తతేర్నిస్పూర్వాత్ క్యపి ప్రాప్తే ణ్యత్ - ఆద్యన్తయోర్విపర్యాసః నిసః షత్వం చ - నిష్టర్క్యం చిన్వీత పశుకామః - దేవశబ్దే ఉపపదే హ్వాయతేర్జుహోతేర్వా క్యప్ దీర్ఘశ్చ - స్పర్ధన్తే వా ఉ దేవహూయే - ప్రఉత్ ఆభ్యాం నయతేః క్యప్ - ప్రణీయః - ఉన్నీయః - ఉత్పూర్వాచ్ఛిషేః క్యప్ - ఉచ్ఛిష్యః - మృఙ్ స్తృఞ్ ధ్వృభ్యో యత్ - మర్యః - స్తర్యా - స్త్రియామేవాయం - ధ్వర్యః - ఖనేర్యత్ ణ్యతౌ - ఖన్యః - ఖాన్యః - యజేర్యః శున్ధధ్వం దైవ్యాయ కర్మణే దేవయజ్యాయై - ఆఙ్పూర్వాత్ప్రచ్ఛేః క్యప్ - ఆపృచ్ఛ్యం ధరుణం వాజ్యర్షతి - సీవ్యతేః క్యప్ షత్వం చ - ప్రతీషీవ్యః - బ్రహ్మణి వదేర్ణ్యత్ - బ్రహ్మవాద్యం - లోకే తు వదస్సుపి క్యప్ చేతి క్యబ్యతౌ - భవతేః స్తౌతేశ్చ ణ్యత్ - భావ్యః - స్తావ్యః - ఉపపూర్వాచ్చినోతేర్ణ్యత్ ఆయాదేశశ్చ పృడే ఉత్తరపదే - ఉపచాయ్యపృడమ్॥ ❁ హిరణ్య ఇతి వక్తవ్యమ్॥ ❁॥ ఉపచేయపృడమేవాన్యత్ - మృడ సుఖనే - పృడ చేత్యస్మాదిగుపధలక్షణః కః॥ §॥ ఛన్దసి వనసనరక్షిమథామ్॥ ౩।౨।౨౭॥ ఏభ్యః కర్మణ్యుపపదే ఇన్ స్యాత్ - బ్రహ్మవనిం త్వా క్షత్రవనిమ్ ఉత నో గోషణిం ధియమ్ యే పథాం పథిరక్షయః - చతురక్షౌ పథిరక్షీ - హవిర్మథీనామ్॥ §॥ ఛన్దసి సహః॥ ౩।౨।౬౩॥ ణ్విః స్యాత్ - పృతనాషాట్॥ §॥ వహశ్చ॥ ౩।౨।౬౪॥ ప్రాగ్వత్ - దిత్యవాట్ - యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః॥ §॥ కవ్యపురీషపురీష్యేషు ఞ్యుట్॥ ౩।౨।౬౫॥ ఏషు వహేః ఞ్యుట్ స్యాత్ ఛన్దసి - కవ్యవాహనః - పురీషవాహనః - పురీష్యవాహనః॥ §॥ హవ్యేఽనన్తఃపాదమ్॥ ౩।౨।౬౬॥ అగ్నిర్హో హవ్యవాహనః - పాదమధ్యే తు వహశ్చేతి ణ్విరేవ - హవ్యవాళగ్నిరజరః పితా నః॥ §॥ జనసనఖనక్రమగమో విట్॥ ౩।౨।౬౭॥ విడ్వనోరిత్యాత్వమ్ - అబ్జా గోజాః గోషా ఇన్ద్రో నృషా అసి - సనోతేరన ఇతి షత్వమ్ - ఇయం శుష్మేభిర్బిసఖా ఇవారుజత్ - ఆ దధిక్రాః శవసా పఞ్చకృష్టీః - అగ్రేగాః॥ §॥ మన్త్రే శ్వేతవహోక్థశస్పురోడాశో ణ్విన్॥ ౩।౨।౭౧॥ ❁॥ శ్వేతవహాదీనాం డస్ పదస్యేతి వక్తవ్యమ్॥ ❁॥ యత్ర పదత్వం భావి తత్ర ణ్విన్నోపవాదో డస్ వక్తవ్య ఇత్యర్థః - శ్వేతవాః - శ్వేతవాహౌ - శ్వేతవాహః - ఉక్థాని ఉక్థైర్వా శంసతి ఉక్థశాః యజమానః - ఉక్థశాసౌ - ఉక్థశాసః - పురో దాశ్యతే దీయతే పురోడాః॥ §॥ అవే యజః॥ ౩।౨।౭౨॥ అవయాః అవయాజౌ - అవయాజః॥ §॥ అవయాః శ్వేతవాః పురోడాశ్చ॥ ౮।౨।౬౭॥ ఏతే సంబుద్ధౌ కృతదీర్ఘా నిపాత్యన్తే - చాదుక్థశాః॥ §॥ విజుపే ఛన్దసి॥ ౩।౨।౭౩॥ ఉపే ఉపపదే యజేర్విచ్ - ఉపయట్॥ §॥ ఆతో మనిన్ క్వనిబ్వనిపశ్చ॥ ౩।౨।౭౪॥ సుప్యుపసర్గే చోపపదే ఆదన్తేభ్యో ధాతుభ్యశ్ఛన్దసి విషయే మనిన్నాదయస్త్రయః ప్రత్యయాస్స్యుః చాద్విచ్-

సుదామా-సుధీవా-సుపీవా-భూరిదావా ఘృతపావా-విచ్-కీలాలపాః॥ §॥బహుళంఛన్దసి॥౩॥౨॥౭౩॥ ఉపపదాన్తరేపిహన్తేర్బహుళంక్విప్
స్యాత్-యోమాతృహా పితృహా॥§॥ఛన్దసిలిట్॥౩॥౨॥౧౦౫॥భూతసామాన్యే-అహంద్యావాపృథివీఆతతాన॥§॥లిటఃకానజ్వా॥౩॥౨॥౧౦౬॥§॥క్వ
సుశ్చ॥౩॥౨॥౧౦౭॥ఛన్దసిలిటఃకానచ్ క్వసూవాస్తః-చక్రాణావృష్ణి-యోనోఅగ్నే అరరివాంఅఘాయుః॥✽॥ఛన్దసిపరేచ్ఛాయామపిక్యచ్ వక్త
వ్యః॥✽॥§॥క్యాచ్ఛన్దసి॥౩॥౨॥౧౭౦॥ఉప్రత్యయస్స్యాత్-అఘాయుః॥✽॥పరజధికారెజవసనౌఛన్దసివక్తవ్యౌ॥✽॥జవెయాభియ్యాసః-ఊర్వో
స్తుమేజవః-దేవస్యసవితుస్సవే॥§॥మన్త్రేవృషేషపచమనవిదభూవీరాఉదాత్తః॥ ౩॥ ౩॥ ౯౬॥ వృషాదిభ్యః క్తిన్ స్యాత్ సచోదాత్తః-వృష్టింది
వః-సుమ్నమిష్టయే-పచాత్పక్తీరుత-ఇయంతేనవ్యసీమతిః-విత్తిః భూతిః-అగ్నఆయాహివీతయే-గాతౌస్యామోభయాసః॥ §॥ఛన్దసిలుఙ్లఙ్లిటః॥
౩ ॥ ౪ ॥ ౬ ॥ ధాత్వర్థానాంసంబన్ధేసర్వకాలేష్వేతేవాస్యుః - పక్షేయథాస్వంప్రత్యయాః - లుఙః - దేవోదేవేభిరాగమత్ - లోడ
ర్థేలుఙ్ - ఇదంతేభ్యోకరన్నమః - లఙః - అగ్నిమద్యహోతారమవృణీతాయంయజమానః - లిటః - అద్యామమార - అద్యమ్రియతఇ
త్యర్థః॥ §॥ లిఙర్థేలేట్ ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ ౭ ॥ విధ్యాదౌహేతుహేతుమద్భావాదౌచధాతోర్లేట్స్యాత్ఛన్దసి॥ §॥సిబ్బహుళంలేటి॥౩॥౧॥౩౪॥
§॥ఇతశ్చలోపఃపరస్మైపదేషు॥ ౩॥౪॥౯౭॥ లేటస్తిఙామితోలోపోవాస్యాత్ పరస్మైపదేషు॥ §॥లేటోడాటౌ॥౩॥౪॥౯౪॥ లేటఃఅట్ఆట్ఏ
తావాగమౌస్తఃతౌచపితౌ॥✽॥సిబ్బహుళంణిద్వక్తవ్యః॥✽॥వృద్ధిః ప్రణఆయూంషితారిషత్-సుపేశసస్కరతిజోషిషద్ధి - ఆసావిషద్దర్శసా
నాయ-సిపఇతోలోపస్యచాభావే-పతాతిదిద్యుత్-ప్రియస్సూర్యేప్రియోఅగ్నాభవాతి॥§॥సఉత్తమస్య॥౩॥౪॥౯౮॥ లేటఉత్తమసకారస్యవా
లోపస్స్యాత్-కరవావ-కరవావః-తేరేత్వం॥§॥ఆతఐ॥ ౩॥ ౪॥ ౯౫ ॥ లేటఆకారస్యఐస్స్యాత్-సుతేభిః- సుప్రయసామాదయైతే- ఆతామి
త్యాకారస్యఐకారః-విధిసామర్థ్యాదాటఐత్వన్న-అన్యథాహిఐటమేవవిదధ్యాత్-యోయజాతియజాతఇతి॥§॥వైతోన్యత్ర॥౩॥౪॥౯౬॥లేటఏ
కారస్యఐస్స్యాద్వా-ఆతఐఇత్యస్యవిషయంవినా-పశూనామీశై-గ్రహాగృహ్ణై-అన్యత్రకిమ్-సుప్రయసామాదయైతే॥ ॥ఉపసంవాదాశఙ్క
యోశ్చ॥౩॥౪॥౮॥పణబన్ధేఆశంకాయాంచలేట్స్యాత్ - అహమేవపశూనామీశై - నేజ్జిహ్మాయన్తోనరకంపతామ-హాలశ్శ్వఇశ్శేనస్జౌ॥ §॥ఛన్దసి
శాయజపి॥ ౩॥౧॥౮౪॥ అపిశబ్దాచ్ఛానశ్॥హృగ్రహోర్భశ్ఛన్దసీతిహస్యభః-గృభాయజిహ్వయామధు-బధానదేవసవితః. అనిదితామితిబ

ధ్నాతేర్నలోపః-గృభ్ణామి తే-మధ్వా జభార॥§॥వ్యత్యయో బహులమ్॥౩॥౧॥౮౫॥వికరణానాం బహుళం వ్యత్యయస్స్యాత్ ఛన్దసి-ఆణ్డా శుష్ణస్య భేదతి-భినత్తీతి ప్రాప్తే-జరసా మరతే పతిః మ్రియత ఇతి ప్రాప్తే ఇన్ద్రో వస్తేన నేషతు- నయతేర్లోట్ శప్ సిపౌ ద్వౌ వికరణౌ-ఇన్ద్రేణ యుజా తరుషేమ వృత్రం-తరేమేత్యర్థః-తరతేర్విధ్యాదౌ లిఙ్-ఉః సిప్ శప్ చేతి త్రయో వికరణాః॥❁॥ సుప్తిఙుపగ్రహలిఙ్గనరాణాం కాలహలచ్స్వరకర్తృయఙాం చ వ్యత్యయమిచ్ఛతి శాస్త్రకృదేషాం సోఽపి చ సిద్ధ్యతి బాహుళకేన॥❁॥ధురి దక్షిణాయాః-దక్షిణస్యామితి ప్రాప్తే-ప్రతీపమన్య ఊర్మిర్యుధ్యతి-యుధ్యత ఇతి ప్రాప్తే-మధోస్తృప్తా ఇవాసతే-మధున ఇతి ప్రాప్తే నరః పురుషః-అధా స వీరైర్దశభిర్వియూయాః- వియూయాదితి ప్రాప్తే- కాలః కాలవాచీ ప్రత్యయః-శ్వోఽగ్నీనాధాస్యమానేన-లుటో విషయే లృట్-తమసో గా అదుక్షత్ -అధుక్షదితి ప్రాప్తే మిత్రం వయం చ సూరయః-మిత్రా వయమితి ప్రాప్తే-స్వరవ్యత్యయస్తు వక్ష్యతే-కర్తృశబ్దః కారకమాత్రపరః-తథా చ తద్వాచినాం కృత్తద్ధితానాం వ్యత్యయః-అన్నాదాయ-అణ్విషయే అచ్-అవగ్రహే విశేషః-యఙో యశబ్దాదారభ్య లిఙ్యాశిష్యఙితి ఙకారేణ ప్రత్యాహారః- తేషాం వ్యత్యయో భేదతీత్యాదిరుక్త ఏవ॥ §॥లిఙ్యాశిష్యఙ్॥౩॥౧॥౮౬॥ ఆశీర్లిఙి పరే ధాతోరఙ్ స్యాత్ ఛన్దసి-వచ ఉమ్-మన్త్రం వోచేమాగ్నయే॥❁॥ దృశేరగ్వక్తవ్యః॥❁॥ పితరం చ దృశేయం మాతరం చ-అఙి ఋదృశోఽఙి గుణస్స్యాత్॥ §॥ఛన్దస్యుభయథా॥౩॥౪॥౧౧౭॥ధాత్వధికారోక్తః ప్రత్యయః సార్వధాతుకార్ధధాతుకోభయసంజ్ఞస్స్యాత్ -వర్ధన్తు త్వా సుష్టుతయః-వర్ధయన్త్విత్యర్థః-ఆర్ధధాతుకత్వాణ్ణిలోపః-విశృణ్విరే-సార్వధాతుకత్వాత్ శ్నుః-శృభావశ్చ హుశ్నువోరితి యణ్॥§॥ఆదృగమహనజనః కికినౌ లిట్ చ॥౩॥౨॥౧౭౧॥ ఆదన్తాదృవర్ణాన్తాద్గమాదేశ్చ కికినౌ స్తః తౌ చ లిడ్వత్ -బభ్రిర్వజ్రం- పపిస్సోమం-దదిర్గాః జగ్మిర్యువా-జఘ్నిర్వృత్రమమిత్రియం-జజ్ఞిః- లిడ్వద్భావాదేవ సిద్ధే ఋచ్ఛత్యౄతామితి గుణబాధనార్థం కిత్త్వం బహుళం ఛన్దసీత్యుత్వం-తతురిః-జగురిః॥§॥తుమర్థే సేసేనసేఅసేన్క్సేకసేనధ్యైఅధ్యైన్కధ్యైకధ్యైన్శధ్యైశధ్యైన్తవైతవేఙ్తవేనః॥౩॥౪॥౯॥ సే-వక్షే రాయః- సేన్ - తా వామేషే- అసే-శరదో జీవసే ధాః-అసేన్-నిత్త్వాదాద్యుదాత్తః-క్సే- ప్రేషే కసేన్-గవామివ శ్రియసే అధ్యై అధ్యైన్-జఠరం పృణధ్యై-వక్ష్యేఆద్యుదాత్తః- కధ్యై-కధ్యైన్- ఆహువధ్యై-వక్ష్యే నిత్స్వరః-శధ్యై-రాధసస్సహమాదయధ్యై-శధ్యైన్-వాయవే పిబధ్యై-తవై-దాతవా ఉ- తవేఙ్ - సూతవే-తవేన్-కర్తవే॥§॥ప్రయై రోహిష్యై అవ్యథిష్యై॥౩॥౪॥౧౦॥ఏతే తుమర్థే నిపాత్యన్తే

ప్రయాతుంరోద్ధుంఅవ్యాదితుమిత్యర్థః॥§॥దృశే విఖ్యే చ ॥౩॥౪॥౧౧॥ద్రష్టుంవిఖ్యాతుమిత్యర్థః॥§॥శకిణముల్కముళౌ॥౩॥౪॥౧౨॥శకోర్నిత్తావుపప
దేతుమున్నర్థేపతౌస్తః-విభాజన్నాశకత్-అపలుపన్నాశకత్-విభక్తుమపలోప్తుమిత్యర్థః॥§॥ఈశ్వరేతోసున్కసునౌ॥౩॥౪॥౧౩॥ ఈశ్వరోవిచరి
తోః ఈశ్వరోవిలిఖః- విచరితుంవిలిఖితుమిత్యర్థః॥§॥కృత్యార్థేతవైకేన్కేన్యత్వనః॥ ౩॥౪॥౧౪॥నమ్లేచ్ఛితవై-అవగాహే-దిదృక్షేణ్యః-భూర్యస్
పృష్టకత్వమ్॥ §॥అవచక్షేచ॥ ౩॥ ౪॥ ౧౫॥ రిపుణానావచక్షే- అవఖ్యాతవ్యమిత్యర్థః॥ § ॥ భావలక్షణేస్థేణ్కృఞ్వదిచరిహుతమిజనిభ్య
స్తోసున్॥ ౩॥ ౪॥ ౧౬॥ ఆసంస్థాతోస్సీదన్తి- ఆసమాప్తేస్సీదన్తీత్యర్థః- ఉదేతోః- అపకర్తోః-ప్రవదితోః-ప్రచరితోః-హోతోః- ఆతమితోః-
కామమావిజనితోస్సంభవామ॥ §॥సృపితృదోఃకసున్॥ ౩॥౪॥౧౭॥ భావలక్షణఇత్యేవ పురాక్రూరస్యవిసృపోవిరప్శిన్-పురాజతృభ్యఆతృదః॥
ఇతితృతీయోధ్యాయః. రాత్రేశ్చాజసౌ॥౪॥౧॥౩౧॥రాత్రిశబ్దాన్ఙీప్స్యాత్ అజస్విషయేఛన్దసి-రాత్రీవ్యఖ్యాదాయతీ లోకేతుకృదికా
రాదితిఙీష్యన్తోదాత్తః॥§॥నిత్యంఛన్దసి॥౪॥౧॥౪౬॥బహ్వాదిభ్యశ్ఛన్దసివిషయేనిత్యంఙీష్-బహ్వీషుహిత్వా-నిత్యగ్రహణముత్తరార్థమ్।§॥భువశ్చ
౪॥౧॥౪౭।ఙీషస్యాచ్ఛన్దసి-విభ్వీ-ప్రభ్వీ-వి ప్రసంభ్యఇతిడుప్రత్యయాన్తంసూత్రేఽనుక్రియతే-ఉతఇత్యనువృత్తేః- ఉవఙాదేశస్తుసౌత్రః॥
॥ముద్గలాచ్ఛన్దసిలిచ్చ॥ ।ఙీషోలిత్త్వమానుక్చాగమః-లిత్స్వరః-రథీరభూన్ముద్గలానీ॥§॥దీర్ఘజిహ్వీచఛన్దసి॥౪॥౧॥౫౯॥సంయోగోపధత్వా
దప్రాప్తోఙీష్విధీయతే- ఆసురీవైదీర్ఘజిహ్వీదేవానాంయజ్ఞవాట్॥§॥కద్రుకమణ్డల్వోశ్ఛన్దసి॥౪॥౧॥౭౧॥ ఊఙ్స్యాత్-కద్రూశ్చవై-కమణ్డ
లూః॥ । గుగ్గులుమధుజతుపతయాలూనామితివక్తవ్యమ్॥ ॥ గుగ్గులూః మధూః-జతూః-పతయాలూః॥ అవ్యయాత్త్యప్॥ ॥ఆవిష్ట్యస్యో
పసంఖ్యానంఛన్దసి॥ ॥ఆవిష్ట్యోవర్ధతే॥§॥ఛన్దసిఠఞ్॥౪॥౩॥౧౯॥వర్షాభ్యష్ఠకోపవాదః-స్వరేభేదః-వార్షికమ్॥§॥వసన్తాచ్చ॥౪॥౩॥౨౦॥ఠఞ్స్యా
చ్ఛన్దసి-వాసన్తికమ్॥§॥హేమన్తాచ్చ॥౪॥౩॥౨౧॥ఛన్దసిఠఞ్-హైమన్తికం యోగవిభాగఉత్తరార్థః॥§॥శౌనకాదిభ్యశ్ఛన్దసి॥౪॥౩॥౧౦౬॥ణినిః
ప్రోక్తే-ఛాణోరపవాదః-శౌనకేనప్రోక్తమధీయతేశౌనకినః-వాజసనేయినః-ఛన్దసికిమ్-శౌనకీయాశిక్షా॥§॥ద్వ్యచశ్ఛన్దసి॥౪।౩॥౧౫౦॥వికారే
మయట్స్యాత్-శరమయంబర్హిః-యస్యపర్ణమయీజుహూః॥§॥నోత్వద్వర్ధ్రబిల్వాత్॥౪॥౩॥౧౫౧॥ఉత్వాన్ ఉకారవాన్ మౌఞ్జంశిక్యమ్-
వర్ధ్రంచర్మతస్యవికారోవార్ధ్రీరజ్జుః బైల్వోయూపః॥సభాయాయః॥§॥ఢశ్ఛన్దసి॥ ౪॥౪॥౧౦౬॥సభేయోయువా॥§॥భవేఛన్దసి॥ ౪॥౪॥౧౧౦॥

సప్తమ్యాస్త్వర్థే యత్-మేఘ్యాయ చ విద్యుత్యాయ చ-యథాయథం శైషికాణామణాదీనాం ఘాదీనాం చాపవాదోఽయం యత్-పక్షే తేఽపి భవన్తి-సర్వవిధీనాం ఛన్దసి వైకల్పికత్వాత్-తద్యథా-మౌజవాన్నామ పర్వతః తత్ర భవః మౌజవతః-సోమస్యేవ మౌజవతస్య భక్షః ఆ చతుర్థసమాప్తేశ్ఛన్దస్యధికారః॥§॥పాథోనదీభ్యాం డ్యణ్॥౪॥౪॥౧౧౧॥తము త్వా పాథ్యో వృషా-చనో దధీత నాద్యో గిరో మే పాథసి భవః పాథ్యః-నద్యాం భవో నాద్యః॥§॥వేశన్తహిమవద్భ్యామణ్॥౪॥౪॥౧౧౨॥భవే-వైశన్తీభ్యః స్వాహా-హైమవతీభ్యః స్వాహా॥§॥స్రోతసో విభాషా డ్యడ్డ్యౌ॥౪॥౪॥౧౧౩॥పక్షే యత్ డ్యడ్డ్యయోస్తు స్వరే భేదః స్రోతసి భవః స్రోత్యః-స్రోతస్యః॥§॥సగర్భసయూథసనుతాద్యన్॥౪॥౪॥౧౧౪॥అను భ్రాతా సగర్భ్యః- అను సఖా సయూథ్యః యో నః సనుత్య ఉత వా జిఘత్నుః - సనుతిర్నుతం-నపుంసకే భావే క్తః - సగర్భాదయస్త్రయోఽపి కర్మధారయాః సమానస్య ఛన్దసీతి సః ततో భవార్థే యన్ - యతోఽపవాదః॥§॥తుగ్రాద్ఘన్॥౪॥౪॥౧౧౫॥భవేఽర్థే - పక్షే యదపి-ఆ వః శమం వృషభం తుగ్ర్యాసు బహ్వృచాః - తుగ్రియాస్వితి శాఖాన్తరే-ధనాకాశయజ్ఞవరిష్ఠేషు తుగ్రశబ్ద ఇతి వృత్తిః॥§॥అగ్రాద్యత్॥౪॥౪॥౧౧౬॥ §॥ఘచ్ఛౌ చ॥౪॥౪॥౧౧౭॥చాన్యత్-అగ్రే భవోఽగ్ర్యః-అగ్రియః-అగ్రీయః॥§॥సముద్రాభ్రాద్ఘః॥౪॥౪॥౧౧౮॥సముద్రియా అప్సరసో మనీషిణః-నానదతో అభ్రియస్యేవ ఘోషాః॥§॥బర్హిషి దత్తమ్॥౪॥౪॥౧౧౯॥ ప్రాగ్ఘితాదిత్యేవ బర్హిష్యేషు నిధిషు ప్రియేషు॥§॥దూతస్య భాగకర్మణీ॥౪॥౪॥౧౨౦॥భాగోఽంశః-దూత్యమ్॥§॥రక్షోయాతూనాం హననీ॥౪॥౪॥౧౨౧॥యా తే అగ్నే రక్షస్యా తనూః-యాతవ్యా॥ §॥రేవతీజగతీహవిష్యాభ్యః ప్రశస్యే॥౪॥౪॥౧౨౨॥ప్రశంసనే యత్స్యాత్ - రేవత్యాదీనాం ప్రశంసనం రేవత్యం- జగత్యం హవిష్యమ్॥§॥అసురస్య స్వమ్॥౪॥౪॥౧౨౩॥అసుర్యం దేవేభిర్ధాయి విశ్వమ్॥§॥మాయాయామణ్॥౪॥౪॥౧౨౪॥ఆసురీ మాయా॥§॥తద్వానాసాముపధానో మన్త్ర ఇతీష్టకాసు లుక్ చ మతోః॥౪॥౪॥౧౨౫॥వర్చస్వానుపధానో మన్త్ర ఆసామిష్టకానాం వర్చస్యాః ఋతవ్యాః॥ §॥అశ్విమానణ్॥౪॥౪॥౧౨౬॥ఆశ్వినీరుపదధాతి॥§॥వయస్యాసు మూర్ధ్నో మతుప్॥ ౪॥౪॥౧౨౭॥ తద్వానాసామితి సూత్రం సర్వమనువర్తతే-మతోరితి పదమావర్త్య పఞ్చమ్యన్తం బోధ్యమ్-మతుబన్తో యో మూర్ధశబ్దస్తతో మతుప్ స్యాత్ ప్రథమస్య మతోర్లుక్ చ వయశ్శబ్దవన్మన్త్రోపధేయాస్విష్టకాసు - యస్మిన్మన్త్రే మూర్ధవయశ్శబ్దౌ స్తః తేనోపధేయాసు - మూర్ధన్వతీరుపదధాతీతి ప్రయోగః॥§॥మత్వర్థే మాసతన్వోః॥౪॥౪॥౧౨౮॥నభోఽభ్రం తదస్మిన్నస్తీతి నభస్యో మాసః - ఓజస్యా తనూః॥§॥మధోర్ఞ చ॥౪॥

౪॥౧౨౯॥మాధవః - మధవ్యః॥ ॥ఓజసోఽహని యత్ఖౌ॥౪॥౪॥౧౩౦॥ ఓజస్యమహః - ఓజసీనం వా॥§॥వేశోయశఆదేర్భగాద్యల్ఖౌ॥౪॥౪॥౧౩౧॥౧౩౨॥యథాసంఖ్యం నేష్యతే - వేశోబలం తదేవ భగ ఇతి కర్మధారయః - వేశోభగ్యః - వేశోభగీనః యశోభగ్యః - యశోభగీనః॥§॥పూర్వైః కృతమినయౌ చ॥౪॥౪॥౧౩౩॥ గమ్భీరేభిః పథిభిః పూర్విణేభిః - యే తే పన్థానః సవితః పూర్వ్యాసః॥§॥అద్భిస్సంస్కృతమ్॥౪॥౪॥౧౩౪॥ యస్యేదమప్యం హవిః॥§॥సహస్రేణ సమ్మితౌ ఘః॥౪॥౪॥౧౩౫॥ సహస్రియాసోఽపాంనోర్మయః - సహస్రేణ తుల్యా ఇత్యర్థః॥§॥మతౌ చ॥౪॥౪॥౧౩౬॥ సహస్రశబ్దాన్మత్వర్థే ఘస్స్యాత్ సహస్రమస్యాస్తీతి సహస్రియః॥§॥సోమమర్హతి యః॥౪॥౪॥౧౩౭॥ సోమ్యా బ్రాహ్మణాః - యజ్ఞార్హా ఇత్యర్థః॥§॥మయే చ॥౪॥౪॥౧౩౮॥ సోమశబ్దాద్యస్స్యాన్మయడర్థే - సోమ్యం మధు - సోమమయమిత్యర్థః॥§॥మధోః॥౪॥౪॥౧౩౯॥ మధుశబ్దాన్మయడర్థే యత్స్యాత్ - మాధవ్యః - మధుమయ ఇత్యర్థః॥§॥వసోస్సమూహే చ॥౪॥౪॥౧౪౦॥ చాన్మయడర్థే యత్ - వసవ్యః॥ ✿॥ అక్షరసమూహే ఛన్దస ఉపసంఖ్యానమ్॥ ✿॥ ఛన్దస్యక్షరసమూహే వర్తమానాత్స్వార్థే యదిత్యర్థః - ఆశ్రావయేతి చతురక్షరమస్తు శ్రౌషడితి చతురక్షరం యజేతి ద్వ్యక్షరం యే యజామహ ఇతి పఞ్చాక్షరం ద్వ్యక్షరో వషట్కారః - ఏష వై సప్తదశాక్షరశ్ఛన్దస్యః॥§॥నక్షత్రాద్ఘః॥౪॥౪॥౧౪౧॥ స్వార్థే - నక్షత్రియేభ్యస్స్వాహా॥§॥సర్వదేవాత్తాతిల్॥౪॥౪॥౧౪౨॥ స్వార్థే సవితా నస్సువతు సర్వతాతిమ్ ప్రదక్షిణిర్దేవతాతిమురాణః॥§॥శివశమరిష్టస్య కరే॥౪॥౪॥౧౪౩॥ కరోతీతి కరః పచాద్యచ్ - శివం కరోతీతి శివతాతిః - యాభిశ్శన్తాతీ భవథో దదాశుషే - అథో అరిష్టతాతయే॥ §॥భావే చ॥౪॥౪॥౧౪౪॥ శివాదిభ్యో భావే తాతిస్స్యాచ్ఛన్దసి శివస్య భావశ్శివతాతిః శన్తాతిః - అరిష్టతాతిః॥ ——* ఇతి చతుర్థోధ్యాయః *——॥§॥సప్తనోఽఞ్ ఛన్దసి॥౫॥౧॥౬౧॥ తదస్య పరిమాణమిత్యర్థ ఇతి చ - సాప్తాన్యసృజత్॥ ✿॥ శతశతోర్డినిశ్ఛన్దసి॥ ✿॥ తదస్య పరిమాణమిత్యర్థే వాచ్యః॥ పఞ్చదశినోఽర్ధమాసాః - త్రింశినో మాసాః॥ ✿॥ వింశతేశ్చేతి వాచ్యమ్॥ ✿॥ వింశినోఽఙ్గిరసః॥ ✿॥ యుష్మదస్మదోస్సాదృశ్యే వతుబ్వాచ్యః॥ ✿॥ త్వావతః పురూవసో న త్వావాం అన్యః - యజ్ఞం విప్రస్య మావతః॥ §॥ఛన్దసి చ॥౫॥౧॥౬౭॥ ప్రాతిపదికమాత్రాత్తదర్హతీతి యత్ - సాదన్యం విదథ్యమ్॥ §॥వత్సరాన్తాచ్ఛశ్ఛన్దసి॥౫॥౧॥౯౧॥ నిర్వృత్తాదిష్వర్థేషు - ఇద్వత్సరీయః॥ §॥సమ్పరిపూర్వాత్ఖ చ॥౫॥౧॥౯౨॥ చాచ్ఛః - సంవత్సరీణః - సంవత్సరీయః పరివత్సరీణః - పరివత్సరీయః॥§॥ఛన్దసి ఘస్॥౫॥౧॥౧౦౬॥ ఋతుశబ్దాత్తదస్య ప్రాప్తమిత్యర్థే - భాగ ఋత్వియః॥§॥ఉపసర్గాచ్ఛన్దసి ధాత్వ

ర్థే॥౬॥౧॥౧౧౭॥ ధాత్వర్థవిశిష్టే సాధనే వర్తమానాత్స్వార్థే వతిః స్యాత్ - యముద్వతో నివతః - ఉద్గతాన్నిగతానిత్యర్థః॥ § ॥ థట్ చ ఛన్దసి॥౫॥౨॥౫౦॥ నాన్తాదసంఖ్యాదేః పరస్య డటః థట్ స్యాన్మట్ చ - పఞ్చథం - పఞ్చమమ్॥ § ॥ ఛన్దసి పరిపన్థిపరిపరిణౌ పర్యవస్థాతరి॥౫॥౨॥౮౯॥ అపత్యం పరిపన్థినం మా త్వా పరిపరిణో విదన్॥ § ॥ బహులం ఛన్దసి॥౫॥౨॥౧౨౨॥ మత్వర్థే వినిః స్యాత్ - ఛన్దోవి స్రక్కరణే అష్ట్రా మేఖలాద్వయోర్భయయుజాహృదయానాం దీర్ఘశ్చేతి వక్తవ్యమితి దీర్ఘః - మంహిష్ఠముభయావినం - శునమష్ట్రావ్యచరత్॥ ✲ ॥ ఛన్దసీవనిపౌ చ వక్తవ్యౌ॥ ✲ ॥ ఈ రథీరభూత్ - సుమఙ్గలీరియం వధూః మఘవానమీమహే॥ § ॥ తయోర్దార్హిలౌ చ ఛన్దసి॥౫॥౩॥౨౦॥ ఇదన్తదోర్యథాసంఖ్యం స్తః - ఇదా హి వ ఉపస్తుతిం - తర్హి॥ § ॥ థా హేతౌ చ ఛన్దసి॥౫॥౩॥౨౬॥ కిమస్థా స్యాత్ హేతౌ ప్రకారే చ - కథా గ్రామం న పృచ్ఛసి - కథా దాశేమ॥ § ॥ పశ్చ పశ్చా చ ఛన్దసి॥౫॥౩॥౩౩॥ అవరస్య అస్తాత్యర్థే నిపాతౌ - పశ్చ హి సః - నోత పశ్చా॥ § ॥ తుశ్ఛన్దసి॥౫॥౩॥౫౯॥ తృజన్తాత్తృన్నన్తాచ్చ ఇష్ఠన్నీయసునౌ స్తః - ఆసుతిం కరిష్ఠః - దోహీయసీ ధేనుః॥ § ॥ ప్రత్నపూర్వవిశ్వేమాత్థాల్ ఛన్దసి॥౫॥౩॥౧౧౧॥ ఇవార్థే తం ప్రత్నథా పూర్వథా విశ్వథేమథా॥ § ॥ అము చ ఛన్దసి॥౫॥౪॥౧౨॥ కిమేత్తిఙవ్యయఘాదిత్యేవ - ప్రతన్నయ ప్రతరామ్॥ § ॥ వృకజ్యేష్ఠాభ్యాం తిల్ తాతిలౌ చ ఛన్దసి॥౫॥౪॥౪౧॥ స్వార్థే - యో నో దురేవో వృకతిః - జ్యేష్ఠతాతిం బర్హిషదమ్॥ § ॥ అనసన్తాన్నపుంసకాచ్ఛన్దసి॥౫॥౪॥౧౦౩॥ తత్పురుషాట్టచ్ స్యాత్సమాసాన్తః - బ్రహ్మసామం భవతి - దేవచ్ఛన్దసాని॥ § ॥ బహుప్రజాశ్ఛన్దసి॥౫॥౪॥౧౨౩॥ బహుప్రజా నిరృతిమావివేశ॥ § ॥ ఛన్దసి చ॥౫॥౪॥౧౪౨॥ దన్తస్య దతృ స్యాద్బహువ్రీహౌ - ఉభయతోదతః ప్రతిగృహ్ణాతి॥ § ॥ ఋతశ్ఛన్దసి॥౫॥౪॥౧౫౮॥ ఋదన్తాద్బహువ్రీహేర్న కప్ - హతామాతా యస్య హతమాతా॥ ——*ఇతి పఞ్చమోధ్యాయః.*——

ఏకాచో ద్వే ప్రథమస్య॥ ✲ ॥ ఛన్దసి వేతి వక్తవ్యమ్॥ ✲ ॥ యో జాగార - దాతి ప్రియాణి॥ § ॥ తుజాదీనాం దీర్ఘోఽభ్యాసస్య॥౬॥౧॥౭॥ తుజాదిరాకృతిగణః - ప్రభరా తూతుజానః - సూర్యే మామహానం - దాధార యః పృథివీం - స తూతావ॥ § ॥ బహులం ఛన్దసి॥౬॥౧॥౩౪॥ హ్వః సంప్రసారణం స్యాత్ - ఇన్ద్రమా హువ ఊతయే॥ ✲ ॥ ఋచి త్రేరుత్తరపదాదిలోపశ్చ ఛన్దసి॥ ✲ ॥ ఋక్ష్వేవ పరే త్రేః సంప్రసారణముత్తరపదాదేర్లోపశ్చేతి వక్తవ్యమ్ - తృచం సామ - ఛన్దసి కిమ్ - త్ర్యృచాని॥ ✲ ॥ రయేర్మతౌ బహులమ్॥ ✲ ॥ రేవాన్ - రయిమాన్పుష్టివర్ధనః॥ § ॥ చాయః కీ॥౬॥౧॥౩౫॥ నాన్యం చిక్యుః - నిచిక్యురన్యం లిటి ఉసి రూపమ్ - బహులగ్రహణాన్నవృత్తేర్నేహ - అగ్నిం జ్యోతిర్నిచాయ్య॥ § ॥ అపస్పృధేథామానృచురానృహుశ్చిచ్యుషేతిత్యాజశ్రాతా

శ్రితమాశీరాశీర్తాః ౬ ॥ ౧ ॥ ౩౬ ॥ ఏతే ఛన్దసి నిపాత్యన్తే-ఇన్ద్రశ్చ విష్ణో యదపస్పృధేథామ్ స్పర్ధేర్లఙి ఆథామ్-అర్కమానృచుః వసూన్యానృహుః అర్చేరర్హేశ్చ లిట్యుసి-చిచ్యుషే-చ్యుఙో లిటి థాసి యస్తిత్యాజ-త్యజేర్ణలి-శ్రాతాస్త ఇన్ద్ర సోమాః-శ్రితా నో గ్రహాః-శ్రీఞ్ పాకే నిష్ఠాయాం నాశిరం జుహ్వా-మధ్యత ఆశీర్తః-శ్రీఞ ఏవ క్విపి నిష్ఠాయాం చ ॥ § ॥ ఖిదేశ్ఛన్దసి ౬ ॥ ౧ ॥ ౫౨ ॥ ఖిద దైన్యే-అస్యైచ ఆత్వం వా స్యాత్-చిఖాద-చిఖేదేత్యర్థః ॥ § ॥ శీర్షంశ్ఛన్దసి ౬ ॥ ౧ ॥ ౬౦ ॥ శిరశ్శబ్దస్య శీర్షన్ స్యాత్-శీర్ష్ణో జగతః ॥ § ॥ వా ఛన్దసి ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౦౬ ॥ దీర్ఘాజ్జసి ఇచి చ పూర్వసవర్ణదీర్ఘో వా స్యాత్-ఇవి ఉదాహరణం వారాహీ-వారాహ్యౌ-మానుషీరీళతే విశః-ఉత్తరసూత్రద్వయేఽపీదం వాక్యభేదేన సంబధ్యతే-తేనామి పూర్వత్వం వా స్యాత్-శమీం చ-శమ్యాం చ-సూర్మ్యం సుషిరామివ సంప్రసారణాచ్చేతి పూర్వరూపమపి వా-ఇజ్యమానః-యజ్యమానః ॥ § ॥ శేశ్ఛన్దసి బహులమ్ ౬ ॥ ౧ ॥ ౭౦ ॥ లోపస్స్యాత్, యా తే గాత్రాణాం-తా తా పిణ్డానామ్ ॥ ❁ ॥ ఏమన్నాదిషు ఛన్దసి పరరూపం వక్తవ్యమ్ ॥ ❁ ॥ అపాం త్వేమన్-అపాం త్వోద్మన్ ॥ § ॥ భయ్యప్రవయ్యే చ ఛన్దసి ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౮౩ ॥ బిభేత్యస్మాదితి భయ్యః-వేతేః ప్రవయ్యా ఇతి స్త్రియామేవ నిపాతనం-ప్రవేయమిత్యన్యత్ర-ఛన్దసి కిం భేయం-ప్రవేయమ్ ॥ ❁ ॥ హ్రదయ్యా ఆప ఉపసంఖ్యానమ్ ॥ ❁ ॥ హ్రదే భవా హ్రదయ్యా ఆపః-భవే ఛన్దసీతి యత్ ॥ § ॥ ప్రకృత్యాన్తఃపాదమవ్యపరే ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౧౫ ॥ ఋక్పాదమధ్యస్థ ఏఙ్ ప్రకృత్యా స్యాత్ అతి పరే న తు వకారయకారపరేఽతి-ఉప ప్రయన్తో అధ్వరం-సుజాతే అశ్వసూనృతే-అన్తఃపాదం కిమ్-ఏతాస ఏతేర్చన్తి-అవ్యపరే కిమ్ తేఽవదన్-తేఽయజన్ ॥ § ॥ అవ్యాదవద్యాదవక్రమురవ్రతాయమవన్త్వవస్యుషు చ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౧౬ ॥ ఏషు వ్యపరేఽప్యతి ఏఙ్ ప్రకృత్యా-వసుభిర్నో అవ్యాత్-మిత్రమహో అవద్యాత్-మా శివాసో అవక్రముః-తే నో అవ్రత-శతధారో అయం మణిః తే నో అవన్తు కుశికాసో అవస్యవః-యద్యపి బహ్వృచైస్తే నోఽవన్తు రథతూః సోఽయమాగాత్-తేఽరుణేభిరిత్యాదౌ ప్రకృతిభావో న క్రియతే-తథాపి బాహుళకాత్సమాధేయం-ప్రాతిశాఖ్యే తు వాచనిక ఏవాయమర్థః ॥ § ॥ యజుష్యురః ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౧౭ ॥ ఉరశ్శబ్ద ఏఙన్తోఽతి ప్రకృత్యా యజుషి-ఉరో అన్తరిక్షం-యజుషి పాదాభావాదనన్తఃపాదార్థం వచనమ్ ॥ § ॥ ఆపోజుషాణోవృష్ణోవర్షిష్ఠేఽమ్బేఽమ్బాలేఽమ్బికే పూర్వే ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౧౮ ॥ యజుషి అతి ప్రకృత్యా-ఆపో అస్మాన్మాతరః జుషాణో అగ్నిరాజ్యస్య-వృష్ణో అంశుభ్యాం వర్షిష్ఠే అధి నాకే-అమ్బే-అమ్బాలే-అమ్బికే-అస్మాదేవ వచనాదమ్బార్థేతి హ్రస్వో న ॥ § ॥ అఙ్గ ఇత్యాదౌ చ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౧౯ ॥ అఙ్గశబ్దే య ఏఙ్ తదాదౌ చ అకారే య ఏఙ్ పూర్వస్సోఽతి ప్రకృత్యా యజుషి-ప్రాణో అఙ్గే అఙ్గే నిదేధ్యత్ ॥ § ॥ అను

దాత్తే చ కుధపరే॥౬॥౧॥౧౨౦॥ కవర్గధకారపరే అనుదాత్తే ఽతిపరే ఏఙ్ ప్రకృత్యా యజుషి - అయం సో ఽగ్నిః - అయం సో ఽధ్వరః అనుదాత్తే కిమ్-
అధో ఽగ్రే రుద్రే - అగ్రశబ్ద ఆద్యుదాత్తః - కుధపరే కిమ్ - సో ఽయమగ్నిమన్త్రః॥§॥ అవపథాసి చ॥౬॥౧॥౧౨౧॥ అనుదాత్తే అకారాదావవపథాః శబ్దే పరే
యజుషి ఏఙ్ ప్రకృత్యా - త్రీ రుద్రేభ్యో అవపథాః - వపేర్థాసి లఙి తిఙ్ఙతిఙ ఇత్యనుదాత్తత్వమ్ - అనుదాత్తే కిమ్ - యద్రుద్రేభ్యో ఽవపథాః నిపా
తైర్యదీతి నిఘాతో న॥§॥ ఆఙో ఽనునాసికశ్ఛన్దసి॥౬॥౧॥౧౨౬॥ ఆఙో ఽచి పరే ఽనునాసికస్స్యాత్ స చ ప్రకృత్యా - అభ్ర ఆఁ అపః గభీరత ఉగ్రపు
త్రే॥❁ ఈషా అక్షాదీనాం ఛన్దసి ప్రకృతిభావో వక్తవ్యః॥❁॥ ఈషా అక్షో హిరణ్యయః - జ్యా ఇయం - పూషా అవిష్టు॥ §॥ స్యశ్ఛన్దసి బహులమ్॥
౬॥౧॥౧౩౩॥ స్య ఇత్యస్య సోర్లోపస్స్యాదచి హలి చ - ఏష స్య భానుః॥ హ్రస్వాచ్చన్ద్రోత్తరపదే మన్త్రే॥౬॥౧॥౧౫౧॥ హ్రస్వాత్పరస్య చన్ద్రశబ్దస్యో
త్తరపదస్య సుడాగమస్స్యాన్మన్త్రే - హరిశ్చన్ద్రో మరుద్గణః - సుశ్చన్ద్ర దస్మ॥§॥ పితరామాతరా చ ఛన్దసి॥౬॥౩॥౩౩॥ ద్వన్ద్వే నిపాతః - ఆ మా గన్తాం
పితరామాతరా చ - చాద్విపరీతమపి - నమాతరాపితరా నూచిదిష్టౌ॥ సమానస్య ఛన్దస్యమూర్ధప్రభృత్యుదర్కేషు॥ సమానస్య సస్స్యాన్మూర్ధాదిభి
న్నే ఉత్తరపదే - సగర్భ్యః॥ ❁ ఛన్దసి స్త్రియాం బహులమ్॥❁॥ విష్వగ్దేవయోరద్ర్యాదేశః - విశ్వాచీ చ - ఘృతాచీ చ - దేవద్రీచీ నయథ దేవ
యన్తః - సాకద్రీచీ॥§॥ సధమాదస్థయోశ్ఛన్దసి॥౬॥౩॥౯౬॥ సహస్య సధాదేశస్స్యాత్ మాదస్థయోః పరతః - ఇన్ద్రత్వాస్మిన్సధమాదే - సోమస్సధ
స్థమ్॥§॥ పథి చ ఛన్దసి॥౬॥౩॥౧౦౮॥ పథిశబ్ద ఉత్తరపదే కోః కవకా చ - కవపథః - కాపథః - కుపథః॥ §॥ సాఢ్యై సాఢ్వా సాఢేతి నిగమే॥౬॥౩॥౧౧౩॥ స
హేః క్త్వాప్రత్యయే ఆద్యం ద్వయం తృతీయం నిపాత్యతే - మరుద్భిరుగ్రః పృతనాసు సాళ్హా - అచోర్మధ్యస్థస్య డస్య ళః ఢస్య ళ్హశ్చ ప్రాతిశాఖ్యే
విహితః - ఆహ హి ద్వయోశ్చాస్య స్వరయోర్మధ్యమేత్య సంపద్యతే స డకారో ళకారః ళ్హకారతామేతి స ఏవ చాస్య ఢకారస్సన్నూష్మణా సంప్ర
యుక్త ఇతి॥§॥ ఛన్దసి చ॥౬॥౩॥౧౨౬॥ అష్టన ఆత్వం స్యాదుత్తరపదే - అష్టాపదీ॥§॥ మన్త్రే సోమాశ్వేన్ద్రియవిశ్వదేవస్య మతౌ॥౬॥౩॥౧౩౧॥ దీర్ఘస్స్యా
న్మన్త్రే - అశ్వావతీం సోమావతీం - ఇన్ద్రియావాన్మదిన్తమః - విశ్వకర్మణా విశ్వదేవ్యావతా॥§॥ ఓషధేశ్చ విభక్తావప్రథమాయామ్॥౬॥౩॥౧౩౨॥ దీ
ర్ఘస్స్యాన్మన్త్రే - యదోషధీభ్యః - అదధా ఓషధీషు॥§॥ ఋచి తునుఘమక్షుతఙ్కుత్రోరుష్యాణామ్॥౬॥౩॥౧౩౩॥ దీర్ఘస్స్యాత్ - ఆ తూ న ఇ
న్ద్ర - నూ మర్తః - ఉత వా ఘా స్యాలాత్ - మక్షూ గోమన్తమీమహే - భరతా జాతవేదసం - తఙ్ఙితి థాదేశస్య ఙిత్త్వపక్షే గ్రహణం - తేనేహ న - శృణోత

తగ్రావాణః-సోమనాః- అత్రా తేభద్రా-యత్రా నశ్చక్రా-ఉరుష్యాణః॥ §॥ఇకః సుఞి॥౬॥౩॥౧౩౪॥ఋచిదీర్ఘ ఇత్యేవ-అభీషుణస్సఖీనాం-సుఞ ఇతి షః నశ్చ ధాతుస్థోరుషుభ్య ఇతి ణః॥§॥ద్వ్యచోఽతస్తిఙః॥౬॥౩॥౧౩౫॥మన్త్రే దీర్ఘః విద్మాహి త్వా-చక్రాజరసమ్॥ §॥నిపాతస్య చ॥౬॥౩॥౧౩౬॥ ఏవాహి తే॥§॥ఛన్దస్యుభయథా॥౬॥౪॥౫॥నామి దీర్ఘో వా ధాతా ధాతౄణామితి బహ్వృచాః- తైత్తిరీయాస్తు హ్రస్వమేవ పఠన్తి॥§॥వా షపూర్వస్య నిగమే॥౬॥౪॥౯॥షపూర్వస్యానఉపధాయా వా దీర్ఘోఽసంబుద్ధౌ సర్వనామస్థానే పరే-ఋభుక్షాణమ్ ఋభుక్షణం-నిగమే కిం-తక్షా తక్షాణౌ॥§॥జనితా మన్త్రే॥౬॥౪॥౫౩॥ఇడాదౌ తృచి ణిలోపో నిపాత్యతే-యో నః పితా జనితా॥§॥శమితా యజ్ఞే॥౬॥౪॥౫౪॥శమయితేత్యర్థః॥§॥యుప్లువోర్దీర్ఘశ్ఛన్దసి॥౬॥౪॥౫౮॥ల్యపీత్యనువర్తతే- వియూయ-విప్లూయ॥ఆడజాదీనామ్॥§॥ఛన్దస్యపి దృశ్యతే॥ ౬॥౪॥౭౩॥అనజాదీనామిత్యర్థః ఆనట్-ఆవః॥న మాఙ్యోగే॥§॥బహులం ఛన్దస్యమాఙ్యోగేఽపి॥౬॥౪॥౭౫॥జనిష్ఠా ఉగ్రస్సహసే తురాయ-మా వః క్షేత్రే పరబీజాన్యవాప్సుః॥§॥ఇరయో రే॥ ౬॥౪॥౭౬॥ ప్రథమం దధ్ర ఆపః- రేభావస్యాభీయత్వేనాసిద్ధత్వాదాతో లోపః-అత్ర రేశబ్దస్యేటి కృతే పునరపి రేభావః-తదర్థం సూత్రే ద్వివచనాన్తం నిర్దిష్టమిరయోరితి॥§॥ఛన్దస్యుభయథా॥౬॥౪॥౮౬॥భూసుధియోర్యణ్ స్యాదియజువజౌ చ- వనేషు చిత్రం విభ్వం-విభువం వా సుధ్యో హవ్యమగ్నే-సుధియో వా॥❊॥తన్వాదీనాం ఛన్దసి బహులమ్॥❊॥తన్వం పుషేమ-తనువం వా-త్ర్యమ్బకం-త్రియమ్బకమ్॥§॥తనిపత్యోశ్ఛన్దసి॥౬॥౪॥౯౯॥ఏతయోరుపధాలోపః క్ఙితి ప్రత్యయే-వితత్నిరే కవయః-శకునా ఇవ పప్తిమ॥§॥ఘసిభసోర్హలి చ॥౬॥౪॥౧౦౦॥సగ్ధిశ్చ మే-బబ్ధాం తే హరీ ధానాః॥హుఝల్భ్యో హేర్ధిః॥§॥శ్రుశృణుపౄకృవృభ్యశ్ఛన్దసి॥౬॥౪॥౧౦౨॥ శ్రుధీ హవం-శృణుధీ గిరః-రాయస్పూర్ధి-ఉరుణస్కృధి-అపావృధి॥§॥వా ఛన్దసి॥౩॥౪॥౮౮॥హిరపిద్వా॥§॥అఙితశ్చ॥౬॥౪॥౧౦౩॥హేర్ధిస్స్యాత్-రారన్ధి-రమేర్వ్యత్యయేన పరస్మైపదం శపశ్శ్లుః అభ్యాసదీర్ఘశ్చ-అస్మే ప్రయన్ధి-యుయోధి జాతవేదః- యమేశ్శపో లుక్- యాతేః శపశ్శ్లుః॥§॥మన్త్రేష్వాఙ్యాదేరాత్మనః॥౬॥౪॥౧౪౧॥ఆత్మన్ శబ్దస్యాదేర్లోపస్స్యాదాఙి-త్మనా దేవేషు ॥§॥విభాషర్జోశ్ఛన్దసి॥ ౬॥౪॥౧౬౨॥ ఋజుశబ్దస్య ఋతః స్థానే రస్స్యాద్వా కష్ఠేమేయస్సు-త్వం రజిష్ఠమనునేషి ఋజిష్ఠం వా॥§ ఋత్వ్యవాస్త్వ్యవాస్త్వమాధ్వీహిరణ్యయాని ఛన్దసి॥౬॥౪॥౧౭౫॥ఋతౌ భవ-ఋత్వ్యం- వాస్తుని భవం వాస్త్వ్యం వాస్త్వం చ-మధుశబ్దస్యాణి స్త్రియాం యణాదేశో నిపాత్యతే-మాధ్వీర్నస్సన్త్వోషధీః హిరణ్యశబ్దాద్విహితస్య మయటో మశబ్దస్య లోపో నిపాత్యతే-హిర

ణ్యామేనసవితారధేన॥ ——*ఇతిషష్ఠోధ్యాయః*—— శీఙోరుట్॥§॥బహుళంఛన్దసి॥౭॥౧॥౮॥రుడాగమస్స్యాత్-లోపస్తఆత్మనేపదేష్వి
తిపక్షేతలోపః- ధేనవ్న్రోదుహ్రే-లోపాభావేఘృతందుహ్రతే-అదృశ్రమస్య॥అతోభిసఐస్॥§॥బహుళంఛన్దసి॥౭॥౧॥౧౦॥అగ్నిర్దేవేభిః॥§॥నేత
రాచ్ఛన్దసి॥౭॥౧॥౨౬॥స్వమోరదడ్న-వార్త్రఘ్నమితరం-ఛన్దసికిమ్-ఇతరత్కాష్ఠమ్॥సమాసేఽనఞ్పూర్వేక్త్వోల్యప్॥§॥క్త్వాపిఛన్దసి॥౭॥౧॥
౩౮॥యజమానంపరిధాపయిత్వా॥§॥సుపాంసులుక్పూర్వసవర్ణాచ్ఛేయాడాడ్యాయాజాలః॥౭॥౧॥౩౯॥ఋజవస్సన్తుపన్థాః పన్థానఇతిప్రా
ప్తేసుః-పరమేవ్యోమన్-వ్యోమనిఇతిప్రాప్తేఙేర్లుక్-ధీతీ-మతీ-సుష్టుతీ-ధీత్యా-మత్యా-సుష్టుత్యేతిప్రాప్తేపూర్వసవర్ణదీర్ఘః యా సురథా
రథీతమా-దివిస్పృశాఅశ్వినా-యాసురథౌ-దివిస్పృశౌఅశ్వినావితి-ప్రాప్తేఆ- నతాద్బ్రాహ్మణం-నతమితి ప్రాప్తే- ఆత్- యాదేవవిద్మతా
త్వా-యంత్వమితి ప్రాప్తే- ఆత్-నయుష్మేవాజబన్ధవః- అస్మేఇన్ద్రాబృహస్పతీ - యుష్మాసుఅస్మభ్యమితి ప్రాప్తే-శే- ఉరుయా-ధృష్ణుయా-
ఉరుణా-ధృష్ణునేతిప్రాప్తే యా- నాభాపృథివ్యాః- నాభావితి ప్రాప్తే-డా-తా అనుష్ఠ్యోచ్యావయతాత్- అనుష్ఠానఽనుష్ఠా-వ్యవస్థావదజ్
అజ్నోడ్యా-సాధుయా-సాధ్వితిప్రాప్తే-యాచ్-వసన్తాయజేత-వసన్తఇతి ప్రాప్తేఆల్॥✽॥ ఇయాడియాజీకారాణాముపసంఖ్యానమ్॥ ✽
ఉర్వియా-దార్వియా-ఉరుణాదారుణేతి ప్రాప్తేఇయా-సుక్షేత్రియా-సుక్షేత్రిణేతిప్రాప్తేడియాచ్-దృతిన్నశుష్కంసరసీశయానం-జేరికా
రఇత్యాహుః-తన్త్రాద్యుదాత్తేపదే ప్రాప్తే-వ్యత్యయేనాన్తోదాత్తతా- వస్తుతస్తుజీవన్తాత్ జేర్లుక్- ఈకారాదేశస్యటోదాహరణాన్తరం
మృగ్యమ్॥✽॥ఆజయాజయారాముపసంఖ్యానమ్॥✽॥ప్రబాహవాసిసృతం - బాహునేతిప్రాప్తేఆజాదేశః- ఘేర్ఙితీతిగుణః-స్వప్నయా-స్వ
ప్నేనేతి ప్రాప్తేఆయాచ్ - సనస్సిన్దుమివనావయా- నావేతి ప్రాప్తేఅయాచ్-చిత్స్వరః॥§॥అమోమశ్॥౭॥౧॥౪౦॥మిబాదేశస్యామోమశ్
స్యాత్-అకారఉచ్చారణార్థః-శిత్త్వాత్సర్వాదేశః-అస్తిసిచఇతీట్-వధీంవృత్రమ్-అవధిషమితిప్రాప్తే॥ §॥లోపస్తఆత్మనేపదేషు॥౭॥౧॥౪౧॥
ఛన్దసి-దేవాఅదుహ్ర-అదుహతేతిప్రాప్తే- దక్షిణతఃశయే- శేతేఇతి ప్రాప్తే-ఆత్మేతికిమ్-ఉత్సన్దుహన్తి॥§॥ధ్వమోధ్వాత్॥౭॥౧॥౪౨॥అస
వ్రోష్మాణంవారయధ్వాత్-వారయధ్వమితిప్రాప్తే॥§॥యజధ్వైనమితిచ॥౭॥౧॥౪౩॥ఏనమిత్యస్మిన్పరేధ్వమోఽన్త్యలోపోనిపాత్యతే-
ధ్వైనంప్రియమేధాః- వకారస్యయకారోనిపాత్యతఇతివృత్తికారోక్తిః ప్రామాదికీ॥§॥తస్యతాత్॥౭॥౧॥౪౪॥మధ్యమపురుషబహు

స్థానే తాత్స్యాత్-గాత్రమస్యానూనంకృణుతాత్-కృణుతేతి ప్రాప్తే సూర్యంచక్షుర్గమయతాత్-గమయతేతిప్రాప్తే॥§॥తప్తనప్తనథనా
శ్చ॥౭॥౧॥౪౫॥తస్యేత్యేవ-శృణోతగ్రావాణః-శృణుతేతిప్రాప్తే తప్-సునోతన- పచతన బ్రహ్మావాహసే-దధాతనద్రవిణంచిత్రమస్మే-తన
ప్-మరుతస్తజ్జుజుష్టన-జుషధ్వమితి ప్రాప్తే వ్యత్యయేన పరస్మైపదంశ్లుశ్చ-విశ్వేదేవాసోమరుతోయతిష్ఠన - యత్సంఖ్యాకాః స్థేత్యర్థః యచ్ఛ
బ్దాచ్ఛాన్దసోడతిః అస్తేస్తస్యథనాదేశః॥§॥ఇదన్తోమసి॥౭॥౧॥౪౬॥మసీత్యవిభక్తికోనిర్దేశః-ఇకారఉచ్చారణార్థః-మస్ ఇత్యయమికారరూపచర
మావయవవిశిష్టస్స్యాత్ - మసఇగాగమస్స్యాదితియావత్ - నమోభరన్తఏమసి త్వమస్మాకంతవస్మసి-ఇమఃస్మ ఇతి ప్రాప్తే॥§॥క్త్వోయక్॥
౭॥౧॥౪౭॥దివంసుపర్ణోగత్వాయ॥§॥ఇష్ట్వీనమితిచ॥౭॥౧॥౪౮॥క్త్వాప్రత్యయస్యఈనమన్తాదేశోనిపాత్యతే-ఇష్ట్వీనందేవాన్-ఇష్ట్వేతిప్రా
ప్తే॥§॥స్నాత్వ్యాదయశ్చ॥౭॥౧॥౪౯॥ఆదిశబ్దః ప్రకారార్థః-ఆకారస్యఈకారోనిపాత్యతే-స్నాత్వీమలాదివ- పీత్వీసోమస్యవావృధే-
స్నాత్వాపీత్వేతి ప్రాప్తే॥§॥ఆజ్జసేరసుక్॥౭॥౧॥౫౦॥అవర్ణాన్తాదఙ్గాత్పరస్యజసోఽసుక్స్యాత్ - దేవాసః-బ్రాహ్మణాసః॥§॥శ్రీగ్రామణ్యో
శ్ఛన్దసి॥౭॥౧॥౫౬॥ఆమోనుట్-శ్రీణాముదారోధరుణోరయీణాం-సూతగ్రామణీనామ్॥§॥గోఃపాదాన్తే॥౭॥౧॥౫౭॥ విద్మాహి త్వా గోపతిం
శూరగోనాం పాదాన్తేకిం గవాంశతాపృక్షయామేషు పాదాన్తేపిక్వచిన్న-ఛన్దసిసర్వేషాం వైకల్పికత్వాత్ -విరాజంగోపతింగవామ్॥§॥ఛన్ద
స్యపిదృశ్యతే॥౭॥౧॥౭౬॥అస్థ్యాదీనామనఙ్-ఇన్ద్రోదధీచోఽస్థభిః॥§॥ఈచద్వివచనే॥౭॥౧॥౭౭॥అస్థ్యాదీనామిత్యేవ-అక్షీభ్యాంతేనాసికాభ్యామ్
§॥దృక్స్వవస్స్వతవసాంఛన్దసి॥౭॥౧॥౮౩॥ఏషాంనుమ్స్యాత్సౌ-కీదృఙ్ఙిన్ద్రః స్వవాన్ - స్వతవాన్॥ఉదోష్ఠ్యపూర్వస్య॥§॥బహులంఛన్దసి॥౭॥
౧॥౧౦౩॥తతురిః॥§॥హ్రుహ్వరేశ్ఛన్దసి॥౭॥౨॥౩౧॥హ్వరేర్నిష్ఠాయాంహ్రుఆదేశస్స్యాత్-అహ్రుతమసిహవిర్ధానమ్॥§॥అపరిహ్వృతాశ్చ॥౭॥
౨॥౩౨॥పూర్వేణ ప్రాప్తస్యాదేశస్యాభావోనిపాత్యతే అపరిహ్వృతాస్సనుయామవాజమ్॥§॥సోమేహ్వరితః॥౭॥౨॥౩౩॥ఇడ్గుణౌనిపా
త్యేతే మానస్సోమోహ్వరితః॥ §॥ గ్రసితస్కభితస్తభితోత్తభితచత్తవికస్తావిశస్తృశంస్తృశాస్తృతరుతృతరూతృవరుతృవరూతృవరూత్రీరు
జ్జ్వలితి క్షరితి క్షమితి వమిత్యమితీతిచ॥ ౭॥౨॥౩౪॥ అష్టాదశనిపాత్యన్తే-తత్ర గ్రసుస్కమ్భుస్తమ్భ్వేషాముదిత్త్వాన్నిష్ఠాయామిట్ప్రతిషేధే ప్రాప్తే
ఇణ్నిపాత్యతే-యువంశచీభిర్గ్రసితామముఞ్చతం-విష్కభితేఅజరే-యేనస్వస్తభితం-సత్యేనోత్తభితాభూమిః- స్తభితేత్యేవసిద్ధేఉత్పూర్వస్య

పునర్నిపాతనమన్యోపసర్గపూర్వస్యమాభూదితి-చతేయాంచనే-కసగతౌ-ఆఖ్యాంకస్త్యేడభావః-చత్తోఇతశ్చత్తామతః-త్రిధాహశ్యావమశ్వి
నావికస్తమ్-ఉత్తానాయై హృదయంయద్వికస్తం-నిపాతనబహుత్వాపేక్షం సూత్రే బహువచనంవికస్తాఇతి- తేనైకవచనాన్తోపిప్రయో
గస్సాధురేవ-శసుశంసుశాసుపభ్యస్తృచఇడభావః- ఏకస్త్వష్టురశ్వస్యావిశస్తా- గ్రావగ్రాభఉతశంస్తా-ప్రశాస్తాపోతా-తరతేఃవృఙ్ వృ
ఞోశ్చతృచఉట్ ఊట్ ఏతావాగమౌనిపాత్యేతే-తరుతారంరథానాం-తరూతారం-వరుతారం- వరూతారం-వరూత్రీర్భిస్సుశరణోనోఅస్తు-అ
త్రజీబన్తనిపాతనం ప్రపఞ్చార్థం-వరూతృశబ్దోహినిపాతితః- తతోఙీపాంగతార్థత్వాత్ -ఉజ్జ్వలాదిభ్యశ్చతుర్భ్యశ్శపఇకారాదేశోనిపాత్యతే-
జ్వలదీప్తౌ-క్షురసంచలనే-టువముడుద్గిరణే-అమగత్యాదిషు- ఇహక్షురితీత్యస్యానన్తరంక్షుమితీత్యపికేచిత్పఠన్తి-తత్రక్షుమూఙ్సహనేఇతిధాతు
ర్బోధ్యః- భాషాయాన్తుగ్రస్తసగ్ధసఘ్నోత్తభ్దచతితవికసితాః విశసితా- శంసితా-శాసితా- తరీతా-తరితా- వరీతా-వరితా-ఉజ్జ్వలతి-క్షురతి
పాఠాన్తరేక్షుమతే-వమతి-అమతి॥§॥ బభూథాతతన్థజగృభ్మవవర్థేతినిగమే॥౭॥౨॥౬౪॥ విద్మాతముత్సంయతఆబభూథ- యేనాన్తరిక్షముర్వాతత
న్థ-జగృభ్మాతేదక్షిణమిన్ద్రహస్తం-త్వంజ్యోతిషావితమోవవర్థ-భాషాయాంతుబభూవిథ-ఆతేనిథ-జగృహిమ- వవరిథేతి॥§॥సనింససనివాంసమ్॥
౭॥౨॥౬౯॥సనిమిత్యేతత్పూర్వాత్సనతేఃసనోతేర్వాక్వసోరిట్ ఏత్వాభ్యాసలోపాభావశ్చనిపాత్యతే॥❀॥పావకాదీనాంఛన్దసి॥❀॥ ప్రత్య
యస్థాత్కాదిత్వం నేతివాచ్యమ్॥హిరణ్యవర్ణాశ్శుచయఃపావకాః॥§॥ఘోర్లోపోలేటివా॥ ౭॥౩॥౭౦॥దధద్రత్నానిదాశుషే-సోమోదదద్గన్ధర్వా
య-యదగ్నిరగ్నయేదదాత్ ॥§॥మీనాతేర్నిగమే॥౭॥౩॥౮౧॥శితిహ్రస్వః- ప్రమినన్తి వ్రతాని-లోకేప్రమీణన్తి॥అస్తిసిచోఽపృక్తే॥§॥బహులంఛన్దసి॥
౭॥౩॥౯౭॥సర్వమాఇదం హ్రస్వస్యగుణః జసిచ॥❀॥జసాదిషుఛన్దసివావచనంప్రాఙ్ణౌచఙ్యుపధాయాః॥❀॥అధాశతక్రత్వోయూయం-శత
క్రతవః-పశ్వేనృభ్యోయథాగవేపశవే॥❀॥నాభ్యస్తస్యాచీతినిషేధేబహులంఛన్దసీతివక్తవ్యమ్॥❀॥ఆనుషగ్జుజోషత్ ॥§॥నిత్యంఛన్దసి॥౭॥౪॥౮॥
ఛన్దసివిషయేణౌచఙ్యుపధాయాఋవర్ణస్యఋన్నిత్యమ్-అవీవృధత్ ॥§॥నఛన్దస్యపుత్రస్య॥౭॥౪॥౩౫॥పుత్రభిన్నస్యఅదన్తస్యక్యచిఈత్వదీర్ఘౌన-
మిత్రయుః క్యాఛన్దసీతిఉః-అపుత్రస్యకిం-పుత్రీయన్తస్సుదానవః॥❀॥అపుత్రాదీనామితివాచ్యమ్॥❀॥జనీయన్తోఽన్వగ్రవః-జనమిచ్ఛన్తఇత్య
ర్థః॥§॥దురస్యుర్ద్రవిణస్యుర్వృషణ్యతిరిషణ్యతి॥౭॥౪॥౩౬॥ఏతేక్యచినిపాత్యన్తే-భాషాయాన్తుఉప్రత్యయాభావాత్ దుష్టీయతి ద్రవిణీయతి-

వృషీయతి-రిషీయతి॥§॥అశ్వాఘస్యాత్ ॥౭॥౪॥౩౭॥అశ్వఅఘపతయోఃక్యచిఆత్స్యాచ్ఛన్దసి-అశ్వాయన్తో మఘవన్-మా త్వా వృకా అఘాయవః
నఛన్దసీతినిషేధో నేత్వమాత్రస్య-కింతుదీర్ఘస్యాపి-అత్రేదమేవసూత్రంజ్ఞాపకమ్॥§॥దేవసుమ్నయోర్యజుషి కాఠకే॥౭॥౪॥౩౮॥అనయోఃక్యచిఆ
త్స్యాద్యజుషికఠశాఖాయాం-దేవాయన్తో యజమానాః-సుమ్నాయన్తో హవామహే-ఇహయజుశ్శబ్దో న మన్త్రమాత్రపరః కిన్తు వేదోపలక్షకః
తేన ఋగాత్మకేపి మన్త్రే యజుర్వేదస్థే భవతి-కించ-ఋగ్వేదేపి భవతి-స చేన్మన్త్రో యజుషి కఠశాఖాయాం దృష్టః-యజుషీతి కిం-దేవాఞ్జిగాతి సు
మ్నయుః-బహ్వృచానామప్యస్తి కఠశాఖా-తతో భవతి ప్రత్యుదాహరణమితి హరదత్తః॥§॥కవ్యధ్వరపృతనస్యర్చిలోపః॥౭॥౪॥౩౯॥సపూర్వాయా
నిష్ఠాకవ్యతాయోః-అధ్వర్యుం వా మధుపాణిం-దమయన్తం పృతన్యుమ్॥దధాతేర్హిః॥జహాతేశ్చ క్త్వి॥§॥విభాషా ఛన్దసి॥౭॥౪॥౪౪॥హిత్వా శరీరం
హాత్వా వా॥§॥సుధితవసుధితనేమధితధిష్వధిషీయచ॥౭॥౪॥౪౫॥సువసునేమపతత్పూర్వస్య దధాతేః క్తప్రత్యయే ఇత్వం నిపాత్యతే గర్భమ్మా
తాసుధితం వక్షణాసు వసుధితమగ్నౌ- నేమధితా న పౌంస్యా॥ క్త్విన్యపి దృశ్యతే॥ ఉత శ్వేతం వసుధితిం నిరేకే ధిష్వ వజ్రం దక్షిణ ఇన్ద్ర హస్తే-ధ
త్స్వేతి ప్రాప్తే-సురేతా రేతో ధిషీయ-ఆశీర్లిఙ్-ఇట్-ఇటోఽత్ -ధాసీయేతి ప్రాప్తే॥అపో భి॥✽॥మాసశ్ఛన్దసీతి వక్తవ్యమ్॥✽॥మాద్భిః-శరద్భిః॥
స్వవస్స్వతవసోరుషసశ్చేష్యతే॥స్వవద్భిః-అవతేరసున్-శోభనమవో యేషాం తే స్వవసః తైః-తు ఇతి సౌత్రో ధాతుః తస్మాదసున్-స్వం తవో యే
షాం తైః స్వతవద్భిః సముషద్భిరజాయథాః॥మిథునేఽసిః॥ వసేః కిచ్చేత్యసిప్రత్యయ ఇతి హరదత్తః-పఞ్చపాదీరీత్యా తు ఉషః కిదితి ప్రాగ్వ్యా
ఖ్యాతమ్॥నకవతేర్యఙి॥§॥కృషేశ్ఛన్దసి॥౭॥౪॥౬౪॥యఙి అభ్యాసస్య చుత్వం న -కరీకృష్యతే॥§॥ దాధర్తిదర్ధర్తిదర్ధర్షిబోభూతుతేతిక్తేఽలర్ష్యాప
నీఫణత్సంసనిష్యదత్కరిక్రత్కనిక్రదద్భరిభ్రద్దవిధ్వతోదవిద్యుతత్తరిత్రతః సరీసృపతం వరీవృజన్మర్మృజ్యాగనీగన్తీతి చ॥౭॥౪॥౬౫॥ ఏతేష్టాద
శ నిపాత్యన్తే ఆద్యాస్త్రయో ధృఙో ధారయతేర్వా-భవతేర్యఙ్లుగన్తస్య గుణాభావః- తేన భాషాయాం గుణో లభ్యతే-తిజేర్యఙ్లుగన్తాత్తఙ్ -ఇయ
ర్తేర్లటి హలాదిశ్శేషాపవాదో రేఫస్య లత్వమిత్వాభావశ్చ నిపాత్యతే-అలర్షి యుధ్మఖజకృత్పురన్దరం సిపా నిర్దేశోఽనతన్త్రమ్- అలర్తి దక్షుత-ఫణ
తేరాఙ్పూర్వస్య యఙ్లుగన్తస్య శతరి అభ్యాసస్య నీగాగమో నిపాత్యతే-అన్వాపనీఫణత్ -స్యన్దేస్సంప్రపూర్వస్య యఙ్లుకి శతరి అభ్యాసస్య నిక్ -ధాతు
సకారస్య షత్వం-కరోతేర్యఙ్లుగన్తస్యాభ్యాసస్య చుత్వాభావః-క్రన్దేర్లుఙి చ్లేరఙ్ ద్విర్వచనమభ్యాసస్య చుత్వాభావో నిగాగమశ్చ- కనిక్రదజ్జ

సుషుమ్ అక్రన్దీదిత్యర్థః-బిభర్తేరభ్యాసస్య జశ్త్వాభావః ఆయో భరి భ్రదోషధీషు-ధ్వరతేర్యఙ్లుగన్తస్య శతరి అభ్యాసస్య విగాగమః- ధాతోఃఋ కారలోపశ్చ-దవిధ్వతో రశ్మయస్సూర్యస్య-ద్యుతేర్యఙ్లుగన్తస్య శతరి అభ్యాసస్య సంప్రసారణాభావో ఽత్వం విగాగమశ్చ-దవిద్యుతద్దీద్యచ్ఛో శుచానః-తరతేః శతరిశ్లౌ అభ్యాసస్య రిగాగమః సహోర్జా తరిత్రతః-సృపేః శతరిశ్లౌ ద్వితీయైకవచనే రిగాగమో ఽభ్యాసస్య-వృజేశ్శతరిశ్లావభ్యాసస్య రీక్-వృజేర్లిటి ణల్ అభ్యాసస్య రుక్ ధాతోశ్చ యుక్-గమేరాఙ్పూర్వస్య లటి శ్లావభ్యాసస్య చుత్వాభావో ఽనీగాగమశ్చ వక్ష్యన్తీవేదాగనీగన్తి కర్ణమ్॥§॥ససూవేతి నిగమే॥ ౭॥౪॥౭౪॥ సూతేర్లిటి పరస్మైపదం వుగాగమో ఽభ్యాసస్య చాత్వం నిపాత్యతే గృష్టిస్ససూవ స్థవిరం-సుషువ ఇతి భాషాయామ్॥§॥బహులం ఛన్దసి॥౭॥౪॥౭౮॥ అభ్యాసస్య ఇకారస్స్యాచ్ఛన్దసి-పూర్ణాం వివష్టి-వశేరేతద్రూపమ్॥ ❁ ॥ ఇతి సప్తమోధ్యాయః ॥ ❁ ॥ ప్రసముపోదః పాదపూరణే॥౮॥౧॥౬॥ ఏషాం ద్వే స్తః పాదపూరణే-ప్రప్రాయమగ్నిః - సంసమిద్యువసే-ఉపోపమే పరామృశ-కినోన్నుమహర్షసే॥ §॥ఛన్దసీరః॥౮॥౨॥౧౫॥ ఇవర్ణాన్తాద్రేఫాన్తాచ్చ పరస్య మతోర్మస్య వస్స్యాత్ -హరివతే హర్యశ్వాయ గీర్వాన్॥§॥అనోనుట్॥౮॥౨॥౧౬॥ అన్నన్తాన్మతోర్నుట్స్యాత్ -అక్షణ్వన్తః కర్ణవన్తః-అస్థన్వన్తం యదనస్థా॥§॥ నాద్ఘస్య॥౮॥౨॥౧౭॥ నాన్తాత్పరస్య ఘస్య నుట్-సుపథిన్తరః॥❁॥ భూరిదావ్నస్తుడ్వాచ్యః॥ ❁॥భూరిదావత్తరో జనః॥❁॥ఈద్రథినః॥❁॥రథీతరః-రథీతమం రథీనామ్॥§॥నసత్తనిషత్తానుత్తప్రతూర్తసూర్తగూర్తాని ఛన్దసి॥౮॥౨॥౬౧॥ సదేర్నఞ్పూర్వాన్నిపూర్వాచ్చ నిష్ఠాయా నత్వాభావో నిపాత్యతే నసత్తమఞ్జసా-నిషత్తమస్య చరతః అసన్నం నిషణ్ణమితి ప్రాప్తే-ఉన్దేర్నఞ్పూర్వస్యానుత్తం-ప్రతూర్తమితి త్వరతేః తుర్వీత్యస్య వా-సూర్తమితి సృ ఇత్యస్య-గూర్తమితి గురీత్యస్య॥ §॥ అమ్నరూధరవరిత్యుభయథా ఛన్దసి॥౮॥౨॥౭౦॥ రుర్వా రేఫో వా-అమ్న ఏవ-అమ్నరేవ-ఊధ ఏవ-ఊధరేవ-అవ ఏవ-అవరేవ॥§ భువశ్చ మహావ్యాహృతేః॥౮॥౨॥౭౧॥భువ ఇతి భువరితి॥§॥ ఓమభ్యాదానే॥౮॥౨॥౮౭॥ ఓమ్‌శబ్దస్య ప్లుతస్స్యాదారమ్భే-ఓ౩మ్-అగ్నిమీళే పురోహితమ్ అభ్యాదానే కిమ్-ఓమిత్యేకాక్షరమ్॥§॥యే యజ్ఞకర్మణి॥౮॥౨॥౮౮॥ యే౩-యజామహే-యజ్ఞేతి కిం-యే యజామహే॥§॥ ప్రణవష్టేః॥ ౮॥౨॥౮౯॥ యజ్ఞకర్మణి టేరోమిత్యాదేశస్స్యాత్ -అపాం రేతాంసి జిన్వతోమ్-టేః కిం హలన్తేఽన్త్యస్య మా భూత్॥§॥యాజ్యాన్తః॥౮॥౨॥౯౦॥ యే యాజ్యాన్తా మన్త్రాః తేషామన్త్యస్య టేః ప్లుతో యజ్ఞకర్మణి-జిహ్వామగ్నే చకృషే హవ్యవాహామ్-౩-అన్తః కిం-యాజ్యానామృచాం వాక్యసముదాయరూపాణాం ప్రతి

వాక్యం టేః స్యాత్-సర్వాన్తస్య చేష్యతే॥§॥ బ్రూహిప్రేష్యశ్రౌషడ్వౌషడావహానామాదేః॥౮॥౨॥౯౧॥ ఏషామాదేః ప్లుతో యజ్ఞకర్మణి-అగ్న
యేఽనుబ్రూ౩హి-అగ్నయే ప్రే౩ష్య-అస్తు శ్రౌ౩షట్-సోమస్యాగ్నే వీహీ౩ వౌ౩షట్-అగ్నిమా౩వహ॥§॥అగ్నీత్ప్రేషణే పరస్య చ॥౮॥౨॥౯౨॥
అగ్నీధః ప్రేషణే ఆదేః ప్లుతః తస్మాత్పరస్య చ-ఓ౩ శ్రా౩వయ॥§॥విభాషా పృష్టప్రతివచనే హేః॥౮॥౨॥౯౩॥ ప్లుతః-అకార్షీః కటమ్ అకార్షం హి౩-
అకార్షం హి-పృష్టేతి కిం-కటం కరిష్యతి హి-హేః కిం-కరోమి నను॥§॥నిగృహ్యానుయోగే చ॥౮॥౨॥౯౪॥అత్ర యద్వాక్యం తస్య టేః ప్లుతో వా-అద్యా
మావాస్యేత్యాత్థ౩-అమావాస్యేత్యేవం వాదినం యుక్త్యా స్వమతాత్ప్రచ్యావ్య ఏవమనుయుజ్యతే॥§॥ఆమ్రేడితం భర్త్సనే॥౮॥౨॥౯౫॥దస్యో
దస్యో౩ ఘాతయిష్యామి త్వామ్-ఆమ్రేడితగ్రహణం ద్విరుక్తోపలక్షణం-చౌర౩ చౌర॥§॥అఙ్గయుక్తం తిఙాకాఙ్క్షమ్॥౮॥౨॥౯౬॥ అఙ్గేత్యనేన యు
క్తం తిఙన్తం ప్లవతే అఙ్గ కూజ౩- ఇదానీం జ్ఞాస్యసి జాల్మ-తిఙ్ కిమ్-అఙ్గ దేవదత్త మిథ్యా వదసి- ఆకాఙ్క్షం కిమ్-అఙ్గ పచ నైతదపరమాకాఙ్క్షతి-భ
ర్త్సనే ఇత్యేవ అఙ్గాధీష్వ భక్తం తవ దాస్యామి॥§॥విచార్యమాణానామ్॥౮॥౨॥౯౭॥ వాక్యానాం టేః ప్లుతః-హోతవ్యం దీక్షితస్య గృహా౩ఇ న
హోతవ్యా౩మితి-హోతవ్యం న హోతవ్యమితి విచార్యతే-ప్రమాణైర్వస్తుతత్త్వపరీక్షణం విచారః॥§॥పూర్వం తు భాషాయామ్॥౮॥౨॥
౯౮॥విచార్యమాణానాం పూర్వమేవ ప్లవతే అహిర్ను౩ రజ్జుర్ను-ప్రయోగాపేక్షం పూర్వత్వమ్-ఇహ భాషాగ్రహణాత్పూర్వయోగశ్ఛన్దసీతి
జ్ఞాయతే॥§॥ ప్రతిశ్రవణే చ॥౮॥౨॥౯౯॥ వాక్యస్య టేః ప్లుతః అభ్యుపగమే ప్రతిజ్ఞానే శ్రవణాభిముఖ్యే చ-గాం మే దేహి భో౩ః-హన్త తే దదామి౩-ని
త్యః శబ్దో భవితుమర్హతి౩-దత్తక కిమాత్థ౩॥§॥అనుదాత్తం ప్రశ్నాన్తాభిపూజితయోః॥౮॥౨॥౧౦౦॥అనుదాత్తః ప్లుతః స్యాత్-దూరాద్ధూతాదిషు సిద్ధ
స్య ప్లుతస్య అనుదాత్తత్వమాత్రమనేన విధీయతే అగ్నిభూతా౩ఇ-పట౩ఉ-అగ్నిభూతే పటో ఏతయోః ప్రశ్నాన్తే టేరనుదాత్తః ప్లుతః శోభనః ఖ
ల్వసి మాణవకా౩॥§॥చిదితి చోపమార్థే ప్రయుజ్యమానే॥౮॥౨॥౧౦౧॥ వాక్యస్య టేరనుదాత్తః ప్లుతః-అగ్నిచిద్భాయా౩త్-అగ్నిరివ భాయాది
త్యర్థః ఉపమార్థే కిం-కథంచిదాహుః-ప్రయుజ్యమానే కిమ్-అగ్నిర్మాణవకో భాయాత్॥§॥ఉపరిస్విదాసీదితి చ॥౮॥౨॥౧౦౨॥ టేః ప్లుతోఽనుదాత్తః
స్యాత్-ఉపరిస్విదాసీ౩త్-అధఃస్విదాసీ౩దిత్యత్ర తు విచార్యమాణానామిత్యుదాత్తః ప్లుతః॥§॥స్వరితమామ్రేడితేఽసూయాసమ్మతికోపకుత్సనే
షు॥౮॥౨॥౧౦౩॥స్వరితః ప్లుతః స్యాదామ్రేడితే పరేఽసూయాదౌ గమ్యే-అసూయాయామ్ అభిరూపకా౩ అభిరూపక రిక్తం తే ఆభిరూప్యం-సమ్మ

తా-అభిరూపక౩ అభిరూపకశోభనోఽసి-కోపే-అవనీతక౩ అవినీతకఇదానీంజ్ఞాస్యసిజాల్మ-కుత్సనే-శాక్తీక౩శాక్తీకరిక్తాతేశక్తిః॥§॥క్షియాశీః ప్రైషే
షుతిఙాకాఙ్క్షమ్॥౮॥౨॥౧౦౪॥క్షియాఆచారభేదః-ఆకాఙ్క్షస్యతిఙన్తస్య టేఃస్వరితఃప్లుతఃస్యాత్ ఆచారభేదే-స్వయంహిరథేనయాతి౩-ఉపా
ధ్యాయంపదాతింగమయతి-ప్రార్థనాయాం-పుత్రాంశ్చలప్సీష్ట౩-ధనంచతాత-వ్యాపారే-కటంచకురు౩ గ్రామంగచ్ఛ-ఆకాఙ్క్షంకిం-దీర్ఘాయు
రస్తు-అగ్నీదగ్నీన్విహర॥§॥అనన్త్యస్యాపిప్రశ్నాఖ్యానయోః॥౮॥౨॥౧౦౫॥అనన్త్యస్యాన్త్యస్యాపిపదస్య టేఃస్వరితఃప్లుతపతయోః-అగమః౩-
పూర్వా౩-న్ గ్రామా౩న్-సర్వపదానామయమ్-ఆఖ్యానే-అగమ౩ం-పూర్వా౩న్-గ్రామా౩న్॥§॥ప్లుతావైచఇదుతౌ॥౮॥౨॥౧౦౬॥దూరాద్ధూ
తాదిషుప్లుతోఽభిహితఃతత్రైవఐచఃప్రసఙ్గేతదవయవావిదుతౌప్లవేతే-ఐ౩తికాయన-ఔ౩పగవ-చతుర్మాత్రావత్రఐచౌసంపద్యేతే॥§॥ఏచోఽ
ప్రగృహ్యస్యాదూరాద్ధూతేపూర్వస్యార్ధస్యాదుత్తరస్యేదుతౌ॥౮॥౨॥౧౦౭॥అప్రగృహ్యస్యఏచఃఅదూరాద్ధూతేప్లుతవిషయేపూర్వస్యార్ధస్యా
కారఃప్లుతఃస్యాత్ ఉత్తరస్యత్వర్ధస్యఇదుతౌస్తః॥❁॥ప్రశ్నాన్తాభిపూజితవిచార్యమాణప్రత్యభివాదయాజ్యాన్తేష్వేవ॥❁॥ప్రశ్నాన్తే-అగమః
౩పూర్వా౩న్ గ్రామా౩న్-అగ్నిభూత౩ఇ-అభిపూజితే-భద్రంకరోషిపట౩ఉ-విచార్యమాణే-హోతవ్యందీక్షితస్యగృహా౩ఇ-ప్రత్యభివాదే
ఆయుష్మానేధిఅగ్నిభూత౩ఇ-యాజ్యాన్తే-స్తోమైర్విధేమాగ్నయ౩ఇ-పరిగణనంకిం విష్ణుభూతే౩ఘాతయిష్యామిత్వామ్॥❁॥అదూరాద్ధూతఇతిన
కర్తవ్యమ్॥❁॥పదాన్తగ్రహణంతుకర్తవ్యమ్॥❁॥ఇహమాభూత్-భద్రంకరోషిగౌ౩రితి-అప్రగృహ్యస్యకిం-శోభనేమాలే౩॥❁॥ఆమన్త్రి
తేఛన్దసిప్లుతవికారోఽయంవక్తవ్యః॥❁॥అగ్నా౩ఇపత్నీవా॥§॥తయోర్య్వావచిసంహితాయామ్॥౮॥౨॥౧౦౮॥ఇదుతోర్యకారవకారౌస్తఃఅచిసం
హితాయామ్-అగ్న౩యాశా-పట౩వాశా-అగ్న౩యిన్ద్రం-పట౩వుదకమ్ అచికిమ్-అగ్నా౩ఇవరుణౌ-సంహితాయాంకిమ్-అగ్నా౩ఇఇన్ద్రః-
సంహితాయామిత్యాధ్యాయసమాప్తేరధికారః ఇదుతోరసిద్ధత్వాదయమారమ్భః-సవర్ణదీర్ఘస్యశాకలస్యవానివృత్త్యర్థం-యవయోరసిద్ధ
త్వాత్-ఉదాత్తస్వరితయోర్యణఃస్వరితోఽనుదాత్తస్యేత్యస్యబాధనార్థోవా॥§॥మతువసోరుసంబుద్ధౌఛన్దసి॥౮॥౩॥౧॥రుఇత్యవిభక్తికోనిర్దే
శః-మత్వన్తస్యవస్వన్తస్యచరుస్స్యాత్-అలోఽన్త్యస్యేతిపరిభాషయానకారస్య-ఇన్ద్రమరుత్వఇహపాహిసోమం-హరివోమేదినంత్వా-ఛ
న్దసీరఇతివత్త్వమ్॥§॥దాశ్వాన్సాహ్వాన్మీఢ్వాంశ్చ॥౬॥౧॥౧౨॥ఏతేక్వసన్తానిపాత్యన్తే మీఢ్వస్తోకాయతనయాయ॥❁॥వనఉపసంఖ్యానమ్॥

॥ క్వనిబ్వనిపోస్సామాన్యేన గ్రహణమ్- అనుబన్ధస్యేహానిర్దేశాత్ -యస్త్వాయన్తం వసునా ప్రాతరిత్వః- ఇణః క్వనిప్॥ §॥ ఉభయథర్క్షు॥
౮॥౩॥౮॥ అమ్పు రేఫవినకారస్య రుర్వా- పశూంస్తాంశ్చక్రే॥§॥ దీర్ఘాదటి సమానపాదే॥ ౮॥౩॥౯॥ దీర్ఘాన్నకారస్య రుర్వా స్యాదటి- తౌ చేన్నా
టావేకపాదస్థౌ స్యాతాం- దేవాఀ అచ్ఛా సుమతీ- మహాఀ ఇన్ద్రో య ఓజసా- ఉభయథేత్యనువృత్తేర్నేహ- ఆదిత్యాన్యాచిషామహే॥ §॥ ఆతో
ఽటి నిత్యమ్॥ ౮॥ ౩॥ ౩॥ అటి పరత ఆకారాత్పూర్వస్య రోః స్థానే నిత్యమనునాసికః - మహాఀ ఇన్ద్రః- తైత్తిరీయాస్తు అనుస్వారమధీయతే తత్ర ఛా
న్దసో వ్యత్యయ ఇతి ప్రాఞ్చః ఏవం చ సూత్రస్య ఫలం చిన్త్యమ్॥§॥ స్వతవాన్పాయౌ॥ ౮॥ ౩॥౧౧॥ రుర్వా- భువస్తస్య స్వతవాః పాయురగ్నే॥§॥ ఛ
న్దసి వా ప్రామ్రేడితయోః॥ ౮॥ ౩॥౪౯॥ విసర్గస్య సో వా స్యాత్ కుప్వోః- ప్రశబ్దమామ్రేడితం చ వర్జయిత్వా- అగ్నే త్రాతరృతస్కవిః గిరిర్న వి
శ్వతస్పృథుః- నేహ- వసునః పూర్వ్యః పతిః. అప్రేత్యాదికిమ్ అగ్నిః ప్రవిద్వాన్- పురుషః పురుషః॥§॥ కఃకరత్కరతికృధికృతేష్వనదితేః॥ ౮॥ ౩॥
౫౦॥ విసర్గస్య సః స్యాత్ - ప్రదివో అపస్కః యథా నో వస్యసస్కరత్ సుపేశసస్కరతి- ఉరుణస్కృధి సోమం చా సుమ్నే యువత్సు నస్కృ
తమ్- అనదితేరితి కిం- యథా నో అదితిః కరత్ ॥§॥ పఞ్చమ్యాః పరావధ్యర్థే॥ ౮॥ ౩॥ ౫౧॥ పఞ్చమీవిసర్గస్య సః స్యాదుపరిభావార్థే పరిశబ్దే పరతః- దివ
స్పరి ప్రథమం జజ్ఞే- అధ్యర్థే కిం- దివః పృథివ్యాః పర్యోజః॥§॥ పాతౌ చ బహులమ్॥ ౮॥ ౩ ॥ ౫౨॥ పఞ్చమ్యా ఇత్యేవ- సూర్యో నో దివస్పాతు॥§॥ షష్ఠ్యాః
పతిపుత్రపృష్ఠపారపదపయస్పోషేషు॥ ౮॥ ౩॥ ౫౩॥ వాచస్పతిం విశ్వకర్మాణం- దివస్పుత్రాయ సూర్యాయ దివస్పృష్ఠం భన్దమానః- తమసస్పా
రమస్య- పరివీత ఇళస్పదే- దివస్పయో దిధిషాణాః- రాయస్పోషం యజమానేషు॥§॥ ఇడాయా వా॥ ౮॥౩॥ ౫౪॥ పతిపుత్రాదిషు పరేషు- ఇళాయా
స్పుత్రః- ఇళాయాస్పదే- ఇళాయాః పదే॥ నిసస్తపతావనాసేవనే॥ నిసః సకారస్య మూర్ధన్యః స్యాత్ - నిష్టప్తం రక్షో నిష్టప్తా అరాతయః. అనాసే
వనే కిం- నిస్తపతి- పునః పునస్తపతీత్యర్థః ॥§॥ యుష్మత్తత్తక్షుష్వన్తః పాదమ్॥ ౮॥౩॥౧౦౩॥ పాదమధ్యస్థస్య సస్య మూర్ధన్యః స్యాత్ తకారాదిష్వేషు
పరేషు- యుష్మాదేశాః త్వం త్వా తే తవాః- త్రిభిష్ట్వం దేవ సవితః తేభిష్ట్వా- అభిష్టే- అప్స్వగ్నే సధిష్టవ- అగ్నిష్టద్విశ్వం- ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః
అన్తః పాదం కిం తదగ్నిస్తదర్యమా- యన్మ ఆత్మనో మిన్దాభూదగ్నిస్తత్పునరాహార్జాతవేదా విచర్షణిః- అత్రాగ్నిరితి పూర్వపాదస్యాన్త్యో తతున
ధ్యమః॥§॥ యజుష్యేకేషామ్॥ ౮॥ ౩॥౧౦౪॥ యుష్మత్తత్తక్షుషు పరతః సస్య మూర్ధన్యో వా- అర్చిభిష్ట్వమ్- అగ్నిష్టేఽగ్రమ్- అర్చిభిష్టతక్షుః- ప...

ఓజిష్ఠాభిస్త్వమిత్యాది॥ § ॥ స్తుతస్తోమయోశ్ఛన్దసి॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౧౦౫ ॥ నృభిష్టుతస్య-నృభిస్తుతస్య-గోష్టోమం- గోస్తోమం-పూర్వపదాదిత్యేవసిద్ధే ప్రపఞ్చార్థమిదమ్॥ § ॥ పూర్వపదాత్ ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౧౦౬ ॥ పూర్వపదస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య సస్య షో వా-యదిన్ద్రాగ్నీ దివిష్ఠః-యువం హి స్థః స్వర్పతీ॥ § ॥ సుఞః॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౧౦౭ ॥ పూర్వపదస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య సుఞో నిపాతస్య సస్య షః- ఊర్ధ్వ ఊషుణః-అభీషుణః॥ § ॥ సనోతేరనః॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౧౦౮ ॥ గోషా ఇన్దో నృషా అసి- అనః కిం-గోసనిః॥ § ॥ సహేః పృతనర్తాభ్యాం చ ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౧౦౯ ॥ పృతనాషాహమ్- ఋతాషాహం చాత్ ఋతిషాహమ్॥ § ॥ నివ్యభిభ్యోఽడ్వ్యవాయే వా ఛన్దసి ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౧౧౯ ॥ న్యషీదత్-న్యసీదత్-వ్యషీదత్-వ్యసీదత్-అభ్యష్టౌత్-అభ్యస్తౌత్ ॥ § ॥ ఛన్దస్యృదవగ్రహాత్ ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౨౬ ॥ ఋకారాన్తాదవగ్రహాత్పరస్య నస్య ణః నృమణాః- పితృయాణమ్॥ § ॥ నశ్చ ధాతుస్థోరుషుభ్యః॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౨౭ ॥ ధాతుస్థాత్ - అగ్నే రక్షాణః శిక్షాణో అస్మిన్-ఉరుణస్కృధి అభిషుణః మోషుణః॥

* ఇత్యష్టమోఽధ్యాయః, *

అథ స్వరప్రకరణమ్,

§ ॥ అనుదాత్తం పదమేకవర్జమ్॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౫౮ ॥ పరిభాషేయం స్వరవిధివిషయా- యస్మిన్పదే యస్యోదాత్తః స్వరితో వా విధీయతే తమేకమచం వర్జయిత్వా శేషం తత్పదమనుదాత్తాచ్కం స్యాత్ - గోపాయతం నః-అత్ర సనాద్యన్తా ఇతి ధాతుత్వే ధాతుస్వరేణ యకారాత్ ఆకార ఉదాత్తః-శిష్టమనుదాత్తమ్॥ ❁ ॥ సతిశిష్టస్వరబలీయస్త్వమన్యత్ర వికరణేభ్య ఇతి వాచ్యమ్॥ ❁ ॥ తేనోక్తోదాహరణే ధాతుస్వరః ఆయస్య ప్రత్యయస్వరశ్చ న శిష్యతే- అన్యత్రేతి కిం- యజ్ఞం యజ్ఞ మభి వృధే గృణీతః-అత్ర సతిశిష్టోఽపి శ్నా ఇత్యస్య స్వరో న శిష్యతే కింతు తస ఏవ॥ § ॥ అనుదాత్తస్య చ యత్రోదాత్తలోపః॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౬౧ ॥ యస్మిన్ననుదాత్తే పరే ఉదాత్తో లుప్యతే తస్యోదాత్తః స్యాత్ - దేవీం వాచమ్ అత్ర ఙీబుదాత్తః॥ § చౌ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౨౨౨ ॥ లుప్తనకారేఽఞ్చతౌ పరే పూర్వస్యాన్తోదాత్తః స్యాత్-ఉదాత్తనివృత్తిస్వరాపవాదః- దేవద్రీచీం నయత దేవయన్తః ॥ ❁ ॥ అతద్ధిత ఇతి వాచ్యమ్॥ ❁ ॥ దాధీచః మాధూచః- ప్రత్యయస్వర ఏవాత్ర ॥ § ॥ ఆమన్త్రితస్య చ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౯౮ ॥ ఆమన్త్రితవిభక్త్యన్తస్యాదిరుదాత్తః స్యాత్ -అగ్న ఇన్ద్ర వరుణ మిత్ర దేవాః॥ § ॥ ఆమన్త్రితస్య చ ॥ ౮ ॥ ౧ ॥ ౧౯ ॥ పదాత్పరస్యాపాదాదిస్థితస్యామన్త్రితస్య సర్వస్యానుదాత్తః స్యాత్ - ప్రాగుక్తస్య షాష్ఠస్యాపవాదోఽయమాష్టమికః-ఇమం మే గఙ్గే యమునే సరస్వతి-అపాదాదౌ కిం-శుతుద్రి స్తోమమ్॥ ఆమన్త్రితం పూర్వ

మవిద్యమానవత్ ॥ అగ్న ఇన్ద్ర - అత్ర ద్వన్ద్వాదీనాం నిఘాతో న - పూర్వస్యావిద్యమానత్వేన పదాత్పరత్వాభావాత్ ॥ నామన్త్రితే సమానాధికరణే సామాన్యవచనమ్ ॥ సమానాధికరణే ఆమన్త్రితే పరే విశేష్యం పూర్వమవిద్యమానవన్న - అగ్నే తేజస్విన్ - అగ్నే భ్రాతః - సామాన్యవచనం కిం పర్యాయేషు మా భూత్ - అఘ్న్యే దేవి సరస్వతి ॥ § ॥ సామాన్యవచనం విభాషితం విశేషవచనే ॥ ౮ ॥ ౧ ॥ ౭౪ ॥ అత్ర భాష్యకృతా బహువచనమితి పూరితం - సామాన్యవచనమితి పూర్వసూత్రే యోజితమ్. ఆమన్త్రితాన్తే విశేషణే పరే పూర్వం బహువచనాన్తమవిద్యమానవద్వా - దేవీష్షడుర్వీరురుణః కృణోత - అత్ర దేవీనాం విశేషణం షడితి - దేవాశ్శరణ్యాః - ఇహ ద్వితీయస్య నిఘాతో వైకల్పికః ॥ § ॥ సుబామన్త్రితే పరాఙ్గవత్స్వరే ॥ ౨ ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ సుబన్తమామన్త్రితే పరే పరస్యాఙ్గవత్స్యాత్ స్వరే కర్తవ్యే - ద్రవత్పాణీ శుభస్పతీ శుభ ఇతి శుభేః క్విబన్తాత్ షష్ఠ్యన్తం తస్య పరశరీరానుప్రవేశే షాష్ఠికమామన్త్రితాద్యుదాత్తత్వం - న చాష్టమికో నిఘాతశ్శఙ్క్యః - పూర్వామన్త్రితస్యావిద్యమానవత్త్వేన పాదాదిత్వాత్ - యత్తే దివో దుహితర్మర్తభోజనమ్ - ఇహ దివశ్శబ్దస్యాష్టమికో నిఘాతః - పరశునా వృశ్చన్ ॥ ❁ ॥ షష్ఠ్యామన్త్రితకారకవచనమ్ ॥ ❁ ॥ షష్ఠ్యన్తమామన్త్రితాన్తం ప్రతియత్కారకం తద్వాచకం చేతి పరిగణనం కర్తవ్యమిత్యర్థః - తేనేహ న - అయమగ్నే జరితా - ఏతేనాగ్నే బ్రహ్మణా - సమర్థానువృత్త్యా వా సిద్ధమ్ ॥ ❁ ॥ పూర్వాఙ్గవచ్చేతి వక్తవ్యమ్ ॥ ❁ ॥ ఆ తే పితర్మరుతామ్ - ప్రతిత్వా దుహితర్దివః ॥ ❁ ॥ అవ్యయానాం న ॥ ❁ ॥ ఉచ్చైరధీయాన ॥ ❁ ॥ అవ్యయీభావస్య త్విష్యతే ॥ ❁ ॥ ఉపాగ్న్యధీయాన ॥ § ॥ ఉదాత్తస్వరితయోర్యణస్స్వరితోఽనుదాత్తస్య ॥ ౮ ॥ ౨ ॥ ౪ ॥ ఉదాత్తస్థానే స్వరితస్థానే చ యో యణ్ తతః పరస్యానుదాత్తస్య స్వరితస్స్యాత్ - అభ్యభి హి - స్వరితస్య యణః ఖల్వ్యైశా - అస్య స్వరితస్య త్రైపాదికత్వేనాసిద్ధత్వాచ్ఛేషనిఘాతో న ॥ § ॥ ఏకాదేశ ఉదాత్తేనోదాత్తః ॥ ౮ ॥ ౨ ॥ ౫ ॥ ఉదాత్తేన సహైకాదేశ ఉదాత్తస్స్యాత్ - వ్యో౩శ్వాః - క్వావరమ్మరుతః ॥ § ॥ స్వరితో వానుదాత్తే పదాదౌ ॥ ౮ ॥ ౨ ॥ ౬ ॥ అనుదాత్తే పదాదౌ పర ఉదాత్తేన సహైకాదేశస్స్వరితో వా స్యాత్ - పక్షే పూర్వసూత్రేణోదాత్తః - వీ౩దం జ్యోతిర్హృదయే - అస్య శ్లోకో దివీయతే - వ్యవస్థితవిభాషాత్వాదికారయోస్స్వరితః దీర్ఘప్రదేశే తూదాత్తః - కించ ఏజః పదాన్తాదితి పూర్వరూపే స్వరిత ఏవ - తేఽవదన్ - సో౩యమాగాత్ - ఉక్తం చ ప్రాతిశాఖ్యే ॥ ఇకారయోశ్చ ప్రశ్లేషే క్షైప్రాభినిహితేషు చ ॥ § ॥ ఉదాత్తాదనుదాత్తస్య స్వరితః ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౬౬ ॥ ఉదాత్తాత్పరస్యానుదాత్తస్య స్వరితస్స్యాత్ - అగ్నిమీళే - అస్యాప్యసిద్ధత్వాచ్ఛేషనిఘాతో న - తమీశానాసః ॥ § ॥ నోదాత్తస్వరితోదయమగార్గ్య

కాశ్యపగాలవానామ్॥౮॥౪॥౬౭॥ఉదాత్తపరః స్వరితపరశ్చానుదాత్తః స్వరితో న స్యాత్ - గార్గ్యాదిమతే తు స్యాదేవ-ప్రయఆరుః న్యోఽశ్వాః ౩ క్వా ౩ భీశవః॥§॥ఏకశ్రుతిదూరాత్సంబుద్ధౌ॥౧॥౨॥౩౩॥దూరాత్సంబోధనే వాక్యమేకశ్రుతిస్స్యాత్ - త్రైస్వర్యాపవాదః-ఆగచ్ఛభోమాణవక॥ §॥యజ్ఞకర్మణ్యజపన్యూఙ్ఖసామసు॥౧॥౨॥౩౪॥యజ్ఞక్రియాయాంమన్త్ర ఏకశ్రుతిస్స్యాత్ జపాదీన్వర్జయిత్వా-అగ్నిర్మూర్ధాదివఃకకుత్ -యజ్ఞేతికిం- స్వాధ్యాయకాలే త్రైస్వర్యమేవ-అజపేతికిం-మమాగ్నేవర్చోవిహవేష్వస్తు-జపో నామ ఉపాంశుప్రయోగః-యథాజలే నిమగ్నస్య-న్యూఙ్ఖా నామ షోడశ ఓకారాః గీతిషు సామాఖ్యా॥§॥ఉచ్చైస్తరాం వా వషట్కారః॥౧॥౨॥౩౫॥యజ్ఞకర్మణి వౌషట్ శబ్ద ఉచ్చైస్తరాం వా స్యాదేకశ్రుతిర్వా సోమస్యాగ్నే వీహీ౩ వౌ౩షట్॥§॥విభాషాఛన్దసి॥౧॥౨॥౩౬॥ఛన్దసి విభాషా ఏకశ్రుతిస్స్యాత్ -వ్యవస్థితవిభాషేయం-సంహితాయాం త్రైస్వర్యం- బ్రాహ్మణే ఏకశ్రుతిర్బహ్వృచానామ్-అన్యేషామపి యథాసంప్రదాయం వ్యవస్థా॥§॥న సుబ్రహ్మణ్యాయాం స్వరితస్య తూదాత్తః॥౧॥౨॥౩౭॥సు బ్రహ్మణ్యాఖ్యే నిగదే యజ్ఞకర్మణీతి విభాషా ఛన్దసీతి చ ప్రాప్తా ఏకశ్రుతిర్న స్యాత్ స్వరితస్యోదాత్తశ్చ స్యాత్ సుబ్రహ్మణ్యోమ్-సుబ్రహ్మణిసా ఘరితేయత్ ॥✻॥అసావిత్యన్తః॥✻॥తస్మిన్నేవ నిగదే ప్రథమాన్తస్యాన్త ఉదాత్తస్స్యాత్ -గార్గ్యో యజతే-ఇత్ త్వాప్రాప్త అద్యుదాత్తోఽనేన బాధ్యతే॥✻॥అముష్యేత్యన్తః॥✻॥షష్ఠ్యన్తస్యాపి ప్రాగ్వత్ -దాక్షేః పితా యజతే॥✻॥స్యాన్తస్యోపోత్తమం చ॥✻॥ చాదన్తః తేన ద్వావుదాత్తౌ-గార్గ్యస్య పితా యజతే॥✻॥వా నామధేయస్య॥✻॥స్యాన్తస్య నామధేయస్య ఉపోత్తమముదాత్తం వా స్యాత్ - దేవదత్తస్య పితా యజతే॥§॥దేవబ్రహ్మణోరనుదాత్తః॥౧॥౨॥౩౮॥అనయోః స్వరితస్యానుదాత్తస్స్యాత్సుబ్రహ్మణ్యాయాం-దేవా బ్రహ్మాణ ఆగచ్ఛత॥§॥స్వరితాత్సంహితాయామనుదాత్తానామ్॥౧॥౨॥౩౯॥స్వరితాత్పరేషామనుదాత్తానాం సంహితాయామేకశ్రుతిః స్యాత్ -ఇమమ్మే గఙ్గే యమునే సరస్వతి॥ §॥ఉదాత్తస్వరితపరస్య సన్నతరః॥౧॥౨॥౪౦॥ఉదాత్తస్వరితౌ పరౌ యస్మాత్ తస్యానుదాత్తస్యానుదాత్తతరస్స్యాత్ - సరస్వతిశుతుద్రి-వ్యచ ష్ణయత్స్వః-॥తస్య పరమామ్రేడితమ్॥§॥అనుదాత్తం చ॥౮॥౧॥౩॥ద్విరుక్తస్య పరం రూపమనుదాత్తం స్యాత్ -దివే దివే॥✻॥సాధారణస్వరాః॥✻॥ §॥ధాతోః॥౬॥౧॥౧౬౨॥అన్త ఉదాత్తస్స్యాత్ - గోపాయతన్నః అసత్యః॥§॥స్వపాదిహింసామచ్యనిటి॥౬॥౧॥౧౮౮॥స్వపాదీనాం హింసే శ్చానిట్యజాదౌ లసార్వధాతుకే పరే ఆదిరుదాత్తో వా స్యాత్ -స్వపాదిరదాద్యన్తర్గణః-స్వపన్తి-శ్వసన్తి- హింసన్తి-పక్షే ప్రత్యయస్వరేణ మధ్యో

దాత్తతా॥ కిత్యేవేష్యతే॥ నేహ-స్వపాని- హినసాని॥ §॥అభ్యస్తానామాదిః॥౬॥౧॥౧౮౯॥ అనిట్యజాదౌ లసార్వధాతుకే పరే అభ్యస్తానామాది రుదాత్తః యేదదతి ప్రియావసు- పరత్వాచ్చిత్స్వరమయంబాధతే- దధానా ఇన్ద్రే॥§॥అనుదాత్తే చ॥౬॥౧॥౧౯౦॥ అవిద్యమానోదాత్తే లసార్వధాతుకే పరేఽభ్యస్తానామాదిరుదాత్తః-దధాసి రత్నం ద్రవిణం చ దాశుషే॥§॥భీహ్రీభృహుమదజనధనదరిద్రాజాగరాం ప్రత్యయాత్పూర్వంపితి॥౬॥౧॥౧౯౨॥ భీప్రభృతీనామభ్యస్తానాంపితి లసార్వధాతుకే పరే ప్రత్యయాత్పూర్వముదాత్తం స్యాత్ -యోఽగ్నిహోత్రం జుహోతి-మమత్తు నః పరిజ్మా-మాతా యద్వీరం దధనత్ -జాగర్షి త్వమ్॥ §॥లితి॥౬॥౧॥౧౯౩॥ ప్రత్యయాత్పూర్వముదాత్తం-చకీర్షకః॥ §॥ఆదిర్ణముల్యన్యతరస్యామ్॥౬॥౧॥౧౯౪॥అభ్యస్తానామాదిరుదాత్తో వా ణముల్పరే లోలూయంలోలూయం-పక్షే లిత్స్వరః॥§॥అచః కర్తృయకి॥౬॥౧॥౧౯౫॥ ఉపదేశేఽజన్తానాం కర్తృయకి పరే ఆదిరుదాత్తో వా లూయతే కేదారః స్వయమేవ॥§॥చఙ్యన్యతరస్యామ్॥౬॥౧॥౨౧౮॥ చఙన్తే ధాతావుపోత్తమముదాత్తం వా-మాహీచీకరతాం-ధాత్వకార ఉదాత్తః-పక్షాన్తరే చఙుదాత్తః-॥ ——* ఇతి ధాతుస్వరాః *—— ॥§॥కర్షాత్వతో ఘఞోఽన్త ఉదాత్తః॥౬॥౧॥౧౫౯॥ కర్షతేర్ధాతోరాకారవతశ్చ ఘఞన్తస్యాన్త ఉదాత్తః స్యాత్ -కర్షః-శపా నిర్దేశాత్తుదాది రాద్యుదాత్త ఏవ-కర్షః-పాకః॥ §॥ఉఞ్ఛాదీనాం చ॥౬॥౧॥౧౬౦॥ అన్త ఉదాత్తః స్యాత్ ఉఞ్ఛాదిషు-యుగశబ్దో ఘఞన్తోఽగుణో నిపాత్యతే కాలవిశేషే రథాద్యవయవే చ- వైశ్వానరః కుశికేభిర్యుగేయుగే- అన్యత్ర యోగేయోగే తవస్తరం-భక్షశబ్దో ఘఞన్తః- గావః సోమస్య ప్రథమస్య భక్షః' ఉత్తమశశ్వత్తమావపి॥ ఉత్తమం వరుణ- శశ్వత్తమమీళతే॥§॥చతురశ్శసి॥ ౬॥౧॥౧౬౭॥ చతురోఽన్త ఉదాత్తః శసి పరే- చతురః కల్పయన్తః- అచిర ఇతి రాదేశస్య పూర్వవిధౌ స్థానివత్త్వాన్నేహ- చతస్రః పశ్య-చ తేరురన్- నిత్త్వాదాద్యుదాత్తతా॥§॥ఝల్యుపోత్తమమ్॥౬॥౧॥౧౮౦॥ షట్త్రిచతుర్భ్యో యా ఝలాదిర్విభక్తిస్తదన్తే పదే ఉపోత్తమముదాత్తం స్యాత్ -అధ్వర్యుభిః పఞ్చభిః-నవభిర్వాజైర్నవతీ చ-సప్తభ్యో జాయమానః-ఆదశభిర్వివస్వతః ఉపోత్తమం కిమ్. ఆషడ్భిర్హూయమానః-విశ్వైర్దేవైస్త్రిభిః ఝలి కిం-నవానాం నవతీనామ్॥§॥విభాషా భాషాయామ్॥౬॥౧॥౧౮౧॥ ఉక్తవిషయే॥§॥సర్వస్య సుపి॥౬॥౧॥౧౯౧॥ సుపి పరే సర్వశబ్దస్యాదిరుదాత్తః స్యాత్ -సర్వే నన్దన్తి యశసా॥§॥ఞ్నిత్యాదిర్నిత్యమ్॥౬॥౧॥౧౯౭॥ ఞిదన్తస్య నిదన్తస్య చాదిరుదాత్తః స్యాత్ -యస్మిన్విశ్వాని పౌంస్యా-పుంసః కర్మణి బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ - సుతే దధిష్వనశ్చనః-చాయ తేరసున్-

చాయతేరన్నె హ్రస్వశ్చేతిచకారాదసుమోనుడాగమశ్చ॥ §॥ పథిమథోస్సర్వనామస్థానే॥ ౬॥౧॥౧౯౯॥ఆదిరుదాత్తస్స్యాత్-అయంపన్థాః సర్వనామస్థానేకిం- జ్యోతిష్మతఃపథోరక్ష-ఉదాత్తనివృత్తిస్వరేణాన్తోదాత్తంపదమ్॥§॥అన్తశ్చతవైయుగపత్॥౬॥౧॥౨౦౦॥తవైప్రత్యయాన్తస్యాద్యన్తౌయుగపదుదాత్తౌస్తః- హర్షసేదాతవాఉ॥ §॥క్షయోనివాసే॥ ౬॥౧॥౨౦౧॥ ఆద్యుదాత్తస్స్యాత్- స్వేక్షయేశుచివ్రత- పరజన్తః॥§॥జయఃకరణమ్॥౬॥౧॥౨౦౨॥కరణవాచీజయశబ్దఆద్యుదాత్తస్స్యాత్ - జయత్యనేనజయోశ్వః॥§॥వృషాదీనాంచ॥౬॥౧॥౨౦౩॥ఆదిరుదాత్తః-ఆకృతిగణోఽయం-వాజేభిర్వాజినీవతీ-ఇన్ద్రంవాణీః॥§॥సంజ్ఞాయాముపమానమ్॥౬॥౧॥౨౦౪॥ఉపమానశబ్దః సంజ్ఞాయామాద్యుదాత్తః-చఞ్చేవచఞ్చా-కనోత్రలుప్-ఏతదేవజ్ఞాపయతిక్వచిత్స్వరవిధౌప్రత్యయలక్షణంనేతి-సంజ్ఞాయాంకిమ్-అగ్నిర్మాణవకః-ఉపమానంకిం-చైత్రః॥§॥నిష్ఠాచద్వ్యజనాత్॥౬॥౧॥౨౦౫॥నిష్ఠాన్తస్యద్వ్యచఃసంజ్ఞాయామాదిరుదాత్తఃనత్వాకారః-దత్తః-ద్వ్యచ్కిం-చిన్తితః-అనాత్కిం-త్రాతః-సంజ్ఞాయామిత్యనువృత్తేర్నేహ కృతం-హృతమ్॥§॥శుష్కధృష్టౌ॥౬॥౧॥౨౦౬॥ఏతావాద్యుదాత్తౌస్తః-అసంజ్ఞార్థమిదమ్- అత్రసన్నశుష్కమ్॥ §॥ఆశితఃకర్తా॥౬॥౧॥౨౦౭॥కర్తృవాచీఆశితశబ్దఆద్యుదాత్తః -కృషన్నిత్ఫాలఆశితమ్॥§॥రిక్తేవిభాషా॥౬॥౧॥౨౦౮॥రిక్తశబ్దేవాదిరుదాత్తః-రిక్తః-సంజ్ఞాయాంతునిష్ఠాచద్వ్యజనాదితినిత్యమాద్యుదాత్తత్వంపూర్వవిప్రతిషేధేన॥§॥జుష్టార్పితేచఛన్దసి॥ ౬॥౧॥౨౦౯॥ఆద్యుదాత్తేవాస్తః॥ §॥నిత్యమ్మన్త్రే॥౬॥౧॥౨౧౦॥ఏతయోస్మన్త్రంశక్యమకర్తుం-జుష్టోదమూనాః - షళరఆహురర్పితమిత్యాదేఃపూర్వేణైవసిద్ధేః ఛన్దసిపారస్యవ్యవస్థితతయావిపరీతాపాదనాయోగాత్ -అర్పితాష్షష్టిర్నచలాచలాసఇత్యత్రాన్తోదాత్తదర్శనాచ్చ॥§॥యుష్మదస్మదోర్ఙసి॥౬॥౧॥౨౧౧॥ఆదిరుదాత్తస్స్యాత్ - నహిషస్తవనోమమ॥ §॥ఙయిచ॥౬॥౧॥౨౧౨॥తుభ్యంహిన్వానఃమహ్యంవాతఃపవతామ్॥ §॥ యతోఽనావః॥ ౬॥౧॥౨౧౩॥యత్ప్రత్యయాన్తస్యద్వ్యచఆదిరుదాత్తోనావంవినా-యుఞ్జన్త్యస్యకామ్యా-కమ్మేరిజన్తాదచోయత్॥§॥ఈడవన్దవృశంసదుహాంణ్యతః॥౬॥౧॥౨౧౪॥ఏషాంణ్యదన్తానామాదిరుదాత్తః ఈడ్యోనూతనైరుత-ఆజుహ్వానఈడ్యోవన్ద్యశ్చ-శ్రేష్ఠంనోధేహివార్యమ్ ఉక్థమిన్ద్రాయశంస్యమ్॥§॥విభాషావేణ్విన్ధానయోః॥౬॥౧॥౨౧౫॥ఆదిరుదాత్తోవా-అగ్నేయోవైవేణుః-ఇన్ధానోఅగ్నిమ్॥§॥త్యాగరాగహాసకుహశ్వఠక్రథానామ్॥ ౬॥౧॥౨౧౬॥ ఆదిరుదాత్తోవా-ఆద్యాస్త్రయోఘఞన్తాః-త్రయఃపచాద్యజన్తాః॥ §॥మతోఃపూర్వమాత్సంజ్ఞాయాంస్త్రియామ్॥

౬॥౧॥౨౧౯॥ మతోఃపూర్వ ఆకార ఉదాత్తః స్త్రీనామ్ని- ఉదుమ్బరావతీ- శరావతీ॥ §॥ అన్తోఽవత్యాః॥ ౬॥౧॥౨౨౦॥ అవతీశబ్దస్యాన్త ఉదాత్తః- వేత్రవతీ- ఙపః పిత్త్వాదనుదాత్తత్వం ప్రాప్తమ్॥ §॥ ఈవత్యాః॥ ౬॥౧॥౨౨౧ ॥ ఈవత్యన్తస్యాపి ప్రాగ్వత్ -అహీవతీ- మునీవతీ॥ అథ ఫిట్సూత్రాణి॥ ❁॥ ఫిషోఽన్త ఉదాత్తః॥ ప్రాతిపదికం ఫిట్ తస్యాన్త ఉదాత్తస్స్యాత్ -ఉచ్చైః॥ ❁॥ పాటలాపాలఙ్కామ్బాసాగరార్థానామ్॥ ఏతదర్థానామన్త ఉదాత్తః పాటలాఫలేరుహా- సురూపాపాకలేతిపర్యాయాః- లఘావన్త ఇతి ప్రాప్తే-అపాలఙ్కః వ్యాధిఘాత ఆరేవక ఆరగ్వధేతిపర్యాయాః-అమ్బార్థాః మాతా-ఉనర్వన్నన్తానామిత్యాద్యుదాత్తే ప్రాప్తే-సాగరః-సముద్రః॥ ❁॥ గేహార్థానామస్త్రియామ్॥ గేహం- నబ్విషయస్యేతి ప్రాప్తే-అస్త్రియాం కిం-శాలా-ఆద్యుదాత్తోఽయమ్-ఇహైవ పర్యుదాసాద్ జ్ఞాపకాత్॥ ❁ గుదస్య చ॥ అన్త ఉదాత్తస్స్యాన్న తు స్త్రియాం గుదమ్-అస్త్రియాం కిమ్-ఆన్త్రేభ్యస్తే గుదాభ్యః-స్వాఙ్గశిటామదన్తానామిత్యన్తరఙ్గమాద్యుదాత్తత్వం-తతష్టాప్॥ ❁ ధ్యపూర్వస్య స్త్రీవిషయస్య॥ ధకారయకారపూర్వో యోఽన్త్యోఽచ్ స ఉదాత్తః-అన్తర్ధా - స్త్రీవిషయవర్ణేతి ప్రాప్తే- ఛాయా- మాయా జాయా యాన్తస్యాన్త్యాత్పూర్వమిత్యాద్యుదాత్తే ప్రాప్తే- స్త్రీతి కిం- బాహ్యం- యఞన్తత్వాదాద్యుదాత్తం- విషయగ్రహణం కిమ్- ఇభ్యమర్హతీతి ఇభ్యా- క్షత్రియా- యతో నావ ఇత్యాద్యుదాత్త ఇభ్యశబ్దః- క్షత్రియశబ్దస్తు యాన్తస్యాన్త్యాత్పూర్వమితి మధ్యోదాత్తః॥ ❁॥ ఖాన్తస్యాశ్మాదేః॥ నఖమ్- ఉఖా- సుఖం- దుఃఖం- నఖస్య స్వాఙ్గశిటామిత్యాద్యుదాత్తే ప్రాప్తే- ఉఖా నామ భాణ్డవిశేషః- తస్య కృత్రిమత్వాత్ ఖయ్యువర్ణం కృత్రిమాఖ్యా చేదిత్యువర్ణస్యోదాత్తత్వే ప్రాప్తే- సుఖదుఃఖయోర్నబ్విషయస్యేతి ప్రాప్తే- అశ్మాదేః కిం- శిఖా- ముఖం- ముఖస్య స్వాఙ్గశిటామితి నబ్విషయస్యేతి వా ఆద్యుదాత్తత్వం- శిఖాయాస్తు శఃఖోసిద్ధస్ప శ్చేతి ఉణాదిషు నిత్త్వోక్తేః అన్తరఙ్గత్వాట్టాపః ప్రాగేవ స్వాఙ్గశిటామితి వా బోధ్యమ్॥ ❁ ॥హిష్ఠవత్సరతిశత్థాన్తానామ్॥ ఏషామన్త ఉదాత్తస్స్యాత్ -అతిశయేన బహులో బంహిష్ఠః- నిత్త్వాదాద్యుదాత్తే ప్రాప్తే బంహిష్ఠైరశ్వైస్సువృతా రథేన- యద్బంహిష్ఠన్నాతివిదే సుదానూ ఇత్యాదౌ వ్యత్యయాదాద్యుదాత్తః- సంవత్సరః- అవ్యయపూర్వపదప్రకృతిస్వరోఽత్ర బాధ్యత ఇత్యాహుః- సప్తతిః- అశీతిః- లఘావన్త ఇతి ప్రాప్తే- చత్వారింశత్ - ఇహాపి ప్రాగ్వత్ -అభ్యార్వా నాప్రభృథస్యాయోః- అవ్యయపూర్వపదప్రకృతిస్వరోఽత్ర బాధ్యత ఇత్యాహుః- ధాథాదిసూత్రేణ గతార్థమేతత్॥ ❁॥ దక్షిణస్య సాధౌ॥ అన్త ఉదాత్తస్స్యాత్ - సాధువాచిత్వాభావే తు వ్యవస్థాయాం స

ర్వనామతయా స్వాఙ్గశిటామిత్యాద్యుదాత్తః- అర్ధాన్తరే తు లఘావన్త ఇతి గురురుదాత్తః - దక్షిణస్సరళోదారపరచ్ఛన్దానువర్తిష్వితి కోశః॥ *॥ స్వాఙ్గాఖ్యాయామాదిర్వా॥ ఇహ దక్షిణస్యాద్యన్తౌ పర్యాయేణోదాత్తౌ స్తః దక్షిణో బాహుః- ఆఖ్యాగ్రహణం కిం- ప్రత్యఙ్ముఖమాసీనస్య వామః పాణిర్దక్షిణో భవతి॥ *ఛన్దసి చ॥ అస్వాఙ్గార్థమిదం దక్షిణః- ఇహ దక్షిణస్యాద్యన్తౌ పర్యాయేణోదాత్తౌ స్తః॥ *కృష్ణస్యామృగాఖ్యా చేత్॥ వర్ణానాం తణేత్యాద్యుదాత్తే ప్రాప్తే అన్తోదాత్తో విధీయతే- కృష్ణానాం వ్రీహీణాం- కృష్ణో నామ వృషభః - మృగాఖ్యాయాం తు - కృష్ణో రాత్ర్యై॥ * వా నామధేయస్య॥ కృష్ణస్యేత్యేవ అయం వాం కృష్ణో ఽశ్వినా- కృష్ణఋషిః॥ *శుక్లగౌరయోరాదిః॥ నిత్యముదాత్తస్స్యాదిత్యేకే- వేత్యనువర్తత ఇతి తు యుక్తం- సరో గౌరో యథాపి వేత్యత్రాన్తోదాత్తదర్శనాత్॥ *అఙ్గుష్ఠోదకబకవశానాం ఛన్దస్యన్తః॥ అఙ్గుష్ఠస్య స్వాఙ్గానామకుర్వాదీనామితి ద్వితీయస్యోదాత్తత్వే ప్రాప్తే అన్తోదాత్తార్థ ఆరమ్భః- వశాగ్రహణం నియమార్థం ఛన్దస్యేవేతి- తేన లోకే ఆద్యుదాత్తతేత్యాహుః॥ *పృష్ఠస్య చ॥ ఛన్దస్యన్త ఉదాత్తస్స్యాద్వా భాషాయాం- పృష్ఠమ్॥ *అర్జునస్య తృణాఖ్యా చేత్॥ ఉనర్వన్నన్తానామిత్యాద్యుదాత్తస్యాపవాదః॥ * అర్యస్య స్వామ్యాఖ్యా చేత్॥ యాన్తస్యాన్త్యాత్పూర్వమితి యతో ఽనావ ఇతి వాద్యుదాత్తే ప్రాప్తే వచనమ్॥ *ఆశాయా అదిగాఖ్యా చేత్॥ దిగాఖ్యావ్యావృత్త్యర్థమిదమ్- అత ఏవ జ్ఞాపకాద్దిక్పర్యాయస్యాద్యుదాత్తతా- ఇన్ద్ర ఆశాభ్యః పరి॥ *నక్షత్రాణామాబ్విషయాణామ్॥ అన్తఉదాత్తః స్యాత్ - ఆశ్లేషానురాధాదీనాం లఘావన్త ఇతి ప్రాప్తే- జ్యేష్ఠాశ్రవిష్ఠాధనిష్ఠానామిష్ఠన్నన్తత్వేనాద్యుదాత్తే ప్రాప్తే వచనమ్॥ *న కుపూర్వస్య కృత్తికాఖ్యా చేత్॥ అన్తఉదాత్తో న- కృత్తికా నక్షత్రం- కేచిత్తు కుపూర్వో య ఆప్ తద్విషయాణామితి వ్యాఖ్యాయ ఆర్యికా బహుళికా ఇత్యత్రాప్యన్తోదాత్తో నేత్యాహుః॥ *ఘృతాదీనాం చ॥ అన్త ఉదాత్తః ఘృతం మిమిక్షే ఆకృతిగణోఽయమ్॥ *జ్యేష్ఠకనిష్ఠయోర్వయసి॥ అన్తఉదాత్తస్స్యాత్ -జ్యేష్ఠ ఆహ చమసా- కనిష్ఠ ఆహ చతురః - వయసి కిం- జ్యేష్ఠః శ్రేష్ఠః- కనిష్ఠోఽల్పిష్ఠః- ఇహ నిత్త్వాదాద్యుదాత్త ఏవ॥ *బిల్వతిష్యయోస్స్వరితో వా॥ అనయోరన్తస్స్వరితో వా స్యాత్ - పక్షే ఉదాత్తః॥ ——— ॥ ఇతి ఫిట్సూత్రేషు ప్రథమః పాదః * ———

*అథాదిః ప్రాక్ శకటేః॥ అధికారోఽయం శకటిశకట్యోరితి యావత్॥ * హ్రస్వాన్తస్య స్త్రీవిషయస్య॥ ఆదిరుదాత్తస్స్యాత్ - వలిః- తనుః॥ * నబ్విషయస్యానిసన్తస్య॥ వనే న వాయః- ఇసన్తస్య తు సర్పిః- నప్ నపుంసకమ్॥ *తృణధాన్యానాం చ ద్వ్యషామ్॥ ద్వ్యచామిత్యర్థః- కుశాః- కా

శాః-మాషాః-తిలాః - బహ్వచాంతు గోధూమాః॥ * న్రస్సంఖ్యాయాః॥పఞ్చ-చతస్రః॥ * స్వాఙ్గశిటామదన్తానామ్॥శిట్ సర్వనామ- కర్ణాఖ్యాంచుబుకాదధి- ఓష్ఠావివమధు-విశ్వోవిహాయాః॥* ప్రాణినాంకుపూర్వమ్॥కవర్గాత్పూర్వఆదిరుదాత్తః-కాకః-వృకః-శుకేషుమె ప్రాణినాంకిం-క్షీరంసర్పిర్మధూదకమ్- కుపూర్వంకిం-ధేనుః॥ * ఖయ్యువర్ణంకృత్రిమాఖ్యాచేత్॥ఖయిపరేఉవర్ణముదాత్తంస్యాత్- కన్దుకః॥* ఉనర్వన్నన్తానామ్॥ఉన- వరుణంన్యూరిశాదసమ్- ఋ-స్వసారంత్వాకృణవై-వన్ పీవానమ్మేషమ్॥ * వర్ణానాంతణతినితాన్తానామ్॥ ఆదిరుదాత్తః ఏతః - హరిణః-శితిః పృశ్నిః- హరిత్॥ * హ్రస్వాన్తస్య హ్రస్వమనృత్తాచ్ఛీల్యే॥ఋద్వర్జం హ్రస్వాన్తస్యాదిభూతం హ్రస్వముదాత్తంస్యాత్ -మునిః॥ *అక్షస్యాదేవనస్య॥ఆదిరుదాత్తః-తస్యనాక్షః-దేవనేతుఅక్షైర్మాదీవ్యః॥ * అర్ధస్యాసమద్యోతనే॥ అర్ధో గ్రామస్య- సమేంఽశేతు అర్ధంపిప్పల్యాః॥ * పీతద్ర్వర్థానామ్॥ ఆదిరుదాత్తః-పీతద్రుః-సరళః॥* గ్రామాదీనాంచ॥ గ్రామః-సోమః-యామః॥ * లుబన్తస్యోపమేయనామధేయస్య॥ చఞ్చేవచఞ్చా-స్ఫిగన్తస్యేతిపారాన్తరం- స్ఫిగితిలుపః ప్రాచాంసంజ్ఞా॥ * నవృక్షపర్వతవిశేషవ్యాఘ్రసింహమహిషాణామ్॥ఏషాముపమేయనామ్నామాదిరుదాత్తోన-తాలఇవతాలః- మేరురివమేరుః వ్యాఘ్రః-సింహః-మహిషః॥ * రాజవిశేషస్యయమన్వాచేత్॥యమన్వావృద్ధః అఙ్గఉదాహరణమ్-అఙ్గాః ప్రత్యుదాహరణమ్॥* లఘావన్తేద్వయోశ్చబహ్వషోగురుః॥ అన్తేలఘావ్ద్వయోశ్చలఘ్వోస్సతోఃబహ్వచస్యగురురుదాత్తః-కల్యాణః కోలాహలః॥ * స్త్రీవిషయవర్ణాక్షుపూర్వాణామ్॥ఏషాంత్రయాణామాద్యుదాత్తః-స్త్రీవిషయ-మల్లికా వర్ణ- శ్యేనీ-హరిణీ అక్షుశబ్దాత్పూర్వోయేషామస్తి తేఽక్షుపూర్వాః-తరక్షుః॥ * శకునీనాంచలఘుపూర్వమ్॥పూర్వంలఘుఉదాత్తంస్యాత్ -కుక్కుటః-తిత్తిరిః॥ * నర్తుప్రాణ్యాఖ్యాయామ్॥యథాలక్షణంప్రాప్తముదాత్తత్వంన-వసన్తః కృకలాసః॥ * ధాన్యానాంచవృద్ధక్షాన్తానామ్॥ ఆదిరుదాత్తః-కాన్తానాం-శ్యామాకాః-షాన్తానాం-మాషాః॥ * జనపదశబ్దానామషాన్తానామ్॥ కేకయః-యాన్తస్యాన్త్యాత్పూర్వమితి ప్రాప్తే ॥ * హయాదీనామసంయుక్తలాన్తానామన్తఃపూర్వంవా॥ హయితిహల్ సంజ్ఞా- పలలం- శలలం-హయాదీనాంకిమ్-ఏకలః- అసంయుక్తేతికిం-మల్లః॥ * ఇగన్తానాంచద్వ్యషామ్॥ ఆదిరుదాత్తః కృషిః॥ ——* ఇతిద్వితీయఃపాదః *——

*అథ ద్వితీయం ప్రాగీషాత్॥ ఈషాన్తస్యహలాదేరిత్యతఃప్రాక్ ద్వితీయాధికారః॥ * త్ర్యషాం ప్రాఙ్మకరాత్॥ మకరవరూఢేత్యతః ప్రాక్ త్ర్య

చామిత్యధికారః॥ * స్వాఙ్గానామకుర్వాదీనామ్॥ కవర్గరేఫవకారాదీని వర్జయిత్వా త్ర్యచాం స్వాఙ్గానాం ద్వితీయముదాత్తం-లలాటం-కుర్వాదీనాంతు కపోలః-రసనా-వదనమ్॥ *మాదీనాంచ॥ మలయః మకరః॥ *శాదీనాం శాకానామ్॥ శీతన్యా-శతపుష్పా॥* పాన్తానాం గుర్వాదీనామ్॥ పాదపః-ఆతపః-లఘ్వాదీనాం తు అనూపం-ద్వ్యచాం తు నీపమ్॥ * యుతాన్యణ్యన్తానామ్॥ యుత-అయుతం-అని-ధమనిః-అణి-విపణిః॥ * మకరవరూథపారేవతవితస్త్యిక్ష్వార్జిద్రాక్షాకలోమాకాష్ఠాపేష్ఠాకాశీనామాదిర్వా॥ ఏషామాదిర్ద్వితీయో వోదాత్తః-మకరః-వరూథ ఇత్యాది॥ *ఛన్దసి చ॥ అమకరాద్యర్థ ఆరమ్భః-లక్ష్యానుసారాదాదిర్ద్వితీయో వోదాత్తో జ్ఞేయః॥ * కర్దమాదీనాంచ॥ ఆదిర్ద్వితీయో వోదాత్తః॥ * సుగన్ధితేజనస్య తే వా॥ ఆదిర్ద్వితీయః తే శబ్దశ్చేతి త్రయః పర్యాయేణోదాత్తాః-సుగన్ధితేజనాః॥ * నపఃఫలాన్తానామ్॥ ఆదిర్ద్వితీయం వోదాత్తం-రాజాదనఫలమ్॥ * యాన్తస్యాన్త్యాత్పూర్వమ్। కులాయః-తలయః వలయః॥ * థాన్తస్య చ నాలఘునీ॥ నాశబ్దో లఘు చ ఉదాత్తౌ స్తః సనాథా సభా॥ * శింశుమారోదుమ్బరబలీవర్దోష్ట్రారపురూరవసాంచ॥ అన్త్యాత్పూర్వం ద్వితీయం వా ఉదాత్తం॥ * సాంకాశ్య కామ్పిల్య నాసిక్య దార్వాఘాటానామ్॥ ద్వితీయముదాత్తం వా॥ * ఈషాన్తస్య హయాదేరాదిర్వా॥ హలీషా-లాఙ్గలీషా॥ * ఉశీరదాశేరకపాలపలాలశైవాలశ్యామాకశరీరశరావహృదయహిరణ్యారణ్యాపత్యదేవరాణామ్॥ ఏషామాదిరుదాత్తస్స్యాత్॥ *మహిష్యషాఢయోర్జాయేష్టకాఖ్యా చేత్॥ ఆదిరుదాత్తః-మహిషీజాయా-అషాఢా ఉపదధాతి॥ ——* ఇతి తృతీయః పాదః *—— * శకటిశకట్యోరక్షరమక్షరం పర్యాయేణోదాత్తం॥ శకటిః౩-శకటీ౩॥ * గోష్ఠజస్య బ్రాహ్మణనామధేయస్య॥ అక్షరమక్షరం పర్యాయేణోదాత్తం-గోష్ఠజః- బ్రాహ్మణః-అన్యత్ర గోష్ఠజః పశుః-కృదుత్తరపద ప్రకృతిస్వరేణాన్తోదాత్తః * పారావతస్యోపోత్తమవర్జమ్॥ శేషం క్రమేణోదాత్తం-పారావతః॥ * ధూమ్రజానుముఞ్జకేశకాలబాలస్థాలీపాకానామధూజలస్థానామ్॥ ఏషాం చతుర్ణాం ధూ ప్రభృతీంశ్చతురో వర్జయిత్వా శిష్టాని క్రమేణోదాత్తాని ధూమ్రజానుః ముఞ్జకేశః-కాలవాలః-స్థాలీపాకః॥ * కపికేశహరికేశయోశ్ఛన్దసి॥ కపికేశః-హరికేశః-౪॥ * న్యఙ్స్వరౌ స్వరితౌ॥ స్పష్టం-న్యఙ్ఙుత్తానః-వ్యచక్షయత్స్వః॥ *న్యర్బుదవ్యల్కశయోరాదిః॥ స్వరితస్స్యాత్-న్యర్బుదాయ స్వాహా-పాకదూర్వా వ్యల్కశా॥ *తిల్యశిక్యకార్ష్మర్యధాన్యకన్యారాజన్యమనుష్యాణామన్తః॥ స్వరితస్స్యాత్-తిలానాంభవనం క్షేత్రం తిల్యం - యతో నావ ఇతి ప్రాప్తే-కార్ష్మర్యముపయాతి- ధాన్యమసిధిను

హి-సావీరవీకన్యా-రాజన్యోవజ్రస్యరూపం-ప్రతీచీమ్మనుష్యాః॥ * బిల్వభక్ష్యవీర్యాణిఛన్దసి॥అన్తస్వరితాని-తతోబిల్వఉదతిష్ఠత్-బలంవిరుజవీర్యమ్॥ * త్వత్త్వసమసిమేత్యనుచ్చాని ॥ స్తరీరుత్వత్ - ఉతత్వఃపశ్యన్ - నభన్తామన్యకేసమే - సిమస్మై॥ * సిమస్యాథర్వణేఽన్తఉదాత్తః॥ఆథర్వణఇతి ప్రాయికం- తత్రదృష్టస్యేత్యేవంపరంవా - తేనవాసస్తనుతేసిమస్మైఇతిఋగ్వేదేపిభవత్యేవ ॥ * నిపాతాఆద్యుదాత్తాః ॥ స్వాహా ॥ * ఉపసర్గాశ్చాభివర్జమ్ ॥ * ఏవాదీనామన్తః ॥ ఏవమాదీనామితిపాఠాన్తరమ్ - ఏవ- ఏవం- నూనం- సహ- తేమిత్రసూరిభిస్సహ- సహస్యస ఇతిప్రకరణేసహశబ్ద ఆద్యుదాత్త ఇతితుప్రాఞ్చః - తచ్చిన్త్యమ్ ॥ * వావాదీనాముభావుదాత్తౌ ॥ ఉభేగ్రహణమనుదాత్తంపదమేకవర్జమిత్యస్యబాధాయ॥ * చాదయోఽనుదాత్తాః॥స్పష్టం ॥ * యథేతిపాదాన్తే తన్నేమిమృభవోయథా- పాదాన్తేకిం-యథానోఅదితిఃకరత్ ॥ * ప్రకారాదిద్విరుక్తౌపరస్యాన్తఉదాత్తః॥పటుపటుః॥ * శేషంసర్వమనుదాత్తమ్॥శేషంనిత్యాది-ద్విరుక్తస్యపరమిత్యర్థః- ప్రప్రాయం - దివేదివే॥

——* ఇతిశాన్తనవాచార్యప్రణీతేషు ఫిట్సూత్రేషు తురీయఃపాదః. *——

§॥ఆద్యుదాత్తశ్చ॥౩॥౧॥౩॥ప్రత్యయఆద్యుదాత్తస్స్యాత్-అగ్నిః-కర్తవ్యమ్॥§॥అనుదాత్తౌసుప్పితౌ॥౩॥౧॥౪॥పూర్వస్యాపవాదః-యజ్ఞస్య-నయోయుష్ఛతి-శప్తిపోరనుదాత్తత్వేస్వరితప్రచయౌ॥§॥చితః॥౬॥౧॥౧౬౩॥అన్తఉదాత్తస్స్యాత్॥చితస్సప్రకృతేర్బహ్వకజర్థమ్॥ చితిప్రత్యయేసతిప్రకృతిప్రత్యయసముదాయస్యాన్తఉదాత్తోవాచ్యఇత్యర్థః-బహుపటుః-నభన్తామన్యకేసమే-యకేసరస్వతి-తకత్సుతే॥§॥తద్ధితస్య॥౬॥౧॥౧౬౪॥చితస్తద్ధితస్యాన్తఉదాత్తః-పూర్వేణసిద్ధేఙిత్స్వరబాధనార్థమిదం-కౌఞ్జాయనాః॥§॥కితః॥౬॥౧॥౧౬౫॥కితస్తద్ధితస్యాన్తఉదాత్తః-యదాగ్నేయః॥§॥తిసృభ్యోజసః॥౬॥౧॥౧౬౬॥అన్తఉదాత్తః-తిస్రోద్యావస్సవితుః॥§॥సావేకాచస్తృతీయాదిర్విభక్తిః॥౬॥౧॥౧౬౮॥సావితిసప్తమీబహువచనం-తత్రయఏకాచ్ తతఃపరాతృతీయాదిర్విభక్తిరుదాత్తా- వాచాపిరూప- సౌకిం-రాజ్ఞేత్యాదౌఏకాచోపి రాజశబ్దాత్పరస్యమాభూత్ - రాజ్ఞోనుతే విధర్తేరాజనిత్వే-తృతీయాదిఃకిం-నదదర్శవాచమ్॥§॥అన్తోదాత్తాదుత్తరపదాదన్యతరస్యామనిత్యసమాసే॥౬॥౧॥౧౬౯॥నిత్యాధికారరహితసమాసాదన్యత్రయదుత్తరపదమన్తోదాత్తమేకాచ్ తతఃపరాతృతీయాదివిభక్తిరన్తోదాత్తావాస్యాత్-పరమవాచా॥ §॥అఞ్చేశ్ఛన్దస్యసర్వనామస్థానమ్॥౬॥౧॥౧౭౦॥అఞ్చేఃపరావిభక్తిరుదాత్తా-ఇన్ద్రోదధీచః-చావితిపూర్వపదాన్తోదాత్తత్వం ప్రాప్తం-తృతీయాదితి

త్యనువర్తమానే౽సర్వనామస్థానగ్రహణంశస్పరిగ్రహార్థం-ప్రతీచోబాహూన్॥§॥ఊడిదమ్పదాద్యప్పుమ్రైద్యుభ్యః॥౬॥౧॥౧౭౧॥ఏభ్యో౽స ర్వనామస్థానవిభక్తిరుదాత్తా-ప్రస్తౌహః-ప్రస్తౌహా॥ఊఠ్యుపధాగ్రహణంకర్తవ్యమ్॥ఇహమాభూత్-అక్షద్యువా-అక్షద్యువే ఇదమ్ ఏభిర్నృ భిర్నృతమః-అన్వాదేశేనఅనుదాత్తాదిత్యనువృత్తేః-నచతత్రాన్తోదాత్తతాప్యస్తీతివాచ్యమ్-ఇదమోన్వాదేశే౽శనుదాత్తస్తృతీయాదా వితిసూత్రేణానుదాత్తస్యఅశోవిధానాత్-ప్రతెబభ్రూ-మాభ్యాంగా౽అను-పద్దన్నోమాస్హృన్నిశిషట్పదాదయః పద్భ్యాంభూమిః-దద్భిర్న జుహ్వా-నసోఃప్రాణః-జాయతేమాసిమాసి-మనశ్చిన్మేహృదఆ-అప్-అపాంఫేనేన-పుమ్-అభ్రాతేవపుంసః-రై-రాయావయం రాయోధర్తా-దివ్ దివేదివే॥ ॥అష్టనోదీర్ఘాత్॥౬॥౧॥౧౭౨॥శసాదిర్విభక్తిరుదాత్తా-అష్టాభిర్దశభిః॥§॥శతురనుమోనద్యజాదీ॥౬॥౧॥౧౭౩॥అనుమ్యశ్శతృప్రత్య యఃతదన్తాదన్తోదాత్తాత్పరానదీఅజాదిశ్చశసాదిర్విభక్తిరుదాత్తాస్యాత్-అచ్ఛారవంప్రథమాజానతీ-కృణ్వతే-అన్తోదాత్తాత్కిం-దధతీ-అభ్య స్తానామాదిరిత్యాద్యుదాత్తః-అనుమఃకిం-తుదన్తీ-ఏకాదేశో౽త్రఉదాత్తః-అదుపదేశాత్పరత్వాచ్ఛతుర్లసార్వధాతుకఇతినిఘాతః॥§॥ఉదాత్తయ ణోహల్పూర్వాత్॥౬॥౧॥౧౭౪॥ఉదాత్తస్థానేయోయణ్హల్పూర్వస్తస్మాత్పరానదీశసాదిర్విభక్తిశ్చఉదాత్తాస్యాత్-చోదయిత్రీసూనృ తానామ్ ఏషానేత్రీ-ఋతేదేవాయకృణ్వతేసవిత్రే॥§॥నోఙ్ధాత్వోః॥౬॥౧॥౧౭౫॥అనయోర్యణఃపరేశసాదయఉదాత్తాస్స్యుః-బ్రహ్మాబ న్ధ్వా-శేత్వృశ్నిస్సుభ్వః॥§॥హ్రస్వనుడ్భ్యాంమతుప్॥౬॥౧॥౧౭౬॥హ్రస్వాన్తాదన్తోదాత్తాన్నుటశ్చపరోమతుబుదాత్తః-యో౽బ్ధిమానుదనిమాన్ ఇయర్తి-సుటః-అక్షణ్వన్తః-కర్ణవన్తస్సఖాయః-అన్తోదాత్తాత్కిం-మాత్వావిదదిషుమాన్-స్వరవిధౌవ్యఞ్జనమవిద్యమానవదిత్యేతదత్రన మరు త్వాంఇన్ద్ర-నియుత్వాశ్వాపవాగహి॥*॥రేశబ్దాచ్చ॥*॥రేవాంఇద్రేవతః॥§॥నామన్యతరస్యామ్॥౬॥౧॥౧౭౭॥మతుపియోహ్రస్వస్తదన్తాదన్తో దాత్తాత్పరోనాముదాత్తోవా చేతన్తీసుమతీనామ్॥§॥ఙ్యాశ్ఛన్దసి॥౬॥౧॥౧౭౮॥ ఙ్యాఃపరోనాముదాత్తోవా-దేవసేనానామభిభఞ్జతీనాం-వే త్యుక్తైర్న్హ-జయన్తీనామ్మరుతో౽యన్తు॥§॥షట్త్రిచతుర్భ్యోహలాదిః॥౬॥౧॥౧౭౯॥ఏభ్యోహలాదిర్విభక్తిరుదాత్తా-ఆషడ్భిర్హూయమానః- త్రిభిష్ట్వందేవ॥§॥నగోశ్వన్సావవర్ణరాడఙ్క్రుఙ్కృద్భ్యః॥౬॥౧॥౧౮౨॥ఏభ్యఃప్రాగుక్తన్న-గవాంశతా-గోభ్యోగాతుం-శునశ్చిచ్ఛేపం-సౌప్ర థమైకవచనే౽వర్ణాన్తాత్-తేభ్యోద్యుమ్నం-తేషాంపాహిశ్రుధీహవమ్॥§॥దివోఝల్॥౬॥౧॥౧౮౩॥దివఃపరాఝలాదిర్విభక్తిర్నోదాత్తా-ద్యు

భిరస్తుభిః-ఝలితికిమ్ ఉపత్వా౽గ్నే దివేదివే॥§॥నృచాన్యతరస్యామ్॥౬॥౧॥౧౮౪॥నుఃపరార్ఝలాదిర్వోదాత్తా-నృభిర్యేమానః॥§॥తిత్స్వరితః॥౬॥౧॥౧౮౫॥నిగదవ్యాఖ్యాతం-క్వనూనమ్॥§॥తాస్యనుదాత్తేన్ఙిదదుపదేశాల్లసార్వధాతుకమనుదాత్తమహ్న్విఙోః॥౬॥౧॥౧౮౬॥అస్మాత్పరంలసార్వధాతుకమనుదాత్తంస్యాత్-తాసి-కర్తా-కర్తారౌ కర్తారః-ప్రత్యయస్వరాపవాదోఽయం-అనుదాత్తేత్-యఆస్తే-ఙితః-అభిచష్టే అనతేభిః-అదుపదేశాత్-పురుభుజాచనస్యన్తం-చిత్స్వరోప్యనేనబాధ్యతే-వర్ధమానంస్వేదమే- తాస్యాదిభ్యఃకిమ్-అభివృధే గృణీతః-ఉపదేశగ్రహణాన్నేహ- హతోవృత్రాణ్యార్యా-లగ్రహణంకిం- కతీహనిఘ్నానాః- సార్వేతికిం- శిశ్యే-అహ్న్విఙోఃకిం- హ్నుతే-యదధీతే॥❁॥విదీన్ధిఖదిభ్యో నేతివక్తవ్యమ్॥❁॥ఇన్ధేరాజా-ఏతచ్చానుదాత్తస్యచయత్రేతిసూత్రేభాష్యేస్థితమ్॥§॥ఆదిస్సిచోఽన్యతరస్యామ్॥౬॥౧॥౧౮౭॥సిజన్తస్యాదిరుదాత్తోవా- యాసిష్టంవర్తిరశ్వినా॥§॥థలిచ సేటీడన్తోవా॥౬॥౧॥౧౯౬॥సేటిథలన్తేపదే ఇడుదాత్తఃఅన్తోవా ఆదిర్వాస్యాత్ - యదానైతేత్ర యఃతదాలితీతి ప్రత్యయాత్పూర్వముదాత్తంస్యాత్-లులవిథ-అత్రచత్వారోపిపర్యాయేణోదాత్తాః॥§॥ఉపోత్తమంరితి॥౬॥౧॥౨౧౭॥రిత్ప్రత్యయాన్తస్యోపోత్తమముదాత్తంస్యాత్-యదాహవనీయే॥ ——* ఇతిప్రత్యయస్వరాః. *—— §॥సమాసస్య॥౬॥౧॥౨౨౩॥అన్తఉదాత్తస్స్యాత్-యజ్ఞశ్రియమ్॥§॥బహువ్రీహౌ ప్రకృత్యాపూర్వపదమ్॥౬॥౨॥౧॥ఉదాత్తస్వరితయోగిపూర్వపదంప్రకృత్యాస్యాత్ సత్యశ్చిత్రశ్రవస్తమః-ఉదాత్తేత్యాదికిం- సర్వానుదాత్తేపూర్వపదే సమాసాన్తోదాత్తత్వమేవయథాస్యాత్ - సమశ్రియః॥§॥తత్పురుషేతుల్యార్థతృతీయాసప్తమ్యుపమానావ్యయద్వితీయాకృత్యాః॥౬॥౨॥౨॥సప్తైతేపూర్వపదభూతాస్తత్పురుషే ప్రకృత్యా-తుల్యశ్వేతః సదృశశ్వేతః కృత్యతుల్యాఖ్యాఅజాత్యేతితత్పురుషః-కిరిణాకాణఃకిరికాణః-పతయన్మదయత్సఖం-మదయతిమాదకే-ఇన్ద్రేసఖేతిసప్తమీతత్పురుషః-శస్త్రీశ్యామా॥అవ్యయేనఇవుపాతానామ్॥అయజ్ఞో వాఏషః-పరిగణనంకిం-స్నాత్వాకాలకః ముహూర్తసుఖం-భోజ్యోష్ణమ్॥§॥వర్ణోవర్ణేష్వనేతే॥౬॥౨॥౩॥వర్ణవాచిన్యుత్తరపదే ఏతవర్జితేవర్ణవాచిపూర్వపదంప్రకృత్యాతత్పురుషే-కృష్ణసారఙ్గః- లోహితకల్మాషః కృష్ణశబ్దోనక్ప్రత్యయాన్తః-లోహితశబ్దఇతన్నన్తః-వర్ణఃకిం-పరమకృష్ణః- వర్ణేషుకిం కృష్ణతిలాః-అనేతేకిం- కృష్ణైతః॥§॥గాధలవణయోః ప్రమాణే॥౬॥౨॥౪॥ఏతయోరుత్తరపదయోఃప్రమాణవాచినితత్పురుషే పూర్వపదంప్రకృత్యాస్యాత్ -అరిత్రగాధముదకం-తత్ప్రమాణమిత్యర్థః గోలవణం- యావద్గవేదీయ

తే తావదిత్యర్థః- అరిత్రశబ్దఇత్రాన్తోఽన్తోదాత్తః- ప్రమాణమియత్తాపరిచ్ఛేదమాత్రం నపునరాయామ ఏవ ప్రమాణేకిం- పరమగాధమ్॥ ౹౹దాయాద్యం దాయాదే॥౬॥౨॥౫॥తత్పురుషే ప్రకృత్యా-ధనదాయాదః-ధనశబ్దః క్యుప్రత్యయాన్తః- ప్రత్యయస్వరేణాద్యుదాత్తః-దాయాద్యంకిం- పరమదాయాదః॥౹౹ప్రతిబన్ధిచిరకృచ్ఛ్రయోః॥౬॥౨॥౬॥ప్రతిబన్ధివాచిపూర్వపదం ప్రకృత్యా పతయోఃపరతస్తత్పురుషే - గమనచిరం-వ్యాహరణకృచ్ఛ్రం-గమనం కారణవికలతయా చిరకాలభావి-కృచ్ఛ్రయోగి వా ప్రతిబన్ధి జాయతే-ప్రతిబన్ధికిం-మూత్రకృచ్ఛ్రమ్॥౹౹పదేఽపదేశే॥౬॥౨॥౭॥ వ్యాజవాచిని పదశబ్దఉత్తరపదే పూర్వపదం ప్రకృత్యా తత్పురుషే- మూత్రపదేన ప్రస్థితః-ఉచ్చారపదేన-మూత్రశబ్దో ఘఞన్తః-ఉచ్చారశబ్దో ఘఞన్తస్థాథాదిస్వరేణాన్తోదాత్తః- అపదేశేకిం- విష్ణుపదమ్॥౹౹నివాతే వాతత్రాణే॥౬॥౨॥౮॥ నివాతశబ్దే పరే వాతత్రాణవాచిని తత్పురుషే పూర్వం పదం ప్రకృత్యా-కుటీనివాతం-కుడ్యనివాతం-కుటీశబ్దో గౌరాదిఙీషన్తః-కుడ్యశబ్దో డ్యగన్తః యగన్త ఇత్యన్యే-వాతత్రాణేకిం- రాజనివాతేవసతి-నివాతశబ్దోఽత్రార్థః పార్శ్వే॥౹౹శారదేఽనార్తవే॥౬॥౨॥౯॥ ఋతౌభవమార్తవం తదన్యవాచిని శారదశబ్దే పరే తత్పురుషే పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం స్యాత్ -రజ్జుశారదముదకం-శారదశబ్దో నూతనార్థః- తస్యాస్వపదవిగ్రహః రజ్జోస్సద్య ఉద్ధృతం-రజ్జుశబ్దః సృజేరసుమ్ చేత్యాద్యుదాత్తో వ్యుత్పాదితః-అనార్తవేకిమ్-ఉత్తమశారదమ్॥౹౹అధ్వర్యుకషాయయోర్జాతౌ॥౬॥౨॥౧౦॥పతయోఃపరతో జాతివాచిని తత్పురుషే పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం- కఠాధ్వర్యుః-దౌవారికకషాయః-కఠశబ్దః పచాద్యజన్తః-తస్మాత్ వైశమ్పాయనాన్తేవాసిభ్యశ్చేతిణినేః కఠచరకాల్లుగితిలుక్-ద్వారేనియుక్తఇతిఠక్యన్తోదాత్తః-జాతౌకిం-పరమాధ్వర్యుః-॥౹౹సదృశప్రతిరూపయోస్సాదృశ్యే॥౬॥౨॥౧౧॥అనయోః పూర్వం ప్రకృత్యా-పితృసదృశః-పితృప్రతిరూపః సాదృశ్యేకిం-పరమసదృశః-సమాసార్థోఽత్ర పూజ్యమానతా నసాదృశ్యమ్॥౹౹ద్విగౌ ప్రమాణే॥ ౬॥౨॥౧౨॥ద్విగావుత్తరపదే ప్రమాణవాచిని తత్పురుషే పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం-ప్రాచ్యసప్తశమః-సప్తశమాః ప్రమాణమస్య-ప్రమాణేలో ద్విగోర్నిత్యమితిమాత్రచో లుక్-ప్రాచ్యశబ్ద ఆద్యుదాత్తః-ప్రాచ్యశ్చాసౌసప్తశమశ్చ ప్రాచ్యసప్తశమః-ద్విగౌకిం-వ్రీహిప్రస్థః- ప్రమాణేకిం-పరమసప్తశమః ॥౹౹గన్తవ్యపణ్యం వాణిజే॥౬॥౨॥౧౩॥ వాణిజశబ్దే పరే తత్పురుషే గన్తవ్యవాచి పణ్యవాచి చ పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం- మద్రవాణిజః- గోవాణిజః-సప్తమీసమాసః-మద్రశబ్దో రక్ప్రత్యయాన్తః-గన్తవ్యేతికిం- పరమవాణిజః॥౹౹మాత్రోపజ్ఞోపక్రమచ్ఛాయే నపుంసకే॥

౬॥౨॥౧౪॥మాత్రాదిషు పరతో నపుంసకవాచిని తత్పురుషే తథా-భిక్షాయాస్తుల్యప్రమాణం భిక్షామాత్రం-భిక్షాశబ్దో గురోశ్చ హల ఇత్యప్రత్యయాన్తః- పాణిన్యుపజ్ఞం- పాణినిశబ్ద ఆద్యుదాత్తః-నన్దోపక్రమం- నన్దశబ్దః పచాద్యజన్తః- ఇక్షుచ్ఛాయం-ఇక్షుశబ్ద ఆద్యుదాత్తః నిత్త్వాత్ -నపుంసకే కిం-కుడ్యచ్ఛాయా॥§॥సుఖప్రియయోర్హితే॥ ౬॥౨॥౧౫॥ఏతయోః పరయోర్హితవాచిని తత్పురుషే తథా గమనప్రియం-గమనసుఖం-గమనశబ్దో లిత్స్వరేణాద్యుదాత్తః-హితే కిం-పరమసుఖమ్॥§॥ ప్రీతౌ చ॥౬॥౨॥౧౬॥ ప్రీతౌ గమ్యాయాం ప్రాగుక్తం- బ్రాహ్మణసుఖం పాయసం-ఛాత్రప్రియోఽనధ్యాయః-బ్రాహ్మణఛాత్రశబ్దౌ ప్రత్యయస్వరేణాన్తోదాత్తౌ-ప్రీతౌ కిం-రాజసుఖమ్॥§॥స్వం స్వామిని॥౬॥౨॥౧౭॥స్వామిశబ్దే పరే స్వవాచిపూర్వపదం తథా-గోస్వామీ-స్వం కిం-పరమస్వామీ॥§॥పత్యావైశ్వర్యే॥౬॥౨॥౧౮॥దమూనా గృహపతిర్దమ ఆ॥§॥నభూవాక్చిద్దిధిషు॥౬॥౨॥౧౯॥పతిశబ్దే పర ఐశ్వర్యవాచిని తత్పురుషే నైతాని ప్రకృత్యా-భువః పతిః భూపతిః-వాక్పతిః-చిత్పతిః-దిధిషూపతిః॥§॥ వా భువనమ్॥౬॥౨॥౨౦॥ఉక్తవిషయే భువనపతిః-భూసూధూభ్రస్జిభ్య ఇతి క్యున్నన్తో భువనశబ్దః॥§॥ఆశఙ్కాబాధనేదీయస్సు సమ్భావనే॥ ౬॥౨॥౨౧॥అస్తిత్వాధ్యవసాయస్సమ్భావనం-గమనాశఙ్కమస్తి-గమనాబాధం-గమననేదీయః- గమనమాశఙ్క్యతే ఆబాధ్యతే నికటతరమితి వా సమ్భావ్యతే-సమ్భావనే కిం-పరమనేదీయః॥§॥పూర్వే భూతపూర్వే॥౬॥౨॥౨౨॥ఆఢ్యో భూతపూర్వః ఆఢ్యపూర్వః- పూర్వశబ్దో వృత్తివిషయే భూతపూర్వే వర్తతే-భూతపూర్వే కిం-పరమపూర్వః॥§॥సవిధసనీడసమర్యాదసవేశసదేశేషు సామీప్యే॥ ౬॥౨॥౨౩॥ ఏషు పూర్వం ప్రకృత్యా-మద్రసవిధం-గాన్ధారసనీడం-కాశ్మీరసమర్యాదం-మద్రసవేశం-మద్రసదేశం-సామీప్యే కిం-సహమర్యాదయా సమర్యాదం క్షేత్రం- చైత్రసమర్యాదమ్॥§॥విస్పష్టాదీని గుణవచనేషు॥౬॥౨॥౨౪॥విస్పష్టకటుకం-విస్పష్టశబ్దో గతిరనన్తర ఇత్యాద్యుదాత్తః-విస్పష్టేతి కిం- పరమలవణం-గుణే కిం-విస్పష్టబ్రాహ్మణః విస్పష్ట-విచిత్ర-వ్యక్త-సంపన్న-పణ్డిత-కుశల-చపల-నిపుణ॥§॥శ్రజ్యావమకన్పాపవత్సు భావే కర్మధారయే॥ ౬॥౨॥౨౫॥శ్ర జ్య అవమ కన్ ఇత్యాదేశవతి పాపవాచిని చోత్తరపదే భావవాచిపూర్వపదం ప్రకృత్యా-గమనశ్రేష్ఠం-గమనజ్యాయః-గమనావమం-గమనకనిష్ఠం-గమనపాపిష్ఠం-శ్రేత్యాది కిం-గమనశోభనం-భావే కిం-గమ్యతేఽనేనేతి గమనం శ్రేయః-గమనశ్రేయః- కేతి కిం-షష్ఠీసమాసే మాభూత్ ॥ §॥కుమారశ్చ॥౬॥౨॥౨౬॥ కర్మధారయే కుమారశ్రమణా-కుమారశబ్దోఽన్తోదాత్తః॥§॥ఆదిః ప్రత్యేనసి॥౬॥౨॥౨౭॥కుమారస్యాదిరుదాత్తః ప్రత్యేనసి పరే కర్మధారయే-

ప్రతిగత మేనో యస్య సః ప్రత్యేనాః-కుమారప్రత్యేనాః॥§॥పూగేష్వన్యతరస్యామ్॥౬॥౨॥౨౮॥పూగా గణాస్తేషూక్తం వా-కుమారచాతకాః-కు
మారజీమూతాః-ఆద్యుదాత్తత్వాభావే కుమారశ్చాత్యేవ భవతి॥§॥ఇగన్తకాలకపాలభగాలశరావేషు ద్విగౌ॥౬॥౨॥౨౯॥ఏషు పరేషు పూర్వం
ప్రకృత్యా-పఞ్చారత్నయః ప్రమాణమస్య పఞ్చారత్నిః-కాల-పఞ్చమాసాన్భూతః పఞ్చమాస్యః-తమధీష్ట ఇత్యధికారే ద్విగోర్యప్-పఞ్చకపాలః
పఞ్చభగాలః-పఞ్చశరావః-త్రస్సంఖ్యాయా ఇతి పఞ్చశబ్ద ఆద్యుదాత్తః-ఇగన్తాదిషు కిం-పఞ్చాశ్వః ద్విగౌ కిం-పరమారత్నిః॥§॥బహ్వన్యతరస్యామ్॥
౬॥౨॥౩౦॥బహుశబ్దస్తథా వా-బహ్వరత్నిః ౨-బహుమాస్యః-౨-బహుకపాలః-౨-బహుశబ్దో న్తోదాత్తః-తస్య యణి సత్యుదాత్తస్వరితయో
రితి భవతి॥§॥దిష్టివితస్త్యోశ్చ॥౬॥౨॥౩౧॥ఏతయోః పరతః పూర్వపదం ప్రకృత్యా వా ద్విగౌ-పఞ్చదిష్టిః-౨-పఞ్చవితస్తిః-౨॥§॥సప్తమీసిద్ధశుష్క
పక్వబన్ధేష్వకాలాత్॥౬॥౨॥౩౨॥ అకాలవాచిసప్తమ్యన్తం ప్రకృత్యా సిద్ధాదిషు సాంకాశ్యసిద్ధః-సాంకాశ్యేతి ణ్యాన్తః ఆతపశుష్కః-భ్రా
ష్ట్రపక్వః-భ్రాష్ట్రేతి ష్ట్రన్నన్తః-చక్రబన్ధః-చక్రశబ్దో న్తోదాత్తః-అకాలాత్కిం-పూర్వాహ్ణసిద్ధః-కృత్స్వరేణ బాధితః సప్తమీస్వరః ప్రతి
ప్రసూయతే॥§॥పరిప్రత్యుపాపా వర్జ్యమానాహోరాత్రావయవేషు॥౬॥౨॥౩౩॥ ఏతే ప్రకృత్యా వర్జ్యమానవాచిని అహోరాత్రావ
యవవాచిని చోత్తరపదే-పరిత్రిగర్తం వృష్టో దేవః-ప్రతిపూర్వాహ్ణం-ప్రత్యపరరాత్రం-ఉపపూర్వరాత్రం అపత్రిగర్తమ్ ఉపసర్గా ఆద్యుదాత్తాః-
బహువ్రీహితత్పురుషయోస్సిద్ధత్వాదవ్యయీభావార్థమిదమ్ అపపర్యో రేవ వర్జ్యమానోత్తరపదం తయో రేవ వర్జ్యమానార్థత్వాత్ అహో
రాత్రావయవా అపి వర్జ్యమానా ఏవ తయోర్భవన్తి-వర్జ్యేతి కిమ్-అగ్నిం ప్రతి ప్రత్యగ్ని॥§॥రాజన్యబహువచనద్వన్ద్వేఽన్ధకవృష్ణిషు॥౬॥౨॥౩౪॥
రాజన్యవాచినాం బహువచనాన్తానామన్ధకవృష్ణిషు వర్తమానే ద్వన్ద్వే పూర్వపదం ప్రకృత్యా-శ్వాఫల్కచైత్రకాః-శినివాసుదేవాః శినిరాద్యు
దాత్తో లక్షణయా తదపత్యే వర్తతే-రాజన్యేతి కిం-ద్వైప్యభైమాయనాః-ద్వీపే భవా ద్వైప్యాః-భైమేరపత్యాని యువానో భైమాయనాః-అన్ధక
వృష్ణయ ఏతే న తు రాజన్యాః-రాజన్యగ్రహణమిహాభిషిక్తవంశ్యానాం క్షత్రియాణాం గ్రహణార్థం నైతే తథా బహువచనం కిం-సంకర్షణవా
సుదేవౌ-ద్వన్ద్వే కిం-వృష్ణీనాం కుమారాః వృష్ణికుమారాః అన్ధకవృష్ణిషు కిం-కురుపఞ్చాలాః॥§॥సంఖ్యా॥౬॥౨॥౩౫॥సంఖ్యావాచి పూర్వపదం ప్ర
కృత్యా ద్వన్ద్వే-ద్వాదశ-త్రయోదశ-త్రేస్త్రయసాదేశో న్తోదాత్తో నిపాత్యతే॥§॥ఆచార్యోపసర్జనశ్చాన్తేవాసీ॥౬॥౨॥౩౬॥ఆచార్యోపస

ర్జనాన్తేవాసినాం ద్వన్ద్వే పూర్వపదం ప్రకృత్యా - పాణినీయరౌఢీయాః ఛస్వరేణ మధ్యోదాత్తావేతౌ - ఆచార్యోపసర్జనగ్రహణం ద్వన్ద్వస్య విశేషణం సకలో ద్వన్ద్వ ఆచార్యోపసర్జనో యథా విజ్ఞాయేత - తేనేహ న - పాణినీయదేవదత్తౌ - ఆచార్యేతి కిం - ఛాన్దసవైయాకరణాః అన్తేవాసీతి కిం - ఆపిశలపాణినీయశాస్త్రే ॥ § ॥ కార్తకౌజపాదయశ్చ ॥ ౬ । ౨ । ౩౭ ॥ ఏషాం ద్వన్ద్వే పూర్వపదం ప్రకృత్యా - కార్తకౌజపౌ - కృతస్యేదం కుజపస్యేదమిత్యణన్తావేతౌ - సావర్ణిమాణ్డూకేయాః ॥ § ॥ మహాన్ వ్రీహ్యపరాహ్ణగృష్టీష్వాసజాబాలభారభారతహైలిహిలరౌరవప్రవృద్ధేషు ॥ ౬ । ౨ । ౩౮ ॥ మహచ్ఛబ్దః ప్రకృత్యా వ్రీహ్యాదిషు దశసు - మహావ్రీహిః - మహాపరాహ్ణః - మహాగృష్టిః - మహేష్వాసః - మహాహైలిహిలః ఇత్యాది - మహచ్ఛబ్దోఽన్తోదాత్తః - సన్మహదితి ప్రతిపదోక్తసమాసప్రాయం స్వరః - నేహ - మహతో వ్రీహిర్మహద్వ్రీహిః ॥ § ॥ క్షుల్లకశ్చ వైశ్వదేవే ॥ ౬ । ౨ । ౩౯ ॥ చాన్మహాన్ క్షుల్లకవైశ్వదేవం - మహావైశ్వదేవం క్షుధం లాతీతి క్షుల్లః - తస్మాదజ్ఞాతాదిషు కేఽన్తోదాత్తః ॥ § ॥ ఉష్ట్రః సాదివామ్యోః ॥ ౬ । ౨ । ౪౦ ॥ ఉష్ట్రసాదిః ఉష్ట్రవామీ - ఉషేష్ట్రన్ నిత్ ష్ట్రశబ్ద ఆద్యుదాత్తః ॥ § ॥ గౌః సాదసాదిసారథిషు ॥ ౬ । ౨ । ౪౧ ॥ గోసాదః - గోసాదిః - గోసారథిః ॥ § ॥ కురుగార్హపతరిక్తగుర్వసూతజరత్యశ్లీలదృఢరూపాపారేవడవాతైతిలకద్రూః పణ్యకమ్బలో దాసీభారాణాం చ ॥ ౬ । ౨ । ౪౨ ॥ ఏషాం సప్తానాం సమాసానాం దాసీభారాదేశ్చ పూర్వపదం ప్రకృత్యా - కురూణాం గార్హపతం కురుగార్హపతం - ఉప్రత్యయాన్తః కురుః ॥ ❀ ॥ వృజేరితి వాచ్యమ్ ॥ ❀ ॥ వృజిగార్హపతం - వృజిరాద్యుదాత్తః - రిక్తో గురుః రిక్తగురుః - రిక్తే విభాషేతి రిక్తశబ్ద ఆద్యుదాత్తః - అసూతా జరతీ అసూతజరతీ - అశ్లీలా దృఢరూపా అశ్లీలదృఢరూపా - అశ్లీలశబ్దో నఞ్సమాసత్వాదాద్యుదాత్తః - శ్రీరస్యాస్తీతి శ్లీలం - సిధ్మాదిత్వాల్లచ్ - కపిలకాదిత్వాల్లత్వం - పారేవడవేవ పారేవడవా - నిపాతనాదివార్థే సమాసో విభక్త్యలోపశ్చ - పారశబ్దో ఘృతాదిత్వాదన్తోదాత్తః - తైతిలానాం కద్రూః తైతిలకద్రూః - తితిలినోఽపత్యం ఛాత్రో వా కణ్వాదిత్వాదణ్ - పణ్యశబ్దో యతన్తత్వాదాద్యుదాత్తః పణ్యకమ్బలః ॥ సంజ్ఞాయామితి వక్తవ్యమ్ ॥ అన్యత్ర సమాసాన్తోదాత్తత్వమేవ పణితవ్యం కమ్బలస్య ... త్వాదిత్యేష స్వరో విహితః - దాస్యా భారో దాసీభారః - దేవహూతిః - యస్య తత్పురుషస్య పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వమిష్యతే న విహితం స సర్వోఽపి దాసీభారాదిషు ద్రష్టవ్యః సపుర పురంధ్ర్యం - పురం శరీరం ధ్రియతేఽస్యామితి కర్మణ్యధికరణే చేతి ప్రత్యయః అలుక్ ఛాన్దసః - సర్వవిషయస్యేత్యాద్యుదాత్తః పురశబ్దః ॥ § ॥ చతుర్థీ తదర్థే ॥ ౬ । ౨ । ౪౩ ॥ చతుర్థ్యన్తార్థాయ యత్తద్వాచిన్యుత్తరపదే చతుర్థ్యన్తం ప్రకృత్యా - యూ

పాయదారు యూపదారు ॥ § ॥ అర్థే ॥ ౬ ॥ ౨ ॥ ౪౪ ॥ అర్థే పరే చతుర్థ్యన్తం ప్రకృత్యా - దేవార్థమ్ ॥ § ॥ క్తే చ ॥ ౬ ॥ ౨ ॥ ౪౫ ॥ క్తాన్తే పరే చతుర్థ్యన్తం ప్రకృత్యా - గోహితమ్ ॥ § ॥ కర్మధారయేఽనిష్ఠా ॥ ౬ ॥ ౨ ॥ ౪౬ ॥ క్తాన్తే పరే పూర్వమనిష్ఠాన్తం ప్రకృత్యా - శ్రేణికృతాః శ్రేణిశబ్ద ఆద్యుదాత్తః - పూగకృతాః పూగశబ్దోఽన్తోదాత్తః కర్మధారయే కిం - శ్రేణ్యా కృతం శ్రేణికృతం - అనిష్ఠా కిం - కృతాకృతమ్ ॥ § ॥ అహీనే ద్వితీయా ॥ ౬ ॥ ౨ ॥ ౪౭ ॥ అహీనవాచిని సమాసే క్తాన్తే పరే ద్వితీయాన్తం ప్రకృత్యా - కష్టశ్రితః - గ్రామగమః - కష్టశబ్దోఽన్తోదాత్తః - గ్రామశబ్దో నిత్స్వరేణ - అహీనే కిం - కాన్తారాతీతః ॥ * ॥ అనుపసర్గ ఇతి వక్తవ్యమ్ ॥ * ॥ నేహ - సుఖప్రాప్తః - థాథేత్యస్యాపవాదోఽయమ్ ॥ § ॥ తృతీయా కర్మణి ॥ ౬ ॥ ౨ ॥ ౪౮ ॥ కర్మవాచకే క్తాన్తే పరే తృతీయాన్తం ప్రకృత్యా - రుద్రహతః - మహారాజహతః - రుద్రో రగన్తః - కర్మణి కిం - రథేన యాతో రథయాతః ॥ § ॥ గతిరనన్తరః ॥ ౬ ॥ ౨ ॥ ౪౯ ॥ కర్మార్థే క్తాన్తే పరేఽవ్యవహితో గతిః ప్రకృత్యా - పురోహితం - అనన్తరః కిం - అభ్యుద్ధృతః - కారకపూర్వపదస్య తు సతిశిష్టస్థాథాదిస్వర ఏవ దూరాదాగతః ॥ § ॥ తాదౌ చ నితి కృత్యతౌ ॥ ౬ ॥ ౨ ॥ ౫౦ ॥ తకారాదౌ నితి తుశబ్దవర్జితే కృతి పరేఽనన్తరో గతిః ప్రకృత్యా - అగ్నే రాయో నృతమస్య ప్రభూతౌ - సంగతిం గోః - కృత్స్వరాపవాదః - తాదౌ కిం - ప్రజల్పాకః - నితి కిం - ప్రకర్తా - తృజన్తః - అతౌ కిం - ఆగన్తుః ॥ § ॥ తవై చాన్తశ్చ యుగపత్ ॥ ౬ ॥ ౨ ॥ ౫౧ ॥ తవై ప్రత్యయాన్తస్యాన్త ఉదాత్తో గతిశ్చానన్తరః ప్రకృత్యా యుగపచ్చైతదుభయం స్యాత్ - అన్వేతవా ఉ - కృత్స్వరాపవాదః ॥ § ॥ అనిగన్తోఽఞ్చతౌ వప్రత్యయే ॥ ౬ ॥ ౨ ॥ ౫౨ ॥ అనిగన్తో గతిర్వప్రత్యయాన్తేఽఞ్చతౌ పరే ప్రకృత్యా - యే పరాఞ్చస్తాన్ - అనిగన్త ఇతి కిం - ప్రత్యఞ్చో యన్తు - చుస్వరాత్పరత్వాదయమేవ జహి వృష్ణ్యాని కృణుహీ పరాచః అప్రత్యయే కిం - ఉదఞ్చనమ్ ॥ § ॥ న్యధీ చ ॥ ౬ ॥ ౨ ॥ ౫౩ ॥ అప్రత్యయాన్తేఽఞ్చతావిగన్తావపి న్యధీ ప్రకృత్యా - న్యఙ్ఙుత్తానః - ఉదాత్తస్వరితయోర్యణ ఇతి అఞ్చతేరకారః స్వరితః - అధ్యఙ్ ॥ § ॥ ఈషదన్యతరస్యామ్ ॥ ౬ ॥ ౨ ॥ ౫౪ ॥ ఈషత్కడారః - ఈషదిత్యయమన్తోదాత్తః - ఈషద్భేద ఇత్యాదౌ కృత్స్వర ఏవ ॥ § ॥ హిరణ్యపరిమాణం ధనే ॥ ౬ ॥ ౨ ॥ ౫౫ ॥ సువర్ణపరిమాణవాచి పూర్వపదం వా ప్రకృత్యా ధనే - ద్వే సువర్ణే పరిమాణమస్యేతి ద్విసువర్ణం - తదేవ ధనం ద్విసువర్ణధనం - బహువ్రీహావపి పరత్వాద్వికల్ప ఏవ - హిరణ్యేతి కిం - ప్రస్థధనం - పరిమాణం కిం - కాఞ్చనధనం - ధనే కిం - నిష్కమాలా ॥ § ॥ ప్రథమోఽచిరోపసంపత్తౌ ॥ ౬ ॥ ౨ ॥ ౫౬ ॥ ప్రథమశబ్దో వా ప్రకృత్యాభినవత్వే గమ్యే - ప్రథమవైయాకరణః - సంప్రతి వ్యాకరణమధ్యేతుం ప్రవృత్త ఇత్యర్థః ॥ § ॥ కతరకతమౌ కర్మధారయే ॥ ౬ ॥ ౨ ॥ ౫౭ ॥ వా ప్రకృత్యా -

కతరకతః-౨-కర్మధారయగ్రహణముత్తరార్థం-ఇహతుప్రతిపదోక్తత్వాదేవసిద్ధమ్॥ §॥ఆర్యో బ్రాహ్మణకుమారయోః॥ ౬॥౨॥౫౮॥ ఆర్యో బ్రాహ్మణః ఆర్యబ్రాహ్మణః-ఆర్యకుమారః-౨- ఆర్యోణ్యదన్తత్వాదన్తస్వరితః-ఆర్యః కిం - పరమబ్రాహ్మణః- బ్రాహ్మణాదీతికిం- ఆర్యక్షత్రియః కర్మధారయ ఇత్యేవ॥ §॥ రాజాచ॥౬॥౨॥౫౯॥ బ్రాహ్మణకుమారయోఃపరతో వా ప్రకృత్యా కర్మధారయే - రాజబ్రాహ్మణః-౨-రాజకుమారః-౨-యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః-॥ §॥షష్ఠీప్రత్యేనసి॥ ౬॥౨॥౬౦॥షష్ఠ్యన్తో రాజా ప్రత్యేనసిపరే వా ప్రకృత్యా-రాజప్రత్యేనాః-౨-షష్ఠీకిమ్- అన్యత్రన॥§॥ క్తేనిత్యార్థే॥ ౬॥౨॥౬౧॥ క్తాన్తేపరేనిత్యార్థేసమాసే పూర్వం వా ప్రకృత్యా-నిత్యప్రహసితః-౨-కాలాః ఇతి ద్వితీయాసమాసోయం - నిత్యశబ్దస్త్యబన్తః ఆద్యుదాత్తః- ప్రహసితఇతిథాథాదిస్వరేణాన్తోదాత్తః నిత్యార్థేకిం- ముహూర్తప్రహసితః॥ §॥ గ్రామశ్శిల్పిని॥౬॥౨॥౬౨॥ వా ప్రకృత్యా- గ్రామనాపితః-౨- గ్రామశబ్దఆద్యుదాత్తః- గ్రామఃకిం-పరమనాపితః- శిల్పినికిం-గ్రామరథ్యా॥§॥రాజాచప్రశంసాయామ్॥ ౬ ॥ ౨ ॥ ౬౩ ॥ శిల్పివాచినిపరే ప్రశంసార్థం రాజపదం వా ప్రకృత్యా-రాజనాపితః-౨- రాజకులాలః- ౨-ప్రశంసాయాంకిం-రాజనాపితః-శిల్పినికిం- రాజహస్తీ॥ § ॥ ఆదిరుదాత్తః॥ ౬ ॥ ౨ ॥ ౬౪ ॥ అధికారోఽయమ్॥ §॥సప్తమీహారిణౌధర్మ్యేఽహరణే॥ ౬ ॥ ౨ ॥ ౬౫ ॥ సప్తమ్యన్తం హారివాచిచ ఆద్యుదాత్తం ధర్మ్యే పరే న తు హరణే - దేయం యస్స్వీకరోతి స హారీత్యుచ్యతే - ధర్మ్యమిత్యాచారనియతం దేయం- ముకుటేకార్షాపణం-హలేద్విపదికా-సంజ్ఞాయామితి సప్తమీసమాసః- కారనామ్నిచేత్యలుక్- యాజ్ఞికాశ్వః వైయాకరణహస్తీ-క్వచిదయమాచారః-ముకుటాదిషు కార్షాపణాది దాతవ్యం-యాజ్ఞికాదీనాం త్వశ్వాదిరితి ధర్మ్యేకిం- స్తమ్బేరమః- అహరణేకిం- బాడబహరణం-బడబాయా అయం బాడబః-తస్య బీజనిషేకాదుత్తరకాలం శరీరపుష్ట్యర్థం యద్దీయతే తద్ధరణమిత్యుచ్యతే- పూర్వోపికృత్స్వరో హారిస్వరేణ బాధ్యత ఇత్యహరణ ఇతినిషేధేనజ్ఞాప్యతే- తేనబాడబహార్యమితిహారిస్వరస్సిధ్యతి॥§॥యుక్తేచ॥౬॥౨॥౬౬॥యుక్తవాచినిసమాసే పూర్వమాద్యుదాత్తం-- గోవల్లవః-కర్తవ్యేతత్పరోయుక్తః॥§॥విభాషాధ్యక్షే॥౬॥౨॥౬౭॥గవాధ్యక్షః-౨-॥§॥పాపంచశిల్పిని॥౬॥౨॥౬౮॥పాపనాపితః-పాపాణక ఇతి ప్రతిపదోక్తగ్రహణాత్ షష్ఠీసమాసేన॥ §॥గోత్రాన్తేవాసిమాణవబ్రాహ్మణేషుక్షేపే॥ ౬॥౨॥౬౯॥భార్యాసౌశ్రుతః-సుశ్రుతాపత్యస్య భార్యాప్రధానతయా క్షేపః-అన్తేవాసీ-కుమారీదాక్షాః- ఓదనపాణినీయాః కుమార్యాదిలాభకామాయే దాక్ష్యాదిభిః ప్రోక్తానిశా

స్త్రాణ్యధీయతే తపవంక్షిప్యన్తే-భిక్షామాణవః- భిక్షాంలప్స్యేఽహమితిమాణవః- భయబ్రాహ్మణః-భయేనబ్రాహ్మణస్సంపద్యతే-గోత్రా
దిషుకిం-దాసీశ్రోత్రియాః-క్షేపేకిం- పరమబ్రాహ్మణాః॥§॥అజ్ఞానిమైరేయే॥౬॥౨॥౭౦॥మద్యవిశేషోమైరేయః- మధుమైరేయః-మధువికార
స్యమద్యస్యాఙ్గం-అఙ్గానికిం-పరమమైరేయః-మైరేయేకిం-పుష్పాసవః॥§॥భక్తాఖ్యాస్తదర్థేషు॥౬॥౨॥౭౧॥భిక్షాకంసః-భాజీకంసః - భిక్షాదయోఽన్న
విశేషాః-భక్తాఖ్యాఃకిం- సమాశశాలయః - సమశనంసమాశ ఇతి క్రియామాత్రముచ్యతే- తదర్థేషుకిం- భిక్షాప్రియః-బహువ్రీహిరయం అత్ర
పూర్వపదమన్తోదాత్తమ్॥§॥గోబిడాలసింహసైన్ధవేషూపమానే॥౬॥౨॥౭౨॥ధాన్యగవః-గోబిడాలః-తృణసింహః- సక్తుసైన్ధవః-ధాన్యంగౌరి
వేతి విగ్రహః వ్యాఘ్రాదిః-గవాకృత్యాసంనివేశితంధాన్యంధాన్యగవశబ్దేనోచ్యతే-ఉపమానేకిం-పరమసింహః-॥§॥అకేజీవికార్థే॥౬॥౨॥౭౩॥
దన్తలేఖకః-యస్యదన్తలేఖనేనజీవికా-నిత్యంక్రీడేతిసమాసః అకేకిం-రమణీయకర్తా-జీవికార్థేకిం-ఇక్షుభక్షికాంమేధారయసి॥§॥ప్రాచాంక్రీ
డాయామ్॥౬॥౨॥౭౪॥ప్రాగ్దేశవర్తినీయాంక్రీడాతద్వాచినిసమాసేఅకప్రత్యయాన్తేపరేపూర్వమాద్యుదాత్తంస్యాత్ -ఉద్దాలకపుష్పభఞ్జి
కా-సంజ్ఞాయామితిణ్వుల్ -ప్రాచాంకిం-జీవపుత్రప్రచాయికా-ఇయముదీచాంక్రీడా- క్రీడాయాంకిం-తవపుష్పప్రచాయికా-పర్యాయేణ్వుల్॥
§॥అణినియుక్తే॥౬॥౨॥౭౫॥అణన్తేపరేనియుక్తవాచినిసమాసేపూర్వమాద్యుదాత్తం ఛత్రధారః-నియుక్తేకిం-కాణ్డలావః॥§॥శిల్పినిచాకృఞః॥౬॥
౨॥౭౬॥శిల్పివాచినిసమాసేఅణన్తేపరేపూర్వమాద్యుదాత్తం-సచేదణ్ కృఞః పరోనభవతి- తన్తువాయః-శిల్పినికిం- కాణ్డలావః-అకృఞఃకిం-కు
మ్భకారః॥§॥సంజ్ఞాయాంచ॥౬॥౨॥౭౭॥ అణన్తేపరే-తన్తువాయోనామక్రిమిః-అకృఞ ఇత్యేవ-రథకారోనామబ్రాహ్మణః॥§॥గోతన్తియవ
మ్పాలే॥౬॥౨॥౭౮॥గోపాలః-తన్తిపాలః-యవపాలః-అనియుక్తార్థోయోగః-గో ఇతికిం-వత్సపాలః పాలేతికిం-గోరక్షః-॥§॥ణిని॥౬॥౨॥౭౯॥పు
ష్పహారీ॥§॥ఉపమానంశబ్దార్థప్రకృతావేవ॥౬॥౨॥౮౦॥ఉపమానవాచిపూర్వంణిన్యన్తేపరేఆద్యుదాత్తమ్- ఉష్ట్రక్రోశీ-ధ్వాఙ్క్షరావీ-ఉప
మానగ్రహణమస్యపూర్వయోగస్యచవిషయవిభాగార్థం-శబ్దార్థప్రకృతౌకిం-వృకవఞ్చీ-ప్రకృతిగ్రహణంకిం-ప్రకృతిరేవయత్రోపసర్గనిరపే
క్షాశబ్దార్థాతత్రైవయథాస్యాత్ -ఇహమాభూత్ - గర్దభోచ్చారీ॥§॥యుక్తారోహ్యాదయశ్చ॥౬॥౨॥౮౧॥ఆద్యుదాత్తాః-యుక్తారోహీ-ఆగత
యోధీ - క్షీరహోతా - అత్రణిన్యన్తానాంకేషాంచిత్పాఠఃపూర్వోత్తరపదనియమార్థః - తేనేహన - వృక్షారోహీ- యుక్తాధ్యాయీ॥

§॥దీర్ఘకాశతుషభ్రాష్ట్రవటంజే॥౬॥౨॥౮౨॥కుటీజః- కాశజః- తుషజః-భ్రాష్ట్రజః- వటజః॥ § ॥ అన్త్యాత్పూర్వంబహ్వచః॥ ౬॥౨॥౮౩॥ బహ్వచఃపూర్వస్యాన్త్యాత్పూర్వపదముదాత్తంజే ఉత్తరపదే - ఉపసరజః - ఆమలకీజః - బహ్వచఃకిం- దగ్ధజానితృణాని॥ § ॥ గ్రామే ఽనివసన్తః॥ ౬॥౨॥౮౪॥ గ్రామేపరేపూర్వపదమాద్యుదాత్తం-తచ్చేన్నివసనవద్వాచిన-మల్లగ్రామః- గ్రామశబ్దోఽత్రసమూహవాచీ దేవగ్రామః-దేవస్వామికః-అనివసన్తఃకిం-దాక్షిగ్రామఃదాక్షినివాసః॥§॥ఘోషాదిషుచ॥౬॥౨॥౮౫॥దాక్షిఘోషః- దాక్షికటః- దాక్షిహ్రదః॥§॥ ఛాత్ర్యాదయశ్శాలాయామ్॥౬॥౨॥౮౬॥ఛాత్రిశాలా-వ్యాడిశాలా- యదాపిశాలాన్తస్సమాసోనపుంసకలిఙ్గోభవతితదాపితత్పురుషేశాలాయాన్నపుంసకఇత్యేతస్మాత్పూర్వవిప్రతిషేధేనాయమేవస్వరః- ఛాత్రిశాలమ్॥§॥ప్రస్థేఽవృద్ధమకర్క్యాదీనామ్॥౬॥౨॥౮౭॥ప్రస్థశబ్దఉత్తరపదేకర్క్యాదివర్జితమవృద్ధంపూర్వపదమాద్యుదాత్తంస్యాత్-ఇన్ద్రప్రస్థః-అవృద్ధంకిం-దాక్షిప్రస్థః- అకర్క్యాదీనామితికిం-కర్కీప్రస్థః-మకరీప్రస్థః॥§॥మాలాదీనాఞ్చ॥౬॥౨॥౮౮॥వృద్ధార్థమిదం-మాలాప్రస్థః-శోణాప్రస్థః-॥§॥అమహన్నవన్నగరేఽనుదీచామ్॥౬॥౨॥౮౯॥నగరేపరేమహన్నవవర్జితంపూర్వమాద్యుదాత్తంస్యాత్ తచ్చేదుదీచాన్న- బ్రహ్మనగరం-అమేతికిం- మహానగరం- నవనగరం-అనుదీచాంకిం-కార్తికనగరమ్॥§॥అర్మేచావర్ణంద్వ్యచ్త్ర్యచ్॥౬॥౨॥౯౦॥అర్మేపరేద్వ్యచ్త్ర్యచ్పూర్వమవర్ణాన్తమాద్యుదాత్తం-గుప్తార్మం-కుక్కుటార్మం- అవర్ణంకిం- బృహదర్మం-ద్వ్యచ్త్ర్యచ్కిం-కపిఞ్జలార్మం-అమహన్నవమిత్యేవ- మహార్మం- నవార్మమ్॥§॥నభూతాధికసఞ్జీవమద్రాశ్మకజ్జలమ్॥౬॥౨॥౯౧॥అర్మేపరేనైతాన్యాద్యుదాత్తాని-భూతార్మం-అధికార్మం-సంజీవార్మం-మద్రాశ్మగ్రహణంసంఘాతవిగృహీతార్థం-మద్రార్మం- అశ్మార్మం-మద్రాశ్మార్మం కజ్జలార్మమ్॥✽॥ఆద్యుదాత్తప్రకరణేదివోదాసాదీనాంఛన్దస్యుపసంఖ్యానమ్॥✽॥దివోదాసాయదాశుషే॥§॥ అన్తః॥ ౬॥౨॥౯౨॥అధికారోఽయం-ప్రాగుత్తరపదాదిగ్రహణాత్॥§॥సర్వంగుణకార్త్స్న్యే॥ ౬॥౨॥౯౩॥సర్వశబ్దఃపూర్వపదమన్తోదాత్తం- సర్వశ్వేతః-సర్వమహాన్ సర్వంకిం-పరమశ్వేతః-ఆశ్రయవ్యాప్త్యాపరమత్వంశ్వేతస్యేతిగుణకార్త్స్న్యేవర్తతే-గుణేతికిం-సర్వసౌవర్ణః-కార్త్స్న్యేకిం-సర్వేషాంశ్వేతతరఃసర్వశ్వేతః॥§॥సంజ్ఞాయాంగిరినికాయయోః॥౬॥౨॥౯౪॥ఏతయోఃపరతఃపూర్వమన్తోదాత్తం- అఞ్జనాగిరిః- మౌఞ్జినికాయః-సంజ్ఞాయాంకిం-పరమగిరిః- బ్రాహ్మణనికాయః॥§॥కుమార్యాంవయసి॥౬॥౨॥౯౫॥పూర్వపదమన్తోదాత్తం-వృద్ధకుమారీ-కు

మారీశబ్దః పుంసా సహాసంప్రయోగమాత్రప్రవృత్తినిమిత్తముపాదాయ ప్రయుక్తో వృద్ధాదిభిస్సమానాధికరణః-తచ్చ వయ ఇహ గృహ్యతే తేనకు
మారత్వమేవ-వయసి కిం-పరమకుమారీ॥§॥ఉదకేఽకేవలే॥౬॥౨॥౯౬॥ అకేవలం మిశ్రం తద్వాచిని సమాసే ఉదకే పరే పూర్వమన్తోదాత్తం గుడో
దకం-స్వరే కృతేఽత్ర ఏకాదేశః-స్వరితో వానుదాత్తే పదాదావితి పక్షే స్వరితః-అకేవలే కిం-శీతోదకమ్॥§॥ద్విగౌ క్రతౌ॥౬॥౨॥౯౭॥ద్విగావుత్త
రపదే క్రతువాచిని సమాసే పూర్వమన్తోదాత్తం-గర్గత్రిరాత్రః- ద్విగౌ కిం-అతిరాత్రః-క్రతౌ కిం-బిల్వహోమస్య సప్తరాత్రో బిల్వసప్తరా
త్రః॥§॥సభాయాం నపుంసకే॥౬॥౨॥౯౮॥సభాయాం పరతో నపుంసకలిఙ్గే సమాసే పూర్వమన్తోదాత్తం-గోపాలసభం-స్త్రీసభం-సభాయాం
కిం-బ్రాహ్మణసేనం-నపుంసకే కిం-రాజసభా-ప్రతిపదోక్తనపుంసకగ్రహణాన్నేహ-రమణీయసభం బ్రాహ్మణకులమ్॥§॥పురే ప్రాచామ్॥౬॥
౨॥౯౯॥ శివదత్తపురం-నాన్దీపురం-ప్రాచాం కిం-శివపురమ్॥§॥అరిష్టగౌడపూర్వే చ॥౬॥౨॥౧౦౦॥పురే పరేఽరిష్టగౌడపూర్వే సమాసే పూర్వ
మన్తోదాత్తం-అరిష్టపురం గౌడపురం-పూర్వగ్రహణం కిం- ఇహాపి యథా స్యాత్-అరిష్టశ్రితపురం-గౌడభృత్యపురమ్॥ §॥న హాస్తినఫలకమార్దే
యాః॥౬॥౨॥౧౦౧॥పురే పరే నైతాన్యన్తోదాత్తాని-హాస్తినపురం-ఫలకపురం-మార్దేయపురం-మృదోరపత్యమితి శుభ్రాదిత్వాడ్ఢక్॥§॥కుసూల
కూపకుమ్భశాలం బిలే॥౬॥౨॥౧౦౨॥ఏతాన్యన్తోదాత్తాని బిలే పరే-కుసూలబిలం-కూపబిలం-కుమ్భబిలం-శాలాబిలం-కుసూలాది కిం-సర్పబిలం-
బిలే కిం కుసూలస్వామీ॥§॥దిక్శబ్దా గ్రామజనపదాఖ్యానచానరాటేషు॥౬॥౨॥౧౦౩॥దిక్శబ్దా అన్తోదాత్తా భవన్త్యేషు పరేషు-పూర్వేషు
కామశమీ- అపరకృష్ణమృత్తికా-జనపద-పూర్వపఞ్చాలాః- ఆఖ్యాన-పూర్వయాయాతం-పూర్వచానరాటం-శబ్దగ్రహణం కాలవాచినోఽపి
దిక్శబ్దస్య పరిగ్రహార్థమ్॥ §॥ఆచార్యోపసర్జనశ్చాన్తేవాసిని॥౬॥౨॥౧౦౪॥ ఆచార్యోపసర్జనాన్తేవాసిని పరే దిక్శబ్దా అన్తోదాత్తా భవన్తి-పూర్వ
పాణినీయాః ఆచార్యేతి కిం-పూర్వాన్తేవాసీ-అన్తేవాసిని కిం-పూర్వపాణినీయం శాస్త్రమ్॥§॥ఉత్తరపదవృద్ధౌ సర్వం చ॥ ౬॥౨॥౧౦౫॥ఉత్త
రపదస్యేత్యధికృత్య యా వృద్ధిర్విహితా తద్వత్యుత్తరపదే సర్వశబ్దో దిక్శబ్దాశ్చాన్తోదాత్తా భవన్తి-సర్వపాఞ్చాలకః- అపరపాఞ్చాలకః- అధి
కారగ్రహణం కిం-సర్వభాసః-సర్వకారకః॥§॥బహువ్రీహౌ విశ్వం సంజ్ఞాయామ్॥౬॥౨॥౧౦౬॥ బహువ్రీహౌ విశ్వశబ్దః పూర్వపదభూతః సంజ్ఞా
యామన్తోదాత్తః స్యాత్- పూర్వపదప్రకృతిస్వరేణ ప్రాప్తస్యాద్యుదాత్తస్యాపవాదః - విశ్వకర్మా- విశ్వదేవః - ఆవిశ్వదేవం సత్వ

తిం - బహువ్రీహౌకిం - విశ్వేచ తేదేవాశ్చ విశ్వదేవాః - సంజ్ఞాయాంకిం - విశ్వ దేవః (ప్రా)గవ్యయీభావాద్బహువ్రీహ్యధికారః॥
§ ॥ ఉదరాశ్వేషుషు॥ ౬॥౨॥౧౦౭॥వృకోదరః-హర్యశ్వః-మహేషుః॥ §॥ క్షేపే॥౬॥౨॥౧౦౮॥ఉదరాశ్వేషుషుపూర్వమన్తోదాత్తంబహు
వ్రీహౌనిన్దాయాం- అసంజ్ఞార్థమారమ్భః- ఘటోదరః- కటుకాశ్వః- చలాచలేషుః అనుదర ఇత్యత్రనఞ్సుభ్యామితిభవతిపూర్వ విప్రతి
షేధేన॥ §॥నదీబన్ధుని॥ ౬॥౨॥౧౦౯॥బన్ధుశబ్దేపరేనద్యన్తంపూర్వమన్తోదాత్తంబహువ్రీహౌ-గార్గీబన్ధుః-నదీకిం-బ్రహ్మబన్ధుః- బ్రహ్మశబ్దఆ
ద్యుదాత్తః-బన్ధునికిం-గార్గీ ప్రియః-బహువ్రీహౌకిం-గార్గీబన్ధుః॥§॥నిష్ఠోపసర్గపూర్వాన్యతరస్యామ్॥ ౬॥ ౨॥౧౧౦॥ నిష్ఠాన్తముపసర్గపూర్వపద
మన్తోదాత్తంవా- ప్రధౌతపాదః-౨-నిష్ఠాకిం-ప్రసేవకముఖః-ఉపసర్గపూర్వాకిం-శుష్కముఖః॥ §॥ఉత్తరపదాదిః॥ ౬॥౨॥౧౧౧॥ ఉత్తరపదాధి
కారఆపాదాన్తఃఆద్యధికారస్తుప్రకృత్యాభగాలమిత్యవధికః॥ §॥కర్ణోవర్ణలక్షణాత్ ॥ ౬॥౨॥౧౧౨॥ వర్ణవాచినోలక్షణవాచినశ్చపరఃకర్ణశ
బ్దఆద్యుదాత్తోబహువ్రీహౌ-శుక్లకర్ణః శఙ్కుకర్ణః కర్ణఃకిం- శ్వేతపాదః-వర్ణలక్షణాత్కిం-శోభనకర్ణః॥§॥సంజ్ఞౌపమ్యయోశ్చ॥౬॥ ౨॥౧౧౩॥కర్ణ
ఆద్యుదాత్తః మణికర్ణః-ఔపమ్యే-గోకర్ణః॥§॥కణ్ఠపృష్ఠగ్రీవాజఙ్ఘంచ॥౬॥౨॥౧౧౪॥సంజ్ఞౌపమ్యయోర్బహువ్రీహౌ-శితికణ్ఠః-కాణ్డపృష్ఠః-సుగ్రీ
వః- నాడీజఙ్ఘః-ఔపమ్యే-ఖరకణ్ఠః-గోపృష్ఠః-అశ్వగ్రీవః గోజఙ్ఘః॥ §॥శృఙ్గమవస్థాయాంచ॥౬॥౨॥౧౧౫॥శృఙ్గశబ్దోఽవస్థాయాంసంజ్ఞౌపమ్య
యోశ్చాద్యుదాత్తోబహువ్రీహౌ-ఉద్గతశృఙ్గః ద్వ్యఙ్గులశృఙ్గః-అత్రశృఙ్గోద్గమనాదికృతోగవాదేర్వయోవిశేషోఽవస్థా-సంజ్ఞాయాం- ఋ
శ్యశృఙ్గః-ఔపమ్యే- మేషశృఙ్గః-అవస్థాయాంకిం-స్థూలశృఙ్గః॥ §॥నఞోజరమరమిత్రమృతాః॥౬॥౨॥౧౧౬॥నఞఃపరేపతేఆద్యుదాత్తాబహువ్రీ
హౌ-తామేజరాయ్వజరం-అమరమ్-అమిత్రమర్దయ- శ్రవోదేవేష్వమృతం-నఞఃకిం- బ్రాహ్మణమిత్రః- జేతకిం-అశత్రుః॥ §॥సోర్మనసీఅలో
మోషసీ॥ ౬॥౨॥౧౧౭॥సోఃపరంలోమోషసీవర్జయిత్వామన్నన్తమసన్తంచాద్యుదాత్తంస్యాత్ - నఞ్సుభ్యామిత్యస్యాపవాదః-సుకర్మాణః-
సుయుజః-సనోవక్షదనిమానః-సుబ్రహ్మాశివాపశుభ్యస్సుమనాః-సువర్చాః-సుపేశసస్కరతి-సోఃకిం-కృతకర్మా-మనసీకిం సురాజా-అలోమో
షసీకిం-సులోమా సూషాః-కపితుపరత్వాత్కపిపూర్వమితిభవతి-సుకర్మకః-సుస్రోతసః॥§॥క్రత్వాదయశ్చ॥౬॥౨॥౧౧౮॥సోఃపరేఆద్యుదా
త్తాఃస్యుః-సుక్రతుః-సుప్రతీకః-సుహవ్యః-సుప్రతూర్తిమనేహసమ్॥ §॥ఆద్యుదాత్తంద్వ్యచ్ఛన్దసి॥౬॥౨॥౧౧౯॥ యదాద్యుదాత్తంద్వ్యచ్త

తోస్సోరుత్తరంబహువ్రీహౌ వాఽఽద్యుదాత్తం-అథాస్వశ్వాః - సురథాంఅతిథిగ్వా-నిత్స్వరేణాశ్వరథావాద్యుదాత్తౌ ఆద్యుదాత్తంకిం-యాసుబాహుః ద్వ్యచ్ కిం- సుగురత్సుహిరణ్యః హిరణ్యశబ్దస్త్ర్యచ్ ॥౬॥వీరవీర్యౌచ ॥౬॥౨॥౧౨౦॥సోఃపరౌ బహువ్రీహౌ వాఽఽద్యుదాత్తౌ-సువీరేణరయిణా సువీర్యస్యగోమతః వీర్యశబ్దోయత్ప్రత్యయాన్తః-తత్ర యతోనావ ఇత్యాద్యుదాత్తత్వే సిద్ధే వీర్యగ్రహణ జ్ఞాపకం- తత్ర హిసతి పూర్వేణైవసిద్ధంస్యాత్ ॥౬॥కూలతీరతూలమూలశాలాక్షసమమవ్యయీభావే ॥౬॥౨॥౧౨౧॥ఉపకూలం ఉపతీరం-ఉపతూలం-ఉపమూలం-ఉపశాలంఉపాక్షం-సుషమం-విషమం-నిష్షమం-తిష్ఠద్గుప్రభృతిష్వేతే కూలాదిగ్రహణంకిం-ఉపకుమ్భం-అవ్యయీభావేకిం-పరమకూలమ్॥౬॥కంసమన్థశూర్పపాయ్యకాణ్డంద్విగౌ॥౬॥౨॥౧౨౨॥ద్వికంసః-ద్విమన్థః-ద్విశూర్పః ద్విపాయ్యం-ద్వికాణ్డం-ద్విగౌకిం-పరమకంసః॥౬॥తత్పురుషేశాలాయాంనపుంసకే॥౬॥౨॥౧౨౩॥శాలాశబ్దాన్తేనపుంసకే తత్పురుషేఉత్తరపదమాద్యుదాత్తం- బ్రాహ్మణశాలం- తత్పురుషేకిం-దృఢశాలం బ్రాహ్మణకులం-శాలాయాంకిం బ్రాహ్మణసేనం-నపుంసకేకిం-బ్రాహ్మణశాలా॥౬॥కన్థాచ॥౬॥౨॥౧౨౪॥తత్పురుషేనపుంసకేకన్థాశబ్దఉత్తరపదమాద్యుదాత్తం-సౌశమికన్థం- ఆహ్వరకన్థం-నపుంసకేకిం-దాక్షికన్థా॥ ౬॥ ఆదిశ్చిహణాదీనామ్॥౬॥౨॥౧౨౫॥కన్థాన్తేతత్పురుషేనపుంసకలిఙ్గేచిహణాదీనామాదిరుదాత్తః-చిహణకన్థం-మన్దరకన్థం-ఆదిరితివర్తమానేపునర్గ్రహణంపూర్వపదస్యాద్యుదాత్తార్థమ్॥౬॥ చేలఖేటకటుకకాణ్డంగర్హాయామ్॥౬॥౨॥౧౨౬॥చేలాదీన్యుత్తరపదాన్యాద్యుదాత్తాని-పుత్రచేలం నగరఖేటం-దధికటుకం- ప్రజాకాణ్డం- చేలాదిసాదృశ్యేనపుత్రాదీనాంగర్హా వ్యాఘ్రాదిత్వాత్సమాసః-గర్హాయాంకిం-పరమచేలమ్॥౬॥చీరముపమానమ్॥౬॥౨॥౧౨౭॥వస్త్రంచీరమివవస్త్రచీరం కమ్బలచీరం-ఉపమానంకిం-పరమచీరమ్॥౬॥పలలసూపశాకమ్మిశ్రే॥౬॥౨॥౧౨౮॥ఘృతపలలం- ఘృతసూపం- ఘృతశాకం- భక్ష్యేణమిశ్రీకరణమితిసమాసః మిశ్రేకిం-పరమపలలమ్॥౬॥కూలసూదస్థలకర్షాస్సంజ్ఞాయామ్॥౬॥౨॥౧౨౯॥ఆద్యుదాత్తాస్తత్పురుషే- దాక్షికూలం- శాణ్డిసూదం-దాణ్డాయనస్థలీ దాక్షికర్షః గ్రామసంజ్ఞా ఏతాః-సంజ్ఞాయాంకిం-పరమకూలమ్॥౬॥ అకర్మధారయే రాజ్యమ్॥౬॥౨॥౧౩౦॥ కర్మధారయవర్జితేతత్పురుషేరాజ్యముత్తరపదమాద్యుదాత్తం-బ్రాహ్మణరాజ్యం-అకర్మేతికిం-పరమరాజ్యమ్॥చేలరాజ్యాదిస్వరాదవ్యయస్వరఃపూర్వవిప్రతిషేధేన॥కుచేలం-కురాజ్యమ్॥ ౬॥వర్గ్యాదయశ్చ॥౬॥౨॥౧౩౧॥అర్జునవర్గ్యః-వాసుదేవపక్ష్యః-అకర్మధారయ ఇత్యేవ పరమవర్గ్యః- వర్గ్యాదిర్దిగాద్య

న్తర్గణః॥§॥ పుత్రః పుమ్భ్యః॥ ౬॥౨॥౧౩౨॥ పుమ్శబ్దేభ్యః పరః పుత్రశబ్ద ఆద్యుదాత్తస్తత్పురుషే-దాశకపుత్రః-మాహిషపుత్రః-పుత్రః కిం-కౌనటి
మాతులః పుంభ్యః కిం-దాశీపుత్రః॥§॥ నాచార్యరాజర్త్విక్సంయుక్తజ్ఞాత్యాఖ్యేభ్యః॥ ౬॥౨॥౧౩౩॥ ఏభ్యః పుత్రో నాద్యుదాత్తః-ఆఖ్యాగ్రహణా
త్పర్యాయాణాం తద్విశేషాణాంచ గ్రహణమ్-ఆచార్యపుత్రః ఉపాధ్యాయపుత్రః శాకటాయనపుత్రః-రాజపుత్రః- ఈశ్వరపుత్రః నన్దపు
త్రః- ఋత్విక్పుత్రః- యాజకపుత్రః-హోతృపుత్రః-సంయుక్తాస్సంబన్ధినః-శ్యాలపుత్రః- జ్ఞాతయో మాతాపితృసంబన్ధేన బాన్ధవాః-జ్ఞాతిపు
త్రః-భ్రాతుః పుత్రః॥§॥ చూర్ణాదీన్యప్రాణిషష్ఠ్యాః॥ ౬॥౨॥౧౩౪॥ ఏతాని ప్రాణిభిన్నషష్ఠ్యన్తాత్పరాణ్యాద్యుదాత్తాని తత్పురుషే-ముద్గచూ
ర్ణమ్-అప్రాణీతి కిం-మత్స్యచూర్ణమ్॥§॥ షట్చ కాణ్డాదీని॥ ౬॥౨॥౧౩౫॥ అప్రాణిషష్ఠ్యాః పరాణి ఆద్యుదాత్తాని-దర్భకాణ్డం-దర్భచీరం-తిలపలలం-ము
ద్గసూపః-మూలకశాకం-నదీకూలం-షట్ కిం-రాజసూదః-అప్రాణీతి కిం-దత్తకాణ్డమ్॥§॥ కుణ్డం వనమ్॥ ౬॥౨॥౧౩౬॥ కుణ్డమాద్యుదాత్తం వనవాచిని త
త్పురుషే-దర్భకుణ్డం-కుణ్డశబ్దోऽత్ర సాదృశ్యే-వనం కిం-మృత్కుణ్డమ్॥§॥ ప్రకృత్యా భగాలమ్॥ ౬॥౨॥౧౩౭॥ భగాలవాచ్యుత్తరపదం తత్పురుషే
ప్రకృత్యా-కుమ్భీభగాలం-కుమ్భీనదాలం-కుమ్భీపాలం-మధ్యోదాత్తా ఏతే- ప్రకృత్యేత్యధికృతమన్త ఇతి యావత్॥§॥ శితేర్నిత్యాబహ్వజ్బహు
వ్రీహావభసత్॥ ౬॥౨॥౧౩౮॥ శితేః పరం నిత్యాబహ్వచ్కం ప్రకృత్యా-శితిపాదః-శిత్యంసః-పాదశబ్దో వృషాదిత్వాదాద్యుదాత్తః-అంసశబ్దః ప్ర
త్యయస్వనిత్త్వాత్-శితేః కిం-దర్శనీయపాదః నిత్యేతి కిం-శితికకుత్- అవస్థాయాంలోపః-అన్యత్ర శితికకుద ఇతి బహ్వజుత్తరపదం-అభసత్కిం-శి
తిభసత్ శితిరాద్యుదాత్తః-పూర్వపదప్రకృతిస్వరాపవాదో యోగః॥ §॥ గతికారకోపపదాత్కృత్॥ ౬॥౨॥౧౩౯॥ ఏభ్యః కృదన్తం ప్రకృతిస్వ
రం స్యాత్తత్పురుషే ప్రకారకః-ప్రహరణమ్- ఇధ్మప్రవ్రశ్చనః- ఉపపదాత్ -ఈషత్కరః-గతీతి కిం-దేవస్య కారకః- శేషషష్ఠీ-కృద్గ్రహణం స్ప
ష్టార్థం ప్రపచతితరామిత్యత్ర తరబాద్యన్తేన సమాసే కృతే ఆమ్-తత్ర సతిశిష్టత్వాదామ్స్వరో భవతీత్యేకే-ప్రపచతి దేశ్యార్థం తు కృద్గ్రహణ
మిత్యన్యే॥§॥ ఉభే వనస్పత్యాదిషు యుగపత్॥ ౬॥౨॥౧౪౦॥ ఏషు పూర్వోత్తరపదే యుగపత్ప్రకృత్యా-వనస్పతిం వన ఆ-బృహస్పతిం యః-బృహ
చ్ఛబ్దోऽత్రాద్యుదాత్తో నిపాత్యతే హర్షయా శచీపతిం-శార్ఙ్గరవాదిత్వాదాద్యుదాత్తః శచీశబ్దః- శచీభిర్న ఇతి దర్శనాత్ - తనూనపాత్ -నరా
శంసం వాజినం నిపాతనాద్దీర్ఘః-శునశ్శేపః॥§॥ దేవతాద్వన్ద్వే చ॥ ౬॥౨॥౧౪౧॥ ఉభే యుగపత్ప్రకృత్యా స్తః-ఆ య ఇన్ద్రావరుణౌ-ఇన్ద్రాబృహస్ప

తీవయం దేవతా? కిం ప్లక్షన్యగ్రోధౌ-ద్వన్ద్వే కిమ్-అగ్నిష్టోమః॥ §॥ నోత్తరపదేఽనుదాత్తాదావపృథివీరుద్రపూషమన్థిషు॥ ౬॥౨॥౧౪౨॥ పృథివ్యాదివర్జితేఽనుదాత్తాదావుత్తరపదే ప్రాగుక్తన్న-ఇన్ద్రాగ్నిభ్యాంకంవృషణః-అపృథివ్యాదౌ కిం-ద్యావాపృథివీ జనయన్ ఆద్యుదాత్తోద్యావానిపాత్యతే-పృథివీత్వన్తోదాత్తః సోమారుద్రౌ-రోదేర్ణిలుక్చేతిరగన్తోరుద్రః-ఇన్ద్రాపూషణౌ-శ్వన్నుక్షన్పూషన్నితిపూషా అన్తోదాత్తోనిపాత్యతే శుక్రామన్థినౌ-మన్థోఽస్యాస్తీతిమన్థిన్నిబ్న్తోదాత్తః- ఉత్తరపదగ్రహణమనుదాత్తాదావిత్యుత్తరపదవిశేషణం యథాస్యాత్ ద్వన్ద్వవిశేషణమ్మాభూత్-అనుదాత్తాదావితివిధిప్రతిషేధయోర్విషయవిభాగార్థమ్॥§॥ అన్తః॥ ౬॥౨॥౧౪౩॥ అధికారోఽయమ్॥ §॥ థాథఘఞ్క్తాజబిత్రకాణామ్॥ ౬॥౨॥౧౪౪॥ థ అథ ఘఞ్ క్త అచ్ అప్ ఇత్ర క ఏతదన్తానాముత్తరపదానామన్త ఉదాత్తః థ-ప్రభృథస్యావయోః అథ-అవసథః ఘఞ్-ప్రభేదః-క్త-ధర్త్రావజ్రీ పురుష్టుతః-పురుషుబహుషు ప్రదేశేషు స్తుతఇతివిగ్రహః-అచ్-ప్రక్షయః- అప్-ప్రలవః- ఇత్ర- ప్రలవిత్రం-క-గోవృషః మూలవిభుజాదిత్వాత్కః-గతికారకోపపదాదిత్యేవ- నేహ-సుస్తుతమ్భవతా॥§॥ సూపమానాత్ క్తః॥ ౬॥౨॥౧౪౫॥ సోరుపమానాచ్చపరం క్తాన్తమన్తోదాత్తం-ఋతస్యయోనౌసుకృతస్య - శశప్లుతః॥§॥ సంజ్ఞాయామనాచితాదీనామ్॥ ౬॥౨॥౧౪౬॥ గతికారకోపపదాత్ క్తాన్తమన్తోదాత్తమాచితాదీన్వర్జయిత్వా-ఉపహూతశ్శాకల్యః పరిజగ్ధః-అనేతికిం-ఆచితమ్-ఆస్థాపితమ్॥§॥ ప్రవృద్ధాదీనాంచ॥ ౬॥౨॥౧౪౭॥ ఏషాం క్తాన్తముత్తరపదమన్తోదాత్తం-ప్రవృద్ధః-ప్రయుక్తః-అసంజ్ఞార్థోఽయమారమ్భః-ఆకృతిగణోఽయమ్॥§॥ కారకాద్దత్తశ్రుతయోరేవాశిషి॥ ౬॥౨॥౧౪౮॥ సంజ్ఞాయామన్త ఉదాత్తః-దేవదత్తః-విష్ణుశ్రుతః-కారకాత్కిం-సంశ్రుతోరామాయణః-దత్తశ్రుతయోఃకిం-దేవపాలితః- అస్మాన్నియమాదత్ర సంజ్ఞాయామనేతిన తృతీయాకర్మణీతిచభవతి-ఏవకిం-దేవైఃఖాతా దేవఖాతా-ఆశిష్యేవేత్యేవమత్రేష్టోనియమః-తేనానాహతోనదతిదేవదత్తఇత్యత్ర న-శంఖవిశేషస్య సంజ్ఞేయం-తృతీయాకర్మణీతిపూర్వప్రకృతిస్వరత్వమేవభవతి॥§॥ ఇత్థమ్భూతేనకృతమితిచ॥ ౬॥౨॥౧౪౯॥ ఇత్థంభూతేనకృతమిత్యేతస్మిన్నర్థేయస్సమాసఃతత్ర క్తాన్తముత్తరపదమన్తోదాత్తంస్యాత్ సుప్తప్రలపితం- ప్రమత్తగీతం కృతమితిక్రియాసామాన్యేకరోతిర్నభూతప్రాదుర్భావేఏవ- తేనప్రలపితాద్యపికృతంభవతి-తృతీయాకర్మణీత్యస్యాపవాదః॥§॥ అనోభావకర్మవచనః॥ ౬॥౨॥౧౫౦॥ కారకాత్పరమనప్రత్యయాన్తంభావవచనంకర్మవచనంచాన్తోదాత్తం-పయఃపానంసుఖం-రాజభోజనాశ్శాలయః- అనఃకిం-హస్తాదాయః- భేతికిం-దన్తధా

వచనం-కరణేల్యుట్-కారకాత్కిం-నిదర్శనమ్॥ §॥మన్క్తిన్వ్యాఖ్యానశయనాసనస్థానయాజకాదిక్రీతాః॥ ౬॥౨॥౧౫౧॥ కారకాత్పరాణ్యేతాన్యుత్తరపదాన్యన్తోదాత్తానితత్పురుషే-కృత్స్వరాపవాదః-రథవర్త్మ-పాణినికృతిః ఛన్దోవ్యాఖ్యానం-రాజశయనం-రాజాసనం అశ్వస్థానం-బ్రాహ్మణయాజకః- గోక్రీతః-కారకాత్కిం- ప్రభూతిం- సంగతిం- అత్రతాదౌచనితీతిస్వరః॥ §॥సప్తమ్యాఃపుణ్యమ్॥ ౬॥ ౨॥ ౧౫౨॥ అన్తోదాత్తం-అధ్యయనపుణ్యం-తత్పురుషేతుల్యార్థేతి ప్రాప్తం-సప్తమ్యాఃకిం- వేదేనపుణ్యం వేదపుణ్యమ్॥ §॥ ఊనార్థకలహంతృతీయాయాః॥ ౬॥౨॥౧౫౩॥మాషోనం-మాషవికలం-వాక్కలహః-తృతీయాపూర్వపదప్రకృతిస్వరాపవాదోఽయమ్॥అత్ర కేచిదర్థేతిస్వరూపగ్రహణమిచ్ఛన్తి॥ధాన్యార్థః-ఊనశబ్దేత్వర్థనిర్దేశార్థేనతదర్థానాంగ్రహణమితిప్రతిపదోక్తత్వాదేవసిద్ధేఃతృతీయాగ్రహణంస్పష్టార్థమ్॥ §॥మిశ్రంచానుపసర్గేఽసన్ధౌ॥౬॥౨॥౧౫౪॥పణబన్ధేనైకార్థ్యంసన్ధిః-తిలమిశ్రాః సర్పిర్మిశ్రాః మిశ్రంకిం-గుడధానాః-అనుపసర్గంకిం-తిలసమ్మిశ్రాః- మిశ్రగ్రహణే సోపసర్గగ్రహణస్యేదమేవజ్ఞాపకం-అసన్ధౌకిం- బ్రాహ్మణమిశ్రోరాజా- బ్రాహ్మణైస్సహసహిత ఐకార్థ్యమాపన్నః॥ §॥నఞోగుణప్రతిషేధేసంపాద్యర్హహితాలమర్థాస్తద్ధితాః॥ ౬॥౨॥౧౫౫॥ సంపాద్యాద్యర్థతద్ధితాన్తానఞోగుణప్రతిషేధేవర్తమానాత్పరేఽన్తోదాత్తాః-కర్ణవేష్టకాభ్యాంసంపాదికార్ణవేష్టకికం - నకార్ణవేష్టకికమకార్ణవేష్టకికం- ఛేదమర్హతిఛైదికః - నఛైదికోఽఛైదికః-వత్సేభ్యోహితఃవత్సీయః-నసన్తాపాయప్రభవతి అసాన్తాపికః-నఞఃకిం-గర్దభరథమర్హతిగార్దభరథికః-విగార్దభరథికః-గుణప్రతిషేధేకిం-గార్దభరథికాదన్యోఽగార్దభరథికః గుణోహితద్ధితార్థేప్రవృత్తినిమిత్తంసంపాదిత్వాదుచ్యతే తత్ప్రతిషేధోఽయత్రోచ్యతేతత్రాయంవిధిః కర్ణవేష్టకాభ్యాంనసంపాదిముఖమితి-సంపేతికిం-పాణినీయమధీతే పాణినీయః-నపాణినీయఅపాణినీయః-తద్ధితఃకిం- వోఢుమర్హతి వోఢానవోఢాఽవోఢా॥ §॥యయతోశ్చాతదర్థే॥ ౬॥ ౨॥ ౧౫౬॥యయతౌయౌతద్ధితౌతదన్తస్యోత్తరపదస్యనఞోగుణప్రతిషేధవిషయాత్పరస్యాన్తఉదాత్తస్స్యాత్-పాశానాంసమూహఃపాశ్యానపాశ్యాఅపాశ్యా-అదన్త్యమ్-అతదర్థేకిం- అపాద్యం-తద్ధితఃకిం-అదేయం- గుణప్రతిషేధేకిం-దన్త్యాదన్యదదన్త్యం-తదనుబన్ధకగ్రహణేనాతదనుబన్ధకస్యేతినేహ-అవామదేవ్యమ్॥ §॥అచ్కావశక్తౌ॥౬॥౨॥౧౫౭॥అజన్తంకాన్తంచనఞఃపరమన్తోదాత్తమశక్తౌగమ్యాయామ్- అపచః-పక్తుమశక్తః-అవిలిఖః-అశక్తౌకిమ్- అపచోదీక్షితః- గుణప్రతిషేధేఇత్యేవ-అన్యోఽయం పచాదపచః॥ §॥ఆక్రోశేచ॥

౬॥౨॥౧౫౮॥ నఞః పరావచ్ఛావన్తోదాత్తావాక్రోశే-అపచోజాల్మః-పక్తున్న శక్నోతీత్యేవమాక్రుశ్యతే-అవిక్షిపః॥ §॥ సంజ్ఞాయామ్॥౬॥౨॥౧౫౯॥ నఞః పరమన్తోదాత్తం సంజ్ఞాయామాక్రోశే-అదేవదత్తః॥ §॥ కృత్యోకేష్ణుచ్చార్వాదయశ్చ॥౬॥౨॥౧౬౦॥ నఞః పరేఽన్తోదాత్తాస్స్యుః-అకర్తవ్యః-ఉక-అనాగాముకః-ఇష్ణుచ్ అనలంకరిష్ణుః ఇష్ణుగ్రహణేఖిష్ణుచోద్వ్యనుబన్ధకస్యాపిగ్రహణమికారాదేర్విధానసామర్థ్యాత్ - అనాఢ్యంభవిష్ణుః-చార్వాదిః-అచారుః-అసాధుః॥ ❁ ॥రాజాహ్వోశ్ఛన్దసి॥ ❁ ॥అరాజా. అనహః-భాషాయాన్నఞ్ స్వరపవ॥ §॥ విభాషాతృన్నన్నతీక్ష్ణశుచిషు॥౬॥౨॥౧౬౧॥ తృన్-అకర్తా- అన్న-అనన్నమ్- అతీక్ష్ణమ్ అశుచి-పక్షేఽవ్యయస్వరః॥ §॥ బహువ్రీహావిదమేతత్తద్భ్యః ప్రథమపూరణయోః క్రియాగణనే॥౬॥౨॥౧౬౨॥ ఏభ్యోనయోః క్రియాగణనే వర్తమానయోరన్తఉదాత్తః-ఇదం ప్రథమం యస్య స ఇదమ్ప్రథమః-ఏతద్ద్వితీయః-తత్పఞ్చమః-బహువ్రీహౌకిం-అనేన ప్రథమ ఇదం ప్రథమః-తృతీయేతి యోగవిభాగాత్సమాసః ఇదమేతత్తద్భ్యః కిం-యత్ప్రథమః ప్రథమపూరణయోః కిం-తాని బహూన్యస్య తద్బహుః- క్రియాగణనే కిం-అయం ప్రథమః ప్రధానం యేషాం త ఇదమ్ప్రథమాః-ద్రవ్యగణనమిదం-గణనం కిమ్-అయం ప్రధమో యేషాం త ఇదమ్ప్రథమాః-ఇదం ప్రధానా ఇత్యర్థః-ఉత్తరపదస్య కార్యిత్వాత్కపిపూర్వమన్తోదాత్తమ్-ఇదమ్ప్రథమకః-బహువ్రీహావితివచనం సమాస ఇతి యావదధిక్రియతే॥ §॥ సంఖ్యాయాస్స్తనః॥౬॥౨॥౧౬౩॥ బహువ్రీహావన్తఉదాత్తః-ద్విస్తనా-చతుస్తనా-సంఖ్యాయాః కిం-దర్శనీయస్తనా-స్తనః కిం ద్విశిరాః॥ §॥ విభాషాఛన్దసి॥౬॥౨॥౧౬౪॥ ద్విస్తనాం కరోతి॥ §॥ సంజ్ఞాయామ్మిత్రాజినయోః॥౬॥౨॥౧౬౫॥ దేవమిత్రః-కృష్ణాజినం-సంజ్ఞాయాం కిం-ప్రియమిత్రః॥ ❁ ॥ఋషిప్రతిషేధో మిత్రే॥ ❁ ॥విశ్వామిత్రఋషిః॥ §॥ వ్యవాయినోఽన్తరమ్॥౬॥౨॥౧౬౬॥ వ్యవధానవాచకాత్పరమన్తరమన్తోదాత్తం-వస్త్రమన్తరం వ్యవధాయకం యస్య స వస్త్రాన్తరః-వ్యవాయినః కిం-ఆత్మాన్తరం-స్వభావాన్య ఇత్యర్థః॥ §॥ ముఖంస్వాఙ్గమ్॥౬॥౨॥౧౬౭॥ గౌరముఖః-స్వాఙ్గం కిం-దీర్ఘముఖా శాలా॥ §॥ నావ్యయదిక్ఛబ్దగోమహత్స్థూలముష్టిపృథువత్సేభ్యః॥౬॥౨॥౧౬౮॥ ఉచ్చైర్ముఖః-ప్రాఙ్ముఖః-గోముఖః-మహాముఖః-స్థూలముఖః ముష్టిముఖః-పృథుముఖః-వత్సముఖః-పూర్వపదప్రకృతిస్వరోఽత్ర- గోముష్టివత్సపూర్వపదస్యోపమానలక్షణోఽపి వికల్పోఽనేన బాధ్యతే॥ §॥ నిష్ఠోపమానాదన్యతరస్యామ్॥౬॥౨॥౧౬౯॥ నిష్ఠాన్తాదుపమానవాచినశ్చ పరం ముఖం స్వాఙ్గం వాఽన్తోదాత్తం బహువ్రీహౌ- ప్రక్షాలితముఖః పక్షే నిష్ఠోపసర్గేతి పూర్వపదాన్తోదాత్తత్వం- పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వేన గతిస్వరోఽపి భవతి- ఉపమాన-

సింహముఖః॥ § ॥జాతికాలసుఖాదిభ్యోఽనాచ్ఛాదనాత్ క్తోఽకృతమితప్రతిపన్నాః॥౬॥౨॥౧౭౦॥సారఙ్గజగ్ధః- మాసజాతః-సుఖజాతః- దుఃఖజాతః-జాతికాలేతికిం-పురజాతః-అనాచ్ఛాదనాత్కిం-వస్త్రచ్ఛన్నః-అకృతేతికిం-కుణ్డకృతః- కుణ్డమితః-కుణ్డప్రతిపన్నః-అస్మాద్జ్ఞాపకాన్నిష్ఠాన్తస్య పరనిపాతః॥ § ॥వాజాతే॥౬॥౨॥౧౭౧॥జాతికాలసుఖాదిభ్యః పరో జాతశబ్దో వాన్తోదాత్తః-దన్తజాతః- మాసజాతః॥ § ॥నఞ్సుభ్యామ్॥౬॥౨॥౧౭౨॥బహువ్రీహావుత్తరపదమన్తోదాత్తం-అవ్రీహిః-సుమాషః॥ § ॥కపిపూర్వమ్॥ ౬॥౨॥౧౭౩॥నఞ్సుభ్యాముత్తరస్య పూర్వముదాత్తం కపి పరే-అబ్రహ్మబన్ధుకః సుకుమారీకః॥ § ॥హ్రస్వాన్తేఽన్త్యాత్పూర్వమ్॥ ౬॥౨॥౧౭౪॥హ్రస్వాన్తేఉత్తరపదే సమాసే చాన్త్యాత్పూర్వముదాత్తంకపి నఞ్సుభ్యాంబహువ్రీహౌ-అవ్రీహికః-సుమాషకః-పూర్వమిత్యనువర్తమానే పునఃపూర్వగ్రహణంప్రవృత్తిభేదేననియమార్థం-హ్రస్వాన్తేఽన్త్యాదేవపూర్వముదాత్తంనకపిపూర్వమితి-అజ్ఞకః-కబన్తస్యైవాన్తోదాత్తత్వమ్॥ § ॥బహోర్నఞ్వదుత్తరపదభూమ్ని॥౬॥౨॥౧౭౫॥ ఉత్తరపదారబహుత్వవాచినోబహోఃపరస్యపదస్యనఞఃపరస్యేవస్వరస్స్యాత్-బహువ్రీహికః-బహుమిత్రః-ఉత్తరపదేతికిం-బహుషుమానోయస్యసబహుమానః॥ § ॥నగుణాదయోఽవయవాః॥ ౬॥౨॥౧౭౬॥ అవయవవాచినోబహోఃపరేగుణాదయోనాన్తోదాత్తాః-బహువ్రీహౌ బహుగుణారజ్జుః-బహ్వక్షరంపదం- బహ్వధ్యాయోగ్రన్థః-గుణాదిరాకృతిగణః - అవయవాఃకిం - బహుగుణోద్విజః - అధ్యయనశ్రుతసదాచారాదయోగుణాః॥ § ॥ఉపసర్గాత్స్వాఙ్గం ధ్రువమపర్శు॥ ౬॥౨॥౧౭౭॥ప్రపృష్ఠః-ప్రలలాటః-ధ్రువమేకరూపం-ఉపసర్గాత్కిం-దర్శనీయపృష్ఠః-స్వాఙ్గంకిం- ప్రశాఖోవృక్షః-ధ్రువంకిం-ఉద్బాహుః అపర్శుకిం-విపర్శు॥ § ॥వనంసమాసే॥ ౬॥౨॥౧౭౮॥సమాసమాత్రే ఉపసర్గాదుత్తరపదంవనమన్తోదాత్తం-తస్యేదిమేప్రవణే॥ § ॥అన్తః॥ ౬॥౨॥౧౭౯॥ అస్మాత్పరంవనమన్తోదాత్తం-అన్తర్వణోదేశః-అనుపసర్గార్థమిదమ్॥ § ॥ అన్తశ్చ ॥ ౬ ॥ ౨॥ ౧౮౦ ॥ ఉపసర్గాదన్తశబ్దోన్తోదాత్తః- పర్యన్తః - సమన్తః ॥ § ॥ ననివిభ్యామ్॥ ౬ ॥ ౨ ॥ ౧౮౧ ॥ న్యన్తః-వ్యన్తః-పూర్వపదప్రకృతిస్వరేయణిచకృతేఉదాత్తస్వరితయోర్యణఇతిస్వరితః॥ § ॥పరేరభితోభావిమణ్డలమ్॥ ౬॥౨॥౧౮౨॥ పరేఃపరమభితఉభయతోభావోయస్యాస్తి తత్కూలాదిమణ్డలంచాన్తోదాత్తం-పరికూలం-పరిమణ్డలమ్॥ § ॥ప్రాదస్వాఙ్గంసంజ్ఞాయామ్॥ ౬॥౨॥౧౮౩॥ ప్రగృహం-అస్వాఙ్గంకిమ్- ప్రపదమ్॥ § ॥నిరుదకాదీనిచ॥౬॥౨॥౧౮౪॥అన్తోదాత్తాని-నిరుదకం-నిరుపలమ్॥ § ॥ అభేర్ముఖమ్॥౬॥౨॥౧౮౫॥ అభిముఖమ్-

ఉపసర్గాత్స్వాఙ్గమితిసిద్ధేఽబహువ్రీహ్యర్థమధ్రువార్థమస్వాఙ్గార్థంచ- అభిముఖాశాలా॥ §॥అపాచ్చ॥౬।౨।౧౮౬॥అపముఖం-యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః॥§॥స్ఫిగపూతవీణాఞ్జోఽధ్వకుక్షిసీరనామనామచ॥౬।౨।౧౮౭॥అపాదిమాన్యన్తోదాత్తాని-అపస్ఫిగమ్- అపపూతమ్-అపవీణమ్- అఞ్జస్-అపాఞ్జః-అధ్వన్-అపాధ్వా-ఉపసర్గాదధ్వనఇత్యస్యాభావఇదమ్-ఏతదేవజ్ఞాపకంసమాసాన్తానామనిత్యత్వే-అపకుక్షిః-సీరనామ- అప సీరమ్-అపహలమ్-అపనామ-స్ఫిగపూతవీణాకుక్షిగ్రహణమబహువ్రీహ్యర్థమధ్రువార్థమస్వాఙ్గార్థంచ॥§॥అధేరుపరిస్థమ్॥౬।౨।౧౮౮॥అధ్యా రూఢోదన్తోఽధిదన్తః దన్తస్యోపరిజాతోదన్తః-ఉపరిస్థంకిమ్-అధికరణమ్॥§॥అనోరప్రధానకనీయసీ॥౬।౨।౧౮౯॥అనోఃపరమప్రధానవాచి కనీయశ్చాన్తోదాత్తమ్ అనుగతోజ్యేష్ఠమనుజ్యేష్ఠః- పూర్వపదార్థప్రధానఃప్రాదిసమాసః-అనుగతఃకనీయాననుకనీయాన్- ఉత్తరపదార్థప్ర ధానః-ప్రధానార్థంచకనీయసోగ్రహణమ్-అప్రేతికిమ్-అనుగతోజ్యేష్ఠానుజ్యేష్ఠః॥§॥పురుషశ్చాన్వాదిష్టః॥౬।౨।౧౯౦॥అనోఃపరోఽన్వాదిష్ట వాచీపురుషోఽన్తోదాత్తః అన్వాదిష్టఃపురుషోఽనుపురుషః-అన్వాదిష్టఃకిమ్-అనుగతఃపురుషోఽనుపురుషః॥ §॥అతేరకృత్పదే॥౬।౨।౧౯౧॥ అ తేఃపరమకృదన్తంపదశబ్దశ్చాన్తోదాత్తః- అత్యఙ్కుశోనాగః- అతిపదాగాయత్రీ- అకృత్పదేకిమ్- అతికారకః॥ ❀॥ అతేర్ధాతులోపఇతివా చ్యమ్॥ ❀॥ఇహమాభూత్-శోభనోగార్గ్యోఽతిగార్గ్యః-ఇహచస్యాత్ -అతిక్రాన్తఃకారకమతికారకః॥§॥ నేరనిధానే॥౬।౨।౧౯౨॥ నిధానమ ప్రకాశతాతతోన్యదనిధానం-ప్రకాశనమిత్యర్థః- నిశ్చితంమూలంనిమూలం - న్యక్షం-అనిధానేకిం-నిహితోదణ్డోనిదణ్డః॥§॥ప్రతేరంశ్వాదయ స్తత్పురుషే॥౬।౨।౧౯౩॥ ప్రతేఃపరేఅంశ్వాదయోఽన్తోదాత్తాః-ప్రతిగతోంఽశుః ప్రత్యంశుః- ప్రతిజనః- ప్రతిరాజా-సమాసాన్తస్యానిత్య త్వాన్నటచ్॥ §॥ ఉపాద్ద్వ్యజజినమగౌరాదయః॥ ౬।౨।౧౯౪॥ ఉపాత్పరంయత్ ద్వ్యచ్కమజినఞ్చాన్తోదాత్తంతత్పురుషే గౌరాదీన్వ ర్జయిత్వా- ఉపదేవః- ఉపేన్ద్రః-ఉపాజినమ్-అగౌరాదయఃకిం - ఉపగౌరః-ఉపతైషః - తత్పురుషేకిం-ఉపగతఃసోమోయస్యస ఉపసోమః॥ §॥ సోరవక్షేపణే॥౬।౨।౧౯౫॥ సుప్రత్యవసితః-సురత్రపూజాయామేవ-వాక్యార్థస్త్వత్రనిన్దా-అసూయయాతథాభిధానాత్ -సోః కిం - కుబ్రాహ్మణః- అవక్షేపణేకిం - సువృక్షణమ్॥ §॥ విభాషోత్పుచ్ఛే॥౬।౨।౧౯౬॥ ఉత్క్రాన్తఃపుచ్ఛాదుత్పుచ్ఛః- యదాతు పుచ్ఛముదస్యతి ఉత్పుచ్ఛయతేః ఏరచ్ - ఉత్పుచ్ఛః తదాథాథాదిస్వరేణనిత్యమన్తోదాత్తత్వే ప్రాప్తేవికల్పోఽయం - సేయముభయ

త్రవిభాషా - తత్పురుషే కిం ఉదస్తంపుచ్ఛంయేనస ఉత్పుచ్ఛః॥ ౩॥ ద్విత్రిభ్యాంపాద్దన్మూర్ధసుబహువ్రీహౌ ॥ ౬॥ ౨॥ ౧౯౭॥ ఆభ్యాం పరేష్వేష్వన్తోదాత్తో వా-ద్విపాచ్చతుష్పాచ్చరథాయ-త్రిపాదూర్ధ్వః-ద్విదన్-త్రిమూర్ధానంసప్తరశ్మిం-మూర్ధన్నిత్యకృతసమాసాన్తపవమూర్ధశబ్దః-తస్యైతత్ప్రయోజనం-అసత్యపిసమాసాన్తేఅన్తోదాత్తత్వంయథాస్యాత్-ఏతదేవజ్ఞాపకమనిత్యస్సమాసాన్తోభవతీతి-యదాపిచసమాసాన్తఃక్రియతేతదాపిబహువ్రీహేఃకార్యిత్వాత్తదేకదేశత్వాచ్చసమాసాన్తోదాత్తత్వంపక్షేభవత్యేవ-ద్విమూర్ధః-౨-ద్విత్రిభ్యాంకిం-కల్యాణమూర్ధా బహువ్రీహౌకిం-ద్వయోర్మూర్ధాద్విమూర్ధా॥౩॥సక్థంచాక్రాన్తాత్ ॥౬॥౨॥౧౯౮॥గౌరసక్థః-శ్లక్ష్ణసక్థః-అక్రాన్తాత్కిం-చక్రసక్థః సమాసాన్తస్యషచశ్చిత్త్వాన్నిత్యమేవాన్తోదాత్తత్వంభవతి॥౩॥పరాదిశ్ఛన్దసిబహులమ్॥ ౬॥౨॥౧౯౯॥ఛన్దసిపరస్యసక్థశబ్దస్యాదిరుదాత్తోవా అఞ్జిసక్థమాలభేత-అత్రవార్త్తికమ్॥పరాదిశ్చపరాన్తశ్చపూర్వాన్తశ్చాపిదృశ్యతే॥పూర్వాదయశ్చదృశ్యన్తేవ్యత్యయోబహులంతత ఇతి॥తువిజాతాఉరుక్షయా పరాన్తః-నియేనముష్టిహత్యయా యస్త్రిచక్రః-పూర్వాన్తః-విశ్వాయుర్ధేహి॥ ——* ఇతిసమాసస్వరాః, *——

౩॥తిఙో గోత్రాదీనికుత్సనాభీక్ష్ణ్యయోః॥౮॥౧॥ ౨౭॥తిఙన్తాత్పదాద్గోత్రాదీన్యనుదాత్తానేతయోః-పచతిగోత్రం-పచతిపచతిగోత్రమ్-ఏవం ప్రవచనప్రహాసనప్రకథనప్రత్యాయనాదయః- కుత్సనాభీక్ష్ణ్యగ్రహణంపాఠవిశేషణం- తేనాన్యత్రాపిగోత్రాదిగ్రహణేకుత్సనాద్యావేవ కార్యంజ్ఞేయం-గోత్రాదీనికిం-పచతిపాపం-కుత్సేతికిం-ఖనతిగోత్రంనమేత్యకూపమ్॥౩॥తిఙతిఙః॥౮॥౧॥౨౮॥ అతిఙన్తాత్పదాత్పరంతిఙన్తంనిహన్యతే అగ్నిమీళే॥౩॥నలుట్॥౮॥౧॥౨౯॥లుడన్తంననిహన్యతే శ్వఃకర్తా ॥౩॥ నిపాతైర్యద్యదిహన్తకువిన్నేచ్చేచ్చణ్కచ్చిద్యత్రయుక్తమ్॥౮॥౧॥౩౦॥ఏతైర్నిపాతైర్యుక్తన్ననిహన్యతే యదగ్నేస్యామహంసత్త్వం-యువాంయదిక్షధః- కువిదఙ్గఆసన్- అచిత్తిభిశ్చకృమాకచ్చిత్- పుత్రాసోయత్రపితరోభవన్తి॥౩॥నహప్రత్యారమ్భే॥౮॥౧॥౩౧॥నహేత్యనేనయుక్తంతిఙన్తన్నానుదాత్తం- ప్రతిషేధయుక్త ఆరమ్భః ప్రత్యారమ్భః-నహభోక్ష్యసే-ప్రత్యారమ్భేకిం-నహవైతస్మిన్లోకేదక్షిణమిచ్ఛతి॥౩॥సత్యంప్రశ్నే ॥౮॥౧॥౩౨॥ సత్యయుక్తంతిఙన్తన్నానుదాత్తంప్రశ్నే-సత్యంభోక్ష్యసే-ప్రశ్నేకిం-సత్యమిద్వా ఉతవయమిన్ద్రంస్తవామ॥౩॥అఙ్గాప్రాతిలోమ్యే॥౮॥౧॥౩౩॥అఙ్గేత్యనేనయుక్తంతిఙన్తన్నానుదాత్తమ్-అఙ్గకురు-అప్రాతిలోమ్యేకిమ్-అఙ్గకూజతివృషల-అనభిప్రేతమసౌకుర్వన్ప్రాతిలోమ్యోభవతి॥౩॥ హిచ॥౮॥౧॥౩౪॥ హియుక్తంతిఙన్తం

నానుదాత్తం-ఆహిస్మాయతి-ఆహిరుహన్తమ్॥§॥ ఛన్దస్యనేకమపిసాకాఙ్క్షమ్॥ ౮॥౧॥౩౫॥ హీత్యనేనయుక్తంసాకాఙ్క్షమనేకమపినానుదాత్తమ్ అనృతంహిమత్తోవదతి-పాప్మానశ్చైనంపునాతి-తిఙన్తద్వయమపిననిహన్యతే॥§॥యావద్యథాభ్యామ్॥౮॥౧॥౩౬॥ ఆభ్యాంయోగేతిఙన్తన్నానుదాత్తం-యావద్భుఙ్క్తే-యథావిత్క్ణ్వామావతమ్॥§॥పూజాయాన్నానన్తరమ్॥ ౮॥౧॥౩౭॥యావద్యథాభ్యాంయుక్తంతిఙన్తంపూజాయాన్నానుదాత్తం-యావత్పచతిశోభనం-యథాపచతిశోభనం-పూజాయాంకిం- యావద్భుఙ్క్తే- అనన్తరంకిం-యావద్దేవదత్తఃపచతిశోభనం- పూర్వేణాత్రనిఘాతః ప్రతిషిధ్యతే॥§॥ఉపసర్గవ్యపేతంచ॥౮॥౧॥౩౮॥పూర్వేణానన్తరమిత్యుక్తంఉపసర్గవ్యవధానార్థంవచనం- యావత్ప్రపచతిశోభనమ్-అనన్తరమిత్యేవ యావద్దేవదత్తః ప్రపచతిశోభనమ్॥§॥తుపశ్యపశ్యతాహైఃపూజాయామ్॥ ౮॥౧॥౩౯॥ ఏభిర్యుక్తంతిఙన్తంననిహన్యతేపూజాయామ్-ఆదహస్వధామనుపునర్గర్భత్వమేరిరే॥§॥అహోచ॥౮॥౧॥౪౦॥ఏతద్యోగేనానుదాత్తంపూజాయామ్- అహోదేవదత్తః పచతిశోభనమ్॥§॥ శేషేవిభాషా॥౮॥౧॥౪౧॥ అహోఇత్యనేనయుక్తంతిఙన్తంవానుదాత్తమపూజాయామ్- అహోకటంకరిష్యతి॥§॥పురాచపరీప్సాయామ్॥౮॥౧॥౪౨॥పురేత్యనేనయుక్తంవానుదాత్తంత్వరాయామ్- అధీష్వమాణవకపురావిద్యోతతేవిద్యుత్-నికటాగామిన్యత్రపురాశబ్దః పరీప్సాయాంకిం-నతేనస్మపురాధీయతే-చిరాతీతేత్రపురా॥ §॥నన్విత్యనుజ్ఞైషణాయామ్॥ ౮॥౧॥౪౩॥ననుఇత్యనేనయుక్తంతిఙన్తంనానుదాత్తమనుజ్ఞావిషయప్రార్థనాయాం-ననుగచ్ఛామిభోః-అనుజానీహిమాంగచ్ఛన్తమిత్యర్థః- అన్వితికిమ్- అకార్షీఃకటంత్వం-ననుకరోమి పృష్టప్రతివచనమేతత్ ॥§॥ కింక్రియాప్రశ్నేఽనుపసర్గమప్రతిషిద్ధమ్॥౮॥౧॥౪౪॥ క్రియాప్రశ్నేవర్తమానేనకింశబ్దేనయుక్తంతిఙన్తన్నానుదాత్తం-కిందిజఃపచత్యాహోస్విద్గచ్ఛతి-క్రియేతికిం-సాధనప్రశ్నేమాభూత్-కింభక్తంపచత్యపూపాన్వా-ప్రశ్నేకిం- కిమధీతే- ఘోషోఽయమ్ అనుపసర్గంకిం- కింప్రపచతి ఉతప్రకరోతి-అప్రతిషిద్ధంకిం-కింకిందిజోనపచతి॥§॥లోపేవిభాషా॥౮॥౧॥౪౫॥కిమోఽప్రయోగేఽనుక్తంవా- దేవదత్తఃపచత్యాహోస్విత్పఠతి॥§॥ఏహిమన్యేప్రహాసేలృట్॥ ౮॥౧॥౪౬॥ఏహిమన్యేఇత్యనేనయుక్తంలృడన్తన్నానుదాత్తంక్రీడాయాం-ఏహిమన్యేభక్తంభోక్ష్యసే నహిభోక్ష్యసేభుక్తంత్వతిథిభిః-ప్రహాసేకిమ్- ఏహిమన్యసే ఓదనంభోక్ష్యసే సుష్ఠుమన్యసే-గత్యర్థలోటాలృడిత్యనేనైవసిద్ధేనియమార్థోయమారమ్భః- ఏహిమన్యేయుక్తేప్రహాస ఏవనాన్యత్ర - ఏహిమన్యసే ఓదన

భోక్ష్యే॥§॥జాత్వపూర్వమ్॥ ౮ ॥ ౧ ॥ ౪౭ ॥ అవిద్యమానపూర్వం యజ్జాతు తేన యుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తం - జాతు భోక్ష్యసే. అపూర్వం కిం-కటం జాతు కరిష్యసి॥§॥కింవృత్తం చ చిదుత్తరమ్ ॥౮॥౧॥౪౮॥ అవిద్యమానపూర్వం చిదుత్తరం యత్కింవృత్తం తేన యుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తం-విభక్త్యన్తం డతరడతమాన్తం కిమో రూపం కింవృత్తం-కశ్చిద్భుఙ్క్తే-కతరశ్చిత్-కతమశ్చిద్వా-చిదుత్తరం కిం-కో భుఙ్క్తే-అపూర్వమిత్యేవ-రామః కించిత్పఠతి॥§॥ఆహో ఉతాహో చానన్తరమ్॥౮॥౧॥౪౯॥ఆహో ఉతాహో ఇత్యాభ్యామపూర్వాభ్యాం యుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తమ్-ఆహో ఉతాహో వా భుఙ్క్తే-అనన్తరమిత్యేవ-శేషే విభాషాం వక్ష్యతి-అపూర్వేతి కిం దివఆహో భుఙ్క్తే॥§॥ శేషే విభాషా॥౮॥౧॥౫౦॥ఆభ్యాం యుక్తం వ్యవహితం తిఙన్తం వానుదాత్తమ్- ఆహో దేవః పచతి॥§॥గత్యర్థలోటా లృణ్న చేత్కారకం సర్వాన్యత్॥౮॥౧॥౫౧॥గత్యర్థానాం లోటా యుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తం- యత్రైవ కారకే లోట్ తత్రైవ లృడపి చేత్ - ఆగచ్ఛ దేవ గ్రామం ద్రక్ష్యసి-ఉద్యన్తాం దేవదత్తేన శాలయో రామేణ భోక్ష్యన్తే- గత్యర్థేతి కిం- పచ దేవ ఓదనం భోక్ష్యసేఽన్నం- లోటేతి కిం-ఆగచ్ఛేర్దేవ గ్రామం ద్రక్ష్యస్యేనం-లృట్ కిమ్- ఆగచ్ఛ దేవ గ్రామం పశ్యస్యేనం-న చేదితి కిమ్- ఆగచ్ఛ దేవ గ్రామం పితా తే ఓదనం భోక్ష్యతే- సర్వ కిం- ఆగచ్ఛ దేవ గ్రామం త్వం చాహం చ ద్రక్ష్యావ ఏనమిత్యత్రాపి నిఘాతనిషేధో యథా స్యాత్-యల్లోడన్తస్య కారకం తచ్చాన్యచ్చ లృడన్తే నోచ్యతే॥లోట్ చ॥౮॥౧॥౫౨॥ లోడన్తం గత్యర్థలోటా యుక్తం నానుదాత్తమ్-ఆగచ్ఛ దేవ గ్రామం పశ్య-గత్యర్థేతి కిం- పచ దేవౌదనం భుఙ్క్ష్వైనమ్-లోట్ కిమ్-ఆగచ్ఛ దేవ గ్రామం పశ్యసి- న చేత్కారకం సర్వాన్యదిత్యేవ- ఆగచ్ఛ దేవ గ్రామం పశ్యత్వేనం రామః - సర్వగ్రహణాత్త్విహ స్యాదేవ- ఆగచ్ఛ దేవ గ్రామం త్వఞ్చాహఞ్చ పశ్యావ- యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః॥§॥విభాషితం సోపసర్గమనుత్తమమ్॥౮॥౧॥౫౩॥లోడన్తం గత్యర్థలోటా యుక్తం తిఙన్తం వానుదాత్తమ్-ఆగచ్ఛ దేవ గ్రామం ప్రవిశ- సోపసర్గం కిమ్-ఆగచ్ఛ దేవ గ్రామం పశ్య- అనుత్తమం కిమ్- ఆగచ్ఛాని దేవ గ్రామం ప్రవిశాని॥§॥హన్త చ॥౮॥౧॥౫౪॥హన్తేత్యనేన యుక్తమనుత్తమం లోడన్తం వానుదాత్తం- హన్త ప్రవిశ-ఽ-సోపసర్గమిత్యేవ-హన్త కురు నిపాతైర్యదితినిఘాతప్రతిషేధః-అనుత్తమం కిం- హన్త ప్రభుఞ్జావహై॥§॥ఆమ ఏకాన్తరమామన్త్రితమనన్తికే॥౮॥౧॥౫౫॥ఆమః పరమేకపదాన్తరితమామన్త్రితం నానుదాత్తమ్-ఆమ్ పచసి దత్తా౩-ఏకాన్తరం కిమ్-ఆమ్ ప్రపచసి దత్తా౩-ఆమన్త్రితం కిమ్-ఆమ్ పచతి దత్తః-అనన్తికే కిమ్-ఆమ్ పచసి ద

త్తః॥ § ॥ యద్ధితుపరంఛన్దసి॥ ౮।౧।౫౬॥ తిఙన్తన్నానుదాత్తమ్-ఉదస్రుజోయదగ్గిరః-ఉశన్నిహి-ఆఖ్యాస్యామితుతే-నిపాతైర్యదితిహిచేతితుపశ్యేతిచసిద్ధేనియమార్థమిదమ్-ఏతైరేవపరభూతైర్యోగేనాన్యైరితి-జాయస్వారోహవైహి-ఏహీతిగత్యర్థలోటాయుక్తస్యరోహవేతిలోడన్తస్యనిఘాతోభవతి॥ § ॥ చనచిదివగోత్రాదితద్ధితామ్రేడితేష్వగతేః॥ ౮।౧।౫౭॥ ఏషుపరతస్తిఙన్తన్నానుదాత్తం-దేవఃపచతిచన-దేవఃపచతిచిత్-దేవఃపచతీవ-దేవఃపచతిగోత్రం-దేవఃపచతికల్పం-దేవఃపచతిపచతి-అగతేఃకిం-దేవఃప్రపచతిచన॥ § ॥ చాదిషుచ॥ ౮।౧।౫౮॥ చవాహాహైవేషుపరేష్వతిఙన్తంనానుదాత్తం-దేవఃపచతిచ-ఖాదతిచ-అగతేరిత్యేవ-దేవఃప్రపచతిచ-ప్రఖాదతిచ-ప్రథమస్యచవాయోగఇతినిఘాతఃప్రతిషిధ్యతేద్వితీయంతుభవత్యేవ॥ § ॥ చవాయోగేప్రథమా॥ ౮।౧।౫౯॥ చవేత్యాభ్యాంయోగేప్రథమాతిఙ్విభక్తిర్నానుదాత్తా-గాశ్చచరయతివీణాంవావాదయతి-ఇతోవాసాతిమీమహే-ఉత్తరవాక్యయోరనుషఙ్గణీయతిఙన్తాపేక్షయేయంప్రాథమికీ యోగేకిం-పూర్వభూతయోరపియోగేనిఘాతార్థంప్రథమాగ్రహణంద్వితీయాదేస్తిఙన్తస్యమాభూత్॥ § ॥ హేతిక్షియాయామ్॥ ౮।౧।౬౦॥ హయుక్తాప్రథమాతిఙ్విభక్తిర్నానుదాత్తాధర్మవ్యతిక్రమే-స్వయంహరథేనయాతి-౩-ఉపాధ్యాయంపదాతింగమయతి-క్షియాశీరితిప్లుతః॥ § ॥ అహేతివినియోగేచ॥ ౮।౧।౬౧॥ అహయుక్తాప్రథమాతిఙ్విభక్తిర్నానుదాత్తానానాప్రయోజనేనియోగేక్షియాయాంచ త్వమహగ్రామంగచ్ఛత్వమహరథేనారణ్యంగచ్ఛ-క్షియాయాంస్వయమహరథేనయాతి-౩-ఉపాధ్యాయంపదాతిన్నయతి॥ § ॥ చాహలోపఏవేత్యవధారణమ్॥ ౮।౧।౬౨॥ చఅహఏతయోర్లోపే ప్రథమాతిఙ్విభక్తిర్నానుదాత్తా-దేవఏవగ్రామంగచ్ఛతు-దేవఏవారణ్యంగచ్ఛతు-గ్రామమరణ్యంచగచ్ఛత్విత్యర్థః-దేవఏవగ్రామంగచ్ఛతు-రామఏవారణ్యంగచ్ఛతు-గ్రామంకేవలమరణ్యంకేవలంగచ్ఛత్విత్యర్థః-ఇహాఽహలోపఃసచకేవలార్థః-అవధారణంకిం-దేవక్వేవభోక్ష్యసే-నక్వచిదిత్యర్థః-అనవక్లృప్తావేవకారః॥ § ॥ చాదిలోపేవిభాషా॥ ౮।౧।౬౩॥ చవాహాహైవానాంలోపేప్రథమాతిఙ్విభక్తిర్నానుదాత్తా-చలోపే-శుక్లావ్రీహయోభవన్తి-శ్వేతాగాఆజ్యాయదుహన్తి-వాలోపే-వ్రీహిభిర్యజేత-యవైర్యజేత॥ § ॥ వైవావేతిచఛన్దసి॥ ౮।౧।౬౪॥ అహర్వైదేవానామాసీత్-అయంవావహస్తఆసీత్॥ § ॥ ఏకాన్యాభ్యాంసమర్థాభ్యామ్॥ ౮।౧।౬౫॥ ఆభ్యాంయుక్తాప్రథమాతిఙ్విభక్తిర్వానుదాత్తాఛన్దసి-అజామేకాంజిన్వతిప్రజామేకాంరక్షతి-తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తి-సమర్థాభ్యాంకిం-ఏకోదేవానుపాతిష్ఠత్-ఏకఇతిసంఖ్యాపరఃనాన్యార్థః॥ § ॥ యద్వృత్తా

న్నిత్యమ్॥౮॥౧॥౬౬॥యద్వృత్తాత్పరంతిఙన్తంనానుదాత్తం-యత్రపదేయచ్ఛబ్దస్తద్యద్వృత్తం యోభుఙ్క్తే- యద్ర్యఙ్వాయుర్వాతి॥అత్ర
వ్యవహితేకార్యమిష్యతే॥౯॥పూజనాత్పూజితమనుదాత్తంకాష్ఠాదిభ్యః॥౮॥౧॥౬౭॥పూజనేభ్యఃకాష్ఠాదిభ్యఃపూజితవచనమనుదాత్తం- కా
ష్ఠాధ్యాపకః-దారుణాధ్యాపకః అజ్ఞాతాధ్యాపకః - సమాసాన్తోదాత్తత్వాపవాదఃఏతత్సమాసఏవేష్యతే- నేహ-దారుణమధ్యాపకఇతివృత్తిమ
త్తం-పూజనాదిత్యేవపూజితగ్రహణేసిద్ధేపూజితగ్రహణమనన్తరపూజితలాభార్థమ్-ఏతదేవజ్ఞాపకమత్రప్రకరణేపఞ్చమీనిర్దేశేపినానన్త
ర్యమాశ్రీయతఇతి॥౯॥సగతిరపితిఙ్॥౮॥౧॥౬౮॥పూజనేభ్యఃకాష్ఠాదిభ్యస్తిఙన్తంపూజితమనుదాత్తం-యత్కాష్ఠంప్రపచతి-తిఙతిఙ ఇతినిఘాత
స్యనిపాతైర్యదితినిషేధేప్రాప్తేవిధిరయం-సగతిగ్రహణాచ్చగతిరపినిహన్యతే॥❁॥గతిగ్రహణఉపసర్గగ్రహణమిష్యతే॥❁॥ నేహ-యత్కాష్ఠం
శుక్లీకరోతి॥౯॥కుత్సనేచసుప్యగోత్రాదౌ॥౮॥౧॥౬౯॥కుత్సనేసుబన్తేపరేసగతిరగతిరపితిఙనుదాత్తః పచతిపూతి- ప్రపచతిపూతి-పచతిమిథ్యా-కు
త్సనేకిం- ప్రపచతిశోభనం-సుపికిం-పచతిక్లిశ్నాతి-అగోత్రాదౌకిం-పచతిగోత్రమ్॥❁॥క్రియాకుత్సనఇతివాచ్యమ్॥❁॥కర్తుఃకుత్సనేమాభూత్ -
పచతిపూతిర్దేవదత్తః॥❁॥పూతిశ్చానుబన్ధఇతివాచ్యమ్॥❁॥తేనాయంచకారానుబన్ధత్వాదన్తోదాత్తః॥❁॥వాబహ్వర్థమనుదాత్తమితివాచ్యమ్॥❁॥
పచన్తిపూతి॥౯॥గతిర్గతౌ॥౮॥౧॥౭౦॥అనుదాత్తః అభ్యుద్ధరతి-గతిఃకిం-దత్తఃప్రపచతి గతౌకిమ్-ఆమన్ద్రైరిన్ద్రహరిభిర్యాహిమయూరరోమభిః॥౯॥తి
ఙిచోదాత్తవతి॥ ౮॥ ౧॥ ౭౧॥ గతిరనుదాత్తః-యత్ప్రపచతి-తిఙ్గ్రహణముదాత్తవతఃపరిమాణార్థమ్-అన్యథాహియంప్రతిగృహ్యత్రధాతావేవో
దాత్తవతిస్యాత్ప్రత్యయేనస్యాత్ -ఉదాత్తవతికిం-ప్రపచతి॥ ఇతితిఙన్తస్వరాః ॥అథవైదికవాక్యేషుస్వరసఞ్చారప్రకారఃకథ్యతే-అగ్నిమీ
ళే ఇతిప్రథమాబుక్-తత్రాగ్నిశబ్దోఽవ్యుత్పన్నపక్షేఫిషఇత్యన్తోదాత్తః-వ్యుత్పత్తౌతునిప్రత్యయస్వరేణ అమ్సుప్త్వాదనుదాత్తః-అమిపూ
ర్వఇత్యేకాదేశస్త్వేకాదేశఉదాత్తేనోదాత్తః- ఈళే-తిఙతిఙఇతినిఘాతః-సంహితాయాంతూదాత్తాదనుదాత్తస్యేతీకారఃస్వరితః-స్వరి
తాత్సంహితాయామితి ళేఇత్యస్యప్రచయాపరపర్యాయాఏకశ్రుతిః పురశ్శబ్దోఽన్తోదాత్తః-పూర్వాధరావరాణామిత్యసిప్రత్యయస్వరా
త్ -హితశబ్దోపిధాఞ్ఙోనిష్ఠాయాందధాతేర్హిరితిహ్యాదేశేప్రత్యయస్వరేణాన్తోదాత్తః పురోఽవ్యయమితిగతిసంజ్ఞాయాంసగతీతి సమాసేస
మాసాన్తోదాత్తేతత్పురుషేతుల్యార్థేత్యవ్యయపూర్వపదప్రకృతిస్వరేగతికారకోపపదాత్కృదిత్యుత్తరపదప్రకృతిస్వరేథాథాదిస్వరే

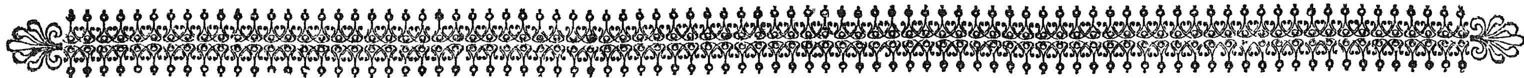
చపూర్వపూర్వోపమర్దేనప్రాప్తైగతిరనన్తరఇతిపూర్వపదప్రకృతిస్వరః పురశ్శబ్దో కారస్యసంహితాయాం ప్రచయేప్రాప్తే ఉదాత్తస్వరితపరస్యసన్నతరఇత్యనుదాత్తతరః యజ్ఞస్య-నఞః ప్రత్యయస్వరః-విభక్తేస్సుప్త్వాదనుదాత్తత్వేస్వరితత్వం-దేవం- పచాద్యచ్- ఫిట్స్వరేణచిత్స్వరేణవాన్తోదాత్తః-ఋత్విక్ఛబ్దఃకృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరేణాన్తోదాత్తః - హూయాతృశబ్దస్తృన్ప్రత్యయాన్తోనిత్స్వరేణాద్యుదాత్తః-రత్నశబ్దోనబ్విషయస్యేత్యాద్యుదాత్తః రత్నానిదధాతీతిరత్నధాః-సమాసస్వరేణకృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరేణవాన్తోదాత్తః- తమపఃపిత్త్వాదనుదాత్తత్వేస్వరితప్రచయావిత్యాదియథాశాస్త్రమున్నేయమ్॥ *

ఇత్థంవైదికశబ్దానాం దిఙ్మాత్రమిహదర్శితమ్।తదస్తుప్రీతయేశ్రీమద్భవానీవిశ్వనాథయోః॥

ఇతి శ్రీ భట్టోజిదీక్షితవిరచితాయాంసిద్ధాన్తకౌముద్యాంవైదికప్రక్రియాసమాప్తా.

సిద్ధాన్తకౌముదీ॥*॥ లిఙ్గానుశాసనమ్.

*లిఙ్గమ్॥ స్త్రీ॥ అధికారసూత్రమేతత్॥ *ఋకారాన్తా మాతృదుహితృస్వసృయాతృననన్దరః॥ ఋకారాన్తా ఏతే పఞ్చైవ స్త్రీలిఙ్గాః స్వస్రాదికస్యైవ జిబ్నిషేధేన కర్త్రీత్యాదేరీపా ఈకారాన్తత్వాత్-తిసృచతస్రోస్తు స్త్రియామాదేశతయా విధానేఽపి ప్రకృత్యోః స్త్రీచతురోః ఋదన్తత్వాభావాత్॥ *అన్యూప్రత్యయాన్తో ధాతుః॥ అనిప్రత్యయాన్త ఊప్రత్యయాన్తశ్చ ధాతుః స్త్రియాంస్యాత్-అవనిః-చమూః-ప్రత్యయగ్రహణంకిం-దేవయతేః క్విప్ ఊఠ్ ద్యూః విశేష్యలిఙ్గః॥ *అశనిభరణ్యరణయః పుంసి చ॥ ఇయమయం వా అశనిః॥ *మిన్యన్తః॥ మిప్రత్యయాన్తో నిప్రత్యయాన్తశ్చ ధాతుః స్త్రియాంస్యాత్-భూమిః-గ్లానిః॥ *వహ్నివృష్ణ్యగ్నయః పుంసి॥ పూర్వస్యాపవాదః॥ *శ్రోణియోన్యూర్మయః పుంసి చ॥ ఇయమయం వా శ్రోణిః॥ *క్తిన్నన్తః॥ స్పష్టం-కృతిరిత్యాది॥ *ఈకారాన్తశ్చ॥ ఈప్రత్యయాన్తః స్త్రీ స్యాత్-లక్ష్మీః॥ *ఈబన్తశ్చ॥ ఈబన్తశ్చ స్త్రియాంస్యాత్-దేవీ-కురుచరీత్యాది॥ *ఊఙాబన్తశ్చ॥ కురూః-విద్యా॥ *య్వన్తమేకాక్షరమ్॥ శ్రీః భ్రూః-ఏకాక్షరంకిం-పృథుశ్రీః॥ *వింశత్యాదిరానవతేః॥ ఇయం వింశతిః-త్రింశత్-చత్వారింశత్-పఞ్చాశత్-షష్టిః సప్తతిః-అశీతిః నవతిః॥ *దున్దుభిరక్షేషు। ఇయం దున్దుభిః-అక్షేషు కిమ్-అయం దున్దుభిః వాద్యవిశేషోఽసురో వేత్యర్థః॥ *నాభిరక్షత్రియే॥ ఇయం నాభిః॥ *ఉభావన్యత్ర పుంసి॥ దున్దుభిర్నాభిశ్చోక్తవిషయాదన్యత్ర పుంసి స్తః-నాభిః క్షత్రియః కథం తర్హి-సముల్లసత్పఙ్కజపత్రకోమలైరుపాహితశ్రీర్ణ్యుపనీవినాభిభిరితి భారవిః ఉచ్యతే-దృఢభక్తిరిత్యాదావివ కోమలైరితి సామాన్యే నపుంసకం బోధ్యం-వస్తుతస్తు-లిఙ్గమశిష్యం లోకాశ్రయత్వాల్లిఙ్గస్యేతి భాష్యాత్ పుంస్త్వమపీహ సాధు-అత ఏవ॥ నాభిర్ముఖ్యనృపే చక్రమధ్యక్షత్రియయోః పుమాన్। ద్వయోః ప్రాణిప్రతీకే స్యాత్ స్త్రియాం కస్తూరికామద ఇతి మేదినీ రభసోఽప్యాహ॥ ముఖ్యరాట్ క్షత్రియే నాభిః పుంసి ప్రాణ్యఙ్గకే ద్వయోః। చక్రమధ్యప్రధానే చ స్త్రియాం కస్తూరికామద ఇతి-ఏవమేవంవిధేఽన్యత్రాపి బోధ్యమ్॥ *తలన్తః॥ అయం స్త్రియాంస్యాత్-శుక్లస్య భావః శుక్లతా-బ్రాహ్మణస్య కర్మ బ్రాహ్మణతా-గ్రామస్య సమూ

మహా గ్రామతా-దేవఏవదేవతా॥*భూమివిద్యుత్సరిల్లతావనితాభిధానాని॥భూమిః-భూః-విద్యుత్ సౌదామినీ-సరిత్ నిమ్నగా-లతా వల్లీ-వని
తా యోషిత్॥*యాదో నపుంసకమ్॥యాదశ్శబ్దస్సరిద్వాచకోఽపి క్లీబం స్యాత్॥*భాః స్రుక్ స్రక్ దిగుష్ణిగుపానహః॥ఏతే స్త్రియాం స్యుః-ఇయం
భాః ఇత్యాది॥*స్థూణోర్ణే నపుంసకే చ॥ఏతే స్త్రియాం క్లీబే చ స్తః-స్థూణా-స్థూణం-ఊర్ణా ఊర్ణం తత్ర స్థూణా కాష్ఠమయీ ప్రకర్ణికా-ఊర్ణా తు మే
షాదిలోమ॥*గృహశశాభ్యాం క్లీబే॥నియమార్థమిదం-గృహశశపూర్వే స్థూణోర్ణే యథాసంఖ్యం నపుంసకే స్తః-గృహస్థూణం శశోర్ణం- శశోర్ణం శ
శలోమ ఇత్యమరః॥*ప్రావృడ్విప్రుడ్రుట్త్రుట్విట్త్విషః॥ఏతే స్త్రియాం స్యుః॥ *దర్వివిదివేదిఖనిశాన్యశ్రివేశికృష్యోషధికట్యఙ్గులయః॥
ఏతే స్త్రియాం స్యుః-పఞ్చశీష్-దర్విః-దర్వీరిత్యాది॥*తిథినాడిరుచివీచినాళిధూళికేకికేళిఛవినీవిరాత్ర్యాదయః॥ఏతే ప్రాగ్వత్-ఇయం తిథిరిత్యాది-
అమరస్త్వాహ-తిథయో ద్వయోరితి-తథా చ భారవిః-తస్య భువి బహుతిథాస్తిథయ ఇతి-స్త్రీత్వే హి బహుతిథ్య ఇతి స్యాత్-శ్రీహర్షశ్చ-నిఖిలాన్నిశి
పౌర్ణిమాతిథీనితి॥*శష్కులిరాజికుట్యశనివర్తిభ్రుకుటిత్రుటివలిపఙ్క్తయః॥ఏతేఽపి స్త్రియాం స్యుః ఇయం శష్కులిః॥*ప్రతిపదాపద్విపత్సంపచ్ఛర
త్సంసత్పరిషదుషస్సంవిత్క్షుద్విద్యున్ముత్సమిధః॥ఇయం ప్రతిపదిత్యాది-ఉషా ఉచ్ఛన్తీ-ఉషాః ప్రాతరధిష్ఠాత్రీ దేవతా॥ *ఆశీర్ధూఃపూర్గీర్ద్వా
రః॥ఇయమాశీరిత్యాది॥*అప్సుమనస్సమాసికతావర్షాణాం బహుత్వం చ॥అబాదీనాం పఞ్చానాం స్త్రీత్వం స్యాద్బహుత్వం చ ఆప ఇమాః-స్త్రి
యః సుమనసః పుష్పం-సుమనా మాలతీజాతిః దేవవాచీ తు పుంస్యేవ సుపర్వాణస్సుమనసః-బహుత్వం ప్రాయికమ్-ఏకా చ సికతా తైలదానే అస
మర్థేతి అర్థవత్సూత్రభాష్యప్రయోగాత్-సమాం సమాం విజాయత ఇత్యత్ర సమాయాం సమాయామితి భాష్యాచ్చ-విభాషా ఘ్రాసూత్రే [illegible]
ఆఘ్రాసాతాం సుమనసామితి వృత్తివ్యాఖ్యాయాం హరదత్తోఽప్యేవమ్॥*స్రక్త్వగ్జ్యోగ్వాగ్యవాగూనౌస్ఫిజః॥ఇయం స్రక్ [illegible] వాక్
యవాగూః నౌః స్ఫిక్॥*తటీసీమాసంవధ్యాః॥ఇయం తటిః-సీమా-సంవధ్యా॥ *చుల్లివేణిఖార్యశ్చ॥స్పష్టమ్॥ *తారాధారాజ్యోత్స్నాదయశ్చ॥
శలాకా స్త్రియాం నిత్యమ్॥నిత్యగ్రహణమన్యేషాం క్వచిద్వ్యభిచారం జ్ఞాపయతి॥ —— ఇతి స్త్ర్యధికారః *—— *పుమాన్॥అధి
కారోఽయమ్॥*ఘఞబన్తః॥పాకః-త్యాగః-కరః-గరః-భావార్థ ఏవేదం-నపుంసకత్వవిశిష్టే భావే క్తల్యుడ్భ్యాం స్త్రీత్వవిశిష్టే తు క్తిన్నాదిభిర్బా
ధేన పరిశేషాత్-కర్మాదౌ తు ఘఞబాద్యన్తమపి విశేష్యలిఙ్గం-తథా చ భాష్యం-సంబన్ధమనువర్తిష్యత ఇతి॥ *ఘాజన్తశ్చ॥ స్తరః-గోచరః-చయః-జ

యః ఇత్యాది॥*భయలిఙ్గభగపదానినపుంసకే॥ఏతానినపుంసకేస్యుః-భయం-లిఙ్గం-భగం-పదమ్॥*నఙన్తః॥నఙ్ప్రత్యయాన్తఃపుంసిస్యాత్-యజ్ఞః-యత్నః॥*యాఞ్చా స్త్రియామ్॥పూర్వస్యాపవాదః॥*క్యన్తోఘుః॥కిప్రత్యయాన్తోఘుఃపుంసిస్యాత్-ఆధిః-నిధిః-ఉదధిః క్యన్తఃకిం-దానం-ఘుఃకిం-జజ్ఞిర్బీజమ్॥*ఇషుధిః స్త్రీచ॥ఇషుధిశబ్దః స్త్రియాంపుంసిచ॥*దేవాసురాత్మస్వర్గగిరిసముద్రనఖకేశదన్తస్తనభుజకణ్ఠఖడ్గశరపఙ్కాభిధానాని॥దేవాఃసురాః-అసురాఃదైత్యాః-౨-ఆత్మాక్షేత్రజ్ఞః-స్వర్గోనాకః-౨-గిరిఃపర్వతః-౨-సముద్రోఽబ్ధిః-౨-నఖఃకరరుహః-౨-కేశఃశిరోరుహః-౨-దన్తోదశనః-౨-స్తనఃకుచః-౨ భుజోదోః-కణ్ఠోగలః-౨ ఖడ్గఃకరవాళః-౨-శరోమార్గణః-౨ పఙ్కఃకర్దమఇత్యాది॥*॥త్రివిష్టపత్రిభువనేనపుంసకే॥స్వష్టంతృతీయంవిష్టపంత్రివిష్టపం-స్వర్గాభిధానతయాపుంస్త్వే ప్రాప్తేఽయమారమ్భః॥*ద్యౌఃస్త్రియామ్॥ద్యౌదివ్యోస్తత్రేణోపాదానమిదమ్ *ఇషుబాహూ స్త్రియాంచ॥చాత్పుంసి॥*బాణకాణ్డౌనపుంసకేచ॥చాత్పుంసి-త్రివిష్టపేత్యాదిచతుస్సూత్రీ దేవాసురేత్యస్యాపవాదః॥* నాన్తః॥అయంపుంసి-రాజా-తక్షా-నచచర్మవర్త్మాదిష్వతివ్యాప్తిః- మన్ద్వ్యచ్కోకర్తరీతినపుంసకప్రకరణేవక్ష్యమాణత్వాత్॥*క్రతుపురుషకపోలగుల్ఫమేఘాభిధానాని॥క్రతురధ్వరః-౨ పురుషోనరః-౨-కపోలోగణ్డః-౨-గుల్ఫఃప్రపదః-౨-మేఘోనీరదః-౨॥ *అభ్రన్నపుంసకమ్॥పూర్వస్యాపవాదః॥*ఉకారాన్తః॥అయంపుంసిస్యాత్-ప్రభుః-ఇక్షుః-హనుర్హట్టవిలాసిన్యాంనృత్యారమ్భేగదే స్త్రియాం-ద్వయోఃకపోలావయవ ఇతి మేదినీ కరేణురిభ్యాం స్త్రీ నేభ ఇత్యమరః- ఏవంజాతీయకవిశేషవచనానాక్రాన్తస్తుప్రకృతసూత్రస్యవిషయః ఉక్తంచ- లిఙ్గశేషవిధిర్వ్యాపీవిశేషైర్యద్యబాధితఇతి-ఏవమన్యత్రాపి॥*ధేనురజ్జుకుహూసరయుతనుకేణుప్రియఙ్గవః స్త్రియామ్॥సమాసేరజ్జుఃపుంసిచ॥కర్కటరజ్జ్వా-కర్కటరజ్జునా॥*శ్మశ్రుజానువసుస్వాద్వశ్రుజతుత్రపుతాలూనినపుంసకే॥వసుచార్థవాచి-అర్థవాచీతికిం-వసుర్మయూఖాగ్నిధనాధిపేషు॥*మద్గుమధుశీధుసానుకమణ్డలూనినపుంసకేచ॥చాత్పుంసి-అయంమద్గుః-ఇదమ్మద్గు॥* రుత్వన్తః॥మేరుః-సేతుః॥ *దారుకశేరుజతువస్తుమస్తూనినపుంసకే॥రుత్వన్తఇతిపుంస్త్వస్యాపవాదః-ఇదందారు॥ *సక్తుర్నపుంసకేచ॥చాత్పుంసి సక్తుః-సక్తు॥ * ప్రాగ్రశ్మేరకారాన్తః॥ రశ్మిదివసాభిధానానీతివక్ష్యతి ప్రాగేతస్మాదకారాన్తఇత్యధిక్రియతే॥*॥కోపధః॥కోపధోఽకారాన్తఃపుంసిస్యాత్-స్తబకః కల్కః॥ * చిబుకశాలూకప్రాతిపదికాంశుకోల్ముకానినపుంసకే॥పూర్వసూత్రాపవాదః॥*॥కణ్టకానీకసరకమోదకచషకమస్తకపుస్తకతడాక నిష్కశుష్కవర్చస్కపి

శాకభాణ్డపిణ్డకకటకదణ్డకపిటకతాలకఫలకపులాకానినపుంసకేచ॥ చాత్పుంసి అయంకణ్టకః-ఇదంకణ్టకమిత్యాది॥* టోపధః॥ టోపధోఽకారాన్తః పుంసిస్యాత్-ఘటః-పటః॥* కిరీటముకుటలలాటవటవిటశృఙ్గాటకరాటలోష్టానినపుంసకే॥ కిరీటమిత్యాది॥* కుటకూటకపటకపాటకర్పటనటనికటకీటకటానినపుంసకేచ॥ చాత్పుంసి-కుటః-కుటమిత్యాది॥* ణోపధః॥ ణోపధోకారాన్తఃపుంసిస్యాత్-గుణః గణః-పాషాణః॥* ఋణలవణపర్ణతోరణరణౌష్ణ్యానినపుంసకే। పూర్వసూత్రాపవాదః॥* కార్షాపణస్వర్ణసువర్ణవ్రణచరణవృషణవిషాణచూర్ణతృణానినపుంసకేచ॥ చాత్పుంసి॥* థోపధః॥ రథః॥ *కాష్ఠపృష్ఠసిక్థోక్థానినపుంసకే॥ ఇదంకాష్ఠమిత్యాది॥* కాష్ఠాదిగర్థాస్త్రియామ్॥ ఇమాఃకాష్ఠాః॥ *తీర్థప్రోథయూథగాథానినపుంసకేచ॥ చాత్పుంసి-అయంతీర్థః-ఇదంతీర్థమ్॥* నోపధః॥ అదన్తఃపుంసి-ఇనః ఫేనః॥* జఘనాజినతుహినకాననవనవృజినవిపినవేతనశాసనసోపానమిథునశ్మశానరత్ననిమ్నచిహ్నానినపుంసకే॥ పూర్వస్యాపవాదః॥* మానయానాభిధాననలినపులినోద్యానశయనాసనస్థానచన్దనాలానసమ్మానభవనవసనసంభావనవిభావనవితానవిమానానినపుంసకేచ॥ చాత్పుంసి అయమ్మానః ఇదమ్మానమ్।* పోపధః॥ అదన్తఃపుంసి-యూపః-దీపః సర్పః॥* పాపరూపోడుపతల్పశిల్పపుష్పశష్పసమీపాన్తరీపాణినపుంసకే॥ ఇదంపాపమిత్యాది॥ *శూర్పకుతపకుణపద్వీపవిటపానినపుంసకేచ॥ అయంశూర్పః-ఇదంశూర్పమిత్యాది॥* భోపధః॥ స్తమ్భః-కుమ్భః॥ *తలభంనపుంసకమ్॥ పూర్వస్యాపవాదః॥* జృమ్భన్నపుంసకేచ॥ జృమ్భంచ జృమ్భః॥* మోపధః॥ సోమః-భీమః॥ *రుక్మసిధ్మయుధ్మేధ్మగుల్మాధ్యాత్మకుఙ్కుమానినపుంసకే॥ ఇదంరుక్మమిత్యాది॥* సంగ్రామదాడిమకుసుమాశ్రమక్షేమక్షౌమహోమోద్యమానినపుంసకేచ॥ చాత్పుంసి-అయంసంగ్రామః-ఇదంసంగ్రామమ్॥* యోపధః॥ సమయః-హయః॥* కిసలయహృదయేన్ద్రియోత్తరీయాణినపుంసకే॥ స్పష్టం॥* గోమయకషాయమలయాన్వయావ్యయానినపుంసకేచ॥ గోమయః-గోమయం॥* రోపధః॥ క్షురః-అఙ్కురః॥* ద్వారాగ్రస్ఫారతక్రవక్రవప్రక్షిప్రక్షుద్రనారతీరదూరకృచ్ఛ్రరన్ధ్రాశ్రుశ్వభ్రభీరగభీరక్రూరవిచిత్రకేయూరకేదారోదరశరీరకన్దరమన్దరపఞ్జరాజరజరాజిరవైరచామరపుష్కరగహ్వరకుటీరకులీరచత్వరకాశ్మీరనీరామ్బరశిశిరతన్త్రయన్త్రక్షత్రక్షేత్రమిత్రకళత్రచిత్రమూత్రవక్త్రనేత్రగోత్రాఙ్గులిత్రభలత్రాస్త్రశాస్త్రవస్త్రపత్రపాత్రఛత్రాణినపుంసకే॥ ఇదంద్వారమిత్యాది॥* శుక్రమదేవతాయామ్॥ ఇదంశుక్రం రేతః॥* చక్రవజ్రాన్ధకారసారావారపారక్షీరతోమరశృఙ్గారభృఙ్గారమన్దారోశీరతిమిరశిశిరాణినపుంసకేచ॥ చా

త్పుంసి-చక్రః-చక్రమిత్యాది॥*షోపధః॥వృషః-వృషః॥*శిరీషర్జీషామ్బరీషపీయూషపురీషకిల్బిషకల్మాషాణినపుంసకే॥*యూషకరీషామిషవిషవర్షాణినపుంసకేచ॥ చాత్పుంసి-అయంయూషః-ఇదంయూషమిత్యాది॥*సోపధః॥వత్సః-వాయసః మహానసః॥* పనసబిసబుససాహసానినపుంసకే॥ * చమసనరసనిర్యాసోపవాసకర్పాసవాసమాసకాసకంసమాంసానినపుంసకేచ॥అయంచమసఇత్యాది॥*కంసంచాప్రాణిని॥కంసో స్త్రీపానభాజనం-ప్రాణినితుకంసో నామకశ్చిద్రాజా॥*రశ్మిదివసాభిధానాని॥ఏతానిపుంసిస్యుః-రశ్మిర్మయూఖః-దివసోఘస్రః॥*దీధితిః స్త్రియామ్॥పూర్వస్యాపవాదః॥*దినాహనీనపుంసకే॥అయమప్యపవాదః॥*మానాభిధానాని॥ఏతానిపుంసిస్యుః-కుడవః-ప్రస్థః॥*ద్రోణాఢకౌనపుంసకేచ॥ ఇదం ద్రోణం-అయం ద్రోణః॥*ఖారీమానికేస్త్రియామ్॥ఇయంఖారీ-ఇయంమానికా॥*దారాక్షతలాజాసూనాంబహుత్వంచ॥ ఇమేదారాః॥*నాడ్యపజనోపపదాని వ్రణాఙ్గపదాని॥యథాసంఖ్యంనాడ్యాద్యుపపదానివ్రణాదీనిపుంసిస్యుః- అయంనాడీవ్రణః అపాఙ్గః-జనపదః వ్రణాదీనాముభయలిఙ్గత్వేపిక్లీబత్వనివృత్త్యర్థంసూత్రమ్॥*మరుద్గరుత్తరదృత్విజః॥అయమ్మరుత్॥*ఋషిరాశిదృతిగ్రన్థిక్రిమిధ్వనిబలికౌలిమౌలిరవికవికపిమునయః॥ఏతేపుంసిస్యుః-అయమృషిః॥*ధ్వజగజముఞ్జపుఞ్జాః॥ఏతేపుంసి॥*హస్తకున్తాన్తవ్రాతవాతదూతధూర్తసూతచూతముహూర్తాః॥ఏతేపుంసి-అమరస్తుముహూర్తోస్త్రియామిత్యాహ॥*షణ్డమణ్డకరణ్డభరణ్డవరణ్డతుణ్డగణ్డముణ్డపాషణ్డశిఖణ్డాః॥అయంషణ్డః॥*వంశాంశపురోడాశాః॥అయంవంశః-పురోడాశ్యతేపురోడాశః కర్మణిఘఞ్-భవవ్యాఖ్యానయోఃప్రకరణేపౌరోడాశపురోడాశాత్ష్ఠన్నితివికారప్రకరణేవ్రీహేఃపురోడాశఇతిచనిపాతనాత్ప్రకృతసూత్రఏవనిపాతనాద్వా దస్యడత్వం పురోడాశభుజామిష్టమితిమాఘః॥*హ్రదకన్దకున్దబుద్బుదశబ్దాః॥అయంహ్రదః॥ *అర్ఘపథిమథ్యృభుక్షిస్తమ్బనితమ్బపూగాః॥అయమర్ఘః॥*పల్లవపల్వలకఫరేఫకటాహనిర్వ్యూహమఠమణితరఙ్గతురఙ్గగన్ధస్కన్ధమృదఙ్గసఙ్గసముద్రపుఙ్ఖాః॥అయంపల్లవఇత్యాది॥*సారథ్యతిథికుక్షివస్తిపాణ్యఞ్జలయః॥ఏతేపుంసి-అయంసారథిః. ఇతిపుల్లిఙ్గాధికారః,

*నపుంసకమ్॥అధికారోయమ్॥ *భావేల్యుడన్తః॥హసనం-భావేకిం-పచనోగ్నిః-ఇధ్మవ్రశ్చనఃకుఠారః॥*నిష్ఠాచ॥ భావేయాంనిష్ఠాతదన్తంక్లీబంస్యాత్-హసితం గీతమ్॥ *త్వష్యఞౌతద్ధితౌ॥శుక్లత్వం-శౌక్ల్యం-ష్యఞఃషిత్వసామర్థ్యాత్పక్షే స్త్రీత్వం-చాతుర్యం-చాతురీ-సామగ్ర్యం-సామగ్రీ-ఔచిత్యం-ఔచితీ॥*కర్మణిచబ్రాహ్మణాదిగుణవచనేభ్యః॥ బ్రాహ్మణస్యకర్మబ్రాహ్మణ్యమ్॥*యద్యఢగ్యగఞణ్వుఞ్ఛాశ్చభావకర్మణి

పతదన్తానిక్లీబాని॥ స్తేనాద్యన్నలోపశ్చ॥ స్తేయం॥సఖ్యుర్యః॥సఖ్యం॥ కపిజ్ఞాత్యోర్ఢక్॥కాపేయం॥ పత్యన్తపురోహితాదిభ్యోయక్॥ ఆధిపత్యం॥ ప్రాణభృజ్జాతివయోవచనోద్గాత్రాదిభ్యోఞ్॥ఔద్గాత్రం॥హాయనాన్తయువాదిభ్యోఽణ్॥ద్వైహాయనం॥ద్వన్ద్వమనోజ్ఞాదిభ్యోవుఞ్॥ పితాపుత్రకం॥ హోత్రాభ్యశ్ఛః॥అచ్ఛావాకీయమ్॥*అవ్యయీభావః॥అధిస్త్రి॥*ద్వన్ద్వైకత్వమ్॥పాణిపాదమ్॥* అభాషాయాంహేమన్తశిశిరావహోరాత్రేచ॥స్పష్టమ్॥*అనఞ్కర్మధారయస్తత్పురుషః॥ అధికారోఽయమ్॥*అనల్పేఛాయా॥ శరచ్ఛాయమ్॥ రాజామనుష్యపూర్వాసభా॥ఇనసభమిత్యాది॥*సురాసేనాఛాయాశాలానిశా స్త్రియాంచపరవత్॥అన్యస్తత్పురుషఃపరవల్లిఙ్గస్స్యాత్॥రాత్రాహ్నాహాఃపుంసి॥అపథపుణ్యాహేనపుంసకే॥సంఖ్యాపూర్వారాత్రిః॥త్రిరాత్రం-సంఖ్యాపూర్వేతికిం- సర్వరాత్రః॥*ద్విగుస్త్రియాంచ॥వ్యవస్థయా- పఞ్చపూలీ- త్రిభువనమ్॥* ఇసుసన్తః॥హవిః ధనుః॥* అర్చిఃస్త్రియాంచ॥ఇసన్తత్వేపిఅర్చిః స్త్రియాంనపుంసకేచస్యాత్ -ఇయమిదంవార్చిః॥*ఛదిః స్త్రియామేవ॥ఇయంఛదిః-ఛాద్యతేనేనేతిచ్ఛదేఃచురాదిణ్యన్తాదర్చిశుచీత్యాదినాఇస్-ఇస్మన్నిత్యాదినాహ్రస్వః పటలంఛదిరిత్యమరః- తత్ర పటలసాహచర్యాచ్ఛదిషఃక్లీబతాంవదన్తోఽనుగవ్యాఖ్యాతారఉపేక్ష్యాః॥*ముఖనయనలోహవనమాంసరుధిరకార్ముక వివరజలహలధనాన్నాభిధానాని॥ఏతేషామభిధాయకానిక్లీబేస్యుః-ముఖమాననం-౨-నయనంలోచనం-౨-లోహంకాలం-౨-వనంగహనం-౨-మాంసమామిషం-౨ రుధిరంరక్తం-౨- కార్ముకంశరాసనం-౨-వివరంబిలం-౨-హలంలాఙ్గలం-౨-ధనంద్రవిణం-౨- అన్నమశనం-౨- అస్యాపవాదానాహ త్రిసూత్ర్యా॥*సీరార్థౌదనాఃపుంసి॥*వక్త్రనేత్రారణ్యగాణ్డీవానిపుంసిచ॥వక్త్రోవక్త్రం- నేత్రోనేత్రం-అరణ్యోఽరణ్యం-గాణ్డీవోగాణ్డీవమ్॥*అటవీ స్త్రియామ్॥*లోపధః॥ఫలం-కూలం-స్థలం॥*తూలోపలతాలకుసూలతరళకమ్బలదేవలవృషలాఃపుంసి॥అయంతూలః॥*శీలమూలమఙ్గలసాలకమలతలముసలకుణ్డలపలలమృణాలవాలనిగలపలాలబిడాలఖిలశూలాఃపుంసిచ॥చాత్క్లీబే-శీలంశీలఇత్యాది॥*శతాదిస్సంఖ్యా॥ శతం సహస్రం-శతాదిరితికిం-ఏకఃద్వౌబహవః-సంఖ్యేతికిం-శతశృఙ్గోనామపర్వతః॥*శతాయుతప్రయుతాఃపుంసిచ॥అయంశతః-ఇదంశతమిత్యాది॥*లక్షాకోటీ స్త్రియామ్॥ఇయంలక్షా-ఇయంకోటిః-వాలక్షానియుతంచతదిత్యమరాత్క్లీబేపి-లక్షం॥*సహస్రఃపుంసి॥ సహస్రః-ఇదంసహస్రమ్॥ మన్ద్వ్యచ్కోఽకర్తరి॥మన్ప్రత్యయాన్తోద్వ్యచ్కోఽక్లీబస్స్యాత్-చాత్క్లీబేనతుకర్తరి-వర్మా-వర్మ-ద్వ్యచ్కః-కిం-అణిమా-మహిమా-అకర్తరి

కిం-దదాతి ఇతి దామా॥ *బ్రహ్మన్పుంసిచ॥ అయంబ్రహ్మా-ఇదంబ్రహ్మ॥*నామరోమణీ నపుంసకే॥మన్ ద్వ్యచ్క-ఇత్యస్యాయం ప్రపఞ్చః॥*అస
న్తోద్వ్యచ్కః॥యశః-మనః-తపః ద్వ్యచ్కః కిం చన్ద్రమాః॥*అప్సరాః స్త్రియామ్॥ఏతా అప్సరసః-ప్రాయేణాయం బహువచనాన్తః॥ *శత్ర
న్తః॥పత్రం-ఛత్రం॥*యాత్రామాత్రాభస్త్రాదంష్ట్రావరత్రాః స్త్రియామేవ॥*భృత్యామిత్రచ్ఛాత్రపుత్రమన్త్రవృత్రమేఢ్రోష్ట్రాః పుంసి॥అయం
భృత్రః-నమిత్రమమిత్రః-తస్యమిత్రాణ్యమిత్రాస్త ఇతిమాఘః-స్యాతామమిత్రౌమిత్రే చేతిచ యత్తువ్విషోమిత్ర ఇతి సూత్రే హరదత్తేనోక్త
మ్-అమేద్యతి స్నిహ్యతి చేదిత్యౌణాదిక ఇత్రచ్-అమైరమిత్రం-మిత్రస్యవ్యథయేదిత్యాదౌ మధ్యోదాత్తస్తుచిన్త్యః నఞ్సమాసే హ్యేవం-పరవల్లిఙ్గతాపి
స్యాదితి తుతత్రదోషాన్తరమితి తత్ప్రకృతసూత్రాపర్యాలోచనమూలకం-స్వరదోషోద్భావనమపి నఞో జరమరమిత్రమృతా ఇతి సాష్టసూత్రా
స్మరణమూలకమితిదిక్॥*పత్రపాత్రపవిత్రసూత్రచ్ఛత్రాః పుంసిచ॥ *బలకుసుమయుద్ధపత్తనరణాభిధానాని॥బలంవీర్యం॥*పద్మకమలోత్పలాని
పుంసిచ॥పద్మాదయశ్శబ్దాః కుసుమాభిధాయిత్వేపి ద్విలిఙ్గాః స్యుః-అమరోప్యాహ-వాపుంసి పద్మంనలినమితి-ఏవంచ అర్ధర్చాదిసూత్రేతుపద్మన్న
పుంసకమేవేతి వృత్తిగ్రన్థోమతాన్తరేణ నేయః॥*ఆహవసంగ్రామౌ పుంసి॥*ఆజిః స్త్రియామేవ॥*ఫలజాతిః॥ఫలజాతివాచీశబ్దో నపుంసకం స్యా
త్-ఆమలకమ్-ఆమ్రమ్॥*వృక్షజాతిః స్త్రియామేవ॥క్వచిదేవేదం-హరీతకీ॥*వియజ్జగత్సకృత్కృషత్పృషత్శకృద్యకృదుదశ్విత్తః॥ ఏతేక్లీబా
స్స్యుః॥*నవనీతావతానృతామృతనిమిత్తవిత్తపిత్తవ్రతరజతవృత్తపలితాని॥*శ్రాద్ధకులిశదైవపీఠకుణ్డాఙ్గదధిసక్థ్యక్ష్యాస్యాస్పదాకాశకణ్వ
బీజాని॥ఏతానిక్లీబేస్యుః॥*దైవంపుంసిచ॥దైవం-దైవః॥ *ధాన్యాజ్యసస్యరూప్యపణ్యవర్ణ్యధృష్యహవ్యకవ్యకావ్యసత్యాపత్యమూల్యశిక్యకు
డ్యహర్మ్యతూర్యసైన్యాని॥ఇదంధాన్యమిత్యాది॥*ద్వన్ద్వబర్హదుఃఖబడిశపిచ్ఛబిమ్బకుటుమ్బకవచవరశరబృన్దారకాణి॥*అక్షమిన్ద్రియే॥ఇన్ద్రియేకిం-ర
థాఙ్గాదౌ మాభూత్, ——* ఇతినపుంసకాధికారః, *—— *స్త్రీపుంసయోః॥ అధికారోఽయం॥*గోమణియష్టిముష్టిపాటలివస్తి
శాల్మలిత్రుటిమసిమరీచయః॥ఇయమయంవాగౌః॥*మృత్యుసీధుకర్కన్ధుకిష్కుకణ్డురేణవః॥ఇయమయంవామృత్యుః॥*గుణవచనముకారాన్తన్న
పుంసకంచ ॥ త్రిలిఙ్గమిత్యర్థః-పటు-పటుః-పట్వీ॥ *అపత్యార్థతద్ధితే॥ఔపగవః-ఔపగవీ॥ ——* ఇతి స్త్రీపుంసాధికారః, *——

పున్నపుంసకయోః॥అధికారోఽయం॥*ఘృతభూతముస్తక్ష్వేళితైరావతపుస్తకబుస్తలోహితాః॥అయంఘృతః- ఇదంఘృతమ్॥*శృఙ్గార్ఘనిదాఘోద్యమశల్యదృఢాః॥అయంశృఙ్గః-ఇదంశృఙ్గమ్॥*వ్రజకుఞ్జకుథకూర్చప్రస్థదర్పార్భార్ధర్చదర్భపుచ్ఛాః॥అయం వ్రజః ఇదం వ్రజమ్॥*కబన్ధౌషధాయుధాన్తాః॥స్పష్టమ్॥*దణ్డమణ్డఖణ్డశవసైన్ధవపార్శ్వాకాశాఙ్కుశకులిశాః।ఏతేపున్నపుంసకయోస్స్యుః-కుశో గ్రామసుతేదర్భయోక్త్రేద్వీపే పుమశంజలేఇతివిశ్వః-శలాకావాచీతుస్త్రియాం-తథాచజనపదాదిసూత్రేణాయోవికారేజీషికుశీ-దారుణితుటాకుశా వానస్పత్యాః స్థలామాయాతేతిశ్రుతిః అతఃకృకమీతిసూత్రేకుశాకర్ణీష్వితిప్రయోగశ్చ-వ్యాససూత్రేచ-హానౌతూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాఛన్ద ఇతి-తత్రశారీరకభాష్యేప్యేవమ్-ఏవంచశ్రుతిసూత్రభాష్యాణామేకవాక్యత్వేస్థితేఆచ్ఛన్ద ఇత్యాజ్ప్రశ్లేషాదిపరో భాష్యనీగ్రన్థః ప్రౌఢివాదమాత్రపరఇతివిభావనీయంబహుశ్రుతైః॥*గృహమేహదేహపట్టపటహాష్టాపదార్బుదకకుదాశ్చ॥——* ఇతిపున్నపుంసకాధికారః.*——

* అవశిష్టలిఙ్గమవ్యయమ్॥కతియుష్మదస్మదః॥ * ష్ణాన్తాసంఖ్యాశిష్టాపరవత్॥ ఏకఃపురుషః-ఏకా స్త్రీ-ఏకంకులమ్॥*గుణవచనంచ॥శుక్లఃపటః-శుక్లాపటీ-శుక్లంవస్త్రమ్।*కృత్యాశ్చ॥*కరణాధికరణయోశ్చల్యుట్॥*సర్వాదీనిసర్వనామాని॥స్పష్టార్థయంత్రిసూత్రీ॥ ***********

ఇతిశ్రీభట్టోజిదీక్షితవిరచితాయాంసిద్ధాన్తకౌముద్యాంపాణినీయలిఙ్గానుశాసనసూత్రవృత్తిస్సమాప్తా

సిద్ధాన్తకౌముదీ॥*॥ శుద్ధపత్రికా.

పుట.	పంక్తి.	అసాధు.	సాధు.
౨	౫	దాత్త్రా	దాత్తత్వా.
,,	౮	మీలె	మీళె
,,	౯	సికా	సికత్వా
౩	౭	యమా	యమా
,,	౧౩	జ్ఞస్సాస్యై	జ్ఞాస్సాయై
,,	౧౭	జ్ఞస్సాస్యై	జ్ఞాస్సాయై
౪	౧	దెజ్	దెజ్
,,	౧౫	స్థానె	స్థాన
౫	౧౫	సుధ్యా	సుద్ధ్యై
,,	౧౫	మధ్వ	మాధ్వ
౬	౩	హార్య	హాయ్యర్
,,	౩	నహ్యా	నహయ్యై
,,	౬	వతి +	ప్రయోజనాభా (వాత్
,,	౧౪	బుధ్యా	బుద్ధ్యై
౭	౧	వర్ణానా	వర్ణా
,,	౧౦	హిణ్యా	హిన్యా
,,	౧౧	అర్ద	అర్థ
,,	౧౧	నర్ద	నర్థ
,,	౧౪	పథ	పధ
౮	౧౧	ఎహా	ఆఇహా
౯	౧	హెూత్లు	హెూత్ల్
,,	౬	వ్యస్థి	వ్యవస్థి
,,	౧౦	చక్రిఅత్రచక్రీ	చక్రీఅత్రచక్రి
,,	౧౫	తత్రె	తత్రై
౧౦	౫	ధ్యైత్	ధ్యైత
,,	౯	వర్ణె	వర్తె
,,	౧౨	అహె	అహెూ
,,	౧౪	థవి	స్థవి
,,	౧౬	వ్యైశ్రె	మ్యైధ్రె
౧౧	౪	ఆనా	అనా
,,	,,	షణ్ణ్నా	షణ్ణా
,,	౬	షణ్ణ	షణ్ణ
౧౧	౧౩	యోహె	యోహెూ
,,	౧౬	తభో	త్స్నోభ
,,	౧౭	త్రస్య	త్రైస్య
౧౨	౨	కుణి	కుణ్ఠి
,,	౭	మ్బన్ధ	మ్బన్ధి
,,	౧౧	ధుడ్వా	ధుడ్వా
,,	౧౫	స్యా	స్యవా
,,	౧౮	మలో	వాలో
౧౩	౪	తుష్ప	తుఃప
,,	౧౫	ఆజ్	ఆజ్
౧౪	౧౦	పధ	పథ
,,	౧౬	ఆను	అను
౧౫	౧౦	అప్లు	అప్లు
౧౬	౬	తిర్ర	త్రిర
,,	౧౩	నజ్	నఞ్

పుట.	పంక్తి.	అసాధు.	సాధు.
,,	౧౩	అకర	అక
౧౭	౧౦	ఏతౌ	ఏతే
,,	౧౪	నను	నతు
,,	౧౭	విషో	విష్ణో
౧౮	౧౦	దేశః +	రామైః
,,	౧౧	జేరి	జేఇ
౧౯	౩	స్పాధ	స్పాడ
,,	౪	దేశస్య	దేశః
౧౯	౪	వస్యచ	వశ్చ
౨౦	౪	జాప	జ్ఞాప
,,	౧౫	త్వతల-పి	త్వాకల్పి
		మతల-పి	మకల్పి
౨౧	౫	ల్పార్థ	ల్పాగ్ధ
,,	౧౨	సని	నాని
౨౧	౧౩	పద	పద్ద
,,	౧౬	ప్రతా +	ప్రత్యా
౨౨	౮	దీర్ఘ	దీర్ఘత్వ

పుట.	పంక్తి.	అసాధు.	సాధు
,,	౯	స్థాన +	స్థానయజాది (స్వాది
,,	౧౦	పద	పద్ర
,,	౧౦	ఓజ	ఔజ
,,	౧౨	వాహూ	ఖాహూ
౨౩	౯	పూగ్వ	పూర్వ
,,	౧౧	పథా	పగా
,,	౧౨	పథా	పథా
౨౪	౩	సఖ్యా	సఖ్యా
,,	౧౫	శ్రీణా	శ్రీణా
౨౫	౧౨	బీన్భ్యః	మీన్భ్యః
౨౬	౬	సంజ్ఞా	సంజ్ఞాః
౨౭	౪	గ్ధాత్స	రాత్స
,,	౧౫	దృన్భ్యా	దృగ్భ్యా
,,	౧౫	కార	కారా
,,	౧౭	నాత్సు	న్ధాత్సు
౨౮	౩	గస్మశ్కన	గన్సుశక్సు
౨౯	౩	హాణ	హాణం

పుట.	పంక్తి.	అసాధు.	సాధు.
,,	౮	జరస్	జరసీ
,,	౯	హ్రస్య	హ్రస్వ
౩౦	౨	పృత్స	పృత్సు
౩౧	౨	స్త్రియః	స్త్రియః
,,	౪	స్త్రిణౌ	స్త్రిణా
,,	౭	త్సమ్బన్ధ	త్సమ్బద్ధ
,,	౯	స్త్రైభ్యో	స్త్రైఖ్యో
,,	౧౦	అమి	ఆమి
,,	౧౫	ఖలప్వా	ఖలపవనా
,,	౧౭	భ్రూః	సుభ్రూః
,,	౧౭	సుభృ	సుభ్రు
౩౨	౧	యణ్	యణా
౩౩	౩	త్యాది +	ఉదాని-ఉద్నా (ఉదభ్యామిత్యాది
౩౪	౧౦	ధ్వోః	ధ్వోః
౩౪	౧౭	డుహే	డుహేబా
౩౫	౨	ఆమా	అమా

పుట	పంక్తి.	అసాధు.	సాధు	పుట.	పంక్తి.	అసాధు.	సాధు.	పుట.	పంక్తి.	అసాధు.	సాధు.
,,	౧౦	ర్ణామ్	ర్ణామ్	,,	౧౭	వాచినస్త	వాచీత	౮౪	౫	త్వమ్+	పశ్వగవమ్
౩౬	౯	గిణః+	సు॥ర్షు	౬౨	౩	కుహణా	కుహనా	౮౫	౯	కోపయః	కోపయం
౪౦	౨	రాడి	రాటి	౬౩	౧	యజ	యఞ	౮౮	౯	అమ్	ఉస్
,,	౧౧	౯ం+	అశ్వయశ్వరి (మిత్రేత్రసవిభక్త్యాపాతః	,,	౮	భెదోన	భెదెన	౯౧	౮	షష్ఠి	షష్టి
				౬౪	౨	దష్ఠ	డ్ఢ్	౯౨	౧౪	కస్థో	కన్ఠో
౪౩	౧౪	రణె+	విశేషణె	,,	౨	మధ్న	మఙ్	౧౦౨	౯	పక్షవత్స్యాత్	స్యాత్
౪౪	౧౨	అసెః	అఃసెః	౬౬	౧	భా పీ	భాగవీ	౧౦౩	౧౬	దెవతెఽస్యాః	దెవతెఽస్య
౪౬	౩	కైయటమతె	కైయట	,,	౭	సుస్తం	సుష్ఠ్తం	౧౦౩	౧౭	విహాన	విష్ణాన
,,	౪	మితి	మింవా	౬౮	౧౨	వర్తన	వర్తనా	౧౦౩	౧౨	గర్గాదె	గహాదె
౪౮	౧౭	షామ్+	అముష్యాం	౬౯	౩	వచనాచ్చ	వచనాశ్చ	౧౦౩	౧౬	కాపూః	కాస్లాః
౪౯	౧౬	ఇజ్రి	న్జ్రి	౭౦	౧౧	నిర్మాణ	నిమాన	౧౦౪	౧౧	కింశుకా	కింశులుకా
౫౩	౩	దన్తా	దనాన్తా	౭౧	౧౦	వరితె	వర్తితె	౧౦౪	౧౧	కింశుకా	కింశులుకా
౫౪	౩	సూత్రికా	సూత్రకా	౭౨	౯	జ్వతె	జ్వతెః	౧౦౫	౫	పిశ్వా	పిశ్వ
,,	౩	బృన్దారికా	బృన్దారకా	,,	౧౭	తార్థ	తార్థస్య	౧౦౫	౬	కన్న	కన్థ
౫౭	౧౭	పాయిూ	పాయ్యా	౭౩	౪	వాచిన్య	రూపా	౧౦౫	౭	పీయూహా	పీయూషా
౫౮	౪	నిత	నితా	౭౪	౮	సంజ్ఞ	సంజ్ఞం	౧౦౫	౧౦	దూహ్యాతె	దుహ్యాతె
,,	౫	పిశజ్గా	పిశఙ్గా	౭౬	౧౩	యాన్తశ్చ	యాన్తంచ	౧౦౮	౧౨	అతతక్షిషి	తతక్షిషి

పుట.	పంక్తి.	అసాధు.	సాధు.	పుట	పంక్తి	అసాధు.	సాధు	పుట.	పంక్తి.	అసాధు	సాధు.
౧౧౯	౧౧	ద్విన్యూన	స్వద్వ్యూన	౧౪౦	౧౨	నిర్వృత్తై	నివృత్తే	౨౧౩	౮	అగా	ఊహా
౧౨౩	౧౪	స్యాత్	స్యా	౧౫౦	౧౩	కృత్వా	కృత్రా్య	౨౧౪	౧౭	ద్యుతాది	ద్యుతాద్య
౧౨౪	౧౭	పుత్రః	పుత్రిః	౧౫౩	౧౪	అన్నాణ్ణి	అన్నాణ్ణః	౨౧౬	౧౩	కల్ప్సిష	క్ల్ప్సిష్ట
౧౨౭	౨	జన్	జీన్	౧౬౨	౧౧	దణ్మాన్మ	దణ్మాన్థ	౨౧౬	౧౭	తస్యైవార	తస్యైవార్థ
౧౨౮	౧౦	కుమారః	కౌమారః	౧౭౨	౧౦	స+	కర్ణిలః	,,	౧౭	మిత్వార	మిత్వార్థ
౧౨౯	౧౪	షష్ఠో	షసో	౧౭౪	౧౭	దృ	దృశి	౨౧౭	౬	త్వార్థమా	త్వార్థఆ
౧౩౧	౨	పర్యోర్ణస్	పర్యాణస్	౧౭౬	౧	గిరా	గురా	,,	౬	దార్ఘశ్చ	దార్ఢశ్చ
౧౩౪	౧౧	దృశ్యేత్	దృశ్యేత	౧౭౬	౩	అక్ష్చ్వ	అక్ష్వ	౨౧౯	౫	జృష్	జ్రాష్
౧౩౫	౬	శాడ్వలః	శాద్వలః	౧౯౪	౪	మాజి	మాజీ	,,	౬	జృషితి	జ్రాషితి
౧౩౫	౧౨	అశ్వైరూ	అశ్వైరు	౧౯౭	౮	కృష్ణ్వా	క్రస్వా	౨౨౦	౧౭	సోఢ	సోఢ్
౧౩౬	౩	త్యాబన్త	త్యాజన్త	౧౯౭	౮	కృభ్విత్యేవ	కృభ్వితివా	౨౨౨	౯	రీజ్ప్రకృతేః	రీజిప్రకృతే
౧౩౭	౧	కాణ్య	కాణ్వ	౧౯౮	౫	శీ	శీఙ్	,,	౯	తజ్వరః	తజ్వర
౧౩౮	౧	వృదా	వృద్ధా	౧౯౮	౭	నుదిః	నుక్షః	౨౨౪	౪	ఋతాం	ౠతాం
౧౩౯	౧౧	కీనః	కీణః	౧౯౮	౧౩	ఇహైనైా	నవేహాయా	౨౨౪	౧౨	సుదుపిధ	దుదపిధ
౧౪౦	౯	ష్ఘవం	ష్ఘవః	౨౦౭	౧౬	తిపా	స్తిపా	,,	౧౨	దుమ్రువివ	దుద్రువ
౧౪౪	౫	స్యోస్య	సోస్య	౨౦౯	౫	సహ్యా	సస్యాత	౨౨౯	౬	ర్ఘ్నసల్	ర్ఘస్ల్
౧౪౯	౫	జమ్బ్వా	జమ్బ్వాః	౨౧౧	౧	కారః	కారాదయః	౨౨౯	౧౬	ద్విషిత్	ద్విషిత

పుట.	పంక్తి.	అసాధు.	సాధు.
౨౩౦	౧౦	ఐడ్ఢ్వమ్	ఐడ్ఢ్వమ్
౨౩౩	౩	అదన్తా	ఆదన్తా
౨౩౬	౩	లుక్	లుక్న
౨౩౬	౪	అసవ	అసత్
౨౩౬	౧౪	జిహ్రే	జిహ్రీ
౨౩౯	౫	విహాయసాం	విహాయసా
౨౩౯	౧౩	జని	జనీ
౨౪౦	౨	సమా	సమ
౨౪౩	౧౬	బిభూధ	బిభూధా
౨౪౯	౧౫	క్లైదనే	క్లైదనే
,,	౧౬	ఆనజ్క	ఆనజ్క్ష
౨౫౧	౩	ఏవం	ఏవంచ
౨౫౧	౧౨	న్తమ్భుస్తుమ్భు	న్తన్భుస్తున్భు
,,	౧౨	స్కమ్భుస్కుమ్భు	స్కన్భుస్కున్భు
౨౫౪	౧౩	ప్రథ	ప్రథ
౨౫౪	౧౩	ప్రాథ	ప్రాథ
౨౫౬	౧౧	చేతయతి	చేతయతే
,,	౧౧	అచీచితత్	అచీచితత
౨౫౯	౧౦	ఇతాకుస్మయాః	ఇత్యాకుస్మయాః
౨౬౧	౨	రభావ+	రభావటిలోప
౨౬౨	౬	తరేతక	తరేతర
౨౬౭	౧౨	అరిరిషతే	అరిరిషతి
౨౮౩	౧	కర్మిణో	కర్మణో
౨౮౫	౭	సర్పిషా	సర్పిషా
౨౮౮	౧౨	పరే+	పరెలభావి
౩౨౩	౫	జాగరూ	జాగురూ
౩౨౮	౬	నైభ్యరూక	నైభ్యఊక
౩౨౯	౧౧	క్రౌష్టా	క్రోష్టా
౩౨౯	౪	తర్ద్రూ	తర్దూ
౩౩౦	౧౫	గ్దశేభ్యో	గ్దశభ్యో
౩౩౯	౩	జాగూచ	జాగూజ
౩౪౧	౧౫	వనిష్టుః	వనిష్ఠుః
౩౪౭	౨	ఆన్త్రం	అన్త్రం
౩౪౮	౧౧	అనేహాః	అనేహా
౩౪౮	౧౬	ఉశనాః	ఉశనా
౩౪౯	౧౪	స్థచ్	స్థచ
౩౫౦	౨	శ్వా ప్తుట్	శ్వాపకుట్
	౨	తస్యాప్	తస్యాప
౩౫౨	౬	నిర్వృతె	నివృతె
౩౫౨	౭	నిర్ప్రి	నిప్రి
	౭	నిర్వృతం	నివృతం
౩౫౨	౧౪	నీర	నిర
	౧౪	నీర	నిర
౩౫౪	౩	సెనేతి	సెతి
౩౫౪	౧౭	కణతె	క్వణతె
౩౫౫	౨	మితె	మితో
౩౫౬	౧౪	శ్రూయ	శ్రుయ
౩౫౯	౧౫	సర్గాత్	సర్గాదెవ
౩౬౦	౩	మ్భవః	మ్భవం
౩౬౧	౧౪	తివెట్	తీట్వ

పుట.	పంక్తి	అసాధు.	సాధు.
౩౬౫	౧౦	వాప్య	వ్యాప్య
,,	౧౦	వాప్య	వ్యాప్య
,,	౧౨	మితి	మిహ
,,	౧౮	గృహ్యాః	గ్రహ్యాః